SZÉCHENYI ISTVÁN VÁLOGATOTT MŰVEI

My 2-

MAGYAR REMEKÍRÓK

A SOROZAT
SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

ILLÉS ENDRE

JUHÁSZ FERENC

KIRÁLY ISTVÁN

KLANICZAY TIBOR

PÁNDI PÁL

SŐTÉR ISTVÁN

SZABOLCSI MIKLÓS

VAS ISTVÁN

SZÉCHENYI ISTVÁN VÁLOGATOTT MŰVEI

ELSŐ KÖTET

1799–1840

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

A VÁLOGATÁS, A SZÖVEGGONDOZÁS,
A JEGYZETEK ÉS AZ UTÓSZÓ

GERGELY ANDRÁS (1799–1847)

SPIRA GYÖRGY (1847–1851)

SASHEGYI OSZKÁR (1856–1860)

MUNKÁJA

SZERKESZTETTE

SPIRA GYÖRGY

© SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ, 1991
© GERGELY ANDRÁS, SASHEGYI OSZKÁR,
SPIRA GYÖRGY, 1991
© HUNGARIAN TRANSLATION, 1991

SZÉCHENYI VILÁGÁNAK KÜSZÖBÉN

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/isbn_9631543641

Az itt következő Széchenyi-válogatás több tekintetben elüt a *Magyar Remekírók* sorozat keretei között eddig napvilágot látott hasonló összeállítások zömétől.

Elüt már abban is, hogy – egy-két kis jelentőségű ujjgyakorlattól eltekintve – nem szépírói alkotásokat tár az olvasó elé. De – és ez a lényegesebb – elüt abban is, hogy nem korlátozódik a nagyközönségnek szánt s ehhez illően irodalmi köntösbe öltöztetett művek közzétételére.

Igaz, a rendelkezésünkre álló háromkötetnyi teret teljes egészében kitölthettük volna ilyen irodalmilag megformált alkotásokkal; teljesen kitölthettük volna például magukkal Széchenyi legterjedelmesebb, annak idején önálló könyvek alakjában megjelentetett (vagy megjelentetni tervezett) írásaival is. Ha azonban ezt a megoldást választjuk, akkor Széchenyi szerteágazó tevékenységének megannyi fontos elemét kényszerűen homályban hagytuk volna; hiszen őt pályája során sok olyan kérdés is élénken foglalkoztatta, amely – bármekkora horderővel bírt – kívül esett nagyobb lélegzetű írásműveinek tematikáján. És a problémát az is csak részben hidalta volna át, ha túllépünk ugyan e nagyobb lélegzetű munkák körén, válogatásunkat azonban pusztán a hasonlóképpen nyilvános közlésre szánt rövidebb cikkek és röpiratok (meg a nyilvános összejöveteleken elhangzott beszédek) főbbjeivel egészítjük ki még; mivel a Széchenyi figyelmét lekötő ügyek között szép számban akadtak, amelyekről ő ilyen helyeken sem ejtett szót, amelyekre csupán magánleveleiben és hivatali irataiban vagy naplójegyzeteiben és más szintén kizárólag a maga használatára készült feljegyzéseiben tért ki.

Ezért van hát, hogy kiadványunkba nemcsak eleve a nyilvá-

nosságra hozatal szándékával formába öntött írásokat vettünk fel, hanem eredetileg merőben magánhasználatra szolgálókat, sőt olyan – Széchenyi helytartótanácsosi, illetve miniszteri tevékenységének idejéből származó – hivatali iratokat is, amelyeket nem is maga Széchenyi, hanem munkatársainak valamelyike szövegezett meg (ha ezt az illető mindenben az ő elgondolásaihoz híven tette, és erről azután ő aláírásával is tanúbizonyságot szolgáltatott). S ezért fanyalodtunk arra, hogy – másként nem tudván biztosítani a gyűjteményünkbe szerintünk okvetlenül beleillesztendő rövidebb írások közléséhez szükséges teret – egy-két terjedelmesebb Széchenyi-művet elhagyjunk ebből a válogatásból.

Persze, hogy melyekről mondjunk le, annak eldöntése nem volt könnyű dolog, hiszen önmagában véve mindegyikük új kiadást érdemelne. De végül is oda lyukadtunk ki, hogy a legtöbb érv a *Világ*-nak és *A Kelet népé*-nek a mellőzése mellett szól. Így emellett szól az, hogy ezekben a művekben Széchenyi nagyrészt olyan kérdéseket boncol, amelyeket más (kiadványunkba bekerült) írásaiban (a *Hitel*-ben és a *Stadium*-ban, illetve az 1842-i akadémiai beszédben és a *Politikai programtöredékek*-ben) szintén tüzetesen – és sok szempontból kiérleltebb előadásban – tárgyal. De emellett szól az is, hogy mindkét említett mű vitairat lévén, gondolatmenetüket valójában csak az követheti, aki jól ismeri Dessewffy Józsefnek, illetve Kossuth Lajosnak azokat az írásait, amelyekkel vitába szállnak; márpedig a szélesebb olvasóközönség számára ma már ezek a Dessewffy- és Kossuth-művek sem igen hozzáférhetőek.

Mindazonáltal felötlött bennünk az a gondolat is, hogy hasonló okokból inkább az *Egy pillantás a névtelen „Visszapillantás"-ra* elhagyása mellett döntsünk; hiszen ez a Bach-rendszert ízekre szedő pamflet formai tekintetben szintén válasz egy előzőleg publikált (s ma már ugyancsak nehezen hozzáférhető, magyarul pedig még soha ki nem adott) röpiratra, s tartalmi tekintetben nagyrészt ugyanazokat a kérdéseket járja körül, amelyeket előbb már az (összeállításunkba felvett) *Önismeret* is megbolygatott. Ezt a gondolatot azonban, alaposabban megfontolván a dolgot, mégis elvetettük azért, mert az *Önismeret*

Széchenyi életében nem látott napvilágot (sőt teljes, egybefüggő szövegében most először kerül csak nyilvánosságra), közvetlenül megszületése után tehát a két mű közül csupán az *Egy pillantás* gyakorolhatott hatást a közvéleményre, s így ennek a műnek a megismerése elengedhetetlen azok számára, akik Széchenyi tevékenységét nem külső körülményeitől elvonatkoztatottan, hanem mint a történelem menete által alakított, de a történelem menetét a maga részéről is alakító tevékenységet kívánják vizsgálni.

Márpedig Széchenyivel meggyőződésünk szerint csakis ilyen nézőpontról: nem mint időtlen, „örök érvényű" igazságok hirdetőjével, hanem mint a maga korának szülöttével és a maga korában uralkodó viszonyok megjobbításán fáradozó emberrel érdemes ismeretséget kötni. Mert a történelem más nagy útépítőihez hasonlóan róla is elmondható, hogy okulással igazában nem annak szolgál, aki néhány szállóigeszerűen megfogalmazott s ezért a tarsolyból a világ változásaira való tekintet nélkül bármikor előrángatható velős mondást tanul el tőle, hanem annak, aki a maga jelenének visszásságaival megbékélni nem tudó s ezért egész tudatos életében a maga jelenével perlő ember kimagasló és követendő példáját látja meg benne.

Ezt a megfontolást azonban korántsem csupán az említett egy esetben választottuk irányadóul, hanem szerkesztői munkánknak általában is vezérfonalává tettük. Mindvégig arra törekedtünk tehát, hogy Széchenyit kiadványunkon keresztül *történeti* személyiségként mutassuk be, azaz olyan alkotóként, akinek a fő műve nem egyik vagy másik könyve, nem is valamelyik műszaki vagy művelődéspolitikai létesítménye, hanem maga az *élete*, ez a színeit szakadatlanul változtatgató s pályamódosulásokban igencsak bővelkedő, de végül mégis kerek egésszé kiteljesülő és utolsó ízéig hazájának fejlődésmenetébe beleépülő emberi élet. S hogy ezt a célt elérjük, nem szorítkoztunk azoknak a problémáknak egyszerű felvillantására, amelyekkel pályafutása során Széchenyi szembenézett, hanem igyekeztünk láthatóvá tenni az utat is, amelyet ő a szóban forgó problémákkal birkózva megjárt. Ezért van, hogy írásait a következő lapokon nem műfaji vagy tematikai csoportosításban,

hanem (egy-két elkerülhetetlen kivételt nem számítva) a keletkezésük időbeli egymásutánjának szigorúan megfelelő sorrendben nyújtjuk át az olvasónak; s ezért van az is, hogy amikor érzékeltetni próbáljuk, hogyan nyúlt Széchenyi az őt huzamosabban vagy éppen egész életében foglalkoztató országos érdekű kérdésekhez, általában nem korlátozódunk egyetlen (s főleg nem korlátozódunk nekünk legrokonszenvesebb) megnyilatkozásának a közlésére, hanem lehetőleg több olyan írását is felvonultatjuk, amelyben időről időre ismételten visszatért – s nemegyszer számottevő álláspont-módosulással tért vissza – ugyanazon kérdésre.

Tudjuk persze, hogy Széchenyi írásait keletkezésük rendjében tekinteni át: kétélű dolog. Egyfelől lenyűgöző lehet közvetlen közelségből venni szemügyre azt a szünet nélküli harcot, amelyet szerzőjük nemcsak ellenfeleivel, hanem tulajdon fegyvertársaival, sőt önmagával is egy életen át folytatott a látóhatáron újra meg újra feltornyosuló korproblémák megoldásának kulcsát keresve, s kivált lenyűgöző lehet látni azt a csak a legnagyobbakra jellemző kíméletlenséget, amellyel Széchenyi mindenkor kész volt túltenni magát a – máskülönben őt is átitató – hiúsági szempontokon, és kész volt habozás nélkül megtagadni bármely jelszót, amely mellett nem sokkal előbb még szenvedélyesen kardoskodott, mihelyt úgy ítélte, hogy immár jobbal is szolgálhat honfitársainak. Másfelől viszont az sem kétséges, hogy az olvasót, aki megkísérli nyomról nyomra végigjárni a valaha Széchenyi megjárta utat, még ha megfeszített figyelemmel és állandó körültekintéssel halad is előre, néha már-már olyasféle érzés kerítheti hatalmába, mintha kiúttal semerre sem kecsegtető labirintusba keveredett volna. És ezen természetszerűleg az a vázlatos áttekintés is csak részben segíthet, amelyet kiadványunk utószavában Széchenyi pályájának fontosabb állomásairól és fordulóiról adunk.

Az olvasóra pedig útközben még további – Széchenyi mindennapi tollforgatói gyakorlatának sajátosságaiból fakadó – nehézségek is várnak, jóllehet ezeknek a körét a szerkesztői munka során igyekeztünk tőlünk telhetően szűkíteni. Tisztában voltunk például azzal, hogy a Széchenyi-szövegek megértését

nem kis mértékben nehezíthetik a bennük forráshivatkozás nélkül sűrűn felbukkanó (s nemegyszer méghozzá csak töredékesen vagy pontatlanul odavetett) irodalmi idézetek meg az idő múltával feledésbe merült napi eseményekre vagy kevéssé ismert (s gyakran – mi több – névtelenségbe is burkolt) személyekre vonatkozó szűkszavú utalások tömegei – kivált a naplójegyzetekben, amelyekben az efféle utalások sokszor már puszta vezérszavakká rövidülnek, s Széchenyi az esetek tekintélyes hányadában még az általa megnevezni kívánt személyek megjelölését is mindössze az illetők kereszt- vagy éppen becenevének, máskor meg egyszerűen nevük kezdőbetűinek a közlésével oldja meg –, s a megértést nehezíthetik azután a Széchenyi írásaiban hemzsegő – közkeletűeknek ma már nem tekinthető, Széchenyi által pedig olykor ráadásul a saját korában bevettől is eltérő értelemben használt – idegen szavak és kifejezések is. Válogatásunk sajtó alá rendezésekor tehát a szövegekben előforduló rövidítéseket mindenütt, ahol tudtuk, feloldottuk (részint magukban a szövegekben, részint a kötetek végén elhelyezett rövidítésjegyzékekben), s azon voltunk, hogy a kötetek végén található szövegkísérő jegyzetekben meg az ezeket kiegészítő szó- és névjegyzékekben az idegen szavak és a magyarázatot igénylő utalások jelentését szintén lehetőleg minden esetben felfedjük – minél tömörebben ugyan, de minél pontosabban is.

Törekedtünk továbbá arra, hogy enyhítsünk az olvasást hátráltató technikai nehézségeken. A Széchenyi által alkalmazott régies s eltérő megoldások közti csapongástól sem ment helyesírást például (az ízelítőül szolgáló gyermekkori fogalmazványokét kivéve) némileg modernizáltuk és egységesebbé tettük, s egyszerűbbé és következetesebbé tettük a nála néhol meglehetősen szeszélyes központozást is. Azoknak a Széchenyi-műveknek az esetében pedig, amelyek (mint például gyorsírók lejegyezte országgyűlési beszédei) teljesen tagolatlanul maradtak ránk, a szöveget a jobb áttekinthetőség kedvéért bekezdésekre bontottuk; s hasonló eljárást alkalmaztunk az olyan terjedelmesebb munkák sajtó alá rendezése során is, amelyek (mint a *Politikai programtöredékek*, az *Önismeret* és az *Egy pillantás*) nélkülözik a fejezetbeosztást: ezeket magunk tagoltuk fejezetekre s

magunk láttuk el fejezetcímekkel (ilyenkor persze jelezve, hogy e címek nem magától Széchenyitől, hanem tőlünk származnak).

Voltak azonban pontok, ahol – nyíltan megvalljuk – nem könnyítettük, hanem nehezítettük az olvasó dolgát. Vonatkozik ez kivált a már említett Széchenyi-beszédekre, amelyek szövegét a gyorsírók a kötetlen élőszó pongyolaságait rögzítve örökítették ránk, s amelyeket korábbi publikálóik ezért általában erősen átstilizálva, kikerekítve tettek közzé; mi szakítottunk evvel a jó szándékból fakadó, de igazolhatatlan gyakorlattal, és ragaszkodtunk az eredetileg lejegyzett szövegváltozatokhoz – abban a meggyőződésben, hogy ha ezeknek a variánsoknak az olvasása fárasztóbb is, a fáradságért kárpótlást nyújthat hitelesebb voltuk s maga az a légkörmegidéző képességük, amely nem utolsósorban éppen helyenkinti esetlenségükben gyökerezik. Aminthogy a szövegközlés hűségére különben is igen nagy gondot fordítottunk, mégpedig nemcsak az olyan írások esetében, amelyeket most első ízben, kézirat alapján jelentetünk meg, hanem a mások által korábban már kiadottak esetében is: tudván, hogy a korábbi kiadásokban nem kevés a pontatlanság s szép számban lehet találkozni önkényes torzításokkal meg szövegcsonkításokkal is, mi a korábban már kiadott szövegeket, ha kéziratuk hozzáférhető volt, mindig egybevetettük eredetijükkel, és mindenütt, ahol szükséges volt, helyesbítettük őket. S hasonló módon gondoztuk a Széchenyi által nem magyarul írt, itt tehát fordításban közlésre kerülő műveket is: esetleges régebbi magyarításaikat – kivált, ha korjellemző erővel is bírnak – igyekeztünk hasznosítani, eredetijükkel azonban ezeket nemkülönben lelkiismeretesen szembesítettük, s ahol kellett, javítottunk rajtuk.

Célunk egyébként az e helyütt először megjelenő írásoknak gyűjteményünkbe való felvételével szintén kizárólag az volt, hogy minél hitelesebbé, minél pontosabbá tegyük azt a képet, amelyet összeállításunk Széchenyi elgondolásairól és pályájáról adni hivatott. Egyetlen eddig kéziratban maradt szöveget sem válogattunk be tehát gyűjteményünkbe pusztán az újdonság csábításának engedve, s ha valamely kérdést esetenkint két ro-

kon természetű írás – egy már korábban is kiadott meg egy ez ideig kiadatlan – egyikének vagy másikának a közlésével egyaránt megvilágíthattunk, választásunkat sohasem tettük függővé attól, hogy melyiknek a megjelentetése öregbítheti felfedezői hírnevünket, hanem merőben az határozta meg, melyikük mond el az adott ügyről többet.

De – ha már itt tartunk – azt is kertelés nélkül megvalljuk, hogy ha választanunk kellett az olvasó dolgának megkönnyítésére meg a minél hitelesebb, minél pontosabb Széchenyi-kép kialakítására irányuló törekvésünk között, mi minden esetben az utóbbit részesítettük előnyben. Ezért van, hogy bár Széchenyi egy-két írásából s kivált roppant mennyiségre rúgó naplójegyzeteiből a rendelkezésünkre álló tér elégtelensége miatt (az 1859–60-ban keletkezett naplóbejegyzések kivételével) csupán szemelvényeket közlünk, a nagyobb lélegzetű Széchenyi-műveket mindennemű rövidítés nélkül, teljes szövegükben jelentetjük meg e helyütt. Holott kétségtelen, hogy ezek a művek, bármennyire szilárd logikai gerinccel bírnak is, – akárcsak alkotójuk élete – terjedelmes kitérőkben sem szűkölködnek, s gondolatmenetük fő vonalának követését bizonyára megkönnyítette volna, ha az efféle kitérőket lenyesegetjük róluk. Csakhogy az is kétségtelen, hogy a fehér papír előtt ülő Széchenyit a fő kérdésektől való elrugaszkodásra sohasem holmi alkotói henyeség s nem is valamifajta barokkizáló hajlam, hanem egyedül a belőle kikívánkozó mondanivaló páratlanul sokrétű volta és óriási feszítőereje késztette. Ha tehát válogatásunk olvasói a kérdéses művek helyett ezek rövidített változatát kapnák kézhez, akkor olyan Széchenyivel kerülnének ismeretségbe, aki a valaha volt hús-vér Széchenyinek csupán minden életszerűségéből kivetkőztetett, merev és halotthalvány, egyszóval: hűtlen mása volna; s éppen ezért ebben a vonatkozásban a meredekebb út választását kell kérnünk az olvasóktól.

Annál inkább, mert Széchenyit olvasni amúgy is, mindenképpen tehervállalást követelő feladat – s nemcsak értelmi, de érzelmi síkon is az. Hiszen Széchenyi olykor lebilincselően szellemes tud lenni, szatirikus írásai pedig – élükön a felülmúlhatatlan *Önismeret*-tel – egyenest a világirodalom legnagyobb

szatirikusainak a társaságában jelölik ki a nemes gróf helyét; a nyugtalanság, a keserűség, a reménytelenség azonban még az ő legsziporkázóbb eszmefuttatásaiból is minduntalan ki-kihallszik, s aki egyéb természetű írásaiba is beleolvas vagy éppenséggel végigolvassa műveinek itt következő füzérét, annak végképp szívet szorító élményben lesz része: olyasvalakivel lesz találkozása, aki életének nagy részében egyetlen elhibázott lépés esetén is menthetetlen megsemmisüléssel fenyegető szakadék szélén látja tántorogni, némelykor pedig a szakadékba már szárnyaszegetten bele is hullottnak képzeli magát és nemzetét, akinek a vergődésére tehát érző lény nem tekinthet mélységes megindultság nélkül.

És nem kevésbé felkavaró élmény lehet megperzseltetni a Széchenyi írásaiból sugárzó nem mindennapi hazaszeretet által. Mert ezen a földön sem Széchenyi előtt, sem Széchenyi után nem született ember, akit a Magyarország jövőjéért való aggódás teljesebben áthatott volna, mint ahogyan őt áthatotta. Az ő hazaszeretete azonban éppen ezért összebékíthetetlen a (ma is széltében-hosszában terjengő) harsány és hivalkodó, de nemzeti öntömjénezésben kimerülő s a valóságos nemzeti érdekek érvényesítését inkább hátráltató, mintsem előmozdító hazaffysággal meg az ettől csupán külszínre eltérő búsmagyarkodással: az ő hazaféltése nem tűri a honi bajok fölötti szemhunyást, s még kevésbé tűri a honi bajoknak dicsőségünkre váló honi erényekké történő átfestését, de nem tűri a honi bajoknak a kiszámíthatatlan és kikerülhetetlen balsorsból való eredeztetését sem, hanem a bajok szépítés nélküli nevükön nevezését, a bajok valóságos gyökereinek fáradhatatlan kutatását és a bajok kiirtásáért folytatandó szakadatlan harcot követeli; ennek a követelésnek megfelelni pedig, amint az ő korában sem volt, úgy ma sem könnyű dolog.

Aki tehát belevág ennek a három kötetnek az olvasásába, nem készülhet pusztán gyönyörködtető időtöltésre, hanem nagyfokú szellemi összpontosítást igénylő s egyben érzésvilágát is próbára tevő munkára kell hogy elszánja magát. De ha hajlandó erre, ha hajlandó belemélyedni abba a bonyolult problémaszövevénybe, amellyel Széchenyi erejét megfeszítve

küszködött, hogy hozzájáruljon a hazai állapotok jobbra fordításához, s ha hajlandó szembenézni a Széchenyi-művek sorai közül kimondatlanul is folyvást nekiszegeződő kérdéssel: te szintén megteszel-e minden tőled telhetőt a hazai állapotok jobbra fordításáért? – akkor látóhatárát mérhetetlenül kitágító s ezzel fáradozásáért sokszoros ellenszolgáltatást nyújtó gondolati építménynek lépi át a küszöbét.

A küszöbét – mondom, mert a mi válogatásunk minden korábbinál szélesebb körű ugyan, Széchenyi hatalmas írói hagyatékának azonban persze maga is csak egy töredékét képes keretei közé fogadni. De mivel meggyőződésünk, hogy Széchenyi világának legfőbb elemeit ez a töredék is híven idézi meg, abban a reményben vagyunk, hogy aki végez e könyvvel, rabjává lesz a lapjain a hallgatás évtizedei után most már nem először felcsendülő, de most immár teljes szingazdagságában, valamennyi regiszterében megszólaló hangnak, s ezért keresni fogja az alkalmat, hogy idővel messzebbre is elmenjen a megkezdett úton, hogy idővel még szorosabb ismeretséget kössön Széchenyivel. Ha pedig csakugyan így lesz, akkor mi, e kiadvány összeállítói is elnyerjük a legnagyobb jutalmat, amelyet elnyerhetünk.

Spira György

RÖVIDEBB ÍRÁSOK
1799–1829

SZÉCHÉNYI PÁL EMLÉKKÖNYVÉBE
1799

Szeressed Pali Ötsédet, mint ő téged.
Ezt PISTA 8dik Esztendős korában irrta 1799.

LEVÉL SZÉCHÉNYI LAJOSNAK
NAGYCENK, 1800. AUGUSZTUS 22.

Kedves Lajtsim!
Kívánom, hogy sok esztendőket szerentséssen élly, és engemet szeressél. Tsokollyad helyettem Édes Papám' és Mamám' kezeit, jó Fánnit és Zsófit is. Belloni kisasszont, Tibolth Úrat köszöntsed és szeressed

Pistádat.

Czenken 22-ik Aug 1800.

LEVÉL PAP FERENCNEK
[PEST,] 1803. NOVEMBER 29.

Édes jó Pap Uram
Botsássa meg hogy tobbakot nem küldöttem; mivel nem tudtam mikor mennek el a lovak: de most küldök Pap uramnak egy pipa szárt mellyet Bonaparte-palczájának hijják. Az Évanak pedik küldök két font tobákot az egyik Bétsi pácz a másik szagos tobák. Botsása Pap uram hogy olly roszul irok mivel mar éjjel van. Most mink tanuljuk Az Architecturát Révai fő tisztelendő urtul, aki gyönyoruan tud rajzolni a Magyar nyelvnek és Oskolának Professora. Már megint tantzolni is tanulunk hanem még nints bizonyos mesterem. Igen sok dolgom van és már sötét volt mikor irtam hát többet nem irtam máskor bé hozom Leg kedves barátja

Szechényi István

Nov 29. 1803.

LEVÉL SZÜLEINEK
[NAGYCENK,] 1809. ÁPRILIS 11.

Nagyságos drága jó Atyám!

Mielőtt elutazom innen, örvendezve és megindult szívvel mondok még egyszer köszönetet a hőn szeretett atyai házban élvezett jótéteményekért, amelyeket olyan kevesen szolgálhatnak meg közülünk. Azt a forró hálát, amelyet szívemben érzek, és amíg élek, érezni fogok, korlátolt nyelvem nem képes megszólaltatni, de nem is keresek cirkalmas szavakat, ami némelyeknél tán ajánlásomul szolgálhatna, de nem szüleimnél, hiszen a szavak nem fejezik ki kellőképp a hálát, tettekkel akarok köszönetet mondani, és tettekkel akarom megmutatni, hogy hálás vagyok. Arra kívánok törekedni, hogy mindig minden lehetséges téren örömet szerezzek jó szüleimnek, és igyekszem erőm szerint gátat vetni mindennek, ami elszomoríthatná Kegyeteket: s boldogságom mértékét csakis Kegyetek elégedettsége szabja meg. Megbecsülést akarok szerezni annak a rendnek, amelynek soraiba most készülök belépni és amelynek szenteltem magam. Hiszen amim csak van, életem és vérem a királyé és a hazáé; csupán annak a tudata, hogy mindig becsületesen és derekasan cselekedtem, marad az enyém. Tisztelni és követni akarom, amire szüleim tanítottak. – Az erényes cselekvés legyen jelképem. – Mikor aztán majdan sok év múltán, miután Isten segedelmével bevándoroltam az egész világot, végre célhoz érvén, Istennél újra találkozom jó szüleimmel, s midőn mindnyájan újra egymásra találunk, levetvén a lélek súlyos földi burkát, megtisztult lélekkel, üdvözülten és gyönyörittas boldogságban dicsőítjük és magasztaljuk majd örökké Őt. – De minthogy még itt vagyunk, előbb azt az utat kell meglelnünk, amelyet drága jó szüleink értünk és másokért végzett jó cselekedeteikkel és példájukkal, amellyel minduntalan a vallásra és erényre figyelmeztettek bennünket, már megépítettek maguknak, és hozzá híveknek maradnunk: bizonytalan, könnyen nem célbavivő utakra nem tévedünk. – Szépen az egyenes úton maradunk, az az országút a legjobb, amelyet annyian használtak már kereszténységeink közül. – Nem valami újat hírlapok és diva-

tok nyomán, *semmiféle* új módit, mint a mi régi, üdvözült kereszténveink, kitartunk vallásunk mellett: követjük pontosan, féljük és reméljük az Istent; tiszteljük és követjük törvényeit, és nem törődünk azzal, mivel általtanak bennünket mások, ügyes felvilágosítók, s miféle káprázatokat eszelnek ki. Akkor – könnyedén hordozva a világ bajait – bizonyosan találkozunk a célnál. Oly bizonyosan odaérek, amint drága jó szüleim. Most kérem még az atyai áldást és a teljes bizalmat tisztességes magaviseletem iránt. Bizonyosan nem fogok szüleimnek gondot okozni, és mindörökre legjóságosabb Atyám és legdrágább Anyám legjobb és leghálásabb fia maradok.

Széchenyi István

1809. április 11-én

LEVÉL SZÜLEINEK
PÁPA, 1809. OKTÓBER 27.

Pápán, 1809. október 27-én

Nagyságos drága jó Atyám!

Mivel meggyőződésem, hogy drága Anyám legutóbbi levelemet, amelyet Pinkőcpusztáról írtam neki, nem tudta elolvasni az oly hitvány toll írása miatt, kötelességem ismételten biztosítanom szüleimet arról, hogy a legjobb egészségnek örvendek. – Ügyeink rendkívüliek, minthogy még étkezésre sem tudunk időt szakítani, és még eltartanak jó néhány napig; mégis egy véletlen folytán, melyről szüleimnek nyugalmuk végett be akarok számolni, néhány napra fel vagyok függesztve alóluk; a véletlen pediglen az, hogy éppen amikor a lóháton történő számbavételre készültem, elnéztem egy árkot, és lovastul, mely császári, mivel az enyémek még nincsenek itt, belezuhantam, *de őrangyalom, mint mindig, virrasztott fölöttem*, és szerencsére sérülés nélkül mászhattam ki belőle; csupán a jobb lábamat ütöttem meg egy kicsit, de olyan jelentéktelenül, hogy gyalog mehetnék Pestre, hogy minderről élőszóban biztosíthassam drága szüleimet, ezért kérem, ne is aggódjanak értem, mivel az a szokásom, hogy a dolgokat, amelyek aggodalmat okozhatnának szüleim-

nek, olyannak fedem föl, amilyenek – a hadgyakorlat, mint hallom, ezekben a napokban fog lezajlani.

Igencsak örvendünk, hogy ez alkalomból itt láthatjuk szeretett Louise-unkat, kinek a számára Rohonczy úr barátságából, ki tiszteltetni Nagyságodat, a szállás immár készen áll. Gondoskodtunk kedves jó Atyánkról is, ki ha jőne, nagy örömünkre szolgálna. Bár nem remélem, hogy itt láthatom, mégis örömet szereznek nekem már ezek a kis intézkedések is, melyeket atyámért teszek. Szép kilátást nyitnak a jövőbe, miképpen gyarapíthatom tán majdan boldogságát háladatossággal, mely oly mélyen eltölt szüleim iránt. Így gondolkodik bizonyára minden testvérem is, s *mely család lesz akkor boldogabb a miénknél,* melyet ily szorosra fűz a hála köteléke, hogy fognak irigykedni ránk némelyek, kik eltékozolták boldogságukat, mely nyitva állt előttük, kik gyermeki tisztelettudással nem becsülték őszinte szeretettel szüleiket, csupán affektált bizalommal, amely apróságokra korlátozódva viszontszeretetüket hajhászta és csupán megszokásból maradt benne ragaszkodás; hogy fogják ezek sajnálni megtett lépéseiket – mily boldogtalan lesz a jövőjük, midőn nem lesznek meg már szüleik. – Bizony, szép példa számunkra, hogy csupán a szülők és gyermekeik közti meghitt harmóniából fakadhat számukra boldogság. Ez a boldogság vár reánk, minthogy a mi számunkra még nem volt öröm szüleink nélkül. Áldását kérem és maradok Nagyságod leghálásabb fia,

Széchenyi István

LEVÉL SZÜLEINEK

TEPLICE, 1813. OKTÓBER 2.

Kelt Teplitz, 1813. október 2-án

Nagyságos kegyelmes Atyám!

Ma megkaptam Nagyságod szeptember 5-én kelt levelét: és mélységesen bánt, hogy e pillanatban ezt a levelet kapom Atyámtól. Elolvastam néhányszor, és szinte el sem tudtam hinni, hogy szüleimtől jött; és látom azt is, hogy soha többé nem lehetek boldog, mivel olyan *időpontban,* midőn nincs mit a sze-

memre vetni, midőn mint embert szeretettel és barátsággal öveznek, midőn a sors amúgy is kegyetlenül üldöz, és éppen szüleim bántanak csupán oly mérhetetlenül kemény szemrehányásaikkal, egyáltalán nem kívánom már, hogy életemet megőrizzem. – Nagyságos kedves Atyámnak alighanem fogalma sincsen arról a háborúról, amelyet viselünk – nincs katona az Egyesített Hadseregben, aki annyi mindent állt volna ki, amennyit mi *Drezdánál* (minderről nem lehetett írni, mert szörnyűségesek voltak a veszteségeink) kiállottunk. – Köpenyemet erőszakkal elragadták a kozákok (például arról megint csak nem írhatok semmit, hogy a legtöbb tiszt elvesztette a poggyászát ezek miatt az emberek miatt). Másik köpeny szerzésére a zűrzavarban gondolni sem lehetett, s miután így küldözgettek Wittgensteintől Barclayhoz, tőle Pahlen grófhoz, három nap és három éjjel szakadatlanul áztam, gyalázatos vízen és dohos kenyéren kívül semmi egyebet nem ettem, 25-ikén végül is megbetegedtem: ám nem mentem vissza – és *félholtan* is teljesítettem kötelességemet 29-ig, akkor sem akartam visszamenni, abban a reményben, hogy egy szerencsés golyó véget vet nyomorúságomnak. A tábornagy erőnek erejével szállíttatott Prágába – oly kegyesen, oly barátian nyújtotta segítő kezét, hogy sohasem fogom elfeledni. Nyolc nap múlva újra Teplitzben voltam, közben megint hallottam néhány golyó fütyülését, de nem ijedtem meg egyiktől sem – és nincs egyetlen ember sem az egész hadseregben, aki kétértelműen vélekednék rólam. A drezdai csatában, miután egyre nőtt a *lázam, romlott az idő* és fokozódott az *ágyúzás,* megbokrosodott a lovam, Panewitzig gyalog kellett mennem – ott vettem egy *gyalázatos lovat* 100 aranyért, amennyi pénzem nem volt – de 500-at is adtam volna érte, mert az életem akkor még kedves volt; most már – nincs szükségem többre. Betegen érkeztem meg Prágába, tetőtől talpig átöltöztem, mivel még a nadrágom sem volt használható – a szabónak és a cipésznek 1700 forintot kellett fizetnem. *NB.* mindezt Bécsben 4-500 forintért megkaptam volna – itt meg boldog voltam, hogy ennyiért megkaptam. Bizakodással eltelve írtam szüleimnek, és miután amúgy is esedékes volt kérnem Nagyságodtól 1263 forint negyedévi járandóságot és tőkéből mintegy

1000 forintot, nem hittem volna, hogy a 200 arany- és 1000 váltóforintnyi összeg megrendíti Önt, és ha nem remélhettem volna semmit sem Öntől, akkor is azt hittem volna, hogy szeretete nem tagad meg tőlem semmit: Ballabene bankár, ki nem uzsorás, adott nekem 1000 váltó- és 50 aranyforintot – 150-nel tartozom a derék Sachs doktornak és 50-nel Appel kapitánynak. – Ballabene, ki csak nagyobb üzleteket csinál, nem rótt ki rám százalékot, mert megígértem, hogy Nagyságod azonnal elhelyezi a pénzt Friesnél; most nem mutatkozhatom előtte, mert hazugnak mondana, *Sachs doktor,* ki szintén százalék nélkül adta nekem a 100 aranyat, mindennap várja a visszafizetést. – Nem áll módomban – kétségbe vagyok esve – mivel holnap elvonulunk – és eléggé messzire megyünk, ahol semmi hírt nem fogok kapni jó szüleimtől.

Nem tudom, mit tegyek, és kérem Nagyságodat, hogy még ez egyszer segítsen rajtam. – A jövőben elboldogulok valahogy, és inkább nyomorúságban maradok, semmint kellemetlen levelet írjak Nagyságodnak. Isten a megmondhatója, olyan ártatlan vagyok, hogy igazán számíthatnék szüleim szeretetére és részvétére – minden ellenem fordult, és a sors, úgy látszik, meg akarja keseríteni az életemet. Ennyi minden ellen nem tudom fölvenni a harcot – és kérem jó szüleimet, akiket oly kimondhatatlanul szeretek, bocsássanak meg nekem, amiért annyiszor megkeserítettem már az életüket, és semmi örömet nem szereztem még nekik. – Kedves jó Anyámnak csókoltatom a kezét – jó Atyámat pedig arra kérném tehát még ez egyszer, hogy 1000 váltó- és 200 aranyforintot fizessen be kamat nélkül Friesnél a nevemre, hogy ne maradjak szégyenben; nem fogok többet kérni, habár 20 forintnál nem nagyobb a vagyonom. De mindenről le fogok mondani, éhezni fogok – és így ki kell jönnöm valahogy. Ma valószínűleg Platowhoz fognak elküldeni, és sietnem kell a tábornagyhoz; így már semmi egyebet nem kérhetek, csak hogy szeressenek egy kicsit jó szüleim – akkor teljesül leghőbb vágyam ezen a földön – de ha nem, akkor már semmit sem ér az életem; iparkodtam megszerezni, de még nem sikerült – rettenetes! hogy ezzel a tudattal kell nekimennem minden veszélynek! – Semmi vigasz, semmi öröm többé ezen a világon.

Most pedig csókolom a kezét, jó Atyám, biztosítva afelől, hogy utolsó leheletem, utolsó szavam hálásan fog az égbe szállani mindazért, amit szüleim értem tettek. – Sírva zárom levelem, gyermekként áldását kérve. Nagyságod hálás fia,

Stepherl

LEVÉL SZÜLEINEK

FRANKFURT AM MAIN, 1813. NOVEMBER 17.

Kelt Frankfurtban, 1813. november 17-én

Végre immár elhatároztatott, hogy csupán néhány napot töltünk még itt: és ennek mindenki roppantul örül, habár életünk Frankfurtban nagyon kényelmes és kellemes. – A köz *jó ügye* azonban megköveteli – és ez elegendő, hogy minden szórakozásunkat, sőt minden vágyunkat is félretegyük, és e magasztos szép célért, amely felé oly tevékenyen törekszünk – mindenünket, *„boldogságunkat és életünket"* feláldozzuk. Csekélységemre nézve azt mondhatom, hogy ezt a hadjáratot untig kiélveztem; és hogy e szörnyű szomorújáték végét örömmel és mélységes gyönyörűséggel várom: annak előtte szenvedély sarkallt mindenre, mit meg kellett tennem – most csupán a *kötelesség* és a vasfegyelem: és minél inkább ismeri az ember ezt a rettentő mesterséget, annál inkább látja, hogy amit *nagynak* és *nemesnek* nevezünk – *kicsiny* és *alantas;* s hogy az ember inkább a *külső látszatra* és az embertársaitól elvárt *megbecsülésre* törekszik, semmint a megnyugtató *öntudatra,* melynek mennyei érzését a szerencsétlen nem ismeri, nem is sejti – a legnagyobb érdem, amelyre a szó legszigorúbb értelmében vett katona szert tehet: *„annyi embert megölni vagy megöletni, amennyit csak tud"*, aki ezt jól teljesíti, azt szeretik, tisztelik, becsülik: aki parancs nélkül végrehajtja ezt a szép tettet – az nem szalaszt el semmilyen *rendjelet és rendszalagot,* még a Vlagyimirt sem, mely mostantól fogva az én kis alakomat is ékíti, és – nem mondhatom másként – igazán roppant érdekessé tesz: számomra kétszeresen kellemes, mivelhogy egyetlen léleknek sem ártottam, legalábbis nem akartam, hanem mindig csupán defenzív pozícióba he-

lyezkedtem – ha tehát valaki túl közel jött hozzám, az ő hibája volt, ha úgy találomra a mancsára ütöttem. – Olyannyira ellentétes tehát a háború mindennel, amit a természet gyermekkorunktól fogva szívünkbe olt: és igazán nagy fáradságba kerül és erő kell hozzá, míg legyűri magában az ember a könyörület és a részvét érzését: én végre sok erőfeszítés árán acélkeménnyé edzettem a szívemet, és most már igazán olyan rettentően kegyetlen vagyok, hogy alig merek magamra maradni önmagammal – mindig velem kell lennie valakinek, hogy megvédelmezzen önmagam ellen.

Barátom, Konsztantyin nagyherceg, ma elutazott innen, és türelmetlenül várom visszaérkezését, mert ő itt egyetlen pártfogóm és jóakaróm: magához akar venni vértesezredébe; nem bízom azonban e kamcsatkai herceg hűségében, aki tréfából, amúgy háborús szeszélyében netán el talál küldeni Tobolszkba, megtartom tehát igénytelen zöld uniformisomat bajszostul, amely mostanára kegyetlen külsővel ruházott fel, és kecskeszakállal támasztom alá, felhatalmazván magamat a viselésére, miáltal egy spanyol inszurgens alakját öltöttem, olyannyira, hogy minden angol, aki a közelünkbe kerül, spanyol követnek néz. – Tegnap nagy bál volt, és minden magas vendégnek cipőben és harisnyában kellett megjelennie: én, aki a legnagyobb parádéra egy pár élénkvörös *tündöklő* bagariacsizmát őrzök, és roppant nevetségesnek tartanám, ha bármi mást magammal vinnék, emez ünnepségről kegyetlenül kívül rekedtem.

Wrede generális már sokkal jobban van, és legfeljebb 4-5 hét múlva már egészen jól lesz – gyászoljuk egyébként szegény Wurmbrand alezredest, akit a legutóbbi jelentéktelen hochheimi csetepatéban agyonlőttek: hogy Lipcsénél ismerőseink közül oly kevesen vesztek oda, az igazán csodálatos, mert átkozottul nagy volt ott a csapkodás körülöttünk – bizonyára készül majd közelebbi és teljesebb beszámoló erről a csatáról, mert amit eddig mondogattak, az teljességgel hamis – azt mondják például, hogy *egész* veszteségünk 8-10 ezernyi, holott csak az osztrák veszteség nagyobb 29 ezernél – 1000 ágyútorok játszadozott egymással, holott csak az egyesített hadseregnek 800 darabja volt bevetve, és e viszonylatban végtelen sok minden ha-

mis. – Szegény Hoyosról csak ma kaptam hírt – Nöthében – ez Lipcse közelében van – vitték kórházba, minden valószínűség szerint és rendkívül veszedelmes sebesülései alapján és a silány ápolást figyelembe véve, melyet ezek a szerencsétlenek kapnak, mivel a nagy tömeg és mindennemű élelmiszer hiánya miatt sebtében nem tudnak gondoskodni róluk – nem sok reményt fűzök hozzá. – A lipcsei csata után olyan gyors volt az előrenyomulás, hogy akkor nem sikerült semmit sem megtudnom róla: most pedig olyan végtelenül messze vagyok tőle, hogy teljesen képtelenné váltam akár csak a legcsekélyebb szolgálattal is hasznára lenni. – Mostanára már biztosan kiállotta, ami kiállnivaló még megmarad számunkra – következésképp csak nyert vele – fájdalom szüleinek, s éppen ez az, ami szép mesterségünkkel együtt jár – „barátaink hulláján át nyomulni előre a győzelemig". – Leküzdhetetlen és vaskemény a sors – és minél előbb üt a megváltás órája – szinte annál jobb.

Most pedig, Atyám, áldását kérem, és ha lehet, írok még egyszer innen. – Kedves jó Anyámnak ezerszer csókoltatom a kezét.

Stepherl

LEVÉL SZÜLEINEK

LONDON, 1815. OKTÓBER 21.

Kelt Londonban, 1815. október 21-én

Kedves jó Atyám,

napról napra jobban érzem, hogy meglehetős messze vagyok kedves szüleimtől, s hogy legalább egy tenger elválaszt bennünket – mivel eddig csupán egyetlen levelet kaptam hazulról – remélem, hogy kedves jó hozzátartozóim igen jól – és elégedetten megvannak, és ez minden, amit kívánok – más hírre nem is áhítozom – hiszen végtére csak unalmas ismétlődése a réginek minden a világon – és engem egyébiránt a nagyvilág jelenetei undorítanak már – annál inkább foglalkoztat Anglia – habár éppúgy csak egy gépezet az egész – mint minden más, amit meg szoktunk csodálni – s ami pedig semmi életet, semmi érzést nem rejt magában, s éppoly gyorsan össze is fog omlani – ha-

nem itt az ember, úgy látszik, mégiscsak tovább jutott – és ez érdekel és örömet nyújt nekem. – Csak az bánt, hogy olyan átkozottul rosszul megy az angol beszéd, ami pedig, ha feltűnés nélkül a dolgok velejébe akar hatolni az ember, nélkülözhetetlen itt. Eltelik az egész napom is anélkül, hogy más foglalatosságnak szentelném magam, és eddig megítélésem szerint igen csekély haladást értem el. – Hogy agyongyötri és töri magát az ember, csak hogy egy kis előnyre szert tegyen mások ellenében! – Ám valamiféle *nyugodt üdvösséget* érez az ember a *tökéletesnek* a közelében – és egyszerűen érthetetlen, hogy lehetnek olyan emberek, akik ettől oly bátran távol maradnak. – Minden utazás, amelyet eddig megtettem, úgy tűnik fel előttem, mint egy hosszú lecke – a hazaérkezés – mint a szórakozás – és remélem is ezért, hogy ezt az oly kellemetlen, drága utazást nem hiába teszem.

Igazán jó azonban, hogy Nagyságodnak állhatatosságomról és a tökéletesedésbéli kitartásomról mesélek egyre, *s hogy egész napokon át otthon ülök és Shakespeare-t tanulmányozom*, holott csak tegnapelőtt jöttem haza Newmarketből. – Ezt a kis kirándulást lehetetlenség volt megtagadnom magamtól – és remekül meg is fizettek érte. – Az odautazáson kedvtelésből kipróbáltam egy *stage coach*-ot – ami voltaképpen legrosszabb módja az utazásnak – a *mail coach*-ok akkor már sokkal jobbak, amint jó Atyám tudja, s legvégül jönnek a társaskocsik; oly balszerencsém volt azonban, hogy egy meglehetős rossz, vagy legalábbis unalmas társaságba kerültem, és új élményem, hogy delizsánszon utazhattam 26 más személy társaságában, nem volt valami kellemes, mindazonáltal csak 12 óráig tartott, és egy elég jó fogadó Newmarketben, ahová én és Woyna, mert ő is velem volt, éjféltájban érkeztünk meg, hamarosan kárpótolt azért a mulatságért, amelyet a *coach*-ban egy részeg serfőző – kezdetben a tréfáival, majd később a rosszulléteivel a legocsmányabbul elűzött.

Newmarketben összesen mintegy 40 ló futott, rossznak vélem azonban, hogy 2-3 éves lovakat is futtattak – mint hangoztatják, azért, hogy megismertessék őket – de mielőtt egy ilyen ló elnyeri természetes erejét, csaknem mindig majdnem meg is

döglik már. – Ugyanazon az úton, amely egészen át volt ázva az egész nap hulló esőtől – egy postakocsiban nyolc óra alatt értem vissza. – Azért siettünk így, hogy mindenképpen megelőzzük a főhercegeket, akiket most minden napra várnak. Mihelyt megérkeznek, eldől további itteni életmódom: még azonban én magam sem határoztam, mitévő legyek – nem hiszem, hogy kísérgethetem a főhercegeket, mert mint mondják, 6 hónapnál is tovább maradnak az országban – és ez, megvallom, kicsit sok volna az én kíváncsiságomnak. Lord Sligo, ki szintén ezekben a napokban érkezik, azt proponálta, hogy menjek vele Írországba – így hát van még mit választanom – ám ha Esterházy Pál Londonban talál lenni, akkor lehet, hogy el sem hagyom a várost – mert mégiscsak itt húzhatom a legtöbb hasznot.

Csókolom a kezét és áldását kérem – minden alkalommal írok.

Steph.

LEVÉL LIEBENBERG JÁNOSNAK

LONDON, 1815. NOVEMBER 8.

London, 1815. november 8.

Kedves Liebenbergem,

hogy van? Mit csinál a többi cenki lakos s a nép? Készülőben-e mindaz, amire előző levelemben kértem Önt? Szóljon már minderről egy szót. Mostantól még inkább kívánom, hogy semmi se maradjon el abból, amit kértem, mert lehet, hogy cenki tartózkodásom igen hosszúra nyúlik, és természetem melankóliáját vagy még inkább az Angliában már átöröklött *spleent* csak a dolgok újdonsága és változatossága oszlathatja el. Mivel most azt hiszem, hogy január hó vége felé Bécsben leszek, ahol csak a lehető legrövidebb ideig akarok időzni, szükséges, hogy némi tekintettel legyünk a hideg évszakra is, amely kiváltképp vidéken sokkal kellemetlenebb. Oly határtalanul rabszolgája vagyok a kényelmességemnek, hogy gyakorta töprengek most már azon, hogyan lehetne Cenken kellemesebbé tenni a téli tartózkodást – és kivált, mert egészen bizonyos va-

gyok abban, hogy nem sokan fognak jönni hozzám, legalább egy olyan szobát kívánnék, amely létrehívna valamiféle társaságot – erre nézetem szerint az a bizonyos ebédlő az üvegház mellett kiválóan alkalmas volna – a berendezése pedig állhatna a biliárdszobából való kandallóból, egyik oldalán egy kályha, a másikon, úgy rémlik, már van egy – a többi pedig, amink már van – festetni semmiképpen sem akarom – de egy csillárra szükség van – és lehetőleg egy szőnyegre, még ha egészen közönséges is.

Nos, mi a véleménye, ebédlőnek és üvegháznak – amelynek jó karban kell lennie – ez az összetétele kiadna-e egy kellemes, meghitt tartózkodási helyet? Rendezze el mindezt idővel. Ha megjövök, amúgy is sok lesz a dolgunk, mivel annyi mindent láttam itt, amit szeretnék megvalósítani, hogy azt sem tudjuk majd, hol fogjunk hozzá.

Isten Önnel, ne feledjen el és gondoljon néha az Ön öreg barátjára, aki kedveli és becsüli Önt.

Széchenyi

Hanem hogy még nem írt nekem, azt förtelmesnek találom, ez a nemtörődömség egyike a négy égbekiáltó bűnnek. – Sok szépet kedves hitvesének.

Apropos, mondja meg az öreg Papnak és az Évának, hogy nemsokára jövök, és igen örülök, hogy láthatom őket.

NB. ha a kandalló füstölni találna, őrjöngve kikacagom Önt.

Apropos, jó volna, ha időközben készíttetne egy egész főzet sört, mert anélkül nem élhetek többé.

LEVÉL LIEBENBERG JÁNOSNAK

[BÉCS, 1817.] FEBRUÁR 22.

Kedves Liebenberg

– gyötör itt engem ez a kreuzi molnár, ha többet ad, engedje át neki a malmot. Egyszóval, tegyen, amit akar, túrja a földet, szorongassa a parasztokat, hogy a lehető legnagyobb pénzösszegeket csikarjuk ki belőlük, s maradjon friss és egészséges.

Széchenyi

Február 22.

KÖSZÖNTŐ VERSEZETE ÉDESANYJÁNAK
[NAGYCENK,] 1817. MÁJUS 1.

Ha mind azt, mit Szivem érez, Tollammal le irhatnám,
Mind azt, mit csak Néked köszön méltán elöl adhatnám
Boldog volnék,
S nem busolnék.
De, hogy irja le a számát ezer aggódásidnak?
Hogy köszönje Tanátsidnak, hogyan Fáradásidnak
Számos Nemét,
És Érdemét? –
Ime Tüz és Fegyver között Imádsággal tartottál,
Beteg Ágyaimban gyorsan Te Magad apolygattál
Te oktattál
Tanátsoltál,
Te plántáltad Szívemben a Jót, melyben vagyok s leszek,
S a mi tsekélyt Isten, Uram, s Hazámért utóbb teszek
A Te Munkád.
S azért Reád
Szályon Háladásom mellett az Istennek áldása,
Attul lelked gondjainak Jutalmát hogy láthassa.

Gróf Széchenyi István

1 Majus holnap 1817.

LEVÉL LIEBENBERG JÁNOSNAK
MILÁNÓ, 1817. JÚLIUS 25.

Milánó, 1817. július 25.

Kedves Öregem,

már megint Hiób-hírt ír nekem – és az Ön túlságosan is aggodalmas hűsége üdvöm és javam iránt arra az útra vitte, hogy addig lamentáljon nekem, míg egészen meg nem javulok – egy ezredbéli hadnaggyal lefordíttattam levelét, és most az a szándékom, hogy kinyomatom egy ív élére egy gyűjteménybe – meggyőződésem, nincs olyan kőszívű ember a természetben,

aki ne adna nekem egy kis *donum gratuitum*-ot – oly megindítóan ecseteli helyzetemet – melyet episztolája alapján a legszörnyűbbnek vélhetnének az egész világon. – Jómagam azonban, ki soha nem hagyom magam becsapni, túlságosan is jól ismerem helyzetem fő vonalát, szeretem még kicsit az életet, a nyugalmat pedig még inkább, mindezen felül kedvelem, ha szolid rendben vannak körülöttem a dolgok – sőt ha boldoggá tenne, hogy több pénzt költhetek itt, mint amennyi a bevételem, semmi sem tartana vissza tőle, mert az e világi boldogságot sem elhalasztani, sem megismételni nem lehet – és akkor kell megragadni és szorosan fogni, midőn kész odaadni magát – véletlenségből azonban nincs szükségem sok pénzre; elhiheti egyébiránt, amit mondok, mert nem látom be, miért akarnám becsapni vagy miért zseniroznám magam Ön előtt – rendbe kell azonban jönnöm – mivel pedig Milánóban egyáltalán nincs sok dolgom, szeretném részletekbe menően megtudni, hogyan is állnak a pénzügyeim – ezért kérem, legyen olyan jó, legközelebbi levelében küldjön el egy kis szánivetést. (Nem szükséges egyébként, hogy észrevételeket fűzzön hozzá.) Mennyi volt eddig idén a bevételem? – mennyi lesz még ezután? – mennyit adtam már ki? – és mennyi az adósságom? – Hogyan törlesztünk Arnstein bankárnak? – mennyire érdeklődnek szüleim a kiadásaim iránt? – Kérem, mindezekre a kérdésekre válaszoljon nekem őszintén és röviden. – Tízezer aranyat tarthat meg a ládikójában, meg lehet győződve, hogy újévig nem költök sem kevesebbet, sem többet, mint havi 350 aranyat – abból itt nagyon kellemesen megélek, úgy, ahogy Cenken 1000-ből sem tudnék. – Eddig valamivel többet költöttem 500 aranynál, ezt bankárom biztosította számomra – hogy hogyan fizették vissza Bécsben, nem tudom – mert sem atyám, sem Ön nem tesz erről említést. Szinte azt kell hinnem, hogy még nincs kifizetve, és Arnstein még nem jelentkezett, mert egyébként a szórakoztató leveleiben ezt a szörnyűséges eseményt bizonyára az első bekezdésben felhánytorgatta volna – írjon hát erről is. – Wenzel mikor fizettetik ki végre már? Szégyenkezem becsületem miatt – meg kell tudakolnia, hány százalékot kell fizetni és Wenzel Liechtensteint mindenestül ki kell elégíteni – igazán Önre vall,

hogy ellenségemmé tenné őt, csak hogy 20 aranyat megtakarítson nekem.

Mi újság a kertben? a fák sem nőnek jól? – Megdöglött valamennyi lovam? és több zabot esznek, mint mások lovai? Nem égett le egy magtár sem? Sem mennykő, sem jégverés – netán marhavész? Bizonyosra veszem, hogy a nagy nyájból egy juh sem lélegzik már – a disznók pedig bizonyosan lesoványodtak. Mit csinálnak a megyei urak? Azt hiszik, hogy úti farkasbundáikban Sopronba menet okosabbak lettek, mint én? és barátaim, a zsidók, mit csinálnak ők, hogy vannak azok a derék emberek?

Írjon minderről valamit, és ne vegye zokon tőlem, hogy szeszélyességemben ilyen furcsa dolgokat irkálok.

Örvendezve várom, hogy viszontlássam Cenket, Önt, és találkozzam mindazokkal az újításokkal, amelyeket Ön, kedves Liebenbergem, eszközölt nálam.

Fehér és minden más házi emberem dolgában ezennel ismét teljhatalmat adok Önnek.

Adieu sokszor
Széchenyi

Itt küldöm az Ön huhogását, amelyben hiányzik az 1000 arany a bevételből! ah – maga kis gazfickó!

KELETI ÚTINAPLÓ

1818. JÚLIUS 20.–SZEPTEMBER 21.

(Részletek)

Trieszt, 1818. július 20-án. Tegnap este eszembe jutott, hogy csak hozzá kellene már fognom a naplómhoz, amelyet még nem kezdtem el, mert elutazásom napja óta Landschultz úgyis feljegyzett minden apróságot, mely utunkba akadt vagy megesett velünk. Az út Bécstől Triesztig, gondoltam, egyébként is oly kicsiny és jelentéktelen utazás, hogy *írásos* emlékezete annak, hogy valamikor megtettem, mivel *NB.* már többször is megtettem, soha nem lesz oly kellemetes számomra, hogy utóbb feledtesse velem a világ legmellékesebb és legegyügyűbb dolgainak feljegyezgetésével járó fáradságot és unalmat. Igaz ugyan, hogy

a legtöbb ember távoli és csak fáradság vagy veszély árán megtekinthető tárgyaknak, még ha önmagukban teljesen érdektelenek is, sokkal nagyobb értéket tulajdonít, mint amilyet megérdemelnek; és ellenkezőleg mindazt elmulasztják vagy semmi figyelemre nem méltatják, ami a maguk országában vagy legalábbis kényelmesen megtekinthető volna. Ámbár ez utóbbi kisebbfajta szégyen mindazokra nézve, akik magukévá tették azt a műfajt, hogy *élettelen dolgokat* szemléljenek, és azt képzelik, hogy nagy élvezet található abban, ha rég elhalálozott személyekkel foglalkoznak, mégis igazán természetesnek vélem, hogy mindaz jóval nagyobb érdeklődésre tarthat számot, amit aligha láthat minden ember, és ahová csak idő és fáradság árán lehet eljutni. Úgy vélem, még soha nem akadt olyan ember, aki egy szál magában azzal a szándékkal hagyta volna el saját országát, hogy csakis az utazás *pillanatnyi élvezetével* foglalkozzék – az legföljebb olyan boldogtalan lehetne, akinek idegenné lett a maga országa, és aki erőnek erejével űzné előre napjait, hogy mielőbb élete végére érjen. De mindenki másért *megy* el, és mellékes indítóok mindig található. Sokan azért, hogy műveket jobbítsanak meg vagy éppenséggel egészen újakat alkossanak, mások, hogy ismereteket gyűjtsenek, a legtöbben, hogy elmondhassák: ott voltak. Egyetlen ponton azonban, bármily különböző utakon jussanak is el még sokfélébb céljaikhoz, mindnyájan összetalálkoznak – „hogy tudniillik hírnevessé váljanak vagy legalábbis beszédtémául kínálkozzanak". Ettől a csábítástól senki sem menekülhet idelent, és a remete se nagyon bánja, ha mindenki beszél róla. Nem hiba ez korántsem, és a hiúság, hogy nagyszerű, kiváló tulajdonságok által hírnevessé váljunk, minden bizonnyal az erények közé számítható, és ezért mindazok a kisebb kívánságok, amelyek abból fakadnak, hogy ilyen vagy olyan módon kitűnjünk a jóban vagy a tudományosságban, nem tekintendőek *bűnöknek*.

Az első állomáshelyen ezért, úgyszólván már akkor, midőn kiteszi a lábát az ember az országból, amikor is jámbor gondolatok közepette bizonyosan mindenki azt a pillanatot igyekszik előre látni, hogyan és mikor fog visszatérni a hazájába, élnek-e vajon ők még mindnyájan – a visszaérkezés pillanatára gondol

örvendezve mindenki – *ha mégoly kevés józan okuk van is erre* – hanem a remény homokra építi a templomát, és akit nem éltet, az nem is élhet, mert amiképpen a vér testi életünk egyik *conditio sine qua non*-ja, azonképpen erkölcsi létezésünk alapelve a remény. A tudós örvendezve készül Görögországba és Egyiptomba, hogy maga is odautazva újra átlapozhassa ezeknek a különös országoknak a történetét, és régi romjaikon, bár azok az idők rég elmúltak, emlékezetébe idézzen egy olyan korszakot, amelyben az emberek nem olyanok voltak, amilyenek, sajnos, ma. A tudós fél ugyan betegségektől, fáradtságtól és a jó Isten tudja, mi mindentől, élteti mégis a remény, hogy ha egyszer visszatér, mindazt, amit kiásott és megfigyelt – vagy amit netán Pausaniasban vagy Clarke-ban pontatlannak talált – kijavítsa, az irodalmi világgal tudassa – a többit ellenben összeállítsa, rendszerezze, hogy azután irigykedjenek rá mások, akik nem jártak ott, ahol ő volt, és csupán *per traditionem* tudnak arról, amit ő a saját szemével látott! Voltaképpen még a profán ember számára sem lehet kellemetlen emlék, hogy saját szemével láthatta a Parnassost, az Olympost – én legalábbis így vélem. Mit gondol a szerelmes, midőn elhagyja hazáját, kedvesét? – örökre távozik? – talán ezt határozza, de hiába – és már előre tudja, hogy *szándéka: teljesen egyedül* maradni, soha nem fog teljesülni. Ha *igazán* szeret az ember egy nőt, akkor sohasem támadhat az a gondolata, hogy mulatságokkal kiverje a fejéből, lehetetlennek tartom, hogy valaki egy szeretett lény elfelejtésén fáradozzék! Persze akadnak nők, akik oly talányosan, oly érthetetlenül viselkednek éppen azok iránt, akiknek oly végtelenül drágák, hogy akit félreismernek, könnyen arra az elhatározásra juthat, hogy néhány esztendőre távozzék abból az országból, ahol él. Az ilyen szenvedélyek csak boldogtalanná tehetik az embert, ez igaz. Ha ilyen helyzetbe kerülnék, én sem fordítanék eltékozolt fáradságot a szórakozásomra, nem is tudnék szórakozni, hanem kivált, ha olyan nőt szeretnék, amilyen..., néptelen, de mégis érdekes országokba utaznék, ahol ily módon mindig és zavartalanul őreá gondolhatnék – hiszen oly szép *elgondolni*, hogy találkozott az ember az életében olyan lénnyel, aki mindarra a szeretetre érdemesnek bizonyult, amire csak képes az

ember. *A szerelem nem okoskodik, és ha okoskodik, többé nem szerelem.* Ha az ember nem ura többé önmagának, bármilyen tervet készít, az mind teljesen kiszámíthatatlan.

Hanem hogy én tulajdonképpen miért határoztam el, hogy utazni megyek és hosszú ideig távol maradok Bécstől – ki tudja azt? tudom-é egyáltalában én magam? és fogja-e tudni valaha is *valaki?* Úgy hányódom mindenesetre ide-oda, hogy magam sem veszem észre – és gyakran szórakozásokat kell keresnem, nem annyira azért, hogy valami másra tereljem a gondolataimat, hanem hogy ne legyek szomorú és rosszkedvű. Drágák az emlékeim, és bár az emlékezetem nem sok boldog órát idéz fel, tudom és érzem, hogy soha többé nem leszek olyan boldog, amilyen voltam már. Mióta voltam egy itáliai utazáson, soha nem voltam többé vidám és jókedvű, akkoriban szép napokat, káprázatos jövőt álmodtam magamnak, és, Uram Istenem, hogy összetört legkisebb reményem is!

Egészségem négy hónapja igen rossz, s egész idő alatt nem tudtam enni és aludni, néhány nappal Bécsből való elutazásom előtt konzultáltam Seutinnal, hogy helyreállítsam az egészségemet, egyébiránt ezt inkább tréfából, semmint azzal a komoly szándékkal tettem, hogy kezeltessem magam vele, mert bár jó fiú, orvosnak szerintem nem valami különös – úgy rendeztem hát, hogy finoman megajándékozhassam néhány arannyal: A pulzusomhoz nyúl, és jelentőségteljesen így szól: Gróf úr, az ön pulzusa erkölcsi szenvedésekről beszél nekem! Nagyot nevettem, de elámultam a véletlenen, amely kitaláltatta vele.

Szüleim szomorúak voltak, amikor elindultam, és soha életemben nem felejtem el, amit atyám mondott búcsúzáskor: *„Én sem láttam többé az atyámat – és meghalt úgy, hogy nem áldott meg engem!"* A jó öreg, Isten áldja meg, s hadd éljen visszatértemig békében, ne eméssze aggódás miattam. Még csak 10 napja jöttem el hazulról, és már azon kapom magam, hogy az a perc tesz majd újra boldoggá, midőn visszaérkezem Bécsbe. Most nem vágynám ott lenni – ám vidéken, Bécstől nem messze, ott szívesen megmaradnék: de ebből soha nem lesz semmi. – Így hát mégis jó volt hozzám; és én nem tudtam! közömbösséggel vádoltam, pedig szeretett.

1818. július 13-án déli 12 óra tájban indultam el Bécsből. Kocsim: bricska – mellettem Landschultz ült, a bakon előző kocsisom, Johann. A másik kocsi *calêche* volt, abban Ender ült, és a következő kettő közül az egyik: komornyikom, Zimmermann és szakácsom, Krebs, egyiküknek mindig be kellett érnie a kocsis melletti üléssel a bakon. 24 óra múlva Grazba értünk. 6 óra hosszat maradtunk itt. Elmentem Dietrichstein grófnőhöz, és egészen lehangolva jöttem el tőle, aztán távoztunk Grazból. Adelsbergben 12 óra hosszat maradtunk. Az itteni barlang figyelemre méltó természeti jelenség – egyébiránt éppen olyan, mint az összes cseppkőbarlang, amelyet azelőtt láttam. Kétmérföldnyire Adelsbergtől van egy még sokkal nagyobb, amelynek Santa Maria a neve – ez állítólag roppant nagy és az oszlopokat, oltárokat, templomokat és hasonlókat sokfelé képező kövek bámulatos alakulatai folytán figyelemreméltó. Ám korábban akartam Triesztbe érkezni, mint Lützow g[róf], és így nem tudtam elrendezni, hogy megnézzem. Landschultz és Ender még sohasem látta a tengert. Mindenáron nappal akartak megérkezni Triesztbe, úgy arranzsáltuk hát az utamat, hogy egészen kora reggel értünk Opčinába, hogy a napfelkeltével köszönthessük az Adriai-tengert – de olyan sűrűn esett az eső, hogy szép nyugodtan ülve maradtunk a kocsiban, és onnan néztük Triesztet és a kikötőt. A látvány igazán pazar, és egészen új is volt számomra, mert még sohasem voltam Triesztben; s végtelenül megörvendeztetett. Már sokszor voltam Itáliában, de még sohasem kerültem kétállomásnyinál közelebb ehhez a városhoz, nevezetesen Präwaldon túl, ahol jobbra fordul a Görzön át vivő út, amely azután Udine etc. etc. felé visz.

Az Albergo Grande, ahol megszálltunk, istenemre, nyugodtan mondható, anélkül, hogy sokat engednénk meg magunknak a *padrone di casá*val szemben, rendkívül piszkos és kellemetlen szálláshelynek, de két, tengerre néző szobát kaptunk, és ez megvigasztalta útitársaimat – nekem magamnak nagyjából mindegy volt: mert számomra már nem új ez a látvány, és azonfelül még gyűlölöm a kis kereskedelmi kikötőket, amilyen Trieszt is például – a ki- és berakodó meg a javítás alatt álló hajók

soha nem szűnő, egyhangú lármáját nagyon kellemetlennek érzem. De ki ne elégelné meg idő múltával azt a néhány ezer buzgó, de kiáltóan mocskos és ocsmány embert, akik mint a méhek, szakadatlanul és vég nélkül ide-oda nyüzsögnek?

Még a tengerparti táj is csak ritkán oly szép, hogy többre tartsam valamely üde, ám egyúttal megművelt szárazföldi tájnál, amely folyó vagy tó partján terül el. A tengerben van valami nagyszerű, de semmi kedves, és felvidítóan nem hathat az emberre az óceán.

18-án. Ma megnéztem az Orione brigget. A kapitány neve Stalimene (Lemnosz). Öreg, de még virgonc férfi, alighanem kedveli a nőket. Mértéktelenül gyűlöli az angolokat, egyenesen azt állítja, hogy rossz tengerészek! Hogy elbutíthatja és elvakíthatja az embereket a gyűlölet! Az utána következő első tisztet Dabovićnak hívják, fekete dalmata, különben elszánt fickó (mint a többiek mondják). Azt hiszem azonban, olaszok között nem lehet nehéz derék fickónak bizonyulni. Egyébiránt részt vett a trafalgari ütközetben, *NB.* nem lord Nelson oldalán, hanem ellene. A lehető legtermészetesebben mesélte el nekem, hogy Afrika partjainál olyan vihart állt ki, hogy az egész legénységgel együtt úgy égnek állt a haja, mintha alkalmilag egy fodrász frizírozta és bodorította volna ki az egész társaságot.

Egy briggnek jó orr-, elő- és főárboca van – továbbá kosarak az árbocain –, a brigantine pedig már abban is észrevehetően különbözik amattól, hogy nincsenek kosarai.

Karl Chotek g[róf], aki néhány hónappal ezelőtt kerületi kapitány volt itt, titkos tanácsos lett – és kormányzóhelyettes Innsbruckban Bissingen alatt. Rosetti halála után udvari tanácsos volt a kormányzóságnál – és ellátta a kormányzó minden feladatát. Ő volt itt a legmagasabb személyiség. *Udvari páholy* – és minden egyéb hasonló zsánerű. A felesége Berchtold grófnő: jó asszony, és a gyereke, akit a császár tartott a keresztvíz alá, gyűrűt ajándékozott neki, és a Franz nevet kapta, istenemre, szebb, mint a papa. *Cattanei rendőrfőnök* elbűvölő ember. A tőzsdeterem infámis. Néhány hónappal ezelőtt a citadellán kiástak több régi követ, domborműveket, gyalogos férfiak és lovas amazonok viadalát ábrázolják, nagyon szépek, felirat

nincs rajtuk. A volt építész, *Nobile*, tudja, mit jelenítenek meg. Most Bécsben van alkalmazva. Végtelenül fájlalom, hogy nem ismerkedhettem meg vele; mert állítólag figyelemre méltó régiségkutató – 7 esztendeig volt Rómában, hogy az *ókorral* foglalkozzék.

19-én. Ma elkocsiztam a corgnalei barlanghoz – reggel 6 órakor indultam, és délután 2 órakor ismét otthon voltam. Körülbelül nyolc órára van szükség, ha meg akarja nézni az ember a barlangot és akkor már a lipicai császári ménest is, mert úgyszólván útba esik. A barlang hasonlít némileg az adelsbergihez, csak, úgy tetszik nekem, a corgnalei barlangban ragyogóbb és szilárdabb a cseppkő. Mélyen le lehet menni a barlangba – végig lépcsők visznek le, deszkalépcsők és részben kőbe vágottak is. 6 *fáklyánk* volt világításnak. Néhány hete a császár is itt járt, neki azonban 2000 szurokfáklyája volt, úgyhogy világosabban láthatta a barlangot – és gratulálok neki és az országnak is, ha minden téren annyival nagyobb megvilágosodást és kivilágítást tapasztalhat, mint amennyi a közönséges utazónak jár a corgnalei barlangban! és ha mindenütt annyival jobban is lát, mint mi, boldogtalan lovaskapitányok! Ha egy hegy alatt vagyok, elképzelem, mit tennék, ha éppen akkor omlanék be, engem meg ki-, jobban mondva: bezárna anélkül, hogy agyonütne vagy kárt tenne bennem, ahogy ott vagyok alatta – arra gondolnék, ami a legdrágább nekem a világon, s ha szeretnének, keserű könnyeket sírnék, ha nem, kétségbeesnék. Csakis boldog ember halhat meg szelíden, a boldogtalan vad tusában hal meg. Fáklya nélkül jó messze előre mentem – megteheti ugyanis az ember, olyan jó és biztos a korláttal ellátott lépcső – és úgy helyezkedtem, hogy semmi fényt nem láttam. Így maradtam több mint negyedóráig, mert Ender valahol egészen elöl rajzolt – és képzelődésemben odáig jutottam, hogy nem merném még egyszer így próbára tenni magam. Még azt sem fogadtam volna örömmel vagy kívántam volna, ha a szikla összeroppan a fejem fölött – pedig bizonyosan nem tartogat számomra semmi jobbat a sors.

A lipicai ménes nem érdekes – az egyik csődört a lovászok a rossz Antoniónak nevezik! jól megérdemelt név!

Nyaranta a legtöbb kanca Prestraniban van. Fechtignek, úgy

vélem, *kéz alatt* van itt egy kis arab méneskéje. Több sikert kívánok neki, mint amennyi nekem van.

Az Orione összes tisztje, én a 2 adjutánsommal, M[onsieur] Wallenburg, aki kívülről tud néhány tucat nyelven, Kranichfeld, egy orvos, ostoba fajankó és Beer szemészorvos egykori *aide de camp*-ja – Lützow gr[óf]nál ebédeltünk. Dabović eléggé tréfásan azt mondta: Parancsnokom, meg kell házasodnia, a *gróf* nem fog legyeskedni az Ön hitvese körül – s természetesen én sem fogok. *Én:* s miért nem? *Ő:* mert az én ábrázatom meglehetősen alkalmatlan a széptevésre!

Nikolaus Pahlen Milánóból ír nekem, nem maradhat ott tovább, mondja, mert Virginia nem szereti; az ördögbe is, csak nem halt ki a szerelem?

Sajnálom, hogy nem voltam Polában. 5 napra van szükség, hogy fel-alá utazgathasson itt az ember. Szép Capo d'Istria fekvése, 2 állomásnyira van ide, jó bor javítja kicsit a köves hegyfokot.

24-én. 22-én elutaztam Triesztből, és útközben és Páduában esett kalandjaimat (amelyek, igaz, nem valami jelentékenyek) csak néhány nap múlva tudom majd följegyezni, mert öreg Fackh uram, aki már annyiszor untatott életemben, itt is vár reám, és társaságával meg kíváncsiságával, hogy e lapokba pillanthasson, megakadályozza naplóm folytatását. [...]

Firenze, július 27-én. [...] Ferrarában megálltam néhány órára, és megtekintettem Tasso állítólagos tömlöcét és a kolostort, ahová több mint hét esztendőn át be volt zárva – a könyvtárban található a *Megszabadított Jeruzsálem,* néhány kiadatlan levél és vers kézirata. L[ord] Byron volt itt nemrég, és emez érdekes relikviák őrzőitől kieszközölte az engedélyt, hogy lemásolhassa a leveleket, meg is engedték neki, és így is történt. L[ord] Byron bizonyára hamarosan publikálni fogja őket, és így csekély fáradsággal tovább növelheti és terjesztheti költői hírnevét. Az egyik levélből, amelyet egy római kardinálishoz írt, kiderül, hogy *sohasem* volt sötét lyukba zárva, hanem érintkezhetett a kolostorban a többi pappal. A ferrarai herceg állítólag azért tartotta fogva olyan sokáig, hogy hatalmában tarthassa feleségét, aki egész időn át változatlan melegséggel megmaradt

Tasso szerelmesének, és tüstént kicsúszott volna a kezéből, ha a szerető újra elnyerte volna régi szabadságát. Istenemre, menynyei lét olyan férfi számára, akinek másképpen nincs hatalma a felesége fölött. Ariostónak is őrzik itt néhány levelét, valamint egy székét és egy tintatartóját. Ender lerajzolta a sötét kis tömlöcöt, amelyben Tasso állítólag sínylődött – ami azonban nem igaz, mint tulajdon leveleiből látható, melyekről az imént beszéltem. Egy kis képhez egyébiránt igen jól megteszi dolgozószobának.

Bolognában egyáltalán nem álltam meg. Az Appennineken való átkelés roppant kellemetlen, és arra kényszerítik az utasokat, hogy a nagy hegyek miatt mindvégig harmadik lovat vegyenek, mely szokás egészen Firenze tájékáig gyökeret vert, pedig ez valójában csalás, mert az út néhány dombot kivéve egyfolytában lefelé visz. A Giogo hegyen, Covigliajo és Filigare között található a lejtőn a Monte di Fo nevezetű ismert, de mindmáig rejtélyes kis vulkán, amelynek nincsenek kitörései, csupán fénylő lángokkal csendben és állandóan beragyogja a környéket. A kocsisok szívesen megállnak, ha az ember el akar itt időzni egy órára, hogy megtekintse ezt a φενομεν-τ. Ezúttal nem vesződtem ezzel – ismertem a nápolyi hadjáratból. [...]

Firenze, július 31-én. [...] Még nem tudtam igazán eldönteni, milyen zsánerű legyen a naplóm. Feljegyezni minden apró részletet és mindazt, ami az emberi gazdálkodás része, gyermeteg dolognak látszik, és teljesen fölösleges. De gyakorta adódnak olyan jelentéktelen apróságok, amelyek pompásan emlékeztetnek elmúlt időkre, s így amellett vagyok, hogy inkább többet jegyezzen fel az ember, mint keveset, mert törölni mindig lehet. Oly szárazon írja-e le az országot, mint egy vezérkari tiszt a jelentésében, vagy bocsátkozzék hosszas érzelmes fejtegetésekbe? egyszóval bízzon mindent a papírra, ami csak megfordul a fejében vagy megindítja a szívét, nem erőltetvén magára semmiféle merev kulcsot vagy undok formalitást, avagy csak egy valamilyen szaktárgyról és egy valamilyen zsánerben engedje magát írni? Úgy vélem, a csapongó rendetlenség és a természetes zabolátlanság megbocsátható az olyan profán ember memoárjaiban, amilyen én vagyok – és mivel tudatlan ember

bizonyosan több van, mint tudós, azt reménylem, hogy ez az utóbbi eljárás, miszerint *mindent* följegyzek, amit látok, amit gondolok, amit érzek, ugyanannyira hívőre talál majd, mint valami olyan tudós kiadvány Görögország némely templomairól, amely úgy belevész minden apróságba, hogy csupán a szobrász, a festő s az építész lelhet valódi élvezetet olvasása közben.

Landschultz immár 32 lapot teleírt! Bájosan ír, és ez a buzgalma jó előjel a szememben, hogy naplója, ha majd olyan tájakra érünk, ahol nincsenek útikalauzok és ilyesfajta könyvek, minden jegyezgetést fölöslegessé tesz, s nem csekély érdekességet fog nyújtani mind nekem, mind azoknak, akik csodálják Sophoklés korát, és némi érdeklődést tanúsítanak utazásaim iránt. Ender is följegyzi, amit lát és amit *mondanak neki*, de mivel gyakorta tévesen tájékoztatják, minthogy nem valami jól ismeri a taljánok nyelvét, megtörténik néha, hogy egészen téves dolgokat jegyez föl; tegnap például felolvasta nekem a naplóját, és miután 4 lapon át leírja Páduát, végre kiér a városból, és *clopint-clopant* eljut Ferraráig – de előbb átmegy a *Boarán* (kis helység az Adige mentén) és ebben a modorban tovább. Mondtam is Landschultznak, ha megtalálnák ezt a naplót, és nem volna címe, bizonyosan tetemes időre volna szükség, míg felismernék az országot és a vidéket, ahol az utas jár. Ettől a szenvedélyétől, mint mindig, el kell undorítanom, hogy a múzsák házájában minden idejét a festőknek szentelje, és ne ilyen ostoba irkálással vesztegesse el.

Anconában éjfélkor majd a tengerbe hajítom ezt az emlékeztetőt.

Itáliában nem végzek szabályos feljegyzéseket, s amit mégis feljegyzek, csak azért írom le, amiért minden más tisztességes ember, csupán azzal a különbséggel, hogy én csak azért bajlódom ezzel, mert így sokkal könnyebben meg tudom jegyezni, az emlékezőtehetségem ugyanis napról napra romlik. Párját ritkító ostobaság azonban, ha az ember rá akarja erőszakolni a világra a véleményét például a Madonna dell'Impannatáról (Raffaello) vagy Kleomenés Venusáról. Kétségkívül följegyezhet imitt-amott valamit a művész, *ad proprium usum*, de semmiképpen másvalakinek.

Délután a Palazzo Pittiben voltam. A Madonna della Sediát, a másikat, amelyet az imént említettem, Ezékielt és Pietro Perugino egy Magdalénáját választanám ki. Az összes többi képről apró-cseprő részletek pazarló bőségével szól a galéria füzete. A palota a régi kyklops modorban és stílusban épült.

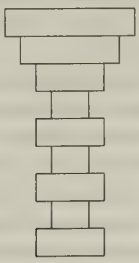

Az estémet otthon töltöttem. [...]

Augusztus 3-án hajnali 4 órakor elhagytam Firenzét. Oly bársonyos volt a reggeli levegő, oly kellemetes, hogy olyan jóleső érzés töltött el, amilyet a *lélegzés* Bécsben vagy Magyarországon, ahol annyi füst, annyi undokság van az atmoszférában, még soha nem nyújtott nekem; micsoda ragyogó ország Itália, gondoltam – és micsoda alja nép lakja! Délben megálltam Arezzóban; *zucchi*t kaptunk ebédre. A városból egyenesen kivisz egy út, amely Montepulcianóba vezet. Perugiától egy jókora darab a Lago di Perugia (Trasimeno), arról nevezetes, hogy Hannibál itt győzte le C[aius] Flaminiust. Perugiáról kapta nevét a festő Vannucci (Pietro Perugino, Raffaello mestere) – és a város bővelkedik festményekben emettől meg Raffaellótól, Albanitól, Vasaritól, Guido Renitől etc.

Assisiben van a csodatévő Madonna degli Assisi. Itt született Szent Ferenc.

Terniben megnéztem a Velino vízesését: a Nerába ömlik. Az a Tiberisbe.

Itt született Tacitus.

Mindenütt ránk erőszakolták a harmadik lovat: Aquapendentén át utazni sokkal gazdaságosabb.

Egész úton az járt a fejemben, hogy mennyivel jobb békében élni, mint háborúban!

Róma, augusztus 5-én este érkeztem ide. Beszéltem Omptedával. Megismerkedtem Genotte-tal (Ausztria szentszéki nagykövetségének első tanácsosa!). Kifulladtam a szaladgálásban, és elfáradtam; nincs kedvem naplót írni, mert nem jó semmire – soha nem készül el vele az ember.

Koszorút fontam magamnak
A virágot hozzá magam plántáltam –
Örömeimet, a valaha voltakat
Jelentik külön-külön a szálak.
De te elvetted őket tőlem
A koszorút is vedd hát vélük –
Szívesen odaadom néked
Nem kellenek s nem kell emlékük.

[...]

Ancona, augusztus 17-én este és 18-án reggel bevégeztem minden ügyemet; megírtam több levelet: egyet Kaunitz hercegnének – és este 9 órakor hajóra szálltam. Az idő páratlanul szép volt, a szél pedig olyan, hogy 65 fokkal haladhattunk, vagyis vitorlázhattunk.

Augusztus 19-én, a 43–31 szélességi fokon, este 11 órakor. Az előző éjjel 8 órát aludtam. A mai nap szép volt, a szél rossz és szembe fú. A hajóban semmi mozgás. Remekül vagyok. 75 mérföldnyire vagyunk Anconától, ebből 60 esik egy fokra. Akkora a zenebona, a lárma és a tréfálkozás, hogy nem lehet tőle írni.

Augusztus 20-án. A tegnapi nap nagyon kellemesen telt – ma reggel ellenszél támadt, és eddig semmilyen más mozgást nem végezhettünk, mint lavírozást – legfeljebb félmérföldnyit egy óra alatt. Az imént láttuk Lissát és Lesinát. Ma nem vagyok olyan jól, mint tegnap, de mégiscsak tűrhetően, mert a tenger sem túlzottan magas.

Augusztus 25-én Korfuban. Tegnap délelőtt 11 óra tájban eléggé kedvező széllel befutottunk ebbe a kikötőbe. A briggen

túlságosan kényelmetlen a hely, és a mozgás csaknem mindig túlságosan nagy, semhogy rendszeresen írhassam ott a naplómat, ezért aztán csak a leginkább frappírozó tárgyakat jegyeztem föl, és most sebtében nagyobb rendbe gyűjtöm őket, mint ahogy ceruzával a levéltárcámba újbóli feljegyzés céljára leírtam.

20-án este 11 óra tájban több viharfelhő mutatkozott az északnyugati égen, és készenlétbe helyezték a brigget, hogy veszély nélkül fogadhasson nagy széllökéseket. Ez az elővigyázatosság nagyon fontos, mert időnként a szél oly hirtelen érkezik, hogy a vitorlákat, amelyeket a szél természetellenesen megfeszít, semmiféle úton-módon nem lehet bevonni, és ha van is annyira szerencsés a hajó, hogy nem borul fel, az árbocait nagyon könnyen elveszítheti. Nappal nagyon messziről is észreveheti a rátermett tengerész a szél közeledtét, és ezért nappal, ha nem változékony az időjárás, ki is lehet feszíteni az összes lehetséges vitorlát, hogy minél nagyobb út tétessék meg, nem engedhető meg azonban ez a legnyugodtabb, legvilágosabb éjszakán sem, feltétlenül tisztelni kell az éjszakát. Olasz és francia hajón sokkal impozánsabb, ahogy felkészülnek a vihar fogadására, mint egy angol hajón, mert össze sem lehet hasonlítani az előbbi kettő fedélzetén uralkodó lármát az utóbbi templomi csendjével; egyre sűrűbben csapkodnak a villámok, egyre vadabb a szél és haragosabb a tenger, és rendszerint azt gondolja az ember, hogy még vadabb és még hevesebb lesz – ezen az éjjelen a vihar centruma Dalmácia felé vonult, és mi csak a jobb szárnyát kaptuk, amely olyan kedvező szelet hozott magával, hogy a brigg *nevetséges* lassúsága ellenére egy óra alatt mintegy 9 mérföldet vitorláztunk pontosan a mi irányunkban, *en poupe*. (60 olasz mérföld esik egy fokra = 15 német mérföld.) Ez a szél volt az egyedüli jó, ami Korfuig ért bennünket – 180 mérfölddel vitt közelebb célunkhoz. Hálával emlékezem majd a jó szélre!

A hajó mozgása nagymértékben megerősödött, és rajtam, Lützow grófon és Wallenburg úron kívül mindenki hányt annak legszebb *tengeri rendje-módja* szerint. – Én sem voltam jól, egészen őszintén megvallom, és azt reméltem, hogy néhányszori hányással visszanyerem korábbi jó közérzetemet, és egyszer s

mindenkorra megszabadulok az ocsmány ebédektől, amelyekkel a csibész olasz vendéglősök három hete mérgeznek! Átadtam magam azoknak a mélységes egészségügyi tépelődéseknek, amelyek a legegészségesebb férfit is megbetegíthetik, egyszóval mindazoknak az erkölcsi indítékoknak, amelyek a becsületes férfit megkönnyebbülésre késztethetik – de nem ment; és fizikai segédeszközökhöz, amelyek teljesen képtelenek a szememben, semmiképpen sem akartam folyamodni; ezért egész nap derekas *nausée* környékezett – és amit ettem-ittam, nem sok volt és étvágytalanul fogyasztottam; ettem egy nagy darab szalámit, és ittam hozzá egy pohár bordóit, még ez volt a legjobb – mégsem tanácsolnám senkinek, hogy kívánkozása ellenére mindenáron fogyasszon valamit, ez nagy balgaság volna, mert ha nincs egészen jól az ember, a gyomor sokkal rosszabbul emészt, mint közönséges állapotban – ezért ilyenkor sokkal kevesebbet szabad enni. Hajón ellenben mindig többet eszik az ember, mint a mindennapi életben, és ebbe bele is kell betegednie. Unalomból eszik többet, és mert mindenki rávesz valakit, azzal az ostoba megjegyzéssel, hogy kell lennie valaminek az emberben, hogy legyen mit kiadnia magából, és ez merőben téves, mert az a pillanat a legkellemetlenebb a tengeribeteg számára, amidőn emészteni kezd, és megint hányni kénytelen. Keveset enni és nem szorulni semmiféle szerre – ez a legjobb módszer, és végre, midőn már nagyon kimerült és legyengült az ember, *leves erőnek erejével*, nem bánom, és egy pohár jó bort is inni – minden más pancs, és csak elrontja a gyomrot, ahelyett hogy megerősítené. Kranichfeld úr például, az internuncius szemészorvosa, a hajóút kezdetén rosszul érezte magát, és később, miután mindenféle szerekhez folyamodott, amiket csak ajánlottak neki, úgy megbetegedett, hogy gyengeségében lábra sem tudott állni. A hajó folytonos mozgása következtében minden étel, amit elfogyaszt az ember, olyan magasan helyezkedik el, hogy folytonos nyomást és hányingert érzünk – a legnagyobb fortélya tehát, hogy ne betegedjünk meg: a lehető legkevesebb legyen a gyomrunkban, s egy kicsit vegyünk erőt magunkon. Aki gyengén megadja magát és nem küzd a rosszullét ellen, az szükségképp alulmarad.

Az Adriai-tengeren sokkal kisebbek a hullámok, mint az óceánon. A hullámok az üstben fövő vízhez hasonlatosak, és a tengerészek igen gyakran mondogatják, ha a szél hevesen korbácsolja a tengert, s az kezd forrni, hogy nő a *bab*. A háborgás nem tart nagyon sokáig a vihar után, és általában a tenger nem olyan kellemetlen jó időben, amilyen az óceán mindig. Azt mondják, nagy a veszély télen és napéjegyenlőség idején, mert a tenger kicsi ahhoz, hogy széltében terjeszkedhessék, és a szél néha sokkal erősebb, semhogy felborulás veszélye nélkül lehetne keresztben haladni. – Stalimene azt mondja nekem egyik este: ha a szél túlságosan erős, a farral kell menni vagy rézsútosan állni – de ha a vihar a sziklákhoz akarja csapni a hajót, akkor *messze* el kell kerülni őket, mert *ha már meg kell fulladni, nagyobb öröm rézsútosan állva, mint azoknál az átkozott sziklánál, hiszen az már igazán szörnyű dolog.*

A szél egész éjjel egyformán fújt, s a lárma nem szűnt; éjfél felé, miután kigyönyörködtem magam egy égiháború és a hajón megtörő hullámok pazar színjátékában, nyugodtan a kabinomba mentem, és ismételten arra a megállapításra jutottam, hogy az ember nyomorult lény! és csak addig vidám és boldog, míg be nem látta határtalan gyöngeségét és tudatlanságát. Ha visszagondolok éltem némely pillanataira, soha nem hiszem, hogy ép eszemnél lettem volna akkor és ura a cselekedeteimnek. Szinte lehetetlen, hogy valaki önnön akaratából így a boldogságára törjön! Mi, szegény emberek, sorsunk rabjai vagyunk, és életünk útja előre ki van szabva! Jövendőm örökre tönkrement; de még így is megmarad számomra néhány üdvözítő pillanat emléke!

Landschultz roppant kellemetlen ember, és ha megtanultam jól kijönni vele, ami már egész jól sikerül, akkor a velem született türelmetlenség és szeszélyesség örökre kiűzetett belőlem. Ender a legtehetségesebb és legderekabb fiú, akit ismerek, egész életemben érdeklődni fogok iránta – az előbbi kezdetben beteg volt, aztán jobban lett. Ender, aki igyekszik kihasználni minden percet, szintén hányt egy kicsit, de aztán összeszedte magát, és Dalmácia partvidékén felvázolt néhány bájos tájképet és lerajzolt minden érdekes embert az Orionén. – 7 óráig alud-

tam, nem jól, mert egy ideje úgy már a szárazföldön sem tudok, mert úgy érzem, valamiféle rángás fut végig minden tagomon, amely pillanatonként görcsösen felébreszt. Miután felöltöztem, megmutatták a Pomo nevű kis szigetet (kopár szikla) és Lissát – messze Dalmácia világoskék hegyei látszottak – meg más jelentéktelen szigeteket, amelyeket a legrosszabb térkép is feltüntet, de amelyeket legföljebb egy tengerésznek kell *felületesen* ismernie; még annak sem kell pontosan ismernie a fekvésüket, mert az öböl túloldalán annyi víz kínálkozik a *hajósnak*, hogy szamár volna, ha vad vihar idején a sok szirt között ragadna. Lagosta szigetét veszedelmes, láthatatlan szigetek veszik körül. Cazza szirtje kórházul szolgál a szomszédos szigetek hajósainak, és azt mondják, hogy zamatos füveitől, savanyúvizétől és tiszta jó levegőjétől a beteg juhok és kecskék is meggyógyulnak. Ha sokáig ezen a félreeső szigeten tanyáznak, néha egészen elvadulnak, és csak nagy ügyességgel lehet újra megfogni őket! Pelagosa az Adriai-tenger kellős közepén helyezkedik el, és a legveszedelmesebb szirt az egész öbölben, a hajósok emez ellenségétől jobbra is, balra is sziklazátonyok nyúlnak el a víz alatt, és előfordul, hogy egy hosszú téli éjszakára a legkedvezőbb széllel megáll előttük egy hajó, nehogy rájuk fusson. Egyáltalán, a hajósok valójában soha nem tudják igazán, hol vannak, és igaz ugyan, hogy a hajózásnál semmi sincs nagyobb becsületére az emberi értelemnek, de, mint mondani szokás, a legjártasabb tengerész is inkább a szerencséjének, mint az eszének köszönheti, ha szerencsésen megérkezik valahová, ez az én nem mérvadó véleményem. Ezen a *szigeten*, ha lehet így nevezni, él néhány halász, és a szardella, amit telente errefelé fognak, a legjobb hírű az egész környéken. – 10 tájban azonban egészen lecsillapodott a szél, és egész éjjel lavíroztunk; egy mérföldet sem óránként! – a rá következő éjjel kicsit jobban vitorláztunk, és a rá következő 22-én egész nap még jobban – szüntelenül megdöntöttük a hajótestet, amennyire csak lehetséges. A derékszögtől 65 foknyinál többel eltérve nem lehet szembefordítani a hajót a széllel, és még ilyenkor is ugyancsak vigyázni kell, nehogy elveszítsük valamelyik vitorlát.

22-én este megpillantottuk Brindisit, és csaknem kiértünk a

partra. Csinos a táj, ám pittoreszknek egyáltalán nem mondható. Találkoztunk néhány hajóval, az egyikük egyenesen felénk vitorlázott. Az öreg Stalimene megtöltette az ágyúkat, mely óvintézkedés láttára szívből kacagnom kellett! Még messze voltak, midőn szócsővel megszólították őket, és ők udvariasan és meglepő alázatossággal válaszoltak. Az erősebbik jogai rettenetesek a tengeren! Azt hallottam, nagyon könnyen lehetne Otrantóból nagyon jó kikötőt csinálni: most mindenesetre semmiféle hadihajó nem futhat be, és még a legkényelmetlenebb menedékre sem lelhet. 23-án reggel 60 mérföldnyire voltunk Korfutól. Balra az albán hegyek tárulnak elénk legpazarabb szépségükben. Nincs az a festő, aki lefesthetné a sötétkék tengert és a fénylő hegyeket! Fano nagyon bájosnak látszik. Tömegestül láttunk halakat; fogni egyet se fogtunk. Palamédának hívják őket! Délután több kis szigetet láttunk, amelyek a korfui szoros bejáratában helyezkednek el – az éjszaka nagyon nyugtalanul telt, mert a legkisebb manőver is, *per bordegiare*, akkora füttyögést kíván a hajónkon, hogy a legalkalmasabb lelkiállapotban sem lehet egy szemernyit sem aludni. Egyébként a szél is többször megfordult. Augusztus 24-én reggel 8 órakor már egészen benn jártunk a szorosban, nagyjából Casopo magasságában (ahol egykor Kassiopeia tanyázott). Gyönyörű a kilátás a szoros közepén elhelyezkedő briggről. Albániában van valami nagyszabású, valami nyerseség és vadság, maga Korfú szigete viszont enyhe klímáról tanúskodik, partján számtalan olajfa nő – a franciák igen sok jobbítást eszközöltek itt. Vajon mely történelemben található 26 olyan esztendő, amilyet *mi* éltünk át!

Korfu északi oldala felettébb szép, a keleti ellenben sivár. A part menti falusias lakok kicsit szépítik ugyan a tájat, ám a szép nagy fák nem szolgálnak díszükül. Albániában (pontosabban Butrintóban – Korfu szigetével szemközt hárommérföldnyi távolságra ugyanabban a magasságban) szárított kaviárt készítenek a márna ikráiból. Azt mondják, a korfui szoros elég nagy és biztonságos, hogy egész flotta kényelmesen horgonyt vethessen benne. Minél közelebb értünk Korfuhoz, annál jobban koncentrálódott a szép kilátás. A helységtől balra egy nagy arzenál látható egész közel Govinéhez. 11-kor érkeztünk meg,

horgonyt vetettünk és egy fedélzeti tisztet küldtünk a városba, ezalatt mi reggelihez ültünk. A szanitás két embert küldött a hajóra, akik mindent felírtak, amit ilyen alkalommal megtudakolni szokás. Előkészítették a legnagyobb csónakot, és éppen készültünk Frederick Adams tábornokhoz indulni, amidőn John Maitland alezredest (Earl of Lauderdale fiát) küldte elénk a tábornok, aki az e pillanatban Milánóban tartózkodó Maitland tábornok helyett az Ióni-szigetek és Málta kormányzója, mégpedig azért, hogy *a britek* nevében üdvözölje az internuncius urat (őróla könnyen tudomást szerezhettek, mert a főárbocra kitűztük a négyszögű zászlót). Egész poggyászunkat a kastélyba vitték hát, és ünnepélyes tanácskozásra került sor. Adams tábornoknak átadtam ajánlólevelemet, amelyet Kaunitz hercegnétől kaptam – a tábornok csinos férfi, szürke és 34 éves: Kaunitz hercegné 10 évvel ezelőtt ismerte meg Szicíliában.

Az angolok minden alkalmat megragadnak, hogy bizonyságot tegyenek az osztrákok iránti ragaszkodásukról, mivel semmi okuk az ellenkezőjére, és mivel az értelmesebbnek és okosabbnak sokkal jobban áll, ha udvariasan bánik a műveletlen és gyönge nemzetekkel, mint ha modortalanságot tanúsít irántuk. Két nemzet vetélkedése a gyűlölet anyaméhe, amint az újabb kori angol és francia népnél láthatjuk: mindenki más összegyűlik a hatalmasok ellen, és szükségből és érdekből barátokká lesznek. Még nem sok ideje, hogy Franciaország mindenki másnak fölébe kerekedett, és így az angolok és az osztrákok barátsága sem szűnhetett meg még azóta. Idővel ez a szeretet is alább fog hagyni; de nem azért, mert az osztrákok a britek vetélytársaivá lesznek, hanem mert ugyanúgy szövetkezniök kell majd más népekkel amazok ellen, amiképpen egykor szövetségben voltak egymással Napóleon ellen. Ha az ember kezébe veszi a térképet, aligha fojthatja vissza a kacagását annak láttán, hogy az angolok az Ióni-szigeteken találhatók! Mit jelentsen ez? Akadnak vajon olyan jóságos, együgyű emberek, akik az Adriai-tengert az osztrák császár birtokának vélik? Az a kevés tengerésztiszt, aki a mi szolgálatunkban áll s akit az Orione briggen töltött rövid időm során megismertem, sajnos nagyon is jól érzi, hogy ők csupán személyszállító és nem hadihajók ka-

pitányai! Nagy monarchiának *nagy hatalomra* van szüksége; kis népnek nem kell erő, mert az mindig csak arra kell, hogy az erősek hasznára legyen; azok élhetik nyugodtan és boldogan a maguk életét, országuk tóhoz hasonlatos, melynek partját szép virágokkal és fákkal lehet ékesíteni, az óceán viszont olyan ország, ahol a hajós könnyen alámerülhet, de győzhet is a hullámok erején. Adams tábornok abban a kastélyban fogadott bennünket, ahol Maitland tábornok lakni szokott, és amelyben most csak Hankey ezredes magántitkár él egyedül; a citadella jó karban van, a felvonóhídtól balra áll Schulenburg gróf tábornok szobra, aki a törökök ellen védte ezt a helyet, mikor a Velencei Köztársaság szolgálatában állott. Ez az a bizonyos Schulenburg gróf, akiről Voltaire *XII. Károly*-ában oly magasztalólag szól. [...]

Augusztus 26-án Maitlandnél voltam, ebédre pedig Theodokinál. Minél jobban megismerem az angolokat, annál inkább kedvelem őket – milyen józan, reális emberek! Költői, zenei és festői tehetségük és zsenijük egyáltalán nincs – *gondolkodóknak* és *tervezőknek* azonban kiválóak.

Theodoki Bonaparte alkalmazásában állott, s okos fickó. Az angolok értelmes és derék embernek tartják. A korfuiak ellenben gyűlölik. Rendszerint ez a sorsuk azoknak, akik egy elnyomott országban valamilyen szerepet játszanak – és nagy lelkierő szükségeltetik ahhoz, hogy honfitársai gyűlöljék az embert, hogy *honfitársai* előtt nagyon rossz színben és rossz szerepben tűnjék fel, s köszönet nélkül mégis az országát szolgálja. [...]

Szeptember 19-én. 18-án reggel 9 óra tájban elindultunk Çanakkalébűl, a konzul olyan kedves volt, hogy tiszteletemre felhúzatta a zászlaját; üdvözlésünkre, úgy véltem, kilőttek egy pisztolyt, és derűs időben így tovább eveztünk. A török tengerészek meglehetősen ügyetlenek a vitorlákkal, ám derekasan eveznek, és olykor ütemes szavakkal buzdítják magukat, kiváltképp midőn áramlatokba kerülnek. A Fekete-tengerből érkező áramlat leghevesebben Gallipolinak ütközik, onnan Abydosnak s végül *alla punta dei Baibieri*. A régi Abydosnak, ahonnét Leander a vízbe ugrott, és Sestosnak, ahol Héró élt, már csak a helyük látható, különben semmilyen ismertetőjegy, még vala-

milyen csinos tájék sem. Lord Byron állítólag Abydos és Sestos között úszta át a Dardanellákat. Ezt tartja a közhiedelem – ő maga is erről beszél költeményeiben – de ez nem igaz, mert a víz áramlása egyáltalán nem engedi meg ezt, amit egy angol fregattkapitánnyal akart megpróbálni – lejjebb azonban, ahol jóval szélesebb a szoros, sikerült neki. Szerelem nélkül nem is lehetséges ilyen mutatvány. A régi Lampsacumból semmi egyebet nem látni már, csak néhány érdektelen követ. Arról az időről, amelyet az ősi Ilion közelében töltöttem, naplómon kívül részletesebben fogok írni.

A Dardanellák szorosa hol összeszűkül, hol kitágul. Ahol Xerxés hidat vert, mármint ahol hiszik, ott a legszűkebb. Azt tartják, hogy Nagy Sándor is ezen a helyen kelt át serege egy részével – maga a hadvezér és barátja, Parmenión a Cyrique-félszigetről kelt át a Propontison.

Rodostóban több magyar síremléke található, többek között Rákóczié, Bercsényié etc. etc.

Szeptember 21-én. Kora reggel elhaladtunk San Stephano előhegye előtt, és 8 óra tájban magában San Stephanóban megszálltunk egy görögnél, aki fia annak a híres orvosnak, akit néhány esztendeje orgyilkos módon leszúrtak Konstant[inápoly]ban. Háza nagy, igen csinos kilátása van a tengerre – annyira mégsem pittoreszk, miként Konstant[inápoly] közelében vélni lehetne. A fürjek a San Stephano közelében lévő földeken tartják vonulásukat, és az európaiak gyakran itt laknak, hogy el ne mulasszák a vadászat pillanatát – mert a vonulás rendszerint csaknem mindig éjszaka kezdődik, és csak egy napig tart. Némely vadászoknak 200 fürjet is sikerül elejteniük egy nap, kutyák nélkül nem mennének semmire, mert a szegény, kimerült fürjekre már-már rálépnének különben, mielőtt felrebbennének. Én és barátaim átöltözködtünk, mialatt a zsidó, a tolmácsunk, akit a Dardanellákról hoztunk magunkkal, pompás szőlőt hozott. Krebs kávét készített. A zsidóról csak azt kell még megjegyeznem, hogy egyike amaz erkölcsileg nyomorult embereknek, akik fel szokták kelteni szánalmunkat, mivel egy pillanatra sem élvezhetik azt a nyugalmat, amely nekünk néha mégis osztályrészül jut. Egész úton szinte semmi egyebet nem

evett, mint kenyeret és némi szőlőt, soha le nem feküdt, és előttünk, napkelte után mondta el szorongó imáját. Midőn reggel felébredtem nyugodt álmomból, ott láttam előttem ülni, sápadtan s gérokkjába burkolózva, mint valami mélységes bűnöst – s növelte még antipátiámat, melyet e *meschino* iránt éreztem, hogy amidőn Konst[antinápoly]ban megkérdeztem, mit kíván útjáért és a szolgálatokért, amelyeket nekem végzett, a legindiszkrétebb követeléssel lépett fel mindazok közül, akikkel utazásomon pénzügyekben dolgom volt. E kérdést is csupán azért tettem fel, hogy mindenestül felismerjem e nyomorult gyalázatos kicsinyességét. Egyébiránt még be is csapott, amit csak úgy ráhagytam, hogy semmiféle további perpatvarba ne bonyolódjam a fickóval.

San Stephanóból tehát kedvező széllel elvitorláztunk – ám az hamarost viharos széllé fajult, és oly hirtelen jött, hogy hajósainknak alig maradt idejük bevonni a vitorlákat, holott ezt a műveletet közönségesen is ügyetlenül és lassan végzik el. Két útitársamnak, akik minden téren sokkal aggodalmasabbak nálam, megvan az a jó oldaluk, hogy úgy fölfigyelnek minden veszélyre, hogy ha a társaságukban vagyok, nekem teljesen fölösleges ügyelnem magamra, óvni a bőrömet. – Általános vélemény, hogy Konstant[inápoly] környéke szebb, mint Nápolyé. Nézetem szerint ez ostobaság, és egyáltalán nem értem, hogy is juthatott eszébe bárkinek ez a hasonlat. Nem szeretem a hasonlatokat, a legkevésbé azonban ezeket, mert Konstant[inápoly]t mint Nápollyal, úgy más tengerparti várossal is össze lehetne hasonlítani – mert a fekvésük semmiben sem hasonlít – a környékük teljesen különböző zsánerű. Ha megkérdeznének, melyik tetszett jobban *nekem*, Nápolyt mondanám. Ez azonban ízlésztára ízlés dolga – és táj meg kilátás terén semmiféle szabály fel nem állítható – az egyik a zordat szereti, a másik a szép vegetációt, a harmadik valamely termékeny vidéket minden másnál többre tart. Nápoly például szélesebb tabló, egyszerre áttekinthető az egész kép, és hófödte hegyek töltik ki a hátteret, Konstant[inápoly] ellenben lépten-nyomon változó szoros, frappáns kontrasztokat azonban nem nyújt. Csúfnak tartok valamely tájban mindent, aminek nincsen különleges karaktere. Például

ami se nem szikla, se nem termékeny hegy etc. etc. Ilyen pusztaság több is van a Boszporusz mentén, jobban mondva a legtöbb domb, amely közrefogja a tengert, szomorú, szürke magaslat; mindegyik egyforma magas, és hosszan nyúlik el. A házak kicsinyek, de mivel piros tetejűek és szép zöld fák találhatók körülöttük, a látványuk végeredményben csinosan fest, kicsit gyermetegül, akár a betlehemesjáték. A tájképfestő számára szinte sehol sem nyílik csinos kilátás, mert annyi az apró-cseprő részlet, hogy az összhatás veszendőbe menne, ha beléjük bocsátkoznék az ember, elkerülni pedig mégsem lehet őket, kivált amiért a távolságok nem oly nagyok, mint képzelhetnők. A tájak változatai sokfélék, gondolnánk, ám csalatkozunk, ha ezt hisszük, mert minduntalan egyazon kilátás ismétlődését látjuk, soha másmilyen témát, mindig ugyanazt a variációt. A legtöbb dolgot hamisan ítéli meg az ember, és mindig ama nézőpont szerint, ahol áll: minden dologban ez a helyzet – és amiképpen Londonban az áruraktárak szokták ámulatba ejteni az embert, mert ott unatkozunk, és egész figyelmünket zavartalanul azokra irányíthatjuk, azonképpen győzzük meg magunkat arról, hogy Konst[antinápoly] környéke szebb, mint a világon bármi más, mivel ott nincs semmilyen más élvezetünk, csak a kilátás, minthogy nincs semmi, bármivel találkozzék is az ember, ami a legcsekélyebb varázzsal bírhatna számára. Mindazok az európaiak, akik ebben a fővárosban laknak, nemzetük söpredékének tűnnek – sem külső megjelenés, sem szellem dolgában sehol nem láttam még jelentéktelen, tartalmatlan emberek akkora gyülekezetét, mint Konstant[inápoly]ban. Még a diplomáciai személyzettel sem teszek kivételt. Mert ki választaná tartózkodási helyéül Konstant[inápoly]t, ha nem jelentékeny pénzérdek késztetné rá, s ki tűrné hanyagul mindazokat a megaláztatásokat, amelyek még a követeket is érik nap mint nap – éspedig olyan nemzet részéről, melynek büszkesége éppoly nevetségessé vált, mint egész alkotmánya.

Miután hajósaink bevonták a vitorlákat, evezni kezdtek, és a szeráj rakpartja mentén Galatáig hajóztunk, s ott kikötöttünk. Csupán néhány élelmiszer, úgymint gabona, olaj etc. etc. vámolható meg, ennek ellenére a legvacakabb iszákjainkat is ki-

nyittatták velünk, hogy kénytelenek legyünk a mindenható baksissal kiváltani magunk. Két zecchinót nyomtunk hát az egyik vámhivatalnok kezébe, aki tüzetesen megnézte, vajon valódiak-e, és megvan-e a súlyuk – az iszákokat és az ágyainkat ellenben szánalmas módon összevissza rángatta seregnyi jussáért marakodó hordár. A *borravaló*, vagyis inkább az, amit más országokban annak szokás adni, aki valamely közhivatal élén áll, hogy elnézővé tegye az ember, Törökországban gyakoribb, mint másutt – s odáig megy, hogy az emberek egyáltalán nem szégyellik, ha meg akarják vesztegetni őket, hanem egyenest kimondják a pénzösszeget, ha felrója nekik az ember, hogy kötelességüket és hivatalukat nem éppen pontosan látják el. Az udvarban sincs másképpen, mint a törökök alsó osztályában – s ha a pénzt valóban a leghatalmasabb mozgatórugónak tekintjük, azt hihetnők, hogy Törökországban még nagyobb a hatalma, mint bármely más országban. Akik teherhordásra szánják magukat, mindenhol roppant erőre tesznek szert ezen a téren: mégis ámulattal hallottam, hogy legnagyobb bőröndömet, amelyen egyébként négy ember is talál elegendő vinnivalót, mert 3 mázsa körül van a súlya, egyetlen török vitte kikötésünk helyétől a perai főutcáig: ami igazán feltűnő, minthogy nem csupán az út hosszúsága, hanem az infámis út és a megmászandó emelkedők is nehezítik az ilyen mutatványt. – A pestisről igen keveset lehetett csak hallani Konstant[inápoly]ban – hogyan lehetne elkerülni, ha nagyon erős volna és oly módon kellene partra szállni az embernek, ahogy nekünk, igazán fel nem foghatom – mert csak akkor tarthatja távol magától az ember valamelyest, ha kerüli az érintkezést, és holmijának az átvizsgálása során, a szüntelen nagy konfúzióban örülhet, ha épségben marad a lába és semmijét nem veszik el. Kacagnom kellett, látván, hogy átvizsgálták Ender vázlatkönyvét, nincs-e benne elrejtve olaj.

Perát egészen másnak képzeltem, mint Konstant[inápoly]t. A tenger partján, laposan elterülve. Egyetlen hosszú, széles utca és így tovább, egyszóval, kicsit emberibb – a fogadók tűrhetőbbek – több a szabad hely. Pera magaslatokon helyezkedik el, a házak pedig úgy egymás hegyére-hátára épültek, hogy csodálkozik az ember, hogyan lakhatik sok ember ilyen szűk helyen

anélkül, hogy ne volnának szüntelenül betegek, kivált, hogy mindazok a szabad térségek, amelyek itt-ott nyílnak a házak között, a halottak őrzésére szolgálnak, rendszerint a házuk mellett temetik el őket. Az egyedüli széles perai utca $2^1/_2$ ölnyi széles lehet – mindkét oldalán keskeny járda – alig két személyre elég, s a kövezet olyan gyalázatos, hogy egészen más járáshoz kell szoktatnia magát az embernek, ha itt akar járni – és erre kénytelen, ha ki óhajt jönni a házból, mert sem gyaloghintó, sem fogat nem létezik olyan, amelyre nyugodtan rábízhatná magát az ember élete kockáztatása nélkül. A *Giosseppino* fogadót tartják a legjobbnak, de olyan hitvány valamennyi, olyan undorító, hogy a legnagyobb *embarras du choix* jön az emberre, amelyet csak el tud képzelni. Mindenekelőtt a bejáratuk tartozik a legocsmányabb dolgok közé, amelyekre csak emlékezem, nincs az a börtön, amihez hasonlítani lehetne, hogy akár csak a közelébe is érjünk, kivéve a magyar megyei tömlöcöt. A feljáró, a lépcső természetesen fából van, mivel csak kevés ház épül kőből, s végül az *appartement* maga bútorozatlan szobákból áll, amelyekben rendszerint hemzsegnek a poloskák, pompásan tenyészve a fában, a bolhák és olykor a tetvek is, és nem hagyják, hogy az utas a nyugalom kevés óráját legalább álomban, kellemesebb tájakon töltse. Záródó ajtó helyett lompos koldusok és kutyák hada alkotja a sorompót, amelyen át kell kelni, hogy a házba juthasson az ember. Mint ismeretes, a kutyák a törökök kedvencei, és én is megfigyeltem később általában, s ami igazán szemet szúr, hogy a törökök sokkal elnézőbbek a madarak, kígyók, kutyák, lovak, mint a keresztények iránt. Hogy ez miért van így, fel nem foghatom, mivel a vallásunk végtére is nem különbözik olyan nagyon az övékétől. Egy reggel Scutariban jártunk, és David szolgám agyoncsapott egy kígyót, amely éppen az utunkba került – a janicsár tüstént megkérdezte, miért tette, mikor a kígyó nem is bántotta őt. Ennek az ostobán jóságos alapelvnek a jóvoltából lassanként annyi kutya születik, hogy sokszor nem tudja az ember, hová tegye tőlük a lábát. Ám számuk leginkább a porta bejáratánál tűnik fel, ahol a miniszterek laknak. Nem hamisak, mivel a legnyomorúságosabb körülmények között élnek – a fajták is úgy összekeveredtek, hogy kicsik

és gyöngék, és meglehetősen hasonlítanak a farkasokhoz. Vagy pedig ilyenek voltak a kutyák, mikor még vadon éltek, és mielőtt az ember megszelídítette őket. Szerencsére nem bőszülnek fel – s okául ennek azt tartják, hogy *elkényelmesednek*. Egy török oly nagy averziót táplált a kutyákkal szemben, hogy egyszer szép számmal átszállíttatott belőlük a Herceg-szigetekre, ahol is egymást falták föl vagy éhen döglöttek. Lützow gróf nagy averziót tanúsít e háziállatok iránt, jobban kedveli a macskákat. [...]

SÉTA A PRATERBEN

1819. NOVEMBER

Meleg nyári reggel volt; megfürödtem a Dunában, és azután egyedül reggeliztem a Praterben. Abban a kellemes hangulatban voltam, melyet csak az egészség érzete kelthet, s amelyben a Gondviselés egyenlően részelteti a boldogot és a boldogtalant, mert csak a lélek tisztaságán alapul és független minden világi szenvedéstől. Szinte azt mondhatnók, hogy valami *másvilági érzés*, amelyet akárki érezhet, de senki ki nem fejezhet, s amely az élet némely pillanataiban, kivált ha az öröm, a boldogság és a fájdalom közt nagyon is hirtelen az átmenet, bánatosan száll szívünkbe, mintha valami jó szellem suttogva így vigasztalna: „Nincsen elvesztett boldogság." Mindenért, mit kiállottunk, kárpótlást nyerünk. A Prater szebbnek tetszett nekem, mint valaha, és minthogy alig találtam ott embert, megjegyeztem, milyen kevesen bírják azt élvezni, amihez könnyen hozzáférhetnek; mint kapnak, nyúlnak valami távol eső dolog után, ami mindig kisiklik ujjaik közül, és amely, ha elérik is, csak ritkán vagy talán sohasem részesíti őket abban az élvezetben, melyre számítottak. Átgondoltam addigi élményeimet, és azt kívántam, bár bepillanthatnék jövendőmbe. Olyan kívánság ez, amely időnkint erőt vesz a legtöbb emberen, még a legfélénkebben is, amennyiben a kíváncsiság sokkal általánosabb és sokkal hatalmasabb a félelemnél. Jövőm azonban valószínűleg enjavamra nem tárult fel előttem, mert egy seb a másik után fáj, de nem vérezhet el benne az ember, ha viszont mindaz a szen-

vedés egyszerre érné, amely reá vár, még ha csak képzeletben is, még a legboldogabb is szörnyethalna bele.

Jövőm határfal mögött látszott, amelyen át nem léphettem, még csak át sem pillanthattam. Úgy, mint némely veszélyekben, a lehető legérettebb, leghiggadtabb megfontolás után: már amennyiben le lehet győzni a haláltól való félelmet, gyakran egyáltalában nem látszik menekülés, éppen úgy szétfoszlott reményeimnek, minden óhajtásomnak a fonala; elszakadt abban a percben, amelyben görcsösen kapaszkodtam belé, mint az utolsó horgonyba.

Aminthogy mindent tanulni kell, úgy elveinkben is gyakorolhatjuk magunkat; és hacsak nem akarjuk önmagunkat ámítani, el kell ismernünk, hogy az imádság csak annyiban szent foglalkozás, amennyiben tettekre késztet, megtisztítja és elfojtja szenvedélyeinket, és elvezet ahhoz a lelki függetlenséghez és tisztasághoz, amelyben egyedül vagyunk csak képesek szellemünkkel Istenhez felemelkedni!

Végre egy lovas ébresztett fel édes álmomból. Olyan álom volt ez, amilyen hajón kiállott nagy vihar után nyomja el az embert, úgyhogy álmában csendesen érzi, hogy már nincs a tengeren. Felismertem Mr. Gordon barátomat, aki azonnal leugrott lováról, és barátságosan kezet nyújtott. Nápoly óta nem láttam, és annál inkább örültem neki, mert roppant vágyódtam társaságra és szórakozásra, és azt gondoltam, őbenne éppen a helyes mértékét lelem fel a szórakozásnak és a mulatságnak. Néhány óra hosszat sétálgattunk, és az ő sokoldalú ismeretei annyi bájjal ruházták fel társalgásunkat, hogy szinte megifjodottnak, felfrissültnek éreztem magam. Mégiscsak gondoskodott az Isten minden eshetőségről – szóltam magamban –, ha rózsák már nem nyílnak is számunkra, nyílik száz más virág, és bizonyára az a bölcs – mondjon, ki mit akar –, aki gondozza, ápolja azt, ami neki virít, és lehetőleg soká megtartja virágzásában. Bár ez a régi filozófus mondás gyakran eszembe jutott már, azt gondoltam, hogy valami egész újat találtam ki, és éppen úgy örültem, mint aki elvesztett kincsét találja meg, ami bizonyára nagyobb öröm, mint egy sohasem sejtett újnak a nyomára jutni! Vannak azonban fájdalmak, amelyeket ne tépjünk ki soha a szí-

vünkből, mert a kedély hiánya és a közöny a legborzasztóbb! Az első rózsa, az első tövis emléke mégiscsak legkedvesebb emléke marad egész életünknek! Én sokat vesztettem, nagyon sokat, mégpedig magam hibájából. Megmaradt azonban számomra a lehetőség, hogy hazámat, honfitársaimat szolgáljam! Egyszerre eszembe jutott szabadságom, javaim, ifjúságom, és én, aki kevéssel azelőtt nem bírtam megbecsülni és oly könnyen odaadtam volna az életemet, irigylésre méltónak találtam helyzetemet, állapotomat. És ha fontolóra vesszük, hány ember nyög nyomorában táplálékért, hány, akinek alig van egy kis szalmája, hová fejét lehajtsa, bizonyára látni fogjuk, hogy elfojthatjuk a leghevesebb szenvedélyeket is, ha akarjuk, és hogy maga a szerelem is, amely legjobban elvakíthat és elcsábíthat, csak képzeletünkben és buja érzékeinkben él.

Sokáig jártunk együtt, és amint félig-meddig azonos természeteknél meg szokott esni, hogy csak magáról beszél az ember, úgy rövidesen szóba került, mit tartunk vallásunkról és mily terveink vannak a jövőre nézve. Minden jellemnek megvan a felülete és a mélysége, és némely embernél ez oly különböző, szinte, mondhatnám, oly ellentétes, hogy hacsak nem ismerjük az illetőt keresztül-kasul, a legválogatottabb következetlenséggel vádolhatjuk, és gyakran csodálkozunk, hogyan tehette egy és ugyanaz a személy ezt és amazt. E látszólagos következetlenség oka azonban sokkal természetesebb, és sokkal közelebb fekszik hozzánk, mint gondolhatnók. Ha ugyanis tekintetbe vesszük, hogy némely ember neveltetése és körülményei oly célszerűtlenek, oly ügyetlenek, hogy a mindennapi érintkezésben, mikor elveik és nézeteik nem tétetnek próbára, sohasem lábolnak ki egy bizonyos zavarból, s gyakran a legfonákabb modort tanúsítják, nem fogunk csodálkozni, hogy egy csendes, ildomos ember gyakran az ugrifüles szerepét játssza a nyilvánosság előtt, és fordítva: egy könnyűvérű legény a szerényet és nyugodtat. Nekem mindig nevetségesnek is rémlik, ha valaki ismerni vél egy embert, akit néhányszor társaságban látott. Ebből magyarázható az is, hogy sokan mindenféle ügyben, csatában, veszélyben fényesen helytállnak, ha viszont jó tulajdonságaikat elfelejthetnők vagy nem is ismernők, korlátoltnak vagy

legalábbis roppant unalmasnak tartanók őket. Különben a mi korunkban oly nagy a tetszvágy és az irtózat mindattól, ami a pedantériával határos, hogy a legtöbb ember nagy fáradsággal és erőfeszítéssel rosszabb világításba helyezi magát, mint ha magaviseletére legkevésbé sem ügyelne.

Sokan azt hiszik, hogy ledérséggel és minden unalmasság (alaposság) kerülésével kivívhatják a tömeg tetszését. A fonák tréfa: aki nem követett el bűnt, az ugyanolyan veszélyes, mint az unalom, egész nemzedékek erkölcsének szolgált fő szabályául. Én magam is sok évet töltöttem el ebben az egyetlen törekvésben: „hogy unalmas ne legyek", és világosan emlékszem arra az időre, mikor mindent, még a legszentebb érzést is feláldoztam volna egy mulattató elbeszélésnek. Ha azonban valakivel szorosabb összeköttetésbe lép az ember, veszélyeket áll ki együtt, vagy idegen országban találkozik össze, akkor nehéz, mint már megjegyeztem, némely dolgok felett tökéletesen tisztába nem jönni és egymástól kölcsönös értesülést nem szerezni. Egyfajta feszültség, amely sosem érhet véget, ha nem vagyunk ugyanazon a hiten, minden órát elkeserít, amelyet ilyen társaságban töltünk, és én szívesebben élnék egyes-egyedül a legpusztább, legfélreesőbb vidéken, mint olyan emberrel, akinek a gondolkozása nem egyezik meg az enyémmel – az életmódja azonban, azaz a mód, mely szerint él, meglehetős közömbös lenne előttem, mert nem lenne-e nevetséges, sőt igazságtalan az, aki nem nézne el néhány csekélységet sok jó tulajdonság kedvéért.

„Azt hallottam többek közt, hogy Önt Arábiába küldik, hogy lovakat hozzon onnan a császárnak. Igaz-e? – Hogy lehet az, hogy Ön, mindannak a birtokában, ami a boldog élethez szükséges, elmegy idegen országba azt keresni, ami talán már nincs is, vagy amit egy lovászmester vagy akár egy lovász is éppen oly jól, vagy talán még jobban elvégezne, mint Ön? Megbocsát – folytatá –, ha ezúttal is megbocsáthatatlan könnyelműséggel vádolom." Így szólt hozzám Mr. G[ordon], miután a legnagyobb őszinteséggel elmondtunk egymásnak egyet-mást viszonyainkról, terveinkről és jövőnkről.

Azt hiszi-e – feleltem –, hogy az, ami minden tekintet és toldalék nélkül önmagában valóban jó, tökéletes és teljes, mindenkinek a szemében az? Vagy meg van-e győződve arról, hogy szinte minden egyes ember másféleképp vélekedik egyazon dologról? Én az utóbbit hiszem. És nem tapasztalta-e, hogy minden jó és rossz cselekedetet éppen annyian csodálnak, mint ahányan gáncsolnak, amennyiben a legáltalánosabb jó vélemény csak a leghatalmasabbnak és legszerencsésebbnek jut osztályrészül. Ha gondolkozott a tárgyról, és ha helyesli nézetemet, amit felteszek, akkor bizonyára azt az elvet tűzte ki magának, hogy minden cselekedete előtt saját lelkiismeretétől fog tanácsot kérni és talán *kevés* oly barátjától, aki körülményeit és helyzetét éppen úgy ismeri, mint saját maga, s hogy amit egyszer elhatározott, ezentúl és lelkiismeretesen végrehajtja. Vagy talán másképp van-e? Nekem egész világosnak tetszik, hogy Ön e tekintetben éppen úgy gondolkozik, mint én, és hogy ha egyszer át van hatva egy tett helyességétől, azt véghez fogja vinni, bármi következzék is belőle, és bármit szóljanak hozzá az emberek. A legtöbb emberről, hacsak nem akarjuk rosszabbnak minősíteni, mint amilyen valóban, feltehetjük, hogy törekszik a jóra, és erényesen akar élni, kivált ha elmélkedik saját magáról és életéről, ami persze ritkán esik meg, és hogy csak gyöngeségből, meggondolatlanságból és könnyelműségből távolodik el lassanként a céljától. Fájdalom, gyakran nagyon is messze kerül tőle, anélkül hogy csak sejtené is, és hogy lelkiismerete legkevésbé is nyugtalankodnék. Mindez azonban csak akkor áll, ha erényről és bűnről van szó; mind a kettő oly rikító, hogy bárki is kényelmesen láthatja. Az angyalt mindenütt könnyen fel ismerhetjük, és az ördög nem ölthet fel olyan álruhát, amelyből közelebbi megvizsgálásnál ki ne kandikálna a farka. De a geniuszok a veszedelmesek, és a *lanyha élet* észrevétlenül a sátán birodalmába vezethet.

Mr. G[ordon]: Ön azonban nagyon is messze megy. Tudom, mit akar mondani, hogy a legjelentéktelenebbnek látszó elhatározásokban éppen oly lelkiismeretesen kell eljárnunk, mint a legjelentősebbekben, ugye? De az élet nem volna élet, ha Ön ezt állítja, és ha én helyben hagyom, hiszen belébomolnánk

a skrupulusokba, és az egész emberi élet hosszú, szüntelen kétely lenne.

Én: Szoros kapcsolatban van-e a jó a rosszal, vagy csak hosszú lánc köti-e össze? Én az utóbbit tartom. Ha tehát csekélységekben nem vagyunk szigorúak önmagunk iránt, nagy dolgokban, ha akarunk, sem lehetünk. S ami a skrupulusokat illeti, Istenemre, nem értem őket, ha egész életünkön át szilárdul, saját magunkkal egyetértve ugyanazon cél felé törekszünk. De arra akarom figyelmeztetni, hogy annyira belekavarodunk ebbe a filozófiai beszélgetésbe, hogy már nem jutunk idejében a városba, és valószínűleg az ebédet is elmulasztjuk. Ezért is félbeszakítom a beszédet, s csak azt akarom megjegyezni, hogy tíz teljes éven át szolgálok, hogy az egyenruhát – úgy hiszem – nem csak parádénak viseltem, hogy még mindig szolgálatban vagyok, és nagyon következetlenül vélnék cselekedni, ha éppen most, mikor a katonának legcsekélyebb dolga sem akad, most vonnám ki magam olyan szolgálat alól, amelyet nekem szántak és amelyre alkalmasnak találtak.

Mr. G[ordon]: Mindaz helyes, amit mond, éppen nem gáncsolom azt, hogy következetes akar maradni, hiszen nagyon is belátom, mily szomorú lehet életünk tíz, ha nem is éppen elvesztett, de hiába eltöltött évére visszapillantani. Az Ön pályájában körülbelül így van. Egy francia tiszt életét, aki Napóleon győzelmeiben vénült meg, de meg nem gazdagodott, egyéni létére nézve elveszettnek tekinthetjük; ami azonban a lovak vételét illeti, annak semmi köze az Ön szolgálatához. Senkinek sem jutna eszébe Önt elítélni, ha visszautasítaná, úgy, mint hogy az ellenkező esetben senki sem dicsőítené és magasztalná érte, mivel bárki felteheti, hogy Ön el akarta nyerni ezt az ügyet, folyamodott és lépéseket tett érte.

Én: Ámbár ezt az utolsó *imputáció*t, megvallom, nem vártam, mégsem ért egész készületlenül, mert amit kitaláltak rólam, mióta élek, valóban feltűnő ilyen jelentéktelen emberről, mint én vagyok. De magam vagyok ennek az oka, mert ha valaki oly balgán, következetlenül és hellyel-közzel oly rosszul kezdte az életét, mint én, akkor természetes, ha folytonosan a közönség emlékezetében és szájában marad, mert a tömeg fölöttébb bol-

dog, ha olyan emberre talál, aki látszólag annyi jót és rosszat egyesít magában, hogy bármily regény hősévé avathatja. Nekem különben egész mindegy, bármit szólnak ehhez, mert nézetem szerint helyesen cselekszem.

Mr. G[ordon]: Ha így áll a dolog, akkor Önnek teljesen igaza van, akkor ellenvetésről szó sem lehet; és ha Ön mindjárt kezdetben ily határozottan előállott volna a hitvallásával, bizonyára nem kínoztam volna oly sokáig és oly állhatatosan a nézeteimmel. Ha úgy hiszi, hogy helyesen cselekszik, akkor lelkiismereti fogalmai szerint nem is tehetne másképp vétkezés nélkül. Én azonban azt hiszem, hogy nincs olyan egész igaza, mint ahogy gondolja, és egykor talán, ha az Ön mostani vallási felfogása más irányba tér át, meg is fogom győzni erről. Most azonban – bocsássa meg őszinteségemet – egyenesen hiábavaló fáradság volna, mert Ön Arábiában és talán éppen a szent sírnál akarja azt a nyugalmat és boldogságot megtalálni, amelyet, Istenemre, egy erényes nő karjai közt kellene keresnie. Nem is fogja azt sohasem fellelni, hacsak nem a gyermekéhez és nejéhez való szerencsés viszonyban. Ön nagy rajongó! és azonfelül veszedelmes rajongó, mert vágyait, szenvedélyeit és, ha nem veszi rossz néven, helytelen törekvéseit a lelkiismeretesség és szigorúság bájos mezébe bújtatja. Abban a kellemes ábrándban ringatja magát, hogy a legnagyobb önfeláldozással és önmegtagadással csak súlyos kötelességeinek él, pedig csak azt teszi, amihez kedve van és amit éppen akar...

Én: Köszönöm jóságát, hogy oly világosan, értelmesen és szemléletesen kifejtette nekem a nézeteit... de hagyjuk ezt. Olyan dolgokat kellene elmondanom, amelyeket nem volna érdemes meghallgatni, olyan viszonyokról kellene Önt felvilágosítanom, amelyek csak untathatnák, ha azt a szempontot akarnám Ön előtt megvilágítani, amelyből én ítélem meg a cselekedeteimet, és amelyből egész más képet nyújtanak, mint ha csak úgy mellesleg nézheti őket az ember, mint Ön.

Hosszú szünet következett és mindkettőnk önszeretetének dicséretére, békés szünet, mert az a hízelgő istennő, aki az embert még akkor sem hagyja el, ha nincs igaza, ezúttal is megadta kedélyünknek a kívánt vigaszt, amennyiben mindkettőnknek

tökéletesen igazat adott. – Én legalább azt gondoltam, hogy barátom nézete semmi esetre sem lehet helyes, minthogy nem ismer engem, és így lehetetlen, hogy nézeteimet és körülményeim szövedékét áttekintse, ami pedig okvetlenül szükséges a helyes megítéléshez. Előttem ellenben világosan tűnik fel a való, amelyet ő nem sejthet, nem is álmodhat, és az késztet úgy cselekednem, ahogy cselekednem kell, nem ahogy tán szeretnék. Ő ellenben önelégült mosollyal világosan értésemre adta, hogy túlzottnak, sőt kissé bolondnak tart engem. Így egyazon dolog száz embernek százféle színben jelenik meg, és nekem még az tetszik a legbölcsebbnek a száz között, aki tisztelettel hajol meg valamennyi vélemény előtt, a magáét pedig lehetőleg tisztázza és azután nyugodtan követi.

Derült nap volt, és oly üde a lég, hogy minden lehelettel új reményt szívtam magamba. Így az érzékek tisztasága és a múltra való boldog visszatekintés bizonyára egyetlen alapja a derült jövőnek! és amint ezt írom, nem minden kínos visszaemlékezés nélkül kiáltok fel: Ó! háromszorosan boldogok, akiknek az élete egy szép tavaszi naphoz hasonló, felkelő nap, mely soha le nem nyugszik, nyájas meleget nyújt és alkonyában is még ragyog, búcsúzásakor még életet ád. – Így tévedtem el gondolataimban, barátom is valószínűleg elkalandozott az övéiben – ki-ki a maga módjára – s így kalandozik el ki-ki oda, ahol legszívesebben időz. Némelyiknek egészen nyoma vész; és az *életbölcsességhez* hozzátartozik, hogy „keresd azt az embert, akire szükséged van, ott, ahol található, mert csak a saját világában fog megérteni". *„Ha a költőt meg akarod érteni, a költő országába kell menned."* Így minden ember más nyelven beszél, és hogy boldogulnánk a szív nyelvén azzal, aki csak az ész nyelvén ért?

Miután mind a ketten elmélyedve csendben haladtunk egymás mellett egy ideig, végre leültünk, és kisvártatva (természetesen csak gondolatban) a néhány nap előtt megérkezett V. hercegnő budoárjában találkoztunk. És ámbár az én utam borzasztó magas régiókba vezetett, mégis úgy rémlik nekem, nem érkeztem később a hercegnő társaságába, mint Mr. G[ordon], akiről nagyon is előnyös a véleményem ahhoz, hogy ne tudjam majdnem bizonyosan, hogy sosem téved olyan éteri helyekre,

mint én, hanem ott időz legszívesebben, ahol biztos békét és örömet talál, habár csak földit is!

Mr. G[ordon]: Tudja-e már, hogy V. hercegnő Bécsben van?

Én: Bevallom, hogy éppen most gondoltam reá, és meg kell hogy mondjam...

Mr. G[ordon]: ...hogy ha bizonyos dolgokat megengedne Önnek, Ön inkább maradna az ő karjai közt, mintsem hogy Arábiába utaznék, lovakat vásárolni. Annyira elmerült gondolataiba, hogy megesküdtem volna, a Józsáfát völgyében van; ott előre meg akarja ismerni a feltámadás területét, vagy tán a Libanon hegyén keresi az élet fáját és a bölcsek kövét, vagy talán éppen a hírhedt beduin kancájának a sírján van Palmyra vidékén. Ön pedig ezalatt a bájos V. hercegnővel foglalkozik, csakúgy, mint én. Én azonban elismerem, hogy általában szoknyabarát vagyok, míg Ön mást szeretne tettetni, és mégis, köztünk legyen mondva, mióta csak tudatára jutott annak, hogy nem leány, sohasem bírt a szoknyák uralma alól felszabadulni.

– Hohó – vágtam közbe, kissé türelmetlenül ugyan, de nevetve, mert mégiscsak az elevenemre tapintott –, állítottam-e valaha, hogy a nők nem bírnak fölöttem hatalommal? hogy nem törődöm velök, vagy hogy nem szeretem őket? Ön nagyon is meg van győződve az ellenkezőről ahhoz, hogy én csak egy szót is vesztegessek, annál is inkább, mivel késő van és reggelizni akarok; azonban biztosíthatom, hogy ha nem volnának asszonyok és leányok, bizony sosem szántam volna el magam oly hevesen arra, hogy a homokos Arábiába utazzam unalmas lóvásárlásra. Most pedig jó reggelt kívánok Önnek, és ha megengedi, Önnél fogok ebédelni. Ön rendeli az ebédet, én meg hozok magammal két üveg Eremitage-t, amelyet kettőnk és a most érkezett V. hercegnő egészségére vidáman fogunk üríteni.

V. hercegnő nem olyan nő, aki veszélyes lehetne rám nézve, kivált oly percben, amelyben képzeletemben körülbelül a világ összes asszonyai iránt elhidegültem.

Minden ország népe különböző fogalmat alkot magának a női nemről; ahogy például a török meg van arról győződve, hogy a *női lény* csupán az ő buja kedvtelésére van teremtve, úgy

más népek, bár nem mulasztják el hitvesükkel a fajuk fenntartásáról gondoskodni, mégis inkább csak háztartásuk vezetése kedvéért házasodnak, és éppen úgy bíznak felfogásuk helyességében, mint a muzulmánok. Az előítélet nélküli, művelt vagy egyszóval a tökéletes ember nem tekinti a nőt érzékei eszközének, hanem olyan élettársnak, aki nélkül egyoldalú volna a férfi minden cselekedete, aki nélkül a földi tökély legmagasabb fokát el nem érheti. Ezért is a török csak egy buja termetű leányhoz vonzódik, míg Stájerországban például az olyan leány, aki ízletesen tud főzni, biztos, hogy jó férjre tesz szert, és megindítja egy ifjú stájer szívét. Ellenben az az ember, aki tisztult érzékekkel arra a tiszteletelhelyre emeli a nőket, amelyet Isten jelölt ki a számukra – ha egész életét nekik akarja szentelni –, mindenekelőtt lelki tulajdonságokat fog bennük keresni. *Mindenekelőtt*, mondom, mivel az egészség és az ifjúság nem nélkülözhető, és menthetetlen dolog élő árnyaknak életet adni.

De ki oly tökéletes, hogy olykor török ne lenne, és nincsenek-e asszonyok, akiket nem is lehetne másképp szeretni, mint törökösen?

Ha S[elina] M[eade]-et V. hercegnővel hasonlítom össze, nem ugyanaz-e, mint ha a roskatag testet az örök lélekhez hasonlítanám? Az egyik lehúz a földre, és ha éveket töltenénk vele (hogy a lehető legrövidebben fejezzem ki, amit erről mondani lehet), megcsömörlenénk a vele töltött hosszú idő emlékétől, és elveszne számunkra az az idő. S[elina] M[eade] ellenben a legforróbb vágyra, a legbuzgóbb törekvésre sarkallja a férfi kedélyét, hogy minden gyöngéjéből kivetkőzve, csak annyiban maradjon ember, amennyire szükséges, hogy hazájának hű polgára, embertársainak és rokonainak igaz testvére, a szegények gyámolítója és a kételkedők tanácsadója lehessen. Ama tiszta lények közül való, akik csak vonakodva szánják magukat az élvezetre, mely pedig oly sokféleképp kínálkozik az embernek ezen a világon. Csendes, nyugodt kedélye valami ismeretlenre vágyik, és mintha a kéj egészen kihalna szívéből. Hidegnek látszik, mert még soha szent tűz nem hevítette szívét: és csak a sejtelem halk szózata nyilatkozik meg lelkében. Sohasem fog szeretni, és ha igen, akkor csak saját ideálját, és szerelme tárgyát

annak a képébe és alakjába fogja burkolni. Vannak oly gyengéd lelkek, melyek már bölcsőjökben túláradnak az isteni szeretettől. Felnőnek tiszta, szűzies kedéllyel, mint a gyenge, törékeny virág, mely ég felé emelkedik, képtelenül arra, hogy fennmaradjon, idegen segítségért esedezve, míg el nem virít. S amint gyermekkorunk boldog álmaiban a világ jónak, tökéletesnek tükröződik lelkünkben, olyan képet mutat még mindig az ő tiszta lelkében.

Mily szerencsétlenek az ily leányok, ha a legtisztább, legbensőbb szerelemmel telve lelki ideáljokban egyszerre csak közönséges emberre bukkannak? A férfiban saját magoknál magasabb lényt vélnek ölelni, s mily kínosan, mily fájdalmasan szorulhat össze tiszta szívök, ha a vélt angyal helyett egy gyönge, önző, beteg lényt szorítanak keblökhöz, ha elszállnak az álmok, és megjelenik a valóság durva, barátságtalan képe? Ezért is, bár ritkán, van néhány olyan jelenség ezen a világon, aki nagyon is jó és tökéletes ahhoz, semhogy egy férfi szívében gyúljon lángra. Ezeket a szerelem csak szerencsétlenekké teszi, mert szentebb tüzet szítnak keblökben, mint amelyet az emberek felfoghatnának, s végre elhamvadnak, mint táplálék híján a lámpa! Gyakran hasonlítottam e bájos tüneményeket a géniuszokhoz, melyek magasabb légkörben lebegnek és akiknek szívét annyira megindítja az emberi nyomorúság. Szószólói ők az emberiségnek Istennél, és miután ők is elbuknak, gyakran emberré válnak, és gyermekek képében térnek vissza régi hazájokba, ha pedig érettebb kort érnek, mindig idegenek maradnak a földön. Olyan szülőktől származnak, kikhez nem hasonlítanak, olyan viszonyok közé kerülnek, hová nem illenek, s nekünk, közönséges embereknek – mivel meg nem értjük őket – egész életök a képtelenségek láncolatának látszik.

V. hercegnő ellenben igazi földi nő, és úgy képzelem, hogy karjai közt teljes mértékben éreznie kell az embernek a mulandóságot, az érzékek ellankadását.

Akkoriban láttam őt először C. L.-lel, aki már a szeretője volt. Már akkor úgy tetszett, hogy szűziességéről régóta lemondott, és viselkedésével a *föld fiainak* legnagyobb bizalmát vagy inkább bizalmaskodását váltotta ki – és ébresztette fel. Egyéb-

ként viszonya szeretőjével olyasfajta volt, hogy a bécsi *föld fiai* – akik általában véve inkább ügyetlenek, mint jók – őt azon asszonyok sorába helyezték, akit egy konvenció vezetett a hitvesi ágyba és könnyelműség s szenvedély egy szerető karjaiba. – Egyébként egy hercegi korona árnya vetült e viszonyra, amely a *föld fiainak* akkoriban – mivel folyvást háborúban voltak és egy kissé elvadultak – éppoly impozánsnak tetszett, mint ahogy szörnyűséges volna egy parasztnak a császárnét ölelgetnie, még akkor is, ha az a legkéjvágyóbb nőszemély volna is – mert vagy a koronát, vagy a nőt feledné. – És így minden osztályban lehet férfiakat találni – akik az asszonyokkal csak a társadalmi rang egy bizonyos magasságáig vállalkozó kedvűek – és jellemben és címben egyetlen fokkal magasabbal találkozva egészen elférfiatlanodnak!

Alapjában véve elég vicces mindez – mert a férfi, ha olyan, aminő lenni szeretne, mégis folyvást úrként áll az asszonnyal szemben. – Ez a kettős korona, amely ekkor e hercegi kapcsolat felett függött – a férj féltékenysége – és emellett a szerető féltékenysége és még az is, ami mindennél több: az a jó vélemény, amelyet mégis a hölgyről alkottak, elégséges okai voltak annak, hogy mindazon férfiak, akik a női nem vadászaihoz tartoznak, nyugodtan viselkedjenek – és lelkükben semmi komolyabb gondolat nem támadt annál, mint hogy néha nagyon komolyan elgondolkodjanak arról, milyen nagy örömnek kell is lennie V. hercegnőt viszontszeretve szeretni. E hercegnő férje, aki saját nemzetének jellegzetes típusát képezi, ez idő tájt oly jellegtelen volt, nem tudta, saját helyzetén nevessen-e vagy mérgelődjék – hogy hányódása a szeretőknek gyakran oly alkalmatlan volt – hogy meg lehet érteni, miért virágozhatott oly soká szerelmök anélkül, hogy egyszerre fellobbanjon és kiégjen – mert aki őket csak félig-meddig ismeri, nehezen értheti meg, hogyan tudtak oly sokáig egymásnak élveket nyújtani: én a magam részéről nem tudom felfogni. – És csak arra tudok gondolni, hogy az ifjúság és a kikerülhetetlen szükségszerűség vezette egymáshoz őket. (Úgy értem, hogy a sors és nem az érdekek szükségszerűsége, mert ha az utóbbi volt légyen, akkor e kérdésben belátásukat és okosságukat illetően tévednem kellene – utóbbiakat ille-

tően pedig elégséges és alapos okaim vannak ahhoz, hogy meglehetős bizonyos legyek.)

Azon pillanat óta, amikor én a mondott hercegnőt láttam – egészen eltűnt szemem elől és emlékeimből – nem találkoztam újra vele. – De sokat beszéltek róla. – C. L.-lel való viszonya véget ért, éspedig az utóbbi számára tragikomikusan közönséges módon. Ugyanis a nőt más karjai között találta – anélkül, hogy arra egy jóindulatú barát vagy saját értelme előkészítette volna. – Ennek folytán, ahogy mesélik, és én szívesen el is hiszem, kevéssé jött zavarba, és nem érzett lélekszorongást – amennyiben természetesnek találta, hogy miután a szerelem hercegi lámpása földig égett – a nőnek a kéjt másutt kellett keresnie: és valószínűleg több élvet talált új hitvesének karjai között. – Ezért volt jó neki szerelme első tárgya – és ebben a kérdésben az asszonyok feltűnően tapintatosak – avagy úgy kell lennie, hogy ők szerelmi vakságukban Abeilard-t Herkulestől nem tudják megkülönböztetni. – Sajnos, ezen a ponton néhány becsületes férfiú azt fogja gondolni, hogy a nők vaksága oly gyorsan elmúlik!

Egyébként a hercegnő személyéről olyannyira különböző eseteket regéltek, hogy joggal gondolhattam arra: az ő rendeltetése az, hogy a jövendőben az udvarlás színpadán játsszék szerepet – jóllehet semmi magyarázatot nem hallottam, és jól tudtam, hogy hányszor születnek földi mesék igaz események nyomán, és milyen kevesen vannak, akik az igazat a hamistól meg tudnák különböztetni, és a csudálatost, még ha megalapozatlan is, nem sokkal szívesebben hallgatnák és mesélnék – mint a valóban megtörténtet és megalapozottat – ha az, ahelyett, hogy a feltűnés mázával rendelkeznék – a szokott formában jelenik meg! Nemcsak számtalan szeretőt tulajdonítottak a hercegnőnek – hanem olyanokat is, akiket nem szeretett, s akiknek túláradó férfiúi erejükkel, alattvalói tiszteletből vagy éppen zsoldban kellett azt végbevinniük, ami az embereket egy pillanatra az égbe viszi – és azután mindenkor a szerelem halálát idézi elő. – Ha azonban egy asszony érzékei az iszonyat magasságáig jutottak, akkor úgy rémlik, mintha alakja fúriává változnék át, mert az angyalokat csak szűzies tisztaságukban képzelhetjük el – miközben a gonosz szellemet oly könnyen képzelhetjük el egy

élvvágyó, kéjtől égő, kielégítetlen asszony alakjában – hogy bizonyos, hogy az érzéki ösztönök a gonosz birodalmához tartoznak. Egyszóval jól tudtam, hogy a hercegnő nem veszélyes asszony – de hogy milyen mértékben veszítette el tisztességtudását és erkölcsi jóságát – azt nem tudtam – és nemsokára egyre kevésbé foglalkoztatott.

Ma feltehetőleg látni fogom – itt nincs senki, aki számára veszélyes lehetne – mert a hazai *föld fiai* lassan és nehézkesen fognak a rosszhoz éppúgy, mint a jóhoz – és egy asszony nem lehet oly elrontott, hogy ne kívánná azt, hogy elcsábítsák – és hogy a férfi a bukáshoz vezesse! és ezért számomra egyre megy, menynyiben mond igazat a fáma – és mennyit hazudik.

Délután háromkor csakugyan beállítottam G[ordon] barátomhoz ebédre, ott találtam S. grófot is, és asztalhoz ültünk. Engem összeszidtak, mert elfelejtettem az ígért három butélia Eremitage-t magammal hozni. Miután egyet-mást megjegyeztünk az unalmas városi életről, így szólt hozzám

Mr. G[ordon]: Úgy látszik, Ön máris Arábiára tesz előkészületeket az életmódjában, hiszen csak vizet iszik; és hogy még mindig a géniuszok és a magasabb tökély szféráiban lebeg, az nagyon is világos előttem, minthogy a földi létről egészen megfeledkezik. Mégiscsak kíváncsi vagyok, azt is elfelejtette-e, hogy voltaképpen mért ebédelünk ma együtt.

Én: Nem, nem, azt nem: meg akarjuk látogatni a most érkezett V. hercegnőt, lovaim már be is vannak fogva, és a kapu előtt várnak...

Mr. G[ordon]: Be kell, hogy vallja, hogy sietős az útja, és nagyon csalódnám, ha Ön ezúttal semmiféle tervet nem forgatna az eszében.

Én: Bocsásson meg, ha roppant furcsának találom, hogy Ön is egyike ama különös embereknek, akik a legegyszerűbb cselekedet mögött különös okot és megfontolt tervet szimatolnak. A legtöbb embert óráról órára a pillanat hatalma ragadja magával, és sem jó, sem gonosz szándékaikban nem nyúlhatnak zavartalanul olyan eszközökhöz, amelyek céljokhoz vezetnének. Mindazt, ami kellemesnek látszik, lefoglalják, akár célszerű, akár nem, és midőn erőnek erejével azt akarják fogva tartani,

ami kisiklik ujjaik közül, annyira eltértek céljoktól, hogy az, amit mindig szem előtt tartottak, egyszerre csak mögöttük van. Hát én is olyan képzelődő ember volnék, aki minden lépését kiméri, semmit sem tesz cél nélkül, és soha szenvedélytől nem engedi magát félrevezettetni? Hiszen olyan ember nincs is a világon.

S. gróf: Ily módon elvitat minden következetességet az emberi jellemtől; tagadja-e, hogy határozott játékosok, határozott *csábítók*, született vadászok, híres ínyencek vannak stb. stb. stb.? és hogy legkevésbé sem ritka az olyan ember, aki állandóan ugyanazon terv szerint jár el, ugyanazon célra törekszik?

Én: Nem, éppen nem, mert nagyon is jól tudom, hogy mindenkinek van egy fő eszméje, egy fő szenvedélye, amely egy utat jelöl ki számára, míg a mellékeszmék, mellékszenvedélyek jobbra-balra térítik az útról. Azonban gyakran változnak a fő szenvedélyek, és olyanok lépnek helyökbe, melyek azelőtt talán nem is léteztek. Az utóbbi gyakran változik a korral, az egészséggel, a tapasztalattal. Mármost legyen a játékos játékos, a csábító csábító, a falánk falánk, amilyen decidáltan Ön csak kívánja, mégsem emelkedik egyik sem mesteri fokra, és mindazok, akik ilyen szabad művészeteket űznek, mindenekelőtt fél idejöket töltik hivatásukon kívül, és ha foglalkozásukban mesterien járnak is el, rendszerint úgy viselkednek, mint a kisinasok. Nézzük csak egyszer külön az Ön decidált csábítóját. Nem ért-e velem egyet, ha azt mondom, hogy nagy szerencse, ha az ember született csábító? Hiszen csak szép, kiváló tulajdonságok csábíthatnak el, és ilyenekkel bírni csak nem szerencsétlenség? Számba jő azonban az a körülmény is, hogy az emberek a valóban jó- és kitűnőre nézve még nem jutottak megegyezésre, és hogy egy és ugyanaz az ember egyik országban talán elragadó, a másikban talán visszataszító volna? Ezért is némely ember egyik társaságban sikereket arat, a másikban pórul jár.

Az Ön csábítója, azt hiszem, megértjük egymást, ha nem *általában az elragadás tehetségéről* beszélek, hanem kizárólagosan az Ön *decidált emberéről*, aki decidáltan akarja csábításait a női nemen gyakorolni és kipróbálni. Az Ön csábítóját vagy határtalan önszeretet sarkallja, vagy olyan ellenállhatatlan vágy,

mely a természet kötelékeivel fűzi minden nőhöz, vagyis rövidebben mondva, ő saját magát szereti mindenekfelett, vagy pedig őrjöng az egész női nemért! Az első esetben külön-külön nézzük e két csábítót, bár e két ösztön sosem fakadhat egészen elszigetelve, hanem ugyanazon személyben olvad össze, az én Ambiziosóm hidegvérrel és annyi ésszel és megfontolással, amennyi csak telik tőle, fog az uralkodó udvarból minden társaságon és álláson keresztül a parasztkunyhóba leereszkedni, hogy minden osztályban megismerje az ízlést (ízlés alatt a jó és szép egyéni felfogását értve, amely mindenütt különböző). Ha végre annyira ismeri az ízlését minden leánynak, minden asszonynak, hogy képzeletében megtalálta azt a férfit, aki veszélyes lehetne rá nézve, és tényleg egészen helyesen teszi fel, hogy a kedves csakis ilyen lehet és nem más, mint ahogy elképzeli magának, és ha belé tudja magát élni a szeretett ideál szerepébe és alakjába, és hű marad hozzá, akkor nem látom, mi gátolhatná sikerében. Mármost csak azon múlik a dolog, hogy meghatározhassuk Ambiziosóm kiválóságait, és hogy megismerhessük belső értékét, hogy mennyire bírja a nő felfogását ítéletével áthatni vagy pedig eszével megváltoztatni, és hogy mily mértékben színész, mennyire bír szerepében megmaradni, úgy, hogy semmi módon ki ne essék belőle.

Másik nőbarátom ellenben, kit hadd nevezzek Amorosónak, egész tisztaságában egy szerelmi boldogságtól túláradó lény, aki minden terv és előjáték nélkül egyenesen minden nővel legjobban szeretné azt csinálni, ami annak nem kisebb gyönyörűséget nyújtana, mint saját magának. Ezt a kegyet azonban, mivel mindazt magába zárja, amit a nő a férfinak adhat (legalább rendszerint), nem osztogatják ingyen, hanem csak a hűség és szerelem végső jutalmául tartogatja a női nem, és csak ama boldog embernek jut ki osztályrészül, akit a véletlen kiszemelt arra, vagy aki ki bírja azt magának vívni. Ő csak női voltáért szereti a nőt, és az egész női nemet szereti, maga sem tudja, hogy miért, csak azt tudja, hogy szereti és nagyon vonzódik hozzá. De hogy mily sokáig tartja ki ebben a természetes állapotban, az bizonytalan. Mégis valószínű, hogy a túláradó erőszak módszere nem tarthat sokáig, mivel a női természet nem fejt ki el-

lenáramlatot a rohanó folyóval, és valószínű, hogy az Amorosót utoljára, ha nagyon is *természetes lenne*, minden duzzadó életereje és ama szerencsés tehetsége ellenére, mellyel a nőket a harmadik mennyországba emeli, mégis elutasítják és kiadják az útját. Ezért is nincsen oly tiszta Amoroso, amilyet én itt festek, vagy ha van is, akkor nagyon fiatal, és csakhamar meg fog változni, és éppen oly kevéssé létezik olyan tökéletes Ambizioso, amilyet leírtam. Összeolvadva azonban gyakran akadunk rájok, és minden ember többé-kevésbé a becsvágy és szerelem vegyüléke, már aszerint, hogy milyen elveket tűz ki magának, vagy hogy hová taszítja a véletlen. És aki azt mondja erre, hogy soha anélkül, hogy maga is sejtette volna, hogy rávitte az esze, még nem kaparászta elő összes előnyeit, és nem juttatta azt érvényre, amiben különb másoknál, az nem ismeri saját magát: és nem gondolkozott még az érzéki ösztönök természete fölött, amelyek pedig emberek és állatok között mindenütt uralkodnak.

És még a legártatlanabb szerelmes is nem talál-e ki a szerelem boldog mámorában száz olyan fogást, ami azelőtt ismeretlen volt előtte, hogy szerelme tárgyát megindítsa, meghassa, és végre arra bírja, amire a természet kijelölte? Így minden férfi, még a legdurvább paraszt is másképp fog női társaságban viselkedni, mint férfiak között: a nők társasága vagy csak puszta jelenléte is elegendő arra, hogy természetükből kiforgassa őket; hát még mennyire vetkőznek ki a természetükből, ha szeretnek és viszont akarnak szerettetni! Nem kísért-e meg olyankor a legegyszerűbb ember százféle fogást, amire azelőtt nem tartottuk volna képesnek, nem érlel-e meg a szerelem minden tulajdonságot? Ki nem iparkodik az imádott lénnyel szemben minden fogyatkozást elnyomni, aminek csak tudatában van, és minden jót és nemeset, amit felfedez magában, felszínre hozni és a legszemléletesebb helyen fitogtatni? Az a gyönyör, amely a szeretett leány közelében elfog, részben saját önmegelégedésünkből fakad, amely eltölt, ha egy kívülünk eső lény szemet huny gyengeségeink felett, és tágra nyílt szemmel bámulja jó oldalunkat! Amint tehát meg vagyok győződve arról, hogy bár határozatlanul, mindenki, ha szeret és bírni akar egy nőt, új eljárási módot talál magának, éppúgy erősen hiszem, hogy sosem

volt ember, aki érzéketlenül és hidegen játszott volna egy nő boldogságával. És ha megengedem is, hogy vannak ilyen emberek, már az első áldozat megtöri hiúságukat.

Léteznek azonban országok, ahol vannak olyan nők, akik ugyanezt a mesterséget űzik, amelyet most említek, és ha Ambiziosóim ilyenek ellen akarják eszöket és művészetöket próbára tenni, úgy tetszik nekem, mintha tolvajok akarnának rablókat kifosztogatni, és ha sikerülne: meglakolnának érte. Látunk azonban olyan híres csábítókat, akik nem bírtak más nőt megejteni, mint aki már úgyis bukófélben volt vagy máris elbukott. Senki sem dicsekedhetik olyan ördögien hideg szívvel, hogy ha egy nőnek, anélkül hogy legkevésbé is szeretné, szerelmet hazudott, végre ne szeretne valósággal belé, ha az őt viszontszereti. Tapasztalatom legalább az ellenkezőt mutatja, és nem egyszer, de számtalanszor vettem észre, hogy a férfi rideg szándéka, hogy a nőt birtokába kerítse, a legőszintébb, legforróbb szerelemmé változott, és a legcsábítóbb mesterkedések a legjobb indulatú bohóságokban végződtek. Ha az ifjúsága virágában lévő, erőtől, egészségtől duzzadó férfi simulékony, hajlékony szellemű, és alkalmazkodik a nők szeszélyeihez és szenvedélyeihez, nem természetes-e, hogy már fel van ékesítve mindama tulajdonságokkal, amelyek szükségesek annak a nőnek a meghódításához, aki tetszik neki? És sokkal könnyebb egy nőre veszélyessé válni, mint hinnők, ha megnyerő külsővel és szép, tetszetős alakkal rendelkezünk, kivált, ha elég gonoszak vagyunk forró szerelmet színlelni előtte. Olyan édes, jóleső érzés az, ha szerettetünk, hogy nagyon könnyű a nőket arról meggyőzni, hiszen alig van más boldogságuk.

De hogy végre röviden összefoglaljam, amit itt hosszadalmasan és rosszul magyarázgatok, figyeljenek mindketten: Ön, legjobb barátom, Ön, gróf úr és én, mi bizonyára nem tekintjük magunkat feltétlen csábítóknak, és nem is vagyunk azok. De ha egy szép, buja termet, kit az ifjúság varázsa és a gráciák kelleme ékesít, vetődik utunkba, melyet unalomban rovunk le mindennap, és ha talán még vissza is kacsint a szemünkbe ez az elbűvölő jelenség, ha ránéztünk, akkor, nem tudom, hármunk közül melyik marad meg nyugodtan természetében. Attól az órától

fogva Ön nyájasabb, barátságosabb lesz, homlokán kisimulnak a ráncok a kedves mosoly alatt, és észrevétlenül két órával többet fog naponta a toalettjére fordítani. Inasa, bár nem merem állítani, hogy az Ön parancsára, a nap minden órájában fogja tudni, hogy hol időzik az Ön bálványa. Véletlenül minden percben fog Ön vele találkozni, és sok ember ámulatára puszta véletlenségből lép be az egyik ajtón, míg ő a másikat nyitja. Gyakrabban fog tükörbe nézni, mint azelőtt, és sok más ilyen bolondságra vetemedni. De hogy miért teszi mindezt, azt nem tudja, talán még azt sem veszi észre, hogy már az inasa is változást észlelt Önön. Végre eljő az alkalom, hogy közelebb jut jelenségéhez, akinek már mások is sokan hódolnak. Most már hiúsága is felébred, amennyiben kitüntetve érzi magát, és már anélkül, hogy sejtené és talán akarná, az udvarlók lajstromában áll. Most már inkább vetélytársai ellen indul meg a küzdelem, és ha győzelmet aratva, minden versenytársát leverné, anélkül hogy csak hozzányúlna is a szép nőhöz – ha ez lehetséges volna –, azt hiszem, nem törődnék többé vele.

Más az a szerelem, amely szívből szívbe száll, abban nem kötnek illemszabályok, kárba vész minden mesterkedés, a két szív a rokonszenv örök kötelékével olvad egybe. Ha ez egyszer elszakad, akkor sosem gyógyulhat meg többé teljesen a szív! Azt a viszonyt azonban, amelyben például V. hercegnő áll minden fiatalemberhez, nem jellemzi a két lélek e szent közös szenvedése; hanem mindenkit, aki őt bírni óhajtja, két hatalmas szenvedély sarkall: a hiúság, hogy másoknak fölébe helyezzék, vagy az érzékiség hatalma. Minthogy azonban ezt az ösztönt a megcsömörlés csakhamar megbénítja, az önszeretet az a legfőbb rugó, amelytől indítva a férfiak ilyen nők lába elé borulnak. És míg falun, ahol ő egyedül él, talán csak unalomból szeretkeznék vele az ember (hogy a szerelem nevét ne gyalázzuk ez érzéssel): a városban, a nagy versenyben, oly hévvel és szenvedéllyel licitálnak érte, mintha ölelései nélkül már nem is lehetne megélni, és ha nem megy a dolog, szinte sírva fakadna az ember, mint az olyanok, akiknek meghiúsul gonosz cselvetésök.

S. gróf: Megengedem, hogy a legtöbb ember kizökken a rendes kerékvágásból, ha szerelmes; de nekem inkább úgy rém-

lik, hogy éppen szerelmökben öltik magokra igazi természetöket, amennyiben ily hatalmas szenvedély szabadítja csak fel igazában a jellem legrejtettebb különösségeit, és juttatja napfényre azt, ami eddig a kedély mélyén lappangott.

Én: Ön nem tesz különbséget szerelem és udvarlás között, azt látom. Hogy a szerelem mindenre képes, hogy szerelem nélkül nem visznek végbe nagy, nemes tetteket, hogy a szerelem katonává, költővé stb. stb. avat, egyszóval hogy a kőbe is életet önthet, azt szíves-örömest elhiszem; hogy az az érzés, mely ahhoz a nemhez vonz, mely életünkben, gondjainkban, fáradalmainkban oly testvériesen osztozik, a leghatalmasabb, és az, amely mindenkor szép, önzetlen, fennkölt tettekre ösztönöz és sarkall, boldoggá tesz engem, mert nincs a földön még ember, aki arról jobban meg volna győződve, mint én; hogy mi, férfiak minden cselekedetünkben csak félemberek vagyunk a nők nélkül, hogy általában nem sokat nyomunk a latban nélkülük, és hogy csak a szoros házassági kötelék áll a földi tökély legmagasabb fokán. Ha azonban azt a lótást-futást, furfangot és cselvetést, amelyet naponta látunk és amely néha veszélyesebb és meggondoltabb, mint hinnők, ha ama művészi fogásokat és eljárásokat, melyekkel a férfiak iparkodnak behálózni és hatalmukba keríteni a női nemet, ha ezt nevezi Ön a valódi, tulajdonképpeni természet ébredésének, igazságnak tartja a komédiát is, és nem is ismeri a szerelmet, vagy pedig teljesen tagadja az udvarlást.

Ezt az utolsó kijelentést némi hévvel tettem, és olyan változást vettem észre a gróf vonásain, mint ahogy valószínűleg feltűnnék az olyan ember nyugtalansága, akinek a szerelem elrabolta boldogságát, nyugalmát, megelégedését, és akit meg akarunk ismertetni azzal a veszélyes istenséggel, akinek a hatalmát nagyon is érezte és sokkal jobban ismerte az elbeszélőnél. Roppant kedves annak az ifjú, szerelmes lovagnak a története, aki viszonzatlan szerelem kínjától gyötörve, cél nélkül bolyong a világban, a legborzasztóbb viszontagságokon megy keresztül, amelyek mind szenvedélyének a következményei, végre zarándoknak öltözve eltéved az erdőben, szállásért könyörög, megkapja, és saját történetét hallja elbeszélni. Úgyszólván kővé vá-

lik hallatára, amint egyszerre minden felújul emlékezetében. Eközben egy csodaszép leány, aki áhítatosan hallgatta az elbeszélést, keserű könnyekben tör ki, és megsiratja a szegény lovagot. Ez felhevülve a szűz könnyein, elfeledi régi szerelmét, és új szerelemre gyullad. Már azt hiszi, hogy véget értek kínjai, és nem lesz oly szerencsétlen, mint annak előtte, mikor hallja, hogy a leány jegyben jár, és éppen lakodalma előestéjét ülik.

Az ifjú S. gróf azon emberek közül való, akik még nem jutottak megállapodásra afelett, hogy kedélyöket vagy a szokást kövessék-e, és úgyszólván okra várnak, amely erre vagy arra az elhatározásra késztesse őket. Csekély zavarát, mely arra a feltevésemre keletkezett, hogy ő nem ismeri a szerelmet, vagy hogy tagadja az udvarlást, könnyen kimagyaráztam. Ugyanis hallottam már, mielőtt Bécsbe jöttem, hogy az ő német keble nagy szenvedéllyel lángol V. hercegnő testvérhúgáért, s ez a szenvedély bizonyára végtelen szentimentális, mivel a leány még nincs férjnél, és ő valószínűleg sosem kerül abba a helyzetbe, hogy elvehesse, és mégsem szűnik meg őt szeretni. Nem tudom különben, mennyire tetszeleg magának a szerencsétlen regényhős szerepében, de könnyen kitalálhattam, hogy ha nem érzi is magát egész boldogtalannak, mégis olyan embernek tartja magát, aki ellen Ámor isten nagyot vétett, és aki már szinte elvérzett nyilai alatt.

Mr. G[ordon], aki már majdnem elszundított az én fecsegésem alatt, és még sohasem vagy legalábbis ritkán gondolkozott e tárgyról, röviden véget vetett társalgásunknak azzal a megjegyzéssel, hogy ideje már V. hercegnőhöz menni. Nem hoztam magam rendbe gyorsabban, mint S. grófom, akit H. herceg, kit ő odarendelt a kocsijával, hívatott; másnap reggelig elbúcsúzva tőlünk, sietséggel futott le a lépcsőn. Mikor fele úton voltunk a villa felé, hová tartottunk, a miénk előtt egy más kocsit vettem észre, amely nem bírt olyan gyorsan hajtani, mint mi, de mégsem akarta engedni, hogy elébe kerüljünk. Miután már kis ideig tartott a két kocsi versenyrobogása, és végre mi előztük meg a másikat, nem csekély ámulatunkra H. herceget ismertük meg a bakon és S. grófot a két T. herceggel benn a kocsiban. Világos volt, hogy ugyanazon cél felé törekedtek, mint

mi, csak az tűnt fel, hogy S. gróf ebédnél titokban tartotta. Mert, hogy nem véletlen, hanem előre megállapított dolog volt, hogy ez a négy úr E. herceg jószágára hajtatott, azt öltözékök is mutatta, amely oly mértékben gondos volt, hogy S. grófot nem tekintve, aki már ebédnél is rejtegette a nyakkendőjét, a többi három észre sem vett minket, hanem hogy kemény nyakkendővel vonulhassanak be, egyenesen, mereven néztek magok elé. S. grófnak ez a titkolózása feltűnt nekem, és feltettem, hogy V. hercegnő vagy bizalmasa az ő szerelmi titkának, vagy hogy az egyik testvér távollétében az iránta érzett szerelmet a másikra ruházza át.

NAPLÓJEGYZETEK

1821. MÁRCIUS 10.—ÁPRILIS 28.

Bécs, március 10-én. Meghalt Pepi Cavriani.

Megismerkedtem Renard gr[óf]fal.

E[sterházy] S[ophie] azt mondja nekem, hogy S[elina] M[eade], ha szabadon választhatna, szívesebben jönne feleségül hozzám, mint Cl[am]hoz.

Louise Th[ürheim] Friedb[erg] grófnénál lovásznak volt öltözve – szűk szárú nadrágban – ocsmányul festett – állítja Joh[annes] hercegné.

Hogyan tudhatta meg Razumov[szkij] hercegné, hogy S[elina] M[eade] írt nekem – „W[enzel] L[iechtenstein]től, akinek C[avriani] a halála előtt megmondta."

A Selina Meade-nek szóló leveleket E[sterházy] S[ophie] végre átadta S[elina] M[eade]-nek [_ _ _].

(A levelek, amelyeket ezennel visszaküldök Önnek, már régóta Est[erházy] grófnénál voltak, aki kereste az alkalmat, melyet Ön került, hogy visszaadhassa őket, ő egykor az Ön kezéből vette át őket, és maga akarta visszaadni Önnek, mert igaz barátsággal ragaszkodott Önhöz, s úgy vélte, hogy így a legjobb.

Olvassa át leveleit újra, és képzelje magát az én helyzetembe. Boldogságomat az Ön hűségére alapoztam, s most vallásom, ifjúságom és gondolkodóképességem teljes latba vetésével sem

tudom összeszedni magam – ha egybevetem, mi lehettem volna Önnel és mi vagyok most.

Siratnom kell magam, mesterkélt közönyömnek és a kényszeredettségnek, amelyben élek, el kell tűnnie végre, és mi lesz akkor, ha első ízben merészkedem majd egy pillantást vetni a bensőmbe – elviselem-e akkor az életemet?

Fejemet mintha a téboly kaparintotta volna a markába – és csupán gyönge szál fűz az élethez.

Még rosszat is mondott rólam. Kiérdemeltem-e én, szerencsétlen? Bizonyosan senkivel sem volt oly kemény és kegyetlen, mint velem és S[ophie]val, mily hálátlan Ön iránta – soha nem érezte ezt a szívében, soha nem tűnődött el rajta? Isten a megmondhatója, mindketten a boldogságát akartuk, és tiszta szívből azt kívánjuk még most is. Miért nem maradtunk legalább barátok, ha már a sors úgy akarta is, hogy elváljunk. Nem értem. A szerelemből csupán a gyűlöletbe ismert átmenetet? Mindennel meghasonlottam Ön miatt, idegenné tette számomra hazámat. Megfosztott az emberiségbe vetett hitemtől, és minő hidegvérrel és hanyagul tette mindezt, amit mintha örökre elfeledett volna immár.

Fölöttébb megnyomorított Ön, a szívem halálos sebet kapott, és csupán gyönge szál fűz az élethez. De Isten tegye Önt boldoggá, nem érzek a keblemben keserűséget Ön iránt, drága lény, és bár fölöttébb szánalomraméltóvá tett egész életemre, bensőmben örvendeni szeretnék a boldogságának.)

Sahländert, ki a szolgálatomban áll, minden reggel angolra tanítom – és nagy türelmetlenség fog el közben – kiváltképp, mert a b-t p-nek, a d-t t-nek, a c-t g-nek, a k-t q-nak mondja. [_ _ _]

Március 12-én. [_ _ _] Grassal[kovich] hercegné azt képzeli, hogy Louis Liecht[enstein] majdan Marie Liecht[enstein]t veszi el feleségül – ragyogó parti volna!

Grassal[kovich] hercegnének teljesen őszintén beszéltem az *angliai* utamról. Azt mondja, hogy Est[erházy] Pepi, Floret és Moritz W[oyna] menni fog.

Est[erházy] Sophie azt mondja nekem, hogy még most is, ha választhatna ön és Cl[am] között, önt részesítené előnyben.

Wenzel azt mondja: „Csak önt szereti!" Hogy közben mégis Cl[am]hoz megy férjhez, a világon minden iránt érzéketlenné tesz. A szívem mintha bőrből lenne. Ha átengedném magam az érzéseimnek, nem tudnám elviselni az állapotomat. Ez a csapás minden érzelmemet elerőtlenítette, tekintetem előtt immár úgy vonulhat el öröm vagy fájdalom, hogy semmit nem vált ki belőlem, élek tovább, de a lelkem ájulatban hever.

Március 14-én. Meghalt Ernst Schwarzenberg, és Pauline Schönburg súlyos beteg.

Louise Thür[heim]nél voltam. Akármit látok, aszerint Wenz[el] hazudott. A Razum[ovszkij]jal nem beszéltem. Louise T[hürheim] tudja, S[elina] hogy bánt engem. Razum[ovszkij] soha nem volt ellenem! Csodálatos.

Grassal[kovich] hercegné nagy hűhót és lármát csap, amiért még nem vagyok őrnagy. Tovább szolgálok egészen addig, míg nem raknak senkit az orrom elé, de akkor aztán – Isten áldjon, boldogtalan katonaság. Est[erházy] Sophie azt mondja, házasodjam Angliában – vagy akár Zichy Mel[anie]-t, és utazzam el vele 2 évre. Nekem mindegy: az én életemen aligha fogok valamit is javítani.

Cl[am] azt mondja a Rusofskynak, aki megkérdezte tőle, hogy forrón szereti-e S[elinà]t: Ó, nem, szeretni nem – de becsülöm mint barátot etc.

Wartensleben és Pálffy János csaknem egy időben halt meg. Egyikük ereje teljében, a másik végelgyengülésben. *Egyensúly* ajánlatos mindenben.

Wenzelt el kellene csípnem a hazugsága miatt – nem érdemes, nem tisztelem meg vele. Úgyis meghal, ha [_ _ _] amit nem kellene megtennie.

Március 17-én. Megjelent az *Extra Blatt* – a nápolyi területen aratott első győzelemről. Nevetséges lett. Metternich hiúságtól tévútra vezettetvén, hanyatlani látszik.

Március 18-án. Még egyszer kibocsátották az *Extra Blatt*-ot, több részlettel. A híradás szerint minden jelenlévő előkelőség kitüntette magát! De hát mindig így volt e világi élet. Azután megjött a piemonti forradalom híre. – Felhördülés! „Rossz ügybe szálltunk, viharos tengeren. Az évszázadot, mely

halad, nem lehet megállítani, és ha nem akarunk vesztessé válni a közvéleményben, amelyre roppant nagy szükségünk van, mindenképpen vele kell haladni és meg is előzni – ami tegnap volt, holnap már nem lesz."

Nem látom már e zűrzavar végét, amely hamarost általános lesz. 20 ezredet indítanak útnak.

Most hát vége a nyugalomnak, és ujjongva ünneplem magam, amiért nem tartozom a világon sehová.

Esterh[ázy] hercegné úgy a szívébe fogadott, hogy Mitzy Liecht[enstein]nel akar összeboronálni! „Ez így erkölcsileg jó" – mondja.

Mi, Hunyady, Fest[etics] Laci, Brudern és Károlyi Lajos elhatároztuk, hogy minden évben 100 dukátos díjakat adunk a legjobb versenylovaknak – ez az egyetlen eszköze a lónevelésnek, ha általa minden évben bizonyosan nyerhet az ember néhány száz dukátot.

Hunyady azonban meg fogja bánni, hogy meghívott Ürménybe a futtatásra, mert bizonyosan meg fogom verni a lovait az enyéimmel.

(Minden új szerző – még a legtehetségesebb is – úgy ír, hogy nem tudja, mit fognak mondani a műveiről, ahogy a legcsinosabb leány sem hisz igazán a tükörnek, és csak akkor lesz hiú, ha tetszést aratott.

Sok ember azért nem ír soha, mert nem meri megragadni a publikum ütőerét.

Nem lehetne vajon dialógust készíteni egy ember és a szellemem között?)

Nagycenk, március 20-án. Bécsből Cenkre utaztam.

Március 21-én. A kriptában voltam – és kértem Istent, tisztítsa meg szívemet, érzékeimet és kedélyemet, szellememet pedig töltse meg igazi bölcsességgel és tiszta tűzzel. – Mit is kívánhat még az ember ezenkívül?

Március 22-én. Írtam Appelnek a futtatás dolgában. Többek közt, hogy a százdukátos díj felajánlói közül valakinek el kell mennie a császárhoz, hogy elnyerjük jóváhagyását.

Ha a lóversenyek megindulnak, és ezáltal a lovak fejlődnek, a

dicsőséget Hunyady fogja learatni. Ha nem megy, rám hull a szégyen és a nevetség.

Géniusz: „Törődöl ezzel, István?"

István: „Nem én, Uram!"

Március 27-én. Reggel ismét Bécsbe megyek. Úgy látom, hogy az ember remények és tervek között tékozolja el életét, megőszül élvezet és szórakozás nélkül, és úgy hal meg, hogy voltaképp nem is élt előtte. Különböző célok felé törekszik, a boldogságot és a megelégedést nem bizonyos úton hajszolja, száz különfélén kapdossa, úgyhogy soha nem leli, s ha mégis megleli, képtelen magánál tartani. Így az egyiknek pénze van, a másiknak tehetsége, hogy jól használja fel – az egyiknek szakácsa, a másiknak jó gyomra. Én magam sem tudom, mit akarok, de legalább belátom ezt, s talán az előttem nyitva álló nagy választék az oka, hogy nem választok semmit, és bizonytalanul és terv nélkül csurgatom el az életemet.

Így van ez a legtöbb emberrel; minden akarnak lenni, mindenbe egyszerre belefogni, és a végén nem lesz belőlük *semmi igazi.* Még én sem állapodtam meg magamban, hogy mint tábornok, mint házasember, mint mezőgazda – vagy voltaképp miként is végezzem az életemet. Még azt sem tudom, mi jobb, hogy a jövendőmet, amennyire lehetséges, magam döntsem-e el, vagy bízzak mindent a véletlenre?

Nem nevetséges-e ez egy 29 esztendős férfira nézve? Gyakran úgy érzem, sok minden rejlik még bennem, s a végén sok ember szemében kitüntetem még magam; gyakran pedig úgy, hogy gyors vég vár rám. – Ilyen közömbös, mindennapi életet folytatni: egész lényemmel összeegyeztethetetlennek vélem.

(Mi minden akar Sz. I. gróf lenni?

Híres katona akar lenni, akit minden rendjellel kitüntetnek, és a hírlapokból mindenki ismer.

Élte nyugtáig utazni akar, s a végén kivándorolni.

Meg akar nősülni és minden ügytől szabadon teljességgel a társasági életnek szentelni magát.

Nőtlen akar maradni, kerülni minden társaságot s igazi embergyűlölőként lovakat tenyészteni.

Diplomáciai karriert akar csinálni.

Függetlenül, minden ügytől szabadon, Svájcban, Franciaországban, Angliában és Itáliában életét a világ élvezetébe merülve fejezni be.

Egy pártnak akar a feje lenni, s magát mindenestül a jognak és az alkotmány ügyének szentelni.

Szépíró akar lenni – verseket és szomorújátékokat írni.

Ez a fiú velem egyidős, és mivel nem tudja még, milyen irányt szab majd az életének, egyszerre fekszik neki minden tudománynak, amelyhez valami köze van – képzelhető, mennyire viszi mindegyik téren.)

Ügyeimben nagy rendet teremtettem. Mire nem jó a gazda szeme? E tekintetben is, ami bevételeimet és kiadásaimat illeti, abban a betegségben szenvedek, hogy csak adnék minden lehetséges formában, ezért soha nem lesz pénzem, sem rendkívüli passzióm. Mindezt felettébb jól belátom – miért változtassam meg azonban? megéri vajon a fáradságot az életet a tökély legmagasabb fokára emelni?

Miért lőnek a vadászok jobban, mint más emberek, miért labdázik a *paumier* jobban, mint más ember etc. etc. – mert csak erre gondolnak és figyelnek. Minden ember, akármilyen körülmények között született is, mindenestül egy bizonyos dolognak kellene hogy szentelje magát, és azután minden egyébbel csak mellékesen kellene hogy törődjék.

Bécs, március 28-án. Sopronban aláírattam a végrendeletemet, majd Bécsbe utaztam.

A nápolyi dolgok tehát véget értek. D'Aspre befejezte a hadjáratot. Ez az alkotmányos kormányzás vajon egy párt uralma volt-e vagy egy egész nép akarata? Ez a kérdés.

Az oláhországi forradalom vezére, akit Oroszország cárja törvényen kívülinek nyilvánított, híveivel az *orosz alkotmányt* proklamálta. Ízlés dolga.

Lobk[owitz] herceg azt mondja, hogy az M[_ _ _] gyermekek nagyon tetszenek neki, mégsem veheti őket feleségül, mert a származásuk [_ _ _]ágon nem egészen tiszta. Az egyik nagyapa kovács volt. Károlyi Lajos halálosan szerelmes Mitzy Liechtensteinbe. M[_ _ _] mégis szorgalmasan meghívja őket

ebédre, és nemsokára észre fogja venni, hogy ezek a fiatalok meglepően sokat esznek és isznak, de házasodni nem akarnak.

Úgy látszik, Lamberg gróf és G[abrielle] S[aurau] ügye a vége felé közeledik.

Mindenfelé hallom, hogy Ester[házy] Pepi oly *kitűnően* ír. Azt gondolhatná az ember, hogy a felesége árnyéka segít neki.

Most hát menjek megint Angliába?

Immár új szállásomon, a Jägerzeilén lakom, és mindenből azt veszem észre, hogy a végén mindenkivel ki fogok békülni, csak jó konyhám és jó pincém legyen. – Gyalázat.

B. kisasszony: „Tudom, hogy bűzlöm, de nem az orrom bűzlik, hanem a szám."

Lord Clan[william] oda van a boldogságtól, hogy nem került velem közelebbi kapcsolatba. Hogy ezt elérje, többek között birtokosztályt tett húgával.

Lord Stewart a magam, Cl[am] gróf és S[elina] M[eade] ügyeiben nem éppen diszkréten viselkedhetett, mert Lord Castlereagh csaknem mindenről tud.

Saurau *soi-disant* unokaöccséért, Zenóért fizetni akar, pedig nem is rokona – csak, mert a nevét viseli. Ennek a férfinak annyi helyes liberális nézete van, hogy az osztrák államban lehetetlenség *boldogulnia*, pedig már főkancellár. Többek közt Stahremb[erg] tábornok látszik fenekedni ellene – pedig Saurau gróf kifizette az itáliai adósságait, amiről a tábornoknak nincsen tudomása.

Én: „Lehet-e jó és maradandó az alkotmány, ha az államban egyik osztálynak sem kell *fizetnie?* mert a végén ez a legnagyobb akadálya, hogy egy ország magas kort érjen meg."

Géniusz: „Mindenütt mehetnének a dolgok, csak a polygnomok országában nem, ahol a halált kivéve nincs szó, amelyet jobban gyűlölnek, mint az »alkotmányt«."

Április 2-án. Mistress Littleton azt üzeni nekem Lady Stewart útján, miszerint azzal dicsekedtem volna, hogy levelezem vele. Írtam neki ezért és választ várok.

Ha elvonulnak csapataink és az oroszok is, miután Itáliában pillanatnyilag, úgy látszik, vége az egésznek – akkor az orosz cár agya háborút dolgoz ki Spanyolországban. Ennél nagyobb

szolgálatot már nem is lehetne tenni a nemzeteknek, mert így se szó, se beszéd, egységre kényszerítik őket s arra, hogy teljes eréllyel fegyvert ragadjanak.

Ostobaságomban roppantul sért, hogy a 3 téli hónap során, melyet Bécsben töltöttem, sem Joh[annes] L[iechtenstein] hercegné, sem Zichy M[olly] grófné nem hívott meg ebédre – mert a végén az az óhaj, hogy valakit a házunkban lássunk, már semmi egyéb révén nem mutatkozik meg, mint valamilyen meghívással.

Még jobban sért azonban az az eset, hogy akiben a legjobban megbízom, E[sterházy] V[ince] gróf eladott nekem 50 aranyért egy vacak vizslát, és most, úgymond, abban a kellemes hangulatban ringatózik, hogy sikerült becsapnia.

Egy anekdota a császárról: Wart[ensleben] gróf volt nála, hogy valami kegyért folyamodjék hozzá. *A császár:* „Én ezer örömmel, de Houdelist nem óhajtja Önt; azt mondta nekem, hogy Ön nem méltó erre etc." Így folytatódtak a császár megjegyzései. *Wartens[leben] gróf:* „Hát, Felség, ha Houdelist udvari tanácsos mindezt mondta rólam, kénytelen volnék kihívni, hogy verekedjék meg velem." – *A császár:* „Na ne, nem illik ő Önhöz."

Április 3-án. Belovagolt ide Lato Wrbna 24 postakocsissal, hogy Bécs lakosainak előadja, milyen súlyos harcot vívtak Nápollyal, s milyen szerencsés győzelmet arattak végül.

145 ezer orosz masírozik Magyarországon át! Nem a trójai ló volna ez? És szabad-e vágóhídra küldenie egy uralkodónak a népét csak azért, hogy egy barátjának szolgálatot tegyen?

Szabad-e királynak cselekedetei céljául mást kitűzni, mint népe javát?

Április 6-án. Reggel a kis Arnold úrnak 100 forintot adtam egy angol könyvtárra. [_ _ _]

Április 10-én. Marie Ester[házy] hercegnőnél ebédeltem Wernerrel. Este ugyanitt éneket hallgattam.

Április 11-én. Dukánál voltam.

Sokat beszélgettem Mel[anie]-val és majdnem beleszerettem; az anyja úgy bánik velem, mint az igaz hit valamely erenekével. Szerencsét hozna, ha összeházasodnám ezzel a leány-

nyal? Az esküvő napján el kellene utazni vele néhány esztendőre. [_ _ _]

Április 15-én. Befejeztem összes udvari látogatásaimat. Mecséry azt tanácsolja, hogy kössek egyezséget! Hát fizetnem kell még, hogy szolgáljak! Johannes Liecht[enstein]nél ültem, s eltűnődtem e család szerencséjén s ennek okán.

Wenz[el] L[iechtenstein] azt mondja nekem: „Az a fontos, hogy a javunkra és ne a rovásunkra nevessenek, ez a tanulmányozni való nagy művészet."

Eduard L[ichnowsky] azt mondja nekem, hogy Hengelmüller egészen biztosan bukni fog.

Lobkow[itz] herceg úgy véli, hogy M[_ _ _] vére nem elég tiszta és nemes ahhoz, hogy feleségül vegye egyik leányát. Konyhájával szemben nem olyan igényes, minden este nála vacsorázik.

Pozsony, április 16-án. Éjfélkor elutaztam Bécsből. Anyám azt mondja: „Többé nem látsz engem." – Déli 12-kor ebéden Razumovszkijnál és Lulunál voltam, akik *rábeszéltek,* hogy velük menjek Párizsba, a házat, amelyet Razumovszkij el akar adni, vegyem meg s lakjam benne, végül pedig vegyem nőül *Nandy Kaun[itz]*ot. – Alattomosak-e vagy jó szándékúak?

Alélt vagy holt-e a szívem, hogy jóformán sem örömet, sem fájdalmat nem éreztem, midőn Bécsből távoztam? Közöny ez vagy léhaság? Vén a kedélyem vagy egészen fiatal? És föl fogok-e ébredni ebből az apátiából – vagy olyan gyönge vagyok már, hogy így maradok? Az alvó bolond és a virrasztó bölcs hangulata egyforma: mindkettő fölötte áll a véletlennek, s nyugalmuk mellett a végzet, az évszázad hulláma tovasiklik. E kettő egyikének kell tehát lenni, bölcsnek vagy alvónak – *élvezni* vagy *nem szenvedni.*

Est[erházy] V[ince] azt mondja: „Ha én egyszer megint bévághatok, nem látsz többet" – ez súlyos csapás volna számomra.

Ürmény, április 17-én. Reggel Pozsonyban voltam. Délben Szereden Esterh[ázy] Károlynál. E háztartásba némi bepillantást adandó csak ennyit: a dohányzószobában étkeznek, és valami siralmas kotyvalék után végezetül fagylaltot adnak, ez aztán

éppen elég az orrnak és gyomornak! Este Ürménybe érkeztem. Nagyon sokat gondoltam Car[oline]-ra – micsoda tövis a szívemben, micsoda emlék!

Április 20-án. 18 és 19 és 20-án Ürményben maradtam. Észrevettem, hogy némely dolgokban és némely alkalmakkor a legokosabb ember is szamár. A lóverseny nem fog menni. Ha mégis menne, nagyon sok ellenséget szerez nekem, mert minden díjat én fogok megnyerni. Mégpedig azért, mert az én lovaim jobbak, jobban trenírozzák és jobban lovagolják őket. Olyan hamis voltam egész idő alatt, mint egy zseton – dicsértem mindent, és szinte semmi sem tetszett. Az élősövényt (Licium barbarum) és a felnőtt fenyőket megirigyeltem. A ménes állománya 550 – és csak szénából 17000 mázsa kell évente. Ap[pel] egyébként (a lovakat kivéve) értelmes és derék férfiú. Nincs egyetlen kiváló lovuk sem, az én Grimalomnak nyomába se érnek.

Appelnek (kinek szolgálatában Hunyady áll) sohasem volt egy jó lova sem, soha nem ült jó lovon, s úgy vélem, nem is látott soha jó lovat: hogy is lenne belőle egyszerre lószakértő! Azt mondja például: „Nincsenek trenírozási módszerek. Az izzasztás ostobaság; az angolok manipulációi »bohóctréfák«." – *Majd meglátjuk.*

Nem ismeri el továbbá, hogy létezhetnek orvosságok lovak számára némely esetekben.

Végezetül, midőn elővezették a Hunyadát, és az éppen igen fenn hordta a farkát: „No, található-e jobb ló ennél Angliában?"

Esterh[ázy] Vince állítólag megpróbált megfuttatni egy vén vasderest, amelyet Ranksborough-val együtt megmutattak nekem, ám egyáltalán nem volt rá képes. Meg kell tőle kérdeznem *NB.*

Carl Desfours vett egy jó heréltet 900 váltóforintért, ezért az árért nekem nincs egy se Cenken, és nem is fogok tartani ilyet soha.

Egész ottlétem alatt boldog voltam, csak C[aroline] s[ógornőm] emléke búsított. Ó, bárcsak kitörölhetném emlékezetemből életem hat esztendejét – kit mérhetnék akkor magamhoz?

Ki élvezne akkor olyan valódi belső nyugalmat? 1820. augusztus 30-áról 31-ére virradó éjjel az éjféli órán hunyt el.

Különös eset történt velem. Szegény C[aroline] gyűrűje, amelyet mindig a kisujjamon hordtam, 20-án evés közben lecsúszott az ujjamról, és többé nem került elő. Eltűnt! Hová lehetett? Nem ijednék-e meg, ha jövendő menyasszonyom viselné (talán Amerikában), midőn először akarnám kezét ajkamhoz szorítani! E nő teljes életnagyságában jelent meg előttem.

A falusi élet legvonzóbb oldaláról mutatkozott meg nekem! Mit is veszíthet az, aki egymagában, az övéivel együtt szemléli nyugodtan, miképpen folyik el az élet! *Géniusz:* „Aki nem élvezi ezt a boldogságot – hasonlatos ahhoz, aki torkig eltelve amannak élvezetével szíves-örömest cserélne vele." Egy bizonyos határvonalat nem léphet át az ember. Az ember sorsa a szenvedés – ezért ki-ki ott élvezze az életet, ahová Isten állította – ez a nagy alapelv.

Juhaimat a legmagasabb szintre kell emelnem – csakúgy, mint egész gazdálkodásomat, hogy a földből mindent kicsikarjak, amit csak lehetséges. Ily módon gazdagabb leszek, és többet törődhetem alattvalóimmal, és általában több jót művelhetek. Nem ez a kötelessége voltaképp minden földbirtokosnak – s mindenkinek, akinek a legkisebb földje és birtoka van? Ki áll közelebb a tökéletességhez: a szerzetes, a remete – vagy az az ember, aki azért dolgozik, fárad és hajtja magát, hogy tanáccsal és tettel százakat támogasson? *Fontos kérdés.*

Egy pillanatra irigylésre méltónak tetszett előttem a falusi élet. Alapjában véve azonban mindig és mindenütt jól érzi magát az ember, ha megérti léte velejét, és jó kedvvel az, ami lenni akar vagy aminek lennie kell. Vannak emberek, akik a parasztról a császárig minden helyzetben ostobának fognak bizonyulni, mások viszont minden helyzetben feltalálják magukat. Ezt kell megérteni.

Schulenburg tulajdonképpen nem él, hanem nem hagyja magát meghalni.

Pest, április 21-én. Huny[ady] lovaival Neszmélyig. (Tardoskő–Tardoskedd–Érsekújvár–Szentpéter–Almás.) Útközben az *Emile*-t olvastam gyönyörűséggel. Az olyan embereket,

mint Rousseau, életükben megégetik, azután imádják őket, mert voltaképpen nem azokkal élnek, akikkel együtt születtek, hanem azokkal, akik 100 vagy 200 évvel utánuk jönnek világra. Lám, ezért veszedelmes megelőznie az embernek az évszázadát – és kivált az írónak. És olyan ostoba vagyok, hogy némelykor azt képzelem, így áll a dolog velem és honfitársaimmal is.

Április 22-én. Két órát szaladgáltam templomokban. Fürödtem a Dunában, ami nagy feltűnést keltett Pesten! – és úgy véltem, hogy elfelejtettem úszni. Délután a Városligetbe! Micsoda város, micsoda nemzet, micsoda társaság! [– – –]

Április 23-án. Ferdinánd fő[herceg]nél ebédeltem – aki életében először egész kedves volt hozzám. Radetzky azt hiszi, hogy Spanyolországba fogunk vonulni.

Április 24-én. Gyóntam egy ferencesnél, aztán áldoztam.

Werner azt mondja: „Ha valaki gyónni jön hozzám és azt mondja, hogy nincs gyónnivalója, olyankor mindig halálra rémülök."

Minthogy most Itáliában pillanatnyilag minden be van fejezve, és az ezredben nincs rám szükség, állandóan arra gondolok, hogy Esterh[ázy] herceggel Angliába utazhatnám, és hogy bevonulásom után néhány nappal valószínűleg sürgönyt kapnék az ezredben, amely arra kényszerítene, hogy visszatérjek még meleg posztomra. Ma azonban más forog a fejemben, s arra gondolok, hogy Schönfeld fogja elfoglalni a helyemet, és engem, ostoba embert ez még sérteni is fog. *Ez tehát a haladás, amelyet a bölcsesség terén elértem.*

Ha sokáig itt maradok, a végén még azt fogom hinni, hogy divatba jöttem. Wallenstein grófnő, aki igencsak hasonlíthat Lábánhoz (Jákob anyósa – az Ótestamentumban), szerelmes belém. Ez a hódításom Magyarország fővárosában – amiképpen Stahremberg és d'Oeillet asszonyok voltak az ausztriai áldozataim.

[– – –]

Végtelen élvezettel olvasom Rousseau *Emile*-jét, és gyakran gondolok ellenlábasára, Széch[ényi] Louise grófnőre.

Április 26-án. Ismét úsztam a Dunában, s azt tapasztaltam,

hogy amit az ember egyszer jól megtanult és tudott, teljesen soha többé nem felejtheti el.

Paris nevű csődöröm és Helene nevű kancám 20-án elindulván Cenkről, kitűnő állapotban megérkezett. Parist meglovagolva bemutattam Ferdinánd főh[erceg]nek. Megismerkedtem Prónay báróval (nagy lóbarát). Egy mén, amelyet Viczay adott el neki, mint mondja, az egész ménesét tönkretette. Másképp lehetséges lett volna? Hacsak úgyszólván maga a természet nem lépett ki a medréből! Prónay nagyon jól megemésztette a lovakról vallott nézeteimet.

Sok ismerősöm megnézte ezt a két lovat, és csak bámult, mint borjú az újkapura. Nem tudnak többet a lóról, mint én a Szaturnusz bolygóról! A vén hadvezér, Cs[_ _ _], aki rangját, gazdagságát s végül a tekintélyét, amelyet élvez, egy szerencsés ökörspekulációnak köszönheti – szintén *szakértő szemmel* méregette a két állatot.

Ő: de hol tanulta ezt Ön, Széchenyi gróf, hogy ilyen megalapozottan szemel ki lovakat?

Én: a káromon, és mert sok lovat láttam, lovagoltam és birtokoltam.

De ha én megkérdeztem volna tőle, hogy: „hogyan lett Önből lószakértő? Vagy legalábbis, hogyan szerezte azt a hírét, hogy ért a lovakhoz, amikor sohasem látott, lovagolt és birtokolt még jó lovat?" – Mi lenne akkor? Ebben az esetben sok ember sokféle ügyben járna el. A magyarországi ménesekben például jobban mennének a dolgok, vagy legalábbis ugyanúgy, mint az eddigi ménestulajdonosok alatt, ha mindenben az ellenkezőjét tennék annak, amit eddig tettek. Ugyanúgy, ha *semmit* sem érnének el, s *talán jobban*, mert minden új módszerben a lehetőség esélye rejlenék, amely a régiben egyszerűen nem létezik. Annak a betegnek, aki hamarosan és bizonyosan meg fog halni, semmiféle orvosság nem árthat.

A hadvezér azt mondta továbbá, és a körben állók befogadták aranymondását: „Ha csak kétujjnyival magasabb volna a Paris marja, a világ első lova volna." A vén szamár! – *Én:* „Lehetne akár egylábnyival is magasabb marja, Angliában akkor is

csak hitvány dög volna, mint száz más!" Elképedt arcot vágtak, és sajnálkoztak rajtam, hogy ebben a kérdésben anglomán vagyok, és egy görög filozófus édes elégtételével távoztak. [_ _ _]

A legokosabb ember Pesten (Podmanerl báró) 70 éves, és a varázsa vesztett kis Zaches képmása – azt mondja nekem nagy komolyan: „Kedves gróf, kezdek öregedni." A magyar Sókratés tehát nem ismeri saját magát.

Április 27-én. Őnála ebédeltem. „Budai bordeaux-i, seregélyesi rajnai bor gyanánt etc. etc." – Micsoda kisstílűség! – *Valóság,* a világnak mely sarkában élsz?

Révay Valit látogattam meg, megcsodáltam festői tehetségét; átadtam neki Lord Byron portréját, hogy másolja le.

Láttam R[_ _ _] O.-t. Sóhajtozik, és pulzusa B. iránti szerelemtől lüktet. Soha nem láttam még mélyebb érzésű szenvedélyt. Lelkem mélyéig felkavart, és azt kívántam neki, legyen boldog. B., úgy látszik, méltó hozzá, mert ilyen szerelem csak két egyformán nemes és bensőségesen érző lélek harmonizálásából lángolhat fel. [_ _ _]

Április 27-én. El akartam utazni, de elhalasztottam, hogy Gyulai gróffal, aki 27-én elutazott, megrendeltessem az előfogatot.

Április 28-án. A századombeli Dőry főhadnaggyal elutaztam Pestről.

Pesten viszontláttam Keglevich Mikit, akivel 10 esztendeje becsületbeli ügyem volt. Egészen barátságosak voltunk egymáshoz. – Idő istennője, mindenhatóságodra megint ráismertem!

Hogy Magyarország már elérte zenitjét, és egy hullócsillaga (mely igazán sohasem ragyogott ugyan) osztja meg a sorsát, a következőkből vélem kiolvashatni: minden évben nő a Magyarországra betelepült idegen népek lélekszáma; az ősi magyar törzs közeledik a meddőséghez. A nemesség morálisan és fizikailag beteg. A házasság szentségét, a családatya méltóságát még hírből sem ismerik etc. etc. etc.

Ha felébredne ma egy bölcs, aki 2000 esztendővel ezelőtt élt, és tudni akarná, melyik nép volt fölényben a többiek felett, vagy van még, vagy lesz még – firtathat-e mást, mint hogy me-

lyik az uralkodó nyelv. Az erősebbet utánozzák mindenben, s így végül a beszédben is: csakis az erősebb az okosabb.

Az első állomáson kiderült, hogy Gyulai nem rendelte meg a lovakat. Roppant csalódott voltam emiatt, de egy cseppet sem mérgelődtem, s ennek még most is örülök. Egyáltalán soha, az élet semmilyen helyzetében sem tanácsos mérgelődnie az embernek. Mert a bosszankodás árt nekünk, és bizonyos, hogy semmi hasznot nem hajthat. A dühöngés nagyon-nagyon messzire esik a határozott, szilárd akarattól.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK
NAGYVÁRAD, 1821. SZEPTEMBER 15.

Nagyvárad, 1821. szeptember 15.

Ha nem volnék meggyőződve arról, hogy együttélésünk és -utazásunk valamely csillagképben megmásíthatatlanul ki van szabva – akkor leveled nem kevéssé elszomorított volna – így azonban, hogy bizonyos események egybeesésében, a körülmények harmóniájában, mondhatnám, török makacssággal hiszek – fogadni mernék, hogy most, midőn e levelet veszed, már felépültél – vagy a legközelebbi jövőben, ha nem is teljesen egészséges és gyógyult, mégis transzportábilis leszel.

Mindenekelőtt még valamit.

Az emberi természethez tartozik, hogy a csalatkozás éppúgy, mint az igazság, ha szenvedélyesen fogadtatik, egyformán mély hatást szokott kelteni – és hogy az ember gyakorta megcsal másokat, de közben maga is csalatkozik – magamagában pedig meg van győződve, hogy *igazul cselekedett*. Egyszóval, az emberek nem ismerik magukat – és azok, akiket okosabbaknak nevezünk – talán legkevésbé. Én a magam életében soha nem kombináltam, és szívem nyomásának szívesen engedtem – származott ebből jó és rossz egyaránt – változni nem változtam – és nem tagadhatom, hogy szívem inkább a könnyedséghez, semmint az állhatatossághoz húz. Ezt nem kívánom és nem is tudnám rejtegetni. – Alighanem kitaláltad, és gondoltál magadban arra, hogy én, ki könnyen lelkesülök, pillanatnyilag heves

szenvedélyre lobbantam irántad, „barátaimtól messzire távolodván, unatkozván – más emberek híján, akikkel semmiféle mélyebb tárgyról nem lehet beszélgetni etc.". És hogy éppoly csapodár, mint könnyelmű leszek – s a végén majd *kihűlök.* – Nem hitted soha, hogy becsaphatnálak, erről meg vagyok győződve – de kimondatlanul azt érezhetted a lelkedben, hogy magamat is ámítani találom.

Én magam nem tudtam, hogy igaz vagy hamis étvágy (ha ez a hasonlat nem egy emberevőé) vonz-e Feléd. – Hogy vajon *nem az emberek hiánya* tett-e becsesebbé a szememben. – Hogy végre is nem magyarságom egy fellobbanó szikrája csábított-e el vajon, hogy megműveletlen, vagyis voltaképp szabad szívemet Néked ajándékozzam. – Én magam sem bíztam magamban – *Te azonban a barátom vagy és az is maradsz – éppen úgy szimpátiából, amint meggyőződésből. – En voilà assez:* Ha beteg vagy és maradsz, meglátogatlak, ha csak lehetséges, még elutazásom előtt. Mindazonáltal írj – ha nem tudsz velem jönni, várlak Cenken vagy Bécsben. Haljunk meg úgy, hogy nem láttuk a Niagara-vízesést?

Légy türelmes a gyomroddal, melleddel és minden testrészeddel, amelyek fájhatnának. – „A szellem mindig a hús hátrányára nyer."

Ajánlom magam kedves anyádnak.

Széchenyi

NAPLÓJEGYZETEK

1821. OKTÓBER 17.–NOVEMBER 14.

Lébényszentmiklós, október 17-én. Lébényszentmiklósra az öreg Zichyhez. Némi szorongással indultam, lévén ott öt eladó lány. Úgy fogadtak, mint valami háztűznézőt.

Mela[nie] és E[milie] jó asszony lesz, mint szinte minden Bécsben nevelkedett leány, mivel most divat deréknak lenni. [_ _ _] egy székhordó és egy háziszolga között van. [_ _ _]

Házasságról nem esett szó, midőn anyjuk további terveimről kérdezett – mely kérdésre mintegy természetesen Amerikát ejtettem ki a számon. – „És mikor házasodik meg?" – hangzott a

második kérdés. Én: – Két éven belül. – Akkorra Mel[anie] 18 esztendős, s olyan kövér, mint Madame Falk. – Milyen szép is volna, ha *akkor* venném feleségül – midőn lábszárcsontjaim és bordáim még láthatóbbak lesznek, mert hisz mi sem lehet csinosabb, mint egy rendkívül sovány férfiút egy rendkívül kövér nővel egybekelve látni. – Az öreg Zichy a karrieremről beszélt velem, s azt tanácsolta, találjak valamely ezredtulajdonost, aki engem ezredébe őrnagyul kíván.

Alaposabb mérlegelés után Mecsérynek kellene engem az ezredében létszámfölötti őrnaggyá tennie. Jó volna elmenni a császárhoz: – „Felség! Amióta a hadsereg fennáll, nincs még egy ember, aki ilyen apával, amilyen az enyém volt, ilyen szolgálattal és ilyen vagyonnal, mint az enyém, 9 évig századparancsnokságban rekedt volna. Kortársaim már mind törzstisztek – csak én vagyok mellőzve – ez fáj nekem – márpedig Felségednek akarok egész életemben szolgálni, és azt a kegyet kérem, ha most sem akar őrnaggyá tenni, két év szabadságot adjon, rangom elvesztése nélkül, mert lovakért mennék Angliába – és a gazdaságom!"

Mindezt a megalázót el fogom-e mondani?

Mi lesz?

C[lam] és S[elina] Felsbergben van. – Esterházy Sophie egészen elfelejtett: ez szívfájdító!

A *Szentpétervári éjszakák*-ban sok ostobaságot találtam. Isten nem szereti azt, aki Voltaire-t olvas! – Micsoda kitüntetés egy pöfeteggombának! Most minden célom Amerika és jószágaim rendbeszedése. Ez utóbbi lelkiismereti ügy – az embernek a földből, melynek birtokosa, a lehető legtöbbet kell kinyernie, mert ha fölöslegre nincs is szükségünk – szükségük van rá a szegényeknek.

Sophie azt mondja, mindenütt azt hiszik, hogy Mimi Liechtensteint fogom nőül venni. Ez ragyogó – de alkalmasint nem jó parti lenne.

Nagycenk, október 20-án. Vissza Cenkre, Mosonon, Szentjánoson és Pomogyon át.

Felfogásom szerint létezhetik oly magas erkölcsiségű ember, aki Istenhez közelebb áll, mint mi, többiek, és ezért, imádságá-

val, csodát művelhet. – Hohenlohe... ő egykor, *a mi véleményünk szerint* rossz ember volt.

Wessel[ényi] és Lieben[berg] veszekednek: voltaképpen ki ártott többet Magyarországnak? Az egyik Korvin Mátyást, a másik József császárt mondja, és így tovább. Én: „Az az Ausztriai Monarchiának és Magyarországnak hibája, hogy az Isten a haragjába kapcsolta össze." [...]

Kedden Bécsbe utaztam, [a név helye üres] jelentkeztem. Dukával kívánságomat, hogy lovak végett két év szabadságot szeretnék, *bizalmasan* közöltem. Ő *nagyon okosan* Bellegardehoz utasított. *Kitartást* tanácsolt. Ha kvietáltatni akarom magam, nem hinném, hogy az őrnagyi címet megadnák. – Igaza van. Mindazonáltal megcsináltam a szerencsémet! Bellegarde jól fogadott. Beszéltem a két év érdekében – ő megértette; aztán Angliát említettem – meghökkent, végül vallomást tettem neki az Egyesült Államokról!

Ő: „Ah, gróf úr, ez amolyan ábrándozás, s én helytelenítem, feltéve, ha nem álmodik alkotmányról – mert enélkül, megvallom, csak holmi szeszélyt látok etc., etc." Isten uccse, vannak egyének, akik nem értik meg, hogy örömest látogat az ember egy szabad országba!

Beláttam, hogy vagy soha nem leszek több, mint kapitány, vagy soha életemben nem fogok eljutni Bostonba. Most választhatok-e?

Anyám az Amerikába való utazást oly megértően fogadta, hogy a legfennköltebb nők közé kell sorolnom, akik valaha éltek.

R. Louise, akit mint húgomat vezettem fel Wessel[ényi] bárónak, elárulja nekem, hogy Petrovichné három esztendő óta hazugságosan szerelmes belém. Wenzel L[iechtenstein] a múlt nyár egy napján sarokba szorította, hogy megtudja, kit szeret. – De küzdelme valami szenvedéllyel annyira észlelhető volt, hogy zavarában Clamot nevezte meg énhelyettem. Nem furcsa ez?

Moritz W[oyná]val találkoztam; Lato W[rbná]ról elmondta, hogy olyan mértékben lett ultra és tiszta kormánypárti, hogy már végképp nevetséges. Ez az egyetlen útja az előlépésnek. L[ato] W[rbna] az élő Tartuffe. [...]

Bécs, november 8-án. A császárnál voltam. Türelemre intett, amikor azt mondtam neki, hogy kilencedik esztendeje vagyok századparancsnok, és végre őrnagy akarok lenni. Felháborodtam – jóllehet előre látható volt, hogy a császár nem fog engem csak úgy kapásból őrnaggyá tenni. A kihallgatás alkalmával újra tapasztaltam magamon, hogy megmagyarázhatatlan zavaromban oly lassan gondolkozom s oly helytelenül beszélek, hogy szükségképp nagyon középszerű vagy egyszerűen kelekótya embernek mutatkozom. – Annak, amit a császárnak mondani akartam, a negyedrészét sem mondtam el, és amikor az ajtón kívül kerültem, célomtól minden szempontból éppoly messze voltam, mint beléptemkor. Az igazságot a császárnak nyersen szemébe akartam mondani és ezzel jövőmnek határozott irányt adni. – Most egy mukkal sem tudok többet, mint amennyit egy héttel ezelőtt tudtam. Csak annyi bizonyos, hogy eltökéltem: soha kapitányként ezredhez be nem vonulok, szabadságon leszek vagy kvietálok.

Bécsből figyelmeztetés ment Sopron vármegyéhez, miszerint Jénából, Weimarból etc. etc. etc. egy szuperintendens 200 diákkal felkerekedett, hogy a Mirmidonokkal és Achaiokkal egyesüljenek és véres háborút jelentsenek be a törökök ellen – és hogy valószínűleg Sopronon át forsponttal akarják folytatni útjukat – végül, hogy tévútra kell vezetni őket, hogy ne Törökországba, hanem, *anélkül, hogy észrevennék,* a hazájukba kerüljenek vissza.

Clam azt mondta volna Schön[feld]nek: Nekivágok a *diplomáciai* pályának, hogy mennél gyorsabban tábornok legyek.

Abban az esetben, ha a szolgálattól megválok, ki kezeskedik, hogy az utazáshoz az engedélyt az Egyesült Államokba megkapom. W[esselényi]vel való kapcsolatom vajon nem fog feltűnést kelteni? A birtokaim nem nyújtanak elégséges garanciát? – Mérey azt mondja nekem: „Mindenkinek van annyi esze, hogy ne tartson téged carbonarinak, lévén oly tekintélyes vagyonod." *Ez tehát a kulcs.* Tehát mennél több a pénzünk, annál jobban meg vagyunk kötözve! Ahhoz, hogy szabad legyen az ember, az kell, hogy ne legyen semmije, csak tehetsége, egészsége, *férfiassága* és szerencséje.

Wenzel L[iechtenstein]nek könny a szemében, mikor Winzenz azt mondja neki: „Széchenyit nem hagyhatjuk még mi is el, ha a három lovag: L[ato] W[rbna], D'A[spre] és W[ratislaw] szövetkezett ellene." Így hát most két Szent Szövetség van.

Kismarton, november 9–10-én. Kismartonban voltam. Unalom. Milyen sok ember nem volt *szerencsétlen*, s a szó szoros értelmében, amiért Es[terházy] herceg erre az unalomra nem hívta meg őket! Gr[assalkovich] Tinin észrevettem, hogy gyanús vagyok neki; vele való érintkezésem attól a módtól függ, ahogyan ő viszonyul hozzám.

Gabriella meg fog halni? [...]

Nagycenk, november 14-én. Bécsből Cenkre. Nagyon rossz éjszakám volt – és megfigyeltem, hogy a cenki levegő egészségesebb nekem. De nem rendkívül furcsa és különös volna az, ha az ember nem lehetne egészséges azon a tájon, ahol gyermekkorát töltötte – holott más tartózkodási helyen egészen elviselhetően érzi magát? – Valami kivételes csüggedtséget éreztem, mely a jövőmet juttatta eszembe. – Tulajdonképpen még nem tudom, mit tegyek. – Ingadozom: szolgálni vagy nem szolgálni – mint Hamlet élet és halál között. Magamnak is nevetséges leszek. – Vajon nem valamely elfojtott dicsvágy rejlik lelkemben? Vajon nem valami előérzet-e, egykor annyi kortárs által megvetve lenni – kik akkor már mind generálisok, én pedig semmi? Igen, a „válaszfalnál" állok, a lassan kielégíthető becsvágy és kedvteléseim között. A hiúság vagy a kényelmesség fog-e győzni – mert hazaszeretetről és lelkiismeretről, mely engem szolgálni késztetett, szó sincs többé. Az a lelkesedés egy boldogabb kor iránt tovatűnt. Magyarország kilehelte a lelkét, és legyőzve hever legádázabb ellensége lába előtt. De nem fegyverrel győzték le, hanem az idő ringatta álomba. Mit tehet egy – egész szövetség ellen? Ha valami gyors karriert csinálnék is, mi más lehetnék végül, mint egy hosszas-unalmas szomorújáték lovagja? – Mindig azt hittem, lelkiismeretem akadályozza a szolgálat otthagyását: most viszont szinte meggyőződésem, hogy egyszerűen hiúságom az.

Nem jobb volna a kardot kellő időben szegre akasztani – nehogy Horatius versenygebéjéhez hasonlítsak a végén?

Ma ismét szilárdan eltökéltem: 1822. január hava után, ha szabadságom lejár, minden teketória nélkül bejelentem kvietálásomat. Kérelmezni fogom az őrnagyi jelleget, és semmi esetre sem vétetek észre valamiféle sérelmet vagy keserűséget. Ilyen diadalt felettem ők ne arassanak! Liebenberg, akivel mindezt közöltem, még egynéhány hó várakozást tanácsol.

Ebben a pillanatban arra gondolok, nem volna-e lehetséges, hogy a halál minden tétovázásomnak, mit kezdjek magammal, egy csapásra véget vetne? Csakugyan furcsa volna!

Bonaparte házi bosszúságait Santine-tól, olvastam. A könyörgő és kicsi Napóleon, amint bocsánatot kér mindenkitől. – Tele régi közhelyekkel. – Végül azt mondja, hogy a Szent Ilona-i kézirat rossz tákolmány. Bonaparte ellenségei agyalták ki, hogy rossz hírét keltsék, s ez őt halálosan megsebezte!

Ami a többi csapás miatt rendkívül fájdalmasan érintette, Mária Lujza *mit sem tevése* volt. Ezt oly gyalázatosnak tartom – hogy szembe tudnám pökni. – Lord Byronnak kellene, s meg is fogja talán énekelni, hogy a nő, akinek Napóleon Európa minden királyi koronáját a lába elé tette – lehullt csillaga után megszűnt az ő felesége lenni, hogy Neipperg ágyasa legyen. *Micsoda vér!*

KÉT EMLÉKIRAT METTERNICHNEK

POZSONY, 1825. NOVEMBER 18. ÉS DECEMBER 11.

1

Főméltóságú, legkegyelmesebb Herceg!

Néhány nappal ezelőtt kegyeskedett megengedni, hogy beszélhessek Önnel egy olyan tárgyról, amely, mivel hazámat illeti, természetszerűleg fölöttébb érdekel.

Tagadhatatlan, hogy végtelenül sok bajnak e világon nem egyéb az alapvető oka, mint valamely féreértés, és gyakorta csupán egy apróság hiányzik, egyetlen szó sokszor, hogy a legszerencsésebb véget érjen olyasvalami, ami felvilágosítás híján a legszomorúbb következményekkel jár.

Főméltóságod sohasem szólított fel engem, hogy közöljem

Önnel nézeteimet a mostani országgyűlési ügyekről. A kevéssé megalapozott és kiterjedt szakismeret, mely az országgyűlésen terítékre kerülő tárgyak dolgában tulajdonom, kizárja, hogy Főméltóságodnak olyan felvilágosításokkal szolgáljak, amelyek ismeretlenek és újak volnának Önnek; s ez okból némi zavart is érzek, midőn elküldöm Önnek e sorokat. Mindazonáltal ezek a megfontolások nem tartanak vissza attól, hogy ne teljesítsem kötelességemet, mégpedig oly módon, hogy felhívom Főméltóságod figyelmét több olyan tárgyra és körülményre, amelyet abból a magas állásból, melyet betölt, nem láthat olyan pontosan, mint én, akinek ott vannak a szeme előtt.*

Főméltóságod néhány nappal ezelőtt többek közt azt mondta nekem: „hogy a legtöbb ember azért szokott tévesen vélekedni egyik vagy másik tárgyról, mert a dolgok állását, saját helyzetét, eszközeit és magát a dolgot nem vizsgálja és ítéli meg minden oldalról; fel kell tehát vérteznie magát az embernek, mondta Ön, mindazzal, ami a megítélendő tárgyra bárminő fényt vethet".

Éppen most jöttem meg hát a folyó országgyűlésre, és bátorkodom Főméltóságoddal minden egyéb előtt a legalázatosabban közölni, hogy a múltkor, midőn az a megtiszteltetés ért, hogy beszélhettem Önnel, megjegyeztem, hogy Ön – bár nem győztem csodálkozni, milyen jól ismeri a magyar alkotmányt – némely tekintetben, úgy látszik, nincsen jól informálva, némely dologról pedig egyenesen tévesen vélekedik. Ezért úgy vélem, valamelyes szolgálatot teszek Önnek, ha felhívom a

* Az a vélemény, miszerint magas álláspontból kevésbé pontosan látni, mint a lentiből, adminisztratív tárgyaknál nem mindig helyénvaló. Akinek jó a szeme, az lát – és minél tágasabb tér nyílik meg előtte, annál biztosabb benne, hogy jól lát. A magas álláspontok első előnye az, hogy a tömeg ítéletei felett állnak, és mivel az embernek nem adatott meg, hogy ne tévedjen, a magasabb álláspontok kiterjedt kontroll lehetőségét kínálják, mely a zárt szűk körben nemcsak sokkalta nehezebb, hanem gyakran teljességgel lehetetlen is.

figyelmét némely dologra, amelyet vizsgálódása során szem elől téveszt, s amelyet, mondjuk ki őszintén, a többiek nem mernek vagy hátsó gondolatok miatt nem akarnak megmondani Önnek.

Engedje meg, Főméltóságú Uram, hogy emlékeztessem ezennel, amiben a múltkor megállapodtunk, hogy tudniillik mindazoknak a kellemetlenségeknek (ha szabad magam így kifejeznem), amelyek itt bekövetkeznek, elsőrendű oka a bizalmatlanság, amelyet a kormány a rendek iránt táplál. A bizalmatlanság a bizalom hiánya, és hogyan volna lehetséges – hacsak teljességgel meg nem változtatnók vagy le nem tagadnók az ember természetét és belátóképességét, hogy bizalom honoljon ott, ahol az ígéreteket ritkán tartják meg, a törvényeket mindig a király előnyére és a nemzet hátrányára magyarázzák, és ahol most, ha köntörfalazás nélkül ki akarjuk mondani, hogy festenek a dolgok, mintha éppen halomra dönteni készülnének az egész alkotmányt.*

* Bizalom és bizalmatlanság mindenesetre a tapasztalás gyümölcse. De adott körülmények között a kortól függően merő káprázattá is válhatik egyes emberek vagy egész pártok kezében. Én a magyar történelemben csupán egy korszakot ismerek, amelyben a kormány fenyegette az alkotmányt. Ez a korszak II. József császárnak a liberálisok által fennen magasztalt korszaka.

1790–91-ben az alkotmány megerősítést nyert, s ez mind szó szerint, mind értelmére nézve jobban felélesztette azt, mint amilyen II. József uralkodásának kezdete előtt volt.

I. Ferenc császár rá következő uralkodását huszonhat háborús esztendő töltötte ki. A hat országgyűlés, amelyet az általános támolygásban tartottak, nyomát sem mutatja annak, hogy a király nem akarta megtartani az alkotmányt.

Ma, a biztos béke kellős közepén, őfelsége összehívta az országgyűlést, és tisztán és erőteljesen kinyilatkoztatta a trónról azokat az érzéseket, amelyek harminchárom esztendős uralkodásának alapjául szolgáltak.

Miféle alapra épül hát a bizalmatlanság? Az uralkodó elvének

Mindezt számos példával bizonyíthatnám, és mind Isten, mind Főméltóságod előtt enyém lenne az igazság, ha pártatlanul nézné és ítélné meg a tényállást. Nem akarom azonban az idejét rabolni, és ezért hallgatok minderről, és ennek az országgyűlésnek csupán a lényegét kívánom Önnek felidézni, hogy maga vehesse szemügyre a dolgok lefolyását.

Őfelsége mindenekelőtt atyai üdvözlő szónoklatával örvendezteti meg a rendeket, és kijelenti, hogy nincs semmi óhaja, és felszólítja a rendeket, hogy tanácskozzanak az alkotmány megszilárdításáról. A rendek, szigorúan igazodva törvényeikhez és szokásaikhoz, négy héten át dolgoznak és tanácskoznak. Végezetül a legalázatosabban előterjesztik üzenetüket – melyről érdemben sem pro, sem kontra nem kívánok nyilatkozni, mivel voltaképpen nem tartozik rám. – Annyi azonban bizonyos, hogy a rendek, amit a mondott üzenetben leszögeztek, alkotmányuk védelmének leghathatósabb eszközeiként ismerték el, és az által, hogy beterjesztették, hitük szerint szigorúan eleget tettek a király és a haza iránti kötelességüknek.

Néhány hét múlva eljut a rendekhez a király rezolúciója,

---

alapjára? Ez nem lehetséges; mert miért egyedül Magyarországot rekesztené ki a Magyarországon és mindenütt máshol fennhangon és széltében hirdetett alapelvből: „minden törvényesen fennállónak a megtartása" – egyszóval miért hazudtolná meg magát népei és egész Európa színe előtt? Ha csak tapasztalathiány volna az oka az országgyűlési jelenségeknek, akkor a trónbeszéd nyomán el kellett volna oszlaniuk, mert úgy, mint a császár, *nem* beszél az, aki az ellenkezőjére készül annak, amit mond.

Egyes tényeken alapul a bizalmatlanság? Akkor fejtsék ki őket, de legyenek készek a felvilágosítás befogadására is.

Nincs-e vajon sok számítás a bizalmatlanságban? Vajon nem szenved-e Magyarország is a kor némely nyavalyájában? Nincs-e Magyarországon is, mint mindenütt, olyan párt, amelynek rémség az autoritás – a törvény magánszándékok leple – a rendszeres oppozíció pedig céltábla a népszerűség érdekében? – A tárgyalások további menete fogja az igazságot kimutatni.

amelyet alig lehet másként magyarázni, mint hogy tartalmában a teljesen korlátlan monarchia elve fejeződik ki.*

Nem kívánom megvizsgálni, mennyire igaz vagy hamis, hogy a mondott rezolúcióban az abszolutizmus elvét kell látni. Csak azt akarom megkérdezni, lehetséges-e, hogy a rendek, amelyek *semmilyen más értelmet nem találhatnak benne,* bizalommal legyenek ezek után, és nem megbocsátható-e amaz aggodalmasságuk, amelyet nem tudnak elrejteni és amelynek

* A történtek emez ábrázolása lényeges részleteiben vitatható. Kétségtelenül kinyilvánította őfelsége a trónról azt az óhaját, hogy az alkotmány megerősíttessék a törvényhozás némely – sőt bátran mondhatom –, számos hiányosságának kitöltésével: jobb igazságszolgáltatással, törvényekkel és intézkedésekkel, amelyek a természettől oly gazdagon megáldott országot a szabályozott ipar előnyeihez is felnövesztik, amiképpen a test is csupán egészségesen és rendezett erőkkel juthat élvezetekhez. Kétségtelen, hogy a rendek a közügy szempontjából több mint négy elvesztegetett hét után egészen természetes panaszt emeltek némely tények ellen, és néhány rendszabályt követeltek, melyek értelmére és céljára nézve itt nem akarok semmiféle vizsgálódásba bocsátkozni, hallgatással siklottak el viszont minden fölött, ami oly hasznos és fontos lett volna a birodalomra nézve. Kétségtelen, hogy a királyi rezolúció elkésett, ám ezért Istent terheli a felelősség; a király beteg volt.

Miféle értékűek az interpretációk az abszolutizmusnak a rezolúcióban állítólag kimondott alapelveire vonatkozólag, őfelsége következő válasza fogja tanúsítani. Mindenesetre az ellenkező értelmű magyarázat sem csak lehetséges volt, hanem a szöveg szó szerinti összefüggése szerint egyenest az egyedüli természetes. Ha tanácsot adhattam volna a gyülekezetnek, akkor a királyi szavak valódi értelmét kétségesnek érezvén inkább azt az ajánlatot tettem volna, hogy a *jó* magyarázatnak adjunk elsőbbséget a *rossz* ellenében. Az ellenfél helyzetét mindig vészjóslóbbnak érzem, ha azt kell nekem bebizonyítania, *hogy a rosszat akarja*, mint ha én bizonyítom rá, *hogy nem akarja*. Mivel az oppozíciók mindig szenvedélyektől kérnek tanácsot, ritkán találnak célba.

folytán elsősorban ama pontok felől szeretnének megnyugodni, amelyek alkotmányuk princípiumát teszik.*

Elvárhatjuk-e az embertől, hogy háza berendezésének és kényelmének jobbításáról tanácskozzék, ha abban a tudatban és félelemben él, hogy épülete bármely pillanatban összeomolhat?**

Főméltóságod azt tiszteli és vigyázza, ami régóta nagybecsű és régóta fennáll. Alapelvei alapkövéül a legitimitást választja; mind politikai téren, mind magánéletében oly következetes Ön, hogy bizonyosra veszem: a magyar királyság alkotmányát kardinális princípiumai terén olyan tisztán és érintetlenül akarja megtartani, ahogyan az a jelenleg uralkodó dinasztia kormányzása alá került.***

* Ott, *ahol semmiféle más értelem nem található,* mindenfajta vizsgálódás fölösleges. Az a kérdés, hogy a királyi szavakban *fellelhető volt-e az abszolutizmus gondolata,* úgy vélem, jobb kérdés.

** Nem; az ésszerűség azonban megköveteli, hogy a férfi mindenekelőtt a félelem érzésének ne adja át magát addig, amíg szilárd és nyugodt érzülettel és tekintettel kielégítően meg nem vizsgálta, vajon alapos-e a félelme s nem káprázat lebeg a szeme előtt.

*** A magyar alkotmány megtartását minden tekintetben olyan szigorú államhivatali kötelességnek s egyszersmind a jog és az ész olyan határozott parancsának tekintem, hogy az ellenkező egész politikai életem megsemmisítése árán találhatna akár csak meghallgatásra is.

Ám minél szilárdabban és kipróbáltan megingathatatlanabbul ez az álláspontom, annál szabadabban kinyilvánítom hitvallásomat. Ez pedig a következő:

Okos és igazságos király sohasem fogja fenyegetni ezt az alkotmányt. Ami nyolcszáz éve dacol az idők viharaival, az bizonyítottan szilárd.

Az alkotmányt fenyegető veszedelmek egészen más téren találhatók.

Az általános lázongás, a merész kísérletezés korában, midőn becsmérlik a tapasztalatot, és elméleteket állítanak a helyére, a ki-

Mérhetetlenül tévednék, ha másként kellene magyaráznom annak a beszélgetésnek a fő értelmét, amelyet a múltkoriban Főméltóságoddal folytathatnom megadatott – amikor is Ön a mi magyar alkotmányunkat még drága ékszerhez hasonlította, amelyet érintetlenül, mint valami ereklyét kell megőrizni.*

Mármost ha átgondolom a dolgoknak ezt a – remélem – téves nézetét és a királyság rendjeiben élő megalapozatlan félelmet, amely igazán sok baj forrása lehet, azt kell mondanom magamnak, hogy kár és valóságos szerencsétlenség, hogy nem világosítják fel és értik meg egymást kölcsönösen, kivált azért, mert minduntalan úgy vélem, igazán nem volna nehéz őfelsége jogainak legcsekélyebb csorbítása nélkül is megnyugtatni a rendeket, és annyival, amennyi egészen rövid idő alatt is megtörténhetik, megnyerni a bizalmukat.**

Ennek elérése céljából legközelebbi rezolúciójában őfelségének röviden ki kellene nyilatkoztatnia őszinte alkotmányos érzületét, amiképpen koronázásakor föleskü dött rá. A mostani rezolúciónak mindazok a részletei, amelyek abszolutizmusra látszanak utalni, anélkül hogy visszavonatnának, maguktól elfelejtődnének.***

Azután őfelségének minden feltétel nélkül nyíltan és határozottan jóvá kellene hagynia az országgyűlés törvényes megtar-

---

próbált réginek mindig kemény harcokat kell kiállania. Másfelől sehol sem rejlik nagyobb és bőségesebb harcolhatnék, mint a magyar természetben. Ami másutt csupán néminemű formák megváltoztatásának tűnhetnék fel, az Magyarországon minden tulajdonra, minden létezőre, minden megszerzett jogra fenyegetőleg és megsemmisítőleg hatna. A *kor alakulataiban* rejlik tehát a veszély; és hogyan ítélkezzék a nyugodt szemlélő, az alkotmány igaz barátja olyan emberekről, akik azt fogják rá a *király*ra, sőt mi több, a *jelenlegi* királyra, amivel a közügyet az ellenségei fenyegetik?

* Ebben a kijelentésben benne van az egész előző megjegyzés.

** Azt hiszem, kezeskedhetem róla, hogy ez a tisztán elgondolt és általam őszintén osztott kívánság bizonyosan teljesülni fog.

*** Őfelségének még messzebbre kell mennie, és ami tévedés, arról kijelentenie, hogy tévedés.

tását, anélkül hogy ismét a kor viszonyaitól és körülményeitől tenné függővé ennek az ígéretnek a teljesítését, minthogy az amúgy is világosan meg van írva a törvényekben az alkotmány egyik fő elemeként, és kötelező érvényű a királyra nézve.

Főméltóságod meg fogja látni, hogy honfitársaim, bármily előnytelen színben mutatkozzanak avagy inkább mutatkoztak is, méltóak az igazságos uralkodóra, és megérdemlik a bizalmát.

Lehet-e hűséges alattvalója királyának az, aki nem ragaszkodik foggal-körömmel országa törvényeihez? Nem hihetem, amiképpen mindig kételkedni fogok annak valódi belső értékében, aki jogát nem tudja férfiasan megvédelmezni.

Meggyőződésem, hogy ezzel az írásommal, amelyet a legalázatosabban küldök el Főméltóságodnak, egy pillanatra sem sértem meg Önt, mert aki maga igaz, azt az igazság sohasem sérti!

Fogadja etc. etc.

gróf Széchenyi István

Pozsony, 1825. november 18.

2

Főméltóságú Uram,

Ön úgy fordult hozzám, mint férfi a férfihoz, tekintet nélkül elfoglalt helyének előkelőségére, csupán benső értékeit figyelembe véve. Ön megbízik bennem, és hiszi, hogy tisztességes és felvilágosult férfi vagyok, és hogy cselekedeteim igazi erényességből fakadnak. Ennek az előnyös vélekedésnek meg fogok felelni. Az idő majd megmutatja. Hosszú évek óta törekszem arra, hogy elérjem az erkölcsi függetlenség lehető legmagasabb fokát, és lelkiismeretem nyugalma és ama benső elégedettség, amelyet érzek, arra vall, hogy közelebb kerültem ehhez a célhoz, amely felé eltökélt akarattal haladok. Ebben a független helyzetemben és kedélyvilágomban olyan szolgálatokat tehetek talán Főméltóságodnak, amelyeket bárki mástól hiába várna; mert reám Önnek semmiféle más befolyása nem lehet és nem is lesz, mint amilyennek tudása, tapasztalatai és átható értelme révén már most is van. Soha életemben senki emberfiának nem fedtem fel még úgy egész bensőmet, ahogy most megnyitom

Főméltóságodnak. Ha meg nem vetettem is mások ítéletét, többnyire mégis közömbös volt az számomra, és nem találtam olyan lelkületre, amely az enyémet megértette volna.

Felfogóképességem igen renyhe, és ha nekem szegeznek egy alapelvet vagy kifejtenek valamilyen dolgot, amely szemlátomást nem áll szilárd talajon, nem veszem észre nyomban, hol hibádzik; csak érzem, hogy sántít. Ne higgye hát Főméltóságod, hogy midőn október 8-án az a megtiszteltetés és igazán nagy gyönyörűség ért, hogy beszélhettem Önnel, mindenben egyetértettem, mert nem mondtam ellent. Az Ön beszédessége, az Ön eleven ábrázolási készsége, valamint az Ön tapasztalatainak és egész helyzetének igazán végtelen érdekessége oly sebesen magával ragadott, hogy bár amint megjegyezte, le sem vettem a szemem Önről és csupa fül voltam, egyáltalán nem tudtam Önt követni. Csak azt hoznám fel például, hogy Ön azt állította, több tokaji bort visznek mostanság Lengyelországba és Oroszországba, mint azelőtt. Akármilyen bizonyítékai vannak is, számítási hiba van itt valahol, lefogadom, habár nincsenek adataim. Ha Főméltóságod úgy parancsolja, hogy vizsgáljam meg ezt a dolgot a magam módján, azt hiszem, nem állja ki a tűz- és vízpróbát. Ártani nem árthat, hanem talán használ is; mert az ilyen vizsgálódások további csomókat oldanak meg. Ha állításom mégis hamis, a dolgot igazán érdemes volna nyilvánosságra hozni. A belőle származó jó felbecsülhetetlen volna.

Főméltóságod azt mondotta aztán, hogy a király olyan alkotmányos, és olyan alkotmányos alapra fog helyezkedni, hogy mindazok, csekélységemet is beleértve, akik az ellenzéknél vannak és maradnak, *eo ipso* alkotmányellenesek. Bocsásson meg, Főméltóságú Uram, de ez az én fogalmaim szerint szofizma. Semmiféle politikai gazdaság, amint semmiféle gépezet sem állhat fenn ellenzék vagy ellennyomás nélkül. Imbolyognának a kerekek, s végül kiugranának az abroncsukból etc. Fölöttébb veszedelmes és igazságtalan volna, ha a király elhagyná királyi mezejét, és nem szent koronáját és felséges jogait védelmezné – ugyanúgy, ahogy a rendeknek is, amihez joguk van, azt férfias méltósággal meg kell tartaniok. Hogy ez kiegyenlíttessék, hogy nevezetesen tudni lehessen, meddig terjednek a király jogai és

meddig a rendekéi, arra való az országgyűlés. Időveszteség, kellemetlenség etc. természetes velejárói az ilyen országgyűlésnek, és Főméltóságod efölött elsiklik. Ám ha a király jogaiban marad, s a nemzet is a magáéiban, akkor a gépezet kompakt, az állam teste egészséges.

Szándékom azonban korántsem az, hogy pedáns módra az ujjaimon újra előszámláljam, mi mindenről volt szó múltkori beszélgetésünkön – hagyjuk ezt. Valami egész másra akarom Főméltóságodat rávezetni.

Főméltóságodnak jó véleménye van rólam, amelyet hál' Istennek megérdemlek. Nagyon függetlennek érzem magam (bocsásson meg Főméltóságod, hogy annyiszor emlegetem ezt, de meglehetős büszke vagyok rá, ez a gyenge oldalam). A becsületes ember bátorságával ezért közölném néhány nézetemet, és ezúton mintegy néhány kérdést intéznék Önhöz. Ennek nyomán közelednünk kell egymáshoz vagy végleg elszakadnunk, ezt előre látom.

Azt mondta nekem (engedje meg, hogy még ezt az egyet az emlékezetébe idézzem), hogy „Ön a társasága árulójává lesz – szomorú véget fog érni, mindkét oldalon elrontja a dolgát" etc. Esküszöm, Főméltóságú uram, hogy ez teljesen közömbös számomra. Elnézem és átgondolom a valaha élt legderekabb és legerényesebb férfiak életét, jutalmát, végét; elgondolom az emberi élet rövidségét, és messzire túlteszem magam a tömeg ítéletén – soha életemben nem ügyeltem rá. De az fájna, nagyon fájna, ha Ön félreismerne, hamisnak és kétkulacsosnak tartana. Beszélhetek őszintén? Nem ismerem, ha szabad magam így kifejeznem, a politikai hitvallását a maga mélységében – vagy egyenesen kimondva, nem ismerem az alapelveit.

Nekem megvannak a magaméi. Isten őrizz, hogy jobbaknak nyilvánítsam őket, mint az Önéit. Ha azonban az enyémek nem azonosak az Önéivel, akkor – mielőtt én vagy Ön meg nem változunk – inkább egy szót sem többé Főméltóságoddal közügyekről, és én megyek tovább a magam nyílt, becsületes útján.

Nagy szolgálatokat amúgy sem tehetek Önnek és az országnak, de kudarcot vallanék azzal a kevéssel is, amire képes vagyok, ha ellenkezne hitemmel, nézeteimmel; alantas szolgála-

tokra pedig bizonyosan soha nem akarna igénybe venni, ahhoz Ön túlságosan is nemesen gondolkodik felőlem.

Mármost, hogy belekezdjek gyónásomba, amely voltaképpen, nem tudom, miért, mégis némi zavarba ejt, mindenekelőtt azt akarom mondani – de előbb még valamit. Úgy vélem, e gyermeki nyíltsággal, amellyel szólok, bizonyságát adom annak, mennyire tisztelem Önt, és mekkora a bizalmam az Ön igazságszeretetében és becsületességében. Ne értse ezt félre Főméltóságod! Azt mondom tehát

„hogy halálos ellensége vagyok a zűrzavarnak, és gyűlölök mindent, ami a zűrzavarból fakad s kell hogy fakadjon,"

„hogy gyűlölöm az újítást – melynek szomorú következéseit ismerem, de hívük vagyok a hasznos találmányoknak és javításoknak, habár belátom, hogy igen nehéz megkülönböztetni a javítást az újítástól,"

„hogy megvetem a régi forradalmi jelszót: szabadság és egyenlőség, hogy félek az évszázad fáklyavivőinek irányzatától, akik mindent ki akarnak fordítani régi alapjaiból, mindent felforgatni és lángba borítani, felvértezem magam ellene; de hogy jóleső érzés szívemnek arra gondolnom, hogy az emberek minden osztálya egyenlő lehetne a törvény előtt, s talán elérhető, hogy az ország leggazdagabbja és leghatalmasabbja büntetlenül hajuk szálát se görbíthesse meg a legszegényebbeknek".

Természetesen sok honfitársam, ha sejtené, hogy így gondolkodom, rajongónak tartana – amiképpen a beteg növény, ha tudna gondolkodni, őrültségnek tartaná az életet, minthogy ő maga csak vegetál.

Kimondom, Főméltóságú Uram, hogy „annyira félek a nyugtalanságtól, a forradalmaktól, hogy szívesebben megmaradnék, ha szabad magam így kifejeznem, a régi jó *slendrián* világnál, bármennyire undorodom is tőle, mint hogy valamiféle utópiára térjek át, ha ez az áttérés csupán erőszakos válság útján hajtható végre. Én tehát természetem szerint és alapelveim szerint is már most szilárdan a forradalomellenesek közé tartozom – mindazonáltal az a meggyőződés hat át, hogy az emberiség boldogulásának alapja a lehető legmagasabb fokú civilizáció és felvilágosodás, mert semmiképpen nem hagyhatom magam

meggyőzni arról, hogy Isten az embereket csupán valaminő negatív boldogságra teremtette."

Főméltóságod láthatja, hogy némely tekintetben nagyon liberálisan gondolkodom. Engedje meg, hogy tovább beszélhessek és elmondjam,

„hogy nemcsak azért szeretem ezt a kormányzási formát, mert képviseleti országban születtem, hanem mert hiszem azt is, hogy publicitással és a képviselettel magával az igazat a hazugtól végső fokon mégis el kell választani, hogy a bitorolt reputációk végül lelepleződnek, hogy nem marad tehetség eltemetve az országban, hogy mindennek napvilágra kell jönnie etc. Ezenközben a despotikus államban, miként a tapasztalat mutatja, a tudatlanság gyakorta a legnagyobb hatalommal van felruházva – az előítélet a bölcsesség álorcájával csírájában megfojtja a tehetségeket, s a legokosabb és legtapasztaltabb is alig tudja megkülönböztetni az ésszel megáldottat a bolondtól vagy a fantasztától."

„Ha azonban jó, lelkiismeretes és bölcs királyok követnék egymást sorra, én volnék az első, aki alávetné magát az abszolút monarchiának, nagyon sok általam ismert okból; mert ha én boldog vagyok, és az enyéim is azok, talán nem firtatnám, hogy boldogságomat királyom kegyének vagy jogomnak köszönhetem-e. De nem agyrém-e ez a jámbor óhaj?"

„Egyetlen ember csalhatatlanságát sem ismerem el, ellenben megértem, hogy sokaknak ezen a világon, akik magas állást töltenek be, sokkal kellemesebb lehet tetteiket homályban tartaniok s alkalmatlanságukat és tudatlanságukat eltitkolniok, semmint az egész világ vizsgálatának és ellenőrzésének kitenniök. Pythagoras mondása a mi századunkra már egyáltalán nem illik!"

„Azt szeretném, ha minden előítélet eltűnnék – világosan érzem azonban, hogy ehhez mind az időt, mind a helyet jól kell megválasztani. Hasznosaknak és célszerűeknek mindenesetre, ellentétben némelyekkel, korántsem tartom őket; mert nem érdemlik meg az emberek, hogy tévutakon, sötétben és ármányok útján vezessék őket.

Csupán a vallás dolgaiban nincsen határozott véleményem.

Határtalan a toleranciám, és ha született török volnék, meggyőződésem, hogy ugyanolyan lelkiismeretesen mosnám meg naponta ötször a lábamat, ahogy most rendszeresen minden vasárnap elmegyek a templomba, és hűségesen megtartok minden más vallásos szokást is, amely elő van írva."

„Sokra tartom az ember belső értékeit; – tisztelem az igaz filozófiát és a gyakorlati bölcsességet, és sajnálom mindazokat, akiknek nincsen más értékük, mint az elméleti tudományosságuk és a hegyes tolluk."

„Elképzelésem szerint a nemzetiséget sohasem lehet eléggé magas szintre emelni. A hazafi szó számomra csakis azt az embert jelentheti, aki országáért és királyáért minden áldozatra kész – éspedig nem szóban, hanem tettleg."

Noha én és azok a fiatalemberek, akik a társaságomban élnek, őfelségénél talán nem állnak most a legnagyobb kegyben, őfelsége dinasztiájához való igaz ragaszkodásunkat és személyéhez való hűségünket annál inkább elismernék olyan pillanatokban, midőn veszély leselkedne rá, amitől Isten óvjon.

Főméltóságú Uram, Ön is belátja, mennyire degenerálódtak a magyar királyság mágnásai. Természetesen oka ennek őfelsége, a király is; mert úgy látszik, még csak nem is kívánja, hogy szolgáljunk neki. Mi azonban még inkább hibásak vagyunk, miként én a hibát egyébként is szívesebben keresem magamban, mint rajtam kívül; de mi alkalmassá akarjuk tenni magunkat a szolgálatra, és a királynak, ha reánk ismer végre, bizonyosan szüksége is lesz ránk.

Egyelőre itt megállnék. Hogy nem enthuziaszta vagyok, s ezért veszedelmes sem, csak azzal bizonyíthatom, hogy biztosítom róla Önt, ez a néhány nézet, amelyet itt röviden felsoroltam, már régóta az enyém, magamba zárva őriztem és továbbra is titokban tudom tartani őket.

Ami egyébiránt a szolgálataimat illeti, okosabb emberek, mint amilyen én vagyok, ha tanácsot kérnék tőlük, talán lebeszélnének, hogy megtegyem őket Önnek. Azt hiszem azonban, hogy én jobban ismerem Önt, és hogy az, aki teljes nyíltsággal közeledik Önhöz, inkább megnyeri, mint eltávolítja Önt. Ami

pedig a veszélyt illeti – Főméltóságodba vetett bizalmamat nem rendíti meg semmi!

Hogy Ön sokkal mélyebben lát az államgépezet alapelveibe, mint én – az, Istenemre, természetes. Az én nézeteimben, lehet, hogy sok minden álom, ezt is elismerem; vélemények dolgában ugyanis magamban sem bízom meg. Mindazonáltal makacs természetű vagyok, és teketória nélkül csak észérveknek engedek, s olyankor is csak keservesen, s ha tisztán és világosan fejtik ki őket előttem.

Azt hiszem, becsületes emberként jártam el, midőn röviden és a lehető legnyíltabban előadtam itt Főméltóságodnak, mit tartok magamról és néhány dologról. Ha Főméltóságod úgy gondolja, hogy mindezekkel a nézeteimmel együtt is tud használni valamire, amivel hozzájárulhatok hazám és honfitársaim üdvéhez és boldogulásához, akkor bizonyosan nem talál senkit, akinek jobb szándékai volnának, mint nekem – ha a tudása mégannyival nagyobb is, mint az enyém.

Higgye el, Főméltóságú Uram, hogy igaz vonzalommal és őszinte ragaszkodással csüggök személyén.

Pozsony, 1825. december 11-én

[Metternich megjegyzései Széchenyinek a császár elé is beterjesztett memorandumáról:]

Fent nevezett olyan érdeklődést tulajdonít nekem, amely nem megy felfedezésszámba. Azt bizonyítja vele, hogy *írója* olyan emberek ma igen nagyszámú osztályához tartozik, akik valamely hűvös nézőpontból szemlélve merő *fantasztáknak*, nem pedig igazi, de *jó szándékú bolondoknak* mutatkoznak. Széchenyi gróf fejében két gondolat sem következik egymásra. Elméjében minden szárnyalás; valamely magaslathoz, valamely mértékegységhez viszonyított számítás nélkül, az értelem ellenőrzése nélkül. Az ilyenfajta emberek mind úgy szeretik a képviseleti rendszert, mint a kötekedők a kocsmát. Az egyiknek az ordítozáson jár az esze, a másiknak az ökölrázáson. Minél jobban elverik őket, annál bátrabbaknak hiszik magukat az ilyen emberek. Segíteni rajtuk nem lehet, mert ők

nem tudnak magukon segíteni. Isten előtt tisztán állanak, az emberek előtt bajba merülnek.

Én egyébként S[zéchenyi] gr[ófot] nem fogom felfújni, s legalább hőmérőnkül szolgálhat. Mutatja az őt körülvevő tömeg hőmérsékletét.

Metternich

1825. december 16.

KÖTELEZŐ LEVÉL AZ AKADÉMIA RÉSZÉRE

Pozsony, 1826. március 19.

Alább is írt gróf sárvári és felsővidéki Széchenyi István cs. k. kamarás és százados kapitány adom tudtokra mindeneknek, akiknek illik s akiket ez a dolog most illet vagy jövendőben illetne: hogy én az ország gyűlésein 1790-ben és 1807-ben az egybegyűlt Karok és Rendek által felállíttatni céloztatott Hazai Tudós Társaságnak – midőn ezen országgyűlésen újobban annak a fejedelemre és hazára nézve egyaránt hasznos és kívánatos volta kijelentetett volna – felállíthatására örömmel és egész készséggel odaígértem minden jószágaimnak egy egész esztendei tiszta jövedelmeit, minthogy azonban azolta ezen Tudós Társaság felállítására nézve már számosan vagynak velem és az ország rendjeivel egy értelemben, s azon hazai intézetnek felállítását példás buzgósággal eszközölni is kívánják: szükségesnek tartom én is fundationalis kötelező levelemet feltenni, megerősíteni s a Tekintetes Karoknak és Rendeknek benyújtani, következendő pontokban: – 1-ször Lelkiesméretesen és magyar érzéssel határozom el jószágaimnak egyesztendei jövedelmét (de anélkül, hogy ezen elhatározásom, melyet csupán királyom és hazám eránt lángoló buzgóságom vezet, valaha jövedelmeimre nézve zsinórmértékül vétethessen), 60000, azaz hatvanezer conventionalis rhénesforintokba, melyeknek erejéig magamat és successoraimat lekötelezem, ezennel következő feltételek alatt: – 2-szor Hogy azon summát én magamnál és successoraim magoknál megtarthassam és tarthassák mindaddig, míg annak interesszeit mind én pontosan fizetem, mind successoraim

pontosan fizetik – Ellenben – 3-szor ha akár én az intereszek fizetésében elmaradoznék, vagy successoraim resteskednének, adok teljes hatalmat reá, hogy a Tudós Társaság actoratusa alatt rajtam és maradékaimon, Pest vármegyének ordinarius v[ice] ispánya, praescissis omnibus juridicis remediis, salva tamen extra dominium ad septemviratum appellata, az egész summát accessoriumaival együtt executióval megvehesse. – De – 4-szer minthogy az emberi dolgoknak és intézeteknek változandósága azt múlhatatlanul szükségessé teszi, hogy a most szerencsésen született nemzeti intézetnek halála esetére is rendeléseket tegyek, melyet azonban távoztasson az isteni bölcs gondviselés mindaddig, míg édes magyar nemzetemet a nemzetek sorában megtartani jónak látja. Akkor mindazáltal, midőn ezen nemzeti intézetnek akármely előre el sem látható okoknál fogva meg kellene szűnni, azon esetben a capitalis megnőtt interesszeivel együtt jöjjön az én és successoraim dispositiójok alá, oly világos feltétel alatt mindazáltal, hogy azt többé magamnál vagy magoknál meg ne tarthassam vagy tarthassák, hanem azt ismét más valamely általam vagy általok hasznosnak ítélt hazai közönséges intézetre fordítani tartozzam és tartozzanak. – 5-ször Mindazon fő principiumokhoz kötöm fundatiómat, melyek az országos deputatio által jelenlétemben kidolgoztattak; nevezetesen megkötöm, hogy ezen magában álló s maga által kormányozandó csupán tudományos intézet semmi más intézetekkel soha öszve ne köttessen, hanem ártatlan tudományos foglalatosságait királyom és hazám egyesített javára – és csak arra magában csendesen folytatgassa. – 6-szor Bátorságára a Tudós Társaságnak, ezen fundationalis kötelező levelemet magam költségére intabuláltatni fogom. Mindezeknek pedig nagyobb erejére és állandóbb voltára nézve, ezen fundationalis kötelező levelemet a coramisáló úri személyek előtt nevem aláírásával és szokott pecsétemmel megerősítem.

Költ Posonyban Böjtmás havának 19-dik napján 1826-ik esztendőben. 60 000 rh. for. conv. pénzben.

Gróf Széchenyi István

NAPLÓJEGYZETEK

1826. MÁJUS 1–31.

Pozsony, május 1-jén, 2-án. Nem történt semmi különös. Cr[escence] nyugodtabb. Öt hibát vet a szememre: Ön kissé hiú – kissé becsvágyóbb a kelleténél – kissé csalárd – kissé csúfondáros – kissé hamis. Nem tudja elviselni, ha nevetek. Odahaza nem akar fogadni.

Május 3-án. Illésházy – Borsiczky eltávozott.

Írtam Esterh[ázy] Pálnak a négy csődör dolgában.

Írt Liebenberg – hogy P., a Slavi fia etc.

Eléggé döntőnek ígérkezik, miként fog Oroszország Törökországgal szemben viselkedni május 15-én. – Úgy látom, vége a Szent Szövetségnek.

Mednyánszky révén bejelentkezett nálam Hormayr. „Sohasem szerettem a cseheket. Nincs ebben a nemzetben semmi költői. A legegyszerűbb dolgot sem tudják hátsó gondolat nélkül kimondani."

Cr[escence]-ot láttam a páholyban. Z[ichy] Károlynál voltam. Rosette és Felicie, úgy látszik, kedvelnek. [...]

Sokan azt hiszik, hogy mivel Illésházy elment, vége az egész ellenzéknek.

Azt hallottam, Moszkvába készülök. [_ _ _]

Május 4-én. Kerületi ülés: mint valamennyi elmúlt napon.

Este soirée. Cr[escence] nem játszott velem – korán elmentem. Ez alighanem bosszanthatja vagy fájhatott neki – az utóbbi nélkül. Mindent elkövet, hogy engem ki[_ _ _]. Sikerülni fog neki. Isten adja, ha tönkremennék is miatta – őt védelmezi az angyala!

A kalocsai érsek egy imakönyvet ajándékoz Cr[escence]-nak, amiért oly ájtatos. – Fogadok, hogy az érsek tudja [_ _ _].

Május 5-én. Cr[escence] nem jött el a rendek ülésére – amelyen elhatározták, hogy az adóügyet tárgyalják.

Püspökiben voltam. Megérkezett a hajóm. [_ _ _]

Bensőm legmélyéig felkavarva éreztem magam. [_ _ _]

Május 6-án. Kerületi ülés. [_ _ _]

Berchtold, Marczibányi és K[árolyi] Gy[örgy] viszonya nem nevetséges-é? [_ _ _]

Május 7-én. Kerületi ülés.

Május 8-án. Kerületi ülés [_ _ _]

Rohonczy és Bezerédj járt nálam Veszprém vármegye nevében, hogy köszönetet mondjanak ajánlatomért.

Ferenc: „Most újra minden rendben!"

Holnapra lovaglást akartam kitűzni a hegyekbe – [_ _ _].

Este korán színházba. [_ _ _] – ha szavamat adom – ott – (kicsit később) – Nem akarsz netán [_ _ _].

Kővé váltam – mélységes bánat tépdeste bensőmet, amiért Cr[escence]-nak ennyi kellemetlen pillanatot okoztam – a lehető legtragikusabban fogtam föl a dolgot – [_ _ _] mondta [_ _ _].

Azt mondtam azután Cr[rescence]-nak, milyen jó, ha tiszta az ember lelkiismerete – hogy olyankor bátran szólhat az ember etc.

Cr[escence] egészen higgadtnak látszott és biztosnak fölényében – [_ _ _].

Nyugodtan mentem haza, és szorongó hangulatomban is nevetnem kellett az elmúlt jeleneten – de hogy történhetett az éppen tegnap? Ez megmagyarázhatatlan számomra!

Május 9-én. Kerületi ülés – próbálkoztam hajómmal a Dunán, nem megy valami jól. Cr[escence] nem jött el a színházba [_ _ _]. Nyomorultul telt az éjszakám – Mit lehet tenni? [_ _ _]

Vay elutazott.

Május 10-én. Kerületi ülés. – Úgy látszik, rövidesen nagy események készülnek kibontakozni. Ferd[inánd] főherceg és Cl[am] roppant nevetséges módon felsült. [_ _ _] barátságos volt [_ _ _] szintén eljött később – [_ _ _].

Május 11-én. Kerületi ülés. Este társaság a nádornál – [_ _ _]. Éjfélkor Bécsbe. [_ _ _]

Bécs, május 12-én. Eskeles is butaságnak tartja a magánbankot – „mert *ők* kiveszik az alapot – a magyarok okosak – micsoda anomália az – amíg két pénzfajta és valuta van".

Gr[assalkovich] Tini – Wenzel roppant szívélyesen fogadnak.

Mollynál úgy fogadtak, mint a kutyát!

Május 13-án. [...] Grassal[kovich] Tininél ebédeltem. – Maradtam, hogy Mett[ernich]nél egyek holnap.

Május 14-én. Metternich hercegnél ebédeltem. Kavanagh: „Ön nem erőszakos, de túlságosan hebehurgya. – A magyar alkotmánnyal bajok vannak" etc.

Sardagna: „hogy Ön annyi utazása után is képes ilyen egyoldalúan gondolkodni és nyilatkozni is – fel nem foghatom. – Azt hittem, lépést fog tartani a korszellemmel" etc.

Mindenki hűvösen bánt ugyan velem – de azért kitüntetően!

Minél jobban átgondolom mindazt, ami Ausztriával való viszonyunkat illeti, annál inkább úgy vélem, és meggyőződésem, hogy részünkről minden erőszak káros.

Nagyon zokon veszik Dessewffynek azt a költeményét, amelyet rólam írt. El fogják mozdítani a cenzort, aki átengedte.

Ez csak hírét viszi az egész dolognak.

Pozsony, május 15-én. Reggel Bécsből Pozsonyba érkeztem. [...]

Bars vármegye Keglevichhez neve napja alkalmából küldöttséget menesztett.

Május 16-án. Kerületi ülés. Hosszasan és értelmesen beszélgettem Medny[ánszky]val. Est[erházy] M[ihály]lyal veszekedtem. Nem volt igaza.

A rendek diadalmasan rászánták magukat, hogy visszaadják mindazt, amit jogtalanul nyertek pengő forintban. A királytól a beszámítást követelik, így ők sem tehetnek másként.

Május 17-én. Országos ülés a rendeknél. [_ _ _]

Május 18-án. Ugyanaz.

Ezt az önnön érdekük felett aratott győzelmet legjobban a személynök támadta – mégpedig három okból, amelyeket tüstént felismertem. [_ _ _]

Május 19-én. Ugyanaz. A személynök folyton szofizmákban beszél. Jelenet Nagy Pállal.

A személynök: „minden jó ember más emberről – is jót gondol" etc.

Z[ichy] Károlynál voltam, hogy megkérdezzem, nincs-e üzennivalója Bécsbe. [_ _ _]

Délután Bécsbe megyek.

Bécs, május 20-án. [...] Louis Liecht[enstein] h[erceg]hez, hogy megkérdezzem, mikor kezdődik a lóverseny.

[_ _ _] Belsőm szétszaggatva, s életem megmérgezve.

Babieca egészen kényelmesen nyerte meg a kelyhet, s nekem megvolt az elégtételem, hogy én neveltem a lovat.

Liecht[enstein] h[erceg]et, Trautmansdorfot etc. majd szétveti a méreg.

Schulenb[urg] szavamat veszi, hogy meglátogatom Racibórzban.

Mindenki azt kérdi tőlem, miért nem házasodom meg, és kíváncsiak, mit fogok tenni.

Bizonyos dolgokban pedánsnak kell lenni!

Az az ostoba ember, aki járatos egy dologban, és pontos adatokkal rendelkezik, a legeszesebbel szemben is fölényben van.

Mett[ernich] nagyságának és boldogságának tetőfokán van. Ő valószínűleg Antoinette L[eykam] [_ _ _].

Messolongion – keresztények, kik a törökök ellen védekeznek, és nincs keresztény állam, amely támogatná őket – testvérek, kik cserbenhagyják testvéreiket – és a Jubileum éppen ezekben a hónapokban! Hát nem szánalmas ez?

Nem irigylésre méltók-e azok, akik Messolongion romjai alatt nyugszanak?

A görögök ügyeinek, úgy látszik, végük.

Mi, magyarok nem győzedelmeskedünk szenvedélyeink felett, érdekeink felett – és ezért semmi áldás rajtunk.

Annyira elnyomja és eltompítja az embereket a dolgok megszokott menete, hogy minden nemes, önzetlen cselekedet esztelenségnek rémlik a szemükben – pedig jaj annak az országnak, ahol bűn a nemeslelkűség és a közösségi szellem.

Pozsony, május 21-én. E[sterházy] S[ophie]-val beszéltem [_ _ _]. Nem tudom ezt [_ _ _].

Gyulay F[erenc] a kis Wratislaw lányt veszi feleségül. Sok pénze van a lánynak, íme, ez érte ezt a költői családot.

Messolongion április 22-én a törökök kezébe.

Május 22-én. Ülés. Személynök nagyon türelmes. Nagy [Pál] impertinens. A szabadkai követ pácban.

Lord Ingestre vízbe fúlt a Práterben. A vízbefúlások sorát éljük.

Mselle Rose Merquen.

Május 23-án. Ülés az alsótáblán.

Május 24-én. Ülés mindkét táblán.

[...] Estély a nádornál. Barátságosan beszélt velem. L[ouise] szomorú. Fél a férjétől.

Május 25-én. Úrnapi körmenet.

L[ouise] este E[sterházy] S[ophie]-nál ugyanolyan rosszkedvű, mint tegnap.

E[sterházy] S[ophie]: „Semmit sem tud félig csinálni."

L[ouise] még E[sterházy] S[ophie]-t is kerüli.

Minő erőfeszítésembe kerül, hogy Z[ichy] Ferencet mindenki szeme láttára ne [_ _ _].

Május 26-án. Ülés a felsőtáblán. Egyszer beszéltem, igen hosszan és jól.

L[ouise] jókedvű.

Május 27-én. Dettó.

Május 28-án. Lóverseny. Sokan jöttek Bécsből. A dolog fölöttébb sorvadozott. [_ _ _]

Elvesztettem a fogadásaimat. Kissé elszomorított, hogy a nyíltságra ravaszkodás a válasz. Én a lófuttatást szórakozásnak tekintettem, a többiek fogadásnak. Est[erházy] J[ózsef]be botlottam, és úgy találtam, hogy [_ _ _].

L[ouise]: „az én pályafutásomnak hamarosan vége lesz" – nekem hosszabbnak fog rémleni az idő, mint nekik.

Május 29-én. Unalmas ülések mindkét teremben.

Lánczy meséli, hogy a nádor azt mondta a személynöknek, nagyra tart engem.

K[ároly] elmesélte Louise-nak, hogy amikor felolvasták alapítványi levelemet, eleredt az orrom vére, és kitakarodtam a teremből.

Május 30-án. Sokáig utaztam a hajóval a Dunán. Az ár túlságosan erős, semhogy napról napra kellemesen lehessen felfelé haladni.

[_ _ _] nagyon természetes. [_ _ _]

L[ouise]: „Az utazás, amelyet Budára fogok tenni, talán javamra fog szolgálni."

Május 31-én. Átolvastam *Anacharsis utazásá*-nak hét részét Deáki magyar fordításában.

A MINERVA SZÁMÁRA
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN
[PEST, 1828. MÁJUS]

A legszebb, a legtökéletesebb, akármi legyen is, sokszor csak egy kicsinység, csak egy semmi által minden kecsét, minden bájait elveszti.

A legkerekdedb asszony se ragad el senkit szédítésig, bármi szép arányban legyenek részei – ha elöl egy foga hija, ha azoknak csak egyike is fekete. Minerva templuma megszűnik remekmunka lenni, s halhatatlan görög építője mindennapi kőművessé válik, ha az épülethez valahol árnyékszéket kapcsol. A belvederi Apolló képzeletünkben halandóvá lesz – kipödört bajusszal.

Így a Felső-Magyarországi Minerva! – melyet ki-ki szeret, sok csudál, s melynek időszaki pontos megjelenését én érzékenyen várom, mely a Haza díszére hathatósan szolgál sat. S hát ha még más borítéka volna! De így, midőn belseje az elmét világosítja, külseje a kezeket rútul feketíti.

Gróf Széchenyi István

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK
PEST, [1828.] SZEPTEMBER 4.

Kedves Barátom!

Augusztus 25-iki leveledet ma vettem itt. Tegnapelőtt érkeztem. A magyar kikötőhelyeket, Ludovica-utat, Kulpa vizét stb. bejártam. Száz *abderitismus*ra találtam, melyeket fennhangon annak idejében hirdetni is fogom stb. Egyet s mást elrendeltem, s most legalább 14 napig itt mulatok. Az időmet,

hála isten, jól használtam; karom s kezem még nincsenek jól, de az egészségem meglehetős. – A hámos lovak már rég megjöttek Cenkre. Jól használom őket, s igen megelégszem velek. Vedd azért is köszönetemet, édes barátom.

Az Akadémia tárgyában sokat tettem, s azt reménylem, hogy január hónapban a 24 direktor már el fogja kezdeni üléseit. Most az 52 *fundationalis* leveleket, melyek már készek, iratom alá lassanként. A Gyepnek jobb elrendelése és a nézőhely még ügyesebb elkészítése a mostani foglalatosságomnak tárgyaihoz valók. A Kaszinó sok bajt fog okozni, s mindezeket összevévén, úgy látszik, hogy kötelességem addig e helyből nem mozdulni, míg az erőműv jó forgásban nincs.

Az istállómban 32 lóra van hely. Nekem alig lesz lovam futni való, mert a pályakörök igen hosszak, lovaim pedig igen ifjak. Gondold csak, Alfred megdöglött! Íme, megint 25 arany a zsebedben. Southdown csikajával és Snapp csikajával megérkeztek itt tegnapelőtt. Karajos hozta. A hazamenő *secretárius*odat, aki oly becsülettel volt hozzám, hogy nálam bejelenté magát, arra kértem, hogy kísérné el ezen kancákat, úgyis lóháton lévén. Hogy pedig a kancák biztosabban érkezzenek Sibóra, azt rendelém, hogy Karajos vigye odáig. Catót szerencsésen vitte oda, a kancáknak pedig itt biztos helyük nincs, oly jókor hozattam pedig őket ide, mert más embereim is jöttek, s így útjaikat barátságosabban tevék meg.

És hogy a jövő telet itt töltöm, a mondottakból láthatod, s így a lakásomat át nem engedhetem. – Éppen most jövök azon kvártélyt nézni, melyről leveledben szólsz, s melynek ára bútorokkal együtt hónaponként 20 frt váltó. Igen-igen kicsinynek találom. Te magad azt átmenésedkor legjobban bírálhatod meg. Egész újesztendeig szinte mindig útban fogok lenni. Most lemegyek Somogyba. Októbert s novembert pedig Cenken, Bécsben, Nagymagyaron, Tallóson. Ha lehet, látogass meg. Rosty vagy három hétig nálam fog lenni. Pál bátyám oly egészséges, mint a makk. Egypár nap alatt ide jön informálni! Gróf Schönfeld vérhasban meghalt. Nemkülönben Esterházy Károly, az én bátyám. Isten nyugossza, de ugyan nem kár!

Sándortól ma vettem levelet Londonból. Gondold csak,

minden erővel hidat akar rakni Buda s Pest közt. Brunel maga kézírásával kérdi! hány öles, hány öl szélességű a Duna, mi az ára a vasnak, mi a dolognak stb. Sándornak egy igen patriotikus levelet írtam, itt pedig szándékát hirdetem.

Esterházy Mihállyal olyan bizonyos, egymást megbecsülő lábon vagyok, s így reménylem, hogy minden hibáink mellett azután jó egyezésben fogunk maradni. Azon kis számadást, melyet küldöttél, el fogom tenni, és a 486 aranynak kezemhez való szolgáltatását arra az időre ereszthetem, midőn meglátjuk egymást. Ami az Iblát illeti, annak az árából is elengednék, ha a pénzt még az idén leteszed, 10 procentumot, azaz 15 aranyat.

Ha utazásom Somogyba igen-igen szükséges nem volna, lerándultam volna Hozzád a dobszóra. Hogy eladandó kancáidból nem veszek egyet se, annak az oka, mert ebben a pillanatban 34 szép kancának vagyok az ura. Több sincs, kevesebb sincs. *De egyetlenegy teljes vérű sincs.* Ezen magam is csudálkozom. Ide mellékelve küldöm az 1828-iki lóversenykönyvet.

Isten Veled, írjál ide.

Mari igen jól van, köszönt Téged. Crescence is egészséges, még nem láttam. Apropos! az öreg Seilernné szerelmes Benned; nékem megvallá, hogy egy falevelet, melyet Te neki – úgy vélem – a Sauwinkelben adtál, e tavaszkor, eltevé az imádságkönyvébe. Igen meghagyta, köszöntse őt *sokszor.*

Széchenyi

Pest, september 4.

LEVÉL ANDRÁSSY GYÖRGYNEK

NAGYCENK, 1828. OKTÓBER 24.

Kedves Barátom!

Megbízatásaidat teljesítettem, és nemsokára megkapod a kívánt táblázatokat a gazdálkodásról, a szederfákról, a százalékokról – terheimről etc. etc.

Mivel éppen van néhány szabad percem, tudatnám Veled, kedves barátom, néhány nézetemet, melyek boldogulásodat célozzák – és amelyek tán hozzájárulnak ahhoz, hogy jövendőd-

nek bizonyos irányt szabjanak. Én *rajtad kívül* állok, és ezért jobban meg tudom ítélni helyzetedet, mint Te magad – és hogy tiszteségesek a szándékaim Veled, azt hiszem, nem vonod kétségbe.

Harmincadik esztendőd felé jársz és – köztünk szólva – ma még nem tudod, mihez kezdj, s mit akarsz. Egyszóval, még nem vetettél számot tenmagaddal, holott ez a legfontosabb.

Márpedig, hogy tévedés nélkül, biztonsággal megszabhassa valaki földi pályafutását – mindenekelőtt a helyzetét, a körülményeit, vagyonát etc. kell alaposan áttanulmányoznia és megismernie.

Ebben akarok segítségedre lenni, s hogy levelemet ne hosszú értekezéssé nyújtsam – egészen röviden elmondanám Neked: mit tennék, ha a Te bőrödben volnék.

Harmincesztendős vagy – nem éppen szilárd egészségű – rövidlátó – (egy kis zsírréteg nem ártana) – jellemed fő vonása a szívjóság és az érzület tisztasága – őrizd meg – mert ez az, ami annyira vonzott Hozzád. – *Tudásod* (le savoir) nincs rendben – olyan kastélyhoz vagy építményhez hasonlatos, amelyben sokat építkeztek – változtattak – bontottak, újra felépítettek etc., ahol a legbűbájosabb szobák találhatók szalmával takart piszkos baromfiudvar mellett etc. – Kő, vas – egyszóval építkezési anyag akad, hogy egy igen tűrhető együttest lehessen létrehozni az egészből. – Erről azonban máskor. A vagyoni helyzeted ragyogó – *de nem számodra*, mert minden birtokoddal együtt sem állsz voltaképpen sokkal jobban – mint egy lyukas kosarú – soha sincs pénzed – sohasem érzed magad úgy, ahogy a Te vagyonoddal bíró férfinak kellene. Legyen mindig 1000 arany készpénzed a ládikódban – és legalább 10000 pengő forint a főkaszszában. – Családi viszonyaid egészen kellemesek. – Nincs sok rokonod, és ez sokat ér. Anyád jóságos, szeret Téged – és ha nyugtalanít vagy okot szolgáltat arra, hogy kínos érzések toluljanak fel benned, akkor ez csupán a túlságba vitt szeretet, az érted való aggódás miatt van így. – Mindazonáltal erre a tárgyra fölösleges szót vesztegetnem, hiszen Te úgyis jó fiú vagy, és Isten ezért meg fog jutalmazni! Ami a gazdaságodat illeti, úgy tetszik nekem, a *holnapi* bevételre van irányozva, nem a maira.

Mindig csak holnap, holnap – és miközben Te az utódaidról gondoskodol, akik *még nincsenek is meg*, Te magad voltaképp szűkölködöl. – Folyton a jövőbe tekintesz és megfeledkezel a jelenről – ez pedig hiba – akárcsak az ellenkezője – vagyis „ha csak a jelenre figyel az ember, s a jövőről megfeledkezik" – itt is a középutat tehát.

Ami politikai pályafutásodat illeti – itt sem vagy tisztában magaddal, „akarjam-e, ne akarjam" – ez a kedélyállapotod. Fogadok, hogy e tekintetben anyád sem tudja igazán, hányadán áll.

De most már elég a portrédból!

Mi a teendő, ez a kérdés!

Meg kell egyezned magadban jövőd fő irányára nézve. – Házad urának kell lenned – rendezett körülmények között. – Az országnak sokat köszönhetsz, szolgálnod kell tehát. – Tisztességes, érdemes férfiúvá kell lenned. Ily módon leszel hasznára az országnak, nyugodt s elégedett bensődben, nagyra becsült azok szemében, kik ismernek etc. – És mi egyebet kívánhatnál még, barátom!!!

Hogy ezt elérd, *rendszert kell teremtened.*

1. Minden pénz, melyet birtokaid jövedelmeznek, folyjék be a főkasszádba. *NB.* egy krajcár se maradjon ki – kivéve azt, ami a már fennálló konzerválására és a gazdaság irányítására kell.

2. Kiadásaidat oszd bizonyos ágakra, s azok semmiképpen se érjenek egymásba, úgymint:

a) az adósságok kamatai,

b) egyéb terhek,

c) anyád ellátása, beleértve a háztartási kiadásokat, fizetéseket, kertészetet, vadászatot, istállót,

d) ménesek.

Ebből az egészen pontos számvetésből ki fog derülni, menynyi marad birtokaid javítására és mennyi Magas Személyedre. – Ki fog derülni továbbá – miféle csökkentések lehetségesek a különféle ágakban.

NB. Az Isten szerelmére, csak ne *gyors* változtatásokat, reformokat eszközölj. – Csak *szép lassan!!!*

3. Idődet oszd be úgy, hogy az év egy részét a közjónak, egyet a magad hasznának, egyet pedig örömeidnek és szórakozásaidnak szentelve tölthesd el.

a) A közjónak. – Tedd rendbe tudásodat, olvass idegen alkotmányokról – tanulj meg angolul, ez olyan masinisztának, amilyen Te vagy – pompásan javára lesz etc. Hogy szolgálsz-e vagy nem szolgálsz, egyre megy. Kivált, mert oly sokan, kiknek csak alkalmaztatásuk, címük s fizetésük van – egyáltalán nem szolgálnak, azaz nem tesznek semmiféle szolgálatot – s megfordítva. Én például nem szolgálok-e az országnak? Mindenütt, de kiváltképp a mi hazánkban, minden helyzetben lehet szolgálni – csak ne a szájunkon legyen a szívünk és az erényünk, hanem keblünkben. Egyébiránt kiváló csak maga által lehet valaki, nem pedig ha egy harmadik által kiválónak neveztetünk. Lennünk kell valaminek, s nem annak látszanunk.

b) A magad hasznának. Ismétlem, teremts rendszert. Hagyd inkább parlagon a legjobb földedet – mellőzz minden újítást, próbálkozást, még ha 1000 százalékot ígérne is, ha közben netán kifogyhatnál minden pénzedből. – Csinálj tervet 20 évre előre – és ne vállalkozzál semmire, míg nincs a pénz a zsebedben. Beszélnünk kell egymással erre vonatkozólag, vagyis voltaképpen ezt a kérdést jó alaposan meghánynunk-vetnünk, minthogy Téged és édesanyádat minden részismeretetekkel együtt siralmas gazdának tartalak, ha a tiszta nyereségről van szó s az asztalra kitett pénzről.

c) Örömeidnek és szórakozásaidnak. Mily nagy az univerzum, mily távoli a Syrius – de mily messze van még Rio de Janeiro is – és az apró ember a csillagok járását méri, és megveti lábát minden világrészen, Te pedig még St. Pöltenig sem voltál!!!

És miért: a *sufficientes* etc. etc. hiánya miatt. Hidd el – siralmas konfúzió uralkodik minden cselekedetedben, minden javad terén etc.

Rendszer, rendszer! még ha hibás is.

Beszéltél nekem a házasságról is. – Ebben a zűrzavarban!? Barátom, lebeszéllek róla. – Előbb rendet kell teremteni a ház-

ban – aztán jöhet az asszony. – Rendhez kell azonban egy hónap, hogy mindenről pontosan tájékozódjál.

Menj el a birtokodra – és végezd el azután azt a felosztást, amelyet tanácsoltam.

Asszonyt hamar talál az ember – mégpedig jót és romlatlant – hogy aztán jó marad-e, a férfitól függ, aki feleségül veszi.

Azt hiszem, lényegesen hozzájárulna a boldogságodhoz, ha megházasodnál. – Ám ez nem *conditio sine qua non*, mert a férfi már a maga erejéből önálló. – Ha valamelyest rendbe tetted a fő ágakat, melyekről beszéltem, akkor vagyonodra való tekintettel tüstént megházasodhatol, mert remélem, az eljövendő Andrássy grófnét nem sértenéd meg azzal, hogy gyémántokkal, gyöngyökkel, csipkékkel etc. próbálod meghódítani, mint valami örömlányt. Remélem, hogy a szokásos magyar bolondériákkal és szájhősködéssel sem akarsz nevetségessé tenni bennünket. Kifelé huj s befelé pfuj. – Gyöngysoros nyak és üres gyomor – gyémánttal ékes homlok és nyeregnek egy zsidó tarkója – miként Esterházy hercegnek Wertheimé és Eskelesé, Pálffy hercegnek Khané – Hunyadynak Biedermanné etc. etc.

Nem, ilyen élettársat, aki úgyszólván megköveteli összezilálódásodat – ilyet ne válassz.

Őszinte beszéd, ez a legjobb. Van 12000 elemészteni való forintom, kellek? – ha 24000, annál jobb. Csak semmi álszemérem.

Szegénynek lenni nem szégyen. – Szégyen viszont, ha gazdagabbnak akarunk látszani, mint amilyenek vagyunk.

Ezáltal becsapunk másokat, és az hitványság – de becsapjuk magunkat is – és az butaság.

Ki utoljára nevet, az nevet legjobban. – Hadd mondják az emberek: „Nézzétek csak Andrássyt, a gazdagot, a nagyurat! szinte semmit sem adott a menyasszonyának" – és arra törekedjél, hogy nőd azt mondhassa: „Be örülök, hogy ehhez a derék emberhez mentem férjhez – mily boldog vagyok etc." – Igyekezzél, hogy minden esztendőben egy egészséges fiút ajándékozhass a hazának – a fáradság nem oly nagy, és jó polgárként fel kell áldoznia magát az embernek a közjóért etc.

Meg vagyok győződve arról, hogy jó anyád, kinek a mélysé-

ges hódolat érzésével ajánlom magam, tökéletesen egyetért velem. Kerülj esküvőd alkalmával minden úgynevezett ünnepséget, jobban mondva *tivornyát*, ahol egész ökröket sütnek meg, miközben a paraszt egész éven át még a szagát sem érzi – engem azonban hívj meg.

Isten Veled most már – bocsáss meg nyíltságomért – és nézeteim kissé hibás sorrendjéért – nem vagyok egyedül. Egy felsőmagyarországi alispán van itt, derék fickó, de nem egészen mentes a balítéletektől, valamint jobb auktoraim, ők mindig. – Szeretetreméltónak kell látszani.

Esedezem, legkésőbb december 20-ig légy Pesten, ha később jössz, akár ne is gyere már – mert január első napjaiban kell a legtöbb dolognak eldőlnie, és erre *fel kell készülni*.

Naquet 24 órát késett a wagrami csatából és elveszett – Grouchy 10 órát késett a waterlooi csatából – és elveszett. Vedd ezt fontolóra. Jó keményre fagyott úton némi időre aztán vissza is mehetsz, hogy sokat intézz rövid idő alatt, s nem mint Boileau mondja: „Sokat serénykedett, de nagyon keveset végzett." – *Adieu, adieu.* Írhatnál nekem Pestre minden vasárnap.

Gróf Széchenyi István

Nagycenken, 1828. október 24-én

LEVÉL LUNKÁNYI JÁNOSNAK

NAGYCENK, 1828. NOVEMBER 8.

Kedves Direktor Úr!

Többszöri értekezésünknél fogva abban – gondolom – megállapodtunk, hogy jószágaimban oly változásokat s jobbításokat tehetünk, melyek által értékem jóval magasabbra emeltetni fog, anélkül hogy a jobbágyság károsodna; – egyszóval hogy a mi helyheztetésünkben mind a két rész nyerhet, s nem szükség, hogy egy résznek nyeresége más résznek kárából folyjon.

Direktor Úr tudja, hogy mely terhek vannak vállaimon, s hogy annál fogva birtokom nagy csorbulást nem szenvedhet. Tudja más oldalról, hogy mennyire tisztelem s mennyire tar-

tom szentnek azt, ami a jobbágyé, s hogy mennyire van szívemen az ő jóvoltoknak s gyarapodásoknak előmozdítása.

A katonai rendet elhagyván, mind szorosabban s jobban fogok gazdaságom után nézni, és józan intézetek, s amennyire lehet, bölcs rendelések által a jobbágyaim s magam hasznát fogom előmozdítani iparkodni.

Mindezek következésében azt kívánom, hogy a nagycenki helység lakosaival e következő egyezés nevemben végrehajtassék, úm.:

1. Az egész határ osztassék két részre úgy, hogy az uraság a felosztás után semminemű marháit a parasztság részére – és viszont, a parasztság a marháit az uraság részére ne hajthassa.

2. Legyen a parasztságé a határnak nagyobb s termékenyebb része.

3. Adassanak ki a *census*földek több esztendőkre, hogy azokat a jobbágy bátran használhassa.

4. A jobbágyságnak része legyen ügyesen s célarányosan felosztva úgy, hogy egy tábla őszi, a másikba tavaszi, a harmadik táblának egy részében pedig a lóher a jobbágyság vonyós marhái számára vettethessék.

5. A dűlők s földek ormain, nemkülönben az utak mellett s rossz földeken a jobbágyság szederfákat ültethessen, melyek kertészem által ingyen szolgáltassanak ki.

6. Az erdők s rétek maradjanak meg, mint eddig.

És ezek a kívánságomnak főbb vonásai.

Tudom, hogy a jobbágyság ily változásoktól tart s fél, mert, valljuk meg igazán, az uraságok közönségesen a jobbágyak kára által keresik jövedelmeiknek fölemelését, de én oly szembetűnően akarom a jobbágyság hasznát eszközölni, hogy Direktor Úr őket ezen elrendeltetésre könnyen bírhassa.

Vegyük mi tehát a határnak rosszabb részét, azaz a kövecses mezőt és a sárvári útra dűlőnek napkeleti részét, a jobbágyoknak pedig adjuk által az egész gurundi mezőt és ami a vízállói mezőből a sárvári úttól napnyugatra van.

Tudom, hogy Direktor Úr és a többi tisztjeim ezen plánumomot nem fogják szívesen elfogadni, mert mint már többször mondák, a legtöbb *allodialis* földeim oda engedtetése által a jö-

vedelmeim csorbulását látják, s azt hiszik, hogy csak számos esztendők leforgása után fog a veszteség helyre ütődni. Én nem kétlem egy cseppet sem, hogy ebben igazok van. Ámde legyen! Neveljük az *industriát*, ha egy kis kárunkkal esne is. Adjunk példát, hogy az országban ne csak ki-ki megélhessen, hanem gyarapodhasson is. Törekedjünk inkább a közjóra, mint csak a magunk haszna elérésére. És ha nem csalódom, előbb-utóbb bizonyosabban fel fogjuk találni önhasznunkat, ha a közjót előmozditjuk, mint ha csak kirekesztőleg a magunk dolgainkra ügyelnénk.

Teljesítse tehát kívánságomat, akaratomat. Beszéljen a plébános úrral, kinek igazságszeretete s józan belátása előttünk ismeretes, értekezzen a jobbágyokkal, s nem úgy, mint többség, hanem inkább úgy, mint tanácsadó, jóakaró; tudom, hogy könnyen rá fogja bírhatni a kívánságomra, mert mai világban ugyan ki-ki ismeri a maga hasznát, és ritka az az ember, aki át nem látja azt, ami oly világos, mint kétszer kettő négy. Távul legyen minden ijesztés, fenyegetés vagy erőszak. Én annyira becsülöm minden embernek természeti szabadságát, hogy még azt sem tartom helyesnek: valakit nagyobb szerencséjére, nagyobb boldogságára kényszeríteni.

Ha ezen egyezés végbement, amint nem kételkedem, tegye meg a rendeléseket, hogy jövő esztendőre az új major építéséhez kezdhessünk, mert birkáim számát jóval nagyobbra emelni kívánom, s ezeknek szükséges a hely.

Ha pedig mindazáltal a jobbágyság kívánságomra nem állana, s inkább szereti, hogy úgy, mint eddig, minden zavarban maradjon, és ő számosabb marháim által, melyek napról napra nőni fognak, minden legelőjéből kiszoríttassék, azt se bánom: „*Volenti non fit iniuria.*" De akkor más helyről kell gondoskodni, hogy hová építsük az új majort. Erről tegyen plánumot, s nemkülönben, hogy jövendőben a *census*földeinket, melyek nemsokára a kezünkre jönnek, hogy fogjuk használni? Kiadjuk-e megint, magunk munkáljuk-e megint vagy hogyan?

Mindezekről kérek bővebb jelentést, s avval fejezem be levelemet, hogy még egyszer arra emlékeztetem s intem, hogy a jobbágyság valódi haszna legyen szeme előtt, s hogy annak tu-

datlanságát s előítéleteit csak halkkal s atyai szelídséggel cáfolja meg, világosítsa fel.

Addig is jó egészséget, erőt, vidámságot kívánván.

Gróf Széchenyi István

Költ Cenken, november 8-án 1828.

LEVÉL REVICZKY ÁDÁMNAK

PEST, 1828. DECEMBER 12.

Kegyelmes Uram!

Már rég megköszöntem volna a Kegyelmes Úrnak hozzám utasított sorait, ha ezen időpontot bevárni nem akartam volna, melyben valamiért egyszersmind kérni is bátorkodom. S így a két levél helyett egyet írok, mert talán különben Kegyelmes Uramnak drága idejéből igen sokat is elrabolnék.

Ha hidegvérrel gondoljuk meg, mért vagyon hazánkban sok, de igen sokféle még bölcsőjében – kivált a mezei gazdaság- s kereskedésre nézve stb. –, s mért vásárlunk sokszor ecetet drága bor gyanánt, úgy látszik – legalább nekem –, hogy ennek oka nem egyéb, hanem dolgainknak *excentrice* való vitele – ha szabad magamat úgy kimagyaráznom –, mely által sok erő megoszlattatván elpazéroltatik, és eldiribelve-eldarabolva hasznot a legmélyebb patriotizmus sem hajt, sőt még nyomdoka sem marad. Mondjuk ki hímezés nélkül, már mennyit s mennyifélét próbáltak, s kivált jobb időkben, hazánkban. Hány csatorna, kőút, vasút is, épületek, regulációk, fundációk, oskolák stb., s ugyan mi sikere lőn? Alig láthatni még romladékaikat is. S mért nem lehetett sikere: mert középpont nem vala, mert koncentráció nem volt.

Sokan mindég csak a kormányban szeretik keresni a hibát, de én inkább azt magunkban találom. Tehet arról a kormány, hogy legnagyobb birtokosaink nagy része *sequestrum* alatt van? Nem voltak-e elegendő jó idők, s nincsenek-e még ma is szép napjai annak, ki azokat használni tudja?

Már én részemről a közjóra nézve kötelességemet úgy akarom teljesíteni, mint magyar birtokos, s csak úgy lehetek, azt

hiszem, hazámnak hű fia és királyomnak hű jobbágya, ha – amennyire tehetségemben vagyon – a közjóra való törekedéseket, ide s tova célzó patriotizmusokat koncentrálom, és e közerőt a napnak legfényesebb sugarai alatt, mert csak bűn szeret sötétséget, honunk boldogságára szolgáltatni fáradozom.

S így látván a dolgot, én Magyarországra nézve Pestet és Fiumét ismerem meg középpontok és koncentráció helyének. Pest Magyarországnak szíve, úgy mint Bécs a közmonarchiának feje. Mindenekelőtt szükséges, hogy ez a kettő jó rendben legyen, elszivárkodik akkor minden részekbe lassanként az egészséges velő, a tiszta romlatlan vér.

Előttem tehát semmi egyéb cél nincs, egyedül csak hazánk virágzása s előmenetele; s mivel azt csak koncentráció által hiszem eszközölhetőnek, azért iparkodtam több más olyanokkal, akik úgy gondolkoznak, mint én, s fáradoztam a *Versenyfutások* és a pesti *Kaszinó* felállításán, azért kívánom érzékenyen, hogy a *Tudós Társaságnak* helybenhagyását mennél előbb megnyerjük, és az a közmívelődésre törekedő munkálkodásait valahára elkezdhesse.

Hozzám mutatott nyájassága Kegyelmes Uramnak azt hiteti velem, hogy Kegyelmes Úr ezen fáradozásaimnak kútfejét ismeri, és tudja, hogy önhaszon vagy egyéb valamely alacsony cél arra nem indít, azért bizonyos is vagyok, hogy mindazokat, melyeket elérni akarok, kegyes pártfogása alá fogja venni, ha velem egyetért, hogy azon módok, melyekhez nyúlok, közcélunk elérésére – mely nem egyéb, hanem csak az ország előmenetele – legcélarányosabbak is: vagy pedig, ha a módokban velem meg nem egyez, tanácsával fogja ügyemet elősegélleni, mert kis körömben s alacsony helyheztetésemben én is használni kívánok, úgy mint a Mindenható Kegyelmes Urat magasra helyhezteté s tehetségeinek nagy határokat mutatott. Használta Kegyelmes Úr eddig is az Istennek ajándékát – sokban új életet látok én, egy egészen új *aerát* – s azért hálaadatos a haza, mert az anyaföldjéért izzadónak köztisztelet és közmegbecsülés a díja!

Ide mellékelve bátorkodom a pesti Kaszinó pincéjének borlajstromát megküldeni. A feljegyzett borok egy része már *jó rendben* a pincében találtatik, nagyobb része pedig még igen

rossz rendben, azaz rossz palackokban ügyetlenül lehúzva, rossz dugaszokkal stb. De napról napra jobban s jobban kifejlődik ez a tárgy, mert a jó rendben lévő bor elkél, a másik pedig fennmarad, s így mindegyik iparkodik előre. Már ezt a publicitás s a pesti Kaszinó által nyertük, s nekem úgy látszik, hogy ez volt az első lépés, melynél kezdeni kellett, s nem borainknak Amerikába való vitele által, mely ügyetlenségünk miatt, ha odáig megy, megecetesül s el is romlik. Szántsunk előbb, s majd azután arassunk. Mert éppen csak a szántásban vagyunk. Ne igen dicsekedjék a küldött borlajstrommal, mert pincénk még nem produkálhatja magát. Majd elrendeljük lassan-lassan, hogy pirulnia ne kellessék. De ehhez idő, állhatatosság s országunk nagyjainak pártfogása kell. Az elsőt megadja Istenünk, a másikat felleljük kebelünkben elégséggel, a harmadikért többek közt s mindenekelőtt Kegyelmes Urat is kérjük.

Bécsben létemben kértem Kegyelmes Uramat, hogy ennek az intézetnek tagjává lenni méltóztassék, és most azon kérésemet magam és minden részesek nevében alázatosan ismétlem. Az országnak legszebb nevei vannak az intézetben, hivatalokban lévők közt, az ország bírájáé, tárnoké, kamaraelnöké stb. Adósságunk nincs, sőt 15 ezer pengő van ládánkban. Az új aláírás 1829-nek elejével kezdődik, és 1834-nek végéig foly, azaz 6 esztendeig egy rész 50 frt pengő lévén esztendőnként.

Ha Kegyelmes Úr kérésünket nyájasan teljesíti, mindnyájunkat igen-igen vigasztalni fog, én pedig megunatkozásaimért, melyeket néha-néha tűrnöm kellett, szebb jutalmat nem kívánok.

De már érzem, hogy hosszas is vagyok, azért Kegyelmes Úrnak kedvező válaszát várván tiszta hazafiúi szeretettel s legmélyebb tisztelettel vagyok a Kegyelmes Úrnak stb.

P. S. A borlajstromba a borok ára nincs még kitéve. Azért hagytam el még mostan, hogy egy kis időt nyerjünk, s nehogy Kegyelmes Uramat vagy másokat kísértetbe hoznánk a pesti Kaszinó borai megkóstolása végett. Majd teszek jelentést akkor, ha már a nagyvilágban való megjelenhetésre is készen leszünk, de ehhez, amint mondám, idő kell.

Gróf Széchenyi István

Költ Pesten, december 12-én 1828.

NAPLÓJEGYZETEK

1829. SZEPTEMBER 19.–DECEMBER 31.

Nagycenk, szeptember 19-én. Megérkeztem Cenkre.

Jövedelmeimben 17000 deficitet találtam. Ez a körülmény megbénított! Különös! Nincs már bennem semmi könnyelműség! Az élet napról napra utálatosabb a szememben. Mindent szürkének látok. Semmiben sincs örömöm. Teljes levertség. Lakásomat borzalmasnak találtam – lovaimat rosszaknak – embereimet ostobáknak – minden kizökken a kerékvágásból – szétesik darabjaira – sem barátaim nincsenek, sem hazám nincs – etc. Cr[escence] az egyetlen fénysugár a háttérben – ha az kialszik – semmi sem köt többé az élethez.

Szeptember 21-én. 38 éves lettem. Elpuskáztam az életemet!

Szeptember 23-án. Semmit sem csináltam ezekben a napokban. Lelkileg ernyedtnek érzem magam. Semmi sem érdekel. A szó szoros értelmében: „kezem-lábam lógatom".

Szeptember 24-én. Fr[ançoise] sógornőm Cenkre jön aludni. Unokaöcsém, Sz[échényi] Károly is elszomorít [_ _ _].

Bécs, szeptember 25-én. Kora reggel Fr[ançoise]-zal Badenbe. Sejtettem, hogy rossz hírt fogok hallani.

Cr[escence] anyjánál első látogatásom – Cr[escence] nagyon beteg, két hete ágyban, láza [_ _ _].

Fahnenbergnél ebédeltem. Délután Buolnál voltam. Mimi: „A legutóbbi országgyűlésen nagy *spektákulumot* rendezett, igaz?"

Szent buzgalmam, szívem legnemesebb rezdülései ezeknek „spektákulum".

Szomorúan, de fütyörészve Fr[ançoise]-zal Bécsbe. Pál: „Népszerűséged nem nagy, Somssich etc. ellened van – vállalkozásaid ellen etc. Mert nem vagy az emberek."

Mollynál voltam, aki beteg – Metternich h[erceg] is ott volt – hátat fordított nekem – észre sem vett – nem köszönt.

Szeptember 26-án. E[sterházy] S[ophie]-val és Fr[ançoise]-zal a Károly főhercegben ebédeltem, Reviczky nem látott meg. Sz[écsen] Miki: „Cr[escence] nagyon rosszul van, föl sem tud

kelni." – Úgy éreztem, megáll a vér az ereimben etc. – Istenem, adj erőt, hogy elviseljem az életemet etc.

Pál azt meséli nekem, hogy birtokaimat bérbe adom a hivatalnokoknak?

Felix von Voss gr[óf] *Schorsowból,* Waren mellett, Mecklenburg Schwerin – Berlin.

S: „Mi a különbség komédia és tragédia között?"

E: „Ha elkapja az embert, komédia, ha nem kapja el, tragédia."

Szeptember 27-én. Razumovszkijnál etc. ebédeltem – este indulás.

Lébényszentmiklós, szeptember 28-án. Reggel megérkeztem Szentmiklósra. Hunyady Julie és mindnyájan igen kedvesek hozzám. Károly elmondja, Cr[escence] milyen gyönge: „Olyan volt, mintha nem is élne már." – Üresen és tompán este el, és

szeptember 29-én 11 órakor megérkeztem Pestre – anélkül, hogy magamra vagy a helyzetemre gondolni mernék. Olykor felébredt bennem a „mennyei erő" érzete – de az egyedül Cr[escence]-tól függ.

Nem tudom kivárni a pillanatot, hogy Marie-val találkozzam – megtudom, hogy Cr[escence] korántsem volt olyan roszszul, és már sokkal jobban is van. Egy Károlytól származó levéllel és Cr[escence] anyjának kis levéltárcájával a kis cselédszobába futok – Rosette ott van. A levelet és a tárcát Cr[escence]-hoz küldöm, arra kérve, hogy fogadjon: „K[ároly] és az anyja megparancsolták nekem, hogy írjak nekik" – nem használt – „Senki férfit nem fogad" etc.

Úgy érzem, vérem vízzé, tüzem jéggé válik. Angyal ő, de semmire sem tudja elszánni magát, és ez megöli.

Pest, szeptember 30-án. Cr[escence] Marie útján mentegetőzik, amiért nem fogad engem [_ _ _].

Tisztújítás. A nádor úgy viselkedett, mint aki kisgyermekkora óta nem talált ellenzékre, örökké hízelkedőkkel van körülvéve, és csak a maga akaratát ismeri. Mérhetetlenül bosszankodott, amiért kalpagjának meglendítésére nem támadt teljes csönd. Láttam, minő haragra volna képes, és miként fog önfejűsége és önkénye évről évre nőni.

Október 1, 2, 3-án. Néhányszor írtam Cr[escence]-nak. A *Magyarok Üdvé*-n dolgoztam.

[_ _ _] Isten Önnel, drága grófnő, elküldök Önnek, míg ama kimondhatatlan boldogság nem ér, hogy láthatom,

1^0 egy képet, amelyet K[ároly] engedelmével a szentmiklósi kis kápolnának ajándékozok – s amelynek oly szép a tárgya, hogy kétszer is magáénak mondhatja az ember, Drezdában találtam, és úgy vélem, méltó Önhöz –

2^0 egy kis Frigyes porosz királyt, amelyet Berlinben vettem etc. [_ _ _]

[Egy Crescentiához intézett és törölt levél töredéke:]

[_ _ _] így megtartom az Ön mottóját: öntökéletesítés és magyarok üdve – [_ _ _] a magam és a Kegyed tökéletesítésén és a magyarok üdvén munkálkodni. Esküszöm Kegyednek, minden tőlem telhetőt meg fogok tenni, hogy kizárólag ennek a nemes célnak éljek. *Semmit sem akarok elmulasztani*, ami közelebb vihet hozzá.

[Egy szintén törölt, másik levél töredékei a következő lapon:] [_ _ _] Maradjon itt, s akkor én hamarosan mindenestül ide fogok húzni. Ha Bécsbe megy, Cenken maradok... Küldje el nekem azt a két kis regényt, az *Olivier*-t és *Alois*-t – és írja bele: „Maradok vagy megyek" – és akkor én nyugodtabb leszek [_ _ _].

3-án felvágtak egy sipolyt a két lábam közt a bal herén – miután az énáltalam ejtett két sebet valamiféle nyomószivaccsal kitágították. Rettenetesnek képzeltem el az operációt – megittam egy pohár rumot – mégis úgy reszkettem, mint a nyárfalevél, mikor hanyatt kellett feküdnöm. A vágás mindazonáltal olyan gyorsan ment, hogy szinte észre sem vettem.

Úgy látszik, sokáig, nagyon sokáig fogok ezzel a dologgal bajlódni.

Bajna, október 5-én. Reggel lelki nyugalomban, egykedvűségben Bajnára.

Jobbnak, szebbnek képzeltem mindent.

Győr, október 6-án. Clam-Gallasszal Tokodra – s azután Győrig. – Zichy György III. iskola professzora [volt].

Nagycenk, október 7-én Egyeden át, ahol a természet mestereit, Festetics Málit találtam.

Cenkre, ahol okkal lehettem meglehetős elégedett mindennel, lovakkal, emberekkel etc.

Bécs, október 8-án. A legborzalmasabb időben Bécsbe. Hunyady P[epi]től értesültem Löy Mici haláláról! Nagyon megrendített.

Október 9-én. Megvizsgál Steinmassel – és úgy találja, hogy rosszul gyógyítottak. Fájdalmas operációt és hosszadalmas gyógyulást jósol a horoszkópom alapján.

Elfog a kétség, mit tegyek – és végtelen sok bántalom és szenvedés kezdetét látom.

Délután Cenkre.

Horpács, október 10-én. Horpács.

Kismarton, október 11-én. Lajossal Kismartonba. Értekezlet. Est[erházy] herceg magyarul beszél. – Nagy goromba – én mellé állok – mindazonáltal úgy látszik, nem sok híve van.

Sopron, október 12-én. Tisztújítás. Nagy teljesen megbukott. Ettől a naptól fogva lefelé vágtat: „Ahol nem tiszta erény, igazi hazafiság a talpkő – ott minden inog."

Október 13-án. Közgyűlés Sopronban. Lajost és engem tapssal fogadtak. Festeticsnél ebédeltünk. – Máli udvarolt nekem – különös lény. Cr[escence]-ról is beszélt...

Nagycenk, október 14-én. Állhatatosan dolgoztam a *Hitel*-en – vagyis hozzáfogtam.

Teljesen le vagyok törve. Gyűlölöm az életemet...

Meglátogatott a sógornőm és Esterházy György...

Nagy – Wagner – Niczky – Konkoly volt nálam. Viczay M[ihály] több vendégével – és sehol sem voltam.

Cr[escence] szívem legmélyebb mélyén lakozik [_ _ _].

Ez több mint halálos kínt okoz nekem. Valószínűleg soha többé nem fogom látni...

Hitvány egészség – köszvény – [_ _ _]. A három közül az egyik meg fog ölni.

Szakadatlan magány és munka.

Október 24-én. Parasztjaimmal az örökbérletről beszéltem. Délután Horpács.

Magyarországgal úgy van az ember, mint egy tudatlan öregemberrel, aki minden gyökeres javulásra képtelen – és miért? Alkotmány hiánya!

Október 25-én. [_ _ _] Franz, Niszer, Nagel nálam.

Október 27-én. Vadászom. [_ _ _]

Cr[escence]-ról nem tudok semmit – Civalart, nála voltam ma, mesélt valamit [_ _ _].

Határtalan ernyedtséget érzek – és hogy gyorsan szállok alá a végem felé.

November 8-án. Az egyedi Festetics, leányával, Málival, néhány nappal ezelőtt ebédre jelentette be magát. Vadásztam Rongyoson.

Néhányszor voltam Horpácson, Sz[échényi] Károlynak ajándékoztam egy kétcsövű puskát, L[iebenberg]gel a *Hitel*-en dolgoztam etc., és a leghevesebb fájdalmaim voltak a lábszárcsontomban. – Páltól megtudtam, hogy Cr[escence] újra Budán van – egész idő alatt életuntságot éreztem és megsemmisülésre áhítoztam.

Íme, ez történt október 27-ike óta.

Pazar idő!

November 10-én. Este valamivel 10 óra előtt vacsoránál ülök. – Egyszerre csak valami gyönyörű hang támadt, és szólt sokáig, lelkem legmélyéig megragadva. – Nem értettük, honnan jő e hang. Vajon nem egy elköltözött lélek hangja-e?! Cr[escence]-ra gondoltam.

Délelőtt quasi megegyeztem a nagycenki parasztokkal egy új határelosztásban.

November 13-án. Beköszöntött mindenestül a hó és a tél. Pál és Daun jöttek este. A *Hitel*-lel quasi kész vagyok [_ _ _]. Ez is egy [_ _ _].

November 14-én. Oly életunt [_ _ _].

November 15-én. Gyalog Sopronba.

November 16-án. Viczay grófné jött hozzám Miremont őrgróffal [_ _ _].

November 17-én. Csalódtam Lajosban [_ _ _].

Ménfő, november 18-én. Pestre Egyeden át... Ítéletidő. Hófúvás etc. Délben Egyeden. Kemnitzer megtette a lépéseit.

Ménfőn Bezerédj udvarába hajtattam, hogy a rossz idő miatt hajlékot és éjjeli szállást kérjek. –

Egy lélek sem volt otthon. – Újra elindultam! Igen hideg, hosszú éjszaka.

Pest, november 19-én. Megérkeztem Pestre! – Wesselényi azt írja, hogy anyja gyengélkedése miatt aligha jöhet. Délután előálltam Cr[escence]-nál. *Károly* fogadott – mivel Cr[escence] éppen a toalettjével volt elfoglalva, előzőleg ugyanis hat óra hosszat házon kívül volt etc., és Károly keserűen panaszkodott nekem minderről. Eladtam neki a négy mecklenburgit 1200 pengő forintért – hirtelen megjelent Rosette: „A grófné várja" etc. Tíz perc szünet után, mely nekem örökkévalóságnak tetszett, a rendkívül okos, ám faragatlan K[ároly] elbúcsúzik tőlem, és ő megy be hozzá, nekem pedig távoznom kell.

Pokoli kín – 136 napja nem láttam! Ez elviselhetetlen, és megint ellenállhatatlanul vágyom a pisztolyra! [_ _ _]

November 21-én. Estély Langenaunénál. 139 nap után újra láttam Cr[escence]-t. Szívem reszketett. Ő korántsem volt zavarban, hanem vidám, pajkos kedvű – szemrehányásokkal akartam illetni – nem sikerült – oly kedves volt, oly jó – azt mondta: „Nagyon örülök, hogy láthatom" etc. – Nagy hideg van. Ocsmány idő. [...] *Én:* Tanult magyarul? *Ő:* Nem. Becsaphatnám önt, *de nem akarom becsapni* etc. Anyja így szólt hozzám távozáskor: „Áldásom önre."

Nagyon nagy hideg – én szorgalmas vagyok – de nem megy. – Mindig magamra hagyatva úgy érzem, összeomlok – sem barát, sem egyetlen részvevő lélek! Elszigetelve és egyedül érzem magam az egész természetben! –

November 26-án. Egész nap nyugtalanul. – Délután szívdobogva Cr[escence]-hoz hajtattam – K[ároly] és az öregasszony Pálffynál vendégeskedtek, Cr[escence] otthon volt – nem fogadtak. – Ó, Istenem, ölj meg, morzsolj össze engem – nem bírom tovább ezt a kínt – örökké ez a benső sóvárgás, mely égetőbb a tűznél, hogy *láthassam őt* – és még csak ezt sem!

Helyesen bánik velem? Úgy vélem, nem. – K[ároly]hoz ellenben angyal. [_ _ _] Megsemmisülni, megsemmisülni – ez az egyetlen kívánságom! – Soha többé fel nem ébredni...

Semmi erőm sincs – bárcsak lenne már vége.

Teljesen kábán és életuntan – vagyis inkább gyűlölve az életet, a sötétben átkocsiztam a jégtorlaszon. – Cr[escence] elzárkózása az őrületbe kerget!

November 27-én. Semodant Budára küldtem... Cr[escence] elküldte nekem mindazoknak a holmiknak a jegyzékét, amelyeket én szereztem be neki. Ez fájt. [_ _ _]

November 28-án. [_ _ _]

November 29-én. Különös felvilágosítás D[rescher]től. Bizonyos Ferstl őrnagyot rendelték ide a kiküldöttséghez. A hosszú Nádasdy, akinek az a közmondása: A világ azt akarja, hogy csapják be etc. – és Steinbach levelezésben állanak.

Dr[escher]t megkérték, adjon szakvéleményt [_ _ _]ről, amint szóról szóra következik.

Tekintetes Uram!

Szeretnének magas helyen a jelenlegi Csongrád megyei adminisztrátor, Orczy Lőrinc és Károlyi Lajos gróf személyi tulajdonságairól minden vonatkozásban, de kiváltképp családi és anyagi viszonyaikat illetően, vallási, erkölcsi és politikai téren tanúsított magatartásukról, eddigi ténykedésük állampolgári tendenciájáról és ide vonatkozó érzületükről és kijelentéseikről, a legutóbbi országgyűlés tárgyalásain és a regnicoláris küldöttségben viselt dolgaikról, továbbá a császár és király őfelsége legmagasabb személye és legmagasabb dinasztiája és jogai iránt való hűségükről, továbbá egyébirányú gondolkodás- és cselekvésmódjukról, valamint arról, hogy szakismeret és tisztesség és elfogulatlanság, jellemszilárdság és a legmagasabb rendelkezések és intézkedések iránti odaadás tekintetében milyen hírben állanak – pontos és megbízható forrásból merített adatokat nyerni, hogy ezek alapján meg lehessen ítélni, vajon az előbbi, nevezetesen Orczy báró már most a főispáni méltóság elnyerésére, Károlyi gróf pedig egy vármegye adminisztrátori tisztjének betöltésére tökéletesen alkalmasnak és e kitüntetésre minden tekintetben méltónak látszik-e.

Bátorkodom tehát, Tekintetes Uram, a legteljesebb bizalommal arra kérni Önt, hogy az ez irányú felvilágosításokat nagybecsű szakvéleményével egyetemben megadni szíveskedjék.

Maradok megkülönböztetett tisztelettel – tekintetességed lekötelezett szolgája

Bécs, 1829. szeptember 28-án

L[eopold] v[on] F[erstl]

Ezenkívül mutatott még leveleket etc. S[edlnitzky]től.

Előzőleg aláírattam a végrendeletemet – mégpedig a Kaszinóban. Sokan nevettek ezen, és különösnek találták; de ha egy vén, hetvenéves lump végrendelet nélkül hal meg, és mindent a legnagyobb zűrzavarban hagy... azt bezzeg – mert ez a szokásos – helyesnek és rendjén valónak találják.

November 30-án. Előálltam Cr[escence]-nál.

A portás már messziről intett, hogy senki sem mehet be. Elzavartak, mint egy veszett kutyát. [– – –]

Színházba... K[ároly] meghívott ebédre december 6-ára. [– – –]

Legdrágább, legjobb anya, Isten segedelmével készen állok, és remélem, hogy 8-án útra kelhetek; mindazonáltal ha romlani találna addig az egészségem, és erőim nem gyarapodnának, kedvenc tervemről végképp le kell mondanom – már a puszta gondolatára is elönt a mélabú és a szomorúság, mert leghőbb vágyam, hogy Bécsbe mehessek, és még egyszer láthassam kedves hozzátartozóimat, s egyáltalán, konzultálhassak az ottani orvosokkal egészségi állapotomról, minthogy ezt szent becsületszavamra megígértem – Isten áldása kísérjen bennünket.

December 1-jén. Meséli az öreg Eötvös: a nádor szájából hallotta – Széchenyi gróf ír valamit, az országgyűlési kiküldöttség paródiájául...

December 2-án. [...] Langenau nálam – mit akar ez?

December 6-án. Meglehetős egészségesen és jókedvűen, munkával etc., korcsolyázással etc., telt el máig az életem. Minden női társaságból kirekesztve vélem magam. – Mindenütt estélyek: engem sehol sem fogadnak.

Cziráky: „Úgy bizony, én buta ember vagyok, tudatlan, hiszen Walter Scottot nem olvastam." – Ezért tartja okosabbnak magát, és ily módon vél dicsekedni.

F[erstl] mondta: „Hiszen ez a szegény Széchenyi olyan, mint egy ijedt nyúl."

Holnap Z[ichy] K[ároly]nál fogok ebédelni [_ _ _].
Holnap kezdik nyomtatni a könyvemet.
December 7-én. Budára [_ _ _].
Este színház – K[ároly] és az anya a páholyban. Ez utóbbi: „A napokban azt mondta Cr[escence]: Széchenyi mégiscsak a legjobb barátom." – Megjegyezte egyúttal, hogy K[ároly] tíz esztendővel fiatalabb, Cr[escence] pedig tíz esztendővel öregebb lett. [_ _ _]
December 8-án. Visszaküldöm Cr[escence]-nak a medaillont, amelyet megtekintésre elküldött nekem – amelyet egy harmadik személytől kell megkapnom az ő halála után – s amelyen ez olvasható:

Csak nemesedés és Magyarország üdve
Legyen a cél, mely minket összeköt –

és aztán:

Ha minden inog,
Marad a hit

December 9-én. Reggel vissza Pestre.
December 10-én. Megállt a jégzajlás. 10-én Crescence-nak [_ _ _] elküldtem a számlát etc.
December 11-én. Bemutattattam magam Gyürkynek. Pesti faksznik; szívesen meghívnám, de nem tudom, hogy megfelelek-e neki etc.
Kemnitzernénél a páholyban, hogy véget vessek az áskálódásnak.
December 12-én. Dr[escher] a rendőrség rendkívüli éberségéről mesél nekem. Forgách csak egy Bellegarde-besúgó – közismerten tökkelütött... Forgách, akit Nádasdy Trieszt báróként ismer – máris a J[ózsef] téren lakik – keres egy embert a Kaszinóban – saját használatára etc. – Bécsben nyugtalankodni fognak... Nem tartottak ennyire következetesnek... 'Én vagyok a lelke mindennek.'
Korcsolyáztam – első ízben valamivel többet kedvem szerint!

Bukowski ördöngösen jól zongorázik.

Véletlenül a kezembe került a *Felségsértési per Magyarországon 1795-ben*. Nagy érdeklődéssel olvastam. – Micsoda borzalom!

December 13-án. Egy favágóval veszekedtem – akinek teljesen igaza volt – valóban szégyelltem magam igazságtalan és erőszakos viselkedésem miatt.

Keglevich Istvánné felborult, vagyis tulajdonképpen kiugrott a kocsiból. Én és dr. Bene vettük gondjainkba. Ebéd a Kaszinóban.

Dr[escher]nek megint töméntelen megbízatása – napról napra jobban belebonyolódik.

O'Brien úgy járkál köztünk, mint egy hulla. Nem adok neki többet hat hónapnál!

December 14-én. Estély Cr[escence]-nál. Mint valami ünnepség. Józanabbul viselkedtem. – Ő nyugodt és higgadt. [...]

S. sokáig nem jött – Z[ichy] kért, hogy maradjak ott vacsorára,... 12-ig maradtam. Rezignáltan tértem haza.

Megérkezett reggel An[drássy]. Délután elment Keszthelyre! Lebeszéltem róla – Szegedy is. Nem lehetett visszatartani – az emberi nem rohan (a tiltott bűnbe) – Heléna jó hozzá – randevút adtak egymásnak 15-ikére. – Igaza van. Azt állítja, L[ászló] azért tagadja meg tőle a lányát, mert ő jóban van velem – és mert átállt az anglománokhoz.

Mérey meglátogatott – a kemnitzeriánusok főnöke – és ez az apróság elegendőnek látszik, hogy halomra dőljön az egész ármány!

December 17-én. Estély Langenaunál – sokat beszéltem Cr[escence]-szal... Barátom, de nem szeret – sohasem szeretett. [_ _ _]

December 18-án. Fl[orian] jő hozzám este 5-kor – hogy közölje: Cr[escence] szerencsésen életet adott egy fiúnak.

Végtelen gyönyörűséget éreztem... de egyáltalán nem agódtam Cr[escence]-ért.

December 19-én. Wenkheimnél. *Én:* Ellene vagyok a festészetnek, muzsikának etc. – mert még annyi minden mást kell rendbe tennünk – még bolondokháza sincs nálunk!!! – Teljesen

elképedtek! – Wenkheimné később azt mondta el nekem, hogy Forray Julie-nek udvarolok, és feleségül fogom venni etc. Ez igazán felháborított.

December 20-án. Reggel Budára, Cr[escence] egészen jól van. – Egyáltalán nem féltem; felfoghatatlan, hogy történhetne vele valami etc.

[...] Voltam a rendőrzsiráfnál – így hívja őt f ő [_ _ _], (Nádasdy Ferenc), és ismét átlovagoltam a jég hátán.

Este a kereskedők házában... rengeteget beszéltem Valeróval – micsoda kényes dolog! – Estély Tige grófnénál, ahová meghívtak – és ahol elég jó hangulatban voltam.

December 21-én. Megnevezhetetlen fájdalmakkal minden tagomban, életuntan és az élettől megcsömörödötten keltem föl. – Művemet, a *Hitel*-t befejeztem – kedvem egyébként jó. – Néhány sort kapok K[ároly]tól, hogy Cr[escence]-nak tegnap $^{1}/_{2}2$ óta magas láza van etc... Különös! Olyan teremtmény közönyével vettem ezt tudomásul, akinek semmi sem árthat, akire nem vár semmiféle fájdalom vagy kín, melyet ne érzett volna már át a velejéig. Nem éreztem keserűséget, nem szorult össze a szívem... csak valami fájó borongás öntött el...! Mintha ájulatba estem volna, mintha kábulatban élnék. Később megint nagy szorongás és nyugtalanság fogott el – és miközben ezt írom, inkább holt, mint eleven vagyok – fél órával kivégzésem előtt a vérpadon sem érezhetném másképp magam – és gondolni sem merek arra a rettentő pillanatra, amelyben lelkemnek jobbik felét netán elveszíthetem.

Óriási vihar és síkos jég. Nagy nehezen átkeltem gyalog a jégtakarón. Belső nyugtalanságomat Cr[escence] hogyléte miatt nem tudtam elfojtani – Orczy L[őrinc]cel odaküldetek tudakozódni...

Válasz: „A grófné jobban van..." Szívemről kő esett le – elég jó hangulatban ebédeltem O[rczy] Ferinél. Délután elmegyek Z[ichy] K[ároly]hoz, és higgadtan az ő szájából kell végighallgatnom mindezt:

Cr[escence] egyáltalán nincs jól. Tegnap csaknem háromnegyed óra hosszat valamiféle ájulatban hevert... aztán szörnyű láz és forróság öntötte el... Már-már ideglázba készül esni –

Julie-nél szakasztott így volt... Aznap, midőn lebetegedett, elbúcsúzott tőlem – mindnyájunktól... Bizonyosra veszi, hogy soha többé nem fog meggyógyulni... ám legjobban az üveges tekintete aggaszt – és végtelen gyengesége... *amióta lebetegedett, el sem mozdultam itthonról, Köffinger pedig azt mondja, én készítem a legjobb jelentéseket, én vagyok a legjobb helyettese etc.*

Nem sok hija volt, hogy menten összeessem... Üresen és eltompulva mentem vissza a jégtorlaszon át Pestre...

Régóta nem voltam oly derűs, mint tegnap és ma... Előlegeztem annak örömét, hogy Cr[escence] szerencsésen átvészelt mindent... Még meglepően nyugodt és higgadt vagyok – és úgy sejtem, hogy erőt gyűjtök a legszörnyűbb csapás elviselésére is...

Az utolsó estélyen L[angenau]nál. [– – –]

Istenem! Tanácsaid kifürkészhetetlenek – lesújtanak – de tisztelem őket!!!

Csak most kezdődik életem keserves része! – Nem vagyok-e bűnös e nemes lény korai végében? –

December 22-én. Cr[escence] inkább rosszabbul...

M[ária Dorottya] főhercegnétől visszakapom a bibliámat ezzel a kis cédulácskával:

Máté ev. 22:19–20–21–22. verse

Timóteus I. 2:1–2–3. verse

Titus 3:1. verse

December 23-án. Cr[escence] talán jobban van...

December 24-én. A főhercegasszony nem vette zokon a válaszomat...

D'Altonnak – akarata ellenére segíteni akarok!

3 ív a *Hitel*-ből kinyomtatva. – Határtalanul félek, hogy beriltják, mielőtt megjelennék...

Mindenfelé gyarapodik a tekintélyem. – Mindenfelől magasztaló leveleket kapok. A kereskedők, polgárok etc. elismerő szavakat szólnak rólam. – Egy hidat kell építeni – csak Sz[échenyi] hajthatja ezt végre – ezt hangoztatja a közbeszéd! – És mégis milyen boldogtalan vagyok?!

Hogy Cr[escence] jobban van-e vagy nincs, nem tudom. [– – –]

Érzékeim mély álomba merültek!

December 29-én. Egész héten dolgoztam – nem voltam valami jókedvű – sehol sem találtam különösebb vonzalomra magam iránt. Érzékeim mély álomba merültek. Cr[escence] tűrhetően. – Viszonyom hozzá napról napra hűvösebbre, prózaibbra fordul.

A [_ _ _]val nővéreinek egy adóssága miatt nagyot veszekedtem. De jobb belátásra térítettem. Fölemeltem erkölcsi értékét.

Szolgálatot tettem Waldsteinnak. Festeticsnél meghallgattam egy szavalatot. – Színházban Mailáth János egy tragédiáját láttam.

Mednyánszky Hormayr miatt úgyszólván kegyvesztett személyiség!

A főhercegasszony értesült mindenről, amit D'Altonért tettem és tenni fogok. Azt mondta: „Nagyszerű ember – nagyon kedvelem. A főherceg érezze magát megtisztelve, amiért kérdéseket intéztem hozzá a híd dolgában etc."

29-én elolvastam az *Edouard*-t Forrayéknál, és úgy megindított a történet, hogy alig tudtam végigolvasni – csaknem mérhetetlen nagy zokogásra fakadtam.

December 30-án. Estély a főhercegnél, amelyre szokás szerint engem nem hívtak meg; és senkit a magamfajtájúak közül. – Kutyába vesznek bennünket. Egy magyar mágnás, 6, 7 négyzetmérföld birtokosa bizony nem több, mint holmi hadnagy! – Mélységesen sértett ez a megalázás! – Cím nélkül az ember ebben az országban semmi! –

Otthon ebédeltem... Fl[orian] jelenti be magát, hogy tudassa velem, a kis Gy[örgy], Cr[escence] gyermeke 12 órakor görcsbe esett és meghalt! Ez az első veszteség, amely szegény Cr[escence]-t érte. Idegeimen halálos villám cikázott át... Istenem, milyen sokáig nem fogom megint viszontlátni!!

Nem, nem gondoltam, hogy az élet ilyen hosszú!

Lajos bátyámtól és Gyurcsányitól kaptam egy megtisztelő levelet.

December 31-én. Rezignáltan kezdtem a napot – világosan belátván, hogy számomra soha többé nem fog ütni igazán bol-

dog óra. Magyarország elnyomva, az én hangom elenyészik, fáradozásaim nem teremnek gyümölcsöt – szép álom volt.

Remegve készülök átmenni Budára – Cr[escence] kedélyét kicsinyének halála határtalanul meg fogja viselni...

Mindenfelé azt mondogatják – Z[ichy] K[ároly] bizonyosan Bécsbe kerül.

Még Pozsonyban is a legrosszabb véleménnyel vannak a pesti társaságról és különösen a leányok társalgási módjáról.

Budán voltam Z[ichy] K[ároly]nál: „Cr[escence] néma, bámul maga elé – pulzusa összevissza ver – nagyon félek" etc.

Olyan lelki gyötrelmek közepette, melyekről csak kevesen alkothatnának fogalmat, mentem haza... Holnap a következő levelet akarom elküldeni Cr[escence] anyjának:

„Mélyen tisztelt grófnő, szándékom tisztasága mentsen ki Ön előtt, amiért írni merészkedem Önnek; Isten a tanúm rá, hogy a tisztesség vezérel! Jóságos leányát bánat és fájdalom sújtja, melyet én mindenestül osztok. – Hanem úgy hallottam, és ismervén érzékenységét, magam is így gondolnám: semmiféle vigaszt nem akar elfogadni – ezt keservesebben fájlalom, mint ha nekem magamnak kellene meghalnom, és azt hiszem, ama nemes és tiszta barátság, amellyel Önnek és gyermekeinek utolsó leheletemig hódolok, feljogosít arra, hogy az Ön közvetítésével arra kérjem, arra intsem őt, azért könyörögjek hozzá, hogy nyugodjék bele zokszó és panasz nélkül Isten örök döntéseibe. A Mindenható bizonyosan mindent a mi javunkra intéz, és gyakorta előfordul, hogy a legkeservesebb csapás a legboldogítóbb áldások forrásává válik. Oly sok anyát ismerek, akik egyetlen gyermeküket sem tarthatták meg – barátom, W[esselényi] a tizenkettedik és a tizenkettő közül egyetlen élő gyermek anyjának – amit az Ön leánya most érez, azt az a szegény asszony tizenegyszer érezte, és még mindig él és dicséri az Istent. Ő se legyen kevésbé nagy és fennkölt – és gondolja meg, hány olyan embernek van szüksége őreá, akik nélküle sohasem kaphatják meg azt a nevelést, amelyet csak ő adhat meg nekik.

Sok-sok éve élek örömtelenül, és minden nappal jobban elsötétül a jövőm – de szívesen tűrök még többet, szívesen mondok búcsút örökre az élet minden élvezetének, s nem panaszko-

dom, ha drága jó nemes leánya ezúttal győzedelmeskedik önmagán, és ha szórakozásra még nem gondol is, kötelességérzetből – és az önnemesítés kívánságától vezérelve – vigasztalódik és megnyugszik. A kis felmagasztosult angyalt nincs miért sajnálni, ő már ott van, ahová mi csak annyi fájó és keserű pillanat után fogunk eljutni. Ez az én kérésem.

Isten áldja Önt ezerszer, tiszta szívemből, szeretett grófnőm. Január harmadikán néhány napra Vác környékére megyek, hogy síkraszálljak D'Alton őrnagy igazáért.

Kellemetlen és alkalmatlan ez számomra éppen eléggé – de igazságos az ügye – leánya tud az egész históriáról, és remélem, hogy meg tudom menteni szegény ördögnek az egész vagyonát.

Ha visszatértem, remélem, végre újra láthatom leányát, kinek leghűségesebb és legodaadóbb szolgája és barátja maradok életem utolsó pillanatáig. – Meggyőződésem, hogy nem ért félre, és elhiszi, hogy Önökkel érzek és szenvedek, ha ki-kilépek is a világba és imitt-amott mutatkozom – meg kell tennem azonban, hogy ne okozzak szóbeszédet, legszívesebben félrevonulnék a világtól.

Isten Önnel. – Ne feledjen ki az imájából, és idézzen az emlékezetébe annak a drága jó lénynek, akinek mindent, mindent köszönhetek.

Sok-sok szerencsét az új esztendőben.

Még egyszer elnézést vakmerőségemért."

E levelet Fl[orian] január 1-jén (vagy 2-án) vette át, hogy ügyesen Cr[escence] anyjának kezébe juttassa.

HITEL
1828–1829

Az erős ellenáll,
a gyenge kétségbeesik.

Honunk szebb lelkű asszonyinak

Fogadjátok, hazám érdemes leányai, tiszteletem és szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását! Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A hitelről *szólok, s ami belőle foly; a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, így előttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti viszitek karjaitokon életbe a kisded nevendéket, s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetetekből szí a férfi lelkierőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyali, mely nélkületek – higgyétek – soha ki nem fejlik; vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül bájt s életet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. Üdvözlet és hála néktek!*

TUDNIVALÓ

Homály és tévedés elhárítása végett az olvasót mindenekelőtt szükségesnek tartom arra figyelmeztetni, hogy én ezen kifejezést: hitel, azon értelemben veszem, melyet a közéletben a „creditum" jelent, ami nem egyéb, mint bizonyos lekötelezések által más kezében lévő ingó vagy ingatlan vagyonunkrúl nyert bizodalom és bátorság. Mennél nagyobb bizodalmat s bátorságot nyújthat valaki az ő kezei közt lévő vagyonunkrúl, annál több hitele – credituma van; s mennyivel nagyobb bizodalommal s bátorsággal bírja a közönség saját javait másoknál, annál tökéletesbnek mondatik azon ország hitelállapota.

ELŐSZÓ

Nincs oly bölcs a világon, ki még igen sok hasznossal ne nevelhetné tudományát, mint viszont: alig van oly tudatlan a föld kerekén, kitűl egyet s mást nem lehetne nagy haszonnal tanulni. Minden emberben van valami jó, mint virágokban méz, s így remélhetem: a közönség engedőleg fogja ezen értekezést fogadni.

Én azt szeretem hinni: minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében – habár sejtetlen is –: magán, felebarátin s mindenen, ami őt környezi, szüntelen javítni. Ezen a tökéletesbhez ellenállhatatlan vonzódás legszebb tulajdona az emberi léleknek; s amint halhatatlan része jobban s jobban fejledez, annál inkább nő s erősödik az benne. S e szünetlen vágyás következésében leend lassan-lassan a vad eszkimó emberré, az által emelkednek egész nemzetek előbb-utóbb legtökéletesb, virágzóbb, boldogabb létre, s annak mindennapi előmenetelét gátolni akarni éppen oly hasztalan munka, mint annak úgylétét tagadni öncsalás.

Előbbre s magasabbra törekedik az ember, ez kétséget nem szenved, s mi azt minden tárgyban láthatjuk. Csak újabb időkben is mennyire javult hazánk némely részeiben, teszem, a földművelés, mezei gazdaság? Lakásink hogy csinosodtak, városink mely szerfelett szebbültek sat.? És ha nem történt is nevezetes s még sok lábra nem állíttatott, ami említést érdemlene, nem halljuk-e legalább szinte mindenki szájában a panaszt? Egynek az utak rosszak, másnak kereskedés, vízi csatornák, vasutak kellenének; ennek a szegények s koldusok nagy száma terhes; annak a nyelv nem eléggé halad, az olvasók mennyisége csekély; megint mások az éjjeli világosítás híját kárhoztatják városinkban, nemkülönben a trottoirok s fedélcsatornák nem lé-

tét; ismét mások a tömlöcöket s foglyok tartását gondolják hibásoknak s több efféle.

Hogy minden időben volt, van s lesz is panasz, természetes; de igen különbözik a *javítni kivánástúl*. Amaz magával, embertársival, kormánnyal, egyszóval mindennel való elégedetlenségből foly, s többnyire alacsony haszonkeresés vagy romlott sárepe nyavalája. Emez pedig embertársihoz, hazájához s a tökéleteshez vonzó szeretetből ered, és szebb lelkek sajátja.

Ezen szebb s jobb ösztön nálunk szembetűnően nevekedik, s nagy szám készen áll – fáradsága s java egy részének áldozatával – egyet s mást hazája vagy legalább vidéke virágzatára s gyarapodására előmozdítni s felállítni. Soknak, igen soknak célja csak egy: nemes és dicső, s nem egyéb, mint a közjó előmozdítása; de annál különbözőbbek s többfélék azon módok, melyeket mindenki a közcél elérése végett legfoganatosbaknak tart s melyekhez ragaszkodik. Mindegyik építni akar s mind ugyanazon egy épületen, de a talpkövet szinte mindegyik másképp s máshová akarja rakni, s mindegyik különb móddal fog az építéshez. Sok az első emeleten kezdi, némely annak kifestésével, s némely szinte a ház tetejével gondolja legjózanabbnak a munka kezdetét. Igazi talpkövet ritka rak.

„Bárcsak szabad volna a horvátországi Ludovica-út" – így szól egyik. –„Volna biz inkább függőhíd Pest és Buda között" – felel a másik. – „Mindenekelőtt sétálóhelyeket készítsünk, s a pesti Duna partjaira fákat ültessünk, mert azok növéséhez idő kell, és..." – „Ez már mély okoskodás! Állítsunk magyar theatrumot inkább, az terjeszti a nemzetiséget s nem a fák!" – így bölcselkednek mások. – „Csak külföldön ne laknának mágnásink, költenék pénzeket jószágikon, s járnának csak vármegyegyűlésinkre." – „Hiszen az nem árt, csak az a külföldi ruha, kapca és cipő, meg az a, hogy is mondják csak, *collier grec* ne csúfítná magyar testeiket s képeiket" – így szitálják az igazságot megint mások. – „Papirospénz öl bennünket, bár körmöci aranyunk volna, s bányáink temérdek kincse hazánkban maradna." – „Nem ez, barátom – felel erre más –, csak a só, a só ne volna oly drága." – És számtalan több effélék! Csakhogy ki-ki saját gondolatját hiszi legmélyebb sarkalatkőnek s leg- és legel-

ső lépésnek, melynél hazánk lehető előmenetelét kezdeni kellene.

Sokan pedig minden hátramaradásunkat a kormánynak tulajdonítják. – Az *appalto*, a harmincad okozza képzeletekben nyomorúságunkat. Csak az ne volna, díszlenék akkor minden. Számosan szomszédink – kikkel közös urunk van – kárán akarják alapítni a magyar szerencsét; és szünet nélkül a vám és csak a vám körül fáritgatják eszeket. Mint a félszemű, ki mindég azon szomorkodik, hogy vak szemével nem lát, s nem örvend inkább a természet csudáin, melyek megmaradt szeme kristályában festekeznek. Vagy mint ama gazdák, kik szánakozó mosolygással hallják *Young*, *Koppe*, *Thaer* neveit; új szisztémákrúl, váltógazdaságokrúl, szederfákrúl sat. pedig hallani sem akarnak, de magokat sokkal eszesebb s úgynevezett praktikusabb gazdáknak tartják, ha mindezen esztelenségekkel nem bajlódnak – s minden jobb industria helyett jobbágyiktúl, amit bérben bírnak, elszedik, azokat legjobb földeiktűl megfosztván *újonnan regulázzák*, s őket lassan-lassan erejekbűl kiveszik, és aztán szinte hazafitlanságnak állítják, ha valaki a magyar adózó nép sorsát e részben irigylésre méltónak nem véli; az egész alkotmánynak felfordulását jövendelik pedig, ha a kormány az ő ugyancsak *genialis* gazdálkodási módjokat gátolja s a köznépnek pártját fogja. Így gazdálkodik szomszédunk, a török is, s akárki mit mond, tagadni nem lehet, hogy ennél könnyebb, egyszerűbb s olcsóbb földművelési mód a világon nincs! Szóval: sokan csak mindég más kárán akarnak gyarapodni, vagy ott, ahol lehetetlen, s nem oly módokhoz nyúlni, melyek által mind a két rész nyertes lehetne.

Némelyek szomorúan fütyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, ott van koporsója minden szkíta fénynek. S tán úgy van – ámbár én nem hiszem –, de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, s elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti s vizsgálja, mit menthetett meg, s avval béelégedni s lassankint többet szerezni iparkodik.

Igen sokan pedig a jó régi időt siratják, a jelenrűl egészen elfelejtkeznek, s azért ezt bölcsen nem is használhatják. Márpedig, hacsak a *régiség bája* nem, egyéb bizonyosan semmi sem te-

heti előttünk kívánatosabbá eldődink idejét saját éltünk napjainál. Másokat ezzel rá nem szedhetünk, mert fennhangon szól a história; s az öncsalás esztelenség. Sok ember a régiségnek oly tisztelője, hogy egy faragatlan követ remeknek vél, ha tán valaha Cicero ült rajta, s nehány eldűlt vékony oszlopot, mivel sok századi, inkább csudál, mint p. o. a londoni Waterloo kőhidat vagy a simploni utat, mert ezek csak nehány esztendeiek. De ezen gyengeség is a tökéleteshez való vonzódásbúl ered. Nehány országban a régi kor idejében annyi ment végbe, ami nagyság címerét viseli, annyi az emberiség díszére méltó, hogy semmi se természetesb, mintha annyi csuda tünemény a felhőkbe könnyen emelkedhetőnek ítélőerejét úgy elragadja, hogy ő még a régi rozsdát is az új fénynél nagyobbra becsülje. A mi hazánkban ily nagyság, melyet siratni lehetne, még nem volt. S hála az egeknek, hogy nem volt! Mert így még lehet! S örvendjünk, hogy régebben nem éltünk, s még előttünk napjaink!

Hány embernyom forgott le, mióta nemzetünk Európába költözött? S növésünk és kifejlődésünk ellen mennyi akadály? S hány esztendeje csak, hogy a török Budán dúlt? S mely kevés, hogy Gallia árja hazánkon? S így ha bajunk nem is oly felette nagy, s ily zavarban s ily rövid idő alatt előmenetelink körülményinkhez képest gigásziak is, ne gondoljuk azért, hogy Visegrád poraiban s régi Buda falai közt el van már temetve nemzeti díszünk, mert a nagyságnak ezen előjelei csak egy szebb hajnal virradtára bátoríthatnak; hanem legyünk bizonyosak, hogy igazi felemelkedésünk ideje még hátra van.

Csak az a valóságos bölcs hazafi, ki lehetőt kíván, s jól tudván, hogy az ember gyenge léte miatt se felette boldog, se határtalanul boldogtalan nem lehet, a középúton jár. Ő lélekderülten él, szomorú unalom nem öli óráit, s a közjóért fáradozván, nem panaszkodik mindegyre hasztalan, hanem inkább felkeresi a hibákat, s azoknak kútfejeit nyomozza, kifejti, s rajtok segít, ha lehet; ha nem lehet, nemesen tűri – gyáva panasz szájából nem hallatik. A hibákat pedig inkább magában keresi, mint másokban, mert magával parancsolhat, másokkal nem. Ha senki se tenné kötelességét, teszi ő, úgy mint az igazi hős maga megáll, ha a többi futásnak eredett is. S mennyi számos jót tehetni ha-

zánkban, csak hogy *bona fide* közhaszon legyen a cél s ne fényűzés, hírkapkodás, dicséret szomja!

A sokasággal, tudva van, úgy boldogul az ember, ha mindenét dicséri s csudálja; ki igazat mond, hibáit felfedezi s dorgálja, az sohasem kedveltje, mert hiúságát sérti s önfelsőbbségét érezteti. Elcsábítni könnyű, s ahhoz csak hízelkedés kell, mely alig lehet oly durva s a valóval oly ellenkező, hogy mégis sokan szívesen ne nyelnék el s meg ne emésztenék. Ezen álpénz becse nagy a világon, és még akkor is kelendő, mikor nem *justae ligae monetá*nak tudatik azon francia anekdota szerint, mely így kezdődik: Tudom, hogy megcsal, de szórakoztat. Hány falusi lakos emelne minket egekbe, ha szállásokra azon elhatározott feltétellel mennénk, hogy általjában mindent, ami övék vagy ami magyar, dicsérni, s mindent, ami másé vagy külföldi, kivétel nélkül gyalázni akarnánk. S ellenben hány tartana minket elkorcsosodott magyaroknak, ha tán egyet s mást a gazdaság újabb folytatása módjáról, a legelő felosztásáról, nemesebb szőlőtőke ültetéséről, boraink jobb készítéséről, más nemzetek elsőségéről s ilyesekről szólanánk? Hány kárhoztatna, ha többek közt csak afféle puhaságunkról, hogy még lóra se merünk ülni, vagy annyi tárgyakban szívreható tudatlanságunkról és mégis oly igen fennjáró büszkeségünkről tennénk említést?

De célunk nem az, hogy számos úgynevezett jóakarókat s barátokat szerezzünk, kik egy nap egekbe emelni, másnap pedig sárral lennének hajlandók bennünket hajigálni, amint ti. hiúságoknak kedvezünk vagy ellenezünk, hanem hogy használjunk. S azért igazat fogunk mondani mindenkor és mindenütt, akár tessék, akár nem. Az igazi barátság szent kötelessége hízelkedéssel soha nem él; a meg nem romlott magyar pedig az egyenes bátor szót becsülni tudja, s nem az elfajult s elromlott hazafiakat veszi például, hanem azokat, kik nem kevésbé hű jobbágyai királyoknak, mint honjok valódi polgárjai. Nem azokat, kik azt vélik, hogy hazafiúi tett urunk megbántása; sem azokat, kik azt kiáltják, hivatalban lévő nem is lehet jó hazafi, s csak az *igazi patrióta*, ki minden intézetet, minden rendelést kivétel nélkül rágalmaz – mint sokan azt tartják igazán mesterszakácsnak, ki

mindent rendkívül paprikáz, s csak azt ugyancsak magyar embernek, ki azt szereti is.

Azokat se majmolja, kiket semmi szebb vonzódás nem köt anyaföldjökhez, mint egyedül jövedelmeik pontos elvárása, s kik ahelyett, hogy hazafiaik elősegítése végett kezet nyújtanának, azokat inkább gúnyolják, és sokszor bárdolatlanságokért kacagják, holott még az oktalan állat se ocsmányítja maga fajtáját, s még az undok szarka se mocskitja be tulajdon fészkét. De ugyancsak azokat sem odahaza az elválhatatlan pipával, kik minden előmenetelnek eleven gátjai, here gyanánt csak henyélve híznak a haza zsirján. A dolgos méh nem marad örökkén kasában, ide s tova bolyong, s becses mézzel tér elvégre vissza.

A valódi magyar vaktán senkit se követ, hanem a lehető legmagasb lépcsőig mind testi, mind lelki tehetségit s tulajdonit sajátsága szerint fejti ki; foglalatosságit s életét személységéhez s körülállásihoz alkalmaztatja, maga köriben marad, és bármi csekély lenne is tisztje, annak tökéletes teljesítése s önbecse által ad diszt és fényt. Ki nem tudja, hogy sokféle ember kell a társaságban, sokféle hivatal, ú. m. egy erőművben sok szerszám, sok karika sat.; de se az, se ez nem foroghat jól, ha mindegyik része nem tökéletes; vagy ha a rugó a láncnak, ez pedig a tengelynek akarja játszani rolláját, vagy ha minden részek közt nem uralkodik legszorosb összeköttetés, legtökéletesebb egybehangzás. Tegye csak mindegyik maga kötelességét s ne valamit egyebet; hanem azt ugyan emberül. Ne avassa magát politikába, kormányba helyén kívül – mit is tud ehhez, midőn oly kevés bizonyos datumi vannak. Mi, birtokosak a gazdaságot, kereskedést mozditsuk elő; fejtsük ki a tárgyat jobban s jobban; oktassuk, világositsuk fel egymást, álljunk sokan össze, mert mit tehet egy ember, concentrice vigyük a dolgot s ne excentrice, mert eldarabolva hazánk tágos mezein hány szép feltétel s jóakarat némul el s némult el már, mely egyesüléssel s egyetértéssel vajmi szépet és nagyot alkotna s alkotott volna! Tanácskozzunk, fáradjunk s cselekedjünk, s csak ne kívánjuk még azt is, hogy a kormány érettünk szántson, vessen s csűreinkbe takarítson is. Csak eszünkbe se jusson, hogy gátot fogunk találni előmenetelünkben, mert uralkodónk se kíván egyebet közbol-

dogságunknál, s ha némelyek közülünk nem részesek abban – urunk tehet-e arról? – vagy mi magunk?

Már mindezek után – érzem, rajtam a sor, hogy vélekedésimet: ugyan mit kellene egyben s másban előmenetelünk végett eszközölni? – előadjam, mert hibát találni vajmi könnyű, s ahhoz mindegyik tud, de jobbat előállítni – bizony nehéz, s abban szerencsés leszek-e? – nagy kérdés.

Most csak pénz-, kereskedés- s gazdaságbeli tárgyakat kívánok fejtegetni, s így általányosan csak azokról lesz szó. Ha tán egyebeket is belekevernék – amit tenni fogok-e, nem-e? – még magam se tudom, ami azonban könnyen megeshetik – azért előre is engedelmet s bocsánatot kérek, mert nekem már az a szokásom vagy hogy jobban mondjam – hibám.

BÉVEZETÉS

Nevetséges vagy inkább szomorú dolognak kell-e mondani, ha valaki nagyszámú gulája s tölt gabnavermei mellett is koplal vagy szinte éhen hal? Nevetséges vagy szomorú-e, ha egy nagybirtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei sat. vannak, ki nem adózik, s az országnak szinte semmi terhét nem viszi, s kinek sok ingyen dolgozik – ha egy ily birtokos, mondom, annyira elszegényül, hogy végre adóssági miatt semminél kevesebbje marad? Víg- vagy szomorújáték tárgya-e inkább, kérdem az olvasót? Részemről nem tudom, nevessek-e, bosszankodjam-e? De hogy sokakra nézve a dolog hazánkban nemigen áll különben, bizonnyal tudom.

Magyarországban a termékeny föld kiterjedése s mennyisége oly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet; s ez kérdést nem szenved, mert nem vélekedés vagy okoskodás, hanem száraz és csalhatatlan számolás tárgya. Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, melyben számosabb nevezetes birtokosak javaikra nézve naprúl napra nevetségesebben vagy szomorúabban aljasodnának el, mint magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, ha csak szemeink hasznát venni akarjuk.

Már ez mért van így – s ennek úgy kell-e lenni, vagy tán nem kellene; annak kifejtése lészen ezen rövid értekezés tárgya.

Ha az országok s nemzetek előmenetelét, virágzását vagy viszont, azok hátramaradását s hervadását tekintjük, s mindazon okokat kifejteni iparkodunk, melyek növéseket előmozdították vagy hátráltatták, s mily lépcsőkön emelkedtek fel vagy süllyedtek le: úgy fogjuk találni – ámbár a sorsnak s vak szerencsének is nagy befolyása van –, hogy legtöbbnyire felemelkedések oka az egészséges agyvelő s a tudományok szoros rendszabási szerint felállított s folytatott intézetek voltak s viszont; úgy fogjuk találni tovább, hogy a józan szisztéma, akármily csekély fényű következési lennének is eleintén, mégis a közvirágzás és -boldogság valódi alapja s viszont.

S ha valamely tudomány méltó és férfihoz illő, bizonyosan annál dicsőbb nem lehet s egyszersmind édesb, mint embertársai java s boldogsága okainak nyomozása s kifejtése. Dicsőbb nem, mert az erénynek, mely szó erőből származik, legnagyobb fénye az, hogy az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendeni, szerencsésnek érzeni magát, ami magányosan lenni nem is tudna; hanem hogy másokon is segítni törekedik, jólétekre kezet nyújt, s többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében! De édesb sem s tán kecsegtetőbb sem, mert a vizsgálatok folyamatjában, s midőn mélyebben s mélyebben közelít a vizsgáló az alaphoz, melyen az egész épület nyugszik, vagy azon maghoz, mely oly nagy fa növését okozta, midőn az akadályokat elhárítja, a ködöt eloszlatja, úgy fogja tapasztalni: hogy többnyire a nagy következéseknek leg- és legelső oka csekélységnek látszó dolog – s viszont: hogy gyakran a sok dolog, fáradozás és munkálódás hasznot nem hajt, sőt gátolja a jót, mint sok orvosszer a test rendes munkálódásit inkább hátráltatja, mintsem elősegélné: hogy az igazság, józan bánásmód s a *„Mit kell tenni?"*, amin többnyire fennakadunk, közönségesen közelebb van hozzánk, mintsem azt keresni szoktuk s magunk is gondolnók: hogy a természetnek bal- s előítéletek és szokások sat. által meg nem romlott útján bizonyosabban feltaláljuk szükséges tudnivalóinkat, mint egész könyvtárok elolvasása és sajátunkká tétele által sat.

Annál pedig bájolóbb s mulatságosb foglalatosság ugyan nem könnyen lehet, mint a nagy következések okait kikeresni és az időjárás s avval összekötött történetek minden szövedékit s fonódásit és az egész esetnek, kezdetétől fogva végeig, mintegy csontalakját felállítni. Hány örvend csak egy rejtett szó kitalálásán! Hánynak áll legkellemesb s legfőbb foglalatossága *calembour*ok és *charad*ok készítésében s megfejtésében, ami többnyire csak hiábavaló s haszontalan észcsigázás és idővesztés. Már valjon a kellemes időtöltésnek nem nagyobb szféráját leljük-e, ha puszta szók helyett inkább rejtett s nevezetes dolgok s okok kikeresésében s feltalálásában munkálkodunk? Én legalább mulatságosbnak tartom kinyomozni s felvilágosítni azt, habár hasznárúl egy szót sem említek is, p. o. Franciaország kereskedése, szép és igen szerencsés fekvése mellett, mégis mért oly csekély? Spanyolország mért szegényedett el minden kincse s aranya mellett is? Mért gyarapodnak némely országok lakosi mezei gazdaság által, bár földjök rossz? S mért szegényülnek el, vagy csak bajjal élhetnek mások, jóllehet honjokban a föld jó? Mért hoz kőszén- s vasbánya több pénzt az emberek közé, mint arany- és ezüstbánya sat.?

Sok gondolkodók foglalatossági ily vizsgálatok voltak s ma is azok, s nemcsak országokra s nemzetekre, hanem a tudományok minden ágazatira kisebb vagy nagyobb haszonnal terjednek ki, s kisebb vagy nagyobb mértékben szinte minden embernek természetébe vannak szőve, azon különbséggel, hogy a vizsgálatok vagy minden rend nélkül majd egyik, majd másik tárgyrúl tétetnek, ami igen közönséges és mindennapi; vagy pedig annak rende szerint s lépvést, azaz methodice történnek, ami ellenben igen ritka.

Hogy nem a tanulás s tudományok mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése s jó elrendeltetése, azt nemcsak nálunk, hanem mindenütt nyilván tapasztalhatjuk; mert ha minden státusbeli embereket összeveszünk, többet találunk életrevalót – ki élni tud, s nemcsak városban, hanem minden helyzetben, s ilyen előttem az okos ember – azok közt, kik könyvből soha nem tanultak, mint azok közt, kik igen-igen sokat, de rendetlenül tanultak s tudnak. Hány parasztgazda ta-

lálkozik csak nálunk is, ki tíz tudalékos életrevaló szűk eszén könnyen kitesz? Ezek tudnak tán tíz nyelvet is imígy-amúgy; tán több ezer deák, francia s német verset is könyv nélkül; festéshez, hangászathoz is értenek mellesleg, *mnemonikár*ól s *magnetismus*ról is tudnak egyet s mást szólani sat.; de ha szerencsécjekre pénzes állapotba nem szülte volna őket a sors, tán kenyereket se tudnák keresni.

Azonban vizsgáljuk jó renddel s józan metódussal: sok birtokosink guláik s búzavermeik mellett is mért szegények? s mért vannak számosan, kik százezer forintnál több esztendei jövedelmikkel közel járnak a koldusbothoz, vagy immár a szamaritánus irgalmasságára is kerültek? Fejtsük ki hidegvérrel s részrehajlás nélkül: mért nem viszik vagy vihetik iparkodó gazdáink gazdaságikat oly magas pontra, mint azt az éghajlat s föld engedné, s hogy hazánkban kereskedés mért nincs – vagy legalább mért nincs olyan, amilyen lehetne?

Úgy látszik, valamely hibának kell lenni, mely a jót gátolja; vagy valamely hiánynak, mely miatt jó következések nem folyhatnak. És ezt iparkodjunk felkeresni. A tárgy nem felettébb unalmas, s annak kifejtése egy magyart bizonyosan jobban érdekel, s hozzá illőbb időtöltés, mint sok egyéb hiábavalóságok felfedezése. Ebben ki-ki velem egyetért, hiszem, mert minden nemesebb ember nemzete hátramaradtán pirul s aljasodásán szenved; mint viszont hazafiai előmenetelén örvend, s azok boldogsága teljes megelégedéssel tölti be lelkét.

Vélekedésemet egyenesen kimondván azt tartom: mindazon szomorú következésnek, melyeket érinténk s még bővebben fejtegetni fogunk, s melyeknek mindennapi tanúi vagyunk, nincs főbb oka, mint pénzbeli összeköttetésink hibás elrendeltetése s az abból természetesen következő tökéletes hija minden hitelnek. Ezen hiányt látom minden fizikai természetlenség okának, mikor p. o. 100 ezer vagy több holdnyi föld birtokosa csak egy forintrúl se tud bizonyos hitelt adni, s pénzben szűkölködik; a tőkepénzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna bizonyos kamatot vagy idővel tetszése szerint a tőke rendes visszafizetését is. És éppen úgy látom a hitel híját minden erkölcsi romlottság s lelki aljasodás egyik fő okának is. Mert ha

ván tudja, hogy az elme három fő tehetségei: képzelet, emlékezet s ítélet tökéletes arányban nincsenek benne egyesülve, nem fog felemelkedésre vágyni, nem fogja munkássági körének tágulását kívánni, mert világosan látja maga előtt: hogy annál kárhozatosb elbízottság és vakság nincs, mint másoknak tanácsolni vagy másokat vezetni akarni ahhoz kívántató talentum nélkül; s hogy azok, kik ezen hiányokat nem érezvén, magokat kolomposokká s vezérekké tétetik, több kárt okoznak, mint hasznot, és sok fáradozásikért, ha mégoly tiszta szándékból folytak is, dicséret s hála helyett gúnyt s gyűlölséget aratnak – sőt némelykor áldás helyett felebarátikat könnyekbe borítják sat.

Már ezek szerint a vagyonos nem fogja pénzét elásni, mint viszont a vagyontalan nem fog tehetségin túl költeni. Aki tudja, hogy hazája a nemzetek lehető legmagasb felemelkedési polcához közel áll, arra fog törekedni, hogy azt azon, meddig csak lehet, fenntartani segélje; ki pedig látja, hogy hazája még serdülő korú, annak geográfiai helyeztetését, éghajlatát s lakosit fogja vizsgálni, hogy előmenetele rugóit kifejthesse. Már ha egy muszka tartaná hazáját borterméstre leghelyesebbnek, s annak másunnan behozatát kárhoztatná, nem cselekedne bölcsebben, mint ha a peloponesusi lakos hegyeit, völgyeit búzával, vagy a magyar sík mezeit olajfával vagy rizskásával ültetné el. Éppen úgy ellenkezne a természettel parasztgazda markában a kormány zablája, mint a kapa vagy cséplő uralkodóéban. Szinte oly nevetséges az egészséges fiatal ember patikások, orvosok kezében, mint a beteges öreg úr fiatal menyasszonyával négyszemközt. Így van egyéb körülmények meg- vagy nem ismerésével is. Mennél jobban átlátja azokat az ember, annál józanabbak tettei. S ha jól átgondoljuk a mondottakat, úgy látszik, az emberi nyomorúságok nagy része ezen bölcsesség törvényének nem használásából származik.

Ha körültekintünk, itt látunk nyavalában sínlődőt, mert erejét, ott kétségbeesettet, mert vagyonát vélte nagyobbnak. Emitt lézeng ügyefogyott, amott gyalázatba merült, mert ez hazáját, amaz hazafiait nem ismerte. Ott koldul az egykori gazdag kereskedő, mert az ország fekvését, szokásit nem látta tisztán.

Amott megvonul a valaha pompás birtokos, mert se vagyona, se adóssága, se hazája nem tűnt soha esze s szíve elibe. Amarra teng az elbukott árendás, mert földje vegyületét, ereje mennyiségét s a közel vásár szerencséjét nem ismerte. Emitt szomorkodik a néhanapján szabad s vig legény, most férj, mert a házasságból csak édest, de keserűt nem várt. Amott kínlódik az életen keresztül egy szerencsétlen házaspár, különvéve mindegyike nagy érdemű, de nem egymáshoz illő – nem ismerték egymást – sat.

Mindebből következtessük: hogy a józan kifejlésre, megbirálásra s cselekvésre az önismeretnek – a szó egész kiterjedésében – használása az életben mindenekelőtt szükséges.

Erőltetés nélkül s természetesen fog folyni ebből sok mindenféle hasznos, p. o.: a régi nem jó, mivel régi, hanem jó és rossz is lehet. Az új pedig nem rossz, mivel új, hanem jó és rossz is lehet. Ami magyar, mivel magyar, még nem helyes, hanem helyes és helytelen is lehet; s a külföldi nem megvetendő, mert külföldi, hanem megvetendő és elfogadható is lehet. A régi szokás sem nem jó azért, mert szokás, sem nem tiszteletreméltó, mert régi, hanem éppen oly hiábavaló s erkölcstelen, mint szent és bölcs is lehet sat. Ezek által pedig szoros tudományi rend szerint haladván elő, sok régi mondás, mely szankcionálva lenni látszott, elbomlik s örökre elnémul. Csak lássuk.

Minden jobbítás és előmenetel ellen sokan legkisebb *önismeret* nélkül így kelnek ki: „A nemzetiséget nem kell rontani, mi magyarok vagyunk, ne utánazzuk a franciát, angolt, németet." „Csak ne tegyünk semmit nemzeti szellemünk és sajátságunk ellen." Ily módon a régi jóval a régi rossz is örökkön-örökké megmaradna, az új jó pedig soha életre nem kaphatna, s ez kívánható, óhajtható-e?

Tagadhatatlan, hogy a szellem és sajátság minden nemzet legsarkalatosb intézetire nézve szent, s annak megsemmisítése a nemzetiség halálát elmúlhatlanul sietteti; de ha kislelkűleg makacson minden javítást kirekeszt, a legszebb, leghasznosb s legszükségesb előmenetelnek lesz gátja, hiábavalóságokon s szemfényvesztéseken alapul, s annál veszedelmesb, mennél erősebben ragaszkodik hozzá a sokaság. És ugyan mi az a nem-

zeti szellem, az a sajátság? Az már készen jön a világra, mint valamely állat? Egyszerre sül, mint a zsemlye? Vagy pedig már érett korban kezd tüstént lehelni s élni, mint Pygmalión márványa? Avagy csak lassan ered, halkkal nő, nevekedik s fejlődik ki?

Ha az első igaz, akkor éppen oly igazán lehetne azt is állítni, hogy Amerikának s Új-Hollandiának némely vad nemzetségi az ő nemzeti szellemek és sajátságok elromlása nélkül általjában semmiben sem mehetnek elő, hanem már arra vannak kárhoztatva, hogy tulajdon állati vadságokban örökkön-örökké maradjanak meg.

Egy magányos ember ugyan mikor végzi tanulásit, azaz öntökéletesítését? Akkor, mikor iskolából kilép, mikor pappá vagy ügyvéddé leszen, tán mikor megházasodik? Vagy harmincesztendős korában, vagy mikor? S így mely időpont az, midőn egy nemzet már oly magas lépcsőn áll, hogy legkisebb változtatás vagy újság a nemzeti lelket megrontaná; s mikor van az, midőn már annyira áll kifejtve, hogy a legkisebb előmenetel vagy javítás nemzeti zománcának kettétörése nélkül ne eszközöltethetnék? Már mi magyarok mikor voltunk oly igen érettek, hogy egy kissé még jobban megérnünk nem lehetett volna? Ugyan mikor? Szent László idejében, vagy midőn Mátyás híres könyvtára még álla, s Visegrád egész fényében? Vagy midőn az ország összesereglett rendei Mária Terézia királyok védelmére igaz magyar szabad ember s hív jobbágy érzésével kardot rántottak, s a sebes hírnél is elébb Berlinben termett hős Hadik sat.? Bármily édesen melegítse is ezek emlékezete lelkeinket, csak egy szebb jövendőnek maradnak szép előjelei s villám csillanatú jelenési, s állandóbb és szelídebb világosságot ígérnek. Haladjunk!

Csak ebből is látszik részrehajlás nélkül, mennyi nevetséges fejlik ki a dolognak egy kis rendes vizsgálata által.

Ha gazdaság jobb elrendeléséről van szó, hány kél ki így: „Ez Belgiumban, Olaszországban jó lehet, de nálunk a nemzeti *spiritus*, a sajátság" sat. Ha pénzbeli hitelről van szó – hány szájában hallom azon bölcsen átgondoltnak látszó témát: „A *cambium mercantile* igen kívánatos volna, de az alkotmány, a régi fa-

míliák fennmaradását illető gond s helyeztetésünk azt nálunk lehetetlenné teszik." És így mások különféleképp.

Ha pedig a második igaz, hogy ti. a nemzetiség csak lassan és halkkal fejlik ki, nő és nevekedik, akkor úgy hiszem, mindenkinek, ki a nemzet tagja, minden időben s minden körülállásokban leg- és legfőbb kötelessége, hogy annak előmenetelét s javát, mennyire erejében áll, előmozdítni helyeztetéséhez képest törekedjen, s a bölcsesség azon két más rendszabásit, melyeket előadánk, kövesse: *az egyesült munka erősb; egy nap se linea nélkül*, mert csak egyesülés s állhatatosság által győzhet a halandó mindenen. Ami pedig a *miképpen*t és *hogyan*t illeti, ami legfőbb kérdés, vegyük a bölcsesség azon két utolsó mondását, melyekről szólánk, segédül: *halljuk a más részt is; a rend mindennek lelke*, mert úgy fogjuk találni hidegvérű fontolgatás után, hogy többnyire a legszebb- s legjózanabbnak látszó plánum- s projectumnak s a legnagyobb fáradozások- s munkálkodásoknak azért nincs s nem is lehet várt és óhajtott sikere, mert önkényesen minden felvilágosító *ellenzés* nélkül s így természetesen csak féloldalúlag s hiányosan koholtattak, készíttettek, s végre nem azon rendben kezdődtek s folytatódtak, melyet a dolog természete kívánt volna.

Mily következési vannak az egyesületeknek, s azok mit állítottak már fel csillagunkon, külföldön láthatjuk, s ha még az sem elég, kézzel foghatjuk, s így azon nem kételkedhetünk. Azonban az egyesületek lelkéről, melyet más helyen már érinték, igen kis számúaknak van tiszta értelmek. Legtöbben azt gondolják, hogy az egyesület az, hol sokan fizetnek, s egy parancsol – pedig nem az a dolog veleje, hanem: hogy soknak nemcsak vagyonbeli, hanem lelki tulajdona is egy célelérés végett összesedjen. Britanniában például alig tehetni oly kicsapongó projectumot, hogy arra aláírást tüstént kapni mód ne volna; s azon utazó, ki mindennek csak héját, de belsejét semminek se szokta látni, vándorlásiban sokszor jóízűen elneveti magát a szigeti lakos originalitásán vagy tán éppen bohóságán.

Mi nézzük inkább a dolgot közelebbről, minekelőtte nevetnénk, s aztán ítéljünk; mert vajmi kelletlen érzés valakinek nagyobb felsőségét utóbb elismerni, kit előbb gondolatlanul gú-

nyoltunk. Ha azon plánumot adná valaki p. o., hogy Amerikát vízcsatorna által kettévágja, s így a Mexikói-tengeröblöt a Békés-tengerrel egyesíti, melynek sikere valóban elég bizonytalan volna, mégis tüstént találna elég *aláírót*, de – s itt vigyázzunk, mert ezen tengely körül forog a műv – *előfizetőt* egyetlenegyet sem. Kik aláírták magokat, egyedül öneszek s belátások által vezettetvén neveznek ki több személyből álló választottságot, mely az ügyet minden részről megforgatja, nézi, vizsgálja, legnagyobb világosságra fejti – s nem nyakra-főre, hanem a tárgy fontossága szerint több esztendeig is, s végre józan véleményét beadja. Ha az ajánlás kivihető s hasznot ígér, elfogadják, s az aláírtak egy jutalmas intézetben, melynek kivitelbeli s pénzbeli dolgaiban a választottság fővigyázattal van, részesülnek; mindazok pedig, kik magokat alá nem írták, abból ki vannak rekesztve, mivel az *actiák* száma tán meg volt határozva. Ha pedig szemfényvesztésnek találják a dolgot, vagy nyilvános csalás s puszta száraz teória sülne ki abból, elszakíttatik az árkus, vége a dolognak, s mindenkinek pénze zsebiben.

Nálunk legelső lépés fizetés szokott lenni; aztán minden hozzájárulásunk, minden publicitás s minden számadás nélkül – végre véletlen azt halljuk valakitől, hogy *öntözgetésről*, ráfizetésről van szó, vagy a dolog elbomlott, semmi se lett belőle. És mi ezek után csudálkozunk: az egyesületeknek mért van másutt s mért nincs nálunk sikere!

Sokan, tudom, azon szofizmával állnak ez ellen készen: „S mégis éppen Britanniában mért nem sül el annyi, mért van ott annyi megbukás, amiről nálunk szó sincs?" – Azon hadi vezér, ki számos ágyút elfog, némelykor el is veszthet nehányat! Többször esik lóval s lóról, ki annak hátán sokszor jár, mint ki rá se ül. Sokban csalatkozik az, ki sokat próbál, s többször hibázik az, ki ébren van, mint aki alszik. Ki pénzét elássa, az meg nem bukik, s kincsét se veszti el, hacsak el nem lopják, de értékének semmi hasznát nem is veszi, s rá nézve arany és kő egy becsű. Azon állóhíd, melyet a Dunán senki nem próbál, el sem is bomolhat sat. De mit vesztegessem a szót; azt legalább nem tagadhatni, hogy az egyesületeknek az előadott móddal vitt szerkesztetése által a sorsra épült számolások szerint minden-

esetre nagyobb a siker hihetősége, s kisebb a sikeretlenség veszedelme.

Mindennapi munka s gyakorlás által mennyit vihet végbe az ember, s mily tökéletességre emelheti természeti tulajdonit, sőt még azokat is, melyekhez legkisebb ügyességgel se látszik bírni, s végre mennyit s mi nagyokat állíthat idő jártával elő, nyilván tapasztalhatjuk magunkon, ha ti. valamit tökéletesen tudunk, vagy világi létünknek valamely jelei vagy nyomai már vannak; de még inkább tapasztalhatjuk szinte minden megkülönböztetett embertársink életrajzában. Jusson csak eszünkbe Apellés, Démoszthenés, Epameinondas, Péter cár, tekintsük újabb időkben Brunelt, Canovát, Lawrence-t, Paganinit!

De az ember hibája az, hogy igen sokféle akar lenni, s így alig lehet igazán tökéletes *egyféle*, s kivált nálunk, hol a tudatlanságból kilábolás nem éppen oly régi, legszembetűnőbb *quodlibetes* embereinknek szerfeletti sokasága – igazi bölcseinknek pedig, kik az idővel egyenlő lépést tartani tudnak, azt meg se előzik, el se maradnak, szerfelett csekély száma.

Tagadni nem lehet, hogy csak azt művelhetjük tökéletes ügyességgel, amit *mesterség- s nem időtöltésképpen* űzünk. Ismerje meg tehát ki-ki, mi az ő mestersége s tisztje; ha valamiben felsőbbséget vágy elérni, fejtse ki azt tehetsége szerint, foglalatoskodjon azzal mindennap, s tegye azt s csak azt minden vizsgálati s tanulási fő tárgyává; minden egyebet mellesleg folytasson, az legyen dolga, egyebek nyugalmi, pihenési. Így mi, magyar birtokosok a törvény, ország védelme, gazdaság s kereskedés körül foglalatoskodjunk, mert ezeket ismerni tisztünk s kötelességünk, s nemcsak úgy, ahogyan azok hazánkban vannak s voltak, hanem amint külföldön is vitetnek, nehogy egyoldalúakká váljunk. Ezek legyenek fő foglalatosságink, minden egyéb szép és kellemes pedig mellékes időtöltés.

Én úgy hiszem, a festés festő, a hegedülés hangász dolga, s hogy ezek szájában, ha önművészetekhez nem tudnak, a kereskedési, politikai, országgyűlési tárgy oly kedvetlen hangú, mint nevetséges vagy inkább fájdalmas egy magyar mágnásban pszeudo-Raffaellót s ál-Kalkbrennert látni, ki se hazája nyelvét, se anyaföldje számos javait s némely hátramaradásit nem

ismeri, annak előmenetelén se nem munkálódik, se nem örvend, s kinek mindenre nagyobb gondja, mint éppen természetes kötelességire. Ha mindazáltal egy személyben egyesülhet Zeuxis, Szilágyi, Zrínyi s Rossini, Newtonnak s Pittnek ráadásával, akkor egy szót se szólok, hanem inkább tapsolok annak, ki mindezen most említett halandók tulajdonit magában egyesülve érezvén, a tudományok s művészetek minden ágazatit és egyetemét egy frontban kezdi s gyakorolja.

A felvilágosító ellenzés hasznát senki nem tagadhatja. Hogy tudja meg az ember még legalacsonyabb helyzetben is az igazat, ha mindenki minden szavát *igenli?* S hát még magasabb lépcsőn mint tanulhatja ki a dolgok igaz állapotját, ha hiedelmiben soha tagadóra nem lel? S ugyan hogy cselekedhetne józanul a dolgok mibenlétének valódi ismerete nélkül?

A gazdaságban hány fiatal birtokos károsodott már az által, hogy próbáit tisztjei s emberei minden ellenzés nélkül helyben hagyák, s észrevételiket szolgaiképp elhallgaták?

Sok számos intézet mért szerkesztetett hiányosan, tökéletlenül s rosszul? Mert az alattvalók függésben lévén, szólásnál tanácsosbnak tartották a hallgatást.

Hány szép talentum nem juthatott magasb lépcsőre, mivel elhallgattatván gyengeségi, magát önhittségből csalhatatlannak képzé? S általjában mennyi egyoldalú s csak színenjáró s felületes fakadt már a világon az önakarat azon zavaros kútjából, mely az ellenző észrevételek hija miatt meg nem tisztult s igazságra soha ki nem fejlett?

Csak mindenoldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv s csak rabként szól.

Sokan az ellenzéstől úgy félnek, mint a setétségtől, az pedig éppen oly szükséges az igazság tökéletesb kifejlődésére, mint ez a nap sugárinak szembetűnőbb tételére. Semmi se lehet az egész világi egyetemben *nyomás és ellennyomás* nélkül. S csak oly tanácskozás szül bölcsességet s áraszt áldást az emberiségre, hol szabad, hidegvérű, tiszta át- s belátás vezérli a vizsgálatot s okoskodást.

Mai világban senki se hisz azért valamit, mert *ez* vagy *amaz*

mondja, senki sem indíttatik legalább belsejében, mint tán ezelőtt az okoskodó, hanem az okoskodás által, s elmúlt Pythagorassal az „*Ő mondta*", s mégis hány végzi, ha már minden más fegyveriből kifogyott, ekképpen okoskodását: „meglássátok, ez ártalmas s veszedelmes leszen, evvel a célt nem érjük el; ne kételkedjetek, higgyetek nekem", ami más szavakkal közelebbről tán ennyit jelent: „Ti a dolgot másképp látjátok, én is; egymást nem tudtuk meggyőzni, de a természet – s arrúl nem tehetek, hanem ajándékát háladatosan használom – agyvelőmet másképp alkotta, mint tiéteket; én látom a jövendőt világosan, ti azt értelmetek s vizsgaerőtök gyengesége miatt nem láthatjátok, azért kötelességem titeket belátástok s kívánságtok ellen is szerencsére kényszeríteni, vezetni, boldogítni; ti kötelességtek pedig hinni, szót fogadni, követni sat."

Egy ismeretes francia író azt mondja: az oppozíció olyan, mint az epe, kell a test épségéhez egy kevés, de csak igen sok ne, s az a kevés is ugyan egészséges legyen. Ne kárhoztassuk az ellenzést tehát általjában minden kivétel nélkül, hanem *halljuk a más részt is*, az ellenben ne fajuljon el rendetlen s makacs fejességre, s ne gondoljon azáltal mutatni karaktert, hogy mindég azt mondja, fekete, mert már egyszer – minden világ nélkül lévén – azt állítá, habár most azt nyilván látja is, hogy fehér. Sokan pedig, kik tán számos esztendő leforgása alatt nem hallottak igaz férfiúi bátor s egyenes szót, ne tartsák azokat mindjárt faragatlan falusi vagy veszedelmes utazott embereknek, kik velek egy értelemben nincsenek, másképp látják a dolgot, mint ők, s azt szembe meg is merik mondani.

Azok végre, kik valami igen bölcset vélnek az által állítni: „ugyan mi haszna lehet az oppozíciónak, hiszen azt még Angliában is elnyomja a minisztérium" – arra méltóztassanak figyelmezni, hogy az oppozíció hasznot – hacsak a zűrzavart nem vélik ily okoskodók haszonnak – az által minden bizonnyal nem hajtana, ha a kormánynak legjózanabb s legcélarányosabb rendelésit feldöntené s megsemmisítené, s hogy inkább kárhozat lenne az országra nézve, mintsem valami kívánatos, s hogy a felvilágosító ellenzésnek soha nem is lehet semmi egyéb célja, mint minden tárgyat a maga józan egyenes útjára s tökéletes

súlyegyenbeli járására vezérleni s a minisztériumot arra kénszerítni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon s intézzen el, ami a közjót s közboldogságot legbizonyosabban s legrövidebben eszközli – ezt érti az angol s minden józan az oppozíción.

És ha egyszer az igazság előttünk nyíltan áll, a jó rend, mely mindennek lelke, akkor magától foly. A ház s gazdaság körül – legyen a napi s időszaki rend a természethez s körülállásokhoz képest immár megállapítva – a legkisebb is jól s akadás nélkül forog. Szintúgy egyesületekben, társaságokban, országlásban.

Csakhogy a dolgot úgy kell venni, mint van, s nem mint lennie kellene. Tartassék meg a régi jó rend elszánt akarattal, ahol pedig látszik a társasági machina akadozása, ott állíttassék új rugó, friss tengely, ép fogú karika; a rozsda pedig sehol se szenvedtessék, de halkkal vakartassék le, hogy semmi se törjék; s így az előítéletek is csak csendes móddal reszeltessenek, mert azok hamar kiirtása némely öregben tán halált is okozhatna; de hogy azokat már anyatéjbe is keverni kelljen, az bizonyára hazugság.

Összehasonlítások által legjózanabb elmélkedni. S így az egészséges ítéletű hazafi nemzete elsőbbségin örül, s azokat mind jobban-jobban kifejti. Ott pedig kettőzteti fáradozásit s halad, hol hátramaradást sejdítne, s minekelőtte jobb s boldogabb hazát keresne, méginkább szereti s nagyobb szorgalommal ápolgatja édes anyaföldét, mint ügyefogyott agg szüleit vagy sebbe esett pajtásit se tudná segedelem nélkül hagyni, hanem még drágábbak lennének szívének! Tanul ő bölcsességet, de nem egyedül könyvekből, katedrákról; hallgatja inkább a természet szent szavát, mely minden ember erkölcséhez mágusi erővel szól, s felemelni iparkodik hazáját nagyobb méltóságra, nagyobb díszre.

S hát mi volna még a magyar fellobbanó lángnak a király és haza díszére lehetetlen? – kivált, ha sokszori szalmatüzére még azon régi cserből is vinni akarnánk, mely nem csak vadoninkon, de melleinkben is elég találkozik!

Tőlünk függ minden, csak akarjunk. S nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásink s hibáink nagylelkű elismerése s azoknak férfias orvoslása. Annyi jó s nemes van bennünk, hogy a jónak mértéke könnyen levonja annak kisded súlyát, ami még hátra van.

A MAGYAR BIRTOKOS SZEGÉNYEBB, MINT BIRTOKÁHOZ KÉPEST LENNIE KELLENE

A birtokrúl s vagyonrúl is, mint minden egyébrűl, elágozik az értelem, s az tulajdonképp a szenvedelmek s érzések számtalan ellenkezési s árnyékozási miatt mindeddig nálunk, sőt másutt is sokak előtt homályban dereng. Az egyetértő legszámosb két felekezet az, melynek egy része az aranyat s pénzt véli, másika a földet s fekvő jószágot tartja birtoknak, vagyonnak; véleményem szerint pedig se kincs, se mező nem az, hanem azok haszonvehetősége. Mit bírt Robinson szigetén aranyában, s valjon mit ér kiterjedt határa, erdeje és sivatagja némely magyarnak?

A pénznek csak úgy van értéke s becse, ha azért az élet számos javait magunknak meg is szerezhetjük; mint nemkülönben a földnek csak úgy, ha az számunkra az élet számos javait megtermi. S így az a birtokos s vagyonos, ki magának s övéinek az élet számos javait mindenkor s mindenütt bizonyosan megszerezheti; s birtoka és vagyona nagysága vagy kicsinsége azon arányban áll, melyben ő az élet több vagy kevesebb javait magának megszerezni képes mindenkor s mindenütt. Szegény pedig az, ki csak ritkán s nem mindenütt s nem bizonyosan juthat az élet javaihoz, és szegénysége annál nagyobb, mennél bizonytalanabb a lehetőség élte szükségeit kipótlani.

Az ideális vagyon, mint p. o. oly tőkepénz, melyet se le nem tesznek, se kamatját nem fizetik, vagy oly erdő vagy mocsár, mely jövedelmet nem hoz, nem egyéb álomnál, s haszna se nagyobb, mert se kenyeret az éhesnek, se ruhát a meztelennek nem nyújt; s mennél bizonytalanabb a tőke vagy kamat fizetése vagy a jövedelem, annál inkább képzelethez s füsthöz hasonlítható a birtok, a vagyon. Ha száz esztendő alatt fizetik vissza pénzemet vagy annak kamatját, nekem semmim sincs s nem is lesz soha; ha húsz esztendő alatt, akkor tán lesz valamim, tán nem, mert ki tudja, még akkor élek-e? – s így folytatva. Mit ér fűszeres ebédje Párizsban s jó meleg mentéje Vilnában az éhséggel s hideggel küszködő gallusnak Berezinánál? Mit értek a

sárvízi és siói berkek, melyek most hasznos kaszálók, elholt eleinknek? – Semmit. – Sat.

A pénznek, földnek s minden egyébnek csak úgy van lehető legnagyobb haszna, ha egyiket s másikat minden pillantatban arra fordíthatom, amire tetszik. Mennél szaporábban juthatok pénzemhez vagy földemhez, s mennél rövidebb idő alatt cserélhetem az elsőt a másikért s viszont vagy egyiket s másikat egyéb életjavakért, annál többet ér nekem száz vagy millió forintom, tíz- vagy százezer hold földem, s viszont minden becse meg is szűnhet, mert az *érték szorosan a pillantathoz van kötve.* A szomjús embernek friss ital, fáradtnak ágy, fázónak tűz, tengeren küzdőnek part, félénknek bástya vagy domboldal annak idejében többet ér, mint a világ minden egyéb kincse. S azért látunk sokszor *vagyonos* embert kevés birtokkal s úgyszólván igen *szegényt* iszonyú vagyonnal, mert vajmi sok életjavakat termeszthet ki csekély vagyon helyes körülmények közt, s Krőzus kincse sem elegendő, még szükségkielégítésre is, ha azzal bátran s tetszésünk szerint nem élhetünk.

S íme, csak ez a kevés is elég annak kifejtésére, hogy pénzéhez s földéhez képest mért szegény a magyar tőkepénzes és földesúr. Az első nem teheti pénzét oly helyre – ha ládájába nem csukja –, honnan mindég tetszése szerint ki is vehetné, s attúl rendes kamat folyna is. A másik pedig kiterjedt zsíros dűlői mellett se kap jószágira sok kéregetés, *industria s datur modus in rebus* nélkül bizonyosan s okvetetlenül egy forintot is. Meglehet, tán becsületes képére ezreket – de ez más.

Nem szegényebb-e tehát nálunk a becsületes tőkepénzes, mint természet szerint lennie kellene? Az országban minden van, ami hitelt adhatna: fekvő jószág, ház, marha, gabna, bor sat. De ő vagyonát nem állíthatja ezen alapokra, hanem fövényre vagy, hogy jobban mondjam, levegőre állítni kéntelen. Ha körülnéző s óvakodó, esztendeig is elhever ládájában tőkéje, s ezáltal nem gyarapodik, s végre oly érzéssel ereszti pénzét más kezébe, mint valaha Montgolfier veszedelmes hajóját levegőnek – bizonyosan nem tudván, látja-e azt még valaha, vagy legalább hírét hallja-e még egykor!

Végre minekutána minden észbeli erőltetés- s vizsgálattal –

melyekkel a *circulus quadraturáját* ki lehetne találni – pénzét úgynevezett „bátorságos helyre" tette le, sokszor már egypár év után azt tapasztalja, hogy se pénze tőkéjét, se kamatját többé nem látja, de minden ember által dús kapitalistának tartatik, s igen szigorú s fösvény hírre kap, ha pénzét – mely tulajdonképp nem övé, s melyet soha nem is lát – nem költi, s abból se felebaráti segedelmére, se a közjó előmozdítása végett nem ád s nem áldozik. Ha minden bosszút s mérget s még ezek mellett a pörben elköltendő pénzt tekintjük s számba vesszük, nekem legalább tréfán kívül úgy látszik, hogy tízszer boldogabb az, kinek semmi tőkepénze nincs, mint az, ki ilyforma tőkepénzt, azaz csak annak emlékezetét bírja. Tantalosi kínnál én nagyobbat nem ismerek.

Ha pedig a pénzes ember nem szerfelett nagy skrupulista, nem könnyebben lesz-e helyeztetésünkben uzsorássá, mint másutt? Aki törvényes kamatnál többet kíván, az előttem uzsorás, akárhogy hímezzük a dolgot. De nálunk sok ember jó szívvel adná pénzét 5- s 6-tal 100-túl, ha tőkepénze feneken s nem levegőn, *hypothekán* s nem *hypothesisen* állhatna, és sokkal szívesebben, mint 10- s 20-szal 100-túl bizonyosság s hitel nélkül; s ha ezen utolsót teszik is, sokan eleintén a törvénynek ebbeli hiányos létével csendesítik el lelkiismereteket; mint sok katona ellenség előtt szükségből csak egyszer élvén máséval, végre megrögzött rablóvá lesz; úgy ama pénzes nehány megilletődés után rendes uzsorássá válik, ki többé pirulni nem tud. S erre a törvények hiányossága vezet, melyeknek az embert éppen ellenkező útra kellene idézni s kénszerítni!

De hát még a földesurak s földbirtokosak mi állapotban vannak, s azoknak természet ellen való szegénységekről mit mondjak? Ha egynek pénzre van szüksége, minden jószági mellett is ugyan kaphat-e törvényes kamatra elegendőt könnyen és tüstént? Hány van köztünk, ki nem kéntelen termését, gyapját sat. bizonyos időszakonként, sőt némelykor még idő előtt s árán alul is eladni? S hánynak, ki már a *praecipitium* fenekén nyugszik, legömbörödése első kezdete s oka nem egyéb volt, mint egypár ezerre való szüksége, melyért akkori birtoka ezernyi hitelt adhatott volna, de melyet rendes és világos hitel híja miatt

csak felette nagy uzsorával kaphatott? Hány birtokost ismerek magam, ki mindég pénzben szűkölködik, s kinek kincse maga előtt mindég el van zárva?

Vegyünk egy példát elő: ha valakinek százezer forint bizonyos jövedelme van s egymillió adóssága, az hatvanezer forint kamatot fog fizetni, s így neki esztendei kiadásira negyvenezer forint marad, s éppen annyi birtokkal bír, mint az, kinek adóssága nincs, s tiszta esztendei jövedelme csak negyvenezer forint. Ez axióma, s ennek az életben is úgy kellene lenni, s hol hitel van, a dolog mindenütt úgy is áll; de nálunk az elsőnek semmije sincs vagy nemsokára semmije se lesz, midőn a másiknak negyvenezer forint jövedelme van.

Ez furcsa s csudálatos jelenés, különös tünemény, ugye? Kivált azokra nézve igen mulatságos és hasznos, kik telhetetlen apjoktúl az adósságokat s jövedelmeket ily arányban vették át úgynevezett „örökös jószágikon", s kik mint jobb s nemesb időszak fiai, alig képesek minden buzgóságokkal s felemeltebb érzéseik mellett is hazánk javára célzó fáradozásik által némineműképpen kidörzsölni azon mocskokat s elfelejtetni azon szennyt hazafiaikkal, mely szüleik élete után hátramaradt, s mely minden becsületes emberben, ha gyűlöletet nem is, legalább szánakozást gerjeszt. A hitel hija felijeszti hitelezőit, s kérje fel csak tőle egy rész tőkéjét, kész a megbuktatás. Az adósságok mennyiségét senki bizonyosan nem tudhatja, a jószágok becse elirányozva nincs – ami szerfelett változó jövedelmeinkkel lehetetlen is. – Így a *pánik* sokszor ok nélkül is annyira elfoglal minden hitelezőt, hogy a zűrzavarban végre mind az adós, mind hitelező károsodik, s csak azok gyarapodnak, kik a zavarosban tudnak halászni, s a pörök ágazatit s archívumok kulcsait oly szorosan tartják markaik közt, hogy az ily állapotban lévő földesúr minden jó, szelíd s szép tulajdoni mellett egyéb minden, csak nem úr, s mindenesetre sem nem földesúr, sem nem birtokos, sem nem vagyonos, s őtet az, ami övé, közelebbrűl nem illeti, mint sok titkos tanácsost a titok.

Ha idő volna egy jószágot visszaváltani vagy egy famíliabelit megtartani, bár adósság jószáginkat nem terheli is, pénzt hihető nem kapunk, vagy bőrünket nyúzzák. Minden más ország-

ban repülve hoznák a pénzt, s nem mivel a pénzkeresők tán grófok, bárók, nemesek, vagy mivel jó s híres emberek, hanem mivel *hypothekát* tudnak adni. Nem is ér hitelre annyit a szép kép s az úgynevezett emberséges pofa, mint ház, föld, erdő, juh sat. Nálunk a hitel, mintha legveszedelmesb tengeren kereskednénk, nem valódiságon áll, hanem az adós vagy emberei ügyességén, vagy csalfaságán, a hitelezőkkel ti. elhitetni azt, hogy az adósság csekély, az érték nagy, s minden jó rendben van. Aki jó színjátszó, egy darabig rá is szedi a publikumot, míg elvégre magas állásárúl a dráma utolsó szcénájában nevetségesen maga bukik le, mint *Don Juan* víg vacsorája után a gőzölgő mélységbe!

Ha jó alkalom fordulna elő jószágot szerezni, vagy az ősieket nagy s bizonyos nyereségre instruálni lehetne, valjon tehetjük- s eszközölhetjük-e, kapunk-e arra oly könnyen s bátorsággal, mint azt birtokunk s vagyonunk szerint találni kellene, elégséges pénzt? S nem attúl kell-e mindég tartanunk, hogy legkisebb gyanú, nehogy többet költünk, mint van, hitelezőinket annyira felijessze, hogy azok tőkepénzeiket ismét felmondják, s minket tán legnagyobb zavarba hoznak?

És ez földesuraink s földbirtokosink állapotjának vázrajza, s ebből látszik, hogy inkább *mende-monda* teszi hitelünk létét vagy nemlétét, mint fekvő jószág, ház, marha, gabna, bor sat. Azonban ne aggódjunk ezen, tűrjük, sőt örüljünk rajta, mert ez is praerogativáink egyik szép következése, melynek a zsidó annyira örül s nevet, midőn mi felemelkedett büszke érzéssel függetlenségünkről álmodozunk, de magunkat egyszersmind általa megköttetni engedjük – hogy azt valóban inkább az ő praerogativájának mondhatnók!

Ezen következések pedig, melyekről szólék, nem valamely rossz vagy ellenséges hozzájárulás által eszközöltetnek, mint sok szomorújátékban, hol több szép lelkű egy gazember által boríttatik gyászba, hanem kirekesztőleg a hibás princípiumból folynak, s a hiányos törvények származéki, melyeket azért festék legnagyobb egyszerűségekben, hogy az olvasó annál tisztábban lássa: a rossz elrendelés mily veszedelembe s nyomorúságba hozhatja az embert önhibája nélkül, mint a sors vaskeze a

vétek súlyában az erényre született Őrindurt bűnbe keveri, és szánakozásunkat azért gerjeszti annyira, mivel nemes lelke nem bírhatja a vétek szennyét. Így gerjeszti bennünk a szánakozást, de a haragot is méltán, hogy ily bilincseket szenvedünk magunkon, midőn azokból kifejleni csak tőlünk függene.

Nem mondom, hogy kivétel nincs, s hogy minden família körülállása ezen rajzhoz hasonlít, mert köztünk is él még a hitel, becsület s az adott szó szentsége; de az egészre nézve mit gyengíthet néhány példa? „Terracina s Nápoly közt nincs veszedelem, mert csak minden tizediket rabolják ki; a pestis nem valami rossz, mert Törökországban is találkozik vén ember; nálunk jól megyen a kereskedés, mert drágán eladhatni veszprémi vásáron a búzát; gazdaságunk igen is virágzik, mert Marien-Auban *irrigatio* is practikáltatik immár", s számtalan efféle hiábavalóságokat el lehetne éppen oly igazsággal mondani.

De mily kép lenne még az, s mily fekete s vérszín kellene hozzá, ha némelyek pénzmachinációit rendre kifesteném itt – kik, mint a kísértet az ártatlan halandót, esztendőkig követik, hogy egy gyenge pillantatban bűnbe keverjék, kik, mondom, hidegvérrel koholt plánum szerint egész nemzetségeket kirabolnak s véreket vámpír gyanánt isszák. S ezt a törvény nem hátráltathatja!

Ezen émelygető sárt azonban feldúlni nem akarom. Munkám célja nem felebarátom megítélése, mert az csak Istené; nem bűneinek napfényre hozása, mert ez kormányé; szándékom csak pénzbeli *hibás elrendeltetésünk* következésit olvasóm szeme elibe állítni s őtet arra figyelmessé tenni, hogy a veszedelemtől magát ily *abderita* körülállások közt miképp óhassa.

Rossz ember mindenütt van, s arra vigyázzon, azt sújtsa a törvény. Keresztény jótévőséginkben higgyünk minden emberről jót; pénz, kereskedés, alkotmány dolgában mindenkiről pedig a legrosszabbat – úgy fogunk ezen s a másvilágon boldogulni. Hagyjuk azokat érzékenyen szentenciázni, kik mindég kölcsönös bizodalomról álmadoznak, mintha csak szentek közt laknánk. Ha úgy volna, mint ők hiszik, se kontraktus, se testámentum, se obligáció nem kellene, sőt még a Corpus Jurist is elégethetnők, mert az egymáshoz vonzó szép bizodalom mind-

ezeket szükségtelenekké tenné. De ily ábrándozók, kik Eldorádóban vélik magokat, vagy minden vagyonikat elvesztették már nagy bizodalmok miatt s alamizsnára szorultak, vagy – amit még inkább hiszek – másokat csalni akarnak, amit olyanokon könnyebben vihetnek végbe, kik bíznak, mint akik nem bíznak, mert azok magok adják oda, amiek van, ezek pedig elzárják.

Vigyázva vigyük tehát főképpen pénzbeli dolgainkat, vagy hogy világosabban mondjam, senkiben ne bízzunk vaktán. Míg pedig hitel nélkül szegénykedésre vagyunk ítélve, vegyük addig sok számos hazánkfiait például, kik ámbár tudják, hogy majd-majd lerohanó lavinákon járnak, onnan mégse távozhatnak, mintha természetfeletti erő tartóztatná őket az iszonyú fúvaton, s mind mélyebbre omlanak le ellenállhatlanul az örvénybe. Mint Goethe halászát a bájoló nimfa mágusi erővel vonja le tiszta kristályába, úgy húzza őket is valami lefelé a szegénység és szégyen zavarába – s kár, hogy felébredtekkor nem liliomszínű hölgyet, hanem szamaritánust tartanak karjaikban – vagy inkább az őket.

S így szükséges a dologhoz vagy legalább annak filozófiájához valamennyire értenünk, ezt pedig másképp nem eszközölhetjük, mint nevelés, tanulás, idomlás – elkészítés – által.

Mennyit írtak már az elsőről, jó Isten, s mely sok jót, derekast! De hány ember olvasta, mely kevés emésztette meg, s ugyan kik hozták életbe? Ezzel is csak úgy vagyunk, mint fenn a bölcsesség előadott állításával; ki-ki elmondogatja, s kevés vagy senki se követi. A nevelésről mindenki szól s okoskodik, használnát, sőt szükségét átlátja, de magára s másokra nézve mi hasznot von belőle? Hány tud élni magához s körülállásihoz képest? Nézzünk körül; magyar birtokosink, kivált a dúsabbak közt, hány a jó gazda, törvényértő, szónok, hazaismerő, honvédő? S nem mindezt kellene-e mesterségünk szerint *tudnunk*, midőn tán sok más egyébhez inkább értünk, s azokban pedig csak mellesleg s félszegen vagy éppen nem vagyunk jártasok.

Erről azonban nem mindenki tehet, mert némelyeket szinte már gyermekkorunkban kell tanulnunk, s ha nem tudjuk, szüleink hibája. Mindég csak azon kötelességekről szólunk, melyekkel szüleinkhez kötttetünk, azokról soha vagy ritkán, me-

lyekkel gyermekink iránt tartozunk, holott ezek még szentebbek. Hála az egeknek, hogy szüleim, kiknek áldom hamvait, ezt éppen úgy hitték, s azért ily szó illik is ajkaimra! Ha kötelességünk háladatosaknak lenni lételünkért – mely előttünk tán nem is kívánatos – s azért, mivel éhen nem hagytak halni, vagy mivel mint egy agárkölyket, messze a háztúl kosztba [nem] adtak, ahogy XIV. Lajos híres idejében volt szokás, nem százszor nagyobb kötelességünk-e oly lényről gondoskodnunk, melyet mi idéztünk életbe, s melynek szerencséje s nyomorúsága nagyrészint kezünkben van?

A nevelés s kivált az első bényomások bámulandó következésűek; úgyhogy annak híja s ezeknek ereje miatt sokan se lelki, se testi javaikkal bölcsen élni nem tudnak, gyakorta legszorosb szükségikhez tartozó ismeretekben szűkölködnek, s azáltal természetesen oly kábultságba s végre oly nyomorúságra jutnak, mint azon mesteremberek, kik mesterségeket nem értik.

Ki dob el kenyeret egyhamar közülünk készakarva, s ha a zsemlye bélét vagy kenyér héját elvetjük is, nem rendül-e meg bennünk valamely érzés, mint ha nem jól cselekednénk, s inkább titkon dobjuk félre, vagy zsebünkbe dugjuk, mintsem más előtt hajítanók el; és mért? Mert dajkánk mondá egykor: „kenyeret vesztegetni nagy bűn" sat. Való is magában a dolog, hogy Isten áldását elhajítni nem kell, mert azzal a szegény elélhet sat. De az különös, hogy tán éppen az, ki egy darab kenyér elvetésén szinte megdöbben, százezreket, melyekért mégannyi kenyeret lehetne vásárlani, legkisebb megilletődés nélkül szór ki. S mért? Mert későbbi dajkái, szülei s nevelői vagy nem voltak, vagy nem mondták néki: „pénzt, vagyont kivetni bűn", vagy ha mondták is, nem oly jó móddal s aggódó nyájassággal mondták, mint azt első dajkája éneke zengé fülébe.

Az éjféli óra zendülése – mintha felébresztené a múlt lelkét – mellünket összevonja, s belső illetődéssel sejdítjük nyitva állni a régi idő érckapuit – s borzadva véljük érezni szorosb összeköttetését az élőknek a holtakkal. Hány bajnok, ki a harcmezőn félni, rettegni nem tud, ki bátor szemmel nézi a halált, gyengül el könnyen az éjféli csend magányában a temető halvány emléki közt? S mért? Mert gyermekkorában száz meg száz mese

nyomta lágy velejébe eltörülhetlen nyomdokát: hogy az éjféli óra által függ a jelen a múlttal, az emberi nem lelkekkel össze! Mi fekete színhez kapcsoljuk a gyász ideáját, a kínaiak fehérhez; mert kedvesinket mi fekete öltözetben sirattuk s láttunk sírni másokat, ők fehérben. S nincs oly okoskodás, oly önmeggyőzés, oly erő, mely kisdedkorunk első behatásit kiirthatná.

Hány észrevételre ád mindez alkalmat? S kivált oly szülékben, kik magokat nem úgy *sokszorozzák*, mint az állatok – hanem az ember méltóságát is fenn akarják tartani.

Életbe léptünkkor mindent elkövetnek elgyengülésünkre. A tiszta levegőt tőlünk elzárják, mintha méreg volna; tej helyett levesekkel fullasztanak, s a természet útjától, mely közel van hozzánk, egészen eltávoznak, mert azt igen is távul keresik; később ideinkben pedig szinte mindenre tanítnak, csak életbölcsességre nem. Vagy kirekesztőleg lelki tulajdoninkat, vagy egyoldalúlag csak testi tehetséginket élesztik s gyakorolják, mintha egyedül lélek vagy csupa test volna személyünk. Ismeretinket s ügyességinket is nem annyira idomítják valódi haszonvételre, hanem csak hogy meglegyenek, mint ama filigrán remek, melyet csak nézni lehet – mert haszonvétel által kettétörnék.

Sem azon könyvtudós, ki testével tehetetlen, sem azon gimnaszta, ki lelkének hasznát nem tudja venni, nem tökéletes ember. Mind testi, mind lelki tehetségeknek teljes idomzatban kell kifejtve lenniek, hogy az ember a lehető legnagyobb tökéletességre emelkedhessen. A lélek úgy megkívánja az eledelt, mint a szív s a test – s az is elbágyad, elhervad anélkül.

Úgynevezett világba léptünkkor – mintha azelőtt abból kirekesztve lettünk volna, s azért abba nemritkán úgy is lépünk belé, mintha Holdból jönnénk – annyi bal szokásra találunk, s annyi bévett életrendszabásra, melyeknek alapjok nincs, de melyeket igaznak tartanak, s tán mi is tartunk – mert mindenkinek száján forognak –, hogy természetesen vagy mi is a többiekkel egy sorban járni vagyunk kéntelenek, vagy víz ellen úszóknak tartatunk.

„Az én fiaim társaságokba, teátrumokba sat. nem fognak menni, minekelőtte iskoláikat nem végezték el" – így okoskod-

nak gravitással sokan. És a köznép, mivel ezt már sok okos embernek tartatott úri személy mondá, még ugyan egészséges belátás- s elrendelésnek tartja; midőn csak egy kis részrehajlatlan fontolgatás után is éppen oly nevetségre méltó s természettel összeütköző nevelésmódnak leljük, mintha az anyaveréb fiával csak esztendős korában próbálgattatná a repülést s a róka megnőtt korú kölkével a ravaszkodást sat. Nem, nem, az embernek esni kell és sokszor esni, míg maga lábán tud állni; essék tehát inkább akkor, míg teste gyenge, de hajlékony, csontjai véknyak, de engedők. Minden törés vagy seb, akár testi, akár lelki – nem oly veszedelmes akkor, mint meglett korunkban.

Tapasztalást pénzért venni vagy hagyományképpen kapni nem lehet – fizetni kell azért mindég és mindegyiknek; a különbség csak az, hogy egyik minden testi szerencséjét s lelki egész nyugalmát veszti a tapasztalási alkuban, másik pedig a veszedelmes vásárból még birtokának jobb részét megmenti. S nem ez-e a nevelés célja? Minden törekedésünk nem a szerencsének-e, vagy ha azt az egek megtagadják, legalább a megelégedésnek elérése? S idomulásunk az élethez valjon eszközli vagy elősegíti-e ennek elérését?

A köznép a szerencsét kincs és hatalom cirkalmával méri. Sokszor halljuk állítni egy olyanrúl, ki magas születésű gazdag ifjú: „Ej, be boldog!", noha az, kiről mondják, tán sokszor közel a kétségbeeséshez halálos keserűséggel éli napjait. Van az emberben valami, melyben minden a világon mint egy tükörben mutatkozik. Ha tiszta ezen tükör s mindent rózsaszínnel fest, akkor megelégedett az ember; ha homályos s abban minden setéten tűnik elő, akkor boldogtalan. S azért látunk sok szerencsétlent, kit szerencsésnek lehetne gondolni; s viszont sok megelégedtet alacsony helyezetben, kinek alig van élelme.

Ezen valami pedig általjában véve nem egyéb, hanem *elromlottság* vagy *el nem romlottság*. És ugyan ezt mi eszközölheti vagy hátrálhatja jobban, mint az első benyomások, anyatéjjel szitt s gyermeki korunk előfogalmai, ami nem egyéb, mint a célirányos vagy elhibázott nevelés, mely jövendő életünk s sorsunk víg vagy szomorú létét határozza el!

Ha végre már szárnyinkon repülünk, hány balvélekedéssel

kell küszködnünk – s mennyire lep el akaratunk ellen minden felvigyázásunk mellett is a rozsda, a penész, mint a levegő, melyet be kell szívnunk, legyen az egészséges, legyen bár hideglelős.

Ami testi tehetségeinket illeti, hány képzi magát nagyobb tekintetű embernek, mivel nem jó gyalogló, lovon nem jár, úszni, viaskodni, evezni, sikánkozni s több effélét nem tud, s azt véli, hogy az csak ifjúsághoz s alacsonyabb rendűekhez illik. Pedig bizonyosan testére és így egész személyére nézve tökéletesb ember az, ki több gimnasztikai ügyességgel bír. – Ami ellenben lelki tulajdonink kifejtését illeti, némely azt általjában csak hazai tudományokra, némely pedig egyedül külföldiekre s nemkülönben úgynevezett szépművészi vagy *speculativa* nyomozásokra terjeszti. Ha nem tudunk franciául, szép társaságban kikacagnak, ha nem tudunk magyarul, szánakozást gerjesztünk hazánkfiaiban. Ha sokat nyargalunk, gyaloglunk, úszunk sat., némelyek előtt komoly férfiúi tekintetünk szinte veszélyben forog, mert ezek gyakorlása mély ítéletek szerint minden lelki tulajdont kirekeszt; ha pedig mindég csak olvasunk, ülünk, jóllehet egy kevessé sétálgatunk, végre akaratunk ellen is úgy meghízunk s mindenesetre annyira elgyengülünk s -asszonyosodunk, hogy *insurrectió*hoz többé nem állhatunk, ha ott nemcsak vitézi öltözetet s *titulus*t akarunk halászni, hanem ugyancsak derekasan katonáskodni is.

Egyik ma azért kárhoztat, mert harisnyát viselünk, s inasunk német ruhában jár, vagy hogy lovunk farka rövid. Másik vadságunk- s betyárságunkért üldöz, s nevetségesnek látja, hogy még utcán s lóháton is pipázunk. Egy harmadik mindent megbocsátna, csak szakállunk ne volna oly hosszú; de felejti, hogy csak két életforgás előtt eldődinknek, kikre annyira szeretünk provocálgatni, igen hosszú szakállok volt, s akkor megint bizonyosan ők hitték, hogy elbomlik a világ, ha azon szép férfiúi fekete vagy pátriárkai hó szakállhoz beretva közelít! Mintha polgári erénynek szakáll volna fészke, úgy mint Sámson óriási ereje – az Írás szerint – hajában volt. Egy más megint késő ebédlést gyűlöl mint halálos bűnt, s azt, ki későn s tán munka után eszik, magánál, ki korán s tán munka előtt nyeli sültjeit, sokkal cseké-

nak gravitással sokan. És a köznép, mivel ezt már sok okos embernek tartatott úri személy mondá, még ugyan egészséges belátás- s elrendelésnek tartja; midőn csak egy kis részrehajlatlan fontolgatás után is éppen oly nevetségre méltó s természettel összeütköző nevelésmódnak leljük, mintha az anyaveréb fiával csak esztendős korában próbálgattatná a repülést s a róka megnőtt korú kölkével a ravaszkodást sat. Nem, nem, az embernek esni kell és sokszor esni, míg maga lábán tud állni; essék tehát inkább akkor, míg teste gyenge, de hajlékony, csontjai véknyak, de engedők. Minden törés vagy seb, akár testi, akár lelki – nem oly veszedelmes akkor, mint meglett korunkban.

Tapasztalást pénzért venni vagy hagyományképpen kapni nem lehet – fizetni kell azért mindég és mindegyiknek; a különbség csak az, hogy egyik minden testi szerencséjét s lelki egész nyugalmát veszti a tapasztalási alkuban, másik pedig a veszedelmes vásárbúl még birtokának jobb részét megmenti. S nem ez-e a nevelés célja? Minden törekedésünk nem a szerencsének-e, vagy ha azt az egek megtagadják, legalább a megelégedésnek elérése? S idomulásunk az élethez valjon eszközli vagy elősegíti-e ennek elérését?

A köznép a szerencsét kincs és hatalom cirkalmával méri. Sokszor halljuk állítni egy olyanrúl, ki magas születésű gazdag ifjú: „Ej, be boldog!", noha az, kirűl mondják, tán sokszor közel a kétségbeeséshez halálos keserűséggel éli napjait. Van az emberben valami, melyben minden a világon mint egy tükörben mutatkozik. Ha tiszta ezen tükör s mindent rózsaszínnel fest, akkor megelégedett az ember; ha homályos s abban minden setéten tűnik elő, akkor boldogtalan. S azért látunk sok szerencsétlent, kit szerencsésnek lehetne gondolni; s viszont sok megelégedtet alacsony helyezetben, kinek alig van élelme.

Ezen valami pedig általjában véve nem egyéb, hanem *elromlottság* vagy *el nem romlottság*. És ugyan ezt mi eszközölheti vagy hátrálhatja jobban, mint az első benyomások, anyatéjjel szitt s gyermeki korunk előfogalmai, ami nem egyéb, mint a célirányos vagy elhibázott nevelés, mely jövendő életünk s sorsunk víg vagy szomorú létét határozza el!

Ha végre már szárnyinkon repülünk, hány balvélekedéssel

kell küszködnünk – s mennyire lep el akaratunk ellen minden felvigyázásunk mellett is a rozsda, a penész, mint a levegő, melyet be kell szívnunk, legyen az egészséges, legyen bár hideglelős.

Ami testi tehetségeinket illeti, hány képzi magát nagyobb tekintetű embernek, mivel nem jó gyalogló, lovon nem jár, úszni, viaskodni, evezni, sikánkozni s több effélét nem tud, s azt véli, hogy az csak ifjúsághoz s alacsonyabb rendűekhez illik. Pedig bizonyosan testére és így egész személyére nézve tökéletesb ember az, ki több gimnasztikai ügyességgel bír. – Ami ellenben lelki tulajdonink kifejtését illeti, némely azt általjában csak hazai tudományokra, némely pedig egyedül külföldiekre s nemkülönben úgynevezett szépművészi vagy *speculativa* nyomozásokra terjeszti. Ha nem tudunk franciául, szép társaságban kikacagnak, ha nem tudunk magyarul, szánakozást gerjesztünk hazánkfiaiban. Ha sokat nyargalunk, gyaloglunk, úszunk sat., némelyek előtt komoly férfiúi tekintetünk szinte veszélyben forog, mert ezek gyakorlása mély ítéletek szerint minden lelki tulajdont kirekeszt; ha pedig mindég csak olvasunk, ülünk, jóllehet egy kevessé sétálgatunk, végre akaratunk ellen is úgy meghízunk s mindenesetre annyira elgyengülünk s -asszonyosodunk, hogy *insurrectió*hoz többé nem állhatunk, ha ott nemcsak vitézi öltözetet s *titulus*t akarunk halászni, hanem ugyancsak derekasan katonáskodni is.

Egyik ma azért kárhoztat, mert harisnyát viselünk, s inasunk német ruhában jár, vagy hogy lovunk farka rövid. Másik vadságunk- s betyárságunkért üldöz, s nevetségesnek látja, hogy még utcán s lóháton is pipázunk. Egy harmadik mindent megbocsátna, csak szakállunk ne volna oly hosszú; de felejti, hogy csak két életforgás előtt eldődinknek, kikre annyira szeretünk provocálgatni, igen hosszú szakállok volt, s akkor megint bizonyosan ők hitték, hogy elbomlik a világ, ha azon szép férfiúi fekete vagy pátriárkai hó szakállhoz beretva közelít! Mintha polgári erénynek szakáll volna fészke, úgy mint Sámson óriási ereje – az Írás szerint – hajában volt. Egy más megint késő ebédlést gyűlöl mint halálos bűnt, s azt, ki későn s tán munka után eszik, magánál, ki korán s tán munka előtt nyeli sültjeit, sokkal cseké-

lyebb embernek tartja. S számtalan több efféle, melynek előadására hónapok kellenének!

S ily helyezetben addig vergődünk a *„mit tegyek, s mit fognak mondani"* közt, míg mindenkinek szolgájává s előítéletek rabjaivá leszünk, vagy keblünket bezárva, az élet piacát odahagyván, igazi egoistákká válunk.

S nem ezen két osztály teszi-e az emberi társaság nagy részét, melynek egyike rablánc által lebilincseltetve minden magasb és nemesb repülésre erőtlen; másika pedig elkeseredve se felebarátinak, se hazájának nem él, hanem csak önmagának, s elszakadását a világtúl mint embergyűlölő kezdi s közönségesen mint szibarita végzi, ki se lelkét, se szívét többé semmivel sem táplálja. Spedig magyar boldogan vagy csak megelégedten is miként élhet ily erkölcsi eledel nélkül, ezt kérdem részrehajlás nélkül. A magyar, kinek nagyobb része lélek?

De hol a hiba? Hogy a nevelés tárgyiban ti. testünk kifejlődése, státusunkhoz szükséges tanulásink s társaságban múlhatlanul tudni valóink közt nincs összehangzás, súlyegyen; s hogy közönségesen sokban igen is haladtunk, s így másban egészen hátramaradtunk, mely elég oka tökéletlenségünknek.

A gimnasztikát igen későn kezdjük, s azért minden ágozatiban, mint kellene, azt jóformán soha meg sem is tanuljuk. Bajos is harmincesztendős embernek ügyetlenül a vizet verni s abból untig inni, vagy a jégen nem sokkal igézőbb alakban jelenni meg, mint valamely lóforma állat, melyet néha juhnyáj közt is látunk, midőn mellettünk ügyes mozdulatokkal a legkisebb gyerekek is a vízben vagy jégen egymást versengve űzik. S azért, ha szüleink iránt kötelességiket e részben elmulaszták, tán többé nem is kezdünk ezen gyakorlásokhoz, ami által, akárhogy tagadjuk is, valamely csorba marad rajtunk.

Mesterségbeli tanulásinkat se folytatjuk oly állhatatossággal, mint azt tenni kellene s bizonyosan tennők is, ha magunkat őszintén kérdeznők, s így elhatározottan tudnók, mihez kell fognunk. Mi igen sok oldalra daraboljuk természeti talentuminkat, s azért közönségesen tudunk *ex omnibus aliquid, ex toto nihil* – s így se oly jó s ügyes katonák, se oly törvénytudók és szónokok, se oly jó gazdák nem lehetünk – mint azok, kik min-

den idejeket s törekedésiket ezek közül csak egyre különösen fordítják.

Amit végre az életben s társaságban tudni kellene, igenis messze keressük, s köztünk sokan azt gondolják, hogy öntartásunk mennél feszesb, csafartabb, piperésb s különösebb, annál kellemesb s tetszetősb, holott az egyenes, természetes s férfiúi egyszerűség, kivált magyarban, minden bizonnyal kirekesztőleg legnemesebb; s kedveltetőbb mód élni világát. Viseletünk- s külsőnkre nézve kívántatót vagy keveset, vagy tán igen is sokat tanulunk, s azáltal becsünk egy részét megint elvesztjük. A külső pedig sokkal fontosb, mint gondolnók; mit ér a legszebb pentelikéi márvány, ha kifaragva nincs? De lehet belőle belvederi Apollo, s csak annyi és nem több; mert minden még tökéletesbre való törekedés – megsemmisítné a remeket. Ilyformán mily nevetséges lehet földink is, ha valami igen különöst s igen tökéletest akar mutatni, vagy abban keresi eredetiségét s magát *zseninek* véli, ha se nem nyíri, se nem fésüli haját, kezeit pedig, mint Newton, sohase mossa!

S így nevelés, tanulás, idomulás kell. De mint eszközöljük ezeket? Számos mestert miképp fizethetünk, jó nevelőket mi módon tarthatunk, minden szorgalmat mely úton fordíthatunk gyermekink kimívelésére, hazánkat s a külföldet hogy ismertethetjük meg velek? *Hiszen mindez szörnyű sokba telik.* Pénz kell tehát! De ezt megint ugyan ki adja? Kell tehát előmenetel a gazdaságban, kell kereskedés! De ezekről csak álmodni se lehet bizonyosság s *hitel* nélkül.

Honunk felemelkedésének mélyebb köve tehát a hitel a nevelésnél, ugye? S azért mely hiábavaló beszéd, melyet sokszor köz tapsszal kénteleníttetünk hallani: „maradjunk szabadok, habár szegények leszünk is" – mert akárki mit ábrándoz, csak a vagyonos nemzet szabad, s egyes személyekről Franklin azt mondja: „könnyebben összerogy az üres, mint a teli zsák". Az, ki jobban bírja magát, rendszerint függetlenebb, mint az, ki néha más segedelmére kénszerül; többet tudhat, mert élelmére nincs annyi gond, több ideje marad öntapasztalására, gyermekeit jobban nevelheti sat. S ha lépve megyünk előre, úgy látszik, hogy a mező virágzása, kereskedés sikere s lakosok fényes

bőre a szabadsággal mindég karöltve jár; a szegénységből ellenben elaljasodás, abból pedig végre szolgaság leend vagy pásztori s rablói életmód, mely farkashoz illő inkább, mint emberhez, ki szebb s hatalmasb lelkek rokona.

Mindenkinek ön mesterségét kell tanulni; azonban tanulni kétféleképp lehet: rendetlenül s rendesen, és száz tanuló közt, ki rendetlenül vagy, ha szabad mondanom, szokás szerint tanul, tízben a tanulás több hasznot fog tenni, mint ha éppen nem tanult volna, kilencvenben pedig több kárt.

Az elmének fő tehetségi – praktikai tekintetben véve – a képzelet, emlékezet s ítélet. Ezen három tehetség egyenlő vagy inkább egymáshoz illő arányozata alkotja a tökéletes egészséges agyvelőt, s ha egyike ezen tehetségeknek nagyobb hatalmat vagy kiterjedést nyer, az szinte mindég a két más tehetség kisebbülésével s csorbulásával szokott esni.

Ki rendetlenül s minden szisztéma nélkül tanul, az emlékezőtehetségét terjeszti s képzeletét; mert bizonyos, hogy két idea egy harmadikat szül. S némelyek társaságában ideáink csudálatosan szaporodnak, másokéban szinte elmaradnak, s egyikkel több észt lelünk magunkban, mint másikkal. Ha valakinek egy saját új gondolatja sincs, majd támad két oly gondolatból, mely másé s melyet hallott vagy olvasott, s az észrevehetőleg tán legkisebb hasonlatban sem fog lenni a nemző gondolatokkal; úgy mint az állati vagy emberi származat némelykor egy nemzőjére sem üt, vagy tán egyik- s másikhoz is csak igen keveset hasonlít.

Már a képzelet s emlékezet felemelése s kiterjedése által az ítélőtehetség csonkul s keskeny körökbe szoríttatik. Pedig ezen tengely körül forog minden embernek mestersége.

Nem kell ennek következésében a koponyát többel tömni, mint amennyit elbír, nehogy az ítélőerő gyengüljön, s tanulni józanabb az életből, az emberektől, mintsem mindég csak nyomtatványokból s a múltból. Senki se higgye, míg él, hogy tanulásit már elvégezte, hozza inkább báró St[eigentesch] mondását emlékezetébe: „abból, amit nem tudunk, több százezer tudóst lehetne koholni", mert bizonyos, hogy azon rész, melyben egy cseppet se vagyunk jártasok, jóval nagyobb, mint hol egyet s mást homályosan már gyanítunk.

Sokan csak azért sem mennek némelyekben elő, mert azt gondolják, tudják immár. Magamnak van emberem, ki a kávés rizskásafőzést Törökországban, fagylaltak készítését Olaszországban sat. soha tökéletesen meg nem tanulta, mert „hisz ez nem nehéz, uram, már ezt úgyis tudtam" volt állítása – s ma se tudja. Mások helytelen szégyenből nem vallják meg egyenesen, amit nem tudnak, s így sohase merik elfogadni az első leckét, nehogy hazugságon érjék őket.

Hogy pedig általjában még úgy se bírjuk magunkat, mint ahogy hitelünk nemléte mellett is bírhatnók, ennek még egyéb okai is vannak. Mindenekelőtt ritkán tudjuk tisztán, mi a vagyonunk, s így közönségesen abban csalatkozunk, hogy jobban véljük bírni magunkat, s ahhoz képest élünk is. Nincs továbbá jószágink javításában szisztémánk. Vagy mindegyre javítunk, s szép s nagy jövedelmink mellett mindég pénzben szűkölködünk, s életünk nagy részét úgy töltjük, mint egy vándorló mesterlegény; vagy pedig egyszerre minden életgyönyörűségben akarván részesülni, jószáginkat ahelyett, hogy jobbítnók, inkább rontjuk, s oly állapotba hozzuk, hogy jövedelmink végre mintha kiszáradnának, elmaradnak, kívánságink pedig azonban naprúl napra nőnek.

Azon módokat s intézeteket se igen ismerjük s kivált nem értjük, melyek által civilizáltabb országokban, ámbár kis tehetséggel, mégis sokan szinte minden életjavakban részesülnek, melyek nálunk kirekesztőleg csak vagyonosok sajáti. – De ezekről majd más időben.

Az említettek mindazáltal csak hitvány módjai a gyarapodásnak azokhoz képest, melyek a bizonyos hitelből áradnának a tőkepénzesre, földbirtokosra s egész országra, s inkább csak a creditum természetes következési.

Vehetné csak kamat nélkül mindegyik künn heverő pénzét, mely valóban neki egy kopott malomkőnél többet nem ér, kezibe, kaphatna csak a földesúr jószágai becse szerint elegendő pénzt becsületes kamatra – s lehetne is bizonyos, hogy azt megint fontos ok nélkül nem mondják fel –, mennyit nem nyerne az által a közönség, az ország, s mennyire nem terjedne lassanlassan ennek haszna jóltévőleg a haza legkisebb ereibe! A ter-

mesztmények egy kevessé jobb ára, a pénznek kissé sebesb fordulása mennyire nem emeli időszakként egy vagy más vidéknek egész lételét? De mint változó időben, látszassék bár néha napsugár, nem érhetik a gabna aratásra, mert ahhoz állandó szép nyári idő is kell; úgy nem fejlődhetik ily villám rövidségű jobblétünk által mindaz ki, ami anyaföldünk virágzását, földeink jobbulását s a haza nemesb és magasb állását minden bizonnyal következtetné. S ha meggondoljuk, hogy mostani állapotunkban semmi egyéb nem tart, mint azoknak okoskodása, kik a dolgot éppen nem értik, vagy azok, kiknek a mostani zavar és setétség eszközléseik rútsága miatt kívánatos – valóban azt mondhatni rólunk: szárnyaink magasb repülésre nemigen valók!

Ezek szerint úgy látszik, hogy mind testi, mind lelki hátramaradásunk egy fő oka a *hitel hija*. Agyvelőm legalább úgy mutatja, s más szövétnekem nincs. Boldogok, kiket inspiráció világít!

Azonban fordítsuk meg a kérdést, s ezen szakaszt vizsgáljuk tovább:

A MAGYAR NEM BÍRJA MAGÁT OLY JÓL, MINT KÖRÜLMÉNYI ENGEDNÉK

Ki minden nélkül el tud lenni, és semmi szükségei nincsenek, irigylésre méltó, tagadni nem lehet; s kivált, ha egy olyan szabadulhat meg az élet számos kötelitől, ki annak minden javait ismeri is, s nem olyan, kinek minden nélkül ellenni kell, és szegénysége s nyomorúsága sohasem éreztete vele valami jobbat. Azonban se Zénón, se Rancé iskolái nem illenek a mai józanabb időkorhoz helyesebben, mint Epikurosé vagy Voltaire-é, mert az emberiség díszére jóformán el van már döntve, hogy a lehető legnagyobb szerencsét sem a magától mindent megtagadó, sem az örömekben undorodásig úszó nem találja fel, hanem az, ki lehető legtöbb keserű érzések eltávoztatása mellett, mérsékelve még édes gerjedelmekkel is örvend. S így ne gondoljuk, hogy az, ki nem szegény, már jól is bírja magát, mert aki jóllakott, kinek ruhája s hajléka van, bár sokan boldognak tartják, és szegénynek általjában nem is mondhatni, még messze van azon

megelégedés pontjától, melyet elérni minden ember törekedik. Ki állati része jólétében gondolja feltalálni belső csendét, nem ismeri nemesb lelkek szép örömit, s boldogsága nem lehet sokkal nagyobb, mint az állaté, mely nem tudja, „honnan, mi, hová", s azért éppen úgy méltó az irgalomra, kinek módja nincs lelki tehetségei kifejtéséhez, mint kinek kenyere nincs; szánakozásra éppen úgy, ki lelki eledelt nem bírhat el, mint kinek gyomra testi táplálást nem emészthet; s ha valamelyiknek hátramaradni vagy veszni kellene, veszne inkább az agyag. De nem szükség, sőt öncsorbulásunk lenne, míg emberi létel sorsunk, ha csak egyik részünk kényei vagy a másiknak reményei volnának kielégítve. Se magasb lelkek, se állatok nem vagyunk, hanem emberek; éljünk azért mint emberek, csakhogy halhatatlan részünk soha ne váljon rabbá.

Azon okoskodás: boldog, ki nem ismeri a jót, mert így nem is óhajthatja, már elavult – s éppen oly józan, mint a kő szerencsés, mert semmije se fáj. Nem negativa, hanem positiva szerencsére van alkotva az ember. Csakhogy: kész sültet ne várjon házához, de a földdel vívjon meg, hogy azt megszerezhesse magának; úgy minden bizonnyal nincs a magyar szegénységtűrésre teremtve, hanem hogy mindegyik azt mondhassa magáról: jól bírom magam. Ennek értelme pedig ugyan tág, s ezt sem érhetjük el emberhez illendően az országúton vagy kandallónál ülve, mert számtalan szükségünk van, melyeket kielégítnünk kell, minekelőtte magunkrúl azt mondhatnók: jól bírjuk magunkat. S mely igen nevekednek azok naprúl napra, amint a mesterségek s tudományok inkább s inkább fejledeznek, s mi állatiságunkbúl mind jobban-jobban kilábolunk! Azonban azt, amit az Örökkévaló csak resttűl tagadott meg, a fáradozónak pedig azért nehezíté, hogy munkája gyümölcse annál édesb legyen, kirekesztőleg csak bölcs elintézés s állhatatos munkásság által tehetjük sajátunkká.

Szép termékeny mező, csinos ház, falusi élet kellemei, vadászat, paripa s több efféle mit érnek egy kis külföldi tudósítás, az emberiség egyben-másban előmenetelének rajza, jó könyvek használása nélkül, s ki ura ugyan már az elsőbbeknek, de utóbbiakkal nem él, jól bírja-e magát? Vagy azon férj, kinek felesége

szép és hű, gyermekei vidorok s erősek – de ki a közjóra nézve süket és vak, s hazája előmenetele lelkét éppen úgy nem deríti, mint annak hátramaradásán nem pirul? Egyik, s másik is, menynyi számtalan kellemes érzésben nem részes! Vagy tán az bírja jól magát, ki városban s külföldön keresi az élet minden kellemit, s kinek hazafiai és számos jobbágyi csak unalmas vagy ijesztő álom képében jelennek meg; vagy az, ki mindég otthon nem is sejdíti, mely megillető- s szívrehatóképpen tudta a gyenge ember a természet némely titkait már felfedezni, az örök setétséget némelyekben szürkületre bírni, s mennyire közelíthetett elmeereje s lelke tisztasága által a legfőbb tökéletességhez!

Léleknek a testtel szoros egybehangzása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. – S csak az bírja igazán lelkét s testét jól, ki egyik- s másiknak minden lehető eledelével bővelkedik.

Sok függ a körülményektől, melyeket kinek-kinek helyezetében ismerni kell, nehogy eledelkeresésben minduntalan víz ellen evezzen, s vitorlái szél nélkül vergelődjenek, s ő végre éhen haljon.

Az angol nem *bírhatja magát jól* éppen azon módon, mint a muszka, magyar nem oly módon, mint az olasz, a kínai nem azon, mint a török. Mindegyiknek helyezetében különb ízű, különb mennyiségű az eledel, úgyhogy hirtelen változtatás veszélybe hozhatná az egész organizmust, midőn lassú elszokás az alábbvaló eleségtől s halk elfogadása a nemesebbnek csak hasznos a egészséges lehet.

Szinte mindenki jobban bírhatja magát szorgalma után, akárhol jött a világra. S hát még hazánk földén! A földbirtokos józan elintézés által sokszorozhatja jövedelmét. S ez csak magunktúl függ. Már az angol földbirtokos ezt nem teheti, mert mezeje igen nagy javítást nem szenved, földje vénebb lévén a mienknél. A tőkepénzes józan elintézés után 12 esztendő alatt tőkéjét kettőztetheti, s ez is csak magunktúl függ. – Már a török tőkepénzes ezt nem teheti, mert veszedelemben forog, ha kamatoltatni akarja s gondosan el nem zárja. Mi igen sokat tudnánk termeszteni, de kereskedési fekvésünk nem felettébb ked-

vező. – Gallia fekvése ellenben kivitelre dicsőséges; de ott megint bánáti, bácskai mező nincs.

Így van minden hazában felesleg és hiány, s csak az, ki azokat tökéletesen *ismeri*, szerezhet lassan-lassan magának s hazafiainak több birtokot. S nem az cselekszik bölcsen, ki hazaszeretetét abban helyezteti, hogy minden idejét annak dicséretére pazarolja, hanem inkább az, ki hátramaradásit fejtegeti s boldogításában elősegélleni fáradozik. Ami igazán jó s kitűnő, nem kell annak dicséret; fénylik a gyémánt magában is. S nemritkán egy becsületes ember, ha Leonidashoz, Montaigne-hez, Pitthez sat. hasonlítjuk, nevetségessé válik; s az, ki hevében neki használni akart, inkább ártott, s ama két francia közmondásra emlékeztet: Ki nagyon sokat mond, semmit sem mond; Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint ha az embernek ostoba barátja van.

Kell tehát ismerni hazánk javait, hiányit s helyezetünk minden oldalit, mert csak így bírhatjuk valódilag jól magunkat. Hogy az országban ami hátra van, előre menjen s ne talán félre, ahhoz legény kell a gátra s ember, a szó legvelősb értelmében! Kell nemzetiség, mert csak úgy bírhatja magát ki-ki jól, ha az marad, mivé Isten alkotá: török török, angol angol, magyar magyar sat. Az igaz török nem gyengül el Várna düledékin, hanem halni kész vagy csak urának s nemzetének élni; nemzetiség vívja ki a trafalgari s abukiri veszélyeket; ekképp gyűlöli az igaz magyar a homályt és cimborát, s a legjobb hazafi törvényes királyának leghívebb jobbágya is.

S ugyan hány áll köztünk őszintén a lelki függetlenség középpontján, valjon! S ki nem hajlik kissé egy vagy más részre? Mintha király és hazaszeretet olyan volna, mint ecet és olaj, mely soha eggyé nem vegyül. S mennyire nem idegenít el ezen balvélemény sok becsületes hazafit egymástól, kik a legfontosabbakban egyenlőn éreznek, gondolnak, s kiket szorosabb barátság kötne össze, ha egymást jól ismernék! S mily ellenkező gát ezen szomorú heterogeneitás hazánkban! Mely többek közt annak is oka, hogy hitel nincs, és ez, hogy igazi serény földművelés, kereskedés nincs, s ez, hogy magát a magyar oly jól nem bírja, mint körülményi engednék. Ezen heterogeneitás annak is

oka, hogy a törzsökös magyar, ki egylépésnyire sem akar a világban haladni, midőn még a Föld is forog, úgy áll az igenis külföldies magyar ellenében, mint Róma és Alba a Horatiusok és Curiatiusok megküzdésekkor – mint ellenségek s nem mint földiek s barátok – holott legjózanabb volna egyiknek s másiknak is egy kissé engedni s egymáshoz közelítni.

Mi nem állhatna fel polgári erény és egyesületek által hazánk díszére s urunk dicsőségére anyaföldünkön!

Most sok a hitel hija s mindenekelőtt állapotunk nem ismerése miatt (ti. hogy hitelünk nincs), magát oly szomorú állapotba helyeztette, hogy nemcsak illő fenntartására nem marad neki elegendő, de még legszentebb kötelességinek se tehet eleget, s a neki őszintén kölcsönözött pénznek se tőkéjét, se kamatját nem fizetheti, mely talán egy becsületes háznépnek mindene! A nemzetiség soha szembetűnően s szívrehatóan nem szólott hozzá, hogy ily hátramaradásból hazafiaival kilábolni törekedjen – s így most apátiája s elkorcsosodása miatt oly helyen áll, melyről azt látja tisztán, ha felébred pillantatig émelgő szédelgésiből, hogy számos ártatlanra nézve ő egy rablónál nem jobb vagy egy gyújtogatónál nem különb! Mert arra nézve, ki, teszem, ezer forintjának se tőkéjét, se kamatját nem kapja, a következés éppen olyan, mint ha azt valaki tőle ellopta volna, azon különbséggel mindazáltal, hogy az egyik rablót, ki előtt ládánkat zárva tarthatjuk, a törvények üldözik, a másikat pedig, kinek bizodalommal nyitva áll kincstárunk, majdnem pártolják.

S mily keserűen élték ily idő- s vagyonpazarlók napjaikat, mennyire törekedtek, hogy idejeket, mint mondani szokás, megöljék – az időt, melyet egy Isten se idézhet többé vissza! Tudjuk meg csak: szeretik-e hazájokat? De csak jószágikat se ismerik! – Barátjaik-e hazafiaiknak? De még anyanyelveket se tudják! – Valamely speculativa szép- vagy empyrica-tudományokban foglalatoskodók s jártasok-e? – Éppen nem! – Jó gazdák tehát, újat próbálók? Ó, nem, sőt sequestrumrúl szólnak. – Örömben, vígságban töltik tán napjaikat, s távul kerüli őket a gond? Korántsem, sőt unalom nyavalájában sínlődnek. – S hát ugyan mik, tán rossz emberek, kik úgy élnek, mintha Isten se

volna, s az élet után mindennek vége? Éppen nem, inkább szelídség s jámborság példái. – Ah, tehát semmik, növényországba való becstelen plánták, s még annyi hasznot se hajtanak, mint egy fa, mert az legalább árnyékot ád s tűzre jó – s annál veszedelmesbek, mennél méltóbbak mentségre, s mennél megbocsáthatóbbaknak látszatnak gyengeségeik. Úgynevezett jó emberek, senki sem irtózik tőlök, mint azokat se kerüli senki, kiket sárga színek még nem árul el, de belsőképpen már keblekben a mirigy. Volna bár inkább vétkek oly rút, hogy a még el nem romlott ifjú tőlök undorodna! Mert könnyebben kikerülné a már külsőjével is émelgést indító hibát, mint azt, mely bizonyos eltüntető gyöngeség lepleivel fedezgeti szégyenit.

Némely érzi hátramaradását vagy tévelgő úton járását, s legalább pénzbeli összeköttetésiben akarja tisztán tartani lelkét, s özvegy s árva hitelezői sorsán megilletődik. De nem tud magán erőt venni s pompás s fényes életmódjárúl lemondani; mert nem ismeri az emberékesítő büszkeség s alacsony hiúság közt a különbséget. Büszkének véli magát, hogy úgynevezett rangja szerint élni meg nem szűn, s őtet a sors csapási nem verhetik le; midőn azonban valódiképpen más pénzét költi, és semmi egyéb, mint csak hiú. – A nemes büszkeség inkább rongyban jár és száraz kenyeret rág, mintsem azzal élne, ami nem övé.

Sok hív emberit kénytelen kenyér nélkül elbocsátni; más, ki legfüggetlenebb lehetne, magát oly helyezetbe zavarja, hogy sok hiábavalót, ki szolgája lehetne, s kit belsőképpen megvet, süvegelni s előtte hajladozni kénytetik. De minek terjesszem ezek előszámlálását végtelenre? Szánakozásra méltók, kik magokat érdekelve érzik, s kivált azok, kik szebb tulajdonokkal, keserves érzéssel néznek életekre vissza, s kiknek szerencsétlenségeket nem annyira magoknak, mint hiányos nevelésnek s hitel hijának tulajdoníthatni.

Ilyen legények a gáton, természet szerint, józan változást nem tehetnek vagy az áradó balvéleményeket nem tarthatják fel. Minden csak felsőbbségnek enged, legyen az erkölcsi, legyen fizikai.

Ha valaki egy szinte oly világos igazságot, mint kétszer kettő négy, rekedt vagy gyenge szóval hirdet, tán senki se hiszi, mert

tán senki se fogja hallani; de azon igaz szó, mely szabad mellből derekasan hangzik, előbb-utóbb elfogadásra talál.

Ha kívánjuk hölgyeink megmagyarosodását, tegyük azt, ami magyar, elfogadhatóvá, tetszetővé is. Eszközöljük azt felsőbbségünk által. Ne várjuk el, hogy szépeink lenni szeressenek oly hazánkfia társaságában, ki tán zsíros csizmában látogatja meg őket, pipaszaggal tölti el a házat, s beszédje közben a tiszta padlatra jókat pök, s vagy alacsony hízelkedéssel felhőkig dicséri, ha *jó reggelt* tudnak magyarul mondani; vagy mindenről oktatólag beszél, ámbár a negyedik vármegyében se volt; vagy egy originált akar mutatni, kinek esze szinte könyökében, s ki mindent összevissza habar, vagy némán és szolgaként az ajtónál áll sat. Mert természetes, hogy társasága egy oly külföldinek sokkal kellemetesb, ki messze járt, sokat látott, a legnagyobb következések kútfején, s a legnevezetesb történetek tanúja volt, s mulatságos előadása s életrevaló módja által órákat pillanatokká varázsol. Ne legyünk iránt ok igazságtalanok, s csak kérdezzük magunkat: helyeztetésekben nem szeretnők-e mi is inkább az utazott, kicsinosodott idegen társaságát, mint egy durva előítéletekkel megtölt földinkét!

Nem kívánunk-e inkább olyan emberek köriben lenni, kiktől élni tanulhatunk, mintsem olyanokéban, kik nevetséges tanácsok s faragatlan dicséretek által belsőnket nem kevésbé sértik, mint részrehajló vagy tán alaptalan okoskodásikkal untatnak? Ne fáradjunk annak megmutatásában, mert úgyis hiában lenne, hogy magyar leánynak illőbb volna magyarral mulatni sat., ha a külföldi magaviselete bátrabb, ügyesebb, kellemesb s tetszetősben tud körülte forogni. Egymáshoz vonzódásra, barátságra, szerelemre, megtetszésre s arra, ami múlat, semmi egyéb nem kénszeríthet, hanem csak felsőbbség és báj! Egyedül tiszteletre lehet valakit kénszerítni, egyébre semmire, amit ha ugyan megérdemlünk, még halálos ellenségünk se tagadhat meg tőlünk.

Ne törekedjünk hiába a víznek hegy ellen vitelére, s ne reméljük, hogy a teher felfelé essék; de eszközöljük inkább azt, hogy nemcsak tiszteletre, de még barátságra, sőt szeretetre méltók is legyünk, hogy tapasztalásink, szebb szokásink s ön-

tartásunk társaságunkat kívánatossá, mulatságossá s bájolóvá tegye. Ne vádoljuk asszonyinkat, mert bennünk a hiba! Álljon csak nemzetiségünk s magyarságunk oly szép fényben, hogy a szemérmes szűz bátran, habár pirulva is, egész világ előtt ismerhesse meg, hogy minket szeret, s boldog lenne életét miénkkel megosztani; ne féljünk, mind megmagyarosodik a jóraváló s kinek férje férfi.

Éppen úgy ne kívánjuk hátráltatni, hogy könyveket, erőműveket, gazdasági műszereket, egy s más házi bútorokat, lovakat sat. inkább külföldről szerezzünk, mint idehaza vásároljunk, de készítsünk helyesebbeket, tenyésztessünk jobbakat. – Ne mondjuk mindjárt hazafitlanságnak, ha egy külföldi könyv külsője jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb ízlés előmenetelének, s készítsünk még helyesbeket, ha lehet. Ha pedig belseje jobban múlat, írjunk eszesebbet, s tegyünk a sajtó szabadságárúl józan javallatot. Ne akarjuk, hogy egész világ minket vegyen mintául – modellául –, a vén ti. az ifjat, s az erősebb engedjen a gyengébbnek, tanultabb a tanulatlannak; alkalmaztassuk inkább magunkat a többiekhez, kivált a műveltebb nemzetekhez; mint közönségesen a fiú követi apja nyomdokát s az ügyetlenebb az ügyesebbet, s nem viszont.

Olasz énekes jobban fog énekelni, mint földink, akármily magasságra gondoljuk is azt idétlen dicséretink által emelni. – Az angol telivér kifutja lovunkat, akármily rossz szemmel néznők is. Didot párizsi betűinél szebbet nyomtatóink nem állítnak elő, akármit mondjanak is. Az éjszak-amerikai hajós bizonyosan kitesz pesti s budai csónakászinkon. Como s Bellagio vidéke sokkal kiesb, mint Somlyó vagy Badacsony tájéka. A földmüvelés Angliában s Belgiumban a mienket határtalanul felülhaladja. Madeira, Cherry borok tíz esztendeig is elvannak jól a hajó fenekén, a hegyaljai pedig sokszor még pincében is elromlik – akármily rossz néven vegyék ezen állítást sokan. Telelni minden kétség kívül kellemetesb Nápolyban vagy Párizsban, mint Szabadkán vagy Esztergomban, és számtalan több effélék. Szóval azt mondani: *extra Hungariam non est vita*, hiábavaló s kacagást vagy szánakozást okozó beszéd.

Hanem azért, mert honunknál van boldogabb éghajlatú vi-

dék is, hol úgyszólván se nyár, se tél nincs – azért, hogy több idegen nemzet annyival előbbre van lelki műveltségében, mint mi, és sokan köztünk még azt se tudják, mi az igazi szabadság – vagy azért, mert másutt a társasági kellem, tudományok bája s a bajnoki becsület jobb fényben állanak már, mint nálunk sat. – azért az el nem fajult magyar mégse fogja anyaföldét kevésbé imádni vagy azt éppen elhagyni; mert van valami ki nem mondható, mi a nemesb embert ellenállhatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapány vagy hósivatag.

Ha azonban nem a haza hátramaradási s szennyei teszik azon bájt, mely minket hozzája vonz – hanem a legszentebb kötelesség érzése, azt mindenben elősegítni s felemelni – akkor meg kell ismerni magunkban s körülményinkben a jót, de a roszszat is.

A nemzetek valódi ereje vadságon, fanatizmuson vagy tökéletes kiműveltségen épül. Közép ebben veszedelem nélkül nem lehet, mint nem is lehet károsb a félszeg felvilágosodásnál s tudománynál. Mi már ősi vadságunk nagy részét, mely Osman dühének valaha határt vont, letettük. Elhagyott bennünk a hitbeli viszálkodás s hasonlás ördöge, hála az egeknek – de most, midőn ősi bálványunk megsemmisült szinte két nemzetiség közt, s így igen gyengék vagyunk, s mindaddig azok is maradunk, míg a felvilágosodás félútjából ki nem lábolunk, s azon pontra nem emelkedünk, melyről minden vadságot s fanatizmust meggyőzhetünk; mint az ordító oroszlánt bátran várja be a jól fegyverzett ember s meggyőzi. Ne kételkedjünk: a lelkierő s ész végre bizonyosan minden testi erőlködésen diadalmaskodik.

Ki józanabb nemzetiség kifejlésére vágy, s legerősb fegyverekkel akar felruházkodni, az, mennyire tehetségében áll, az egész föld színét bejárja. Ha a sors magas helyeztetésben hozta e világra, leereszkedik néha önkényesen, s felkeresi a szegénységet, a nyomorúságot, mert azok legjobb s leghívebb tanítók; gyalog utazik s magányosan s kevés pénzzel; s olyasokra akad, amiket alig gyanított volna előbb, s majd nemsokára egészen felvilágosodik előtte belső érdeme könnyű léte, életfilozófiája

csekélysége, s hogy sok szívességet, szeretetet s barátságot nem egyébnek köszönhet, hanem tán csak véletlen születésének, pénzének s összeköttetésinek; s hogy egy harmadik, ha megkülönbözteti is címmel vagy dicsérettel őtet, valósággal magasabbra mégse emelheti, s egyedül maga által lehet csak jelessé akármiben. Észre fogja venni, mily szomorú önerejével a sarat emberül ki nem állhatni s az élhetetlenség lenyomó érzésében vagy hercegi palást, vagy grófi korona alá bújni, vagy pénzes láda mögé rejtezni kénteleníttetni. Tapasztalni fogja, mily szép s nemes érzés lakja sokszor a szántövető hajlékát, s hogy nagyobb szerencsére méltó. Meg fog végre abban győződni, hogy semmi sem melegíti belsejét kellemesebbül, mint azon érzés, hogy ő, ami, maga által az, s hogy senki és semmi nem teheti őtet nyomorulttá, mert ő minden életjavakkal oly bölcsen s édes örömest élni is fog tudni, mint azok nélkül megelégedten el is lenni.

Ily világi bölcsek mozdítják elő a józan nemzeti szellemet, s ilyenek nagyobb vagy kisebb száma alkotja egy ország nagyobb vagy kisebb erejét.

Minden felsőbbség jobbára idomítástól függ. A rosszabb ló, ha idomíttatott, meggyőzi a jobbat, mely idomítva nincs. Úgy éppen azon egy ember vagy ezred minden ellenséggel diadalmi hiedellel szállhat szembe, vagy eggyel se, amint ahhoz el van vagy el nincs készítve. Mai időben a legelszántabb bátorság is semmivé lesz a hidegvérű kombináció előtt, mert az ész meggyőzi a testet. Gyakorolni kell tehát magunkat az újabb taktika és stratégia rendszabási szerint az ország védelmére, hiszen alkotmányunk szerint született katonák vagyunk. Indisciplinált sokaság, bármi dühös lenne is megtámadása, mai időben végre meggyőzetve szélyed el. Azonban jó katona rövid idő alatt senki se lehet, ahhoz tudomány s hosszas gyakorlás kell, mint se tökéletesen jó, se felettébb rossz ember se lesz egyszerre senki. Hát a jóban s igazán nemesben hány esztendei gyakorlás szükséges életünk minden pillantatiban oly rendületlen önállásra, hogy se szépség bája, se nagyravágyás kísértete, se popularitás tömjénje meg ne tántoríthasson minket! Elpuhulhat lassan-lassan egy egész nemzet, mely valaha fél világot megrázá, mint vi-

szont hosszas ostrom alatt végre még az asszonyok is megszokják a bombákat s ágyúgolyóbisokat. – Annyi ereje van az idomulásnak, a szokásnak.

Az, ami valaha nemzetiségünk talpköve s ereje volt, idő jártával elbomlott, s jól mondja hazánk koszorús lantosa:

> „Oh! más magyar kar mennyköve villogott
> *Atilla* véres harcai közt" sat.,

s ami elmúlt, ne akarjuk azt megint életbe visszaidézni, mert lehetetlen – úgy mint elfolyt óráink se térnek soha vissza többé. Szükséges inkább – nehogy homokon állapodjon minden lételünk – új nemzetiségünk lelkét mindjobban kifejtenünk. Eléggé meg nem becsülhető szerencse, hogy a Mindenható oly században engedett élnünk, melyben nem korlátlan bátorság s felhevült képzelet vagy testi erő, hanem csak polgári erény s felvilágosított emberi elme teszik a nemzetek tartós sarkalatját. A vad ember nem erősb védelme, nem keményebb paizsa az országnak, mint a tanult, a szelíd; készüljünk azért inkább éppen oly erősek s bátrak lenni harcban, mint régi apáink valának, de kiműveltebbek, tanultabbak, nyájasbak, mint ők – s kivált otthon.

Ne oszoljon meg a magyar erő többé soha, de szerencsében, mint veszélyben legyen törvényes urának leghűbb s legerősb támasza – hiszen még a külföld is azért dicsér, hogy királyunkat, szabadságunkat egyenlően szeretjük; legyen a trónus mindennek középpontja s azon szív, melyhez a legtávulabb erek is kapcsolva vannak.

S évek tűnése után virágozzék egy nemesb s felemeltebb aera következésében a haza, mint örömre készült kert, melyben idegen a nyomorult, hol az ember méltósága szent, s melyben erény s ész a legszebb dísz! S honunk érdemes leányi, kiket ezen munkám szinte illet, legyetek ti segédei egy szebb, egy józanabb kezdetnek! Vezessétek ti, mint valaha Spárta anyjai, fiaitokat az érdem s erény mezejére! Fejtsetek bennek ki már gyenge koraikban minden szépre s nemesre vágyást! Neveljétek bátrakká, igazságszeretőkké, adott szavaiknak teljesítőjökké, szó-

val férfiakká! S ha valaha sivatag termő kies vidékké, posvány gazdag gyümölcsökkel viruló ligetté válik a hazában, ha a magyar név mindenütt tiszteletet gerjeszt, s a magyar híre mindenbeni előmeneteléért a föld kerekén elterjed, legyen az édes jutalmatok. Most a világ legszámosb nemzeti alig tudják, hogy vagyunk! S némely idegen ritkán hallván magyar szót még főbb városinkban is, azt kérdi: ugyan hol van Magyarország? – S ha magyar szó nem zeng a magyar asszony ajkain, s ő tán csak a külföld gondjaiban vesz részt, s csak az érdekli, ami Párizsban vagy Londonban történik, midőn nem is gyanítja házában a rendetlenséget, a zavart – s ha némán nézi a fiatal hölgy a hazafiúság legszebb tetteit, s azt anyanyelvén dicsérni sem tudja, nem használ akkor többé semmi, és

„Jár számkivetetten az árva fiú
S dalt zengedez és dala oly szomorú" sat.

De ne tartsunk ily elaljasodástúl, mert nem félelem s hideg tisztelet köt többé sok szerencsés gyermeket érdemes szüleihez, hanem a természet legszebb kötele, a szeretet – s nem hiszik többé a szülék, hogy külső fény s felszínség elég a magasbra szültnek minden csinosodására. És senki nem mer ilyeseket már tréfán kívül mondani: a nagy urat rossz írásárúl ismérhetni meg sat., hanem ki-ki azt gondolja s arrúl van meggyőződve, hogy a szép név csak érdemesre illik, úgy mint a kényes ruha jól nőttre, midőn a görbét, kit senki észre nem vett volna, csak elcsúfítja s nevetségessé teszi, s hogy a régi nemzetségbeliek csak abban nyertesek, hogy elődeiknek nemes nyomdokit követni szinte kéntelenek, nehogy azok őket tán be ne fogadják – s rokonságokból kitagadják. Hány szép régi magyar név jeleli már hazánk serdülő fiait, s Kálmán, Béla, Gejza, Gyula, László, Dénes sat. nevek mennyire nem gerjesztik szíveinket édesen érzett örömre, ha meggondoljuk, hogy mai anyáink nemesb része nem is fogja tűrni, hogy fiai ily neveknek új becst, új díszt ne adjanak.

Mi pedig a szebb lelkű asszonyt ne véljük olyannak, ki csak hiábavalóságokkal s őtet kecsegtetővel tud mulatni, s előtte

minden komolyabb s nemesb idegen. Ne gondoljuk, hogy külsőnk s felszínségünk, bármi tetszős s kedves lenne is, hajlandóságokat már megnyeri. – Ó, nem! Csak férfiúi báj – mely lelki s testi erőn alapul – dobogtatja sebesebben az el nem romlott aszszonyi lényt, s az olvasztja a kőszívet végre nyájas viszonérzésre.

S mi köti az emberiséget rejtett s titkos lakhelyében erősb láncokkal össze, mint egymáshoz vonzó szenvedelmünk? S valjon mi egyéb teszi ezen bájkötelek öröklétét, mint az adott szó szentsége s egymásban helyeztetett bizodalom? Tanítsatok tehát ti már gyermekkorunkban mindenekelőtt igazságszeretést s a csalfa, hazug *szó* s *tett* gyűlöletére; mert hány vagyonos elszegényülésével, mennyi szerencsétlen könnyárjával, hány repedt szív néma fájdalmival tölti be a hazug szó, csalfa tett a világot!

Legyen csak bizodalom a házasok és szeretők közt, hihessen barát barátnak, kösse csak bizonyos hitel polgárt polgárhoz, kereskedőt földművelőhöz, s mily kevés idő alatt terem a megelégedés s tán a szerencse is ott, hol eddig még sohasem mutatta magát!

S így mindég világosabb lesz, hogy bizonyosság és hitel nélkül hiába törekszik az ember jól bírni magát – s hogy annak tökéletes hija miatt sok számos birtokos, legkisebb hibája nélkül is, a sors ajándékinak igaz hasznát nemcsak nem veheti, de még sokszor üngét, melyet visel, se képes kifizetni.

A MAGYAR GAZDA MA NEM VIHETI MEZEIT A LEHETŐ LEGMAGASB VIRÁGZÁSRA

A mezei gazdaságot minden időben törekedett a józan kormány előmozdítni, s a legfényesb hivatalbeliek se szégyenlettek azzal foglalatoskodni – ezt ki-ki tudja. S abban se fog senki kételkedni, kivált a szűkölködő nem, hogy e tárgyat tudományosan s állhatatosan folytatni – akár mulat, akár untat – minden föld- vagy mezőbirtokosnak szoros kötelesség, mert sok az ember, kinek kenyere nincs, s még több a mező, mely műveletlen fekszik.

Amit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem, s azon dolog, amit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve; s bizonyosan valami hiánynak kell ott lenni, akárhol is, hol műveletlen termékeny föld s egyszersmind szegény ember találtatik. Azon hiányt mindazáltal feltalálni nem tréfa, és sok olaj égett már el annak felkeresésében, s feltalálási nehézsége csak abból is látszik, hogy annak kipótlása végett s hogy eke és borona igazi divatba jöjön, a mezei gazdaság egy igen nemes, úri s bájoló tudománynak hirdettetett minden erővel – ámbár kirekesztőleg csak az abból várható haszon bírhatja az országot virágra s gyümölcsre, s csak ezek mennyisége végre a szegényt jobb létre. Legyen azért a szónok, ki földművelést javasol, bár legékesebb és szívrehatóbb előadású is, nem fog annyira mozdítni, mint egy száraz számolás, mely a nyereséget bizonyolja. – Félre azért minden pompás és fényes ajánlással, mely *enthusiasmus*t gerjeszt s feneke nincs, s azért éppen oly sebesen lobban fel, mint a szalmatűz, de tovább se tart; s előre inkább a hidegvérű s józan számlálással, mert gazdálkodásban, kereskedésben csak *haszon* vagy *nyereség reménye* mozdít.

Ha egy bölcs meglett korában szakadna oly tájra, mely nem hazája, s melyen élni s jó előmenetellel gazdálkodni kívánna – anélkül, hogy a sok bevett mondás s balvélemény által valamely csorbulást szenvedett volna – kétségkívül helyezetét vizsgálná mindenekelőtt, azt tökéletesen megismerni törekedne, s úgy gazdálkodna, amint új hazája körülményi engednék. Ha Angliába vinné a sors, nem kezdené azzal gazdaságát p. o., hogy a parlamentet tüstént a külföldi gabnának minden időbeli kirekesztésére bírja, vagy hogy a hosszú szőrű juh kivitele szabad, a szegények fenntartására kívántató adó kisebb legyen sat., hanem magát eleinte a körülállásokhoz és szokáshoz szabná; nem avatkozna mindjárt a kormány dolgába, de halkkal mindazon jobbítni törekedne, amit a farmerek mezeiken, házaikban sat. folytatnak s űznek. – Ha Perzsia lenne lakhelye, nem vágyódnék ott mindjárt az urbáriumot lábra állítni vagy a vámok súlyán könnyíteni, mert megtörténhetne, hogy a sah ezt nem jó szemmel nézné, s őtet – ami ott büntetés módja – féltestig elte-

mettetné, s lábszárai kertsövény gyanánt szolgálnának; hanem perzsa mód vinné gazdaságát s életét; jobb lovakat tenyésztene, mint szomszédi, s mulatságul legjobb lován vadászna a vadszamarat. Ha Algírba vergődnék, nem kezdené azzal ottlétét, hogy a tengeri rablás ellen kelne ki, vagy a dey háremét egy nőre akarná szállítni, mert pallérozottabb szelídsége miatt, s hogy másokat lelki örömökre bírni akar, maga tán egy fejhosszával rövidülne meg, hanem ott törökösen élne, s égető hazája szokásit sat. jobbítva fogadná el. – Szóval: a bölcs, akárhová vinné is őtet a szerencse, soha és sehol sem úszna víz ellen, de nem is hosszában víz folytával, mint a lelketlen fa, mert első esetben előbb-utóbb elfulladna, másikban pedig sohasem érne partot; hanem azon kikötőhelyek felé iparkodna tartani, melyekben a fáradt utazó bátran nyughatik, s melyeket a bölcs némiképpen Szenegál partjain éppen úgy fel tud találni, mint Kotzebue öblében.

Szintúgy ismerje a hazában nevekedett gazda önálló helyét s minden körülményit, mintha már meglett korában hozta volna Isten Pannon vagy Kunság vidékire – mert másképp a gyermeki kor behatási szemeit mindég homályban s ítéletét örökkön kötve fogják tartani, s ő a középszerűség szomorú határin se magát, se hazáját túlemelni sohase fogja. – Mindenekfelett pedig *ne keresse a hátramaradást, a hibát másban, mert mással nem – hanem inkább magában, mert magával parancsolhat.*

A legmagasb kiműveltség legközelebb jár a tiszta természethez. A nemes egyszerűség egynek, mint másnak, legszebb bája. S ki a természet szent útjától soha nem távozik el, az igazi bölcs – s mindazok elhárításában, mik a természet útját előttünk homályba borítják, áll az élet legmélyebb tudománya. Józan ítéletre pedig a természetes tiszta belátás nemritkán annyit ér, mint sok számos jól megemésztett tudománnyal s mesterséggel teljes fő bírálása.

Raffaello képeiről csak tökéletes festő vagy olyan, ki éppen nem tud festeni, de lelke ép, hozhat igazságos ítéletet. Csak a tökéletesen hozzáértők vagy a nép bírálhatja meg Mozart, Rossini mennyei nyelveit. Csak az, ki tiszta természeti vagy minden oldalrúl kiművelt elméjébe bízik s azt foglalatosságára,

azaz megbírálásra szoktatja, nehogy az élet komolyabb pillantatiban máséra szoruljon, csak az áll a szó egész kiterjedésében *maga lábán*. Ha őtet *Walter Scott* némely munkái nem mulatják, s azt derék historikusnak nem tartja – ha ítélete szerint *Goethe* számosb darabjai sörház szagát, igen alacsony társaság címjét s rossz ízlés s unalom színét viselik, azt ki is meri mondani, ámbár az első ellen való kikelés a hatalmas divat megbántása, a másikról való ítélet pedig a német szellem megsértése. Saját szemével s nem máséval lát a független.

Így körülményinkről se ítéljünk mások szerint, hanem mint magunk szemléljük, nem amint mondják, hanem úgy, amint azokat találjuk. A gazda ismerje meg földei fekvését, minéműségét, s ne vigye gazdaságát sovány földeken úgy, mintha azok kövér telkek volnának, a szűk s népes határon nem úgy, mint a lélektelen tágos pusztán sat.

Mindennek van rossz s kellemetlen oldala, ellenben szép s jó része is. Ezen jobb s szebb résznek legjózanabb használhatása fog az eszmélkedő gazda törekedése, mint nemkülönben az okos ember élettörvénye lenni, ki azok megismerésében s felkeresésében mindenekelőtt az önkecsegtetést, az önmisztifikációt fogja kirekeszteni – mert ezeknél nagyobb szemfényvesztő s vakító a világon nincs.

Hány gazda találkozik nálunk, ki alföldön úgy viszi gazdaságát, mintha felföldön lakna s viszont? S ugyan hány van, kiről azt lehetne mondani, hogy székes vagy vizenyős földei, sovány domboldalai vagy sűrű rengetegi s még legjobb szántóföldei s rétei is a lehető legnagyobb tiszta jövedelmet hoznák? Hány ismeri igazán mezeit, lapányit, hegyeit, mocsárit, tavait, összeköttetésit, szomszédit, hazáját, éghajlatát sat.? S így nem természetes-e, hogy nemritkán még a legjózanabbnak látszó elintézés is semmivé lesz, mint az erős s másképp ügyesen felállított épitmény is összeomlik, ha üreg rejtez fenekén.

Mit ér azon hiábavaló, de igen közönséges okoskodás, melynek talpköve csak egyedül a sok „*ha*" s mindég „*ha*" s nem egyéb. Ha ők ülnének a tanácsban, ha Bánátban volna jószágok, ha őket meghallgatnák sat., akkor vágtatva indulna minden a tökéletesség felé sat. S mi magunk hányszor okoskodunk így!

S hányan hoznak rólunk s tetteinkről bal- s hibás ítéleteket, mert se szándékunkat, se helyeztetésünket nem ismerik. „Ha N. helyén volnék, tudnám én, mint kellene vinni gazdaságát. Most alig van épülete, földjei jobb részét víz bírja, tisztei csalják, nem is értik a dolgot, én kétannyi jövedelmet állítanék ki" sat. S mindez eszesen hangzik; de ha tudná, hogy N. mennyi adósságot vett át jószágival, semmi hitele nincs, csak mostan házasodván lakásrúl kell gondoskodnia, s más jószági is vannak, melyekben a javítás sokkal jutalmasb sat., akkor imígy fejezné be okoskodásit: „Ezeket mind nem tudtam." Azért nehezebb cselekedni maga helyén, mint másén; magunkén minden gátot s akadályt meglátunk, másén pedig közönségesen nem.

De ha hibáznánk is ítéletünkben s eszközink választásában, nincs-e annál természetesb, bármi szomorú legyen is?

Helyeztetésünk mennél magasabb, annál kevesebbet láthatjuk a dolgok valódi állapotját, mert akárki mit mond, általjában véve csak magunk szemeivel láthatunk. Ha a fülbesúgást, árulgatást meg nem szenvedjük, hogy tudhatjuk: hátunk mögött mi történ? Ha pedig elfogadjuk, mint hihetjük csak egy pillantatig is, hogy azok, kik oly alacsony s megvető mesterséget űzni képesek, minket, mihelyt hasznokat látják, megcsalni nem fognak? S íme, ez az emberiség árnyékosabb oldala!

Gazdáink egy része századát előzi meg, s úgy cselekszik, mintha már 1901-ben élne; más része pedig úgy gazdálkodik, mint II. András idejében volt szokás. Egynek mezei olyanok, mintha erővel hozták volna oda Belgiumból, másiknak síkjai pedig oly ábrázatlanok, hogy azokon tevével vagy dromedárral összetalálkozni nem volna meglepő. S ezen előmenetelek vagy hátramaradások nem mindég a körülállásoktúl, de többnyire a birtokosak gondolkodásmódjától függenek. Némelyik a burkus, a mecklenburgi sat. szisztémát dicséri s utánazza, midőn sok kirekesztőleg a magyar s erdélyi régi szokást magasztalja, s csak úgy szántja földét, mint azt nagyapja szántá valaha, vagy tán éppen nem is szántja! Olyik cseréppel s rézzel födi gazdasági épületeit, másik még nádgarádot se fon sat.

Ha a Heves vármegyei vagy bácskai gazdag angol módra gazdálkodna, balul tenné, mert a sokszor uralkodó szárazság miatt

nem díszlene minden fű neme lapányin oly derekasan, mint Albion szigetében, hol sok a köd, sok a nedvesség – úgy nem volna annak ítélete ép, ki azt hinné, hogy külföldön általjában semmi sincs, ami hazánkra igen illene, és egy s más tárgyban többé előre nem mehetnénk. Ha úgy volna, szinte a marhahús mindennapi használásának is meg kellene szűnni, mert régi apáink, bizony nem tagadhatni, valaha csak jobbára lóhússal éltek, s ha akkor, midőn az ökör jött divatba, szabad volt nékiek előhaladni, mért nem ma nekünk is abban, ami helyes s józan? S mért volna tőlünk az megtagadva? De sok akad olyan, aki valamely előmenetelen ma éppen úgy haragszik, mint három-négyszáz év előtt azon haragudott volna, amit ma dicsér s amiért ősatyáink bölcsességét áldja. Mint Kupa embere, éppen úgy kikelt volna annak idejében lóháton faszekér ellen, mint harminc esztendő előtt hintók s most zártkocsik ellen kelne ki. Az ilyes mindenben hátramarad, ami által senki sem veszt többet, mint ő maga: harminc esztendő előtt, midőn a többiek már hintón jártak, ő mind parasztszekéren ült; ma, midőn mások tisztaság miatt társaságba, s ha az út engedi, olvasás végett még utazásra is inkább zártkocsiban mennek, ő hintóba lép; ha pedig az emberi ész idővel még valami ügyesbet találand fel, ami által magát egy helyről másikra vitethesse, s mindnyájan vagy gőz által, vagy pedig levegőben fogunk szélvészképp utazni, akkor ne kételkedjünk, őtet fogjuk látni zártkocsiban.

Eleinte mennyit nem kiabált sok gazda a spanyol juh ellen, ki végre akkor adta magát testestül-lelkestül e tárgynak, midőn legszebb időszaka már leforgott. Ma éppen oly hevességgel kelnek angol ló, kender, selyembogár sat. ellen ki, mint valaha neginț más új javítás ellen fognak hevesen kikelni! Én józanabbnak s tanácsosbnak látom azon határt, mely az idő előtti előmenetel s a hátramaradás közt van, s melyet a hidegvér s csendes ész jelel ki.

Egyet s mást mindazáltal próbálni, úgy gondolom, kinek-kinek kötelessége, mert másképp egy tapodtat sem mozdulnánk elő. Ha mindenki magában azon egyszerű kérdést tenné csak: „valjon mi fogna történni, ha minden ember éppen azt cselekedné vagy azt abbanhagyná, amit én", lehetetlen, hogy igen

sok a világon másképp ne forogna; például „én a többséghez csatlom magamat – diétára nem megyek, ott úgyse használhatok, majd lesznek nálam okosabbak is – ország védelmére ki nem kelek, hisz én az ellenséget úgyse tarthatom fel – én aláírásomat később oldom – két esztendő múlva gyepre én is hozok lovat – váltógazdaságot, új ekét, görbe kaszát én nem használok, majd lesz más, ki próbálja" s több ilyest. – Már ha mindegyik ezt szorosan követné, se majoritás, se minoritás, de még opinio se lehetne, országgyűlés képviselő híja miatt egészen abban múlna, az ellenség legkisebb hátráltatásra se találna, az egyetem pénztára üres volna, a versenyezés megszűnne, a földművelés örökkön-örökké *patrio more* veszteg állana sat.

Másrúl pedig több értelmet, körülményi szabadságot, bátorságot mért tenni fel, s mért gondolni másban több kötelességet s tán több kedvet is azok teljesítésére, mint magunkban? Ily mentségek *modestia* köpönyege alatt közönségesen nem egyebek, mint vagy restség, vagy puhaság s nemritkán *hypocrisis* állítási. S más mért tegyen, fáradjon inkább, mint mi? Hol alapul ennek igaza? Nem! Tegyen ki-ki jót s müveljen derekast, menynyire ereje engedi. Magát felsőbb sors által kiválasztott különös lénynek, reformátornak, új Mohamednek tartani – legnevetségesb, tagadni nem lehet; de nem kevésbé szomorú magában s maga erejében semmit se bízni s mindenütt mást állítni maga helyibe. Az élet pályáján _____ mert egy férfiú, ki kebelében viszi a *justum ac tenacem propositi virum* sat. eltökélett értelmét, vajmi nagy *auctoritas* a földkerekén!

Az eddig előadattak mindazáltal nagy figyelmet nem érdemlenek, s csak azon hiányok vagy feleslegek legtermészetesb következési, melyek a gazdát vagy egészen tehetetlenné teszik, vagy minden iparkodásnak ellenszegülnek. S azon hiányok vagy feleslegek, ím, ezek: az *egyetértés s hitel híja, a legelők, fáizás s birtokok osztatlansága, a céhek, limitatio, robot s dézma létele.*

Az ember közönségesen munkássági körét vagy, hogy érthetőbben mondjam, azon időt, mely valaminek kezdetétől fogva annak megérettségeig tart, igen rövidre tűzi ki. Ezt világosabban nem tudom kifejteni s kár, mert bizony igen fontos. Vizsgáljuk azért tovább, s kérem az olvasót, figyelmezzen.

Társaságban látunk néha olyat, ki elméssége, bájoló előadása s bizonyos kecs által bámulásra gerjeszt, mindenkit mulat, s annyi diszlete – *successusa* – van, hogy agya épségin nemcsak nem kételkedünk, de tán azt irigyeljük is; midőn, meglehet, másnap már számos indiszkrécióira s bohóságira akadunk, melyek által sokkal többet megbántott, mint mulatott, s magának tán egy barátot se, de számos ellenséget szerzett. Ilyenről azt mondanám, munkássági körét igen szorosra tűzte – vagy hogy csak két-három órára volt esze. – Más iskolából kiléptekor mindjárt feleséget vesz, mind a kettő gyermek, nincs a háznál egy kávékalánnyi tapasztalás, de szépen folynak az órák sat. – erről azt mondanám: négy-öt esztendőre volt esze. – Harmadik egyet s mást vadászott a világon, aminek minden becse fény, füst, illat, nem egyéb; és lelki, testi s házi csendét a hajhászatban odavesztè. Mint magasabbra ment s mennyivel feljebb emelkedett, annál rútabbá lőn, mint a Ginkgo biloba, mely gyenge idejében szép s rendes plánta, esztendők forgásával végre idomtalan rongyos fává válik sat. – erről is azt állítnám: csak bizonyos időre volt esze. – Van olyan is, kit mindenekelőtt hazája elmaradása érdekel, s kinek minden ügye s munkája annak felemelésére céloz; de egypár év alatt századra kiterjedő munkát s fordulást akar végbevinni, sehol nem szánt, hanem mindjárt vet, a hónapos salátának, mert az szaporán nő, örvend, s csak azt öntözi, midőn azonban a fiatal csert, mivel lassan zöldül, még észre se veszi, s a valaha felségessé leendő erdei királyt vigyáztalanul elgázolja. Erről is azt mondanám: be kár, hogy ily rövid időre van esze sat.

Ha pedig annak magyarázatjába ereszkedünk: mi az ész? – soha tíz ember közt három annak értelmében meg nem egyez; „Mennyi esze van U.-nak, mivel annyi pénzt tudott szerezni." – „Csudálatos ész ezen H., tízezer verset tud könyv nélkül." – „Már hogy O.-nak van esze, arról nem kételkedhetni, mily jó rendben van háza, s felesége s gyermekei mily szépek, be kellemesen él." – „Ez ám az ész, huszonnégy nyelvet tud" sat. Csak ezek után is: valjon mi az ész? Mert akikről szólánk, azok lelki tehetségi éppen nem egyenlők, sőt inkább igen különbözők; mert a jó memoristának tán nem lesz felesleg pénze; a dús pedig

egy verset se tud könyv nélkül; a boldog férj egy-két nyelvet tán jócskán, egyen-kettőn pedig darabolva szól; a lingvistának ellenben nincs, ki szeresse s ki élete útját virágokkal hintegesse.

Hát ugyan: mi az ész? Ítéletem szerint jobb értelmét az észnek nem adhatni – azoknak ti., kik érteni akarnak –, mint így: „Ennek egypár órára van esze, annak több napra, emennek öt, tíz, húsz esztendőre, amannak egész életre s ennek századokra, öröklétre."

Technikai s egyéb tárgyakban éppen így áll a dolog. Ha egy utat készítünk, s csak egypár esztendőt tűzünk ki, akkor az olcsó s így természetesen rossz út fog jobbnak látszani szemünk előtt; ha tíz, húsz, harminc esztendőt veszünk össze, csalhatatlanul úgy fogjuk tapasztalni, hogy a drága út – legolcsóbb! Ha kevés időre számlálunk, fazsindellel fedjük házainkat, s így a tűz, melynek csak jó barátunknak kellene lenni, sokszor fertelmes ellenségünkké vál. Azon országokban, hol messzebbre számolnak, ki-ki nevetve nézi, mint tüzelg a kémény, s a londoni lakos örül, hogy már kilábolt nemzete azon időből, mikor városában egyszerre 13 000 ház égett hamuvá. Másutt, hol csak közelre számlálnak, kétségbeesés festekezik a szegény falusi ember képén, midőn lakhelye felül egekbe tornyodzik a fekete füst – s egy kevés zsír, mely a kéményen kifut, egy darab tapló, mely pipa mellé esik, elegendő az Istenhez hasonló embert sok ezernyi szívreható kiáltás közt gyászba borítni, nyomorúvá tenni, s tán éppen olyanokat, kik fa hija miatt ritkán főzhetnek s bajjal, vagy csak igen kis ablakú házakban melegedhetnek, s így a tűznek kevés javát, hanem jobbadán átkát tapasztalják.

Ha vámot kellene fizetnünk, azon pillantat, midőn pénzünktől megválnánk, s lovaink egy kicsinyt megpihennének, soknak kellemetlen, de aztán több óráig, sőt több napig jó úton járni annál kellemetesb volna. Most kevesebb testi fáradsággal megyen az utazó Bécsből Philadelphiába, mint Bécsből Kolozsvárra; ott hosszabb időt tűznek ki munkássági köreiknek, itt kevesebbet. Testi erő s egészség haszonvételében van szapora, halk s lassú élő; tudományokban, világbölcsességben kisebb-nagyobb magasságra emelkedő; némelynek esze, úgyszólván, már iskolából kiléptekor áll meg, másnak később fagy be – ke-

vésnek lelke tágul s nagyobbodik koporsóig mind jobban. Alkotmányban, országlásmódban a legnagyobb rész egyedül egynek vagy a népnek keziben szereti látni a hatalmat – s így csak rövidre számlál – mert az első legegyszerűbb, a másik pedig oly kormánymód, melyben ő is részt vehet. Hogy csak kevés Marc[us] Aure[lius], Antoninus Pius, Traian[us] volt, az nem jut eszibe s vele nem gondol; hogy ellenben több nem vezethet keveset józanul, hanem nehány sokat, annak eldönthetetlen igazságát nem is gyanítja, ámbár a népkormány nem fér jobban össze a természettel, mint ha több kocsis hajtana egy lovat, vagy egy hadnál számosabb tábornok volna, mint közvitéz. Csak kevés számlál hosszabb időre, s keresi képviselői alkotmányban bátor létét.

Vasúttal, csatornával éppen így van. Nehány esztendeig a köznép keresetét csorbítja, némely vásárt felesleggel borít el, s azáltal a közel birtokost ideig-óráig károsítja, de számosb esztendő leforgása után az egész vidéket elősegélli s felemelkedésre bírja, s végre szinte mindenki vagy legalább a számosb rész önhasznát sokszorozva leli a közgyarapodásban. Így van a legelők s fáizás elosztásával, a céhek, limitatiók, robot s dézma lételével. Ha egypár évet veszünk össze, akkor jobb, ha minden mozdulatlan áll meg, ha egy fertály vagy fél századra tekintünk, akkor változás kell. A kérdés csak az: mi kívánatosb: rövid vagy hosszú időre való ész s abból származó pillantati vagy tartós jólét? S aszerint ki-ki felelhet magának.

Az *egyetértés hija*, melyet így is magyarázhatni: „*Neked sincs, nekem sincs, mert nem értjük egymást*", csalhatatlan oka többek közt annak is, hogy hazánk jó részét víz bírja, posvány fedi, s hogy sokszor – s ezen ne kételkedjünk – valami rossz kotyogó malom hátráltatja egy egész vidék virágzását! Ha igazán s öncsalás nélkül akarjuk számba venni, mily kevés mai napi haszon tartja paralizálva némely vidékek jövendő bizonyos nagy hasznát s óriási előmenetelét – csak *indignatió*val szemlélhetjük a Körös berkeit, Tisza, Dráva, Bodrog kiöntését, Hanságot sat., melyeken ezernyi famíliák élhetnének boldogul (melyek tán most nyomorúsággal küszködnek), vagy egészen új nemzetségek támadnának, melyek által az ország ereje s dísze hathatósan

öregbedne. Mily szép tartományokat nyerhetnénk egy csepp vérontás nélkül a hazának! S mennyire szelídülne s nyájasodna még anyaföldünk levegője is, ha nád és zsombék helyett, melyben most róka s farkas csatangol, kies mezők s mosolygó lakhelyek támadnának! Az *egyetértés hija* oka, hogy a föld gyomrában fekvő legnagyobb kincs, a vas és kőszén, csak kis mennyiségben jut napvilágra – oka, hogy sokszor hazánkfiainak része éhezik, midőn része feleslegben tombol, s a haza oly testhez hasonló, melyben a vér nem kereng – oka, hogy sokszor némely helyeken termesztményinkben fulladunk, melyek kis becsűek idehaza, de kinccsé válnának Amphitrité kék kristályán!

S mért nem értjük egymást? Mert ki-ki *különb-különb időkört tűz ki munkásságának*. Egyik csak magának s magáért él; s így előtte a mai haszon, habár nem nagy is, legfontosb – másik övéinek s utóinak szenteli napjait, s így annak a mai kár, mely idővel hajt csak hasznot, nem sajnos, s azt könnyen tűri – sat. S íme, itt állunk megint az egyesületek mindenekelőtti szükségénél, mert ki-ki vagy rövidebb, vagy hosszabb időre terjeszti ki plánumit, s így azok közt p. o., kinek kettő vagy öt esztendőre s kinek tizenöt- vagy harmincra van esze, egyezség minden bizonnyal nem lehet soha – s ezen hiányt kirekesztőleg csak az egyesületek lelke pótolhatja ki, mert hidegvérű s minden oldalú vizsgálat, mely indulatosságon túl van, oly világosságba hozza végre a mai kis haszonnak tán holnapi nagy kárát vagy viszont az ideig-óráiglani elmaradás s veszteségnek jövendőbeli nagy előmenetelét s nyereségét, hogy a *magát s mait* legszeretőbb is fog holnapra gondoskodni s áldozni; s az, ki eddig csak mindég holnapután akart vigadni s ma búsult, még ez órában éli világát s ürít ki velünk egy pohár mádi tőke nedvét azok jólétére, kiknek ezen munkát szentelém. S éljenek boldog megelégedésben!

A hitel hija oka, hogy senki nem jobbíthatja földeit oly mértékben, mint természet szerint lehetőnek kellene lennie. Egy erős ló közönséges úton s kocsin 200 mázsát nem fog húzni, ez természetes; de hogy 2 vagy 3 mázsánál többet ne húzzon, az természetlen, s mindenkinek is szemébe tűnik, mert a ló erejét s mázsa terhét kombinálni ki-ki tudja. Hogy hazánkban 50 ezer hold birtok félmillió jövedelmet pengőben ma nem hozhat, az

is természetes; de hogy 30, 40 ezernél ne hozhatna többet spedig veszedelem nélkül, az a természettel összeütközik, s mégis úgy áll a dolog. Már ezt megint nem mindegyik tudja egyeztetni, s azért vegyünk elő példát.

Gyors Pálnak 200 ezer forint adóssága van – s csak pengőben vegyünk mindent – nehogy tán valakit papirospénz által, minekelőtte arrúl szó lesz, botránkoztassunk –, s középszámmal 28 ezer forint jövedelme. Pál úr sem a jelent, sem a jövendőt kirekesztőleg nem szereti, de vígan éli a jelent, s amellett a jövendő álmaiban is szép reménnyel ringatja szívét; ha mindazáltal valamely időhöz inkább hajol – az a jelenvaló, mert jobban kedveli, amit már megfogott, mint azt, amit csak foghatni remél – s e részben azon ezrektűl különbözteti meg magát, kik csak mindég azt óhajtják, ami nem övék, s kiknek még a nádméz is keserűvé válik ajkaikon; vagy azoktúl, kiknek szebb jövendő soha nem nevet, s csak a szűk jelen virágit tudják szedni; szóval Pál úr középúton szeret élni, s javainak ma és holnap is kívánja hasznát venni. Ez karakteri fő rajza.

Birtoka 70 ezer hold s hazánk oly tájékán, hol föld s vásár tűrhető. Törvényes kamatot fizet 12 ezer forintot, s ezt legnagyobb pontossággal cselekszi, mert minden adósságát, igazi *hypothekát* adni nem tudván, becsületbeli adósságnak tekinti. Egyéb terhei is vannak, melyeket éppen oly szentül visz, úgymint több egyesületek tagja s számosb aláírások részese, s ezekre kell 1 ezer forint. Falusi háztartása s városi lakása, akár ott lakik, akár nem, megy 3 ezerre, s így marad szabad rendelésére 12 ezer forint. Igazán véve tehát ez valóságos jövedelme, mert az említett kiadásokat becsülettel alig vagy éppen nem kisebbíthetni. Kamatot fizetni, kötelezésnek eleget tenni oly szent tartozás, mint nem lopni, nem rabolni. Otthon szomszédit szívesen látni, városban jobb társaságban élni elkerülhetlen s egyszersmind kellemes szükség. Már 12 ezer forinttal ugyan mit fog tenni Pál úr? Ha csillagát, melybe sorsa helyezteté, csak egy kissé is meg akarja tekintgetni, s úgy, mint a jó gazda birtokát ismeri, ő, mint ember, lakhelyét csak a határszéleken is meg kívánja vizsgálni, legalábbis kell esztendei utazásra 10 ezer forint. Ha az univerzum- vagy hazájára nézve csorbának látja,

hogy vele magva szakad, ő lévén az utolsó csemete, feleséget vesz, s egypár év alatt tele a ház apróléppel, s 10 ezer forint megint nem lesz felesleg. Ha nőtelen éli hazaföldén napjait, annyi unalmat lel házánál, s ha birtokához képest nem költ, lova, szakácsa sat. nincs, jó barátinak száma oly szűk, hogy 10 ezer forint egy kis előmenetelre a világban alig lesz elegendő – szintúgy nem, ha valamely gyűjteményt állit fel, vagy tán éppen *antiquarius*.

S így, ha 10 ezer forintnál több el nem kél személyére, ami legnagyobb csuda volna ily helyezetben – a 70 ezer hold birtok javításra esztendei 2 ezer forint marad, mely oly kiterjedésre annyi, mint egy szekér só a Dunába. Ezen 2 ezer forint meg se fog látszani, s oly kevés, hogy alig hajt hasznot. S így Pál úr azon dilemmában áll, hogy vagy télen gubában s nyáron pőrén harminc esztendeig mindegyre odahaza lakjék és javítson, vagy a 70 ezer holdat szinte *in statu quo* hagyja, mert javításra adósságot tenni – a mi pénzbeli elrendeltetésünkben – bizonyosan nemcsak az ügyetlen gazdát, de még a józan Gyors Pál urat is tenkre hozná; habár eleinte csak 5-tel 6-tal fizetné is 100-át, midőn javítási tán 10-et s többet is hoznának 100-túl.

S itt látszik legvilágosabban, mily természetlenségbe helyezteti a hitel hija a magyar gazdát! Úgy lenne Pál úr boldog, ha sorsához képest élhetne s egyszersmind jószágit javíthatná is; most vagy egyik-, vagy másikból ki van rekesztve. Úgy boldogulhatna, ha 200 ezer forint adóssága mellé még 200 ezer forintot venne fel, s azt józanon jószágiba invesztálná, hanem egyúttal bizonyos is lehetne, amirűl ma senki sem az, hogy ok nélkül pénzét fel nem mondják, amitűl az adós egyedül akkor szokott lenni ment, midőn a hitelező tudja, hogy pénzéhez juthat kétségkívül szinte minden órában.

Ha tapasztalás nem mutatná, mely hitelt szül ezen lehetőség: minden pillantatban pénzéhez juthatni, azt csak természetes pszichológiai érzésünk is megbizonyítná, hogy ezen könnyűség: „minden órában magunkéhoz juthatni" – mennyi nyugalmat s lelki csendet terjeszt keblünkbe! Melynek hija sokszor legkisebb ok nélkül lázítja fel a hitelezőt s buktatja el szinte kincsei közt az adóst! – S nem így van?

Tudom, nehányan így fognak ezek ellen kikelni: „nem mondhatni, hogy mindenütt hátra volna a mezei gazdaság, s még nálam is már egy és más előre ment, hogy pedig *hypothekát* nem tudna adni a magyar földesúr, az éppen nem áll, s ugyan hol tudna adni valaki bizonyosabbat?" Ki azt: hogy egy kis váltógazdaságot, egypár birkaaklot állított, s mivel már egy kanálist húzott, jobbágyit reguláza s kis bükkönyt, lóhert termeszt, ugyancsak derekas *industriá*nak tartja – ámbár igen meglehet, hogy *mostani állapotunkban* ez legjózanabb – az minden bizonnyal csak mindég anyaföldét tapodta, soha künn nem volt, jobbat nem látott, s így a tárgyrúl csak úgy ítélhet, mint vak a színekrúl – s ilyenekkel keserves világosságot keresni. Ami pedig a *hypothekát* illeti, ne gondoljuk, hogy az igazán mienk legyen, amihez mindég csak holnap s tán soha vagy igen későn juthatunk.

S továbbá vegyük tekintetbe, hogy adott *hypothekán*kat – bár az tán igen felséges – a külföldi s legközelebb szomszédságunkbeli pénzesek olyasnak általjában elismerni nem akarják; s ezen állításomat azon számosak legjobban bizonyíthatják, kik pénzt kerestek künn, de magoknak – mert mások számára volt elég a ládában – nem kaptak.

„Hisz a *liquidi debiti* pör elvégződik hat esztendő alatt" – új ellenvetés! Ha ezt megengedem is, noha tapasztalásom szerint igen kételkedve, mit ér a *hypotheka*, ha teszem, tőkémet, ami mindenem, 1830-ban adom ki, s több esztendőig kamatját, sőt hírét se kapom, éltemen azonban unalom, kedvetlenség, pénzszűke rágódik, s végre 1835-ben, éppen egy esztendővel a szerencsés *executio* előtt meghalok; vagy ha életben maradok is, az adós a törvényes foglalást ellenállással hátráltatja, s ha új galiba után az ítélet végrehajtatott, az elfoglaltat, mely még kérdés, miként kamatolna, ismét erőszakosan visszaveszi sat.! S nincs-e ezen rajz az életből merítve? És mégis jó *hypothekár*úl mernek némelyek szólani!

A LEGELŐK, FÁIZÁS S BIRTOKOK EL NEM VÁLASZTÁSA

mennyi negativa, sőt még positiva kárt szül, arrúl már a számosabb rész meg van győződve, hála az egeknek! S ha elosztatások még legtöbb helyen végbe nem ment, igen természetes, mert vagy meg akarja az osztozó részek közt egyike a másikat csalni, ami az erősebbnek könnyebb, mint a gyengébbnek, vagy a principium valósítása igen nehéz és szövevényes.

Mennél nagyobb a műveltség, annál több ágra oszlik minden tudomány, minden mesterség, s mennél jobban eloszlik, annál magasb lépcsőre emeltetik, mert minden ágán külön ember lévén, azt legnagyobb tökéletességre bírhatja. S csak azon földön lehet a gazda verítékiért megjutalmazva, melyen egyedül maga s nem *más* „gazdálkodik", melyen önmarhája legel csak, s nem minden bitang ront s tipródik.

Legyenek Smith és Young hamvai, kiknek halhatatlan munkáit – tudom – az olvasó ismeri, ezernyi áldással üdvözölve; az ő erős eszek s fáradhatlan vizsgálatik gyümölcse már hazánkban is lassan-lassan pirosodni s érni kezd. S így a birtokok elosztásárúl se újat, se jobbat nem tudván mondani, s még a nálam lélekben sokkal tehetősb sem, mindenkit az említettek munkáira utasítok.

A CÉHEK S LIMITATIO FELESLEGE

Majd minden monopólium egypár évre hasznos, s eggyelmással provideálja a sokaságot; de hosszabb időre minden hathatós közelőmenetelnek legmagasb s -tetemesb gátja; úgy van a privilégiummal is. Bizonyos időre mind arra, ki bírja, mind az egészre nézve felette hasznos, örökre pedig nemcsak a közönségnek, de végre sokszor még annak is káros, ki vele fel van ruházva. Ezt paradoxnak látja sok, érzem, s igazán olyan is képleg; kár, hogy fel nem világosíthatom úgy, mint kívánnám, de egészen félre vezetne a felvett tárgytúl; azonban állításom megerősítése végett közbevetőleg azt mégsem hallgathatom el, hogy a magyar nemesember pénzt kölcsön rendszerint nem kap, midőn a városok fel sem is akarják mindazt venni, amivel kínálják! Ami *többek közt egy nagy haszna a privilégiumnak.*

A céhek örökké hátráltatják a termesztmények s mesterművek árainak egymás közti rendes arányát. A búzának köble felmegy 20 forintra – volt eset –, s vele a csizma ára is – és íme, leesik búzánk megint 5 forintra, de a csizma mind fenn lebeg s csak lassan-lassan ereszkedik le, s tán éppen annak legnagyobb kárával, ki a céhek mellett leghevesebben kel ki.

A *limitatiók* pedig, s kivált a hús limitatiója annak oka, hogy mezei gazdaságunk egy sarkalatos talpköve béna, s így egy lábbal a levegőben áll. Igaz, hogy megszűnések egy s más kellemetlen, de csak ideig-óráig tartó következést szülne. Egy helyen sok is, más helyen pedig igenis ritka lenne a szabó, csizmadia, asztalos sat., de kivált mészáros. Itt megbüdösödne a hús, ott jó darabig nem is lehetne kapni, vagy csak igen drágán. – Sok nagyérdemű úr nemritkán még vasárnap is halat enne hús helyett sat. S ezen zavar, tagadni nem lehet, eleinte igen kellemetlen volna, s tán hosszabb ideig is tarthatna; de végre a földesurakra, mint nemkülönben a parasztságra árasztna legnagyobb hasznot.

Minden változásra, legyen az legislegjózanabb, fog minden bizonnyal valami zavar – krízis – következni, s ezt kiállani mindenki nem akarja vagy nem tudja, s kétséget nem szenved, hogy az átváltozási időszakban minden rendetlenebbül forog, mint azelőtt, s hogy így azok, kik előre kombinálni nem tudnak, megijednek, s minekelőtte a szebb rend helyreállott volna, már a kezdettel fennhagynak, s magokat régi helyezetekben még jobban leszegezik. A régen sínlődő azon fordulásban, melyet megint az élet felé teszen, még rosszabbul vagy legalább fájdalmasabbul érzi magát, mint azelőtt. Azon birtok, mely jobb lábra tétetik, átváltozás idejében alig hoz jövedelmet, de legyen csak vagyonbeli tehetség s békes tűrés, rövid idő alatt sokszorozva téríti a kárt vissza. – De ha elegendő pénzbeli tehetség nincs, jó ideig szinte minden jövedelem nélkül ellehetni – ha belső csend nincs, bevárni azt, amit csak az idő hozhat meg – s ha kivált nincs elég lelki függetlenség, egyenesen járni a cél felé, nehogy azok pletykái s mendemondái eltántorítsanak, kik mindenben találnak hibát, csak magokban nem, s csak mások iparkodásit tudják gátolni, míg magok semmit se képesek előállítni:

akkor jobb mindent régi lábon hagyni; mint nemkülönben sokkal bölcsebb ahhoz való tulajdon nélkül semmi nagyobbat s komolyabbat nem kezdeni, hanem inkább kis körben s fény nélkül használni. Senki se kívánja egyébaránt, hogy a világ szcénáján ki-ki rollát játsszon.

A hús megállapított ára minden derekas hizlalást haszontalanná tesz, hol pedig a hizlalás haszontalan, ott a gazdaságnak sarkalatos talpköve hibázik. A jó hús nem drágább, mint a rossz, s így mért törekedne a gazda jobb húst állítni? A faggyúért? Az nem fogja mindég, s kivált, hol a mező szűk s egyéb s jobb hasznát is vehetni a legelőnek, a hizlalót elégségesen jutalmazni; de hisz az is limitálva van, s nincs-e abban valami természetlenség, hogy valamely portéka jó és rossz minéműségében egyenlő árú legyen? Ami pedig a természettel összeütközik, ideig-óráig akármily fényes és jónak látszó következési lennének is, végre minden bizonnyal sikeretlen marad; sőt többnyire kárt s veszedelmet szül.

S ugyan egyéb termesztményinkre nézve micsoda következése lenne annak idő jártával, ha, teszem, a legjobb bor s legroszszabb, a legtisztább búza s konkolos, a legszebb gyapjú s legdurvább sat. egyenlő árú lenne? S mily szép industriát következtetne ily elrendelés! A hús dolgában pedig ne gondoljuk, hogy másképp van az eset, sőt ott tán a limitatio még sajnosb következésű, mert egy helyett két rosszat okoz, ti. hogy azon gazda, ki jövedelmiben hizlalás nemléte miatt igen károsodik, élte folytában a legrosszabb húst is rágja pasztoralis hazájában! – 1811. és 1816-ik esztendei szűk időkben, midőn a mészároscéhek teljességgel húst vagy nem vághattak, vagy vágni nem akartak, éppen csak azzal segíthettek számos megyék magokon, hogy mindenkinek megengedték a húsárulást. – Mért nem látjuk ezt minden időben így?

Ha egy gonddal vizsgáló utas hazánk földét bejárná – de nem kastélrúl kastélra, kúriárúl kúriára, hanem minden protekció nélkül – pedig ily utazás hasznos, mint nemkülönben oly házasság szerencsés, mely valódi s nem csak ünneplés s tánc közt lett ismerkedés következése –, minden protekció nélkül, mondom,

azon következést húzná testi táplálásunk tárgyairól, hogy vagy igen kevéssel elégedünk be, vagy igen szegények vagyunk. Keveset kivéve, vendégfogadóinkban, korcsmáinkban igen alávaló húst, felettébb savanyú bort, szörnyű sovány baromfit s még ugyancsak rossz kenyeret találna. Ő természet szerint hazánkat földművelő tartománynak tartaná – mert még fabrika vagy manufaktúra nyomdokát se venné észre, s minden bizonnyal így tudakolná a német kellnert: „Úgy látszik, a legelő itt igen kevés és szűk, mert a hús oly sovány." – „Korántsem, uram, itt 6 ezer holdnál több a legelő." – „Lehet-e, az Istenért! 6 ezer hold!!! De a búza, rozs s ennek alja igen drága, ugye, mert a kenyér oly savanyú s alávaló, a nyomorult csibék pedig mintha éhen vesztek volna." – „Éppen nem. Most, igaz, felment egy kicsinyt, de nehány esztendő előtt semmi ára sem volt, s csaknem megrothadott." – „És tán akkor is csak ily hitványok voltak baromfiaitok, mint most? Ez már furcsa. De a szőlő, tudom, nemigen érik meg, mert oly fanyar és zavaros a bor." – „Sőt igenis korán érik, már szeptember végén szedik, s aztán annyi van, hogy el sem adhatni." – „Már ez különös, s úgy látszik, valahol hibának kell lenni."

S úgy látszik – s valóban, ha igen dicséretes, de itt helytelen hazaszeretet által magunkat csalni nem akarjuk –, az utazó igazat mond, s hogy mi, magyarok a szép ökröt inkább nézzük, mintsem esszük, s ha esszük is, nem idehaza, hanem Bécsben esszük.

Hogy mindent, amit termesztünk, jutalmasan el is adhassunk, azt elérni bajos, de az is lehető, s majd annak idejében kifejtjük – de ha semmit sem adhatnánk is el, legyen legalább annyi eszünk, hogy mindenünk a tökéletesbhez legközelebbre járuljon.

Sohasem emeli fel az embert egy történet a lehető legmagasb megelégedésre, mint csak ritkán gázolja el egy csapással a sors egészen. A megelégedés, mint a meg nem elégedés, közönségesen sok kellemes bényomások s érzések sommája s viszont: egyenként véve, mint p. o. mindég rossz hússal élni, meg- vagy meg nem elégedésünkre alig van befolyások, de összesen és szá-

mosan véve az embert boldoggá vagy nyomorúvá tehetik. Rossz kenyérrel, savanyú borral, hitvány baromfival, kemény hússal élni több esztendőig, oly házban, melyben büdös szag, számtalan szúnyog, bolha, csimasz, csótány s egér van, füstölög a kályha, közel éles haranghoz, munkás kovácshoz vagy oly udvarban, hol sok a kutya, szám nélkül a lúd, kacsa, tyúk; szűk csizma s nadrág, melyben nem léphetni, fogfájás, ostoba cseléd, süket szakács, sánta paripa, részeg kocsis, unalmasokkal társalkodás, szomszédban hegedű-trombita-tanuló, magyarul nem tudó hazafi sat. – ki élhetne soká ezen körülmények közt? S így bizony nem hiábavalóság a jó s porhanyú hús mindennapi használásunkra, ha egyébként a gazdát nem gyarapítná is.

Eleget kísér nálunk már gyermekkorában két huszár is, s minden tetteit magasztalja, mert így hópénze felemeltetését reméli, de el nem éri: ha csak ezer lépést tett is a kis gróf, jó gyaloglónak állítják; ha odahaza egy egzament adott, s szülei nagyobb hivatalban vannak, minden bizonnyal eminens lesz; ha sok kísérővel atyja jószágira megy, ott már várják, s ő mindent csak ünnepi állapotban lát – s végre *egészen kitanulván*, azaz iskoláit végezvén, odahaza gróf N.-hez, báró M.-hez, onnan viceispán- s onnan F. urasághoz *élettapasztalás végett* utaz. Váltott lovakkal járja be a hazát – volt mindenütt, s mindenütt jól fogadták, s még nyaratszaka Füreden s Mehádián is mulatott, most pedig, minekutána Velencében s Monachiumban külföldi bölcselkedést lelni hat hetet töltött, hivatalba lépett. S íme, ismeri a hazát, külföldöt, s angol parlamentről, francia kamarákról szól, s azt fejtegeti hallgatóinak: miképp szegényedett el Gallia mezei gazdasága, s hogy romlik majd meg Britannia gőz- s egyéb erőművek által, ha-ha-ha! sat. Már ilyenek csak javát kóstolták honjoknak, a boldogok! S csak úgy ismerik, mint mi azokat ismérhetjük, kiket nagyvilágban csak legszebb köntösikben s csak oly pillantatokban láttunk, midőn a legtermészetesb ember is vagy valamely rollát játszani, vagy belsejét a sok fagy ellen, melyre talál, egészen elzárni kéntelen. S aztán ily felvilágosított s a velő közepéig kicsinosodott elmék perorálnak a limitatio, céhek s több ilyek szükségéről: „Másutt jó lehet a limitatio eltörlése, hol több a népesedés, több a konzumens; legyen

csak, ki egye sat., majd lesz hús – s most is hol lát az ember derekabb göbölyt sat., mint nálunk."

Makkból mindenütt tölgyfa lesz, habár egy hazában nagyobbra, másban kisebbre nő is; a ló csikaja csak ló marad, akárhol csikózzák is, ámbár itt derekabban, ott hitványabban tenyészik sat. Úgy éppen azon egy oknak akárhol hasonló következési vannak. S ha más országokban tapasztaljuk, mily nagy hasznot következtet a céhek, de kivált a limitatio megszűnése, ne kételkedjünk, hogy idehaza is áldott következéseket ne szüljön, s annál bizonyosabban, mert Hollandia, Britannia, Németország s honunk közt oly különbség se éghajlatra, se életmódra nincs, mint teszem Grönlandia s a Jóremény-foka közt. Mi a keresztény vallás s józanabb filozófia által Európában, melynek hossza s széle oly csekély, inkább csak egy famíliabeliek vagyunk. Ami pedig a jó magyar göbölyt illeti, az egy igaz kövér angol ökörhöz hasonlítva csak olyan, mintha pályára készíttetett volna el!

Hogy a céhek s limitatio megszűnése nagy hasznot hajtana, s igen könnyen eszközölhető is, kételkedni nem lehet; s ha kételkednek is nehányan, kik a dologhoz érthetnének, s magyar hazánkat s a külföldet jobban ismerik, mintsem fentebb említett mágnásunk, minden bizonnyal olyanok fognak az új szisztémában eszközölhetetlen, a természet- s jó renddel meg nem egyeztethető képzelgéseket találni, kik a mellesleg ártatlan jövedelmek baráti, melyek se nem mezőből, se nem manufaktúrákból kerülnek, hanem egy kézből másikba csúsznak; vagy kik mostani helyeztetések miatt a középszerű hús javát eszik, s csak oly áron szeretik fizetni a jót, mint szegény ember a csontot fizetni kéntelen. S ily igazságszeretők vannak többnyire a józan újítás ellen s minden előmenetel útjában.

A ROBOT VAGY SZAKMÁNY

létele még nagyobb figyelmet érdemel, s azon kárt, mely belőle háramlik, éppen oly bajosan tagadhatni, mint azt, hogy $2 \times 2 = 4$. 60 ezer robot egy esztendőben szintazon munkát viszi végbe, melyet 20 ezer napszámmal könnyen el lehetne végezni. S ki nem tapasztalta, ki robotban is s béresek által, de kivált

kontraktus szerint dolgoztatott, hogy azon munkát, melyet egy egész helyes jobbágy rossz ekéjével, filigrán szekerével, gyenge marhájával 52 nap, vagy ügyetlen cselédje s gyenge korú gyermeki által 104 nap tud végezni, maga béresivel, jó szerszámmal s erős marhával vagy kontraktus szerint a mondott idő egyharmad része alatt nem vihette volna végbe! A manipuláns gazda sohasem tudja ott, hol robottal dolgoztat, a munka s erő közt forgó helyes aránylatot feltalálni; s vagy igen sok, vagy igen kevés munkást rendel; vagy ha eltalálná is az igazi idomatot, előre nem látható eset következésében sokszor vagy igen sokan, vagy igen kevesen állnak ki a munkára, s így az uraság dolga – a gazda keményebb vagy szelídebb karaktere hozzájárultával sok helyen gyakorta vagy elkeseredve, vagy nevetve vitetik végbe. S már ha egy véghatárnak lenni kell, hála, hogy jobbára henyélve s időpazarolva vitetik, mintsem hogy a parasztság, mely a haza legszámosb s így legfőbb tekintetre méltó része, véres verítéke által eszközöltessék az itt-amott szebbnek látszó művelés. Igaz, a henyélő s rest mezei gazda sorsa, ha másképp vidám s tetszetes is, ami egyébaránt nem hévmértéke a szerencsének, többnyire olyan szokott lenni, mint a tücsöké, mely nyáron danol s télen koplal – de ellenben se bot, se vessző nem hozott még egy országot is virulásra, s csak halvány s rossz illatú virágokat termeszt a kénszerítve dolgozó kéz. S akárki mit mond, csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyeztetése szerint igazait s terheit kiszabja, emelheti fel az egészet legdicsőbb pontra; s kit a sors alacsony helyezetbe tett, hol kézi munka által teljesítheti be célját, az ne vesztegesse óráit hiába, hanem állhatatos munka legyen foglalatossága, de arra ösztöne s vágyódása is legyen. S azon okoskodó, ki éretlen filantrópiai érzésből a parasztgazda vállairól le akarja venni a munka terhét, szerencséjére nem tesz több jót, mint az, ki őtőle minden szebb örömet, mely önbecs- s lelki függetlenségre van oltva, el akar tiltani.

Unalom a rosszra hajló embert rosszá, jóra hajlót boldogtalanná teszi, s valóban szánakozásra méltó, kinek az életben dolga nincs. Nem az tesz igazán jót embertársival, ki őket, már mikor elnyomorultak, Rumfordi-levesekkel tartogatja, hanem aki

úgy intézi dolgaikat, hogy tenkre ne juthassanak, s magok tudják munkásságik által elejét venni jövendő elaljasodásoknak. Fáradjon a szántövető ember még jobban, mint most fárad, de nyugta s jutalma is szebb legyen. Most a magyar paraszt szemeire sokszor vetett restségének oka, ha annak legbelsőbb velejére ereszkedünk, többnyire nem egyéb – ámbár mindenféle álorcát vesz magára –, mint a bizonytalanság- s gyarapodhatásárúl kétségbeesés.

Éppen úgy nem lehet soha azon gazdaságbeli tiszt oly serény, kinek jutalma mindég egy, akár fárad, akár henyél, mint aki becsületes úton állhatatos munkásságának hasznát is érheti. Ami pedig a kézi munka veszteségét illeti, mely iszonyú az minden esztendőben! Megengedem, hogy számolásom hibás, s hogy robot által kétharmad rész munka nem vész el, mert gyenge korúak is mennek robotba, s azok ellen meglett idejű béreseket számlálhatnánk. Vegyünk azért számításunkban csak egyharmadnyi veszteséget, s hogy annyi elvész, tán még az se tagadná, ki a robot feltalálója volt. Vegyük továbbá számba az 52 vasárnapot, a sok ünnepet, búcsút, vásárt, rossz időt, katonák körül jobbára elfecsérlett erőt sat., s azt fogjuk következtetni, hogy nem annyira népesedésünk csekély, hanem szisztémánk hiányos; hogy nem azért fedi posvány s dísztelenîti sivatag a hazát, mert nincs ember, nincs kéz; hanem azért, mert annyi munka foganatlan vész el. – Hát még az ingyen útcsinálásnál – melyre gyakran 4-5 mérföldről hajtatik az adózó nép, és sokszor más 4-5 mérföldről visz egy dézsa kövecset sat. – mennyit veszt a közgyarapodás! Egy berekszárításnál próba tétetvén, az világosodott ki, hogy azon kiállított munkások, kik végrevitt ásások szerint fizettettek, tizenháromszor annyit dolgoztak, mint kik ingyen kinszeríttettek munkára.

Senki sem akarja azt, hogy a munkáló ember ne nyugodjon – hisz mért fárad egyébért, mint testi s lelki csend végett; sem azt, hogy vasárnap s ünnep ne legyen, mert meg kell adni lélekismeretesen, ami Istené; senki, hogy búcsú, vásár s más alkalommal a jobbágy ne vigadjon sat. – de azt a természet úgy kívánja meg, mint a józan belátás, hogy ha kiáll dolgára, azt emberül vigye is véghez. Már ha csak a robot által okozott harmadrész vesztesé-

get vesszük is fel, 30 millió napszámnál, mely minden esztendőben szolgáltatik hazánkban, 10 millió vész el! És ha ezen erő el nem veszne s ésszel lenne javításra fordítva, ugyan mit állítana elő csak 30 esztendő forgása alatt is!

„Munka, munka a nemzeti gazdaság talpköve!" – Így áll elő sok, dicséretes hévvel Say, Ricardo, Malthus, Sismondi neveire támogatva. Holott nem a munka, hanem a *jól elrendelt munka,* szóval az ész a nemzeti gazdaság talpköve. Ha 1830-ban minden erőmet legnagyobb serénység- s állhatatossággal arra fordítom, hogy egy nagy gödröt ássak, s azt 1831-ben megint betöltöm s úgy tovább, akkor munkámat egészen hiába vesztem; ha ellenben úgy tudnám elrendelni, hogy embereim csak egy lépést se tegyenek haszon nélkül, akkor minden munkám nyereség lenne. Ezen véghatárok közötti járás – az idő viszontagsági, vásár szerencsei, egyéb veszélyek hozzájárulásával – határozzák el a munka nagyobb vagy kisebb hasznát, s hogy ki ásott mélyebb vagy kisebb gödröt. A holland s angol gazdák csak kis gödröt ásnak; mi meg igen mélyeket ásogatunk s aztán megint betöltögetjük: azaz nálok igen kevés munka vesz haszontalan, nálunk pedig nagy a munkapazarlás.

És mi, kik másokban kötelességek teljesítését jobban meg nem kívánjuk, mint magunk végbevinni tudnók – valjon, ha parasztok volnánk, dolgoznánk-e robotban oly jobbra s balra nem tekintő szorgalommal, mint ha valamely bizonyos pénzért folytatnók munkánkat, melyet tetszésünk szerint hat vagy tizenhat nap alatt végezhetnénk? Dolgoznánk-e oly verítékkel másoknak, mint magunknak? Tegyük csak személyünket más helyibe, mert csak úgy ítélhetünk józanon, igazságosan, s ne gondoljuk, hogy az embert ki lehessen természetéből s gyarlóságából vetkeztetni.

Hogy egyben-másban tett jobb rendünk szép gyümölcsöket hozott már, lehet-e azon kételkedni? Alföldön hány birtok nem áll, ahhoz képest, amilyen volt, oly vigan ma, mintha halálból támadott volna fel? Mily kevés esztendeje, hogy H[arruckern] azon szép és hasznos jószágok helyett, melyek ma több nemzetségnek Selmec- s Körmöcnél különb aranybányái, inkább a budai malmot vette volna át? S ha nagyrúl kicsinyre okosko-

dunk, a rendes felosztásnak haszna szembe tűnik, ha több birtokost tekintünk, kik apjok jószágiban osztoztak, s most az idők mostohasága mellett mégis jóval nagyobb jövedelmek van egyes osztalékrészből, mint eleiknek valaha az egészből volt. S így, ha előre mehettünk a mezei gazdaságban eddig, mért nem mehetnénk utóbb is? Hisz tán a tökéletesség pontján csak nem vagyunk még?

Az egyetértés, hitel lábra állítása, birtok elosztása, céhek s limitatiók eltörlése következésében volna mit dolgozni a parasztgazdának, úgy, hogy robotolás helyett nem volna szükség a kék eget csudálni, kivált, ha a dézma megszűnne.

DÉZMA

Young, ki a józanabb mezei gazdaság apostola, azt mondja: „a mezei gazdaság megrontására a dézmánál sikeresbet kitalálni nem lehetett". – Mennél jobban iparkodik a jobbágy, annál jobban büntettetik, mert mennél többet termeszt, annál többet kell adnia sat. Hogy megijed most sok, óhajtásomnak tán valahai teljesedése s dézmája elmaradása miatt! Pedig kár, mert éppen az, ki attúl elesne, más kútfőkből annyi hasznot merítne, hogy azon időt, melyben neki dézmáltak, soha többé vissza nem kívánná. Tekintsük Britannia legnagyobb részét, nézzük Galliát, Mecklenburgot sat., s vizsgáljuk, milyen volt dézma alatt, s milyen most a mezők állapotja? És ha egy bizonyos gazdaságbeli mód valahol temérdek hasznot hajt, mért nem hajtana másutt is szinte nagyot, ha a körülállások egy és más helyen nemigen különbözők; s mi igen nagy különbség van Gallia és honunk közt? – Az, hogy azt két oldalán tenger környezi? A mi földünk ellenben jobb, és ezen hiányt helyreüti. – Kereskedési fekvése helyesb? Most már akadályt az emberi ész s akarat nem ismer. – Hogy kormányunk más? S hát urunk hátráltatja-e előmenetelünket, gyarapodásunkat? – S így bátran elfogadhatjuk azt, aminek másutt annyi sikere van.

S ugyan mostani szisztémánk oly helyes-e, hogy abban megmaradni kívánhatnánk? Hol nyújt birtok kevesebb tiszta jövedelmet, mint nálunk? Vám s egyéb terh fekszik rajtunk, igaz; de hát más tartományokban a terh nem sokkal súlyosabb-e még?

Van, nem tagadhatni, nálunk is dús, de mennyi jószágból, mily kiterjedésű földekből kerül ki a jövedelem? 2 ezer, 3 ezer hold *allodium*ot hány bír köztünk, s mily szegény legény mégis mindamellett? Másutt minden adó s terhek lerovása után is oly jószágból két- vagy háromannyi haszon maradna a birtokos kezei közt. Ha külföldi nem oly gazdag, mint mi, oka ennek nem az, hogy az ő egy hold földje kevesebb tiszta nyereséget hozna, mint nálunk egy hold föld; hanem hogy nálunk számosb az 50 ezer, 100 ezer, 200 ezer holdnyi birtokos, mint őnálok, s így kevesebb ember közt van a kincs.

Sok azt gondolja, hogy a földesúr jobbágya ellenében úgy áll, mint két kártyás egymás ellen, kiknek egyedül egyike nyer, s éppen csak annyit nyerhet, mennyit a másika veszt. Ezen hibás előítélet többnyire mindenütt a két felekezet közt annyi hiedelmetlenséget szül, hogy földesúr s jobbágy közt barátságos egyezés hazánkba valóban csuda. Józanabb ezen balvéleményt letenni s inkább egyetértni, s hol látjuk, a jó példát követni; mert talpigazság: hogy a természethez közelebb járó rendelések által mind birtokos, mind szántóvető határtalanul jobban bírhatná magát. Jobb, ha igazán gazdagok vagyunk, mint ha azoknak tartatunk; jobban cselekszünk, ha belül van köntösünk bélelve s nem kivül nyuszttal prémezve, s mi tudjuk, hogy nem fázunk, mint ha mások hinnék csak, be melegünk van. Nem ér semmit azon rossz szagú tömjén, mely csak nemesi születésünk illatját terjesztgeti; hasznosb – ha szebb oldalirúl nem is tennénk említést – inkább a szó méltóbb értelmében nemeseknek lennünk; minthogy nem ér annyit nemesi virtualitás, mint kereskedő készpénze – s nemritkán piciny s nemtelen ember lakja a palotát, midőn a nagy s nemes pénzért dolgozik. A világ évrajzibúl azt tanuljuk, hogy a jobb, engedőbb s szelídebb földesúr mindég legvagyonosb s legboldogabb birtokos is.

A szerencsének úgy vannak törvényarányai, mint a szépnek s ízlésnek. Azért, mert mindenki önszíveltjét nézi legingerűbb- s legszebbnek, mégis csak *egy* Hébe, *egy* Venus van. És azért, mert egynek legégőbb öröme neszmélyiben s egriben, másnak pedig vitnyédiben s kóspallagiban van rejtve, mégsem lakik a szerencse se borban, se dohányfüstben. S így azon okbúl, mert

emennek privilégiumi s praerogativái vannak, amannak pedig nincsenek, még nem az foly, hogy az első szerencsés, a másik nem sat., hanem hogy mindenki különös úton, melyet helyezetéhez képest a sors tágasbra, simábbra vagy szűkebbre, göröngyesbre tűzött ki, találhatja csak fel a szerencsét vagy legalább annak szelídebb rokonát, a megelégedést. Már a magyar nemes ezen szeretetreméltó házitársat – csekély tapasztalásom s ítéletem szerint – legbizonyosabban találja fel a hű jobbágyság, előre törekedő hazafiság s *minden földije* magasb felemelésére magánerőt vevő eszközlésekben s áldozatokban. – Ezek fejtik ki a mesterséget, művészetet, tudományt, ezek nevelik a becsületet, polgári erényt itthon; s hoznak dicséretet s hírt a magyarra odakünn. – És ugyan mily szomorú utakon keresik a megelégedést sokan, s a világ minden kecsei és varázsai közt hánynak nem egyéb élete, mint iszonyú üresség vagy fel nem ébredt plántalétel? A magyar szívét semmi sem töltheti tökéletesen bé, mint az igazán nagy, nemes és szép! – S nem érzitek-é ennek igazát, honunk nehány nem hűtelen, de csak elbódult fiai?

Becsesb azon föld, melyen sok a burján, sok a vadóc, annál, melyen semmi sincs; s jobb azon fiú, ki véthet, ki hibázhat, mint aki még rossz se lehet, s jósága nem különb, mint a fogatlan eb szelídsége. S boldog a magyar nemzet, hogy testi s lelki erő éleszti fiait! Mindennel bővelkedik a haza, csak vagy nem tudjuk becsülni, amit bírunk, vagy el van rejtve a kincs, s nem mozog az élet elég gyorsan, állhatatosan s úgy, mint kellene.

Hány szép tálentom fénylik maga kis körében, mert mi nem keressük fel; s hány nagy érdemű él elfelejtve s koszorútlan mint idegen, önhazafiai közt! S mennyi előtüntetésre való erő, mennyi élesztő fekszik a föld gyomrában, mely csak kezeinket várja!

Azonban végezzük a szakaszt ezen jó szándékú kis tanáccsal: hogy ki-ki, ha praktikus jó gazda nevét méltán akarja viselni, *jövedelménél kevesebbet költsön.* Legyen egyébaránt akár váltó, akár háromkalkatúrás, méneses vagy birkás gazda, velem akár kezet fogjon, akár ellenem keljen ki – az egyetértést, hitelt, legelők osztását hiábavalóságoknak, a céheket, limitatiót, robotot,

dézmát ellenben igen fontosnak tartsa is – mindegy; mert *valódi nyereség* a gazdaság filozófiája.

Ily elavult recipére az olvasó nem volt elkészülve, ugye? S valamely új angol metódust várt tőlem, de én megvallom, hogy jobbat még eddig ennél sehol se lelhettem.

MAGYARORSZÁGNAK KERESKEDÉSE NINCS

Amit az ember átlátni s megismerni fáradság nélkül nem tud, azt közönségesen inkább azon oknak tulajdonítja, mely apárúl fiúra, mint valamely igazság, axiómaképp ment át; mintsem annak józan s egészséges létét vagy nemlétét önerejével vizsgálná meg; inkább a régi szokás göröncsös útján izzad élte fogytáig, mintsem pillantatokig eszét fárasztaná egy kissé jobb szisztéma és simább út feltalálása végett. S valóban, úgy látszik, mintha lelki erőltetés jobban fárasztana sokat, mint testi dolog; éppen úgy, mint az elefánt jobban izzad, ha észbeli munkásságra taníttatik, mint ha legnagyobb terheket raknak hátára; s a kutya és ló sokkal inkább fél s retteg az értelembeli kifejtésekre célzó gyakorlástúl, mint minden egyéb munkátúl.

Az ország sok tájékin zsíros, fekete vagy ragadó agyagföldeken ásatik 5-6 ölre egymástúl közegyenleg két mély árok, s az áldott termékeny föld árkok közé domboltatik fel. Száz meg száz szekér, ezer meg ezer ember mozog, s a ráfordított fizikai *erogatum* iszonyú. Az idő száraz, s így a munka, mely mechanice folyt, józannak látszik, midőn egy kis észfárasztás után hasztalannak mutatkozik. Ki kisdedkorától fogva ily manipulációkhoz nem szokott, mint mi, s eltökéletten el nem hinné azok általányos szükségét, azt gondolná, hogy a lakosok valamely igen nehéz foganzatú plánta alá készítik el a helyet, s bámulva értené, hogy a munkások képzeletek szerint országutat készítnek, mely minden tréfán kívül hazánkban sok helyen búza alá alkalmasb lenne, mint utazók s társzekerek számára. Mennél magasb a töltés, annál jobbnak vélik az utat némely vármegye- és

szabad királyi városbeli útkészítők, s mennél domborúbb, a víz lefolyására annál helyesbnek: midőn azonban a magasb töltésnek közönségesen csak azon haszna szokott lenni, hogy a kocsi, mely dűl, nagyobbat dűl, s az utazó benne kékebbre üti testét – a domború út pedig arra hasznos, hogy a ráhányt föld mélyebb, a sár nagyobb, s így a süllyedés bizonyosb. Lefoly a domború kőútrúl a víz, kétséget nem szenved; de hogy a domború földútrúl, mely minden nedvet magába szí, lecsurogjon, azt tán senki se hiszi, aki gondolkodni akar, mint azt se hinné, hogy a gömbölyű spongyárúl oldalast csepeg le a víz. Ha az út bevett szokás szerint elkészült, minden tavasszal s ősszel, vagy közönségesen, ha egészen elromlott, minden észhaszonvétel nélkül megtöltetik, azaz egyaránt a dombos és kemény helyekre éppen annyi föld vagy kavicsos agyag vitetik, mennyi a sárba, kátyúkba s lyukakba. – S így idő forgásával s kivált mennél több munka s veríték fordíttatott ezen ügyes manipulációra, s mely iránt sokan így dicsekednek: *„ugyan jól megtöltettem az utat!"*, utoljára oly magasra nő, hogy azon végre alig járhatni, vagy azt temérdek fáradsággal megint le kell hordani, mint p. o. S[opron] városában most hordják le – ami a mai felvilágosított tanácsnak nagy becsületére válik –, hol sok esztendei munka és szorgalom által oly magassá lőn a főutca, hogy a mellette lévő házbirtokosak házaikból teherrel csak bajjal kaphattak ki az igen göröncsös útra, az eső s egyéb sár, víz pedig, mely vásárokon össze szokott gyűlni, nemcsak pincéikbe, de még földszín szobáikba is beszivárgott. – Csak ebből is látszik, hogy a jól át nem gondolt munka inkább kárt szokott hajtani, mint hasznot.

Kereskedés tárgyában éppen így vagyunk. Vagy a régi mendemondákat hozzuk elő nyugtatásunkra, hogy kereskedésünk nincs, vagy mindegyre szisztémát halmozunk szisztémára, princípiumot princípiumra, mint bizonyos sárrá váló materiálét utainkra – s aztán amint ezeket lehordjuk, azokat szintúgy változtatjuk vagy megsemmisítjük.

Hogy kereskedésünk – vagy oly adás-vevés, mely kereskedési nevet érdemlene – általjában nincs, vagy ami van is, csak gyengéded lábon áll – azt tán ki-ki elhiszi. S annálfogva tekintsük inkább – mintsem annak vitatásában: van-e, nincs-e keres-

kedésünk? időt vesztenénk – azt, hogy annak híját sokan főképp mily okoknak tulajdonítják?

Ezen képzelt okok nagyszámúak, azért én itt csak a legközönségesbeket, a mindennap hallhatókat fogom előhozni, melyek alaptalanságát megmutatni csekély munka, s íme, ezek:

– Geográfiai helyezetünk nem ahhoz való. – Pénzünk nincs. – Más nemzetekkel a konkurrenciát ki nem állhatjuk. – Kivitel a vámok miatt lehetetlen.

GEOGRÁFIAI HELYEZETÜNK

igaz, nem legkedvezőbb. Kikötőhelyünk csak három van, s azokhoz is igen bajos jutni. Ha pedig elértük, nem legjobbak. – *Fiume* inkább révpart, mint kikötőhely, s átellenében számos sziget fekszik, az úgynevezett Quarnero-, húsevő-tengerben, mely nevet azért nyeré, mivel régi időkben, midőn a hajós még kevesbé volt ügyes, mint ma, soknak sírjává lőn, ki ott hajótörést szenvede. Ügyesség nőttével kisebbedék ugyan a veszedelem, de itt-amott még a régi balhiedelem tűnik elő, s így sok inkább Triesztnek veszi útját. – *Buccari* elég bátorságos hely, ha egyszer elérte a hajós, de a fertelmes bóra, melyet a közel hegyek akadályoztatnak, ha azokon már átrontott, oly dühhel rohan a tenger mélyének, hogy onnan a hajó sokszor se ki, se be nem mehet. – Még *Porto Re* sem igen különb, s azonkívül bármi szép is egyébaránt fekvése, édesvíz szűke miatt csak igen hiányos menedékhely. – *Dunánk*nak se vehetjük nagy hasznát, mert miránk nézve visszásan foly, kedvünkért megfordulni nem fog, torkolatjánál pedig nem mienk, hanem másé!!! Többi folyóinkkal is, melyek a Dunába szakadnak, szintúgy vagyunk. Úgyhogy belső összeköttetésen kívül kereskedésre nézve folyóink természetes haszna igen csekély, mert csak azon portékát lehet kül- vagy világkereskedésinek hívni, mely tenger vizein lebeg, oda pedig a mieink minekünk nem folynak. Ott egypár száz mérföldnyi távolság különbsége nem nagy számba vétetik, s azonegy portékát, ha kis kiterjedésben nagy a becse, Fiumében s Londonban igen egy áron lehetne adni, midőn utakon, csatornákon a portéka minden órában drágább lesz, s végre minden becse úgyszólván szélbe megy. Ha teszem a búza köble

6 forintomban van Fiumében, s szállítására Londonig mérőjétől 1 ft-ot fizetek, s 1-et minden egyébre, *assecuratió*ra, kamatra sat., búzámat veszteség nélkül 8 forintért adhatom, s azon felül minden nyereség fejébe megyen. Ha pedig kitermesztéseig búzám köble pusztámon 1 forintomban van, s mérőjétől a legközelebb vásárra szállításáért 1 forintot kell fizetnem, akkor, ha két forinton kél a búza, semmi nyereségem se marad, s így az egy helyről másra való vitel azon arányban ró le a portéka becséből, mennyivel nehezebb, hosszabb, veszedelmesb s több akadállyal van összekötve, s a veszteség az egészre nézve annál nagyobb s viszont. Képzelhetni egy utat, melyen egy mérő búza vitele 20 ft volna, s Mezőtúrról Calcuttáig, ha mindenütt szárazon vinnők, tán annyiba telne is; azon két ló munkája pedig, mely rossz út miatt más két ló elibe fogatik, mely jó úton maga is elvinné a szekeret, örökre el van vesztve, mert az előfogott két ló azon időben egyebet is vihetne végbe, de végbe nem visz.

Mennél könnyebb tehát a szállítás s mennél nagyobb becsű a portéka, annál egyenlőbb marad becse s ára az A ponton s az onnan távul lévő B ponton azonegy portékának, s annál több tiszta nyereség marad a kereskedő keziben. Ez axióma, s ezen ok miatt látjuk némely nemzetek kereskedési foganatját; mert ide s tova szállítási módjok könnyű, portékáikat pedig nem természeti miségekben, hanem már mint becsesbre vált javakat viszik egy helyről másra. Nem nagyon jó kereskedés jele szinte egész méneseket látni egy középnagyságú szekér előtt, melyet alávaló gyapjú vagy egyéb kis becsű portéka nyom. S nem bizonysága mély tudománynak s felvilágosított értelemnek, valakit jobb út, vasút, vízcsatorna sat. ellen minden kifogás nélkül kikelve látni.

Az ország java nem egyesek s nehány magányosak hasznán, hanem az egész virágzásán alapulhat; azon mendemonda pedig, hogy honunkban csak pásztorok és szántóvetők lehetünk, s tőlünk még el vannak rekesztve fabrikák s manufaktúrák – ámbár ezt sokan velős állításnak vélik –, nem eszesebb szó, mint ha valaki azt mondaná: „Ő csak gabnát termeszt, s marhával s juhval sat. nem bajlódik." Derekas gazdaságban mind a kettő elválha-

tatlan, s az, ki több marhát tart, előbb-utóbb több gabnát is fog aratni; szintúgy pásztor és szántövető ember is több lesz, vagy legalább nagyobb nyájakat őriz, többet szánt, ahol emberkéz s erőmű v a természet s föld ajándékit nagyobb becsre emeli.

Igaz, kereskedésre geográfiai fekvésünk nem legjobb, azonban nem is oly rossz, mint sokan gondolják, azaz nem oly rossz, hogy azon, amit a természet megtagadott, mesterség által valamennyire segítni ne lehetne. Ha földünk nem oly zsíros, hogy minden trágya nélkül is megteremje a búzát, abban fogjuk azért hagyni használását? Ugarnak hagyja-e a Zala vármegyei gazda homokagyag földeit, mivel egy szem után csak 4–5-öt takarít csűrébe, míg a bánáti 15–20-at? Bizonyára nem; sőt a stájer még puttonban viszi a földet fel a kősziklák hátára, s azon gazdálkodik.

Szinte mindenütt állíthatni elő életjavait s kellemeit, s ezek megnyerése nem annyira éghajlattól, földtől sat. függ, mint a lakosok nagyobb vagy kisebb ügyességétől. Lombardia nagy részinek földje oly sovány s oly felszínes, hogy emberi kéz nélkül vadság volna, ami volt is valaha; azonban szinte egész esztendőtszaka olyan, mint egy virágzó kert. Aratás után hazánkban legtöbb helyen a vidék nagy kopárság, marháink porban! Földeink pedig mily jók! Kereskedés is mindenütt lehet nagyobb-kisebb arányban, s ez is többet függ a lakosoktól, mint minden egyébtől. Így Spanyolország kereskedése, igen szép fekvése mellett is, alig érdemel figyelmet. Saxoniának, Sziléziának pedig mostoha fekvése mellett kereskedése virágzó. Mindenen diadalmaskodik a férfiúi érett ész, eltökéllett állhatatos akarat és szorgalmas munkásság; ezek virágoztatnak, gyümölcsöztetnek jegek közt is plántát, midőn a tudatlan és rest még Utópiában is éhen halna.

De mennél nagyobb az akadály, annál szükségesb a fő, ipar s veríték, s kettőztetni kell mind lelki, mind testi tulajdonokat, hol a természet mostoha, s engedni nem akar. Ellenzés a bátorságot csak edzi, s a derék új erőre gyúl, hol a közember elgyengül. Fogadjuk hazánk áldásit háladatos szívvel, csorbáit pedig hozzuk helyre; fekvésünket ne gyalázzuk, de ne is emeljük felhőkbe. Vegyük hidegvérrel a mappát, s mondjuk magunknak

őszintén: éjszak felé lengyel föld, nyugotra német birtok – keletre s délre Törökország s egy kis darab tengerpart környez, s az sem igen jó. Vizeink Duna, Vág, Mura, Dráva, Száva: vad természetűek; Tisza, Maros: fekvése helytelen; Kulpa: kis medrű. – Utaink társzekerekre többnyire haszonvehetlenek. Csatornáink ritkák, hibásak. Éghajlatunk csak középszerű. A tavasz változó, s a tél agóniája sokszor május közepéig terjed, s némely évben azt kérdhetni: ugyan van-e, volt-e tavaszunk? Nyarunk meleg, s ugye, alföldi gazda, egy kissé több eső nem ártana? Őszünk jó s bortermésre egy a legjobbak közül a világon. Telünk se hideg, se meleg, s legkisebb karaktere sincs. – Földünk ellenben felséges, s mily kiterjedésben! Rezünk, vasunk, kőszenünk, sónk elég. Többi ásványinkat nagyra nem becsülöm, s még az arany- s ezüstbányákért se adok sokat, akárhogy botránkozzanak is meg ezen állításomon némelyek; de én azok létét vagy nemlétét egyenlőnek tartom, s azt hiszem: hogy papirospénz *hypothekára* állítva többet ér aranynál s ezüstnél; s hogy sebes pénzforgás nem is fogja soha hazánkat nagyobb méltóságra s díszre emelni, míg azon balvélekedésen nem diadalmaskodunk, hogy Selmec és Körmöc alatt fekszik a nemzet kincse. Semmi sem emelheti fel anyaföldünket, csak agyvelőnk s kezeink; s nem hiányos geográfiai helyezetünk oka kereskedésünk nemlétének.

PÉNZÜNK NINCS

tagadni nem lehet, vagy sokkal kevesebb van, mint lenni kellene. De más, most gazdag és pénzes nemzetek mindég dúsak voltak? S nincs oly idő, ha a régit vizsgáljuk, mikor szegények valának? Számtalan balítélet forog ezen vélemény körül. Némelyek minden s a legjózanabb változás ellen így kelnek ki: „Teheti ezt a szövetséges éjszak-amerikai, az angol, mert pénze van." S valóban, éppen oly igaz, hogy pénz szűke miatt nem is álmodhatunk sokrúl, amit ők mai nap tehetnek, mint hamis – s erre vigyázzunk –, hogy nem eszközölhetnénk oly jobbításokat, melyeket ők sok év előtt, midőn csak ugyanazon lépcsőn állottak, melyen mi ma állunk, vittek végbe, s melyeknek mai gazdagságokat s előmeneteleket köszönhetik – s hogy pénzek van.

Velence, Génua, Hollandia arany- s ezüstbánya nélkül valaha Európa minden kincseivel fénylettek, s az emberi ész hozta oda a pénzt; úgy mint sors és vak szerencse tornyozta fel csak kevés időre a sevillai udvarban egykor az Újvilág temérdek bányabeli jutalmait – s ma az emberi ész Britanniába idézi a fél világ javait, midőn Spanyolország egészen elszegényedett! Nem lehet követni a régibbeket abban, amit ma tesznek, hanem abban, amit akkor cselekedtek, midőn oly időkorúak voltak, mint mi ma vagyunk. Végezni kell előbb az első iskolát s aztán a magasbakat. Az angol nem kezdette gyarapodása talpkövét pénzzel, de munkával – jól elrendelt, eszes, szisztematizált munkával; – a tanító nem kezdé ügyét tanítással, hanem tanulással, s nem lehet Eukleidést fejtegetni némely megelőző tudományok nélkül. S mindaz, amit részint földművelésben más lábra kellene állítni, mint fentebb említém, részint kereskedés végett eszközölni vagy változtatni, ahogyan alább mondani fogom, nem telik sok pénzbe vagy oly temérdekbe, hogy azt ki nem állíthatnók. Jobb szisztéma elfogadása s a hiányos elhagyása csak oly zavart okoz, mint mikor egy rendetlenül élő rendesen kezd élni. Eleinte, meglehet, józansága némely alkalmatlanságot fog vele éreztetni, melyeket bor, pálinka s több efféle elnyomott, de csak kis idő múlva egész organizmusa rendesebben forgand.

Ma könnyen vádolják anglomániával az embert. Ítéletem szerint lehetetlen Britanniában egyet s mást meg nem szeretni, s az, ki maga utazza be azon országot – s nem úgy ítél róla, mint rövidlátású szép vidékről, süket hangról, nőtelen házasságról, s ki határából alig bújt ki, az egész világról – valamely ki nem magyarázható belső édes érzéssel fogja ott látni a törvény előtti egyenlőséget, a nemzeti szellem, közlélek, publicitás és sajtószabadság által való csudálatos kifejlést s felemelkedést; örömmel fogja szemlélni egész vidékek álomképhez hasonló virulását, az emberiség jussai lehető legnagyobb szentségét – és szánakozással fogja hallani mindazon gyenge s ügyetlen megtámadásokat, melyekkel a gyáva mer szembeszállni oly nagy nemzettel, mely jóllehet minden csudái mellett is sok oly hiányokat mutat elő, melyek csak azt bizonyítják, hogy halandók hiába törekednek tökéletest elérni, s hogy bármi nagyon közelítsenek is

ahhoz, mégse lábolhatnak soha ki a középszerűségből egészen. De számtalan a jelest, nemest, szépet, dicsőt soha sem látja, nincs ahhoz szeme – csak a piszkot, mocskot keresi s tudja feltalálni mindég, s mint a büdösbanka ganéjt túr, vagy mint a varjú dög körül kereng. Így sok Britanniával! Árnyékos részeit keresgeti csak, s kétségen kívül talál is eleget, szép részeiről pedig mindörök hallgat. A mindennapi ocsmányságokhoz szokott rab lélek kacagó ráncba szedi ajkait *Leonidas*, *Zrínyi*, *Botsaris* hőstettein, s a szolgai életet nagyobbra becsüli a felséges halálnál; s ily salak elégséges a legszebbet, legdicsőbbet szardonikai gúnyolással elrútítni! Van sok Britanniában, mitűl a jó Isten mentsen meg: – „Intolerantia legelőször is, s ezt mi bátran vethetjük szemére, mert nálunk annak nyoma sincs, hála az egeknek! hahaha!" – „A manufaktúrások nyomorúsági, azaz: hogy mindennap tán húst nem ehetnek és sört nem ihatnak, amit megszoktak, s aminek elmaradását nem könnyen tűrik." Nálunk több ember nem eszik húst, mint aki eszik, sok oláh még jó kenyeret se szagol élte folytáig s D[ebrecen] tájékán számos ember nyaratszaka görögdinnyén él! Mily jó, hogy már kisdedkoruktúl fogva ilyesekhez szoktak, s jobbat nem ismernek az irigylésreméltók!!! – „Irlandia! Irlandia!" Igaz, s hogy lehet oly nagy részét egy nemzetnek minden jussából kirekeszteni; az éppen olyan volna, mintha valahol az országnak minden terhét a szántovető ember vinné spedig szolgai helyeztetésben, s néhány ezer família élne csak hiábavaló here gyanánt az ország zsirján!!! Hiszen az nem szép volna.* – „A nemzeti adósság!" Már ebben mi szerencsésbek vagyunk, mert nemzeti adósságunk, mely senkit se nyom igen, nincs ugyan; de ellenben személyes adósságink szépen vannak ám, s agyon is nyomnak! Nem nevetséges-e mindez, részrehajlás nélkül, s nem annyit tesz-e: másnak szemében látni a szálkát, magáéban pedig a gerendát sem! Minden nemzetben van jó, van rossz; fogadjuk el a jót, ne eresszük be a rosszat. Engedjük csak, ha divatba akarna

* Azon időközben, míg ezen munka íratott, Irlandia természetes jussaiba lépett.

jőni nálunk az olasz ágy s olasz sajt: az első sokkal jobb a mienknél, melyből a nyugtalan alvó könnyen kiesik, a hosszúnak pedig lába lóg ki; és sajtjok is ugyancsak többet ér annál, melyet tanyáinkon sovány juh- vagy kecsketejből készítnek; hagyjuk ellenben a talján puhaságát, gyenge életszeretetét s magok közt örökké tartó szakadozásit világos egű hazájában. Franciának igyuk campaniai borát, s minekelőtte galambganéjjal sat. magunk is hamisítgatnánk önházunknál pezsgőbort, készítsük maga nemében miénket jobbá; mert ami ál és hamis, semmit sem ér, akárki mit mond is – s keressünk embert, aki igya. Lesz olyan, ki, mint mi, némelykor jobban fogja szeretni a külföldit, mint a honit. S ha jól el tudjuk adni 1, 2, 3 ezer akóinkat, mely évenkint szőlőinkben terem, vagy hogy jobban mondjam, dézma gyanánt hordainkba töltetik, mért ne vennők a gallus borát 1, 2 száz palackonként a legjobb miniműségben? Így vegyük a török dohányát, paripáját, Amerika cukrát, kávéját sat.

Ha pedig másoktúl többet kellene átvennünk, kivált ízlés-, mesterség-, művészet-, tudomány- és szokásokban, mint amennyiben ők akarnának minket utánazni, azon inkább örüljünk, mintsem búsulnánk, és senkire se irigykedjünk. Ők vének, mi ifjak vagyunk, s meglehet, midőn nappal legszebb tehetségekkel tündöklenek s a világot úgy oktatják, mint a vén professzor katedrábúl tanítványit, éjjel összezsugorodva girbén-görbén jajgatnak a köszvénytül, mi pedig éppen annyit, mint ők, nem tudván, jóizűt alszunk, s új erővel ébredünk fel korán új munkásságra s nemes tettekre. Legyünk szerencsésbek, mint ők, s nem ketten, tízen, ezren, de a legnagyobb rész; csak ne panaszkodjunk szüntelen, hogy pénzünk nincs, hanem valljuk meg inkább, hogy nem értjük a dolgot, s nem nyúlunk azon módokhoz, melyek által magunknak pénzt szerezhetnénk.

MÁS NEMZETEKKEL A KONKURRENCIÁT KI NEM ÁLLHATJUK

Ez éppen annyit tesz más szavakkal: „Nekem annyi pénzem nincs, mint R.-nek." – „Oly kiterjedt jószágim nincsenek, mint E.-nek, s földeim fekvése nem oly kedvező, oly jó." – „Egészségem nem oly erős, mint a karcagi bíróé, testállásom nem oly tet-

szős, mint K.-é." – „Vénebb s életuntabb vagyok, mint S." Sat. S így azon pénzemnek, melyet Isten adott, hasznát venni éppen nem akarom. Mit is tehetnék egy századrészével annak, amit R. bír? Jószágim, melyek kiterjedése E.-hez képest olyan, mint egy vakondoktúrás Badacsonyhoz, maradjanak régi mivoltokban; búzát nem teremnek földeim, s így rozsot, zabot, korompélyt se termesztek biz én! Ha csak egyszer lakom jól disznóhússal, vagy télen pőrén s egy bundával hegyembe forgolódom jószágim körül, már megárt, s így inkább jobb nem élni, mint ily sínlődve s ily óvakodással élni, mint nekem kell. Társaságokba nemigen járok, oda csak oly szép emberek valók, mint K., s kik tetszhetnek. Én ráncimmal, göröncsös bőrömmel, amilyen életunt s vénecske vagyok, olyant nem találhatok ott, ki társaságomat kedvelje, kinek szíve érettem dobogjon, a *konkurrenciát ki nem állhatom* sat. Szép okoskodás valóban! S ne gondoljuk, hogy ritka, sőt figyelmezzünk csak, mindennapinak fogjuk tapasztalni. „Ezt-amazt teheti A., K., V., B. sat., én nem; ők dúsak, én nem; van mindegyiknek 50 ezer jövedelménél több, én 10 ezernél többet soha nem látok" sat. De ha A., K., V., B. valami közcélra jövedelmek felét tudják adni vagy tizedét, mért ne adhatná a 10 ezres okoskodó jövedelme 20–30-ad részét a közjó előmozdítására? S mily matematikai számolás szerint foly az, hogy az 50 ezer forintos jövedelmű nagy áldozatokat tenni köteles legyen, a 10 ezer forintos jövedelmű pedig egy garassal se tartozzék anyaföldének?

Ily okoskodások *köpönyegek gyanánt* használtatnak, s azoknak szeretem hívni, mert alattok, anélkül hogy könnyen észre lehetne venni, sok mindenféle igen rút s ocsmány fér el. Ezek előszámlálása s a *hátulsó ajtók* rajza, melyeken a heves patrióta, ha megszorul, valamely illendőséggel kibújhat, fog idővel valamely új munkám tárgya lenni. De azt mégse hallgathatom el most, hogy ily okoskodók többnyire a leghazafitlanabb dúsakat veszik például. „Ha E. nem adott a közjóra, mért áldozzam én; ő százszor gazdagabb nálamnál." – „Mert az ezredes futásnak eredett, hát én, ki csak százados vagyok, mért állanék meg?" Közönségesen legutolsó csepp véreket ajánlják a haza boldogságáért s a közjó miatt, mint Decius, akármikor készek magá-

nyosan ellenség fegyveri közé ugratni, mert tudják, soha szó arról nem lesz, se *Pythia, se augurium* többé divatba nem lévén. S mi nagy hasznot hajtana lágy velejek, vizes vérek s puha csontjok honunknak? Még trágyának se volna jó! Egypár aranykát, egy-két forintocskát ellenben, melyeket nem magok szereztek, hanem a ládában volt már, mikor születtek, mindenféle, némelykor igen mulatságos fordulásokkal meg tudnak tagadni, köpönyeggel a dolgot fedni s leplezgetni, hátulsó ajtócskán kicsusszanni, p. o. ha vasútra kell pénz, akkor készek szép summákat országútra vagy vízcsatornára adni; ha tudós társaságot állítunk, akkor legnagyobb áldozatokkal kelnek elő a Pest s Buda közt építendő függőhídra; ha majd egyszer erről lesz igazán szó, akkor bizonyosan a Ludovica-út megvételére leszen kincstárok nyitva; s ha majd ezért alkuszunk idővel, minden kétségen kívül akkor megint találnak ki valamit, amit az ember nem is gondolna, s meglepve mulattatják nyomorú, de ügyes fogásikkal a nemesbre szültet, mint ahogy Bosco bámulásra gerjeszti a sokaságot ügyes szemfényvesztési által! S hány ily *gaukler-patrióta* van hazánkban!

Ha R., E. kincsei, birtokai nem mieink is, azért az élet minden kellemiről lemondjunk-e? Korántse! Tőlünk függ boldogabbakká lennünk, mint ők, mint nemritkán a tehetetlen pásztorember vagy kézműves nálunknál boldogabb. – Pénzünk nincs felesleg: éljünk takarékosan, forgassuk azt, amit markolunk, ügyesen, s ha egyet s mást magunknak nem szerezhetünk meg, annyival édesebben fog az esni, amit állhatatos dolog, takarékosság s eszünk által nyerendünk. – Földeink alávalók: szántsuk nagyobb szorgalommal, trágyázzuk kettőztetett erővel, diadalmaskodjunk tudományunk s munkásságunk által a mostoha természeten. A legkisebb siker, mely izzadásunk gyümölcse, belsőnket szebb örömmel fogja betölteni, mint ha telkeink egy kis szántás után is megtermenék a búzát. Hány nem is sejdíti, mely jóízű azon falat kenyér, melyet a falusi ember verítékkel szerzett, s hány gazdag – kit éppen az untat, szerencsétlenít s öl, hogy mindene van, s nem remélhet többé semmit – cserélne a szűkölködővel, ki mindég vágy, kíván és óhajt.

A határtalan bőség szinte sajnosb a szükségnél. Az első lelki,

másik testi inséget vonz maga után. Egészségünk nem erős: éljünk mértékletesen. Öngondoskodással többet győz a lelki erős a testi erősnél. S megjegyzésre méltó: hogy nagy s kivált hosszú veszedelmekben, midőn minden korlát megszakad, s az önélet mentése a legnagyobb urat egy lépcsőre állítja a legutolsó szolgával, mint teszem, hajótörésben, midőn lassan elhull egyik a másik után, s száz ember 3, 4-re olvad össze, hogy akkor közönségesen nem a legerősbek s -állatiabbak, de azok mentik meg élteket, kiknek lelkek legnemesb s tudományok legkiterjedtebb. Ha jobb a parasztember gyomra mienknél, szakácsunk ellenben jobb az övénél. S ha állati részünk egyben-másban szenved is, vagy oly határ nélkül nem vigadhat, mennyi szép lelki örömink vannak, melyek létét a tudatlan s állati ember még nem is gyanítja! Személyünk nem tetszős, lábunk csonka, hátunk görbe, fülünk nagy. Pótoljuk ezen hibánkat kellemink, jószívűségünk, nemes gondolkodásunk, egyenes karakterünk által! S ha szépek szíve látásunkra villámként nem gyúlna is szerelemre, nyerjük hajlandóságokat állhatatosság s férfiúi elszánt akaratunk által, s ha szerelemre nem bírhatjuk is, kínszerítsük becsülésünkre, tiszteletre.

Így áll a *kereskedési konkurrencia!* Ha az angol gazda eladja búzáját 10 forinton, ha ökriért 100 forinttal kínálják, ha a francia boráért 10, 20 forintot kap sat., nem irigylem, sőt jó szerencsét kívánok neki, s ahelyett hogy gabnámat rothadni, ökrömet kutyáknak s boromat kifolyni engedném, inkább igenis megelégszem, vagy hogy jobban mondjam, *megelégedném,* ha búzámat 5, ökrömet 50, boromat 8 forintért adhatnám. S ki tudja, ki lesz köztünk nyertesb, kinek marad több tiszta haszon zsebében, s mindenekfelett ki lesz megelégedtebb? Ha Odessza, Egyiptom, Szicília gabnával eltölti az olasz, spanyol s néha franc s angol kikötőket, s a mi gabnánk árát nyomja, termesszünk idehaza többet, gondoskodjunk arrúl, hogy szállítása a tengerig olcsóbb legyen, vigyünk legjobb s így legdrágább mineműségből a külvásárokra, vagy váltsuk becsesbre portékáinkat, mint p. o. gabnát lisztté, gyapjút posztóvá sat. S csak azt ne mondjuk: hogy más nemzetekkel a konkurrenciát nem állhat-

juk ki, hanem hogy több s jobb termékek kitermesztése, könnyebb communicatió s a portékák becsesbre változása végett legkisebbet se teszünk, s csak azt várjuk, hogy a galamb sülve repüljön szánkba.

A KIVITEL VÁMOK MIATT LEHETETLEN

Portékáink kivitele kétféle: vagy azon tartományokba vitetnek, melyek királyunk birodalmai, vagy idegen koronák alatti országokba. Ha csak a monarchia körét tekintjük, s közös urunk alatti szomszédinkat, akkor a vámok súlyárúl igen bajos szólani. Minden országlás filozófiája a *legnagyobb részt boldogítni*, s ha Ausztriába, Morvába sat. szabadon vihetnők minden termékinket sat., el volna-e érve ezen legigazságosb s legszentebb cél? Én nem tudom, vagy tudja az olvasó? S van-e annyi tudománya, van-e minden körülállások- s összeköttetésekrűl oly jó ismérete s oly találmányos esze s bátorsága, hogy a vámok helyett valami egyéb pótolékot tudna állítni, ami mind a két országnak hasznos s minden résznek elfogadható is volna? S merne-é ezért vagyonával s bőrével kezes lenni? Elhiszem, nekünk igenis jólesne, ha javainkat vám nem terhelné; de valjon hogy esne nyugoti szomszédunknak, s arra urunknak ne legyen gondja, ugye? Azok nem az ő fiai? S ha egyetértés által meg is szűnhetne a köztünk lévő vám, feltehetni-e azt, hogy nem volnánk kéntelenítve valamely más terhet vállalni magunkra?

Minden országlásmódban van nagyobb-kisebb teher, de teher van mindég, s azt vinni kell akárkinek s akárhogyan; s csak abban áll a tudomány s országlás mestersége: azt a lehetőségig kisebbítni s oly ügyességgel osztani el, hogy senkit se sértsen, senkit se nyomjon le. Ez mindazáltal Arakhné szöveténél is fonadékosabb tárgy, s még a legegyszerűbb országokban is gordiai csomóhoz hasonlítható; s hát még nálunk, hol szinte annyi az alkotmány, nyelv, vallás, mint betű az ábécében, s hol az interesszék oly különbözők, hogy kerubnak is nehéz volna egyiknek nagy hasznát másik szembetűnő kára nélkül eszközleni, minthogy még Istennek is nehéz lenni, midőn egy pillantatban az utazó száraz időt, a földművelő esőt, a borkereskedő rossz, a kapáló bő termést, egyik hajós nyugoti, másik keleti szelet kí-

ván sat. S így minden panasz az országban lévő vám ellen azok száma közé tartozik, amiket minden egyéb közteher ellen is hallunk, s mely addig, míg emberek társaságban élnek, sohasem szűnhet meg. Hogy egyébaránt könnyebben vihetnők-e a vámok terhét más módon, s erre a kormány és törvényhozó test ráállana-e? – azt itt fejtegetni nem kívánom, csak azt tekintvén, ami magunktúl s öntanácskozásinktúl függ.

Ha pedig azon vámot tekintjük, mely azon portékáinkat nyomja, melyek vagy egyenesen magyar kikötőkből, vagy tőlünk a király örökös tartományin keresztül, azaz *transito* vitetnek külföldre, már az más, s kétséget nem szenved, hogy minden iparkodás mellett is a legjobb szorgalmi s kereskedési gazdák mindaddig tenkre jutnak, míg ezen vámok vagy egészen nem törültetnek el, vagy oly bizonyos s alacsony lábra nem tétetnek, hogy azokat semmi többé ne változtathassa, s a terhek az ipart meg ne öljék, s hogy jobb a vám mostani ingadozó léte miatt mechanice, mint eddig, egy táblába őszit, másba tavaszit, harmadikba semmit se vetni, ára van-e, nincs-e, mint kivitelre termeszteni dohányt, kendert sat., röviden: *gondolkodva gazdálkodni*.

Itt hát változás kell, hasznos is, lehető is; s éppen mert haszna nyilvános, azért lehető. De ha egy-két oly projektáns, kinek se háza, se hazája, szól csak az ügy mellett, vagy olyan, kinek belőle semmi haszna, s ki semmitúl nem fél annyira, mint szája elégetésétűl, akkor természetesen a régi megmarad. Legyen csak az ország főbb birtokosi közt egyetértés, éljen köztök tudomány, polgári erény s nemzetiség, alkossák ők a trónus rendíthetetlen alapját: ne kételkedjünk, hogy szeretett királyunk hív jobbágyitúl olyast tagadna meg, ami más kára nélkül hasznunkat oly szerfelett emelné, hogy azáltal a közjó s így még az ország ereje is nevekedne. Legyenek a javaslók honiak s birtokosak. Más nemzetbeli mért szeresse oly különös aggódással hazánkat, hogy azt magasbra emelni minden erővel törekedjen? Nemes tekintetű álorcák szoktak ezek lenni, melyek alatt közönségesen rút s alacsony képvonások rejteznek. Birtoktalan mért fáradjon hevesebben, mint birtokos? S ugyan ki van jobban interesszálva, vegyük a dolog természetét, a belső rend és

csend fenntartása végett, mint olyan birtokosak, kik 10–20 ezer birkát teleltetnek ki?

Tegyünk józan javaslatokat, ha datumink bizonyosak; hallgassunk ellenben mindaddig, ha ezekben szűkölködnénk, míg az egész tárgy igazi fekvését jól nem ismerjük, mert nincs nevetségesb az alaptalan okoskodásnál; nemkülönben nagyobb gorombaság sincs, mint másokat oktatni akarni ahhoz való tudomány nélkül. S így kereskedésünk felemelése végett ne a monarchia körebeli vámok súlya ellen keljünk ki, mert azt orvosolni éppen oly bajos, mint a vénülést; hanem inkább magunk ellen, kik mindég ott akarunk változtatni, hol nem lehet; azon javításokat pedig, melyek tőlünk függenek s melyek haszna bizonyos, nem eszközöljük. S ne mondjuk, hogy általjában a vámot kell eltörleni, hanem a külső vám nagy súlyát s ingadozó létét iparkodjunk megszüntetni.

S íme, ezen képzelt négy sarkalatos okai kereskedésünk nemlétének! Én annak híját másutt látom.

Sokan azt gondolják: hogy szégyen mindent nem tudni, s így tudatlanságok fedezgetése miatt sokszor éppen arrúl beszélnek legtöbbet, amihez legkevesebbet értenek. Vannak pedig némely tudományok s mesterségek, melyeket legerősb fő se fejthetne ki tanítók segéde nélkül, mert tárgyok oly szövevényes, elágzó, hogy csak több élet s összeszedett s egymásra épült értelem s vizsgálat fejtheték ki mai tökéletességekre. Így, teszem, a mai tökéletes, Manton készítette dupla fegyvert egy ember nem találhatta volna soha fel, ahhoz sok gondolkodó, sok idő kelle, de idő jártával végre számos találmánybúl összesedett tökéletes egésszé lőn. S a fegyvergyártó tanítványa azt szinte ingyen veszi most át, amit századok raktak egymásra, és sokszor valami fontossal javítja, ami megint utóink sajátja – s így szinte mindennel. Némely tudomány, művészet s mesterség egészen újabb idejű, s több évek előtt a legokosb ember esze ágában sem volt. Nem is álmodott p. o. Hannibal vagy Julius Caesar puskaporrúl, ágyúkrúl, Augustus gőzhajórúl, Pythagoras vagy Solón a nemzeti gazdaság valódi alapjairúl, papirospénzrűl, bankrúl sat. S így, ha sokrúl még legkisebb ideánk sincs, lehet azért még több velőnk Sókratésnél, eszünk több Themistoklésnél, ismé-

retünk kiterjedtebb Aristotelésnél, s azért higgyük el, hogy nem szégyen s éppen nem kötelességünk mindeneket ismerni s azon dolgokba avatkozni, melyekhez nem értünk, sőt inkább dicséretes s kötelesség volna olyanokat magunkrúl lerázni.

Nemzeti gazdaságrúl, papirospénzrűl, bankrúl kinek van köztünk – tegyük kezünket mellünkre – egészen tiszta s oly világos értelme s ismérete, mint $3 \times 3 = 9$? S mit ér rendszerint oly teória praxisban, mely nem áll éppen oly világosan szemünk előtt? S nem származott-e ezen mondás: „ez teóriában jó, de praxisban nem", abbúl, hogy minden teóriáink általjában hiányosak szoktak lenni? Hány nem veszi tudománya forrását újságokbúl, időszaki felszínes irományokbúl, hibás fordításokbúl vagy a *Conversations Lexikon*-búl? S hány van, ki ezen most említett tudományok felírását se ismeri, s mégis minden hevességgel ellenek kikel, ami megint természetes, – ő oly eszes, mint Démokritos, meglehet, de körülállási, helyezete, könyvtűl irtózása annyira távul tartják őtet *de facto* ezen most nevezett tudományoktúl, mint a bölcs *abderita* – kinek eszével ugyan ki-ki megelégedhetne – és Adam Smith közt 2000 esztendei távozat van; s így ő csak azt tudja, hogy p. o. nagyapja 1000 aranyat kölcsönzött oly időben valamely ország úgynevezett nagyjának, mikor 1000 arany annyit ért, mint most 2000, hogy idővel a skála által 200 arany s később új devalváció által 80 és így 1000 aranybúl 80 arany lett. Már ezt ő nem a francia háborúknak, körülállásoknak sat. tulajdonítja, hanem – midőn papirospénzt, bankot, hitelt sat. összezavar – ezen átkozott új mesterségeknek, melyekrűl apáink – a boldogok! – egy szót se tudtak sat. S tegyen azután valaki papirospénzrűl, bankrúl csak távul említést, úgy kiált ellene, mintha nyársolnák – s nem természetes? Közönségesen azon csudálkoznak, hogy mindezek ellen annyi elfogultság s előítélet van miköztünk. Én megvallom, azon csudálkoznám, ha nem lenne s nincs-e igazam?

Némely rossz néven veszi, ha egyenesen szembe mondjuk neki: „Barátom! Te ehhez nem értesz." Pedig némelykor matematice lehetetlen, hogy egyhez vagy máshoz sarkalatosan értsünk. Ha p. o. soha vármegyénél, kúriánál vagy másutt nem praktizáltunk, pörök vitelirűl sat. tökéletes ideánk nem lehet;

ha kereskedési összeköttetésben jó ideig nem voltunk, lehetetlen, hogy *cambium mercantiléről* s egyéb... kereskedési cselekvőmódokról világos értelmünk legyen; ha hajón nem, hajóról; lovon nem, lórúl; Amerikában nem, Amerikárúl nem lesz tökéletes ismeretünk sat., vagy legalább nem hihető, hogy ezen tárgyak esszenciáját úgy nézzük át, s minden részek összeköttetésit úgy ismerjük meg, mint azok, kik serdülőkortúl vénségig azokkal bajlódnak, küszködnek – a természet azon kedveltei kivételével mindazáltal, kik embertársinknál felemeltebb lények – amilyeneket én azonban nemigen ismerek; ámbár azt lehetne soknak beszédéből kivenni, hogy magát annak tartja, s hogy ő azt is érti, amiben sohase forgolódott, sohase munkálódott.

Tulajdonképpen a világon nincs méreg, mert a legerősb is jóltevőnkké válhat, s csak a vele élés határozza el hasznát, kárát, s nincs oly ártatlan, ami meg ne ölhetne: a levegő, a víz, teszem. S így, ha még az arsenicum s kéksavany is barátunkká válhat bölcs kézben, mért gondoljuk, hogy a nemzeti gazdaságrúl értekező tudományok, papirospénz, bank engesztelhetlen ellenségink lennének, ha azok elintézése s helyeztetésünkre alkalmaztatása becsületes mellből s egészséges főből forrna?

Agyvelő és tudomány szükséges, s lehetetlen, mint előbb mondám, az elsőnek – habár legerősb is – helyreütni a másik nemlétét. Parasztgazdának elég a természetes ész, de már annak, ki ország dolgaiban vesz részt, az egész egyetem rugói-, láncai- s kapcsairúl világos értelemmel bírnia kell, s nincs oly genie, mely természetes eszével némely mai időkben szükséges teóriák s jól megemésztett tudományok híját pótolhatná ki. S ugyan mily állapotban van némely *patris patriae* könyvtára? S ha jóban lenne is, hánynak fejében van azok filozófiája jó rendben s világosan? Már az, ki csak honi dolgokban jártas, külföldiekrúl pedig semmit vagy csak zavarban s félszegül tud valamit, hogy lehet gazdasági, kereskedési s hitelbeli tárgyakrúl kompetens bíró? Eldődink legnagyobb megtiszteltetése mellett se hízelkedhetünk nekiek annyira, hogy földművelési, kereskedési s pénzbeli dolgokban őket választhatnók például; mert ősatyáinkat jó gazdáknak, ügyes kereskedőknek tartani csakugyan nem lehet.

Minden előre megyen s feljebbre emelkedik a világon, s a józan ész nem kevésbé hagyja helyben a tökéletesülés ideáját, mint valamely velünk született s mellünkben mélyen érzett sejdelmet. – A műveltség Ázsiában vette eredetét, onnan Afrikába s megint onnan Európába költözött. Idő jártával, úgy látszik, Amerika felé fogja útját venni. A görög, hihető, egyiptomi literatúrára alapítá magáét, s bizonyosan volt Homéros előtt is már költő. – A római görögöt, francia rómait s görögöt, angol görögöt, spanyolt utánazott. – A német mindegyikét, s a nemzetiség akármily rejtve volt is, több vagy kevesebb léte irányában egyik vagy másik nemzet több vagy kevesebb sajátságot fejtegete ki a másoktúl kölcsönözött alapon. Mi, magyarok, utánaztuk a rómait, nemrégen a franciát, most a németet – s hálá az egeknek, hogy sajátságunk egész érettségre nem fejlett ki, s hogy literatúránk ideje nem forgott le még, mint a spanyolé, olaszé már minden bizonnyal, s az angolé, franciáé, németé tán már jobbadán – mert így még előttünk az élet s nem hátunk mögött! Földművelésben csak kevés esztendővel előztük meg szomszédinkat, a kontyosokat. De azon utánzás, melynek kezdete csak újabb ideig s mely belga, burkus, angol sat. alapon áll, mily nagy hasznú már az egészre nézve, tagadhatni-e? S mennyivel nagyobb hasznú lenne még, ha több eredetiséget és sajátságot fejtett volna vagy fejtene ki. Minden, akármit mondjunk, csak valamelyes kölcsönvétel, *plagiarismus* segítségével megyen elő, s ki-ki választ magának mestert, példányt, előképet, habár sejdítlen is.

Kereskedésben is csak kölcsönzött alapon vagy mások példája szerint, kiknek kereskedések van, fejthetjük ki lassan-lassan józan szisztémánkat, s csak az ő útmutatások szerint találhatjuk el kereskedésünk nemlétének okát, melyet én közelebbről tudajdonítok:

A rendelések feleslegének – produktumink szűkinek – communicátiók rossz voltának – belső konzumció kis létének – szállítások, transito s vámok körülti bátorság híjának – kereskedési becsület s munkásság némely csorbáinak. – Ezeket is sorba tekintsük.

RENDELÉSEK FELESLEGE

Gazdaságban valami igen különös adja magát elő, hogy ti. az igen jól kidolgozott rendeléseknek s igen szőrszálas instrukcióknak azért nincs olykor várt vagy legkisebb haszna is, mert az igen józanon s tán sok fáradsággal készült rendelés részint jósága miatt annyira megnyugtat, részint terhes készítése minden egyéb munkától szinte feloldani látszik, hogy a legfőbb gazdasági aktus – *sine qua non* – némelykor elmarad: a *felvigyázat*, az *utánalátás!* S feltehetni általányos rendszabásul: hogy mennél több a firkáló, lineázó, rajzoló sat., vagy mennél dikaszteriálisabb lábra lép valamely gazdaság, annál rosszabbul szántanak, rendetlenebbül vetnek, trágyáznak sat.

Sok egyébben is így van a dolog, s nem felszínes azon közmondás: hol sok a szó, ott kevés a tett.

A szederfaültetésről, selyembogár-tenyésztésről József császár idejétől fogva maig mennyi parancsolat jött-ment, menynyit írtak felőle sat., s ugyan mi sikere lőn ezen Magyarországra nézve oly nevezetes kincstárnak? Mely ha üggyel s ésszel vitetnék, gyapjúbeli jövedelminket felülhaladná – bátran mondhatni: semmi. – Mert a kevés a semminek legközelebb szomszédja, s ugyan mért? Mert nem volt *igazi felvigyázat*, nem volt *józan utánalátás* – s ma sincs, s azért ma sem lesz igazi sikere a tárgynak. És ez ugyan nagy kár! Dráva, Kulpa regulációja sokszor ki van dolgozva papiroson s több effélék, de egy nincs _ _ _ _ _

Ami pedig a kereskedést illeti, kétséget nem szenved, hogy az igen sok beleavatkozás rendszerint több kárt okoz, mint a semmi beleavatkozás – s hogy kereskedést se mozdíthatni elő parancs által, mint valamely termék se fog kiterjedtebb időre meghagyás, intés sat. következésében nagyobb mennyiségben termesztetni, hanem csak úgy, ha nyereséget ád vagy legalább ígér.

Igaz, vajmi nehéz, s kivált nemzeti gazdaság tárgyaiban, kitanulni: mi az ok s mi a következés; s hogy nemritkán a következést vesszük forrásnak, s azért lassan-lassan el is szárad ügyünk s intézetünk, mint azon összeszivárgott víz, melynek kútfeje nincs s csak esőből támadt! S jobb így – ha kivált, mint fentebb

említém, számos időjárást veszünk össze – kereskedési tárgyban mindent a dolog öntermészeti folyásának átengedni, mint sokat mesterkélni, mert sokszor a jó szándékú segítségből olyan gát lesz, melyen minden megakad. S mennyi elhibázottat lehetne nálunk mutatni, mert igenis számos avatkozott belé, s a sok szakács elsózta a levest.

PRODUKTUMINK SZŰKE

Tudom, sokan erre éppen nem voltak elkészülve, mert számos hibás ismeretek közül az is meggyökerezett köztünk, hogy némelyek *bona fide* azt hiszik: más nemzeteknek nincs mit rágniok, s hogy Magyarország termesztményivel – csak volna jó tengerpart – a fél világot is elboríthatná; midőn valóban oly kevés van kivinnivalónk, hogy portékáink szűke nem hajtaná be a költségesb mesterségi közösülésekre fordított pénz kamatját, mint teszem vízcsatornák magasb vidékeken keresztül vitelét vagy vasutak költségét. – Amit mondok, éppen oly nehezen hihetőnek látszik, mint az, hogy nem terem azon summával megegyező számú szem búza a világon, amilyen a sakkjáték 64 mezeiből kikerülne, ha azok idomzati sorban egymással sokszoroztatnának; de a most előhozott példánál nem kevésbé igaz. Vegyünk krétát egyik kezünkbe, másikba pedig a hihetőséghez legközelebbítő statisztikai datumokat, s nevetve vagy bosszonkodva fogjuk hallani sok földinknek hazája szörnyű nagy szeretete miatt félrecsapó s csak azon mesékre emlékeztető állítását, melyeket néha igen hosszú bajuszú vitézektől hallunk, ti.: hánynak fejét vágták le, hány szívén ment keresztül kardjok sat., midőn azt tanuljuk végre, hogy vitézünk mindég a bagázsiánál tartózkodott, s csak ott nevelte oly bozontossá bajuszát, okoskodónk pedig nemigen olvas, mert szemei nem engedik vagy, hogy jobban mondjuk, mert könyvvel kezében azonnal elalszik.

Britanniának esztendei búza-, rozs-, zab- és árpakonzumója 200 millió pozsonyi mérőt sokkal felülhalad! Tekintsük most: mennyi megy esztendőn át Buda és Pest közt Dunán felfelé: 1, 2 millió! Mennyi forog Mosonyban: 2, 3 millió! sat. S ha egypár esővel több vagy kevesebb van, nyakunkon az éhség; 1816,

1817!! Hol vannak oly iszonyú provízióink! Egypár dús vermeiben, hol hála az egeknek, eldohosul az élet? Granariumokban? Vagy a parasztgazda taligáján 10–12 mérőnként, mellyel macskáin a vásárra igyekszik? S hány helyen van egy rakáson 20, 50, 100 ezer mérő! – Tudom én igenis jól, hol van: képzeletünkben. – Ez pedig gazdának vagy kereskedőnek nem jobb alap, mint bölcsnek a szerencse!

Keserves ugyan, hogy a szükség legjobb tanító, de igaz; keserű, hogy a szerencsétlenség iskolája emeli a halandót legdicsőbb s legszentebb gerjedelmekre, de igaz; borzasztó, hogy kiontott embervérből ered halhatatlan név s szabadság, de tagadhatni-e? S bármi alkalmatlan legyen is a sokban való elfulladás, mégis ama krízisen kell átesnünk, melyet már nékünk egykor egy nagy úr megjövendölt, minekelőtte boldogulnánk, magunkon erőt vennénk, összeállanánk sokan egy s más közhasznú cél elérése végett, s abbanhagynók eldődink metódusát, a soha össze nem tartást, egymás üldözését s mindég háborúban élést.

COMMUNICATIÓK ROSSZ VOLTA

Természetes közösülések a gyep- vagy töltetlen út s folyóvíz; mesterségesek ellenben a csinált út, kőtöltés, vízcsatorna, vasút. Ezen utolsók csak úgy juthatnak néminemű tökéletességre s maradhatnak meg jó karban, ha az egész ország viszi csinálások s fenntartások terhét, mint Franciaországban; vagy ha nyereséget hoznak, ti. ha azon tőke, mely csinálásokra fordíttatott, jól kamatol – mint Britanniában, Éjszak-Amerikában. S ez sarkigazság. Hol csak a legszegényebb sorsú viszi a közösülések terhét, s csak az fizet vámot, kinek parasztruhája vagy kinek semmi úrias tekintete s pénze alig van, mint nálunk, ott némelykor, ha az időjárás, egy új s heves tisztviselő s valamely nagy úrnak azon menetele járulnak össze, az út jó; de közönségesen igen alávaló s némelykor járhatatlan, mint nálunk. Hol pedig a csinált út, vízcsatorna s vasút nem kamatol, ott előbb-utóbb minden bizonnyal elbomlik, mint nálunk!! Nézzük Carolina, Ludovica útját, az elsőnek már vége, a második is csak a mostani birtokosok állhatatossága által marad fenn inkább, mint *természet szerint*, mert azon tárgy, mely 1–2-t hoz 100-túl, csak oly

lábon áll, mint azon beteg, kinek lelkét egyedül gyógyszer tartja testében, s oly bizonnyal össze is rogy, ha ideig-óráiglani támaszra nem kap, mint a toronybúl a kő, midőn a kéz elbocsátja, nem felfelé, hanem lefelé esik. Tekintsük vízcsatornáinkat, mily állapotban vannak azok? – Hozzuk vasutunkat emlékezetünkbe, mi lett abbúl?

Kereskedésre nézve, mely – s ezt ne felejtsük el soha, kirekesztőleg csak bizonyos vagy remélhető jutalom s nyereség által kaphat igazi életre – ezek szerint jobb s minden számlálás után jutalmasb, ha útért vám jár. – Némely helyen semmi út, máshun csinált út vagy kőtöltés, meg máshun vízcsatorna vagy vasút, minden a helyeztetéstől s portékamennyiségtől függ. Hol marhavásár a legfőbb, s hol csak időszakként megyen portéka, mint teszem Debrecenbe, vagy hol csak nyaratszaka folyhat derekasan a kereskedés, hófuvatok, vízáradások miatt, ott a vám léte – mely nélkül ámbár *igazi jó út* sokáig nem állhat fenn – nagyobb kár s akadály, mint ha emberkéz semmihez se nyúlt volna. Némely helyen legcélirányosb a csinált út vagy kőtöltés; a vízcsatorna leghasznosb, hol egyenes a vidék, kő nincs, s hol egy munkával mocsárokat is száríthatni ki vagy *irrigatiót* eszközölhetni – vasút pedig ott legalkalmasb, hol A-n kezdve Z-ig elkerülhetlenül minden portékát vasúton kell vinni, s hol portéka elég mennyiségben van is az út derekas kamatolására. Minden, mint mondám, helyeztetéstől függ s portékák s javak mennyiségétől. Kevés vagy csekély becsű portéka, melyet még azonfelül más úton is vihetni, hogy fizetheti ki a vasutat?

Jó út iránt is igen elágozik az értelem: némely már olyannal is megelégszik, melyen négy vagy hat lóval parasztszekeren elvontathatja magát. Sok csak nyáron mozog egy helytől másikig, s nem is sejdíti, hogy minden szép szabadsági mellett fogva ül, s rossz időben lakhelyéből, mint a medve barlangjából, ki se bújhat! Ha pedig valami a falusi élet kellemeit neveli, bizonyára az, hogy kényünk szerint egy helyről másikra könnyen s akármily időben juthassunk el.

Minden akadályoztatja az embert magasb emelkedéstől, annyi súly s tereh tartja láncolva a földhez. – Irigy szemmel nézi a sas királyi repülését, míg ő itt alacsonyságokkal küzd, s itt

hagyná szívesen lélektelen aranyát s kincseit, ha ő is Naphoz közelíthetne. Minden arra gerjeszti, hogy a földi ragadékokból szabaduljon ki, s mégis hány akad vagy dűl inkább sárba, mintsem garasától válna meg, s hány képzeli magát, midőn sokszor téli időben házánál vagy rossz csapszékben rab – szabadnak, ha csak darab pénzecskéje zsebiben!

BELSŐ KONZUMCIÓ KIS LÉTE

Belső konzumciórúl a legnagyobb rész elfelejtkezik, spedig ezen talpkövön áll a nemzetek gazdagsága. Anglia manufaktúrai produktuminak háromnegyed részét maga konzumálja, s csak annak negyede teszi úgynevezett világkereskedését! – Azért, mennél több lakik díszes házban, él jobb eledellel, jár csinos ruhában valahol sat., azaz mennél nagyobb a belső konzumció, annál gazdagabbnak fogom hinni azon hazát. S mennél több kívánja s meg is szerezheti az élet minden javait magának, annál nagyobb lesz a munka s iparkodás azok kiállítására. És sivatag, homoklapány, mocsár végre kies erdőkké, viruló vidékekké válnak. Lakjék Magyarország lakosa kő- s téglából épült s cseréppel fedett csinos házakban, egyék kövér húst, igyék jó bort, ne járjon mindég pőrén, mint tót s oláh felebarátink sat., nem kell akkor tengerpart, mert még magunk számára se termesztünk eleget, s még juhaink mennyisége mellett se lesz elegendő posztónk nadráginkra, köpönyeginkre sat. Ha idehaza ritkulnak vagy megszűnnek a kunyhókban lakók, kolompérvagy máléevők, vízivók, gyolcsviselők, s ha már feleslegben úszunk: szállítsuk akkor kincseinket tenger vizeire. Legyen előbb magunknak elég, s aztán másoknak, s ne csak nekünk, kedves barátom, de mindenkinek, aki hazánk levegőjét szívja. Ennek elérése végett pedig emeljük minden embertársunkat önméltóságára lelki kifejlése által, s engedjük, hogy az emberiség jussaiban ki-ki osztozzék!

Sok azért dicséri sajátját s a hazait, mert jobbat nem ismér, s régi előítéletek s megrögzött balvélemények közt lépett s élt a világban; s az ő hazaszeretete nem szebb és nemesb kútfőből veszi eredetét, mint azon férj szerelme feleségéhez, ki azt mindaddig imádja, míg ő tetszik neki legjobban, ha pedig szebbet

lát, mindjárt más után vágyódik, s nem veszi eredetét azon ki nem magyarázható érzésből, mely minden nemesbre szültet honjához köt, habár az hátramaradt is, s minden becsületes embert azon szívhez még inkább csatol, mely érte dobog, habár idő járta s bú eltörlötte is már a külbájt, a testi kecset.

Lehetetlen – én legalább hinni nem akarom –, hogy az, ki ébren van s józan, anyaföldje s földiei előmenetelén ne örüljön; s ha valaki éltében ürességet talál, órái hasztalanul s unalommal folynak, s ő nemigen érti s tudja: mire való, mért van s mért él? Bizonyára elfelejté vagy soha eszébe sem juta, hogy van hazája. Nem öli az unalom, kevés lesz annak a huszonnégy óra, s nem untatja azt a kora nyári hajnaltámadat, ki honja ügyében fáradoz. A legszentebb kötelesség teljesítésének érzése tölti be az élet minden helyezetiben édes megelégedéssel a hív hazafit, legyen herceg, legyen zsellér!

De ha, teszem, eleget is termesztenénk, s volna is felesleg kivinnivalónk, ami egyébiránt csak tőlünk függ, mit érne minden fáradságunk s javaink soka, ha azok kivitelében áthágtalan az akadály.

A SZÁLLÍTÁSOK, TRANSITO S VÁMOK KÖRÜLTI BÁTORSÁG HÍJA

Geográfiai helyeztetésünk szerint minden igyekezetünknek arra kellene menni, hogy hazánk Fiumével legszorosb s lehető legkönnyebb kapcsolatba jöjjön. Ehhez szükséges a Dráva, Száva, Kulpa tökéletes regulációja, Ludovica-út felszabadítása, hogy Károlyvár megszűnjön vár lenni, s mindenekelőtt, hogy a vám, mely azon portékákon fekszik, melyek egészen idegen földre jutnak, oly csekély s ingatlan legyen, hogy annak nem változását s fel nem emelését a földbirtokos s kereskedő oly bizonnyal tudja s higgye mint a becsületes keresztény ember emeli s hiszi lelke egykori boldogulását. Az említett folyók most regulázva nincsenek, akárki mit mond; sok egyéb akadály is van, melyeket most elhallgatok, de melyek elegek – bármi csekélyeknek látszanak – a legiparkodóbb s legserényebb kereskedőt is elízetlenítni s keserítni, mint egypár csepp ténta elég egy korsó tiszta víz kristályát meghomályosítni. Károlyvárott

egyetlenegy kőtárház sincs. Gondolná-e az ember? Azon ponton, hová hajón jő a portéka s tengelen megy tovább! Legkisebb kereskedésbeli tudomány nélkül átlátná még a nádudvari bíró is, hogy oly helyen, hol 8, 10 ezer mérővel jön egy-egy hajó, s aztán 20, 30 mérőnként szekereken vitetik tovább a búza, tengeri vagy akármi, tűz ellen valami bátorságos rakházaknak – páhóknak – kellene lenni, s hogy lehetetlen praxisban vagy 5, 6 száz kocsit a parton hajót lesve képzelni, vagy azt gondolni, hogy a hajó ott nagy kár nélkül várhat, míg szinte apránkint a benne lévő portékákat elhordják! – Most a kereskedőnek még írásihoz sincs bátorságos helye, mert a *fortificatiói* törvények szerint nem szabad a vár körül kőépületet rakni, nehogy ostromláskor azokba magát ellenség fészkelhesse. Ítéletem szerint ezen csekélység elegendő gát minden kereskedésbeli ipar ellen; s ha volt számosb esztendő előtt valamely dohány- s gabnakereskedésünk, annak nyilványos jele, hogy jó külkereskedésünk valaha minden bizonnyal lehetne, mert portékáink természetes folyását minden ellenmunkálódásunk s ellenmanipulációnk mellett se gátolhattuk meg egészen; mint némely ember oly szerencsés természetű, hogy a legügyetlenebb gyógyász se tud neki ártani; s így egy _____ vár, mely mostani időkben senkit se tartóztatna, elég Magyarország kereskedését akadályoztatni! A Ludovica-út megváltása mit ér, kivált, ha szokott manipuláció alá kerül, s egy tört-vert úttá válik nemsokára, de ha jó maradna is, mi hasznunk volna belőle, midőn most egy oldalrúl se érhetjük el? Dráván nincs híd, az utak Károlyvárig sokszor haszonvehetlenek, a Kulpa csekély mélysége miatt az esztendő nagy részében némely helyeken legkönnyebb hajót se bír meg, ha pedig lehetne is Sziszekből Károlyvárig egypár hónap alatt, midőn a víz elég nagy, províziókat átszállítni, hová rakja azokat le a gondos kereskedő? A tágos kék boltozat alá vagy fa tárházba? S kik ezt tennék, kereskedő nevet érdemlenének-e? S hát a Dunárúl mit mondjak, azon természeti nagy csatornárúl, mely Magyarország számára látszik alkotva lenni, ha regulázva volna, s az 1829-ki esetek ügyesen hasznunkra fordíttatnának.

Ami pedig a vám ingatagságát illeti, miképp gondolhatjuk egy pillanatig is, hogy valaki egész gazdaságát, melynek – te-

szem – őszi vetés volt alapja, dohány-, kender- vagy akármi egyéb termesztésre változtatná át, mert ezekből több nyereséget remél, ha azon kell aggódnia, valjon nem emelik-e fel a vámot? S ezen bizonytalanság s majd felemelt, majd leszállított vám több kárt és zavart hoz a termesztők iparkodásiba, mint a lehető legmagasb vám, mely elhatározottan s változhatatlanul marad meg. Ezen esetben a gazdák olyannal nem is fogják fárasztani eszeket, minek termesztése vám súlya miatt fáradságokat úgyse jutalmazhatja meg soha, s testestül-lelkestül más tárgyra fogják szánni magokat, ha pedig olyan tárgy nem adná elő magát, pipára gyújtani inkább, mintsem haszon nélkül izzadni. Az ingadozó vám hiába fáraszt sokat, sokat pedig tenkretesz, s az iparkodó gazdát bünteti inkább, a henyélőnek, gondatlannak pedig kedvez, ki mindent a régi rozsdás állapotban hágy. Egyébaránt nincs nagyobb kín a bizonytalanságnál, s a bizonyos rossz kevesebbé koptatja belsőnket, mint a bizonytalan jó.

KERESKEDÉSI BECSÜLET S MUNKÁSSÁG NÉMELY CSORBÁI

Ez már merész szó, megvallom, s külföldi ajkán tűrhetetlen volna, elég keserű a honin. Borkereskedésünk, azt gondoljuk, azért szűnt meg, mert a divat, a módi megváltoztat mindent. Korántsem. Igaz, más nemzetek szőlőiket jobban ápolgatták, boraikat mind tisztábban s józanabb metódussal készítették; midőn mi egy tapodtat se mozdultunk elő, s minden makacssággal megmaradtunk a réginél, mintha Magyarország nevelte volna az első szőlőtőkét sat. De még ez se oka borkereskedésünk elaljasodtának; hanem az, hogy a külföldit megcsaltuk s bőrét nyúztuk, azt gondolván: majd ő azt nem veszi észre. Némely vegyeken mint bujtogattak-homlítgattak vesszőre, s így a hegy, a szüret elaljasodott. Másutt azt nézte földink: mily szőlőfaj terem legtöbbet, s nem melyik terem legjobbat, s csak azt ápolgatta. S[opron]ba Zalából hozták a mustot, hogy s[opron]ival keverjék, s tiszta s[opron]i gyanánt adják. Tokajban több volt malozsasszőlő, mely Szíriában érett, mint tán mind a három kikötőhelyünkben sat. S mindezekre idő jártával természetesen

rájött a sógor, s többé nemcsak nem hisz, de ki is került már. S nehány csalárd ember az egész ország becsületét veszedelembe hozta. Mennyi idő kell most majd ezen csorba kidörzsölésére! *A becsületes cselekvő mód haszna legtávulabb időkre hat*, egyes személyekre is jól sül el, s hát még nemzetekre, melyek élete oly hosszú. De ha maga a becsület nem átkozná is a furcsaságot, a fortélykodást, a csalást, az ész se hagyja helyben; s bizonyosan az legeszesb kereskedő, ki legbecsületesb is, mint nemkülönben az legjózanabb gazda s az érti igazán ön, de kivált utói hasznát, ki legjobb s legliberálisabb földesúr egyszersmind. Gyapjú- s egyéb kontraktusokban, kivált pénz dolgában, hány semmirevaló viseli régi fényes nemzetségnek nevét? Külföldi kereskedő, kit ideédesgetni kellett volna, hány van, ki nem mer hazánkba jönni többé, mert a huszonötöt vagy egyéb becstelenséget, ő egyedül lévén s ellene sok, alig kerülte el. – S ha van alacsony szolgalélek a világon, annak címje bizonyosan a fegyvertelennek fegyverrel megtámadása, csak az uszít számos bűnöstársakat egyedül lévőre, az tudná csak az alvónak szívébe döfni a kést. – Átok legyen azok emlékezetén s megvető gyűlölet jele, kik a nemes magyar névre tetteik által ily szennyt, ily mocskot hoztak. Ha a forgolodó, piperés, pápaszemes sat. ügyes, sokoldalú kozmopolita csalfa s hazug, eltűrheti az ember; mert úgy látszik, természetéhez illik; de mikor az egyszerű, nyílt képű, bátor tekintetű, férfias valódi magyar nem oly igaz, mint az arany, nem oly hű, mint az anyai aggodalom, nem oly egyenes cselekedetű, mint a napsugár, s nem oly nyíltszívű, mint a tavaszi hajnal, bizonyára csupa pökedelem s természet csúfja!

Munkásságunk pedig kereskedés végett ugyan érdemel-é említést? Tettünk-e sokat produktumink szaporitása vagy azok javítása s divatba hozása végett? Iparkodtunk e felettébb más nemzetekkel összeköttetést keresni sat.? Nem száradna-e sokra minden produktuma, ha azt házánál nem keresné a zsidó? Más nemzetek mily fáradsággal keresik azonban kereskedési előmeneteleket, portékáik olcsóbbá s jobbá tétele s minden utak s módok felkeresése által, melyeken más hazákba csúsztathassák javaikat? Brodiban, Lembergben, Odesszában sat. hány francia borkereskedő van? S még Belgrádban is fekszik angol posztó,

mely tán éppen azon juh gyapjából készült, mely onnan egypár mérföldnyire legelt csak. Fogjuk a mappát! Nem különös? S hát megtetszés elnyerése végett hogy forgolódnak mások, midőn mi minden erővel azt akarjuk, hogy mindenkinek az tessék s az legyen kedves, ami nekünk látszik legjobbnak, leghelyesbnek. A francia azok ízlése szerint készíti borait, kik jól megfizetik. – Az angolnak erőset, a dél-amerikainak sűrű vereset, minekünk pezsgőt készít. – Mi ehelyett a vevőket oktatjuk, s „józanabb", azaz mi ízlésünkre vinni akarjuk sat. El is sül idővel tán filantrópiai tanácsunk, de borunk azonban ár nélkül a pincében! Édes-örömest akarunk aratni, de szántani, vetni nem. Az élet minden javaival bővelkedni nagyon is szívesen, de fáradozni, izzadni nem. Sok pedig mindezen kereskedési munkásságot s unalmat megvetéssel nézi, magát nemesbre szültnek véli, s azért inkább büszke érzéssel – mintsem magának becsületes úton igyekezne többet keresni, ha helyezete arra való – némelykor az igazság istennéje oltára előtt szemét behunyja.

Aki semmiben sem szűkölködik, s *nincs* miatt sohasem panaszkodik, annak rossz néven nemigen vehetni, ha sohase dolgozik, s csak munkálatlan nézi a világot, s fütyörészve merül el gondolatiban. S tán semmi szükséget sem érezvén, télen-nyáron egy öltözetben, pipával, szűk eledellel, savanyú borral s néha hegedű keserves nótájával függetlenebb s megelégedtebb, mint kinek mindene van. Tűrhetetlen ellenben azon mindennap százszor hallott panasz: „nincs jövedelmünk, nincs kereskedésünk, nincs pénzünk" sat. azon apátia s tespedtség mellett, mely soha nem enged azon módokhoz nyúlni s azon utakra állni, melyek által gazdaságunkat, kereskedésünket minden bizonnyal jó forgásba s divatba hozhatnók, s így jövedelmünk természetesen sokszorodna! Csak bosszonkodva szemlélhetni olyat, ki magán könnyen segíthetne, de nem segít.

Mindezeken hogy lehet valamennyire orvosolni? Kölcsönös felvilágosítás, oktatás s rávétel által, melyekből publicitás hozzájárultával folyni fog nemzeti bank felállítása, több s jobb termesztés s kivitel végett jutalomtételek, s mindenekfelett a hitel szentsége.

S itt vagyok megint a réginél s annál, amit már többször el-

mondtam! Béketűrésért s engedelmért esedezem. Mindég csak egy harangra ütök, igaz; de volna bár sok, kit mindarra, ami hazánk díszére hasznos, sőt szükséges, csekély tehetségem mellett is egyesíthetnék! mint a falusi harang, habár törött is, összesereg ti a jámbor községet Isten házába.

Kölcsönös felvilágosítás és oktatás előbb-utóbb az igazságot úgyannyira kifejti, midőn annak fénye előtűnik, hogy az igazi jót és hasznost végre mindenki elfogadja, a bal- s előítélet, tudatlanság s hazugság serege ellenben pirulva vonul vissza, s oly rettegéssel kerüli a valódit, mint bagoly s denevér a napsugárt. – Mi forrhat egy magányos főben tökéletességre, ha azt előismeret vagy közlés előbb nem világosítja fel, s mindent el nem igazít, ami a képzelet határtalan köriben veszi létét, él és számtalan ivadékra szakad! Mint a szív csak kölcsönös szívbeli gerjedelem, s vonzódás által tárul ki a szerelem mennyei érzetire, úgy az agyvelő is csak agyvelő által emelkedhetik lépcsőnkint oly erőre, mely gyakran, bár villámkint, az agyagba szorult halhatatlan lelket teljes fényében tünteti előnkbe.

És ugyan tagadhatni-e, hogy szinte minden, ami az emberiség előmenetelét, hasznát, díszét sat. eszközölte, nem egyéb kölcsönös felvilágosítás és oktatás gyümölcsénél! S azon találmányok, melyeket az emberi nem szinte minden ész segedelme nélkül vaktában lelt, mint az üveg, puskapor, nagyítócső sat., mily haszonvehetlenségben maradtak volna közösülés s későbbi vizsgálat s javítás nélkül? A szüntelen diszkusszió szükséges tehát, azaz: hidegvérű, barátságos s mindenoldalú vizsgálás és tanácskozás; s nem versenygés vagy oly nyomozás és viszongás, hol minden észrevétel, helyben nem hagyás s ellenzés, ahelyett, hogy nagyobb figyelemre gerjesztne, csak keserít, a vért nem kevésbé savanyítja el, mint a szemeket elhomályosítja, s az értelmet úgy megzavarja, hogy végre csak önkényes s indulatos tett foly belőle, a józan s okos cselekvésnek pedig sehol legkisebb jele sincs.

Diszkusszió nélkül akármi újhoz kezdenek az emberek, egy fő akadályrúl, mely törekedésik ellen szegezni fogja magát, mindég elfelejtkeznek, ti. a minden kezdetből természetesen következő oppozíciórúl.

Ha p. o. valaki vasutat állít, mit akar ő azáltal nyerni? Javak szállítására kevesebbet akar kiadni, mint ezelőtt adott, vagy azon pénzt, melyet eddig valaki más tett zsebibe, ezentúl maga zsebében akarja megtartani – vagy pedig jó baráti, rokoni, földiei s felebarátjai zsebeiben; ha a projektáns philanthropos, s nem a maga, hanem a közjó elérése végett fáradozik s törekedik, ami ritka. Szóval: ő némelyeknek positivus hasznát – nyerendőségét – támadja meg, hogy némely másoknak negativus hasznot – káratlanságot hajtson.

Már azok, kik szinte nemzetségről nemzetségre fuvarozással keresték kenyereket, s az által gyarapodtak vagy gyarapodnak, valjon türedelemmel s minden aggódás nélkül fogják-e azt nézni, ha valaki előáll, s az ő hasznokat magáévá akarja tenni? Ez természet ellen volna. Minden, ami megtámadtatik, rúg, harap s csíp, akármi gyenge legyen is. S így azok se fogják hagyni azon vizet más malomra folyni, mely eddig az ő malmokat forgatta; hanem mindent el fognak követni, hogy az új malom felé egy csepp víz se menjen, s hogy a molnár szép malmával együtt gabna nélkül maradjon.

Más valaki nemzeti gyapjúszortírozást javasol, s azt is tiszta filantropizmusból, s mit akar azáltal elérni? Hogy azon nagy summa, mely ideig-óráig nehány kereskedők ládáiba csúszott, ezentúl a birtokosokéiban maradjon.

Már ennél a gyapjúkereskedőkre nézve érzékenyebb megtámadás lehetetlen. S a szörnyű megtámadásnak az iszonyú védelmezés s véres háború leg- s legtermészetesb s kézzelfoghatóbb következése.

S ugyan fontoljuk meg hidegvérrel, minő kimenetelű lehet egy megvívás, hol egy részről a tudatlan, gondatlan s adósságokba merült termesztő, más részről pedig az ügyes, éjjel-nappal fáradozó s pénzes kereskedő áll! – A legeltökélettebb akarattal sem lehet attól egy *parti* sakkot nyerni, ki ahhoz jobban tud. – Minden *enthusiasmus*, török muzsika, tárogatósíp, káromkodás, torzonborz vagy kipödört bajusz, zsinóros nadrág s több efféle semmivé válik a jól elkészült katona s háborúi mesterség előtt. Mindennek kell alap, s anélkül a legnagyobb fáradozás is sikeretlen.

Egyéb új kezdetek éppen ilyen ellenkezéseket szülnek, amiből azonban nem az foly, hogy vasút, gyapjúszortírozás sat. el volna tiltva tőlünk, korántsem, hanem hogy minekelőtte azok órája ütött volna, olyanoknak kell még előbb lábra kapni, amik ily kezdeteknek legszükségesb feneke. Nincs könnyebb faasztalkészítésnél, de lehetetlen fa nélkül. Nincs könnyebb, mint első emeletet építni, de lehetetlen, minekelőtte a földszíni épület még nem kész.

Mai körülállásinkban a kereskedőkkel megvívni akarni annyi volna, mint azzal birkózni kívánni, ki által meg van kötve kezünk-lábunk, s ki a kötelet markában tartja. Sok kellene még, s igen sok van hátra tennivaló, míg ily viadalra kihívhatnók őket. Egyébaránt mindég jobb, ha ki-ki csak maga dolgánál marad, mert közönségesen nem boldogul a kereskedő gazda, mint csaknem mindég tenkrejut a gazda kereskedő.

S ezen minden új ellen bizonyosan támadó ellenzésnek számba nem vétele jobbadán mindég azon kis ok, melyen a tárgy fennakad, s melyet sokszor minden iparkodásunk mellett se tudunk feltalálni. Minekelőtte valami újat kezdenénk tehát, ne felejtsük el soha, s vegyük előre számba mindazt, ami hihetőleg magát ellenünk fogja szegezhetni.

A nyílt tanácskozás-, s értekezésnek célja pedig vagy tökéletes felvilágosítás, hogy ez vagy amaz káros avagy lehetetlen s így annak elkerülése s abbanhagyása; vagy az egyetértés s egy cél elérése végett összesedett erő, ipar és munka s így a bizonyos siker. – Mennyit vitt már végbe soknak egyre célzó törekedése, nézzük a históriát, nézzük a mai időt, s hozzuk abból a matematikai következést, hogy alig van valami, amin jól elrendelt egyesület ne diadalmaskodhatna, s hogy kereskedési akadályink, egy és más helyezeti fogyatkozásink eltűnnének, ha elszántan s állhatatosan sokan akarnók azon egyet s éppen azt; s hogy csak tőlünk függ egyetértés s közmunkásság által új mozgást, új életet hozni kereskedésünkbe.

NEMZETI BANK

A jól elrendelt munka minden gyarapodás talpköve. S többet ér két ép tenyér s egy jó balta valamely vad szigetben egymillió darab aranynál. A nemzetek mai körülállásiban mindazáltal a pénz a munkával oly szoros összeköttetésben áll, hogy majd egyik az ok vagy következés, majd a másik; valamint az esőből gőz, köd, felhő lesz s azokból megint eső – úgy a munkából pénz lesz, a pénzből ismét munka. Kezeink vannak s több henyélő kezeink, mint gondolnók, melyek legnagyobb haszonvehetőségét részint a hibás elrendeltetés, részint az elcsüggedés s a néhai kétségbeesés sikerrel fáradozhatni – gátolják, s így nekünk a pénz az, amire leginkább szükségünk volna, s ma azon ok, melyből munka s idővel több pénz következhetne. Ha mi jól elrendelt nemzeti bankot állítanánk, annak éppen azon következése lenne, mintha bizonyos tőkét, melyet külföldiek hoztak hazánkba, 5-tel, legfeljebb 6-tal 100-túl vennénk kölcsön, nem félnénk, hogy felmondják, s minekutána ügyes haszonvétele által 9-et, 10-et keresnénk 100-zal, lassankint megint lefizetnők tartozásunkat, s az utóbbi nyereség zsebünkben maradna. – S nem világos, hogy sokkal kevésbé volna veszedelmes, ha önmagunknak tartoznánk, mint idegeneknek?

Bizonyos, hogy egy magányos mesterember, akármily jól értse is művét, vagy termesztő, bármi jó legyen is földje, nemigen gyarapodhat, vagy szinte nem is kezdheti el munkássági körét derekasan az ő állapotjához szükséges tőke nélkül. Úgy egy nemzet se. S azon idomzatnak, mely a pénz mennyisége s emberi erő közt van, legközelebbső egyenlősége bírja az országot a lehető legmagasb gyarapodásra. Hol igen sok a pénz, ott ingadozás s úgy, mint árvizekben, ezer veszély – bankrott –; hol igen kevés, ott elakadás – mint mikor nyáron a vizek kiapadnak – szegénység. Ezek a véghatárok. S ha rossz közül választani kell, sokkal jobb az igen sok pénz következése, a néhai bankrott ti., mint az igen kevés pénzből származó elszegényülés; mert a bankrott csak kevésen történik, midőn a többi addig az élet minden javaiban s kellemiben részesül; a pénz híja azonban az egész közönséget egyenlően nyomja. De ez még nem minden, s

még többet merek mondani, hogy ti. a bankrott általjában nem oly szerencsétlen következésű, mint a lassankénti elszegényülés.

Ha, teszem, valakinek 1 millió az értéke, 5-tel 100-túl minden esztendőben költhet 50 ezret, s ő, ha velem kezet fog, hogy ti. vagyonosban éppen oly hiba keveset, mint vagyontalanban sokat költeni, egész életmódját 50 ezres lábra fogja állítni. – De ő egyszerre 900 ezret veszt el, s így marad 100 ezre. Mit fog tenni? Fejbe lőni magát, ha esztelen; ha pedig eszes, mindjárt másnap élte módját 5 ezres lábra tenni s kisebb körben tán az élet éppen mindazon kellemeit lassankint feltalálni, melyekkel 50 ezres létében gyönyörködött. – Hogy van ellenben annak dolga, ki lassan szegényedik el, a magyar birtokosnak tudniillik? Két, három esztendeig, minekutána maga ura lőn, vagy tán tíz-tizenötig is egypár ezerrel több-kevesebb 50 ezernél jövedelme, s így 50 ezres lábon él. De az idők viszontagsági által most jövedelme 30 ezerre s aztán 25-re s megint 20 ezerre esik le s így tovább. Ő nem tudja, és senki sem tudja, úgy marad-e, nem-e? S a kétség közt – régi embereit bocsássa-é el szolgálatából, falura költözzék-e, szakács helyett szakácsnét tartson-e, viasz helyett faggyút, ló helyett inkább lábait használja-e sat.? – leforog az idő, s ő elálmélkodva azt veszi végin észre, hogy mindenben szűkölködik, és szinte semminél kevesebbje van, s hogy igazat mond a számkivetett lantos:

Donec eris felix sat.

A nagy veszedelmet s a sors óriási csapásit bátrabban kiállja sok, mint a mindennapi kis sérelmeket, halk elaljasodást s mindenekfelett a kétest. Nekem legalább kellemesb.

Nemzeti bank által százszor több jót tennénk, mint kórházak s egyéb ilyetén gondviselő intézetek felállítása által; ámbár azoknak is magok sorában valaha elő kell jőni s lábra kapni. Mi jót teszünk azon gyermekkel, kit mindég tartogatunk, hogy el ne essék, s jószívűségből önlábai használásárúl végre elszoktatunk; s ugyan mi jót teszünk felebarátink erkölcseire s így szerencséire nézve, ha a henyélést, korhelységet szinte megjutal-

mazzuk, s a koldulókat csaknem egy külön státusnak fogadjuk be? Tudom, veszedelmes ezekről szólani, mert sok érzelgő s még több hypocrita, ki nyomorúnak soha nem adott egy garast is, igenis szívesen előáll a szegények mellett, s oly hévvel fogja pártjokat, hogy az ellenkező rész, melyhez magamat is számlálom, könnyen keménységgel s keresztényi irgalom híjával vádoltatik. Nem mondom, hogy azon gyermeket, kit lába sohasem hordozhat, összerogyni engedjük; nem mondom, hogy felebarátinkat éhségnek, hidegnek s az élet minden sanyarinak engedjük át sat.; de vizsgáljuk őszintén koldulóink legnagyobb részét, nem önvétke vagy -hibái által jutott-e mostani szomorú állapotjára, s nem volna-e kevésb más zsírján élő, ha lelki kifejlődés s testi ügyesség jókor elkerültetné eggyel s mással a korhelységet, betegséget, koplalást sat. Ha éhesnek kenyeret adok, a tett szép; de én sokkal szebbnek tartom: valakit oly helyzetbe állítni, hogy magamagának nemcsak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen.

Mi pedig a nemzeti bank felállítását illeti, van olyasokrúl sok jó példa; s más nemzeteknél jókat s rosszakat is láthatunk, úgyhogy hazánkra illesztésében előre felszámíthatjuk: mit kell elfogadnunk, mitűl óvakodnunk. Engedjük át olyanoknak a javaslástételt, kik a dolog praxisát érthetik s értik, s kiknek a tárgy jó sikerébűl valamely hasznok is van, legyen az erkölcsi, legyen pénzbeli. Haszonkeresés nélkül nem történik semmi a világon, úgy mint lehetetlen okozatot vagy következést képzeni ok nélkül, csakhogy egyik pénzbeli haszon, másik becsület, harmadik halhatatlan név, megint más menyecske vagy éppen mennyország után vágy. S így magyar vér Magyarország hasznáért bizonyosan legsebesebben dobog s legmelegebben is.

Ezen tárgyat mindazáltal csak kevés szóval kívántam említni s igen röviden érinteni, mert annyi jó, derekas és világos, viszont annyi hiányos, zavar és homályos írás jelent meg már afelűl, hogy ki-ki maga választhat azokbúl magának tetszése s önbelátása szerint. Sohase hiszem, hogy kirekesztőleg recipe segítségével jóízű ebédet lehessen főzni, de ahhoz tanult szakács kell, ki már sokat főzött, sütött, pirított. Úgy nem hiszem soha, hogy tisztán könyv szerint érteni lehessen bankfelállításhoz,

gazdaságfolytatáshoz, kereskedésvitelhez; hanem arrúl is sokat kell gondolkodni, s az egésznek jól ki kell főzve lenni előbb a főben, hogysem mi ezen tudományok igazi hasznát vehetnők, az ország pedig éppen úgy szedhetné a mi szolgálatink vagy beleavatkozásink gyümölcsét.

TÖBB S JOBB TERMESZTÉS S KIVITEL VÉGETT JUTALOMTÉTELEK

Függjön a vitéz mellén kereszt, mint annak, ki toga clarissimus; ékesítse régi nemzetségűt kamaráskulcs, más érdemest hosszú titulus – örüljön ellenben a gazda kora fáradozásiért haszonnak, s legyen ládája, mint a kereskedőé, teli; a tudományokban merült, a haza s hazafiai előmenetelén törekedő lelje belsejében a megelégedést sat., szóval minden, aki tisztében becsületesen s derekasan jár el, nyerje fáradozási díját.

Jutalomnak erkölcsi világban oly következése van, mint hypomoklionnak mechanikában. Itt egy fonttal 100 mázsát emelhetni, ott egypár vitézi érdemkereszt, gombon lógó egy-két arany- vagy ezüsttallér sokszor egy nyert csatának nem is gyanított, de tán valódi oka; egy nevezet, egy megjegyzés néha legszebb tettek forrása; úgy egypár pénzbeli díj s párszáz aranyka legnagyobb iparkodás-, munkásság- s mozgásnak kútfeje sat.

A Szövetséges Országok, Gallia, de kivált Britannia földművelési, művészi s kereskedési összeköttetései valóban oly láncolathoz hasonlíthatók, melynek egy karikája *mesterséges pénz*, másik *jutalom*. S mily hasznos, sőt szinte mágusi következésű ez az emberi észnek oly nagy díszére való rendelkezés, azt inkább látni kell, mint olvasni vagy tőlem hallani; amit mindenkinek szívből tanácslok. Nálunk 10 ft-nak becse csak mindenkor 10 ft s némelykor annyi se, mert ha szinte zsebünkben nincs, tán csak nehezen vagy éppen nem juthatunk hozzá, s így csak álomban miénk, mint sokszor a tündérkirály legkisebb leánya, s nem valóságban. Britanniában 1 font sterling szinte mindég annyi, sőt sokszor ügyes elrendelés által 2-, 3-, 4-annyit ér, s annyi életjavakat s kellemet szerezhet az, akié, mint mesterséges elintézés nélkül 2, 3, 4 fonttal tehetne csak. Ez igen furcsa,

igaz; de teóriája olyan, mint mondám, praxisa pedig a teóriának pontosan megfelel. – Kinek nálunk 1 millió értéke van, az csak egymilliót bír, s ezen somma csak annyi esztendei munkát fog okozni, amennyit 40, 50, 60 ezerért – ahogyan kamatol tudniillik a tőke – vihetni végbe. Britanniában 1 millió nemritkán 100, 200 ezret érő munkát okoz esztendőnkint. S itt fekszik azon csudálatos rugó, mely oly rendkívüli mozgást s elevenséget hoz Britannia minden intézeteibe, midőn nálunk azt gondolná az ember, hogy földművelésünk s kereskedésünk forrási s erei befagytak, s hogy mi nem annyira élünk, mint tengünk.

Tudom, az olvasó azon varázsrugót, melyről szólok, ismérni kívánja, s bizonyosan minden figyelmet is érdemel. Tekintse meg az angol parlament, a francia kamarák, az éjszak-amerikai kongresszus diszkussziói; nézze az újságokat, olvassa, ami e tárgyrúl iratott, fogadom, mindjárt fel fogja találni. Én mindezeket magyarra nem fordíthatom, kár is volna sajátságukból valamit leróni. Eleget teszek, úgy gondolom, kötelességemnek, ha figyelmet gerjesztek s útmutatást adok. Eléri egyedül is az ügyes s gondolkodó utazó azon helyeket, melyek vizsgálati s vándorlási célja; nem szorul idegen főre, ki helyette gondolkodjék, vagy idegen kézre, ki őtet vezesse.

Egy-két jutalom több száz ökröt hízlal, számos lovat tenyészt s hoz gyepre, temérdek javakat állít elő, indít s tart mozgásban sat. De csak úgy lehet varázs-következése, *ha állandó*, mert foganatja első esztendőkben oly csekély, hogy alig vehetni észre, s csak idő bírhatja igazi sikerre, s így az ideig-óráig valónak haszna nem nagyobb s állandóbb, mint azon fák léte, melyek ünneplésre vágatnak le, s gyökér nélkül zöldülnek nehány óráig, de aztán örökre elhervadnak; midőn azonban a magból eredett nemesb fák első esztendőkben alig hagyják el a föld színét, de annál szebben s hosszasabban virítnak századokon keresztül. Igaz, hogy kitett jutalmak által csak a szerencsés és ügyes lehet nyertes, a többi nem; de ez elegendő, mint a tapasztalás mutatja, az elmozdítandó tárgyakba éppen oly elevenséget s életet hozni, mintha ki-ki *bizonyosan* lenne nyertes. A mélyebb emberisméret ennek természetes voltát teóriában is egészen felvilágosítja, mert ki nem bízik többet maga eszében s

ügyességében, s ki nem próbálja meg a szerencse nyájasságát, bármi sokszor fordított is azon hűtelen neki hátat? S azon forró kívánásbúl annyit nyerni, úgy gazdagodni, mint a szomszéd, egy ki nem mondható közipar, serénység s munkásság terjed el, melynek megint a soknak s jobbnak kiállítása s ennek a felesleg matematikai következése; úgy, hogy a sok munka, iparkodás s veríték, ha elvéti is a célt, mindenesetre számos jót, hasznost s becsest állít elő. S így ezen mesterséges rugó, mely mindent mozgásba hoz, igazi istenáldás.

Egy vén gazda az élettűl – tudjuk az allegóriát – így búcsúzott el: „Fiaim, csak egy mezőt hagyok nektek, de kincset rejt, keressétek." – Ezt ezek betű szerint vevék, s keresék a föld gyomrában sok ideig éjjel-nappal, de rá nem akadván, utoljára búzával vetették be, mely a feldúlt s porhanyú földben oly jól fizetett, hogy az apjok jövendölte kincset benne végre meglelék, s csak akkor juta eszekbe a jövendölés igazi értelme. A papirospénz, bank, jutalmak éppen ily foganatúak; azon különbséggel, hogy általok olykor magát a kincset is megtalálhatni. Minden, ami a munkásságot neveli, hasznos; legyen azon ok való, remény vagy szükség, ezen utolsó pedig legyen természetes vagy mesterséges. Háborúnak, tűznek azért nincs oly igen szomorú következése, mint gondolni kellene, mert háborúban, tűz után ki-ki sokszorozva munkálkodik. Mennyire nem nevelte sok erőműv s az óra tökéletességét a *perpetuum mobile* – örökmozgony – feltalálására fordított fáradság s törekedés! A fő cél ugyan elhibáztatott, de a nem is gyanított találmányok bőven jutalmazták a munkát.

A jutalmakkal ezenfelül valamely nyilványos s közönséges megbecsülés is van összekapcsolva, ami nem kevessé neveli bájokat, mert a minden dicséret nélküli állhatatos fáradozás éppen oly ritka, mint a tanútlan erény, mely csak kiválasztott lények sajátja. S ki oly független s erős lelkű, ki oly felemelkedett az örökkévaló Jóhoz, hogy az élet sok pillantatiban elkeseredett vagy törött szive ne aggódnék hív barát, hű szerelem, gyámol s részvevő karjai közé? Ne kívánjuk, hogy mindenki a szépet, jót s nemest csak valódi önbecsiért tegye, hanem dicsérjük, jutalmazzuk a deréket, s fűzzünk koszorút hív polgártársink homlo-

kára, s hamva nyugodjon érdememlék alatt. Így a korán kelő dolgos gazda s a gondos ügyes kereskedő is találhassa haszna mellett a közdicséretet s hazafiai tapsát.

S több évek lefolytával mennyire különböző folyamatot szül azon tárgy, melynek kifejtésén csak egy-két szobabölcs s néhány fizetett ember töltötte idejét, vagy melynek felvilágosításán a közönségnek, úgyszólván, egész észbeli masszája munkálódott s fáradozott. Törpét vagy óriásit! Sokaságnak legfőbb ingere a nyereség és taps, szóval az örökké fennálló s bizonyos jutalom; mely mint minden egyéb gazdasági és kereskedési tárgy

HITEL SZENTSÉGÉN ALAPUL

Mit ér a kölcsönös felvilágosítás, ha csalfa szív s hamis datum csúsz a tanács közé? Mit a bank bizonyosság, mit a jutalom állandóság nélkül? Csak a hitel teheti varázsokat, mely ha kettétörik, az áldás könnyen átokká válhat. – A hitel védangyala pedig s fényes napsugára a publicitás – nyilvánosság.

MIT KELL TENNI, S MIN KELL KEZDENI?

Mindannak, amit eddig néhol rendetlenül, itt-ott hiányosan, sok helyen pedig hosszasan s tán unalmasan is adtam elő, eszszenciája az: hogy alap nélkül tartósan nem állhat semmi, s kizárólag csak azon tárgyat bírhatjuk igazi sikerre, melyet természetes vagy matematikai renddel – ami nálam egy – kezdünk s folytatunk.

Ezen igen egyszerű az eddig előadottnak filozófiája; s oly egyszerű, meg kell vallani, s valódisága oly ismeretes, hogy sok méltán azt mondhatná: „minek ilyessel, amit ki-ki tud, megint előállani", de én nem is hirdetem ezen elismert igazságot új találmánynak, mert igenis jól tudom, hogy mindenkinek ajkán forog; de csak azt bátorkodom állítni, hogy szinte mindég is egyedül az emberek ajkai közt marad s csak ritkán használtatik valóságosan; más szavakkal: hogy a világon igen sok tárgy alaptalan, s talpköve csak képzelet s levegő, s hogy csak ritkán kez-

denek valamely dolgot s munkát a legmélyebb sarkalatnál, azaz jó véginél, természeti vagy mathesisi rend szerint.

Gondoljuk át a mondottat vigyázattal s részrehajlás nélkül, tüstént előnkbe ötlik: hogy szinte minden tetteinkben a természeti rendet mindég meg akarjuk előzni. A nagyobb rész előbb költi jövedelmét, mint zsebiben van; a serdülő úgy veszi ereje hasznát, mint a férfiú; a tanuló tanít sat. Vizsgáljuk a világ történetit messzebbről, közelebbről, magas s alacsony helyeztetésben, s nem fogjuk tagadhatni, hogy némely uralkodó legszentebb szándékából eredt cél azért nem gyökerezhetett, mert a nép, a sokaság elfogadására még nem volt megérve; hogy mindenütt látunk összebomlani kezdeteket, újakat mathesisi rend híja miatt.

Mint nevetnénk ily beszéden: „Szomszéd uram, én nem tudom, mi oka, búzám éppen nem termett, s földem oly jó, hogy annál jobbat ugyancsak keresni kell, a mag pedig, melyet veték, oly tiszta volt – hiszen még magunk szedtük belőle ki a konkolyt –, én sohasem tudom, mi lett belőle – nem tudná-e kend?" – A szél hordta el, édes földim, hisz még nem is szántott alája kend, s hogy a mennykőbe is gondolhatta, hogy lesz valami belőle! – Ilyen cselekvő mód pedig nem ritka, sőt oly közönséges, hogy azon nem bámulhatni eleget, de némely tárgyak vitele messzebb fekszik tőlünk, mint a búzatermesztés, és sokan köztünk igen rövid látásúak.

Ki-ki érzi s tudja, hogy valamely helyen áll, s nem kételkedik a pesti híd 222 ölnyi 4 lábnyi hosszaságán, kivált ha maga mérte meg. Már oly hely messzeségének tudására, hová nem léphetni, tudomány kell; de középszerű ész is átlátja s eltökélve hiszi, hogy egy távol pont messzeségét tudhatni, ha más két pontnak egymáshozi messzesége előttünk ismeretes; s a csillagász még a planéták távolságát is tudja, nap- és holdfogyatkozásokat sat. jövendöl századokra előre, s ma ezeken senki sem csudálkozik többé. – Erkölcsi dolgokban nemigen különböző az eset, csakhogy hozzá még jó kulcsunk nincs, vagy a jelent nem láthatjuk oly világosan minden ágai- s gyökereivel, hogy némineműképpen következésit, azaz a jövendőt láthatnók. Itt is kiki érzi, hogy él, s kellemes vagy kellemetlen érzelmek ringatják,

kínozzák – s mindenki képes előre látni, hogy hosszú böjt után éhes, munka s tartós ébredség után álmos – sok borital után mámoros sat. fog lenni. Távolabb kombinációkra már tudomány kell, pedig oly tudomány, mely az előttünk fekvő tárgyat a lehető legnagyobb világosságra hozza, úgyhogy annak mai mibenlétét annyira ismerjük, hogy bizonyos vagy igen hihető következésit előre tudhassuk. A *téma* s *ellenzés* azon két pont, ha az előrelátást összehasonlítjuk a földméréssel, melyekről közelebb vagy messzebb elhatározhatni a harmadik pontot, a *jövendőt*.

Meg kell ismérni, ezen tudomány, melynek eddig neve sincs, gyermekkorában van még; de nem ellenkezik ítélőtehetségünkkel annak valaha, most tán még nem is gyanított csudálatos kifejlendhetése. Újabb időkben e nevetlen tudomány, melynek létét sok ember nem is sejdíti, ámbár maga is józanul kombinál egyet s mást előre – mint egykor a legbölcsebb se képzelé, hogy a Föld kerek, s maga tengelye körül forog, noha rajta volt – oly előmeneteleket tőn, hogy annak utóbbi még nagyobb haladásán nem is kételkedhetni, mert mi áll mozdulatlan a világon? S éppen úgy, mint a földmérés s csillagászat csak lassanlassan fejlődtek ki mostani tökéletesb létekre, de ma már száraz és csalhatatlan számolás s mechanikai szerszámok által folytattatnak: úgy a földművelés, gazdaság, kereskedés, pénz dolga, nemzeti gyarapodás is sat. csak lassan bontakoztak ki, de már valamely bizonyos elvekre – princípiumokra – állíttattak, s ma tapasztalás s hasonlítás által felvilágosított tudományok segítségével jóformán s elég bizonyosan tudjuk előre mondani: mily következést szül p. o. a legelők felosztása, papirospénz, bank, jutalmak sat. S mi ebben szerencsénkre Smithnél, Youngnál, Pittnél, Baringnél későbbek vagyunk, mint Herschel is csak Kopernikus s Galilei fáradozásin emelheté vizsgálatit s tudományit oly magasra. Mi mások utánzásában minden veszélytől mentek vagyunk, mert hatalmunkban áll mások századi tapasztalásit sajátinkká tenni.

Ehhez, mint már mondám s még százszor mondani szeretném, szükséges helyezetünk s körülményink tökéletes ismérete, tudomány mind hazánkról, mind külföldről, s végre a józan összehasonlításból szerkesztetett szisztémák életbe hozása.

Ezen most említettekre támasztván okoskodásimat, a hitel híját tartom azon oknak: hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem bírja oly jól, mint körülményi engednék; hogy mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legmagasb virágzásra; s végre, hogy Magyarországnak kereskedése nincs. S így a hitelt, cambio-mercantile just – váltókereskedési törvényt – gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési s kereskedési gyarapodásunk, egyszóval utóbbi *felemelkedésünk* s *boldogulásunk* alapulhat. Ezen hitelnél pedig még mélyebben fekszik:

A HITEL TÁGOSB ÉRTELEMBEN

Tudniillik: hinni s hihetni egymásnak. A hit azon lánc, melylyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elválhatlanul hív jobbágyihoz, s ezek tántoríthatatlan hívsége alkotja a trónus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogság-, valódi becsület- s cselekvények egyenességének s így minden szerencsének.

A *hit* oly part, melyre végre még az is elérkezik, ki annak hazájában sohasem is lakott, s rossz tettei s bűnei őtet inkább az élet förgetegei közt tartották, hol szédítő örömek, kincsek s álmagasztalásokba merülve még az is nyughatik eltompulva egy darabig, kinek lélekismérete nem tiszta, de kinek annál keserűbb egykori felébredése!

Boldogak, kiket nem nyavala, testi gyengeség vagy haláltúli rettegés kínszerít végre térden csúszni a kereszthez, hanem kik már éltek legszebb éveiben, midőn fiatalság, egészség s jólét érzése szinte halhatatlanság előörömeivel tölti be őket, ha már akkor, mondom, önkényt, szeretetből a legfőbb Jóhoz emelték fel lelkeket, a Legtökéletesbhez, s ha nemcsak szóval, hanem tetteik által is gyakorlák vallások igazi értelmét, s nemcsak a közel veszély indítá őket Isten-imádásra, hanem minden nemesb és szebb gerjedelem s azon ki nem magyarázható belső aggódás, melyet minden tiszta szívű ember érez magában, halhatatlan részinek minden alacsony s ocsmány indulatoktúl megszabadítása végett. S nem tölti-e be, ha a természet minden egyéb csudáirúl hallgatunk is, csak egy csillagos éj csende s harmóniája

lelkünket édesen a legszebb reményekkel egy következendő jobb létről s magasb emelkedésünkről; s nem ellenkezik-e még mostani eszünkkel is, ha az egész mindenség tökéletes rendét csudáljuk, annak elgondolása, hogy a *tanútlan erény* örökkön-örökké rejtekben maradna s minden időre szinte veszítve lenne? A hős tette, ki magát elszánja és számosok élete megmentése végett maga alatt a puskaportárt fellobbantja s hazájáért hal, örökké fenmarad. – Azon fáradozásoknak, melyekkel a hív hazafi éjenként foglalatoskodik, se vagyonát, se idejét, se egészségét a közjó előmozdítása végett nem kímélvén, midőn tán hazafiai azért még sárral is dobálják – vagy azon jótévő felebarát csendes munkálódásinak, melyek által az ügyefogyott s szívetörött nyomorultnak enyhítést, a kétségbeesettnek lélekerőt ád, bizonyosan van tanúja, s valahára azok legtisztább fényben ragyogni fognak. S gondoljuk, hogy mindazon szép diadalmak, melyeket sokszor négy fal közt az erény a legbájolóbb csábokon nyer, mindazon néma aggodalmak, melyek vajmi sok tiszta lényt – kik egy gyűlölt férj karjai közt az élet ki nem mondható kínjait elszánással híven tűrik, midőn szívek egy másért remeg – idő előtt sírba terítnek, örökkön-örökké, minden jel s jutalom nélkül felejtésbe fognak merülni? S hány bajnok dűlt oda élő bizonyság nélkül a vérengző mezőn, hány vitéz csontját fedi néma föld, s a mennyei gerjedelemről hallgat, mely a deréket pillantatig isteni erőre emelé? Hány virradás leli a fáradozó hazafit nem is gyanított nehéz munkája mellett, midőn azt szinte napköltekor végzi? Mennyi áldozat foly le tanú nélkül a feledék határtalan tengerébe? S hány haldokló áldja utólsó nehéz vonaglatiban a hű barátot, ki éjenként ápolgatja a szerencsétlent, s nyugalmat és lelki békét piheg reá végpillantatiban is, anélkül hogy töredező szava hallatnék? S hány tiszta kebel imádja éjféli csendben térdre borulva irgalmas Istenét, hogy a bűnös szerelem súlya gyenge szivét ne repessze el? Azonban amit éjjeli setétség fed, nem hozza világra napsugár mindenkor azonnal.

De ily áldozatok, ily tettek csak szemeink előtt vonulnak el. Lakhelyek dicsőbb, mint amilyent a szív legszentebb ömledési sejdíthetnének; s hazájok ment a gúny s irigység legkeserűbb tajtékától – s élni fognak és fennmaradni még akkor is, midőn

magyar hazánkrúl, de még csillagunkrúl sem lesz többé semmi nyom. S a természet szörnyű hazugság volna, az egész egyetem csúf misztifikáció; hazaszeretet, anyai könnyek, szerelem, barátság iszonyú tréfa, ha ez másképp lehetne. S kételkedhetünk-e? Mi szép egy nyári reggel, mi remek egy virágzó asszonyi lény – s az agyagban, mely oly kevés idejű, mi tökéletes már az irány s idomzat? Mi nagynak s mily felette tökéletesnek kell a harmóniának még a lelkekben lenni? Midőn egy szép hajnal bíbora, egy ártatlan hölgy képe oly tiszta és igaz, hogy képzelhetünk a lelkivilág egybehangzásában hazugságot, misztifikációt?

A *szó szentsége* azon bíró, mely uralkodó és nép közt ítél, s ha az egyszer megsemmisül, hiába szól: a törvény- s minden társasági rend- és szerencsének vége. A szó szentsége uralkodóban az, ami Istenben a legszebb tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság, s valamint vallás és hit a legvadabb embert is összekapcsolja a Mindenhatóval, szintúgy köti hívség s engedelmesség a polgárt igaz urához. S nem valódi szón alapul-e házasok közt a szerencse? Mert mily becse van oly hűségnek, melyet őrzeni kell? S nem igazság tart-e elválhatlanul barátot baráthoz s hazafiakat, akármi magas vagy alacsony helyezetűek legyenek is, egymáshoz?

De mindezen szép tulajdonoknak nincs-e mélyebb forrása, s honnan származnak?

POLGÁRI ERÉNYBŰL

S íme, már megint mélyebbre ereszkedtünk! Nem teszik most már hegyek meredeki, folyók mélységi, tengerek szélessége, várak erőssége a haza valódi erejét s bátorságát. Nem teszi azt az alkotmányok szabadabb vagy függőbb léte; az most már csupán azon emberektűl függ, kik az országot lakják.

Bármi szerencsétlen helyeztetésű legyen is az ország, bármily láncok által legyen is lebilincselve a nemzet, előbb-utóbb mégis szabadabb létre vív, ha lakosiban a polgári erény tiszta vére buzog. S viszont: akármilyen boldog fekvésű legyen is egy ország, bármily szabadságokkal bírjanak is lakosi, lassan-lassan

mégis rabigába görbed, ha romlott a tiszta erkölcs, s polgári erény nem fénylik többé!

De a polgári erény igazi s tökéletes értelmét nem ismeri mindenki, és sok azért nem találja fel soha, mert igenis távul keresi, midőn oly közel van hozzá, hogy azt a parasztember úgy, mint a legmagasb polcú minden pillantatban feltalálhatja s gyakorolhatja is. A legnagyobb felekezet csak hiúságból jó polgár, s csak ott heves hazafi, hol közel a tanú s bizonyos a taps. Egy rész felemelkedésre vágy, másik popularitást hajhász, s egyik a másik szemire veti gyengeségét, s önhibáját erénynek tartja. Ki úr akar lenni, képzelete szerint csak rendfenntartás, anarchia-elmellőzés végett s hogy parancsai körét nagyobbítsa, forog, kérkedik, izzad, s haladása kedviért előszobákban unalommal tengeti napjait, és sokszor, mint Aristippos, térden esedez, de nem másokért, hanem magáért; ki pedig a nép bábja kíván lenni, azzal csalja magát, hogy ő a régi jó fenntartása végett, hogy a nemzeti szellem s drága szabadság éljen, áldozza fel magát; midőn nem is tudja, mi a szabadság, s a korlátlanságot, betyárságot tartja annak, s a nemzet *palladiumát* nemritkán kirekesztőleg magyar táncra és zsinóros nadrágra állítja. Mind a két rész dicséretet s hasznot vadász; csakhogy egyiknek az udvari tömjén kellemesb, másiknak pedig a populáris illat; cselekvények azonban egyenlőn zavaros s tisztátlan forrásból fakad, csakhogy ízlések különböző. Fényleni soknak legfőbb célja, nem – használni.

A polgári erény valódi értelmében nem ilyeket szül, de a kötelességek teljesítésének kútfeje, s nem egyéb, mint anyaföldhez s honiakhoz vonzódó szeretet s az uralkodóhoz viseltető hívség tartalma. Címje nem alacsony hízelkedés s határtalan dicséret; egekbe nem emeli a halandót, s mint Istent, térden nem imád senkit; nyelve szemérmes, de férfiúi, bátor szózatú, fő tulajdona: törvényes urát – hazáját, földieit legjobb tehetsége s ereje szerint szolgálni. – A becsületes férfiú mindenkinek megadja az övét, s a másé elvételét szintúgy gyűlöli, mint önmaga jussárúl könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja. S bízunk-e oly katonában, s valjon legény lesz-e csatában, ki elöljárójától megérdemlett s híven megszolgált zsoldját minden ok nélkül

levonatni engedi, anélkül hogy út és mód szerint annak idejében szót ne tegyen róla? S oly királyok valjon fénylenek-e históriában, érdemlettek-e oly magas helyeztetést, kik legszentebb jussaikról, ha kínszerítve is, lemondtak, s koronáikat emberül védelmezni nem tudták. Legyen legfőbb tisztelet Isten után királyé; polgár maradjon maga köriben, s teljesítse, mire alkotva van, híven; ellenben a legkisebb is örüljön bátran s háborgatás nélkül a sors ajándékinak vagy verítéke szerzeményinek.

De minekelőtte magasbra emelkedhetik az ember, s tulajdoni kifejlődhetnek, s a polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökereket verhet, mindenekelőtt szükséges, hogy legyen

NEMZETISÉG

Mert lenni kell előbb, s csak aztán lehet jóra, derékre, erényesre kifejleni. Szintúgy, mint a határtalan csillagvilágban minden vagy nagyobb, vagy kisebb részekre szakad, s magában egy egészt alkot; napok, planéták s amit nem látunk, úgy lefelé a legkisebb is részekre oszlik, s megint egy egésszé összesedik: csepp, gyümölcs, a legkicsinyebb férgek ökonómiája. Ez a természet rende. A részek támadnak, múlnak, minden forogva mozog

egymást
Váltja örök romolás s teremtés;

újból vén, vénből új lesz – s csak az egyetem örök. Úgy az ember, akármily vad állapotú legyen is, társalkodik, s az egész emberi nem nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra ágzik. S éppen az, ami lélektelen testekben *attractio*, *repulsio*, az a nemzetekben *a hon szeretete s védelme*. Mélyebben fekszik azért lelkünkben, mint sokan gondolnák, azon ki nem mondható édes aggodalom, mely anyaföldünkhöz vonz, s mely a halandó port félistenné magasíthatja, s lelki rothanat jele, hol a természet ezen szent törvényi ki vannak már dörzsölve. S nemkülönben, mint a kiégő üstökcsillag iszonyú forgásában se határt, se utat nem tart, de mint átok a végtelen üregben magamagát emészti s napszisztémákat rendít meg, úgy bolyong cél s tör-

vény nélkül a hazátlan, hív jobbágyokat csábít el, megelégedett polgárba nyugtalan bizalmatlanságot önt, s végre maga kétségbeesvén, nemritkán önkezivel végzi örömtelen éltét. S mindezek után, hány dicsekedik mégis azzal, hogy kozmopolita!!! Gyengeség, hiba halandótúl elválhatlan, de azokkal kérkedni az elromlottság legmélyebb lépcsője; hol a szemérem eltűnt, ott az élet minden bájainak vége. Szerencsére sok olyast beszél, amit maga sem ért, s olyannal dicsekedik, ami gyalázatjára válik. A kozmopolita tágasb szívűnek tartja magát, s így jobbnak, mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szivében, midőn a patrióta főképp csak hazafiait. Ő magasb értelműnek képzi magát, mert minden régi szokáson, bévett ítéleten áthág, egyszerre keresztény, török, ateista lehet, s kaméleoni ügyességgel szabhatja magát a körülállásokhoz, a hasznoshoz. – De ily tehetség áltermészet, s többnyire igen sok vagy bal tudománynak éretlen és savanyú gyümölcse, s az emberből, ki minden sajátságát elveszti, oly csúfot tesz, mint nevetséges a szelíd farkas s kacajra méltó a láncon idomtalanul táncoló medve s csúf a legvéknyabb vesszőtűl is rettegő kalitkás oroszlán.

Mily szomorú sors öntagjainak egymás utáni lassú sorvadását nyilván érzeni s az életerő fogyatkozásit naprúl napra csalhatlanabbul észrevenni – s ennél csak annak kínja lehet még fájdalmasb, ki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja; mert százszor könnyebb testi, mint lelki aljasodást szenvedni. Hol pedig a nemzetiség semmivé vált, hol a lakosok elkorcsosodtak, vagy hol a nemzeti szellem és sajátság hiábavalóságokon, gyermeki bábokon alapul már, ott, ha a sokaság vakságában nem is gyanítja, keserű, de csalhatatlan tekintettel nézi a gondba merült hazafi, miképp folydogál le szemenkint a hátramaradt kevés fövény a nemzet életórája üvegszelencéjébe.

Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a famíliabeli becsület fenntartását eszközlő ébredség; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintém, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisedése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után

világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történetit vizsgáljuk, nem áll-e a nemzetiség legszebb fényében, mint azon szent varázserő, mely valaha Marathón mezeit dicsőíté s Thermopylé kőszirteit legnemesb vérrel pirosítá; s nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket elözönli, ha kérdés forog magyar honunk dísze s boldogsága felől?

Boldogak mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók, s hogy még távul tőlünk a vénség s koporsó! Mert azon gyávák s elfajultak, kiknek száma, tagadni nem lehet, elég nagy, s kik, midőn ezeket olvassák, tán kacagnak s gúnyolnak, mit árthatnak nemzetiségünknek, s hogy gátolhatják annak szebb s tökéletesb kifejlődését? Nem kell attól félni. Ők csak olyanok, mint ama hasztalan félénk katonák, kik mindég roszszat jövendölnek, a legkisebb veszélynél szaladásnak erednek, s oly messze távoznak, hogy alig éri el őket a hír, hogy nélkülök is kiküzdék a csatát – s aztán béke idején legtöbb szó szájokban.

Ami nem önhaszon szomjából, hanem tiszta szándékból ered, s ami igazán szép, ámbár sok akadállyal küzd is eleinte, előbb-utóbb mégis minden bizonnyal méltatásra, pártfogókra talál; mint az igazság, bármi nagyon sértené is fényes előtűnésekor némelynek szemeit, végre a szántovető ember kalibáját úgy meglakja, mint ahogy tanácsban ül s bátran tartózkodik márványpalotákban.

Igaz, hogy hazánk most nemigen van divatban, s a külföld alig tudja, hogy vagyunk. Mintha valami kút fenekén ülnénk, se lelki, se testi produktuminknak nincs híre. Igaz, hogy sok – émelygető hízelkedési s határ nélküli harsány magasztalási által – nekünk, minden jó szándéka mellett is, több kárt okozott, mint legdühösb ellenségünk minden ügyességével tehetett volna. Igaz, hogy sok annyi káposzta-, juhászbunda- s pipaszagot s több effélét kevert nemzeti szellemünkbe, hogy a gyengébb rész egy ideig szinte szégyenlé a magyarságot, s jobb ízlésűnek s palléroztabbnak tartá magát, ha külföldieskedett. Amit igen természetesnek látok, s megint azt tanácslom, inkább magunkban keressük a hibát, mert minden hazafiságunk mellett se tapsolhatunk, bizony, teszem: a szegedi sárnak, hortobágyi vidék-

nek, pesti kövezetnek, Duna partjainak, szennyes teátrumának, csömörindító útonálló számtalan koldulóinak sat. S hogy ilyeseket minden erővel szerettetni akartunk, s szinte magunkra fogtuk, hogy szeretjük, legfőbb oka a magyarság divatlanságának.

De azért, mivel ezeket mondom, ne bátorodjék neki a kozmopolita, ki, tudom, utazásiban sokkal szebb intézeteket is látott, s ne higgye, hogy vele valaha egyértelmű lehessek. Ő így okoskodik: „*Ubi bene, ibi patria;* jóllehet magyar vagyok, de azért angol s francia is sat. lehetek, mindenütt a tökéletest szedem, a hiányost otthagyom, s az egész földkereke enyim s hazám." Más szavakkal ez annyit tészen: „Én feleségemet híven szeretem, de másét is – hazám drága, de másnak honja is – s így, ha feleségemet meguntam, elhagyom, kivált, ha szebbet látok; háborúban pedig az erősebbel tartok, s ha győz hazám, heves hazafi, ha pedig meggyőzetik, minden kis előítéleteken túlemelkedett világpolgár leszek." – Ily cselekvőmód, meg kell vallani, előmenetelre a világon igen ügyes s tán hasznos is lehet, de nem éppen legnemesb.

Már én másképp látom a dolgot, s úgy hiszem: hogy csak honosi s övéi közt élhet megelégedten az ember, ha már egyszer körülnézte a világot, s létének dele elérkezett, s mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a jó rokon éppen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon legszükségesb, s közel a veszedelem; s hogy nincs oly ürügy, mely minden időre való kivándorlást megbocsáthatóvá tehetne abban, ki hazája számosb ajándékit vevé; mert anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni; s hogy végre, ha már minden életiskolán keresztülmentünk, semmi sem oltja el megelégedési szomjunkat, mint nehány élő honosink megbecsülése s utóink áldása. S boldogabb a hottentott s kakerlák fajabeliei közt, mint a természetlen világpolgár Londonban, Párizsban, mert ő mindenütt, még a legnagyobb sokaság közt is mindég csak idegen!

Ami pedig a nemzetiség küljeleit illeti, korántsem tartom azokat megvetendőknek. Egyszerű architektúra künn, szép festés, kárpit, alkalmas bútorok benn, igenis emelik a ház becsét;

csakhogy ilyeseket ne tartsuk az épitmény alapjainak, s e külső szín mellett a dolog belsejéről se felejtkezzünk el. Azonban a külső is sokkal fontosb, mint azt általányosan venni szokás, mert mit látunk a külsőn kívül egyebet? S mire alapítsuk ítéletünket valakiről, kit nem ismerünk s kiről sohase hallottunk semmit, ha külsejére nem? S ha rongyos házat látunk, fogunk-e abban csinos lakást gyanítni s keresni? S ugyan mért gondolnánk szép beltulajdonokat annál, ki külsőleg nemcsak nem csinos, de olyan, mint a madárváz; s hogy kereshetünk rendes lelki tulajdonokat annál, ki minden testi foglalatosságiban rendetlen s ügyetlen? Nem mondom, hogy külsőről belsőre csalhatatlanul ítélhetnénk, mert igenis tudom: az igen keveset mutató s ígérő személy nemritkán legszebb belső tulajdonokkal díszeskedik. De csak azt kérdem, min ismérhetni meg azokat? Egyébaránt a szebb szokású társaságokat csak olyan sértheti meg büntetlenül rongyos és tisztátlan öltözete, andalgó vigyáztalansági, házi bútorok eltörése s effélék által, ki az ellenmérő serpenyűbe tudomány- vagy érdemsúlyt vethet; de kinek nincs mit odavetni ellensúlynak, annak hasznát csak kacajra vehetni; ez sommás becse, minden egyébre hasztalan.

Egy hadi sereg valódi erejét nem teszi az öltözet színe, egyedsége, szabása s ékességi; legyen az tartós s védje idő sanyarai ellen azt, kit ruház, ez fő célja. Hanem e fő célon kívül hány mellékes van még, melyeket a bölcs kormány tekintetbe is vesz. – S mily különböző érzéssel állja ki, teszem, a magyar huszár a sarat nemzeti öltözetében, mint ha plundra, hosszú kaput vagy egyéb gúnya s hacuga lógna derekán. Így más legény a jó öltözetű parasztgazda fia, mint a ronggyal fedezkedő; s mi magunk sokszor kirekesztőleg köntösünk ügyetlen szabása, kopott vagy szurtos léte miatt társaságokban minden lelki felemelkedésünk mellett is feszülten érezzük magunkat, s az ajtónál állunk hallgatva. Alig gondolhatnók, ily kicsinységek mily nagy befolyással bírnak ránk, tanultabbakra, s mi nagyobbal még a népre! Csakhogy ilyeseket alapoknak nem kell venni, mert a magyar ember nemzetisége egyenes, bátor s komoly férfiúi érzés a szó legtágosb értelmében, szabadságimádás, hon legforróbb szeretete s az élet kész elhagyása törvényes királyaért. Ezen alapul

sajátságunk, ez régi nemzeti szellemünk, s *becsültesd meg künn a magyar nevet*, van szívünkbe vésve. Ezeket fejtsük ki mind jobban. Ily tulajdonok s nem ám pengő sarkantyú, vitézkötés – tán vitézség nélkül – s nem panyókás mente, nem zsinór, borítás, paszománt, kócsagtoll, túrisüveg, attilakalpag, zrínyidolmány sat. fogják szépeinket magyarosítni, honunkat felemelni, mindenki bizodalmát megnyerni s a külföldet arra kínszerítni, hogy egy tökéletes férfiú említésénél mindég magyar jusson eszibe.

Kettétörik Osmannak nemzeti szelleme, ha *fátum*ot nem hisz többé, s elgyengül valahai dühös megtámadása, ha az eszeveszett deli csata közben nem zengi többé viadalmi énekét:

Látom, látom szép szemekkel
Egy Istenszüz leng elém,
És kendővel zöld kendővel
Bájmosolygva int felém,
S édesen hí – tárogatva
Keblin a menny-kéjeket –:
„Jer, siess, mivel szeretlek,
Hintsd be csókkal hölgyedet!" sat.

Mi lesz az angolból, ha a szabadságra épült alkotmányt minden ébredséggel nem tartja fenn, s honszeretet s férfias egyenes életmód eltávozik a szántövető csinos, de egyszerű hajlékából? *John Bull* piperés, kényes ellágyult dandyvá s a *peerage* oly elzárt hellyé válik, hogy azok, kik belőle ki vannak rekesztve, szintúgy bolyongnak, mint Ádám s Éva kívül a paradicsomon, midőn egy herceg s egy lord kerubkint áll Éden kapui mellett. – Mi a franciából, ha nemzeti palladiuma, a becsület, nem áll oly tisztán, mint a kristál egész szüzességében? S ugyan mi egyéb tartá fenn tévedései s szomorú véres zivatarai közt, s mi emelte mostani szerencsés létére, ha becsület nem? – Távozzon el isteni félelem s egészséges egyszerű természet a moszka néptől, csússzon közé is főbb rendeinek sokban megvetést érdemlő romlottsága, s azon ország, mely a két *hemisphaerá*t lepi el s napkeltét s -nyugtát egy pillanatban szemléli, úgy pattan szét egymástól, mint azon iszonyú boltozat, melynek ékköve nincs.

Nevekedjék jobban s jobban kicsapongó nyereség s haszonles az éjszak-amerikaiban, s Washington s Franklin nemzetsége óriási nem lesz.

Mily ritka az egészséges s ép többszázadi tölgy! Közönségesen a fiatal sugár sarjadékból görbe vén fa lesz, melynek ágai rothadnak. Növések a földtől függ; ha ez jó s mély, egyenesek s magasok, ha sovány s felszínes, görbék s törpék maradnak. – Gyermekekből is sokszor, férfikorok egészen kimaradván, vének lesznek, s itt akárki mit mond, úgy látszik, valóban gyakorta van *saltus in natura*. Nemzetek is szintígy támadnak s vénségre s halálra jutnak – férfikorok elmarad. – Mennél rosszabb s felszínesb alapjok, annál rútabb, nemtelenebb növések s bizonyosb mulandóságok; s viszont.

Ki fákat ültet, előre tudhatja hihetőleg, mily növések lehet s lenni fog, ha azon helyet, hova ülteti, előbb gondosan megvizsgálja. Így a nemzetek növését, kifejlődését s éltek hosszát is néminemű igazsággal előre jövendölhetni, ha alapjok vagy szellemek miségét szorgalommal nyomozzuk, s azt átlátni lelki erőnk megengedi – vagy inkább, ha testi gyáva létünk lelkünk tehetségit nem gátolja.

Ebből nagy erőltetés nélkül sok mindenféle következés foly. Szemünkbe fog tűnni: hogy azon alapnál, mely tudományt kirekeszt, asszonytársinkat egyedül állati vágyaink s ösztöneink tárgyivá teendi, s őket mennyek országából kizárja sat., tán erősbet is képzelhetni – hogy azon sarkalat, mely *intolerantiát* s elválási hevet rejt, korántsem oly valódi s erős, mint gondolnók – hogy egy szép érzés s gerjedelem, mely minden tántorító kecsei mellett is csak *ideale* marad, sok rút salakkal van vegyülve, mint a becsület fenntartására kettős viadal sat., s korántsem oly valódi talpkő, mint tán sok hinné – s végre, hogy minden, ami fényhez, füsthöz, illathoz, homokhoz és sárhoz hasonlítható – gondolom, ki-ki érthet –, nemzeti alapnak nem egyéb, nem jobb, hasznosb s nem igér nagyobb kifejlődést, mint mikor a fa levegőbe, mocsárba, vízbe, sziklára sat. ültettetik. Észre fogjuk venni, hogy csak az igaz _____ valódi alapja a nemzetiségnek, s hogy

minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, melly ha megvész:
Róma leműl, s rabigába görbed.

Tisztán fogjuk látni, hogy *egyedül az erény,* bármi csúf kísérőkkel volt is néha környezve a régi világban, oka nehány nemzet gigászi felemelkedésének, s hogy dicső lételeket századokig fenntartotta, bálványimádásik, emberáldozatik s egyéb a természetnek ily szennyei és szörnyei közt a *polgári erkölcs!* – S végre meg leszünk abban győződve, hogy a keresztény vallás zavaratlan forrásán megtisztult erkölcsi jó ma legegészségesb, mint leghosszabb életidőt ígérő feneke a nemzetiségnek. S hogy hazánk akkor lesz boldog, ha ily felemelkedett nemzeti szellem éleszti földieinket, melynek felébredésére úgy volna kötelességünk magunkat ösztönzeni, mint Dárius pohárnoka neki mindennap azt jelenté komoly figyelemmel: „Király, emlékezzél a görögökről!" – Így mi „emlékezzünk nemzetiségünkről".

Nehezebb sovány földön, silány éghajlat alatt s messze jó vásártúl gazdálkodni, mint hol a természet pazarolva jutalmaz minden fáradozást. – Nehéz oly várat védelmezni, és sok lelkierő kell hozzá, hol a világ szemei elől elvonultan a legjobb siker sem lehet egyéb, mint hosszú nyomorúság után a vár omladéki alatt tanú s taps nélkül temetőhelyre találni. S csuda ott szépet alkotni, derekast írni, hol nincs megismerő, nincs olvasó sat.

Könnyű azért sok szépnek véghezvitele más nemzeteknél, ami nálunk igen nehéz. Minekünk az erény sokkal magasb lépcsőjén kell állni, mint másoknak, ha igazán kívánunk használni. *Zrínyi* fényes végét ki tudja, ki ismeri külföldön, s számtalan más derékeink halhatatlan tetteit? Játékszínünk oly keskeny s csak szinte olyan, mint valamely privát házban, hol a játszóknál nincsen sokkal több néző! S az a kevés, ami Zrínyirúl más házákba átsugárzott, nem inkább Körnernek tette-é, mint magunké? Midőn a világ történetinek rajza kitörülhetlenül festi Salamis, Plataia s Leuktra dicső napjait, és szinte az egész emberiség számos halandók nevét kelettűl nyugotig tisztelettel említi s nevezi, hazánk históriája azonban néma, s halhatatlan

eldődink, mint jeles egykorúink s eldődink, csak előttünk ismeretesek, s rólok is csak a kisebb s tehetetlenebb rész tud.

Midőn másutt sassal repül a költő képzelete a határtalan kékben, s ezernyi embertárs osztja szíve hevét s vele sír, vele mosolyg; nálunk nem mer emelkedni, nehogy tollait veszítse. S ha mégis köd, szélvész s zivatarok közt merészen fellövell, szinte csak maga, kevés más nézőkkel méri felemelkedési magasságát! – S iparkodjunk, hogy itt is ne, mint Körner Zrínyit, a külföld hozza igazi fényébe, vagy hogy jobban mondjam, közünkbe Berzsenyieket, Kisfaludyakat sat., hogy ne a külföld ismértesse meg velünk Virág munkáit, az *Erdélyi Muzéum* s literatúránk egyéb szépeit. Siessünk s vegyük magunk elő azon sok derekast, ami hazánkban rejtve van; s ne tűrjük, hogy megelőzzön minket az idegen, s azt tapsolja s dicsérje, amit nem is gyanítunk, hogy mienk, vagy annak még hátat is fordítunk, s mi magunk tiporjuk otrombán saját szülteinket, midőn még a rinocérosz se sérti tulajdon borját.

S hát egy s más hasznos létesítésében mennyi akadály s gát minden oldalrúl! Mily kevés jóakaró s becsületes elősegélő! Hány factio s hány útbanálló! Valóban annak, ki nálunk igazán kíván használni, szünet nélküli öntagadás életmunkája, s minden várható jutalma az önbecsérzés s önisméret. S azért nálunk szükségesb az erény, mint másutt!

Az egészséges nemzetiségnek pedig egy fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínlődve is sokszor – mint erről számos a példa –, de ha az egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzt terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.

De miből támadhat a nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebb- s magasabban? Társalkodás s gondolatok közlése által, s így a nemzetiség alatt fekszik még a

KONCENTRÁCIÓ

Az emberek egymást közönségesen vagy igen magasra emelik, vagy legalsóbb lépcsőre állítják, s magokrúli ítéletikben is szintoly ritkán tartanak középutat, mint csaknem minden egyébben. Falun nevelt s alacsony helyeztetésű azt hiszi sok-

szor, hogy minden városi lakos romlott, s a magas születésű elfajult – némely előkelőt pedig könnyen félistennek tart. Az úgynevezett nagyvilágban nevelt pedig künn a mezőségen csak faragatlan társakat képzel, s egy szerencsétlen rablórúl, ki tán bor hevében vagy pajkosságbúl agyonüté a zsidót, s egypár forintját elvevé s végre akasztófára kerüle, azt gondolja, abbúl minden emberi érzés ki volt rekesztve, és szinte gyönyörűséget érze vérontásban sat. Embertársink se nem olyan jók, se nem olyan rosszak, mint azt mindent nagyító képzeletünk festeni szokta. A legjobbak esnek, buknak, s a legromlottakban is van jó. S csudálva látnók némely nagy ember gyengeségit, hibáit, melyeket az idő s távolság rejt csak el szemünk elől – mint közönségesen a legrosszabb hírben és szagban lévőkről, végtére, ha jobban megismérkedünk velek, azt szoktuk mondani: Nem oly rossz s nem oly romlott, mint állították s gondoltuk, s a német példabeszédre emlékezünk, hogy Asmodaeus korántsem oly fekete, mint amilyennek festik. Az embernek nincs elég ereje se tökéletesen jónak, sem elhatárzottan rossznak lenni; hanem a legerősb is majd felemelkedtetik lelke által, majd teste gyarlói húzzák le a földre.

A dolog ily fektében ugyan mint képzelhetni társaságot, békességet és csendet? Nehéz; s azért látunk még ma is szinte örök háborúban s üldözésekben lévő vad nemzetségeket. Mennél jobban megismérkednek az emberek, annál tökéletesebben eltűnik az őket rémítő váz, s annál jobban átlátják, hogy utoljára, ha ideig-óráig nem is, de minden bizonnyal végesleg abban fogja találni ki-ki legnagyobb jólétét, boldogságát s ezek bátorságos birtokát: ha *mindegyik természeti szabadságának egy részét a társaságbeli szabadság megnyerése végett feláldozza.* Így támadtak társaságok, országlások, s egy nemzet ereje azon idomzatban nő vagy apad, melyben vagy még egyes famíliák is háborgásban élnek egymással, vagy a társalkodás legfőbb polcra s a társasági szabadság legtökéletesb kifejlődésre emelkedett már. Ezek a véghatárok. Az első eset következésit láthatjuk Amerika, Afrika, Új-Hollandia némely nyomorult lakosi közt – a másik gyümölcseit pedig Britanniában, Francia-, Németországban sat.

Két ember közt, de még egyes főben is rendszerint van valamely diszkusszió. S így hogyan képzelhetni egy egész nemzetet, hol csupán egy gondolkozásmód lenne, s tökéletes egyenlőségűek a száz meg száz természetesen előforduló tárgyak körülti képzeletek? S ebből tagadhatlanul az foly: hogy mindenütt van megelégedett s még számosb meg nem elégedett; olyan, ki minden rendelést felhőkbe emel, s olyan is, ki mindent ocsmányol s gyaláz; udvari, nép embere s számtalan efféle árnyékozások. S valamint egyik a másikról nem tud józanon ítélni, hanem vagy nagyítva, vagy kisebbítve, szintúgy emeli mindegyik rész maga pártbeliét igen magasra, a más felekezetű- vagy vallásúakat – ha szabad úgy kitennem – pedig sárba dönti. A nép embere a hivatalbelieket vagy urunknál kedveseket igen gyakran hazaárulóknak, lelkek fenekéig elromlott s minden ármánnyal s rossz mesterkedéssel felruházott úri személyeknek tartja, kikben többé természetes szó sincs, s kik minden lépésiket valamely mélyen kigondolt plánum szerint intézik, midőn nemritkán csak oroszlánbőr függ rajtok. – A hivatalt s felemelkedést vadászó ellenben mindenütt zavart, titkos egyesületeket s több effélét lát, midőn közönségesen csak farkasbunda, s így csak héja s külseje teszi nemes viselőjét oly gyanúsínessé. S így a két rész többnyire úgy áll egymás elleniben, mint azon úri személy – ki pőrén éjféltájon kiment a holdat, vagy nem tudom, mit keresni – a kéménytisztítóval, azt kísértetnek, ez pedig a nagyságost léleknek tartván. S nemkülönben főz mérget s bosszút, a bizalmatlankodás s feketevéri képzelgés hozzájárultával, ezen két osztály, és szánakozást érdemel, mint a két egymást ijesztő fehér s fekete jelenés, egy derekas hasrágás után a házicseléd által jól kikacagtatván, még most is bámulná tán egymást, ha a nap – azon megbecsülhetetlen világosság – nem mutatta volna meg mind a kettőnek igen nevetséges s éppen nem ijesztő mibenlétét. S itt csak az a különbség, hogy a kéményseprő költeménye kacajra gerjeszt, s nehány óra múlva minden félelemnek vége – az osztályok közötti bokrosság, bizodalmatlanság s visszavonás pedig évekig tarthat, legszomorúbb, ha nem positiva, de bizonyosan negativa károknak kútfeje, és nem szüntethetni meg egyébképp, mint *mesterséges egyesítés* által, mely az egy-

mástól tartó felekezetekre nézve nem egyéb, mint a nap jótévő sugára az említett két ijedkezőre volt.

S ugyan mit tehetni egyezség s így egyesülés s ilymódon megismerkedés s ekképpen középesedés vagy egy középpontra gyűjtés nélkül? Dicsekhetünk-e azzal, hogy lelkierőnk, belátásunk, tudományunk, éltünk hossza elégséges egyedül s minden segéd nélkül valami igazán nagyot s tartóst a föld kerekén létesíthetni? minekutána szinte legközönségesb foglalatosságinkban, építésben, gazdaságban, mindennapi életünkben sat. oly nagy számúak együttmunkálkodása szükséges, s csak egy findzsa kávéhoz is két *hemisphaera* produktuma kívántatik! – Mai világban – s csuda, hogy annyi idő kelle ily egyszerűség kitalálására – már ki-ki átlátja: hogy *egy magányos ember semmi*, s csak egyesületnek van hosszú élete s igazi súlya.

Egyébaránt minden olyas szövetkezés s egyesület, mely homályban támad, s melynek címje titok, jobbára bűnös, s így az egészre nézve káros következésű. Ily alattomos társaságokban sokszor eleinte a cél igen szép, idő jártával pedig csak köpönyeggé válik, mely a bűnt s rosszat fedi, mert nincs bizonyosb, mint az, hogy akkor, midőn az első hév már kigőzölgött, kirekesztőleg csak önhaszonkeresés a társaság egyes tagjainak minden foglalatossága – s hogy elvégre a kisebb, de ügyesb rész halássza az intézet minden hasznait, s többnyire a legnemesbeket is fekete galád tettekbe keveri, és sokszor a legártatlanbakat is vesztőhelyre hozza. Én legalább oly társaságokban nem bízok, melyek titkos aláírások- s esküvésekkel vannak erősítve. A szövetségbeli vagy érzi szívében azon forró kívánást s eltökéllett akaratot: felebarátját, hazáját, az emberiséget szolgálni, vagy nem érzi; ha érzi: az esküvés felesleg, szükségtelen s hasztalan; ha nem érzi: ki fogja őtet annak teljesítésére vagy meg nem szegésére kínszerítni? A szövetség más tagjai? Erről alig van példa, s ily hűtelen tagoknak csak megbüntetését s nem hűtlenségek akadályoztatását találjuk a sok számos titkos összeköttetések évrajziban. – Egy-két ember- vagy számosabbnak véleménye nem oly mágusi korlát, melyen az indulatos vagy félénk némelykor áthágni ne merne, s csak a hatalmas közvélemény azon törvényszék, melytől a legerősb is fél s retteg – s azért igen kü-

lönbözik azon szent szó és esküvés, melyet az uralkodó népének s a bíró igazságszolgáltatás végett sat. nyíltan tenni szokott, azon alattomos lekötelezéstől, mellyel setétben a szövetkezők öngyengeségik ellen páncél gyanánt szoktak felruházkodni.

Hanem vegyük ezenkívül még a dolog pszichológiai részét is. Legmélyebb belső ihlet szerint úgy érezzük, mintha setétség bűnnek, világosság pedig erénynek volna kísérője; s hol a fedezés szükséges, ott mindég rejtenivalót, rútat s bűnöst szoktunk előre feltenni. S így azon befejezéssel végzem ezen elmélkedésimet, hogy az egyesületek palladiuma *a világosság; a tagoknak oly misége, hogy rájok az egyesülés sikerébűl haszon is folyhasson, legyen erkölcsi, legyen markolható; s az egész egyetemnek kezesség adhatása.*

A világosság áldott hasznát, tudom, nem tagadja senki, hozzuk azért újonnan emlékezetünkbe: hogy következés ok nélkül lehetetlen. – Nem igaz azért vagy legalább nem hihető, hogy egy külföldi magyar intézetekre tetemes áldozatokat tegyen anélkül, hogy valamely rejtett s mellékes célja ne legyen; s így csak honbeliektől várhatni hű járulást oly tárgyakhoz, melyek minden haszna erkölcsi s nem pénz. A perzsa, spanyol vagy kínai fog-e igen örülni magyar hazánk előmenetelén, ha áldozatiból rá semmi nyereség sem háramol, s az *actiá*jából – részvényéből – őtet illető *dividende* – osztalék – nem egyéb erkölcsi örömnél? Ez természet ellen volna, s csak honáért munkálódhatik ki-ki tisztább szándékból, magasabb célból.

Az egyetemnek kezesség adhatása pedig tagjainak erkölcsi s vagyonbeli súlyán alapulhat, úgy, hogy az egyesület a kormánynak azáltal legyen mindég keziben, nem azon értelemben, hogy ez abba avatkozzon, hanem hogy a részvevőket, ha nem jóra vezetné az intézet, test- és vagyonképpen is felelet alá vonhassa. Ha számos minden vagyonban szűkölködő külföldi nálunk titkon állana össze valamely szép s hasznos végbevitel végett, nem lehetnénk-e szinte bizonyosak, hogy a szép és hasznos csak cégér, s egyedül önhaszon az egész szövetség alapja; s nem cselekszik-e bölcsen oly kormány, mely ily sarkalaton nyugvó társaságokat megsemmisít? S csak újabb időkben is, mily pestist terjeszthetett volna a világra s még hazánkra is az

ily elfajzott és setét összecsoportozások árja, ha azokat urunk hatalmas kézzel nem fojtotta volna el?

Ha ellenben számos hazafi, kik között sok jó birtokos, áll össze, s a nap legvilágosb sugárit keresve-keresvén egyesül valamely intézet felállítására, s *el nem savanyult ember természete szerint* elég jutalmat talál a közjó előmozdításában; akkor azokat a bölcs kormány, mint a tapasztalás mutatja is, összeállani s cselekedni minden akadály nélkül engedendi. Ezen utolsó állítást sok azért hozta volna csak kevés idő előtt még kérdésbe, mert imígy illendően gondolt kisurranni a hátulsó ajtócskán, s pár szomorú forintját megmenteni, melyet esztelenül vagy ízetlen örömekre s csak *magára* költ inkább, mint közjóra s hazája felemelésére. Hála az egeknek, hogy ezen bújósdi lyuk be van tapasztva, s így egy hátulsó ajtócskával kevesebbünk immár!

Minden, ami a hazafiakat nyilván gyűjti össze, még ha legcsekélyebb ok lenne is, hasznos és jó, s áldott következési számlálhatlanok. Koncentrációból – középesülésből – foly – mondottuk – nemzetiség s ebből nemzeti erény. Összeköttetése s fejlődése ilyesek által eszközöltetik lépcsőnkint: A pusztán lakó, tán bámulására, némely jó oldalra talál a városiban, ez ellenben sok dicsérnivalót, amit nem is gyanított, a gubásban. Számos hazafi, ki egymást hevesen gyűlölé s ezáltal az életnek vajmi sok, vissza soha nem térő pillantatit minden ok nélkül elkeseríté, végre megbékül, s ezentúl *egymással s nem egymás ellen dolgozik*. Az utazott, a sok faragatlan s – hogy-egyenesen kimondjam – nem mindég józan szokások s előítéletek közt felnőtt mindég idehaza ülőben, ha közelebbről nézi, sok szépet s fényest fog észrevenni, melynek a vastag rozsda nem engedi távulra is tündöklését. Az pedig, ki körülállási miatt hazáját soha kívülről, de csak mindég belülről láthatá, lassan-lassan tán pirulva fogja megvallani: hogy ő előbb olyanokat ítélt el s kárhoztatott, amikről legkisebb tiszta s rendelt képzete se vala, másokat megvetett s a kényes öltözetűeket – kik zsebkendőjökben szép szagot hordanak, jó táncolók sat., vagy kik csak vizet isznak s legtöbbnyire édesekkel élnek – általjában puha s asszonyos úrfiknak tartotta; midőn annak ugyancsak legénynek kell lenni, ki a gallussal vagy törökkel megmérkőzni bátor.

A kereskedőkrűli balvélekedés lassankint eltűnik, s a földesúr, ha nem avatkozik is kereskedésbe, oly státus elősegélését minden iparral s tehetséggel fogja eszközleni, mely egy országot a másikkal tart kapcsolatban. Mindazon betyárságok, melyek hazánkat csak dísztelenítik, s a vitézségnek nem különb jelei, mint részegség az erőnek s bátorságnak, lassan elenyésznek; nevelés, csinosodás, türedelem – *tolerantia* – , egyszóval az egész nemzet dísze s valódi ereje pedig nőtten nő.

A mesterséges egybegyűlést – koncentrációt – végre vagy a *véletlen,* de csak rövid időre, vagy az *emberi bölcsesség* tartós haszonná eszközli. S ekként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalatja

A KIMŰVELT EMBERFŐ

Ennél lejjebb nem bocsátkozhatunk. Ezen kis gyökérből származik boldogság s viszont átok is az emberiségre, csakhogy az első századokra terjed, s közönségesen akkor fénylik legjobban, midőn szerzője már a föld alatt – az átok pedig sat. jobbadán egyszerre tűnik el.

Az ész erő, s így az ész boldogság. – Tekintsünk csak mélyen a legnagyobb következések elveire s fenekire, s mint a nyári reggel, oly tisztán fogjuk látni, mennyi bámulásra méltó szivárgott s nem másunnan, mint emberi agyvelőből a világra, Kung Fuce, Bacon, Franklin és számtalan mások marok nagyságú veleiből!

A véletlen, mely igen sokban látszik *legelső* rugó- s indítóoknak lenni, úgy áll az emberi főhöz, mint a földben lévő arany a bányászhoz, vagy hogy többet mondjak, az országúton fekvő gyűrű az utazóhoz; kiásó vagy felvevő nélkül egyik sem ér semmit: az arany föld gyomrában marad örökké, a gyűrű sárba tipratik.

A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek *statisztikája* az ország legérdekesb – leginteresszánsabb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb sze-

rencséje. Mi nagy erő egy- vagy több százezer ember, fő nélkül? Nézzük a történeteket a Duna folyta körül 1828- és aztán 1829-ben. Nem a sok katona vívja ki a csatát diadallal, hanem a tábornok által jól elkészült s bölcsességgel vezetett bajnok. Nem annyira a fegyverhordók 5–600 ezres számától kell félni, hanem azon *morale pondus*tól – erkölcsi súlytól – mely tán annyi ember közt hihetőleg rejtekezhetik. S mily természetes, hogy valamely háború kimeneteléről annak mindég meg kell csalatkoznia, ki az ellenség számát s ágyúit veszi csak számba, nem pedig a hadinép műveltségét s vezérinek eszét. – S azért bölcsen cselekszünk, ha – mint hajdan Karthágó Lakedaimónból hítt hadvezért, Szicília Athénéből törvényhozókat, úgy mi is csak kevés idő előtt építőmestereket Olaszországból – ma mechanikusokat Britanniából hozatunk sat. S midőn szinte mindent mechanikai sarkigazságokra lehet végre visszaidézni, tagadhatlan, hogy a kormányozónak vagy fővezérnek maga dolgában úgyszólván mechanikusnak – műszerésznek – kell lenni, hogy alattlévőit jó sikerrel vihesse. Sokszor, ha csak oly szakácsok forognak a konyhában, kik előbb sohasem főztek, vagy csak úri kocsisok ülnek a bakon, ily javaslatot volnánk hajlandók adni: Bizony, hozassunk inkább valahonnan egy bölcset.

Nem hihetni, mily nagy hasznú azon igen egyszerű, természetes s mégis oly ritka őszinte önvallomás: Ehhez én nem tudok, s így egészen másra bízom – Birtokosink közt hány lenne dús, ha dolgai után sohase látott és sok fáradság helyett inkább mulatozott volna; emberhalál mennyivel kevésb, ha egy fiatal tábornok helyett mindjárt tapasztalt vezér fogta volna markába a hadipálcát! Mennyivel kevésb hátramaradás, elaljasodás, nyomorúság s tán szomorú epedések, ha számtalan szisztéma, projektum s még experimentumok helyett is tüstént az előbbi vagy külföldi tapasztalásokat vettük volna példányul s illesztettük volna hazánkra!

Nem nevetséges-e nézni oly gazdát, ki, teszem, sáfrányt akar ültetni, s mindent próbál, időt, pénzt, békestűrést áldoz fel, s erővel önmaga akarja kitalálni a leghelyesb vele bánást, vén szomszédját pedig, ki egész éltében jó sikerrel termeszti azt,

nem látogatja meg, s tőle útmutatást nem kér. – Gazdaság s kereskedés dolgában pedig szórúl szóra így vagyunk, s higgye az olvasó, hogy úgy vagyunk, s Istenért! nem mivel én mondom, hanem maga szemeivel vizsgálja meg.

A török e részben minden egyéb hátramaradási mellett igen eszes. Ő a vár- s hajóépítést, ágyúöntést sat. mindég idegenre bízza, s így ezek meglehetősen is vannak elintézve nála; s most, midőn már bort is iszik törvényesen, s így termeszteni is fog, ne legyek jó próféta, de fogadom, nemsokára drágábbat – nem akarám mondani: jobbat, *quia de gustibus etc.* – is fog készítni, mint mi; mert ő oly emberekre fogja bízni a tárgyelrendelést, kiknek mestersége; míg mi magunk kevergetjük mustainkat, s experimentumokat vég nélkül teszünk, és sokszor tárgy körüli minden tudományunk abban áll, hogy természetesen gondoljuk vinni a dolgot, midőn csak tudatlanul visszük. – Mi a természet, mi a természet szerinti vitelmód? Tudja valaki? S mégis nálunk a borzagyváló annak szent törvényei szerint véli keverésmódját intézgetni, ámbár végre közönségesen falusi kádár fórumára szorul!

Korántsem hagyom egyébaránt az ozmán apátiáját helyben; de ránk nézve inkább azt szeretném, ha a francia, mint az angol Debrecenből akarná vinni a gubaszövőt hazájába – innen vinné a szőlőnevelőt, pintért sat., mintsem hogy tán minekünk volna rájok szükségünk, mert az annak lenne jele, hogy nálunk a borkészítési *morale pondus* nagyobb, mint nálok, s így e részben hatalmasbak vagyunk, mint ők. Így méltán dicsekhetünk azzal, hogy egy csehországi társaság csak nemrégiben magyar földmérőre szorult.

Egyébaránt igenis tudom, hogy idegen vezér, idegen törvényhozó, idegen tanító mai felvilágosodásban általányosan több kár, mint haszon, s nemigen különb figurát játszik az új hazában, mint egy harmadik személy egy házaspár közt; mert odahaza ugyancsak ki-ki önkénye szerint szeret élni, s ha itt-amott újítni, javítni kell is s akar is, azt inkább ki-ki maga cselekszi, mint más által vitetné végbe.

Nagy szerencse, hogy az agyvelő hazánkban szép mennyiségű, csakhogy itt-amott kifejlődése hátra van – s így ha még szo-

kásban lenne is bölcseket s tanultakat felkeresni s hozatni, megkérő követséginket messzire fárasztani nem kellene.

Nem a sok kéz, de az ügyes kéz festi az évrajzi képet, készíti az órát, erőművet sat. De még kapálni s kivált kaszálni se tud száz ügyetlen kéz annyit s úgy, mint ötven gyakorlott. S ebből az következik: hogy a *munkafelosztás,* mint ki-ki tudja már, emeli az emberi fő tehetségit lehető legmagasb tökéletességre. Természetes, hogy az, ki mindég eggyel foglalatos, azt ügyesebben tudja vinni, mint az, ki húsz tárgyban munkás. Ha húsz embert képzelünk, hol mindegyik mindennap félcipőt varrni, félívnyit leírni, két beretvát élesíteni, egy tánclecket adni, félóráig vashámorban dolgozni, két beteg után látni s több effélét tudna, képzelhetni-e józanon azt, hogy ezen húsz ember, ily módon annyit s oly tökéletesen tudjon végbevinni, mintha egyike óraműves, másika hámoros, táncmester sat. lenne kirekesztőleg? S ezen progresszió szoros tudományi igazsággal még nagyobb osztalékra vitethetik, mint minden manufaktúrában vitetik is – s ezek tökéletessége a munka lehető legnagyobb felosztásán alapul. Azon ideális árkádiai életmód, hogy minden a háznál készüljön, nem századunkra illő többé, s az, ki mindenhez tud egy kicsinyt, jól közönségesen semmihez sem ért.

A háztartás igen kicsinyben országláshoz hasonlítható. Ha az elsőben a vadásznak főzni, kocsisnak fagyaltat készíteni, szakácsnak nyargalni, cukrásznak vasalni, szobatisztítónak beretválni sat. kellene, mily következést lehetne várni? S mindennek sarkalatja, a *morale pondus,* mily hasztalanul volna rakva? S országlásban nagyobb-kisebb mértékben szinte mindég így vesz el a nemzet legfőbb ereje. S vizsgálja szeme s esze szerint ki-ki őszintén ezt vitatásomban, igazam van-e vagy sem.

Mennyivel számosb jó és tökéletes építőmester, fegyvergyártó, ács, tímár, asztalos sat. van egy országban, annál rövidebb idő alatt s így kevésb időveszteséggel fognak erős építvények, jó fegyverek s bútorok sat. előállíttatni, s azon mestereknek öszveleg ügyessége vagy inkább azon lelki mennyiség, mely mindezen tárgyak körül úgyszólván a teremtő erő, határozza el egy nemzetnek a többiek közt ebbéli feljebb vagy alantabb létét. A gazdák kisebb vagy mélyebb tudománya mérlege

az ország földművelési erejének. A vezérek több, kevésb józan tanultsága s ügyessége pedig a nemzet támadó vagy védő erejének skálája. Végre a kormányozó, birtokosak s így lefelé minden lakos, a magok álláspontjokra alkalmas tulajdonok könnyebb vagy nehezebb súlya, az egész valódi erejének vagy várható kifejlődhetésének *staterája*, szóval: a köz*intelligentia* – értelmesség – azon jel, melynél fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra, s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet.

Ezek szerint mindegyiknek tehetségében áll, akármily alacsony helyzetű légyen is – s ez mily kellemesen hevítő önérzés! –, nemzete erejét nagyobbítani. Hanem azt – mint már előbb érintém valahol – mindenki csak a maga természeti álláshelye tökéletes betöltése által teljesítheti. Sokszor alacsony lépcsőn nyert tudomány egészen új életerőt hoz egy nemzetbe, mint *Watt* az angolok közé a gőzmachina által. De többnyire felemelkedtebb helyről szivárog le az erény és tudomány, *regis ad exemplum* sat. – s úgy nem tehetnénk bölcsebben, mint kegyes fejedelmünk egyszerű igazi patriarchai életmódját, mely egy koronázott fő legtartósb fénye, minden tettinkben szorosan utánazni; úgy a földesúrnak az volna többek közt kötelessége, hogy a jobb gazdaság s elevenebb kereskedés józan szisztémája s ennek elismerése őáltala szivárgana lassan-lassan az ország minden lakosiba. Nem parasztgazda kezdheti a birka- s lónemesítést, őneki azt végezni kell. S nem a tudja Isten, honnan közinkbe esteknek – kiknek egy petákjok, de még egy káposztafejek sincs – s kiknek ereikben a vér egyaránt folydogál, magasodjék bár a haza, bár bomoljon –, nem azoknak összeállása azon szép tiszta kútfő, melyből a nemzetiség s polgári erénynek derék hívei emelkednek a halandók közé – valóban nem –, de azon hazafiúi egyesületekből fakadnak, melyek egyszerű, de legmagasb címje: *Mindenkinek, idő-, ész- s pénzbeli tehetsége szerint forró s állhatatos járulása a közjóhoz*. Legyen ősz haj, vén fő fiatal vállakon, ellenség előtt nyert vitézi szép karcolatok s erőltetett vizsgálat redőzeti s tudomány benyomási a homlokon – a zsidótúl béke – jobbágyok szeretete, külföld becsülése a társaság ismértető jele – s mennyi halhatatlan eredend belőle!

Mi szelíd s jótévő, de egyszersmind ellenállhatlan hatalom ily egyesület! S engedelmeskedni ilyesnek tán tanácsosb, mint neki parancsolni akarni – neve *közvélemény!*

Mennél magasb születésű pedig a hazafi s mennél dúsabb, annál jobban nevelheti s terjesztheti a közértelmességet s így a haza erejét. A földesúr jobbágyai lelki s testi csinosodására legsikeresb befolyással lehet, midőn, mint a tapasztalás mutatja, a jobbágy jámborsága, szelíd erkölcsei, de sokszor még nyomorúsága se mozdít egy hüvelknyit is a földesúr állati vagy növényi életén; pedig csak a földesúr igazságos léte, emberiséges gondolkodásmódja s tanácsa emelheti a szántóvetőt nagyobb méltóságra – s ez viszont teheti őtet vagyonosb, becsültebb, szerencsésb földesúrrá. – A kormány atyai gondoskodása, törvényekre szoros ügyelése s hív jobbágyiba helyeztetett bizodalma teszi a nemzetet boldoggá s erőssé, midőn ennek erkölcsi súlya azon sarkalat, melyen biztosan s rendületlen állhat még akkor is a királyszék, mikor a világnak fele másutt fel volna zendülve már s bontakozva.

S egy főből mennyi hatalom ered sokszor, s hogy ragaszkodik, mint planéták a Naphoz, számtalan emberi lény egy fényes észhez? Hány élt már, ki százada útját maga jelelé ki, s nemzete létét századokkal hosszabítá s viszont! Egy orvos gyógyít, a másik öl; de azon szer, melyet Philippos nyújtott, keserű-hasznos vala. Bár oly nagylelkűséggel vennék mindég a nemzetek öntapasztalások hasznát, és szintoly nemes diadalmakat nyernének önmagokon, mint ahogy a nagy ember valaha fenséges érzéssel s félelem nélkül üríté a jótévő serleget.

Ezen most felvilágosított talpkövek után, melyeket ily renddel raktam egymásra: az emberfőt legmélyebbre, arra a középesülést, erre a nemzetiséget, erre a polgári erényt s ismét erre a hitelt tágosb értelemben – végre azon sarkalatot fogom vizsgálat alá venni, mely, ámbár ezeken nyugszik, mostani munkám tárgya, s a földművelés, művészetek, kézletek – manufaktúrák –, gyárok – fabrikák – s kereskedés alapja.

A HITEL SZOROSABB ÉRTELEMBEN – CREDIT

Míg nyelvekben *mathesisi* pontosság és szoros elhatárzottság nincs – milyent egyébaránt az emberi nem hihetőleg egykor feltaláland – addig a mondott tárgyak tökéletes felderítésére az olvasó szerkesztető s megemésztő ereje nem kevésbé szükséges, mint a szerző tulajdona gondolatit világosan előadni. S így, minekutána öngyengeségemet elismérem, mindenkitűl, kinek kezibe kerülend ezen értekezés, azt bátorkodom kérni: méltóztassék tiszta s rendszeres előadásom híját figyelme s békestűrése által pótolgatni.

Ha az eddig előadottakra visszanézek, annyi külön szín s oly mindenféle tárgy tűnik magam elibe is, hogy a zavarosan eltagoltból valamennyire tűrhető egészt alkotni valóban mesterségnek tartom. Azonban a legtúlabb csapongó s a fő tárgytúl majd egészen eltávozni látszó eszméltetéseket is azon szándékból s oly meggyőződéssel hoztam itt-ott elő, hogy azok csekély munkám velejét s filozófiáját tán érthetőbbé tehetik, s remélem, szorosb vizsgálat után úgy fog találtatni: hogy legkisebbet se akartam hiába mondani, s tán csak ügyességem nem volt elegendő, minden beiktatott okoskodásimat egyetlenegy pontra intéznem s egyesítnem.

Valamely tárgynak legmélyebb alapjára ereszkedni sohasem ártalmas, habár néha tán igen unalmas is, de jobbára nagyon hasznos, sőt szükséges, mert csak így óvakodhatni valaminek hibás véginél való megmarkolásától, s csak azáltal lehet az elhibázás valódi okát s utóbbi tévedést elkerülni. P. o. angol gazdaságot állítunk, de nincs sikere; s így minden szájban csak az cseng, s ami több, oktatólag: „az angol gazdaság semmit sem ér, vagy legalább nálunk nem". S ez megnyugtat! Midőn nincs világosb, hogy osztatlan legelőkkel, dézmával, robottal, limitatióval, bizonyos vásár híjával, ingadozó vámmal sat. az angol gazdasági szisztéma szinte oly *chimaera*, mint főrugó, kerekek, mutatók sat. nélkül az óra tán minden egyéb, csak nem óra. S így nem az angol gazdasági mód hibás s valósíthatatlan nálunk, hanem a mi vizsgálatunk nem elég mély. – Dombos helyen egypár lábnyira ásván, azt állítjuk nagy bölcsen, hogy vizet

semmi móddal se találhatni. A vasút összebomlik, s nem, mivel nem volna áldásunkra, hanem mert vitelre portékánk nincs elég sat.

A hitelt szoros értelemben – annak életbe hozását, akár pénzbeli szoros törvényszéknek, akár *cambio-mercantile jus*nak – váltókereskedési törvénynek – hívjuk –, tettem minden pénzbeli összeköttetésink alapjává, s a hitel híját állítottam nemcsak azon fizikai természetlenség okának, hogy ti. pénzt valamelyes bizonyossággal se felvenni, se kiadni nem lehet, de még az erkölcsi romlottság egy fő kútfejének is. – A hitel híjából eredő hibás következéseket mint *actiót* – hatást – s ezek elágozásit s eredetikhez visszatérésiket mint *reactiót* – ellenhatást – egész vizsgálatom folytában mindegyre feszegettem, s így most, minekutána, mint a légy, jó darabig kerengtem a világ körül, végre a dolog praxisába – ténylegébe – bocsátkozom, s nem hogy én is, mint vak, magamat az esztelenek legundorítóbb elemében perzseljem vagy égessem meg, hanem hogy a látóra s keresőre nézve legjótévőbb természet ajándékát, a világot, lelki szemem szerint, a közjó végett használjam!

Mit a hitelről, egyenes szórúl, becsületről, erényről sat. előadtam, sokan azok értelmével tán ellenmondásban fogják találni, amiket fentebb állítottam, ti. hogy a keresztény vallásban s így mennyei dolgokban a határtalan bizodalom; társasági összeköttetésben ellenben a lehető legnagyobb óvakodás – ami hímezés nélkül, ha annak akarjuk keresztelni a gyermeket, aminek kell, nem egyéb, mint bizodalmatlanság – kirekesztőleg az igazi alap. De szorosb vizsgálat után úgy fog mutatkozni a dolog, hogy igenis egyeztethető azokkal.

Az egész nemzetnek egymástúl oly igen különböző tagjait erény- s büntetéstűli félelem tartja súlyegyenben. Ezek jelelik ki a pályakört. Az erkölcsiség s közvélemény az erénynek bírószéke, a testi büntetésnek pedig a törvény. S ezen két fórum egymással alig áll valamely összeköttetésben, mert sokszor megbocsátna a közvélemény, hol a törvény halálra ítélni kénytelen; nemritkán pedig a közvélemény nyom el egészen, hol a törvény felold. – S így, ha a hitelnek s adósságbeli kötelesség feloldozásának minden alapja szinte nem egyéb *executió*nál, ki-

vetésnél, tömlöcnél, akkor a némettel azt mondhatni: jó éjszakát, földművelés, kereskedés, gyarapodás, vagyon, birtok! – Ellenben, hol semmi félelem, semmi fenyíték és semmi lehetőség sincs erővel is visszavenni rövid idő alatt a maga tulajdonát, ott a vérnek leglassúdabb folyása, letargia, *marasmus* s *requiescat in pace!*

Mily élet embernek, ki önbecsét érzi, s mily szomorú országlás, hol a kenyér olcsóbb- vagy drágábbsága több vagy kevesebb péknek fülénél fogva ajtóhoz való szegeztetésétűl függ, s hol *cseladkilidzsi* és *szinír* – hóhérpallos és zsinór – a legerősb indítóok! Ellenben van-e nevetségesb azon édes és rózsaszín képzelgésű alkotmányoknál, hol mindenkiben szentet látni tanácsoltatunk, s hol ezen szép, egyszerű s nagyobb értelmet s jobb nevelést áruló s igen sokszor hallott szólásmód közdivatú: „hogy is lehetne ezt vagy amazt ily nagyúri személyrűl, ily előkelő gavallérrúl vagy annyi esztendő óta oly magas hivatalokban, annyi fénnyel s a közönség legnagyobb bizodalma megnyerésével szolgáló méltóságrúl sat. csak fel is tenni?" Gondolkozzék s ítéljen ezekrűl többnyire ki-ki tetszése szerint; én részemrűl, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek mily magasságán áll, s hihetőleg valaha a mennyország hányadik grádicsán fog örökkön-örökké vigadni; hanem, micsoda hypothekát adhat nekem, s miképp foghatom üstökénél s ránthatom ki alóla még a párnát is, ha becsületes s törvényes kamatra adott tőkémet ő akarná használni csak, míg én addig tán sínylődöm, és szinte *instantiával* kellene keresnem, ami *enyim*, míg ő fényes palotájában azzal tartja fenn – meg kell vallani, igen szép s nemes – rangját, ami nem övé! – Ha valaki pénzérűl másképp szeret rendelkezni s intézni – tessék, én jó szerencsét kívánok, mely mint sokan mondják – de én nem hiszem –, *synonymon* a bölcsességgel.

Itt állunk végre azon többnyire igen meredek helynél, melyet távulrúl csak ritkán szoktunk észrevenni, s hol az van írva: *hogyan és miképp?*

Mindennek – s már errűl is volt szó – van szép, van rút oldala. Már az, ki se nem szerelmes, se nem indulatos, se nem vak vagy rövidlátású, hidegvérrel fogja megkülönözni a szépeket

rútaktúl; mázsálni, s aszerint, mint dűl, elfogadni, visszavetni. Ezen cselekvő mód igen egyszerű, csakhogy alig van valaki, ki maga vagy szomszédja feleségébe, gazdasági szisztémájába, verseibe, irományiba, *homeopathiá*jába, alkotmányába, honjába ne volna szerelmes és így vég nélkül – igen ritka ellenben a tiszta látású; mert egyiket a természeti köd – az ostobaság, másikat a tudatlanság, tapasztalatlanság, elfogultság, előítélet sat. fekete felhői tartóztatják a világosan látástúl.

Némelyik pedig mindenkor maga becses személyével áll a közjó útjában, s így azt önárnyéka miatt sohasem láthatja. Mi mindezen gyengeségeket tegyük félre, legalább míg szemközt állunk, s világosítsuk fel:

Azon megjegyzéseket, melyekkel közönségesen Magyarországban a hitel felállíthatása ellen kelnek ki.

Azután, mely okoskodások vínak Magyarországban a hitel lábra állítása mellett.

Végre az ezekből következő természetes béfejezést.

A megjegyzések s ellenvetések vagy *törvényi*, vagy *politikai* tekintetűekre ágoznak. Vegyük előbb

A TÖRVÉNYIEKET

Némelyek ily ellenvetéssel élnek: „A *cambio-mercantile jus*nak a magyar nemest alá nem vethetni, mert azáltal a nemesi *praerogativa* az I-ső rész 9-dik tit. ellenére megszoríttatnék."

Ámde az I-ső rész 9-dik tit. azt rendeli: hogy a magyar nemes, hacsak rendesen törvénybe nem idéztetik s a törvény rendes útján nem ítéltetik, se személyében, se javaiban senki által se háborgattathassék – úgy, de mihelyt a *jus cambio-mercantile* törvényesen elfogadtatik, az is törvényes út lesz, s a nemesember ott is pörbe idéztetnék s magát védelmezhetné – csak azon különbséggel, hogy akkor az adós a pört oly soká nem húzhatná s jólelkű hitelezőjét ki nem játszhatná, nem faggathatná – ahhoz járul, hogy a II-dik rész 68-dik s a III-dik rész 28-dik tit. szerint most is az adósnak, bár magyar nemes is – ha nem fizetheti meg adósságát, személye is a hitelezőnek, ha ez kívánná, odaítéltethetik s által is adathatik.

Mások így okoskodnak: „Ha a *jus cambio-mercantile* bého-

zatnék, azáltal az *ordo juris* – törvénykezésmód – változást szenvedne, s így aszerint a magyar nemes nem *legitimo juris ordine* marasztaltatnék, s ennélfogvást az I-ső rész 9-dik tit. által neki adatott szabadságtúl meg lenne fosztva. – Most az adósság iránt, ha idéztetik, 1–4-szerig tizenöt, vagyis 15–60 nap adatik megjelenésre; ha marasztaltatik, ellenállással s egyéb pörorvosló móddal hátráltathatja az ítélet-végrehajtást sat., de a *jus cambio-mercantile* szerint a megjelenésre csak 3–24 nap engedtetnék, ellenállással s más törvényes menedékkel nem élhetne, s így törvényes szabadságában nagyon megszoríttatnék."

Ezen ellenvetésnek már az 1792-ki 17-dik törvénycikkely megfelelt, mely megengedi: hogy a magyar nemes külső országi, ausztriai *cambiale forum*nak is alája vetheti magát, s ottan megmarasztaltathatik, s az executio ellene *penes compassum* végre is hajtathatik. Ha emellett a nemesi szabadság csorbulást nem szenved, hogyan szenvedne csorbulást önhazánkban felállítandó *cambio-mercantilis* – váltókereskedési – bíróság által?

Egyébaránt ezen ellenvetések más forrásokból erednek, mint a törvényekhez ragaszkodásbúl, s nem egyebek köpönyegeknél. S azért minekelőtte a politikai megjegyzésekre mennénk át, becsületbeli kötelességemnek tartom általányosan ideáimat – eszméimet – a törvényekről itt oly röviden, mint lehet, s egyenesen kimondani; mert ily őszinte vallomás után kiki tudhatja, embere vagyok-e vagy sem, s így velem kezet foghat vagy kardot avagy tollat ránthat ellenem, s én ötet álkép által e módon semmi esetre se csalhatom meg, amit vélemény dolgában némelykor legjobb akarattal sem kerülhetni el.

Némelyeknek azon igen bölcsen hangzó okoskodását: „*gloriosa incertitudo, amabilis confusio*", én egy cseppet se csudálom, mert én inkább azt hiszem józanabbnak barátok közt: „*clara pacta boni amici*" – ellenzők közt pedig, hogy ki-ki ismérje egymást s aszerint cselekedjék. Nincs előttem júdáscsóknál csömörletesb s egyszersmind esztelenebb. S akárki mit mond, a készakarva homályos törvény s zavar szeretete egy részről, másrúl pedig a teljes torokbúli vivát-kiáltozás, mindég júdáscsók szagát terjeszti! De én hasznát is tagadom. Sokan a törvény alig érthetősége által gondolják eszközölni zivataros idő-

ben az egy-egy lépéskével való előre mozdulhatást, s egészen felejtik, hogy csendes időben éppen azon homály, mely ítéletek szerint *palladium*ok, őket megint igen számos s ugyan nagy lépésekkel taszítja hátrább. Ily alapok oly gyengék, hogy szinte jobb semmit sem építni rájok. S ha mint szisztémákat tekintjük, nem hosszabb időkre valók, mint a gyermekeknek nyavalájok eltagadása vagy mint p. o. egy uzsorásnak... manipulációi, ki valóságos 10 ezer helyett tán 100 ezerről hagyott maga után kötelező levelet a ládában, melyért most utói egy garast se kapnak – vagy valakinek önadóssági össze nem számolása, hogy valóságos szegénysége maga előtt rejtve maradjon mindég s több efféle. Ily szisztéma kis időre derék lehet, kivált olyannak, ki képzelettel is jóllakik, de egy kissé továbbra úgy fogja találni kiki, hogy a *bizonyos* mindég kívánatosb a bizonytalannál – s így én világosságot szeretek a törvényben –, magamrúl pedig azt tudni minden bizannyal: pénzes vagy szegény, úr vagy szolga vagyok-e?

Ami pedig valamely törvénynek semmi módon sem eszközölhető eltörlését vagy változtatását illeti, egy külföldi szerzővel így okoskodom: A változhatatlan s még kérdésbe se vehető törvény filozófiája jövendő törvényhozók kezeinek megkötésében áll. S így matematice sül ki, hogy ily törvény káros, mert belőle rossz sok, jó semmi se folyhat.

Olyas országban, hol nem önkény uralkodik – a törvény nem egyéb, mint a fejdelem s a nép képviselői közt való *kontraktus*. Már ha ezen utolsó változhatatlan, s a törvényhozó testnek valamely javaslat tétetik, s a többség nem is veszi kérdésbe, sőt ha nyilván látja is leghasznosb következésit, mégse fogadhatja el s csak azon egyetlenegy igen bölcs ok miatt, mert az egykori gyülekezet, mely régi időkben nem bírt nagyobb jussal, mint milyennel a mostani gyülekezet ma bír, azt előre úgy határozta el.

A törvényhozó test mindég akkor hozhat legbölcsebb törvényeket, mikor az idő szükségei előtte legjobban tudva vannak, de – midőn szerencsétlenségünkre vagy tán szerencsénkre a jövendőt nem láthatjuk – utóinkra nézve mi éppen oly keservesen tehetnénk józan s eltörülhetlen rendszabásokat, mint eldődink legnagyobb bölcsességek mellett se tudtak ránk nézve oly tör-

vényeket hozni, melyek minden kivétel s változtatás nélkül minden időkre jók lettek volna vagy jók lennének. S így a törvény változhatlansága s eltörülhetlensége nem egyéb, mint az országlásnak azok kezében létele, kik a dolog természete szerint arrúl semmit se tudhatnak, s nem azokéban, kik előtt a legkisebb összeköttetés sincsen rejtve.

A 19-dik századbeliek ahelyett, hogy magok esze szerint cselekednének, behunyják szemeiket, s a 18-dik századbeliek által vezettetik magokat minden ellenvetés nélkül.

Azok, kiknek tehetségekben áll a tárgyak folyamatját s kifejlődését, melyek a józan ítéletre szükségesek, tökéletesen ismérni, kénytelenek hódolva olyanok ítélete alá vetni magokat, kik a dolog fekvéséről s velejéről általjában semmit se tudhatnak.

Azok, kiknek egy századdal több tapasztalások van, olyanoknak engedik át a kormányt, kiknek egy századdal kevesebb tapasztalások s így kevesebb ismeretek is van.

S ha józanság az, hogy a 19-dik század tettei nem a maga belátása s ítélőereje szerint határoztassanak el, hanem a 18-dik századé által, nem kevesbé józan az is, hogy ismét a 20-dik század cselekvényeit a 19-dik század szabja ki előre.

S ha így lépcsőnkint tovább mennénk, ugyan mi lenne belőle? Az, hogy idő haladtával elvégre minden törvényhozás megszűnne; mindenkinek cselekvésmódja és sorsa azok által volna elhatározva, kik se nem tudtak, se nem gondolkoztak sokat a dologrúl, s az élők összesereglett sokadalma a halottak egymásra halmozott nemzetségének mozdithatatlan urasága alá volna örökre bilincselve.

Ily eltörülhetlen törvény, akármi bölcs és hasznos volt is hozatalakor, előbb-utóbb minden bizonnyal kárt szül vagy a jót akadályoztatja. S ily bilincstől menekedni végre alig lehet.

Caligula, Nero nem iszonyúbb, nem fertelmesb ily törvénynél. Pillantati irgalom, szükség, kény rábírhatja az élőket a bilincs kettétörésére; de a holt tirannust – zsarnokot – ki indíthatja szánakozásra, ki bírhatja engesztelésre?

S mindezek igazságát a javítások legeltökéltebb ellenségi is sejdítik, mert csak mindég gátló s hibás törvények védelmére kelnek ki efféle támogatásokkal, jól tudván: a törvény, mely

még jó és hasznos, nem szorul ily fonák gyámokra s kopott álfegyverekre.

Hazánk régi s mai legbölcsebb gondolkozói s törvényalkotói pedig e részben velem tökéletesen kezet fognak, amit elhatározásik által, mint a törvénykönyvben nyilván láthatni, minden ellenvetést megcáfoló módon megbizonyítnak. A leghomályosb törvények az egész hasznára lépcsőnkint mind jobban s jobban fejlődtek, felvilágosíttattak; hol pedig a homály igen is nagy vala – ott...

Oly törvények pedig, melyeket a holtak alkotmányi alapokká tettek, s melyeket az ő későbbi parancsok szerint az élőknek még *diskusszió* alá se szabadna venni, részint hosszú fejtegetés alá vétettek, részint egyenesen eltörültettek; p. o. az *onus publicum fundo inhaereat – resistendi facultas* sat. S alkotmányunk ily javításán, melynek következései áldások, ki nem örvend? Kik a korlátlanságot teszik a szabadság eleibe – *quod tibi non vis fieri* etc. egy üres szentenciának tartják – akik igen jól érzik, hogy építeni semmit sem tudnak s így csak úgy tehetik magokat a világ előtt ismeretesekké, ha akadályoztatnak s rontanak; s eképpen csak a nemzet salakjai.

Kétségtelenül volt elég okoskodó, ki egy ily sarkalatos törvény megsemmisítése alkalmával a haza felfordulását jövendölte, úgy mint volt öt-hatszáz év előtt is elég próféta, ki minden javítás ellen a legfeketébb s legvéresb színre mázolt képekkel kelt ki – s kétségkívül ma is lesz elég, ki jobb pénzbeli szisztéma ellen fog harcolni tehetsége szerint; s azon szép fajzat szintúgy ki nem irtható, s a hazára nézve oly makacs, mint a burjány a búzaföldre átok; de az igaz és jó előbb-utóbb minden akadályon diadalmaskodik, s nincs oly hatalom, mely gátolhatná útja megnyitásában. Csakhogy többévi, többszázadi elnyomatása a közembert megijeszti s elszomorítja, azt gondolván, örökre el van nyomva immár! Azonban nincs úgy.

Ha törvényesen lehet alkotni, úgy annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani, s midőn 1230-ban valamely rendszabás igen hasznos lehetett, mely 1830-ra nem alkalmas többé, s 1830-ban valami jó következéseket szülhet, melyek tán 2430-ra nagyon károsak lennének: igen természetes, hogy a tör-

vény változtatása s eltörlése sokszor szinte oly józan, bölcs és szükséges, mint a legjobb új törvény hozása.

S ugyan gondoljuk-e, hogy több száz esztendő után sok változás nem fog történni, s jóváhagynók-e, ha utóink semmi javításokat se tennének? Lehetetlen képzelni; tehát mért akarunk mi annál, amit eldődink határoztak el, mozdulatlan maradni s az emberi legszebb tehetséget, a tökéletesülésre munkálódást nem gyakorolni?

Fentebb azt mondám: a homályos törvény semmi garancia – kezesség, biztosság –, semmi erő. S teória és praxis szerint eltökéletten úgy is hiszem.

Azon időszakban, mikor a homályos törvény fejtegettetik, s midőn bástya gyanánt kellene szolgálnia, akkor vagy a király, vagy a nemzet részére magyaráztatik; ha a királyéra, s ez akarja, mily szép védelem egy-két homályos törvényke; ha ellenben a nemzet részére, nincs-e hatalmában ezen utolsónak inkább világos, mint homályos törvényeket szerezni? De bezzeg sok már nagy és hasznas hazafi tettet gondol végbevinni, ha a törvényhez egy pár *clausulát* ragaszt, melyet a kormány szintoly jól értett, mint ő, s igazságszeretetből ráállott – midőn ő setétben óvakodással s ügyességgel fedezgeté azt, ami a bölcsebb szem előtt mégse maradt palástolva.

Ha árendásink, kontraktualistáink, szóval alattvalóink inkább homályos kontraktust – szerződést – kívánnának, mint világost, ugyan ki venné azon homályocskának jobb hasznát, ők-e, mi-e? Ne csaljuk meg magunkat. S ha vérengző tirannizmus és revolúciók alkalmával fegyverrel világosíttattak is fel a törvények az emberiség büntetésére némelykor, még akkor is sokkal ritkábban vette a nemzet a homály hasznát, mint a kormány.

És ha királyi s nemzeti jussok közt nem volna egyéb garancia efféle homályosságok-szőrszálhasogatások- s rabulistai ügyes fogásoknál, valóban kár lenne tovább szabadság tömjénjével terhelni a képzeletet s egy ideális jó miatt fáradozást, s időt vesztegetni.

De hála az egeknek! nem buktunk még annyira el – s csak magunktól függ mind nagyobb s erősb garanciát nyernünk.

A király úgy ül erősen székén, ha jussaibúl egy pontot sem enged: a deréket jutalmazza, rosszat bünteti s királyi eskét pontosan teljesíti.

A lakosok ellenben úgy szabadok minden elnyomástúl, ha sok van köztök, kik egész világ előtt ismeretes *sago et toga clarissimi* férfiak, kik mai világban a hatalmas vélemény paizsa alatt minden igaztalanságtúl mentek; s ha a *nagyobb rész* szereti s imádja alkotmányát s érette halni kész.

Ezen utolsó a mathesis törvényei szerint van alkotva. Ott is 100 font – bár kavics legyen is az – 10 font vasat, sőt aranyat is maga után vonz, ha a természet örök jussait akadály nélkül gyakorolhatja.

A változhatlan törvényekrűl pedig azt mondtam: hogy azokbúl jó soha, rossz pedig mindég folyhat, s igy a szabadságnak inkább bilincsei, mint alapjai. Ha jók s hasznosak, mikor kérdésbe vétetnek, úgyis megállnak s örökségi címerek szükségtelen; ha pedig károsaknak mutatkoznak, akkor nem szabad változtatni; s igy eltörülhetlenségek jót semmit se, hanem csak rosszat szülhet.

De sok ember előtt a régi rendszabások s törvények több hitelűek, mint az újak, s ekként velem a törvények változtatásárúl vagy megsemmítéséről egy értelemben nincsenek. Ők régi időkben a komolyságot, férfiúi méltóságot s ősz tapasztalást látják tanácsban ülni; midőn ma forró vért, az ifjúság kicsapongó képzelgésit s az indulatosság s korlátlanság legkisebb tapasztalásra sem állapított veszedelmit szemlélik a törvényhozók közt. Én ellenben azt hiszem: hogy ily provocatiók s idézgetések: „eldődeink bölcsessége – régi idő belátása, elmés hajdankor, az ó világ szemessége, méltósága" sat. azon számtalan balvélemények közé tartoznak, melyek szokás által fogadtattak el, s mint valamely igazságok, apárúl fiúra hagyományképp mennek át, s melyek alapja hófuvaton nyugszik, s egy kis nyomozás után szintúgy el is oszlik, mint az egy kis meleg által. – Vizsgáljuk.

Tapasztalás a bölcsesség anyja, s egyenlő észbeli erővel s tudománnyal kettő közt az bölcsebb, ki több tapasztalású. Ennek igazságán nem kételkedik senki. De az említett balvélekedés mégis éppen ellenkezőt hirdet, s a sokaság benne meg is nyugszik.

Ily elfogultságok a legközelebbső okokból erednek, s mégis oly nehezen jőnek az emberek igaz eredetekre. Atyáinkra s régiekre való alaptalan hivatkozások p. o. egyenesen a szavaknak nemcsak hibás, de éppen ellenkező használásából folynak s azon bévett szokásból, hogy a holtaknak mindég több tiszteletet szoktunk adni, mint az élőknek.

Amit közönséges beszédben régi időnek, hajdankornak hívnak, józan ész után új időnek, ifjú kornak kellene hívni.

Két egyes személy közt tagadhatlan, az idősbnek van vagy lehet több tapasztalása. – Generációkban éppen megfordultan áll az eset, s a közelebbsőnek s így az ifjabb generációnak van vagy lehet több tapasztalása.

A 13-dik század a 11-dik- s 12-diknek, a 15-dik század ellenben a 13-dik- s 14-diknek, mi pedig Árpádtúl fogva időnkig szinte egy évezred tapasztalásit halmoztuk egymásra! S így, ha p. o. a 13-dik század tapasztalásit s bölcsességét hozzuk elő okoskodásink támaszául, nem az ősz haj, hanem a bölcső tapasztalását s bölcsességét hívjuk védelmünkre!

A tibeti bölcsek egy bölcsős gyermeket emelnek isteni magasságra, s azt hiszik legcsalhatatlanabbnak. Mi őket nevetjük, azonban mi magunk mindég azokra provocálunk – hivatkozunk – kiknek se annyi tudományok, se annyi tapasztalások mathematice nem lehetett, mint amennyivel mi bírunk, s kik hozzánk képest csak gyermekek vagy serdülők.

A magyarnak vezérek alatti volta: születése; Sz. István, Szent László ideje: gyermekkora. I. Lajos s Mátyás alatti: serdülő ideje. Mária Terézia alatti: fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A jövendő lesz emberi kora – s csak tőlünk függ eszközleni, hogy valaha egészség színe fényledezzen-e nemes tekintetén, s szép fehér szakáll lengjen-e számos esztendőkig a vén magyar ajkai körül, vagy hervadás, halvány kép s életunalom legyen nemzetünk véghatára; s csak mi hatalmunkban áll oly pályát járni, hogy valaha az öreg magyar öröm szívdobogással nézhessen vissza férfikorára, s ne legyen arra kárhoztatva, amire sok halandó – hogy rája nagyobb áldás nem szállhat elfelejthetésnél.

Ami pedig értelmi erőnket s erkölcsiségünket illeti, ki akarja

s veheti azt kérdésbe, ki csak egy szót is hallott vagy olvasott a múltrúl, hogy annak sommája mai időkben hasonlíthatlanul nagyobb, mint a régiben. Volt hajdan is épeszű s tudós ember, tagadni nem lehet, de mindég csak a tudományok akkori sokkal szűkebb körihez mérsékelve. Nincs rejtve a világ előtt, hogy csak egypár század előtt a tanácsban ülők legnagyobb része még azon igen egyszerűhez sem értett, ti. az olvasáshoz; hogy azon tudományinknak, melyek mai józanabb cselekvőmódaink alapjai, még címei se voltak az egyesült törvényhozó test előtt csak neveknél fogva is ismeretesek, hogy jóval előbb az országgyülésin azon határozás tétetett szükségképpen több efféle rendszabások közt: hogy az ország előkelőinek s papoknak ezentúl lopni szabad ne legyen sat. *S[ancti] Ladis[lavi] L. II. cap. 1. 13. etc.*

S ezek mellett mindég a régi méltóságra, ősz bölcsességre, eldődeink okos határozásira emlékeztetjük hallgatóinkat!

A holtakrúl való előítéleti szentencia pedig így hangzik: *de mortuis nil nisi bonum.*

Ezen igen veszedelmes balvéleménynek alapjára jutni nem nehéz. Ezáltal mindég a nagyobb és szelídebb rész misztifikáltatik, és sokszor az élők haszna ezen köpönyeg alatt a holtak emlékezetének áldoztatik fel, kiknek se használni, se ártani többé nem tudunk. S azok, kik az élőnek tehetségek szerint minden lehető kárt okoztak, s tán idő előtt koporsóba taszították, nem engedik, hogy valaki őket, midőn már nem éreznek, bántsa és sértse! Számtalanok elevenen égettettek el, s kik elítélték őket, azok hirdetik: *de mortuis aut bene aut nihil!* –

A halál legnagyobb engesztelő, s az, ki többé nem lehel, senki útjában sincs is többé, senkit fényével, erényivel nem sért, elsőséget nem nyerhet, se tapsot, se hivatalt, se hagyományt sat. S az elhamvadottnak dicsérete, kivált előbbi ellensége ajkán, a kisded belátású előtt sokszor igen nagy bámulást gerjeszt, de az csak olyan, mint a színjátszói csillogó korona, mely papirosbúl készült s igen olcsó.

Ha pedig igazságát tekintjük a dolognak, midőn azon senki nem kéteskedhetik, hogy többel tartozunk az élőknek, mint a holtaknak, mért ne volna szabad az elhunytrúl rosszat mondani

– ha gyalázatosan élt? S volna-é enélkül akár egyes nemzetnek, akár a világnak igazi históriája vagy csak egy biográfia is a szó s hitelesség valódi értelmében? Egy becsületes embernek, kit tán életében elnyomtak, üldöztek s mindennapjait elkeseríték, mi jutalma volna végre, ha még holta után is a rossz cselekvő- s alacsony élővel, ki itt tán kinccsel s hatalommal volt felruházva, szinte egyenlő dicséretet nyerne, s így ezzel hasonló sorsú lenne?

Mi emeli lelkünkben az igazság szeretetét magasbra az egyiptomiak azon régi szokásánál, mely a királyokrúl holtok után tarta ítéletet? S az egész közönség lelki tulajdonira mi lehet hathatósb s áldottabb befolyású, mint ha még a serdülő is naponkint tapasztalja, mily szenny s kárhozat ragad a rossz névre még akkor is, mikor ez nem is árthat többé; midőn a derék becse még akkor is zeng századrúl századra, mind tisztában, mikor föld fedi már csontjait. Ezeknél fogva a holtakrúli közmondásnak így kell hangzani: *de mortuis nil nisi verum.*

Semmi sem fogja szembetűnőbben előnkbe állítani a törvények idő s körülállások szerint, közegyetértéssel s közakarattal intézendő némelykori változtatásának vagy eltörlésének hasznát, sőt szükségét, mint midőn nem önmagunk, de más nemzetek kifejlődését tekintjük. Ezen cselekvésmód leghasznosb s egyszersmind legegyszerűbb. Magunk szemeiben rendszerint semmit sem látunk, máséban mindég mindent. – Azon bizonyos eltörülhetlen törvényért, melyrűl tudom, ki-ki hallott, jól lenevetjük a másképp bölcs athénéi tanácsot, de magunk... A kínaiban igen kacagjuk azon gyengeséget, hogy ki nem magyarázható örömet érez, ha kék pántlikára függeszthetí háza tetejin csengettyűit, mely megkülönböztetésért sokszor legnagyobb hazafitlanságot kész elkövetni, de mi... sat. Nézzük tovább, miben van Perzsia, Marokkó, s mily magasan áll Pennsylvania, Britannia? Az Amerikai Szövetséges Országokban sok törvényhez nyilván az van csatolva, hogy körülállásokhoz képest idő jártával a törvény is javíttassék.

Azonban menjünk át a *cambio-mercantile jus* ellen támasztható

POLITIKAI MEGJEGYZÉSEK- S ELLENVETÉSEKRE

Ha megmutathattuk, hogy a törvénybeli ellenvetések alaptalanok vagy csak homokon állnak, úgy fogjuk tapasztalni, hogy a legszámosb politikai okoskodásoknak nemcsak legkisebb alapjok sincs, de képzelt *resultatumik* éppen *diagonaliter* ellenkeznek azon testesült *következésekkel*, melyeket a mindennapi életben tapasztalhatunk, s melyeket szinte a vak is lát, mert kezével foghatja. Annál pedig nehezen lehet valami nevetségesb, mint ha valakitűl nagy bajjal nehéz követ látunk hurcoltatni azon hiedelemben, hogy arany; vagy valakit sebesen, teszem, Pestrűl Rákos felé nyargalni, ki eltökéletten azt hiszi, hogy majd Vörösvárra érkezik – vagy valakit nagy *prosopopaeiá*val bölcselkedni és szinte jövendölni hallunk, kinek jóslatai éppen ellenkezőleg ütnek ki.

„A FAMÍLIÁK CONSERVATIÓJA"

azon cél, melyet elérni akarnak. S ugyan azok mostani szisztémánk által bátorságba vannak helyeztetve? Nem egyenesen az ellenkezőt látjuk-e? Mert olyast tán senki se fog éppen fenntartatott famíliának mondani, mely többel adós, mint értéke van, s melyet tulajdonképp a más birtoka közt csak születési sáncai tartanak fenn.

A famíliákat akarják fenntartani – s valóban szép szerencsék van, mert nehéz találni közel országot, hol annyi dús oly szomorún vagy oly nevetségesen bukott volna el, kivált újabb időkben, mint szegény anyaföldünkön! S ne gondoljuk, hogy mindég rendetlenségből vagy más egyéb okokból ered ezen természetlen elszegényülésünk, hanem egyenesen hitel híjából, mert a rendetlenség s pénzzel tudatlan bánás kisérője csak ezen hiányosságnak.

Ha valaki 5-tel 6-tal 100-túl elég pénzt kaphat, s nem fél, hogy könnyen felmondják, nem fog-e több esztendőig adósságot tehetni, mint ha egy hozzá hasonló birtokú 8-cal, 12-vel, 20-szal 100-túl kaphat csak pénzt s azt sem eleget; a nála lévő tőkét pedig közönségesen vagy tán szisztematice is éppen akkor

mondják fel, midőn hitelre legnagyobb szüksége volna, s ő 20-szal, 30-cal, 40-nel kénytelen felvenni 100-át.

Én úgy látom, mert 5-öt, 6-ot kevesebbnek tartok 8-nál s 40-nél, hogy az első birtokos hosszabb ideig fog költhetni és sokkal többet is, mint a második, s hogy így az elsőnek jóval nagyobb időszaka van a lecsendesülésre, meggondolásra, józanodásra, mint a másik *patrio more* birtokosnak – s hogy sok, ki jobb elrendeléssel húszesztendős korában vette volna át birtokit, szelesen költené jövedelmei felét, s negyvenesztendős koráig korhelykedne – mely, gondolom, elég *liberalis feria* gondolatlan életre –, midőn egyszerre felpattan esze, a számadás kivonatából még vagyona felét lelhetné, s így ha régi ember lesz, még meglehetne, hogy testamentomban az átvettnél nagyobb értéket hagyna hátra, mert a vénülő sokszor nagyobb örömet talál egy forint elkaparitásban, mint a fiatal századok kidobásakor. A mostani elrendeltetésben oly keskeny pályát talál a birtokos szédelgő ifjúsági futásának – mely gyakran az erősbnek, szomorú mondani, ismértető jele –, oly keskenyt, hogy sokszor a kevesebbé dúsaknak ma jószágok átvételéről s holnapután már *sequestrum*jokrúl hallunk; az igen dúsokat pedig nagyrészint – ahelyett, hogy a trónus támaszai s haza szószólói lennének, itt szomorún, mint a tollatlan árva verebet, elhagyatva szemléljük düledező váraikban; ott ügyesen s prókátorosan harapogatni magok körül tapasztaljuk, s jó rókát mutatni, midőn őseiket a vad ozmán V[árná]nál sat. valaha oroszlánoknak tartá; amott megint mesterkélt vígságban látjuk, mint a házaégett horvát embert, ki megmaradt máriását az istenek savanyú italáért kínjában kurjongatva költi el.

Ha valaki adósságot csinál, legyen szükségből, legyen számolás után, legyen végre könnyelműségből, s azon *tudomással* teszi, hogy azt vagyonán vagy bőrin tüstént megvehetni, s minden bizonnyal meg is fogják venni, ugyan fog-e majd oly előre fejjel adósságok árjába rohanni, mint ma, midőn annyi régi rozsdaszerető a serdülő birtokost, kinek se vagyonrúl, se igazi becsületről, de tán semmiről sincs józan ideája – eszméje –, már jókor azon szép, nemes és igazán tiszta lelkű *praerogativá*ival betölteni nem mulasztandja el, hogy a pöröket *in infinitum* le-

het húzni, alkudozni, sokszor a hitelezőt kijátszani s így éppen nem is fizetni; s hogy végre a legrosszabb esetben mégis megmarad mindég valami sat.

Nincs veszedelmesb, kivált gyermekekre, ti. minden ország lakosai nagyobb részére nézve, a félvékony jégnél; ki rálép, előbb-utóbb beleszakad, de azért szinte mindegyik megpróbálja. A víz sokkal bátorságosb, arra csak jó úszó vagy csónakász mer bocsátkozni, a többi parton marad. Pénzbeli szisztémákkal szintígy van: mennél bizonyosb a valahai visszafizetés napja, annál nagyobb a meggondolás, tartalék s óvakodás az adósságcsinálásban, s így lassankint annál több a rend, erkölcsiség sat. Mennél több pedig a kibújósdi hátulsó kapu, annál nagyobb a gondatlanság, szelesség a pénzek felvételében, s így lassankint annál több a rendetlenség, erkölcstelenség, sat.

Vegyünk a mindennapi s legközelebbi életből példákat. – A fiatal birtokos vagyonai átvételekor ritkán tudja, mennyi adóssága, mennyi jövedelme, szóval mije van. Előtte minden vagy nagyítás, vagy titok, s nehány esztendei ily maga-nem-ismerés után úgyannyira eltömjéneztetik az egyébaránt valaha nyílt keblű úr, hogy az igaz szó neki nem használhat ezentúl, mert füleiben az igaz végre goromba szó gyanánt kong. – Jövedelemre nézve az idők rendkívüli bősége – s itt a veszedelem, mert ritka csak az is, ki ismerné valódilag ezen igen egyszerű szempontban és zsinórmértékben az előreláthatás fő kulcsát; ti. hogy mennél erősb az *actio* – hatás –, annál hathatósb a *reactio* – ellenhatás –, az időknek, mondom, jövedelemre nézve rendkívüli bősége felingerli az indulatosságot; mert a kívánatnak eleget is lehet tenni; a soknak kiadása szokássá leend, s a pénz oly könnyen dobatik el, mint amily könnyen jöve a ládába; lassankint szorgalom szükségtelenné, a számadókönyv szinte haszontalanná lesz, s ez így forog egy ideig, míg végre az ellenhatás kezdődik – s íme, itt állunk a dráma kezdetin. A nagyúr emberei keresik a pénzt, s könnyen találnak; árva, özvegy, kisebb birtokos örömest hozza; második-harmadik esztendőben mind nagyobb a pénzszükség, midőn azonban a nagyúr, ki természet törvényit nem érti, várton várja a *reactió*ból természeti leforgá-

sa előtt megint az *actiót*, azaz a víz felfelé folyását: 1816–17-beli jövedelmek előtűnését!

Ha végre szűkebb lesz az állapot, és se a jószág, se az özvegyek, árvák s kisebb birtokosak serege nem állít ki elég pénzt, akkor egy generális rendbehozási plánum koholtatik, mely a nagybirtokost elvégre egészen tenkreteszi, mert a mindenféle cikornyás nevekkel készült *operatum*ból végre az sül ki, hogy a birtokos mindenét aláírta igen kevesért vagy semmiért.

De ha tán – hogy a szóban meg ne akadjunk – ily körülállások közt lévő nemzetségeket conserváltaknak hívhatni is, a közjóra nézve ily famíliák conservatiója szükséges-e, hasznos-e? Én azt hiszem, lételek se nem szükséges, se nem hasznos, s egész becsek csak ama képzeletben áll, mely a régi nemzetségeket a korona drágaköveivé varázsolja. Azonban hol csak a régi név maradt meg, a régi becsület s tehetség pedig eltűnt, ott a gyémánt kitört, s csak üveg tölti be helyét. S többet ér a királyra és országra nézve egy új nemzetség, mely érdemeket szerez, egy oly régi famíliánál, mely ahelyett, hogy eldődei dicső példája által hasonló nagy tettekre buzdíttatnék - inkább magát minden áldozat- s munkától mentnek hiszi, mert már ősei vittek végbe valaha sok szépet s halhatatlant, s így azt gondolja: ingyen élhet, s csak ünnepelve töltheti napjait.

Minden bizonnyal nem a tudatlanság-, rendetlenség- és sokszor szükségből eredő oly tett, melyen pirulni kell, örökítheti a nagy nemzetségeket. Mai pénzbeli szisztémánk pedig éppen a legnagyobbakat hagyja pénzállapotban vagy tökéletes tudatlanságban, és szinte rendetlenekké neveli vagy becsület elleni ügyességre ösztönzi, s így a hitel hija azon ok, mely a legnagyobb famíliák fenntartását nem eszközli, de éppen azt, amitől óni akarják: elaljasodását s végromlását kerülhetlenül következteti.

„Hiszen most is jól áll a dolog" – új ellenvetés. Az öneszében bízó nem kérdi, ha csupán a téma józanságárúl akar ítélni, ki mondta, de mit mondott – hanem ha azt akarja tudni, ez vagy amaz *mért* van mondva, akkor a mondó nevét is kell ismerni. Eszerint az, ki a mostani pénzállapotot helyesnek tartja, vagy jobbat nem ismer, s azért tartja jónak, vagy az körülállásira igen

hasznos és jótévő. A dologhoz értők vagy mind új szisztéma mellett vannak, ha ti. künnheverő tőkéikhez nem juthatnak s jószágikat javítni akarják; vagy mind a régi szisztémához hevesen ragaszkodnak, ha ti. több az adósságok, mint értékek, kellemesnek találják *sub aegide legis* máséval élhetni, s birtokaik virágzása vagy porban léte őket nem érdekli közelebbről, mint nekik mindegy: hazájok felemelkedik-e, eltipratik-e. S így okoskodása szerint kinek-kinek erszényére ítélhetni.

Azon felekezet, ki jobbat nem ismer, és sokszor nem is gyanítja jobb szisztéma lehetőségét, mindenesetre a legveszedelmesb, mert azzal vizsgálat alá se vehetni a dolgot, s azt minden okoskodás előtt arra kell kérni: dátumokat szerezzen; ezt-amazt olvassa; ide-oda maga menjen, s minekelőtte olyanrúl bölcselkedne – ami előtte nem egyéb, mint hang süketnek –, foghatósága s tanulása körét tágítsa. Míg azt hiszi ezen osztály: a magyarnak van mindene, más nemzetnek semmije sincs; Magyarország gazdag; Gallia, Anglia szegény – csak nálunk a jó rend, másutt rendetlenség; mi tudunk élni, mások nem; minekünk van eszünk, másoknak nincs; míg nem pirulnak némely íróink oly misztifikációt tenni az egész nemzeten, hogy Brunel csak egy magyar földmérő után képes elvégezni a tunelt, midőn egész hazánkban, de csak egyetlenegy becsületes hídunk sincs, s mindenütt csak az elhibázott s összebomlott ötlik szemünkbe – míg hivatalbeli embereink lesznek, kik szívreható tudatlanságokban a *patrio more* gazdaságot azon állítások által gondolják védelmezni, mintha Lombardia s Anglia földművelése a mienknél különb szisztéma következésiben el volna aljasodva; szóval: míg az emberek kettőt többnek tartanak négynél, s a vad mezőt jobb műveltségűnek a virágzónál, addig még fontolgatás alá se vehetni némely tárgyakat, mert egy csöbör nem fér egy pintes palackba, s éppen így némely kiterjedt tudomány nem fér soknak igen szűk s keskeny értelme körébe.

Azok pedig, kik igenis jól tudják, hogy a hitel hija szinte minden mozgást elakaszt, de kiknek vagy önállapotjokra, vagy vér- és gondolkozási rokonbeliekére lassú *circulatio*, azaz pöröknek végnélküli huzavonája, alkudozások, kamatok nem fizetése, vagy hogy ők kamatot húznak, de nem fizetnek sat. – kelle-

mes; azok, ha már nem hiszi senki a mostani szisztéma jóságát nagy famíliák fenntartása végett, s azt se, hogy efféle arisztokrácia nélkül Magyarország nem is lehetne: ügyesen elforgatják a dolgot, s a figyelmet egyébre gerjesztik; p. o. „A józan országlás mindég az adósokat legyezi", s íme, ezen sok már megnyugszik s elhallgat; mert azt gondolja, hogy ezáltal az iparkodó kedvezést érez, s a pénzét elásó büntettetik, midőn – ámbár egypár esztendőre a rossz fizetőknek való kedvezés házak, hidak építésére, városok csinosodására sat. igen sokat segíthet – csak egy kevés hosszabb idő után a *reactio* örökös törvénye szerint nem szül egyéb következést, mint ha iskolában rossz deákok, falun pedig korhely gazdák várhatnának becsület- vagy haszonbeli megkülönböztetést. Az egészre nézve nem haszon, igaz, ha valaki kevesebbet vesz magára, mint elbírhat, de korántsem oly káros, mint mikor valaki minden tehetségén felül terheli vállait s összerogy. Azonban, ha nem vesszük kérdésbe a fizikai következést, nem tűnik-e tüstént eszünkbe, mily erkölcsi foganatja lehet az adósok s rossz vagy éppen nem fizetők pártolásának? S kivált nálunk, hol tizedik ember se vesz fel pénzt józan számolás okából, hanem többnyire vagy fényűzés vagy rendetlenség miatt?

Ilyest is rebesgetnek: „Nem hibás a szisztéma, de szerencsétlen körülállások s jó idők után következő mostohák rántották le nagy famíliáinkat a völgy fenekére; hisz előbb ilyesekről nem hallottunk, s mért akarjuk éppen most változtatni, ami eddig oly jó volt." – Erre minden hosszasb feszegetés helyett csak Bebek, Oláh, Báthori, Hédervári, Kanizsai, Újlaki, Zrínyi, Drágffi, Homonnai, Pázmány, Rozgonyi, Gara, Dersffi, Telegdi, Czobor sat. nemzetségeket hozom az olvasó emlékezetébe; továbbá azt bátorkodom állítni: hogy nem a jövedelmek csökkenése tette nagyainkat tenkre, hanem az, hogy nem vettek erőt magokon valamivel kevesebbet költeni jövedelmiknél, s végre 30-cal, 40-nel kapták csak 100-át; s elvégre: hogy éppen azért, mert eddig nem esett változás, most az annál szükségesb – s hogy nincs alkalmatosb idő javításra a mainál.

AZON OKOSKODÁSOK, MELYEK MAGYARORSZÁGBAN A HITEL LÁBRA ÁLLÍTÁSA MELLETT VÍNAK

Sok dúsnak újabb idei szomorú elszegényülése vázként szolgál a mostani generációnak; s úgy, mint nehány harminc–negyven esztendő előtt kocka, kártya, pazar fényűzés, a legízetlenebb időtöltések unalma s kivált maga dolga után nem látás némely előkelőt mai elaljasodásra bírt; úgy a maiak nagyobb része játékban se pénzét nem veszti, se idejét hiában nem tékozolja, hanem maga dolga után szorgosan jár s mindenben rendet tart; s mai napokban szinte oly nagy, ha nem nagyobb száma az úgynevezett „romlott vagy veszedelmes idejű" férfi- s fiatal, jó s rendes gazdáknak – mint az úgynevezett „józan idejű" koros s vén pazérlóknak! s így nem tagadhatni, némely egyesek elbukása igen jó következést szült az egészre nézve, mint minden ijesztő példa; csakhogy haszna nem tartósb, mint azon benyomás, melyre a szemlélők ébresztettek általa.

A kemény büntetések s vesztőhely lecsillapíthatják, le is csillapítják a rablási s gyilkolási hajlandóságot, de csak józan törvények, s nem bot, nem hóhér képes bírni halkan egy egész nemzetet nemesb erkölcsiségre; s nem annyira szép okoskodások s magas helyen fénylő példák tartják a közembert az emberség útján, mint inkább azon helyeztetés, melybe tesszük, hogy ti. fáradozási után jobban s bátrabban élhessen. Könnyű annak nem lopni, kinek mindene van, könnyű megelégedtnek s így csendesnek lenni, ki mindennel bővelkedik, de a szegénynek, fázónak, koplalónak vajmi nehéz!

A közel szomszédságban porrá égett egy-két falu oly beható példa, hogy a megmaradt helységekben jó darab ideig – míg ti. a benyomás eleven az emlékezetben – gyertyára, zsírra, pipára, kenderre sokkal nagyobb a vigyázat – *de igazi bizodalom* mindaddig nem lesz, míg a házak kőből s fedelek cserépből, szóval az épületek gyúlhatlan s el nem éghető szerekből nincsenek. S így világos, hogy az akasztófa s egypár elégett falu csak negativa – nemleges –, de semmi positiva – igenleges – hasznot nem hajt; így soknak pénz- és vagyonbeli elbukása, tagadhatlan, szinte az

egész ma élő generációra nagy negativa hasznot hajtott, de positiva jót egyenesen éppen semmit sem tett, mert azt csak a hitel felállítása viheti végbe; mint a közember erkölcsiségét csak jobb értelme s nagyobb tehetsége emelheti fel; a helységek s építmények bátorságát pedig csak kő, tégla s efféle alkothatja; szóval: jobb szisztéma.

Ha pénzbeli törvényink oly szorosak s kemények volnának, hogy az adós minden bizonnyal előre tudná: majd megveszik rövid úton rajtam, amivel tartozom, akár vagyonomon, akár bőrömen – kételkedni se lehet, hogy más érzéssel írná nevét a hitelezőlevél alá, mint ma teszi.

Az alig serdülőt szülei már jókor intenék veszélytől való óvakodásra, midőn ma tán az ily oktatásokat feleslegnek tartják, vagy övéiket arra figyelmeztetni egészen el is felejtik.

Nehezebb volna, kétséget nem szenved, új szisztéma után önnemzetségét, mint mondani szokás, örökíteni, mert a törvény az adóst igazságon túl védelme alá nem venné. S tán az öröködést egészen más módon kellene eszközleni – nem hercegi palást vagy grófi köpönyeg alá vagy régi név, avagy pénzesláda – melyben pénz sokszor nincs – mögé bújás, hanem igazi becsület, egyenesség, takarékosság s halhatatlan tettek által. Azon időt, melyet a szülék majoratus s effélék kinyerésére fordítnak, gyermekeik jobb nevelésével tölteni kínszerülnének, melynek sommája lenne: kitörülhetlen betűkkel szíveikbe vésni, hogy csak erkölcsi szép és jó nemesíthet valóban, s hogy mennél magasb a születés, mennél nagyobb a vagyon, annál jobb s hívebb szolgálatot vár a haza, vár a király. Ily arisztokrácia a trónus igazi támasza, ily öröködés a nemzet fénye!

Az, hogy azon rendkívüli jó időket, melyeket sok sajnosan emleget, *a proportione* oly kevesen tudták használni, a pénzbeli *actió- s reactió*rúl való közértelmesség híján nyíltan bizonyítja; s ezen tudatlanság is hitel nemlétéből ered; mivel annak felállítása mindenkit kínszerítne, ha márúl holnapra nem akarná elveszteni mindenét, tudni: mennyi jövedelme, minő terhei, röviden: mije van. Most több van oly birtokos, ki ezen igen egyszerűt és szükségest nem tudja, mint olyas, ki világosan s öncsalás nélkül tudná. Most természeti apátiájából – bár szabad

volna nevezni némelyeket! – sok nem is igen ébred fel, noha sejdíti némely pillantatokban lefelé hengerülését, mert még messze s homályban a veszély. Mily nagy haszon lenne az országra nézve, ha ily veszedelem – mely a rendetlenségből származik, s abból, hogy sok, számos egyéb oktalansága mellett, csak azt se tudja, minek ura s mije van – oly világosan s rémítőleg állana mindenkinek szeme előtt, hogy végre az álmosak, tudatlanok vagy minden egyébbel foglalatoskodók felijesztetnének némelykor magok dolga után is látni s azt nem mindég minden egyéb után hagyni, vagy tán csak akkor kezdeni, midőn nagyon késő, s a vagyon meg van emésztve immár.

Sok elbukása után rendesb- és szinte megelégültebbé lesz, mint azelőtt vala, s nem azért, mivel kevesebbje lőn, mert azon keveset is rendetlenül költhetné, vagy hogy kevés jobb volna soknál; hanem mert tudja *világosan* s elhatározottan, *mije van,* amit előbb sohasem tudott, s főképpen azért, mivel azon meggondolási processzuson esett át, melyre a szükség kínszeríté, s melyet *önmagávali számolásnak s rendbenlétnek hívhatunk.*

S nem szembetűnő-e, mily nagy jótét lenne sokra nézve, ha ezen önmagávali számolás s rendbenlét benne nem *szükség,* hanem *nevelés* befolyása által eszközöltetnék? Az egész közönség nevelésére semmi sem hathat erősebben a törvényeknél, s így eldönthetlennek látszik, hogy a törvényesen felállított hitel azon fordulást teszi a nevelésben, mely által minden rendű s birtokú jókor arra figyelmeztetik már, hogy magával vessen számot s rendben legyen. S ha ily meggondolás sok életforgás s nemzéssoron hat egy egész nemzeten keresztül, és szinte a nép véribe elegyül, lehet-e kételkedni áldásterjesztő következésin, s nem áll-é egész tiszta miségében elő, hogy az igaz hitel felállítása földművelés- s kereskedésbe egy eddig nem ismert életet öntene, s hogy mindannak, amitől félnek, *éppen ellenkezője* valósodna, mert a rendes és becsületes ember jutalmazva, a rendetlen s csalárd ellenben büntetve lenne, s a hitel hazánk valóban nagy nemzetségeit s oszlopait nemcsak elbomlani nem engedné, de azokat mind erősb s hatalmasb létre magasítná.

Ha azonban mindez mégse volna elég súly az eddig előadott és sok számos elő nem adott s tőlem még nem is sejdített ellen-

vetések megcáfolására, legtanácsosbnak tartom azon nemzetek mibenlétét, kiknél hitel van, azokéval összehasonlítni, kiknél hitel nincs. S ezt mindenkinek saját vizsgálatára bízom, netán valakit önítéletében azzal is untassak, ami úgyis oly világos, hogy szinte szemet szúr.

Ha még efelett azt is számba vesszük, hogy némely nemzet szerencsés fekvése – úgy mint az erősnek a rendetlen életmód se árt – a józan szisztémát nem is teszi oly okvetetlen szükségessé, s hogy szinte minden ország pénzbeli elrendelése tökéletlen, s nagy javításokra képes, akkor azon következést húzhatjuk: hogy a legjobb fekvésű s egyébaránt erős nemzet, mely hitel hijával is fenntarthatja valamiképpen magát, hitellel határ nélkül emelkedne fel, s hogy a gyengébb s mostoha helyezetű nemzetek hitel nélkül nem is élhetnek; vagy más szavakkal: hogy az egészséges, jó vérű ifjú a vénség fájdalmit elkerülné és sokkal idősb lenne, ha korhely s rendetlen nem volna; de hogy a beteges, hideg vérű férfi koporsónak indul, ha korhely s rendetlen. Sok éjjel-nappal korcsmában ül s részegségéből alig ébred fel, de egészséges; sok pedig óra szerint él, latszámra eszik-iszik, s legrendesebben tölti napjait, mégis nyavalgó; de azért az első életmódot jónak, a másodikat pedig rossznak nem mondhatni.

Magyar hazánk is a jó s erős természetűekhez való, s hitel hijával is boldogabb sok egyéb országnál, melyben a hitel legszorosb; de azért ebből nem az foly, hogy nálunk jó pénzbeli rendelkezés felesleg volna, mert így is el lehet élni; hanem hogy éppen azért, mert jó szisztéma nélkül is életben marad az ország, jobb szisztéma következésében annál bizonyosabban tenne mind testi, mind lelki jobblétére óriási lépéseket.

Azon okból, hogy Zápolya vagy Dózsa ideire, s midőn Rákoson gyűltek össze eldődeink, szoros pénzbeli törvények nem illettek, még nem az foly, hogy azok mai időkre se valók, hanem hogy ily józan változásokra s elrendelésekre éppen a jelenkor legalkalmasb; mert midőn hosszasabb nyugalom s békesség s az abból eredő jövedelmek apadási a mezei gazdaság körülti állhatatosb gondot lehetőbbé, de egyszersmind szükségesebbé teszik; akkor jelentkezik azon időszak, melyben a nagyobb rész józanabb elintézés által egyenlő vagy csekélyebb erővel több

életjavakat előteremteni minden módon iparkodand. Ezen közipart s mindenütt naprúl napra nevekedő szorgalmat hazánkban közülünk ki nem vette észre, s ugyan ki tagadhatja? De mit ér minden gazdasági fáradozás, kereskedési észtörés, ha javításra, javak vásárlásira s messzebb szállításira pénz nincs; pénzt ellenben olcsón hogy kaphatni bizonyos hitel-adhatás nélkül? S íme, itt vagyunk megint azon következtetésnél: hogy a hitelt közénk nem holnap, de inkább ma kellene bévennünk, mert az 1814-ki béke óta úgyis elég idő veszett immár.

Sok azért irtózik minden változástúl, mert azt gondolja, ma meglehetősen vagyunk, s holnap tán rosszabbul lehetnénk. Ily aggódás helyes és hasznos, ha megfontolás s mindenoldalú vizsgálat származatja; helytelen ellenben s minden javítás gátja, ha legkisebb felvilágosítás előtt is félretevést vagy elvetést szül.

Veszedelemtűl nem félni s vakmerőn nekirohanni s kártúl nem óvakodni; ártatlantúl ellenben rettegni s a hasznost s jótévőt messze kerülni, egyenlőn gyarló értelmet, gyermeki agyvelőt s gyávaságot bizonyít. A vadász négy karót dug a földbe és zsineget kötvén rájok, egy négyszegletű helyet jelel ki, melybe rozsalját szór; s így fogoly madarait, melyek a zsineg alatt elbukva eledelhez juthatnak, kitelelteti. – A varjú eszesb a fogolynál, de az értelem legszomorúbb lépcsőjén lévén, nem tudván, mire van azon négy karó és zsineg, mint szűk eszű, mindjárt feketét s maga ellen lest gyanít benne, s nem akarván magát az ügyes ember által megcsípetni – amit egyébaránt ez ily készülettel nem is tehetne –, önesze magasztalásával távulrúl nézi a hasznos magot, míg maga szép esze szerint koplal; de csak oly csekély eszközök által is, melyek öngyengeségét vagy másokra törő ellenséges érzelmeit gerjesztik, mint a dög, a bagoly, könnyen puskára kerül! – Így fél sok a legártatlanabb új intézetektűl, s büszkélkedve nyomorog tovább a régi zavarban.

A behozatandó váltókereskedési törvénynek nem volna hátraható ereje, s természetesen csak azon adósságokra terjedhetne ki, melyek elfogadása után tétetni fognak; s így a hitel szoros lábra állítása azt – ki eddig azon szép s becsületes mód által tartotta csak fenn magát, ami egyébaránt nem is szembetűnő már, mert szinte szokássá vált, senkinek se tőkéjét, se kamatját, se

más tartozásit nem fizetni soha – egy cseppet se háborgatná, s még tovább is élhetne jeles *praerogativái*val. Az új rend csak az új adósokat illetné, s ilyeseknek valóban egyéb elsőségekről kellene gondoskodni, mert aki tartozásiban eldődei példáját akarná követni s csak pávatollakkal fényleni, mindenétől megfosztva, úrbúl könnyen szolga lehetne. Rendetlen famíliák elbuknának, és sok helyen a legszomorúbb példák tűnnének elő, ezt nem tagadom; ellenben éppen azon mértékben, melyben az álfény minden becsét elvesztené, a valódiság mind erősebben nőne s gyökerezne.

Új elrendelés után egyes személyek, kik az új törvény alá vetnék magokat, vagy egész famíliák is, sokkal sebesebben fosztatnának ki minden vagyonikbúl, mint ma; de éppen azért sokkal kisebb számúak is. Egyetlenegy példa, mely csak rövid idő előtt ritka gazdagságot és szinte márúl holnapra tökéletes elbukást úgyszólván egy festésben mutat: a község javára többet ér, mint azon lassú aljasodások, melyek egy egész életre terjednek, és szinte több képekre szakadván, mert több személyeken hatnak keresztül, azon erőt egészen elvesztik, mely benyomást tehet a népre. Oly mérget, mely rövid idő alatt öl, a legostobább is kerüli; midőn lassú méregtűl a sokaság sohasem fél, s attúl csak a bölcs fog távozni.

A nemzet eszesb s így sokkal kisebb része ma is meglehetős rendben van, ámbár hitelállapítás után mód nélkül jobban bírhatná még magát; a nagyobb rész ellenben szinte minden bizonnyal örvénybe bukik.

Ezen veszély ellen pedig nem tehetni egyebet, mint azt, ami eddig csak lassú, de bizonyos méreg vala, tüstént megsemmisítő méreggé változtatni, mert csak ilyestűl óvakodik a nagyobb rész.

A gyenge velő ilyes rendeléstűl retteg, mint sok hadvezér ahelyett, hogy tízezer embert vesztene bizonyos diadalért, inkább szereti lassankint serege nagy részét kórházakban vagy eledel hija miatt veszni hagyni, s azzal a győzedelem minden gyümölcseit is. Az energiás elrendelés kegyetlennek látszik; de csak látszik, mert éppen ellenkező. A foghúzó vagy operátor – műveglő – akkor kegyetlen, ha esztelen lágyszívűség miatt las-

san és halkan húzdogál, s csak kis vágásokkal végzi hosszas ideig munkáját.

Minden országlás filozófiája a legnagyobb rész boldogítása, s azt csak ily férfias eszközlések által nyerhetni meg. A katona közjóért s polgártársai nyugalmáért legnagyobb kincsét, az életet áldozza fel – s ezt ki-ki természetesnek nézi, mivel csak ő vagy az egész nemzethez képest igen kevesen vesztenek, bármi sajnosan is; nyer ellenben a közjó, az egész.

Szoros hitellel is az egészre nézve csak kevesen buknak el tökéletesen s rövid idő alatt, de annál jobban és szaporábban emelkedik a község java s az egész haza dísze. Valóban csak azon különbség van az elveszett katona s az elbukott birtokos vagy kereskedő közt, hogy az első többnyire a sereg virágja s felemelkedett lelkének áldozatja; a második pedig nemritkán a nemzet salakja, s tudatlanság vagy korhelység hozta csak szomorú állapotjára. Nincs egyébaránt rendszabás kivétel nélkül.

Meg fog szűnni azon botránkoztatás, mely külföldön a magyar névre oly nagy homályt terjeszt: látni némelyeket szinte mint privilegiált rablókat váraikban bátran ülni, míg özvegy, árva s több hitelezője kenyérben is szűkölködik, s minden más, de kivált külföldi hitelező legalacsonyabb fortélyokkal játszatik ki jussaibúl.

Elenyészik azon veszedelmes balvélemény s helytelen puhaszívűség, hogy a gyáva- s tudatlannak pártját kell fogni; mert ezáltal csak egyes nyer, midőn a község annál sajnosabban veszt. Jók s célarányosak bizonyos helyeken az ügyetlenek s részegek kedviért a kerítések, sorompók; de az egész országot olyanokkal nem korlátozhatni. Hasznos, sőt szükséges a bolondház, hanem a nemzet valódi ereje közértelmességen alapul. Egy-két személy semmi, a község minden. – Úgy pedig nem nevelhetni a szorgalmat, takarékosságot, rendet, igazi becsületet, az adott szó szentségét s tetti egyenességet – ha ezek ellenségei nemcsak bocsánatot nyernek, hanem még pártoltatnak, védelmeztetnek is.

TERMÉSZETES BÉFEJEZÉS

Józan ész sohasem áldoz fel pillanati vagy igen kis időre terjedő haszonért, habár ma nyúlhat is hozzá, jövendő nagyobb s tartósb hasznot; de inkább az ideig-óráiglani rövid nyomást a várható hosszabb kellem miatt békével tűri. A rabló legesztelenebb, mert ő egy igen kis időszak miatt, melyben pénzben, borban sat. rendkívül bővelkedik, egész jövendőjét megsemmisíti. Nincs egészséges belátása azon gazdának, ki nagyobb jövedelmezés végett jószágit kimeríti, mert annál kevésb jövedelme lesz nemsokára sat. A józan ész idétlen lágyszívűség miatt nem pártol pillantatig egy-két érdemetlent, hogy azáltal az érdemes utóbb szenvedjen. Jutalmat s pensiót nem tesz ki oly célra, melyet a *selejtes*, ha meg nem hal, szinte oly bizonyosan elér, mint a derék – s fonák és helytelen jószívűség miatt jutalmat s büntetést egy pontra nem állít.

A józan országlás – mert a nemzetek élete sokkal hosszabb, mint egyes személyeké – pedig még tágasb időkört tűz ki elintézésinek, s minden *anticipatiót* a lehetőségig kerül s előtte inkább a nagyobb szám haszna, jóléte s boldogsága azon fő tekintet, melynek minden egyéb mellékes haszon, fény vagy szükség hátratétetik és hódul.

Ezek szerint, ha az előadottak igazak, s azt tán senki se fogja kérdésbe hozni, az foly: hogy a józan ész közünkbe a szoros hitelnek mennél előbbi felállítását javasolja, mert csak egy kis pillantati zavar s ideig-óráiglani nyomás után annál nagyobb s tartósb lesz a jövendő kellem s haszon, s nehány méltatlan egyesek nem pártolásával annál bizonyosb a közgyarapodás és boldogság. Amit pedig józan ész javasol, s józan országlás végrehajt, annak jó haszna s bizonyos sikere nem is marad el.

Ami végre a hitelállítás praxisát – valósításmódját – illeti, ne merüljünk teoretikai szisztémákba, mert könnyen elbódul az ítélet a képzeletek s hiedelmek árjában, hanem nézzük közelebb s távulabb szomszédinkat, miképp munkálódnak azok, válaszszunk józanul, alkalmaztassunk helyesen, s idő jártával javítsunk.

A pénzbeli hitel- vagy *cambio-mercantile forum* – váltókeres-

kedési törvényszék – velejének, akármily módosításokkal legyen is alkotva, mindenesetre annak kell lenni, hogy:

Először: a pör sebesen folyjon.

Másodszor: az ítélet után mindjárt kezet lehessen tenni a vagyonra s birtokra, mely annyiba adassék, amennyit az valóságosan s nem képzeletben meg is ér, azaz amennyiért tüstént dobra üthetni; s ne is lehessen az ítéletvégrehajtást ellenállással s egyéb késlető parancsokkal vagy akármiféle nevezetű pörorvosló menedékkel s módokkal – *juridicum remedium*okkal – hátráltatni, vagy az exequált jószágot erővel visszafoglalni.

Ezen két fő feltételt pedig igen könnyen kivihetni, anélkül hogy akár a törvényekkel, akár valamely fontos politikai tekintettel összeütközzenek; mivelhogy az óra jól, de szaporábban jár, mint azelőtt, midőn némelykor egészen meg is állott, azért óra marad minden épségében – s így, ha hat–húsz esztendő helyett egypár hét alatt is eljuthatni sajátunkhoz, nincs azért felforgatva a törvénykezési rend, hanem csak javítva – s mert egypár rendetlen nem pártoltatik s nehány úgynevezett nagy família nem tartatik fenn, midőn azonban a rend s nemzeti értelmesség nőtten nő, nem bomlik el azért a haza.

Egyébaránt nem lehet ennél igazabb *libere volenti non fit injuria – s így maradjon meg a régi is, s álljon egyszersmind mellette fel új* szisztéma. Igen könnyen megférnek egymás mellett. Én részemről kölcsön senkinek egy garast se adok, ki a régi szisztéma örve alatt tovább is bujdoklani akar, s így az másutt keressen pénzt; ha pedig kölcsön pénzre szorulok, szívesen az új rend alá vetem magamat, mert örömestebb fizetek kisebb, mint nagyobb kamatot, s mert *bona fide* vévén fel a pénzt, *bona fide* vissza is akarom fizetni; s ha esztelenségem által vagy örökösim bitanglása miatt én is, ők is tenkrejutnánk, békével tűrném, hogy vegyék meg, amivel tartozunk, ha úgy kell, bőrünkön, ha egyebünket esztelenül elprédáltuk, vagy nem volt elég becsület bennünk arra vigyázni, ami tulajdonképp soha nem volt sajátunk. Aki tartozásinak becsületesen eleget akar tenni, nem fél az lekötelezéstől, sőt a nagylelkű némelyekben örömest is teszi, hogy önindulatossága s emberi gyarlósági ellen magamagának

tegyen korlátot – s tán nem oly széplelkű örökösit – igazság szolgáltatásra kínszerítse.

Többnyire az is egyike azon számos előítéleteknek, melyek a társaságban igazság gyanánt adatnak s fogadtatnak el, hogy szabadság ellen van magát valamire lekötni. Az, amit szabadon s megfontolt önkényünk szerint teszünk, akármi legyen is, igazi szabadságunkra sohasem hozhat csorbát. Senki sem fogja kérdésbe venni, hogy valamely közjó előmozdítására tett áldozatunk minket rabbá nem tesz; ha ez áll, úgy szinte oly kevéssé vesztjük szabadságunkat, ha több esztendei vagy örökös hozzájárulásunkat önként ígérjük, s az intézet sikere miatt – melynek alapja sohasem lehet változékony jókedv, hanem valami bizonyos – magunkat meg is kötjük. A társasági szabadság bája sohasem kap az által, amit mindegyik önkényesen az egész miatt áldoz fel, homályt; hanem azon mód által szeplősül gyakran meg, mellyel az áldozat tétetik. Az önkötelezés szabadsággal jár, s ha nem volna szabad önmagát megkötni, akkor lenne igazán vége a szabadságnak, mely csak akkor tűnik el, mikor idegen kéz köt meg!

Az új pénzbeli elrendelés oly hitelt fog adni, hogy 5- s 6-tal, sőt 3-4-gyel elég pénzt találand az, ki *hypothekát* adni tud. Csudálni fogjuk, mennyi pénz tűnend majd elő, ámbár egy garassal se lesz több, csakhogy egy kézben, hová előbb rendesen, de lassan minden esztendőben egyszer-kétszer esett, szinte azon pénz most számtalanszor fog megfordulni. Nyitva marad az előbbi út is, de azon pénzt lelni, tudom előre, senki sem fog, kivévén azt, ki a régihez ragaszkodása miatt hitelt nem, de jó nagy kamatot kíván adni minden erővel. Ezt ellenzeni nem fogja senki, s éljen a szabadság s kivált oly belátás, mely megkülönböztetésnek s *privilegium*nak tartja 100-túl 5-nél, 6-nál magasb kamatot adni! Mindenki úgy fog tenni, amint neki legjobban tetszik, s ezzel, tudom, minden magyar ember meg is lesz elégedve.

Ki új rend alá veti magát, tudni fogja előre: hogy a pénzbeli pör egypár hét alatt lefoly, s hogy a törvény mindenére kezet fog tenni, ha kötelezését nem oldja fel; s így ennek elkerülése végett vagy gondoskodni fog, vagy zúgolódás nélkül tűrni,

amire szinte maga ítélte magát; ki pedig az ó rend mellett marad, annak is igazsága van, ha azzal is boldogulhat.

Senki nem akarja a régi várat feldúlni – Isten mentsen –, s azáltal, hogy nagyobb kényelem-, s kellemért itt az ablakok üveggel rakatnak be, ott kandalló állíttatik, ide kárpit vonatik s oda alkalmas bútorok tétetnek, gondolom, a vár falai nem gyengülnek – de a benne lakni való kellemesség, kivált béke idején, határ nélkül magasbra emeltetik.

Azon előítélet, melyet számtalanszor hallunk, „eddig is jó volt, tehát ezentúl is jó lesz", egy cseppel se józanabb okoskodás, mint p. o. ezek: „mert eddig volt pénzünk, továbbad is lesz – mert eddig éltünk, tovább is fogunk élni – mert máig nem tört el kocsink, ezután se törhetik el – mert már tizennégy esztendeig szolgál ezen ló a postán, tehát még tizennégy esztendeig jól fog szolgálhatni" sat.

A természet szent törvényei egészen ellenkezőképp állanak. Ami eddig jó volt, az éppen azért, mert a múlt időben volt jó, ma tán csak meglehetős s utóbb még káros is lehet, mert minden előre vagy hátra megyen a világon. Ha pénzünket elköltöttük s újat nem szereztünk, nem az foly: hogy tovább is költhetünk, mert eddig is költöttünk, hanem hogy többé nem költhetünk, mert már ami volt, elköltöttük. Abból, hogy fiatalságunkban sok mozgás, lovaglás, úszás s több efféle egészségünkre vált, nem az foly: hogy hetven-, nyolcvanesztendős korunkban is nagy hasznunkra leend, hanem hogy bölcsen cselekszünk, ha éltünk módját korunkhoz, nyavaláinkhoz szabjuk. – Azért, hogy kocsinkon nagy utunkban Cadixig s vissza nem tört el semmi, nem az foly: hogy most megint Irkuckra mehetünk bátran rajta, hanem hogy éppen az elkocsizott hosszú út miatt kováccsal, kocsigyártóval – bognárral – kell szólanunk, nehogy gyalog járni kényteleníttessünk – s a vén postalovat, nehogy hiába egye a szénát, legjobb lesz kimustrálnunk sat.

S így van minden tárggyal, minden intézettel a világon; mennél régiebbek, annál szükségesb az utánalátás, gond, támogatás, javítás!

BÉREKESZTÉS

Ki igen keveset vagy semmit se tud, annak természetesen fájdalmas a tudatlansága miatti szemrehányás, s kegyetlenebb alig lehet valami, mint a tudományok s ismeretek híját a jóindulatúban nevetségessé tenni. Nem sértheti ellenben a kiművelt eszűt, tudóst s életrevalót oly észrevétel p. o.: hogy ő kínai nyelven nem beszél, úszni, kávét főzni sat. nem tud. Kegyetlen igaz annak, kinek egész tudománya úgy áll, mint 2, oly ismeretek híját előhozni, melyek úgy állanak, mint 1 vagy $1^1/_2$, mert lehúzván a *nem ismeretet az ismerettűl*, annyi észprovízió marad csak, melyen mint lelki szegénységen méltán pirulni kell. Ha ellenben az ismeret s tudomány úgy áll, mint 100, nem nagy csorbát okoz az egész észbeli funduson egy-két-három ismeret híja – bármi szükséges lenne is –, s nem lesz az, kinek ebbéli kis hátramaradás szemeire lobbantatik, ha egyébaránt igazságos, azáltal megbántva, mert mindent tudni lehetetlen, s azért mindent nem tudni nem szégyen; egy s más hasznosra ingereltetni pedig s felébresztetni inkább kívánatos s köszönetet érdemel.

Fiatal magyar hazánkban oly valódi ismeretekkel bővelkedik köztünk sok, annyi a szép, nemes s dicséretre méltó, hogy azon szó, mely a pénzállapot nem ismérése körül forog, s mely ezen munka tárgya, megbántó szemrehányás, megsértés nem lehet. Hogy pedig a dologhoz nem értünk vagy érteni nem akarunk, ha eddig nem mutattam volna is még meg, végre olvasóim pénzesládáikat s erszényeiket vagy egyéb kincseiket hívom állításim erősítésére bizonyságul. Azokban több *eloquentia* van, mint minden egyéb okoskodásokban, és szívrehatóbban szólnak mellettem, mint akármily élő tanú; és ki mondhatja köztünk, hogy egy kevéssé több pénzre nem volna szüksége? Boldogok, kik ebben egyet nem értenek velem s kapacitálva nincsenek, mert úgy látszik, pénzek elég van. De a nagyobb rész, tudom, ha nyíltan nem is – ami a mostani hitelt ronthatná –, belsőképpen mindazáltal kezet fog velem.

S tagadhatni-e, hogy hazaszeretetünk sokszor csak puszta szó és szép gerjedelem marad, melyet a szél hord el; s nem mivel tisztátlan vagy színeskedő kebelből fakad, hanem mivel

pénzünk nincs. Életünk legszebb idejit odahaza fecséreljük el, s alig teszünk emberhez illőt, midőn a világ fergetegiben kellene tapasztalást s élettudományt gyűjteni s hasznos ismeretekkel édes hazánkba visszatérni; s nem azért, mert vakondok gyanánt félünk a világtúl, s csak határunkbúl se merünk kibújni, hanem mivel pénzünk nincs. Gyermekink nevelésére, jószágink javítására, önkelleminkre alig fordíthatunk valamit, és szinte mindég krétát kell kezünkben tartanunk szünetlen számoló gonddal, hogy el ne bukjunk; s nem azért, mivel magzatinkat nem szeretjük, gazdaságinkat előmozdítni nem kívánnánk, nem törekednénk – s alkalmas lakást, szép könyvtárt, tiszta cselédséget, jó asztalt sat. nem kedvelnénk, vagy oly különös mulatságunkra válna számadásink szoros és szőrszálhasogató vitele, ami érzésem szerint majdnem elég elkeserítni az életet – hanem mivel pénzünk nincs, s így mindenütt – köztünk maradjon a szó, de ki kell mondanom – szegénységünk áll gát gyanánt legszentebb hazafiúi kötelességink, kellemeink, kívánatink s minden akaratink ellen.

Egyik – s a legvagyonosbak közül – a külföldet lakja, mégpedig takarékossággal; másik egy-két telet városban tölt, vagy jószágin kastélt állít; harmadik gazdasági próbákat tesz, nehány keleti vagy angol lovat tart – negyedik szívesen látja házánál jó barátit, s a haza és külföld áldásit víg örömben osztja meg velek sat. Ki-ki tetszése szerint, úgy, mint urakhoz illik; s mi sül ki belőle? Minden ember álmélkodására többször, mint nem, *sequestrum*. S mindenkinek szájában: „az Istenért, hová teheté pénzét?" És mért? Nem azért, mert vagyonostúl – kiben szinte oly hiba a vagyont nem költeni, mint vagyontalanban többet költeni, mint amije van – el volna tiltva az utazás, városban téli lakás, kastélépítés, gazdasági próbatétel, keleti vagy angol lótartás, jó udvar sat., hanem mert szegények vagyunk, nem bírjuk jól magunkat.

Fő okait előadtam s a tárgyat tehetségem szerint felvilágosítottam, sokat azon szándékbúl ismétlettem is, ami egyébaránt hiba, hogy némely állításom azon számosak elibe is jusson, kik munkámat felette száraz s unalmas léte miatt rendesen nem olvassák, hanem csak itt-amott szemelgetik; s most se mondha-

tok, s ha vég nélkül terjeszkedném is vizsgálatimban, egyebet: hanem hogy a hitel s pénzbeli rendelkezésink jó lábon nem állnak, jó karban nincsenek – mely pénzünk szűkinek vagy szegénységünknek valódi oka – s hogy éppen azért, mivel egyéb számos intézetink igazán jó karban, erős lábon állnak, éppen azért józanabbat nem tehetünk azon nyilvános és őszinte vallásnál, hogy e részben hátra vagyunk, és szisztémánk nem ér semmit – s így előre lépni s abban javítást tenni kell.

S ebbéli hátramaradásunk, mivel annyi dicséretre méltó van bennünk, korunk- s körülállásinkhoz képest mi szégyenünkre válhat? *Nagy szégyenünkre* valóságosan, ha jónak hirdetjük vagy palástolgatni kívánjuk – ami egyébaránt mai világban senkinek hatalmában nincs többé – s amellett makacson maradunk meg, ami helytelen s az idő lelkéhez nem illik ezentúl; *nagy becsületünkre* ellenben, ha bebizonyítjuk a világ előtt, hogy hátramaradni nem tudunk, s ott, hol hiányt érzünk magunkban, nőtten-nő lángoló akaratunk s győzhetetlen állhatatosságunk előrelépni, javítni. A sok dicséretre méltót s fényest pedig, ami bennünk van, és megengedi, hogy egész világ előtt bátran megvallhassuk: Ehhez nem tudunk, itt hátra vagyunk sat. – én hozzam elő? Én legyek nemzetem elsőségei s díszei hirdetője, tárogatósíposa? Soha! Ily szennyet, ily salakot hozni hazámra nem vágyom, mert igenis jól tudom, mily rossz illatú az öndicséret. Tegyék ezt külföldiek, s minekünk csak az legyen legaggodalmasb gondunk, hogy ők tehessék is azt, s mindenért s mindenben dicsérhessenek s magasztalhassanak is – mi hallgassunk. Vajmi szép s tiszteletreméltó a szerény érdem, s nincs nevetségesb, kivált, ha nem nálunk fordulna elő, mert így inkább szomorú, némely alkalomnál számos hazafit egybegyűlve látni, kik egymást viszontagolva felhőkig emelik, s oly kicsapongó dicséretekkel s émelygős hízelkedésekkel tömjénezik, hogy a józan gondolkodó így szól magában: Hazám, ily aljasodásra, ily rothadásra jutottál immár! – Nincs a világ évrajziban név, nem lehelt Athénében s Rómában ember soha, kihez sok gyáva és semmi egyéb, mint csak hiú hazánkfia nem hasonlíttatott volna. Nézzük csak gyalázatunk s porba csúszásink számtalan tanújeleit, elég van kinyomtatva – s Aristeidést, Démosthenést,

Leonidast, Catót, Brutust, Scipiót vég nélkül találunk bennek; mintha köztünk csak úgy termenének, mint a káposzta vagy dinnye! – Nem ily szolgai dicséret emelheti halandó embertársinkat magasb lépcsőre, valóban nem; mert a lelki rab csak úgy szól, mint haszna vagy félelme súgja; s valóban a nemesb és büszkébb érzésű – mert semmit se gyűlöl erősebben rossz társaságnál – olyasokkal, kiknek minden érdemek s becsek nem egyéb születésnél, titulusnál, kincsnél, egy helyen állni nem kíván, s ha azok dicsértetnek, ő inkább egészen ismeretlenül s taps nélkül óhajtja hazafiúi kötelességit gyakorlani s folytatni; mert a szolgaszájból jövő dicséret előtte csak bántalom, s tudok olyanokat is, kiknek némely ajakrúl rágalom s gyalázás jobb ízűn esik, mint minden magasztalás s felhőkig emelés eshetne.

Nem fogok én hazám dicsérője soha is lenni, mert az arra nem szorult, s egyébaránt magamat oly szoros kapcsolatban vélem hazámmal, hogy annak dicsérete nem látszik előttem helyesbnek, mint ha valami rokonomat vagy önszemélyemet magasztalnám, s ha valamiben kivételt merek tenni, az egyedül és kirekesztőleg csak közjóra célzó adakozásunkat érdekli, mellyel bátran előállhatunk, mert abban sok nemzet előtt elsőséget érdemlünk.

Sok azt gondolja, hogy az úgynevezett közlélek, mely önhasznát a közhaszon mögé teszi, s azt csak az egész előmozdításában s felemelkedésiben keresi, nálunk kimúlt, és az önszeretet s öntekintet ki nem irtható gyökeret vert, mely minden nemesb érzések kifejlődését gátolja – de koránt sincs úgy, jól tudom én azt; s alig van ország, hol mesterkéletlen, igazi s felemelkedett hazaszeretet több mellben lángolna, habár titkon is, mint hazánkban.

A siker hija elvégre a legállhatatosbat is elgyengíti, elijeszti; s az, ki teszem, 9 esztendeig bajjal s mindég kárral vetett búzát, 10-ben végre abban fogja hagyni. Hazánkban szinte minden, amit eddig magányosak s társaságok próbáltak, csak elbomlást, összedűlést, elhibázottat mutat, szóval: a sikeretlenség címjét viseli. S mennyi *fundatio* – alapítvány –, mennyi áldozat van, melyek lételét a nagyobb rész azért nem is gyanítja, mert sikerek nincs; sárba vannak dobva, s hasznok tudatlanul vagy elfe-

cséreltetett, vagy idegen kezekre jutott – s mégis – *s itt az igazi hazafiság meg nem csalható jele* – mégis kész a nagyobb rész legkisebb meghívásra is minden olyashoz járulni, ami a közjó előmozdítását ígéri, azaz készen állnak mind a becses búzát még tizedszer is elvetni, *s ezen vakság, szép remény fejében minden hasztalan törekedést s fáradozást elfelejteni tudni s új erővel mindég kiállni, teszi azon magyar nemzeti szellemet, melyet köztünk ki-ki érez, de tán senki világosan még ki nem mondott,* s mely országunk egykori bizonyos felemelkedését, amit senki se gátolhat, nyilván ígéri.

Lenne bár egyetlenegy klasszikus emlékünk, melyet gyermekinknek s a külföldinek édes büszke érzéssel mutathatnánk: „Ezt őseink nagy áldozatokkal állították, azt számos esztendő lefolyta után mi fogjuk végezni hazánk díszére." Lenne oly végbevitt tárgy szemünk előtt csak egy! – melyhez több esztendőig érzékeny s szinte fájdalmas áldozatokkal járultunk, menynyire emelné az lelkünket! Ismérem én a magyart – ily egyesülési jelek alatt, melyek az igazi nagyság címei, s melyeknek eddig mindég híjával volt, szépen egybeolvadna s egy testté válna mindazon számtalan felekezet, melyet vallás, írói gőg, státus, személyes haszon, mánia sat., úgy mint a könnyen eldarabolható követ a fövény, eddig egymáshoz csak gyengén tartott s hazánkat töredékeny mozaikhoz tette hasonlóvá, midőn ha akarnók, oly könnyen válna gránittá.

Nem tagadhatni, hogy ezen közlélek él bennünk, s hogyha legnagyobb áldozatokra mindjárt készen nem vagyunk, s oda nem is adjuk mindenünket, nem azért akadozunk, mert szívesen s édes-örömest nem tennénk mindent, ami csak telik tőlünk, hanem mert félünk, hogy nagy áldozatink haszon s jel nélkül úgy oszlanak el, mint egy csepp víz a tengerben, azaz: úgy mint eddig szinte minden áldozatink sokszor csak nyomdokot se hagytak magok után. S nem úgy van? De erről ne szóljunk többé, nehogy lelki nagyságunkon bámulni látszatnánk, mintha a nagy és szép nem könnyen vehetné eredetét keblünkben.

A sok részből pedig, melyek nemcsak összekapcsolva nin-

csenek, de vonzó erő helyett még szinte visszalökő erőt rejtenek magokban, miképp lehessen alkotni gránitot, valóban sokkal könnyebb, mint gondolnók: *csak igen messze ne keressük a ragaszt, hanem magunkban.* Ki-ki szeresse felebarátjában a hazafit s embert, s ne nézze, mi módon vet számot Istenével s mely úton igyekezik mennyek országát elérni; ne kárhoztassa íróbajtársát – be jól illik ide ez a baj! –, mert, teszem, némelykor *e*-t ír *ö*, vagy *j*-t *y*, vagy *-búl*-t, *-rúl*-t *-ból*, *-ról* helyett sat.; ne üldözze honbeliét csak azért, mert gróf vagy báró s viszont, s végre ne vessen meg senkit, mivel tisztviselő, kereskedő, polgár vagy paraszt s viszont. A gránit erejű egész alkotása egyenlően függ mindegyiktől, csakhogy valóságosan *használás s ne fénylés élessze lelkét, s az tiszta legyen minden irigységtől.* Ebből áll az egész mesterség, s ebben ki-ki mester lehet – mily felséges érzés!

Egyébaránt nem lesz itt felesleg, hogy hazánk utóbbi felemelkedése előmenetelét s hogy az mi módon történhet, még tisztábban láthassuk – egy-két szót mondani a

KÖTELESSÉGEKRŐL

Hol kötelesség van, ott jussnak is; hol pedig juss, szabadság és *privilegium*ok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni! Ezek elválhatatlanok, a különbség egyedül az: hogy első esetben mindazok, kiknek polgári életek csak kötelességik által tűnik szembe, jussaikat számtalanszor tapasztalják áthágatni, másodikban pedig mindazok, kik szabadok s *privilegium*okkal bírnak, kötelességikről közönségesen el szoktak felejtkezni.

A magyar nemes oly irigylésre méltó helyezetben él a világon, hogy szerencsésb sorsú szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket s újságokat házától eltilt, s izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön s boldogabb planéta lakosa, melyben minden csak öröm s víg időtöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar – mert ezeket mind mások által vitetheti végbe – szóval: őtet az Alkotó felséges jókedviben olyanná teremté, ki a

világ legszebb örömire s az élet legédesb érzésire született! És *gaudeant bene nati!*

Vannak köztünk – gondolná-e az ember –, kik Magyarországnak 500-dik, de olyanok is, kik hazánk 100-ad részét bírják, sőt még oly dúsak is, ha minden erdőt, homoksivatagot, mocsárt, havast és szigetet, melyek a világon vannak, felszámolunk is, kik az egész földkerék 17000-dik, Európa 1100-dik, az Ausztriai Birodalom 86-dik és szegény jó anyaföldünk 30-dik részének urai!

S ha egy ilyes úr reggel felébred, s csak pillantatig emeli szívbeli gerjedelmit az örök Tökéletességhez, s boldog sorsát számos millió embertársiéval hasonlítja össze, kik csak máról holnapra se tudják, mint fognak élni, fejeket hová fogják hajtani; miképp lehet annyi istenajándékért nem éreznie legbelsőjében egy bizonyos ellenállhatlan vágyást bőven nyert áldásiért nemcsak üres szavakkal, de valódi tettek által is mutatni hálát?

S ím, ebből foly legszentebb kötelességink egész tartalma! Mely nem egyéb, mint szép sorsunk – mely a kegyes istenek ajándéka – férfias fenntartása egyrészről; a haza díszére s felemelkedésére buzgó törekedés pedig másrészről. Ez teszi az igazi, el nem fajult jó magyar életkörét! Ezek közt mozog s fáradoz ő, míg lehel, s nem úgy, mint sok, ki se védelmezni nem tudja Isten ajándékit, se érettek tettbeli hálaját nyilvánosítni. S mily közel áll hozzánk mindez, s mely ritkán jut mégis eszünkbe? S midőn Cicerót *De officiis* etc. etc. elragadtatással olvassuk, s másutt a hazafiság dicső tetteit felhőkig emeljük – magunk nem vagyunk jó s buzgó hazafiak; vagy ami több, még azon keveseket is, kik azok, rágalmazzuk, üldözzük! De éppen – mivel a legegyszerűbb s legtudatlanabb is ki tudná segéd nélkül találni a halhatatlan tettek ezen szent forrását, azért nem akadunk közönségesen rá, hanem mindég másutt s másban keressük a hibát, mely, mint már többször ismétlém, csak magunkban van.

Nézzünk magasb helyre, s tekintsük kegyes fejedelmünket. Őáltala legnagyobb veszély közt is mindinkább erősödött a királyszék, s a szerencsés kormányos minden zivataron keresztül végre áldott békességet hozott népeire; azonban legmagasb he-

lyezetében mennyit fáradoz! mennyit munkálkodik! korán reggel s későn estve, midőn mi, annyival alacsonyabb helyeztetésűek, tán még álom karjaiban vagy még örömek közt vagyunk. Urunk dicső fenségében mint hatalmas király él, de egyszersmind legnagyobb lélekismérettel gyakorolja szent kötelességit. – Tegyen ki-ki köztünk önkörében úgy, mint ő magas helyén; kövessünk oly szép példát, mert mennél nagyobb a születés, kincs, talentom s több az üres idő, annál többet vár tőlünk a haza és méltán. Ezen lépcsők szerint ki-ki önálláshelyén könnyen átláthatja s minden tanító nélkül elismérheti kötelességit, s nagy fáradság nélkül észreveheti, teljesíti-e azokat vagy sem.

Sorsunk legédesb oldala pedig az, hogy mindent, amit hazánk előmenetelére tenni akarunk, *önkényesen* teszünk. S ezt hívom részemről legszebb *privilegium*unknak; mert vajmi kínos valamire kínszerittetni, amit tenni nem szeretünk s önkényből nem is tennők! Ellenben nincs szabad mellnek édesb érzés, mint még a legveszedelmesbhez is szabadon járulhatni.

Független helyeztetésünk s ebből folyó természetes kötelességünk következésiben pedig látunk hazánkfiai közt vagy igazán jó, vagy egészen elromlott embereket; középszerű e tekintetben alig van. Kik irigylésre méltó sorsokat észrevették s azt szem előtt tartják, hálaérzésből készek mindenkor éltek- s mindenekkel a haza mellett kiállni; kik pedig azt gondolják, hogy a magyar föld része nekik *cum omni et pleno jure competál*, s ők jobb s nemesb csontból s vérből származtak, mint a haza többi lakosi, s így csak ünneplésre s minden örömek kiürítésére születteknek vélik magokat anélkül, hogy mindezekért legkisebb jót vinnének végbe – azok valóban megvetésre méltók, s megrakva a nemzet utálatjával egyedül azáltal használhatnak honunknak, amit megemésztenek – vagy szégyenünkre künn a világban hordozzák állati kéjek közt s unalomban gyalázatos léteket.

De amihez könnyen jut az ember, azt közönségesen nem becsüli, s másként bánik azon kinccsel, melyet szerzett, mint amelyet világba léptekor már készen talált. Hány volna kész e föld gömbölyegén feláldozni vérének egy részét, ha helyünkre léphetne, míg mi szabadságinkat sokszor nemcsak nem becsül-

jük, de szinte lábainkkal tapodjuk. Sok azáltal gondolja megmutatni felsőbbségét s kiterjedt ismeretit, hogy hazánk hiányit s hibáit minden tekintet s kímélet nélkül s kivált idegenek előtt rendre kürtöli, s még olyasokkal is megismérteti, miknek csakugyan rokonok közt kellene maradni – nem tesz ellenben javításokra legkisebbet is, sőt még azt rágalmazza s kárhoztatja, ki azon fogyatkozások gondatlan hirdetése helyett honbeli józan társaival inkább tanácskozik, mi módon lehetne segítni s orvosolni rajtok.

Haza sérveivel és szennyeivel dicsekedni csak alacsony vagy gyáva lelkek sajátja, azoknak el nem ismerése s tán még felhőkig emelése – mint sokszor tapasztaljuk – ellenben vakság s tudatlanság jele. Nem tudom, melyik veszedelmesb s ártalmasb; de valamint csak az valódi magyar, ki jussait védelmezni, egyszersmind uráért vérét ontani s hona előmeneteléért legszebb javait feláldozni tudja: úgy csak az érti hazafi kötelességit józanul, ki a hiányt, a csorbát látja, de azon egyszersmind tehetsége szerint segítni törekedik is.

A kormány érettünk mindent nem tehet, úgy mi, földesurak mindent jobbágyinkért nem végezhetünk. Minden rendnek van külön foglalatossága, s máséba nem elegyedhetik anélkül, hogy az egész rendes forgását zavarba ne hozza. A földbirtokos helyezete olyan, hogy azon a józan gondolkodó s ki a külföldet is bejárta, és így Eldorádóról vagy Utópiárúl többé nem ábrándoz – nem panaszkodhatik, mert lehető jobb lételünket semmi a világon nem hátráltatja, csak önapátiánk, tudatlanságunk s a legkárosb előítéletekhez bojtorjány ragaszkodásunk. Nem panaszkodhatik ellenben a jobbágy, ha földe, rétje sat. elég, s bátorsága van, hogy természeti jussait áthágatni sohase tapasztalhassa. Nem a király hibája, ha rossz gazdák vagyunk és szép birtokinkat elpazaroljuk; hasonlóképp nem mi tehetünk arrúl, ha jobbágyunk rendesen se nem szánt, se nem vet, földeire trágyát sohase hord, hanem resten s korhelyen éli napjait.

Ha a kormány a földesúrnak módot ád, benne bízik s tenni hagyja, ez pedig a jobbágynak bizonyos és bátorságos birtokot nyújt, akkor egy rész se panaszkodhatik – s önköriben minden hátramaradásának senki más nem oka, egyedül önmaga, akár-

hogy akarná is másra tolni a hibát. S így, midőn a kegyelmes Isten magyar földbirtokossá teremtett, én legalább önkötelességimet szeretem mindenekelőtt fejtegetni, s ezen értekezést legfőképpen velem egy helyeztetésűekhez intézem. S íme, nyíltan azon vallást teszem: *hogy hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi, tehetősb birtokosak vagyunk.*

Ha az alacsony sorsú és szegény tudatlan s előítéletekkel teljes, szemére vetheti-e azt a magasb születésű, a dús, ki tán egy kis külső simításon kívül még tudatlanabb, s lerázott hazai előítéletek helyett sokkal veszedelmesb külföldi balítéletekkel s legkicsapongóbb újítások szomjával tér vissza hazájába? S ha erkölcse s esze határtalanul jobban ki volna is csinosítva s az élet minden előre látható s nem látható eseteire felkészítve, azért jobbnak tarthatná-e ő magát azon sok számos hazafitársainál, kik csak nagy fáradsággal kis körben és szinte csak önmagokból szerezhetnek valódi tudományt s élettapasztalást? Midőn a tehetősnek egyedül kényétől függ önmagát kipallérozni, az egész világ s legjelesb emberek társalkodása nyitva, postalovak, hajók, egész könyvtárok s fakultások szolgálatjára – azonban a tehetetlen szinte mindenből ki van zárva, s könyveket is alig szerezhet, s cseléd és szolga közt kénytelen tölteni élte legszebb napjait! S mégis nemcsak *a proportione*, de valóságosan több igazi s férfihoz illő tudomány van Magyarországon a közép-, mint a förendűek közt.

Ránk, gazdagabbakra nézve ez mily szomorú *phaenomenon!* Némelyeknek, tudom, ezen szert elnyelni keserű lesz. Sajnálom! de tán használhat, adná Isten! S mennyi jót és hasznost lehetne még belőle következtetni! De a jó vérű elérti földije barátságos tanácsát; kiben pedig elfajult a vér, annak még sarkantyú se használna. Azonban az ilyesek lassan-lassan úgyis kihalnak országunk hasznára és az emberiség díszére.

De valamint igazi bölcsességünk s ebből folyó lelki tisztaságunk s nemesb vágyaink hija legfőbb gátja hazánk emelkedésinek – mint imént említém –, szintúgy sarjazhatik, ha lelki tehetségünket jobban kifejtjük, egyetértő, elszánt s állhatatos akaratú kézfogásunkból s egyesülésünkből minden, ami jobb embernek édes, nemzeteknek dísz, uralkodóknak fény.

Ha országunk nagyjai s tehetősb birtokosai egy és más közhasznú cél végett mind egyetértenének s közakarattal s közerővel törekednének a haza javát előmozdítni, mi lenne néhány esztendő, mi fél század múlva honunkból? Mi volna nehéz, mi ki nem vihető?

S csak ily módon s ily úton emelkedhetik leginkább magyar honunk.

Tudom, ily okoskodás nemcsak az elaljasultakban – kik magasb repülést senkiben sem sejdítnek, mert magok mindég csak földön csúsznak –, de még sok szebb lelkűekben is jámbor szívű álom és szép ábrándozás képében jelen meg, mint valami eszközölhetlen, mint valami, ami soha és sehol se volt még s így nem is lesz. De könnyen szembetűnik, hogy én éppen nem evezek levegőben, hanem csak azt hiszem s kívánom, ami lehető s minden becsületes ember kötelessége, s nem költők elmefuttatási vagy ábrándozók szelíd óhajtási.

Ha más országban közhasznú dolgok elősegéllésétűl ki-ki elzárja erszényit, megbocsáthatónak tartom, s tán én is úgy tennék, ha ott laknám, mert jövedelmem egy részét a kormány vonná le adóul s az országlás terhét viselni segítné. Némely vidéken a jövedelem úgy áll mint 100, s abbúl 60 azé, akié, 40 pedig adó. Ily helyezetben *kötelességi alapim* ábrándozások volnának, nem tagadom – de munkám kirekesztőleg Magyarországnak, magyar rokonok számára s magyarul van írva... Ezt nem kell felejteni. – Azon 40 a 100-túl, de ha egyetlenegy volna is csak, nagyon megkönnyíti a lélekisméretet, s egészen megváltoztatja az esetet, s azt másutt szinte nevetségessé teheti, ami nálunk semmi egyéb, mint hidegvérrel átgondolt szent kötelesség. S ki nálunk 1, 2, de 20 négyszegmérföldet bír, s abbúl, amit termeszteni tud, egy garas se vonatik le, nem fogja-e maga legigazságtalanabbnak ítélni – ha csak egy pillantatig veti rá gondolatit s Istenben hisz –, hogy ő mindenbűl ki van hagyva, ami az igazi polgár becsülete s dísze, s nem fog-e magamagán elpirulni: hogy ily különböztetésért, ily tetemes áldásért eddig önkényt nem tett már sokkal többet, mint amit más hazákban tennie kellett volna.

A legszabadabb emberek adót fizetnek, egyre s másra kín-

szerítve vannak, csak a magyar nemes nem fizet semmit s napjait töltheti, mint neki tetszik. Az eset egészen különböző nálunk és másutt, s azért gondolatim is a kötelességről egészen más színűek s más értelműek lehetnek, mint amilyenek eddig ismeretesek, anélkül hogy kicsapongók volnának, mint amilyeknek tán első tekintetre látszatnak.

S ha általjában a magyar nemesség tulajdonit s karaktere fő vonásit legmélyebb gyökerinél vizsgáljuk, nem fejlik-e ki nyilványosan előttünk: hogy ezen most említett kötelesség alapjait az igazi magyar születésétől fogva mindég szívében hordja, habár azokat világosan soha ki nem fejezte is? Honnan fakad azon bálványimádása anyaföldéhez, törvényes királyához rendíthetlen hűsége, hazája felemelésére s legnagyobb áldozatokra készsége, melyek őtet minden nemzetektől megkülönböztetik? Nem másunnan, mint az igazság azon örök szent forrásából: hogy ahol juss, szabadság s privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenniek.

A jobblelkű ember, ha már ifjúsági heveiből kihűlt, legszebb örömit hazája előmenetelének eszközlésében találja, s lelke sohasem lehet nyugodt, míg magamagának csak azt mondhatja: „*Neked hazád mindent ada, s te hazádnak soha semmit.*" De ily elaljasodás messze van még tőlünk; számtalan *igazi nemes*, s nem csak magyar nemesember, lakja még országunkat. Tudom én azt jobban, mint sok, ki azt hiszi: hogy már mindennek vége, s a legszebb gerjedelmek s legállhatatosb munkálódások is hasztalanok már ezentúl, s így inkább jobb hiába nem fáradozni. Ekképpen gondolkoznak sok erős vár félénk védei, kik erősségek elbomlását s összedűlését várton-várják és szinte óhajtják: hogy a védelem terhitől s veszedelmitől szabadok legyenek egyszer – s rabságban, bármi rút legyen is az, legalább élteket menthessék meg.

Azonban aki szendereg vagy elaludt, az nem halt még meg, sőt jóizű álmából még elevenebben szokott felébredni. S ha köztünk sok csak *fruges consumere nati* gyanánt tiporta is eddig a földet, nem halt még azért meg, korántsem, hanem csak alszik. Nehány kevés, igaz, oly tompulásba van merülve, hogy e szomorú nyugvásból, mely kábakórság inkább, mint álom, a

végső ítéleti trombitán kívül semmi egyéb nem képes őket felserkenteni – vegetáljanak egyébaránt vagy éljenek ilyesek növény- vagy állati módra, mint eddig, tovább is, nem nagy gondom; csak a világ Ura őrizzen minket oly álmaktúl, milyeket ők álmodnak némelykor, s annál józanabbul ébredjünk fel mi, egy nemesb *aera hív fiai!*

Nyerjünk szép diadalmakat önmagunkon, merjünk nagyok s igazán nemesek lenni, s mondjuk ki hímezés nélkül: hogy az, ki szerencsés helyezetünkben a közjóra törekedésből akármi szín vagy ürügy alatt kivonatkozik, s hazája boldogítására legjobb tehetsége szerint nem tesz mindent, *semmi ember* s a *haza gyalázatja*, mint viszont az – s ezt is szemben tartsuk – *esztelen s oly házba való*, milyen Magyarországban még nincs, ki többet vesz vállaira, mint amennyit elbírni tud, s gyenge velejű ábrándozásiban mindég vérét önteni s mindenét a haza oltárán akarja feláldozni, midőn vére s értéke csak úgy használhat igazán honjának, ha az első se lassan, se sebesen, de rendesen foly, s nem ám a földre, de ön becses ereiben; a másik pedig, ha a józan veleélés őtet mindég a tehetősek közé állítja is, mert mit ér az akarat tehetség nélkül?

Bölcsebb azt önkényesen s nemes indulattal tenni most, mire az idő s világ szelleme elébb-utóbb múlhatlanul úgyis kínszerítend; mert akárki mit mond, oly igaz, mint a napfény: hogy mostani világban, midőn ki-ki lát, gondolkozik, okoskodik, s annyi jó *ad fractionem panis*, nem erős lábon áll oly rend, mely még naprúl napra nőtten-nő – s az ország minden javát húzza, és semmi terhét nem viszi.

S ha szívünk nem sugallja is munkás és bőkezű járulásunkat a haza előmeneteléhez, fogadjuk legalább eszünk tanácsát! Tudom, sok van köztünk, ki sohasem álmodá azon szép álmot: hogy hazafiai s az emberiség javára feláldozni magát édes, s így ébrente azok hív szolgája valóban nem is lehet soha. Mily szánakozásra méltók ily állati tengetegek, kik az ember legszebb örömit nem is gyanítják, sőt sokszor a halhatatlanság honjában élőket *rendetlen képzelgésik miatt*, mint ők mondják, sajnálják; midőn inkább ők igenis földi szagokért legkisebb irigylésre sem érdemesek. Azonban, midőn hazánk lakosinak, ha nem is szép,

de ugyan nagy része ily érzésű, és számos feje s nem szíve szerint cselekszik, s inkább az *önjót* mint a *közjót* tekinti; én mindazokat, kiknek szívek se nem tágul, se össze nem szorul, akármi legyen is Magyarország sorsa, eszek nevében kérem s intem: *legyenek a szó egész értelmében jó hazafiak*, mert ha becsület, dicsőség, hazafiak szeretete nem mozdítóok is előttök, tekintsék nemcsak a hasznot, mely áldozatikból valaha bizonyosan rájok sokszorozva háramland vissza, de még inkább s legfőképp ön s kivált utóik bátorságát.

Szív és ész egyenlően helyben hagyja kötelességalapimat, s ilyesekkel önmagát végre nyilványosan megismértetni: *nemességünk nemesítése*.

Ebben is mily szerencsések vagyunk! Legszebb honi tettinkből legnagyobb haszon is foly, s az, ami díszünkre s nemzeti fényünkre szolgál, egyszersmind nagyobb bátorságunk talpköve. A mi sorsunk olyan, mint a boldog vőlegényé, ki vakon s csak szépségi- s kellemiért imádja szíve édes rokonát, s később, midőn az istenek serlegéből az élet legégőbb kéjit már kiüríté vele, s csendesb és tartósb örömek után vágy, még azt is veszi észre, hogy igen sok pénze is van bájos hölgyének.

S ugyan mire lehet – ha magunkkali megelégedés fő szemügyünk s azon belső csend, melyet minden halandó némiképpen megnyerhet, ha egyébaránt meg is tagadták tőle az istenek a szerencsét – mire lehet, mondom, fáradságot s áldozatot eszesebb- s ügyesebben fordítni, mint a közjóra? Ki pénzét csak vendéglésre költi, azáltal egy jó barátot se szerez, de mindazokat megsérti, kiket szívesen látna ugyan házánál, ha palotájába több férne – s így minden egyébben. A legnagyobb szépség is elhalványul, a legjobb ló is kiadja páráját; egymásra halmozott gyűjtemények, melyeket senki sem néz, egymásra rakott könyvek, melyeket senki nem olvas, rútul elporosodnak sat. Közhasznú intézetek ellenben, csinos épületek, melyekben a nemzet kincsei tartatnak, s melyekből a közértelmesség nőtten terjed, szép hidak, jó utak, helyes *communicatiók*; virágzó vidékek, melyek a hazát gazdagítják, midőn mindenki sorsát javítják s emelik, századokon hatnak keresztül, s kétségen kívül jobban kielégítik lelkünket, mint közönséges pénzfecsérlésünk. Való-

ban tágosabb billikombúl s nagyobb kortyokban innók az örömet, ha az egész világ előtt ilyeseket tudnánk előmutatni, mint mikor magányba csukva olvassuk aranyinkat, s rettegünk, ha nyitva áll a ház, s éjenkint ebeink nyugtalanok; vagy minden értékünket egy felette nagy kastély rakására fordítjuk, melyet magunknak építünk, s mely nagy pompája miatt nemritkán úgy áll a nyomorú falusi kalibák közt, mintha gúnyolni akarná azokat; vagy ha előítéletink, tudatlanságunk s hiúkodásunk következésiben odahaza őrizgetjük juhainkat, hazánkfiaival ellenségesen élünk, s egyedül magunkat s csak mindég magunkat ápolgatjuk, vagy ami több, bosszús kajánsággal mások törekedésit gátoljuk sat.

Ami pedig legszebb s megint legszerencsésebb, hogy a közjóra törekedés s önmagunkért s mieinkért való fáradozás egyenlően kitelik tőlünk, s csak úgy tesz bennünket hasznos s egyszersmind boldog polgárokká, ha ezen kötelességeket egymás mellett gyakoroljuk is. A jó hazafi egyszersmind jó gazda is lehet, s *kell is lennie,* mert csak a takarékos és jó rendű lehet közönségesen hasznos s nem csak lármázó hazafi. A községért munkálkodás ellenben lelkünket az önbecsérzésnek azon édes csendével tölti be, melynek végeztével magunk dolgainak vitele könnyűnek, minden egyéb foglalatosságok pedig mulatságnak látszanak. Mily jó ízű: munka után pihenni! Ki nem érzette azt, hát még oly munka után, mely nemcsak a testet fárasztá, hanem egyszersmind a lelket magasbra is emelé!

Eledel nélkül sem állat, se növény nem élhet, nem lehet. Úgy az ember se; csakhogy neki még többféle eledelre van szüksége. S valóban, mi mindenét kell táplálnia, minekelőtte azt mondhatná magárúl: „emberhez illendően élek"? – Eledel kell testének, mert anélkül meghal, s mennyiféle: étel, ital, meleg, álom sat. Eledel fejének, mert anélkül állat marad, s mily különféle: társasági rendszabások ismérete, ház körülti munka, világi tudomány sat. Eledel végre szívének, mert másképp vad marad, s hánynemű: fiúi, rokonbeli szeretet, barátság, szerelem, hazaszeretet sat.

Már, ki csak testét hizlalja, annak esze végre faggyúvá, szíve pedig kiaszott bőrré válik; ki csak eszét táplálja; sovány, ember-

gyűlölő, gyenge, félördög leend; ki ellenben kirekesztőleg csak szívbeli eledelekkel él, nem egyéb testesült sopánkodásnál. S így komplikált létünkben nem lehetünk egyoldalú táplálattal belsőképp nyugodtak s megelégedtek. Mert bármi fényes legyen is bőrünk, bármennyit tudjunk is, s a világ szépei bármily nagy számban enyhítsék is szívszomjunkat: lesz azért, ha ezen eledelek csak egy neme kimarad is, mindég valami üresség mibennünk, melynek neve ifjúkorban *unalom,* vénségben pedig *életgyűlölés.*

Ezen utolsókból bátran azon következtetést húzhatjuk: hogy a magyar nemes, ha egyéb nem akar is lenni, mint örömekben sokáig s undorodás nélkül úszó szibarita, bölcsebbet nem tehet: *mint ha ideje s értéke egy részét hazájának szenteli,* mert így elnyelvén a férfiasb eledelt, többi tápláléki, melyeket magához venni szokott, majd annál jobb ízűen fognak esni, s nem oly könnyen irtózást okozni; mint vajmi jó a fagyalt, hideg ital, könnyű sütemény s ilyesek; de minden bizonnyal hamar csömört okoznának, ha annak idejében nem volna marhahús, jó kenyér, érmelléki vagy váli bor sat. ilyek elégségesen kész szolgálatunkra.

Ha valamit mondtam eddig, ami egyenesen az életből van véve, ugyan nem ezen utolsó állításom igazsága-e az? Hiába gondolja elrejteni a mélyebben néző szemei elől – a nevető ajak, pillantati jókedv, tánc, ünneplés, nagyság vagy, hogy jobban mondjam, a vén név, hosszú titulus és sok pénz körülményei – azon belső epedést s életunalmat, mely némely honbelit boldogtalanabbá tesz legutolsó jobbágyánál s legalacsonyabb cselédjénél. S hány lenne köztünk megelégedett, ki ma éppen nem az, ha csak vagy egyszer jutna eszébe megpróbálni: mily könnyű s jutalmazó jó hazafinak lenni; soknak – ki mindennel bővelkedik, amit e világ csak nyújthat embert boldoggá tenni – kacajt vagy szánakozást érdemlő életunalma nem abból ered-e, hogy kirekesztőleg csak maga dolgait és önszemélyét hordozta s hordozza keblében, s az örömek szűk köriben forog; midőn születése szerint oly dicső szférában haladhatna, milyen csak kevés s kiválasztott lények pályatére, s melyen virágokkal ékesített életút, mirtuszkoszorú, istenek itala, hazafiak dicsérete s

halhatatlan név már bölcsőtől váltva kísérik a halandót. – Ha végre mindezek egymás után eltűnnek, s ezen dicső kísérők helyett unalom, csömör, életfáradság, hazafiak gyűlölete, idegenek megvetése, tüskekorona sat. környezi csak fejét s lakja palotáját, s fizetett szeretőt és fizetett jó barátot kivéve, csak az társalkodik vele, ki düledező udvarából egyet s mást akar szerezni magának, ki tehet róla? Egyedül ő maga!

Az ember lélek és test, s az elsőnek örömei, ha földi szennyein valamennyire túlemelkede már, sokkal felülhaladják az agyag legforróbb vágyainak kielégítését. És mégis sok – amin senki sem csudálkozik többé, mert mindennapivá lőn – úgyszólván éjjel-nappal azon töri fejét: miképp hagyhassa dicső pályáján Sardanapalt messze hátra; midőn azonban legszebb s legédesb lelki örömeirűl s jussairúl elfelejtkezik, s azoktúl békes tűréssel hagyja magát megfosztatni, vagy ami több, azt maga cselekszi, maga hajítja el s önlábaival tiporja azokat semmivé! – És számos palotáinkat nem lakják-e ilyes *izék*, melyek szomorú, de legnagyobb szerencséjekre nem is gyanítják, mennyit vesztettek azon kivetkeztetés által, melyet *moraliter* személyeken végbevinni engedtek vagy magok tettek; s mily kár, hogy dicső céljokat elhibázták, s az emberiség gyalázatjára legszebb ékességiktől megfosztva hitvány ágyasok s pénzes zsidók rabjai, midőn őket az Alkotó hatalmas urakká teremté, kik mind csatapiacon, mind országgyűlésin oly sugárzó fényben jelenhetnének meg!

S mennyit nem lehetne még előhozni állításim józansága támogatására; ti. hogy a magyar földesúr csak úgy lehet igazán szerencsés, ha a szó legsúlyosb értelmében hív jobbágy és buzgó hazafi – de okoskodásom végtelenre terjedne; tekintsük azért röviden: kötelességalapimrúl hihetőleg mit fognak mondani, s minő hangú lesz az azokat követő s tőlem annyiszor szórúl-szóra hallott zaj és

LÁRMA

„Ilyeseket hogy mondhat egy született magyar mágnás, s hogy teheti a vele egy rendűeket a haza előtt gúny s gyűlölet tárgyivá s nevetségesekké, s mit akar? A régi szép rendet eldön-

teni veszedelmes *principium*val, s mindent zűrzavarba hozni?" sat.

Igazságokat, habár keserűk is, végre kimondani nemcsak hasznos, sőt szükséges; mert az önisméret minden előmenetels jobbulásnak legelső kezdete; kellemetlen ugyan, de józanabb azokat honbelitűl, rokontúl hallani, mint inkább idegen vagy veszedelmes hazai figyelmeztetőre s dorgálóra várni; kik mibenlétünket annyira ismerik, hogy némely hátramaradásink s hiányos rendelkezésink titka oly nagy lett vagy, hogy hibátlanabbul mondjam, *oly tágra nőtt*, hogy mindenütt kilátszik, s egy hazánk minden gyapjából készítendő köpönyeg alá se férne már el többé. S így az által hiszem legszentebb kötelességim teljesítését, hogy mágnás létemre ilyeseket nem hallgatok el, hanem egyenesen s hímezés nélkül kimondani merek. Mert valóban nemcsak dicséretre méltóbb valamely hibát – eltagadás s abban megrögzés helyett – megismérni s abból kilábolni, hanem határtalanul bölcsebb s tanácsosb is.

A görbe, nagy fülű, kaszás lábú, ha eszes, maga fogja magát a természet mostohasága végett gúnyolni s így idegen gúnytúl ment lenni, s egyéb lehető elsőségeit s kellető tulajdonit pedig életi nyájassága által annál szebb fényben előtüntetni. Ki mindezeket tagadni s fedezgetni akarja, nemcsak hiába fáradoz, sőt azon veszélybe esik, hogy ki-ki ujjal mutat rá s kacagja. És így bölcsebbet nem tehetni az *önvádolásnál*, ha így lehet mondani, még akkor is, midőn a kellemetlen létből s hátramaradásból kilábolni lehetetlen. De hát ha ezen kilábolás nemcsak nem lehetetlen, sőt igen könnyű és szinte semmi fáradságba se kerül s önmagunktúl függ: akkor a hiányok s homályok eltagadása s rejtegetése csak azt bizonyítja, hogy azokból kiemelkedni nincs szándékunk vagy nincs erőnk.

A képzelet mindent nagyobbra fest, mint a valóság lenni szokott, s csak tőlünk függ p. o. magasb tornyot a strassburginál, tágosb szentegyházat a római Sz. Péterénél, nagyobb hajót egy spanyol lineahajónál képzelni. Így egy cseppet se nehéz jobb utakat, műveltebb mezőket, kiesb vidékeket, serényebb kereskedést, helyesb communicatiókat, vígabb falukat, tisztább városokat, jobb vendégfogadókat, nagyobb kultúrát, kiterjedtebb

s többoldalú tudományt, nyájasb *hospitalitás*t, értelmesb rendeletű kúriát vagy kastélt, nemesb patriotizmust, több közlelket, polgári erényt – s kevesebb sárt, port, nádat, korlátlan partú vizeket, hasztalan erdőket, becstelen lapányokat, bozótot, kevesb egoizmust s egyrészről a legalaptalanabb hiúsagot, másrészről a határ nélküli hajlékonyságot, alattvalók iránt dölyföt, elöljáró előtt porban csúszást, kevesebb előítéletet, balvéleményt, tudatlanságot, féktelen betyársagot sat. – magunknak képzelni, mint amilyen s mennyi valósággal találtatik honunkban.

Ennélfogva nem hívja meg a magyar vendégét soha fényes táblára, nagy bálra, pompás udvarába, hanem egy kis barátságos ebédre vagy táncmulatságra, szegény házához sat. – s így sokszor a képzelet igen kevésre s kicsinyre lévén elkészülve, a meglehetőst, tűrhetőst is jónak s különösnek tartja a hivatalos. Nincs veszedelmesb, mint valamely elsőségnek kicsapongó *reputáció*ja – becsesítése – mert valóságban mindég kevesbet találunk, mint azt képzeletünk festi, midőn azonban az árnyékban szerénykedő szépet s érdemest ki-ki csudálva szemléli. S nem szolgálhatni valakit gonoszabbul, mint ha dicséretink által igen magasra emeljük, ami által őtet úgyszólván egy magas toronyra állítjuk, melyről szégyen nélkül nem ereszkedhetik le, s magát oly magas helyen nem is tarthatja sokáig – s így arról, azaz a közvéleményben a legfőbb pontrúl egyszerre a legalacsonyabbikra szokott süllyedni.

Nemzetekkel, hazákkal szinte így van, s főképp olyanokkal, melyeket nemigen ismérnek, s melyek körül eddig mindég valami homály s köd boronga. S így ha némely állításim nagyítva adnák is elő hiányink- s hátramaradásinkat, annál jobban fogja csudálni a külföldis magyar vagy az igazi külföldi azt, amit ő helytelennek s rossznak vélt, s amit tűrhetős, sőt jó karban talál; midőn azonban azon igazságok, melyeket előadék, mahónap bizonyosan jó s hasznos következéseket fognak szülni.

Ami pedig a nevetségest, gyűlöletest s veszedelmes *principium*okat sat. illeti, valóban igaz: hogy számos hazánkfiainak életmódja s öntartása ugyancsak nem kacajra gerjeszt, hanem a szemeket könnybe borítja, s nem annyira gyűlöletre – mert ki

gúnyolhatja, ki gyűlölheti az igazán szerencsétlent? –, mint inkább keresztény irgalomra méltó. S így mindazokat, kik magokat érintve s némely rajzimban hű hasonlattal festve érzik – ha már magok akarják elárulni magokat –, arra kérem, változtassák utóbbi tetteik által mai állításimat hazugsággá; mert mindaddig, míg se nem jó polgárok, se nem jó gazdák, se rendet, se takarékosságot, se józan életet nem tartanak, mindaddig senki se fogja hinni, hogy azok, kik velek egy értelemben nincsenek, velek kezet nem fognak, pénzeiket nem úgy pazarolják, jussaikat nem úgy tiporják s napjaikat nem úgy ölik, mint ők – veszedelmes emberek; hanem azt fogják hinni: hogy ki-ki önmaga színét viselvén s nem más, csak öntulajdoni által lehetvén s lévén valóságosan nevetségessé s gyűlöletessé, bizonnyal nem oly birtokosok fogják a fentebb előadott kötelességekrúl értesitő gondolatokat helyteleneknek tartani s megtámadni, kik urunk közelebbső tisztei, s kik élteket közszolgálatra szentelék, hanem olyanok, kiknek se vagyonok rendben, se rokonbeli összeköttetésik tisztában, se jobbágyik, se gazdaságok jó állapotban nincsenek. Sőt ki-ki arrúl lesz meggyőződve: hogy azoktúl kell tartani, s azok fogják az egész egyetemet minden kétségen kívül végre zavarba s veszélybe hozni, kik már mindeneket eltékozlák, s gyermekiknek egy garast se hagynának, ha az valóban nagy tiszteletet érdemlő atyai tehetségekben állana, s a birtok s vagyon *sequestrum* vagy *majoratus* által valamennyire mentesítve nem volna – s nem azoktúl, kik a haza ügyében fáradozván anyaföldöket mind magosbra emelni törekednek, midőn a bals előítéleteket kiirtani, valódi s életrevaló ismereteket, tudalmakat mind jobban s jobban terjeszteni iparkodnak – hogy azok valóban a veszedelmesek, kik mindent mutatók, csak magyart nem, s kik a rendetlenség közepéből mindég csak jó rendrúl s áldott nyugalomrúl habaráznak, helyesb ekében pedig, lóherben, jobb vendéglőben, versenyfutásban, tudományos társaságban s tán még egy magyar *dictionarium*ban is véres revolúciót látnak, s kik azokat hirdetik ügyes észfogással veszedelmes *princípium*úaknak, kik nem az ő nyomaikat tapodják, hanem azáltal hiszik tántoríthatatlan hűségeket királyokhoz megmutatni s azt egész Európa által elismértetni, hogy legédesb jussok

szerint szavaikrúl s tetteikrűl lerántván a homályt, kétségest, alattomost, *hypocrisis*t s minden álságot, oly szívesen áldoznak ideik, vagyonik s fáradozásikkal honjok elősegéllésére, mint készek is fejedelmikért véreket ontani egy cseppig mindenütt s mindenkor!

„Néhai bölcs és dicső atyáink s eldődeink is csak úgy éltek, mint mi, azért ne akarjunk jobbak lenni, mint ők, s így ne változtassunk semmit; sok, ami teóriában szép, s a jobb szívűt, de mélyebben nem gondolkozót bájolja s elcsábítja, praxisban ki nem vihető. S miképp mondhatni, hogy az ország semmi terhét sem viseljük, hiszen az *indirecta* teher szinte elnyom, s efelett nem *insurgál*unk-e, ha kívántatik? S másutt, a külföldön jobban mén a dolog?" sat.

Néhai bölcs és dicső atyáink s eldődeink éppen nem éltek úgy, mint mi, hanem kemény vadságokban háborúhoz s veszélyekhez edzve lóháton vagy váraikban, sánc és mocsár közt igazán nagyok voltak; mi ellenben ellágyultan s elpuhulva se vadságunk, se civilizációi súlyunk által félelmesek többé nem vagyunk. Megváltozott az idő s azzal mi. S így könnyebb az eldődiekre *provocál*ni, mint megmutatni: hogy csak ők is úgy kocsiztak s henyéltek, mint mi, s őhelyettek is mindég csak az adófizető kelt ki ellenség eleibe, s akkor is jobban levágta a török fejét, mint ők; amit ma minden bizonnyal jobban tudna, mint mi. De ha megengedtük magunkon azon kardinális változást végbevitetni, melyen az okos csak örülhet, mert az új úton mindent elhomályosíthat, ami eddig magyar földön dicső valaha csak volt – azon kardinális változást, mondom, hogy örökös katonákból kirekesztőleg földművelők, tudósok, írók, ügyvédek s effélék legyünk, midőn azonban csak az adófizető nép katonáskodik igazán – hogy ellenezhetjük józanul s igazságosan azon változásokat, melyek a fő kivetkeztetés természetes kísérői?

Mi most éppen – ha úgy szabad kimagyarázni magamat – az oroszlán, ami hajdanta valóban voltunk is, s a jó fegyverzetű férfiú közt állunk. A régi iskolabeliek mindég vissza akarnak vezetni oroszlánságunkra, s ebben nem cselekesznek ítéletem szerint természetesebben s mélyebb belátással, mint ha egy 32

esztendős férfiút megint 18 esztendőssé akarnának varázsolni vagy az emberiséget rák gyanánt hátra léptetgetni vagy mából tegnapot csinálni, s így minden igyekezetik- s intésiknek a mathesis rende szerint nem lehet egyéb következése durvaságnál, gőgnél, betyársággnál s hosszú bajusznál. Én inkább fegyvert fogni tanácslok; azon fegyver pedig, melyet ajánlok, nem egyéb, mint már előbb is mondám, kicsinosított emberfőnél. Ebből ered minden, mert a bölcsesség erő és szerencse. S így csak a csinosodás van itt-ott még hátra, mert hála az egeknek, feje van mindegyikünknek.

Ami pedig a teóriát és praxist illeti, mellyel némelyek minden körülállásban elő szoktak állni: tudjuk azt igenis jól, hogy könnyebb házat, hidat rajzolni, mint építni; könnyebb erőművet kigondolni, mint mozgásba hozni; könnyebb tökéletes *respublicá*kat s országlásmódokat képzelni, mint csak egy falusi bíró dolgait is derekasan s emberül végezni – de tudjuk ellenben azt is, hogy ezen téma a rest, rosszakaró s kivált az interesszált szájában olyan, mint a méreg, s a legjózanabb javítást, legbizonyosb előlépést is sokszor gyökerestül megsemmisíti: p. o. hogy a vármegyeházi kassza mindég legnagyobb bátorságban legyen, azzal visszaélés ne történhessék s bukás ne kövesse, mint sokszor a régieket dicsérők közt lenni szokott, ily komoly tekintetű okoskodók előtt, kivált ha magok kezei alatt van, teóriában szép, de praxisban ki nem vihető. Hogy a hús *limitatió*ja eltörültessék, s ily könnyű, egy garasba se telő javítás által a mezei gazdaság egypár év alatt századi szökkenést tegyen, teóriában igenis szép, de praxisban ki nem vihető. S vajon mért lenne ki nem vihető? – Mert azáltal némelyeknek, kik a tanácsban ülnek s mindég a régi rendet emlegetik; egy jövedelmi részek, _ _ _ _ _ midőn a hús felemeltetik, elmaradna. S így az új teóriából származó praxis s, mint ők mondogatják, az újításokból fakadó zavar rájok nézve természetesen semmit sem érne s káros lenne. Hogy a földbirtokosak utak csinálásához s egyéb communicatiók létesítéséhez járuljanak s így elevenséget s egészen új életet hozzanak hazájokba, teóriában szép, de praxisban ki nem vihető – s ugyan mért? Mivel a vásárhoz közel lakónak a rossz út ideig-óráig hasznos, mert a konkurrenciát kizárja, leg-

főképpen pedig azért, mivel ha megszűnik a régi rend, megint az úti biztosok jövedelme maradna el _ _ _ _ _ sat.

És ilyen praxisok, mint p. o. legeltetésben, hol a földesúr lassan-lassan minden legelőből kiszorítja jobbágyit, vagy útcsinálásban, hol 14 napra idegen tájékra hajtják el a szegény parasztot, s ott bitangképp jobbára esztelenül s így hiába pazérlott munka közt marháját legelő híja miatt romlani s veszni látja, midőn azonban maga sínylődik vagy pénzét a csapszékben költeni kénytelen – végre ha ő készítette el az utat, csak szinte megint egyedül ő maga fizet vámot tőle; vagy forspontozásban, midőn a jobb lovas jobbágy földesurának vagy tiszteinek ingyen szolgáló kocsisa; vagy vármegyeház-építésben, hol közönségesen egypár szabad *oblatum* után a munka s költség legnagyobb terhét azon osztály viszi, melynek a vármegyeház néha nem egyéb kínzóhelynél; vagy országgyűlési költségek vitelében, melyen az, ki a költségeket viszi, reprezentálva nincs – és számtalan efféle praxisok ugyancsak jó, szép s nemes elintézések! S lehet-é azokat rendnek s igazságnak hívni? S ugyan változtatások ki nem vihető-e? S tán veszedelmet hozna hazánkra? Ó, szégyen! hol marad elpirulásod! S mégis hány ügyes *hypocrita* teszi ilyesek által a sokaságot bolonddá, mely vak heviben rá merne eskünni, hogy alkotmányunk ily égbekiáltó s a természettel összeütköző sarkalatokon áll.

Ami pedig az *indirecta* terhek vitelét, mely minket, amint állítják, elnyom, vagy háborúkori felkelésünket illeti: arrúl most inkább hallgatok s más időre hagyom, mert igen sokáig kellene az abszurdumok tengerén hajóznom, minekelőtte józan partra juthatnék. Azonban nem hiszem: hogy ezen sokszor előhozott tetemes súly, ti. az *indirecta* teher agyonnyomott volna eddig csak egyetlenegy magyar nemest is – tán parasztoknak sajnosan esett, az meglehet; s éppen oly nehezen képzelhetek magamnak, akármint hevítsem is fel s kínozzam fejemet, egy oly hadi sereget, mely a mai nevelés s életmód következésében a legvadabb s -dühösb ellenséggel győzödelem-hihetőséggel szállhatna szembe, mely jobbára csak nemesekből, mágnásokból, lordokból, pairekből, püspökökből s ország zászlósiból volna

szerkesztetve, kik a nemzetek tábornoki, hadnagyai voltak régi világban!

S hogy másutt sincs jobb világ, külföldön se megy jobban a dolog, az ránk nézve mit következtet? Ezen állítást tagadni is lehetne, mert igazságos ítélet előtt Magyarország minden lakosit s nem kirekesztőleg a nemeseket kellene csak kihallgatni; s továbbá, ha sehol se volna is a jólét oly *indigena*, mint nálunk, mért kellene azért a középszerűség szomorú pontján megállani, ha mindnyájan határ nélkül szerencsésbek lehetünk még, s arra szeretett királyunk atyai gonddal kezet is nyújt?

„Még igenis kora ilyesecket mondani – szerzőhez nem illők, országgyűlésre valók; egyébaránt nem tanácsos annyit változtatni egyszerre, hanem csak halkan s egymást követve. Efelett mi közünk nekünk ahhoz, ha Magyarország fél század után fog is virágozni – mi akkor nem élünk már sat."

Némely emberek mindenre – kivévén, ami közvetetlenül önhasznokat következteti – csak azt tudják mondani: még kora s nem ma, de még ezer esztendő múlva is mindég csak azt mondanák. Van is, tagadni nem lehet, sok az időt megelőző, mint p. o. lónak gyepre hozása idomítás nélkül, úrfinak egzamen adása tanulás nélkül, soknak házasodása tapasztalás nélkül, *repraesentativum systema* közértelmesség nélkül sat. – De a publikumnak valami hasznosra elkészítését tán nem ezek közé számlálhatni, sőt úgy látszik, hogy némely tárgynak egyszerre – minekelőtte a tanácskozóknak tökéletes világos ismérete lenne még róla – tanácskozás végetti felvétele inkább tartozik azon nevendékek társaságába, kik születésekben apjokat előzték meg.

Mit ér a legjobb vadász, legjobb munkás, legjobb deák, legbátrabb ember előkészület nélkül; az elsőnek puskája nem sül el, a másodiknak ekéje biccen ki, kaszája tompán vág, a harmadik minden esze s talentoma mellett is második osztályba jő, a negyedik s kivált mostani időkben haszontalan katona sat. Minden idomítástúl, elkészítéstűl függ! S a legjózanabb szisztémákat s intézéseket minden előkészület nélkül, azaz rendetlen képzeletek igazítása s rendezése, hamis bényomások, vakító elfogultságok s megrögzött balítéletek kiirtása s a tudnivalók

nagyobb kiterjesztése előtt tanácskozásba hozni nem egyéb, mint magot vetni száraz, kemény földbe, mely se szántva, se trágyázva, se boronálva nincs, s ennek következésében látjuk s tapasztaljuk sok összeülők közepiből és sok fáradság után igenis sokszor, miképp veszi eredetét a semmi, és ez B.-re emlékeztetvén azt mondatja velünk: „Sokat dolgoztak, de keveset értek el." S erről megfontolásra csak ennyit!

Igen sokat kezdeni egyszerre, igaz, többnyire igen ártalmas, s az, ki így cselekszik, nem dolgozik nagyobb sikerrel, mint azon agár, mely egy ízben több nyulat hajhász – ellenben nem lehet p. o. gazdaságban az idén ökröket vásárlani, esztendőre kutakat ásni, harmadikban béreslakást építni, negyedikben szekereket, ekéket készítni sat., de soknak szinte egyszerre kell megtörténni, hogy a sok elkészült tagok részarányos egybefogó egészet alkossanak. A józanabb gazdasággal s kereskedéssel oly szorosan függ a legelők felosztása, húsárosítás eltörlése, hitel, papirospénz s több efféle össze, hogy úgyszólván csak egyszerre mehetnek előre. Így van sok egyéb fontosban is. S kezdeni kell valamikor, mint nemkülönben nem lehet mindég alunni, hanem végre csak fel is kell ébredni.

S hogy sok nem bánja, mi lesz hazájából holta után, azt igenis elhiszem, sőt bizonyos vagyok benne, mert látom, hogy éltében se törődik vele sokat. De a nemes nem így gondolkozik – amit megvallani nem szégyell –, s azt hiszi, habár egyedül maga maradna is, hogy egy becsületes embert kirekesztőleg csak az boldogíthat vénülő korában, ha férfiideje férfias munkálódási által megérdemlé, s előre sejdíti, hogy hazafiai leglelkesb része valaha, ha ő többé nincs, s minden irigységnek s megsértett önszeretetnek vége – hamvai felett azt fogja rebegni: „Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít." Mert mi melegítheti a nemes vért édesebben, s mi által felelhet az ember jobban meg titoktele ittlétének – melyben minden kétes s rejtett, s hol még a legvilágosabban látó szebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet –, mint midőn ön álláshelyén, melyre a sors állítá, hazája s ezáltal a mindenség tökéletesbítéséhez tehetsége szerint járul!

Azért, ha másnak hazája fejőstehén gyanánt jelenik is meg,

nekünk azon remény maradjon mindég legszebb örömünk, hogy magyar honunk mind magasbra fog emelkedni még; s leszünk-e tanúi annak vagy sem, a hatalmas istenekre bízzuk, s úgy fáradozzunk, mint halhatatlan lelkűek, kik az idő mohától mentek. S ki tudja, ha soha többé halotti álmunkból nem ébrednénk is fel, ki szerencsésebb: az-e, ki a fákat ülteté, ápolgatá s azok lassú, de meg nem szűnő növését tapasztalá vagy az, ki megnőtt korokban nyugodott s henyélt csak árnyékok alatt?

„S mily jussal mondhatja a szerző mindezeket, ki bízta rá; minket tán vezetni akar sat. Ő bizonyosan mellékes célt vágy elérni, s nagy lelkű állításai egyedül kifüggesztett cégér, mely által a lágyvelejűket misztifikálja, midőn magában nevet s önhasznát lesi" sat.

Ezen megtámadás személyemet illeti egyenesen, s így azt megcáfolni sok tekintetben bajos, mert önszemélyéről szólani annyi, mint a szebb társasági rendet sérteni, s így tán tanácsosb lenne hallgatni s a rólam való ítéletet az olvasóra bízni. Azonban ily megtámadást nemcsak rossz néven nem veszek, sőt annak úgyannyira örülök – mert részint a büszkeség szava, részint pedig azoknak, kik némelyeket a velem tartástúl nagybecsű tanácsokkal elvonni akarnak, igazi misztifikációja –, hogy nehány kis megjegyzésimet elhallgatni nem vagyok elég erős.

Olyasokat, kik jussomat gondolatim előadásira nézve kétlik vagy el is akarják tagadni, s magokat általam vezettetni nem engedik, *csak dicsérhetek;* mert ők azáltal azt bizonyítják, hogy több észbeli erőt érezvén magokban, mint bennem tapasztalnak, önszemélyeket hiszik vezetőkké alkotva. S ily nemes önérzet, ily büszke felemelkedés legnagyobb tiszteletre méltó; s éljenek! Ne is menjenek ilyesek senki mögött, de a legnemesbek mellett vagy előttök is – csak rajta!

Galileire nem bízta senki a Föld maga körül forgásának kitalálását; Newtonra senki a nehézség törvényei felfedezését; úgy nem bízta senki Franklinra azt, amit emléke mutat s ami egyszersmind dicső életrajza: „elragadta az égből a villámot és a zsarnoktól a jogart." De ők halhatatlan pályájokat minden *titulus, protectio, salarium* s effélék nélkül – s anélkül, hogy más emberek által rájok lett volna bízva, eljárták, s úgy látszik, meg-

hívatások az emberiség felvilágosítása végett magasb helyről történt, mint amily magas hely e földön van. S így jeles megtámadóim – mert olyasokrúl itt nincs szó, kik csak hibát tudnak találni, magok pedig sohasem visznek végbe semmit – ne várjanak senkire, járjanak elöl, mint a például felhozott három bölcs, szívesen leszek követőjök; adjanak jó tanácsot, oktassanak bölcsességre; erősítsék meg önpéldájok s tetteik által, amire oktatnak –, leghívebb tanítványok én fogok lenni. Amiben hibáztam, ők igazítsák el – s fussanak velem egy pályát. Nem kívánok egyebet, mint hazafiságomban őáltalok meggyőzetni; s nem óhajtok semmit buzgóbban, mint hogy hazafi kötelességim gyakorlásában általok messze hagyassam hátra, mert így – s ezt büszke érzéssel merem állítni – az ország nemsokára ugyan más képet mutatna!

Sok, igaz, azt is rossz néven veszi s a *ki bízta rá*-t veti szememre, hogy némely magyarokat szégyen, gúny, szatíra s egyéb tőlem kitelhető üldözés által anyai nyelvek – melyet tulajdonképp anyanyelvnek sok magyar házban többé nevezni nem lehet – megtanulására kínszerítni akarok. Már ez ugyancsak nagy szemtelenség s égbekiáltó igaztalanság, azt nem tagadhatni – s én azt csak vak hevemben teszem; mert hogy is kívánhatni azt okossággal s mérséklettel egy magyartúl, s kivált ha több ezer jobbágyi vannak: hogy még magyarul is tudjon, midőn hazai dolgokban úgysem igen jártas? Hisz ez igenis nagy *praetensio* lenne – és szinte a természet törvényivel ütköznék össze!

Akármihez s mi ellen való vak bizodalom vagy bizodalmatlanság pedig a lágy velőnek s felette gyenge ítélőerőnek legnagyobb betűkkel írt *testimonialis*a. Rézzé válik-e az arany a rossznak vélt markában vagy aranynyá a réz a jónak gondolt kezei közt? Nem változik biz az egy cseppet sem, akárki markolja is – csakhogy ismerni kell. Szintígy van a gondolattal, okoskodással, állításokkal. A rossz ember sokszor sok jót és eszest mond, mint nemkülönben sok hiábavalót s esztelent a jó. A maga lábán állni s maga eszivel gondolkodni tudó nem hagyja magát, mint a nép, fényes beszéd, kellemes előadás s ügyes szofizmák által elcsábíttatni, de mindenkor és mindenütt a dolog ve-

lejére tekint s ezt aszerint fogadja el, azt úgy veti vissza. S ki azt mondja: „Ne higgyetek neki, misztifikál", az misztifikálja inkább hallgatóit, mert nyíltan szűk eszű- s keskeny belátásúaknak nyilatkoztatja, kik magok se nem látnak, sem ítélni nem tudnak.

S ezek szerint a rólam való ítéletet – s valjon mi a fő célom s mily jutalmat s hasznot vadászok – kinek-kinek önbelátására s megbírálására bízom – midőn azt hiszem, hogy hazám java előmozdítására minden tőlem kitelhetőt cselekedni szinte oly jussom van, mint egy se igen magas, se felette alacsony helyezetű katonának tagadhatatlan jussa van – ami legszebb bére – minden tőle kitelhetőt a diadalomnyerés végett elkövetni; s ezen fényes jussombúl, melyet a *legitimitás* legszentebb törvényei szerint, mint az Isten legszebb ajándékát tekintem s becsülni tudom s melyet tőlem, míg élek, el nem fog ragadni senki, folynak személyemre azon kötelességek, melyeket fentebb előhoztam.

Az ötödik, hatodik s számtalan többi megtámadókat, kik okoskodásim ellen minden bizonnyal hidraként fel fognak kelni, még most megcáfolni nem akarom. Legyen az utolsó szó olvasómé. Téma van elég, s így berekesztésem vége legyen még egy barátságos s már többször érintett rövid

TANÁCS

A legnagyobb igazságbúl minden részre a legnagyobb haszon is foly, úgy mint kirekesztőleg csak a természet örökös rendszabási szerint alkotott tárgy – legyen erkölcsi, legyen lelketlen – rejti magában a lehetség, siker s állandóság mineműségét. A legfőbb igazság erkölcsi világban az, ami mechanikában az öröklétű axióma.

Nem kényünktűl függ tehát p. o. a vizeket erre vagy amarra vinni, mert azoknak nem parancsolhatunk – nem kényünktűl gőzerőművben a *lombikot* nagyobbra-kisebbre, az *emelőket* hosszabbra-rövidebbre készítni – *szorító erőművben a csőket* hosszaságokhoz képest szűkebbre-tágabbra rendelni, mert ezek közt mathesisi idomzatnak lenni kell sat., hanem szükséges – ha igazán józant akarunk előállítni –, hogy a természet örök rendszabási szerint eszközlésinket a víz, gőz, levegő sat.

változhatlan tulajdonikhoz alkalmaztassuk. S szinte így nem önkényünktűl függ a társaság, alkotmány s országlás józan léte; nem tetszésünktűl s jószívű óhajtásinktúl függ embertársinkat s honbelieinket jobb létre emelni, boldogítni; hanem az csak a lehető legigazságosb elrendelésbűl, azaz: a természet eldönthetlen szent törvényei hű teljesítéséből eredhet – szóval semmi sem közelíthet a tökéletesbhez, ha sarkalatja nem talpigazság.

Ezek következésében tanácsom semmi egyéb, hanem hogy: „*Hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres* – sőt hogy ki-ki magának több s több életjavakat s kellemeket szerezni iparkodjon – de azokat fáradozása után minden hihetőséggel el is érhesse, s azokat elérvén bátorságban bírhassa is."

Mennél több marhahúst eszik, mennél több bort iszik, mennél több posztóruhát visel sat. a nép, annál jobb lábra kap a termesztő, s nincs mit rettegnie a vásár változásai, külföldi tilalmak, *bankrotte* s lankadó kereskedés miatt – mert minden terméke szinte már mezein kél el – s mennél számosb házi bútort, csinosb konyha- s ebédszereket s egyéb életalkalmat sat. szerez magának a sokaság, annál jobban emelkedik a mesterember s kalmár, s mennyivel több a belső termesztés s nagyobb a kívánat külföldi javakkal is élni, annál jobban díszlik a kereskedés.

És így a serényebb földművelést, nagyobb *industriát*, virágzóbb kereskedést, szóval: a jobban bírást s gazdagabb lételt megelőzi – s ezen talpigazságon áll a földbirtokosnak, ha úgy szabad mondani, kincstára – az ország lakosi legnagyobb részének oly körülmények közé helyeztetése, hogy az nemcsak marha-, de még borjúhúst is ehessék; nemcsak savanyú, de még ugyancsak jó bort is ihassék; nemcsak posztóruhát viselhessen, de még kárpitot is használhasson sat. – röviden s oly világosan, mint lehet: hogy az adófizető nép halkkal azon erkölcsiségre emeltessék, s a jobban fáradozó és iparkodó test- és észbeli törekedésinek azon *bizonyos és bátorságos* jutalmát is nyerje, melyek nélkül, akárki mit mond, egy ország sem emelkedhetett ki eddig s egy se fog kiszabadulni a középszerűség s alacsony állás szomorú köreiből soha!

Azon közmondás: „gazdag paraszt teszi a gazdag földes-

urat", honunkban nem mindég teljesül be, sőt mai időkhez többé nem illő feudális létünk következésében, mint igazság, szinte sehol sem áll; mert a birtokosra nézve ideig-óráig csaknem mindenütt hasznosb a lelketlen puszta, mint a népesített határ. Azonban ezen most említett közmondás, mely valóban talpigazságon alapul, nem azért válik köztünk hasztalan állítássá, mert valami hiányt rejt magában, hanem azért nem illik mostani helyeztetésünkre, mert jobbágyink vagy nem bírják igazán jól magokat, hanem csak a mi képzeletünkben; vagy nem bírják jól magokat oly módon, mely a földesúrnak is hasznos lenne, azaz nem bírják közönségesen magokat szorgalmasb *industriá*jok után jól, hanem csak tágos mezeik és számos marháik következésében; s így természetesen jobb s gazdagabb létek sem uroknak sem az országnak sok hasznot nem hajt.

A magyar szántovető közönségesen, komoly férfiúsága következésében, nem törekedik úgy, mint sváb vagy szász szomszédja, némely életjavak megszerzése végett – s így se maga nem bírja magát oly jól, se földesurának, se a községnek nem oly hasznos jobbágya s embere, mint az. De ebből nem az következik: hogy a magyar földműves régi s részint mostani, semmit vagy igen keveset óhajtó s így igen keveset szemfüleskedő henye apátiájában hagyassék, hanem hogy renyheségi hajlandósága miatt inkább a legnagyobb inger s azon mágusi erejű indítóok használtassék, mely más országokban, mint a tapasztalás mutatja, oly csudákat művelt, hogy azokon alig bámulhatni elegendőleg, s melyek következésében p. o. Britannia esztendőnkint szinte 8 millió mázsa vasat készít, $1^1/_2$ millió mázsa gyapjút, 2 millió pamutot és számtalan ilyest varázsol leghasznosb s kellemesb mindenfélékké; míg mi tán 200 ezer mázsa töredékeny vasat se tudunk előállítni – egy kis durva posztót, pamutból s egyébből pedig a semmihez igen közel járót készítgetünk sat.

A belső konzumció bírja a közönséget a lehető legjobb s -gazdagabb létre; hogy pedig a legnagyobb rész az élet legszükségesb, nemkülönben legkellemesb javait fogyasztani forrón kívánja *s azon kívánatnak eleget is tehessen*, elkerülhetlenül szükséges mint *conditio sine qua non:* hogy minden *státus*beli –

személyes függetlensége s vérében mélyen rejtett s gyökerezett nemzetisége leöltése nélkül – állati vadságát hagyja el s józanabb filozófia alapjain, mely keresztény vallás által megtisztult, fejthesse ki halhatatlan emberi méltóságát.

Erről pedig nem is álmodhatni bizonyos s bátorságos birtok s azon lehetőség, sőt hihetőség nélkül: hogy fáradozási után határtalanul jobban bírhassa magát. S erre módot nem nyújthat senki más a földesurakon s tehetősbeken kívül.

Ezen utolsóknak kell tehát részint a szív ösztöne *s még inkább az ész tanácsa szerint* önmagokon nemes – vagy ha egyenesen ki akarjuk mondani – *józan* diadalmakat nyerni, tudniillik: az ország terhének egy részét vállaikra venni s így a szántóvető sorsát könnyítni s méltóságát felemelni.

Ily concessiók – melyektől a nagyobb rész azért retteg, mivel se természet törvényeit nem isméri elegendőleg, se más nemzetek tapasztalásit használni nem tudja – csak ideig-óráiglani nyomást s kárt vonzanának az áldozókra, s az igazán nemes tett legjózanabb cselekvésnek is mutatkoznék csak rövid idő alatt; mert ahelyett, hogy most az adófizető naprúl napra tehetetlenebb lesz, s mi, birtokosak és nemesemberek se vagyunk gazdagok, sőt mindég szegényebbek leszünk – igazságosb rendelkezés után a szántóvető is, mi is jobban bírnók magunkat: ahelyett, hogy most az adófizető a rá rótt csekély adót se képes fizetni, s erejéből oly bizonyosan, mint $2 \times 2 = 4$, mind jobban s jobban fog kifogyni, miköztünk pedig a messzebbre tekintők titkolhatlan belső aggódással magokban azt kérdik: ugyan mi lesz ennek vége? – a 19-dik századhoz illő előmenetel s magasodás által a haza szükségei bőven kipótoltatnának, mi végre kiszabadulnánk azon kellemetlen dilemmából, melynél fogva vagy kénytelenek vagyunk éltünk fogytáig ispánkodni, vagy legszebb napjainkban *sequestrum* alatt sínlődni – drága hazánk pedig a többi európai nemzetek közt helyet foglalna, s a jövendő oly tisztán s reménytele derülne fel szemeink előtt! midőn ma ránk nézve nemcsak beborult, de kétes is.

Valóban nem gondolhatni át belső megilletődés nélkül más nemzetek reformációinak filozófiáját, s mily csudálatos utakon s mily számos keserű epedések s gyászos történetek kísérésével

tetszik az isteni gondviselésnek az embereket boldogságokra vezetni, kik buta hevekben s egymás ellenti kajánságik s üldözéseik közt mindaddig szokták lábaikkal tiporni önhasznokat és szerencséjeket, míg vagy kegyetlenségikben s vérontásikban kifáradván, vak *véletlen* által tűnik fel köztök a szent igazság s annak áldása, vagy lelki tehetségik emelik őket a jobblétel s bátrabb s boldogabb élet körei közé.

Britannia s Franciaország vérzivatarjai mit bizonyítnak egyebet, mint *szegénység miatti megvívást?* Mert mindazon borzasztó *convulsiók*, melyek egy s más országot oly fertelmesen megráztak, mi egyébből vették legvalódibb eredeteket, mint abból: hogy a tehetősb rész, mely hatalommal volt felruházva, a haza minden terhinek vitelét az alacsonyabb, de a hazafiak nagyobb részin akará mindég hagyni – amit ez végképp tűrni és szenvedni nem tudott s nem akart, s elvégre rabláncait kettétörte, azoknak, kik őket úgyszólván fogva tartották, legnagyobb ijedtekre s ideigleni károkra tagadhatatlan, de egyszersmind legnagyobb valódi hasznokra s mai tartós jólétekre is; mert ezen *kinszerített* változások következésében ők most határ nélkül s minden tekintetben jobban bírják magokat s boldogabbak, mint régi helyzetekben lennének, melyért annyit fáradtak s harcoltak, s melynek további fenntartása végett, *legnagyobb szerencséjekre*, a csatát elvesztették!

Hogy Britanniában hajdan a privilegiált földesúr készebb volt inkább vérét ontani, mint feudális alkotmányából egy hüvelknyit is engedni – aminek következésében, ha ti. józanabb intézkedésre nem kinszeríttetett volna, ma szintoly szegény s tehetetlen lenne, mint mi vagyunk –, *azt minekünk* igen természetesnek s megbocsáthatónak kell látnunk s ítélnünk; mert mi se kívánkozunk az elavult rozsdás szisztéma bilincseiből kiszabadulni, ámbár mi példahasználás által igenis jól s minden bizonnyal tudhatjuk – s ha nem tudjuk, csak önhibánk, mily valódi lételre s eleven életre juthatna hazánk minden honbelink felszabadítása s polgári jussokban részesülhetése által. Az angol előtt példa nem volt: hogy valjon mit szülne az alkotmány egyenlő kiterjesztése az ország minden lakosira; s azért, ha ott hajdan az előítéletekkel teljes földesúr önkényesen jobbágyinak

concessiókat egyben s másban tenni nem akart, s arra őtet végre önléte miatti aggódása kínszerité, van-e annál természetesb? – mint valóban nincs természetlenebb: hogy mi ily nyilványos útmutatásokat nemcsak nem követünk, de még jobb felvilágosításával s kifejtésével se foglalatoskodunk, sőt azokrúl hallani se szeretünk, jóllehet egész egzisztenciánk homokon alapul.

Ki a külföld mai állapotját s némely vidéknek mostoha fekvése mellett mégis bámulásra méltó virágzását ismeri – mely *progressive* terjed –, s aztán hazánk szomorú állását tekinti, s hogy mindenekben századi távulságban kullog más nemzetek után ezen föld, mely kimeríthetlen szendergő kincseket rejt ölében – akkor valóban a legéletrevalóbb is elszomorodik, a legerősb is elgyengül – kivált, ha átgondolja: hogy nemcsak a tudatlan, de még a tudományosb rész is minden gyökeres előmenetel s javítás ellen szegül – s jobbára porban vagy mocsárok közt senyvedő jószágit, üres ládáját s azon boldogító *praerogativáját* – hogy igen *kevésbúl* semmit se kell adóznia, midőn egyéb képviselői jussa alig van – oly vitézi hévvel s bajnoki állhatatossággal védelmezi – melyekkel ha józanra fordittatnának, legnagyobb csudákat lehetne vinni végbe – hogy észtehetség, példa s a természet örök törvényei alig kaphatnak a sok szívköd, hiúsági gőzölgés s elmesetétség közt napvilágra!

A tudatlan egyoldalú s mindég idehaza ülő azt hiszi s rá esküdne, hogy a külföld minket csudálva irigyel, s csak Magyarország van eszében – úgy mint sok falusi lakos maga ismeretlen kis határát igen híresnek s öntetteit s törekedésit világszertieknek véli –, midőn honunkrúl a külföld alig tud valamit, azzal egy cseppet se gondol, s külújságokban se szoktunk róla közönségesen egyebet olvasni, mint hogy erre sok eső volt, ott egy nagy falu égett el, amott egy kis földingásocska volt sat. – a határjábúl ki nem bújt honfogoly pedig előítéleteit, tudatlanságát és születési gőgjét házánál s övéi közt úgy védi, mint hajdan Ilion palladiumát!

A tudományosb ellenben elisméri civilizáltabb országok elsőségeit, s mint tapasztaljuk, honját kerüli, s rendszerint azokban tartózkodik – minden hazai változástúl pedig úgy retteg, hogy inkább régi hátramaradásában, bármi utálatos legyen is az

előtte, kívánkozik megmaradni – és szemét a jövendő előtt, hol rózsaszínűt nem sejdít, behunyván azt rebesgeti: „Boldog a mai gallus, angol, ki már átesett a krízisen, s most annak csak áldását tapasztalja – de bezzeg nem volt ám az, ki akkor élt! Maradjon minden veszteg, míg élünk, forduljon meg akkor a világ, ha mi már nem vagyunk többé."

S nem így okoskodik-e jobbára a kicsinosodott s előre tekintő rész? Amit magzatlannak se bocsáthatni meg, olyannak pedig annál kevesebbé, kit számos gyermeki s unokái élnek túl, kik szüleiktől egészen sohase szakíttathatnak el! S nem ezen, egy rettentő krízistől rettegés-e legnagyobb gátja lehető tökéletesülésünknek? Semmi egyéb, meg kell őszintén vallani – de azt is egyszersmind: hogy minden rettegősködésünk kirekesztőleg csak éretlen képzelgésünkből származik; holott hatalmunktól függ legkisebb mozgás és veszély nélkül éppen oly magasra hatni, mint a nálunk régibb, de éppen azért kevesb tapasztalású nemzetek csak sok évi vérengző zendületek s küzdelmek által juthattak.

Ugyan hol alapodik annak igazsága: hogy halálos betegség nélkül igazi férfiságra nem fejlődhetni ki – dússá nem lehetni előleges bukás nélkül – erényessé nem bűnhődés s töredelem híjával – józanná nem eszelősködés nélkül – igazságossá nem kínszerítlenül? sat.

Vakcina feltalálása előtt mennyivel nagyobb számú kisded hala meg, mint most; de azért, mert sok szülő tudatlanságában több gyermekét veszte el himlőben, minekelőtte vakcinához nyúlt volna, nem az következik: hogy minekünk is több gyermeket kell feláldoznunk s ily szomorú krízisen átesnünk utóbbi magzatink megmentése végett; hanem hogy mi újabbak s így több tapasztalásúak, legkisebb krízisen se vagyunk kénytelenek átvergődni, hanem minden gyermekinket elsőtől utolsóig a természet örök, habár titoktele törvényei szerint a himlőtől megóhatjuk. Újabb időkben több függőhíd bomlott el, s még több gőzhajó pattant szerte; de azért, mivel általok annyi veszté már életét – s most mind a híd, mind a gőzhajó tűrhető bátorságú létre kapott –, nem az következik: hogy minekünk is szintazon krízisen kell átesnünk, s így bizonyos számú magyar kénytelen

híddal leomlani vagy gőzzel levegőbe repülni, minekelőtte bátorságos függőhíd s gőzhajó hazánkat is díszesíthetné; hanem hogy minekünk nem kell, ha eszünk hasznát akarjuk venni, mindezeket A-nál kezdenünk, s *experimentum*ok által időt vesztenünk s végre magunkat éppen azon krízisekbe kevernünk, melyektűl annyira rettegünk s méltán – hanem inkább más nemzetek tapasztalásit – mely próbák világiak s az egész emberiség sajáti – kell hasznunkra fordítnunk.

Minden egyébbel szintígy van. S éppen azért, mivel a mai felvilágosított s jobbadán a vak eset által oly hatalomra emeltetett angol mosolygva tekint azon időkre vissza, melyekben őseit a legelők elválasztására, *limitatiók*, céhek, dézma, robot eltörlésére s egy és más concessiókra – melyek következésében Albion szigete világunknak úgyszólván középpontja – nem annyira eszek s belátások, mint kénytelenség bírá – *minekünk* nem kell azon valóban nevetséges s végre szánakozást indító s legnagyobb bajokat szülő ujjhúzásokon, egyet nem értéseken, viszongásokon, egymás ellentiségeken sat. – melyek az angol történetek rajzait sok éveken által annyira eldíszteleníték – keresztül szomorkodnunk, hanem hogy minekünk ránk, gyermekinkre s honunk minden lakosira nézve legszentebb kötelességünk: *önkényesen s így minden zavar nélkül* állapotunkhoz s hazánkhoz alkalmaztatva azon ideig-óráiglani áldozatokat tenni, melyeknek más nemzetek előmeneteliket köszönhetik.

Lehetne mondani, kétséget nem szenved: „Ugyan mért kellene álladalmunkat s régen gyökérre kapott intézetinket új formákkal, új törvényekkel toldani, mért új utat nyesni oda, hol már tágas szabad járást látunk?" De erre nem kész-e a cáfolhatatlan felelet? Mit bizonyít a jelenlét? Szegénységet, hátramaradást s itt-ott szinte penész és rothadás jeleit.

Ha Szent István, Szent László s Kálmán fejedelmink törvényei a nemzet gyermeki korát ápolgaták is, s Nagy Lajos a serdülőt nagyobb ismeretekre készíté, minden intézetik mégis mily felette különbözők az 1729-diki törvényektűl, s mily szükségesek voltak ezen újabb idei józan újítások arra, hogy lelki fejlődésünkben csak annyira is juthatánk, hová nagy nehezen érkeztünk?

A 11- s 14-dik század törvényei elégtelenek s hibásak voltak a 17-dik század szükségeire, s így a 17-dik századiak elégtelenek s hibásak a 19-dik századéira, úgy mint minden bizonnyal mai napokban – habár a bölcsesség serlegét legutolsó cseppig kiürítnők is – nem fogunk hazánk javára s díszére mindent oly józanon elintézhetni, hogy azon utóink koron- s fokonkint határtalanul ne javíthatnának még, mert a lehető legnagyobb tökéletesülés csak jövendő s boldogabb nemzetségek sajátja! És éppen azért, mert hazánk s alkotmányunk a legszomorúbb helyeztetések közt s a legsarkalatosb változások által se bomlott meg, sőt mai időkben százszorta boldogabb, mint a régi zavarban és setétségben volt – éppen azért a legnagyobb újítások által, ha józanok, ma se fog megrendülni, hanem mind erősbre s tartósbra fejtekezni.

Ki azt állítja: „Nyolc században fénylik keresztül alkotmányunk mozdulatlan", nem végzé iskolái filozófiáját, s nézze felébredése végett törvénykönyveinket!

Lehetne továbbá mondani: „Ma meglehetősen vagyunk, s ugyan hol a garancia, hogy mostani kis szabadságinkból, ha változásnak ered egyszer alkotmányunk, végképp nem fogunk kivetkeztetni?" – De mily szomorú, magában nem bízó, szűkeszű s félénk lelkű okoskodás az ilyen!

Ha az időhez s a század szelleméhez illő változások s újítások által hazánk java s boldogsága még akkor se szenvedett csorbát – s ma mindnyájan határtalanul boldogabbak s bátorságosb helyeztetésűek vagyunk, mint eldődeink! – még akkor se, mondom, midőn tudományi súlyunk s lelki fejlődésünk oly alacsony lépcsőn állott, s a királyi székben Péter, Aba Samu, I. Lajos ült – hazánkat török bírta – a nemest Caraffa s az egerjesi szék ítélte – ha mindezek s több ilyesek által se szenvedett csorbát, melyeknél fogva úgyszólván a múltért, mostért s jövendőért bűnhődénk nagy részben –, miként retteghetünk mai napokban, az Istenért, hogy úgy mondjam, azon áldásoktúl, melyek szeretett fejedelmünk atyai gondviselése és számos bölcs hazánkfiai férfias tanácskozásai élesztő kútfőiből honunk vidékire áradni fognak?

Mi fejedelminknek engedelmeskedünk, s utolsó pihenetig

hív jobbágyi vagyunk, ez megismértető jelünk, ez ősi szokásunk – de csak olyant hordozunk igazán szívünkben, ki hatalmas urunk, de egyszersmind kegyes atyánk is, mint mai fejedelmünk. A király dísze, hatalma s dicsősége ellenben nem alapul tudatlanokon, szegényeken, elkorcsosultakon s rabszolgákon uralkodás által.

S íme, itt jelen meg lehető jobb s bátrabb lételünk legbiztosabb garanciája! Melyet részemről törvényes és szeretett királyunk igazságszeretetiben, erős lelkiben s rólunk való atyai gondoskodásában *találok fel* egyrészről – másrészről pedig a *magyarság nemes kifejlődésében* – mert hiába, nem lehetünk más nemzetbeliek önbecsünk elvesztése nélkül – azaz ön erkölcsi súlyunkban *keresek* mindég.

Ezt tágítsuk, ezt szaporítsuk tehát minden módon, minden úton, mert ez védangyalunk. – Csinosítsuk értelminket, terjesszük tapasztalásinkat, keressük fel a tudóst, társalkodjunk az elmetehetőssel, nagyobbítsuk könyvtárinkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót – üljünk kocsira, szálljunk hajóra s nézzük a világot – s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába!

De mindezekről, drága olvasóm! mindaddig le kell mondanunk, sőt álmodnunk se szabad, míg szegénységünk a tudatlanság, előítéletek s balvélemények közt valódi szolgaságban fogva tart bennünket. Pénzünk s valóságos tehetségünk pedig addig sohase lesz, míg a hitel lábra nem áll hazánkban.

VÉGSZÓ

Ha ezen előadott tárgy értelmét s több elágozásit csendes vérrel átgondolom, senki sem érzi s nem tudja jobban, mint én, mily különféle s nem mindenkor legkellemesb bényomásokat okozand a közönségre. Jóakaróim száma kevesedni, rosszakaróimé nőni fog, s így rám nézve fáradozásom láthatólag több kárt hozand, mint hasznot. Lesznek ellenben, habár kevesen is, olyanok, remélem, kik lelkem és szándékom tisztaságát elismerendik – lesz továbbá egy bizonyos valami legbelsőmben, ami

túl fogja élni az előítéletek s balvélekedések mulandóságát. – Azok hajlandósága – mert korántsem érzem magamat elég erősnek egyedül is ellehetni a világon – lélekisméretem csende s azon remény: „lesz egykor haszna munkálódásimnak", minden jutalmam.

A hazaszeretetet sokan úgy képzik, mint Amort, bekötött szemekkel. Így hátramaradást, hibát nem láthatnak, míg a sűrű kendő homlokok körül; ha ez egyszer leesik, minden báj is egyszerre megsemmisül. A hon igaz szeretete, vallásom szerint valamely nemesb s állandóbb gerjedelmek tartalma, nem vak szerelem, s azért nincs is oly változó fázisok alá vetve, mint azon mágusi, de mégis tökéletlen érzés, mely csak nyomorúságunkra emlékeztet, midőn pillantatokig félistenekké magasít, s megint minden szép vágyink mellett is porba gázol.

Ha mindent nem dicsérek hazámban, abból foly: mert hazámhoz nem oly gyenge kötelék csatol, mint valaha Venus fiát Psychéhez – a világosság hija. – Ha anyaföldünk mocsárit, kopárságit említem s nem dicsérem: hazaszeretetből ered; mert inkább viruló kerteket kívánnék ott szemlélni, hol ma vadkacsa s vadlúd vagy homok és por. – Ha előítéleteket megtámadni, balvélekedéseket gyengítni, oszlatni s a tudatlanság sokszori büszke szavát nevetséges hanggá iparkodom változtatni: hazaszeretetből cselekszem; mert sohasem hihetem, hogy előítélet, balvélekedés s tudatlanság alapja lehessen egy nemzet előmenetelének s boldogságának. – Ha itt-amott az elaljasodást, romlottságot s rothadást keserű szavakkal festem: honom imádásából teszem; mert ily nyavalák ellen csak a *corrosiv* szert tartom használhatónak. – Ha végre hazánkban mindent tökéletesb létre óhajtok emelni, a középszerűnek, mely ocsmánnyal rokon, gyűlöletéből származik s kivált azon középszerű gyűlöletéből, mely hazánk fényét homályosítja. Legyenek egyéb nemzetek hátramaradásokban megelégedtek, ne vágyjanak előre, magasbra – nem gondom; de köztünk csak az melegítheti szívemet édesen: ha az Isten legszebb ajándéka az emberi ész mind nagyobbra emeli királyunk hatalmát s hazánk díszét. – Csak az teheti éltemet előttem kedvessé, ha mostani, már úgyis szép he-

lyeztetésünkből mind magasbra lépni keresünk erőt magunkban, melyet bizonyára találunk is.

Szándékom tiszta – mondásim azonban helyesek-e, az más. Ezeket makacsul pártolni nem akarom; mert igen jól tudom: mi nehéz legjobb akarattal is jót alkotni és az ahhoz vezető módokat megfoghatólag előadni.

De javallatim nem kötelezők, s így azokat el is lehet fogadni, ha jók; s még könnyebben visszavetni, ha rosszak. Magamat hazám igen kis szolgájának tartom; de azt hiszem: hogy a legkisebbnek is vannak nagy és számos kötelességi. S így ha egyetmást érinték vagy emlékezetbe tünteték, azt, ha jól megfontolja tettemet, rossz néven senki se veheti. Ha valamely hív szolga urát eszmélteti: „idő volna már valamire – egy és más neki ártalmas, egyéb pedig igen hasznos lenne", azért az igazságos úr, ha eleinte forró vére miatt elveszti is béketűrését, s kemény szavakkal fogadja szolgájának sokszor tán untató s kellemetlen jelentésit, mégis megvallja végre: „ezen hívnek sokat köszönhetek, bár javallatit nem fogadtam is el mindég, de szándéka becsületes volt".

Nekem úgy látszik – s tán minden csalódás vagy önkecsegtetés nélkül –, hogy külföldön tett többszöri utazásim, helyszínen szerzett tapasztalásim és sok jeles emberekkel gyakorlott társalkodásim által egyrűl-másrúl világosb, kiterjedtebb s többoldalú értelmem lehet, mint sok más, nem oly kedvező állapotban voltaknak; s így azt bátorkodom remélleni: hogy e munkában előterjesztett s a mindennapi vélekedéstűl eltávozó jegyzésimet honunk valódi jóakarói rossz néven nem veendik; mert azokrúl említést kirekesztőleg azért tevék, mivel használni kívánok.

Egy csillagász régi cselédje – ha nem tudja is egyébaránt a mathesis legegyszerűbb törvényeit, csillagvizsgálásban ti. miképpen kell a műszereket állítni, felkészítni, forgatni sat. – mégis nagyobb hasznunkra leend, mint valamely más, igen erős matematikus, ki nem jártas ilyesekben. Senki se magyarázandja gorombaságra, ki igazságos, ha ily szolga forgolódik s mesterkedik leginkább a toronyban, mert ki-ki azt fogja mondani: „Természetes, annyi esztendő alatt valami csak ragadhatott rá." S így velem! Ha némelyeket láttam, tapasztaltam s ere-

detek s forrásiknál szemléltem, amit mások nem tapasztalhattak – azért nem azt állítom, hogy nekem több érdemem van, mint másoknak – hanem hogy körülállásim sok másokéinál kedvezőbbek voltak, s hogy azokat kötelességem szerint használni törekedvén, itt-amott rám is ragadhatott valami.

Az nem tud pirulni, ki azzal dicsekedik, hogy több tudománya vagy több pénze van, mint felebarátjának; de szinte egyenlő, sőt még nagyobb hiba egyet s mást a közönség java elől eltemetni. – Megvetést érdemel azon dús, kinek erszénye csak önkéjei elégítésére van nyitva s a közjó előmozdítására mindég zárt – úgy szánakozást vagy dorgálást érdemel az, ki sértés félelméből vagy egyéb mellékes szempontokból tudományit s tapasztalásit elássa hazafiai elől.

Sok szerénységi köpönyeg alá bújik, hogy ő ezt s amazt inkább tudósbakra, bölcsebbekre hagyja, midőn igazán azért nem avatkozik a dologba, mert vagy nincs bátorsága, vagy tüstént önnyereségét nem látja belőle. Ki pedig a közönségnek akar használni, legelső kötelessége: magárúl egészen elfelejtkezni. S ki ezt nem cselekheti, nem is lesz soha valódi hasznos embere hazájának.

Gyermekek boldogságaért fáradozni s éltek tavaszában tőlök megfosztatni – olyat imádni, ki gyűlöl – hívnek tartott baráttúl megcsalatni: szívrepesztő kínok – de tűrhetőbbek, mint minden hazánkfiaitúl kárhoztatni, elhagyatni; s még ily áldozatra is késznek kell lenni az igazán lelkes hazafinak. Curtiust szoktuk említeni mint a honszeretet legfényesb képzeltét; s mi nagy volt tette? Tán gyűlöletes életét legszebb halhatatlanságért egy ugrással elcserélni, mi nagy mesterség ez? Hány volna köztünk, magyarok közt, kik ha oly téjjel nevekedtünk volna, mint Curtius, s oly meggyőződéssel bírnánk, mint ő, hogy halálunk használ, inkább ma ülnénk a bátor szürke derekára mint holnap – de nálunk több s nemesb hazafiság kell... hol sokszor tanú helyett zordon magány, dicséret s taps helyett fanyar visszavonulás, elhidegülés s egy részről tán gyűlölet, másikról veszély! Mi nehéz félórára valamiért felhevülni? De esztendőkig tűrni lelki sérelmet: ehhez kell, a szó legsúlyosb értelmében – férfiú.

Csak ezek szerint is látja az olvasó: hogy igenis jól tudom,

miben fáradozom s mit várhatok. Előre el vagyok készülve a rossz hazafi nevezetre; mert átaljában mindent nem dicsértem s mindent felhőkig nem emeltem. Sok tán azt fogja mondani: „Ocsmányolja hazáját."

Két gazda közül ki cselekszik józanabbul: az-e, ki magára s másokra fogja, hogy egész határja legjobb búzaföld, s így vakságában földei legnagyobb részét javítás nélkül hagyja; vagy az, ki magában így szól: Része birtokomnak jó karban áll, részét víz bírja, becstelen fák vagy bozót fedi, része pedig sovány, homokos föld, s így árkokat kell vonnom, irtanom, ültetnem sat. Melyik jobb gazda e kettő közül: az-e, ki még hosszú szőrű juhaival is megelégszik, s azt gondolja minden bizonnyal, hogy már a szorgalom zenitén áll, vagy az, ki kételkedik, s lassankint durva s olcsó gyapjú helyett selymest s drágát iparkodik nyírni – így melyik józanabb patrióta, az-e, ki azt mondja: Be szép azon sok mocsár, mely hazánkban van, mily jók s kellemesek az utak, mily rendesen forog minden, mily élet s elevenség van a földművelés s kereskedésben, mennyi pénzünk van, mi nagy híre Magyarországnak künn sat., s így minden javítás ellen vak hévvel kél ki – vagy az, ki azon törekedik, hogy mocsár kaszálóvá, süllyeteg sárárkolat kemény úttá, rendetlenség renddé váljon – hogy vérakadozási helyett a haza szíve új erőre kapjon, s a legtávulabb erekbe új életet lövelgessen, s a külföld, melynek nagy része létünket még nem is gyanítja, ha nagy fényét nem is, legalább értékét s belbecsét ismérje el hazánknak. – Az első cselekvőmód *jó hazafiság* meg nem csalható jele, és szeretetünket méltán gerjeszti, de haszna semmi, kára pedig sokszor számtalan; másik cselekvőmód pedig *józan hazafiság*, s ez hasznot hajt-e, nem-e? Nézzük régibb nemzetek évrajzit, ha öneszünk nyilván nem teszi előnkbe, hogy *aki nem lát*, sohasem használhat, de árthat; s csak az hajthat hasznot, *aki lát*. Vegyük rendre francia, holland, német, angol sat. nevezetes, általunk ismert hazafiak életét, s azt fogjuk találni: hogy nem a vak használ honjának, hanem a szemes, nem a mindent dicsérő, hanem az igazmondó.

„Nevetségessé teszi hazáját" – ezt is fogja nehány pengetni – mert némely rajzimban tulajdon rútalmokra fognak ismerni.

Ezek ne gondolják: hogy ők teszik s alkotják a hazát, s ne tolják azt, ami egyedül s egyenesen őket illeti, a hazára. Hogy a londoni vagy párizsi cloakok jó szagát nem dicsérem, nem becsmérlem azért egynek tisztaságát, másnak kellemeit; s hogy némely egyes személy rothadását említem, nem hozok én azáltal homályt hazámra. Egyébaránt oly nagy egy nemzet, egy magányos személy ellenben oly kicsi, hogy egyesnek nincs hatalmában amazt nevetségessé tenni. Mit árthat a régi s erős várnak, ha valaki vak mérgében sárt s követ hajít ellene? Nem mozdul meg rendületlen fala, s csak önerejét emészti az esztelen megtámadó. De árthatnak az apródok s még a férgek is nagyszámú sokaságban – s ezek inkább, mint minden egyéb, „őrlik meg erős gyökerit a valahai kevély tölgynek". Azon egyes személy, ki nem alattomosan cselekszik, sőt minden gondolati- s szavairúl igyekszik lerázni a homályt és kétest, s minden tetteirűl félrevonni a fátyolt s lepleget; ki nem hát mögött rágalmaz – hanem egyenesen szembe szól, az mi kárt tehet? Ha igaz, amit mond: nem árt, hanem használ – ha alaptalan: elhordja a szél, s kicsapongó elmefuttatásit elnyomja a közértelem s valódiság súlya. Én nem gyermekekhez szólok, kiknek lágy agyvelejekben, az előítélet és szofizma könnyen gyökeret verhet, de férfiakhoz; ítéljenek! – Nem mondom, hogy csalhatatlan vagyok.

Sok azt hiszi, ki törvényalkotmányunkat olyannak képzi, mint egy harisnya – melynek egész léte könnyen semmivé válhat, ha csak egy szem oldatik is fel –, hogy legkisebb javítástétellel is felfordul minden. Azt hitte hajdan az angol, a holland is; de drágán fizetné most meg, ha némely eszesek s mélyebben gondolkodók nem kínszerítették volna, úgyszólván okoskodásik terhe által, a sokaságot előítéleti- s balvélekedésibűl kigázolni s javitásik által szinte a fél világ kincseit honjokba halmozni. Semmi sem áll csendesen a világon, még a napszisztémák is mozognak – tehát csak Magyarország álljon s vesztegeljen mozdulatlan? Nem nevetséges törekedés-é ez? Vagy azt gondoljuk: hogy a Lajtától Feketetóig, s Beszkéd bérceitűl Dráváig fekvő, csak 4000 négyszegmérföldnyi tartomány az univerzum közepe – mely körül milliárd világok forognak? Istenért! Nyissuk fel szemeinket, vegyük hasznát eszünknek. Minekünk is mozdul-

nunk kell, akár akarjuk, akár nem, s nehogy hátrafelé nyomattassunk, *lépjünk inkább előre!*

Munkám tartalmából ki-ki azt fogja látni: hogy a végsőségeket s túlságokat gyűlölöm s békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesítni, s inkább a *lehető jót* akarom elérni középúton, mint a *képzelt jót*, melyet tán csak másvilágon lelendünk fel, levegőutakon. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni: *valaha mik voltunk*, de inkább átnézni: *idővel mik lehetünk s mik leendünk*. A *múlt* elesett hatalmunkból, a *jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló *reminiscentiák*kal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország – *volt;* – én azt szeretem hinni: *lesz!*

RÖVIDEBB ÍRÁSOK
1830–1831

LEVÉL BERZSENYI DÁNIELNEK

PEST, 1830. JANUÁR 15.

Legvalódibban tisztelt Hazámfia!

Méltóztasson ide mellékelt munkámat – mellyel már régóta kívántam kedveskedni –, habár tárgya nemigen kellemes s érdekes is, nyájas hajlandósággal elfogadni. Rég óhajtom a nagy hazafit személyesen Niklán felkeresni – s ha eddig nem történt, annak bizonyára nem a magam, de a közjó utáni fáradozás oka – azonban ezen évben rám nézve azon örömnek napja fel fog virradni – s addig is éljen boldogul.

Gróf Széchenyi István

Pest, január 15-én 1830.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

PEST, 1830. MÁJUS 10.

Pest, Május 10. 1830.

Április 16-án írt leveledet Bécsből jövetelemkor tegnap itt találtam. Hogy a *Hitel* miatt sárral dobálni, keresztre verni s elégetni fognak – vagy azt mondani, hogy más írta – én németül s német lélekkel írtam, s más fordította magyarra – vagy hogy vármegyei adminisztrátor akarok lenni s Leopold vitéze stb. stb. mindezekre, barátom! el voltam készülve; de arra nem, megvallom fájdalmasan, hogy az én munkám, mely természete szerint s tárgyai különfélesége miatt csak felszínes, egy mindenesetre rendesb s bizonyosan oly velős és mély értekezést s vizsgálatot elnyomjon, mint a Te könyved *lenni fog*, hidd el nékem.

Amiről Te s én gondolkozom – egy! s így nincs természetesebb, mint hogy észbeli magzatink meglepő hasonlatossággal

bírjanak. Egyébiránt azt hiszem: Te kötelességed az, hogy az igazat, mely szíved belsejéből forr, egyenesen kimondjad, habár azt mondaná is a buta sokaság: „engem utánozol"! Múlt országgyűlésén megint azt gondolták: „Te vezetsz, s Nálad nélkül nem érek semmit." Hadd fecsegjenek! Önérzéssel mondhatjuk, hogy elszakítva ki-ki önhelyét bétölti, de – s én ezt szívesen megismerem, s Te sem fogod tagadni – egymással ugyancsak többet érünk; minthogy egymás által nagyon is javultunk. És ha akarsz írni, amire kérlek s amit tanácslok, ne halaszd sokára, mert a *Hitel* életbe hozását ezen cím alatt: *Bírói zálog*, rövid idő alatt nyomtatva fogja látni a haza. Nemde nem olyan vagyok-e már, mint de Pradt, aki minden esztendőben rendesen egy könyvet ír? Magam is nevetem, de egyszersmind vigyázom magamra nagyon, „hogy kevesebbet ne *cselekedjek*", nehogy az angol a magyarrúl is mondhassa, „a francia sokat beszél, a német (magyar) sokat ír; mi pedig cselekszünk". De most menjünk más tárgyakra.

A bécsi versenyzés igen érdeklő volt. Esterházy Mihál megküldötte a három „napirendet"; ide mellékelve küldöm a negyediket. Liechtenstein V[encel] elkeseredett egészen; az én ménesbeli lovaim győztesek, úgymint: Manfred, mely 700 aranyat nyert; My Lady, Al Borak nénjének leánya; Fortuna, Arethusa leánya; Election (a tavali Phantom), mely igen jól megy az idén; Anne Bouleyn, Fancy leánya. Itt Pesten My Lady és Manfred fognak mindent nyerni. Károlyi lovai nincsenek jó karban, s így Cato magát nem produkálta. Közbevetőleg azt mondják: Cato ivadékjai szemeikben hibások, némelyeket magam is láttam oly állapotban; a Tieid milyenek? erre ugyan kellene vigyázni. Az idén leginkább tűnik fel, mit nem tesz a készítés.

Barátom, annyi dolgaim vannak, hogy röviden csak arra kérhetlek: iparkodjál idejőni minél előbb, s írjál, mert lakás Rád készen nem vár. Esterházy Károly megvette Forfeitot s egypár nap után megnyerte Arielt (egy igen szép angol mént *got by Phantom*), mely Mr. Perry által hozatott Bécsbe és kijádzatott. Privateer egy felséges ló stb. stb., mennek előre dolgaink! Egészségem sokkal jobb; van egy homeopathicai szakácsném, a

Te szolgálatodra. Gondold csak: június vége felé – de ez köztünk maradjon – Beszédessel itt hajóra ülök, s a Fekete-tengerig úszok a Dunán. Tán kapcsolásba hozom honunkat a tengerekkel! Merész gondolat; de elbírom. Isten Veled most, barátom, köszöntsed anyádat igen szívesen, s hidd el, hogy jobb akaród nálamnál nincs.

Köztünk maradjon a szó – leveled szinte hiúvá tett. Tasner barátom, aki ezen levelet írja – mert nekem egyszerre többet is kell cselekednem –, Téged nagyon szeret s köszöntet.

Széchenyi István

NAPLÓJEGYZETEK

1830. JÚNIUS 24.–OKTÓBER 30.

Dunaföldvár, június 24-én. Kora reggel útnak indultam a Fekete-tenger felé Pesten összerótt hajómon – amely úgy van megkonstruálva, ahogyan az első embereké lehetett. A hajón, ahol Földvár környékén ezt írom – 11 ember van. Én, Waldstein János gr[óf], Beszédes, a földmérő – 1 szakács, 3 inas, 4 hajóslegény. A hajó 500 pengő forintba került egy kis csónakostul. Konyhai províziók 10 pengő forint. – Készpénzben 1000 aranyat vettem magamhoz, utalványból pedig 10 000 pengő forintnyit.

Az idő pazar... szinte semmi szél – különben ugyanis nem haladhatnánk alkotmányunkkal. 2 földrajzi mérföldet *evezve* (két nagy evezővel) 3 óra alatt tudunk megtenni. A legrosszabb gőzhajó 1 óra alatt tenné meg ugyanezen távolságot.

A vízfolyás tökéletes... mindenütt elegendően mély.

Szándékom szeptemb[er] 2-án ismét Pesten lenni. Hogy ez így fog-e történni, a mindenható istenektől függ. – Egészen elaggottnak érzem magam.

Este 1/2 10 órakor megállottunk Földvár és Paks között. A szakasz, amelyen végighajóztunk, 14 földrajzi mérföldnyire tehető, és hajnali 1/4 4-től este 1/2 10-ig – *18 órányi* ideig tartott, míg megtettük.

Az idő gyönyörűséges volt. Némi légjárás – olykor széllökés,

de mindig ellenünk. – Az utazás hajónkon, melyet a *Desdemona* névre kereszteltünk, a csónakot pedig Forr[ay Júlia] és Waldstein miatt *Juliette*-nek, kellemetesnek ígérkezik – mivelhogy az idő jó – és *szélcsend van* – az étel-ital közepes... ágyaink – egyszóval az éjszakák fölöttébb kellemetesek. – Ám ha kedvezőtlen volna az időjárás, elátkoznók a *Desdemonát*. A legjobb az lenne, ha 6 evezős hosszú csónakunk volna, fedél nélküli etc., amilyen a Prinkipo-szigetieké – sátorral és szúnyoghálós angol ágyakkal. – *Hideget* reggelizhetnénk, és esténként 6–7 órát a szárazföldön mulatnánk – főznénk és aludnánk. Többet kellene kiállani, ám a jelen vízmagasságnál 18 óra alatt 14 mérföld helyett 36-ot tennénk meg. Ezt a fajta hajót azonban egyenest Törökországban kellene megépíteni – mivelhogy jelenlegi csekély intelligenciánkkal az Osztrák Monarchiában, Itáliát és a dalmát partokat kivéve másutt nem tudnánk létrehozni ily csodálatos alkotmányt, mi oly könnyen menne az eszkimóknak. Egész Magyarországon nem lelni egyetlen úgy-ahogy közepes hajót – sem nagyot, sem kicsinyt!

Festetics nagybátyám, ki járt Konstant[inápoly]ban, azt az észrevételt tette, hogy Pozsonytól egészen a Fekete-tengerig a Duna bal partja lapos – a jobb viszont emelkedő.

Paks és Tolna között, június 25-én. Hajnali 3 órakor kezdődött a nap. *Juliette*, mely valamelyest angolosan van felszerelve – és a 4 angol evező, hajlított evezőlapáttal igen nagy gyönyörűségünkre szolgál. Úszunk, és azután igen sokat evezünk.

10 óra tájban a 900–1000 ölnyi hosszú várszegi átmetszésen haladtunk át – 2 órányira Pakstól. Ezt Zichy F[erenc] gr[óf] királyi biztos és Beszédes kezdette meg... Kovách alispán leállította... úgyhogy Zichy letett róla... és 1829-ben Orczy Lőrinc b[áró] kir[ályi] biztos kezdette újra s végezte be. Igen jó munka. Van már a Dunán 9 átmetszés; Belgrádig Beszédes szerint még öt átmetszésnek kellene következnie.

Tolnában meglátogattuk Festetics Leót. 20 éves korában nősült meg – 3 gyermeke van – és sok adóssága. Silány egzisztencia.

Egészségem sokkalta jobb. Homeop[atikus] szert vettem be. Nem tudom, mi az.

Idáig szerfölött meg vagyok elégedve az utazásommal. Helyzetem roppant szórakoztató. Sokat gondolok Cr[escence]-ra [– – –].

B[eszédes] kellemetlen társ. Nagy embernek hiszi magát. Nevettem magamban, midőn a *Juliette* kormányrúdját tartotta – mely háromszor teljesen körbefordult!

Szégyelli bevallani! „Ezt vagy azt nem tudom." De ma, midőn úsztunk, maga is rájött... és zavarban volt, „amiért még beretválkozni se tud"! Elkezdte, hogy „Én nem tudok úszni, nem tudok lovagolni" etc. Elkezdte mondogatni: „Ő nem nemesember" etc. – Kár, hogy teljességgel híján vannak az ilyen emberek a külső máznak és a jó modornak.

Napirendünk szerint 11-kor *ebédelünk*, és 1/2 8-kor *vacsorázunk*. Ily módon reménylek népszerűvé lenni. Ha 11-kor reggeliznénk és 1/2 8-kor ebédelnénk, végünk volna.

A Duna helyenként nem sokkal szélesebb 120–150 ölnél – mélysége legalább az egyik oldalon mindenütt 6–7 öl. A víz esése roppant csekély. Igen jól lehetne ár ellenében is vitorlázni. Láttunk több ember vontatta hajót. 200 mázsát számítanak egy emberre. Napi bérük 15 bécsi garas. – NB. csak ha tudnak haladni – másképp, azaz ha szél miatt kénytelenek leállni, nem kapnak semmit. *És mégis örömest elvállalják e munkát.* Miféle konkurrencia hát *ilyen országban* a gőzhajó? Nincs ugrás a természetben. – Gőzhajó nem barbároknak – azaz „hazámfiainak" – való, hanem civilizált népeknek. A gőzhajót meg kell előznie: birtokos középosztálynak... bérlőknek, kik földjüket nem akarják elhagyni – hogy hajót vontassanak... nevelésnek, erkölcsiségnek – a jobb és emberhez méltóbb állapotok utáni áhítozásnak... annak, hogy szaga se maradjon a feudalizmusnak! etc.

Tolnán túl, Szekszárd magasságában (Budapest óta a legszebb fekvésű táj) egy körülbelül 200 ölnyi átmetszésen haladunk át, a korsóföldin – mely 1812–13-ban készült. Olyan, mint a Duna – a régi meder a kezdetén eliszaposodva, a véginél kis tó, mély, halban bő holtág.

A vízszabályozásoknál egyik végletből a másikba estek. Azelőtt egy *magános* malma útját állta az általános előrehaladás-

nak, mostanság – egy magános malmát – még ha az egyedüli vagyona is az illetőnek – kárpótlás nélkül gyakorta elbontják –, így az átmetszések alkalmával! Ezért megy Magyarországon minden oly nehezen, ezért van annyi *oppozíció* – ez csak természetes – hiszen mindenki maga kénytelen bőréért és birtokáért megverekedni – mivelhogy bölcs törvényhozás és megbízható végrehajtás – nem gondoskodik kellőképp minden egyes magánosról. – A vízszabályozásoknak, átmetszéseknek tehát csakis a tulajdon biztonságán és az alispán felelősségén etc. etc. kell vagy lehetséges voltaképp alapulniok – máskülönben minden homokra épül.

A kormánynak két gőzhajóval kellene rendelkeznie… és két gőzmeghajtású kotrógéppel.

1/2 11-kor Bajától néhány órányira kötöttünk ki. Tehát 19 1/2 órányit haladtunk – és víz iránt talán 11 földrajzi mérföldet tettünk meg.

Roppant kellemetlen éjszakánk volt. Minden óvintézkedés dacára csaknem fölfaltak bennünket a szúnyogok. B[eszédes] azt mondta „Engem soha szúnyog még meg nem csípett!" Kinevettük.

Mohács és Kiskőszeg között, június 26-án. Hajnali két órakor indultunk el. Délben Mohács környékére értünk. Este 10 óra tájban Apatinnál kötöttünk ki hajónkkal. Egészében 19 órát dolgoztunk – és aligha tettünk meg többet 12 földrajzi mérföldnél. – Négy vadrucát láttunk eddig! – Utunk oly kellemes, aminő csak lehet… A Duna fenséges. – A part jobbról imitt-amott igen bájos – pittoreszknek sehol nem mondható – balról valóságos pusztaság. Az idő pompás… némi ellenszél fú.

Sokat úszunk, és nagy örömünk telik *Juliette*-ben. B[eszédes] ízig-vérig hidrotechnikus, se szeme, se érzéke semmi egyéb iránt. Mindent a fizikára redukál; olyan németet beszél, hogy kólikát kapni tőle. – *Vál*t mond *weil* helyett, és egy szép egyenes *szigettelen* Duna-szakaszt „szép fickónak" mond… Sokat beszéltem vele a mágnások és a nemesek közti különbségről. – Hogy kinevetik, mondta, az olyan főispánt vagy adminisztrátort, ki se deákul, se magyarul nem tud… Én erre azt válaszoltam neki „Hogy kinevetik a szalonokban az összes olyan

alispánt etc., mégpedig joggal, kik oly tudatlanul, oly ügyetlenül, oly hóbortosan viselkednek – hogy finomabb társasági életre teljességgel alkalmatlannak minősíttethetnek". Széltében-hosszában erről a kérdésről... Ez a divergencia kirekesztőleg célirányos és praktikus nevelés által térhet a kellő kerékvágásba.

Kiskőszegnél partra szállottunk – NB. mindig *Juliette*-tel, mert *Desdemona* (melyet kedveskedésből B[eszédes] néha *Testemonerli*nek nevez) folyton tovább úszik, kivéve néhány éjszakai órát – hol egyenest, hol ferdén – és igen sokszor egészen megfordulva is. A legsilányabb alkotmány, és fölöttébb használhatatlan, hacsak minden elemek össze nem tartanak, „hogy tetszelegjenek és kedveskedjenek neki". – Néha, miként észleltem, egy-egy holt fadarab úszik el mellettünk, mégpedig gyorsabban, mint mi. – Kiskőszegen húst vásároltunk, meg roppantul savanyú meggyet – és igen hűs kútvizet ittunk, ami nem kevéssé felüdített. Az embereknek „fogadalmi napjuk" volt... amolyan ünnepük – hogy az isteneket *nem dolgozással* és *semmittevéssel* termékenyítő esőre bírják! A férfiak vadul, szemükbe lógó hajjal, üres fejjel meredtek maguk elé... A leányok bujáak és szépek voltak – egy 14 éves kis feketét – igen szűk szoknyájút... és hófehér fogsorút egészen megkívánok.

A víz átlátszó tisztaságát, utunk csendjét sokszor semmi, még az evezők egyszerű csobbanásai sem zavarták; csupán a hajóvontatók önmagukat vagy lovaikat nógató monoton kiáltásai. Szomorúan elrévedeztem azon, mily hátra vagyunk még! Elhinné-e egy a[ngol] farmer vagy egy jenki, hogy a magyar paraszt – ama föld lakója, mely magát boldognak és nemesnek vallja, olyan helyzetben és szellemi állapotban van, hogy barom módjára önkéntesen hajót vontat – mely foglalkozás ellen talán még az utolsó rabszolga is fellázadna!

Erdőd és Vukovár között, június 27-én. Hajnali 2 óra tájban oldoztuk el a hajót. 1/2 9 órakor a tisztább vizet hozó Dráva torkolatához értünk. Megfürödtünk ebben a vegyítetlen vízben – habár a hajósok lebeszéltek bennünket, mondván, hogy óriási halak vannak benne. Nem sok félnivalóra látok okot az efféle locsogásban – és mindig a tudatlanság és az egyszerű emberek

természetes gyávaságát és félelmét látom benne; próbául mindazonáltal egy font marhahúst akasztottunk egy háromölnyi hosszú zsinórra.

Gyönyörű idő volt; habár a nap hevesen tűzött, és első ízben kezdtük érzékenyen érezni kellemetlen hatását. Szlavóniában, Verőce vármegyében – melynek igen kies partja van –, kiszállottunk, hogy megszemléljük Erdőd omladozó várát. Újlakié volt egykor, ki Szlavónia, Bosznia és Szerbia egy részének ura volt – a zászlósurak közé tartozott. A család kihalt vagy elszegényedett – ki tudja, s a mi zászlósuraink most – Amadé, Zichy, Eötvös etc.! Reorganizálni lehet-e oly testet, mely, minő Magyarországé, olyannyira elsatnyult? Szívem, érzésem, vágyaim és reményeim azt mondják: *igen* – értelmem, ítélőerőm azt mondja: *nem!*

Később Vukovárnál szállottunk ki újra a Szerémségben. Ez a hely kiváltképp megnyerte a tetszésem. Annyi fa, annyi zöld, oly dús és rendes, hogy nem ismerem párját Magyarországon. B[eszédes] ellenkezett, és bájos helységek gyanánt Pápát meg Veszprémet citálta! – a legjózanabb magyar is vak és valamelyest hencegő. Az éjszaka nagyon szép volt és kellemes, és *Desdemona* szakadatlanul úszott tovább.

A folyamszabályozásnak stb. országgyűlési tárgynak kell lennie. Félre minden teoretikus fejtegetéssel... meg hogy menynyiben a király jogai etc. – Cselekedjünk inkább.

Sem valamiféle társaság, sem az Építési Igazgatóság etc. nem szabályozhatja a Dunát – ez egy országgyűlésnek kell hogy tárgya legyen.

Banostor és Futak között, június 28-án. Hajnali 4 órakor Banostor magasságába értünk. Átszállottunk a *Juliette*-re, és jót mulattunk egy német halászon, kinek beleakadtunk a horgaiba, s ő lamentált ugyan „zsinegei" miatt, de félt odajönni hozzánk – s kikötöttünk Ófutakon... gyalog Újfutakra mentünk – és reggel 6 óra előtt meglátogattuk Forray b[áró]t!

Nem maradtunk soká, és hajón Péterváradra mentünk.

Desdemona reggel 10 órakor érkezett meg Péterváradra, tehát Apatintól az említett erődítményig 32 óra alatt tette meg az utat.

A szél alaposan megélénkült, *Desdemonát* úgyszólván odacsapta az újvidéki parthoz – ahol legénységünkre úgy találtunk, amint a hajót éppen derékig vízben vontatta. – Elmentem Siegenthal táborszernagyhoz, de nem találtam a helyén – tőle Grammont altábornagyhoz, ki tovább expediált – egy törpe, egy inas és egy öreg hadnagy egészen nyersen reám rivallva kérdezte: „mit akar itt, kicsoda ön"... végre rátaláltam Abele altábornagyra Eltz grófék árverésén – süket fickó, örökké ír – állítja a merev parókás báb, Grammont – „düledezik az egész. Még egy töröknek is könnyű volna bevenni."

Hányszor hallom a felemelt sóárat, mintha mindenkinek hatáskörébe tartoznék – etc.

Újfutakra mentünk. Bizonyos Heinrich Schmied nevű paraszt mellett ültem, aki robotosként fuvarozott az uradalomban. Sokat beszéltem vele az uradalomról, megyéről etc. Tiszta, egészséges természet. Jólesett – egy egyenes, romlatlan, *félre nem nevelt* emberrel beszélhetnem. – Dicsérte nekem Latinovich főszolgabírót – mindenféle jót mondott Forrayról etc. – és azt állította, hogy az adót etc. fizetniök *„elviselhető"*, nem ad okot panaszra – csak dolgozni kell etc. A futaki uradalom mintegy 800 teleknyire tehető. Németek, magyarok, rácok. Nem nagyon keverednek... és amilyennek Schmiedet találtam – *őszintén és nem magyarként szólva*, nem lehetséges, hacsak azt nem akarjuk, hogy *sötét legyen*, hogy egy kulturált és ésszerűen civilizált német paraszt egy vad, nyers, tudatlan, szitkozódó lótolvajt utánozzon. – Hogy magyarosítani lehessen, a magyarságnak uralkodó tényezővé kell válnia. Hogy a magyar, vagyis jobban mondva a „magyarság" elérheti-é a németséget – és el is hagyja-é, ez kétséges; minthogy aminő mértékben gyarapodik a magyar, azonképpen, ha nem még nagyobb mértékben terebélyesedik a német intelligencia. Schmied olyan értelmesen beszélt gazdálkodási módjukról, a földek fogyatékos elosztásáról... az iskoláról etc., hogy elcsodálkoztam rajta. „Elvégre emberek módjára akarunk élni, nem pedig úgy, mint az állatok." – Csupán a fölény talál utánzásra. Ezt-azt bizvást megtanulhat egy angol a magyartól, de mindent egybevéve a magyarnak kelletik az angol iskolájába járnia – és ez nem ízlés dolga –

hanem axiómákon alapul. „A kormány etc. – nem, nem – a tudatlanságunk az! – a műveletlenség!"

A futaki házat az öreg Hadik építette. Jó lakás. Pompásnak találom az inasok kettős szobáit. Forray elvitt bennünket a szerémségi Cserevicsbe. Sajátságos, Magyarország csaknem legkevésbé tetszik nekem mindazon országok közül, melyeket ismerek. Ha Sopronból Bécsbe utazom, az ausztriai rész jobban tetszik, ugyanígy ha Pestről megyek Bécsbe – és csinosabb is sokkal. Midőn Sárospatakon át Lengyelországba mentem – Duklán által –, kiváltképp feltűnt nekem Lengyelország kultúrája – összevetvén a mi barbárságunkkal. Ugyanezt éreztem, midőn Nagyváradról Feketetón által Erdélybe utaztam. – Két évvel ezelőtt Horvátországban kivált a Sziszektől Zágráb felé vivő út bűvölt el – és ugyancsak *megijedtem* a poros, hamuszürke, rendezetlen pátria láttán, midőn Zákánynál tulajdon birtokaimon ismét földjére léptem. – Ezúttal ugyanígy éreztem – habár szívesen meggyőztem volna magam az ellenkezőjéről – és a Szerémség, a vidék zöldje, buja tenyészete, a jó utak, eleven sövények, bájos házak etc. olyannyira kontrasztban állottak az „Extra Hungariam etc." földjének árterületeivel és műveletlen síkjaival, hogy mélységes bánat lett volna úrrá rajtam – ha a végzet hatalma s nem a mindennél felkavaróbb butaság tartana bennünket lealacsonyultságunkban. [...]

Zimony és Dubovác között, július 1-jén. Napfelkeltével felkerekedtünk [Zimonyból]. Angol ágyastul és szúnyoghálóstul felfaltak a rovarok.

Sokat beszéltem B[eszédes]sel a Duna szabályozásáról – Kolowrat volna rá a megfelelő ember.

Ha teljesen rendben volna az Elbának vagy a Moldvának az összekapcsolása a Dunával, akkor a Duna szabályozása leginkább a cseheknek használna.

Ilyen értelemben kellene vele beszélnem. NB. ha a császár befolyásával vagy jobban mondva hatalmával és akaratával rendelkeznék!

„Az Ön helyzetében hagyjon föl azzal, hogy csak cseh legyen – a gépezet egészének a javát kell szem előtt tartania. Mint

olyan, nem hiszi el ön, hogy legszentebb kötelessége kirekesztőleg Ausztria mai és tartós jövendőjű hasznán munkálkodni – hogy ezért nem arra van szorítva, hogy a törökök és az oroszok hasznát mozdítsa elő, hanem kirekesztőleg Ausztria boldogságát. Más országok – és miniszterei majd gondoskodnak magukról...

Önnek *Magyarország adózóképességét* kell megnövelnie... Hogyan? A Duna szabályozásával!"

Ennek országgyűlési tárggyá kell lennie. Ez növelné a hungarizmust.

A dolog 3 részre oszlik.

1° Arra a haszonra, amely azáltal keletkeznék, hogy a Duna jóval mélyebben feküdne. B[eszédes] szerint a Vaskapunál 36 öllel... Bécsben 1 öllel. És így Magyarország legtöbb vize szabályozva lenne. A levegő jobb. Szántóföld, legelő etc. több. Nem volna mocsárláz.

2° A kereskedelem hasznára – vagy legalábbis a jó közlekedésre.

3° A civilizáció hasznára. Magyarország végre kapcsolatba kerülne más népekkel. Most egy zsákban élünk!

Igen ám, de hogyan eszközlendő a végrehajtás?

1° Ki vigye végbe?

2° Ki fizesse?

Ad 1um Én! – Egy bizottmány, mely csupán erre jelöltetik.

*Ad 2um Subsidium*ok.

Nobile – Rauchmüller etc. etc. a szavak embere. Ide férfiak kellenek. Az országgyűlésen iktassák törvénybe, *hogy ennek meg kell történnie* – a *hogyan* a sorsára bízandó.

Milyen címen kérni *subsidium*okat? „Hogy minden földbirtokos nyer általa – mert mindegyiküknek kárt okoz a víz."

A legtöbb dolognak a világon biztos adatok és célszerű előkészületek nélkül látnak neki, háborúnak, kereskedésnek etc. etc.

Nem volt sem hidász, sem sajkás Galacig – talán Orsován akad egy-kettő.

Ha a magyar rendek saját zsebükből szabályoznák a Dunát az egész Monarchia számára – még lehetne valami Magyarországból. Halhatatlanná válna – emberi értelemben! – Ennyi

nagyságot azonban a mi porunkban, a mi mocsarainkban nem fogunk találni!

Istenem, ha csalódnám!

A. A Dunát szabályozni kell – B. és aztán egy híd, és nem fordítva!

A szabályozást a Vaskapunál sziklarepesztésekkel s ugyanakkor benn az országban átmetszésekkel kellene véghezvinni. Az előbbit *subsidium*okból, az utóbbit azok által, kik a dologban érdekeltek. A felemelt sóárat említeni sem szabadna – mert ez veszélyesebb, mint Venus Vulgivaga... Mindenki magának akarja.

Zimonyban vámot kellene fizettetni, hogy ne állíttassunk meg lépten-nyomon, mert ez megmérgezi a kereskedelmet.

Hogy azonban a Vaskapunál szabadon lehessen dolgozni – mert Krieg tervezete fabatkát sem ér, mert... a rendeknek önként kellene kérniök királyukat – hogy ebben az ügyben tárgyalhassanak. Ha erre elutasító választ kapnának, akkor a magy[arországi] nép még szorosabban – (vagy igazán „szorosan") összekapcsolódnék mindörökre a császári házzal.

Oly politikusok mindenben – erődítményeket akarnak majd építeni. Ez hadüzenet...

Kolowrat gr[óf]; azt hiszi ön, hogy nem szabad görbe úton járni – ha az egyenesen nem megy semmire? Szabad-e megcsalni az embereket boldogságuk érdekében?

Az emberi fajta szégyenletes tulajdonsága, hogy gyakran csalni kell, a boldogtalanság megakadályozásáért.

Nemes misztifikátornak kell lenni, hogy használhassunk.

Életre-halálra szövetkeznünk kell Oroszországgal – Franciaország, Anglia etc. ellen... Kontinentális rendszer etc. Ezt kell tennünk ténylegesen vagy látszatra...

Szerbia partjait nagyon szépnek, bujának, üdének találom, végig csupa fa [_ _ _].

Dubovácon kikötöttük a *Desdemoná*t. Kétszer megfürödtünk a Dunában. Üdítő szellő fútt... Az éjszaka nagyon kellemesen telt. Mielőtt Dubovácra értünk, egy határőrtisztekkel teli bárka haladt el szorosan mellettünk – szemlátomást nagyon

vígan voltak... duda volt náluk – és a „*Brüder fein*"-t énekelték. [...]

Galac, július 26-án. Ma egy patikus „bécsi oldat"-ot adott be nekem. 6-szor hatott, és halálosan gyenge vagyok.

Betegségem egész lefolyása jelentékeny esemény egész életemben; mert vagy meghalok – vagy gyökeresen meg kell változtatnom egész életmódomat. Ó, egész elmúlt életem oly tisztán, oly világosan jelent meg előttem! Minden vétkem, bűnöm – és ostobaságaim! Fel fogom jegyezni valamennyit – s mindazt, mit agyam a szenvedések közepette világosan tudtomra adott – tisztességes emberként véghezviszem.

Beszédes beteg – éspedig pusztán attól való féltében, hogy beteg lesz. Seva jobban van, a szakács szintúgy – most Semodanon kezd kitörni a láz. – Hetünk közül ez idáig Waldstein és Joseph van teljesen jól!

Iszonyú – de elviselhetőbbek szenvedéseim – ha látok másokat is szenvedni.

Egy Konstantinápolyba tartó zentai hajó fog fölvenni bennünket. Szent Györgyről van elnevezve. Néhány nap múlva fogunk behajózni. 90 aranyba kerül az út. Mindenki azt mondja, hogy 3-szor annyit fizettem, mint amennyit kellett volna. – Ha visszanyerem egészségem, ez a tengeren fog megtörténni. – Most olyannyira fel vannak ingerelve az idegeim – hogy egy tücsök, mely belopózott szobámba – egyáltalán nem hagyott aludni.

Egyetlen napot sem hagyni elmúlni deákul tanulás nélkül.

Július 27-én. Valamivel tűrhetőbb.

Július 28-án. Egy kanál tésztával ismét teljesen tönkretettem magam. A szakács sokkal rosszabbul van, és nem tud felkelni – hasonlóképp Semodan.

Július 29-én. Úgy vélem, kicsit jobban vagyok – láztalan vagyok – egyáltalán nem fáj a fejem – de a szívem összeszorulva, és a gyomromban egy kő. Oly kedélytelenül, oly nem jól érzem magam!

Embereim rosszabbul vannak. Beszédes epét hány jócskán.

Éppen most értesülök arról, hogy a legjobb úton 24 óránál

hamarabb Bukarestbe juthatni. Onnan, hol akad bőséges ápolás is, nincs messze és egészséges vidéken található a karantén – és 4 hét alatt a lehető legkényelmesebben Pestre érhetnék! Mily csábító! Mindamellett *„nunquam retro"!* Úgy festene, mintha elriadva, vesztett csata után, leforrázott kutyák gyanánt *hazaoldalognánk;* inkább szenvedünk vagy meghalunk. Le *kell* mennünk a Fekete-tengerre! és hogy még sokat fogunk szenvedni, afelől semmi kétség – minthogy hajónk, a *Szent György* bűzös vén barakk.

Ha végiggondolom betegségem egész történetét, két jellemvonás ütközik ki rajtam élesen: gyengeség és türelmetlenség! Az első tulajdonság szószátyárrá tett, és bizalmasommá tette W[aldstein]t; a másik növelte bajomat, és valóságos ostorává lettem minden emberemnek, kiket vérig sanyargattam.

Közöltem W[aldstein]nal [_ _ _].

Lázam hőrohamaiban – melyeket fokozott a hely, ahol voltam, és melyek ténylegesen a legszerencsétlenebb és leggyötrőbb pillanataimat tették, miket valaha átéltem – világosan és tisztán megjelentek előttem életem tévedései – továbbá a számtalan ostobaság, miket elkövettem – melyek azonban nekem magamnak és egyedül nekem okoztak kárt.

Mindenekelőtt a rák őrli szívemet [_ _ _].

Mindebből könnyű kitalálni, minő bánatot okoztam apámnak, anyámnak, Louise sógornőmnek – kiknek végét alighanem nem kevéssé siettettem is ezáltal.

Anyámnak néhány nappal halála előtt jelenetet rendeztem Pál fivérem miatt – s ez csaknem ájulásba döntötte.

Ami hibáimat és, itt nyugodtan mondhatom, szerencsétlenségemet illeti – minthogy én magam nagyon keveset avagy semmit sem tehetek róla, [_ _ _] úgyszólván akaratlanul műveltem. Ezeken a szirteken futott zátonyra az életem. És itt bukkanok rá lelkem és testem rothadására. Ez viszont idegeimen, gyengeségemen múlott, s mindama betegséganyagon, mely bennem rejlett, midőn görvéllyel, kettős ízekkel és kettős sérvvel világra jöttem.

Ebből a bajból fakadt minden – jellemem állhatatlansága – a rendszertelenség etc. – mert hányszor zuhantam önhibámon

kívül ama szakadékba, hol megvetni tanultam egész lényem. Eltékozoltam életem tőkéjét, akár egy kétségbeesett, ki érzi, hogy napról napra fogyatkozik a veleje. Nem mertem szembenézni a jövendővel, mert nem láttam, vagyis nem sejtettem mást magam előtt, csak „a kétségbeesés óráját, melynek egyszer bizonyosan ütnie kell". – És ha voltak tűrhető pillanatok az életben, miket talán sokan irigyeltek – azok voltak, melyekben megfeledkezhettem nyomorúságomról. És hogy harcoltam-e azért, hogy megszabaduljak e balvégzettől, a Mindenható Isten a megmondhatója! – Vissza is fojtottam esztendőkön át – de egészen sohasem lehetett – és még most is éberen kell aludnom – hogy ne egészen nyomorúan és létezésemet elátkozva kelljen felébrednem!

Így elcsigázva és kiszikkadva, amint vagyok, darabos kézzel és agyonhajszolt lábbal – odáig vittem [_ _ _]. Nem alávaló gazság-e ez?

De Isten hatalmas!

Ekkor azonban következik ama számtalan ostobaság, melyek egyedül reám hatnak vissza.

A lipcsei csata alkalmával regényt komponálok – elvágták az utamat, lelőtték a lovamat – aztán előadom Schwarzenbergnek, Metternichnek és aki csak kíváncsi reá – egy szó sem igaz belőle... Csodálkozom, hogy mint pimasz hazudozót nem taszítottak ki – hogy az emberek még megtűrtek társaságukban és érintkeztek velem.

Hogy sikeremmel [_ _ _] kérkedtem, még részletekbe is bocsátkoztam.

Végül, mérhetetlen hiúságomban, bizalmasan megvallottam ezt a dolgot Schwarzenberg hercegnek – aki egyébiránt a legnemtelenebb módon visszaélt vele.

Párizsban, midőn Vincent tábornoknál Pozzo di Borgóval ebéd közben arról a védelemről beszélgettem, amelyet az angolok a törököknek nyújtottak – miről *NB*. én úgyszólván semmit sem tudtam –, és az asztalon át az éles hallású Sir Charles Stewarttól oly nyers leckét kaptam – hogy csaknem az asztal alá estem tőle.

Milánóban, midőn svadronomat gyalogosan vezényeltem,

belesültem – és legszívesebben a föld alá süllyedtem volna! etc. etc. etc.

Mindebből és még sok egyébből, amik köteteket tennének ki, lázam hevében azt a tanulságot vontam le, hogy hazatérésem után – ha egyáltalán hazaérek – „számot kell vetnem magammal", tulajdon *„Nosce te ipsum"*-om alapján.

Az első az volna, [_ _ _] – és ez talán házasság útján. Éspedig Battyhány Vince valamelyik lányával. Egyszer már el kellene kezdenem magamnak és feladataimnak élni etc. [...]

Plovdiv, szeptember 22-én. Filippopoliszba. Akárcsak a minap Drinápolyban, itt is megfürödtem a török fürdőben. Nagyszerű érzés... különösen, ahogy nyomkodják, dögönyözik, nyújtóztatják az embert a fürdőszolgák. Nálunk ezt távolról sem tudnák ilyen jól csinálni. A nemzeti szellem kell hozzá. Módszeresen, pedánsan kell az ilyesmiben eljárni – nagyon fontosnak és komolynak kell tartani a dolgot... Nálunk csak felületesen művelnék – miként, sajnos, annyi minden mást is.

Gondolatok...

Csak ott mennek jól a dolgok – ahol például a szabó, a szappanfőző – a cukrász etc. és mindenki más is meg van győződve róla, hogy az ő iparán, az ő üzletén fordul meg az állam sorsa!

Amaz óra, melyet a forró fürdőből kijövet – a magas, levegős – de nem huzatos – és félhomályos török előcsarnokban egy tiszta, puha ágyon fekve tölt el az ember – s közben tiszta nargilét szív jó tümbökkivel, s megiszik egy-két csésze török kávét – emez óra annyi élvezetet nyújt, aminőt máskor csak több kellemesen eltöltött nap együttvéve! Ez a kellemes bágyadtság – az idegek elernyedése – minden izgalom teljes hiánya olyan érzés, amit nem lehet leírni. – Szilárdan eltökéltem, hogy ilyen fürdőt Budán, Pesten és nálam is létrehozok. A magamfajta ember számára nem tartom *ártalmasnak*, ha ritkán él vele – tisztaság eszközlésére pedig kiválóan alkalmas – kövér emberek számára viszont, kik hízásra hajlanak, mint Wesselényi, Károlyi Gy[örgy], rendkívül egészségesnek tartom.

Filippopolisznak az a híre, hogy szép a fekvése – nos, én nem így találtam. A khan, miben laktunk, ez idáig a legnagyobb – de távolról sem a legtisztább szállásunk volt. – Seva állapota rosz-

szabbodott – az elmúlt éjjel felszakadt az ere – sokat vérzett – míg észrevették. Orvost hívattunk. Ám Seva nem volt magánál, nem is tudott beszélni – nagy zavarban voltunk, mit csináljunk vele – úgy látszott, mindenképpen itt kell hagyni. Azt remélem, hogy a pihenés és a nyugalom hamarosan talpra állítja majd az erős fiatalembert. – Este 8 órakor azonban meghalt – és mindent egybevéve úgy látszott, hogy sem sokat nem szenvedett, sem pedig oly közeli végét nem sejtette. – Isten rendelése – ki hitte volna, hogy közülünk az úgyszólván legegészségesebbet – aki néhány napja viruló állapotban távozott Konstantinápolyból, Filippopoliszban fogjuk eltemetni. Embereimet s általában mindannyiunkat nagyon megrendített ez az eset. Mély hatással van az emberre, ha idegen országban megfosztatik valakitől, ki mindennapi környezetéhez tartozott. Midőn a szegény ember, kit mindazonáltal irigyeltem, ott feküdt élettelenül, azt mondottam – minthogy betegsége valóban túlontúl sebesen zajlott le – „ki tudja, nem volt-e pestises". Ijedten rezzentek összse mindnyájan. Seva egész betegsége során egyáltalán nem viselkedett pulya módra – hanem nagyon is keményen – és végig feltűnő gyűlöletet tanúsított a szakács, Weichselberger úr iránt. – Másnap reggel átadtuk a filippopoliszi katolikus főpapnak és – jóval azután, hogy málhánk már elment – felkerekedtünk.

Bazardzsik, szeptember 23-án. Tatár Bazardzsik felé. Ennek a szegény taljánnak – kit mindig hátra akartam hagyni – kellett hát e magyar expedíció áldozatául esnie! Céljaimnak nagy hasznot hajt ez az esemény. – Utazásom *komolyabbra fordul* – ki fogok engesztelődni számos ellenfelemmel és ellenségemmel. – Ezenfölül deák nyelvtanulásom szempontjából rendkívül kellemetlenül érintett, hogy egy olasz volt a közelemben – mert nagyon is éreztem, hogy sohasem jutok a latinban a tökély valamely fokára mindaddig, amíg teljesen el nem feledem az olaszt. – Pedig meg kell még tanulnom a holt nyelvet, hogy ellenfeleimet csendesen elaltassam, és honunkból annál könnyebben kiűzhessem, ami holt. Életre van szükségünk – és átok reánk minden holt szerv! – Most tehát [_ _ _], C[aroline], Károly főher-

ceg, az öreg Z[ichy] Károly etc. mellé még Seva járul, ki gúnyt űzött [_ _ _] kapcsolatomból. [...]

Niš, szeptember 27-én. Nagyon korán indulás tovább Sharköyből. Egy begiren, postalovon ültem – szívesen látnám az istállómban – igazán el voltam tőle ragadtatva. A legjobb volt, melyen idáig ezen az úton ültem, és ez sokat jelent, mert többségük nálunk igásló gyanánt (póninak ugyanis túlságosan nagyok), testvérek közt megérne 50 aranyat = 1800 piasztert, itt viszont *megfelelő* vevőnek – nekem 4-szer, 5-ször annyit kellene fizetnem – legföljebb 200–300 piaszterbe kerülne.

Mielőtt Nišbe ér az ember, ahol Ó-Szerbia kezdődik – egy tornyot látni, mely a maga nemében a legkülönlegesebb, mit láthatni. Befalazott emberfőkből áll – az utolsó előtti forradalomban kivégzett szerbek koponyáiból! Iszonyú látvány! Ilyen előzmények – ilyen iskolák és tapasztalatok képezik a szerb egység alapját! És annak, hogy az országban összetartás van, és nincsenek előítéletek. – Ilyen keserű vérforrásból, mely a függetlenségért ontatott – előbb-utóbb szabadságnak és boldogságnak kell fakadnia és fog is fakadni Szerbia számára. Mi Magyarországon kutya-macska módjára élünk, és apró-cseprő gyűlölségeink és torzsalkodásaink miatt elfeledjük a közjót előmozdítani, minek felvirágzása tisztességet és hasznot hajtana számunkra. A balsors iskoláját – mit mi is kijártunk, habár kevés haszonnal – elterelte figyelmünkből a rohanó idő – a hosszú évekig tartó biztonság lagymatagokká és renyhékké tett bennünket, s a függetlenségért és a fennmaradásért kiömölt vér nem volt eléggé tiszta, mert „egy elpuhult osztály privilégiumaiért" folyt, nem pedig „az ország közszabadságáért". Ezért bosszúért kiált – és nem hoz áldást!

Minő tárgya volna e torony egy költeménynek. A sok jajszó és siralom, mi benne elnémult etc. etc. etc. [...]

Pest, október 29-én. Ebéd Károlyi Gy[örgy]nél, több *nyakas követtel,* akik meglehetős merevek és hidegek voltak hozzám. A *Hitel* nem nyerte el tetszésük. Istenem, ha tudnák, hogy lenézem és megvetem őket! Est[erházy] M[iská]nak szcénája volt Wess[elényi]vel, sejtelmem sincs, mi lesz ebből!

Ebéd előtt hivatott a nádor. Rendkívül előzékenyen fogadott

– leültetett, „gróf úr"-nak szólított és kikérdezett. Nyíltan beszéltem, általános gyónást tartottam arról, hogy mit akarok etc. etc. etc.

„Pesten koncentrálni, mert a megyei alkotmány a mi szégyenletes oldalunk – ezért: lóverseny, kaszinó etc. etc. etc."

„Szívesen bírnék befolyással a Szépítő Bizottságban etc. – csupán végrehajtani akarnám – mit ő parancsol..."

„Krízist látok közeledni. El kellene törölni a *fiscalitas*t etc."

„Növelni akarom Magyarország adózó- és védelmi képességét – ezért a császár *grata persona*jának vélném lenni magam" – etc.

A legnagyobb összhangban váltunk el – miután egy óra hosszat marasztott magánál. „Ezt a beszélgetést folytatnunk kell."

Z[ichy] K[ároly] egy óránál is tovább várakozott az előszobában. A főherceg a legelőnyösebben nyilatkozott rólam, s ezt Z[ichy] K[ároly] visszamondta nekem. Midőn az utóbbit kérdeztem, ugyan ki lesz Somogy vármegye főispánja, azt felelte: „Nem tudnék mást, csak téged."

„Az Akadémia dolgában ([így a] főherceg): beszéltem őfelségével – és nincs semmi kifogás."

Batthyány herceg engedett rábeszélésemnek, hogy egyelőre maradjon az Akadémia igazgatója.

Estély [_ _ _]nál – és hogy kihűltem – a legnagyobb nyugalommal tudok [_ _ _] nézni.

Egészségem mindenestül sokkal jobb, eltekintve puffadt hasamtól – ez azonban alighanem attól a tömérdek ételtől van, amelyet a legnagyobb falánksággal nyelek el.

Mett[ernich] azt mondotta a könyvemről: Könyve sokat ártott önnek a magyar közvéleményben – de azért is készült, hogy sértsen – hisz mi sértene annyira, mint az igazság.

Éjfélkor elutaztam és másnap,

30-án reggel Bécsbe érkeztem. Lajos bátyámnál szálltam meg... Egész nap szaladgáltam és egy csomó dolgot rendbe tettem.

LEVÉL BERZSENYI DÁNIELNEK

POZSONY, 1830. NOVEMBER 7.

Édes Berzsenyim!

Nagyra tisztelt Hazámfia és Honunk valódi Dísze!

Nem mondhatom, ismeretlen válaszolok augusztus 15-én írt becses soraira, melyeket néhány nap előtt találtam csak cenki jószágomon. Ismerem, és mondhatom, ugyan jól Nemzetem azon dicső Lantosát, kivel más nemzet kérkedne; ha nem is látám soha is – annál többet érzettem, vágytam és nemritkán felemelkedtem véle dicsőbb hazákba, ahol gúny, irigység, ellenségeskedés idegen! Önérzéssel mondhatom: „Rokonok vagyunk!"

Gróf Mailáth Jánoshoz szóló ódáját nagyra becsülöm és ugyan jól tetszik; de befejezését mindenesetre változtatni kell, ha sajtó alá bocsáttatna vagy, mint itt rebesgetik, az 1831-iki *Aurorá*-ba felvétetne.

És itt engedjen nyílt szívvel beszélnem és mint praktikus ember praktikus férfihoz szólnom. – Gróf Sándorral való *összehasonlítás* legártalmasabb; a rám ruházott név pedig, ti. *a diadal fia* legnevetségesebb következtetéseket fog szülni. Sándor előre tudta, nyerni nem fog – mert lova nem oly sebes vala, mint az enyim, és csak nagy nehezen bírtuk rá, hogy lovagoljon, és szinte meg is bánta, mert az otromba s tudatlan pesti nép azt jó lovagnak tartja etc. etc., aki nyer, azt pedig bolondnak, ki hátramarad – noha nemritkán a sebesebb lovon ül a tudatlan és győz – az igen ügyes s eszes pedig hátramarad. – És így, ha nem akarjuk kisded ültetéseim hervadását kevés évek után tapasztalni, Istenért, ne sértsük az ember természetébe belenőtt kis hiúságokat, melyek a szebb lelkűekben sokszor csudát művelnek – közönségesen pedig elkeserítik stb.

Már a *manuscriptum* is sokat ártott nekem utóbbi céljaim elérése végett – s hát ha még kinyomtatnák? – Berzsenyi pedig ártani – előre törekedésimben gátot vonni bizony nem akart s nem kívánt. Eztet tehát kérem, édes Hazámfia, egészen hagyjuk el.

Ami pedig szegény elsovánodott sárga személyemet illeti –

ifjú abban a lélek és erős, de tokja annál hitványabb. És egy oly országban, melyben csak kevés évek előtt – és sok helyen még most is – a testnek és nemritkán a hasnak köszönte némely vice-ispány stb. választatását s tekintetét, és szinte csak az izmos, erős s jól hizlaltra illett a derék ember nevezet, éppen oly nevetségessé és gúny tárgyává lehet olyan valaki, mint én a „diadalfi" titulussal, mint leipzigi ütközet után inkább kacajra, mint szánakozásra gerjesztett egy sínlődő francia katona, kiben alig vala élet, s reszkedve s bágyadtan azt felelé kérdezőinek, kik tudakolák, mily ezred tagja légyen: „Én, urak, a *halhatatlanok* légiójához tartozom." (Tudva van, hogy Napóleon állított *La Légion des Immortelles*).

És ha látna, édes Berzsenyim, mily gyengén lakik – kivált most, törökországi utam után – lelkem lankadó testemben, maga is bosszankodna, ha némely ellenségim, kik azt mindjárt felfognák *nevetségessé tételem végett*, mindenütt, ahol látnak, azt hallatnák: „Íme, nézd, itt mozog a *diadal fia*."

És így, ha csak egy kevéssé szeret s ártani nem akar, nyomja el, ha lehet, még emlékezetét is a *diadal fiának*.

Ezeken kívül még azon négy verset sem kedvelem, ha igazán szólni szabad, melyek így kezdődnek: „Istenfiaként nyitva Olympiát" etc. etc.

Én ezeket, ti. lovak tenyésztését, versenyfutást stb. *minden erővel* le akarom vonni az egekből – mert nem az igazi hazájok, igen kellemetlen istállószagok végett. – Gazdaságbeli tárgyak; óhajtásom pedig az: „földieimet jobb kalkulistákká nevelnem" – mert ennek hija, és hogy mindegyben vagy a levegőben nyargalunk s képzeletekkel jóllakunk, vagy tehetségünkön túl költünk – azon következéseket szülte, hogy egészen elszegényedtünk – se út, se híd etc. hazánkban nincs. – A szegénység pedig, mint a tapasztalás mutatja, elaljasodás, tudatlanság s szolgaság rokona!

Legyen arrúl meggyőződve, édes Berzsenyim, nálamnál nagyobb tisztelője nincs – és éljen addig is, míg meglátjuk egymást – amit már igen-igen régen óhajtok – békében s boldogul.

Széchenyi

Pozsonyban, november 7-ikén 1830.

NAPLÓJEGYZETEK

1831. MÁRCIUS 14.–JÚLIUS 21.

Pest, március 14-én. Reggel ülés a Kaszinóban. – Mégiscsak halad előre. – Délután ülés az Akadémián.

Világ-om halad előre. Jó munka lehetne belőle – ha feküdni hagyhatnám – de föl kell áldoznom a hiúságot, és jót cselekednem. [...]

Március 17-én. Nem élek hiába! Cr[escence] elküldte nekem megjegyzéseit a *Hitel*-ről. Minő kiváló, gyöngéd, kedves lény. Mily tiszta vélekedés, mily helyes ítélőerő. – Ó, Istenem, minő megpróbáltatás ily lényt ismerhetni és nem tartozhatni hozzá szorosabban! *Élveztem* a reggelt.

Délután rendkívül kellemetlen jelenetem volt Andrássyval – ahol is nekem egyáltalán nem volt igazam – és szegény ördögöt nagyon megbántottam! [_ _ _]

Március 18-án. A leghevesebb szél, mire csak emlékezni tudok. Helmeczy megkapta a lapengedélyét. Károlyi Gy[örgy]nél ebédeltem. [...]

Április 3-án. Bethlen Imre: „A felség azt mondá: Wesselényi ellen hűtlenségi pert indíttatok!" Reviczky: „Miféle *sansculotte* csínyek ezek" etc. etc. etc.

Április 4-én. Az a hő vágyam támadt, hogy idén szeptemberben elutazzam Amerikába. A gőzhajó teljes sikerrel tette meg az utat Tétényre és vissza. Sohasem láttam még több embert Pesten és nagyobb lelkesedést. Estély O[rczy] F[eri]nél – [_ _ _]. Úgyszólván bizonyosra vehető, hogy K[ároly] Bécsbe kerül... [...]

Április 24-én. Szécsen M[iklós]nál ebédelek... Estély Festetics Minánál. Cr[escence]: Stettner: Wesselényinek a nyakába kerülhet ez a históriája – egészen úgy kezdődik...

Ó, az ebfajzatja! – [...]

Május 5-én. Világ-om első íve nyomtatásban! – Voltam a főhercegasszonynál, ki végtelenül kitüntetett.

Május 8-án. A gőzhajóval Vácra $3^3/_4$ óra – vissza $1^3/_4$ óra alatt. Ebéd a püspöknél.

Este színház Budán. [_ _ _] Gyűlöletesnek tűnök föl önmagam előtt. Egész éjjel mélyen fel voltam indulva.

Május 12., 13-án. A világ összes csalódása. Gyakorta fölébredek, és látom, mennyire gyűlölnek engem és a magyarosodást – mennyire el vagyok szigetelődve. A nyomtatással megint gyalázatosan becsaptak – úgyhogy még augusztusban is itt leszek... Isten a megmondhatója, mily keserű a kenyerem! Micsoda élet! – Cr[escence] neve napja! Vagy születésnapja! Sokat gondoltam reá. [...]

Június 27-én. Befejeztem a *Világ*-ot. – 32 nyomtatott ívnyi lesz. Lélekben eléggé nyugodt vagyok... Szívesen meghalnék.

Július 3-án. A *Világ* összeállítása teljesen készen van.

A kolera mindenfelől közeledik! – Évekig fog tartani. – A lóversenytér most karantén.

Július 9-én. Megjelent a *Világ* 3250 példányban.

Július 10-én. 2 példányt elküldtem Zichy K[ároly]nak, bejelentettem magam ebédre.

Július 11-én. Utolsó nap Pesten. A kolera egyre terjed. Zord idők jönnek Magyarországra!

Július 12-én. El Pestről – minden helységben meg kell mutatnom a passzusomat. Nincs összhang.

Este megérkeztem Győrbe; itt maradtam. [...]

Július 18-án. Bécsbe. Este Metternichnél. Igen jól fogadtak.

Bécs, július 19-én. Metternichnél ebédeltem. Hitzingben. Egészségem igen jó.

Himberg, július 20-án. Minden ügyemet elintéztem. Himbergben.

Baden, július 21-én. Baden. Cr[escence]-ról senki nem tud semmit. Reviczkynél ettem. „A magyar magamagát öli." – Azt mondottam neki: Neki fogom ajánlani Duna-szabályozási tervemet, hízelgett neki.

17-ikéről 18-ikára virradóra népfölkelés volt Pesten. Ez a vég kezdete.

LEVÉL A CENKI URADALOM JOBBÁGYAINAK

NAGYCENK, 1831. JÚLIUS 24.

Kedves Jobbágyim!

Az okos ember semmitűl sem retteg, mert földi létéhez kapcsolt lehető veszedelmit s nyomorúságit és bizonyos halandóságát isméri, előre látja – s így az elkerülendhető rossznak gátot vet, a sorsnak azon csapásit pedig, melyeknek eleit venni nem képes, férfiúi elszánással tűri. Azonban jóllehet, a bátor ember, ki a legrémítőbb bizonyossal is szembeszállni mer, sokszor valami nem ismért bizonytalan előtt – mely semmi egyéb, mint képzeletének ivadéka – gyáván gyengül el, s félénk és esztelen viselete által magát a gyermekek, sőt sokszor az oktalan állatok sorába állítja.

S ím, ezen igazság – melyet a legrégibb tapasztalás minden kétségen túl tesz – bírt engem arra, hogy Tinektek, hív fiaim, minden hímezés és öncsalás nélkül – mely a magyarhoz nem illik – őszintén kinyilatkoztassam, hogy hazánkat egy nagy veszély – melyről már Ti is egyet s mást tán hallottatok – nemcsak fenyegeti, hanem annak némi részét már siralmasan sújtja is. Egy ragadó döghalálos nyavalya ez, melynek fullánkját kitanulni s azt bizonyos sikerrel ártatlanítni emberi ész még e korig nem tudá.

Ezen betegség – melynek eddigleni neve *Cholera Morbus* – Ázsiából vevé eredetét, s miután a roppant orosz s aztán lengyel birodalomban dühösködne, úgy látszik, Dél és Nyugat felé veszi útját, s hazánkban is a Tiszán túli részeken már itt-ott mutatkozván, meglehet, a mi csendes vidékünkbe is beüt.

Ugyanezért: mivel nem bizonyos – ámbár remélni szabad –, hogy a kormánynak ezen veszedelmet gátló atyáskodó rendelései elejét vehetik-e a naponkint terjedő nyavalyának, földesúri kötelességemnek tartám ily súlyos körülállások közt egyenesen s minden visszatartás nélkül Hozzátok szólni.

A könnyelműek nagy száma – kik csak márúl holnapra gondolkoznak – semmibe sem veszik ezen most fenyegető veszélyt – midőn a félénkek még nagyobb serege azt hiszi: „Vége a világnak, s mindenkinek halnia kell." – Az igazság pedig ezen elő-

hozottaknak egyik végén sem áll, hanem a közepén. A veszély ugyanis tagadhatatlanul nagy – de másrészről az is igaz, hogy amely tartományokban a kolera leginkább dühösködött, csak minden harmincadik ember lett áldozatja. Igaz az is: hogy mértékletesség és okos magára való vigyázás által szinte mindenki bizonyosan elkerülheti e nyavalyát. Az eddigi tapasztalás nyilván azt mutatja, hogy a rendetlenül s mértékletlenül élő, nemkülönben a nyúlszívű – félénk – s testét tisztátlanul tartó legveszedelmesben ki van téve ezen nyavalya ragályának.

S ekképp, hív jobbágyim, midőn ily veszélyek közt hazánkban – és amennyire hazafiúi kötelességim engedik – jószágimon szándékozom maradni s veletek élni és halni is – arra kérlek és intlek Benneteket: éljetek józanon s mértékletesen. – Az isteni gondviselés kedvező terméssel áldott meg ez idén, s ekképp takarékos gazdálkodással a bizonytalan jövendőt is bevárhatjátok – minthogy én, minden jóakaratom mellett is, annyi tehernek viselője – melyet kívülem senki nem ismérhet – korántsem volnék tán képes mindazokon segítni, kik e körülállásokat nem ismervén könnyelműleg vennék a dolgot, s a legnagyobb takarékossággal nem élnének vagyonikkal.

Tartsátok lakhelyeiteket s ruháitokat lehető legnagyobb tisztaságban – mert semmire sem ragad oly könnyen az említett nyavalya mérge, mint szennyes rongyokra – kerüljetek lehetőleg minden embersokadalmat s gyanús házakat – ha vagy vásár, vagy egyéb foglalatosságtok nem kívánja, szíjátok inkább tiszta falusi levegőtöket, s a mindenható Istenben bízván tartsatok rendet, folytassátok víg kedvvel munkáitokat, s engedelmeskedjetek elöljáróitoknak.

Én pedig fogok atyai kötelességem szerint – amennyire tehetségemben lesz – Rólatok gondoskodni, s Isten után remélem, jó sikerrel – de ha az Egek Ura másképp rendeli, a veszélyben Veletek híven osztozni. S addig is, míg további rendeléseimet Veletek, hív fiaim, elöljáróitok által közölni fogom, magamat fiúi hajlandóságtokba ajánlom.

Gróf Széchenyi István

Költ Cenken, július 24-én 1831.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

NAGYCENK, 1831. AUGUSZTUS 26.

Cenk augusztus 26-án 1831.

Kedves Barátom!

Azóta, hogy nem láttalak, igen összehalmozták magukat a legkülönszínűbb tárgyak. Július 13-án hagytam el Pestet, azóta Bécsben voltam néhány napig, s most itt vagyok; akartam Néked életjelt adni, s Tőled is csak azt kérem. Ezen megye egy küldöttséget rendelt, melynek én is tagja vagyok, s melynek tisztje s kötelessége az egészségre felügyelni. Gondolhatod, hogy sokat fáradoztunk, s lehet mondani, némi sikerrel, mert eddig Egyeden s Hölfleinon kívül az egész megyénk kolerától még ment. Azonban most látszik hazánknak gyengesége legjobban. Mint egy eldarabolt test, alig mozog, s csak haldoklik, ha legkisebb baj éri. Se pénz, se egyetértés, se engedelmesség sat., hanem annál több parancsoló, *projektáns*, maga feje szerint élő stb. Ebből mi lesz, azt tudja az Isten, s ha az nem segít, honunknak sorsa igen kaján leend, mert valóban honi intelligenciánk felette sokat segíteni nem fog. Azonban minden reménységem még el nem múlt, s lehet, hogy éppen az, mi az országot végveszélybe hozni látszik, előmenetelének legfőbb oka fog lenni, mert nem lehetetlen, sőt hihető, hogy a kolera, *dosiada* s ebből eredő *panica* vén *pedan*tainkat s rozsdás *rabulistá*inkat felébredésre, józan látásra, *concessió*kra stb. bírandják. Még van idő mindenre, de nekem úgy látszik, már hosszúra kimérve többé nincs, s ha közelebbről nem teszünk egyet s mást, bizonyos, hogy a cséplő, kasza, balta etc. fog tenni, s nemcsak azt, amit kell, hanem azon túl is eleget!

Pál bátyám egész házi népével Genfi-tóhoz közel fekvő régi várban vonódott. Lajos mindenestül Ischlben van. Mind a kettő *lamentabilis* leveleket ír és a képzelettől kínoztatván jobban retteg, mint mi – de visszajőni nem mer. Esterházy Mihály Tallóson szorult, azt írja, nemsokára Bécsbe indul, és a 21 napi *contumaciá*t akkor akarja kiállni, mikor még a hideg bé nem áll! – Sándor Schweitzbe futott, Károlyi György már alkalmasint Pesten lesz; ezen ment által, három napot itt töltvén. Károly[i]

Lajos Ischlben van, s szegény magát felette nevetségessé tette; mint adminisztrátor nagy hangon hirdette, „mit fog ő tenni megyéjében" – igen köpdöste markát, s aztán nyakra-főre Trieszbe futott, most Ischlben ül. Andrássytól ezekben a napokban vettem levelet, augusztus 23-án írta. Még akkor jól volt.

Pestről keveset hallok, mi lesz a Tudós Társaságból, Kaszinóból, Versenyfutásból, azt nem tudom; de még azt sem, magam mit teendek. A hazából, míg a veszélyek nem csillapodnak vagy legalább pihennek, nem megyek – sőt azt hiszem, jószágaimat megtekintvén december táján Pesten fogok lenni. Most is lerándultam volna, legalább néhány napra, de megyénk 10 napi *contumaciát* állított, s ekképp nem tudnék ide többé visszajönni, ami nagy baj volna, mert ily esetek közt faluhelyen lakni, akárki mit mond, mégis legkellemetesb. Ha azt tekintjük, mennyi történt csak három hónap lefolyta alatt, úgy hiszem, november–decemberig többet fogunk tudni. Hazánknak, a nagyközönségnek, törvényes fejedelmünknek most van idő szolgálni, most vagy sohasem! Országgyűlése legsürgetőbb szükségeinkhez való stb. Mindezekről értekezni kellene. Kérlek, írjál; tudom, hogy jelenléted jószágidon s Erdélyben felette hasznos, de oly embert, mint Téged, nem egy táj, nem egy vidék, hanem az egész ország jóvolta illeti; most van idő megmutatni, hogy a független gondolkodók s cselekvők a hív jobbágyságnak érzelmit is jobban ki tudják fejteni, mint mindazon hiábavaló „igenesek" s félénk fejhajtók, kik abban helyeztetik legfőképp a fejedelemhez való hívségöket, ha a dolgok valódi mibenlétét titkolják, csak kellemeteseket mondanak és így a legigazságosb fejedelmet is oly helyzetbe teszik, melyben a dolgok valódi fekvését nem ismervén a legbölcsebb is csak balul s igazságtalanul ítélhet. Az ország pedig végre át fogja látni, hogy nem a hízelkedők s nem azok, kik buta hevökben kiáltják: „nincs kolera, nincs mitől félni, boldog a köznép" stb. szolgálják a hont becsületesen, hanem akik azt mondják: „van kolera", de azt gátolják is; „lesznek zendülések", de annak elejét venni törekednek; „égbekiáltó sok *privilegiált*nak kegyetlensége", de a törvények józanabb kifejlését eszközleni törekednek.

Nincs magamról nagy ideám, de ha a többieknek, velünk

egyrendűeknek nyomorultságát átgondolom, kezdek magamban bízni. Rajtad s rajtam a sor, hazánkat boldogítani. Nem vesződöm én többé kirekesztőleg a Kaszinóval, Versenyfutással stb. – nagyobb tárgy van előttünk. Értekeznünk keli. Intézd dolgaidat, kérlek, hogy hosszasb időre jövő télen Pestre jöhessél; én, ha jössz, bizonyosan ott leszek. Legyen szent barátságunk nagy, merész s nemes tettek által dicsőítve.

NAPLÓJEGYZETEK

1831. SZEPTEMBER 13.—OKTÓBER 5.

Nagycenk, szeptember 13-án. Niczky és a fia, valamint Konkoly nálam ebédelt Cenken. Magyarország megújításáról folyt a szó. *Mindnyájan* egyöntetűen osztották azt a véleményt, mit 1830-ban talán még nem osztottak volna, hogy szükséges a reform – csak a *hogyan* dolgában nem tudtunk egyetértésre jutni. Miremont jött este. – Nagyszombatban állítólag nagyon roszszul állanak a kolerával. – Itt minden csendes. Levelet kaptam Zichy K[ároly]tól.

Szeptember 14-én. Rendkívül hideg idő. Reformációmon dolgoztam. Testileg jól megvagyok, kivéve az örökös nyomást a gyomromban – morálisan azonban végtelenül megtörtnek érzem magam! Egészen egyedül és elhagyatva! Magyarországnak, úgy látszik, vége. – Hervad minden virágom. Este siralmas levelet kaptam Hartzegtől. A mi kis kaszinónk összedől. Felette melankolikusan és magamba fordulva végeztem be a napot.

Nemsokára 40 éves leszek. Ha a múltamba nézek, a legszomorúbb emlékek tolulnak fel bennem – a jövendő szürke alapon szürke – a jelenkor pediglen keserves! Istennel nem vagyok egészen összhangban – hazám romladozik – az emberek nem sokra becsülnek. „A Stepherl"-nek neveznek, amit roppant nehezen tűrök. – Mindazonáltal él még bennem erő – nem reménylek semmit... „Életem második fele feledtesse az elsőt."

Szeptember 15-én. Hideg fürdő. Trenk Batthyányhoz utazik, ahol nagy mulatságot tartanak – randevú Horváth Pepinél... Szórakoznak ezek az emberek a maguk módján, de mi-

féle módon! Egyébiránt *A messinai menyasszony*-ra – avagy Alfieri *Polinice ed Eteocle*-jára emlékeztetnek!

A lengyelek ...-án egy 3 órás tüzérségi támadás után kapituláltak. – A liberalizmus 50 – talán 100 évvel visszavetették.

Le Brun állítólag kolerás. – Mindenki eléggé egészséges.

Szegény – és mégis irigylésre méltó lengyelek! – Micsoda lelki nagyság – mit azok, kiknek a hatalom és a jogar a kezükben van – makacsságnak, önfejűségnek – megátalkodottságnak neveznek – és az ő bírói ítéletüktől függ a mi sorsunk – Isten a tanú rá: „Megkeseredik az ember szája íze a polgári erények gyakorlásától"... Ha sárral dobálják meg a nemes szívű, nagyszerű lengyeleket, mi marad még nekünk – miféle sors vár mireánk!

Pillanatonként csaknem elsötétedik a szemem világa, akár a levegőben van valami, akár csak képzelődés – nem félek. [...]

Szeptember 18-án. Nem félek, de hamari végemet sejtem. Wigand azt írja nekem, hogy kezdik vásárolni a *Világ*-ot. Ez jó jel. A *Sas*-ban recenzió a *Világ*-ról. Kubinyi Miklós jegyzeteket fűz hozzá – hogy ellene-e vagy mellette, kérdéses. Pozsonyban nyomtatásban van: *Széchenyi mint író.* Batthyány a céljainkra nem sokat ér – ezt gyanítom. [...]

Október 5-én. [...] Levelet kaptam Károlyi Györgytől: „Midőn Klobusitzky házát feldúlták – egy zugprókátor a *Hitel*-t találta az asztalon – felütötte benne, ami a parasztokért emel szót – lefordította szlovákra – és elszónokolta a népnek – bizonyára a legszabadabb fordítás volt az, ő pedig már lóg." Akár igaz, akár hamis – nem fognak fölhagyni azzal, hogy a szegény *Hitel*-t forradalmi könyvnek tartsák. – Ismét egy ok a sajtószabadság ellen. Rám nézve azonban káros következései lesznek – már hallom Czirákyt ellene deklamálni.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK
NAGYCENK, 1831. OKTÓBER 3.

Cenk, októb. 3-ikán 1831

Leveledet, melyben *Világ*-om megérését jelented, örömmel vettem – csakhogy a dátum nem vala kitéve – és így nem tudom, meddig valál még jobbágyiddal jó egészségben – azonban remélem, ezen sorok épen találnak. – Mi itt megvagyunk tűrhetőleg. Sopronyban 8–10 hal meg egy nap – a megyében vagy 10 helységben dühösköde és dühösködik; vagy 20-ban is laborál kevesb mértékben – de minden ijesztő oldalit előttünk úgy elveszté, hogy szintúgy élünk, mint azelőtt – a mérgéből veszteni is látszik – csak hogy ki ne üssön megint 1832 újabb erővel; amitől igen-igen félek – mert eddigi tapasztalás szerint úgy kellene történnie. – Én még vagy három hétig maradok itt, s aztán Pestre indulok. Bécsbe még nem mehetek – ámbár kívánkoznék oda, mert még fennáll az ausztriai 10 napi *contumacia* – noha Bécsben több a baj, mint nálunk – és még a *Beobachter* is azt állítja, hogy minden megakasztás több kárt, mint hasznot hajt. – Diéta, úgy látszik, jövő tavaszkor lesz – és minden hihetőség szerint Pesten; a fejedelem igen kegyesen és atyailag írt a megyékhez, „Magyarország[ot] illető dolgoknak felvételében s javításában – így szól – helyzi a kormányának legnagyobb dicsőségét". Reviczky pedig serkenti a megyéket, *forgatnák s fontolnák* szorgosan a deput[acionális] munkákat!! – Ezen részről tehát minden meglehetősen – de a *forgatók és fontolók* – jó Isten!!! És a forgatni és fontolni való! Ej, be könnyű – s magtalan! Én nem tudok eleget csudálni a 9 deák könyven, melyben szinte egyetlenegy *talpkő sincs* – nincs egy lat filozófia! – Én borzadok. És ha a mostani veszély – s némi cséplő zuhanása nem nyitá fel némi született vaknak szemét, akkor valóban rossz világot élendünk. – Sokat lehet és kell most azonban tenni – és egy háborítlan csendes és boldog jövendőt hazánkra hozni – az nékünk, nemeseknek s birtokosoknak legszentebb tisztünk.

Előbbeni levelemben mindenekfelett kérlek, „intéznéd dolgaidat úgy, hogy Pesten telelhess". – És ezen kérésemet most ismétlem. – Azt hiszem – ha most megyünk or[ság]gyűlésére

készületlen – honunk dísze örökre elhunyand! – Az elkorcsosodás naprúl napra nő – és a külintelligencia egészen eltemet!

Amit *Világ*-omrúl mondasz, hogy abbúl elbüszkülve látod lelkem épségét – legnagyobb örömömre szolgál, de hidd el, *baráti* és így kedvező szemmel tekintéd azt – mert teli hibákkal vagy inkább „hiányokkal". – Igen szapora munka – három holnap alatt készült – ha heverhetett volna! – de úgy elvesztette vala légyen minden kis becsét; azonban az *Egésznek* tán használhat – és hogy némi felszólítás és felemelkedés – tiszta kebelbűl ne fakadt volna – azt nem mondom – sőt bizonyos vagyok, hogy itt-ott barátom, Wesselényi – felhevülve megértett, s Benne azon mennyei hangok felrázódtak – melyeknek léte és összehangzása nélkül – nem is ismerhetni az ember nemesb gerjedelmit – a barátság szent érzésit!

Ha egészen átolvastad – írjál felőle egy-két szót. – Ha élek – ami igen hihető, mert *jobban* mint meglehetősen vagyok – és *lehet* (ez már más kérdés, *sed datur modus* etc.), télen keresztül, egy új munka fog a sajtó alá kerülni. – A csontváza már kész – a materiale pedig régolta kész – csak össze kell rakni. És íme, itt vagyok mint rendszeres író. Isten hatalmas, és az utak, amelyeken járni enged, felfoghatatlanok. Ki gondolta légyen. Én egy rendes író! – De bezzeg lakolok is érte. – Mindenünnen a zaj ellenem. Azt írja Döbrentei, Pozsonyban 20 árkus készült ellenem; címje *Széchenyi als Schriftsteller*. Majd megkapom!!! – De mindezt, gondolhatod, nemigen fájlalom – sőt nem bánom, mert nem az írói hír, mint inkább a hon boldogsága forog előttem – oda pedig nem én mondásim vak elfogadása, de igazság kell!

Andrássy jó kedvben van. Őt is igen kérem, teleljen Pesten. Nincs nagy kedve – de csak remélem, nem fog elmaradni. Károlyi György, ki vagy 6 hét előtt itt vala, Pesten leend – úgy István bátyja is – amint mondják. Esterházy Miska 14 vagy 21 napi negyvened után – melyet egy szobában tartott 3 mással, kik közt Bese – Bécsben van; de bizonyos időre ő is lejön Pestre. Nádasdy gyógyítja embereit a kolerától – 17 közt 1 hala meg.

És ím, ezt írhatom most hevenyében. A Tud. Társaság – Kaszinó, Gyep stb. hívnak Budapestre. Azt írod, a 400 frt p. Ma-

lekért bajjal fizetheted – hadd abba, nem bánom, és maradjon utóbbi *computus*ra. Az idén jól eladám a gyapjút – van egy kis pénzem – s ha beborulnak az idők – mindentűl elbúcsúzok és egy inassal élem világomat – mert minden esztendőben terheim: azaz kamat, pensio, *subscriptio* stb. – 50000 forint váltóra nőtt – ami ugyan szép summa – de nem felette nyom, ha az idők nem változnak felette nagyon a gyapjúra nézve – melyet az idén 530 mázsára neveltem és 75 frt p. eladám – ami 39750 frt pengő, és így szinte 100000 frt váltó! – Azonban most a jövendőre is kell gondoskodni.

Isten áldjon. Anyádat igen-igen tisztelem. – Ne vegye rossz néven – mondjad ezt neki –, ha mindig azon vagyok, egyetlen-egy fiát – távul tartani tőle. Mindnyájunknak kell áldoznunk a közjóért.

Széchenyi

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK
[PEST, 1831. NOVEMBER 8.]

Kelemen hozta leveled, kedves Barátom, megvallom – egészen legyengített! És amint e pillanatban érzek – nem tagadhatom, szinte bánom, hogy reformációi pályának indultam – mert segítséged, tanácsod, közelrűli hozzájárulásod nélkül nem bírják vállaim többé a rám vett terhet! – Leveled után ítélvén nem éppen egyoldalúnak vagyok kéntelen tartani, hanem hogy fekete képzeletekbe merülvén (amit igen-igen természetesnek tartok) a világot úgy veszed, mint annak lenni kellene – és nem mint az van! – Nincs időm gondolatimat levelek által kifejteni – és azért remélettem – égetőn kívántam idejöveteledet! – A kormány – *id est:* a nádor és Reviczky (ámbár gyűlölik egymást), mindenik a maga módja szerint – igen liberális. – Ezen levelet Kelemen viszi – tehát egyenesen úgy szólok, mint gondolok. – Mind a kettő kész concessiókra és az adófizető pártját venni – de nem tudják, „hogyan – miképp" stb. – Országgyűlés lesz – és azt a *contradictiót*, melyet leveledbe *oly figyelemmel* érintesz, hogy ti. éppen akkor halasztják az or[ság]gyűlését a kolera

miatt, mikor annak epidemiai tulajdonárúl bizonyosak stb., ne ródd *asmodeusi* eszekre – vagy hogy abban valami *combinatio* van – hanem egyenest a machina ügyetlen formájára – mely mindennap szembe tűn, midőn p. o. a kancellária verest, a helytartótanács kéket parancsol stb., és a viceispány nem tesz semmit! stb. Részint tulajdonítsd a parancsolók tehetetlenségének stb. *De mi a feladás? Mi a fő cél,... s a mi legszentebb kötelességünk? Ezen kormánnyal – mostani körülállások közt – és a népnek mostani kis* (csekély) *intelligenciája mellett* – megszabadítni – vagyis inkább kiláboltatni a hont nyomorult állásából! – Ez a feladás *most;* idővel más lehet – de most az. –

A kapunál van egy el nem kerülhető revolúció! Véres fog lenni, mint a francia 1789-iki – ha úgy rohan ránk az idő, mint ott, mikor a legnagyobb résznek semmi politikai egzisztenciája nem volt – vagy olyan fog lenni, mint a francia 1830-iki – mikor a *proprietas* a legnagyobb *convulsiók* közt – respektáltatik – *mert* a nagyobb résznek *valami* egzisztenciája már van. – Ily csendes reformációt hozni hazánkra a mi legszentebb tisztünk – és ez teljes meggyőződésem szerint – *csak a felsőtáblán eredhet.* – *Fog-e eredni?* Az más kérdés. A hihetőségek úgy állnak ellene, mint 100:20-hoz. A próba azonban megér egy életet! – Te veszekedni és ujjat akarsz húzni a kormánnyal! – Én is – csakhogy nem most – gyengeségünk közepette – hanem ha majd erősbek leszünk. – Te egy szomorú darab hőse kívánsz ügyszólván lenni – én pedig sikert kívánok. – Hogy Te, kire az egész hon tekint, ki tulajdonid s lelkierőd után vezetőnk lehetsz és vagy – *in partibus* is akarod előmozdítani a közjót, felette helyes – hanem mindig *in partibus* – és oly ritkán *in centro* – az nem jól van. – E télen soknak kell történni, mert bizonyos, hogy tavaszkor diéta lesz. – Eddig csak úgy dolgoztunk, mint egyes huszárok – időnkhez ez többé nem illik – már most plánum szerint és összetartással kell dolgoznunk. – Számosan telelnek itt. – Ezeknek jó direkciót adni – oly szent kötelességünk – hogy *egyszer keserűn* még megsiratnánk „ily időpontot elmulasztani". Kérlek felemelkedett barátságunknál fogva – mely se titkot, se túlcsapó gyengéd érzést nem ismer –, ne csald meg magad – azáltal legfájdalmasban, hogy az időt elmúlassad, mely Téged hatha-

tósan ide hí. – Ezen sorok – melyeket sietve írok, s melyeknek felvilágosításokra egy egész munkát kellene írnom – amit nem tehetek – tán kedvetlenek fognak lenni előtted; de az engemet nem tartóztathat néked egyenesen kimondani – hogy ítéletem szerint *nem cselekszel jól*, ha *most* – éppen most faludban elzárod magad.

Károlyiak itt telelnek – Andrássyról kételkedek, mert az is inkább úgy, mint Te, csak *in partibus* munkál – sok mások is itt lesznek. – De én magam semmire sem mehetek.

Tudom, hogy körülállásidat fogod előhozni – és nagy tiszteletre méltó anyádat. Nem eresztem ezt ki szemeimből, és Tőled nem is kívánok lehetetlent. De hogy vagy 6 hétre ide jöjj – azt – ha rútul összerázódik is tested, tán megérdemli a hazád mostani körülállása – és anyád, tudom, ily helyes és nemes, de kivált szükséges áldozatot nagylelkűleg fog bírni.

Félek – apológiádra megvallom – de úgy, mint én látom a dolgok mostani fekvését hazánkra nézve, akármit mondasz is – és nem jössz – lelkemet érzékenyen sérted – mert erre nem valék elkészülve.

A Tudós Társaság gyűlése közelít – napja még nincs elhatározva, az is – Teleki félénksége miatt rossz direkciót veszen – többi intézetink félig haldoklanak már – és belső keserrel mondhatom, hogy azonban míg Te Szatmárban tündeleszsz – hervad addig a hon szíve.

Érzem, hogy hazánk előmenetele eszközlésében diametraliter ellenkezünk némi tárgy körül – és ez mily baj volna – ha országgyűlése előtt nem egyeznénk – mert éppen úgy, mint Te, úgy én is kész vagyok a közjóért még azon szent kötelékjét a barátságnak is kettészakítni, mely minket egyesít: de vajon nem bánnád-e meg te egykor, vagy én – hogy a dolgok fekvését keresztül nem nézvén – viszony okoskodásinknak nem engedvén – meghasonlottunk? Erről soha nem lehetne felelni – és ha, Isten tudja – itt engem *legkisebb egyéb* tartana, mint honi kötelesség – gyalog mennék Sibóra – *oly felette szükségesnek tartom, hogy értekezzünk.*

Isten Veled. Én keserűn élem napjaimat, mert egyrészről mint Tantalos, előttem fénylik az egykori nemzetünk nagysá-

ga, másrészről azt mondja eszem – s bár csalna meg, hogy soha semmi se lesz belőlünk, s nem annyira a tirannus, mint az *ardor civium* miatt.

Én Téged mindig igen-igen becsülni és szeretni foglak – ha tán ellenkező úton indulnánk is tovább – honunk java keresésében – Isten Veled.

Széchenyi István

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK
[PEST, 1831. DECEMBER 5.]

Leveled stb., édes Barátom, felette elszomorított. – Én, noha tudom, senkinek szeme előtt becsületedet, jó híredet fenntartani nem leszek kíntelen – mert az elsővel mindenki előtt legnagyobb mértékben bírsz – a másikat pedig homályosítni senki nem képes. – Hanem ami felette lesújtott – nem annyira azon veszedelem, melyben vagy – mint inkább azon meggyőződés, *mert többé magamat nem csalhatom,* hogy *én* másképp látom hazánkra nézve a dolgok mibenlétét, mint *Te,* és *én nem tartom* azon módokat helyeseknek vagy, hogy jobban mondjam, „célhoz vezetőknek", melyekhez Te nyúltál, „honunk előmozdítása végett".

Azt, akármi keserűen essék is – egyenesen ki kelle mondanom. – Lelked tisztaságárúl bizonyos vagyok – és remélem, Te viszont az enyiméről nem kételkedsz. – De látom, utainkban elágazunk. – S ez haszon, kár-e honunkra – kérdés!!! A jövő téltűl - csudákat vártam – *én minden körülményeket felette kedvezőknek tartom.*

Keblem oly teli van – nem írhatok tovább – és remény helyett – közel vagyok kétségbeeséshez. – Kár volt nem értekeznünk – és valóban kár, hogy az öröki *divergentia* végképp – sarkából kidöntendi hazánk reményeit.

Élj boldogul; mélyen tisztelt anyádat igen-igen tisztelem.

Levelemet miért hosszabbítsam? – Mi nem járunk egy úton. – Te egy-két sor okoskodásnak nem engedsz, tudom, mert meggyőződésed sok gondolkozás utáni – így nálam az eset. Né-

hány heti egymással lét tán sokat rendbe hozott volna köztünk – mert tudom, hogy vagy Te hajlanál, vagy én engednék – ami tán nem lett volna káros a közjóra. – Isten Veled – s bizzál barátodban, ki soha nem fogja felejteni, mily szent barátság kötele kapcsol minket egybe.

Széchenyi István

STADIUM
1831

Magyarország képviselőihez

Komoly méltósággal int az idő elfogultlan barátságos tanácskozásra; elérkezett azon időszak, melyben azon kevesek meghasonlása, kiknek kezeikben van helyezve egy fejledező nemzet jövendő sorsa, még sokkal veszedelmesb és így kárhozandóbb lenne, mint egyébkor – most, midőn az esetek sebessége sürget, s egy bájoló hajnal mögött, mely egykori halhatatlan nemzeti nagyságot ígér, fenéktelen sötétség tátong, melyből az oda egyszer elsüllyedt nemzetiség, szabadság, becsület tán soha, soha többé fel nem merül.

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani", ez és nem kevésb forog most kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése. Feleljünk meg – Istenért – e díszhivatásnak. Fiatal és régi, nemes és nem nemes, katolikus és nem katolikus, fogj kezet most, s hiú szenvedelmidnek, kislelkű viszálkodásidnak ne áldozd fel honod nemcsak javát, de valóban még létét is. Mentsd meg tenmagad azon keserű epedések fullánkitól, melyek még siron túl is kínoznák boldogtalan lelkedet, ha gyengeségid közt anyádat, a hazát, gázolni tudnád, most, midőn szokonérzés által egyesítve nemcsak ura lehetnél az azt fenyegető veszélyeknek, de Hunniát eddig alig sejdített magasságra is emelhetnéd.

Nagy számmal tódultak a nemzetek hősei hajdan Palesztina szirtei közé, s bár földiképp sikeretlen lőn hevült képzelődés okozta fáradozások, mégsem maradt a tiszta lélek sugalma minden haszon nélkül; mert a sok veszély, együtt tűrt nyomorúság, egy okért ontott vér szorosabban köté egymáshoz az egysorsúakat, közelebb hozá a szolgát urához; s így midőn szelidült, nemesült az emberiség, nem juta ugyan a Megváltó koporsójának birtokába, de közelebb emelkedék egy élő Istenhez.

Legyünk mi most nem bajnoki egy keresztnek, mely csak az emberiségért istenül szenvedett kín szimbóluma, de szolgáljuk a legfőbb jót azáltal, hogy teremtvényét, az embert, akármily alacsony helyzetben lépett volna is ez élet színére, oly magasra emeljük, mint azt tulajdoni s erényi engedik. S ha a régiek elégedésteli néztek múlt napjaik sorára vissza, mert szent földön folyt vala vérök, ne kételkedjünk: mi még nyugodtabban s édenibb érzésekkel fogjuk akármily zivatarok közt is élni azon édes pillanatinkat, melyeket magunknak az által készítünk, ha elszánt bajnoki felemelkedéssel s ha kell, sajátunk vesztével, sőt szívvérünkkel is vívjuk ki minden hontársinknak *az emberiség jussait*.

Hevítsük megint fel a középkor daliás lelkesedését; de ne hogy várainkba elzárkózva egymást üldözzük, s a polgárosítás legnagyobb gátai legyünk; hanem hogy az ember mint ember érhesse el a dísz legmagasb fokát, s ezentúl nem egyedül a vak véletlen, de a szép lélek, kicsinosult ész, éjjel-nappali szorgalom s férfiúi állhatatosság váljanak azon legbátrabb s legbiztosb lépcsőkké, melyeken mind égi, mind földi magasságra jutni lehessen.

Áldozzuk magunkat fel, ha kellene; de nem mint zarándok eldődink egy puszta képzeletért, hanem az örökkön élő, soha nem változó s csak a hiú embertől homályba burkolt, el nem ismért s annyiszor félreértett valóért! Karunk soha ne legyen felfegyverkezve alacsonyabb helyen álló hontársink elnyomatása végett – nem, nem, mert ő is hazánkfia; de használjuk kifejtése végett inkább minden tehetségünket, hogy a már kicsinosult, úgy mint mi, szívdöbögve s örömteli harsoghassa fel az egekbe: „Nekem is van hazám!" – az állati soron álló pedig, ki nem kevesebbé földink, láboljon ki végre a halhatatlan embert undokító baromi körből.

Fenyíték többé már nem biztos kapocs, mely egy ország lakosit egybekötné; s most, midőn az emberiség gyermekkorát már elhagyá, a sértő *privilégium* jó sikerrel többé nem víhat a természet törvényei ellen; s végre bizonyára nagy sírhalom alá dűl egy fejledező nép virága, ha a felekezetek örökké mint ellenségek s nem mint barátok állnak szemközt egymással.

Nemzetiség, hazaszeretet azon titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig kifejteni, a másodikat minden anyaföldünket-lakja kebelben lehetővé tenni s így egy háborítlan s csendes, de életteli jövendőt virrasztni hazánkra nekünk, nemeseknek, polgároknak, birtokosaknak, mint Magyarország képviselőinek, legszentebb tisztünk.

S ha szerencsétlen eleinket a még tisztára ki nem fejlett korok előítéleti, természetes vadságok, belső irigykedés s külső fondorkodások örök meghasonlásokra ingerelték, s ők sokszor úgyszólván a hon megrontására esküdtek össze: kössünk mi, újabbak, műveltebbek már valahára egy szebb frigyet, mely alatt nem egyesek haszna s előmenetele lappang, hanem a közjó melegítő sugára fényledez. Üljük már valahára az ész, igazi érdem s halhatatlan erény diadalmának ünnepét, s mindenesetre soha ne felejtsük, hogy

„Szakadozva felette gyengék vagyunk, egyszívűek, egyakaratúak pedig óriási erő" – s ne felejtsük, Istenért, mert mindenre van alkalmas idő, hogy

„Ami ma háladatos köszönettel fogadtatnék s csudákat művelne, az holnap semmibe vétetni és tán csak boszontani fog" – s hogy:

„Nincs nagyobb kín, mint néhai boldog napokrúl emlékezni magunk okozta nyomorúságban."

KIADÓNAK ELŐSZAVA

Midőn gróf Széchenyi István e munkáját kézre bocsátom, kötelességemnek tartom mindenekelőtt itt kijelentenem, hogy arra sem a tisztelt szerző által felhíva, sem *egyenesen* meghatalmazva nem vagyok. Amit cselekszem... egyedül saját akaratombúl s elhatározásombúl forr. Kettő volt azonban, mit szorosan szemben s figyelemben tarték, midőn e munka kiadására szánám el magamat; ti. mily joggal bitorlom a szerző sajátját?... s valjon helyesen cselekszem-e, ha ily messzeható s felrázó munkát most segítek elő s bocsátok ki?... Ami az elsőt illeti – bátran mondhatom, sőt bizonyos vagyok, régi ismeretség s

némi összeköttetésünk következésében, hogy az érdemes gróf nem fogja neheztelni, ha e munkáját a község kezeiben látandja. A második iránt pedig tökéletes meggyőződésem, miként kárt semmit, de hasznot sokat fog e munka szülni.

Szükséges egyébiránt az egészet némi történtek által felvilágosítani, ami fog mostoha állásunkra is egy kis világot vetni.

A tisztelt szerző – kinek noha felhalmozott tudományát, temérdek tapasztalásit, éles kombinációit s virágzó előadását határon túl soha bámulni nem tudtam... mert vannak hazánkban tudományosb elméjű és szerencsésb szózatú férfiak is – egyben mégis, minden hízelkedést félretéve, mint hazafi valóban magasan áll; mert ő volt szinte első, ki nemes elszánással homlokkal rohant az előítéletek árjának, s olyasokat mert kimondani bátran – melyeket érze ugyan a műveltebb rész – de csak keblében hordá... Ily elszánás azonban, bár nem akarom kevesíteni az érdemet... könnyebb vala egy oly férfitúl, kit mind születése s vagyona, mind nőtelensége s tisztviseletlensége honunk legfüggetlenebb polgári sorába iktata. Érzette is ezt a gróf, amit sokszor magától hallék... s így lőn *Lovakról*-i, *Hitel*, *Világ* s *Játékszín*-i munkáinak csak rövid idő alatt egymás utáni közrebocsátása.

Mily nehézségek közt munkált a gyakorlatlan újonc író, s kivált mily bajjal tudta egy kis rendbe szedni... mindazt... ami nagy mennyiségben s tömegekben feküdt lelkén, annak látogatásim alkalmával többszeri tanúja valék... midőn nekem is, mint sok másoknak, még írta közben, munkáinak némi darabjait felolvasta – melyekben soha nem az előadás szárazsága vagy ideák szűke – de annál inkább azoknak ki nem fejlettsége és néhai szinte össze nem férhetősége s kapcsoló gondolatok átugrása ötlött szemeimbe... azonban minden lángész különös ösvényen szokott járni.

Voltam továbbá tanúja azon sokas nehézségeknek, melyeket... a cenzúrát illetőleg... kelle a szerzőnek vini. – Nemritkán elkeseredve veté el írótollát vagy szakítá el próbáit – midőn *egy él* helyett... mellyel Magyarországban írni szabad... itt-ott igazság s nagyobb értelmesség okáért *két él* tűnék elő... mely elég, hogy nálunk munka soha ne jelenjen meg – s ha a kima-

radt... ami lehetetlenítette volna a kiadást... s minden simára, *egyoldalúra* és azáltal sok helyen érthetetlenné reszeltetett már odahaza... még akkor volt hátra a cenzor fűrésze s bárdja, mely... itt-ott... valóban irgalmatlanul csonkított. Sokszor a szerző az ilyes amputációk közt keserű, de elfojtott érzéssel minden lelki rugósságát látsza elveszteni, és én most is csudálom, miként az első munkának kibocsátása után... nem hagyott örökre fel az írói pályával. Egykor mondám: Valjon miért nem nyomtattatja, mivel nálunk a cenzúra oly sok galibát tesz, munkáit külföldön?... Mire ő: „Ezt nem akarom tenni, mert így a kormány rendelését kerülném ki, amit feudális alkotmányunkban tenni... hol csak *privilégium* van, de szabadság nincs – tanácsosnak nem tartom – s ilyesben példát adni nem kívánok. Tudom, hogy a kormány csak önkénye szerint tesz – de valjon nem a természet elleni *constitutio* kényszeríti-e arra némileg?"

Én viszont: „Sajtószabadság vagy inkább féketlenség, sem megelőző korlátok, sem követő sújtó törvények nélkül nem lehet, akármely szerkezetű legyen is a státus alkotása, és habár köztársaság volna is. – Azonban oly constitutionalis monarchiákban, melyeknek alkotása az uralkodó és rendek közt kötött szerződésen alapul... a sajtójogot is közösen kell elhatározni; hol pedig azt csak az egyik rész teszi, ott nem lehet rossz névül venni, ha az alúl magát a másik kivonni igyekszik."

De már lássuk a szerzőnek közelebbrűli bajait a cenzúrával... D** úr Pesten volt az, ki a fenn említett négy munkát cenzúrálta, ízetlensége azért nem volt... sőt hihető, megdicsértetett... mert mit bánta a kormány, hogy egy az ő szemében egzaltált hazafi magának legnagyobb kárára végképp megszólamlott, és a honi hibákat s hátramaradásokat a magyarok nyakába vetette, kik eddig mindig a kormányt vádolták azzal. Való, sok új ideák diszkusszióba jövének – sok megpendíttetett, amit azelőtt kérdésbe sem szabad vala venni sat.

Lettek gróf Széchenyinek számos ellenségi, némi csekély jóakarói is... de amin eléggé csudálkozni nem tudtam, az volt: hogy Á-túl Z-ig mindenki kárhoztatá *egyéllű* írásmódját... mintha nálunk a kormány ellen is lehetne írni! – és senki sem

látta át... hogy a munkáknak *csak így lehetett* megjelenni vagy éppen nem.

Ily körülállások közt... rendelgette el a tisztelt gróf nem csekély provízióinak tömegiből az itt előttünk fekvő *Stadium* első részét... és sok kihagyások és elsimítások után vitte D** úrhoz, ki tán némi információk következésében – mert igen sokáig volt nála az irodalom – számosb kitörlések után... *imprimatúr*ját... végképp ráírta. Kötést tett ennek utána Landerer könyvnyomtatóval a gróf... s előre 800 f. pengőt fizete a nyomtatás fejében. S így, minekutána télen s tavaszon sokat fáradozott könyvével, s nyáron Angliába utazni igyekszett... nyakra-főre sürgeté annak kiadását. Rövid idő alatt el is készült tizenegy ív, midőn egyszerre a nyomtatványok felsőbb hatalom által zár alá tétettek, a kéziratrúl a rendes cenzornak *imprimatur*ja kitörültetett – a szerzőnek pedig szinte felsőbb helyrűl... szép s dicsérő szavakkal tudtára adatott: „hogy ő kötelességének (?) mint író eleget tett, mivel bemutatá a cenzornak *manuscriptum*át – de a cenzor hágta át hatalmát. Korántsem arrúl van szó, hogy a könyv megtiltassék... de inkább a szerző hasznára (?) fogatott fel a könyv, mert neki így módja lészen azt igazi (?) útján cenzúra alá bocsátni – ami által a szerző netaláltani alkalmatlanságokat legbiztosabban kerüli el sat." – Erre a szerző írásban esdeklett a könyve kinyomtatása engedelméért... Amire szintoly szép szavak nyújtanának, mint az első írás vala, melyeknek értelmét egyébiránt csak az foghatja fel... ki tudja, mily útra idéztetik a magyar szerző oly alkalommal, hol a cenzor nem mer aláírni – vagy aláírását eltörli törvényeken nem alapult magasb hatalom.

Beadatik ily esetben az irodalom a kir. helytartótanácshoz... ott... átolvassa vagy át nem olvassa azt a tanácsnak szinte minden tagja... nemritkán még a concipistákat se véve ki... Ha végképp fél vagy egy esztendő is lefolyt... *in pleno* diszkusszióba vétetik elvégre a könyv... midőn azon idő közben a szerző szinte egy bűnösnek szerepét játssza... kinek hajlongni, *sollicitál*ni kell – s némelykor ki előtt – hogy bíráit jó kedvben tartsa... s könyve sajtó alá bocsáttassék... Ha visszaveti az irodalmat ezen tanács... vége a dolognak... ha pedig jóváhagyja,

akkor még semmi sincs megnyerve, mert a Kancellériához lépdel a kézirat... hol az éppen most említett forgásban újra keringel... onnan a kabinetbe megy... míg végre valami *oubliette*-be esik!

Hogy a szerző hát nem adta bé irományát még egyszer, igen jól tette; mert sok futkározás, idővesztés, előszobaiság s több efféle méltatlanságok után csak ott állna, hol ma áll, ti. irományával kezében!

Mennyire érzé a szerző ezen rajta elkövetett méltatlanságot, e szavakból, melyeket tőle hallék mondani, bőven kitűnik: „Minekutána az egész hazát ellenem felhívtam, és sokan boncoltak is... most megkötve lelem lábaim- s kezeimet, hogy ne védelmezhessem magam! Minekutána felébreszték sokakat, s új ideáknak magvát annyiakba elveték, nem engedtetem szisztémáim rendesb kifejtésére átmennem. S így valjon mi bátorságban bírjuk sajátunkat? Ezek után én nem fogok csudálkozni, ha magtáromat felvereti az erőszak, mert mi garanciánk van a tulajdonunk iránt?... Nekem nem veszedelmes, ha 800 f. pengőt, melyeket a munka kinyomtatására adtam, elvesztem... de sok másnak az tán mindene volna, és ha nem respektáltatik az intelligenciának mezeje... akkor költözzünk inkább odébb... Búzaföldeimet apáimtúl vettem át... amit tudok, izzadságoms fáradságommal szerzém... s minekutána csak kevésnek lehet életesháza, de mindenki művelheti lelki mezejét... ezen utolsó sokkal szentebb tulajdon az elsőnél..."

Én pedig más szempontbúl sajnálom a szerzőt; ő a fentebbi munkáiban sokakat kényelmes szendergésikbűl irgalmatlanul felrázott, sokakon mély sértéseket s vágásokat ejtett, s ha én néha méltó kímélést tanácslék, felelete volt: hogy valóban neki is fáj, de kéntelenségbűl teszi, mert teljesen meg van arrúl győződve, hogy hacsak az elevenére nem szúr, metsz, vág, elegendő figyelmet nem fog gerjeszteni, s annyi sok új kérdések s nézetek fejtegetés és vita alá nem jövendenek. Tudja: azáltal magának sok ellenségeket támaszt, de azok gáncsait békével tűrendi, csak nyerjen a haza. Majd ha felébresztetik a vizsga elme, s divatolnak észbeli zsúrlódások, jó rendbe hozott s zordonitúl

kisimított munkáival ismét reméli megengesztelni a publikumot... S íme, midőn ezt tenni kezdeni akará, gátoltatik...

Később, tudom... kérte legalább pénze visszaadatalát... melyet meg is kapott ugyan... de az most, mint mondják, a cenzor fizetéséből rovatik le, ki szűk állapotban lévő gyermekes egy ember; úgyhogy végképp csakugyan a szerző lesz kéntelen viselni a kárt... Valóban egy igen ügyes mód a lakosok jókedvét fenntartani... a rendszerető embereket s kik a kormány mellett írnak, megjutalmazni s a cenzúrával megbékültetni.

Ily körülmények közt kaptam magától a szerzőtől a *Stadium* első részének egy példányát ajándékul, félig nyomtatva – néhány ívek megmentetvén, félig pedig írva... s midőn kérdém, mi fog azzal végképp történni? s tehetek-e vele, amit akarok?... ezt kaptam válaszul: „Tegyen vele, amit akar... ó, bár a község közt volna most, melynek, mint látjuk (1833 országgyűlés) ó, fájdalom – liberális gondolkozás végett... valóban nem kell annyira kantár, mint inkább sarkantyú..."

Ezek valának szavai... és én csak azzal végzem bé e sorokat, hogy a munkát szórúl szóra úgy adom, mint azt D** úr cenzúrálta; mert ámbár a kitörüléssel eredt hiányokat tán módom volna, mint remélem, a kézirat eredeti textusából kipótolni... azt bizonnyal a szerző nem jó szemmel látná; mert ő, legyen katonai szokásból, legyen princípium szerint... mindig nagy tisztelettel viseltetik a kormány rendelési iránt...

Nem kell mindezek után elfelejteni... hogy e munka érdeke már szűnni kezd, midőn az országgyűlés előtt, mint időalkalmi írás – tán némi részvételt szült volna!

ELŐSZÓ

Négy kis munkát bátorkodtam öt esztendő forgása alatt a közönség elibe terjesztni. Mindegyiknek legfőbb irányzata figyelemgerjesztés s annak megmutatása volt, hogy mind alkotmányunkban, mind szokásinkban, mind polgári helyzetinkben tetemes javításokra legsürgetőbb szükségünk van – mert az *előrehaladás* és *helyben maradás* közt forog nemzeti életünk s halá-

lunk; s hogy feltámodásunkat, regenerációnkat mi magunk, csak mi magunk eszközölhetjük értelmi súlyunk nagyobbítása s magyar nemzetiségünk *nemes* kifejtése által.

A legállatibb ember sem maradhat többé veszteg, ha egyszer tisztán látja át és ismeri el nyomorult álláspontját, s kellő világú tükörben szemléli, mily hátra van mindenben, s mily szerencsétlen selejtességben sorvadoz mind lelkére, mind testére nézve. A tökéletesbet szomjúzó vágy, mely lelkünk legfőbb tulajdona, s annak halhatatlanságát oly világosan bizonyítja s érezteti velünk, oka ezen előhaladási nemes ösztönnek, mely tán egyedül emel minket felül minden állaton s túlannyira, hogy biztosan remélhetjük lelkünk egykori csudálatos erőre fejlendő hatalmát. Ezen ösztönnek józan irányzata – ami semmi egyéb, mint a szép-, jó-, igaz-, való-, nemes- és dicsőnek mindenütti s mindenkori szorgos keresése – határozza el az emberek s nemzetek alacsony vagy magas létét; s miután, mint mondom, azon nemes vágy, mely minket szüntelen a tökéletesb felé ellenállhatatlanul ösztönöz, minekünk, embereknek azon egyedüli tulajdonunk, melyért örülhetünk, mert csak az köt minket hatalmasb lényekhez – magához az Istenhez –, úgy hiszem: éppen azon egy isteni tulajdon kifejtését magunkban, mieinkben, honosinkban, embertársinkban gátolni vagy minden tehetségink szerint előmozdítni, azon tett, mely által halálunkat vagy halhatatlanságunkat leginkább határozzuk el; s így – mert lenni mégis tán kellemesb, mint nem lenni – mindenkinek lehető legjózanabb cselekedete nem lehet más, mint magának s másoknak szüntelen oly tükröket készítni, melyekben mind lelki, mind testi homály s mocsok hathatósan szembetűnő.

Magam, honosim s hazám számára ily tükröket készítni azóta szüntelen foglalatosságom, mióta gondolkozva élek; s ha csak kevés év előtt mutatám be azoknak legelső próbáit, az azért történt, mert ily tükrök készítése előtt sok idő kelle az azokhoz szükséges szerek gyűjtésére. De kötelességem érzete közt azokkal tüstént előállottam, midőn körülállásim s némi kis tapasztalásim azok készítésére sürgetének – nem gondolván azzal, miképp fogadandják majd a tükör-művészt, s nem készítnek-e számára viszont olyanokat, melyekben önképe oly rútul fog

tűnni fel, hogy egy rém jelenése sem lehetne annál tán undokabb; hanem úgy, mint az elsőt készséggel eszközlém, mert honomnak nem parazitja vagyok, ki – midőn annak javaival él – mindig csak dicsér; de hű barátja, ki igaz, úgy szívesen szánám el magamat a legkeserűbb önismértetési pillanatokra is; mert tudtam, hogy azokból az ember, valamint egy nemzet, bármi fájdalmasak lettek volna is, mindig tisztábban szokott lábolni ki, mint azelőtt vala. S ha meggondoljuk, miért áll a magyar szinte minden keresztény nemzetek mögött, szomorú hátramaradása legfőbb okát tán annak fogjuk tulajdonítni, hogy részint országa fekvése, részint körülállási hátráltaták néha-néha egy szép hosszú tekintetet vetni azon jótevő tükörbe, mely ugyan, mint mondám, rendszerint felette keserű s kellemetlen érzéseket támaszt, de mind nemzeteket, mind embereket magokkal megismértetvén, végre mindig áldott következéseket szül; vagy pedig, ha honunk fekvése s körülállási ezt nem hátráltatták volna is, tán azért, mert senki vagy igenis kevesen szánták magokat el ön- s körülményismereti tükrök készítésére.

Azon hatalmak, melyek Magyarországot dúlni akarták vagy dúlták is, inkább a hízelkedés, mint a való szózatját választák; mert ki hódítni, fogni, rabbá tenni akar, inkább s biztosabban jut célhoz, ha tömjénez, mézet nyújt s virágokkal fűzi békóit körül, mint ha a mindig annyira ijesztő valóval akarná a szíveket megnyerni. S így történt, hogy századokon keresztül a magyar hízelkedéshez megszokott, amiből honosink nagy részének önmaga túlbecsülése, gőgje s hiúsága támada; az igaz, egyenes szótúl pedig elszokott, amiből megint soknak azon teljes meggyőződése vevé eredetét, hogy Hunniát, mint dicsőségtűl ragyogót, s lakosit, mint magas helyen állókat, a világ bámulja s irigyli, mely két adatból azon következésnek kelle elvégre folyni, hogy mi, maiak, ha hidegvérrel fontolgatjuk állásinkat s azt más nemzetekéivel hasonlítjuk össze, fájdalomteli mellel leszünk kénytelenek nyomorult álláspontunkat megvallani – melynél még alacsonyabban állni alig lehető!

Már hogy tükreim jók-e, hamisak-e, azt nem vitatom; hanem valamint azt tartom – én legalább – igazi hű barátomnak, ki nemcsak bizonyos nagyobb hibáimat hozza szemeim elibe,

de azokat is érinti, melyeket bennem feltesz, s így nekem alkalmat ád javítni vagy menteni magamat – úgy én is az által hiszem egyesekhez s a magyar közönséghez köteles s vonzó hív barátságomat valódilag teljesítni, ha oly színekkel festem álláspontunkat, mibenlétünket, tulajdoninkat, mint azok szívem s lelkem előtt mutatkoznak.

Én azt hiszem: minden, ami bizonyos mértéken túlnő, hibás, s hogy kivétel nélkül mindennek az egész roppant világi egyetemben időszakként reformáltatni vagy pedig veszni kell. S minekutána látjuk, hogy Isten gondolta napszisztémák is bizonyos revolúciók alá vannak vetve, eleinket kárhoztatnunk kellene, ha egy, még az emberiség gyermekkorában szendergő *scytha* csoport által összehalmozott s egymásra rakott alkotmányon idő jártával néminéműképpen nem segítettek volna – s hogy éppen ez okból nem annyira dicséretre, mint inkább szánakozásra méltók, hogy változásikat nem mindig és annyira a természet örök törvényire állíták, mint inkább ön s felekezetbelieik *közel* hasznát keresni törekedtek; s ekképp, midőn elmulaszták az igazi szabadságnak s nemzeti létnek talpkövét rakni, melyeken egy erőtűl pezsgő fiatal nemzetnek dicső férfikora halhatatlan magassággal emelkedett volna fel – mi, élők, most, sok század lefolyta után, azt tapasztaljuk, hogy létünk talpkő nélküli, s azon veszélyben vagyunk, hogy annyit ígérő fiatalságunkból, minden férfiodás nélkül, unalmas kis ingadozások közt – melyek más nemzeteknek, ha nem kerüli el figyelmöket, csak szánakozását gerjesztik – egyenest egy becstelen s megvetésre méltó aggkorra jussunk.

Ha alkotmányunkban, mely nemzetiségünkre, szokásinkra annyira behatott és -hat – mert a törvény életet vagy halált okozhat –, nyolcszáz és annyi esztendeig éppen semmi nem javíttatott s változtatott volna, és eleink makacson s homlokkal álltak légyen a hatalmas idő járásnak ellene, akkor teljes meggyőződésem szerint most már nem is volna polgári létünk, s tán még mélyebb helyre süllyedve nézné a világ a magyart, mint a bolgárt, szerbust sat., melyeknek szintúgy valának régibb időkben fényvillanás-pillanati; de másrészről azt is hiszem erősen, ugyan különb helyt foglalnánk a nemzetek sorában ma, ha ősi

törvényhozóink s országos embereink az értelmi súly nagyobb kifejlődése s a magyar nemzetiség valódibb felemelkedése s terjesztése által ösztönözve, időszakként, nem mindig csak felszínleg s palliatívképp reszelgettek s foltozgattak volna törvényinken, s nem mindig jobbára csupa régi teóriákba merülve vagy mindig csak idegen kéztől s másoktól várván üdvességöket, úgyszólván egy helyt veszteglettek volna: hanem ha gyökeres s a célnak megfelelő reformációk által, 800 ezernyi súlyú talpkő helyett lassanként 10 milliónyi súlyút raktak, latán teóriák helyett velünk élő, de régibb s több tapasztalású alkotmányos nemzetek praxisával élni akartak, s idegen grácia-, gyámol- és segítségkoldulás helyett saját nemzetiségökben, önkeblökben _ _ _ _ _ s az ország minden lakosi felszabadításában bíztak volna.

De úgy történt, hogy mindezt bizony elhibázták, s azért most csak az a kérdés: el akarjuk-e magunkat végképp törültetni a nemzetek sorából anélkül, hogy a világ évrajziban a magyar legalább elhunyta után egy fényes lapot foglaljon; el akarunk-e annyira korcsosulni, hogy a jövendő még valahai létünket is kérdésbe hozza, s mi mint magyarok, egykori sírhantunk fölött soha ne érdemeljünk-e a később élendő nagy nemzetek emlékezetében néhai nagyságunknak egy érdememlékét is? Vagy ezentúl is csigaképp akarunk mindig mászni, s örökké azt állítván: „népünk semmi polgári létre nem érett még", jövendő nyolcszáz évek alatt is oly bágyadtan emelkedni a tökéletesb felé, mint eddig alig emelkedénk? – Ha eltörültetésre szántuk magunkat el – minthogy sok hazánkfia, úgy látszik, arra el is szánta már magát, mert nem törődik, mi lesz a honból, csak életén keresztül meleg kályha mögött pénzes ládáján ülve, *cum otio – sed sine dignitate*, nyugalomban élhesse állati örömit, és szíhassa egy kis hivatal utáni tömjénét –; vagy ha törpeségünket s legtöbb nemzetek előtti ismeretlen vagy csekély becsben tartott létünket annyira imádjuk, hogy az azokbúli kilábolástól rettegünk, ó, akkor kövessük törvényhozásinkban s alkotmányi rendezkedésinkben jobbadán „közvetlen" eleink példáját: hagyjuk el mi is nemzeti nyelvünket, kisdedinket s kivált leányinkat arra ne tanítsuk, úgyhogy ők is, mint a maiak, kerüljék a honi han-

got, s annak természetes ellenségi legyenek, mit nem értenek; latán bilincsekbe szorítsuk mi is hazai érzésinket, úgyhogy azok soha ne engedjék lelkünk egész felemelkedését, magyarságunk tökéletes kifejtését; küszöböljük mi is ki a gimnasztika minden ágazatit – *quia gravitas decet virum* –, és szolgaítsuk lassanként, mint ők, egy bágyadt testbe lelkeinket rabbá; vastagítsuk mi is vég nélkül törvénykönyveinket fekete és fejér parancsokkal, úgyhogy az ügyes annak tekervényi közt megfoghassa a becsületest; _ _ _ _ _ opponáljunk kormányunknak csak mi is jobbadán akkor, mikor törvényes úton jár, _ _ _ _ _ köszönjünk mi is, midőn törvényesen kívánni lehetne, s éljünk viszont legilletlenebb szavakkal s módokkal, midőn köszönni kellene; ne tanuljunk mi is sokat, vagy ha már tanulunk valamit, semmi egyebet ne tanuljunk, mint konyhadeákságot vagy rabulistai fogásokat; mi se utazzunk, mint ők, és semmit sem látván s így mibenlétünket s állásunkat soha józanul össze nem hasonlíthatván s így soha el nem ismérhetvén, becsüljük túl minden intézetinket, s puffadozva kiáltozzuk s harsogtassuk Magyarország dicsőségét; keserítsük tűrhetetlen gőgünk által polgárinkat, és szorítsuk az adófizetőt mindig-mindig szorosb korlátok közé; regulázzuk őket, s vigyük el néha-néha a házi pénztárt, de a nemesi tolvajt éppen ne vagy csak gyengén büntessük; készítsünk szép utakat, de azokért ne fizessünk sat. sat. sat. Eszközöljük csak mindezt egy darabig még; ó, akkor, ne kételkedjünk, minden bizonnyal elérjük a dicső célt!!! ti. a magyarság végelhunyatát vagy legszerencsésb esetben annak még néhány évig marasmus közti tengését...!

Ha ellenben középszerűség közt sorvadozni nem akarunk, hanem törvényes királyunk székét erősítni, saját bátorságunkat s jólétünket határ nélkül emelni, minden anyaföldünk-lakja embertársunk sorsát boldogítni, szóval: mind Isten, mind emberek előtt valódi bel- s külbecsünket s így szerencsénket emelni kívánjuk, óhajtjuk; akkor más módokhoz kell nyúlnunk, mint eddigi törvényhozóink s országos embereink legnagyobb része! Legnagyobb része, mondom, mert hogy voltak s vannak honosink közt az emberiségnek s hazájoknak igaz baráti és szószólói – azt jól tudom, s a magasbra indultaknak áldom hamva-

it, midőn a most élőket üdvözlöm – de azok szavai jobbadán sivatagban zengének el, mint a pusztában kiáltozóé, minden siker s nyomos visszhang nélkül; mert ezek, ha legalább az eddigi határozásokat tekintjük, a közlárma közt úgy némultak el, hogy végképp az örökös réginél megmaradás kívánsága, a mindigi foltozgatás és sohai gyökeres segítség következésében alkotmányunknak nem teóriája, azt nem mondom, mert abban felette sok jó van, de praxisa most valóban nem egyéb, mint egy számtalan *abusus*ból egymásra halmozott, az idő szellemétől bizonyosan s könnyen sarkából kifordíthatandó gyenge rakvány. Más módokhoz kell tehát nyúlnunk – de itt fekszik a megakadási pont, mert valjon mi az a más mód?

Hogy ezt némi igazsággal elhatározhassuk, meg kell legelsőben is a fentebb említett tükör princípiuma szerint ismérnünk, mily felette hátra vagyunk minden keresztény nemzetek mögött; mert miképp lehetne józanul csak képzelni is, hogy oly tárgyakra egyesíthetnők a hon számosb lakosit, mint p. o. vizeink tökéletes rendbehozása, Pest-Budának a Fekete-tengerrel gőzhajókkal rendes s úgyszólván mindennapi összeköttetése sat., melyeknek végbevitelére nemzet kell – minekelőtte nyomorult alacsonyságunkról tökéletesen meggyőződve nem vagyunk; s mily alapokon nyugodnék minden előmeneteli vágyunk és így egész előmeneteli hihetőségünk mindaddig, míg nagy és kicsi nemcsak nem pirul hona alacsony mibenlétén, de a legszámosb rész hátramaradási és szégyenei közt még pajkoskodik s fel is fuvalkodik!

El kell tökéletesen hinnünk továbbá, hogy férfikorunkat soha nem értük el még, s nagyok még soha nem valánk; mert ha elértük volna már legfényesb pontunkat, s egykor valóban nagy nemzet lettünk volna, akkor nem emelkedhetnénk s nagyok sem lehetnénk soha többé, minthogy semmi, se nemzet, sem ember, sem egyéb kétszer soha nem élt; s így éppen azért, mert némi nagysági pillanatok már több század előtt villanának honunkon keresztül, ha azok *culminatió*nk pontjai lettek volna, most bár akarnók, bár nem, már közel állnánk a koporsóhoz – s ekképp, ha valóban keresztüléltük vala *nemzetiségünk életét*, minden iparkodásunk ezután csak gyáva fáradozás lenne, s mi

józanabbul tennénk, minden szorgalom és előre törekedés helyett nemzetiségünkön egyenesen feladni, honi dolgainkba többé nem avatkozni, mint pályavégzők, egypár évi csendes élet- s rúlunk való gondoskodásért esedezni, némi élethosszabbító szerekkel éldegelni, s végóránkat csendesen várva bé, veszteg üldögélni.

Arrúl kell végre meggyőződve lennünk, hogy nem a kormány valódi oka elnyomatásunk- s hátramaradásunknak, hanem értelmi súlyunk fejletlensége s így parányisága, amiből természet szerint fakad: káros intézetink nevetséges magasztalgatása; hazaszeretet s a közhasznot előmozdítni törekedő nemes ösztön helyett kis *privilégium*ink bálványzása s ön *legközelebb* hasznunk nyomorult vadászata; helyezetünk, mibenlétünk s igazi hasznunk sohai el nem ismerése s így minden előmeneteli s nemesülni vágyásnak tökéletes híja; amiből megint viszálkodásink, rokonatlanságink s nemzetitlenségünk veszi szükségképpi eredetét, s ebből megint végső elkorcsosulás, közlét ingadozása, személyünk és sajátunk veszedelme s egy mindent elpusztító anarchia fog múlhatlanul következni.

Ezeket mindenekelőtt tökéletes világosságra kell – vagy legalább *kellene* hozni, míg arrúl lehet vagy lehetne szólni: mily módokhoz kelljen tehát nyúlni egy szép, bátorságos és dicső jövendőkészítésre; mert ha úgyis jól van minden, és semmi *convulsió*któl vagy elnyomatástúl félnünk nem kell, akkor maradjunk a réginél; ha Mohácsnál valóban meghalt már nemzetünk, akkor feküdjünk mi is szép elszánással(!) – melyhez egyébiránt semmi sem kell, mint apátia, *vis inertiae* és restség – nemzeti sírgödrünkbe; s ha igaz, hogy valami más tart fogva, akkor görbedezzünk tovább is láncaink alatt.

Már én némileg kimutatám vélekedésem szerinti hátramaradásink s hibáink néhányait; s habár azokat, hazaszeretésemtűl elragadtatva – mely magyarban közepszerűt és alacsonyt nem tűrhet – tán igen vastag ecsettel festém is, aminthogy azt hányák közönségesen szememre; vagy ha ítélő- s okot kereső erőm gyengesége vezete félre a józan útbúl s bonyolíta tekervényekbe: tudom, mindamellett mégis némi hasznot tettem honomnak csak azáltal is, hogy oly tárgyakat pendíték meg, melyekrűl

nálunk, mint valaha Attikában a színházi pénztár másra fordításárúl, ezelőtt halálos veszedelem nélkül csak szólni s okoskodni sem volt szabad. De azt itt egyenesen megvallom, hogy annak korántsem mondtam ki még ötödrészét is, amit hiányink elismértetésére lassanként közrebocsátni kívánkoztam. Szándékom, ím, ez volt: füleimet bedugva, szemeimet behunyva, fogaimat összeszorítva, derekamat megfeszítve, minden lárma, sárral dobás, kövekkel hajigálás s vágás ellenére is rettenetlenül s egyenest menni célomhoz, mely – az élő Isten látja – semmi egyéb, mint lelkemből kivonni végre azon fájdalmas tövist, melyet honom nyomorult álláspontja döfe oda, s mely mindaddig – s érzem, még síromon túl is – fogja azt keserű kinnal epesztni, míg a magyar nem emeli királyát s magát hozzá illő dicsőségre. Előreszámításom szerint vagy húsz kötet lett volna szükséges mindannak némi s rövid előadására, amit közönségébresztői, -figyelmeztetői – ha szabad mondani –, -bosszontói s ekképp elkészítői tárgynak ítéltem. Munkának egy tengere állott előttem – s ez most is áll – de attúl nem ijedék vissza, mert Herder mondása – ki egyébiránt nemzetünk elhunytát jövendölé, amit neki szívesen megbocsátok, mert remélem, szavai csak hosszú dicső századok után teljesülnek, amit most ő is, mint a nemzetiség angyalinak megdicsőült rokona, bizonyosan forrón kíván – Herder mondása volt mindig előttem: *éljen az ember, mintha örökkön élne, de mindennap meg is halhatna* – s így naprúl napra egy-egy lépéssel közelíték a kitett célhoz, mely egyébiránt csak *stadiuma* volt egy magasb célnak s úgy folyvást; *stadium*a, mondom, mert a húsz kötet után azt remélettem, hogy ámbár *legszámosb* hazámfia nekem tán hátat fordítand is, végre a *nagyközönség* azt fogja mondani: „Ez az ember csak felforgatni, rontani akar mindent, mindent ócsárol, mindenben gáncsot talál – s ez nem nehéz, ebben mindenki mester. – Igaz, hogy alkotmányunkat javítni kell – a szellemnek engedni – de ő semmit sem állít ahelyett, amit kiforgatni óhajt, s ha célja nemes is, jó is, metódusa tűrhetetlen és hasztalan."

Ezt vártam; mert ítéletem szerint ily érzésnek közönségesnek kell előbb lenni, minekelőtte hathatós javaslatokrúl jó sikerrel szólni lehessen. Ha valaki, teszem, borait, étkeit jóízűek-

nek akarja találtatni, azon van: vendégei jól szomjúzzanak s éhezzenek meg előbb; ha csekély tapasztalásival s némi felszínes tudományival érdekelni akarja béketűrő hallgatóit, akkor előbb újságszomjokat és tudnivágyokat iparkodik felingerelni sat. – s ekképp, ha honunk pusztáit dísztelenségikből kivetkeztetni, undok mocsárinkat szárítni és számtalan effélét eszközleni óhajtok, előbb tehetségem szerint festem valaha még éktelenebb országoknak ész, jó szisztéma és szorgalom utáni virágzásokat, mert remélem, a honfi azáltal életre s vetélkedésre gyúl; ha anyaföldem hátramaradtát tűrni nem tudom, s az, mint kígyó, legszebb éltemen rágódik – más nemzetek nagyságát említem, s mindazon akadályokat, melyekkel azoknak is víni kelle, mert úgy hiszem: földim nem fogja szenvedhetni többé, hogy, teszem, Dunáján csak egyetlenegy szegény gőzhajócska úszkáljon, midőn azoknak százados mennyiségétől Britanniát környező tengerek habzanak – s még törökök közt is már Boszporusz, Eufrátesz és Tigris a levegő expanziójának hatalma alatt nyögnek; ő sem fogja továbbá élhetni napjait kardugva s resten, ha meggondolja, hogy állóhídja még egyetlenegy sincs hosszú Dunája derekán, midőn Temze vizein csak Londonon keresztül hat hídnál több köti össze a roppant város két partmellékit; s ő sem fog visszarettenni ezernyi akadálytúl, de magában bízni sat., ha végképp honom felemelkedéséhez s a magyarnak nemzetek sorába iktatásához kívánok járulni kis tehetségem szerint, Istentűl kérek ügyességet s erőt hazánk elaljasodását s nyomorult kis nemesi *privilégium*ink és _ _ _ _ _ népünk közti szánakozásgerjesztő mibenlétünket oly elevenen, égetőn s tűrhetetlen színekkel festeni, hogy némi elaludt *nemtelen* nemesekben és tán még számosabb s *nemtelenebb* mágnásokban halálos kínnal rázódjék fel a lélek, s ők tág tükörben szemléljék nyomorult személyiket; mert azt hiszem, hogy hazánk nemesb s annyival több fiai, kik hercegi székben, valamint nemesiben és szántóvetői helyezetben, honosság és hazafiság által egyesítve vannak, nem engedendik többé azon előítéleti sáfárok s önhaszonvadászó kontárok által magokat örökké minden felemelkedéstől visszaránta tni, kik rák gyanánt mindig hátra akarják tolni a magyart egykori sötét időszakira – hanem azokat a nemzet sorából

átokkal vetvén ki, mint egy nemesb század fiai a magyarbúl egy piramist állítni, melynek legfelsőbb pontján biztosan fénylik a király, mert az építmény örök alapra van állítva, minthogy annak talpköve a felszabadított nép – s minden sorsú, alábbi vagy fentebbi, mint a halhatatlan nagy Építőmester akará, nyugalomban s biztosan várhatja bé az idők változó esetit, az élet külön fergetegit!!!

Szántani akartam előbb, mintsem vessek; s ím, ez eddigleni kis próbamunkáimnak egész apológiája! Ha honunkban csupa előítélet nélküli ember élne, ki minden józan javításra fogékony, akkor egyenest tisztára rostált mag elvetésével kezdettem volna meg a munkát, s tán úgy cselekvém, ha azon kis kört tekintettem vala, melyben csekély nemzeti intelligenciánk koncentrálva van – de szívvágyaim, megvallom, magasbra hatának s oda célzottak: bár tudnám honunk számosb s, ha lehetne, legtöbb lakosit az önbecsületökre, -hasznokra s -bátorságokra vezető utakkal megismértetni. De ez felette bajos, s akinek célja ez, legkellemetlenebb nehézségekbe bonyolítja magát; mert a nagyközönségnek s kivált nálunk, politikai dolgokrúl jó sikerrel írni szinte lehetetlen. Ki e részben sokat tud, annak minden előadás hosszadalmas, s az csak ráépítményekért sürget – ki pedig keveset tud, annak még húsz köteti készülmény s talpkő sem elég; s ekképp sokszor éppen azon könyv egy olvasónak semmi egyéb, mint régen ismért antikvitások egymásra halmozása, mely egy más olvasónak megint soha nem hallott újságok tára. Egyik azt hiszi *bona fide:* „Árpád alkotmánya minden változás nélkül ránk jutott" – s így a legkisebb előrelépést is, melynek hirtelenségén még egy józan csiga sem bámulna, *salto mortalé*nak taksálja; másik ellenben francia, angol, sőt éjszak-amerikai kaptára akarja rögtön húzni a magyar hont, s ekképp minden nem tüstént szembetűnő, de leggyökeresb javítást halálos apátiának nevez. Egyik mindent az időtől vár, s minden alkalommal azt mormolja: „még kora"; másik azt hiszi: elvitt az idő már mindent, s ekképp mindig „már késő, már késő" kiált!

Lovakrúl-i munkámban a nyereség lehetőségét tettem ki fő témául; a *Hitel*-ben a vagyoni bátorságot, a *Világ*-ban – mely tán egy kissé idő előtti volt, minthogy feltett ösvényemből kel-

lemetlenül rántattam ki – az értelmi súly és nemzetiség kifejtésének s egyesülésnek világosságpontjait; *Játékszín*-i értekezésemben, melyet parancsból írtam, az egyesületeknek fő oszlopit; mostan dunai utazásomrúl vala szándékom egy kis *zavarékot* összeállítni – minthogy rendest csekély dilettant létemre összeszerkesztetni nemigen vagyok képes. Ezen most említett próbának fő váza annak megmutatása lett volna, hogy azon nemzetet, melyben erős lélek van, soha és semmi körülállások közt idegen hatalom nemcsak nem nyomhatja el, de óriási előmenetelében sem hátráltathatja, s minden veszély, mely érheti, kirekesztőleg csak tulajdon keblében, ti. elégtelen ismeretiben, természetelleni talpkövekre rakott intézetiben s az ezekből szükségképp következő egyenetlenségiben s viszálkodásiban veheti valódi eredetét; s hogy viszont: nincs oly bölcs kormány, nincs oly próféta, ki egy lelketlen korcs népet valóságos dicsőségre felhevítni s igazi halhatatlanságra feltüzelni tudna! S ekképp Dunánk csak kiöntési átkunk, és soha más nemzetekkel egybekötő civilizációi csatornánk nem lehet – míg azon a magyar nemzetiség erős lelke nem segít sat. Itt a feltámadás mindenre! – Összeszerkesztettem volna ennek utána egyéb ilynemű értekezéseket, melyekben hasonlóképp lett volna tán itt-ott egy kis hasznos mag – amit állítni bátorkodom, mert azokat nem képzeletimben, nem teóriai kombinációimban, hanem régibb nemzetek azon felette hasznos tapasztalási fájárúl szedegettem, melynek magja józanul elvetve valóban több boldogságot húzna hazánkra, mint számos országos emberinknek jobbadán mindig csak hazai *anteactá*kban való halászata vagy zavaros kis ismeretek utáni experimentálgatása. Minden kis értekezésemben előhoztam volna tehát legnagyobb generalitásban némi igazságokat, amiket ti. én tartok azoknak, s melyek diadalmas megcáfolások által hamisságokká, diadalmatlanok után ellenben mindenkitűl vagy legalább igen soktúl elismért igazságokká váltak volna sat. – de csak a 12-dik kötetben szándékozám minden *praemissá*k után az igazi vetéshez kezdeni s azon módokat némi rendben adni elő, melyeknek lábra állítása következésében, saját vélekedésem szerint, a magyarnak szép, bátor és szerencsés jövendője virradna.

Azonban most meg akarom fordítni előadásom sorát, és minden további előzmény nélkül tüstént új rendelkezési javaslatom legelső stadiumát terjesztendem a közönség elé; mert sürget a hatalmas idő – honunk állapotja megmozdult, hogy ne mondjam, *ingadoz*, éltem hanyatlik, s csekély tehetségim gyengülnek.

Olvasóim egy része felette idő előttinek, más része pedig igen homályosnak fogja tartani ezen szisztémai próbát – úgy hiszem legalább –, s így előre el vagyok tökéletesen készülve *most* szinte egyedül maradni vélekedésem mellett; *most*, mondom, mert idő folytával vagy én, ha életem van, vagy mások bizonyosan meg fogják mutatni s világosan mindenkinek szeme elibe tenni, hogy a természet örök törvényinek engedelmeskedni s a mindenható Istent felebarátink boldogságára célzó munkálódásink által imádni sohasem idő előtti! Amit tehát előrebocsátni kívántam, azt utána küldeni; amivel pedig némileg végezni akartam, azzal most úgyszólván kezdeni fogok. Elkészülve a mondandókra a közönség nincsen – munkám nagy sikerét nem várom –, de bízom nemzetünk géniuszában, ki felettünk lebeg, nem fogja engedni, hogy tiszta lelkű szavaim minden legkisebb haszon nélkül örök csendbe vagy feledésbe hangozzanak el; s ez nekem elég jutalom.

Honunk minden lakosit *politikai gondolkozásmódjokra*, vagyis inkább tendenciájokra nézve – mert igen számosan, s itt egy rendet sem veszek ki, éppen semmit sem gondolkoznak – elhatárzólag két részre osztom. Egyik osztály – spedig alig látszik hihetőnek, hogy egyesek is ily vaknál vakabbak lehessenek –, de valósággal egy jó nagy osztály azt hiszi: „Alkotmányunkban s polgári rendelkezésinkben semmi legkisebb változás nem kell, s kivált most, mert mindennek vége lenne, ha csak egy talpnyit engednénk is." A másik osztály pedig – s ez a sokkal nagyobb – arrúl van tökéletesen meggyőződve: „Valamit csakugyan kellene tennünk már."

Ami a fentebbi örökké egy helyt álló filozófusokat illeti – kiket tán „Sohamozdiknak" lehetne nevezni –, azok számára írni nem tudok, mert ők nemcsak az én csekély, de, merem állítni, minden írói tehetségen magasan túl lebegnek, s tudatlansággó-

gi álmokból semmiképp sem ébresztethetnek fel – mint mechanikai argumentumok által – úgymint _ _ _ _ _ s így ezeket szolidabb szerzőknek hagyom át; midőn az Úristent arra kérem: adjon mindazoknak, kik, mint én, csak a valónak ereje által akarunk győzni, ha nem mi találtuk is fel azt, de annak feltalálására némi okot nyújtánk, elég tehetséget szelídebb okoskodásink segítségével honunkra másképp elmúlhatlanul borulandó gyásznapok eleit venni.

Egy igen szomorú időszakon csak most estünk keresztül, s alig van köztünk csak egy is, kinek karjai közül barátot, rokont ne ragadott volna ki a halál; s még most is vérzik a közönség emberének *publicanus* szíve a nagy áldozat fölött, mely az úgyis oly igen gyér rendeinkből került ki, s most halmozva nyugszik szomorú Hunnia földe alatt. De valamint a legnagyobb szerencse is egy pillanatban kínná válhatik, úgy fakadoznak néha-néha a legkeserűbb nyomorúság éjeiből az örömnek legvilágosb s legsűrűbb napjai. És így, ha fekete gyászba borítá is egy láthatatlan hatalom szegény hazánk legtöbb vidékit, ne kétkedjünk – mert él a magyarok Istene – legnagyobb hasznunkra fordulhat még a múlt és mulandó sanyar. Nincs már köztünk senki, ki csak félig-meddig lát s józan ésszel bír, ki nem vette volna észre, hogy azért, mert néhány hónap közt egy kissé több embernek szaporábban folyt le élete, mint közönségesen, szinte megállt az öreg erőmű, s a kis királyság számos kicsi királyságokra szakadott – s általában véve sok, igen sok volt a parancsoló s kevés, felette kevés a szófogadó. Meg van köztünk már győződve a nagyobb s igazán nemesb rész, hogy egy régi recsegő feudális machinával az idők dicsőségi közt, midőn minden életre gyúlt s a tökéletesb felé vevé indultát, ezentúl is biztosan haladni s annak paizsa alatt továbbá is szerencséről s bátorságról álmodni akarni semmi egyéb, mint tompaeszű *pium desiderium* s szánakozásra méltó nevetséges képtelenség. El vannak ugyan ideigóráig oltva honunk némi szerencsétlen részeiben az ott fellobbant lángok – de az nem elég, mert nemcsak a lángot kell oltani, hanem mindazt gyökerestül irtani ki, ami éghetne. Ezt azonban nem eszközölhetni börtönnel, hóhérpallossal – bizonyára nem; mert minden, a legártatlanabb, még a víz, sőt a levegő is iszo-

nyú erőre nevekedik s maga körül mindent parányokká tör, ha természeti elaszticitásán túl nyomatik – ezt hazánkért, nemzetiségünkért ne felejtsük el! – de van egy más, bizonyosb mód, legerősb a világon, mely szelíden munkálódva biztosan éri el a célt, s midőn mindazon szert, mely emberben könnyen gyúl, megsemmisíti, a tömlöcöket üresekké, vesztőhelyeket szükségtelenekké teszi. Ez a nagy nemzetek végtendenciája, használjuk mi is – és semmi egyéb, mint a felebaráti szeretetnek, egészséges főnek, nemes szívnek s igazságos léleknek, el nem romlott, szokás által el nem fásult s nevelés által ki nem facsart – *sugalma*. Fejdelmé a királyszék, a fő hatalom, úgy mindenkié az, amivel a sors megajándékozá; hanem azért, mert egyik a legelső, sokan magas helyen állók s a legszámosbak utolsók, azért vannak mégis az egész emberiségnek bizonyos közjussai, melyeket még soha nem lehete büntetlen megsérteni, s melyeknek elnyomatása végre mindig a legvéresb bosszút szülte.

Nem akarom soha hinni, hogy a hazánkat ébresztő közelebbi kettős szomorú lecke minden haszon nélkül süllyedt volna el az idők tengerébe, s hogy annyi kínt, epedést hiába küldött volna a népek legfőbb ura az emberiségre; mert ha az úgy lenne, akkor valóban irigyleni kellene a sírba dűlteket, hogy annyi gyávaságnak ők többé nem leendnek tanúi – de ez lehetetlen! S tudom, sok felébredé s igen megijede! – ennek haszna nem maradhat el; s ha az észnélküli nemtelen, ki veszély közt legtöbbet remegett, s most bátorságban megint nagy vitéz, már mindent el is felejte, s még makacsabbá lőn: nem úgy az eszes nemes, ki elszánással tekinte a viharok közé, de most, s nem annyira saját, mint hona javát szomjazván, igen jól látja át, hogy valamint jobb a Duna árját kijelelni, mint azt keresztgáttal felfogni akarni; jobb a villám ellen mennykőhárítót állítni, mint azt fallal kirekesztni próbálni sat., úgy sokkal józanabb az idő szellemének irányt adni, mint az által hajtatni; mód nélkül józanabb annak parancsolni, mint végre kénytelenül engedni sat.

Fel akarom tehát mindezek következésében, hogy mindnyájan – kiknek azon szerencsénk vagy szerencsétlenségünk (?) van: gondolkozás nélkül oly keveset létezhetni, mint levegő híjával – abban tökéletesen kezet fogunk, hogy mind polgári inté-

zetinkben, mind törvényinkben némi javításokra s változtatásokra legsürgetőbb szükségünk van; s ha ez áll, úgy látszik, semmi egyéb hátra nincs, mint tanácskozás és szövesztés helyett cselekedni s tenni. Azonban ezen osztály megint szinte annyi felekezetekre oszlik, mint amennyi a fő; s annak tisztába nem hozása: hogy valjon mi az a valami, amit mindenik említ, oka a legszerencsétlenebb viszálkodásoknak, melyek ha eleinte nem nagy következésűek is, végképp – mint a szomorú tapasztalás mindenütt mutatja – a leghatalmasb országokat is gyökereikből döntik ki.

Azonban, valamint sokszor magokban felette kisded tárgyak iránt legnagyobb figyelemmel tanácskozunk: miképp javítnók házunkat, jobbadán mily maggal vetnők bé telkeinket, utunkat merre s mily módon vinnők, jövedelminket mire fordítnók s miképp költenők, s így vég nélkül, ami felette dicséretes; valóban sohasem lenne megbocsátható, ha ma, midőn legközelebbi hasznunkról, bátorságunkról, sőt nemzeti létünkről s becsületünkről van szó, nem állnánk meleg érzéssel, de egyszersmind hidegvérrel össze, s nem tanácskoznánk arról, ami legközelebbről illet, minden kesert elenyésztő barátsággal, hanem képesek lennénk semmi figyelmeztetésre s felvilágosításra nem ügyelni, vagy teóriáinknak nemcsak a közjót, hanem saját létünket is feláldozni – vagy mint gyermekek, csak közel szenvedelmi tárgyinkra tekintvén, a sebes idők szárnyain közelítendő veszélyek előtt szemeinket hunyni bé! Valóban, ha ily, nemcsak saját hasznunkat, de a közjóét is felejtők lehetnénk, méltán állíthatná nemünkről egy magasb hatalom: „Ó, ember, mily számakozásra méltó vagy! Tenmagadnak legnagyobb ellensége, soha nem látod, mily közel áll hozzád ten valódi javad!"

Tanácskozzunk tehát nemcsak gyűlésinkben – mert oda előkészület kell –, *hanem kisebb köreinkben is*, ott kell értenünk már egymást; s ne mulasszuk el ezen időt, mely soha vissza nem jön, s mely mind a kormányt, mind a nemességet legnagyobb egyezségre inti – mert Istenen kívül csak ő kezeikben van helyeztetve az ország jövendője.

Az egész dolog veleje abban áll: Mit kelljen tehát javítni, mit változtatni törvényinkben, mert azok adják a köz erőműnek az

impulzust. S ennek vizsgálata leend az előttem fekvő próbamunka tartalma. A tárgy fontossága, de kivált szövevényessége azonban némi állításimnak tán egészen sötétben maradását fogja szülni; mert egyszerre csak egy kötetet bocsáthatván közre, szinte legtöbbet csak felszínleg, igen röviden s így korántsem kimerítőleg leszek képes érintni.

Múlt tavaszkor egy igen jó barátomnak vevém levelét, melyben ezt írja: „Összejöttem e napokban több vármegye-urakkal, kikre az országos küldöttségnek az *Urbariale* körül tett javaslati rostálása vala bízva. *Én* így: »No, kedves uraim, s hát gondolkoztak-e a szegény adófizető sorsáról – kell-e azon segítni s miképp sat.« *Ők* pedig így: »Gondolkoztunk bizony, s már tagadhatlan, valamit ugyancsak kell tennünk, s mi azt találtuk, hogy őtet semmi annyira nem nyomja, mint némely földesurak kegyetlensége, mely szerint nekiek robot közt nyugvásra s evésre soha egy óránál több nem engedtetik – ennek exasperálni kell – s így mi azt javaslottuk, hogy ezentúl nekiek törvényesen két óra engedtessék; mivel azonban azt sem kívánhatni, hogy a földesúr károsíttassék, 104 napi gyalogrobot helyett 113-at projektáltunk!« Tegnap ellenben N. látogata meg, ki mindig csak a sajtószabadságrúl ábrándoz – és így ülök efféle *igen alant s igen fent* héjázó javaslók között, csendes lélekkel várván be, mit hoz az idő sat."

Minap megint egy társaságban vala két felette külön szabású reformátorral találkozni szerencsém. Az első így: „Én azt hiszem, a méz dézmáját el kell engedni, mert a méhek természet szerint nemcsak az uraság telkein, de a jobbágyokéin is kalandoznak, minthogy nekik parancsolni nem lehet." A másik pedig így: „A miniszterek *responsabilitása* – mindennek talpköve."

Már ily okoskodók közt, kik az *igen kevés* és *igen sok* vagy a „szinte késő" s „még kora" közti véghetetlen mezőnek határkövei, valjon kinek van igaza? Ítéletem szerint mindegyiknek; mert a szántóvetőnek evésre egy óra helyett kettőt engedni igen helyes, kivált ha van rágnivalója; a méheket szabadon hagyni igen józan, mert másképp nem készítnének mézet, s így igazságos tőlök dézmát nem venni; a sajtó szabadsága az intelligenciát

rögtön több századdal mozdítja elő, s minden bizonnyal egy kifejlett szabad nemzet közt mód nélkül több hasznot, mint kárt okoz; úgy bizonyos végképp, hogy annak, ki más pénzéről diszponál, akármi legyen neve is, végre számolni kell. Csak az a különbség, hogy valamint egy cigánykodó népnek, mely nemigen különb a baromnál, henyélésre s falatozásra egy kissé hosszabb időengedés már nagy nyereség, s egy remete tán igen meg fogja köszönni, ha kasaibúl nem viszik el a dézmát: úgy vannak megint népek, melyeknél a sajtói szabadság s a miniszterek *responsabilitása* idő előttiek volnának – minthogy nálok még az olvasás sincs divatban, és semmi közadminisztráció s miniszter sincsen. Minden népnek van bizonyos lépcsője, melyen áll; s csak ez határozhatja el valódi szükségit, józan kívánságit. Ezen lépcső magasságát keresni s némileg meghatározni azonban nem könnyű, s azt egy-két sorral elvégezni lehetetlen; s így ezen értekezést összeszedvén éppen azon dilemmában vagyok – az igen hosszú s felette homályos közt –, mint amilyen zavarban minap valék, midőn némi bosszantó okoskodásim után egy jó ismerősem így kiálta fel: „*Ad rem, ad rem* – ne mindig generalitásokban csak; s mondja már hát, mit kell tenni!" – ami által úgy meg valék lepve, hogy eleinte nem tudtam egy szót is felelni, míg végre azt válaszoltam: hogy mit kelljen hazánkra nézve tennünk, azt most hamarjában bizony nem mondhatom meg; de ha azt akarja tudni az úr, mit kellene magának magára nézve tenni, azt megmondom: legelsőben is – minden okoskodás előtt – vagy háromszáz kötetet, melyeket, ha szabad, ki fogok jelelni, nagy figyelemmel átolvasni s az azokban lévő tárgyakat jól megemésztni, egyszersmind pedig a külön helyszínekre menni – hol praktice láthatni – s ott tovább élni sat., szóval: tanulni előbb, tapasztalást szerezni s aztán gáncsoskodni, tanítni sat.!

Mennél többen fogják ezen tanácsomat fogadni – s azokra hivatkozom, kik ébren utaztak –, annál nagyobb mértékben fognak kevesedni azon ezernyi árnyékozatok, melyek honosink képzeleti óceánjából a pigmeus reformátoroktúl kezdve a gigászokig vég nélkül ötledeznek fel, s minden közlélek s egyakarat létet megsemmisítvén, a *publica opinió*t ezernyi részre aprítják s így azt felette gyengítik.

Most igen soknak köztünk – s ezekből a tudósoknak tartottakat sem veszem ki – némi külföldi tárgyakrúl még *opinió*jok sem lehet, mert az csak látott és ismért tárgyakon alapulhat; ők pedig, merem állitni, sőt ami több, megmutatni is, nemcsak a legszükségesb tudnivalókat nem látták, s felőlök tiszta ideájok sincs, de még csak azon rőffel sem bírnak, mellyel nemzeti nagyságot mérni lehessen, s külföldről való tudományok semmi egyéb, mint egy valóságos *olla putrida*... Ezeknek pedig mit mondjak *röviden?* – Megvallom, szinte nem tudom, hol kezdjem meg reájok nézve munkámat, mert mindenekelőtt éretlen s főtlen ismeretik árját kellene eligazítni; addig is azonban, míg az idő, szelídebb s alaposb argumentumok sat. tán helyreigazítják annyi temérdekben kibiccent vagy inkább soha a valóba még belé nem biccent véleményiket, ím, e néhány sorokat akarom eleikbe terjeszteni: „Akár fegyverrel csikartatott ki gyönge fejedelemtűl a constitutio, akár önként s szabadon adta az uralkodó, a nép azt használni nem tudja, míg a föld, melybe ültetni akarja, elkészítve nincs. Angolországnak például nem volt addig javára a dicső *Magna Charta,* miglen a nagyok feudális hatalma nem csonkittatott meg és a nemzet nem világosittatott fel."

E néhány sor után nyilván láthatja az olvasó egész tendenciámat; de hogy azért mi vagyok, pigmeus vagy gigász reformátor-e, ti. olyan-e, ki csak egyhüvelyknyit akar mozdulni minden században vagy olyan, ki egy pillanatban egészen új alkotmányt akar előbűbájolni, azt azért tán mégsem tudja s nem is tudhatja soha, bár én principiumimban igen megállapodtam – míg nem határozza tökéletesen el, mi ő maga. A sajtószabadságos vagy miniszterkorlátozó pigmeusnak, a két órát s mézdézmát engedő ellenben gigásznak fog tartani; de nem, mert én változom, hanem éppen azon okból, mely szerint egy tölgyfa, ha gondolkozni tudna, az embert igen alacsonynak, egy vakondok pedig igenis magasnak ítélné.

Utam a közép, egyenesen kimondom; s ámbár ez igen remeteféle sétáló az életben – mert az emberek általában véve mindig túlságokban szoktak élni –, úgy hiszem, koporsóig az lesz. Azon *reputatio:* „se hideg, se meleg", mely annyiak előtt fertelmes,

nekem legkellemesb; mert semmiben nem szeretem sem a pólust, sem a *zona torridá*t, s a megfagyásnak éppen oly ellensége vagyok, mint a megégésnek; mely okból sem a kormánynak mindigi orgánuma vagy öröki opponense, sem a honi mocskok mindenütti pártolója vagy a józan magyarság kifejtésének mindenkori ellensége – mint köztünk, fájdalom, igen számosan – soha nem leszek; a kormányi önkényt úgy restellem, mint a hazai rozsdát gyűlölöm sat. S valamint sem azt nem hiszem, hogy arisztokrácia nélkül nem lehet lenni, sem azt, hogy a szabadsági s egyformasági ittasság más legyen, mint képtelen teória – két szóban koncentrálom az egész emberiség jussait:

„Szabadság és bátorlét."

Az embernek kora, temperamentuma s testalkotása határozza el kirekesztőleg, miképp s mivel kelljen neki élni; a bor, teszem, egynek méreg, a másiknak gyógyszer: éppen úgy csak a fekvés, sajátság s civilizációi magasság jelelheti ki némi határzottsággal azon kormánynemet – *regiment* –, mely nemzetekre nézve leghasznosb. Éppen azonegy ember, teszem, például felette konzekvens lenne, ki mint török, egész mibenlétének gyökeres megváltoztatását szomjúzná; mint gallus, alkotmánya körül számtalan teóriai experimentálgatások megszűntét; mint angol, némi kis elsőségeknek megsemmisítését sat. Ellenben nyers eszű volna, ha mint török, sajtói szabadságra, mint francia, a *pair*ek eltörültetésére s mint angol, kirekesztőleg demokratikai alapokra állítná reformációi szisztémája talpkövét. A dolgokat valódi fekvésében látó, ítéletem szerint, mindig a lakosok nagyobb részének értelmi súlya után szerintezi – konformálja – munkálódásit, s így noha őtet a török nép ultraradikálnak, az angol nép pedig hihetőleg ultratorynak tartaná – ámbár ő mindig csak egy –, sem azoknak sajtói szabadságot mint legelsőt nem kívánna, kik közt csak minden századik tud olvasni – s így még valami precedens is van, ti. az olvasás tanulása; sem azoknak *pair* nélküli alkotmányt, kik még az arisztokratikai *repraesentatio systemá*ra sem értek tökéletesen meg, sem azoknak respublikai kormányt, kik minden elsőségik mellett arra szükségképp megkívántató intelligenciával s abból fakadó mérséklettel sem bírnak még.

Elérik valaha a nemzetek az erkölcsiség-, s értelmességnek azon magasságát, bízom a perfektibilitás szellemében, midőn egy nemzeti famíliának minden tagja a szerencse s dicsőség templomától egyenlő távolságra helyeztetve, abba mindegyik beléphet, ki belbecse által oda felemelkedhetik, s midőn némi alkotmány még egy piramisnál erősebb golyóhoz lesz hasonló, mely, mint a csillagok, milliárd évekig bomlatlan forognak tengelyeik s napjaik körül, úgy fogja most tőlünk nem is sejdített boldogság és nagyság fényében századokon keresztül háborítlan összehangzásban végre megdicsőült lényekhez közelebb emelni az agyag fiait. De mily messze áll az emberiség még ezen ponttól, midőn a lefolyt századok bizonyítása szerint a respublikák eddigi próbái – pedig *semmi egyéb*, mint egyedüli intelligencia hija miatt – mindig sikeretlenek valának; s csak azért tartatának és tartatnak némi magokat s másokat misztifikáló okoskodók által szabad respublikáknak, mert az ezernyi helóták, római rabszolgák s amerikai szerecsenek égbe kiáltása még nem hangzott elég erősen az emberiséget megvető embernek füleiben, „hogy az iszonyú hazugság"! Mily messze, midőn még öreg Britanniában – mely a lefolyt századok legtöbb tapasztalásit kincsezte fel – s így még a mai civilizáció fókuszában sem egészen bátorlétű a szabad vélekedés! Mi, emberek összeleg jövő magasságunknak csak egy igen alacsony lépcsőjén állunk még – s hát még mi, magyarok...! Előre tehát, lelkesek; álljunk elő s fussunk más nemzetekkel versenyt a tökéletes felé! S nézzük, mi szükséges nekünk, magyaroknak.

Ítéletem szerint, ha mai létünket tekintjük, a fő kérdés „a birtoktalan nemesség s a szántóvető sorsa és azon relációk körül" forog, melyben ők a kormányhoz, vármegyéhez s az utolsók földesuraikhoz is állnak. Ez sürget leginkább; mert az ország lakosi legnagyobb részének jó vagy rossz karban létele mind a kormány, mind a vármegye, mind a földesúr hasznára s bátorságára vagy kárára s veszedelmére oly hathatósan kénytelen folyni bé, hogy azoknak elősegítése s jobb karba tétele nem annyira keresztényi tett, mint inkább jó kalkulus...

Én a királynak hatalmát, a földesurak biztos, független és szerencsés létét s mindenkinek sorsadta vagy ész- és tenyérke-

reste sajátját nemcsak megtámodni nem kívánom; sőt az elsőnek székét hív jobbágyi érzelemmel mód nélkül erősítni, a birtokosok létét pedig határ nélkül szebbítni s bátorítni óhajtom; de valamint nem tartok egy felfordult piramist – kivált, ha valamivel összeütközik – igen erős építménynek, mely a despotica kormánynak figurája, hol a fejedelmi hatalom minden és a nép semmi: úgy lehetetlennek hiszem a mostani megindult időben – mert azelőtt tán lehetett, midőn minden aludt –, hogy a királyi szék s a nagybirtoki lét valóságos bátorságban legyen, minekelőtte a nép elibertálva nem lesz. – A kisbirtokok védőrjei a nagybirtokoknak. Ez eldönthetlen igazság! – S éppen azért, mivel magaméval együtt mindenkinek valamiét nevelve s bátorságba helyeztetve látni kívánom, azért törekedem arra, hogy mindenkinek honunk táj mezején nagyobb mód, könnyűség s több remény nyújtassék, mint eddig, értelme s fáradozása után valamit szerezhetni s azt háborítlan bírhatni is.

Hunnia minden lakosinak polgári létet adni! – ím, ez, amit 1832-ben teljes meggyőződésem szerint honunkra nézve nemcsak nem idő előttinek, sőt szinte már idő utáninak tartok. Hanem valamint minden bizonnyal jobb lett volna 1792-ben gyökeresen megjavítni alkotmányunkat – aminthogy annak szükségit az akkori *deputationalis munkák* után ítélvén, felette jól átlátták negyven esztendővel ifjabb s így tapasztalatlanabb eleink –, úgy 1832-ben sokkal józanabb azt végre, idő hozta *abususi*ból kivetkeztetni s a természet alapira állítni, mint megint más negyven esztendőt csendesen bevárni akarni s így folyvást; mert elvégre bizony késő lesz, s akkor hazánk egy az egekbe dicsően emelkedett építmény helyett, melynek sarkalatja tartós, egy minden sarkaiból kidűlt rommá fog bomlani, mely alatt a magyarnak még emlékezete is elenyészend.

Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; kilencmilliónak ezentúl is abbúli kirekesztése ellenben elkerülhetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez lélekismeréti vallomásom!

Már miképp lehessen honunk minden lakosinak *polgári létet* adni, hogy azáltal nemcsak a fejdelemtűl lefelé mindenkinek sajátja ne kockáztassék vagy csorbíttassék, hanem mindenki-

nek, a privilegiáltnak, mint az anélkülinek, valódi haszna nagyobbíttassék s biztosíttassék is, azt csak józan törvények eszközölhetik, és mostani mibenlétünkhez képest, ítéletem szerint, ím, ezen

XII TÖRVÉNY

I. A hitel haszna és kára mindenkit egyenlőn ér.

Kifejtés. Hypothekául mindenki sajátját adhatja, ti. ingó vagy ingatlan vagyonát. A szerződők között – bármily rendűek, ti. akár nemesek, akár nemtelenek legyenek is azok – hitel dolgában legkisebb különbség sincs. A szerződők közti kérdéseket kirekesztőleg csak az arra törvényesen kirendelt *mercantile forum* vagy a polgári hitelszék ítélheti el. Ezen két hitelszék – ti. a *mercantile forum* és a polgári hitelszék, melyekről magasb *appellata* nincsen, minden tárgyat szoros és betűről betűre magyarázott rendszabási szerint dönt s ítél el.

II. Az ősiségi jog (jus aviticitatis) örökre el van törülve.

Kifejtés. Akárminémű jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető felek tudtával örökösen elád, azt a vevőtől vagy annak hagyományositól se az eladó, se annak nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti, s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti.

III. A megszakadásból származó fiscalitasok örökre megszűnnek.

Kifejtés. Minden birtoknak más kézre átmenetelével azonban, legyen az akár vétel, akár *successio*, akár testamentum, akár ajándék sat., a jószágnak törvényes becse után egy percent fizettetik a kormány kincstárába, és senki sem léphet jószága teljes birtokába mindaddig, míg ezen említett *laudemium*ot a kormánynak le nem teszi vagy aziránt elég bátorságot elő nem mutat.

IV. Magyarországban mindenki bírhat ingó és ingatlan jószágot mint sajátot (jus proprietatis).

Kifejtés. A magyar nemesember azonban polgári és

*colonicalis fundus*on kívül, mindent ingyen bír, a nemtelen pedig minden hold után, a föld és fekvés minemüsége szerint, esztendőnként egy ezüstötöst, -hetest vagy -tízest fizet vagy magát minden további adótúl azáltal szabadítja örökre fel, hogy földeinek tizenkettődik részét közadó alá veti.

V. Mindenki egyenlőn áll a törvény ótalma és súlya alatt.

Kifejtés. A Partis I-ae 9-nus – mint az embernek méltóságához szükségképp tartozó – az egész ország lakosira terjesztetik; de egyszersmind minden *abusus*ibúl ki is tisztíttatik. Az ítélőszékek procedúrája pedig a lehető legrövidebb időre szoríttatik.

VI. A nemtelenek is választanak magoknak megyei pártvédet.

Kifejtés. Minden három esztendőben a vármegyeszéki *restauratiók* alkalmával beküldik a megyebeli külön helységek *votum*ikat a vármegyeházba; s így a *votum* többsége nevezi ki a vármegye fiskálisát.

VII. A házi pénztár- s országgyűlési költségekhez idom szerint mindenki fizet.

VIII. A vizek, utak s belvám elrendelése mindenkit egyenlőn ér, s országgyűlési tárgyak.

Kifejtés. Ezek annyira kötelezők, hogy az, ki azoknak bármily ürügy alatt ellentáll, hazasértő, s hazasértési bírságba esik.

IX. Monopóliumok, céhek, limitatiók s egyéb ilyes, a közszorgalmat és konkurrenciát akadályozó intézetek örökre eltörültetnek.

X. Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez.

XI. Minden törvényhatóság csak a helytartótanács közbenjárása által hallja a fejedelmi szót.

XII. Ítéletek, mint tanácskozások csak nyilványosan (publice) tartatnak.

Már hogy miért nem javaslok más törvényeket, miért éppen ezen tizenkettőt, s végre miért kezdem javaslatimat a hitellel, ez nem puszta kedvem szülöttje, de annak bizonyos oka van.

A *hitel* lábra állítását tettem szisztémám talpkövéül, mert annak *nemléte*, mint a honi tapasztalás mutatja, legtehetősb nemzetségeinket is megsemmisíti; *léte* pedig még a legtehetlenebbeket is bizonyosan előmozdítná, mint azt viszont a külföld példája bizonyítja; s ekképp annak felállítása, minthogy azáltal szinte minden egyes nyerne, a közjóra s -haszonra mágusi befolyással lenne. – Tehát:

1-szer A hitel.

De hitelt, ha egy osztályt sem akarunk az abbúli kirekesztés által felette keményen büntetni, mindaddig nem állíthatni fel valódi sikerrel, míg nincs

2-szor Eltörülve az aviticitas.

Ennek eltörlése pedig szükségképp maga után vonja

3-szor A fiscalitas megszűnését.

Minthogy továbbá nem elég, ha a hitelező az ingatlant csak exequálhatja, de azt nekie teljes bátorságban bírhatni is kell, mert másképp kis kamatra pénzt nem fog adni; többször lehetne pedig a hitelező nemtelen, mint magyar nemes: szükségképp foly mindenkire a

4-szer Jus proprietatis.

Ha pedig a nemtelen is bírhat ingatlant, kell neki teljes személy- s vagyonbeli bátorság, azaz

5-szer Törvény előtti egyformaság.

És – mert sikeretlen a törvény, ha azt mindig csak egy felekezet magyarázza –

6-szor Törvényes pártvéd.

Ezen utolsó két törvény azt vonja maga után, hogy

7-szer A házi pénztár s országgyűlési költségek a nemestűl is idomzat szerint viseltessenek.

Ezen törvények következésében új életre ébredend a hon, s nagyobb levén a mozgás, szükségképp foly, hogy

8-szor A vizek elrendelése, utak készítése s jó karban tartása, valamint a belvámok – mindenkitűl egyenlőn fizetve – ország-

gyűlési tárgyak legyenek; mert ilyesekben harmónia és szoros egybehangzás kell.

De mindemellett a szorgalom hatalmasan nem léphet elő; s így félre kell vetni, mint káros akadályt,

9-szer A monopóliumokat, céheket, limitatiókat s egyéb ilyes intézeteket örökre.

De hogy egészen el ne külföldiesedjék az ország, s a külintelligencia még könnyebben és szaporábban ne nyomjon el minden nemzeti sajátságot, mint most,

10-szer 1835-dik esztendő 1-ső napjától fogva csak magyar nyelven írott s íratandó törvény, ítélet, parancs, folyamodás, alkotandó kontraktus, egyezés, számadás sat. lesz hazánkban kötelező erejű!

Mindez azonban még nem elég a magyar hon dolgainak rendes forgására; a felsőbb parancsolatokban legnagyobb egyformaság kell, s ekképp

11-szer Csak a helytartótanács közbevetése és befolyása által kormányoztassunk.

S mindennek fő garanciája legyen

12-szer A nyilvánosság.

Tegyük fel, ha ezen törvények velejökre nézve fennállnának – velejökre nézve, mondom, mert felvilágosítandó s módosítandó bennök elég van –, valjon mi lenne következésök?

Tudom, ezen kérdésre a felelet szinte annyi ágra oszlanék, mint amennyi főből állna azon emberszám, melynek tétetnék; mert tán nincs ország a világon, hol annyira elszakadozna a közdolgokrúli vélekedés, mint honunkban. Azonban azt hiszem: a nagyobb rész így kiáltana fel: „Felette veszedelmesek volnának ezen törvények, s nem is állhatnak fel anélkül, hogy alkotmányunkat sarkaiból ki ne döntsék" – mire én viszont azt válaszolom: „Éppen ezen törvények nyújtanak egyedüli bátorságot minden felekezeteknek, nélkülök a veszély _ _ _ _ _ s felállítások nemcsak nem rendíti meg alkotmányunk sarkait, de azokat több századi viharok ellen megint felacélozza, sőt nélkülök bizonyosan várható polgári létünk elbomlása."

Minden nemzetnek bizonyos krízisen át kell esni, mely an-

nál erőszakosb, annál tartósb, minél kevésbet alapulának közerőművének addigi rugói a természet örök szent törvényein, s minél tovább hevert az tisztítlan. Ez axióma – ha a világ évrajza nem hazugság.

Ennek törvénye szerint mi, magyarok is kénytelenek vagyunk átesni egy krízisen – ez bizonyos. A kérdés csak az: Ezen krízis mindent feldöntsön-e, s honunkat a belvihar egy még gyászosb sivataggá tegye-e, mint amilyen vala IV. Béla s IV. László idejében a tatárok átka alatt; vagy pedig oly szelíden járja-e át hazánkat, hogy midőn alkotmányunkat kivetkezteti elavult, sértő s káros intézeteiből, törvényinket javítsa, nemesítse – s mindenki sajátját bátorságba s tiszteletbe helyezze?"

Én egy szelíd s *convulsio* nélküli reformációt kívánok! Erre kiszt lelkem; s ha ezt az olvasó nem hinné, ami tán megtörténhetnék – mert tudom, sokan legvilágosb szavaimat is elfacsarják, s legőszintébb vallomásim alatt is, tudja Isten, mit keresnek –, azt akarom hozzátenni: honom nyugalmát fenntartani, boldogságát előmozdítni kiszt *hasznom* is.

Minthogy pedig éppen itt említém azon két hatalmas rugót, mely az emberiség magasb, de kisebb s alacsonyabb, de számosb részét mozdítja, ti. a nemes ösztön és a haszonvágy, itt az olvasót emlékeztetni akarom: hogy ezen próbamunkát honunk képviselőihez irányzám, mert akarom hinni: annyi nemesség van bennök, hogy egyedül lelkök ösztöne és sugalma után is készek lennének honok minden lakosit az emberiség jussaira nézve magokhoz felemelni; készek hazájok virágzását legérzékenyebb áldozatok által előmozdítni; készek anyaföldök dicsőségét szívvérökön is megvásárlani. De a nagy rész, mely határozásinkra befoly, részint nem mozdul ezen nemes rugó után, részint oly szegény, hogy a legnemesibb vágy se törheti ketté a tehetetlenség zsibbasztó bilincseit; s ekképp úgy látszik, mintha nem lennénk képesek a veszélyes idő szellemét szelídíteni – és gyász napok helyett örömünnepeket varázslani hazánk vidékire.

S ezen ok, ti. a legkisebb concessiók iránti nemtelen vagy szegénységi, hanem mindenesetre nyilványosan, habár nem is egyenesen kimondott, de bizonyosan érzett averzió birt engem

arra – mert sikert akarok, s ha nemes indulat nem vija ki, érje el a haszonvágy –: egy oly szisztémát állítni fel, mely senkitől nemcsak semmi concessiót nem kíván, s ha kíván is, tüstént többet ád; hanem a fejedelemtől lefelé mindenki sorsát javítja, bátorítja.

Soknak szemében ez, mint más számtalan projektánsok javaslati, jó szándékú ábrándozás színeiben fog tűnni fel, meglehet; de most még egyszer mondom s még számtalanszor szeretném mondani: ha van tárgy, mely megérdemli hidegvérű egymásti kihallgatásunkat – az bizony nem lehet egyéb, mint az, mely körül magunk s mieink léte forog. Legyünk meggyőződve egymásrúl: mindnyájan jót akarunk, s csak azt fejtegessük: azon jót jól akarjuk-e?

Akármily alkalommal tétessék szó a szántóvető sorsának javításárúl, oly bizonyos, mint $2 \times 2 = 4$, hogy a majoritás vagy a mindent megcáfoló „maradjon", vagy a soha véget nem érő „halasztassék", sőt a kereken megtagadó „nem lehet" anatémájával veri vissza a legjózanabb javaslatokat; s nem egyéb okból – erre igen kell vigyázni –, mint azon egyedüliből, hogy a szántóvető sorsát a nagyobb rész általában nem hiszi javíthatónak *más kára nélkül;* s itt fekszik a leggyökeresb fallacia. Ezen bévett boldogtalan hiedelem következésében a szántóvető minden alkalommal hármas *correlatiójának* – hogy másképp ne fejezzem ki magamat – kettejét mindig maga ellen látja felfegyverkezve; s ekképp a majoritást mindig haszna, előmenetele s gyarapodása ellen tapasztalja. A kormány embere így szól: „Amit a szántóvető a *bellicába* fizet sat., azt meg sem érezné – de a *domestica* és az urasági terhek rontják meg"; a vármegye embere pedig így: „Amit a *domesticá*ba fizet a szántóvető, minthogy utak, hidak hasznát leginkább ő tapasztalja (?), az soha nem rontaná meg, de az a végtelen *deperdita*, katonatartás s *transenna* s aztán az urasági *abusus*ok, hosszúfuvar sat., az teszi végképp tönkre"; az uraság végre így: „Amit a szántóvető az uraságnak szolgál, az legkisebb, mert amint ő bírja telkeit, annál olcsóbb árenda sehol sincs – de bezzeg a kormány és a vármegyei terhek, azok érik ám sajnosan." Ha pedig szisztémajavításra a kormány részérűl jön javaslat, mindjárt köt ellene frigyet – habár *tacite*, sőt

sokaktúl sejdítlen is – a vármegye és uraság oly balul magyarázott interesszéje; ha a vármegye részérűl, a kormány s uraság még fonákabbul értett haszna; ha végre az uraság részérűl, a kormány és vármegye boldogtalan egyet nem értése. S ekképp a szántövető három *correlatió*i között minden alkalommal pad alá esik a földre.

Vannak, vannak felsőbb rendelések, vármegyei határozások, földesúri concessiók, melyek által az adófizető sorsa némineműleg könnyíttetik, nem tagadom; de mily ingadozó ilyen lét, melyet az országgyűlésen hozott törvény fel nem szentelt még? S mit nyomnak ingadozó kivételek mindennapi *usus* és *praxis* ellen?

Vannak ezenfelül operátumok, vármegyei javaslatok, képviselői projectumok, igen jól tudom, melyek kirekesztőleg az adózó nép sorsjavítását célozzák; de valjon nem lappang-e mindezek alatt egy kis démon, s ha egyszer *ad fractionem panis* kerül a dolog, nem sajnosan előre látható-e, hogy a szántövető sorsárúl hozandó s őtet valósággal s tökéletesen felsegélő ítélet – a hihetőségek teóriája szerint a legnagyobb *improbabilitás*ok során áll? Ezt jobban fel kell világosítnom:

Midőn az 1825-ki országgyűlésen a devalvációrúl vala szó, a tanácskozók két véghatára, régibb adósságokban, mint tudva van, részint százért század, részint százért negyvent votizált. Én nem kívántam eleinte hozzászólni; mert atyám után felette sok régi adósságot vevén át, az igazság és alig bírható károm közt helyeztetve, egy igen kellemetlen kelepcében érzém magam. De végre részint szégyenből, mert ezen tárgynál ki-ki megszólamlott – ami megint új bizonysága, hogy a sokaságnál az *önhaszon* többet nyom, mint a *honhaszon* –, részint lélekismeretem sugallása szerint voksomat a százért század javaslókéihoz csatolám. Azonban, ámbár magammal megelégedni némi kis okom volt – amit az olvasó is tán megenged –, mégsem tudtam tiszta lelkű tettemnek minden kesertűl menten, háborítlan örvendni; mert emberi gyarlóságomnál fogva, amin eléggé elszomorodom, s ilyes tárgyak körül mindennap elszomorodom, ellenállhatlanul kongatá füleimbe egy kis démon ezen rút szavakat: „bár győznének a negyvenesek!" – s ezen kis eset tán elég világ-

gosságot fog adni a gondolkozónak, hogy sokszor a legnemesb áldozat alatt is – mily földszagi kívánat lappang; mely állításomban egyébiránt, reménylem – senki meg nem ütközend, aminthogy én magamat sem átallottam vádolni ily földi érzések alatti sínlődőnek.

Ezen viszketeg- vagy inkább hajlandóság, mely minden ember s minden felekezet tulajdona, habár sejdítlen is, mindig másra tolni akarni a terhet – valódi oka, hogy mindaddig a szántovető sorsát nemcsak illuzorie, de valósággal felemelő javaslatban az ő három *correlatió*i soha nem fognak megegyezni – legalább spontane nem, míg mind a főkormány, mind a belkormány, mind a földesúr nem hiszik s arrúl tökéletesen meggyőződve nincsenek, hogy nemcsak kár nem háramlik rájok, ha a szántovetőnek valódi haszna eszközöltetik, hanem hogy mind a fejedelmi erő, mind az országi bátorság, mind a földesurasági boldog lét mindaddig semmi egyéb, mint hamisan kecsegtető szerencsétlen illúzió, míg az ország legszámosbinak léte nem erős, nem bátor s nem boldog.

Erről tökéletesen meg kell győződve lennünk, s csak akkor remélhetjük *józanul*, azaz: nem mint gyermekek, minden hihetőségek ellen, hanem mint férfiak, minden hihetőségek után, hogy mind a fő- s belkormány, mind a földesúr, közakarattal, minél előbb a nemzet sorába fogják iktatni a népet. Ne várjuk a terh felfelé estét, de használjuk mechanikában annak középponti vágyát; s éppen így, ne keressünk halandóban önkárára sürgető ösztönt, hanem annak megint haszon utáni szomját ébresszük nemes célra, közhaszonra!

A mondottnak igaz létét pedig nem tagadhatja senki, mert az emberi természetből merített, pszichológiai faktum. S ha régi krónikáinkat, sőt még törvénykönyvinket is vizsgáljuk, melyekben annyi nyomai vannak az egykori szántovető jobb sorsának, midőn az ország külön részeiben a nemesség is adózott; jobbára ő vitte az országgyűlési terheket; a *domestica*i adóban ő is osztozott és számtalan efféle: nem azt leszünk kénytelenek következtetni, hogy tanácskozásink által a szántovető sorsa javult, hanem hogy az, számos tanácskozásink, vagyis inkább viszálkodásink után, mindig-mindig szorosb korlátok közé szorítva, végre valóban *misera plebs contribuens*sé vált.

S mi arra jutottunk, hogy 19-ik században – midőn az ember méltósága szent kezd lenni – pirulás nélkül *publice* beszélünk, egész Európa hallatára, *de misera plebe contribuente*, s a külföldnek ez iránti türedelmét csak előtte ismeretlen létünknek köszönhetjük, melynek következésében az azon hiedelemben van: tán csak egy kis szektárúl van szó, mely vallás s több efféle miatt sanyaríttatik – midőn azonban kilencmilliórúl forog kérdés, ki hű jobbágy s mily hű! jó katona s mily jó! szóval: ki minden terhek türedelmes viselője, s melynek oly nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója!

Inter duos litigantes tertius gaudet, igaz közmondás; de helyzetünkre nézve némi változásokat szenved, s tán így hangzanék igazán: „*Inter tres litigantes, post seculorum inediam tandem quartus gaudebit (?).*" Ezen utolsót egyébiránt nem mondhatni, mert féktelenség s korlátlanság közt nincs valódi öröm; hanem tán „*peribit, totumque ruet indigestum*" lenne igaz értelme. Ennek, Istenért, vegyük elejét!

Ezeket előrebocsátván, itt egyenesen kimondom, hogy nem vesztenék se szót, se időt, ha javaslatimat csak legkisebb concessiókra is kellene támasztanom; mert előbb vége lesz nemcsak a magyar honnak, de még csillagunk is visszatér a nagy mindenség keblébe, minekelőtte az embernek mellébűl ki lenne irtva a benne mélyen fekvő haszon utáni, mindenen diadalmaskodó szomj, mely közbevetőleg, ítéletem szerint, korántsem oly alacsony vágy – ha józan irányt nyerend –, mint azt képzelni szokás.

Hanem éppen az: hogy veszteségrűl itt nem forog kérdés, de csak nyereségrűl, s nincs concessiókrúl szó, de csak arrúl, akar-e a kormány, nagybirtokos s kisnemesség mind erőben, mind bátorlétben, mind szerencsében legbővebben részesülni, tölt engem azon reménnyel bé, hogy javaslatim némi figyelemre lesznek méltók, s ha nem helyesek is, legalább helyesek feltalálására nyújtandnak alkalmat. A meglehetős makacsabbul áll a jónak útjában, mint a rossz, s a palliatív sokkal erősb gát a gyökeres javítás ellen, mint a semmi. Ezt szemmel kell tartani.

A kormánynak, mint a birtokosaknak ereje, jól- és bátorlété nemcsak egyeztethető a nép erejével, jól- és bátorlétével, hanem oly szoros összefüggésben van vele – hogy enélkül az nem

is lehető; ez sarkigazság. Ezt azonban mindenki szemeiben tökéletesen felvilágosítni felette nehéz; s ha én azt próbálni merem, arra valóban nem annyira tehetségem, mint inkább a dolog igazsága, tiszta szándékom s olvasóm remélendő kimérthetlen béketűrése bátorít.

Adjunk ideig-óráig búcsút azon „nemesi vágynak", mely mindent tesz semmiért, s valóban az embernek legszebb tulajdona volna, ha hiú ábrándozásokkal, más szemeiben szálkát s magáéban még a gerendát sem látó kis *distractió*kkal és számos efféle kisded igaztalanságok bűzeivel nem lenne annyiszor összekeverve. A hideg számolás, mert csak az vezet a mathesisnek isteni útján a valóhoz, legyen egyedüli kalauzunk.

Do ut des – adjunk sajátot, polgári létet, hogy magunk is megtarthassuk sajátunkat, s tovább is örvendhessünk polgári létünknek.

Mennél gazdagabb valamely ország, annál nagyobb adó- s védőtehetsége s viszont. Minden kormánynak pedig, a legkorlátlanabbtól lefelé vagy inkább felfelé a respublikáig, legfőbb szempontja sohasem más – habár külön célra s néha sejdítlen is –, mint az adófizetési tehetség emelése s a külmegtámadtatást visszaverhetői erő nevelése. Tombolhat ezen elért két cél határi közt a feslett kormány zajos ünnepek álfényű örömiben, és a védsereget, ha kénye kíszti, megtámadóvá is teheti – de viszont mily tökélyre emelheti egy mérséklett országlás a közerőmű minden rugóit, kerekeit, láncait, ha *sokan sokat* adózhatnak *könnyen*, s mily bátorságos jövendőt nyit a közönségre, ha viszszaverő ereje elégséges magát minden hatalomtúl megtisztelletni. Gazdagság* tehát minden esetben s minden körülállások

* Nehogy kénytelen legyek gondolatimat a gazdaságrúl körülállásosan előadni, ami egészen félre vezetne fejtegetési tárgyamtúl, s másrészrűl ne kárhoztassam, hogy a gazdagságot oly nagy becsre emelem; szükségesnek tartom érintni: hogy én a gazdagság értelmét itt nem csupán pénzre, földre sat. szorítom, de általjában mindarra is, ami pénzzel, jól művelt földdel sat. szoros kapcsolatban van, mint teszem: henyeség megszűnése, industria, jobb nevelés, külföldi tapasztalás, az ember nagyobb becse sat.

közt kívánatos. A nőtlen, ha gazdag, választhat – s választhatni mindenkor kellemes –, mert ő élhet is az élet kellemivel, ha akar, másokat is szerencsésíthet; közjóra is szentelheti javát; s végre, ha abban leli nyugtát, mindenét el is ajándékozhatja, s trappistává lehet. Már egy házasnak, habár gazdag is, választási köre nem oly nagy: őneki többé a világtúl visszavonulni nem szabad, s mind életkellemi, mind jótévőségi, mind közszolgálati határit kirekesztőleg összeköttetése s kisdedei tűzik ki. Ő többé nemcsak magáé, de jobbadán másoké. S így a kormány! sőt még sokkal nagyobb mértékben. S ha a nőtlen nem tesz józanul, ha nem iparkodik gazdagodni – ami igazi függetlenségét nevelné, mert választási körét tágítja, s ő mint szabad madár, arra fordul, merre tetszik –, a házasember már rosszul cselekszik, ha gazdagodni nem törekszik, mert gyermeket nyomorúságra vagy szűkölködésre állítni az életbe – ha azon szorgalom által segítni lehetne –, sokkal kárhozandóbb, mint egy puszta gondolatlan tett; a kormány végre nemcsak célját veszti tökéletesen el, de szent kötelességének semmi mód sem felel meg, ha az ország gazdagságát minden módon előmozdítni nem iparkodik.

A mondottakban, azt hiszem, a nagyobb rész velem kezet fog, minthogy azok a világtúl már rég elismért talpigazságok; de csak a nagyobb rész, mert köztünk legalább még igen sokan függetlenségi ábrándozásokban mindig a szegénység teóriáját tanítgatják; mely szerint, igaz ugyan, szabad lehet egy szegény nemzet külhatalomtúl, de annál nagyobb rabjává lesz ön tudatlanságának – melynél nagyobb s fertelmesb rabság nincs, minthogy értelmi súly mindenütt az egyedüli erő, s így a tudatlan rab végképp minden rabnak rabja.

Ezen utolsókhoz most nem szólok; de a tőlem feltett nagyobb részhez fordulván azon megjegyzést teszem: nem elég még a gazdagodni akarás, de a *miképpenhez* s *hogyanhoz* is kell érteni; s im, ez azon *nagy kérdés*, melynek megfejtésére fóliántok irattak, s azon *jó volna tudni*, melyen törték ugyan sokan, több-kevesebb sikerrel, fejöket, de melyről a nagyobb résznek s kivált nálunk legtávolabbi ideája sincs.

Egyesek, szintúgy mint kormányok, jobbadán értéköknek

tőkéjét támadják meg ahelyett, hogy a kamatokból pótolnák ki szükségiket. Ez valódi oka, miért áll annyi nagybirtokos közel a koldusbothoz, s miért vannak a legszámosb országok financiái oly nyomorult állapotban. Ezen tengely körül forog hosszabb vagy rövidebb létök; s valamint egyesek, tőkéiket költvén, habár jó darabig fényesen élhetnek is, végre elbuknak: úgy merül végképp vissza a legfeketébb homályba akármi hatalmasnak látszó ország is, ha fénye s hatalma nemzeti tőkéjének megemésztésén fenekült.

A gazdagságra törekedés egész veleje tehát mind egyesekre, mind kormányokra nézve abban áll: a tőkét nemcsak soha nem támadni meg s kevesbítni, de azt minden módon s úton nevelni s csorbátlan tartani fenn úgy, hogy az abból kerekedő kamat elégséges legyen a szükségek pótlására, ami fő dolog, mert másképp kénytelenségből végre mégis megtámadtatik a tőke, s el van hibázva a fő cél.

Ha ez áll: akkor bizonyos, hogy azon földesúr nem cselekszik helyesen, ki jószágibúl nagy jövedelmet sajtol ki anélkül, hogy azokat előbb instruálná; mert ő minden bizonnyal s tán anélkül, hogy tudná, tőkéjéből él; s ekképp ha tán igen távolrúl is, de szoros tudományiképp már közelít a végbukáshoz. Ha ez igaz: akkor minden kétségen kívül azon kormány sem tenne józanul, mely a népre nagy adót vetne, minekelőtte annak szántóvetői, mesterségi s kereskedési szelleme kifejtve még nincsen; mert így nemsokára ki lenne merítve a csekély nemzeti fundus, minthogy minden öncsalást elmellőzve, tulajdonképpen csak az támadtatnék meg. S ha végképp ez is így van: akkor mind egyesekre, mind kormányokra nézve azon princípium tűnik legfényesb igazságban fel, hogy minden *anticipatio* vagy igen keserű kamatokkal fog visszafizettetni – vagy a bukás napját közeliti... S így mind egyeseknek, mind kormányoknak legfőbb, legszentebb kötelessége a nemzet *capitalis*át, azaz adó- s véderejét kímélni s lehetőségig nevelni.

A lakosok csak egy részében fejteni ki s mozdítni elő a szántóvetői, mesterségi s kereskedői szellemet azonban egy országra nézve nem több s nem éri jobban el a kérdésben forgó célt, mint ha egy földesúr határának, teszem, csak 10-ik részét kulti-

válná s a többit nem. Hogy egy ország gazdag legyen, s ekképp kamatiból számos esztendőkig békében élhessen: annak minden lakosit fel kell ébreszteni nagyobb szorgalomra, állhatatosb munkásságra; mert tagadhatatlan, teszem például, hogy tízmillióban több gazdagság halmoztathatik fel, mint egymillióban.

Azon számos eszközöknek pedig, melyek által a gazdagságot nevelhetni, legfőbbike, vagy hogy jobban mondjam, minden eszközök egybetartó lánca a

HITEL

Ez világszerte ismert dolog; aminek következésében azt lehetne gondolni, hogy oly országban, mint a mienk, hol annyi a hitelben szűkölködő, s annyi az annak hija miatt szinte már semminél kevesebbet bíró, a legnagyobb rész háladatosan fogadna minden hitelemelő javaslatot, s a projektánsra nézve minden óhajtása csak abban folyna egybe: bár tudná teóriáit életbe hozni. Azonban nem! Mert az emberi hiúságot többmilliónyi, minden fáradság nélküli tiszta haszon sem képes mindig meggyőzni, mint a tapasztalás nyilván mutatja – és sokan készek inkább a régi utat folytatni, melyen a legbecsületesb kölcsönző is kijátszatik sajátiból, hogysem elszánhatnák magokat: a dolog jobb ismérete által, a vak tudatlanság békóit ellökni, szemeiket felnyitni s oly útra lépni, melyet ugyan nem ők találtak fel – és im, ez az általok soha meg nem bocsátandó bűn! –, de melyen mind ők, mind övéik, mind a velek összeköttetésben lévők mód nélkül jobban s nagyobb becsülettel járnának. Erről praktice tudok beszélni; mert midőn két év előtt ezen másoktúl már olyannyira kifejtett s tőlem csak ismételt tárgyat pendítém meg, éppen azok fordultak nevetséges gőggel tőlem el, kiknek javaslatim legtöbbet használnának, s így kiknek köszönetét érdemlém; s a közönségnek szinte csak azon része hagyá helybe hitelfelállítási javaslatomat – *ami valóban felette furcsa* –, melynek *hitelre nagy szüksége nincs*, midőn azon része kötött minden módon belém, melynek *hitelre* felette *nagy szüksége van*.

Hagyjuk azonban magokra ezen minden hazai előmenetel

eleven gátjait, mert őket – kezdem hinni – semmi egyéb nem fogja kivetkeztetni előítéletikből többé – mivel azok hiú tudatlanság által, mely minden okot gőggel visszavet, csonttá váltak –, mint a mindent örömre vagy kínra ébresztő halál. Vizsgáljuk mi, kik szorosan véve minden hitel nélkül is el tudunk lenni, jóllehet az ránk nézve is legnagyobb áldás volna, a dolgot indulatlan hidegvérrel röviden addig is még egyszer, míg az egész dolgot *ex asse* felvenni alkalmam lesz.

Ha szoros hitel áll fel, akkor csak kis idő leforgása után is jó hypothekára három-, legfeljebb néggyel száztúl elég pénzt kaphatni; amin senki nem kételkedik, kinek e részben csak legkisebb tapasztalása van is.

Már ha hárommal, de – tegyük fel – néggyel lehetne kapni elég pénzt: valjon nem volna-e annak némi kis haszna a nagybirtokosakra nézve?

Ezek ugyanis vagy sequestrum alattiak, vagy ahhoz közelítők, vagy rendes gazdák. Ha sequestrum alattiak vagy ahhoz közelítők, akkor tökéletesen igaz, hogy nemcsak tömérdek nyereségök volna, ha 6, 10, 20 sat. percent helyett 3-mal 4-gyel kapnák 100-át, sőt az is bizonyos, hogy magokat sequestrum alúl rövid idő alatt s minden becsülettel megint felszabadíthatnák vagy azt végképp el is kerülhetnék. Ha pedig rendes gazdák, akkor könnyebben fizetnék adósságikat vagy legalább kevesebb gonddal azok kamatit; jószágik után pedig, minthogy azok olcsóbb tőkékkel lennének életbe hozva s mozgásban tartva, sokkal nagyobb nyereséget aratnának, mint ma.

Ki most 4 millió pengő forint adósság után törvényes hatot ad, legszerencsésb esetben, ha ti. senki fel nem mondja tőkéjét, esztendei 240 ezer kamatot fizet; az új rend szerint pedig csak néggyel számlálván is 160 ezret fizetne, s így esztendei nyereség 80 ezer forint lenne, ami néggyel számlálva 2 milliónak kamatja, úgyhogy a valóságos nyereség 2 millió pengő volna. Már ezen szembetűnő hasznot valjon mily okoskodás, mily szofizma zavarhatja kárrá, szeretném tudni?

De hát a kisbirtokosaknak nem volna-e éppen oly hasznos, ha 3-mal, 4-gyel kaphatnának pénzt? Rájok nézve a haszon még nagyobb lenne. Most legtöbb jószágaik, eszközlő tőke hija

miatt – mert nagy áldozatokra nem oly képesek, mint a tehetősb birtokosak – koránt sincsenek kifejtve azon nyereségi lépcsőre, melyre természeti mibenlétök miatt könnyen emeltethetnének.

A szorgalom ezáltal felette csökken, és sem a privát, sem a nemzeti tőke sohasem nevekedhetik s nőhet azon nagyságra, melynél fogva Britannia s más országok virágzanak, s melynek nevelésére minden gazdának, minden hazafinak törekedni kellene.

Azon osztály pedig, mely kamatra akarja adni pénzét, mai szisztémánk következésében még boldogtalanabb. Törvényes kamat most, igaz, 6, s akkor magamagától – mert ilyest semmi törvény nem határozhat – 4-re, 3-ra szállna le; de mennyivel volna gyorsabb a pénzforgás s mennyivel nagyobb a bátorság! S erre vigyázzunk! Azon gazda, ki most sok fáradozás után, teszem, 50 ezer forintot tud félretenni s így kamatra adni, ami után esztendei 3000-et húz; akkor, midőn egészen új élet buzogna az ország ereiben, szintazon idő alatt 100 ezret gazdálkodnék, s négy száztúlival számlálván 4 ezret húzna. Ehhez egyébiránt az is járulna, hogy midőn most háromezrét se pontosan, se bizonyosan nem kapja, akkor négyezrét pontosan és bizonyosan kapná; s ezek felett 50 ezer helyett 100 ezerrel bírna, ami nagy különbség, kivált a közönségre nézve: s ugyanezen okból: hol a kamati láb alacsony, ott mindenki vagy mezei gazdaság, vagy manufaktúra, vagy kereskedés által törekedik tőkéjét magasb kamatra emelni, ami által a közindustria hathatósan ébred; midőn azonban ott, hol a kamati láb magas, a kölcsönző semmit sem téve, félálomban húzza 6 percentjét, s egész munkája, amit a közönségért végbevisz, kamatinak olvasására szorul – ha ti. azok rendesen fizettetnek; ha pedig nem, minden idejét s talentumát – ahelyett, hogy a hazáért fáradna – pöreinek vitelére fordítni s azt, amit már *acquirál*t, még egyszer s tán nehezebben *reacquirál*ni kénytelen; a mezei gazda, gyárnok s kereskedő pedig csak nyomorult kis körben meri tárgyait űzni, mert a *drága tőke* után csak kicsi lehet a nyereség; azonban ez még semmi, hanem mert a *bizonytalan tőke* után – minthogy akkor mondják azt fel egy hitel nélküli országban, mikor legjobban kell – a nyereség szinte lehetetlen, az elbukás pedig szinte bizonyos.

Most a hitel nálunk valósággal semmi egyéb, mint egy boszszontó gúny; mert általányosan véve csak annak van hitele, kinek az szorosan nem kell, s éppen annak nincs, kinek rá legnagyobb szüksége van; minek következésében – s ezt kész vagyok megmutatni – hazánk sok résziben egy határ, pénz hija miatt, nem virágozhatik, midőn a szomszéd határban, megint hitel hija miatt, kamatlanul fekszik a pénz.

Ha ezeket látja a részrehajlatlan gondolkozó, s kénytelen tanúja lenni a sokaság makacs ragaszkodásának oly szisztémához, mely nemcsak azáltal tartja lebilincsezve a közszorgalmat, hogy ennyi pénz vesztegel forgáson kívül – amit bizonyosan tudok –, hanem legfőképp a honiak, sőt néha a legközelebbi szomszédok egymás ellenti bizodalmatlanságok által, mely szerint a pénzes kamatban szűkölködik, a földbirtokos pedig pénz nélkül sínylődik; s így a pénz is hever, a gazdaság is hever, az ember is hever, a közjó is hever és minden hever – s így élet helyett halál fekszik az anyaföld színén…; ha mindezeket kénytelen tanúbizonyítni a gondolkozó, akkor valóban keserű érzése szánakozásra gerjedend, s a nagy példa szerint, minden további okoskodással felhagyván, az egekbe kiáltni hajlandó: „Uram, bocsáss meg nekiek, mert valóban nem tudják, mit cselekszenek."

Minden, ami a pénz keringését hátráltatja, mind egyesekre, mind a közönségre nézve felette káros; hát még az, mi a pénzt a *circulatió*ból ki is rekeszti? S valjon mi hátráltathatja s rekesztheti azt ki hathatósabban, mint a bizodalmatlanság, a veszély – ti. a hitel hija? Csak az egészséges, el nem fásult belátásnál fogva, kérem az olvasót, gondolja e mondottakat át; s lehetetlen, hogy ne ébredjen benne fel a legforróbb kívánat: „Szállna valahára már egyszer hazánkra is a mindent felelevenítő bizodalom áldása!" A kurucok idejében – *gloriosae memoriae* – a pénznek nagyobb része el volt ásva; most ugyan ki van húzva megint egy része a földből, de köztünk maradott kuruci szisztémánk még nem bátorítá az egészet napvilágra. Ezen ne kételkedjünk!

A hitelt gátolni nem egyéb, mint egy test ereit megakasztni; s ezen utolsó valjon a test mily részének lehetne hasznos? Egynek sem! Sínylődés elmúlhatlan következése s végképp gutaütés.

És ha nem akarunk a hazai *anteactá*kban elsüllyedni, Ver-

bőcziben s az anonymus notariusban elfulladni, hanem faktumokat, csak élő faktumokat tekintni: nem fogjuk tagadhatni, hogy nincs Európában egy ország is, hol oly nyomorult lábon állna a pénz dolga, ti. hol annyi nagy és kis földbirtokos nyakig volna adósságban, mint nálunk. Ennek valjon mi lehet oka? Vagy a múlt idők viszontagsági, vagy nagy- és kisbirtokosink pénz körüli gyávasága, vagy politikai összeköttetésünk, vagy pénzbeli szisztémánk. Ezen négy okra szoríthatni csak az élő, nyilván szóló faktumot.

Az idők esete? Azt közösen vittük minden nemzetekkel. Igaz ugyan, hogy a nagyobb rész adóssággal vette át jószágit, s bár annak terhét könnyen bírta is eleinte – mert a francia háború alatti idők sok jövedelmet nyújtának –, azok súlya egy rögtön változás által végképp tűrhetetlen lőn; a pénz szűkült, s csak azáltal is drágult; fel kelle hagyni javításokkal, búcsút venni fényes élettől sat.: de ez szinte mindenütt úgy volt, s mégsem rontá meg annyira az adósokat, mint nálunk, kiknek segítségére _ _ _ _ _ midőn a kapitalistákat lesújtá – még véletlenül a devalváció is járult, mely egy jó időre hosszabbítá az adósok siralomházi napjaikat. Az idők esete ellen tehát a magyar földbirtokos adósoknak panaszkodni nem lehet, mert az minden nemzetbeliek ellen visszás volt, s rájok nézve, mint mondám, a devalváció által némileg javíttatott.

Tehát földbirtokosink pénz körülti gyávasága okozza-e annyi sequestrumaink létét? Azt sem állíthatni; mert ámbár van köztünk sok, kinek szótárában ezen rövid szó: „rend", nem találtatik fel – amilyen egyébiránt mindenütt van –, azért mégsem mondhatni, hogy hazánk takarékos, józan s értelmes gazdákban általányosan szűkölködnék, kik nem iparkodnának minden módon sajátikkal rendben lenni; sőt azt lehet állítni; szinte sehol sem élnek a földbirtokosak, keveset kivéve, idomlag *roppant jószágikhoz képest* oly kevés valódi luxussal, mint nálunk – minthogy felette kevés külföldivel élnek, a hazában szinte semmi drága nem készül, és sokak előtt az életnek szinte legtöbb kellemei még név után is alig ismért dolgok. Igaztalanság volna tehát – ámbár némi kis igaz is lehet benne – oly számos földbirtokosink pénzbeli hajótörését általányosan személyiségöknek

tulajdonítni; általányosan véve, mondom, mert néhány – tagadhatlan – csakugyan maga volt „birtoka rontója s léte gyilkolója".

Vagy politikai összeköttetésünk sújtá le a nagybirtokost? Ez – mondjuk ki hímezés nélkül – azon ok, melyet a nagy publikum *supponál, nagy szerencsétlenségünkre!* Nagy szerencsétlenségünkre, mondom, s még százszor szeretném mondani, mert ezen fallacia – melyet Bentham, ha ismerné nyomorult előítéletink közti sínlődésünket, *argumentum pigritiae*-nek nevezne – mert ezen fallacia mindenkor másban keresteti velünk a hibát, mely teljes meggyőződésem szerint valóban legnagyobbrészint csak magunkban fekszik. A vám, a harmincad azon örök *togus* és *asylum*, mely a restségnek, tudatlanságnak s ezen nemes házaspár szép ivadékának, ti. a rosszakaratnak, minden alkalomnál bújósdi ajtóul szolgál. Nagy veszteség, nagy akadály, igaz – de másrészről semmit sem adózni, az megint mily nyereség. „Indirecte többet adózunk a vám által, mint ha directe adóznánk", így szól sok; de ha az proponáltatnék: „Tehát nyitva legyen a vám, de adózzunk egyenesen" – ugyan az tetszenék-e? Pedig valami módon csak kell az országlás terhének viselésében részt venni.

Szisztémánkban van leginkább a hiba, ím, ez a dolog filozófiája; s annak hibája abban koncentráltatik, hogy hiteli törvényink nem egyenlők az ország minden lakosira, azaz nemes és nemtelenre, s hogy többnyire a rossz gazdát legyezik és a jót sújtják.

Mit akarnak azok elérni, kik szünet nélkül a vámmal kelnek elő? Kérdem, mit akarnak? Ők azon nyereséget is zsebeikbe akarják tenni, mely a vám által rovatik le. Csak ebben koncentráltathatik minden kívánatok, minden aggodalmok! Ők nyerni akarnak tehát. De Magyarországban alig van hely, hol diametraliter, úgy, mint ma áll a nap, minden akadály s nehézség mellett 100 után 10-et ne lehetne nyerni *józan invesztíció* által. Ez bizonyos; sőt némi lapályokon árokvonás, kiszárítás által a nyereség 100 percent; s még némi helyen, hol víz alatt fekvő föld haszonvétesítése holdként csak 10, 12 forintra jőne, több 100 percentnél. Ha tehát nyereség a fő cél, állítsunk hitelt.

Néggyel kapunk elég pénzt, s elocáljuk megint 10-, 100-, 1000-ért, s az eltörlött vám, de még a kivételi megjutalmaztatás utáni nyereség sem lesz hasonlítható bizonyos nyereségünkhöz. Elég tág a mező befelé, miért mindig kifelé? Megmondom, miért: mert az első mód fáradsággal van összekapcsolva, s azon csak az eszes boldogulhat, a második pedig sült galamb, s azon a tudatlan is fénydegélhet.

Ha, teszem, valami bányász, egy aranyeret munkálván, bizonyos nagy követ találna útjában, melyet mozdítni nem képes, valjon nem volna-e nagy bohó, ha mindig csak azon nagy köven kalapálna s ott vesztené erejét s idejét el, ahelyett hogy valahára már szerencséjét másutt keresné? Éppen így vagyunk mi a vámmal. Igaz, hogy azon kő ott felette kellemetlen, s nem is igen tudom, miért s mily jussal áll ott – de hogy ott áll, az bizonyos, s hogy azt ideig-óráig nem mozdítottuk s hihetőleg oly szaporán meg sem mozdítandjuk helyből, az is bizonyos. Ekképp, ha nem akarunk minden igazsággal a bohó bányászok sorába állíttatni, ne kalapáljunk csak mindig ott s mindnyájan s mindenkor, de keressünk végre más aranyereket; csudálkozva fogjuk látni, hogy még gazdagabbak is vannak hazánkban, melyeknek munkálásától semmi kellemetlen nagy kő el nem zár, s melyek annyi kincstől pezsgők, hogy azokat se mi, se közelebbről utóink sem fogják kimeríteni; mert ahol szinte 1000 □ mérföld kerti föld van víz alatt, szinte semmi belcommunicatiók nincsenek, hol egy dicső folyam, mely a Fekete-tengerbe szakad, még úgyszólván nem hajós, hol egy határ sincs még félig is kifejtve, hol a lakosok ifjak s a természet szűz, ott a kincs kimeríthetlen. Csakhogy ne mindig *napnyugot*, de végre *napkelet* legyen eszünkben.

Leszen, ki mindezt teóriának tartja – ámbár nehéz azt annak tartani, ha látjuk a Hanságot, Körös, Tisza mocsárit sat. – de a restség találékony, és *pipafüst*, *vám* s *nem lehet* s *nem mehet* közt könnyen elaltatja dicső gazdájának lélekisméretét; s bár csak magáét s magát altathatná el – de mirigye ragadós, fájdalom! s egy ily Sohamozdi könnyebben inficiál ezer elfogultlant, mint ezer józan egy Előítéletesdit meggyőzni képes lenne, minthogy a jó szag is kis hatalmú a rossz szaghoz képest, s egy pestises ez-

rekre ragasztja sírkenetét, midőn viszont ezer épnek egészségi súlya sem elég erős őt kigyógyítni.

„Úgysem lehet jól eladni mostani termesztményinket, s így nagyobb kultúra után végképp zsírunkba fulladunk" – így okoskodnak sokan, s rabulisztikai fogásik által magokat és másokat misztifikálván, a vámot – mindig csak a vámot – ha egyenesen nem mondják is ki – állítják azon oknak, mely minden lehető szorgalmat elgázol.

Messze vagyok a mostani vám körülti szisztéma helybe hagyásától, sőt annak létét, mind gazdasági, mind politikai tekintetben, a lehető legkárosb észszüleménynek tartom; mert minden, ami Magyarországot gyengíti vagy idegenek sorába állítja – s erre vigyázzunk –, az az ausztriai házat is kénytelen gyengíti s tőle a népeket elidegenítni; ez pedig sem urunkra, sem a nagyközönségre nézve hasznos valóban nem lehet, amit hű jobbágyi érzelemmel állítni bátor vagyok; de másrészről azt sem akarom felejtni: hogy valamint mi, földesurak sem vagyunk mindig képesek uradalminknak legkárosb gazdasági módját, akármily szembetűnő legyen is az, rögtön javítni, s a leghelyesebb s igazságosabb regulációkat sem vihetjük ki könnyen és sokszori kínszerítés nélkül; úgy azon vámot, mely minket, úgyszólván, az ausztriai monarchiából kizár, sem lehet márúl holnapra eltörülni, hanem azt csak fejedelem s jobbágy közti atyai s fiúi mindenoldalú értekezés és határozás, mely a nagy és komplikált erőmű kerekeibe sehol nem ütközik, dönthetendi el kirekesztőleg. Nem mondom tehát azért, hogy annak ingatlan lábra tételét, leszállítását, sőt tökéletes eltörlését minden módon ne sürgessük, mert urunk valódi hatalmát s honunk jobbléte tehetségünk szerint nevelni legszentebb tisztünk; de egyszersmind arra szólítom fel hazámnak azon lakosit, kiknek ereikben nem hidegült tökéletesen még meg a mindent elevenítő honszeretet tüze: ismerjék meg anyaföldök dicsőségéért a nemzeti gazdaság valódi kútfejeit! Ennek legfőbbike, legbiztosabbja, leggazdagabbja a *belső fogyasztás*. S ezt valjon miért nem tudja, miért nem hiszi a nagyobb rész? Mert megint egy más köz-*topus*, mely mindenütt kong, nem engedi annak közelebbi vizsgálatát, s mely ilyformán hangzik p. o.: „Britannia, igaz,

felette gazdag; de mi gazdagságának oka? Népesedése, fekvés utáni kereskedése, India, a kolóniák". Ezután minden *provocatio* Angliára, mint régibb példára, levegőbe oszlik hasztalan, sikeretlen. A fallacia pedig abban áll, hogy ez mind nem úgy van, hanem Britanniának *legfőbb szorgalmi rugója* semmi egyéb, mint a *közszabadságbúl okvetlen eredő fölette nagy belső consumtio!* De ezen fallaciát csak kevés veszi észre, mert a közrestség nem engedi, hogy a nagyobb rész ily tárgyok körül felvilágosítná magát, amihez egy-két hónap, egy-két értekezés nem elég, hanem esztendei szorgalmas előmunkálás kell! A nemtelen emberben mélyen fekvő hiúság pedig gátolja, hogy az igazságtalanok sokadalma ott keresse a számtalan hibák gyökerét, ahol azok valódi fészke van, ti. saját szánakozásra méltó tudatlanságában s a legvilágosb okoknak sem engedő gőgjében.

Itt tátong azon mélység, melynek fenekéből gőzölg ki a majd-majd elsüllyedendő nemzeti létnek rothadt szaga, s mely mindaddig nemzeti koporsó gyanánt tárva fog állni előttünk, míg azt az önisméret- s javulásnak csak jobb emberek által gyakorlott szelleme, az undok önség s törpe alacsonyság feletti diadalma, a nemzeti dicsőülés- és nagyságnak tűrhetlen szomja s minden magyarnak rokonszeretete s egyetértése örökre bé nem töltik; s míg az egykori, vagyis inkább még mostani (!) fenéktelen örvény helyén nem áll fel egy nemzeti oszlop, mely mindenoldalú ismeretből, világi tapasztalásból, előítélet nélküli józan okoskodásból, nemesült nemzeti szokásokból, szóval: mely a valódi honosság s igazi bölcsesség köveiből nem lesz összerakva s *erény s honszeretet* által elbomolhatlan egybeforrasztva!

Az ember általában nem fárad szívesen, ha sikert nem remél; s ez annyira igaz, hogy nemcsak az előrelátó csügged el hasztalan munka közt, de még a semmit előre nem látó is; mert nem kell világos ok visszaijesztésre – egy távolrúli sejdítése az ok nélküli fáradozásnak is elég a szorgalmi hév megfagyasztására. S ha ez igaz: könnyen szembetűnik az ilyetén *topus*ok veszedelme, melyeknek számontúli seregéből csak kettőt hoztam itt elő. Apárúl fiúra mennek át azok, mint valami eldönthetlen szent axiómák, melyeket kérdésbe hozni szinte bűn, s melyek nálunk éppen oly szerepet játszanak, mint a néhai *lares tutelares* cso-

porti, ti. ezer hamisságokat s mégannyi hazugságokat rejtenek. De szembetűnik az is: mily meg nem számítható kárt tesznek hazájoknak, honosiknak azok, kik éretlen kis ismeretikkel – mely 100 gradussal áll még a 0 alatt, azaz: százszor rosszabb, mint a semmi, mert ha ez nem használ is, legalább nem árt – kik éretlen kis ismeretikkel, mondom, s teóriáik árjával még jobban megerősítik előítéletikben a könnyen elcsábítható sokaságot; ti. könnyen, ha az okoskodó azt se a hibát magában keresésre, se tanulásra, se munkára nem ítéli, hanem restségének s hiúságának tömjénezvén, a hibát mindig másokra tolja.

Hány van köztünk, ki valóban szívesen fáradna haszonért az ország határi közt, minden külhatalomtúl menten! De nem mer, mert az örök *vade mecum*, ti. a vám léte s a népesedés, kereskedés, India s kolóniák híja körülti elfogultság azt képzetében lehetetlenné teszi! És így elég egy rozsdás szójárás minden ébredő szorgalom megsemmisítésére!

Csak ezen most említett zavart ideák némi elrendelésére is pedig mennyi idő kell! Egy élet alig elég; s elcsüggedni kénytelen végképp a legelszántabb is, hogy szám nélküli előzményeket kell neki előzményekre halmozni, minekelőtte józanul s meggyőződési hihetőséggel magát a dolgot fejtegetni kezdhetné.

Itt, teszem, elő kellene hozni mindazt, ami a belső fogyasztásról *pro et contra* már mondatott; mert akkor világos lenne – mint már rég eldöntött tárgy –, hogy sem a népesedés, sem a fekvés, sem India, sem a kolóniák nem alkotják Britannia csudálatraméltó gazdagságának legmélyebb talpkövét, hanem hogy azok az *értelmi súly*, ebből szükségképp folyó *közszabadság* – mert az mindenkinek használ – s ezekből megint elmúlhatatlanul fakadó *bátorlét, szorgalom, gazdagság* s mindezekből bizonyosan eredő *roppant belső consumtio* örök alapin csak mint *superaedificatumok* állanak, s a brit nagyságnak nem sarkalatos, de csak közbevetett eszközei s okai.

De ennek megmutatására egész bibliotékákat kellene írni; ami egyébiránt nem szükséges, mert más nyelvekben azok már rég megvannak, s ekképp nem az írás híja teszi e részben az éretlen ideák árját, de az olvasás s tudomány híja!!! Azaz nem a

kül-ok, melyre mindent tolni akar sok, de a bel-ok, mely sokban rejtezik.

Azonban még ennek megmutatásával sem lehetne kezdeni a logikai rendet, mert köztünk sokan, tán legtöbben, még Britannia nagyságát s boldogságát is kérdésbe veszik – amit két előkelő urainknak csak minapi okoskodása után feltenni tán szabad – az egyik így: „Nincs mit tanulnunk az angoloktúl – ennek megmutatása azonban hosszas lenne, de már sajtó alatt van egy könyv, mely diplomatice kifejti, hogy a magyar alkotmány sokkal tökéletesb, mint az angol, s a magyar civilizáció s boldogság sokkal magasb, mint az angol." A másik pedig így: „Belőlünk angolokat akarnak csinálni; s valjon ők mik? Kereskedők! Gazdagabbak tán, mint a mieink, megengedem, de viszont annál több köztök a banquerotte – s így valódilag még a mieinknél alábbbiak sat."

Már eszerint azt lehetne hinni, hogy annak megmutatása volna tehát első, hogy Britannia nagy és boldog; de korántsem, mert az sincs eldöntve köztünk még: valjon mi a nagyság, mi a boldogság; s így vég nélkül alább-alább kellene szállnunk, míg a rabulisztika és *subtilitas*ok hazájába süllyednénk, hol a haszonles és önség az igazi kormányzó – habár néha inkognito vagy álszín alatt uralkodik is; s hol a legvilágosb valóság ködbe és sötétbe burkoltatván, minden, sőt végképp a saját lét is, kérdésbe vétetik.

A mostani tárgy fejtegetésében sok előtt a logikai rend kezdettől fogva alkalmasint tehát e következendők megmutatása volna: hogy az ember valósággal létez, él s érez! Csak e három *egészen különböző* (!) állítás megmutatására mennyi ész, de főképp mennyi idő kell! – de tegyük fel, hogy mindez *per argumenta a priori et a posteriori* diadalmasan meg van mutatva. Jöne most azon megmutatás szüksége, hogy az ember, habár sejdítlen is, mindig előretörekedik, létét javítni iparkodik; de jaj! el van hibázva már a logika – mert szorosan el kell határozni előbb: mi a megmutatás, mi a szükség, mi az ember, mi a sejdítés, mi az előre s mi a hátra, mi a lét, javítás, ipar sat.! Megijed a gyengébb inú ember ennyi szükséges s valóban felette szükséges demonstrációk tajtékzó fekete, veres (?) vagy akármily szi-

nű, de ugyan zavaros tengerén! Azonban tegyük fel: ez is mind rendben van, s még élünk, habár hó fedi is főnket, mikor ily s ennyi hasznos vizsgálat már némi kis sikert mutat; jőne most annak megmutatása: hogy a nagyság, a boldogság, legnagyobb általányban véve – mert kivételek vannak – nem relativum, hanem positivum valami, s nem képzelet rajza vagy ízlés füstje, hanem az emberi természetben mélyen gyökerezett minéműség, minthogy p. o. jó és bő eledel megkívánása, hideg előli mentség keresése, háborítlan álom szüksége sat. nem szenvedelmi tárgyak; s úgy továbbá a gondolkozási ösztön, a bátorlét és szabadság szomja, a becsület utáni vágy, a szerelem, honszeretet érzete sat. nem a fenéktelen képzelet bábjai, hanem részint az emberi gyarlósághoz kötött szükségek, részint egyenesen az emberi lélek alkotórészei. De mindezt megint hogy lehet a rabulisztikai sokaság által elfogadtatni, minekelőtte az krízis vagy legalább analízis alá nem vétetik: hogy valjon mi a nagyság, boldogság, generalitás, kivétel; mi a relativum s positivum, mi a valami, mi a képzelet, rajz, ízlés, füst, természet, minéműség sat. sat.?

Nem akarom tovább űzni keserű gúnyomat, mellyel csak azt szándékozám mondani, hogy publikumunk általjányosan véve tudatlan; s annak következésében szinte egy verebet sem tudunk lőni három-négy aziránt tartott ülés nélkül – minthogy az ellen is van némelykor oppozíció, hogy $3 \times 7 = 21$, midőn más országokban, hol az oppozíciót úgy tartják, mint a beretvát, s ekképp azzal csak elevenre metszenek, de soha fát vele nem vágnak – legóriásibb munkákat is visznek végbe, minden hiábavaló belékottyanás s idővesztés nélkül. De sok csak olyan, mint a kerékzáró: fenntartáson, akadályozáson kívül semmi haszna! Nem akarom olvasóm béketűrését további próbára tenni; de abban koncentrálom fenékok-keresési ideámat, hogy azon okoskodó, ki nem ója magát minden lehető módon a rabulizmus, szofisztika és *subtilitas* veszélyes kelepcéitől, az végre okvetetlenül elsüllyed azok örvényibe; kipárolog s összezsugorul ott a legszebb ész is, s az örök egyszerű természet minden nyomai kitörültetnek! Így jártak a *régiség*, ti. az emberi gyermekkor bölcsei, kik *visszás* úton keresvén a világ titkait, a lélek

halhatatlanságát sat. ezernyi fallaciák közt – kakassá definiálták az embert, s a szegény babra, mintha az lelkünkkel közvetlen összekötésben lenne, anatémát kiáltának.

A túlság, túlállítás, túlbölcsesség, szóval minden, ami túlmegyen a józan határon, szédítő labirintba vezeti a gyarló embert; s azért boldogak, kik, mint a természet fia, sejdítlen igazolják lépésiket élő effektusok után, s kik úgy intézik cselekedetiket, mint ő, ki kerüli a tüzet, mert ég, habár nem tudja is, miért ég, keresi a jobblétet, ámbár nem analizálja, mi a jobblét sat.

S ím, ez Verulami Baconnak inductiva metódusa, melyről, mint egy igen híres szerző állítja, csevegni most legnagyobb divat, hanem annak esszenciáját kimutatni felette kevés volna képes, ha egyenesen annak definíciójára szoríttatnék. Sejdítlen él azzal a természet fia; s ez oka, hogy a tanulatlan általányosan véve s iránylag sokkal józanabb eszű s cselekvényű, mint a féltanult s tudákos, és e természeti ösztön rendes szisztémáját Isten önté emberi kebelbe az emberiség hasznára! Lásd, olvasó, s tanuld – Verulami Bacon munkáját: *Novum Organum Scientiarum.*

Addig is azonban, míg a természetnek ezen kulcsa – s nem hiszem, hogy sokat mondok, ha az *inductiva metódust* a természet kulcsának nevezem – ismért dolog lesz a többség előtt, amihez hosszú és rendszeres tanulás kell: addig is a sok előtt ismeretlen tárgy fő velejét egy-két vonással, mennyire azt tenni képes vagyok, itt felvilágosítni kívánom.

Az *inductiva metódus* az analitikának éppen ellenkezője. Az analízis az okokból következteti az effektusokat, az indukció pedig az effektusok nyomán keresi az okokat. Már miután emberileg szólva, az effektusok érzékenyebbül hatnak az emberi érzékekre, mint az okok, természetes, hogy könnyebben felfoghatja az okoskodó a természet titkaihoz vezető fonál végét ott, hol az világosan mutatkozik, mint ha ott keresné azt mindig, hol az rendszerint bonyolítlan sötétségben rejtezik – ti. biztosabban eléri a való kútfejét, ha a dolgok fejtegetésében inkább a *bizonyos következést*, mely érzékeire hat, veszi okoskodásinak alapjául, mint ha a *bizonytalan ok*, mely csak hiedelmiben van, lenne *supposituminak* bázisa.

Az analízis legnagyobb zavarba hozza a fejtegetőt, minthogy sokszor egy rosszul fejtegetett ok következésében a legvilágosb effektusok – mint, teszem, kín, öröm s több ilyesek is – kérdésbe vétetnek. S ha a régiség bölcsei emberi ésszel ki nem gázolható szofizmákba zavarkoztak, az csak azon okból történt, mert, mint fentebb mondám, visszás úton keresék a világ titkait. Minek következésében nem annyira sokszori tévedésiken kell bámulnunk; mint inkább az általok annyi nehézségek közt mégis feltalált némi igazságokon, ami lángeszök legbizonyosb tanúja. Az indukció ellenben lépésről lépésre mindig nagyobb világossággal jutalmazza meg a hív keresőt, s előre nem látható, mily iszonyatos titkokba fogja még az embert avatni. Az elsőnek szülöttje a fenéktelen, határtalan metafizika zavarja – a másodiknak *gyermekkori* okozatja – mert az indukció szisztémája idom- s iránylag csak gyermekkorú még – gőz, légsúly s üreg törvényinek már kifejtett s majd-majd kifejtendő felrázó csudái. Az első – ha nemigen merész ezen állítás – a teória kompendiuma; a második a praxis lelke.

Úgy hiszem, ismeretes előttünk e következő anekdota: „Szabad borulatlan ég alatt munkála egykor bizonyos csillagász, míg álomba ringatá őt az éjféli csend. Menne bé Tensúr a házba – így szóla hozzá a marhacsősz –, mert megázik. De az analitikus nem hitt a *természeti* induktornak, mert ő az okszerint, melyet kérde, mely azonban nem felelt – s ez kegyetlen szokása –, nem látá a következést, az esőt; a csősz pedig nem nézte az okot, de az effektus után ítélt, ti. barmainak ösztöne után, melyek a záport érezvén, fészerök alá vonultak."

Legyen ezen kis anekdota s az eddig mondott elég az analízis és indukció közti különbséget némileg kijelelni; fog az, habár fejletlen, némi világosságot mégis vetni a most kérdésben lévő tárgy illesztésére.

Britannia valódi ereje s boldogsága belső fogyasztáson alapul. Minden termékinek s készítményinek szinte $^3/_4$-ét maga fogyasztja el, s csak $^1/_4$-e teszi úgynevezett világi kereskedését. Ez közönségesen elismért igazság; s ránk nézve a szembetűnő, sőt minden érzékünket hathatósan érő effektus. S ím, markunkban van az inductiva vizsgálat fonala! Lássuk csak:

Valjon miért oly nagy a *consumtio* Britanniában? Tán mert a népesedés oly nagy? Nem azért; mert teszem Irlandia, hol a népesedés idomlag még sokkal nagyobb, korántsem fogyaszt annyit, s tízmillió éjszak-amerikai ember sokkal többet fogyaszt, mint, teszem, húszmillió muszka. Mi a *consumtio* oka tehát? A lakosok vagyonos léte! Minthogy tagadhatlan, hogy a vagyonos mind házra, mind ruhára, mind eleségre s általában mindenre többet költ, mint a vagyontalan. A lakosok vagyonos léte tehát a belső fogyasztás legközelebbi oka. Jő most annak keresése: valjon mi teszi a lakosokat vagyonosakká? Tán geográfiai helyzet? Nem az a fő ok; mert, teszem, Spanyol- s Törökország fekvése szintoly kedvező, s idomlag mégsem oly gazdag, mint Németország, melynek fekvése azokéhoz képest felette mostoha. Mi tehát a közvagyonosság oka? A bátorlét, saját birtok, szabadság, törvény előtti egyenlőség sat. – ezek s csupán csak ezek ébresztik fel a közszorgalmat, mely a nevelés, sajtószabadság, s t. eff. által józan útmutatást nyerend...

S ím, itt van előttünk az általam csak hiányosan rajzolt, de magában felette tökéletes minta, melynek haszonvétele szerencsét hozand hazánkra, visszavetése ellenben gyászleplet borít.

A belső *consumtio* az, mely minden ország kifejtésének *palladiuma;* mert mennél nagyobb a fogyasztás valahol, ott annyival nagyobb az értelmi súly, azaz több ember ébresztetik gondolkozásra, kombinációra, szorgalomra fel sat. – azaz számosb a politikai létben részvevő, s így számosb a megelégedett; s ha nem az is, legalább a *moderatus* ember. Ha pedig ez minden országra nézve áll, valjon mily súlya van még magyar hazánkra nézve, melynek geográfiai helyzete oly szerencsétlen, ha nem akarjuk magunkat örökké szép illúziói ittasságban ringatni: hogy rajta – mert a világtúl úgyszólván el van szigetelve – szinte semmi egyéb nem segíthet, mint a belső fogyasztás.

Ezt kell tehát emelnünk. De a mondottakból világos, hogy azt egy puszta parancs által nem eszközölhetni, hanem számos *antecedens* kívántatik, minekelőtte az magamagától helyt foglalhatna. Ezen *antecedens*eknek legmélyebbike azonban a bátorlét, ti. hitel.

S ez valjon miképp áll hazánkban? Ha azt mindig csak anali-

zálni akarjuk, akkor valóban végképp Krétába jutunk martalékul egy Minotaurusnak, minthogy közülünk sok oda is juta már. Vegyük azért az indukciót, s nézzük az effektust, mely megromlott nagy famíliák, elpusztult intézetek, számtalan kijátszott kölcsönzők, nyomorúságban élő özvegyek, kínkönyűket síró árvák, dísztelen vadonságok, egészségtelen posványok és számtalan ily valóban macbethi szerekből álló *vesicatura*-ként úgyannyira fel fogják nyitni honi zavarinkhoz szokott szemeinket, hogy az, ki ezután sem lát, okvetetlenül kigyógyíthatlan vak.

Ha bizonyos és olcsó a pénz, amit csak a hitel tehet, könnyű akkor segítni bukott vagy bukandó nemzetséginken; hamvaikból felállnak megint lazariánusink, életre kapnak a plántaéletű kölcsönzők, ismét férjhez mehetnek az özvegyek, s örömben részesülnek az attól annyi idő óta elszokott árvák; vadonságok, posványok pedig vízcsatornákkal vígan átszeldelt kertekké, Dunánk egy rendes folyammá, Budapest egy kikötőhellyé válnak sat., s Magyarország végre nem csak de jure – hanem de facto is *regnum per se et pro se existens, et independens* lesz _ _ _ _ _ a törvény értelmében _ _ _ _ _.

A hitel által tehát mindenki nyer, s így az egész! – Azonban ez megint egy nagy fallacia, s annyiak közt enmagamat vagyok kénytelen végre egyen rajtakapni, mert valóban nem mondhatni, hogy a rendes szoros hitel által mindenki nyerne; mert mi lesz a sok pszeudo-nagyúrból, mi a más pénzével oly szépen és fényesen élőkből, mi a rabulisták azon nagy seregiből, mely a hosszú pört, tág mezőként, mint a kegyes sorstól nyert sajátot tekinti, mi azon számtalan ügyvédecskékből, kik a régi machina tekervényi közt, annak rozsdáin s penészein rágódnak – mi azon vámpírfajból, mely hidegvérrel szija a legmelegebb vért, mi lesz mindezen szégyenekből, vagyis – *szegényekből*, akartam mondani! Siralmas végök, igaz, örökre el lesz ítélve, s csak úgy fogjuk őket ezentúl égettbor-palackokban természeti ritkaságtárokban csudálni, mint a világból tán kitörlött mamut maradéki is csillagunknak csak egykori zavartabb létét tanúbizonyítják.

Fajtájokkal tehát kevesebb lesz, azt már tűrnünk kell; hanem

legyünk igazságosak. Elég sokáig dúlták ők már anyaföldünket, elég sokáig tarták a magyart a törpeség rút bilincsei közt. Virradjon azért valahára már az igazi nagyság, a valódi gazdagság hajnala is; s álljon végképpen rabulisztika helyibe, mely az ember jussait fonákul gázolja össze, az igazi törvények, ti. az emberiség jussainak dicső tudománya. S mutassuk végre meg a világnak mi, újabbak, hogy ha elég gyávák valának annyi régibbink ily alacsony tirannusok jármi alatt görbedezni s nyomorogni hosszas századokig, haláli leheletök ezentúl nem képes regenerált ifjúságunk virágát többé ocsmány hervadásban fogva tartani.

A feladás ez: hazánkat urunk s földieink dicsőségire minden rendület s bontakozás nélkül magasbra emelni s, mindenkinek sajátját szentnek tartván, lehető legtöbb honosinkat boldogítni!

E feladást azonba soha, soha nem oldjuk fel – s ím, ez lelkem legnyilványosabb szava – míg egyedül vámban, éghajlati mostoha létünkben, néptelenségünkben, tengerpartatlanságunkban sat., szóval, míg mindig valami másban keressük hátramaradásunk okát, mint éretlenségünkben, kifejlett intelligenciánk parányiságában s az ezekből szükségképp folyó makacs pártolásában egy oly alkotmánynak, mely a nemzet nagyobb részét szinte minden polgári jussokból kizárja, s ekképp azt, ti. a nagyobb részt, mind alkotmányunk, mind saját személyink természetes ellenségivé teszi – vagy hogy jobban mondjam, kínszeríti.

Csak magunkban a hiba, de egyszersmind magunkban is a feltámadási erő! Ezt más szavakkal, sőt éppen ezen szavakkal, ha jól emlékezem, már számtalanszor mondám; ami azonban nem hátráltathat, mert nem időt lopni, de használni akarok, hogy azt mindaddig szünetlen ne mondjam, habár ütnek, nagyon ütnek, sőt agyonütnek is honosim, míg az, régibb nemzetek életrajzinak vizsgálata után, előttök axiómaképp nem tűnik fel.

A nemzet nagysága, boldogsága mindig csak magában a nemzetben rejtezik, s ahol már nemzet van, ott annak belső kifejtése mindennek sarkalatja; hol pedig még nemzet nincs, s csak egy kis része privilegiált, nagy része pedig még pór nép, ott

legislegelső a nemzetisítés, ti. minden lakosnak az emberiség közös jussaiba juttatása, azaz mindenkinek politikai léte.

Ez utolsót pedig eszközleni, s úgy – mert ez a feladás, hogy mind urunk, mind nemzetünk hatalma nagyobbodjék, mind a most valamit bírók semmi *concessió*kra ne szoríttassanak, sőt nyerjenek, mind a most semmit sem bírók megnyugasztassanak, s ekképp egy józan s csendes reformáció közt honunk tág mezején, ne a véres belháború; de a hazai béke szent zászlója lobogjon; mindezt eszközleni teljes meggyőződésem szerint semmi más mód nem lehet, mint ha Magyarországot minden körülményi, egybeköttetési s mibenléte közt úgy tekintjük, mint az ma áll, és se a vám, harmincad, só sat. körül kirekesztőleg nem fárasztjuk eszünket, ki nem merítjük erőnket; se hasztalan *lamentatió*kat nem *intonálunk*, hogy nincs tengerünk, nincs elég népünk, nincs Indiánk, nincs kolóniánk, nincs pénzünk – s nincs egyéb számnélkülink, s tán némi igazzal; hanem férjfias elszánással magunkban azt esküsszük: hogy Magyarországnak, minden mesterkélt akadályai s természeti viszontagsági mellett, sőt ellenire is, *nagynak lenni, vagy minekünk veszünk kell!*

Ily keserves dilemma azonban korántsem foglalhat e tárgy körül helyt; mert nincs arrúl kérdés – pedig szinte kár, mivel egészen elveszti a melpomenéi effectust –, hogy sírunkon emelkedjék fel a magyar nagyság, de abban koncentráltatik az egész felette prózai dolog: hogy országunk nagysága, ti. a tökéletesen elrendelt honi mechanika, mint: számos híd, egy mocsár sem, számos gőzhajó, egy korlátlan víz sem, sok színház, egy kóborló társaság sem sat., leginkább pedig a nagy tökélyre fejlett nemzeti erkölcsiség, mint: számos vagyonos s egy ügyefogyott sem, szám nélküli tanult s egy tanulatlan sem, minden számon túli hazafi s egyetlenegy korcs sem sat. s ekképp országunk valódi nagysága, erőtűl s terméstűl pezsgő jószáginkon s aranytúl s hypothekált bankóktúl repedező ládáinkon, álljon mozdulatlan, háborítlan.

Ezt is pedig csak azért látja sok másképp, mert hiúság súgtában, mint egy magasb hatalom csak feszült óhajtás s erős kívánat által akarja előmozdítni a világi s így hazai dolgokat, melyek

azonban csak eszünknek, csak kombinációnknak, csak fáradozásinknak s ezen utolsóktúl örök bérben tartott ministernek, ti. csak a pénznek szoktak engedni. – Legyünk tehát mindnyájan gazdagok, ha nem magunkért is, de anyaföldünk egykori elmúlhatlan fénye kedviért; s ne akarjunk emberi gyarlóságot gúnnyal kijátszó magasságra lépni, nehogy mint a megbukott angyal, mi is iránylag ki legyünk rekesztve mostani édenkertünkből, ti. az élet kellemiből s viszont bezárva a tudatlanság, gőg és szegénység puffasztó barlangjába.

Gazdagok pedig mindnyájan *lehetünk*, ha szoros hitelt állítunk.

Ennyit nyom előttem a hitel. Azonban – s erre figyelmezzünk – *nem úgy, mint az magában áll; de azon kapocs által, melyben az a többi fentebb említett törvényekkel összekötve van.*

Szisztémám felállításában, mely a nagy rész polgárosítását célozza, nem a vak véletlen választatá velem éppen a hitelt 1-ső törvénynek, amit sokan, tudom, gondolnak, minthogy annyira hatnak az előhozott törvények egymásra, hogy effektusokra nézve alig különböztethetni, melyik első, melyik második; de én a bátorlétet legelső emberi szükségnek tartom, s kivált ott, hol a még szolgaságban lévő nagyobb rész, az önkény s visszaélések csúfjai közt, úgy kénytelen mindennapi bátorságáért aggódni, mint a hajótörést szenvedett minden szükségit felejti, s a tajtékzó habok közt csak partért, csak mentségért ví!

Nemcsak a mechanikai hitelt, de az azzal szoros összeköttetésben lévő erkölcsit is értem!

Állítsunk-e tehát fel mindezek után hitelt? Mit mond a majoritás? Tudja az élő Isten! De én azt vagyok kénytelen feltenni, ha szisztémámat elő akarom adni, hogy a nagyobb rész így szól: „Állíttassék fel tehát szoros hitel."

Mire én viszont azt felelem: hála Isten! De szoros hitel és olyan, mint helyzetünkben szükséges, soha nem állhat fel valódi sikerrel, míg a javaslott második törvény fel nem áll, ti. míg nincs eltörülve – az

AVITICITAS

„Már ezt bizony nem látjuk át, miért ne lehetne hiteli törvényinket javítni az *aviticitas* eltörlése nélkül. Ily módon fog harsogni soknak közelebbi állításom szülte közmegjegyzése. Aminek felvilágosítására – midőn legtávulabbrúl sem akarom kérdésbe venni megjegyzésök fő velejét, minthogy az, amit nem látnak át, a sokkal nagyobb rész, mint az, amit átlátnak – csak arra szorítandom vizsgálatomat: valjon a mondottat miért nem látják át. Tekintsük:

Ők egyedül a külkereskedés híjának tulajdonítják mezei gazdaságunk általányosan tapasztalt nyomorú létét. És ím, ezen balhiedelem valódi oka e tárgy körüli át nem látásoknak. Nem mernek ők ennek következésében, ha elég tehetségök volna is, jószágikon oly javításokat tenni vagy oly egyesületekre lépni, melyek által a honi termesztmények mennyisége hathatósan szaporíttatnék, s keserű örömmel, de mégis örömmel látják az ország nagy részének kultiválatlan vagy vízalatti létét – mert ha azon is teremne gabona, „ó, Isten, mily olcsó lenne még akkor a búza"! Ezen hiedelemnek pedig megint az a szülöttje, hogy nem is jut eszökbe, hogy magoknak, ti. a termesztőknek volna legnagyobb szükségök hitelre; mely két adat után azon fallacia bukik elő, hogy a hitel csak a kereskedésre szükséges; és így függ össze számtalan fallaciának minden honi ipart lebilincsező szerencsétlen lánca!

Mezei gazdaságunk alacsony létét a belkereskedés, ti. *a belfogyasztás híja okozza legfőképp!* Itt fekszik a dolog sarka!

És ezen, mint már rég eldöntött s kérdésbe szinte csak tőlünk hozott talpigazság valjon hová vezet? Egyenesen arra, hogy ha nemesb okbúl nem is, legalább hasznunkért adjunk a legnagyobb résznek politikai létet; mert azáltal határtalanul több lesz a jól élő, sokat költő – ti. nagyobb a belső fogyasztás, elevenebb a belkereskedés, s így mód nélkül nagyobb jószágink s egyéb intézetink jövedelme, ha *nota bene*, azokat minden módon instruáljuk.

De valjon hogy fogjuk azokat instruálni nagy, olcsó, köny-

nyen fel nem mondandó s hihetőleg számos esztendőkre kezeinkre bízott tőkék nélkül?

Bankot állítnak, mely minden tőkét a kereskedéstől elvon; minthogy szaporább újságok után, meleg kályha mellett, minden veríték nélkül is nyerhetni milliókat. Bankot javaslanak, melyben *szinte hat hónapra* (!) odaállított gyapjúra, búzára, kecskebőrre sat. pénzt kaphatni...

Rossz-e, jó-e ily bank, most nem akarom vizsgálni; csak annyit mondok róla, hogy az, egy egész országra nézve, ugyancsak gyáva egy *surrogatum* mindenesetre. Ugyanezért száj-elvonulva, gyomorcsipkedve, sőt végvonagolva is sínlik utána a nagyközönség, s csak az nyer rajta, ki feltalálta s árulgatja! Nem ily nyomorult gyógyszerek kívántatnak egy ország felelevenítésére; valóban nem; hanem olyasok, melyek a hon minden ereibe lövellik az életet. A *termesztőkön kell segítni;* s azért nekünk, földbirtokosaknak kell mindenekelőtt pénz, mert csak mi és nem más fogja, teszem, fejdelmünk- s nemzetünknek meghódítni s birtokába juttatni azon új királyságot, mely szinte ezer négyszegmérföldnyi legjobb föld, és se török, se muszka kézben nincs, ki azt tartaná, hanem részint mindig víz alatt, részint úgyszólván minden esztendei kiöntések átka alatt tespedvén, hazánk közepében szemünk előtt fekszik – s nemcsak nem védelmezné magát, sőt engedelmeskedő készségét kelet felé iparkodása által eléggé bebizonyítja; s minekünk úgyszólván semmi egyéb dolgunk vele, mint a kész kincset – midőn annak felszedése milliói embert hoz mozgásba s boldogít – egyenesen csűreinkbe takarítnunk. Egy csepp kiontott vér sem kell az új királyság elfoglalására, mi a dolgot a régi nemzetek előtt tán elkeserítette volna, megengedem, mert azok csak vérrel kívántak szerezni, ha jól mondják; de nem hiszem, hogy ez kedvetlen lenne mielőttünk, regenerált vagy inkább regenerálandó magyarok előtt, kik vérünket nem mások sajátját támadva meg, hanem csak becsületünk, urunk s hazánk védelmére vagyunk készek kiontni. Nem fogja továbbá senki, hanem csak mi, Dunánkat európai csatornává tenni, mely által Budapest rendes kikötőhellyé válnék, és számtalan ilyest, amit *nemzeti tárgynak* némileg nevezni szabad volna, senki nem fog soha felállítni – s

csak egy egészségtelen, mocsáros vagy kellemetlen poros ország maradand bizonnyal honunk nagyobb része mindaddig, míg tán megint visszatér az ott már valaha dühösködött tengeri ár, ha rajta mi nem segítünk.

Nekünk, termesztőknek kell tehát szoros hitel; mert csak azáltal kaphatunk nagy, olcsó, könnyen fel nem mondandó és számos esztendőkre kezeinkre bízott tőkéket.

„Állítsunk tehát ránk nézve is szoros hitelt." Felségesen! De hogy állíthatunk szoros hitelt, ha nincs tulajdonunk, mert mit adunk hypothekául? „Nincs tulajdonunk nekünk, földbirtokosaknak? Ez megint micsoda újság!" Tüstént megmondom: Az *Enyimnek* és *Sajátnak* ideája az, hogy azzal minden lehetőt tehessek; de jószágimmal nem tehetek mindent, amit akarok, s így nincs Enyim, ti. nincs Sajátom, Tulajdonom; s én azon nagy becsületért, hogy a sz. koronának része _ _ _ _ _ vagyok – tulajdonos viszont nem vagyok, hanem csak haszonélő – *usufructarius*. S ím, ez a legfőbb bökkenő, mely mind a kormányra, mind az országra nézve kimondhatlan káros, mert a közszegénységnek egy fő oka; s vigyázzunk, miért:

Az *inductiva metódus*, ti. az eddig tapasztalt mindenkori s mindenütti effektusok nyilván azt bizonyítják, hogy *caeteris paribus* a tulajdon mindig jobban műveltetett s conserváltatott, mint az idegen. Ezt minden további hasztalan szőrszálhasgatás nélkül sarkalatul vehetjük, mert az érzékinkre mindennap erősen ható effektus. Már ha ez áll, akkor az is tagadhatlan, hogy azon számtalan lépcsők magasb vagy alacsonyabb léte, melyek a *proprietas* és *usufructus* közt vannak, határozza el – ha ez közönséges figyelmünket kijátssza is – a művelés-, s conservatiói szomjnak s irányzatnak több vagy kevesebb létét; vagy más szavakkal: annál gondosabban műveltetik s tartatik valami, akármi is – és itt a *caeteris paribus*t még egyszer említem –, minél nagyobban viseli magában az a tulajdonnak, a sajátnak természetét; s viszont annyival kevésb gond van rá, mind utánjárásra, mind becsben tartásra nézve, minél bitangabb az vagy bitangabb szagú.

Magyarországban pedig csak a legkisebb résznek van tulajdona; s ekképp a legtöbb birtok, az *aviticum*túl lefelé a kamarai,

örökhagyományi – *fundationalis* –, püspöki, apátsági jószágokon keresztül, a szántóvetőnek rövid időre, sőt esztendőről esztendőre kiadott *censualis* vagy taksás földeiig, kisebb vagy nagyobb mértékben, általában véve, ha csalni nem akarjuk magunkat, semmi egyéb, mint bitang vagy bitangabb!

Mindez olyasvalami, amit kérdésbe nem vehetni, ha a valót tagadni nem akarjuk; miből az foly, hogy az *aviticitas*t, ha legkisebbé sem volna is a hitel felállithatása útjában, egyedül magáért tüstént el kellene törleni, mint egy oly észszüleményt, melynél károsbat szorgalomelfojtásra ugyan egykönnyen nem lehetne nemzeni s világra hozni; s hogy ekképp annál szaporábban ketté kell törni bilincseit, minthogy az nemcsak legkegyetlenebb szorgalomhervasztó, de a mindent elevenitő hiteli szisztémának legfojtékonyabb gátja is!

Eltörletése, ha semmi más legkisebbel összeköttetésben nem volna is, elég nagy nyereség lenne már; mert az ország általányosan véve s lassanként oly nagy szeretettel és szorgalommal műveltetnék, amillyel minden tulajdon szokott műveltetni; midőn most legnagyobb része oly kevés aggódással s utánlátással munkáltatik, mint amennyivel megint a bitang szokott munkáltatni. S ekképp lassanként a köz hazai munkának következése, mely az egyedüli nemzeti gazdagság, ahelyett, hogy most szinte mozdulatlan úgy áll, mint teszem 4, lassanként 6-ra, 8-ra sat. emelkednék, s éppen azon idomzatban a fejdelem hatalma is; mert az szoros kapcsolatban áll, mint fentebb érintők, a nemzet gazdagságával, ti. adó- s védőtehetségével. De nevekednék minden földbirtokos haszna is, mert ha, teszem, a nemzeti tőke több munka után 100 millióval nőne, természetes, hogy diametraliter véve, az 1 millióval gazdagodnék, ki Magyarország 100-ik részét bírná.

Azon földbirtokos vagy kormány, mely az aviticitas eltörlését gátolná, magának lenne legnagyobb ellensége, mert egy puszta ideának, mely inkább a heraldikába, mint a 19-ik századba illő, feláldozná a legközelebb hasznot, s úgyszólván egy egyszerű ládát, melyben sok arany van, adna egy szépen megaranyozottért, melyben azonban semmi sincs. De így cseleked-

ni se kormánynak, se nemzetségi főnek nem szabad, mert ők nemcsak magokéi, de főképp a közönségéi, a hazáéi.

Azonban hagyjuk ezt most, mert ezen okoskodásnak két felette divergens és messzeható ága van, s térjünk vissza a hitelre; úgy, hogy praktice lássuk: miért kell hypothekául ingatlan tulajdon a producenseket tekintve?

Tegyük fel, hogy újabb rendelkezéseknél fogva vagy akármily egyéb okból is, melyek szerint mi azt gondoljuk vagy inkább képzeljük, tökéletesen el vannak rendelve hiteli törvényink, a külföld is ezt hiszi, és a világot azon hír keresztülfutá már, hogy megszűnt valahára Magyarországban a régi hiteli zavar, s annak helyébe egy szoros és szapora hiteli rend álla fel; nem kételkedem: kül- és belföldről mindünnen tüstént tétetnének előlépések kölcsönadásra, sőt erről bizonyos vagyok; mert Magyarországban a föld még sokkal szűzebb lévén, mint Európának szinte minden más részében, 100000 forinttal, teszem például, több nyereséget állíthatni elő, mint éppen annyi pénzzel Saxoniában, Hollandiában sat., s ekképp pénzért nálunk többet is adhatni, mint másutt; minek természetes következésében a kamati láb is magasb. Már hol a bátorság egyenlő s a kamat magasb, ott végre egy fillérig összegördül azon summa pénz, melyet ott a szorgalmi szükség kamatozva elbír, ezen ne kételkedjünk; mert a pénz ellenállhatlanul mindig oda siet, hol legbátrabban s legmagasabban kamatol vagy kamatolni remél.

Felvilágosodik a most mondottakból, mennyire segíthet józan szisztéma egy egész országon! Ha a pénz körülti bátorság lehető legbiztosb lábra tétetik, helyre üti az némileg a kamat alacsonyságát; úgy, hogy teszem például: több pénz van Hollandiában, ámbár a természetes kamati láb ott felette alacsony, ti. a felvett pénz utáni nyereség hihetősége kicsi, mint, teszem, Mexikóban, jóllehet a természetes kamati láb ott megint felette magas, ti. a felvett pénz utáni nyereség hihetősége nagy; pedig semmi egyéb okból: hanem mivel Hollandiában a pénz körülti bátorság nagy, Mexikóban pedig kicsi. Már Magyarországban a felvett pénz utáni nyereség hihetősége felette nagy, mert szinte mindenütt 10, de sok helyen 50, 100, sőt 1000 percentet is hozna, *stantibus rerum circumstantiis;* s ekképp ha pénzünk s

elég pénzünk nincs, azt egyenesen s kirekesztőleg csak pénz körülti bátortalan létünknek tulajdoníthatjuk, ti. hogy szoros hitelünk nincs.

A kamati lábat törvény által eligazítni akarni éppen annyi s ekképp lehetetlen, mint a fekvő jószág jövedelmének maximumát törvény által elhatározni. Földével mindenki annyit nyer, amennyit nyerni tud, s ekképp mindenkinek pénzével is annyit nyerni szabad amennyit nyerni képes, minthogy egynek sajátja föld, másiknak sajátja ellenben pénz. S ha ekképp a *legislatio* nem hátráltatja józanul, hogy valaki földjének holdját esztendei 10-ért, 20-ért, sőt többért is adja, ha talál olyant, ki azt megfizeti, habár ez azon megbukik is: úgy azt sem hátráltathatja, hogy valaki viszont pénzét 10-ért, 20-ért, sőt többért ne adja ki, ha megint olyant talál, ki azt megfizeti.

A pénz kamatját a törvény soha nem határozhatja el; mert az annak engedelmeskedők azáltal játsszák ki azt, hogy pénzeiket ki nem adják, az engedetlenek pedig azáltal, hogy kamatikat még magasbra emelik, mert a hypotheka ingadozó létét az antiracionális törvény még ingadozóbbá teszi; minek következésében éppen a törvény szüli vagy legalább neveli azon bajt, melynek gátolására ki vala gondolva; s ekképp káros, mert a pénzt kirekeszti a keringésből; hasztalan, mert senki nem törődik vele; nevetséges, mert effektusa olyan, mint egy a patikában elhibázott gyógyszer következése, ti. éppen ellenkező; s végre azon nyomorult törvények sorába való, melyek midőn egyest néhaféle eltapodástól s végpusztulástól megmentenek, a reakciónak örök törvényi szerint minden órában ezrek nyomorúságit szülik.

Ha tehát azt akarjuk, hogy elég pénzünk legyen, s azt lehető legalacsonyabb kamatért háborítatlan és sokáig bírhassuk is: nem kell még abban is megnyugodnunk, hogy hitelünk oly szoros, szapora és bátor lábra tétessék, mint amilyenen az Ausztriában, Burkus-, Angol- s más országokban van, melyeknek hiteli szisztémája úgy áll a miénkhez – ámbár azokban is van elég zavar és homály –, mint május 1-sője december 20-ikához, de azon kell aggódnunk, hogy sehol az egész világon – s ennek eszközlése csak magunktól függ – se találjon annyi bátorságot a

kölcsönző, mint Magyarországban. Senkinek sem fogunk annyit használni, mint magunknak s ekképp a nagyközönségnek, mely semmi egyéb, *mint egy számos – magunkból összeszerkesztett egész.*

Ebből megint azt tanulhatni: mily meglepőleg érti rendszerint félre a sokaság legvalódibb hasznát, s attól fél leginkább, ami legközelebbről eszközli jóllétét, mert a mi szisztémánk a felállíthatandóhoz valódi hasznára nézve úgy áll, mint 1 : 100-hoz; s mégis úgy látszik, a nagyobb rész a régihez ragaszkodik.

Mostani hiteli szisztémánk szerint felette bátortalan hypothekát adunk; amiből az foly, hogy pénzt általában nem kapunk, vagy ha kapunk is, azért irgalmatlan kamatokat vagyunk kénytelenek fizetni, és sokszor egy vigyáztalan jó gondolat, egy puszta tréfa következésében, mely hitelezőinket felijeszti, éppen akkor szólíttatunk a tőke visszafizetésére, midőn azt legnehezebben teljesíthetjük, ami egy fő oka annyi nemzetségink végelpusztulásának, kiket *nota bene* ezen szisztéma által conserválni akarunk vagy inkább 'akarnak', mert minden szerénység mellett, én nem vallom magamat ily mély okoskodók egyikének. A most javaslott szisztéma szerint ellenben lehető legbátrabb hypothekát adnánk, amiből megint az folyna, hogy pénzt eleget kapnánk felette olcsón, ti. 3-mal, 4-gyel, s annak felmondásától nem kellene rettegnünk minden hiábavaló szó s éretlen pletyka után, mi talán jobban conserválná a nemzetségeket, mint a mai antiracionális szövedék!

Legvalódibb hasznunk tehát azt tanácsolja: adjunk a hitelezőnek lehető legtökéletesb hypothekát, ti. adjuk az alá ingatlan jószáginkat.

„Hiszen akkor megmaradunk a régiben, mert most is intabuláltathatja magát a hitelező fekvő jószágra, hol valóban elég bátorság van."

Igaz bizony! Ezt egészen elfelejtettem, hogy ti. fekvő jószágra intabulálhatni! S ekképp ha úgyis fennáll már a dolog veleje, annál jobb, mert így csak a formában kell javítás. Azonban nem teszi-e ezen szükségképp megkívántató forma a dolog velejét? Azt vizsgáljuk:

Képzeljünk magunknak egy hollandust, kinek neve Van

Peng, s ki sikeres előbbi veszélyes próbák által felettébb megpénzesült, s ámbár még most is űzi tőkéjének egy részével tenger moraji s szélvész közti nyereségvadászatát, mégis tőkéjének nagyobb része két percenttel már holland földön fekszik, mint legbátorságosb hypothekán. Hallja most: van egy igen termékeny, de felette műveletlen s nagyrészint víz alatt sínylődő ország a Duna folytában, hol a lakosok elég eszesek pénzért felette bátor hypothekát adni s a hitelezőt minden módon pártolni. Hallja ezenfelül, hogy ott a rendes kamati láb 3-ra, 4-re, sőt 5-re is elirányozkodott már. Kocsira ül; s midőn útközben minden gondolatin keresztül egy fő gondolat villog szünetlen, ti. „jobb az 5 percent, mint a 2, de 4 is jobb, sőt még 3 is jobb, ha egyenlő a bátorság", végre elér akármely Tisza s Duna közti helyre, melyet itt Simaháznak, akármily földesúrhoz, kit megint Simaházynak akarunk nevezni.

Szívesen s magyar vendégszeretéssel fogadja Simaházy vendégét, ki némileg Hollandiában képezvén magát, mert ott is sima, itt is sima, ott is pipa, itt is pipa, igen kellemesen érzi magát. Örömmel teli lebegnek azonban felettök Magyarország- s Hollandiának védangyali; mert hihető, mind a két haza sokat nyer, ha mind a két nemzetbeli azt találja és bírandja, amit keres s amire szüksége van, ti. a hollandus jó hypothekát és hármat, négyet, ötöt száztúl, a magyar ellenben nagy, olcsó és háborítlan tőkét.

Van Peng: „Egymillió pengő forintrúl szabadon diszponálhatok, s azok az Úr szolgálatjára készek. Azonban nem tudom, mily bátorságot adhat az Úr nekem, tessék azt egy kissé felvilágosítni."

Simaházy: „Nyíltan s őszintén akarok az Úrhoz szólni. Atyám után felette sok adósságim maradtak, úgyhogy a legnagyobb zavarba jőnék, ha passzív capitalisimat felmondanák; s ekképp felette szívesen veszem az Úrnak egymilliójáť 5, sőt 6 percentre át; de jószágimra – melyek hárommilliónál többet érnek, ámbár mostani időkben rosszul kamatoznak – azt nem merem intabuláltatni, minthogy az annyira felijeszthetné hitelezőimet, hogy tán mind felmondanák tőkéiket, s én – mert adósságom kétmillió, de ez legnagyobb titok, s Kegyedet is kérem,

ne szóljon, Istenért, errűl egy szót is – az Úrnak egymilliója mellett is legnagyobb zavarba jöhetnék."

Van Peng (félre): Hm! ily sötétben s ily titkok közt manipuláltatnak itt a dolgok? Ez már nem tetszik." (Simaházyhoz) „Mit akar tehát az Úr hypothekául adni?"

Simaházy: „Van 40 ezer birkám, legalább 300 ezer forintot érő épületim, három nagy s bútorozott kastélyom, s ezek felett odaengedem az Úrnak tiz esztendőre gyapjúmat, húszra gubacsomat sat., s mindezt egybekötvén a *fundus instructus*sal, ami összeleg legalábbis másfélmilliót ér – amire szavamat adhatom, s hogy az csupa *acquisitum,* amivel szabadon diszponálhatok – mindezt, legédesb Van Peng, ím, ajánlom az Úrnak hypothekául, s efelett ígérem, hogy soha, soha meg nem fogja bánni velemi összeköttetését. Egyébiránt szívesen többet is adok hatnál, mert ily kicsinységeken én messze túl vagyok sat."

Van Peng (félre): „Jaj, a hosszú út; de bánom, hogy eljöttem!" (Simaházyhoz) „Nem kételkedem egy cseppet is Uraságod becsületes szaván; de mindaz, amit hypothekául ajánl, annyi eseteknek van kitéve, hogy azt valóban nem fogadhatom el. De tudja-e az Úr, mit? Én kétmilliórúl is diszponálhatok, s minden adósságit átveszem – s ezentúl csak egyedül én magam leszek hitelezője. Pénzeimet öttel, s ha azt sokallja, néggyel is odaadom, ok nélkül fel nem mondom; de ingatlan jószágot adjon viszont hypothekául."

Simaházy: „Szívesen, igen szívesen, drága Van Peng úr!"

Van Peng: „Ez jól van: de világositsa most fel az Úr, kérem, mily bátorságot ád nekem az Úr ingatlan jószága? Mennyi annak értéke törvényes becsülés után, s aztán mily szaporán foly pöröm úgy le, hogy a hypotheka birtokába juthassak, ha az Úr, vagy ha ezt fel nem akarjuk is tenni, ha az Úr *successori* engem ki akarnának sajátombúl játszani sat.?"

Jő most Simaházy még idegenek iránt is becsületes fiskálisának – ami elég ritka – e tárgy körülti őszinte vallomása; fiskálisának, mondom, mert Simaházy maga nem ért a dologhoz. – És Van Peng megtudja végképp hiteli törvényinknek részint csiga előmenetelét, ti. hogy sokszor az első helyen intabulált sem nyúlhat húszesztendei pörlekedés után a tőkéhez vagy annak

kamatihoz; részint kaméleoni színét, ti. hogy sok *de patria bene meritus* könnyen elbújhatik a *sequestrum favori* alá, s akkor a hitelezők percek utáni egész örömük sokszor arra szoríttatik, hogy *egy szál gyertyavilágnál* bámulhatják az adósnak *illuminált palotáját;* részint igazságelleniségét, ti. hogy a kamat kamatja mindenesetre elvész, s *in executionem* nem pénz, de önkény által *assignált aequivalens*, s nemritkán *nihil valens* mocsár, erdő etc. adatik át; részint levegőbe rakott alapját, ti. hogyha átvesz is pénz helyett végképp valami jószágot, abban csak úgy ül, mint a nyúl bátortalan fekhelyében, mert abból őtet minden pillanatban kiugrathatja – s főképp *ha nem nemes* – az exequáltnak rokona, szomszédja, minden nemes vagy a *fiskus*.

Van Peng magában erre így okoskodik: „Ezen országnak jó hiteli híre bitorlott reputatio. Meglehet azonban, hogy a *magyarok* gondolkozása vagy képzeletök szerint hiteli szisztémájok felette jó; de az én gondolkozásom s meggyőződésem szerint az felette rossz – s ekképp minél előbb megint hazasietek."

De, teszem, ha Van Peng a 40 ezer birkára sat. adta legyen pénzének egy részét; valjon nyert volna-e az által Simaházy? Nem hiszem! Hiteli dolgot, kivált termesztőre nézve, hosszabb időre kell venni tekintetbe; minek következésében az világlik ki, hogy mind a kölcsönadónak, mind a kölcsönvevőnek valódi haszna annál bizonyosb, minél bátorságosb a kölcsönzött tőkének hypothekája. Mert ha ezen utolsó ingadoz, a hitelező sem hagyja tökéletes békében az adóst, hanem sokszor minden ok nélkül visszakéri tőkéjét, s ím, ez rontja meg végképp a legtehetősbet is; ha ellenben a hypotheka nem ingadoz, akkor a hitelező is bátran hagyja fekünni tőkéjét, s ez megint az adósra nézve legnagyobb áldás.

Hiteli törvényink vagy legalább azok alkalmazása – ami előttem egy, mert az éffektus is egy – gyökereiknél vannak már elhibázva, mert az adóst legyezik s a hitelezőt büntetik; s ím, ebből burjánzik mindazon rossz, amit e tárgyban naponként vagyunk kénytelenek tanúbizonyítni, s melyeknek többek közt egyike az, hogy szinte sehol sincs annyi valóban pióca hitelező, mint nálunk.

Hallom most sokaknak egyszerre felkiáltását: „Hiszen a szerző magamagának mond ellent; mert éppen azért legyezi a valóban igen bölcs törvény az adóst, mivel annyi hitelező által piócáztatik!"

Ó, jámbor sokaság! Hány esetben jársz célodhoz legvisszásb úton. Tudod-e, miért van köztünk annyi álnok hitelező? Nem azért, hogy a törvény általjában véve eléggé nem büntetné a hitelezőt, hanem éppen ellenkező okból, ti. hogy őtet nem pártolja eléggé, s ekképp kényteleníttetik magamagának fogni pártját; amiből természet szerint, mint mindenütt, hol a törvény nem eléggé gondoskodik, túlság támad, ti. az önelégtétel korlátlansága.

Azon felette hibás teória, mely az adóst legyezni tanácsolja, semmi egyéb, mint egy lágy szívtől meglágyított főnek képzelgési rajza, mely szerint a pénzes mindig egy fösvény, kemény, irgalmatlan, vén, nőtlen fukarnak képében jelenik meg, ki pénzit olvasván s virrasztván, semmi egyebet nem tesz, mint egy falusi háznép szívvérét s csontvelejét pók gyanánt szívogatja. Midőn azonban bizonyos, s a nagy Istent hívom bizonyságul, hogy legalább a magyar földön több a kijátszott s a lassú, puha s egyoldalú törvény által megrontott hitelező, mint mennyi a megkárosított adós, kit inkább pártol mindenkor a törvény. S ne keverjük össze, mikor hitelezőkről szólunk, azon számos Harpagont, ki a törvények híját vagy igenis jól tudja helyre ütni, azon számtalan árva, özvegy s becsületes hitelezőkkel, kik – midőn a törvény annyi s oly igen industrialis (!) nagy urainkat pártolja – tűrésen, szenvedésen, nyomorult élésen s végelpusztuláson kívül valóban semmi egyéb kölcsönnel nem élhetnek!

A felgyűjtött vagyon és pénz általányosan véve egykori munka, szorgalom s takarékosság gyümölcse; s ekképp ha kivétel gyanánt néha nem jó úton nyeretett is, amihez egyébiránt senkinek köze nincs, mert miért nem bosszulja azt a törvény? – annak mindenkor és mindenütt közbátorság paizsa alatt kellene lennie. De nálunk ez nincs biztos paizs alatt, sőt bizonyos veszély torkában van, s azért sokszor szinte csaknem józanabb mindent elfecsérleni, mint sokrúl lemondani, naprúl napra nagy gonddal gyűjteni s végképp takarékosan keresztülélt hosz-

szú esztendők unalmai után azt szemlélni s tapasztalni, hogy egy fényes úr, ki pénzünket szinte kegyelemből vevé fel, azt egy nap alatt elkölti, s nekünk se kamatot, se tőkét nem ád vissza; s ha Matuzsálemmel versenyt élni nem tudunk, minden pénzünkhezi jussunk abban áll, hogy azt *tán szerencsésb* maradékinknak vagy a barátoknak testáljuk!

A törvény filozófiája: a jót pártolni, a rosszat sújtani; s nincs veszedelmesb, mint ha a törvények politikai tekintetek miatt majd egynek, majd másnak kedveznek; mert akkor valóban vége minden törvényi szentségnek, mely nélkül az emberi társaság végképp vadállati csordák sorába dűl. Ne pártoljon tehát a törvény túl se hitelezőt, se adóst; de pártoljon mindenkit egyenlőn.

A végrehajtó hatalom filozófiája pedig: szorosan a törvény parancsát teljesítni s teljesíttetni; s nincs megint veszedelmesb, mint midőn a végrehajtó kénye szerint magyarázgatja a törvényeket; mert akkor ezen utolsók megszűnnek törvények lenni, s egyenest gúny s nevetségi tárgyak alacsony helyére süllyednek. Ne fejtegettessék tehát a törvény, de szórúl szóra hajtassék végre.

E két oszlopon álló alkotmányi kompendium filozófiája végre: a becsületes, állhatatos, józan eszű fáradozást – ami valódi polgárerény *(virtus civica)* – minden módon jutalmazni; mert a restet, fonákot, tompa eszűt pártolni valóban nem egyéb, mint a rossz tanulót eminensek sorába emelni, a jó tanulót ellenben harmadik *classis*ba taszítni le. Legyen azért az érdem pártolva, de ne az érdemetlenség.

Hiteli szisztémánk azonban mindezeknek éppen ellenkezőjét s így se az egyesekre hasznot, se az egészre áldást nem hozhat, mint azt a mindennapi tapasztalás eléggé bizonyítja.

Most a legbecsületesb hitelező sem tudja, teljes bátorsággal hová tegye pénzét, városi hypothekán kívül, ami valóban ki nem mondható szégyent hárít az egész nemességre. A városoknak pedig nem mindig kell; így a becsületesen fáradozó pénze vagy kamatlan hever, vagy hypothekátlan lebeg; s ekképp azt a kormány nem jutalmazza meg, ti. fő célját hibázza el. De tegyük fel, hogy az itt előhozott pénzes nem elég tehetős kamat

nélkül hevertetni pénzét, s ekképp valami nagy úrnak személyes becsületében bízván, azt végre kiadja. Foly egy darabig a kamat, de a felette jó hypothekának, ti. a becsületes személynek – mely minden irónia nélkül, valóban a lehető legbátrabb hypotheka lenne, ha ti. a gyenge, indulatos ember erős, indulatlan lény volna, a sok bűnösök helyibe sok szentek állnának, szóval: ha a halandó földiképp is halhatatlan lenne – rendesen foly, mondom, egy darabig a kamat; de a szegény becsületes személynek egyszerre kimarad lélegzete, ami elég a sokaktúl dicsért hypothekát megrontani, mert Marcus Aureliusnak fia Commodus volt – mely példa mindenhová alkalmaztatható –, s a megholt becsületes adósnak fia, ha nem egyébből is, csupa commoditásból nem fizeti többé a kamatot. Az tehát többé nem foly, de foly helyette a pör, sőt az is alig foly; mert a gyengéd érzésű bíró azt tartja, hogy ily nevezetes summánál nem lehet hirtelenkedni; azonban mégis eldűl valahára; hanem Commodus, midőn a pört minden appellátán keresztülvitte, nyugodt lélekkel várja be az *executió*t; hiszen kétszáz forint büntetés mellett opponál, s az *oppositionalis* pört, kivált ha egy jótévő országgyűlés vagy *insurrectio* jő közbe, még néhány esztendőig elhúzza, s a csekély bírságot a kamatok kamatain tízszerte megnyeri. Ily gyönyörű ármányosságok pedig nemcsak hogy nem tilalmasak vagy gyalázatosak, hanem általok tetszik leginkább ki a derék, ügyes prókátor s a hatalmas, nagy nexusban lévő alperes. E szép útra maga a törvény barátságos keze vezeti az adóst, midőn a becsületes kölcsönadót visszataszítja (!). Bocsásd meg, Uram, nekünk! S ekképp a törvény nem pártolja a jót, ti. fő célát hibázza el.

Elhozza végképp az *executio* napját a mindent elérő idő, de mit vesz át a kölcsönadó – kire közbevetőleg senki nem ismér, mert fekete hajú volt, midőn adá pénzét, s most, midőn azért jön, már hóhajú – mit vesz át? Önkénytűl becsült földet, számtalanszor egy szomorú szárcsatavat, néha-néha még medvenyomtúl ékesített rengeteget is; azonban ha ezeket átveszi is, veszedelmes minden javítás, mert az csak bírói zálog, melyből őtet minden szempillantatban, pénze letétele után, kivethetni, és szinte legjobb, hogy valamint Szibériában nyusztokat etc.

fogdoz az önkénytűl odasújtott; ő hóhaja ellenére agarásszon vagy szárcsát, medvét puskázzon sat., amire megint a hazai (!) törvény ítélé őt; mert megmaradt végnapjaiban – tán még fennmaradt végtőkéjével, ha nem is a maga, de gyermekei s unokái számára örökben megszerzi talán a bírói zálogot; de tudjuk, mily ingadozó nálunk az úgynevezett örökség! Abban mindazáltal instruálni a lapályt, szárítni a berket, emberesítni a rengeteget nem meri, mert ott áll előtte a legelszántabb szorgalmakat visszaijesztő kísértetek nagyanyja; az „aviticitas", előtte Commodus maga vagy fia vagy akármije, bal kézen a ..., jobb kézen a fiskus! S így a becsületes hitelező, ha nem becsületes adóssal találkozik vagy becsületes adósa meghal, legjobb esetben – midőn az *interesek interesét* mindenesetre elveszti – prókátori laptává válik; s pénzében, egészségében, éltében csorbul, valóságos tulajdona helyett végképp *precariumot* kap. S ekképp nem pártolja a becsületest, józant, állhatatost, fáradozót sem a végrehajtó hatalom, sem a törvény s az ezekből *komponált* alkotmány; s ekképp fő célját hibázza el.

Azonban hogy egyoldalúnak ne ítéltessem, nézzük csak: miképp pártolja a törvény, a végrehajtó hatalom s ekképp az alkotmány viszont a becsületes kölcsönvevőt?

Legelőször is nem engedi, hogy magát pénzért erősen lekösse, ami *conditio sine qua non*, olcsó tőkét kapni s azt háborítatlan bírni. Ennek következésében a külpénzi kamati láb rá nézve felette magas; külpénzi, mondom, mert a belpénz idomlag kevés, s az is nagyobb részben circulatión kívül tesped; magas a kamati láb, mondom, aminek egy része *assecuratió*i jutalom, ha ti. pénzt kap; de az leghihetőbb, pénzt nem kap, amit egyenesen hiteli szisztémánknak köszönhet, melyen azáltal akartak segítni – *nota bene* midőn bizonyosan egyúttal az is konga szájokban: *regnum per se independens* etc. –, hogy a kölcsönvevő az ausztriai *Camb[ium] Merc[antile]* alá is vetheti magát (!), ami némileg ugyan segítne rajta; s ez valóban pirulást gerjeszt, hogy enynyire jutánk az örök hímezés s a legnyomorultabb palliatívák mindenkori felszedése után, ha ti. – s ím, ez megint más bökkenő – ha a *compassualis*nak nem áll ellen a dicső *vis inertiae*, mely,

igaz, a legbiztosb fenntartó erő, de nem élő, hanem csak holt testekre nézve.

Hiteli szisztémánk, mert annak sarkalatja nincs – minthogy az *aviticitas* léte nem engedi az erős hypotheka létét –, mind a kölcsönadóra, mind a kölcsönvevőre nézve tehát káros. Miután azonban az egész közönség, tán egyet sem véve ki, hitelezők- s adósokból áll, szoros igazsági következés: hogy hiteli szisztémánk általában véve az egész publikumra nézve is káros, minthogy a fentebb érintett skorpiók, kígyók, pókok, piócák, varangyosbékák sat. serege kivételt nem érdemel.

Ha, teszem, köztünk ma egy becsületes és eszes embernek jószága nincs, de sok pénze van, valjon tehet-é ezen utolsóval oly csudákat, mint más országokban, hol pénzbeli bátorság van? Bizonyára nem, mert most előadott hiteli zavarink következésiben semmi nagyobb spekulációkba elegyedni nem mer, s ekképp pénzét elzárni vagy országi kölcsönleveleket vásárolni s így papirossal kereskedni (!) vagy Isten irgalmában bízván, pénzét 6-ra kiadni kénytelen. A sok fabrika, manufaktúra sat. helyett pedig szemünkbe tűnik a Semmi. Ha pedig egy szinte oly becsületes és eszes embernek sok jószága van, de pénze nincs, hát az valjon mit bűbájolhat elő? Felette keveset, mert idegen, bár legolcsóbb tőkékkel is, ha azok úgyszólván csak márúl holnapra valók s minden pillanatban s ok nélkül felmondhatnak, instruálni jószágot, mindig a legveszedelmesebb spekuláció volt és marad a világon; minek következésében azoknak jószági a hazában, kik a most említett axiómát tudták, jobbára porban s vízben vannak vagy a kultúrának felette alacsony lépcsőjén; azok jószági ellenben, kik felőle nem tudtak, egy pillanati *hypersthenia* után *marasmus*ban sínylődnek. A becsületes és eszes ember tehát, akár pénzes, akár földbirtokos, nem segíthet magán nálunk oly könnyen, mint sok más országban.

De tegyünk most viszont fel egy jószívű lágyvelejűt. Ez akár pénzes, akár földbirtokos, rövid idő alatt tönkredűl; mert pénze mindjárt elvesz, minthogy azt se *elocálni*, se *reacquirálni* nem érti, jószágin pedig annyi adóssága lesz, hogy annak kamatja felüti rendes jövedelmét. S ekképp mai szisztémánk a jámbor lágyvelejűeken sem segít, s valóságos haszna csak azon pazér-

lókra s kígyó- és pók- sat. lelkűekre koncentráltatik, kik azért kiáltnak annyit az *aviticitas* eltörlése ellen, s utánok a jámbor sokaság, mert igenis jól érzik, mily szörnyűleg esnének hasra, ha a régi köd megszűnnék.

Azonban miképp lenne a dolog a javított új szisztéma után? A becsületes és eszes pénzbirtokos haszoni s jobbléti ösztönből természetesen kezet fogna a becsületes és eszes földbirtokossal; s minekutána az őket egyesítő láncot se halál, se pedig emberi gyengeség és gyarlóság nem szakaszthatná el, mert az a törvény szentsége, a végrehajtó hatalom szoros kezessége s ekképp az alkotmány valódi bölcsessége által lenne igazi erőben összeforrasztva: hihető, sőt bizonyos, hogy több munkás tőke, jobban művelt föld, csatornák, gyárok, manufaktúrák s ekképp több munka – és továbbá takaréktárak *(Sparcassa)*, biztosító s árva- és özvegyápoló intézetek s ekképp több bátorlét következésében az ország minden lakosi boldogabbak lennének, ha akarnák, mint ma, midőn sok a honban – még véres veríték után sem boldogulhat.

Mindez azonban még semmi azon haszonhoz képest, mely az *aviticitas* eltörlése által mind fejedelemre, mind hazára okvetetlenül áradna, s mely csak akkor tűnend majd inkább elő, midőn egész szisztémám némi rendben az olvasó szeme előtt leend.

Tekintsük azért, hogy minél előbb odajuthassunk, mily összeköttetésben van vele a

FISCALITAS

Szisztémám azon elven alapul, hogy az által egy rész se veszítsen, sőt mindegyik nyerjen. Ezen alapot pedig azért választám – amit sokszor meg fogok pendítni –, mert ámbár igen jól tudom, hogy a nemesb ember inkább becsület, mint haszon után él, teljes meggyőződésem szerint a sokaságnál még sincs erősb rugó, mint a haszonvágy.

*Concessió*kat tehát szisztémám senkitűl sem vár; vagy ha azokat megkívánja is, helyettök tüstént többet ád.

Már hogy a szoros hitel felállítása s ehhez szükségképp megkívántató *aviticitas* eltörlése által mindenki nyer, az a mondottakbúl, úgy hiszem, már némileg kiviláglik, s a mondottakbúl, remélem, tökéletes világosságra derülend. Azonban azt csak remélem, ámbár magam a dolgot axiómának látom – mert meglehet, némely olvasóm nem fogja tán annak látni; s nem azért, mintha a dologban lenne hiba, mert az bizonyos, hanem mivel a hiba tán bennem van, ki a kissé szövevényes problémát elég érthetőleg feloldni nem valék képes. Egyébiránt én vagyok legelső, ki azt állítom: hogy az *aviticitas* eltörlése, ha azzal végződnék szisztémám, felette veszedelmes volna; annak eltörlése szükségképp megkívánja némely törvények javítását, melyek azonban minden lehető veszélynek tökéletesen veszik elejét.

A *fiscalitas* megszűnése ezen utolsókhoz nem tartozik, mert az szinte semmi egyéb, mint szükséges következése az *aviticitas* eltörlésének. De itt az a kérdés: valjon a *fiscalitas* megszűnése által nem támadtatnék-é egyenesen meg a királyi haszon, ami *concessio* volna, melyet szisztémám kirekeszt vagy tüstént többel üt helyre?

Én azt hiszem, hogy a *fiscalitas* eltörlése minden *aequivalens* nélkül is több valódi hasznot hajt a fejdelemnek, mint annak további megmaradása; és éppen azon okoknál fogva, melyeket az előbbi cikkben az *aviticitas* létének kárárúl mondottam.

A király csak illuzorie gazdag, erős és hatalmas – bármennyit hoz is bé a vám, só, harmincad, kamara s a többi *peculium* –, míg az egész királyság nem gazdag, nem erős, nem hatalmas. A királyság pedig miképp lehetne gazdag, midőn köztünk még azon rugó sincs, mely mindenbe elevenséget hoz, s legmostohább vadonságokat is végképp legkiesb kertekké varázsol, és mely semmi egyéb, mint *az ingatlan tulajdont mindenekelőtt szomjúzó s azt legnagyobb szeretettel s gonddal ápoló emberi vágy*. Minél több a tulajdon, annál gazdagabb *caeteris paribus* egy ország; s így annál szegényebb fejdelmével együtt az, ahol, mint nálunk, csak kizsarolt s adósságokba merült bitangot vesz át a fiskus, s viszont irányilag éppen oly becstelen, mert kultiválatlan vadonságot kap megint a *donatarius*. S ekképp, mert szinte az egész ország e két valóban bámulásra méltó turnus közt fo-

rog, az egész nemzeti *allodium* – ha úgy szabad nevezni – részint örökké parlagon fekszik, részint oly rosszul műveltetik, mint minden *censualis* föld.

Azon nap, midőn az *aviticitas* a *fiscalitas*sal együtt eltörültetik, minden ingatlan birtok becse rögtön felével magasbra nő. – S itt fekszik a dolog ereje; amit nem lágyvelejű teóriák, hanem régi tapasztalás parancsoló szava bizonyít!

Valóságos tulajdonért mindenki szívesen ád felével többet, mint magyar jószágért; mert ez, ha ezer év folyt is volna már rajta le, mégse lenne egyéb, mint hosszabb *census* s nem tulajdon, melyet egyébiránt mindig kétszer, háromszor kell megfizetni s megvenni: s még aztán sem bizonyos, mert ki tudja, mily hatalmas ellensége hever tán valahol egy poros archívumban, mely a drágán vásárlott s ezer gonddal elrendelt jószág fölött még kellemetlenebbül lebeg, mint egy mennykövekkel s jéggel terhelt felhő.

Ha most egy négyszeg magyar mérföld általányosan és diametraliter, nálunk az *usufructuarium systema* szerint csak 100 000 pengő forintot ér – *dato non concesso* –, s így az egész ország, melyből a királyi város telkeit kiveszem, 3500 mérfölddel számítván, 350 milliót: úgy a szoros s valóságos tulajdoni princípium felállításakor, ha ti. mindenekelőtt az *aviticitas* a *fiscalitas*sal együtt számkivettetnék, a négyszegmérföld, minden fáradság nélkül, csak a kimondott s elhatározott szisztéma után 150 000 pengő forint értékre emelkednék; s így a hazai *capitalis* rögtön 175 millióval nőne.

A mostani nemzeti *capitalis* kamatja, hattal számlálván, 21 millió, ami az országnak fundus utáni esztendei jövedelme; a felével felemelkedett nemzeti *capitalis* kamatja pedig szinte 32 millió volna, s ekképp a hazai fundus utáni esztendei nyereség szinte 11 millióval több; minek haszna azáltal kétszereztetik, háromszoroztatik sat. legfőképp, hogy a nagyobb jövedelemnek egyenes befolyása van a nagyobb pénzbeli sat. circulatióra, s ekképp felemelése progresszív idomzatban neveli az ország elevenségét, egészségét, erejét s hatalmát.

Mindez szoros tudományi igazság, s ilyesekről vélekedni, teóriázgatni, ábrándozgatni nem lehet, mert azt a mindent kor-

mányzó mathesis nem engedi. – Jobbra kell tehát térnünk, s megvallanunk, hogy magunk ítéljük el magunkat, fejdelemtűl lefelé a legtehetlenebbig, szegénységre; mert szisztémánk által a közfundus becsét szántszándékkal nyomjuk le, ami közelebbrűl vagy messzebbrűl mindenkinek a haza tág mezején ártani kénytelen, minthogy az mind az okosra s oktalanra, mind a gazdagra és szegényre bizonyosan hat, habár az érzékink előtt rejtve marad is.

Az okos nagyobb jövedelem után még nagyobbat állít; az oktalan több pénzt nehezebben költ, mint keveset, mert még elköltésre is bizonyos idő kell; a gazdag pedig többet munkáltat, többet ront, a szegény ellenben éppen ez utolsónak következésében több munkát kap, s ekképp jobban fizettetik. Nagyobbíttatott nemzeti tőke által tehát nyer fejdelemtűl lefelé mindenki.

Sok, tudom, nem láthatja át: miképp nőhet rögtön csak egy puszta törvény következésében valamely birtok valódi becse, teszem, 1 milliórúl $1^1/_2$ millióra; mely okbúl ily állítást szemfényvesztésnek nevez. A dolog valósága pedig oly közel fekszik – s ím, ez oka rendszerint, miért nem találják, mert igenis messze keresik –, hogy valóban nem bámulhatni eléggé: miképp rejtezhetik oly igen fényes igazság az emberek közt ismeretlenül szinte sejdítlen annyi századokig.

Ennek rendszeres megmutatásához azonban több könyv kell; s azért nézze az olvasó a legelső német, francia, olasz vagy angol munkát, mely a nemzeti gazdaságrúl szól; ebben, ha egyébben nem is, mind megegyeznek.

A mostani esetre, midőn úgysem tudom, miképp fogom koncentrálni kevés ívekre mindazt, amit mondani s kivált hallani szükség volna, legyen elég egypár példa.

Ha, teszem, Szervia s Magyarország közti Duna kőszirtei valamely társaság által úgyannyira kihányatnának, hogy a folyam szine tetemesen alább szállna, természetes, hogy Bács vármegyének Tisza folytában fekvő több urodalma, minden hozzájárulások nélkül, sokkal kevesebbé volna kitéve vízárnak, mint ma; mert a mélyebb Dunába jobban sietne a Tisza, a visszatorlásnak pedig nem volna helye. Már kérdem, nem nyernének-e azon jószágok valódi becsökben éppen azon idomzatban, mi-

lyenben előbb több vagy kevesb vízáradásnak valának kitéve, s most azoktúl mentek, mentebbek vagy egészen mentek? Bizonyosan! S valjon miképp nőnének becsben márúl holnapra, teszem, tízrűl tizenötre, sőt húszra? Nemcsak kénybecsképpen – *pretium affectionis* – hanem azon remény, vagyis inkább hihetőség fokában, hogy azokon több fog teremni. S éppen így nő *proprietas* által a nemzeti tőke; mert nemcsak hihető, sőt bizonyos, hogy sajáton, mivel jobban munkáltatik – mindig több nő, mint kibérletten; ami után világos, hogy a tőke a több kamat reményének, hihetőségének és bizonyosságának irányában nevekedik.

Mi irányozza el valami birtok becsét? Jövedelmének magas és bizonyos léte s eladhatásának drága s mindenkori lehetősége. Vegyük a kamati lábot háromra – mert legtöbb országban szinte ennyire irányzotta el magamagát, hol lehető legbátrabb hypothekán nyugszik. Ha ezen alapra állítván vizsgálatomat, valami házam 3 ezret hoz: nem érne 100 ezret, mert reparálni kell; a bérbe jövők s bérből menők közt intervallumok lehetnek sat. s ekképp jövedelme bizonytalan. Magyarországi jószágom ellenben, mely 3 ezret hoz, már többet ér 100 ezernél, mert ez megint a legmíveltebb helyen sincs még félig, negyed-, nyolcadrészig is kifejtve; s ekképp jövedelme nemcsak bizonyos, de hihetőleg nevekedő. A ház becsét a *legislatio* rögtön nem nevelheti, mert nincs, szeretném mondani, elég élet benne; de annál nagyobb mértékben emelheti a fekvő jószág becsét, és semmi egyéb inger által hathatósabban, mint ha azt bérben tartottból tulajdonná teszi; mert akkor csak kevés idő alatt 3 ezer helyett legalább $4^1/_2$ ezret nyújt, s éppen annyi, ha nem több bizonyossággal és bizonyosan a nevekedésnek még nagyobb hihetőségével; ami után a 100 ezret érő birtok 150 ezret érő lesz – s nemcsak jövedelme után, s erre figyelmezzünk, hanem mindenkori s drága eladhatás lehetőségének következésében is.

Ki az köztünk, ki nem adna szívesen azon ezer hold földért, melyet kétezer forint bérben csak néhány esztendőre tart, szívesen 50 ezer forintot, ami nálunk esztendei háromezerbe telik, ha az örök felvallást – *perennalis fassiót* – megnyerné; s viszont ki adna azért csak 40 ezret is, ha már közelrűl nézne rá a fiskus?

Annyi erő fekszik azon kis szóban: *perennalis*, hogy rögtön felemeli a jószág becsét. Nemde úgy van? S mily kicsi erejű még az a valódi *proprietas* ideájához képest; mert nálunk a *perennalis* semmi egyéb, mint hosszabb bér. És mily visszaijesztő erő fekszik viszont azon szóban: fiskus. Oly nagy, hogy a legszebb jószágot is elaljasítja.

Ne gondoljuk, hogy a bér nem hat a szorgalom fagyasztására, habár az felette hosszú is. Nem hat annyira, ha hosszú, mint ha rövid, az bizonyos; de nyomása, habár, mint már többször mondám, belátásunkat nem érdekli is, elkerülhetlen.

A dolog úgy áll, mint a teherhordásban. Az első pesti versenykor a sokaság azt sem látta át, hogy egy-két font, több vagy kevesebb, mily nagy befolyással van a lovak futására, mert ily csekély teher figyelmét nem rázta fel; de most tapasztalás után már tudja, hogy egy latnak is kell némi befolyásúnak lenni, ha száz fontnak van, és így a különbség csak a *perceptibilis* és *imperceptibilis* közt rejtezik.

A *proprietas* és legrövidebb bér közt van tehát helyeztetve a nagyobb vagy kisebb szorgalom; s ekképp egy egész ország gazdagsága *caeteris paribus* azon idom szerint határozza el magamagát, melyben az ország nagyobb vagy kisebb része közelebb vagy távulabb áll a *proprietas* létéhez s viszont. Hol a legnagyobb rész tulajdon, s mindenki bátran adhat, bátran vehet s bátran bírhat, ott legnagyobb a műveltség, ti. gazdagság; hol viszont a legnagyobb rész rövid időre kibérlett föld, és se eladni, se venni, se bírni veszedelem és számtalan izgága nélkül nem lehet, ott megint legnagyobb a műveletlenség, ti. szegénység.

Három esztendőre bérbe adott föld, ha száz forintot ér, tizenkét esztendei bér által tán százhúszra nevekedik, negyven esztendei bér által pedig tán százhatvanra, *perennalis fassio* után tán kétszázra, eldönthetlen tulajdon által végre tán háromszázra. Azért teszem ide annyiszor a „tán"-t, mert mindez nincs mathesisi rendsorban mondva; a többit is csak legnagyobb általányban érintém, mert London körül egy hold, habár félesztendőről félesztendőre adatik is ki, ami által rövid censusi földdé lesz, mégis többet ér, mint egy hold tulajdon

Kolumbia vadonságiban; többet fog érni mindenütt egy hold búzaföld censusban, mint éppen annyi homok tulajdonban sat.; de mindez helyhez, időhez, földmineműséghez kötött kivétel, mely a fő princípiumon semmit sem gyengít, mert az eldönthetlen igazság marad, hogy *caeteris paribus* a tulajdon mindenkor és mindenütt legnagyobb szorgalommal munkáltatott, munkáltatik s mindaddig munkáltatni fog, s ekképp legbecsesb, míg az ember ember lesz, és mostani természetének tulajdoni gyökerestül ki nem fordulnak.

Ha tehát *fiscalitas*ink a nemzeti tőkét csak öt percenttel nyomnák is alább, már az is elég ok lenne a *fiscalitas* eltörlésére, mert a közvagyon legkisebb csorbítása előbb-utóbb, közvetve vagy közvetlenül elmúlhatlan közínséget szülni kénytelen; miután azonban tökéletesen bizonyos, hogy nemzeti tőkénk a *fiscalitási* szisztéma által legalábbis 50 percenttel kisebbíttetik: természetesen foly, hogy ebbéli szisztémánkat tüstént gyökeresen meg kell változtatnunk, vagy azon egy cseppet sem bámulnunk, ha más nemzetekhez képest gazdagságban, erőben, hatalomban, szóval mindenben 50 percenttel hátrább állunk.

S hogy ezen hátrább állás, akár a bel- akár a külbátorságot tekintjük, a hon egy lakosára nézve sem lehet hasznos, sőt felette káros: az minden igazságában, szeretném mondani, felette ijesztő igazságában előttünk áll; mert nemzeti létünk forog kérdésben, minthogy a lenyomatott nemzeti tőke szegénységet, ez pedig erőtlenséget s ez végképp szolgaságot szül. Ha pedig nagyobb-kisebb mértékben az egész közönséget nyomja ezen anatéma: akkor bizonyos, hogy az a fejdelmet mindenekelőtt még legsajnosabban éri; mert nem lehet s nincs aequivalens, mely kipótolhatná azon kárt, mely a nemzeti közgazdagság elnyomása s kisebbítése által a fejdelemre hatni kénytelen, aminthogy nemzetek más nemzetekkel mindig vagy morális, vagy fizikai súrlódásban vannak, s annak veszni kell végképp, mely közülök hátrább, 50 percenttel hátrább (!) áll.

Ennyi veszélyt rejt a *fiscalitas* magában! S nem mondok tán sokat, ha azt merem állítni, hogy az egyenesen az országnak életelvében dúl!

Miből az következik, hogy a *fiscalitas* eltörlése nemcsak a

nagyközönségnek hajt kimondhatlan hasznot; de annak megsemmisítése a fejdelem valódi hasznát minden aequivalens nélkül is sikeresebben s biztosabban előremozdítja, mintha az még tovább is fennmaradna.

Azon fullánk kivetése által, mely a hazai élet elvét szünetlen marcongolja, elég aequivalenst nyer a fejdelem, mindazon megszakadt jószágokért, melyek rendszerint oly mélyen feküsznek adósságok alatt, hogy sokszor minden becsök az azokból kilátszó templomi tornyok csúcsaira redukáltatik.

A *fiscalitas* haszna igen kicsi, eltörlése pedig valódi áldás; s ekképp a kormánynak legnagyobb áldozatoktúl se kellene viszszaijedni, hogy az tüstént a haza szívéből irtassék ki. De legkisebb áldozatrúl sincs szó, hanem csak felette nagy nyereségről, amit a mondottak után nem tagadhatni; s így a kormánynak a *fiscalitas* eltörlését minden kárpótlás nélkül is kellene eszközleni.

Midőn azonban a közvélekedésben vagy a kormányéban a *fiscalitas* eltörlése, mindezek után is, fejdelmi concessiónak tartathatnék – amit szisztémám nemcsak kirekeszt, hanem tüstént többel helyreüt –; s minekutána a *fiscalitas* eltörlése a hazai tőkét, s ekképp indirekte s általában mindenkinek ingó vagy ingatlan vagyonát legalábbis 50 percenttel felemelné: 3-dik törvényemben a fiscalitas helyett *laudemium*ot ajánlok.

Ezen törvény nem terhes, minthogy az inkább a permisszív, mint imperatív törvények sorába tartozik, s így azt mindenki szívesen teljesíthetné s teljesítendné is, ki vagy *successio* s *testamentum*, vagy ajándék és szabad alku után venne át valami jószágot. Egy vagy tán több percent fizetése a jószág tiszta becse után az illetők által alig éreztetnék, de annál nagyobb volna a kormány nyeresége, minthogy szinte mindennap mennek jószágok egy kézről másikra.

A fejdelem a nemzeti tőkének felényivel nagyobbodása által tehát ötven percenttel gazdagodik, s éppen ez idomzathoz képest nő erőben s hatalomban, de csak indirekte s lassanként; a *laudemium* által ellenben a jószágok tiszta becse után direkte s tüstént 1 percentet nyer, mi által a többi felszámíthatlan indi-

rekt hasznok mellett még direkte is sokkal több jövedelme kerekednék, mint most jár a *fiscalitas*okból.

Javaslatomban a fejdelemnek nemcsak közvetett, de közvetetlen hasznát is magasra tettem – s azt tehetségem szerint mindig s minden módon nevelni is fogom; mert ha férfiúi öntudattal kimondani bátor vagyok, hogy a király se gazdag, sem erős, se hatalmas mindaddig nem lehet, míg nem gazdag, nem erős, nem hatalmas a nemzet, s ekképp a király legszentebb kötelessége a nemzeti tőkét minden módon nevelni: másrészről nem akarom felejtni, hogy viszont a nemzet sem lehet se szabad, se boldog, se dicső, ha nem hatalmas, ingatlan és szent a fejdelmi szék; s ekképp nekem mint királyom hív jobbágyának megint az legszorosb kötelességem, ha többre nem vagyok is képes, legalább annyival elősegíteni honom javát s erősíteni fejdelmem székét, amennyivel egy méh, egy hangya becsületesen megfelel sorsának.

S hála az egeknek, hogy a természet törvényei, melyeket mi, gyarlók oly ritkán értünk s annyiszor visszaértünk, szorosb vizsgálat után mindig azt mutatják, hogy a legfőbb igazság a legnagyobb boldogsággal synonymon, s ekképp egy országi morális alkotmánynak lehető legigazságosb elrendelése is legtöbb boldogságot hárít fejdelemtől lefelé a közönség minden tagjára.

Tegyük mindezek után fel, hogy első három törvényim szankcionálva vannak, ti. a szoros hitel felállítva, az *aviticitas* pedig a *fiscalitas*sal együtt eltörülve; valjon ennek az egészre nézve mily hatása volna? Eleinte csaknem észrevehetlen s idővel iránylag felette kicsi! Megvolna pedig az országban némileg vetve már a szorgalomnak s ekképp a nagyobb gazdagságnak principiuma. Mi akadályozná tehát az egész kifejlését? Mindenekelőtt a vetélkedés hija s azután a nagyobb rész szolgai helyeztetése.

Hitelünk által kapnánk ugyan olcsó, elég s bizonyos pénzt; jószágink sajátosítása által pedig kétnegyedivel nőne vagyonunk, ez mind igaz; minek következésében tagadhatlan: tíz esztendő leforgása alatt magasbra is lépne hazánk, mint ezelőtt egy század alatt tudott mászni; de mindamellett ámbár előmenetele

egy kissé gyorsított lépéssel történnék is, azért bizony az mégiscsak csúszás-mászás maradna örökleg. Azon kis rész, mely néminemüleg szabad, általányosan még tisztán nem látja át, sőt soknak közülök arrúl legtávolabbi ideája sincs, mi a müveltség, mi az egyesült nemzeti erő, s mily bámulandókat vihet ez végbe; részint tehát valami valósággal nagyhoz kapni nem mer, amit hazánknak mocsár közti sínylődése eléggé bizonyít, részint magát s vagyonát túlbecsüli – ami hazánkfiainak legnagyobb hibája –, mert egyebet nem látott, s nyomorult középszerűségei közt elbízván magát, azt véli, „irigyli őtet a külföld", holott ő nem egyéb, ha ismértetik, mint a világnak szánakozási tárgya. Azon iránylag kevesek, kik e részből kivétetnek, csak kis körben űzhetik nagyobb szorgalmokat, mert a velök egyrendűek szavaikat nem hallják; s ekképp csak lassan mozdulhat a közjó. Azon legnagyobb rész ellenben, mely hazánkban szolgai helyeztetésben van, éppen ez okból, mert szolga, nem indíttatik nagyobb szorgalomra; s így nem lehet a szorgalom közönséges.

Ha tehát szisztémám már a *fiscalitas* eltörlésével végződnék, nem volna igen hasznos; mert ámbár nagyon előremozdítná a közjót: azért mégis mindig messze hátra tartóztatná a hazát más nemzetek mögött, mert ezek egy helyt nem vesztegelnek, hanem ők is törekednek elő, éspedig progresszív idomzatban. Ezt ne felejtsük!

Nem elég egy testben, ha a nagyobb erek folyása szabad; hanem a vérnek a legtávolabb s -kisebb erekbe is kell meleget s életet vinni. Úgy egy országban.

Ha tehát azt akarjuk, hogy részint vetélkedés támadjon, ami után a magyar alacsony álláspontján pirulni fogna – s ezt ha többé nem tudná, mindennek vége lenne –, részint mindenki a tágos hazában a legelevenebb s állhatatosb munkásságra ébredjen fel, hozzuk azon dicső törvényt: hogy Hunniában minden szorgalmatos embert, a világnak akármily részében lépett volna is az emberiség sorába, megjutalmazhatja a

JUS PROPRIETATIS

E szakaszt, melyben azt fogom fejtegetni: valjon hasznos lenne-e az egészre nézve, ha Magyarországban mindenki, akár nemes, akár nemtelen, ingatlant mint valóságos tulajdont bírhatna? azon haszonnak vizsgálatával kívánom megkezdeni, mely egyenesen rám háramlanék; mert *proprietas*t illető kérdés leginkább a földbirtokosak hasznával látszik összeütközni – soknak szemében –; én pedig magam is földbirtokos vagyok, s ekképp értem vagy legalább annyira értenem kellene saját hasznomat, hogy arrúl oly józanul szólhassak, mint akárki.

Hogy ezt némi sikerrel eszközölhessem, három külön időszakaszt állítok fel. Az első 1822-től 1832-kig foly, midőn se szoros hitel megalapítva, sem az *aviticitas fiscalitas*sal együtt eltörülve még nincs. A második 1832-ben kezdődik, midőn fel akarom tenni, hogy szoros hitel felállítva s az *aviticitas fiscalitas*sal együtt már eltörülve van; s ezen időszak mindaddig tart, míg a *jus proprietatis* törvényének felszentelése a 3-dik periódus kezdetét nem virrasztja fel.

Ezen három periódusnak pedig *anticipative* közepére állok, s 1835-ben Irwing úr vendégemnek, ki hazánkat látogatni jöve, némi kérdésire imígy válaszolok:

Én: „A régi szisztéma alatt jószágim szinte csak egymilliót értek, s öttel kamatolván *diametrali calculo* 50 ezer jövedelmet nyújtottak. Adósságim, csekély fundatióim kamatira s egyéb terhekre 20 ezer kívántatott esztendőnként, úgyhogy 30 ezer maradt szabad költésre. Ebből 20 ezret rendesen elköltöttem, s ekképp amortizációi fundusra, jószágjavításra s félretételre nem marad fenn több tízezernél. Az első 20 ezret nem redukálhattam, sőt Istenemnek köszöntem, ha az valamely tőkék felmondása vagy valami egyéb előre nem látott esetek által magasbra nem nőtt; a hátulsó 10 ezret pedig lehetetlen volt még lejjebb szállítnom, mert úgyis igen nevetséges idomban állott a 3333 ft 20 kr szinte egy negyedmilliói teher amortizációjára; a 3333 fr 20 kr megint jószágim javítására, melyek *in statu crudissimo* 100 ezer holdnál nagyobb terjedékűek; és megint csak 3333 ft 20 kr egy kis rezerva-ládára. Ezen szinte 7 □ mérföldhez

– melyek Magyarország jobb részeiben vannak – iránylag felette parányi jövedelem engem szinte tíz esztendőn keresztül szüntelen igen keserves trilemmában tartott: ti. hogy vagy mondjak le az élet igen sok kellemeiről, vagy jószágimat a kultúrának felette alacsony lábán hagyjam, vagy hazai közdolgokhoz csak félig-meddig járuljak; mert mind a három célra életszomjamhoz, műveletlenségi gyűlölségemhez, hazaszeretésemhez – s kivált a 7 □ mérföldi birtokhoz képest, a *disponibilis* 20 ezer forint korántsem volt elég. Örök küzdésben vala bennem ennél fogvást a gyarló ember a gazdával és hazafival, s megvallom, úgyannyira diadalmaskodott rendszerint az első a két utolsón, hogy jószágim, mint Ön* láthatja, még most is alig ötlöttek ki a legsínylőbb állapotból, s a községért korántsem tettem annyit, amennyit nem egyéb, mint szoros kötelességem szerint tennem kellett volna. De nőtlen házánál sok elfecséreltetik, s aztán annyi forintocska megyen a hazának szám nélküli sínylődőire, jobbra, balra, előre, hátra, hogy a decemberi számadási zárnál az sült mindig ki, hogy nincs pénz, de még nyoma sincs. S ez legyen a gyarló embernek minden apológiája a gazda és hazafi vádolása ellen."

Irwing: „De Istenért! Hogy hagyhatta jószágit Ön a kultúra ily alacsony lábán; miért nem javította? Több jövedelem után mind Epikurosnak, mind Ceresnek, mind a nemzetiség angyalának többet áldozhatott volna. Az elsőnek iskolája, mely nem tanít, mint sokan gondolják, puha fajtalan szibaritizmust, hanem nemesen s ésszel élni a természet kincseivel, jóltevőleg hat a közönségre; mert ez nem úgy gazdagodik, ha a földesurak szegény pásztorok, mint Önnek, ti. a magyarnak gyermekkori elei valának, hanem hogyha azok gazdagok, sokat költnek, sokat munkáltatnak, s így mindenbe elevenséget hoznak s életet. A mezei munkáknak istenasszonya pedig a szántövető gyámola, s jószágit jobban művelni annyit tesz, mint az emberiséget megajándékozni és saját kincsét nevelni. A nemzetiség angyala végre legmagasabban emeli az embert az istenség ideáljához;

* Ezen szót *Ön*, míg jobbra nem taníttatom, magyarban úgy használom, mint a német a *Sie*-t.

ahol annak mennyei sugalma nem hathat már a lakosoknak önség, önszeretet s egyéb nyomorúsági siketségin keresztül, ott árnyékba borul a világ s örök sötétség nyomja a hont. A nemzetiség csudákat művelhet, mert hol egy szív, egy nyelv, egy cél köti össze a lakosokat, ott tüstént megjelenik a közszabadság, a szám nélküli kellemek, bájak, erények dicső seregével, s kevés szabad ember összeköti Mississippit Kolumbiával, s a hatalmas Niagarát, ha akarja, kiveti örök ágyából – amit milliói szolga még képzelni sem mer s végbevinni annál kevesebbet…"

Én: „Ó, édes Irwing, mennyire érzem szavai valóságát; lelkem legbelsőjébe hangoznak azok. Ön irigységem tárgya – oly keserű könnyeket tudnék sírni – de hagyjuk ezt most. Annyi hátramaradásink közt, mint amilyenek között nekünk, magyaroknak élni kell, nem szabad elgyengülni, s ha nem győzi a filozófia, sokszor a legszentebbet is nevetségesre facsaró iróniához kell járulnunk; mert annyi fiatalsági erővel oly közel állni a dicsőség forrásihoz, mint mi állunk, s azokat mégsem nyitni soha meg, oly kín, hogy azt semmi mód vagy csak nevetve tűrhetni… De bocsásson meg Ön; egészen elfelejtém magamat – csak régibb idők emlékezete rázott annyira fel, mikor ifjúságom oly szomorú bilincsek közt forgott le, hogy sem örömimnek tág körökben élni, se jószágimat virágoztatni, se honom felemeléséhez hathatósan járulni nem valék képes. – Megint hidegebb vérem, mert hiszen most, 1835-ben már igen megváltoztak s javultak honi dolgaink, s én csak az elmúlt zavarrúl, a már némileg kiállott purgatóriumrúl szólok! – Ön azt veti szememre, hogy jószágimat a kultúra alacsony lábán hagytam, s nem javítottam. De miképp javítottam volna? Azon fentebb említett 3333 ft 20 kr-ral, mely ezen célra fennmaradt? Az úgyis jószágimba *csepegtetett*. Kisded amortizációi fundusomhoz vagy könnyűcske ládámhoz kellett volna tehát nyúlnom, vagy falumban mozdulatlan ülnöm, és 20 ezremet részint elültetnem, részint eltraktálnom?"

Irwing: „Korántsem! De látom, Ön nem érti a dolgot; félre ily nyomorult szűklelkű módokkal – és…"

Én: „Kérem, engedje csak; előre tudom, mit akar mondani. Miért nem vettem fel jó summa pénzt, 2 vagy 300 ezret; s azzal

miért nem instruáltam jószágimat; ugye, azt akarta mondani? Amire én felelek: mert nem mertem; minthogy hitelünk nem volt. Kaptam volna ugyan tán 3–400 ezret is; de azt mily *auspicium*ok alatt bírtam volna, hallja csak. Ha a legkisebb veszély és kár érte vala is jószágimat, vagy próbatételim nem sültek volna el felette nagy sikerrel, ámbár jószágim s fizetési tehetségem úgy állottak volna adósságimhoz, mint 4:1-hez, már nem bírám vala tőkéimet bátorságban. Sőt ha legkisebb veszély, kár és sikeretlenség sem érte volna is jószágimat s ekképp vagyonomat, mégis a legnagyobb zavarhoz állottam volna közel, ha – amin most már mint egykori bohóságinkon, jóllehet, Ön idegen, egy kissé kacagni lehet, mivel 1835-ben élünk, s jó hiteli törvényink már vannak (!) s ekképp hallja csak, ha ügyesen forgatván pénzemet, azzal egy kissé többet mutattam legyen, mint mások, s nem ragaszkodtam volna pontiglan a *mindennap látott* s azért *megszokott* s ekképp *régi magyarnak* tartott szokásokhoz – hosszú farkú táncoló puha gebe helyett, melynek anyja dán s apja napolitán volt s ekképp tiszta magyar (!), egy nemhiába kalapáló s handabandázó, de bizony jó, hanem kurta farkú lóra ültem; sok foglalatosságim miatt nem jobbára munka előtt 1, 2, de 5, 6-dik munka után ebédeltem; táncos mulatságokban felette jó téli csizma helyett cipőben jelentem meg; a térdet rútul szorító nadrág helyett *legalább* a térdeknek lehető legnagyobb *szabadságot* engedő nadrágot viseltem; legjobb barátimnak is a minden kétségen kívül igen régi (?) s valóban felette férfias csókolás és egymást nyalás helyett csak jobbomat nyújtottam sat. sat., szóval: ha az ő, ti. a régi scythák ideája szerint egy kissé visszásan s a természet ellen éltem volna; a legveszedelmesb *auspicium*ok alatt bírám vala tőkéimet, úgyannyira – s erről praktice beszélhetek, mert ebbéli hypotheka elleni kvalitásim s tendenciáim miatt alighogy el nem buktam –, hogy nem lebegett volna Damoklés feje fölött veszedelmesebben a kard, mint fölöttem a felmondó levél.

S ha ez rám szakad, akkor valjon mit tettem volna? Ön azt gondolja: pénzt ismét kaptam volna? Bizonyosan!!! De kitűl? Nem mástól, mint ezen esetekre már fennálló *keresztény társaságoktól;* melyeket nem azért hívok kereszténynek, mintha

más vallásúak nem volnának tagjai, hanem az emberiséget ápoló tendenciájok miatt. Ezek öt, hat hónapra adnak pénzt; s hosszabb időre nem is adhatják, mert soha nem adják saját pénzeiket, de mindig csak azt, amit nagy nehezen felkeresni tudnak, amiért méltó jutalmat is várhatnak. Felebaráti szeretetök azonban még ezzel sem meríti ki magát, mert azt akarják s eszközlik mindent megelőző készséggel, hogy a szükségben lévő nekiek, csak nekiek köszönhesse mentségét; mely okból a pénzek minden lehető forrásit úgyannyira be tudják dugni, hogy az adós hat hónapi futkálás s keresgélés után *nolens volens* megint az említett társaságoknak egyike elibe kerül; hol ezen gyarló élet hiúságirúl *széplelkűleg* lassanként lemondván, vagy azokat más pénzéből utóbb is *nagylelkűleg* pótolván, egész vagyonát más kezekre ereszti: ti. eresztni kénytelen. S ím, ezen kellemetlen posszibilitás vagy inkább *probabilitas*, édes Irwing, oka annak, hogy még jókor felvettem Ariadné fonalát, s a Minotaurusnak szerencsésen hátat fordítottam; jószágim pedig porban s mocsárban maradtak.

Ne higgye pedig Ön, hogy keserű gúnnyal festett elbeszélésem vagy túlállítás, vagy áradozó epémnek szomorú rajza volna; mert mindenekfelett magamért aggódni nincs ok, minthogy nőtlen vagyok, s ekképp legrosszabb esetben sem kell sok, utóim pedig nincsenek, s így ha honi morális bilincseinket kettétörni iparkodom, csak honosimért s kivált azoknak utóiért aggódom. A mondottat legvagyonosb földbirtokosink vagy inkább – mert nem vagyonosak – azok nagyobb része, kik legtöbb fekvő jószágokat bírnak, minden órában élőképp bébizonyítni készek; mert semmi egyebet nem tettem, mint elaljasodási lajtorjáikat írtam híven le. Az, ki köztök 3 millióval adós, aligha egyhez nyúlt, de többhez mint másfélhez bizonyosan nem; s ekképp 100-túl 100-at adtak, amit én jószágjavításra, ámbár földünk igen termékeny, valóban egy kissé sokalltam, s annyit adni nem ítéltem tanácsosnak; a rozsdás szokásoknak pedig, melyeknek semmi józan alapjok, térdet-fejet hajtani semmi árért sem akartam. S ekképp sok esztendőig éltem felette keserű függésben, mert alig bújtunk még ki ily kicsinységek s ily nyomorultságok zsibbasztó terheik alúl; de most – s bocsásson

meg, kedves Irwing, hogy kissé rendetlen előadásomban annyiszor összezavarom a *praeteritum*ot a *praesens*sel, minthogy annyira örülök a mostani jobb szisztémán, ti. hitelünk létén, s az *aviticitas* s *fiscalitas* eltörlésén, hogy némelykor az egésznek valóságárúl kételkedem, s azt csak egy kegyetlenül kecsegtető álomnak tartom – de most, midőn hálát adok a Mindenhatónak, hogy még éltemben engedé tapasztalnom ily bölcs törvények felállítását, egészen más lábon állnak dolgaim.

Mindjárt a hitel felállítása után 400 ezer forint tőkét vettem fel, s azt 4-gyel kaptam, s háborítlan bírni is remélem, mert *bona fide* legbecsesb ingatlanomat adtam hypothekául, s a szoros törvényen felül magam dugtam szántszándékkal be mind magamra, mind *legatarius*imra nézve mindazon legrejtettebb hátulsó ajtócskákat is, melyek becsületes hitelezőim előtt tán ismeretlenek lehetnének, s a valóban adott tőke hypothekáját gyengíthetnék. Ha pedig akármi okból mégis felmondják pénzöket, remélem, éppen oly kedvező feltételek alatt ismét annyit kapok, mennyi kell; mert kész vagyok nemcsak magamat legerősebben kötni le, de *legatarius*imra nézve is – kik, tudja Isten, mily emberek lesznek – minden csalhatási módot előre megsemmisítni; s ekképp hihető, hogy a törvény irgalmatlan keménysége, a támadható pör tüsténti lefolyása s becsületes és őszinte bánásmódom összhangzása következésében mindig fogok találni annyi pénzt, amennyire biztos hypothekát adhatok. E részben tehát teljes nyugalomban vagyok.

De hallja most, mit tettem a 400 ezernyi tőkével. Mindenekelőtt lefizettem 200 ezerrel kis részletekre osztott s ekképp felette szövevényes manipulációi s unalmas adósságimat, melyeket 6 percenttel tartottam. Ezáltal sok izgága, futkározás s alkalmatlanság megszűnt, s 4000 forint nyereség támadt, minthogy mostani pénzeimet 4-gyel tartom. A fennmaradó 200 ezerrel pedig jószágimat instruáltam; s azok után most is már általányosan 10 percentet nyerek s még többet nyerni remélek: úgyhogy ezúton jövedelmem megint 12 ezerrel nőtt, s most egy időtűl fogva összesen 20 ezer helyett 36 ezerrűl diszponálhatok. Ami pedig különös, hogy mióta tehetségem annyival növekedett és szünetlen még nagyobbra nő, magamra kevésbet s

mindinkább kevésbet költök; úgyhogy jövedelmem legnagyobb része jószágim, de kivált hazám felemelésére fordíttatik, s ezt nem dicsekvőleg említem, mert benne legkisebb érdem sincs, minthogy semmi egyebet nem teszek, mint természeti hajlandóságomat követem, mely nagyobb tehetségem után mód nélkül változott; mert most egy csírázó s fejledező hazai tárgy, melyhez én is járultam, nagyobb örömmel tölti lelkemet bé, mint azelőtt az élet minden bájai-, s kelleminek legbővebb birtoka, s melyek ízlésem szerint szinte kellemetlenekké váltak, mióta nemesb és szabad emberhez illőbb _ _ _ _ _ örömekkel jobban megismérkedtem.

Ezelőtt is tettem, tettem ugyan egy-egy kis áldozatot a haza oltárára; de az tehetetlenségemben iránylag mindig csak oly csekély volt – mások áldozati által pedig nemigen nagyobbíttatott –, hogy nevezetes s valóban jutalmazó sikere nem lehetett, s én öröm utáni szomjamban sokszor, több másokkal, azon mindent megfagyasztó elősejdítés által, »hogy még tán csak nyoma sem lesz tiszta lelkű szándékinknak«, elgyengítve, kétségbe hozva a legízetlenebb örömek árjába hanyatt-homlok buktam; minthogy a tisztább örömek előttem el voltak tiltva, azon férfihoz illő örömek, melyeket csak az érezhet s ismér, ki nem magának szűklelkű, de az emberiségnek táglelkű barátja, s melyek nem költői ábrándozások, lágyvelejű *pium desiderium*ok s efféle fohászkodási erőltetések magzati; de csak azt jutalmazzák meg, ki sikeresen dolgozik a közjóért. S kevés tehetséggel, ti. sokkal kevesebbel, mint amennyit a sors kezünkbe adott, jó sikerrel munkálni a közjót lehetetlen.

S ha én a közjóért annyit vagy többet akartam tenni, mint sok más, az nem vala érdem; mert egy fáradozó atya s egy gondos anya után, nagy jószágokba úriasan beléülni, nem volt felette szövevényes mesterség. Nem vádolom én tehát azokat, kik semmihez nem járultak, hogy tehetetlenségök miatt magára hagyták a szegény hazát, hanem azért ítélek számosakat közülök bűnöseknek, mert hiú tudatlansági makacs elbizottságokban az igazság szavát hallani, a hibát magokban keresni s csak a természet örök törvényit venni kalauzul sohasem akarták, minek következésében tehetlenek maradtak. Csekély áldozatink

tehát jobbadán hamuvá lettek – kisded fundatióink szinte elolvadtak. De most már hátunk mögött vannak azon élet nélküli napok – minthogy 1835-ben élünk!!! amit nem kell felejtnünk –, mikor ezelőtt a hitel hija miatt legrégibb nemzetségink is közel valának végpusztuláshoz, s ekképp a saját lét körülti gond miatt nem lehetett a közjólétre sok vagy legalább sikeres gond; s láthatni már itt-ott a szorgalomnak oly nyomait, milyeket hiába kerestünk volna ezelőtt még csak néhány esztendővel is. Társaságok is állottak nagyobb sikerrel öszve, mert nemcsak a régi jóakarat maradt meg, de a részesek tehetségi súlya is nagyobbult, s mindenütt látszik több ipar, több elevenség. Pesten egy magyar színház állott fel, melyhez én is járultam, s az – ámbár velem együtt az egész társaság csak morális *dividende*-et várt – oly jó divatban forog, hogy tiszta 10 percent nyereséget hoz; ami minket mindnyájunkat legkellemesebben lepett meg; s nem azon okból, hogy azon nyereséget megint eldugjuk, hanem azt ismét valami más hazai dologra fordítsuk."

Irwing: „Mi nem lehetne ezen országból, hol még annyi fiatalság s nemzeti szikra rejtez! De mondja meg, miért nem történt mindez már több század előtt; mi hátráltatá ily egyszerű s mégis mágusi befolyású javítások eszközlését?"

Én: „Erre nem felelhetek úgy, mint tudom a dolgot, mert igenis sokat kellene mondanom, s akkor _ _ _ _ _ hallgatni kell; de azon okoknak, melyeket kifejteni hatalmamban van, legfőbbike az, hogy a nagyközönség általában azt hitte: lehetetlen _ _ _ _ _ a vám s harmincad léte s a népesedés hija miatt boldogulni; s ekképp más módok keresése helyett részint elkeseredett apátiába süllyedett, részint édes restségben pipára gyújtott; azok szavai pedig az enyimmel együtt, kik így szólottak: »Felette nagy baj _ _ _ _ _ a vám s harmincad, több nép sem ártana, igaz; de mindezen akadályok mellett, sőt ellenére is, igen könnyen lehet az ország belső kifejtése által minden magyar boldog« – mint hazafitlan teóriák minden haszon nélkül elhangzottak. Azonban most már másképp van a dolog, minthogy a hitel áll, és sok nem kétli többé, hogy mi saját körünkben s magunk által is segíthetünk magunkon. Hanem ezen sok közt, édes Irwing, mily kevés van megint, ki azt tudná: miképp segít-

hetünk magunkon. Legtöbben azt hiszik – s ez, ámbár túlállításnak látszik, mégis pontiglan igaz –, hogy magunkon csak úgy segíthetünk, ha a nagyobb részt szolgai helyeztetésében, örök fogságban tartjuk; midőn – s tudom, ebben Ön velem egyetért – eldönthetlen igazság, hogy mi kirekesztőleg csak úgy boldogulhatunk, ha a nagyobb részen gyökeresen segítünk!"

Irwing: „És ezt a 19-ik században, 1835-ben Hunniában nem látná át a nagyobb rész? Lehetetlen! Hiszen ez szinte minden keresztény nemzetek közt élő példa által rég bebizonyított igazság!"

Én: „S nálunk éppen élő példa mutatja, hogy a nagyobb rész ezt át nem látja, vagy átlátásának sikere nincs; mert gondolja csak, hogy szinte 10 millió közt több mint 9 millió *nem bírhat ingatlan sajátot* – minek következésében úgyszólván az egész haza csak úgy munkáltatik, mint idegen föld, mert szinte senki sem munkálja magáét, hanem mindenki másét."

Irwing: „Ó, most látom, miért hiszik sokan, hogy Hunniában nincs elég kéz! A szerencsétlenek soha nem tudták vagy nem akarták magokat a szántóvetőnek sorsába gondolni; mert másképp lehetetlen, hogy előttök ismeretlen lehetne: mily mágusi befolyása van a szorgalomra a birtoki sajátságnak. Nincs oly akadály, melyen az emberi állhatatosság ne győzne, ha a munkálók magokért s övéikért fáradoznak; midőn a legkisebb nehézségek előtt is visszaijed a mindig másért izzadó szolga. Örök erdők volnának még ma is Erie s Hudson partjai, s Pennsylvania egy iszonyú vadonság, ha oda egy szolganép, hol csak minden 20-ik úr, milliói számban telepedett volna is le; midőn eddig nem ismért, iránylag csekély emberszám – mert *magáén s magáért dolgozott* – oly csudákat művelt, hogy a gondolkozók közt az már őszintén elismért igazsággá lőn: *hogy nem a nép sokasága okozza egy vidék virágzását, hanem a nép mineműsége.* Ki a saját birtokrúli kérdést mellékesnek s érdek nélkülinek tartja, ó, annak keblében minden nemesb érzés már rég elfásult vagy még soha nem is ébredt fel. Nem sejdíti az a házi boldogság legszebb örömit, s vak érzéketlenségében lábbal tapodja az anyai gondot, az atyai szorgalmat, a kisdedek ártatlan vágyásit, s oktalan szörnyetegként azt szakítja ketté, ami embe-

rek közt legszentebb: a viszonérzés, szeretet, háladat s ekképp minden polgári erények legerősb kötelékit. Nem lehet jó ember! – Most már könnyen meg tudom magyarázni magamnak, miért jártam Ön hazájában sokszor egy hosszú napon is keresztül anélkül, hogy egészségtelen mocsárok s ábrázatlan lapályok közül kimerülhettem vagy csak egy élő fát is láthattam volna. Hol ember emberen uralkodik önkénnyel, ott virág helyett halotti ravatal födi a mezőt, s az egész természet gyászol!"

Én: „Mennyi szimpátiát nem érzek Ön iránt! Minden szava lelkem legbelsőjéből visszhangzik. Bár hallanák némely hazámfiai, mert ha én mondom, tán nem lesz sikere!"

Irwing: „Azt nem hihetem – ily önfeledésbe még soha nem süllyedt egy nemzet is."

Én: „Nem is vádolom a nemzetet, nem a nagyobb részt, mert abban kimeríthetlen nemes érzés rejtezik, habár fejletlenül is, s ha ezt nem hinném, régóta a világ más részébe vitt volna már sorsom; elbírja az nagylelkűleg az őszinte szót, s még az érdemetlen vádot, sőt a megbántást is bocsátni, felejtni tudja, ha átlátja s elisméri a szándék tisztaságát. De nem úgy sok, ki megbántott személyét, elevenre festett hiúságát s feltakart önségét megbántott hazának, megsértett honi jó hírnek s megtámadott közhaszonnak kiáltja; amit, nem is tudván, mit tesz, sokszor leghangosabban utána rikít a megcsalatott sokaság. Ezen faj, mely úgy tartja embertársát örök árnyék alatt, mint kóró a mezei virágot – gondolja csak, édes Irwing! –, azt meri állítni, hogy a szántövető nem érett meg: sajátot bírni. Erre, kérdem Önt, mit felelhetni? Ha azt mondanák: »Bár volna neki is tulajdona; de miképp lehetne azt eszközleni más sajátinak elvétele, más jussainak megcsonkítása nélkül.« Ó, akkor minden jól volna. De ők azt mondják: »Nem érett még meg tulajdonra, ti. nem állhat még az emberi jussok legalsóbb lépcsőjén.« S így a boldogtalanok teljesen hisznek más ember feletti igazaikban, s minden megilletődés nélkül úgy bírják embertársikat, mint a tündérvilágban felsőbb hatalmak alatt görbed a gyarló ember."

Irwing: „Az emberiségnek ily ellenségei mindenütt vannak; de nincs elég hatalmok az igazság mindenkori elnyomására. Ne essék azért kétségbe; Ön hazáját is felderítendi annak mindent

kifejtő világossága. A magyar Európát szinte már kilenc század óta lakja; s ekképp lehetetlen, hogy népe nem volna még érett polgári létre, melynek masszája a közszorgalomnak, -gazdagságnak, -civilizációnak, -moralitásnak s ekképp a közboldogságnak s közbékességnek legerősb talpköve s legbiztosb garanciája. Az embernek lelki tehetségit fogva tartani a kegyetlenségek legszívtelenbike; mert a testet egy iránylag oly rövid életen keresztül börtönbe zárni vagy azt egy fejjel rövidítni meg, bármily szívrepesztő s kínos legyen is az, mégis semmi azon irgalmatlansághoz képest, mellyel ember embertársának halhatatlan részét csorbítni kívánná. Ily tettért az egykori Bíró előtt soha nem lehetne megfelelni. S ha valóban *készakarva* fogta volna el kilencszázadiglan Ön hazájában a jótévő napot egy rész a másiktól, és *szántszándékkal* hagyott volna sorvadni hazafit az örök árnyék homályában: ó, akkor feloldhatlan átok nyomná Hunniát, melyet egy Isten sem oldhatna többé fel. Ha elég érett az országnak szinte minden terheit annyi századoktól fogva viselni – amit mi, külföldiek sokan igen jól tudunk, de éppen nem dicsérhetünk –, akkor minden kétségen kívül a polgári létre is elég érett már, s ha valóban nem lenne arra eléggé kifejtve, s mit soha nem hihetek, akkor minden szégyen csak azokra háramlanék, kik bűnös önfeledésben – mert ilyesben szántszándékot lehetetlennek tartok – mind a két résznek, ti. a gazdagnak úgy, mint a szegénynek, legnyilványosb kárára fogva tartották a közértelmet, mely egy országnak egyedüli boldogságelve, minthogy *értelmi súly erő, s erő boldogság;* minek következésében az egész ország szegény és gyönge, ahelyett hogy gazdag s erős lenne, s ekképp Hunnia korántsem olyan boldog mint amilyen oly könnyen lehetne.

De a nemezis itt is, mint mindenütt, hol ember embert üldöz, nyilván érezteti bosszús és hervasztó kezét; mert tudja Ön, kik vannak általányosan véve a magyar közintellektuális súlyának parányisága által legjobban büntetve? Éppen azok, kik annak kifejlését leghathatósabban gátlák; mert Hunnia egy igen virágzó s hatalmas királyság helyett iránylag egy felette virágtalan s igen gyönge haza. Ti, földesurak pedig termékeny s oly nagy terjedékű jószágitokhoz képest – s ne bántódjék Ön meg –

képzeleten s fantázián kívül valóban nevetségig szegények s tehetetlenek vagytok. S ekképp, ha a nemesi érzések mindnyájan mély haláli álomban feküsznek is nálatok, emeljétek legalább hasznotokért, bátorságtokért a szántóvetőt a polgári lét körébe. Ha erre nincs kifejtve, fejtsétek ki; s midőn embertársitoknak lehető legbecsesb ajándékot fogtok nyújtani lelkeik kifejtése s moralitások felemelése által, rögtön megjutalmazand titeket viszont egy jóltevő magasb hatalom oly jobbágyokkal, kik a háladat örömkönnyeit sírván, titeket mint atyjaikat szeretni s nem úgy szeretni fognak, mint egy buta szerethet csak, de mint nemesb embert egy kimondhatlan rokonérzés szokott ahhoz kötni, kinek jó nevelését, erényinek kifejtését, nemesbülését, szóval: lelkének tágulását köszönheti; mert ez még több, mint minden tulajdon, minden kincs, minden *privilégium*, sőt mint a szabadság maga is! S ily áldást milliókra hozni, melynek édeni hangja bizonyára a már megdicsőült boldogok mennyeibe is hatni fog, ti kezeitekben van! Ó, ébredjetek fel! Int az igazi halhatatlanság hajnala; ébredjetek fel, mert másképp elmúlhatlanul rátok boruland előbb-utóbb a legirgalmatlanabb égi bosszú.

A magyar természeti komolysága után rest, de ezen restséget nem kell apátiával összekeverni; mert az semmi egyéb, mint egy bizonyos s könnyen ki nem magyarázható férfias öntudatnak okozatja, mely nem engedi a *semmi körülti* gyáva pezderkedést, a *kevésért* vagy *bizonytalanért* való mód nélküli fáradozást, hanem mely komoly öntudat egyszersmind a szorgalom- s állhatatosságnak eddig ismért legerősb rugója, úgyannyira, hogy adjatok csak szántóvetőiteknek sokra kilátást, könnyűséget s így hihetőséget azt magának meg is szerezhetni s bizonyosságot, hogy a már megszerzettet háborítlan s bátran bírhassa, mint sajátjának teljes ura: fogadom, csudálkozni fogtok, mily felette nagy energia s elevenség van azon lassú testben, melyet ti roboti vagy vármegyei munka után ítéltek, s mely test, ha munkája gyümölcsét akármily messze is maga előtt, hanem teljes biztosságban látandja, oly csudákat fog művelni, milyeken ti fogtok leginkább bámulni – valóban éppen ti; mert annyi század óta oly közel vagytok a legóriásibb erőhöz, anélkül, hogy

azt csak távolrúl sejdítettétek volna is; mert másképp lehetetlen, hogy azon csudának kifejtését gátoltátok vala légyen, melynek következménye közgyarapodás, közmegelégedés és saját személyitek legnagyobb bátorsága s kincstáritok legaranyosb állapotja volna!

Magyarországrúl nincs nagy isméretem – amit, úgy hiszem, igazsággal szememre nem hányhatni, mert híre felette kicsi, s tanulni- és utánoznivaló benne alig van; de csak úgy, mint keresztülutaztam annak némi részein, mégis tökéletesen tudom: hogy azon számos kisded nemzetségei közt, mint a tót, oláh, sváb sat., egyben sincs félig is annyi erő, mint az eredeti magyarban. Igaz: a sváb s még tán a tót is munkásabb, mint ő; de éppen ezen dologtalansága, ezen komolysága, mely szerint ő még magyaroktúl is – amit nemritkán csudálkozva hallottam – legrosszabb földművelőnek tartatik, előttem bizonyos jel, hogy ő nem azért henyélő, mivel tunya, hanem mivel fáradozásra, férfias öntudatja után, nincs elég ok. Adjatok neki csak elég ingert, ti. tulajdoni jusst, s ne kételkedjetek, hátrahagyja ő még mezei dolgokban is országtok minden egyéb kevert s korcs kolóniáit. S ezt, ti. hogy a magyarban nagyobb mértékben van meg mindazon tulajdon, mely egy *»szabad gazdához«* megkívántató, mint Hunniának akármily színű s keverékű, sőt sok más országnak már elibertált lakosiban is, ítéletem szerint az *supponál*tatja s hiteti legfőképp, mert ő általányosan tunya, házsártos, önkényes vendégfogadós, kulcsár, inas sat., szóval: felette *»rossz szolga«*. Választási körötök nem nagy, mert mostani álladalmotokban, mint én, ki elfogultlan vagyok, ismérem azt; rátok nézve csak kettő közt forog a kérdés: hogy vagy tovább is emberhez nem illő helyzetben fogva tartsátok földieitek, hazafiaitok legnagyobb részét, vagy azokat emberhez illő polgári létre emeljétek; ami más szavakkal ennyi: »vagy szégyen és szegénység közt bátortalanul tovább is hervadni, vagy igazi dicsőség- s valódi gazdagságtúl ragyogván legnagyobb bátorságban virágzani.« S ha szégyen s dicsőség közt forog a kérdés, minthogy itt középút nincs, valjon mit fog választani a magyar nemes?"

Én: „Csudálom, mennyire ismeri Ön a magyar dologtalan-

ság- s henyeségnek valódi kútfejét, s mily igazán keresi azt a férfiúi öntudatnak s komolyságnak felette nagy mértékében. Én is úgy láttam a dolgot mindig, s keserűn vérzett sokszor szívem s most is vérzik, hogy annyi honosim sorvadnak baromi tulajdonok közt, kik egy kis célirányos kifejtés s útmutatás után a hazának oly dicső polgári s a fejdelemnek oly erős és hasznos jobbágyai lehetnének. Igazán mondja Ön, hogy minekünk ezentúl csak a dicsőség és szégyen közt lehet választanunk? És ha Ön kérdi: valjon mit fog ezen kettő közt hazámfia választni? – bátran mondhatom – s ha ezt nem mondhatnám, akkor valóban áldanám azon kezet, mely még ez órában keresztülütné szívemet –, hogy egyet sem véve ki, kinek ereiben még magyar vér folyj, mindnyájan a legnagyobb kár s veszély ellenére is a dicsőségtemplumnak építésére törekednének; s ha az másképp nem emelkedhetnék, önsírboltikra lennének készek azt építni fel. Azonban remélhetni-e, hogy annyi fejletlenség s ekképp tudatlanság, annyi előítélet s ekképp makacsság terhe alúl, mely általában a magyar közönségen fekszik, ki fog tisztán világlani a most említett alternatíva...? Én egyenesen megvallom: »Nem hiszem.« S ekképp, hallja csak, édes Irwing, miképp gondolom s remélem én a nagyobb résszel azt saját s honi dicsőségéért megismértetni? Itt ezt Önnek őszintén megmondom: *»A haszon utáni vágy«* által, mely nagyobb-kisebb mértékben mindenkinek mellében rejtezik, s ekképp az egyetértés- s egyesülésnek legbiztosb ragasztéka.

Nincs hazámfiairúl alacsony vagy rossz ideám, sőt legjobb van; úgyannyira, hogy értök még arra is elszánom magamat, hogy egy darabig fukar pénzbálványzónak tartsanak, mert tudom, hogy mindnyájan, bármi nagyon lettek volna is teóriáim nyereség s haszon utáni jegétűl irántam elhidegülve, velem tüstént megbékülendnek, ha egyszer tökéletesen elértik, hogy hathatósan s közönségesen felébredt nyereség s haszon utáni szomjbúl okvetetlenül köziparkodás és sikeres munkásság támad; ez pedig, valamint a henyeség minden bűnnek, szintúgy de viszont a legtöbb házi s négy fal közti erénynek kútfeje; ennek továbbá több vagy kevesebb léte a honi erő, béke s boldogság egyedüli hévmérője; s ez végre egy nemzetnek másik feletti

nagyobb súlya. Én tehát jól átgondolt elv szerint, azon alternatíva helyett: dicsőség vagy szégyen – ami az egyik vagy másik eszközlésmódnak utolsó vége –, mint utakat az egyikhez vagy másikhoz érhetni, érni vagy szükségképp érni, a *hasznot* állítom a *veszteséggel* antitézisbe. – S most Isten áldja meg, kedves Irwing, mert én megint 1832-be akarok visszatérni s a haszonvágy princípiumánál fogva egyenest hazámfiaihoz szólni. Éljen boldogul! Ha azonban hallgatni akarja, mit mondok – s mily nyomorult kis fogásokkal vagyok sokszor kénytelen az ocsmányt még természetén túl is elrútítni, hogy az erény annál szebb világban emelkedjék ki – ami valóban felette szomorú, ti. hogy sokszor csak ily módok szülik a sikert –, azon igen-igen fogok örülni, mert oly tanú, mint Ön, csak bátoríthatja a tiszta szándékot."

S ím, itt vagyok ismét 1832-ben, fiatalb ugyan három esztendővel, de _ _ _ _ _ és ezt mégis bánom.

A hiteli, *aviticitas*i s *fiscalitas*i szakaszokban, úgy hiszem, némileg megmutatám, hogy az ország s ekképp a király annál gazdagabb, erősb és hatalmasb, mennél nagyobb a nemzeti tőke; s hogy ez megint *caeteris paribus* annál nagyobb vagy kisebb, mennél tulajdonabb vagy bitangabb az ország földművelési alapja, s hogy ekképp az *aviticitas* s *fiscalitas* léte, többel vagy kevesebbel, de szinte felével nyomja a nemzeti közcapitalist annak természetes becse alá. A szisztéma tehát, ahelyett hogy emelné, inkább árt a természetnek; mert a haza legnagyobb részének mezeit bérföldekké aljasítja. A nagyobb résznek a proprietasi jussból kizáratása azonban még nagyobb csorbát ejt a nemzeti tőkén, s azt, bátran mondhatni, háromnegyedével süllyeszti le természeti függése alá; mert valamint az *aviticitas* bérfölddé aljasítja a haza legnagyobb részét: úgy változtatja a tulajdon hija megint az egész hazai munka tehetségét s ekképp a hazai erő tőkéjét béresi, szolgai iparkodássá, szorgalommá s állhatatossággá, mely egy tulajdonosnak iparkodásához, szorgalmához s állhatatosságához, az intelligenciát legkisebb számba sem vevén, úgy áll, mint 1:4-hez.

S ha bizonyos, hogy a három első törvény elfogadása által mód nélkül nyerne az egész s így okvetetlenül s általányosan az

egyesek is: éppen oly keveset tagadhatni azt, hogy háromszor nagyobbított munkásság által – s nem hiszem, sokat mondok, ha ezen esetben 1-et 4-re emelek – csak tíz esztendő leforgása után is az egész ország a mostanitúl annyira különböző képet mutatna, hogy akárki is, ifjúdott kellemei miatt, alig ismérne többé a jó közanyára, drága hazánkra; hanem a legérzéketlenebb is kénytelen volna bájaiba, kecseibe szeretni. Ezen közanyának egészséges léte, virágzása, szépsége pedig, úgy hiszem vagy úgy látszik nekem legalább, senkinek kárára nem lehetne – azon különös orvosokon és haláljelentő madarakon kívül – kik, fájdalom! nálunk is, mint mindenütt a világon, minden világosítás, előmenetel s javítás ellen szegülnek – mert csak úgy lelhetik hasznokat – ha tetteiken, cselekedetiken köd s örök sötétség borong, – és kiknek – ha tiszta kebelből fakadó honszeretet és az emberiség javára célzó szorgalom bűn lenne – lélekismeretök e részben legkisebb furdalásnak sem volna kitéve _____.

Midőn azonban ránk nézve is, kik szeretjük s imádjuk a jó közanyát, haszonrúl van itt kérdés – de nem oly haszonrúl, s erre vigyázzunk, *mely közkárból támad,* hanem olyanrúl, *mely csak a közhaszon után háramlik* –, szoros rendszabások és pozitív számok szerint vagyok kénytelen javaslatomat előadni; s ez okból egyenesen s minden hímezés nélkül itt kimondom – hogy tökéletesen értsük egymást –, mit értek én nemtelenekre nézve a *jus proprietatis* által.

„Nemtelen" nevezet alatt én itt ezen eset felvilágosítására a törvényink értelmét követvén a világ minden embereit értem, egyet sem véve ki, *a magyar nemesemberen kívül.* S ezután azt javaslom, mint azt 34- és 36-ik lapon IV-ik törvényem kifejtésében már röviden érintém: hogy a nemtelen is bírhasson saját ingatlan tulajdont minden jussal és bátorsággal; s nemcsak egy, két, három sat. *sessiót,* mint annál sokan megállnak, de az urasági *allodiális* földekből is annyit, *amennyit akar.*

Ezen utolsó egypár szót, ti. *amennyit akar,* készakarva tettem; mert mondhatom, némelykor igen nagy gyönyörűségemre válik – amit egyébiránt korántsem tartok dicséretesnek – az ijedékenyeket egy kissé megrezzenteni; mert igen mulatságos valakit kicsinységért vagy semmiért szepegni látni. Hogy azon-

ban e tortúra ne tartson soká, melynek felette égető kínjárúl egy élő példa után ítélhetek, ki csak minap izzadá a legvastagabb cseppeket, melyeket éltemben láttam, midőn e tárgyat fejtegetvén, azt gondolta: *via facti és gratis* szándékozom *allodium*it a jobbágyi *sessió*k közé egyenlőn elaprítni; hogy ezen kínnak vége legyen, itt *„amennyit akar"* szavakat arra módosítom: *amennyit szabad alku után megvásárlani képes.*

Én a sajátot oly szentnek tartom, hogy valamint azt gyáva fejedelemnek ítélnem kell, ki jussaibúl csak egy mákszemnyit is erővel elragadtatni enged: úgy viszont az ember minden jogaibúl kivetkezettnek látom azt, ki, ha nincs is többje, egy garasát nem bírhatja legnagyobb bátorságban; s ekképp legigazságtalanabbnak tartanám – mert így a legszentebb is semmibe vétetnék –, ha valaki azt javaslaná, hogy a magyar nemesség, mely a fejedelemmel összesen, a polgári telkeken kívül, az egész országnak területét annyi századtúl fogva közösen bírta s most is bírja, arra szoríttassék, hogy örök jussát ingyen s minden ekvivalens nélkül áldozza fel s veszítse el.

Nem mondom tehát, hogy a nemtelen is *bírjon* ingatlant, hanem hogy *bírhasson.* A törvény csak ez utolsót határozza el: azaz *ne parancsoljon,* hanem *csak engedjen,* a többit pedig bízza az időre s a szabad részekre.

Porpáczy nem fogja eladni akarni *sessió*it s *allodium*át, s ne adja; Újitházi pedig mindenét el fogja kívánni adni, az pedig adja; Józani végre tán részét eladni, részét megtartani fogja, s ez megint azt tegye, amit leghasznosbnak lát. *Volenti non fit injuria.*

Ha ezen permisszív törvény feláll, csak akkor van a magyar nemesnek valóságos tulajdona; mert ámbár az *aviticitas* s *fiscalitas* eltörlése által az eddig csak egy kissé hosszabb bérben, de mégis bérben tartott földje *proprietas*sá lenne, azért mégsem volna valóságos tulajdona, mert neki azzal *libere uti et frui* nem szabad, míg azt nem adhatja annak el, kinek eladni akarja. Ha az *aviticitas* s *fiscalitas* eltörlése után száz holdomat el akarnám adni, csak annyit kaphatnék érte – ha ezen most fejtegetésben lévő permisszív törvény nem állíttatnék fel –, mint amennyit egy *magyar nemesember* akarna s tudna érte adni, s nem annyit,

mint amennyit tán egy *gazdag nemtelen* p. o. hollandi, angol vagy akárki tudna, és igen szívesen akarna is érte fizetni; s ekképp még a három első törvény felállítása után sincs a magyar nemesnek valóságos tulajdona; hanem az csak akkor lesz, mikor ingatlanával is minden lehető kivétel nélkül azt teheti, amit akar.

Ha valakinek azt mondanák: „Lásd, ez a tied; de nem szabad azt eladnod, vagy ha már el akarod is adni, nem szabad másnak adnod, mint olyannak, ki öt és fél lábnál hosszabb, mert, aki ennél rövidebb, annak nem adhatod; s ekképp tulajdonodtúl nem szabad igazi becséért, hanem annak csak $^2/_3$ vagy $^1/_2$ áráért megválnod" – valjon igazi tulajdonának tarthatná-e azt? A gyermek igen, de senki más! És ím, ez a mostani magyar nemesi *proprietas* képi rajza, valódi ábrázolata! N.-nek adhatom, de P.-nek nem, mily nevetséges tulajdon ez! De a magyar földbirtokos még hosszabb bérbe sem adhatja úgynevezett sajátját, mert *„omnis fundus contributioni est subjectus, quem manus rustica colit"* – nem tudom egyébiránt, mily törvény szerint –; s ekképp a valóban *nevetséges proprietarius* földjét, ha maga nem láthat utána, vagy parlagon hagyni, vagy magát cselédei által piócáztatni, vagy *contributió*t fizetni kénytelen, mert amit az árendás a közpénztárba fizet, azt mindig abból rója le, amit a földesúrnak fizetni kész vagy egyezés után fizetni tartozik; s ekképp éppen a földesúr fizeti azt, amitűl legjobban retteg, ti. az *egyenes adót;* s mitűl fizeti azt? Éppen azon földétűl, melyet sem eladni vagy csak egy bizonyos osztálynak adni, sem hosszabb időre s így mind a két résznek felette nagy hasznára (!) idegen kézre bocsátni nem mer, de melyet mindamellett – legalább a nagyobb rész – igazi s valóságos tulajdonnak tart; ami által senkit és semmit sem misztifikál oly keserűn, mint magát és erszényét.

Sokan azt mondják: „Ha éppen el akarja adni, most is eladhatja." Igaz; de valjon oly áron, mint ingatlant némi esetben eladni felette hasznos volna – s itt fekszik a dolog veleje –, valjon ki venné meg? A mostani bitang szagú s bérlett erejű bátortalan birtoki szisztéma szerint ugyan senki, aki csak félig-meddig gondolkodni és számlálni tud, s csak annyi esze van is, mint egy hódnak, mely soha nem telepedik oda, hol legkisebb háborítást

sejdít. Eszerint jószágot minden *áron alul* nálunk elfecsérleni ugyan mostani zavarban is igen könnyen lehet, amit száz példa bizonyít, de *illendő áron* eladni teljességgel lehetetlen.

S mindez valjon azokra nézve, kik nálunk ingatlant bírnak, hasznos-e? Ítéletem szerint nem hasznosb, mint ha valaki bizonyos házát, akármily nagy volna is az, maga lakni vagy a házbér egy részét adó alá engedni kényteleníttetnék; azt pedig eladni éppen nem volna szabad vagy csak egy bizonyos osztálynak, mely ha igen pénzes lenne is – ami éppen nem –, csak azon okból sem adna az igazi becsének $^2/_3$-nál vagy $^1/_2$-nél többet, mert egy pillanatig sem volna biztos, valjon újonnan vásárlott házából az eladónak rokona, szomszédja vagy a fiskus tüstént ki nem ugratná-e őtet, vagy ha nem tenné is azt, abban a bátorlétnek minden kellemeitül, számtalan izgága által, tökéletesen meg nem fosztaná-e?

Én mint földbirtokos azt mondom, hogy most valóságos ingatlan tulajdonom nincs; ha pedig a négy említett törvény felállíttatnék, akkor valóságos ingatlan tulajdonom volna. S ha ezen állításom igaz, akkor az, ki ezen négy törvénynek, de kivált az utolsónak, felette nagy hasznát éppen a birtokosakra nézve kérdésbe akarná venni, maga bonyolítná magát végképp a legnevetségesb abszurdumba, mely elkerülhetlenül azon következtetésre vinne, hogy a magyar földesurakra nézve hasznosb: *valóságos ingatlan tulajdont nem bírni, mintsem bírni.*

Ezen következtetést azonban nem mindenki tartja oly helytelennek vagy éppen nevetségesnek, mint én; hanem azt szerfelett előrelátó s nálunk a *providus* titulussal szankcionált jó s igen mély gondolatok sorába helyzi, pedig nem más okból, hanem mert köztünk, valamint igen sok más népek közt is, számos okoskodónak az országlás még legalsóbb *rudimentum*irúl sincs legkisebb ideája is, mely bagatella azonban egy cseppet sem hátráltatja, hogy ily dolgokrúl legkomolyabb arcvonásokkal s legnagyobb önelégedéssel ne okoskodjanak, s képzeleti és így felette könnyűded szemfényvesztési alapikra ezernyi és sokszor legvastagabb hipotéziseik terhét ne rakják. „*Salus publica suprema lex esto*"; ezen axiómát hozzák minden alkalommal elő, midőn az egyesek hasznát nem akarják helyben hagyni. S bizo-

nyos, hogy ezen axióma a józan országlás végcélja; hanem csak az a kis baj, hogy azon út, melyen e végcélt a most említettek el akarják érni, azzal éppen diametraliter ellenkező, mely oda vezet.

Ez egyébiránt szerfelett szövevényes tárgy, melyet nem is érintettem volna most, mert nagyon félre vezethet; de éppen a mostani példa igen kedvező – s azért nem akarom elszalasztani – legnagyobb világba kitüntetni azt: mily képtelenség 'a *publica salust'* a polgárok egyenes kárára alapítni akarni.

A téma itt az, 'hogy a magyar földbirtokosnak általányosan véve sokkal hasznosb: valóságos ingatlan tulajdont bírni, mint nem bírni'. Erre azon megjegyzés tétetik: „Egyesekre nézve eldönthetlen igazság, de a *salus publica*, mely az egészet tartja összve, azt másképp kívánja."

De most lássuk: mit kíván a *salus publica?* Egyenesen azt: hogy a magyar földbirtokos valóságos ingatlan tulajdont ne bírjon, hanem annak csak haszonvevője legyen, ti. $^1/_3$-val vagy $^1/_2$-vel kevesebbet bírjon, s ekképp szintennyivel szegényebb s tehetetlenebb legyen; az egész hazai *allodium*nak s munkássági erőnek tőkéje pedig, összesen véve, legalább is felével tartassék örökkön-örökké természeti állása alatt sat. sat., szóval – s kérem mindazt emlékezetbe hozni, ami eddig mondatott – azt kívánja a *salus publica*, hogy az ország sokkal szegényebb s tehetetlenebb legyen, mint amilyennek természete s mibenléte szerint lennie kellene; minek következésében a nemzetnek mind adómind védőtehetsége parányi lesz, s a csupa *salus publica* keresése, de visszás keresése miatt, a legelső megtámadó előtt az ország minden kapui tárva lesznek; az isteni gondviselés által tán fenntartott békesség idejében pedig az ország minden erei fagyva maradnak.

„De nem a mostani időre kívánja a *salus publica* az egyes birtokosak áldozatit, ti. kárát, hanem a jövendőre." Így szólnak tovább; s ekképp a jövendő veszélynek akarják elejét venni, azaz – s mondjuk itt egyenesen ki –: az úgynevezett nagy familiák fenntartását kívánják eszközleni.

Azonban lássuk, feltevén, hogy az úgynevezett nagy familiák megtartása szükséges az egésznek boldogságára; valjon célaikat

jó úton keresik-e? Ők, úgy hiszem, nem tagadják – mert másképp mathesisi problémákat tagadnának –, hogy kettőztetett szorgalom által okvetetlenül felemeltetik a nemzeti köztőke. S ha ezt nem tagadják vagy legalább józanul nem tagadhatják, valjon nem kénytelenek-e elismérni azt is, hogy minél nagyobb a közcapitalis, annál nagyobbaknak kell lenni azon capitalisoknak is, melyeket minden egyes bír; s ekképp világos axiómának elismérni, hogy a fejtegetésben lévő négy törvény, minthogy azok felállítása által a nemzeti tőke nő, *legalább a jelenre nézve* mind az egészet, mind egyeseket tekintvén felette hasznos. Ha pedig a jelenre nézve hasznosak; valjon miért ne volnának a jövendőre is azok? S itt – esedezem figyelemért – oszlik el azon út, melynek egyik ága az országlás valódi alapjához vezet, a másik ellenben végképp a legarakhnéibb hálókba bonyolít.

Minden, ami *supererogatum,* ha eleinte neveli is a tehetséget, előbb-utóbb, de bizonyos idő leforgása után, azt megint mód nélkül csökkenti; s ekképp eldönthetlen bizonyos, hogy minden természet elleni ösztön a reakciónak – fájdalom! korántsem eléggé kifejtett – princípiumi szerint a legerősb morális vagy fizikai testet is végképp megrontja. De a test ereinek rendes folyása, minden funkciók normális állapotja, ami nem egyéb, mint egészségi súly, nem *supererogatum,* s mindaz, ami azt eszközli, korántsem természet elleni ösztön, hanem egyenesen az élet elvét vagy más szavakkal: az élet capitalisa nagyobbítását eszközlő táplálék. A nemzeti szorgalom nagyobbítása s ekképp a nemzeti tőke felemelése szintúgy se nem *supererogatum,* se nem természet elleni ösztön, hanem megint egyenesen a hazai egészségnek, jólétnek s erőnek belső nagyobbítása.

Valódi alapja az országlásnak tehát az, hogy az nemcsak soha meg ne támadja s csorbítsa a hon belső egészségének s erejének tömegét – massza –, hanem azt minden módon nagyobbítni törekedjék; ami más szavakkal ez: mindig csak kamatibúl éljen és tőkéibűl sohase; s eszerint ezen utolsókat annyira nevelje, hogy az elsőkből *el is élhessen.*

Már ezek után azon kérdés támad: valjon a fejtegetésben lévő négy, de kivált az utolsó törvény természet elleni ösztönt, ti. *supererogatum*ot okoz-e? Mit felelhetni erre? Semmi egyebet,

s itt hívom Montesquieu, Smith, Young, Franklin, William Penn, Roscoe s több mások dicső árnyékit bizonyságul, mit felelhetni? Semmi egyebet, mint hogy csak az fogja a hiteli áldás felállítását, a feudálisi bilincsek kettétörését, a haza minden lakosinak legnagyobb szorgalomra s ekképp legbizonyosb boldogságra ébredését természet elleni ösztönnek tartani, ki viszont a Tisza partjait kieseknek, honi mocsárink kigőzölgésit egészségeseknek, utainkat jóknak, vizeinket korlátozottaknak, pusztáinkat virágzóknak sat. s ekképp honunkat úgyis felette jó rendezetűnek tartja, s ki a szinte már csak csupa *abusus*okbúl álló manipulációinkat, mint semmihez hozzá nem járulásunkat, a *domestica*nak oly igen nemes kezekben annyiszori elolvadását, a szántóvetőnek annyiakban naprúl napra szorosabb korlátok közé szoríttatását és számtalan efféle dicsőségeket tagadni mer; vagy aki mindezeket az egészségnek már úgyis oly igen nagy erőtűl pezsgő szimptómáinak ítéli, hogy egy kissé még több ösztön – mely azonban semmi egyebet nem tenne, mint mocsárinkat szárítná, porainkat öntözné, Dunánk medrét mélyebbre vájná, törvényinket és szokásinkat rozsdáiktúl s penészeiktűl kitisztítná s csak effélét, de igaz, számtalan ilyest eszközlene – az egészet *hypersthenia*ba hozhatná, s azt gyulladás által, melyet most a sok homok lapály, székes tó s berek nem enged, végképp megsemmisítné!

Ki fogja azonban ily okoskodók sorába tartozónak vallani magát? Azt hiszem, egy igazságos s józan ember sem; mert az tökéletesen arrúl lesz meggyőződve, hogy mi, magyarok még annyira vagyunk a *valódi honi* egészség határjától, mennyire áll a *sthenia* a *hypersthenia*hoz; s ekképp – mondjuk ki egyenesen – mind morális, mind fizikai létünkre nézve a legnagyobb szánakozást gerjesztő *asthenia*ban sorvadunk; s ekképp legszentebb kötelességünk: éjjel-nappali fáradozással eszközleni s ha kellene, még szívvérünkön is megvásárlani a honi egészség, erő s boldogság nagyobbításának áldását. Ez pedig csak úgy létesíthetik, ha a bátorságos ingatlan tulajdon mindenkinek megszerezhetési köréhez van csatolva, ti. ha a hitel felállíttatik, az *aviticitas* a *fiscalitas*sal eltörültetik, s a tágos világnak akármily

részében született fia Hunniában ingatlan tulajdont mint valóságos sajátot bírhat.

Ha ezen törvények felette jó befolyással lennének az egészre nézve s nemcsak a jelenre, minthogy felállítások nem természet elleni ösztönt okozna, hanem egyenesen a honi egészség, erő s boldogság tőkéjét emelné magasbra; kérdem, miképp s miért volnának s lehetnének azok veszedelmesek a földbirtokosakra nézve, kiknek birtokából áll összeleg a haza? S ha ezekre nézve nem volnának károsak – ami lehetetlen, mert a közjó legközelebb s -hathatósblag éri azokat, kik, úgyszólván, a közbirtokban egyenesen osztoznak –, valjon miképp gátolhatnák a legnagyobb birtokosak, ti. az úgynevezett nagy famíliák fenntartatását? Éppen oly keveset, mint a virágzó fiatalság a jövendő aggkornak nemcsak nem árthat, sőt ennek annál hosszabb életet ígér, minél virágzóbb. Miből az következik, hogy azok, kik a földbirtokosak jelenkori hasznát azért gátolják, hogy annál tovább s biztosabban fennmaradjanak utóik, egy cseppet sem tesznek bölcsebben, mint ha valaki egy test életét azáltal gondolná és reméllené hosszabbítni, hogy annak érverését 60-rúl 30-ra lassítná, emésztését 7 órárúl 14-re hosszabbítná sat., azaz: annak életét valóságos hervadásra szorítná. S ha ez áll, akkor nem tagadhatni, hogy mostani szisztémánk nemcsak nem jó s helyes a nagy famíliák valóságos megtartására, hanem felette rossz és helytelen, ha *nota bene* a famíliai *conservatiót* nem akarjuk *praeservatióval*, ti. egy puszta régi név minden egyéb becs nélküli betűrendjének fenntartásával összezavarni; s az említett négy, de kivált utolsó permisszív törvénynek felállítása még azon hiedelemnek sincs ellenére, hogy az úgynevezett nagy famíliák fenntartása szükséges az egésznek boldogságára, mert világos, hogy azok a javaslott szisztéma után sokkal jobban conserválhatják s ekképp conserválandják is magokat, mint a mostani fejletlen szisztéma alatt.

S valjon mi megint ezen elfogultság oka, mely a közönséget e tárgy körül tökéletes sötétségben tartja? Semmi egyéb, mint országos embereink legnagyobb részének járatlansága a reakciók törvényi körül – mely, mint fentebb érintém, felette fájdalmas s a közönségre nézve kimondhatlan káros.

A mostani fejtetlen szisztéma által tagadhatlan sokan conservváltatnak, s ez mód nélkül szembe szökik; de bezzeg annyival többen rontatnak is meg, s ez ismét a közönséges figyelem előtt észrevehetlen; s ím, ez kifejtése az e tárgy körülti elfogultság valódi okának!

Minden engedékeny s lágy törvény okvetetlenül éppen ezen most említett effektust szüli, tíz bűnöst s gondatlant direkte kímél, ellenben száz ártatlant és szorgalmatost indirekte büntet. Egy nagy famíliabeli tékozlót p. o. mindenek felett pártol; ellenben annál keményebben sújtja vagy a közönséget, vagy azokat, kik birtokát átvették; a közönséget: ha az új birtokosak bátortalan tulajdonokat parlagon hagyták, ami által a nemzeti tőke csonkult; az új birtokosokat pedig: ha azok a jól s szorgalmatosan műveltet megint kiadni kényteleníttettek. Meglopja valaki a *domesticát*: s az engedékeny s lágy törvény feloldja – de valjon mit okoz? Hogy e dolog végképp oly közdivatú lesz – amit az ebbeni szomorú tapasztalás nyilván bizonyít, mert szinte alig van vármegye a tágos hazában, mely efféle égető szégyentűl tökéletesen szűznek mondhatná magát –, hogy midőn még a pirulástúl is elszokott bűnösök legyeztetnek, ahelyett hogy valami kellemetlen dilemma, sőt trilemma, vagyis inkább négyágú tetralemma közé állíttatnának vagy inkább függesztetnének, ezernyi, sőt milliói adózók büntettetnek legkeményebben; mert a már egyszer is nehezen fizetett adó helyett sokszor annak másodszor fizetésére is szoríttatnak. S így számtalan példa azt mutatja nyilván, hogy a rosszat, lágyvelejűt, tanulatlant s gondatlant ápoló törvény, midőn e szép társaságnak néhányit *tán* megmenti – s csak *tán*, mert ez is kérdés –, minden bizonnyal számtalan jót, okost, tanultat s gondost szünetlen büntet; s ekképp nem az élet elvének, de a rom istenének állít oltárt.

Vizsgáljuk ezen oly felette fontos tárgyat, mely körül az ország virágzó vagy hervadozó jövendője forog, még közelebbről praktice:

Az ellenfél azt mondja: „Újítházi, habár ma mindenét eladja is, nemzetségét mégsem ronthatja meg, mert legkésőbb utója is visszaszerezheti jószágit."

Erre én példával akarok felelni. A magyar birtokos – akár nő-

telen, akár házas vagy akármily körülmények közt van is – vagy familiájáért *bona fide* aggódó, vagy szántszándékkal nem gondoskodó, vagy eszes és szorgalmas, de szegény és szerencsétlen vagy esztelen s korhely. Úgy hiszem, több vagy kevésb módosítással szinte csak ezen négy árnyékozatra oszthatni a magyar földbirtokosokat általában. Ha ez áll, akkor azt vagyok erősítni bátor, hogy nemcsak az egész közönség nyer javaslott szisztémám elfogadása következésében, hanem egyenesen a nagy famíliák is; pedig a közönség: a nemzeti tőkének szisztémám szerint okvetetlenüli felemelése után, többek közt azáltal legfőképp, hogy a birtokosaknak egy része el fogja vagyonát adni, melyet ma adósságokba fullaszt, s ekképp sok vidék művelés által fog virágozni, mely ma vadságban hervad, minthogy az tehetetlen vagy gyáva kézből tehetős s gondos kézre menend át, s a szerencsétlen vagy gyönge velejű birtokosak helyökbe szerencsésbek s erősb velejűek fognak ülni, ami – én legalább úgy hiszem – a közönségre nézve nemcsak nem valami szerencsétlenség, melyen búsulni kellene, sőt inkább oly nagy szerencse, melyen eléggé örülni nem lehetne; s cz a közönség legnagyobb nyeresége! Ami pedig a nagy famíliák hasznát illeti, bármily esetet s összeköttetést képzeljünk is magunknak, azt fogjuk találni, hogy a mai szisztéma alatt azok, kik tudnak s nem illuzorie, de valósággal segítni magokon, úgy állnak azokhoz, kik magokon segítni nem tudnak, mint 1:10-hez; a javított szisztéma után pedig viszont a magokon segíthetők állnának a magokon nem segíthetőkhez úgy, mint 10:1-hez.

Tegyünk fel – s ez a legközönségesb eset – egy negyvenesztendős feleséges embert, kinek sok gyermeke van, s ki egy fecsérlő atya után éppen most lép roppant jószágiba, melyek 90 ezer jövedelmet hoznak, melyeken azonban szinte $1^1/_2$ millió adósság fekszik. Képzeljük őtet jó atyának, eszes és becsületes embernek; valjon mit fog vagy inkább mit képes tenni mostani pénzbeli szisztémánk után? Legjobb siker után se többet, mint hitelezőit annyira megnyugtatni, hogy tőkéiket ne mondják fel, s minden lehető redukció s éjjel-nappali fáradozások következésében azt eszközleni, hogy jószági tán 10 ezernél több jövedelmet nyújtsanak. S itt el van határozva sorsa, mert ezen álla-

potból magamagát ki nem mentheti, s abban mindaddig fog szegénykedni feleségével, kisdedivel, tán unokáival is, míg abból egy véletlen vagy *deus ex machina* fel nem emelendi őt vagy viszont a legkisebb szerencsétlenség vagy övéinek gondatlansága egészen tönkre nem rántandja le. A jószágnak – melyet eszközlő tőke nélkül nagyobb jövedelemre nem birhat – egy részét eladni ítélete szerint legjózanabb volna, mert azon 10 ezer, melyet nagy munka után általányosan a jószág jövedelmiből megmenthet – a többi kamatfizetésre menvén –, úgyis oly kevés, hogy alig pótolja ki a nagyszámú háznépnek csak legsürgetőbb szükségit is; s ekképp minthogy se jószágjavításra, se amortizációra nem marad semmi, nincs ok, hogy ezen stagnáció ezer esztendő előtt megszűnjék, mert a szerencsés *non putarem* felette kényes és ritka madár; ámde van elég ok, hogy az említett stagnáció tökéletes *dissolutió*ba menjen át, minthogy baj, galiba, elbomlás és szerencsétlenség az embernek mindennapi leghívebb vendége, melynek soha sincs híjával a ház.

Józani – legyen tán ez neve – mindent fog próbálni, hogy e kellemetlen állásból kiláboljon. 10 ezer forint, igaz, szép jövedelem, de annyi jószág után, egy *nagy famíliának*, melyektől annyit vár a haza, a közönség – s tán némi jussal –, felette parányi; s Józani elkeseredett érzéssel hagyja folyni az időt, mint folyt; s nem, mert az élet legtöbb kellemeiről le kell mondani magának s házfeleinek: hanem mivel hazájának dolgait se direkte, se indirekte hathatósan nem szolgálhatja, nem emelheti magasbra; direkte nem, minthogy ideje saját dolgai után perdül le, s tehetlensége miatt se jószágit a közjóért virágoztatni, se ahhoz egyenesen járulni nem képes; indirekte pedig, mivel kisdeciből korántsem nevelhet oly minden oldalrúl csinosult polgárokat a hazának, mint amilyeneket a közönség a nagy famíliák sorából méltán várhatna, s kik, ha a pusztán teremnek, soha nem fejlődhetnek ott ki hozzájok illő s honosikat sikerrel szolgálható tulajdonokra. Az életnek, világnak, tapasztalásnak árjaiban kell azoknak valódi kincsért megvíni; s kitisztult ismeretik s nemesbült érzelmik által magasbra emelkedve, a honnak igazi nemeseivé válni. De Józani se nevelésre, se utazásra nem költhet; s így a véletlenen s természeti hajlandóságon kívül

egyéb szinte nem is határozza el fiainak – ti. a *nagy famíliabeli ifjaknak* – karakterét, életmódját, belbecsét, azaz igazi értékét. Józaninak vérzik szíve – ami azonban a kegyetlen szisztémát nem lágyítja, mert makacson áll ez minden becsületes mód ellen, mely szerint ő magán s magáéin segíthetne.

„Hiszen más hazákban 4-ért s 3-ért is kapnak elég tőkét; miért nem kaphatnék hát én is?" Ekképp esdeklik végképp Józani.

Mire a vén szisztéma viszont így felel: „Mert a famíliákat conservalni kell, s ezen okból nem engedhetem a hitel felállítását; minek következésében, igaz, te nemcsak 4-, de még 10-ért sem kapsz biztos pénzt; de ennek mégis úgy kell lenni, mert a *salus publica* ezt úgy kívánja!"

Józani: „Azt hallom, más hazákban szívesen vesznek jószágot, ha az csak 3 percentet hoz is bé, ámbár a művelésnek már felette magas polcán állnak; valjon miért nem adhatnám én el fejletlen jószágimnak legalább egy részét 3 percenttel számlálandó summáért, ami által tüstént segítnék magamon s magaméin?"

A vén szisztéma: „Ez mind igaz, s te nem adhatod el jószágidat 3-mal, sőt 6-tal is nehezen, nem tagadom, mert bolond volna, ki megvenné; de én ezt mély bölcsességemben, melyet te nem foghatsz meg, készakarva tettem, mert az *aviticitas*t s *fiscalitas*t állítottam fel, minthogy a famíliákat conservalni kell."

Józani: „Ha pedig kis darabokra osztva, 100, 200 holdként adhatnám el jószágimnak most teljességgel hasztalan, messze, kézen kívül fekvő részecskéit, még szaporábban léphetnék a legnagyobb rendbe s vagyonosságba; mert jobbféle szántóvetők 100 s több forintot szívesen adnának egy-egy holdért – melyek előttem most szinte semmi becsűek, mert szinte semmit sem hoznak be –, ha azokat háborítlan s teljes jussal mint sajátot bírhatnák; s én, midőn soknak boldogsági talpkövét megvetném és számtalan szorgalmas háznép hálaadásának legédesb áldásai közt élnék, egyszersmind magamat is rövid idő alatt úgyannyira felsegítném, ó! hogy oly ifjakat állítnék akkor elő, kik az *aristos* – legjobb – nevet oly igazán érdemlenék meg, hogy ezáltal megbékülendnének az arisztokráciával annak legelszántabb ellenségi is."

A vén szisztéma: „Te felette veszedelmes ember vagy, mert oly szofizmákat gördítesz elő, melyeket magam is axiómáknak tartani vagyok kénytelen. De azért ez engemet nem *convincál;* hiszen nekem azt jobban kell *ex officio* tudnom, mi jó, mi nem a közönségnek, mert oly igen vén s ekképp felette bölcs vagyok; s azért nem is engedem, hogy magyar nemesen kívül még valaki más is bírjon ingatlan tulajdont Magyarországban. Ah, még most is sínylődöm utána, hogy 1799-ben a polgári telkek s csupa *abusus*ok által még a szőlők is némileg kicsúsztak atyai kezem alúl. Igaz ugyan, hogy azok most iránylag igen virágzók; de éppen azért van már bennök a halál magva (!). Ily hervadásra s tán még nagyobbra nem engedem hanyatlani az úgyis igen gazdag s oly szép hazát; s ekképp tartsd meg csak te is jószágidat csorbátlan, mert a *salus publica* a nagy famíliák *conservatió*ját, mint *conditio sine qua non*t, megkívánja."

Józani: „Hiszen én nem óhajtok egyebet, mint hogy famíliám velem együtt conserváltassék; s azt hiszem: ehhez kegyelmességednek önszabta törvényei szerint némi kis jussom tán nekem is van; mert hószakáll eldődim egyike már Kupa alatt vitézkedett, szépanyáim egyike pedig Gizellának udvarában _ _ _ _ _ volt, s ekképp ha famíliám nem nagy is, nem tagadhatni, legalább mód nélkül hosszú; de mindamellett úgy élünk egy rakáson, sivatag homokbuckák közt szegénykedve, s inkább mint egy *foetus* égett borban *praeserválva*, mintsem egy nagy familia *conserválva*, mintha a vén szisztéma egészen megfelejtkezett volna rúlunk; s tisztelet, becsület, de erre mit tud felelni kegyelmességed?"

A vén szisztéma: „Látszik mindent fejtegető s rostáló nyugtalanságodból, hogy ébren utaztál s figyelemmel olvastál, s ekképp újítások mérgével teli vagy úgyannyira, hogy semmi józan distinkciót sem tudsz többé tenni. Nem jut eszedbe, hogy te gondos atya, eszes és becsületes ember vagy, s így minek neked a segítség! S lásd, itt tűnik ki felette nagy bölcsességem egész glóriája! Mert ha fecsérlő, tompa eszű s nemigen szoros lélekisméretű volnál, mindjárt éreznéd atyai kezemet. Legelőször is nem fizetnéd kamatidat, s paizsom alatt volnál; moratóriumot, *sequestrum*ot kérnél, s $1^1/_2$ milliói adósságidat felével hoznád

rendbe, de csak rendbe, mert ezt sem fizetnéd mind, *quia qui habet tempus, habet vitam:* s ekképp idővel megint lehetne alkudozni, s én mindenütt s mindenben pártolód volnék. Hát ha még a majoratus malaszti alatt volnál; ó, akkor látnád még, mily gonosz kis Bosco vagyok én."

Józani: „Ily áron nem kívánok conservatiót inkább..."

A vén szisztéma: „Hallgass, balgatag érzelgő – nem tudod, mit beszélsz: az igazi nagyságrúl, valódi halhatatlanságrúl (!!!) nincs legtávolabb sejdítésed is, mert ámbár meglehet, sőt hihető, hogy egy ideig szegénykedés után te háznépeddel együtt végképp el fogsz pusztulni, az mind semmi, s azt ne bánd; mert ha utoljára tűzzel-vassal, éhséggel kiostromlanak is régi *aviticum*idből, s te tieiddel együtt cigánysorsra kerülsz is, ez semmit nem tesz, mert büszkén kiálthatsz fel I. Ferenc francia királyként: Minden oda van a becsületen – de bocsáss meg, összezavartam, nem a becsületen: de a jusson – kívül. S így élhetsz, ha győzöd s bírod sok évig, örök jussodnak oly igen kellemes tudatjával! S ha gyermekid, unokáid, utóid, legkésőbb maradékid is csak úgy élnek, mint te, az semmi, éppen semmi! Mert a legvégsőbb ivadékod is, ha pénzt tud szerezni magának, amit egyébiránt magam sem tudom, miképp eszközlend – ezt azonban lássa ő, s aztán találhat egy kincset –, akárkit is kifüstölhet vagy valami mód csak kipiszkálhat, habár századok előtt elkallott, *aviticum*ából. S ím, ezen találmány, mely csudálatos bölcsességem legfényesb tanúja, az örökség ideájához legközelebb viszi a nagy famíliákat; mert ha végképp bizonyos okoknál fogva mindig pőrén járnak is, megmarad azért mindaddig jussok s nevök, míg a nap nappal s a hold éjjel világít. S ezen áldást, mely alatt még te, gyáva érzelgő is bátran nyughatol, félreértned legnagyobb háladatlanság. S most kikérem, egy szót se többé!"

Ennél hozzak-e még több példát elő annak megmutatására, hogy a mostani pénz- és vagyoni szisztéma, midőn egyen segít, kilencnek árt? Ámbár kész vagyok ezen irányban, mint 1:10-hez áll, minden esetre s minden felszólításra megfelelni, azért mégsem hiszem azt szükségesnek; mert azon fatális effektus, melyet tagadni s melynek ellenmondani lehetetlen, azt mutatja

nyilván, hogy egy felette termékeny ország szinte csak 500 ezer lakos közt van felosztva, s azok legnagyobb száma oly igen szegény, hogy majd-majd csak tiszta lelki táplálékra lesz szorítva, sőt a legnagyobb famíliáknak tán fele már nem sokkal bír többet, mint 'Semmit', vagy – ami még rosszabb – csak 'Idegen'.

Az egész tárgy filozófiája tehát azon alapul, hogy a mostani szisztéma szerint a famíliák nevét s jussát tovább fenntarthatni ugyan, mint akármily más szisztéma szerint; de igazi arisztokratai fényök – ti. valódi becsök – fenntartására a szisztémát valóban hathatósan javítni kell. Most éppen oly könnyen megkárosíthatja az esztelen magamagát vagy nemzetségét, mint akármily szisztéma alatt! Mert egy adósságokban végképp elmerült jószág nem tulajdon, hanem a tulajdonnak csak keserű gúnya; de bezzeg nem segíthet a jóakaró, gondos s eszes se magán, se övéin; s ekképp az életnek oly sok és szünet nélküli csatái közt, a vén szisztéma, féltében, hogy a gyávák megfordulnak, keverve jóra-rosszra, bátorra, félénkre, eszesre, esztelenre, kivétel nélkül egyiránt rakja törpesztő láncait; s így midőn igaz, a kisebb s rosszabb részt tartja egy kissé a futástúl, akadályozza egyszersmind a nagyobb s jobb résznek szabad mozdulásit, s így a boldogtalan hazát egy nagy vesztett csatatérré kárhoztatja!

Én egyenesen megvallom, hogy testestül-lelkestül az arisztokráciai princípiumnak pártolója vagyok; de nem ám – s erre kérek figyelmet – a szónak elfacsart s elrútított, hanem annak valódi kellő értelme szerint. A jónak ereje csak szerencsét s boldogságot szülhet. Arisztokratáskodni pedig semmi egyebet nem jelent, mint a legjobbak kormányát, hol ti. *egyedül az ész, igazság s erény isteni parancsolnak;* s ekképp ha fejdelemtűl lefelé mindenki egyenlőn csak ezen mennyei bíróknak engedelmeskedik, ó, akkor elmúlhatlan szerencse fénylik s boldogság ragyog a másképp gyászba borult hazának szirtei s lapályi felett.

Engedelmeskedjünk csak mindnyájan ezen most említett isteni magzatok szent szavainak, akármily magas vagy alacsony lépcsőrűl zengjenek is azok hozzánk: jobban s mód nélkül sikeresben fenntartandják azon arisztokráciát, mely az emberiségre hervasztó fény helyett a kellemek minden virágit biztosabban

hinti, mint ha álhiedelminkben az *aristos* nevet egy-egy nemzetségre fogjuk, mely becs nélküli hiú elbízottsága által az arisztokráciának szent értelmét úgyannyira elrútítja, hogy az s ekképp a legszentebb végre közgyűlölség s közönséges megvetés tárgyává süllyed.

Becsültessék az arisztokrácia mindenek felett, ti. becsültessék az ész, igazság s erény dísze mindenütt s mindenkor, akár a fejedelem, akár a legutolsó jobbágy, akár a legvénebb, akár a legifjabb halhatatlan lelkét ékesíti is az.

Ezen arisztokráciák fenntartását – melyhez magasodni minden becsületes ember a legerősb ösztönt érzi keblében – csak úgy eszközölhetni legbiztosabban, ha a kérdésben lévő négy törvény morális effektusa – miről itt még szó sem volt, ámbár ez a legfőbb – az egész közönséget nagyobb vagy kisebb mértékben az öntudat- s lélekisméretnek azon büszkesége s férfiúi szerénysége közé állítja, mely szerint a sorstúl megajándékozott *véletlen elsőségit* azáltal törekedik túlemelni a köz-, de természetes irigység határin, hogy *szerzett elsőségei* a véletlentűl nyerteket messze felülhaladják; a mostohább természet fia pedig szintúgy s viszont tenyere, esze, állhatatos s tiszta erkölcsű szorgalma által iparkodik helyreállítni azt, amit neki a véletlen megtagadott; szóval: ha a hitel mindenkire nézve egyenlően szent, s a szó annál sérthetlenebb, minél szerencsésb szülöttje a sorsnak mondá ki azt; ha nem a hosszú egymásra halmozott évek s tán kissé szárazabb archívumokban s nagyobb gonddal praeservált genealógiai tabellák s effélék sugározzák azon nimbuszt, melyben sok régi törzsök – Isten tudja, miért – még most is ül, ámbár az naprúl napra mindinkább egy vastag ködhöz lesz hasonló: hanem ha azon varázsló fény csak oly nemzetségek körül von s parancsol szent rettegést, édeni szeretetet s mindennek hódoló mély tiszteletet, melyek nem hosszú életsorok, lopott idő bitanglási, álfényű szibaritai lakomák, ünneplések s az önségnek szánakozásra méltó, de mégis csudálatos kifejtési által hiszik magokat többi ember- s honfitársaik felettieknek: hanem melyeknek nemzetségi genealógiája csak az érdem, közhaszonra fordított idő s a polgárság erényinek dicső lánca által van összefüggesztve; s végre ha mindenki érzi s tudja,

hogy fáradozásinak nyitva áll az emberi szerencsének egy legfőbbike, ti. ingatlan sajáton élni a házi boldogság napjait.

Ily morális közvéleményből fakadó szorgalom s az erénynek minden feletti tisztelése állít egy országot az igazi arisztokráciának kormánya alá, mely a fejedelemtől lefelé mindenkinek valódi szerencséjét s hatalmát s ekképp igazi hasznát mód nélkül jobban és sikeresben emeli, mint egy elaljasodott oligarchia nevelheti azt, mely azt hiszi, 'minden és mindenki neki van lekötelezve, ő pedig semminek és senkinek'.

S ily moralitás kifejtése, mely egyedül józan törvényeknek lehet gyümölcse, hozza végképp az egészet a lehető legnagyobb bátorlét körébe; amiből világos lesz, hogy a *salus publica* nem egyesek kárán alapul, melynek örve alatt nemcsak a szabadság, de még a nemzetiség elnyomatását is *plausibiliter* eszközölhetni, hanem hogy a *salus publica* minden lakosnak az osztó igazsághoz közelítő törvényes állapotján nyughatik csak kirekesztőleg, mert a törvényes álláspontot félremagyarázni nem lehet.

Állítsuk tehát fel a 4-ik törvényt is; éspedig két ellenállhatlan okból. Legelőször engedjünk *szívvágyinknak,* s ne tagadjuk meg magunktól azon kimondhatlan gyönyörűséget, ti. 'férfias öntartású szántóvetőinket az emberiség legszentebb jussaiba iktatni'; s aztán fogadjuk *eszünk tanácsát,* s nagyobbítsuk minhasznunkért a közhasznot, mely az eddig előadattak felül a kormányra szállna okvetetlenül azáltal s itt pedig direkte, hogy a *fundus contributionis* magamagától naprúl napra nevekednék, és így rendesebben is *fizettetnék;* a nagyobb, kisebb birtokosakra pedig azáltal, mert közülök mindegyik 1/2- vagy 2/3-val rögtön többet birna, mint ma, s *tandem aliquando* vagy inkább „*denuo*" igazi sajátot bitang helyett; a tehetetlen, szegény nemességre továbbá többek közt azáltal, mert akkor szívesen adnának nekiek a nagyobb birtokosak 100-200 holdat jutalmasan el vagy hosszú bérbe, midőn őket most birtokikból minden módon *kipurizálják,* amiről később világosabban értekezendem; a nemtelenekre nézve végre azáltal, mert nekiek egy egészen új s nagas *szféra* nyittatnék 'szerezni s gyarapodni becsületes módon s más kára nélkül'. Nőne tehát a nemzeti tőke *mind fundusi,* mind élesztői erejére nézve; s ekképp erősb lenne a királyszék,

fényesb az arisztokrácia, gazdagabb a most tehetetlen nemes, s – itt jól vigyázzunk – megnyugtatva a nagyszámú népnek azon része, mely már gondolkozik, többet kíván, s végre gátokat tör, ha azok előtte jó s emberséges szívűleg soha meg nem nyittatnak; azon része pedig a népnek, mely most *buta állatként* teng, gondolkozásra, kombinációra, szorgalomra volna felébresztve, ami által a népetlenség iránti közpanasz tüstént megszűnnék, mert több ember lenne a hazában s ekképp több munkás kéz.

Midőn azonban bizonyos, hogy egy embernek száz font éppen annyi, s egy mérföld egynek sem hosszabb, mint a másiknak: azt sem tagadhatni, hogy a törvény A.-ra nézve sem lehet könnyebb, mint B.-re nézve, s A. is csak annyira áll a törvénytől, mint B.; miből matematice foly, hogy végképp a legerősb ország is egymástól szakadni s az anarchia mindent kivégző romjai alá omolni kénytelen, ha éppen azon politikai vétek s felségi vagy hazai megbántás egyikben könnyebbre taksáltatik, mint másikban, s ha egy felekezet, s a sokkal kisebb, közelebb áll a törvényhez, ti. az igazsághoz, mint a másik, nagyobb rész.

S ha ezen anomália, mely minden becsületes ember előtt csak borzasztó lehet, nem dönté ki eddig azon országok sarkköveit, hol még önkénykedik, azt valóban csak annak tulajdonithatni, hogy azok nem éltek, de csak haláli álomban szenderegtek, s ekképp a legnagyobb convulsiókat szükségképp okozó méreg még nem fejtekezhetett ki bennök.

Hazánk – s mit akarjuk esztelenül tagadni vagy legsajnosb saját kárunkra fejünkből kiverni, már nagyon is felébredt. S így legfőképp nemes igazságérzetből s aztán önbátorság kedvéért legyen Hunniában *örök díszünkre* – mert önként eszközöljük s nem kínszerítve – elhatározva a

TÖRVÉNY ELŐTTI EGYENLŐSÉG

E próbamunka 60-ik lapján egyenesen azt állítom, hogy az individuális szerencse- s megelégedésnek talpköve, az egész közönséget általányosan tekintve, nem valami relativum, hanem valami tökéletesen elhatárzott pozitívum, azaz: hogy ha-

bár millió kivétel van is, a józan embert rendszerint mégsem emelik se képzelgési vagy szenvedelmi álmi, se felhőkben úszó ábrándozási a szerencse s megelégedés némi magasságú lépcsőire, hanem azokra kirekesztőleg csak azon testi s lelki szükségeinek kielégítése után léphet, melyek emberi természetének kifejtett vagy még lappangó, de *bizonyos* tulajdonihoz elszakíthatlanul vannak kötve. Ezen teóriának tökéletesb kifejtése, melyet a hihetőségek szoros tudománya számítására állítok, azonban oly hosszadalmas, hogy azzal ez alkalommal előállni nem merek; s így arra vagyok – a helyszűke miatt – szorítva, hogy az éppen most kérdésben lévő törvény jobb felvilágosítása okáért témámnak, ti. az individuális szerencsének s megelégedésnek legmélyebb sarkkövét minden előzmény nélkül itt egyenesen kimutassam.

Ama férfiúi öntudat: *'egy halandó kegyelmétűl s önkényétűl sem függni', ezen sarkkő!*

S ha mi, ma élő magyar nemesek csak félig-meddig értjük is jóllétünk filozófiáját, nem fogjuk tagadhatni, hogy az abban gyökerezik legmélyebben, hogy *kirekesztőleg csak a törvény alatt állunk.*

A török rabszolga térdelve így remeg a mindenható szultán előtt: „Uram, fejem s mindenem tied; jó kedved kincset, rossz kedved halált ád – irgalmazz és kímélj!"

A magyar nemes ellenben mély tisztelettel, de állva, így szól fejedelméhez: „Uram, fejem, szabadságom s mindenem tied, ha a hazai törvényeket megsértem; de személyedtűl csak kegyelmeket várhatok..." S ha ily korrelációknak közönséges következését tekintjük, azt fogjuk látni, hogy a lefolyt nyughatlan századok sírhanti alúl számosb fejedelem véres fővel bizonyítandja bé az önkénynek sokszori szomorú végét; midőn a törvényes közatya rendszerint virágokkal ékesített s nyugalmas sírboltja körül csak azoknak szóland vérök, kik azt híven s örömöst ontották érette.

S ha kérdezem: valjon ki szerencsésb, a török-e vagy a magyar nemesember? – alig van rá felelet; mert a mód nélküli különbség szinte összehasonlítást sem enged; ha pedig egy törvényes királynak megelégedési és szerencsei sarkköveit hasonlít-

juk egybe: nem leszünk-e kénytelenek hinni vagy legalább feltenni, hogy az itt említett elsőnek szerencséje is csak éppen azon idomzatban állhat egy törvényes fejedelméhez: mint amilyenben egy töröknek szerencsei súlya áll egy magyar nemeséhez; s tán ezen okból, mert egy szultán hatalma s ekképp szerencséje éppen úgy függ a játszi véletlen kényeitől, mint megint rabszolgájának léte az ő kényeitől, s így azon láncolat, mely a török jobbágyot török fejedelméhez köti s viszont, semmi egyéb, mint hatalmaskodás és félelem, mely szerint nem fél a szultán semmitől, és csak önkénye szerint cselekszik, ha *nota bene* a véletlen, a Fortuna neki kedvez; de bezzeg a török jobbágy sem fél semmitől, és csak vad indulatja szerint cselekszik, ha ti. megint neki kedvez a véletlen és Fortuna; s ekképp Törökországban a közszerencsének talpköve egy *casus fortuitus!*

A törvényes magyar király azonban az atyai érzelmek legszentebb köteléki által kapcsoltatik nemeseihez, s mivel valódi bizodalom bizodalmat, igazi szeretet viszonszeretetet, atyai gond fiúi háladatot szokott szülni, s valóban felette ritka kivételekkel mindig szül is: természetesen foly, hogy viszont egy törvényes státus megint a fiúi érzelmek legszentebb kötelékivel kapcsoltatik urához; s így azon láncolat, mely a magyar nemesembert köti magyar fejedelméhez, semmi egyéb nem lehet, mint az örök igazság, viszontisztelet s közbátorság gyémántlánca, mely szerint a fejdelem minden viszontagságok közt nemeseinek atyja marad, a nemesek pedig a királyszék körül akkor állnak leghívebb paizsként, mikor az veszedelemben forog; s ekképp a magyar fejdelem és nemes közti szerencsének talpköve egy *casus positivus*.

Azon korreláció, melyben a szultán áll szolganépéhez s ez viszont hozzá, természet elleni, ti. az embernek természeti tulajdonival ellenkező: mert ez mindenekelőtt megkívánja a bátorlétet s biztosságot; de a török márúl holnapra nem tudja, miért s mikor veszen búcsút feje mellétől, vagy mikor szorítja ki lelkét testéből a zsinór. S ezen okból nem hiszem, hogy minden véletlen szerencse, ti. roppant szám, felséges éghajlat, leggazdagabb föld s az Isten minden lehető anyagi s ajándéki mellett is *idomlag* annyi fájdalom, epedés s kétségbeesés súlya nyomta volna

egy országot is, mint a török birodalmat, melyben a halál elve már régóta uralkodik, s azt el is rontja végképp, ha ezen korrelációk tovább is fennmaradnak. Azon korreláció ellenben, melyben mélyen tisztelt urunk hozzánk, nemesekhez s mi viszont urunkhoz állunk, az örök természetnek alapin nyugszik, s ekképp mind a két résznek nem relatív, de pozitív megelégedésének s szerencséjének legmélyebb sarkkövét alkotja. Gond nélkül ringathat minket, ha a törvényt nem sértettük, nyugalomra az álom, s a bátorság angyala biztosan ütheti köztünk lakhelyét fel; urunk viszont valósággal halhatatlan, mert védelmére halni köztünk annyi kész, s ha üt órája egy szebb életre, örökké fennmarad emlékezete hű kebelben. S ím, ezen összeköttetés megint annak oka, hogy Hunnia annyi viszontagság közt, ti. csekély száma, mostoha s tengerpart nélküli helyzete sat., szóval a természet- és sorsnak annyi mostohasági közt mégis él, s egy szebb jövendőnek s erősb életnek teli bimbóját hordja keblében.

A magyar nemesi szabadság talpköveinek legmélyebbike a *Partis I-ae 9-us* filozófiája, és semmi egyéb, mint annak praxisa, amit én itt szerencsesarkkő nevezet alatt a magyar nemes s török közti különbözésnek jeléül fejtegetek. Míg ezen törvénynek tiszta szelleme lebeg fölöttünk, s vagy mi magunk nem facsarjuk félre, vagy azt magasb hatalom fonákul nem magyarázza vissza, mindaddig a pozitív szerencsének s megelégülésnek legmélyebb, legerősb sarkkövén nyugszunk, mert a tágas világon senkinek kegyelmétűl s önkényétűl sem függünk.

Míg fenntartjuk ezen alapot – ó, akkor a világi szerencsének legroppantabb egymásra halmozása is bátran s az egekig toronyosulhat fel boldog sorsunkon; mert megelégedési sarkkövünk nem valami képzelgési, szenvedelmi, ábrándozási s így felette gyönge relatívum, de lelkünk tulajdonában mélyen fekvő s ekképp egy felette erős pozitívum. Ha ellenben elrontjuk ezen alapot, akkor a világnak legkisebb kellemei, bájai s kecsei sem fognak emelkedhetni fölöttünk fel; minthogy szerencsetalpkövünk nem egyéb, mint levegő, köd, füst.

Megelégedésünk, emberi szerencsénk talpköve tehát a *Partis I-ae 9-us*.

S most egyenesen kérdem az olvasót, áll-e, amit mondottam, vagy nem? Ha azt feleli: 'nem', akkor minden további okoskodásnak vége; ha pedig 'igen'-t mond, ekképp folytatom okoskodásomat:

A *Partis I-ae 9-us* ránk, magyar nemesekre nézve oly égi malaszt, hogy azt valóban úgy kell tekintenünk, mint védangyalunkat, ki ha egyszer elhagy, 'borúra fordul a derű', s minden férfihoz illő örömnek vége. Legszentebb kötelességünk tehát ezen mennyei védnek viszonvédjét venni.

S eddig, úgy hiszem – amennyire én ismérem a magyar nemességet –, velem e szakaszban a nagyobb rész pontiglan kezet fog. Már ami a módokat illeti, melyek által ezen legbecsesb sajátunkat örök bátorlétben fenn is lehessen tartani, az más kérdés; s itt megint meg kell vallanom: igen félek, hogy honfitársim nagy része ezen cél elérése végett inkább *természet elleni*, mint *természet szerinti* módokhoz lesz hajlandó vagy legalább még most hajlandó nyúlni.

Egy bizonyos könyvben ez áll: „Mily rőffel ti mértek másoknak, olyannal fognak azok viszont nektek mérni." S ha nem akarjuk magunkat készakarva s legfájdalmasabban megcsalni, azt fogjuk találni, hogy ezen állítás valóságát, ti. hogy azt büntetlen soha nem lehet megsérteni, minden század, minden esztendő, minden nap, minden óra eltörülhetlen betűkkel bizonyítja; minthogy bizodalmatlanság bizodalmatlanságot, gyűlölség gyűlölséget, önkény önkényt, irgalmatlanság irgalmatlanságot, szóval: a nyomás ellennyomást okoz; s ha nem egy óra, egy nap, egy esztendő, de minden bizonnyal s annál nagyobb erővel – egy, két vagy több század leforgása után is.

S ha ezen isteni szót, mely az örök igazság magyarázata, nem akarjuk kétségbe vonni, azt sem tagadhatjuk, hogy a *P[artis] I-ae 9-us* égi malasztját ennek utána mind kül-, mind belmegtámadások ellen csak úgy fogjuk köztünk örök bátorlétben legbiztosabban fenntarthatni, ha annak férfihoz illő méltóságát hazánk minden lakosira ruházzuk, azaz: ha jobbágyinknak oly rőffel mérünk, milyennel kívánjuk, hogy megint a kormány nekünk ezentúl is mérjen!

Ha országos történetink, törvényi módosításink, de kivált

*abusus*ink egybefoglalt szellemét tekintjük, azt leszünk kénytelenek elismérni, hogy midőn a magyar nemesnek is tán egy kissé rövidebb rőffel mérnek most, mint azelőtt, az adófizetőnek markában maradt rőf is idomlag felette kurta lett; azaz: hogy valamint mi bántunk alattvalóinkkal, úgy bántak tán felsőbb hatalomtúl segítve velünk felettvalóink; aminek a *talio* törvényéből szükségképp folynia kelle.

Sok, tudom, azt fogja mondani: „Ezen okoskodás nem áll, mert másképp nyolcszáz esztendő leforgása alatt már kellett volna tapasztalnunk a *talio* következéseit." – Mire én így felelek: „A *talio* következési valjon nem oly világosak-e mint a napfény? S nem tapasztaljuk-e azokat direkte minden országgyűlésen, hol _____ válaszok _____?" Nyolcszáz esztendőn túl is elnyomathatik *látszólag* a természeti törvény, de annak tüze mindig ég, habár nem lobban is fel, s annál nagyobb erővel rohan végképp ki, s atomokká semmisít maga körül mindent, mennél nagyobb és több idei teher feküdt rajta. Sokáig állhat egy épület, habár hézag rejtezik is alatta, de a legkisebb földindulás, úgyszólván egy 'véletlen', egy 'semmi', kidönti sarkából.

Mások ily ellenvetést fognak tenni: „Nincs a magyar nemes fejdelméhez azon relációban, mint amilyenben áll hozzá az adófizető." Amit én igen jól tudok, hogy ti. se *de jure*, se *de facto* nincs azon relációban; hanem azt vagyok mondani bátor, éppen itt fekszik a baj, hogy se *de jure*, se *de facto* nincs azon relációban; s ekképp a nemes és szántóvető közti reláció természet elleni, s így előbb-utóbb kettépattanni kénytelen. Elég csuda, hogy nyolcszáz esztendőig ily korreláció némileg fennállhatott, úgyannyira, hogy valóban az Istent ezentúl nem kellene többé kísérteni, hogy érettünk, bűnösökért ezen csudának még továbbra is terjessze fenntartását, amit, emberileg ítélve, nem is érthetni el másképp, hanem csak úgy, hogy a nagyobb rész állatilag vegetált, a kisebb pedig a nagyobbon rendszerint pátriárkai szelídséggel uralkodott; ami azonban – s ez jó-, rossz-e, azt most nem vizsgálom – mind a két részről s általányosan véve, mert számtalan kivétel ven, felette megváltozott. A jelenkornak tehát némileg módosított *regimen* kell; mert valamint az, ami az egyesztendősnek felette jó táplálék, már nem elégséges a tízesz-

tendősnek, s ami ennek igen jó, tán nem elegendő megint a húszesztendősnek s így tovább a kilencvenkilenc esztendősig: szintúgy más volt Árpád ideje alatt a magyarnak hasznos, más Korvin, megint más Károly alatt, s ma megint más, anno 2000 pedig ismét más leend.

Azt fogják továbbá sokan megjegyzeni: „Nem lehet ugyan tagadni számtalan visszaélés létét, melyek által némi nemtelen szenved; de ezt nem állíthatni generális regulának, sőt bizonyos, hogy a földesúr jobbágyának rendszerint legkegyesb atyja sat." – S ím, ezen megjegyzést a legveszedelmesbnek tartom, mert oly édesen hangzik, hogy ördögi *subtilitas*a – mely azonban *tiszta véletlen* s éppen nem kombinált, mert annyi *compliment*re dicső mondóit valóban nem méltatom – a legnagyobb *auditorium*ot is, lágyszívű s tompa eszű fohászkodási közt, sokszor egy oly édes álomba vagy inkább oly kemény alvásba ringatja, melyből még a legvilágosb axiómák hangja sem ébresztheti fel azt többé.

Az állítás pontrúl pontra igaz ugyan, de nézzük, mi lappang alatta? A magyar nemes nem akar senkitűl kegyelmet, hanem csak igazságot, s ez tökéletesen jól s emberül van; de másrészről mégsem akarja, hogy hozzá megint a szántóvető is így szóljon: „Uram, nem kell a te kegyelmed, hanem csak igazság." S ez, az élő Istenhez kiáltok, se jól, se emberül nincs!

A török – s ez bármi nagy szofizmának látszassék is, mégis igaz – némi jussal kínozza alattvalóit. Önkény ítéli őtet, s így ő is önkénnyel ítél; rövid rőffel mérnek neki, s ekképp ő is rövidel mér. De vajmi féltékeny a magyar nemes, hogy önkény alá ne kerüljön: s ez dicső, felséges; másrészről pedig mily szűklelkű sok közülök azt megtagadni mástúl, amit maga oly forrón kíván; s ez megint több, mint szégyen, több mint, *ignominia*. Ő constitutionalis törvényes királyt kíván magának, s ez férfiúi öntudatú kívánat; de jobbágyinak viszont nem törvényes, hanem atyáskodó, azaz: önkényes és egyszer felette jó, máskor megint felette kemény földesura akar lenni, szóval: mód nélkül hosszú rőföt kíván magának, másnak pedig igen-igen kurtát szán; ami semmi egyéb, mint a leggyávább igaztalanságnak pirulást okozó példája.

Hallom erre ezt: „Egy-két felette ritka eset nem mozdító ok az egész fennálló rend rögtöni felforgatására, s a nagyobb műveltségű nemesség egészen más körülállások közt van; s nem képzelhetni, mily veszélyt szülne oly újítás, mely által a most még buta nép kést kapna kezeibe, s azzal úgy bánna mások, sőt maga ellen is, mint a gyermek, ki még meg nem érett s nem tudja, mit tesz." S ez is – tagadhatlan – mind igen *plausibilis;* de valjon mi lappang megint ez alatt? Kérdezzük csak: mi a fennálló rend, mi a rögtön változás, mily nagy műveltségű a nemesség, mily kést adunk a nép kezébe sat.? S azt fogjuk találni, hogy a most fennálló rend, melynek ebbéli javítása mindent felforgatna (!), az úriszék, hol bíró s alperes egy személy; ezen törvényszéken kívül pedig a legkegyetlenebb önkénynek annyi egyes eseti adják magokat elő, hogy azokkal foliantokat tölthetni, s melyeket rendre ki fogok tálalni – s vagy húszesztendei gyűjteményem készen áll –, ha arra méltók által felszólíttatom, mert eltökélett férfiúi szándékom 'inkább honom hív szolgálatjában veszni, mintsem annak szégyenei s mocskai közt éltem fogytáig fulladozni' – azt fogjuk találni, hogy nemritkán az hoz ítéletet arrúl s *nota bene* semmi egyéb, mint kénye után, kiben az öltözeten, bajuszon és sarkantyún kívül szinte egy férfiúra ismértető jel sem található; s végképp, hogy azon kés, melyet ily móddal a nép kezébe adnánk, nem volna egyéb, mint kilencmillió legázolt lakosnak emberhez illő sorsra emeltetése, s azon fegyvernek, mellyel annyit önkénykedtünk, kezünkből kivétele s annak a törvény kezeibe tétele; ami többek közt annak is venné elejét, hogy végre a reakció törvényei szerint más által ne szoríttassunk arra.

Ami pedig a műveltséget illeti, tagadhatlan, hogy kultivált embernek egészen más bánásmód kell, mint annak, ki még alig bújt ki az állati sorból; s ámbár teljességgel hiszem, hogy ezen utolsókra nézve mostan még a ki nem végző, de csak kínzó testi büntetések is némileg szükségesek: úgy másrészről azt vagyok állítni kész – ez megint sok előtt bármily paradoxnak látszassék is –, hogy ha már éppen egy politikai vétekért az egyiket keményebben kell büntetni a másiknál, akkor az örök igazság szerint nem a szegény tudatlant, neveletlent, állati indulatút kell ke-

ményebben büntetni, hanem azt, ki nagyobb vagyon után, jobb nevelés s tanulás által köteles volna szenvedelmit zablában tartani s a törvényt semmiben át nem hágni, azaz: – s nyersen kimondva – hogy ha a nemtelen, teszem például, 10 forint lopásért végeztetnék ki, akkor a nemest 5 forint lopásért kellene kivégezni.

S hogy ily okoskodások és javallatok általányosan nem tetszenek a nemesi közönségnek, az igen természetes; mert benn van az emberi természetben s így benne is azon igazságtalan szesz: 'parancsolni akarni, de szót nem fogadni, törvényeket alkotni, de azokat nem teljesítni, másnak kegyelmét megvetni, de megint másokat az alá vetni, az önkényt halálos bűnnek kiáltani, de mindenben önkénykedni, csak a mai nap hasznát tekinteni, de a jövendőről nem gondoskodni sat.' Ily javaslatot – mely egyébiránt nem az, hogy egy rész keményebben büntettessék, mint a másik, hanem a törvény mindegyik előtt csak egy legyen – nem is intézek azért a sokasághoz, mert az valóban nem tudja, neki mi jó, mi rossz; hanem egyenesen honunk azon polgárihoz, kik messzebbre látnak, mint a jelen, s jól tudják, hogy a jövendő idő szerencséje sohasem nyughatik éppen azon alapokon, amilyeken állott a múltban; s ekképp éppen azon idomzatban, melyben az ember mind jobban s jobban emelkedik a baromi sorbúl ki, a törvényeknek is időről időre nemesülni s a gondolkozó ember lelkébe szőtt tulajdonihoz illesztetni kell.

A törvény előtti egyenlőség természetesen a polgári élet minden ágazatiba vág; de azoknak, kik eddig általányosan véve úgyszólván mindig csak legyeztettek, s a törvény fenyítő hatalmát csak félig-meddig érzették, *büntetési törvények* egyenlősége jelenik meg leginkább azon borzasztó forma alatt, mely a gyávát, gonosz lelkűt s rossz lélekismeretűt ijeszti vissza, s a régi természet elleni s ekképp többé sokáig fenn nem maradható rendetlenséghez szorítja, akármi legyen is vége; az erőset, jólelkűt s tiszta lélekismeretűt azonban egy cseppet sem ijeszti meg, sőt azáltal vigasztalja mindenekfelett, hogy a helyreállított természeti rend egy biztosb és bátorságosb jövendőt matematikai igazsággal ígér, ami mindenkor, de kivált mai világban, mondjuk ki egyenesen, nem lábbal tapodandó ígéret!

A büntetésről idea a legnyomorultabb szofizmák közt sorvadoz, úgyannyira, hogy sok abban találja legfőbb becsületét, hogy őtet a büntetés csak nehezen vagy félig-meddig vagy éppen nem érheti; midőn, gondolatom szerint, az igazi becsület abban áll: a legkisebb büntetést soha meg nem érdemleni. Ha nem szégyen embernek lenni, azaz a földi salak minden nyomorultságit kebelben hordani – ami egyébiránt megint más kérdés –, akkor a büntető törvények alatt állni sem szégyen; de – ismét gondolatom szerint – az a szégyenek szégyene: éppen azon törvényeket büntetlen sérteni akarni, melyek másokat legirgalmatlanabbul sújtnak. S ez nemcsak igaztalanságok igaztalansága, hanem egyszersmind az esztelenségeknek is legnagyobb esztelensége, mert hogy hihetni azt, hogy mostani világban kilencmillió, mely annyiszor önkény, de még törvényesen vagy legalább *usus* vagy *abusus* szerint is legirgalmatlanabbul *benevolizál*tatik – ó, be keserű *szatira* ezen *terminus technicus* a valóságos *benevolentiá*ra! –, s egy kis lopásért kétségbeesésig kínoztatik, az ily bánásmódot tovább is fogja tűrni, ha másrészről sokszor azt látja, hogy némi privilegiumolt rendbontónak viszont még emberi vérrel fertőztetett kezét se szorítja békóba a törvény, s a *domesticá*t lopó, árvákat s gyám alattiakat álnokul kijátszó, a tehetetlent nadályozó, jobbágyát kínzó, fegyvertelen idegent megtámadó nemritkán biztosan jár köztünk, sőt – mert minden komponálva van már, ti. a machinakerekek jól megkenve – egy társaságban van velünk, sőt némelykor egy asztalnál is ül! S ím, itt mindazokat, kik azt hiszik, nem ismérem a hont, arról teszem bizonyosakká, hogy semmi a világon nem fog hátráltatni mindezen most állítottakat mint valósággal sokszor megesett s *impune* végbevitt tetteket rendre előhoznom; amiből az fog tán kisülni, hogy igenis jól ismérem az országot – midőn másrészről Isten segítségével remélem, az fog belőle lassanként eredni, hogy némi magyar szebb jövendőre ébredend, s végképp többet fog a bűntől rettegni, mint a büntetéstől, s kevesebbet a rossz hírtől, mint a belbecs híjától; s így midőn a közmoralitás s igazi erény súlya nevekedni fog, minden bitorlott *reputatió*nk nélkül, valódi érdemünk szerint is azt kialthat-

ja majd rólunk a külföld: „Mily valóban nemes ország Hunnia, mely nem tűri maga közt a selejtest!"

Azon gyengéd línea pedig, mely fenyítékre nézve a szabad ember s a rabszolga közt van, oly világos, hogy ítéletem szerint egy ismeretes amerikainak kinyilatkoztatása, melyre egy társaságban szólíttatott fel, azt tökéletesen kifejti. Ő ezt mondá: „Kinek önkény csak bőrét karcolhatja is sújtatlan, az rabszolga; kit pedig a szabadon hozott, ismért és szentül teljesített törvény felakaszt, az szabad ember..." S ámbár ezen állítás némi gunyácsnak törpe elbízottságában több *bon mot*-ra fog adni alkalmat, azért annak valóságát mégsem vehetni kérdés alá, mert az a rab és szabad közti fenyíték ideáját tökéletesen kimeríti.

Az ember hozhat-e Isten megbántása nélkül oly törvényt, mely embernek életét kettévágja – nem tudom, s oly kérdés, hogy beléavatkozni itt nem merek; de másrészről azt hiszem, hogy embernek nincs hatalmában embert oly módon kivégezni, mely által egy véletlen vagy ügyetlenség a törvények súlyát nehezítheti, s ekképp a büntetés a hozott ítéleten túl hathat, mint p. o. fejvételben, akasztásban, hol, mint számos példa van, egyik mód nélkül tovább szenved, mint a másik –, s ekképp az agyonlövés mint legigazságosb, látszik legcélirányosbnak lenni.

Mármost kérdem, ha, teszem például, egy vadon szigetbe vinne a sors, hol senki nem lakik, s ott településve le, fenyítő törvényinken tanácskoznánk, mert talán nem hagynánk ott is azt nyolcszáz esztendőre; valjon e kettő közt mily javaslatra hajlanánk? 1-ső. „Válasszuk magunk közt ki a legjobbat s -okosbat, s az büntessen meg legjobb belátása és szorosb lélekismérete szerint közülünk mindenkit, aki áthágja törvényinket; de halálra ne legyen ítélve senki?" – 2-ik. „Hozzuk törvényinket oly rendbe, hogy ítéletekben az önkénynek legkisebb helye se lehessen, de közülünk mindenkit az általunk szabadon hozott és szórúl szóra magyarázott törvény ítéljen, s a gyógyíthatlan rendbontót kárhoztassa agyonlövésre." Valjon melyikre szavaznánk e két javaslat közül, kérdem még egyszer? Én a másodikra, megvallom egyenesen. Már ki velem, ki nem, az megint más kérdés; s nekem némi jussom van gondolni azt, hogy a nagyobb rész az

elsőre szavazna, mely kis jussomat tán senki sem fogja kérdésbe venni, ha arra akar figyelmezni, hogy szinte kilencszáz esztendeig ülünk már a Duna, Tisza, Dráva és Száva közt, s magunkat egy ízben constituáljuk; ezen szó pedig: *'constitutio'*, többet forog szánkban, mint az utolsó évtizedet kivéve tán Európa minden nemzeteiében, törvénykönyveink is actáinkkal együtt pedig – melyek azonban csak annyira *acták*, hogy papiroson vannak, de egyébiránt *stagnantiák* – tán legvastagabbak a világon; de mindamellett eddig még fenyítő törvénykönyvünk – kódexünk – nincs! S így ebben egy kissé ugyancsak hátra vagyunk; minek következésében uralkodik nálunk ama szívreható, de annál igazabb igazság, hogy *plus valet favor* etc.

És ez a privilegiált rend helyzete, amiből könnyen ítélhetni a népnek ebbéli bátorságos s irigylésre méltó állásáról (?).

Tudom – közbevetőleg mondom itt –, sokan azt fogják erre mondani: „Miért ily keserűn, miért nem barátságos – ezzel mindent kivihetni a magyarnál, de ily mód által még makacsabbul ragad előítéletihez." Mire én így felelek: „A valóban nemes magyar – s ezt nem kell a magyar nemesemberrel összekeverni, mert azok közt felette sok nemtelen, bűnös, házsártos természetesen van, minthogy egy 500 ezer nemes- és szentekből álló kar lehetetlen – minden szépre, nagyra és dicsőre könnyen vezethető s csak becsület s honszeretet által; ó, tudom én ezt oly jól, és tán sokkal jobban, mint akár *török*, akár *orosz*... nemzetbeli! De mit mutat a foganat? Hogy criminalis kódexünk nincs! S mit az *anteactá*k? Hogy sok derék ember legbarátságosabban javaslotta már s többször is fenyítő törvényink rendbehozását, de ennek sikere eddig nem lőn; s miért? Mert tán megint „a kormány, a kormány" (!) _ _ _ _ _. Valóban ez nem hátráltatta volna; hanem: mert a felette számos jólelkű nemes magyarok ítélőtehetségeiken némi nemtelen lelkű magyar korcsok uralkodtak s uralkodnak, kik az erős törvényeket, melyek a becsületes embert sohasem érik, azért hátráltatják lehetőleg, mert egész létök gyenge, félig-meddig *exequált* s könnyen kijátszható törvényeken alapul, minthogy erősbek fajtájokat gyökerestül kiirtanák, s ekképp az effektus azt mutatja, hogy az eddigi gyógyszerek, mivel igenis szelídek s kímélők voltak, nem hasz-

náltak, s ezen okból, a siker miatt, erősb s hathatósb módokhoz kell nyúlni; ami pedig a megbántást illeti, soha nem hihetem, hogy a józan férfiú, mint egy náthás – hogy többet ne mondjak – gyermek, éppen azért ne fogadná el a tanácsot, mert az néki tán egy kissé nyersen mondatik; ami nem volna józanabb, mint ezen anekdota: Egy nagyúri ember sötétben egy mély veremhez közelített. „Jobbra tartson kend, istenadta" – így szól hozzá valaki; de ily durva mód csak megbántja a nagyságost, s azért sem fogad tanácsot s azért is elbukik a verembe, mert nem így szóltak hozzá: „Méltóságos úr vagy excellenciája, kérjük mély alázatossággal, méltóztassék vagy tessék egy kissé jobbra tartani, mert másképp verembe süllyed nagyúri drága személye." S azért nem is írok én a jók s valóban nemesek számára direkte, hanem úgy remélek nékiek némileg használni, ha őket mindazon rothadás helyeire figyelmeztetem, melyek honunkat dísztelenítik s az egészet végveszélybe hozandják, ha azon helyeket egyenesen ki nem vágjuk, szúrjuk, égetjük sat.; ti. hogyha a némi nemtelen lelkű magyar korcsoknak – kik, itt teszem például, a Codex Criminalis rendbehozását annyi századokig gátlák – álarcájokat le nem rántjuk s manipulációiknak rútságát tökéletes fénybe nem állítjuk a valóban nemes magyar közönség elé.

S most, midőn az igazi nemes magyart honunk díszéért kérem: ne hagyja magát azon tompa alacsonyság hőseitől elcsábíttatni s fertőztetni, kik honunk mocskait részint jó szándékból soha el nem akarják ismérni, mert így hiszik a nemzeti becsületet legsikeresben fenntartani (!!!), részint jó okoknál fogva elemöket, ti. az émelygető sárt minden módon leplezgetik, ami által fény s felemelkedés helyett Hunnia csak mindig közel kering koporsója körül – most egyenesen s praktice, nem poros diplomák s nyomorult szőrszálhasgatások után, hanem Isten előtt kérdem, mi uralkodjék rajtunk nemeseken: önkény-e vagy törvény? Tudom, azt fogja erre felelni a nemesb nagyobb rész: törvény! S ha ezt férfiúi elszánással kívánja, arra is rá fog állni nemeslelkűleg s édes-örömest, hogy a nemtelent se ítélje soha is önkény többé, hanem semmi egyéb, mint törvény!

Azok, kik *bona fide* azt hiszik: senkinek e tágas világon nincs annyi belátása, igazságszeretete, hogy rólok önkénnyel ítélhes-

sen, s ekképp a törvénytelenség, ha őket illeti, legnagyobb csúfság előttök, másrészről arrúl vannak meggyőződve, hogy a *salus publica* legnagyobb veszedelembe jöhetne, ha viszont saját önkénykedésiknek volnának szárnyai szegve, s ekképp a törvénytelenség, ha másokat illet, felette helyes; ami más szavakkal nem több, mint azt kívánni vagy követelni, hogy éppen az, ami magoknak legtűrhetetlenebb, másoktúl békével legyen tűrve, s éppen az, ami őket, ti. a nemeseket tekintve, az egész *respublicá*t sarkaibúl kidöntené, másokat, ti. a nemteleneket tekintvén viszont a közbátorságnak legnagyobb garanciája legyen; mely *praetensió*k azonban annyira ellenkeznek a valódi nemes és őszinte igazságos ember becsületével, hogy itt minden keserűség nélkül barátságosan szólítom fel az igazi magyart, hogy semmi egyébért, csak igazságszeretetért mondjunk nemeslelkűleg s önként azon hatalomrúl le, mellyel részint a törvény, részint az *usus* és tán legnagyobb mértékben az *abusus* fegyverze minket, földesurakat fel jobbágyink ellen, s emeljük őket messze minden gyarló emberi szenvedelmink, indulatink s önkényes hatalmaskodásink fölül az örök igazság s részrehajlatlan törvény magas széke elé, hol csak az erény lehet paizs s semmi más a világon.

Midőn azonban annyi selejtesnek is van szava a dologhoz, használjuk szent céljaink elérésére az emberi cselekvések legerősb rugóját is, ti. a nyereség s haszon utáni vágyat, s mondjunk le azért, a száraz önségi kalkulus következésében is, azon jussokrúl, melyeknél fogva jobbágyink némileg önkényünk alatt vannak, nehogy mi is valaha felsőbb önkény alá kerüljünk; azaz mérjünk alattvalóinknak egyirányos s hosszú rőffel, hogy mi is igazságos lélekkel s férfiúi öntudattal kívánhassuk magunknak az egyirányos és hosszú rőfet; ami más szavakkal enyi: zabolázzuk *önkényeinket* fel, s ha nem nemes lelkünk súgtában is, legalább azon igen fontos okbúl, hogy a felettünk lévő kényeknek sikeresben állhatván ellen, némi független zablátlanságinkért vásároljuk meg az igazi szabadságot, azaz terjesszük bátorlétünkért, szabadságunkért s így nagyobb hasznunkért a *P[artis] I-ae 9-us* áldásit az egész ország lakosira.

Már ami a törvény előtti egyenlőséget illeti, úgy hiszem,

szükségtelen az olvasót arra figyelmeztetni, mert annyi belátása, remélem, mindegyiknek lesz, hogy azt csak lassan-lassan bírhatni tökéletes kifejlésre, s itt nem javasoltatik egyéb, mint a törvény előtti egyenlőség elvének elhatározása.

A magyar nemes a fogságot és halált kivéve minden testi büntetéstől ment, ami igazán emberül s felette józanul van; mert ekképp nem alacsonyítja le maga a törvény az embert állati sorba, minek következésében végképp minden becsület- s nemes érzésnek kell megszűnni; 155-dik lapon pedig azt mondom, hogy népünknek mai kifejléséhez képest némelyekre nézve a testi büntetéseket mostanság még elkerülhetlen szükségeseknek tartom, amit előbbeni értekezésimben is, tán más szavakkal, de bizonyosan érintettem; ezen szakaszban végre a törvény előtti egyenlőséget javaslom; ami három adatból azok, kik mindent el szoktak facsarni s kiknek elég világosan írni lehetetlen, könnyen egy felette vastag anomáliát húzhatnának, melynek következésében vagy a magyar nemest is ezentúl testi büntetések alá kellene vetni, vagy a nemtelent minden testi büntetéstől rögtön felmenteni, mert másképp miképp lehetne az egyformaságot elérni?

E plausibilisnek látszó vád elkerülésére itt azt ismétlem, hogy most elég a törvény előtti egyenlőség princípiumát felállítni s ennek útmutatása szerint tüstént egy oly fenyítő s policiai törvénykönyv készítéséhez fogni, melynek elsőbbike mindenkit az önkény üldözésitől megment, s ekképp minden becsületes embernek legbiztosb paizsa, a bűnös nemeseket ellenben vagy hosszabb és szorosb fogság, akár tüsténti kivégzés által némileg azon kínnak ekvivalensével sújtja, mellyel a még baromi sorban lévőt testi kínnal bünteti, midőn ezen utolsót is csak akkor degradálja végképp állattá, mikor benne minden becsület és nemes érzés már kihalt. A policiai törvénykönyv viszont egyenesen a közönséges mindennapi bátorságot eszközli azáltal, ha nem ítél és büntet is, hogy akárkinek is hatalmaskodásit megsemmisíti – paralizálja –, s a legelszántabb rendbontó féktelenségit a közönségre nézve ártatlanokká teszi.

Most – s mit akarjuk tagadni azt, ami semmi egyéb, mint a komédia titka, melyet ki-ki tud – a nemtelen sokszor minden

törvény ellenére, egyedül a nemesnek önkénye alatt izzad és szenved, s testéből a kíntúl majd-majd kiszakadó szavat, hacsak Isten s minden szentjei nem, más ugyan nemigen hallja; a nemes ellenben nemritkán akármily *excessus*okat kövessen is el, mégis minden törvény mellett büntetlen és épen búj ki; s ekképp meg is esik tán többször, mint gondolnók, hogy az ártatlanul vagy önkény által rettenetesen büntetett szolgai állásban találkozik azzal, kit a legnagyobb nyilvános megbántásért nem érte vagy érni nem akarta a törvény, s ki mindent lenéz.

Tudom, ily állításra egy rész felette neheztelni szokott, *quia veritas odium parit*, egy más rész pedig ily eseteknek felette ritka előfordulását vallja csak meg, s így azok veszedelmét koránt sem tartja nagynak, midőn végre a legnagyobb rész így okoskodik: „Tökéletesség nincs, s ez mindenütt megtörténik" – s ekképp hihetőleg csak felette csekély rész fog velem kezet és vallja meg, hogy az állítás igaz, s így segítni kell.

Már ami a megbántottakat illeti, ítéletem szerint nem felette ügyesen cselekesznek, ha nagy zajjal hirdetik felébredt s boszszonkodó érzelmöket, mert azáltal vagy azt vallják egyenesen meg, hogy ők személyesen vannak érintve, vagy hogy az önkény, igaztalanság s ebből származó szám nélküli becstelenség maszlaga az ő igazi elemök! *Sed de gustibus* etc.

Mi pedig azon ritka eseteket illeti, melyek a nemtelennek ártatlan vagy igazságon túli elnyomatását, a nemesnek ellenben büntetlen vagy korántsem eléggé büntetett hatalmaskodásit illeti: kész vagyok magam legelső azt mondani s ekképp azt ismétleni, amit eddigi munkámban több helyen mondottam, hogy a magyar becsületnek s férfiúi nemes tartásnak legbizonyosb jele s tanúja az, hogy oly mód nélkül tág körök közt, mint amilyenben a magyar nemesség foroghat, idomlag mégis oly ritka s kevés igaztalanság és szívtelenség adja elő magát és foglal helyt, mint éppen Hunniában. De nem abban van helyezve a dolog veleje, hogy ilyesek *ritkán történnek*, hanem hogy *büntetlen történhetnek*.

Ezen utolsónak iszonyú befolyását egész polgári létünkre nézve – merem állítni – eddig soha nem méltattuk eléggé figyelmünkre; s ím, ez oka, hogy fenyítő s policiai törvényink alig

vannak, ami okbúl megint a *nagy szám* bátorléte s ekképp megelégedése sem oly nagy és nem is lehet oly nagy, mint amilyen rájok nézve mint emberekre igen kívánatos, ránk nemesekre s kivált nagyobb birtokosakra nézve pedig felette hasznos lenne.

Igaz, hogy ilyesek másutt is történnek; de mily nyomorult ily szolgai argumentum, mely minden becsületes ember vérét legkeserűbben felingerleni kénytelen. Ha lábaikkal tapodják s úgyszólván ebeknek vetik is az Istennek oly külön színű nemzetségi a becsület, valódi nemes érzés és igazság érzelmét, az nem szolgálhat nekünk, magyaroknak, én legalább úgy hiszem, pirulást okozó bújósdi ajtócskául vagy azon mindenekfelett nemtelen ürügyül, hogy alacsonyságok közt mi is sorvadozhassunk. A kérdés az: ki van-e már annyira fejtve nálunk a törvény-kiszolgáltatási rend, hogy annak minden javítása csak *pium desiderium* s Utópiába való lehet? Mire a becsületes embernek az lesz felelete: hogy bizony még sokkal is lehet azon reszelgetni, intézgetni s javítni anélkül, hogy Utópia képe még azért előttünk feltűnjék, minek következésében nem az foly, hogy nálunk semmi javítás ne történjék, minthogy másutt is van több mint sok becstelenség, alacsonyság, mennybekiáltó vétek, hanem hogy alkotmányunkon a lehető legnagyobb javításokat esztendőről esztendőre, naprúl napra, órárúl órára eszközlenünk legszentebb kötelességünk, habár a világ minden nadrágtalani, kontyosai, bugyogósai, golyvásai sat. egymásnak véröket innák s csontjaikat rágnák is.

Egész irányzatom tehát nem oda megy, hogy a magyar nemes jussait csorbítsam, hanem éppen az ellenkezőre, ti. hogy annak jussait, azaz bátorlétét, legnemesb örömit s valódi szabadságát mód nélkül neveljem, ami nem egyéb, mint a legvalódibb haszon.

S itt világosan tűnik elő, hogy itt is, mint mindenütt, az, ami a legnemesb és -igazságosb, végképp s csak kis idő leforgása alatt mindig a legmegjutalmazottabb, ti. a leghasznosb is; minek következésében bizonyos, hogy minél jobban megbecsüli egy rend a másiknak igazait, annál biztosabban élhet minden rend saját igazainak csorbátlan s megtámadatlan körei közt is.

Minden ember szereti az igazságot, de a becstelen csak magá-

nak, a becsületes ellenben minden felebarátinak; s midőn a lélekismeretlen kész embertársát önkénye szerint ítélni s egyszerre alperes s bírói személyt játszani, irtózni fog ily tettől a lélekismeretes, s őszintén megvallani, hogy két felekezet közt csak egy harmadik lehet bíró vagy, ha egy harmadik nincs, egyedül az Isten.

A hatalmasb által büntetlen, sőt gúnyolva sértethetés és elnyomathatás elég a természet minden kecseit elkeseritni – s mint *Világ* című munkámban érintém „elég Damoklés kardja, habár nem szakad is le, a legnagyobb szerencsének kettétörésére"; Damoklés fejére sem szakadt le az soha, de mégis elég volt a *leszakadás lehetősége is* minden nyugtát eltemetni.

Az emberi élet úgysem egyéb, mint egy szünet nélküli megcsalt remények, kijátszott fáradozások s eldűlt munkálódások rövidebb vagy hosszabb lánca. A bizatlankodás, bátortalan lét mindenütt keseríti földi pályánkat, hanem ez emberi sorsunk, melyet elszánással tűrnünk kell, s azon okból tűrnünk is lehet, mert annak kellemetlen súlyát felettébb könnyítnünk hatalmunkban van; de ha polgári rendezkedésink által létünket még bizalmatlanabb- s bátortalanabbá tesszük, akkor valóban minmagunknak vagyunk legszívtelenebb ellenségi, kik saját kezeinkkel akasztjuk fejünk felibe gyenge lószőrrel a hegyes kétélű vasat.

Nemesi bátorlétünket tán éppen oly nagy mértékben tartá eddig köztünk fel a 'véletlen', mint akármi egyéb, erről legyünk meggyőződve; egyszersmind ne felejtsük, hogy mindig, de kivált mái napokban a véletlen ugyancsak gyenge alap, melynél az okos biztosbat keres, s mely ránk nézve semmi egyéb, mint azon támasz, melyen az erény s ártatlanság, akár a legelső palotában, akár a legutolsó kalibában fényledez is, méltó jutalmát, t.. a tökéletes bátorlétet s közmegbecsülést nyeri; a bűn és vétek viszont minden személyes tekintet nélkül egyiránt érzi a nemzet hozta törvény hatalmát – ami egyenesen a törvény előtti egyenlőség princípiumának elfogadása s mindenkinek a legtávolabb önkénytűli felszabadítása s kirekesztőleg csak igazságos, de tántoríthatlan törvény alá iktatása.

Azonban valamint emberek közt szentebb nincs, mint józan

törvények, ha ti. azok pontosan teljesíttetnek mindenki által: úgy alig van valami nevetségesb, mint oly törvény, melyet senki nem teljesíthet vagy általában nem teljesít. A törvény tehát magában bármily jó is, még semmi, ha annak csak az engedelmeskedik, ki éppen akar, s a kormánynak nem áll hatalmában szorítni is mindenkit a törvényteljesítésre.

És itt ágzik el azon kérdés: valjon miképp lehet a törvényhozó test parancsait a közönség által meg is becsültetni? Ha a végrehajtó hatalomnak nincs elég hatósága és szabad köre, holt portéka marad a törvény; ha pedig igenis sok hatósága s nagy szabad köre van, akkor megint a törvényhozó test süllyed le szükséges méltóságárúl!

S ím, ezen kormányzási legfontosb kérdésnek eddigi fejletlensége okozza, hogy legtöbb ország ezen két élesztő princípium iránytalan idomzata következésében vagy felette sok és részint jó, de holt törvényű, mert bennök a végrehajtó hatalom parányi; vagy szinte semmi törvényű, de mégis gyorsan forgolódó, mert nálok a végrehajtó hatalom nagy.

Mi, magyarok az első kategóriában állunk, s tán legmagasabban, mert hála az egeknek, hiszen törvényekben csakugyan nem szűkölködünk, s bizony némelyek felette jók is, pedig annyira, hogy valóban úgy látszik, mintha közboldogságunkra egyebet se kellene tennünk, mint törvénykönyvinkből a virágokat kiválogatnunk s azokat a többi rakásra gyűjtött csalány, vadóc, burjány s több efféle gyomnak tüze felett újólag ismét felszentelnünk, az executivát pedig *éppen annyi* hatalommal ruháznunk fel, mennyi kívántatik a törvények pontos, elmúlhatlan gyors végrehajtására, anélkül hogy legkisebb önkényi mag essék a törvények közé, mert akkor mindennek vége. Már e részben azt a *'hogyan-t s ne tovább-at'* kijelelni megint más dolog – mirűl annak idejében azonban egy próbajavaslatot ígérek, mely már úgyszólván kész. De most legyen elég egyenesen az effektus után elismernünk, hogy Sz. István idejétűl kezdve mai napig szinte egy törvényünk sincs, mely félremagyarázva, elfacsarva, elfelejtve ne volna vagy mindig szentül teljesíttetnék bé. Amit nem tagadhatni, mert a rendszerinti 24 óra, mely közt Isten segítségével mindennapi kenyerünket esszük, azt minden

pillanat és sokszor a leghangosb és -élesb szavak által bizonyítja, hogy a legdemokratikaibb alkotmányokban, melyeket eddig csak ismerünk, sem állott a parancsolók száma a szófogadókéihoz oly felette liberális proporcióban, mint nálunk, hol valóban számtalanul több a törvénycsikaró, -ficamító, -fejtő (!) vagy nem értő, de mégis hozó (!), mint az, ki a törvények valódi szellemét értené, s azok parancsát mindenütt s mindenkor szentül teljesíteni kész volna, ami a republicanusnak legnagyobb dicsősége _____ midőn _____.

Legnagyobb bajunk tehát az, hogy törvényünk elég van, de azok igazságos magyarázói s engedelmeskedői koránt sincsenek elegen. S ezt törvénykönyvünk legjobban tanúbizonyítja; mert egy megtartatlan törvény felett egy másik emelkedik, mely csak éppen azt mondja, de egy hajszálnyira sem teljesíttetik jobban; ami annak jele, hogy a törvényhozók sejdítik ugyan a hibát, mert tapogatnak utána, de vagy nem tudják, hogy ezer megtartatlan törvény nem erősb, mint egyetlenegy ily színű, s ekképp hasztalan az 1622:2-ik törvényre rakni az 1635:94 – 1647:154 – 1655:49 – 1659:1 – 1681:58 – 1715:14 – 1723:7 – 1790:13 – 1825:5-ik törvényt; vagy azon veszedelemtől félnek, ha az executivának hatalmát emelik, hogy azt semmi mód többé vissza nem tarthatják.

Ha pedig valaki kérdezné: „Valjon mi jobb a két rossz közt: oly országlás-e, hol hiányos a törvény, de mindent jól forgat az executiva, vagy az, hol a törvény jó, de az executiva hija miatt a törvény csak írva van?" – tán így felelnek: „Az első országlás rajza egy beteg testnek, melyet azonban orvosi gond látszólag egészségben tart, s mely mindaddig és tán igen jó erőben élhet el, míg arra egy felette ügyes gyógyász – mi azonban nagy ritkaság – szünetlenül vigyáz fel; a második országlás pedig egy oly test ábrázolatja, mely egészséges és jó alkotmányú, azonban heverés, rossz táplálás s néhai korhelység és ittasság által úgyannyira elbágyadt s -halványult, hogy erőt senki nem tesz róla fel, s az első, habár hitványabb test is, minden összeütközésben meggyőzné ezen sokkal erősb s jobb alkotásút, mely végképp, ha jobban nem ügyel a természet törvényire, ti. soha nem mozdul, szinte kilenc részeitől továbbá is el akarja tagadni a világot

s mind lelki, mind testi jobb táplálékot, s nem fékzi meg önkényi- s betyárságinak igazságtalan rakoncátlanságit, úgy rogyik össze vagy inkább úgy alszik el, mint minden, ami az örök természet s igazság útjából kitér.

Ezen utolsó rajz, úgy hiszem, némileg Magyarországra is alkalmazható; s ha úgy van, ne bitangoljuk, a magyarok Istenéért! hazánk erős alkotását azáltal, hogy törvényink jobbára csak alszanak, s inkább csak az él híven szerintök, kinek semmi törvény sem kell, ti. a jó s becsületes ember. Ha pedig felálland az említett öt törvény is, mint a magyar alkotmánnyal éppen nem összeütköző, sőt annak valódi belső szellemébűl kifejtett javítás, akkor szükségképp foly az is, hogy a nemtelennek csonkítatlan igazaira sikerrel s önmegelégedésére felvigyázzon egy

TÖRVÉNYES PÁRTVÉD

„Hiszen a nemtelennek úgyis van törvényes pártvédje; mert a polgárság magamagát constituálja, a szántóvető képviselője pedig a vármegyei fiskális" – így fog szólni sok; mire én viszont így: 'Annál jobb, ha van, ami csak annak tanúja, hogy eleink igen átlátták, mily szükséges a teher és kedvezés mellé az előpártvéd is, nehogy a keserű mind súlyosb, az édes pedig mind könnyűbb legyen.'

Az egész kérdés tehát nem abban áll, hogy valami szokatlan és új alkottassék; hanem hogy a dolog veleje változatlan formában maradjon, s csak a formán tétessék némi javítás.

Számtalan óriási reformátor, ki rögtön a legcivilizáltabb nemzetek kaptájára akarná vonni az egész emberiséget, s a töröknek s bolgárnak szintúgy, valamint az angolnak s amerikainak, sajtószabadságot, juryt, kamarákat s miniszteri responsabilitást kívánna adni, a magyar szántóvetőnek mostani képviseletét, ti. hogy őtet egy nemesember reprezentálja, Lafontainenek némi igen helyes és Fáy Andrásnak – ítéletem szerint – némi még sokkal helyesb meséivel hasonlítja össze, hol mint tudjuk, nemritkán a húsevő viseli a fűevő képét. S mennyire lehet azon esetet, hogy a *nemes* reprezentálja a nemtelent, ily mesék-

hez némi igazsággal hasonlítni, azt itt nem vizsgálom; hanem arra szorítom kereken s minden előzmény nélkül meggyőződésemet, hogy a magyar szántóvetői képviselet formájának nem az a baja, hogy *őtet a nemes reprezentálja*, hanem hogy *nem ő maga választja képviselőjét*.

Ebben fekszik mind a nemesre, mind a nemtelenre nézve a kár.

Ezen utolsót sokan szofizmának fogják állítni, tudom, s nem egyéb okból, hanem csak azért, mert tán sejdítlen vagy sejtve is, mindig ön személyes hasznokat szokták az egész rend használával összekeverni. Ilyesek ezen javítást felette veszélyesnek, ti. magokra nézve igen alkalmatlannak tartanák; mert hiszen most – s nem akarok senkit sérteni, de ki kell mondanom – országunk számos vidékin vagy mindig hallgat a megyei fiscus, ha szól a hatalmas földesúr, bármily nagyon rimánkodjék is a szántóvető; vagy férfiasan szól, de új választáskor csuda, ha ki nem marad. S ez természetesen soknak igen kellemes és hasznos; de valjon kinek? Annak, ki sötétben szeret bujkálni s másoknak minden alkalmatlansága nélkül alkalmatlankodni.

Minden pörben, az emberi jussokat tekintve, azt hiszem legelsőnek, hogy saját ügyvédjét válassza mindenki; s ezen igazából valakit kirekesztni akarni a legméltatlanabb igaztalanság. Ezt köztünk tán senki se veszi kérdésbe; amit azért szabad feltennem, mert a szántóvető bizonyos esetekben akárkit valósággal választ is ügyvédül! De mily kevés tekintete s ekképp mily kevés sikere van ily pártvédnek ahhoz képest, mellyel az bírna, kit egy egész megyének *nemtelen* s adózó közönsége választna, s k- a hazai törvények által szankcionálva volna is?

„Hiszen éppen ebben áll a nemesi státusra nézve a veszedelem, hogy egy ily pártvédnek igen sok tekintete s mód nélkül is nagy sikere lehetne." – Mire én azt jegyzem meg: bizonyosan igen nagy veszedelem, de csak azokra, kik mások jussait akarják sajtatlan áthágni, s azt végveszélynek s tökéletes elromlásnak tartják, ha saját önkénykedésikre zabolát sejdítnek s látnak rakatni; de nem úgy az igazságszerető földesurakra, kik inkább fogják tűrni azon alkalmatlanságot, mely rájok ily törvénymódosítások által háramolhatnék, minthogy most sokszor így

kénytelenek fohászkodni az egekbe: „Uram Isten, valjon hogy vannak szegény jobbágyim!"

„S miért laknak külföldön, miért utaznak, miért nincsenek jószágikon, tudnák akkor mindazt sat." Ily már annyiszor hangzott kongás fog erre hallatni. De valjon az, ki hivatalban vagy orvosi kezek közt van, tehet-e mindig, amit akar? Vagy nincs-e olyan is a honban, ki bármily független legyen is, számosb urodalmakat bír, s ekképp akármily jóakaratú lenne is, mégse lakhat A., B., C., D., E., F., G., H. sat. az országnak tán távol s különféle részein fekvő urodalmiban, mert személye csak egy, amiről nem tehet, s így szükségképp mindenütt csak kevés ideig maradhat, s mindent csak átrepülve s távolról láthat. S végképp mily nevetséges *praetensio* részint a bölcs, részint a constitutionalis ember ítélete előtt gyarló embertől általányosan véve oly csudákat kívánni, melyek a legbizonyosb kanonizációra vezetnének *unanimiter* ti. azt kívánni, hogy valaki az élet minden kellemeiről mondjon le, s idehaza élte fogytáig úriszéki *praesidium*ot igazságos lélekkel vigyen sat., ami felette szép volna, de melynek kívánata valóban nem egyéb, mint egy lágy szívű s puha koponyájú *pium desiderium*, önmisztifikáció, vagy ami leghihetőbb, egy résznek a másik szemeiben szálkát s magáéban még gerendát sem látása. A constitutionalista viszont kacagva hallja azon nyomorult metódust, mely szerint sok azáltal akarja előmozdítni a közszabadságot, nem hogy mindenki természeti szabadságának egy részét a társasági szabadság elnyerése végett áldozza fel, ami helyesnél helyesb volna, hanem hogy annyira mondjon le minden szenvedelmiről, legsürgetőbb életmentességiről, immunitásiról, hogy végre még a koldusnál függőbb, egy bizonyos tájék levegőjét s egy bizonyos folyó vagy kút vizét legyen kénytelen színi és inni, s oly orvosi gond hijával, melyben bízik, élte fogytáig sorvadozni, miből az sül ki, hogy volna csak sikere az ily antifilozófiai ábrándozók teóriáinak, csupa szabadságkeresésében az ember végre legnagyobb rabbá válna.

Nem ily gyáva s felhőkben nyargaló spekulációk, melyekkel csak azok szoktak fejtörve vesződni, kiknek birtokok nincs vagy kik természeti hajlandóságok szerint vagy tán más okokból

mindig otthon szeretnek vagy tán kénytelenek ülni – nem ily éretlen teóriák, mondom, vetik a szántovető bátorlétének s ekképp nagyobb megelégedésének igazi talpkövét; hanem az, hogy ő egyenlő bátorságban s nyugalomban élhesse napjait, földesura akár jó, akár rossz, akár eszes, akár esztelen, akár mindig otthon ülő, akár mindig odakünn kószáló legyen is. S ezt sikeresen s illúzió nélkül csak úgy érhetni el, ha a szántovető ezentúl maga választja törvényes pártvédjét.

Tudom, mindez ellen ezernyi bújósdi ajtó áll nyitva, melyeken az igazságtalanok serege mindig *plausibiliter* ki-ki s át-át szokott surranni.

„Nem mond az le az élet minden kellemeiről, s egy cseppet sem áldozza fel magát, ki Hunnia határi közt üti fel lakhelyét." Így okoskodik sok. Amiben én tökéletesen kezet fogok; mert azt hiszem: nincs és nem lehet a lelkes embernek sehol is nagyobb kelleme, mint ha hona javának szenteli napjait, akár örök jég fagyassza, akár a nap leghőbb sugári süssék is azt, mert „megérdemlett honkoszorú nélkül meddő telek a rövid élet". V[irág]. De ez néhány kevéssel tán csak mi saját vélekedésünk, kedves olvasó; s éppen azért, hogy ezen érzésünk becsben tartassék, tiszteljük akárki vélekedését is. Legyünk igazságosak, hogy mi is férfiúi öntudattal s elszánással, nemcsak az ismért horatiusi *tenax*, hanem *justus* ember méltóságával és súlyával is szolgálhassuk a hazát; minek következésében többek közt minden idegen hatalomtúl menten és szabadon fogjuk mindig választni országgyűlésinkre küldendő követinket; hanem hogy ezen szép jussunkat nyugodtabb lélekismérettel, bátrabban s több hihetőséggel tarthassuk is fenn, arra is rá fogunk állani, hogy a szántovető is minden hatalmunktúl menten és szabadon válassza ismét az ő vármegyei képviselőjét, s ha ezt nem teljesítendjük, akkor az isteni szót, *'quod tibi fieri non vis, alteri ne faceris'*, mely annyiszor volt fogaink közt, bizony csak úgy mondtuk el, mint a varjú szokta némi rátanított szavait elkárogni, s ezt halhatatlan embernek halhatatlan felebarátja ellen büntetlenül tenni lehetetlen.

„Nincs még a szántovetőben elég bélátás, magának oly embert választni, ki igazi hasznát előmozdítni s eszközleni is tud-

ná." Így fog ítélni sok. Amit én szűklelkű szofizmának tartok, minthogy nincs oly buta nép, ki meg ne tudná különböztetni barátját ellenségétől s a gyávát a hatalmastól, amit a régi közmondás: *„vox populi vox Dei"* igen bizonyít; ámde tegyük fel, hogy nem választ magának alkalmas embert, mi lesz következése? Hogy három esztendőre választotta csak, s minekutána ily pártvéd ítéletet nem hoz, s így veszedelmes hatalma se nagy, három esztendő leforgása alatt a szántóvetői közönség szemei annyira felnyílnak, hogy minden bizonnyal – s ezt a tapasztalás nyilván mutatja – ezentúl mindig azon emberre fog egyesülni *votum*a, ki legsikeresben védheti s védendi is igazait. És ha mi azt mondjuk: „Nincs a szántóvetőnek ilyeshez még bélátása" – ámbár velünk nevekedett kilencszáz év óta: nem vagyunk-e az örök igazságnak soha ki nem játszható törvényei szerint viszont azon veszélynek kitéve, hogy egy magasb hatalom hozzánk is ekképp szóljon vagy inkább velünk így cselekedjék: 'Midőn a *sanior pars* döntött még el szinte mindent, akkor szabad lehetett (!!!) a követi választás; de most, minekutána mindenbe belékottyan mindenki, akár tudja, mirűl van a szó, akár nem – most már oly ügyességgel kell vinni a dolgot, hogy az választassék követül, ki az egésznek legsikeresebben is szolgálhat.' S ha B. azt mondja: „én igenis jól értem, nekem mi hasznos, mi káros, s azért nem is engedem, hogy valaki választásimba elegyedjék, hanem C. nem tudja mindezt, s ekképp kötelességem érette választanom" – a *talio* törvénye szerint nem foly-e megint az, hogy A. is azt fogja tán mondani: „én *infallibilis* vagyok, s azért kényem szerint teszek, B.-nek pedig nem engedhetem, hogy ő éretlen szabadsági szofizmái közt elvesszen, s ekképp jóllétére, valóságos szerencséjére (!) kínszerítni fogom". Minek morálja az, hogy B. mindaddig nem fog igen erősen ülni jussaiban, míg C.-nek jussait csak mindig ő akarja fejtegetni; s ekképp B.-nek haszna és szerencséje mindaddig nemigen biztos alapon fog nyugodni, míg C.-nek haszna és szerencséje csak önkényi légben lebeg.

„Minderrűl nem lehet szó, mert a *pacta conventa*, a *ius* etc." 'Ez mind igaz; de viszont a hatalom!' „Ennek nem kellene soha is történni." Ez is igaz. De mennyi nem történik a világon, ami-

nek nem kellene megtörténni! S mily szegény vigasztalás az – a tiszta morális és metafizikai dolgokat kivéve –, ha valaki csak ilyformán vigasztalja magát: „Elvették ugyan mindenemet, de nem volt jussok hozzá; kidobtak bizony házamból, de azt tenni nem volt igazok; tönkretettek mindenestől, de ez törvénytelenség volt sat." Zénón s más kevesek tán mindent nevetve s örülve fognak tűrni, de a nagyobb résznek ugyancsak sovány kompenzáció, ha vesztett bútorért, házért, szóval mindenért csak a princípium csorbátlan fenntartásával vigasztalhatja magát.

Ha valaki szabad akar lenni önkénytől s maga választni pártvédét – amit igazságosan senkitől sem tagadhatni meg –, akkor arra is rá kell állania, hogy senki se függjön az ő saját önkényétől is, s neki legyen legkisebb befolyása viszont annak választásában, kit megint valaki más választ pártvédül. S ez ellen Isten előtt, úgy hiszem, igazságos embernek kifogása nem lehet. Ami pedig egy résznek ily férfiúi szabad cselekvésmódra megérettségét, ti. hogy már tud némileg magáról is gondoskodni – a másik résznek ellenben éretlenségét illeti, melynek következésében mindenben még dajka kell nékie – ítéletem szerint azon almafára emlékeztet, melynek egy törzsökből felemelkedő ágain kilencszáz esztendő óta függ temérdek alma, s ezeknek egy része mindig azt mondván a nagyobb számhoz: „Ti még nem vagytok érettek" – ezen utolsók végképp azt felelhetnék tán: „Ti pedig már rothadtak vagytok, és így – sat. sat." *Sapienti pauca!*

Megengedem azt is, hogy nem 3, de 48 esztendő fog kívántatni, míg némi megyének adófizető közönsége derék pártvédet fog választani, sőt azt is meg akarom engedni, hogy sohasem fog választani magának arra termett embert; hanem mindez javaslatomat egy cseppet sem gyengíti; mert nem abban áll a dolog veleje, hogy *jó pártvédet válasszon* a szántovető, hanem hogy azt *maga válassza*, azaz hogy azon kárt, mely egy hiábavaló pártvéd által háramolhatik tán rá, csak *magának s ne másnak* tulajdoníthassa! S itt fekszik a dolog veleje, mert magát senki se tartja oly bűnösnek, mint mást, és ekképp ki-ki sokkal könnyebben és szívesebben megbocsát magának, mint másnak, ami okból, ha valaki magamagának legnagyobb kárt tesz is, so-

ha nem fejlődik ki annyi bosszú – ami országokra nézve a legerősb méreg –, mint mikor egy rész a másiknak csak legkisebb alkalmatlanságot okoz is. Például: ha valaki egy másiktól egy könnyű ütést kap, valjon nem fog-e haragja felzúdulni, s nem fogja-e bevádolni vagy magának venni elégtételt? Ha pedig ezt semmi mód nem nyerhet, nem marad-e keblében bizonyos tövis, mely fájdalmasan sértendi, valahányszor ütője jut eszébe? Ki hallotta ellenben valaha, hogy valaki beárulta legyen magát, mert, teszem, részegségében vagy ügyetlensége által egy szemét lökte ki? S ki volt, ki ily valóban igen érzékeny megbántásért magát bezáratta, vagy magán – csapatott volna? Nincs példa, mert magának az ember mindent s még a legérzékenyebb megsértést is megbocsát, midőn másnak nemcsak a legkisebb megbántását, de sokszor a megbántás gyanúját, sőt némelykor legjobb akaratját sem bocsátja meg.

Így van a pártvéddel! Az önválasztottnak mindent megbocsátunk, a ránk tolottnak semmit! S midőn én mások érzelmit s kívánatit legigazságosabban hiszem magaméi után kitapogathatni, szívemből kívánom, hogy mindenki magamagának választhassa szószólóját; mert én egyenesen megvallom, hogy akármi zavarba jöjjek is – ámbár számtalan hasonlíthatlanul mélyebb bélátású, mint én, s tán sok jobban is tudja hasznomat, mint magam –, azért e részben mégiscsak saját kis belátásomba fogok inkább bízni, mint máséba, s ekképp mindig azt kívánni, hogy pártvédem választásánál, akár a megyei választáskor, akár országgyűlésre, akár személyem és sajátom védelmére, senki se folyjon bé az elsőkre, mint én s azok, kiknek törvényes jussok van hozzá, az utolsóra pedig csak kirekesztőleg magam. És érzem, hogy korántsem bosszonkodnám annyira, ha önválasztási pártvédem akármily bajba keverne is, mint ha a rám parancsolt véd némi kegyelmeket is volna képes érettem kirimánykodni. S ily érzéssel mindenki több vagy kisebb mértékben, de bizonyosan bír; melyet ha nem a nemesb érzelem súgtában is, legalább az ész tanácsában becsültetni javaslok, mert végképp csak oly rőffel fognak nekünk is mérni, mint amilyennel mi mérünk másoknak!

Hogy eddig a dolog, mint állott, jó lehetett, nem vizsgálom,

sőt megengedem; hanem valamint van idő, midőn a természet jussai szerint a gyermek felszabadul szülei hatalmok alul, s egy önálló férfinak atyja köteles némi jussokat neki átengedni, s felette sok zavar támadna, ha egy negyven-, ötvenesztendős ember, vagyis inkább fiú mindenben atyjának jó kedve s önkénye alá lenne vetve: úgy, azt hiszem, kilencszáz esztendő leforgása alatt csakugyan annyira megérhetett s meg is ért már a magyar szántóvető, hogy pártvédjének választása tökéletesen tulajdon belátására s akaratjára bízathatik minden veszély nélkül. Ha ügyetlenül választ, meg fogja magának bocsátni, s jobbat választ; vagy ha még ügyetlenebbül választ, magának ismét megbocsátni s úgy tovább; mely szép moderáció, mert az emberi természet legmélyebb tulajdonin alapul, minden panasznak legbizonyosb orvosszere s minden felingerlésnek legbiztosb óvadéka – *praeservativuma.*

Most a természet elleni *usus,* a *talió*nak szívünkre nem eléggé vehető, de bizonyos bosszúján felül – melyet érteni lehet inkább, mint kifejtegetni, még másféle okvetetlen anomáliákat is szül. A becsületes és gyengéd érzésű földesúr sokszor nem tudja úriszékeken, mitévő legyen, mikor – ami annyiszor történik – jobbágyinak kívánságival legközelebb haszna jön összeütközésben; s ekképp – mert közte és a szántóvető közt oly bíró, kiben ezen utolsó tökéletesen bíznék, nincsen – magát nemritkán oly mostoha ítélethozásra elhatározni kénytelen, nehogy az öntudat kristálya még csak távolrúli homálytúl is szeplősíttessék, melyet a legigazságtalanabbul kemény bíró sem mondott volna ki.

S ha őszintén meg akarjuk vallani, miért veszik a felsőbb *diksztérium*ok, mint p. o. a kancellária, a helytartótanács, annyiszor s tán minden idomzaton túl – mi okból elég panasz hallatik is – a földbirtokos ellen a szántóvető pártját: nem fogjuk tagadhatni, vagy legalább hinnünk kell, hogy az egyéb okokon túl tán azért is történik, mivel általányosan mindig a szántóvető szokta húzni a rövidebb szalmát, s ekképp általányosan inkább a szántóvetőnek kell fogni pártját. Ami ellen igazságos panaszunk nem lehet, mert csak úgy tesznek velünk, mint mi másokkal!

S ím, itt igen szembetűnőleg látszik, mily okvetetlenül szül végre az önkény mindig önkényt.

Sokan, tudom, azt fogják erre megjegyezni, hogy a megyék nemritkán felette nagyon pártolják a szántóvetőt hatalmas földesura ellen; de erre csak azt felelem: igenis mód nélkül sokszor történik ez, ami felette dicséretes; hanem viszont azt bátorkodom kérdezni: mindig csak az igazság szeretetéért történik-e ez vagy néha nem azon irigy indulatosság súgtában-e, mellyel *némi* kommunitások *némi* nagybirtokosak ellen viseltetnek?

S hát a nem becsületes s nem gyengéd érzésű földesurak miképp bánhatnak s miképp is bánnak jobbágyikkal? Írjak-e itt *fel* vagy inkább naplókönyveimből *le* némi kis anekdotát? Ezt csak felszólításra fogom tenni, ha az ti. oly helyről jő, mely megérdemli a feleletet, azonban addig is magamat akarom citálni a legártatlanabb és a honban mindennapi s minden órai esetben. Nemritkán változásokat kívántam tenni s tettem is jószágimban. Házhely- és földcserére volt szükség.

Én: 'De nem fogják-e sajnálni jobbágyim régi földeiket?'

Tiszttartó: „Egy cseppet sem, méltóságos úr, hiszen adunk nekik jobbakat."

Én – a jobbágyokhoz –: 'Barátim, nékem földeitekre szükségem van' sat.

Jobbágyok: „Már mondta a tens tiszttartó úr... Legyen nagysága szegény fiainak atyja..."

Én: 'Nem foglak benneteket soha is elhagyni' sat.

S ím, kész volt a mennyei szabad egyezés!!!

De hát miért nem szóltak jobbágyim? – így tudakoztam később, midőn megtudtam, hogy abból vetettem őket ki, ami nékem *előítélet nélkül* sovány földnek s rongyos szalmafedélnek látszott, ami azonban az ő szemökben – mert ott élték napjaik édeni idejét – paradicsom volt! S abból én hajtottam őket ki! De miért nem szólottak? Mert engem ritkán láttak, minthogy körülállásim a sokszori velök lakást nem engedék, a tiszttartó pedig minden esztendőben 365 nap volt rajtok; s ekképp a probabilis – mert azt se tudták bizonyosan – *gratia* úgy állott rájok nézve a lehető, sőt hihető *disgratiá*hoz, mint 14 nap 365 naphoz; s így a *hallgatás* tán a legjózanabb volt!

S most, midőn azt állítom, hogy sokszor a földesúr legjobb akarattal sem tudhatja meg, jobbágyinak legbelsejökben mi baj, mi bú, mi szomorúság van – s az egy hidegvérű igazságtalan vámpír, ki azt hiszi: bennök semmi érzés nincs – Istenhez kiáltok: „Világosítsa fel a közbátorság s kisded honfi utóink kedviért a magyarnak azon részét, mely törvényeket hoz, s bírja arra, hogy a most említett két felekezet közti igazok kiszolgáltatásának bázisa se véletlen, se irgalom, se indulatosság többé ne legyen, hanem *egyedül igazság*."

Ne büntesse ezentúl a *scrupulosus* földesúr magamagát, s ne favorizálja sem a kancellária, sem a helytartótanács a szántóvetőt szoros igazságon túl, a nemesi közönségek pedig ne ostorozzák a *szegény gazdag urakat*, kik úgyis, ha nem elegendőleg bár, de bizony szépen vannak a közmegvetés által flagellálva már; s a mindent merészlő földesurak végre ne *vámpírkodhassanak* büntetlen, de védje a szántóvetőt az, kit magamagának választ. S mindnyájan, a rosszakat kivéve, valóban meg leszünk elégedve! Cserélni, a legalkalmasb, sőt a legjobb földeket magunkévá tenni sat. ezentúl is fogunk, csakhogy az egyezés valóban mind a két részről szabad s nem a szabad egyezésnek szatírája leszen.

Fentebb azt tettem fel: a szántóvető legügyetlenebbül fog választani; s úgy hiszem, némileg megmutattam, mennyire a helyszűke engedé, hogy mindemellett mégis megelégültebb lend, mint ma, mert lehető kárát magának s nem másnak fogja tulajdoníthatni. De most egyenesen azt bátorkodom állítani, hogy csak egy kis idő leforgása alatt oly pártvédeket választand, kiknek helyzetök és személyes tulajdonok még nagyobb súlyt adhat s ekképp adand is törvényes hivatalaiknak. Fog eleinte és számosb megye házsártos s nagyszájú prókátorokat választni, nem kétlem; de csak szaporán átlátandja majd a józanabb rész, mely igen érti mai időkben valódi hasznát, hogy ily véd csudákat igér s bajt okoz, sokat beszél, de keveset tesz, mód nélkül sokba kerül, s nem hasznot, hanem kárt hajt; s ím, ezen túl fog kezdődni – amit régibb országok évrajza jósol, minthogy ugyanazon oknak ugyanazon következései szoktak lenni – egy oly időszak, mely minden becsületes és békeszerető embernek csak kedvesnél kedvesb lehet, ti. a nemtelenek nemeseket fog-

nak önként választni pártvédül! Eleinte tán félve, mert nem tudhatják, felvállalnak-e ők ily nehéz tisztet, minthogy nem oly nemeseket értek, kiknek se tudományi, se pedig erényi tekintetök nincs, hanem kik egyiránt vannak mind haza, mind fejedelem előtt tiszteletben; de később teljes bátorsággal, mert sok nemes, tudom, inkább abban fogja lelkének megkívántató táplálékát találni, ha fáradva és munkálva ő lehet oly számos házi bátorlétnek és szerencsének szerzője, habár az érette háladattal dobogó szívek szalma- s nádfedél alatt laknak is, mint ha egy roppant palotában mindenki hajlongna reggeltől estig személye előtt.

S valjon ezen törvénymódosításnak nem volna-e ekképp áldott befolyása a nemességre is? Azt hiszem: semminek tán nagyobb!

Minden emberben van némi pezsgőség, tán a magyarban szintannyi, ha nem több, mint a világ akármily nemzeteiben is. Ezen életi szikra vagy dönt s ront, vagy állít és csudákat művel, ha van tág és dicső mezeje, vagy, ha szabad köre nincs, elfajulva kisded tárgyak körül bibelősdik, s dísztelen harcolások s betyárkodások közt elenyészik, s az országlás csak akkor érti valóban legközelebbrűli mint legtartósb hasznát, ha e szent tűznek lehető legtöbb kifejlését józanul eszközli s azt bölcsen használja; mert ez nyer csatákat, ez ví diadalmasan ki háborúkat, ez hoz nemes elszánást a tanácskozásba, ez önt férfiúi állhatatosságot a polgári életbe – s valjon mi volna az, ami ezen szent tűz kifejtését jobban eszközölhetné, mint mikor a független erénynek, kicsinosult tudománynak és férfiúi elszánásnak egészen új mező nyittatik?

Ha egy megyének ilyféle praxis által már jobban kifejlett lakosai közlélekkel s közakarattal mind egyre mutatnának: „Ím, ez, kinek eszében és szívében bízunk" – nem volna-e az legalábbis oly nagy jutalom, mint mikor sok kéregetés s előszobai várakozás után titulusunk tán egy kissé hosszabbodik? S nem volna-e azon sok pezsgőség s életszikra, mely most sokszor kirekesztőleg palacktörésre, színházi zajgásra s egyéb ily dicsőségekre nemcsak hasztalan, de kárral, sőt valódi szégyenünkre párolg el, nemes életélésre, valódi ismeretek s közjóhír szerzés-

re fordítva? S nem volna-e köztünk sok, ki midőn ma úgyszólván hiába eszi a kenyeret, akkor számtalant segítne jobb kenyérre? Ma is tehetni felette sok jót mind tisztviselésben, mind privát életben, s ekképp a köztiszteletben igen nagy mértékben részesülhetni, nem tagadom; de a valódi, nem mesterkélt megbecsülésnek egészen egy új láthatárt nyitni szám nélküli nyereség! Kivált oly honban, hol annyian vannak, kik inkább volnának hajlandók – mint én ismérem a magyart – *országi szolgálat által* szolgálni a *kormányt*, mintsem *kormányi szolgálat által a hazát*, ami tán szinte egyre megy, de ízléstől függ, mely azonban honosimban bizonyosan *praevalens;* mert valamint a magyar katona sem szereti a szoros rendet, s inkább önereibe bízik – ami egyébiránt katonában nagy hiba –, úgy inkább hajlandó a magyar nemes független létben szolgálni a hont és királyt, ami polgárban viszont valóban megbocsátható, sőt tán a legnagyobb erény!

Mily önbecsülést szült a valahai Rómában a *tribunus plebis* tisztje, ki nem tudja azt? S mily serkentés lehete az komoly férfiúi öntartásra ezreknek, mikor C[aius] Gracchus huszonhat esztendős korában azzá lett; ki kételkedik megint ezen? S midőn hasonló ok hasonló effektust szokott szülni, ki kételkedhetik azon is, hogy nálunk szintúgy a legnemesb érzelmeket ébresztendi fel a pártvédi tiszt; s az egész kérdés csak az lesz: valjon kinek volt hasznosb, nemesembernek-e vagy szántóvetőknek, hogy a vármegye fiskálisát ezen utolsók választák? A szántóvető ezennel kilép az önkény hervasztó határjából, a nemesi ifjúságban pedig azon lehetőség: igazi érdem által, önerővel e nelkedhetni a legédesb megbecsültetés polcára, egy oly nevezetes epochát alkotna, mely nemzeti történetinkben a legdicsőbb betűkkel volna örökleg feljegyezve. Ha néha-néha csak egy választatnék is egyhangúan ily tisztre, ki még éltének tavaszát éli, az oly hathatós fordulást tenne a hon fiatal reményire, hogy abból a legdicsőbb következéseknek okvetetlenül kellene folyni, s el volna érve azon nagy cél: „a hazai felekezetek két legdivergensebbének lassanként egy testbe forrasztása, mely most ha ketté nem pattan, csuda".

S a kormány mily férfiakat használhatna honboldogító fára-

dozásiban, ha olyanokra vetné figyelmét, kik ily tisztet viseltek már vagy most is viselnek közönségesen megtisztelve, s ekképp nemcsak az ész és szív tulajdonit, de a közbizodalmat is bírják?

Az egész végre vesztene vagy nyerne-e? – kérdem őszintén, ha a nagyobb rész meg volna nyugtatva, a kisebb rész pedig a férfiúi erények minden ágazatiban hív eljárásra lehető leghatalmasb lelki inger, ti. a honfiak őszinte megbecsülése által lenne ösztönözve? Feleljünk erre nem bölcsőből kísérő előítéletink súgtában, de természeti fásulatlan eszünk s belátásunk szerint, melynél hívebb kalauzunk nincs.

„Ily kedvezést a szántovető nem is kíván" – számtalanszor hallottam ezen szentenciát, s elhiszem; hanem éppen azért – s kérem, erre vigyázzunk –, mert keblében igen sokat kíván, s ha lesz ereje, *impetuose* fog is kívánni, de nem tudja, tulajdonképp mit kíván, s neki mit *szabad kívánni*, éppen azért mind rája, mind ránk s így a hazai béke- s boldogságra nézve legszentebb kötelességünk, hogy kívánatinak mi adjunk irányt, mi tűzzünk célt, s mi igazítsuk s rendezzük el mindazon vágyait, melyek csak újabb időben oly szomorú gyászba boríták honunk több vidékit, s melyek igen mutatják, hogy számosb valóban mennybekiáltó visszaélések következésében vagy akármi okból is, annyira felduzzadt némi szántovetők kebleiben a túlcsapongó kívánatok árja, hogy az kétségkívül s bizonyosan *tulajdon legnagyobb kárára előbb-utóbb kirontand*, ha ti. ezen fermentációi szeszt elfojtni törekedünk benne – ami természet elleni s ekképp sikeretlen munka – ahelyett, ami okosb s így minden résznek hasznosb volna, hogy nyugtalan s, megengedem, maga se tudja, mi utáni esengésit azáltal szüntetjük meg, hogy létét önkény alúl kimentjük, s azt kirekesztőleg a törvények, és *nota bene* a maga választott védje által pártolt törvények alá iktatjuk; vagy más szavakkal: ha levesszük róla azon súlyt, melyet önkény szül – s fermentációt okoz!

Mindezek után azt hiszem: e most fejtegetés alatt lévő törvény elfogadásában sok velem kezet fogand; már a nagyobb rész-e, azt, őszintén megvallom, ámbár idővel remélem, most még nem hiszem, s nem azon okból, mert a dolog józansága nem áll, hanem mert nemcsak a sötétben bujkálni s önkényked-

ni szeretők, de még a *legbecsületesb emberek is* ellenzik az ily törvényi javításokat.

A sötétes önkényesek – ámbár annyi évekig tartják dicsőbb felemelkedéstűl vissza a magyart – mostani időkben már jobbadán elveszték bálványi tekintetöket s ekképp bűbájos erejöket. Nem is félek azért ezentúl zsibbasztó hatalmoktúl, mert bilincseiket, melyeket előítélet s tudatlanság koholt, s önkény és vad indulatosság rakott, bizonyosan diadalmasan kettétörendi a 19-ik századi magyar; de azon becsületesek, fájdalommal mondom, rántják a közönséget ily javításoktúl leghathatósabban vissza, mert vakon hisz nekiek a sokaság, kik saját keblökbe tekintvén, az egész világot magok szerint ítélik, s p. o. a most kérdésben forgó választási mód javítását azért ellenzik, mert lélekismeretök nyugodt, s tökéletesen mentek és tiszták a legkisebb igaztalanság gyanújának szeplőitűl is, s így ily módosításokat szükségtelen-, sőt feleslegeknek tartanak. Ily érdemes emberek – s bár az egész közönség ilyesekből állana – éppen úgy szegzik sejdítlen s ekképp legkisebb szemrehányást sem érdemlőleg s azért oly nagy kárral a törvényi javítások ellen, mert nincs képviselési szisztémára nézve rendszerint nagyobb veszedelem, habár direkte nem is, de indirekte, mint egy atyai fejdelem; bár ez mily különösnek látszassék is.

De nézzük a múltat, s azt fogjuk tapasztalni, hogy az atyai uralkodás rendszerint elaltatá a nemzeteket, s ezek a reakció törvényei szerint a húsz-, harminc-, ötvenévi csendes s idomés irányilag kellemes létet több századi szolgaság nyomorúságival fizették meg. Ezt nem cáfolhatja meg senki, mert élő faktum; ez az, ami a képviselési szisztéma kitalálásának egyedüli fő oka, mert az emberiség átlátta, hogy Marcus Aurelius után egy Commodus jöhet, bölcs Salamon után Roboám vasvesszővel álla elő; s ekképp, habár sok idővesztéssel s alkalmatlansággal van is összekapcsolva, mégis tanácsos és szükséges egy kissé személyesen látni a dolgok után. S ha ez áll, amit mostani világban, úgy hiszem, már senki sem mer tagadni, már akkor tán azt sem ellenezhetni józanul s igazságosan, hogy viszont a szántóvető is nézzen azáltal egy kissé megint maga dolga után, hogy ő választhassa szabadon védjét; minek igazsága akkor fog tűnni

legvilágosabban szembe, ha emlékezetünkbe hozandjuk, hogy valamint királyi székekben Traianusok, Antoninusok etc. de viszont Caracallák, Nérók sat. is ültek: úgy vannak tagadhatlan felette jó, tiszta lelkű földesurak, de számtalan Nérócskák, Caracallácskák is, kik ha több rosszat nem tesznek is, mint amit végbevisznek, csak azért nem teszik, mert hozzá elég erejök s tehetségök nincs.

Szép és felette józan volt, midőn Ábrahám egykor így szólt Lóthoz: „ha te jobbra, én balra indulok sat." és Jákob Ézsauhoz: „ha te Seir felé, én Suchótba megyek"; s megengedem, hogy a valahai pátriárkai létnek sok szép oldalai valának, de most, midőn felette nagy számra nőtt az ember; s jobbra és balra is találkoznának már letelepültek, s ki-ki világosan szereti szemei előtt látni azon líneát, mely az *enyim* és *tied* közt van, most már, úgy hiszem, vége szakadt, Azsia és Afrika némi részeit tán kivéve, azon annyiszor említett atyáskodó (!) századok folyamatjának, melyeket közibünk visszavarázslani szintoly lehetetlen, mint egy férfiúnak gyermekkorába visszalépni – s melyek elfolytát tán szívesen tűrni fogjuk, ha az atyáskodás helyett – *melynek legnagyobb része mindaddig, míg ember ember marad, mindig önkény volt s önkény lesz* – igazság fogja természeti jussaink és sajátink pártját. Ez pedig csak akkor fog minket tökéletesen venni védelme alá, ha viszont mi állítjuk a szántovető létét bátrabb alapokra; azaz ha azt eszközöljük, hogy valamint mi nem kívánunk kegyelmet, hanem csak igazságot: úgy az ő léte se legyen gyarló emberi szenvedelmink, hanem egyedül az igazság alá vetve.

A magyar föld, mostani szisztémánk szerint, a fejdelmé s nemeseké; úgyhogy törvényink szerint tagadhatlan jussunk is van jobbágyink minden földeihez sat., mert ő azokat csak bérben tartja, s így jussunk – nem mondom: hatalmunk – is van azokat elvenni s elcserélni minden felesleg ceremónia nélkül; de éppen itt a hiba, hogy ti. nem lehet nekie sajátra kilátása, s ekképp a fentebb 182-ik lapon említett cselekvésem példája nem is törvénytelen nálunk, hanem csak a jobb ember természetét sértő s keserítő.

Ez azonban még semmi mindazon számtalan kis faggatások-

hoz – szekatúrákhoz – képest, melyeknek számos szántóvető részint urasági, részint megyei, részint kormányi tartozásai közt igen sokszor ki van téve, mely ízetlenségeket csak az értheti s becsülheti meg valódilag, ki igazságos lélekkel tökéletesen azok helyeikbe tudja magát képzelni, kiket azok illetnek; mert az, ki másnak nyomorúságát *látja* csak, korántsem tudhatja, mily keserű az, s ekképp nem nagy bajnak ítéli az igazságtalan, ha másnak vesz barma, másnak zaklatják lovát, másnak rontják legelőjét, másnak rothad gabonája a mezőn, más koplal, más fázik, mást vernek sat. De nem úgy, ki ismeri az embert, s annak mint Istentűl rendelt felebarátjának nem ellensége, hanem barátja.

Ily visszaélések mindenütt vannak s mindig is lesznek, nem tagadom; de azokat lehetőleg kevesítni nem szent s édes kötelességünk-e? S ha ezt, teszem, nem eszközölhetjük, nem kötelességünk akkor legalább jóakaratot s készséget mutatnunk, hogy azokat kevesítni s legalább enyhíteni kívánjuk s törekedünk? S ily cselekvésmód megbánt-e, zendüléseket okoz-e? Én az ellenkezőt hiszem; midőn a belső buzgás és forrás legnagyobb okául éppen azt tartom, hogy legkisebb vagy legalább *elegendő* készséget s jóakaratot nem mutatunk a szántóvetőnek létét minden elkeserítő visszaélésektűl megmenteni vagy azokat kevesítni s enyhíteni, midőn az nemcsak lehető, sőt tökéletesen s könnyen végbevihető is, s általában a törvényhozó test kezeiben van; mert legyen csak szabad neki szabadon választni oly törvényes pártvédet, kinek a megyei gyűlésekben szava van, ne kételkedjünk, fog ő választni oly védet, ki bátran ki fog kelni mindazon visszaélések ellen, melyek azért nem látszanak sok előtt oly keserűknek, mert másokat illetnek, s melyek orvoslása békességet, mint viszont még nagyobb halmozása háborút kénytelen szülni.

Lesz, tudom, oly pártvéd, ki nem fogja szenvedni, s eget-földet mozdít, hogy vármegye dolgában 10, 14 nap minden legelő nélkül ne vesztegeljen a jobbágy, vagy ilyesekre ne akkor szoríttassék, mikor odahaza legsürgetőbb dolga van; urasági hosszúfuvarban vagy tánc- és egyéb mulatságra induló uracsok- s katonatiszteknek szolgálatjában lova el ne vesszen; földesura őt minden legelőiből ki ne rekessze s minden földeiből ki ne regu-

lázza, s a nagy birkasereg ne járjon még áprilisban is búzaföldein, akár fagyott, akár nem – amin magam rajtakaptam többször mint egyszer saját emberimet! Nem fogja szenvedni, hogy a kilenced és tized a gazdasági tisztek restsége vagy szívtelen kombinációi szerint odakünn rothadjon sat. sat. S ily pártvéd, akarom és merem hinni, minden becsületes ember előtt csak kívánatos és kedves lehet!

„Mindezeknek most sem kellene történni" – így válaszol erre sok. Igaz; de kérdem: *történik-e, s impune történik-e* vagy nem? S ím, ez a fő dolog, amit nem tagadhatni, s miből az foly, hogy az eddigi provízió e részben többé nem elégséges, s ekképp erősbet kell állítni.

Ha azt gondoljuk: meg fog mostani időben ezentúl is elégedni s nyugodni a szántövető, ha midőn barma vesz, lova kidűl, búzája rothad, s ő ezért végképp zúgolódván, bottal lakol sat., mi hozzá így szólunk: „Lásd, fiam, igaz, elesett ökröd, lovad kehes lett, kenyered nincs, s jól meg is botoztattál; de azt te mint békeszerető s okos ember ne bánjad, mert lásd, nekünk egy latán könyvünk van, melyet mi *Corpus Juris*-nak nevezünk, s melyben az van írva, hogy ilyeseknek történni nem kellene."

„Miért megint ily keserűn?" – így fog ismét kiáltozni sok vén pedánt, hogy ne mondjam, asszony, jól tudom. De hiszen magam ellen beszélek, s ekképp ha nem átallottam magamat bevádolni s némi aberrációimat itt egyenesen megvallani, azt hiszem, senkit sem botránkoztathatnak életből vett rajzim – azokat tán kivéve, kik igenis nagyon vannak érintve.

Azonban hogy magam ellen beszéltem legyen – amit a velem egyrendűek általányosan mondani fognak, s némileg úgy is van, mint itt említém –, az egész helyzetemre nézve éppen nem áll, mert én semmi által nem hiszem mind bátorlétemet, mind belső megelégedésemet sikeresebben eszközölhetni s előmozdíthatni, mint ha ezen most említett törvény felállíttatik; s ekképp valóban, midőn szívvágyomnak s tiszta lelkű szándékomnak szabad féket hagytam, azt hiszem, senkinek valódi haszna nem volt e szakaszban inkább szemem előtt, mint magamé s a velem egyrendűeké.

Most nem tudom, jobbágyim hogy vannak; s nem is látom

át, mostani rendelkezésink szerint azt valaha tökéletesen miképp is tudhassam! Tiszteim mindenekelőtt, hinni akarom, engem s aztán közvetlen magokat szolgálják; s az elsőt azért hiszem, mert becsületes embereknek tartom, a másodikat pedig, mert ábrándozó hold-bajnokoknak nem tartom; de hát a szántövető hol marad? Bizony hátra! Mert se tiszteim, sem én szentek nem vagyunk; s ekképp bármint óvakodunk is, bizony mindig csak inkább saját hasznunkra hajlunk, mint máséra; s a jobbágy, ha szól is, nincs nagy sikere, vagy annyi galibába sat. kerül, hogy inkább hallgat.

De legyen jobbágyimnak csak önválasztott pártvédjök, majd fog ez adni nekem s tiszteimnek, ha csak egy hajszálnyit vétünk is ellenök. S ilyestől csak az *ennenes* retteghet, nem én; mert én nem az ilyetén alkalmatlanságtúl, hanem inkább attúl rettegek, ha tán valami igaztalanság tudtom nélkül vagy emberi vakságom s gyarlóságom következésében keseríthetné jobbágyim sorsát. Ha pedig olyant fognak választni, ki velem és tiszteimmel cimboráskodni kész, akkor valóban ki fogom nevetni őket.

S hogy egy részrehajlatlan s tökéletesen független harmadik nélkül hiába törekedik a földesúr kitudni, mi bú, mi gond van jobbágyinak legbelsejében, nem mulaszthatom el itt egy kis anekdotát előhozni, mely szerint csak közelebbről egy nagy, de egyszersmind igen imponens úr előttem éppen oly nevetségesnek, mint szánakozásra méltónak látszott, s ki azt állítá: „Jobbágyi őtet igen szeretik" – s én tudakozám: miként tudná azt. – S ő így felele: „Mert kérdeztem s magok mondták." – Így feleltem én is gyermekkoromban, mikor csiklándoztak, akármire igent, ahogy akarták, de szavamnak azért nem hittek!

Én senkinek székébe ülni nem kívánok s nem akarok; mert valamint hypocrisis nélkül imádom a mindenható Istent, és szentnek tartom azt, amit nagyobb vagy kisebb mértékben teremtvényének sajátul adott: úgy kész vagyok oda visszatérni inkább, honnét jövék, mint sajátimat – akár lelki, akár testi legyen is az – másnak kínszerítve engedni át. De azt is kijelentem legnyilványosabban, hogy ítéletem szerint azon szántövetőnek, ki A-túl Z-ig számos súlyos és szövevényes kötelességiben férfiasan eljárt, s mind kormányi, mind megyei, mind uraság-jobbá-

gyi tartozásit híven, zúgolódás nélkül s pontosan teljesíté, ha egyébiránt ártatlan, csak egy hajszálát is kirántani valóban a mennyekbe oly hangosan kiáltó bűn, hogy ott, hol ez történik, palotai álfény igen, de igazi közáldás nem lehet – s Isten előtt bizony sokkal nagyobb vétek, mint ha egy hasztalan uracska véletlen, sőt ártatlanul is _ _ _ _ _ vagy valami kárt szenvedne.

S mindefelett ha a földesúrnak mindigi jószágin létele ezen bajnak tökéletesen elejét vehetné is, azért mégse volna javaslott törvénymódosításom felesleg vagy kevésbé szükséges; mert a földbirtokosoktúl a haza, a király valóban többet vár s méltán, mintsem hogy éltök fogytáig odahaza üljenek, s azon időt juhászkodva, kondáskodva s hajdúskodva éljék el, mely akár függő, akár független létben se övék, se jobbágyaiké, de a közönségé, fejdelmé s a nemzeti dicsőségé.

Legyen csak egyszer elválasztva az *enyim* és *tied*, s mindenkinek sajátja nem *de jure et ex principio*, hanem *de facto* is pártolva, mindegy akkor, akárki parancsol s akárki a földesúr; mert az első csak a törvényt fogja leolvasni, a második pedig akár odahaza, akár másutt lehet. S ha van nehézség a dologban, az tán kirekesztőleg az ilyetén pártvéd választásában s felette sok dolgában s ekképp szükségképp nagyobb fizetésében van helyezve.

Már ami az elsőt illeti, az tán ekképp volna eszközölhető. Minden járásban közhírül adná a szolgabíró, hogy országgyűlési határozás szerint ennek utána az adófizetők magok választandják pártvédjöket, s ennek eszközlésére minden helység, mint bíróválasztáskor, tanácsot tart, s azt, kiben bizodalma van, akárki legyen is az, kinevezi. Ennek neve bepecsételve 14 nap a megyei tisztiszék újítása előtt az első alispánnak adatik át s *restauratio* napján – melyen minden ízetlenség elhárítása végett az adófizetőkből senkinek nemcsak jelen, hanem a helység szavazatja elvesztési büntetés alatt még közel sem szabad lenni – felnyittatnak a külön közönségek *votum*i, s kinek legtöbb ilyetén *votum*a van, az törvényes pártvéd; ami egyébiránt nyomtatás által tüstént közhírül adatik, hogy így minden közönség lássa: mennyire hatott s használt *votum*a. S ez lenne az ebbéli választás fő vonása, melyet természet szerint némileg módosítani

lehetne s kellene is, amit itt a helyszűke miatt kihagyni vagyok kénytelen.

Ami pedig az ilyetén pártvédnek felette sok dolgát illeti, azon, ítéletem szerint, tán úgy lehetne legsikeresebben segítni, ha egy helyett kettő volna, ti. egy nemesi és egy adófizetői pártvéd.

És ezen utolsó javaslat többek közt annyira nevelné a költségeket, hogy belőle természetesen folyna a VII-ik törvény szüksége, ti.

A HÁZI PÉNZTÁR- S ORSZÁGGYŰLÉSI KÖLTSÉGEKNEK MINDENKITŰL IDOM SZERINTI VISELÉSE

36-dik lapon azt mondám: senkitűl szisztémám concessiót nem kíván, s ha kíván is, helyette tüstént többet ad.

Mennyire maradtam a kormányra, nagyobb birtokosakra, kisnemességre s az adófizetőre nézve ezen témámhoz hív, azt az eddig előadott hat törvény nyilván bizonyítja. A négy első által hathatósan nagyobbodik a nemzeti pénzalap – capitalis –, mert általok a termesztői erő mindenekfelett neveltetik; a két utolsó pedig helyreállítja azon bizodalmi láncot, melynek a földesúr és jobbágy közti léte oly szükséges, s mely hosszasb *abusus*ok folytában annyira elgyengült, hogy azt újra edzeni a legnagyobb és legsürgetőbb haszon. S ha kivesszük azon két osztályt, melynek egyike mint féreg holt testen s csak más kárán boldogulhat, más ka ellenben kirekesztőleg *princípium*ra, teóriára, képzeletre rakogatja szerencsetemplumát; úgy hiszem, bátran állíthatom, hogy a fentebbi hat törvény elfogadása által *mindenki nyer!*

A most fejtegetésben lévő törvényjavaslat kilép azonban némileg azon nyertesítők sorából; mert csakugyan tagadhatlan, hogy a kénytelen fizetés, hol az eddig nem létezett, nem egyéb, mint rövidség – *praejudicium* – vagyis engedmény – *concessio*.

Itt már tehát, mert egyenesen a nemesekről forog a kérdés, csak arról lehet szó: valjon a házi pénztárhoz s országgyűlési költségekhez eddiglen Sz. István idejétől soha nem járult-e a

nemesség? S valjon szisztémám többet ad-e, mint amennyit viszont kíván?

Ami az elsőt illeti, meg kell vallanunk, hogy mind év- mind törvénykönyvinknek számosb nyomai nyilván bizonyítják a nemességnek egykori részvételét a házi és országgyűlési terhekben; s ekképp ha ezen VII-ik törvényt elfogadjuk, egy cseppet sem *újítunk*, hanem inkább *régítünk*, s nem azok a *veszedelmes újítók*, kik a természettel összehangzó régi alapokra óhajtják s kívánják visszavezetni s reformálni a természeti igazság útjából kitért újításokat, hanem valóban azok, kik ebbéli elfacsarásokat lassanként *usus*ba hoztak, s most szűklelkű ennenes szofizmáik által a régi rend lélekismeretlen elhagyását, ti. a valóban veszedelmes újításokat régiség nimbuszába állítni merik úgy, hogy a szegény sokaságot annál biztosabban és sikeresben rászedhessék.

Ami pedig a kisebb kárt s nagyobb hasznot illeti: legyen szabad azt elsőben általányos és filozófiai s aztán egyenesen financiai tekintetben felvilágosítnom.

Ha elfogultlan s őszintén meg akarjuk vallani, mi vet ránk, nemesekre, mind a kormány, mind a külföld előtt legnagyobb homályt, nem fogjuk tagadhatni, hogy többek közt semmi oly nagy mértékben, mint azon szűklelkűség, mely szerint képesek vagyunk országgyűlésen kirekesztőleg azok által fizettetni magunkat, kik, ha ott *reprezentál*tatnak is – amit sokan *diplomatice* megmutatni készek, s ekképp nem is akarom fejtegetni –, csakugyan szerfelett indirekte *reprezentál*tatnak, s valóban oly módon – ha Isten képébe hazudni nem akarunk –, hogy mentsen meg Ő szent irgalmában minket, nemeseket oly *reprezentáció*túl! S ha mindjárt arrúl is lehetne eleget mondani, hogy ott 9 millió nem *reprezentáltat*ik direkte, aminek helytelensége tán némi becsületes embernek néha-néha már eszébe is jutott – most azt egyenesen elmellőzni akarom, arra szorítván állításomat, hogy az országgyűlési terheknek *kirekesztőleg* azok általi fizetése, kik ott éppen nem vagy csak indirekte vagy csak annyiban vannak *reprezentál*va, amennyiben jobblétök képviselőiknek jobblétökkel van szoros kapcsolatban, egy oly valami, mely

számos, nem nagy becsületünkre váló megjegyzésre nyújt alkalmat.

Többek közt, ha tanácskozásink nem haladnak gyorsan, számtalanszor hallatik ezen megjegyzés: „S miért haladna gyorsabban, minekutána jól tartatnak a követ urak – s más erszényéből szép *diurnum*okat húznak; s így minél tovább tart, annál jobb... sat."

Ilyeseket kacaghatnánk, ha minden szeplőtől menten, egyenesen azt mondhatnók vagy érezhetnők: 'ez nem úgy van!' Mert hol elég a belbecs, ott nemigen vagy legalább nem sokáig árthat a külhír; de az a baj, hogy ilyesekre megcáfolólag nem felelhetünk, mert nem tudjuk s nem is tudhatjuk, annyi s oly külön színű képviselő mit hord keblében, s valóban nehéz gondolni és elhinni, hogy némi tárgy körül akkor is annyi volna az időpazérlás, mint most, s a kerületek akkor is jobbadán pontban három fertály tizenkettőre vagy legfeljebb három fertály egyre, akár fel van oszlatva az ülés, akár nincs, fel nem tartóztathatólag tódulnának az ajtókhoz, ha a *diurnum*ok részint a mi erszényinkből is volnának fizetve, mert akkor úgy, mint más nemzetek, melyeknek képviselői egész éjeken is munkálkodnak, jobban gazdálkodnánk az idővel; mert az szoros összeköttetésben volna a saját pénzünkkeli gazdálkodással.

Megengedem egyébiránt, hogy mindez legfeketébb rágalom, s a magyar országgyűlésnek más okoknál fogva kell csigaképp haladnia; de ha ez így van is, azért bizony az, *hogy mi éppen nem fizetünk a képviselői terhekhez*, mégiscsak mindig oly tárgy marad, melynek védelmét, úgy hiszem, egy becsületes és jó zan gondolkozású ember se kívánná elvállalni, minthogy abban sok dicsőséget valóban semmi esetre, hanem tán annál több olyast lehetne nyerni, ami azzal ellenkezik.

Már ha mi vinnők ezen terhek idomzatos részét, akkor minden ilyes mendemonda tüstént megszűnnék, mely ha meg nem érdemlett is, csak azáltal is kellemetlennél kellemetlenebb, hogy azt diadalmi hihetőséggel nem cáfolhatni most meg; s kérdem: ez ránk nézve filozófiai s általányos tekintetben hasznos, káros volna-e?

Ez azonban még semmi azon nagy árnyékhoz képest, mely-

ben mind a kormány, mind a külföld ítélete szerint azért vagyunk, mert azon pénztár, mely megint a külön megyék szükségit pótolja, s így idomlag mi is vesszük hasznát, *de belé ismét nem fizetünk egy fillért is*, annyiszor elolvad kezeink közt; amit tagadhatni valóban jó volna, de a legmesteribb tagadónak is lehetetlen.

S ím, ezen nem ritka eset – melyen eléggé búsúlni s keseregni nem lehet – morális súlyunk parányiságának legfőbb oka.

Egyesekben szintúgy, mint közönségekben, azon öntudat: *nil conscire sibi, nulla pallescere culpa*, az igazi morális erőnek egyedüli kútfeje; elannyira, hogy néha a legvilágosabb és -hasznosb igazságok sem hallatnak, sőt nemritkán még nevetséges szatírákká is válnak, ha a mondó mást tesz, mást tanít; midőn sokszor a félelem és szeplő nélküli férfiúnak legegyszerűbb szava is felette nagy súly!

Szép azért az emberiség jussaiért bátran zengő szó, helyes a törvények csorbátlan fenntartását kívánó s az elnyomatott nemzetek sorsáért közbenjáró őszinte felírás; de csak úgy lehet súlya vagy valódi haszna, ha a mondónál minden tisztában van; mert valóban nem illik, sőt nevetségesnél nevetségesb az olyasnak ajkai közt a liberális szó, ki csak kényeit s szenvedelmeit tartja törvénynek; mint nemkülönben nem nagy *pondus* – hogy többet ne mondjak –, ha a törvény szüzességének fenntartását s az elnyomatott nemzetek pártolását olyasok sürgetik, kik előtt a törvény minden egyéb, csak nem szűz, s kik annyira gázolnak másokat el, mennyire az csak tehetségökben áll!

S valjon mi megint e dolog fő veleje? Semmi egyéb, hanem hogy ez esetben is, mint mindenütt, hol a lágy törvény könnyen ki hagyja csúszni az érdemlett fenyíték körmei közül a bűnöst, az ártatlan nagyobb rész szenved néhány csalárd és tolvaj pártolása miatt.

„Ritkán történnek ily visszaélések, s ha megesnek, büntetést is vonnak magok után, s aztán másutt is előfordulnak." Így szólnak sokan. S igaz, hogy nem történnek mindennap, büntetést is okoznak, másutt is dísztelenítik a világot; de valjon ritka s nem elég-e, ha ilyesek minden félszázadban történhetnek, s hogy egy kissé többször is történnek, mint minden félszázad-

ban egyszer, tán nem éppen túlállítás; s aztán más felekezeteknek sokkal könnyebb hibáikra szabott büntetésekhez képest oly lágyan fenyíttetniek, hogy a büntetés – mint a tapasztalás mutatja – az illetőkre kevés benyomást okoz, a nagyközönséget pedig, rettentő példa helyett, csak nevetteti vagy bosszontja. S ami másutt is rosszul történik, nekünk – mint már valahol fentebb említém – csak gyáva és pirulást okozó ürügyképpen szolgálhat, hogy az nálunk is hiányosan eszközöltethessék; de ezenfelül még azon megjegyzést merem tenni – melyet igen-igen mélyen kérek emlékezetbe vésni –, hogy ott, hol a szabad tisztválasztás s a képviselési formának több fővonási állnak már, ott mindennek rendesebb- és tökéletesebben kell – vagy kellene – forognia, mint hol ebbéli nagy, szép s eléggé meg nem becsülhető szabadságok még nincsenek, s hogy egy képviseleti alkotmány mindaddig felette nagy veszélyben van, s azt csak a véletlen tartja fenn, *míg egy felekezet szabadsága az egészre nézve csaknem több kárt okoz, mint amennyit egynek legkorlátlanabb önkénye hozhatna.*

Ha most valaki azt veti szememre: „azon cassa, mely a ti nyilványos szükségiteket is pótolja s rátok van bízva, noha ahhoz semmit sem fizettek, nálatok sokszor elolvad, ugye, földi?" – mit mondhatok rá? Hallgatnom, pirulnom s keseregnem kell; mert ha azt válaszolom: 'ez nálatok is megtörténik' – nem fog-e ismét így felelhetni: „Meg bizony; de hiszen nem magunk választjuk tisztviselőinket, s egyébiránt constitutiónk nincs, nektek pedig van!" Ha továbbá tudakolja: „De hát ilyes előkelő tolvajnak nálatok mi baja?" – mit felelhetek megint erre? Ó, szégyen! nem azt, hogy testünkből ilyes rothadt részeket tűzzel-vassal kiirtunk s azokat megsemmisítjük, hanem ilyes szofizmákat: 'Ó, úgyis meg van eléggé büntetve ily szerencsétlen a közbecsület elvesztése által, s hiszen aztán mindent vissza kell adnia, ha van valamije' sat. Mire a sógor így felelhet: „Ó, akkor nem kell büntetni senkit vagy annál kevesebbet, mennyivel nagyobbat vétett, minthogy lélekismérete úgyis eléggé fogja furdalni s kínozni a szegényt."

Ha ilyesek fejtegetésében igazságos lélekkel s progresszíve menünk elő, okvetetlenül azt leszünk kénytelenek találni s

megismérni, hogy az ily lágy törvények következése s azok pártolása egyenesen abszurdumokra vezet.

Ha pedig azt vizsgáljuk, miért hajol a nagyobb rész inkább lágy, mint kemény törvények felé, annak három okát fogjuk találni; éspedig: egy rész azért, mert sikeresebben halászhat a zavarosban, mint a tisztában, s az ítélet hozása közt el nem felejti ezen kis argumentációt: *hodie tibi, cras forsitan mihi;* egy másik rész pedig, mert buta vakságában a büntetést sokkal nagyobb szégyennek hiszi, mint a bűnt; egy harmadik rész végre egyenesen tompaeszű lágyszívűség miatt. E három ágazatú oppozíció okozza, nemcsak nálunk, de csaknem minden nemzetek közt, hogy több vagy kevesebb mértékben részint egészen el van hibázva a törvények fő célja, részint korántsem elérve. S ezt vizsgáljuk:

Én magamat, azaz saját érzésimet s kívánatimat szeretem mások érzései s kívánati kitapogatásában kalauzul használni; mert azt hiszem, némi kisebb s nagyobb árnyékozatokkal minden halandónak érzése és kívánata, általányosan véve, bizony csak egyre megy. Már ha nemtelen volnék, érzem, semmi annyira nem ingerelné bennem fel az emberi szenvedelmek minden rugóit, mint ha azt tapasztalnám, hogy velem, szegény neveletlennel, sokszor csupa vigyázatlanságomért, sőt néha ártatlanul is, legirgalmatlanabbul bánnak, midőn egy gazdag jól neveltnek legszívtelenebb tetteit is legyezik, s ekképp – mondjuk ki egyenesen – nem annyira a bűn, mint a születés büntettetik. S midőn én érzek így, miért ne hinném, hogy mások is így érezzenek, mert hiszen ember csak ember marad, akár gróf, akár paraszt legyen is az. S ha ez áll, akkor, úgy vélem, el van a törvény fő célja tökéletesen hibázva, míg a nagyobb részben ilyféle érzelmek nemcsak nem csillapíttatnak le, hanem még *fomentáltat*nak is; mert, legalább én úgy hiszem, a törvények fő célja semmi egyéb, mint a közcsend és -bátorság; ezen utolsók pedig miképp lehetők – ó, ne csaljuk meg magunkat! –, míg a nagyobb rész ily érzelmeket rejt keblében.

Saját közvetett hasznunkért tehát szükségesnél szükségesb, hogy a büntetés egyenlőn érje a bűnt, mert így a magasb születés nem lesz többé gyűlölség tárgya.

De most közvetlen hasznomat tekintvén, még akkor is azt találom, hogy a kemény törvény sokkal jobban és sikeresebben eszközli hasznomat, mint a lágy s nem *exequált* törvény.

Nemesember létemre most felette lágy törvények alatt állok, s úgyannyira forogh atok tág körökben, hogy fogadom, nem lenne oly hely, melyet faragatlan betyárkodásim által tökéletesen el ne dísztelenithetnék, nem oly *excessus*, melyet az ország minden egyéb lakosinak kínjára végbe ne vihetnék, alig oly urasági szívtelenség, mellyel jobbágyim létét el ne keseríthetném, alig oly rendelés, melynek sikeretlenségét ne eszközölhetném, s alig oly hatalmaskodás, mely által az idegent Magyarországtúl örökre vissza ne ijeszthetném, ha azt tenni hajlandóságom volna s azt tenni akarnám; mert ha ilyeseket mások is tesznek s büntetlenül tesznek, miért ne volna szabad azokkal ártatlanul nekem is egy kissé rövidítnem napjaim s unalmimat? S hogy ilyesek nemcsak történhetnek, de számtalanszor történnek is, azt a legmerészebb szemtelenség sem tagadhatja; s valjon nem *impune*-e? midőn az ilyes szép szabadsági tetteket elérő büntetések, ha *nota bene* azokat szerencsésen elérik, valóban a fenyítéknek csak legnevetségesb szatírái; úgyannyira, hogy néha a felsőbb helyi önkény beléavatkozását okozzák vagy inkább kínszerítik, mégpedig azon *princípium* szerint, hogy „nem szabad gyermekeket a tűzbe ugrani engedni, s ha nem lehet másképp, hajoknál fogva kell őket onnan visszarántni".

Hanem minekutána a publikumnak tán nem leghiábavalóbb nyereségére se bennem, se számtalan másokban s velem egy születésűekben ily szép *appetitusok* s valóban nemes szenvedelmek s felemelkedett szabadsági irányzatok nincsenek, azt hiszem, nemcsak nem lehet a nemesség nagyobb részét tekintvén oly törvények hozása ártalmas, melyek a most említett 'nemzeti szegyeneknek' bizonyos és rövid végét vennék, hanem azok lüsténti felállítása az egészre nézve leghasznosb befolyással is volna, minthogy – s itt fekszik a dolog filozófiája – oly individuumok is találtatnak köztünk, pedig szép számban, kik efféle szép szenvedelmek s valóban dicső foglalatosságok közt csendesen élik napjaikat; csendesen, mondom, mert hiszen olykor valóban nem is tudják, mennyire vigyék féktelenségiket; s mi

azt mégis *csendesen* vagyunk tűrni kénytelenek, s ők csendesen folytatják ebbéli több mint pirulást okozó s több mint állati viszketegségiket. Most ők vannak s akkor mi lennénk pártolva, azaz: a mostani lágy törvények következésében a rendbontók kacaghatnak, akkor pedig, midőn a törvények illőleg szorosak volnának, viszont a rendszeretők kacagnának. S ez megint egy másik bebizonyítása fentebbi mondásomnak, hogy ti. a lágy rendezkedések által a törvények fő célja tökéletesen el van hibázva, mely cél soha nem lehet egyéb, mint a jók védelme s a rosszak sújtása.

Midőn tehát a törvények ilyféle kifejtései a nagy részt megnyugtatnák, s ekképp indirekte nekünk is felette hasznosak lennének, minthogy a nagyobb rész nyugodt léte nekünk nemcsak nem ártalmas, hanem mindenekfelett kívánatos is, direkte pedig azért volnának nekünk leghasznosbak, mivel minket mindazon féktelenségek unalmitúl, szégyenitűl, veszedelmitűl s bosszúitúl mentenének meg, melyeknek annyiszor vagyunk piruló s elkeseredett tanúi, s melyeket végbevinni úgysem vagyunk hajlandók; mi okbúl a rájok kiáltott anatéma minket soha nem érne s nem sújtana, hanem bezzeg másokat igenis sújtana, s így minket védne és pártolna; minek egybefoglalatja az, hogy a törvények ilyféle kifejtései legtetemesb javítások, minthogy azok által a törvények fő célját érjük el, azaz a rendetlenség fenyíttetik, s a rend viszont védetik.

Ha most csendesen és békében foly valami ünnepünk le sat. sat., azt a *véletlennek* köszönhetjük; akkor pedig nyugtunkat valami bizonyosnak, ti. *polgári rendelkezésinknek* köszönhetnők. Józan ízlés pedig, úgy hiszem, inkább becsüli s választja bátorléte talpkövéül a bizonyost, mint a véletlent!

Már ami a büntetési szégyent illeti – s másik oka a kemény törvényektűli rettegésnek –, az egyenesen azon szomorú fallaciábúl veszi eredetét, mely szerint sok azt hiszi, hogy palástolás jobban tartja fenn a becsületet, mint az őszinte megvallás. Ezen öncsalást a legfelszínesb fejtegetés is tüstént feloldja. Míg emberek emberek maradnak, mindig lesz azok nagyobb számában kétségen kívül több vagy kevésb rendbontó, törvényszegő, indulatos, rossz lelkű sat. Ekképp senki, akiben csak legkisebb

belátás van is, nem fogja feltenni s hinni, hogy egy egész nemzet lehessen, kiben rendbontó, törvényszegő, indulatos, rossz lelkű sat. ne lenne! S ekképp nem az a szégyen, ha valamely népről azt mondják: ott féktelen, rendbontó sat. van, hanem az, *hogy ott a féktelent, rendbontót* sat. nem büntetik! Azon külföldi, ki népesedésünk számát tudja, s ismeri meleg és pezsgő vérünket is, azért nem fog bennünket kisebbítni soha is, mert nálunk féktelenségek történnek, kemény földesurak vannak, idegenek kicsúfoltatnak sat., mert közel 10 milliót nem fognak minden szeplő s homály nélkül egy csoportban *supponál*ni, hanem tán azért ítélnek minket keményebben, éspedig méltán, mert ilyeseket palástolni akarunk, s ahelyett, hogy azokat minden hasztalan szóvesztés nélkül megvallanók, s minden felesleg idővesztés nélkül irgalmatlanul megbüntetnők!

Ha most kérdez valaki: „igaz-e, hogy ...ratus ...pof... kalap..." – s itt kilencvenkilenc anekdotával az olvasót nem kívánom untatni –, nem felelhetek egyebet, mint: 'bizony, igaz!' Ha pedig szoros és tüsténti policiai törvények állnának fel, akkor is tán éppen azt mondanám, de nem kilencvenkilenc eset, hanem sokkal kevesbek után: 'bizony igaz'; hanem azon vigasztalásom volna – s erre vigyázni kell – azt tehetni hozzá: 'de törvényink ugyan keményen meg is büntetik, s mind a közönség, mind a szegény jobbágy, mind az idegen elég *satisfactiót* nyer' – mely vigasztalásom ma nincs, mert most ilyest sem én, se senki valósággal nem mondhat.

S mily nyomorult *s egészen visszás* metódus: bűnpalástolás által el akarni kerülni a szégyent s fenntartani a becsületet, akkor tűnik legvilágosabban elő, midőn más nemzeteket képzelünk magunknak becsületök fenntartása végett éppen azon módokat használni, mint amily módokhoz általányosan mi szoktunk nyúlni az említett célérés ösztönéből. Ha, teszem, Portugáliában azt tapasztalnók, hogy ott néha-néha bizonyos uracsok közmulatságakba fizetlenül járnak, s ott szinte mindent végbevisznek, ami illetlen, és szinte semmit, ami férfihoz illő lenne, s ilyeseket az egész társaság néma, de elkeseredett gyűlölettel karnyugva néz; hogy ott némi előkelő szinte mindennap új meg új botránkozásokat gondol ki, melyekkel a nagy publi-

kumot kétségbeesésig kereszténvi tűrésre szoktatja, és szinte mindent tesz, amit jól nevelt embernek tenni nem kellene; hogy ott némi nagyúr minden hitelezőit legrútabbul csalja meg, s azt nevetséges gőggel még megbántásnak is hirdeti, ha valaki ezt végre békességesen tűrni nem akarja és szólni mer; hogy ott némi idegenek, kivált kereskedők, sok esetben nemcsak legkisebb pártolást sem nyernek, de néha a legnagyobb üldöztetésnek is ki vannak téve; hogy ott több mint egy *publica cassa* elidegenítetik sat. sat., valjon mindezek után mit mondanánk? Azt hiszem, ily okoskodás lenne a miénk: Tökéletesség emberek közt nincs – ekképp mindezen szomorú esetek csak azt bizonyítják, hogy míg ember ember marad, több vagy kevésb, de számtalan mind véletlen és külső, mind maga okozta és belső viszontagságok közt kell sorvadnia; s a portugál nemzetről azért, mert némi rendbontó, becsületsértő sat. van közte, s több millió igaz, erényes és tiszta lelkű soha nem állott még egy szakadatlan sorban, nem volna rossz és alacsony ideánk. A portugáliai egyben-másban vagy szinte sokban még igen hátra van – így szólnánk tovább –, de hihető, ki fog ő is lábolni mindazon szennyekből, melyek az emberiséget mindig annyira tartóztatják nemesb felemelkedéstől vissza.

De ha azt hallanók, hogy ilyes tettek nemcsak meg nem büntettetnek rendszerint vagy csak mód nélkül lágyan, hanem számosan még kérkednek is velek, és sokan erőnek, eredetiségnek, sajátságnak, nemzeti spiritusnak tartják s hirdetik, és azért nem moccan a nagy sokaság magának önbíróságot tenni, mert hiszen ily bajnokoknak senki sem parancsolhat – a provocált önkényen kívül –, s rendszerint jaj annak, ki velök pörbe indul, minthogy ily szennyek közt viszonvédelmök összeröffente előbb-utóbb mindent megbosszul, s oly erő, mely a legerősbet is feldönti, de viszont a legdicsőbbet is lenne felállítani képes, ha más célra volna egyesítve s fordítva – ha mindezt hallanók, kérdem, mily ideánk lenne akkor Portugália lakosirúl? S valjon azt tartanók-e Portugália igaz fiának, ki ilyeseket nyomorult kis fogásokkal palástolni, szépíteni, mentegetni, sőt egészen tagadni akarna, s azáltal honfiait rozsdáikba s penészeikbe még gyökeresebben iktatná s ültetné, vagy azt, ki ilyesektűli undorodását

egyenesen megvallaná, s lerántván a szégyen leplegit, hazafiait arra kínszerítné, hogy vagy tovább is tespedjenek ily undokságok közt, de azt egész világ láttára, ha nincs elég s igazi becsület bennök, vagy irgalmatlan törvények felállítása által, ha nem tökéletesen is, de lehetőleg irtsák ki a nemzeti becsület és dicsőség ily gyászos mocskait!

De vegyünk még fel egy közelebb példát. Valamely státus, nemkülönben, mint akármely ezred, semmi egyéb, mint egy közönség, melynek külön árnyékozásokban s módosításokkal ugyan, de mégis bizonyos és némileg hasonló törvényei, rendszabási és fenyítékei vannak. Már valjon egy ezredben nem történik-e néha-néha a legbecsületellenibb, mint csalás, lopás s több efféle? Ezt nem tagadhatni; de valjon ilyes vet-e homályt az egész ezredre? Legnagyobbat bizony, ha ti. az ilyeseket palástolják, mentegetik, tagadják s a csalárddal, tolvajjal tovább is társalkodnak a többiek; de viszont legkisebbet sem, ha ilyes rothadás helyei az egész testből kiszakíttatnak, és a bűnös lábbal taszíttatik odább. Ezt mi is, mint az egész világ, helyesnek tartjuk; de valjon ha ez egy ezrednek felette sikeres metódusa az egésznek becsületét fenntartani, s ezt bizonyosan annál jobban is fenntartandja mindig, minél szigorúbban s keményebben törli ki a legkisebb homályt is becsületi tükréből; kérdem, miért volna ránk, *született katonákra* (!) nézve ezen metódus kevésbé sikeres vagy éppen sikeretlen? Ha nemesek akarunk lenni s maradni, s ezen nevezetet meg is érdemleni – ami felette helyes kívánat –, akkor oly fenyítéket szükség magunk közt állítnunk, mely a selejtest egy pillanatig se tűri köztünk; aminek nagy hasznát fejdelemtől lefelé tán senki sem veheti kérdés- vagy kétségbe, magokat a selejteseket kivéve. S ím, ez – minthogy a dolog nálunk éppen ellenkezőleg áll – megint egy más bizonysága annak, hogy a lágy rendelkezések által egészen el van hibázva a törvények fő célja; s ti. ezen esetben az, hogy a féketlen nemesek felette lágy vagy éppen semmi büntetése a nagyobb s jobb részre alkalmatlanságot, veszélyt és szégyent hoz, s ekképp a nagy jó rész büntetve, a rossz kis rész pedig legyezve s így a törvények fő célja felforgatva áll!

S mindaddig, míg magunk saját akaratunk s szabad odajáru-

lásunk következésében szoros políciai törvényeket nem állítunk, melyek után úgy fénylenék a magyar nemesség becsülete, mint a homálytalan kristál, mindaddig nemcsak nagy súlya nem lesz, de nem is lehet szavaink- s felírásinknak, hanem azon veszélynek is ki lészünk örökké téve, hogy valaki más pótolja ebbéli fogyatkozásinkat ki. S ez valjon hasznos, káros-e az egészre nézve, ha általányos és filozófiai tekintetben vesszük azt, őszintén kérdem.

Marad most még hátra a harmadik ok felvilágosítása, mely a lágy törvények pártolását következteti, ti. a tompaeszű lágyszívűség. Ezen érzelem, mely ha nem dicséretes is, legalább megbocsátható, minthogy becsületes kebelben veszi eredetét, sokkal több kín kútfeje, mint a józan ész által kormányzott felebaráti szeretet, mely pillanati kedvezés miatt nem provokál még nagyobb vétkeket s ekképp nagyobb s több büntetéseket is. Az első csak a rövid jelent tekinti, a másik ellenben a hosszú jövendőt; s ekképp az első általányosan s rendszerint a lágy fenyíték következésében sok nyomorúságot okoz, midőn a másik kemény büntetés által számtalan nyomorúságnak veszi elejét. S ez közelebb- vagy messzebbről egyenesen csak annak illeti hasznát, ki vétkezik, úgyhogy ha nem tekintjük is az ártatlanokat – ami fő dolog –, hanem csak a bűnöst, ezen utolsóra is, ha ezer példát veszünk össze, mert a kivétel számtalan, hasznosb a szoros, mint a tág fenyíték, amit a mindennapi tapasztalás bizonyít, minthogy legtöbb embernek, kik hosszú és örök fogságra jutnak vagy ki is végeztetnek, tökéletes bűnre fejlése azon pillanatokra mutat vissza, midőn első bűnpróbái büntetlen nézettek el vagy csak lágy fenyítékkel büntettettek, mi okból nemritkán halljuk a szerencsétlen kivégeztetendőt saját szüleit kárhoztatni egykori tompaeszű lágyszívűségök miatt.

Fiatalkoromban – s ez akármily triviális példának látszassék is, nem lesz tán mégis felvilágosító eszközként minden haszon nélkül – egy huszárezrednél szolgáltam; s ott kettős öltözet lévén, kemény parancs jött: „Önként senki se merészelje felvenni az újabbat." Ennek azonban nem lőn nagy sikere, mert a legénység részint pajkosságból, részint makacsságból, vasár-, ünnep- s kitetszőbb napokon csakugyan felölté az újabb ruhát.

Ez nem volt jó, mert parancs ellen vala s oly parancs ellen, mely igen racionábilis volt, minthogy a mindenbeni egydedség nem hiábavaló dolog egy ezredben, s uniformitás ott ugyancsak nem lehet, hol egy rész engedelmeskedik, s ha kell, új ruhában jelenik meg, más rész ellenben nem engedelmeskedik, s végre csak kopott ruhában rukkolhat ki. A parancsnak kelle tehát biztosítás is, ti. büntetés; s minthogy sereginkben – akármit ábrándozzanak is lágyszívű költők, számtalan van, ki a legjózanabb és -szívrehatóbb okoskodásoknak sem enged, ha azok *a priori* jőnek, s ekképp őtet egyről-másról szükségképp *a posteriori* kell kapacitálni, mondhatom, hogy habár igen kis porciókban is, de sommásan véve tán több mint ezer bot osztogattatott ki csak rövid idő leforgása alatt, s csupán bizonyos nadrágok felvétele miatt, melyeket nem kellett volna felhúzni! S így ment ez örök puffogatás közt egy darabig, míg az jöve parancsolatul, hogy „minekutána a kis büntetések semmi egyebet nem következtettek, mint a pajkos és makacs viszketegség- s engedetlenségnek még nagyobb kifejtését, ezentúl ötven bottal fog az büntettetni, ki ismét át merészli hágni a parancsot". Ez rendesen kihirdettetett, s mindenki tudta; hanem azért mégis találkozott egy valaki, kit oly nagy szerencsétől, mint egy újabb nadrágnak felhúzása, az ötven bot vissza nem ijeszte; s ekképp a megígért somma, lehető legkeményebben rá is applikáltatott. Soha nem felejtem el, miły lárma s rimánykodás támadt a nézők közt – egy asszony lágy szíve súgtában annyira vetemedék, hogy az ő ítélete szerint kegyetlen s emberiség elleni bánásmód miatt csaknem az *exequens*ek hajába kapott sat.; de az összesommált következés az volt, hogy az egy kemény példa után többé nem lett megszegve a törvény, s a kín huszad része, ti. az ötven bot, nagyobb sikert szült, mint az ezernyi kis adagokban – dózis – nyújtott ütleg! Ez ismét egy új példa, hogy nemcsak sikeresb, hanem még szelídebb is a kemény, mint a lágy törvény!

Igaz, hogy a felette kemény büntetés el is keseríthet; de csak akkor – s ezt jól kell megkülönböztetni –, midőn önkény rendeli azt, vagy oly tettet s hibát ér, melynek végbevitele nem kirekesztőleg önakaratunktúl, hanem részint, sőt egészen is a véletlentől s ügyetlenségünktől függ. Az előhozott példa igen ke-

mény volt, mert egy nadrág felvételét ötven bottal büntetni valóban iszonyú, s mégsem bosszontott fel, hanem gyökeresen használt; mert azt a katonai törvényhatóság hozta, jó eleve ki volt hirdetve, mindenki tudta, s egy nadrágnak fel- vagy fel nem vétele tökéletesen akaratunktúl függ, s benne a véletlennek s ügyetlenségnek legkisebb része nincs. S ekképp *exasperál*ható lehet két-három ütés is, ha azt önkény szabja vagy azt éri, ki véletlenül elaludt, lovának háta kisebesült, vagy nem lép, vagy elesett, vagy azt, ki ügyetlenül egyet-mást elrontott, tört sat.; midőn legkeményebben büntettetni, sőt ki is végeztetni, ha azt bizonyos, tántoríthatlan s mindenkitűl ismért törvény rendeli, s egyedül pozitív és érett korú bűnösöket illethet, soha egy közönséget sem *exasperált* eddig még, hanem annak rendszerint felette sokat használt, minthogy a becsületesek nagyobb bátorsággal bírák sajátjokat; s ekképp a törvény, midőn a jóknak kedveze s a rosszakat sújtá, tökéletesen megfelelt fő céljának.

Ezeket előrebocsátván hallom e kérdést: „Valjon miképp jöhet mindezen büntetési s policiai rendelkezések fejtegetése itt elő, holott, úgy látszik, az inkább az ötödik és hatodik törvényjavaslat szakasziba illett volna." Mire azt válaszolom: Meglehet, hogy ebbéli fejtegetésim inkább oda, mintsem ide valók lettek volna; de én azért terjesztém azokat éppen itt elő, mert azt hiszem, jobban tűnend ki az itteni összeköttetésben azon igazság, melyről én legalább tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ti. csak akkor fogjuk a büntetési s policiai törvények igazi sarkalatit valahára megrakni, midőn azoknak létét legközelebb hasznunk vagy kárunk sürgetőn kívánandja meg; azaz csak akkor, midőn mind a házi pénztárokhoz, mind az országgyűlési terhekhez idom szerint mi, nemesek is járulandunk, mert csak akkor fogunk valóban oly módokhoz valahára nyúlni, melyek következésében mind országgyűlésink az időnek lehető legnagyobb gazdaságával vitetni, mind házi pénztárink lehető legtökéletesb bátorságba helyezve lenni fognak; azon módok pedig, melyek ezeket és a bátorlét több hasznos rendelkezésit is következtetik, egyenesen a polgári fenyítéknek, ti. políciának legelső alapjai; saját, habár legkisebb, de közvetlen kárunk jobban nyi-

tandja fel e részben szemeinket, mint a legsajnosb veszteség, ha az csak később ér, s mindenesetre sokkal nagyobb mértékben s ekképp a siker nagyobb hihetőségével is, ha minket s nem másokat illet a kár.

Vannak az emberiségnek némi tiszta lelkű különbözöttjei, kik mások iránt nyájasbak, mint önmagokhoz, megengedem, s az életben több oly eset is, hol egyik a másikért életét áldozni kész, igen jól tudom; hanem ezek kivételek; s azért tán szívfájdalommal, de öncsalás nélkül s általányosan csak azt vehetjük szabályul vagy zsinórmértékül, hogy senki nem szeret s nem kedvel senkit is annyira, mint magát, s ekképp ki-ki a rajta elkövetett méltatlanságot vagy igaztalanságot sokkal nagyobb méltatlanság- vagy igaztalanságnak fogja mindig tartani, bármi csekély legyen is az, mint a másokon véghezvitt, mennybe legharsányabban kiáltókat; s így a legkisebb kár is, mely saját nemesi vagyonunkban tétetnék, jobban éreztetné a szoros rendelkezésnek nemcsak hasznát és szükségét is, mely nélkül se bátorlétben, se kellemesen nem állhat fenn polgári társaság; hanem a legnagyobb résszel azon nagy igazságot is megismértetné, mely – ha effektus után ítélünk – ma elismérve még nincs, hogy ti. rendes úton, törvényesen és szabad akarattal hozott büntető és policiai törvények nemcsak nem csorbítják az igazi szabadságot, hanem azt hathatósan nevelik. Ugyanis a lehető legnagyobb szabadságot tekintvén, a büntető és policiai törvények fő veleje az, s így azon feladás, melynek megfelelni az e részbeni legnagyobb tökéletesség volna, s ekképp a polgári rendelkezések egyedüli fő célja lehet, hogy a büntető és policiai törvények létét senki ne érezze, de még ne is sejdítse, míg az erkölcsiség, nemes élet és szép társalkodási szokások körei közt forog; ellenben azoknak gátjai, békói, fullánki s villámi tüstént akadályozzák, megragadják, kínozzák, sőt meg is semmisítsék őtet, mihelyt az erkölcsiség, nemes élet és szép társalkodási szokások átjából kitér; ami által a becsületes, nemes és nyájas ember soha semmi kellemetlennel összeütközni nem fog, minthogy az ő izlési s cselekedeti köre nyílt leszen, és mások antimorális, antinobilis s antiszociális irányzati sem fogják sajnosan s kellemet-

lenül érhetni; ami a büntető és políciai törvények feladásának tökéletes megfejtése.

S legyen csak egyszer elismérve azon igazság, hogy valamint a legnagyobb jótéteményt is nyakára tolatni s kínszeríttetni engedni semmi egyéb, mint szolgaiság, úgy viszont a legszorosb fenyíték törvényes elhatározása a valódi szabadságnak legdicsőbb diadalma! Akkor a dolog praxisa is rövid idő múlva életre kapna, ne kételkedjünk; mert az elismért, talpraesett princípium, hála az egeknek, mostani időkben nem maradhat már többé holt portéka, hanem ellenállhatlanul lép az életbe. S ha eszerint majd mi fizetjük országgyűlési terheink igazságos idomzati részét, mint nemkülönben házi pénztárunk illetőségét: bezzeg másképp, ti. jobban fogunk akkor gazdálkodni mind az idővel, mind a pénzzel, mint ma, ami a tökéletesebben kifejtendő büntető s políciai törvények oka s *okozatja* lenne, s így legmélyebb sarkalatja is, vagy legalább lehetne.

S ím, most csak eddig akarom terjeszteni annak megmutatását, amit a 198-ik lapon érintettem, hogy nekünk, nemeseknek az országgyűlési s házpénztári költségekhez járulásunk általányosan s filozófiai tekintetben sokkal több hasznot okozna, mint kárt; s ekképp még hátra marad megmutatnom, valjon financiai szempontbúl is hasznosb lenne-e ezen törvényjavítás elfogadása vagy károsb?

Ennek megmutatására pedig, úgy hiszem, nem szükség egy szót is vesztenem, ha 216-ik lap 25-ik sora nem vétetik kérdésbe, hol azt állítom, hogy a most fejtegetésben lévő VII-ik törvény felállítása után *másképp, ti. jobban fogunk mind az idővel, mind a pénzzel gazdálkodni, mint ma;* mert ha ezt tesszük, akkor valóban minden políciai s financiai munkálódásunk legfőbb célját tökéletesen elértük már, minthogy az semmi egyéb, mint az idővel és pénzzel lehető legjobb gazdálkodás. S hogy ezt kérdésbe nem veendi senki, remélem s akarom hinni, mert okoskodásom azon talpigazságon alapul, hogy ki-ki hevesebben aggódik saját, mint más hasznán, s ekképp minden csalások, akár időben, akár pénzben, ugyancsak nagyobb erővel s állhatatossággal nyomoztatnának nálunk akkor, ha mi, nemesek is legközelebbrűl éreznők, mily keserű, ha időnk- s pénzün-

ket fecsérlik, mint most vellikáltatnak, midőn közvetlen nem érezvén a veszteséget, a reakció hatalma pedig elkerülvén figyelmünket, csak ímmel-ámmal s a rokonság bűnös cimboraságától eltántorítva, oly gyengén s oly kímélve vonogatják a bűnösökről az álarcot le, hogy ők néha-néha éltök fogytáig csendesen lopogatnak alatta, vagy ha leesik is az rólok végképp, sok kész azt tüstént felvenni.

Igaz, hogy most a házi cassának néha igen könnyű s néha még egészen félrevezető vagy inkább félretevő manipulációi által is nem fecséreltetik direkte a mi pénzünk, akkor pedig, ha mi is fizetnénk belé, direkte pazéroltatnék; de kalkulusom szerint mostani indirekt veszteségünk, minthogy az adófizető kizsaroltatása, meglopatása, elkeserítése s ekképp szegénysége s kedvetlensége, a hiányos hidak sat. minket lehető legsajnosabban érnek, sokkal nagyobb, mint azon teher lenne, melyet önakarattal szabadon vennénk vállainkra, s melynek védelmezése s legnagyobb publicitásba állítása azt eszközölné, hogy a *commassált* házi pénztár legnagyobb takarékossággal manipuláltatnék, és mindig oly kezekre bízatnék, melyek tüstént vissza is fizethetnek, s visszafizetésre sok hiábavaló ceremónia nélkül tüstént kínszeríttethetnek is, mi által az adófizető praktice látná, hogy igazságosak vagyunk, vele jót akarunk, s nemcsak szóval, hanem cselekedettel is atyjai kívánunk lenni.

Ami pedig az időveszteséget illeti, valjon mondhatni-e, hogy annak vesztesége minket, nemeseket most nem ér! Én úgy hiszem, nem lehet; mert valjon, kinek lehetne az idő becsesb, mint nekünk, kik többet tehetünk hazánk előmenetelére, mint akárki, ha időnk van, s azt kisded tárgyak körül nem vagyunk kénytelenek eltékozlani? Valóban az időnél nagyobb kincset én egalább nem ismérek, s mivel érzem, mily sajnosan lop meg az, ki időmtől foszt meg, a haza legveszélyesb tolvajának tartanom kell azt is, ki a köz időt haszon nélkül és szükségen túl bitorolja el; amiből – közbevetve legyen mondva – azon nagy kötelesség foly, hogy a privát, mint hazai dolgokat lehetőleg egyszerűsítsük.

Ha most országgyűlésünk nem foly derekasan s az időnek

legszorosb takarékosságával, panaszkodhatunk-e vagy panaszkodunk-e *una voce clamantes…?*

Mindezekből, bármily tökéletlenül s darabosan voltam is képes e szakaszt fejtegetni, mégis, úgy hiszem, végre az sül ki, hogy mind morális, mind mechanikai számolás szerint, s akár a jelent, akár a jövendőt tekintsük, azt leszünk kénytelenek megvallani, hogy a házi pénztár s országgyűlési terhek idom szerinti szabad magunkra vétele mind általányos filozófiai, mind financiális tekintetben ránk, nemesekre nézve sokkal több hasznot, mint kárt hozna, s ekképp tulajdonképp nem is volna concessio, de valóságos *acquisitio.*

Sok, tudom, vagy legalább néhány, semmi módon át nem láthatja, miképp lehessen az nyereség, ha valamiért ezentúl fizetnünk kell, amiért eddig nem fizettünk; s ezt, ha szorosan így állna, magam se foghatnám meg, de csak vizsgáljuk meg valamivel közelebbről a dolgot, s azt, remélem, nemcsak elérteni, hanem nagyon is könnyen egyeztethetőnek fogjuk találni. Ha valaki az idén búzát vet, ki eddig soha nem vetett, oly kiadást teszen, melyet nem tett még, s így igen sajnosan vesztett, mert magra, munkára sat., teszem, száz forintot vala kénytelen költeni, mely azelőtt zsebiben maradott; s ekképp ugye igen sajnosan vesztett? Nem furcsa okoskodás-e ez? Pedig mégis korántsem helytelen, mert valóban vesztett az elvető, ha magva ki nem kelt vagy más szerencsétlenség érte, s csak akkor nyer, ha aratáskor többült búzája, s túlfizeti ideig-óráiglani kiadásait, azaz egy idei veszteségit. S azért ha, teszem, valahol Afrikában települnénk le, hol eddig nem lakott senki, s ott, mert utak nincsenek, vámot se fizetnénk, de végképp abban egyeznénk meg, hogy vámot fizessünk, akkor valóban nagy veszteség volna vámot fizetni, ha ti. utak mégse készülnének; de úgy hiszem, viszont nagy nyereség, ha illő vámért jó utak készülnének. S valamint nem mondhatni, hogy általányosan véve az nyertesb, ki búzát nem vet, mint aki vet – ti. nagyobb nyeresége van annak, ki pénzét zsebiben tartja, mint ki nagyobb haszon okáért azt kiadja –; szintúgy nem az a valódi nyertes, ki vámot nem fizet, hanem az, ki illő vámért mindenüve könnyen mozoghat.

Az egész dolog tehát azon tengely körül forog: valjon éppen

azon *valamiért* fizetnénk-e, ha a házi pénztárhoz s országgyűlési tárgyakhoz idom szerint ezentúl mi is járulnánk, vagy tán egy kissé több kellemekért?

S mit felelhetni erre igazságos lélekkel? Én azt hiszem, semmi egyebet, hanem ezt: valamint igazságos, hogy semmiért senki ne fizessen semmit, s viszont valamiért mindenki idom szerint valamit: úgy felette igazságos lehetett, ha régi időkben, midőn se annyi nép még nem volt, se *urbarium* a szántóvetőt nem szorítá bizonyos korlátok közé, a birtokosak luxusa ellenben kisebb, a házi pénztár súlya pedig tán ezer percenttel könnyebb vala, s minden században, *diametrali calculo*, csak hat rövid országgyűlés tartatott s aránylag sokkal kisebb költségekkel, s mindenekfelett nem volt annyi visszaélés; hogy akkor igazságos lehetett, ha az adófizető a földesúrtól nyert számos *beneficium*i következésében, mint teszem: könnyű árenda, felette olcsó pártfogás, ellenség ellen védelem sat., csak maga viselte mind a házi pénztár, mind az országgyűlési terhek súlyát; hanem hogy most, minekutána nép is több van, s ezek naprúl napra inkább reguláztatnak, s ekképp egyesek kevesebbet is bírnak; a földesurak szükségei általányosan oly magasra nevekedtek, hogy jobbágyaiknak annyira nem kedveznek vagy nem kedvezhetnek, mint azelőtt, s ezek minden *praestatiók* legpontosb teljesítésére sokkal nagyobb utánalátással szoríttatnak ma, mint régibb időkben; a vármegyei tisztek száma felette szaporodott, s ezek sokkal jobban fizettetnek; országgyűlésink pedig, ha nem voltak is eddig rendesen tartva, ezután bizonyosan lesznek...? minthogy a törvény úgy parancsolja; s ha lesznek, hihető, hosszabbacskák lesznek, s ott is a diurnumok s egyéb kiadások magasbra nőttek; a temérdek visszaélések pedig, melyek leginkább a szántóvetőt érik, majd-majd eldűlő magasságra tornyosultak; s mindenekfelett a nemesség *praetensió*i, hogy minden rendesebben is forogjon, mint azelőtt, a néhaihoz képest idomzaton túl tetemesültek; úgyhogy mind e mondottak s nem mondottak, de általam gondoltak s másoktúl tán elértettek, sommásan véve, minden eredeti vagy ősi, akár nyilvánvalós, akár *tacite* egyezést *de facto* már rég megsemmisítettek.

Ezen néhány sor szolgáljon feleletül azoknak, kik a 197-ik la-

pon tett állításomat kérdésbe vennék s azt követelnék, hogy a nemesség járulásának a házi pénztárhoz s országgyűlési terhekhez legkisebb nyomait sem találhatni Sz. István idejétől kezdve mai napig: amit – nehogy diplomákba s krónikákba s anonymusokba elsüllyedjünk, ahelyett hogy tennénk és cselekednénk már valahára – legkisebb kérdésbe sem akarok venni, sőt még azt sem, hogy az akkori provízió igazságos s helyes volt-e vagy sem; hanem egyenesen arra szorítom egész véleményemet, hogy valamint egykor igen helyes lehetett, ha az akkori körülmények szerint egyedül a szántóvető vitte az akkor irány- s idomlag sokkal könnyebb terhét mind a házi pénztárnak, mind az országgyűlésnek; úgy ma, midőn e teher mód nélkül súlyosbult, igen helytelen, ha a nemesség az új tehernek nem akarná idom szerinti részét elvállalni; a nemesség, mely azóta új terhet magára nem vett, ami pótlékul s nem fizetési ürügyül szolgálhatna, sőt a maga terhéből annyit rázott le, hogy az, az előbbihez képest, nagyon is könnyebbült, mint azt a következő VIII-ik törvénycikkelyben megmutatandom.

S ha valóban a házi pénztár jobb manipulációját kívánjuk, s hogy annak ránk nézve jobb mechanikai látszatja is legyen, s minden három esztendőben időgazdasággal országgyűlés is tartathassék, nem tehetünk praktikusabb dolgot, mint ha az örök teóriák helyett, mint teszem: „Miért engedik a státusok, miért nincsenek jelen a mágnások, miért tűr ilyeseket a vice- és főispán, miért nem reprezentálnak a megyék, miért nem mozdul az oppozició sat. – sat. – sat." – ha mindezek helyett a nagyobbodott terhek idomzatját nemeslelkűleg, józan fejűleg és *szabad akarattal* valahára elfogadjuk.

Már ami azon idomzatot illeti, melyben a nemesség is járulna ezen két teherviseléshez, az megint egészen új kérdés, melynek azonban, ámbár nem oly felette könnyű, valamint a legegyszerűbb princípium életbe s praxisba hozatala sem az, mégis az igazságos teherelosztásnak törvényei szerint minden kétségen kívül diadalmasan meg lehetne felelni; amit egyébiránt itt a helyszűke miatt nem vehetek fejtegetésbe, s annál most nem mondhatok egyebet, mint hogy ha a házi pénztár és országgyűlési terhek nem *commassál*tatnak, s a nemesség és pórság elkü-

lönözve viszik azok súlyát, akkor a fő cél, ti. a hazafiak közti egyetértés s egyezés el van hibázva, s a szántovető szintazon faggatásoknak lesz kitéve, mint ma; s ekképp jobb, ha e részben inkább semmi sem történik, mint valami olyas, ami a dolognak csak mechanikai s nem morális részét javítná!

S minekutána a most következő törvényjavaslat fejtegetésében még jobban ki fog tűnni, hogy új kellemekért igazságos arányban új terheket is venni fel nemcsak éppen nem constitutio elleni, sőt nem is valóságos teher; most azzal végzem be ezen szakaszt, hogy ha semmi egyéb ok nem javaslaná ezen VII-ik törvény elfogadását, csak azért is el kellene azt fogadni, mert a hat első törvényt sem lehetne másképp jó sikerrel felállítni – ami, ítéletem szerint, az egészre nézve legérzékenyebb veszteség volna, minthogy azon hat törvény igen szoros és, mondhatni, elszakíthatlan kapocsban áll egymással, és a VI., ti. a szántovetőnek törvényes pártvédje úgyis maga után vonná a VII-ik törvény felállítását, mellyel legközelebbrűli kapcsolatban van –

A VIZEK, UTAK S BELVÁMOK TERHEINEK MINDENKITŰL EGYENLŐ VISELÉSE S AZOKNAK ORSZÁGGYŰLÉSI ELRENDELÉSE

Minden hosszadalmas teóriai fejtegetés elkerülése végett itt egyenesen ez alternativát teszem: vagy fizetett ezelőtt a nemesség is vizek regulációjához, utak készítéséhez sat., vagy nem fizetett; ha fizetett, az igen helyes volt; ha pedig nem fizetett, hogy az akkori körülményekre s a nemesnek az adófizetőhez akkori állására nézve, ez is felette helyes volt, nem veszem kérdésbe; de azért – e kettő közül akár egyik, akár másik áll – éppen nem következik az, hogy ezentúl a nemesség a vizek regulációinak s utak csinálásinak terheiben ne részesüljön, hanem hogy valamint igen kevés utakért s felette *felszínleg regulált* vizekért keveset vagy éppen semmit se fizetett: úgy most sokkal több és jobb utakért s mindennap hathatósabban reguláztatandó vizekért se többet, mint igazság, de arány szerint fizessen.

Ezelőtt szinte csak egy századdal is jobbadán lóháton jártak

hazánkfiai, s azért akkor nem volt oly igen sürgetőn szükséges az út, s ekképp az akkori közösüléseket könnyen is fenntartható az adófizető; de később szekéren kezde járni a nemesség s aztán kocsin, s most, ha van módja, hintón jár; minek következésében jobb út is kell, melynek csinálási terhét az adófizető többé nem bírja; s főképp azért, mivel nemcsak jobb út kell és van is, mint azelőtt, hanem mivel mai időkben, lehet mondani, tízszer annyi csinált út is van, mint ezelőtt csak száz esztendővel vala, mikor néhány országos utat kivéve alig volt az egész hazában lehetőség kocsin egy helyről másikra jutni, kivált télen; ellenben ma, ha nem tagadjuk a szemünk előtti faktumot, szinte minden, egy kissé nagyobb helység, ha nem éppen jó is, de csinált úttal van összekötve a többiekkel, s ilyes utak száma minden esztendőben nevekedik, úgyhogy ha száz esztendő előtt az akkori csinált utak egybesommált hosszaságát p. o. ezer mérföldre tesszük, nem fogunk igen hibázni, ha az egész hazában lévő csinált utak mai napi hosszát tízezer mérföldre határozzuk.

S ekképp ha egy rend – ti. itt a nemesi – semmi útért vagy rossz és csak ezer mérföld hosszaságú útért még eddig semmit se fizetett is, nem következik, hogy ezentúl jobb és tízezer mérföld hosszaságú útért se fizessen, hanem éppen az ellenkező, hogy valamint a mai nemesség, általányosan véve, több kellemet is kíván, minthogy úgyszólván senki nem utaz már lóháton, és azon utat, melyet ezelőtt télen általában nem, de most télen is tehet, s nem kevés helyhez most 1, 2 nap eljuthat, melynek elérésére azelőtt 10, 14 nap vala szükséges; úgy nem lehet igazságosb a világon, mint hogy efféle egészen új nyereségekért, mint kocsiban járhatni lóhát helyett s 10, 14 napban 8, 12-őt gazdálkodhatni sat., igazságos idomzat szerint a nemesség is fizessen ezentúl; s ezt annál inkább, minthogy naprúl napra nagyobban érezzük a jó utaknak nemcsak kellemit, de legsürgetőbb szükségit is, s azoknak lehető legnagyobb mennyisége az egyesült hazának mechanikai életprincípiumát leghathatósban eleveníti; mert minél könnyebb és szabadabb a circulatio, annál elevenebb, egészségesb és erősb egy test, erőmű s ország is.

S ezt, úgy hiszem, filozófiai s általányos tekintetben senki

sem veheti kérdésbe; mert valamint igazságos, hogy semmiért senki se fizessen egyebet semminél s kis kellemekért csak keveset: úgy viszont igazságtalan valamiért s kivált sokkal nagyobbra nevelt kellemekért semmit vagy igen keveset fizetni; s a tökéletes igazság tán abban van helyezve, hogy a nagyobbult kellemek után viszont mindenki terhei is azon idomzatban nőjenek, melyben ő a tetemesült kellemekben részesül. – Régi időkben, meglehet, az akkori nyilványos vagy ki nem mondott egyezés szerint azon *kevés*, de *elég*, amit a nemesség utak csinálására s vizek regulációjára fizetett, már benn volt saját földeinek kedvezőbb feltételű átengedésében; s ekképp meglehet, sőt hihető, hogy akkor, midőn felette kevés út volt, télen jobbadán senki nem mozdult, kereskedés alig vala, s általányosan mindenki lóháton utazott, hogy akkor az igazság legkényesb törvényei szerint a nemesség egyenesen nem járult utak csinálásához, mert talán indirekte adózott hozzá; minthogy oly egyezés felette igazságos lehet, mely szerint a földbirtokos bizonyos földeit bérbe adja a birtoktalannak s bizonyos feltételeknél fogva, melyek egyike az, hogy az utakat, hidakat, gátokat sat. ő csinálja. De midőn ezek eszközlése mind kvalitásra, mind kvantitásra nézve egészen megváltozott s -nehezbült, úgyannyira pedig, hogy azt az akkor élők semmi mód előre nem láthaták – mert akkor tán senki se nem tett, se nem vállalt volna ily terhes feltételeket el –, az örök természet következésében az foly, hogy az új teher- vagy egyéb terhektől némileg *megszabaduljon*, vagy *több* vállra rakassék; azaz vagy a szántóvetői tartozás sommája könnyíttessék azon arányban, melyben az a jobb és több útcsinálás s vizek tökéletesb elrendelései által súlyosbult, vagy a nemesség is járuljon ezentúl, a több kellemben részesülés miatt, egyenesen az utak, hidak, gátok sat. készítéséhez.

Már vehetni-e az adófizető vállairól némi terheket le, s meg fog-e abban egyezni a kormány, beligazgatás és földesúr, az más kérdés; hanem ha az idők folyamatját tekintjük, mely az adófizetői terhek mindenbeni súlyosulását, a nemesség tartozásainak ellenben lépcsőnkénti könnyebbülését bizonyítja, s komplikált országi művünket vizsgáljuk, tán kénytelenek leszünk azt állítni, hogy a szántóvetői vállakat egyéb terhektől

oly idomzatban bizony nem leszünk képesek megszabadítni, mint milyenben az utak és vizek elrendelései terhesbek lettek s naprúl napra mind terhesbekké válnak; s ekképp teljes igazság szerint szinte nem marad egyéb hátra, mint az utakat és vizeket vagy megint azon minőségre s mennyiségre visszasüllyedni engednünk, mint amilyekben azon időkben valának, mikoron a földesúr és szántövető közti viszonyok egyensúlyba jövének, vagy pedig a jobb s több közösülésekért nekünk, nemeseknek is idom szerint fizetnünk.

Ez utolsónak helyessége pedig azért nem szökik ellenállhatlan *persvasió*val mindenkinek szemébe, mert a jobb s több utak, hidak és jobban elrendelt vizek nem *rögtön* váltották fel a rossz és kevés utakat, hidakat s akadályozó vizeket, hanem *lassan* s ekképp a nagyobb számnak *észrevetetlenül*. A mai közösülések kelleme tán úgy áll a száz esztendő előtti communicatiók kellemehez, mint 10:1-hez. Kérdem most: az egész hazában találkozott volna-e valaki, ki száz esztendő előtt azt kívánta volna – ha a communicatiói kellemek 1-től 10-re emelkedtenek vala, *de rögtön* –, hogy azok elrendelését, mely azon idomzatban súlyosodott volna is, mint milyenben a kellemek nőttek, csak azután is egyedül a szántövető eszközölje s nagyobb kedvezést azért ne nyerjen? Én azt hiszem, senki sem lehetett volna valóban oly igazságtalan, mint arrúl is bizonyos vagyok, hogy ma sincs az egyesült hazában oly ennenes rabulista, ki megint azt találná igazságosnak, ha, teszem, gőzkocsik alá szükséges vasutak, tökéletes vízcsatornák s ilyesek által a közösülési kellemek megint újra 10-től 100-ra emeltetnének *és rögtön*, hogy akkor is egyedül csak a szántövető vigye ezen mód nélkül szaporodott és nehezbült munkák terhét; hanem mivel a communicatiók jobb lábra tétele s ekképp terhe is 1-től 10-ig nem rögtön, hanem csak lassan *s észrevehetlenül* tűnt elő, van igen számos – legalább az effektus és mindennapi tapasztalás szerint ítélve –, ki így okoskodik: „Eddig is a szántövető vitte a communicatiók terhét, s ekképp tovább is csak ő vigye: nem kell nekünk újítás sat." – s így számtalan igazságtalan van, mint nem különben öt, hat század után is elég igazságtalan volna, ha communicatióink kelleme 10-rűl 100-ra nőne, de lassan és észrevehetlenül; mint-

hogy ily igazságtalanság ma úgyszólván közös, és 1 úgy áll 10-hez, mint 10:100-hoz, azaz ami történt, történik s megint történik s megint történhetik.

Minekutána ily *proportionalis calculusok* szerint axiómául az sül ki, hogy igazsággal az semmiképp nem egyeztethető, ha mi, nemesek ezentúl se járulunk akármi módon is az utak s vizek regulációjához, nem hozhatni kétségbe azt is, hogy filozófiai s általányos tekintetben ezen terheknek szabad akaratunk utáni magunkra vétele sokkal több hasznot hajtana, mint kárt okozna; mert mai világban a legerősb által eszközölt igaztalanság sem lehet, csak egy kissé hosszabb idő leforgása után is, valakinek hasznos, annál kevésbé pedig, ha egy oly státus eszközli azt, mely gyenge.

Mi pedig a hasznot financiai szempontbúl illeti, arra, úgy hiszem, nem kell egy szót is vesztegetnem, minthogy A.-túl Z.-ig, egész országban oly lágyvelejű teremtmény tán már nincs, ki azt nem számolta volna, vagy legalább nem számolhatná ki, hogy azon teher, mely jó communicatiókra fordíttatik, célirányosan és ésszel, ti. a vidék, népesedés, környék s politikai körülmények mibenlétéhez s mineműségéhez szerintezve, felette könnyű azon terhekhez képest, melyek szükségképp folynak a hiányos közösülésbűl. Ennek valóságát, úgy hiszem, a tágas hazában mindenki praktice tapasztalta; mert bizon alig van köztünk egy járó-kelő ember is, ki a rossz közösüléseket ne fizette volna már meg, részint lova, barma, részint ideje s egészsége vesztével, pedig sokkal drágábban, mint amennyiben a legjobb utak készítése s fenntartása kerülne, feltéve, hogy azok léte ésszel s józanul eszközöltetik. Ez tehát hosszas fejtegetést nem kíván, de annál gyökeresbet a

Principium! Ezzel vélekedésem szerint számosan s tán legszámosabban két oknál fogva misztifikálják magokat és másokat szüntelen. Az egyik ok *ennenségök* – egoizmus –, mely találósnál találósb, s nemcsak itt, hanem minden alkalomnál, midőn akármily s -mi módon viendő terhekrűl forog szó, mindig valami principiumot gördít elő, mely a teherviselést nem engedi, s ekképp a kisebb rosszat nagyobb rossz elkerülése végett szenvedni tanácsolja. A másik ok ellenben *éretlen ismeretök*,

mely szerint nincs ugyan princípiumok ellen valami köztehernek nemesektűli viselése, de a módban kíván a princípium némi óvásokat.

Az első ok nem érdemel nagy figyelmet, mert az idők szelleme ily ennenesek álarcáit rútul tépi már rendre le dicső viselőik képeirűl, úgyhogy számok mindennap, minden órában összezsugorul, s ezentúl nem nyomhat már sokat; de annál nagyobb megfontolást kíván a másik ok, mert az, ahelyett, hogy a nemességet a parasztsággal barátságos összefüggésbe hozná – ami mindkét részre a lehető legnagyobb haszon volna –, egyenesen az ellenkezőt s ekképp a lehető legnagyobb kárt következteti.

Ezt fel kell világosítnom. Azon rész, mely így szól: „Nincs igazságosb, mint hogy mi is járuljunk némi terhekhez, p. o. a házi pénztár-, az utak csinálása- s több efféléhez; de válasszuk el a *praestatió*kat: a házi pénztárt azáltal segítsük, hogy mi is fizessük a magistratualisokat, az utakat *per libera oblata* sat., azaz tegyünk mi is, s többet, mint kellene, de ne adóképp, hanem szabadon" – kik így szólnak, azok vétik el ítéletem szerint, a józan utat, s a közönségnek s ekképp magoknak is annál nagyobb kárával; mert véleményök annyi plauzibilis, sőt generosus érzelmekkel vegyes, hogy azáltal mind a mondók, mind a hallgatók könnyűnél könnyebben csábíttatnak el.

A közterhek viselésének filozófiája – mennyire az a lehető legnagyobb polgári szabadsággal van összhangzásban – nem abban áll: adót éppen nem vagy csak felette keveset fizetni, de akármennyit adózni is, hanem tudni *mire* s *miképp* s azt elhatározhatni – s ezen utolsót nemcsak princípium szerint, hanem *de facto* is; s ez a fő dolog. S ekképp, ha valamely státus eddiglen soha nem fizetett egyenes adót, valóban könyörületre méltó lágyeszűnek kellene lenni, ha egyenes adót azelőtt akarna fizetni, míg nemcsak bizonyossága, azaz ereje, de még hihetősége, azaz erős akaratja sincs a pénzmanipulánsokat nem szemfényvesztő, de tökéletesen s minden hasztalan cerimónia nélkül megrostálandó számadásra kínszerítni. Azért hímezés nélkül legyen kimondva, legrosszabb akarónk sem vetheti szemünkre, ha mi, nemesek mostani körülállásink közt általában semmitűl sem akarunk fizetni *küladót;* midőn viszont azt hiszem: felette

sok igazságos ember azért ítél bennünket keményen, és valóban minden igazzal, mert ezen princípiumnak ürügye alatt vagy ennenségből semmi tiszta hazai *belterhekhez* sem akarunk járulni, vagy éretlen ismeretinknél fogva a dolgot úgyannyira zavarjuk össze, hogy azon adót – ti. a belsőt –, melyért a számolókat elővehetnők s *de facto* szoros számadásra szoríthatnók, azon adóval keverjük össze, melyről princípium szerint ha mindjárt tán igen, hanem *de facto* számadást venni mai napokban bizony még nem remélhetnénk.

S ez a gondolkozónak tán elég azt megmutatni, mily különbség lehet és van is nálunk az *adók* közt; úgyhogy valamint egyiknek, ti. a küladónak egyenes megadása mostan felette veszélyes lehetne: úgy viszont a másiknak, ti. a *beladónak* fizetése legjózanabb volna; s nem szeparálva, de *commassál*va! és vigyázzunk, miért. Semmi egyébért, hanem mivel minden, ami a földesúr *interesszéj*ét elkülönzi az adófizetőétől, előbb-utóbb mind a két résznek csak káros, sőt felette veszedelmes is. Ha különözve lenne a házi pénztár, akkor a nemesi cassára nagyobb gond lenne, mint az adófizetőire – amit tán *supponál*ni csak szabad, minthogy eddig a dolog ilyformán álla, ti. a nemesi pénzek csakugyan mégis nagyobb *securitas*ban valának, mint az adófizetőiek; ha pedig a némileg szorosb kapocs ezt nem engedné, s egyik cassára oly nagy gond lenne, mint a másikra, s egyik oly nagy takarékossággal vitetnék is, mint a másik, sőt a nemesi érzések hathatósb felébredése által az adófizetői cassa mindenre nézve nagyobb bátorságba volna helyezve, mint a nemesi: mindez mégsem volna elég annak helyes apológiájára, hogy ezen cassák elválasztathassanak, mert mindez nem volna elég az adófizetőt arrúl is elhitetni, hogy pénze bátorságban van, hanem ő mindig így szólhatna: „Valjon mi okból nem akarják a földesurak s nemesek a házi pénztár *commassatió*ját? Mi lappang megint ezalatt; ők tán a tehernek kisebb részét akarják magokra vállalni, s azt, mely állandó, így vele *maleversálni* oly könnyen nem lehet, s minden hihetőség szerint nem is nő s variál annyira... Ha közösen élünk azon kedvezések-, hasznok- és kellemekkel, melyek a házi pénztár következései; miért nem akarják annak terheit is közösen viselni?" – S ha így okoskod-

nék – amiről, úgy hiszem, nem kételkedhetni –, valjon világosnál nem világosb-e, hogy ilyféle javítások morális effektusa egészen el volna hibázva? Morális effektusa, mondom, mely a fő dolog, s mely nem egyedül azáltal melegülne hazafiúi rokonérzésre – ez megint bármily paradoxnak látszassék is –, ha a szántóvetőn segíttetnék, hanem ha ő azt átlátni s elismerni kénytelen volna, s ekképp nyilván tudná, hogy további egzisztenciája nem valami *precarium*, ti. egy jobb tisztviselő vagy ékesb szólású táblabíró jóakaratjától vagy életétől függő *bátortalan lét*, hanem egyenesen az áthághatlan törvények alá állított *bátorlét*.

S ha megint azt vizsgáljuk: miért ellenzi sok az ily *commassatiót*? azt fogjuk találni, hogy részint azért, mert inkább *generositas*ból akar cselekedni, mint kötelességből, részint mert a helytartói kontrolltól fél. S mondjuk ki egyenesen, nem úgy van-e?

Már ami az elsőt illeti: kénytelen vagyok a fentebb érintett rőfre s *talio* törvényire emlékeztetni, melyeknek legfelszínesb fejtegetése után az tűn ki – s ezt világosabban nem mondhatom –, hogy valamint az, ki mással csak *generositas* szerint akar bánni, előbb-utóbb, de végre bizonyosan maga is csupa *generositas*tól függend: úgy viszont csak az kívánhat szoros igazat akárkitől is, ki megint mások iránt köti magát le. Ami pedig a kontrollt illeti: az valóban igen-igen kellemetlen, de csak akkor, ha valami bizonyos személyre szoríttatik, de soha, mikor tisztséghez van kötve s mindenkit egyenlőn illet – mert ekkor nem több, mint valami fenyítő törvény, mely az egészre nézve áll, de csak azoknak sajnos és becstelen, kik csalfa tetteik által annak súlyát magokra húzzák; s ekképp az ellenőrség is csak éppen azoknak lehet *de facto* kellemetlen, kik annak létét szükségessé teszik, s mely éppen azon okból soha nem nevekhetik káros hatalomra, amitől sokan félnek – s erre figyelmezzünk –, mivel a *commassál*t pénztár a most eldarabolt, sőt egymás elleni erőből egy összesedett s így mindenen diadalmaskodó erőt alkotni segítendne; ami a netaláni kontroll hatalmaskodásának lehető legbiztosb gátja lenne sat.

A morális effektusra nézve tehát elkerülhetlenül szükséges, hogy a mindenkitől idomzat szerint fizetendő házi pénztár

*commassál*tassék, minthogy azáltal az egyetértés s egyesülés nem kis mértékben mozdíttatik elő, ami a legnagyobb nemzeti kincs; a dolog praxisa pedig ezen *commassatió*t még sürgetőbben megkívánja, mert jóllehet, némi megyékben különözve is fennállhatna az ezután mind a nemességtől, mind a parasztságtól fizetendő házi pénztár, nem hiszem, hogy igazsággal e részben minden megyékre csak egy zsinórmértéket lehessen kiterjeszteni, s így szükségképp szinte minden megyében az elkülönzésnek más proporcióját kellene felállítni, mely mindennap azon idomzatban változna, melyben új utak, hidak sat. készíttetnének – ami öröki kedvetlenségnek s ujjhúzásoknak kimérithetlen kútfeje lenne, ami egy megyének sem volna hasznos – az egész királyságot pedig szinte minden megyében különböző manipulációk következésében még divergensebbé tenné – mint ahogy már most is a gondolkozó előtt nem annyira mint egy erős egész jelenik meg, hanem mint valami eldarabolt gyönge. A honi boldogságra múlhatlanul szükséges tehát, hogy ha praktice nem lehet is, kirekesztőleg mindenben a legszorosb egyededség legalább ilyesekben legyen, hol az egyformaságra semmi sem kell, mint tiszta szándék s jó akarat; azaz idomzat szerinti fizetés... Ezen idomzat igazságos elhatároztatása egyébiránt más dolog; s valamint most a helyszűke miatt kevés kivétellel itt szinte csak elveket állítok fel: úgy későbbi próbáimban a princípiumoknak mimódoni alkalmaztatását fogom fejtegetni.

Ezek után visszatérek az utak, vizek s belvámok elrendelésére, s azt állítom, hogy valamint a házi pénztár s országgyűlési terhek viselését idomzat szerint elhatározni s azt közösen viselni igazságos: szintúgy az is legigazságosb, legkivihetőbb s ekképp bizonyosan leghasznosb is, ha nemkülönben az utak és vizek elrendelésének s conservatiójának terhe is *idomzat szerint*, de *commassál*va vitetik mindenkitől.

Ami pedig ennek praxisát illeti, az felette könnyű, feltéve, hogy ennek eszközlését őszintén akarjuk, s a bújósdi ajtócskákat rendre s *bona fide* be is dugjuk. Az egész dolog, akár tekintsük az utakat, akár a vizeket, akár az ország egyéb mechanikáját, tisztán két részre oszlik, ti. *csinálásra* s *fenntartásra*. S e két

munkát, praktice szólván, szorosan el kell választni; mert ha elkülönözve nincs, akkor vagy az első elkészülés nem lesz tökéletes, vagy ha az egészen végbemegy is, a conservatio lesz hiányos; mely kettős foglalatosságnak következése – mint a tapasztalás mutatja – *precarius* állapot, elaljasodás, elbomlás szokott lenni.

Ha egy új utat csinálnak, vagy egy egészen elavultat javítnak: nincs könnyebb, mint hogy a földesúr és birtoktalan nemesség is járuljon hozzá. Az első robotinak bizonyos számát úti, hídi, gáti dologra engedi, a másik pedig maga dolgozik, vagy ha az egyik robotjait már megváltotta vagy pusztát bír, s a másik nem akar, mindenik idomzat szerint fizet vagy béreseivel munkáltat, s ekképp minden nehézség meggyőzve van. Csak igazságos lélekkel akarni kell, megyen akkor minden! A fenntartás végett pedig mindenki személye, lova, barma, szekere etc. szerint bizonyos vámot fizet. Ebből áll a dolog veleje. Amiből tökéletesen kiviláglik, hogy némi helyeken, hol alig van közösülés, kő sincs, kevés és szegény a nép, semmi út hasznosb, mint egy rossz csinált út, melyet mindenki halálos bűnnél is erősebben kerül, vagy oly út, mely úgyszólván természet elleni, azaz sokkal terhesb, mint amennyit használhat, s ekképp arra nézve, ki terhét viszi, a gyógyszer gonoszb a nyavalánál, s mely utak csak azoknak kellemesek, kik készítéséhez s fenntartásához járulni nem kénytelenek, s melyek súlya oly nagy, hogy azok valóban soha nem készülnének, ha mi, nemesek is vinnők terhét... A közösülések filozófiája az – s ezt mindig szem előtt kell tartanunk –, hogy azok haszna nagyobb legyen, mint csinálási s fenntartási terhe; minek következésében részint mindenütt kivétel nélkül utakat, vízcsatornákat, gátokat nem csinálhatni józanul, s mindenekfelett, ha már készíttetnek, azok csinálása- s fenntartásában a lehető legkörülnézőbb takarékossággal kell bánni; mindez pedig csak akkor fog történni *valódilag* s nem *illuzorie*, ha mi, nemesek is visszük idomzat szerinti súlyát. És így nyerne az egész, mind tetemes hozzájárulásunk által – mert tagadhatlan, hogy jobb utak lehetnének a honban, ha azokhoz végképp a birtokosak is járulnának, midőn most, úgyszólván, csak a birtoktalanok viszik azokat –, mind kontrolluk s az ebből

fakadó józan és takarékos metódus által; midőn ma ilyesekről alig van vagy inkább, mondjuk ki egyenesen, éppen nincs kontroll, mivel nem mi fizetünk hozzá, hanem más.

A fő dolog pedig az, hogy midőn ma a nemesembernek rossz út körülti panasza a legnevetségesb s legsúlynélkülibb, minthogy olcsó húsnak híg és semmi húsnak semmi leve; s így az sem panaszkodhatik rossz út miatt, ki csak *rajta*, de *hozzá* semmi mód nem járul: akkor, midőn mi is fizetnők az útcsinálás s -fenntartás igazságos idomzatát, nemcsak embergondolta egyoldalú privilégium, hanem minden jussal kívánhatnók s *praetendál*hatnók is, s nem egyedül a régi utak helyreállítását s jó karban tartását, hanem bármiféle s bármennyi új út készítését is – aminek józan eszközlése a lehető legnagyobb nyereség volna, mit most azonban – mert nem fizetünk – csak egy felette tágas lélekisméret határozhat el; midőn akkor, mikor mi, nemesek is fizetnénk, azt a lehető legszorosb lélekisméret sem hátráltathatná, mert *volenti non fit injuria*, s mivel nincs igazságosb, mint az, hogy ki idomzat szerint fizet, idomzat szerint bírjon is, s ha ez áll, nincs viszont igazságtalanabb – akármiképp iparkodjunk is ezt tagadni –, hogy valaki bírjon, ki nem fizet. Ennek tehát sommás összevonatja az, hogy valamint az igazság előbb-utóbb, de végre bizonyosan még idomlag rövid életű egyes emberekre s annál inkább hosszú életű nemzetekre nézve a legnagyobb haszonnak legbiztosb és tartósb kútfeje s viszont: úgy az úti, vámi, vízi sat. terheknek mindenkitűl *proportionalis* viselése – mert ennél, mint az e szakaszban, úgy hinném, elégségesen kiviláglik, igazságosb semmi nem lehet – mind egyeseknek, mind nemzeteknek is előbb-utóbb, de végre bizonyosan a lehető leghasznosb lenne.

Azon fejtegetések: kinek hasznosb a jó út, az adózónak-e, nemesnek-e? – mindannyi szofizmák, melyek a legfelszínesb vizsgálatok után is tüstént mint szappanbuborékok szertepattannak; mert azokból valóban végre mindig ilyféle sül ki, teszem, például: hogy valamint Rotschild kurírjának a külföldi utak praktibilis léte tán leghasznosb, mert egy jó vagy rossz hírnek huszonnégy órával szaporábbi jelentése, mint tudjuk, már nemritkán oly kincseket szerzett, amilyeneket ezernyi szántó-

vetőnek véres verítéke sem volna képes kiállítni esztendőt át: úgy tán nálunk is ilyféle szorgalomhősek vennék a jó utak legnagyobb hasznát; mely előzményekből egyenesen azon fonák következést kellene húznunk, hogy mind a külföldi, mind a honi utakat vagy azok egy részét Rotschild et Compagnie-nak kellene jobbadán csináltatni s fenntartani. A szarvasláb mindenesetre jobb, mint a bodzás láb; de ha valakitől, ki bodzás lábú, azt tudakoznók: 'valjon nem ér-e többet a szarvasláb, mint az övé', tán azt felelné: „objektíve igen, hanem szubjektíve nem; mert lábom, bármi rossz is, rám nézve mégis a legjobb s leghasznosb láb az egész világon". Szintily színű konklúzióra vezetne annak rostálása is: valjon kinek hasznosb megint egy font hús, A.-nak-e, B.-nek-e, s ekképp kinek kelljen fizetni, kinek nem, s kinek kevesebbet, kinek többet sat.

Minden haszon időhez, személyhez és szükséghez van kötve; minek következésében részemről megvallom, hogy ámbár sok ezer vastagabb, erősb s jobb lábot ismerek, mint az enyimek, mégiscsak az enyimeket tartom legjobbaknak – és bár sok gyomornak sokkal nagyobb és sürgetőbb szüksége van az eledelre, mint az enyimnek, és minden idomzaton túl jobban emészt, azért mégis azon táplálékot tartom én leghasznosbnak, mely az én fizikai szükségimet pótolja, s gyomromat legjobbnak sat. Szintígy azt hiszem, hogy sem alkalmas híd, sem jó út, sem elrendezett víz és kanális hasznát senki oly nagy mértékben nem veszi, mint én, ha rajta járok, s azok saját jószágim becsét emelik fel, ami okból idom szerint fizetni is édes-örömest akarok, de csak azon feltétel alatt s mindaddig – s itt van egy felette nagyon figyelmeztető –, *ha* és *míg* teljes szabadsággal járulhatok azok elrendeléséhez, s a dolog, velejére nézve, kezeimben is van; mert ámbár rossz utakon, korlátlan vizeken keresztül sat. járni-kelni s búzaföldeket víz alatt bírni, ítéletem szerint, az emberi élet- s vagyonnak legsajnosb katasztrófáihoz s dolgaihoz tartozik, azért idomlag mégis kellemes azon szép léthez: helyből nem mozdulhatni s mégis vámot fizetni, mocsárokat bírni s mégis áldozatokra kénytelen lenni, mely lét a kettős szolgaságnak képiratja, ti. az önkény vagy tudatlanság s hiányos elrendelés alattinak.

És ím, ezen ok határozá el kívánatomat, hogy a vizek, utak s belvámok elrendelése országgyűlési tárgyak legyenek; mely javaslat azonban, nem tagadom, éppen azon veszélyt látszik szülni vagy legalább nevelni, melynek elkerülése egyik fő célom. De én azt hiszem, ez csak úgy *látszik*, hanem nincs úgy; s ha valahol, bizonyosan itt van helye egy felette nagy disztinkciónak minden bizonnyal. Mert _ _ _ _ _. S ha oly tárgyak fejtegetését nem szívesen vagy csak legkényesebben hozunk oda, melyek az ausztriai közbirodalom hasznával szoros politikai kapcsolatban vannak, az természetesnél természetesb; midőn viszont az valóban semmi egyéb, mint egy nagy bújósdi kapu s gyáva ürügy, ha belső mechanikánk elrendelését a kormány beléavatkozhatása miatt nem akarnók oda hozni – mert az okoskodás a valórúl a lehetőre áll s ekképp hihető, hogy valamint annyi század óta fenntartottuk belső rendezkedésink szabadságát, habár országgyűlésen eleget *vellikált*attak is: úgy ennek utána is szabad tanácskozásink körei és saját kezeink közt fog forogni s maradni vizeink, utaink s belvámaink jobb elrendelése is; s hogy valóban az, ki ilyes *praetextus*okat kohol, lélekisméretlen tolja azon hibát másokra, mely egyedül csak magunkban van, mert minden hízelkedést félretévén, ámbár egyrészről tán _ _ _ _ _, de másrészről a legmakacsabb s -hatalmaskodóbb oppozíciónak tagja sem mondhatja, hogy legkisebb ok adta volna is magát elő, mely azt hinnünk vagy csak gyanítnunk is engedné, hogy a kormány vizeink, utaink s belvámaink elrendelését gátolni vagy abba elegyedni kívánna, s legfőképp akkor, *ha igazságos idomzatban mi is járulnánk hozzá;* mert ha ma avatkozik némileg belé, azt valóban igen helyesen teszi, mert az, hogy kivétel nélkül egy új út készüljön a másik után, és egész tájak száríttassanak ki s egyedül az adózó erejével, és egy rész szinte semmivel se járuljon hozzá *in pleno* elvégzésen s a parancs kiadásán kívül – az valóban nem jól van, s egy francia axióma szerint: „elégtelenség szüli az önkényt"; önkényt szülni kénytelen.

S csak e néhány, bármi fejletlen sorok után az jő ki, hogy a most kérdésben forgó elrendeléseknek országgyűlési elhatározása – ha ti. mi is fizetnénk hozzája – nemcsak nem nevelné az

önkényt, hanem azt szükségtelenné tenné, és így hihetőleg teljességgel el is mellőzné, minthogy a jobb *províziók* – melyek pénzünk utáni aggódásunkban, akárki mit mond is, szerentül helyesbek lennének, a kormányt is minden beléavatkozástúl megmentené – minek felette nagy hasznát mind a kormányra, mind ránk nézve tán senki sem veheti kérdésbe.

De mindez a sokkal kisebb s negatív nyereség lenne, mert a kiszámíthatlan pozitív haszon inkább azon egyhangzásbúl fakadna, mely szerint az ország erei végképp a legszabadabb folyamatba jőnének s idegei a legszorosb kapcsolatba tétetnének, ami az utakra nézve is hasznos, sőt szükséges volna, de a vizekre nézve valóságos *conditio sine qua non*.

Hazánk mechanikája, ti. vizek, utak etc. municipális alkotmányunk következésében mindaddig csak felette darabos s ekképp helytelen mibenlétben fog lenni, míg annak elrendelése nem foly kirekesztőleg csak egy centrumbúl; és ezen középpont részint minden önkény kizárása végett és hogy ne legyen egy megyének jobban kedvezve, mint a másiknak – habár csak látszóképp is – részint a dicső *vis inertiae*-nek meggyőzése miatt, nem lehet egyéb, mint az országgyűlés. Szabadon választathatik ott egy bizottság, mely az egész ország mechanikájának fő vázát dolgozhatja ki, hol nem egyes megyéknek nyeresége, hanem az egész honnak haszna vétetik tekintetbe. S mily szükséges ily centrumnak léte, mely elég auctoritassal is bír az ország hozta határozások ellenzőit a hazasértés bírsága alá vetni s egyes makacsokat az egésznek létéért az útbúl taszítni, legjobban bizonyítja az effektus; mely után ítélve valóban a csalhatásnak minden veszedelme nélkül azt állíthatjuk: hogy vizeink már most is meglehetős rendben volnának – aminek haszna mind kiszárítási, mind kereskedési tekintetben felszámíthatlan lenne –, ha mindazon milliók, melyek in *partibus* fecséreltettek már el, egy valóban szisztematikai s nem csupán csak teoretikai plánum szerint manipuláltattak volna, s ahelyett, hogy egyik ott ásott s gátolt, hol akart, a másik megint ott, hol ő tudta legjobbnak, s ahelyett, hogy tán szinte mindenütt munkáltak, csak ott nem, hol munkálni kell vala, minden hazai erő azon pontra

egyesíttetett volna, melyek az örök mocsárok s dühös vízáradások gyökérokai.

E princípiumot, azt hiszem, senki sem veheti kérdésbe, kinek esze s belátása csak félig-meddig kellő helyén áll; hanem valamint a leghelyesb elveket is könnyű felállítni, legyünk igazságosak, de viszont a legegyszerűbbeket is nemritkán felette nehéz életbe hozni: úgy e most érintett princípium kimondása se mesterdarab, de tán annál nehezebb annak a honi vizek elrendelésére alkalmaztatása; s ez utolsó olyannyira szövevényes, hogy teljes meggyőződésem szerint azt semmi más móddal nem oldhatni fel, mint ha vizeink elrendelése országgyűlési tárggyá lesz.

Tagadhatlan, hogy ilyesek fejtegetése s eldöntése hosszas vitatásokra nyújtna alkalmat, mi azonban a dolognak csak rút oldala lenne, melytől semmi a világon nem ment; de valjon nem okozna-e ezen nyilványsság másrészrül megint egy oly közérdeket – *interesszét* –, s ím, itt van a dolognak morális ereje, mely minden fizikai nehézségen előbb-utóbb győzni szokott, s itt is győzni lenne kénytelen, s mely végképp azon közlelket szülné, melynek óriási hatalma, midőn a honi ingadozásnak legerősb *antidot*ja, hegyeket lapályokká térít, vizeket bérceken keresztülvisz, sivatagbúl Árkádiát varázsol, szóval, melynek semmi ellent nem állhat.

Ily mechanikák fejtegetése az országgyűlésen megismértetné a nagyobb résszel, hogy valamint a *salus publica* kirekesztőleg csak minden egyesek tökéletes bátorlétű törvényes állapotján emelkedhetik: úgy viszont a *salus privata* sem fakadhat egyébbül valódi- s tartólag, nem *illuzorie* s múlékonyképp, mint közhaszonbúl s közbátorlétbűl. S ha ily *topus*ok országgyűlesen fejtegetése ilyes axiómák közelismerésére adna alkalmat, ami szükségképp következnék, s melyek, ha a 9-ik század óta rajtunk fekvő effektusok után ítélünk, közönségesen elismérve koránt sincsenek még, akkor azt hiszem, hogy az azokbúl fakadó morális haszon súlya s az ebbűl kénytelenül következő honi erkölcsnek a haza minden lakosira elterjedése Hunniára nézve felszámíthatlan nagyobb nyereség lenne, mint ha egy felsőbb hatalom, a lakosok minden odajárulása nélkül, valami

csuda által eszközlené, teszem, vizeink tökéletes rendbehozását s több effélét. Mert éppen úgy, mint, physice szólván, jobb ízű azon falat kenyér, melyért fáradtunk, mint amelyet henyélve vártunk be, s bizonyosan rendszerint több erény fejlődik ki annak becsületes megszerzése, mint annak puszta bevárása közt: úgy valóban kimondhatlan édes örömre melegíti azon érzés lelkünket, ha valami nagyobb tárgy létesítését áldozatink-, szorgalmink- s honi erényinknek köszönhetjük inkább, mint más ajándékának, fáradozásának, kegyelmének... S minden kétségen kívül, valamint kellemesb és szerencsésb férfiúi erővel önlábán állhatni, mint gyermekkori gyengeség miatt más által hordoztatni – midőn ezen utolsó valóban a legnagyobb szerencsétlenséggé válik, ha időn túl nő –, úgy szinte szerencsétlenség volna, ha, teszem, Dunánk medre más segítsége után vagy magamagától venné mélyebbre fenekét, folyamatja mástól vagy magamagától kapná rövidebb útját, *ahhoz képest* vagy inkább *azon szerencséhez képest*, ha mindezeket saját eszünk s tenyerünk által rendelhetnők el; mert ha mindazon polgári erényt sem vesszük tekintetbe, mely ily munkálódások közt szokott kifejleni, s mely karnyugfa vagy karszékekben általányosan soha vagy csak felette ritkán fejlődik ki – *egyedül azon erő* is a lehető legnagyobb áldás volna: mindazt *tehetni, eszközölhetni*, azaz saját lábon a férfiúi erőnek tudatjában élni, mely öntudatnál semmi a világon nem emelhet magasbra gyarló emberi sorsunkon túl, és semmi egyéb, ha közös, mint az igazi nemzeti nagyság. Ha valaki más, mint magunk, vagy egy véletlen tenné mindezeket, habár látszólag s ideig-óráig áldás színű volna is, csak azért sem volna mégis valódi áldás, mert a fejletlen nemzeti lélek álomkórságban szenderegne, s éppen azon külhatalom s véletlen máskor megint áldás helyett a honra átkot hozhatna, mely rosszat akkor a nemzeti lélek tán nem volna oly erős visszataszítni s hátráltatni, mint amilyen nyílt vala a jót elfogadni; midőn ellenben az igazi nemzeti nagyság, ti. a közigazság, egyetértés s erkölcsiség okozatja kirekesztőleg csak mindig áldást, de soha, míg igazi tisztaságában marad fenn, átkot nem hozhat a hazára.

S ha valaki azt gondolja, hogy egy ország rendes és nem kín-

szerített mechanikája mostani időkben nincs legszorosb összhangzásban és összeköttetésben azon nép erkölcsiségével s egyetértésével, mely azt lakja, az valóban mód nélkül csalatkozik; mert a vizek, utak tökéletes elrendelése, úgy mint azok a 19-ik század szükségeihez kívántatnak meg, felette nagy teher; ezt pedig csak úgy bírhatja egy nemzet önmegrontása nélkül *tartólag*, ha alája mindenki egyenlőn veti vállát; ehhez pedig nagy egyetértés kell, mely megint csak az osztó igazság szellemének szülöttje lehet, minthogy ez egyenesen a közerkölcsiségből fakad. S így valamint a közmoralitás nagyobb-kisebb léte egyenesen hat az országi mechanikának jobb vagy rosszabb létére – ha számos esztendőket összefoglalunk –, úgy bizonyosak lehetünk, hogy a jobb mechanika megint visszahat az erkölcsiségre; mert rég elismert igazság, hogy az okra mindig visszahat a következés; s ekképp a vizek, utak jobb elrendelése után egyenesen a lakosok erkölcsiségi *gradus*árúl ítélhetni vagy egy önkényes kormányrúl.

S ha mi eddig lehetőségig nem rendeltük el Dunánkat, minekutána már szinte másfélszáz esztendőtúl fogva nem ül Budán a török, s legnagyobb akadályihoz férhetünk s nyúlhatunk; valóban az csak azért történt, mert részint teória- s princípiumokkal vesződtünk örökké, részint magunkban *nem bíztunk s nem mertünk;* miből azon tanácsom foly: fogadjuk el fentebb érintett hét törvényjavaslatimat, mert azok által, minthogy az örök igazság sarkaira vannak állítva, egyesülni fog Hunniának legtöbb s tán minden becsületes lakosa; aztán bízzunk magunkban és merjünk!

A nápolyinak bő kézzel adott a természet mindent; de éppen ezen bőkezűsége altatá el benne a kiállító, teremtő erőt, melynél fogva mindenben inkább szűkölködik, mint a világ számosb éjszakibb fektű nemzetségi, kiknek a köz nagy anya csak mostoha szívvel nyújtott, s kik irány- s idomlag mindenben mégis nagyobb mértékben bővelkednek.

Az akadály vagy elnyom, vagy óriási erőre ingerel; s habár vannak is oly akadályok, melyek a legtöbb nemzeteket elnyomák eddig, s jövendőben is elnyomni fogják, vannak oly nemzetek is viszont – jóllehet ritkák –, melyek ismét előbb-utóbb,

de végre bizonyosan minden akadályokon győznek – s hogy e tekintetben mily soron állunk mi, magyarok, aziránt nem akarom olvasóm ítéletét előre elfoglalni; midőn csak a vizek regulációját említem, melynek eszközlésére még maga a természet is int 'egyezségre' – mert nem vagyunk s lehetünk, mint más nemzetek, e részben külön véleményűek: 'valjon melyik folyónkat regulázzuk előbb', mert hiszen csak egyetlenegy felfogó csatornánk van, melybe két kis folyón kívül végre az ország minden vizei s legutolsó cseppjei is érkezni kénytelenek – s ez a mi hatalmas Dunánk! Ez elég akadály; de valjon nem győzhet-e rajta férfiúi erőnk s állhatatosságunk? Minden bizonnyal igen, mert az mindenen győzhet; hanem fog-e győzni? Remélem, igen – mert ha nem diadalmaskodhatunk is egyéb akadályokon, a mechanikaiakon legalább győzedelmeskedhetünk, s arra még elég erőnk tán van, vagy ha még nincs, minden bizonnyal *lesz*.

A *miképpet, hogyant, mikort* tegyük országgyűlési tárgyakká, s a siker bizonyos; mert ha több esztendőig fogunk is e kérdések fejtegetésén tanácskozni, ami nem sok egy ország, úgyszólván, ötödrészének kiszárítása s az egésznek a tengerrel összeköttetése végett: elmúlhatlanul ki fogja ezen időnek veszteségét a legnagyobb kamatokkal pótolni azon közérdek, mely e tárgy körül buzduland fel, mert ki-ki átlátandja, hogy Árvától Szepességig, Zalától Bánságig a legkisebb vízre, a leghiábavalóbb malomra is ellenségesen visszahatni kénytelen a Duna, s ekképp minden fáradozásink gyümölcse, akármily hasznos lenne is, irányelag s azon haszonhoz képest csak veszteség volna, mely a Dunának tökéletes rendbehozása után támadna. S ha mindez hydraulice szórúl szóra nem úgy áll is, mint mondom, azért mégsem hiszem, hogy ezen tárgy, ha minden oldalrúl legnagyobb nyilványsággal s *tandem aliquando* végrehajtási férfiúi akarattal fejtegettetnék, annyi közlelket ne szüljön, mint amennyit teljes jussal érdemel, minthogy legtöbb mocsárinkat termőföldekké varázslaná, geográfiai helyzetünk becsét pedig 50-rűl 100-ra emelné. S ez, úgy hiszem, fejdelemtűl lefelé mindenkinek hasznosnál hasznosb lenne.

S minekutána talpigazság, hogy a *salus privata* nem fakadhat semmi egyébből valódiképp s tartólag, mint a közhaszonból s

közbátorlétből – de csak az a baj, hogy ezen talpigazságot vagy nem látja át a nagyobb rész, vagy ha átlátja is, nem akad könnyen oly tárgy, melynek megnyitott közkútfejéből közvetlen fakadna az egyesek haszna – s mert ez így van, nem lehetünk elegendőképp hálaadók a kedvező sors iránt azért, hogy anyaföldünk közepén vitte keresztül azon hatalmas folyamat, mely ideig-óráig csak felette kicsi hasznunkra, sőt áradási s visszatorlási által annál nagyobb kárunkra volt, s mely éppen ezen okból alkotja azon egyeztetői tárgyat, melynek kifejtése s rendbehozása, midőn leghathatósban mozdítná elő a közhasznot, az egyesek hasznát is eszközlené minden közvetés nélkül! Amit ha nem látunk át, valóban szomorú, s csak abból ered, hogy az soha nem volt közérdekű, ti. kirekesztőleg és hathatósan megpendített országgyűlési tárgy!

S ha meggondoljuk, mennyivel hasznosb és jobb vért okozó foglalatosság még egyesekre nézve is munkás élet közt fáradni inkább, mint reggeltől estig politizálni – tán az is eszünkbe jutand, hogy nem holnap, hanem még ma kellene fogni közérdeklettel, közfáradozással oly hazai munkákhoz, melyek az igenis divatba jött józan útból kitérő politikai vizsgát a fő foglalatosságok sorából a mellékes s dolog utániak közé iktatná. S valjon mily mechanikai tárgy lehetne az, mely ezt hathatósban eszközölhetné, mint egyedüli valóságos tengeri kapcsunk elrendelése...? Istenem, valóban nincs annak szíve, nem lehet egész ember s annál kevésbé hazafi, kinek vére nem buzog, midőn a mappát veszi kezébe s átgondolja, hogy nem csalfa s kegyetlenül kecsegtető képzeleti báb, de valóság, hogy csak tőlünk függ vízcsatornák, gőzhajók által édenné bájolni a most oly nagy részben sivatag honunkat; csak mitőlünk viruló kerteket, szorgos gyárokat, szabad embereket állítni oda, hol ma róka s farkas lappang, szomorú jószág teng és szolganép henyél – ki életet látott, s tudja mit tehet nemzeti erő, annak szíve, tudom, erősen dobog – és valóban üdvözöljük a szerencsésb jövendőben élőket, mert Hunnia szebb sorsra méltó, s arra, ha nem leszünk is többé már, egykor minden bizonnyal fel is emelendi a későbbi magyar.

S ha ily nemzeti tárgyakrúl van szó – melyek csak úgy vitet-

hetnek végbe, ha morális erő indítja azokat, minthogy kirekesztőleg csak férfiúi elszánás- s állhatatosságnak engednek, ezek pedig egyedül csak morális erő ivadéki – ha, mondom, ily kérdések forognak fenn, s egyrészről a közjólét s nemzeti dicsőség képe tűnik lelkünk elé, másrészről pedig azon hihetőség, sőt bizonyosság nyugtatja belsőnket, hogy adományunk bizonyos sikert is szülend; nem érezzük-e bennünk minden jobb érzelmink leghathatósb felébredését, s tagadhatjuk-e, hogy vajmi büszkébben ülnénk asztalinkhoz, ha azokon legkisebb ezüst sem volna, büszkébb érzéssel járnánk gyalog s laknánk egyszerű házainkban, s büszkébb férfiúi öntudattal szoritnók csak természeti kellemikre hagyott szívrokoninkat érző mellinkhez, ha ezüstünk, pénzünk, fényes palotáink becse, drágaköveink és kincseink a nemzeti nagyság alá volnának temetve!!! S most, midőn a csalódások s illúziók idejét már túléltük, s az idők szelleme komoly méltósággal int gyermekkori szenvedelminknek öröki búcsút adni s ezentúl férfiakhoz illőbb pályára lépni, hol többé nem nyughatunk becstelen időlopás pulyasági közt, hanem csak a közhaszon, a közdicsőség elősegéllésében találhat szomjúzó lelkünk nyugtot, kérdem őszintén a hajlandó olvasót: nem talál-e lelkében egyetlenegy húrt is, mely érzelmimmel egyhangú volna? S ha velem rokonszenvet érez, nem volna-e ezen pillanatban a legsajnosb vagy inkább legtisztább örömöket szülő áldozatokra is kész, *ha bizonyos sikert látna!* S ím, éppen ezért szükséges, hogy ily szövevényes mechanikai elrendelések hosszú, nyilványos és minden oldalú országgyűlési tanácskozások [tárgyai] legyenek.

Tudom, ezen utolsót sokan antipraktikainak hívják – amit nem tagadhatni, ha ti. az egész országgyűlés szólna a dologhoz, s az e részbeni végrehajtóság néhány száz főből állna; mert akkor minden kétségen kívül a bábeli torony építtetése ismételtetnék. De hogy egy *szabadon* választott bizottság, mely mindenekben a legnagyobb nyilványsággal dolgoznék, s valamint egyrészről legnagyobb becsületet várhatna, úgy másrészről megint a legszorosb feleletnek is alája volna vetve, jobban, sikeresebben és főképp mindenkinek nagyobb megnyugtatására vinné a dolgot, mint három, kettő vagy egy, ki se számolni, se

felelni senkinek nem köteles, s más pénzével tesz, amit akar, midőn a világosságot mindenben kerüli; azt teljes meggyőződésem szerint állítni merem; s ebben felette keveseket kivéve tán mindenki velem egyetért.

Az országgyűlésnek csak négy dolgot kellene közösen s minden illetők hozzájárulásával dönteni el, s ugyanis, hogy

A Duna akármiképp s -mi módon, de tökéletesen rendeltessék el.

Ezen elrendelés terhét idomzat szerint mindenki vigye, ki viszont annak hasznában részesül.

Az, ki ezen ország hozta parancsnak akár pozitíve, akár *per vim inertiae* ellenszegzi magát, hazasértés bírságába essék, és mint olyas, vagyona vagy szabadsága, sőt még élte vesztével is lakoljon.

S végre szabad szavazással s nem *kinevezés* által oly bizottság válasszon, melyben bízik, s mely, minthogy a lehető legnagyobb tekintettel bírna, a legnagyobb feleletnek is ki volna téve, s a közönséget munkálódásirúl, országgyűlésen kívül, minden lehető módon s mindig a legnagyobb ébredségben s tudomásban tartaná, országgyűlésen pedig a legkisebbrűl is felelne s számot adna.

A víz körülti munkák filozófiája abban áll, hogy azok elrendelése vagy hasztalan, vagy hasznos. Ha bizonyosan hasztalan, akkor azzal fel kell hagyni, mert a *gyógyszernek* mindig könnyebb terhűnek kell lenni, mint a *nyavalyának;* ha pedig bizonyosan hasznos: akkor eldönthetlen igazság, hogy annak eszközlését azok tartozzák vinni, kik a haszonban részesülnek, éspedig oly irányban, mint amilyenben több vagy kevésb hasznot aratnak.

Nehézség itt csak kettő adja elő magát: tudni bizonyosan, hasztalan-e, hasznos-e valamely víz elrendelése; s kitalálni azon kulcsot, mely szerint azon idomzatban vigye valaki az elrendelés terhét, amilyenben fogja aratni az elrendelés szülte hasznot.

Ami a *hasztalant*, ti. azt, ami többe telik, mint amennyit nyújt, és *hasznost* illeti: igaz, arrúl *apodictum*ot előre nem mondhatunk, mint szinte semmirűl az egész világon; s így bizonyosan e részben csak a hihetőségek dönthetik el józanul azon

határozást, hogy tegyünk-e vagy ne tegyünk. De ha valami munkának lehet előre látni és jóslani leghasznosb s legszerencsésb következésit, az valóban a Duna elrendelése körül történhetik; úgyannyira, hogy ki azt a túlállítás mindent nagyítóüvegével nézné és ígérné is, ítéletem szerint nemcsak nem csalná meg magát és másokat, sőt még a leggyengédebb szerénységet sem bántaná meg; mert ha morális effektusárúl egy szót nem szólunk is – ami pedig mindenben legelső –, szinte magok a mechanikai hasznok is oly óriásiak lennének, melyeknél egy országra nézve nagyobb- és valódiabbakat életre hozni, sőt még tán képzelni is alig lehetne.

A népesedés híját állítja a nagyobb rész az ország hátramaradásinak egy fő okául; s ámbár az eddig mondottak után sok el fogja tán ismérni, hogy ez felette nagy csal – csalatkozás –, s nem a nép mennyisége, hanem mineműsége hervaszt vagy virágoztat valamely hazát, tegyük fel, hogy a nagyobb résznek igaza van, s valóban a népesedés híja okozza hátramaradásunkat legfőképp; valjon mit fogunk mondhatni s azon nagyobb rész *consequentiá*járúl tartani – *nota bene*, itt mindig csak a privilegiált rendről van a szó –, ha azt látjuk, hogy az midőn egyrészről a népesedés híját adja dísztelen vadonságink s mocsárink okául, másrészről béketűréssel vagy inkább resten ül annyi század óta éppen azon vadonságok s mocsárok közt, melyek egészségtelen s néha halálos kigőzölgési egyenesen az élet, ti. a népesedés gyökereiben dúlnak s elannyira, hogy tán egyedül a melegebb magyar vérnek vagy valami csudának köszönhetjük, ha némi tisza-, sárréti *et compagnie* helységek tökéletesen ki nem haltak még, hol ha nem éppen a kolera is, de ahhoz felette hasonló nyavalya esztendőrűl esztendőre szánakozás nélkül kívánja meg szerencsétlen áldozatit. Mit fogunk mondani! Népesedés híjárúl fecseg, de veszteg ül a népesedést egyenesen csorbító undok elemek között! _ _ _ _ _

Ha azt gondolnám: főképp a népesedés híja okozza hátramaradásinkat, valóban nem nyughattam volna mindaddig, míg hathatósan s férfihoz illő energiával nem pendítettem volna meg e tárgyat; de én hátramaradásunkat intellektuális erőnk s nemzetiségünk fejletlenségének tulajdonítom, s ekképp ezek

nagyobb kifejtésére egyesítém, habár gyarló, de minden tehetségimet. Hanem ha a nagyobb rész a népesedés híját tartja hátramaradásink egyik vezérokául, valjon miért nem pendíté meg a vizek s egészségtelen mocsárok regulációinak tárgyát eddiglen hathatós erővel s férfihoz illő energiával; valjon miért nem tevé ezt lehető legnagyobb elszánással; mert hiszen azt, hogy némi megyékben itt-amott ásatott egy kissé s jobbadán az adófizető által, vagy némelykor az *auctum salis pretium* egy részéért kéretett és koldultatott is, azt tán csak igen nagy elszánás-, energia- s patriotizmusnak még nem mondhatni. Tehát miért nem tette? Mert fejletlen ismérete s fejletlen nemzetisége nem engedé ily eszközlések alá mindenek előtt vetni saját férfiúi vállát; fejletlen ismérete nem: mert azt hitte, ily tett szabadsága ellen volna, minek következésében ő egy mocsár közti rab; fejletlen nemzetisége pedig nem: mert ily óriási munkáktúl visszaijedt, magában nem bízott és nem mert – nem sejdítvén, mi is mily ellenállhatlan hatalom a kifejlett s egyesült nemzeti erő s akarat.

S ha igaz, hogy a halál princípiuma egyenesen a haza legbelsejében rejtezik, minek következésében némi lapályos helyen nagyobb volt a halandóság 1830-ban kolera nélkül, mint 1831-ben a kolera hozzájárultával, amit sokan tán nem tudnak, hanem ami szórúl szóra úgy van; akkor azt sem tagadhatni, hogy midőn számtalan egyrészrűl nagyobb népesedést kívánna, másrészrűl pedig nem járul minden lehető módon az egészségtelen és méreglehelő posványok s mocsárok lecsapolásihoz s kiszárításihoz, azaz a vizek s mindenekelőtt a Dunának regulációjához, sőt azt elfogultsági s előítéleti által lehetőleg ellenzi, az egyenesen azon okokat hagyja támadatlan, melyek következésit várhoztatja! Ami más szavakkal s ezen tárgyra szorítva ennyi: szeretnék és kívánnák a nagyobb népesedést, de azon okot elmellőzni, mely annyi nép vesztét okozza, sem elég akaratjok, sem elég erejök nincs. S valjon miért? Mert az értelmi súly paránysága miatt eléggé ki nem fejlett nemzeti s egyesülési szellem hozzájok elég hangos s hathatós szavakkal nem szólott soha még!

Sokan pedig a kereskedés híját nevezik azon fő oknak, mely a

hon minden hátramaradásit szüli; s ámbár én igen elismérem, s meg vagyok győződve, hogy a kereskedésnek az egészre nézve mágusi befolyása van, azért mégis a nemzeti gazdagságnak legés legmélyebb talpköve mindig a belső fogyasztás marad, mely semmi parancs után, hanem kirekesztőleg az ország minden lakosinak polgári alapításából veheti eredetét. Azonban tegyük fel, hogy ezen soknak teljes igaza van, s rajtunk, magyarokon semmi nem segíthet oly hathatósan, mint a külkereskedés; valjon mit fogunk mondhatni s azon soknak *consequentiá*járúl tartani, ha megint azt tapasztaljuk, hogy midőn egyrészről minden harmadik szavok a kereskedés elnyomatása körül kong, másrészről még az sem jut egyiknek is eszébe – *pium desideriumi* fohászkodáson kívül –, a Dunát rendes kereskedési csatornává tenni; amit állítnom tán nem éppen oly nagy merészség, minthogy nem tudom, de nem hiszem, mindazon külkereskedési véleményűek közül csak egy is fáradozott volna mappán kívül megnézni a Duna folyamatját tengerig; minek s ilyféle letargiáknak következésében Dunánk regulációját soha férfiasan eddig nem sürgeténk, s így annak hasznát kereskedési tekintetbe se vesszük. S valjon miből fakad ez? Semmi egyébből, mint számtalanszor előhozott értelmi súlyunk parányiságából s nemzeti lelkünk fejletlenségéből. Ezek részint nem engedik a gyökérhibák ott keresését, hol vannak, részint ellenzik a mélyen keblünkben fekvő morális erőknek oly egyességre ébredését, melyek nemcsak, teszem, felette könnyen reguláznák a Dunát, sőt nem is tűrnék, ha valaki más akarná eszközleni azt!

S ha ekképp népesítni s kereskedni akarunk, valóban ne teóriázgassunk, hanem rendeljük a Dunát el.

Már ami ama nehézséget illeti, mint fentebb érintém, kitalálni egy igazságos kulcsot, mely szerint azon idomzatban kellene vinni mindenkinek az elrendelés terhét, mint amilyenben aratandná a kész hasznot: az ámbár közönségesen felette szövevényes feladás, s tán az, melyen megakad minden, itt igen könnyen eszközölhető; amit egyébiránt addig is, míg e tárgyrúl bővebben lesz időm s alkalmam szólni, itt csak ezen sorral kívánom felvilágositni: hol a munka a lehető veszteség percenteivel például = 100, a munka okozatja pedig = 120, s így a tiszta nye-

reség = 20, ott egy teherviselési kulcs kidolgozása, mellyel mindenki meg is elégednék, felette nehéz, tán lehetetlen; de hol a munka sat. = 100, okozatja pedig = 1000, s ekképp a nyereség = 900, ott megint ezen kulcs készítése – úgy, hogy azzal mindenki meg is elégedjék – felette könnyű. S hogy a Duna-regulációnak költsége, ha az abból fakadó népesedési s kereskedési hasznot tekintjük, s azon száz meg száz négyszegmérföldet, mely most víz alatt hever, s akkor kenyeret termene, de mindenekfelett azon moralitást, mely ily roppant és hazai munkák közt fejlődnék ki, és számosakat a henyélő s azért oly veszedelmes ábrándozások teóriáiból a munkás élet praxisába vezetne, mely mind egyesekre, mind az egészre nézve az áldásoknak tán legnagyobbika; hogy mindezeket tekintvén a Duna-regulációnak költsége úgy állna a rendelkezés utáni haszonhoz, mint 100:1000-hez, s ekképp a tiszta nyereség = 900 lenne – azt bátran állíthatom, minthogy azt tán az egész hazában, de külföldön bizonyosan senki sem fogja kérdésbe venni; miből azon következést húzom, hogy azon kulcsot, mely a Duna elrendelésében a mindenkitől mily idomzatban viendő teher viselését határozza el, készítni éppen nem volna nehéz, ha *nota bene* valósággal a teher úgy állna a haszonhoz, mint 100:1000-hez. S ha ezt nem tudjuk *apodictice*, s azt tán csak én hiszem, más urak pedig, mert kálha mögött teóriázgattak, s ekképp tagadhatlan felette sok érdemök van, állításimat nemcsak nem hiszik, hanem az egészet mint valami agylobi, ti. velőgyulladási költeményt kacagják, olvasóimnak pedig tán egyike sincs a másikkal e tárgy iránt egy véleményen – valjon miért van ez így? Mert – s itt kérek figyelmet –, mert a vizek regulációja eddiglen csak fél-meddig, de soha kirekesztőleg országgyűlési tárgy nem vala – s mert sem hitelünk nem lévén, sem a nagyobb résznek polgári léte nem, s csak mindig a tehetetlenebb rész járula jobbadán ilyféle rendelkezéseinkhez, és mert ebbéli törvényink vagy legalább – hogy a szókban meg ne akadjunk s azokért a dolgot fel ne áldozzuk – törvényink alkalmaztatása hiányos volt; ami kis *szerencsétlenséget* összevéve, bátran mondhatni: egy keresztény nemzetnek vize sincs oly szomorú állapotban, mint a jó szőke Duna!

S hogy mily kapcsolatban vannak az előhozott hét törvényjavaslatok a vizek sat. elrendelésével, azt e próbamunka végén, vagy ha idomzaton túl vastagulna, ennek folytatásában adandom elő; de ami ebbéli törvényinket vagy azok alkalmaztatását illeti, nem mulaszthatom el azoknak régibb s újabb praxisát előadni, melynek következésében a siker nemcsak nem kétséges, hanem minden bizonnyal lehetetlen volt.

A sajátsági juss legszentebb megtartása akár ingó-, akár ingatlanban a józan országlásnak legmélyebb alapja, mely ha egyszer megrázódik vagy felforgattatik, az egész nemzeti társaság sarkaiból kiűl, s békesség helyett anarchia nyomja a hont, s boldogság helyibe köznyomorúság üti fel hazafiak közt lakhelyét! S ím, e szent törvény szelleme okozá, hogy régibb időkben egyetlenegy malom, mely valakinek igazi sajátja vala, ha elrontani nem engedé azt, egy egész vidék kiszárítását hátráltatá, s tudok több esetet, hol a sajátsági juss szentsége miatt, mely az országlásnak legmélyebb alapja, minden további munkával felhagyatott. Később időkben azonban – mert sok nem látta igazságosnak, hogy egy malom s így tán egy vagy csak kevés tulajdonosok haszna bilincselje örökre le egy egész vidék virágzását s ekképp tán sok ezrek hasznát, az történt, hogy az országlásnak egy tán még mélyebb fundamentuma – ti. 'a közhaszon alá van vetve az egyes haszon' – jöve divatba, és az e részbeni közkívánatnak egy kissé erősb hangzása végképp bizonyos törvényeket *de molis nocivis* szüle, melyek viszont a közhaszonért egyenesen a privát hasznot támadják meg, és melyeknek ha nem értelme is, de alkalmaztatása szerint megint több esetet tudnék előhozni, hol egy szerencsétlen malombirtokos – mert egyebe nem volt – minden *proprietas*ából kivetkeztetett, vagy ha ez nem is, legalább felette sajnosan károsodott, ha ti. a birtokosnak nem volt elég hatalma a regulációt akármi módon is hátráltatni; ha pedig ily hatalma volt – felhagyatott a regulációval sat. Miből azt tanulhatjuk, hogy valamint az egész világi egyetemben minden csak lassan fejlődik ki nagyobb tökélyre, úgy a törvények lelke is csak lassan-lassan érheti el azon tökéletességi pontot, melyről az emberi társaság egyedül remélheti s várhatja valódi boldog s bátorlétét, mely tökéletességet azonban a vízi törvé-

nyek nálunk korántsem érték el még, mert tagadhatlan – ha faktumokat nem veszünk kérdésbe –, hogy azok *applicatió*ja, ti. effektusa, egy túlságból a másikba ment át; mert valamint azelőtt egynek sajátja hátráltatá a nagy rész hasznát; úgy támadá viszont későbbi törvény a nagy rész haszna végett az egyes sajátját meg; miből megint az sül ki, hogy azért, mert valaki tökéletesen jártos latán törvénykönyvekben, még éppen nem következik az, hogy ő a törvények valódi szellemét is felfogta légyen.

Azon két talpigazság, melyet érinténk, hogy ti. nem állhat fenn országlás ott bátorlétben, hol a sajátsági juss nem szent, s hol nincs az egyes jó a közjónak alája vetve, összeütközni látszik, s kivált az alkalmaztatásban; mert nehéz a közjót következtetni egyesek áldozati nélkül – ha pedig ezeknek áldozni kell, már nem szűz a sajátság törvénye! S ha azért az idők járása szerint vagy az egyik, vagy a másik talpigazságra állított törvény *praevaleál*t, az természetesnél természetesb, mint nemkülönben az is, hogy ilyes alapi principiumok egyeztethetése régibb, vagyis inkább az emberiség gyermekkori idejében tökéletesen nem fejlődhetett még ki, s az csak a mostani század férfiasb időszakának hagyatott fel.

S hogy miképpen lehessen e két talpigazságot – mely közt az alkalmaztatásban legalább némi kis anomália látszik – felette könnyen egyeztetni, ahhoz vizeink regulációja a lehető legjobb alkalmat nyújt. 250-ik lapon ilyest mondék: vizek regulációja hasznot vagy nem okoz, vagy okoz; ha nem okoz, akkor fel kell hagyni vele, ha pedig okoz, akkor nincs igazságos ok azáltal valakit károsítani. Már hogy másutt hajt-e a vizek regulációja hasznot vagy sem, azt itt vizsga alá venni nem szándékom, megelégedvén azt tudni vagy legalább hinni, hogy Magyarországban egy józan s tökéletes vízi regulációnak haszna úgy állna a teendő költségek- és viendő terhekhez, mint 1000:100-hoz; amiből, ha ez való, az következik, hogy a most fejtegetésben lévő két talpigazságot felette könnyű s nemcsak teóriában, hanem praxisban is egyeztetni; s ugyanis mert a hihető nyereség 900 percent – ha *minden akadály*, mint, teszem, malom, más épület, szántóföld, erdő sat. igazságos becsü után 10, 20 vagy akár 100 percent hozzáadással megváltatik, s ekképp *minden akadály*

nélkül tovább foly a munka. A sajátsági juss szentsége ezáltal tökéletesen fenn van tartva, de nem elfacsarva – s itt fekszik a dolog veleje – vagy visszaértve s egy mindent gyökeriből kidöntő lengyel *vetó*ra vagy egy török önkényi *caprice* maszlagára rútítva, mely éppen úgy áll a józan országlás szellemével szemközt, mint a vak indulatosság s maga bőrében majd-majd szétpuffadó hiúság áll a valódi szabadsághoz. Azon országlási axióma pedig, hogy mindenben a nagyobb rész haszna alá legyen vetve a kisebb rész, az is tökéletesen el van érve, s *nota bene* a *proprietasi* szentség sérelme nélkül, minthogy a vak indulatosság, önkény, makacsság, hiúság sat., ámbár nem ritka *proprietasok*, de mégsem olyasok, melyekre a törvényhozó testnek ügyelni kellene; s így a két talpigazsági törvények praktice igen könnyen egyeztethetők, ha ti. – s itt a bökkenő – a vízregulációinkból háramló haszon úgy áll a vállainkra háramlandó terhekhez, mint 1000:100-hoz.

S ím, itt vagyunk megint a szükségnél, hogy ilyes dolgokat egyenesen országgyűlési tárgyakká tegyünk; mert míg azok s akárhány századokig csak dikasztériumi tárgyak maradnak, mindaddig – habár legjobban s legcélirányosabban fejlődnének itt-ott ki – soha nem lesznek oly közérdekűek, mint amilyeknek lenniek kell, hogy ne csak papirosra kenessenek szüntelen, hanem valahára végbe is vitessenek. A tárgy oly óriási, hogy azt semmi vagy csak hathatósan felébredt *nemzeti lélek s akarat* viheti végbe; s ez legfőbb oka, hogy nem dikasztériumba, hanem egész ország, egész nemzet elibe tartozó. Ami pedig azon kapcsot illeti, melyben ezen periódus az előbbivel van összeköttetésben, legyen szabad kérdeznem, ki mondhatja most a hihetőségek törvénye szerint, hogy azon állításom, mely szerint vízi regulációnk haszna – 900 percent volna, túlállítás-e vagy sem? Én azt hiszem, senki; minek következésében megint feltűnik az országgyűlési küldöttség elmúlhatlan szüksége, s döntse végre az el a köztünk külön állításokat. Mindenesetre bizonyosat vagy legalább bizonyosbat fogunk tudni, mint ma, ami akár jó, akár rossz lesz, a kétségnél mindig kellemesb leend, melynél itt is, mint mindenütt, kellemetlenebb a világon nincs, elannyira,

hogy szinte jobb még a bizonyos halál is, mint a mindig veszély közt forgó élet.

Tisztába fog akkor jőni, állításim költemények-e vagy nem; ami után vagy minden megmaradand a régiben – ha ti. csak egy románt írtam –, vagy pedig minden további idővesztés nélkül tüstént munkához fogandunk – ha ti. az sül ki, hogy a tökéletes vízi elrendelésből mindenesetre óriási nyereség várható, habár nem éppen 900 percent is, mint én állítom. Első esetben az egész kár arra szoríttatandik, némi kis vizsgálati költségeken kívül – melyek az egész országtól egyenlő idomzatban vitetvén alig lesznek észrevehetők –, hogy engem kacagni fog a közönség, mire azonban igen szívesen elszánom magamat, mert részint meg leszünk végre a kétes állapottól mentve, s egy gyáva remény s erőködés kellemetlen szférájából egyenesen azon bizonyosságba iktatva, hogy ezentúl is mocsárink közt hideglelősködnünk, vérhaskodnunk, csömörködnünk, pokolvarkodnunk és tán koleráskodnunk is elkerülhetlenül s örökké kell – ami után filozófiai elszánással azt férfiasan tűrni, ellengyógyszerekkel éldegelni fogunk – és *extra Hungariam*..., sokan pedig poggyászikat összefűzvén a hazai kapufától búcsút veendnek; részint pedig s legfőképp azért szánom el szívesen magamat közkacagás tárgyul, mert a szoros tudományi hihetőségek számolása szerint, tán úgy fordulhatna a dolog, hogy végképp nekem lész némi jussom kacagni – amin, megvallom, nem tudnék eléggé örülni, s valóban nem azért, hogy azon közönséget nevessem, melyben tíz Dunát regulázni is elég erő van, de melyben eddig legalább egyetlenegyet csak félig-meddig is elrendelni sem elég bátorság, sem magában bízás még nem volt, ámbár ez tán elég nevetséges; hanem azért, mert ily óriási munka közt annyi magunkban rejtőző erővel ismerkednénk meg, hogy ennek utána ahelyett, hogy most úgyszólván minden hátramaradásunkat mindig csak másokban keressük s másokra toljuk, akkor nem vizsgálnók ezt *oly szorosan*, hanem minden idővesztés nélkül saját erőnk által ütnők helyre azt, amit mások _____ mulattak el sat.; tökéletes elrendelés után pedig – mert se nem vesznének halálos epidemia által annyi jó hazánkfiai el – kiknek vékony rendeinkből eddigi s oly nagy számbani kiesé-

sök úgyis elég kín vala mindig lelkemnek, s meggyőzhetlen akadályok nem szegeznék ellenünk magokat – kereskedési, de kivált vetélkedési, azaz civilizációi tekintetben más nemzetekkel összekapcsoltatnánk, s mindenekfelett, mert morális becsünk oly mértékben nőne ily nemzeti közös munkák által, mint amilyenben szinte semmi sem nevelhetné azt.

Hogy a Duna s egyéb vizeink elrendelése nem tréfa, hanem óriási munka, már mondottam, s most újra ismétlem; s ím, ez oka, hogy a dolgot nem is kell könnyen venni, azaz nem lehet kirekesztőleg valami társasági vagy dikasztériumi tárgy, hanem azon semmi egyéb, mint köz nemzeti erő diadalmaskodhatik. Midőn azonban egyrészről a haszon nagysága minden képzelet és számolás túli lehet, s ily óriásit végbevihetni s végbevinni valódi nemzeti dicsőség; másrészről ellenben a kár szinte lehetetlen, amit tán senki nem tagadhat, ki csak egy kissé ismeri is vizeink mostani állapotját, további mocsár közti maradásunk becsületünket valóban nemigen nevelheti; úgy hiszem, kötelességünk, hogy azon munka iránt minél előbb egyesüljünk, mely mind mechanikai, mind morális tekintetben s mind kifejtés alatt, mind kifejtés után nemcsak legnagyobb hasznunkra, hanem mindenekfelett legvalódibb nemzeti dicsőségünkre is válnék.

Ha más régibb nemzetek évrajzit s tapasztalásit tekintjük és használjuk, hol némi óriási s oly munkák állnak már, melyek az egész emberiséget dicsőítik, azt fogjuk találni s tanulni, hogy ott is volt annak idejében elég olyféle rablélek, ki ily nagyobb szabású tárgyaktúl századokon keresztül mindig visszatartá a nemzet nagyobb részét; s hogy ekképp nálunk is van elég oly szép foglalatosságok közt szorgoskodó s izzadó, hanem hogy valamint ott is győzött mindenen a hazafiság angyalától gyámolított férfiúi állhatatosság, úgy Hunniát is össze fogja kapcsolni tengerekkel a tiszta lélek, tiszta szándék s a mindenen diadalmaskodó kifejlett nemzeti egyesség.

S ha e próbamunkának azon sorai, melyek által egykori nemzeti nagyságunkat jövendölöm, tán nem fognak tökéletes feledékenységbe süllyedni; azt gondolom állíthatni, hogy most csak némi fő vonásokkal s elég ügyetlenül rajzolt Duna-reguláz-

ciói horoszkópomban tán csak az fog az egykori olvasók előtt egy kissé román színben jelenni meg, amit 248-ik lapon érintek, hogy ti. büszkén fogunk ülni asztalinkhoz, melyeken legkisebb ezüst sem fénylik, *büszkén szegénykedni gyalog s egyszerű hajlékinkban s büszke érzéssel szorítni gyémántlan, gyöngyetlen szívrokoninkat dobogó keblinkhez, ha áldozatunkból emelkedendik ki a közjó s nemzeti nagyság léte,* mert az eddig történtek szerint ezen képzeleti költemény helyett a bizonyos valóság azt fogja velünk tapasztaltatni, hogy mennél több *józan* áldozatot teszünk a közjóért, s minél nagyobb bőkezűséggel, de okosan vetjük kincseinket a hon kebelébe, annál ellenállhatlanabbul tornyozik asztalainkon s palotáinkban ezüst s arany fel, s annál fényesb drágaságok közt fognak virágozni hölgyeink, mert a köz anyaföld minden legkisebb áldozatot is százszorozva fizet vissza... S így a haza javáért szegénységbe süllyedt nagyság költői nimbuszában, általányosan véve, senki sem fog elhatározott akaratja nélkül fényleni, hanem annál több a vagyonosság s ekképp polgári függetlenség prózai körei közt, mely azonban, míg ember ember marad, hozzá tán illőbb álláspont, mint egy felhőkbeni képzelgés hajhászata.

Ha eddig nem történt vizeink s főképp Dunánk elrendelésében még igen sok, nem azokban van a hiba, kik ilyeseket felsőbb parancs következésében mozgattak, mert azok eleget fáradának s némi felette becses előkészületeket is tevének, egy s más el is készült már, hanem részint az gátlá a sikert, hogy ily óriási munkához, melyet sokszor nem lehet időn túl halasztani, minthogy s kivált nagyobb vizek medre sat. szinte minden esztendőben változik, s ekképp soknak bizonyos és elhatározott idő alatt s úgyszólván egyszerre kell végbevitetni; tehát részint az halasztá meg a sikert, hogy ily óriási munkára nem volt elég pénz, minthogy azok, kiket a dolog legjobban illetett, igazi irány s idomzat szerint nem járultak, nem fizettek hozzá, részint pedig – s ím, itt vagyok megint régi témámnál –, mert nem vitetett a dolog nemzeti nyilványsággal, mely ha valahol, ily tárgyak körül bizonyosan szükséges.

Ugyanis az álmosakra s kétszínűekre nézve nincs hasznosb, mint közönség *ébredt szeme;* a szorgosakra s tiszta lelkűekre el-

lenben nem lehet és nincs is nagyobb állhatatossági inger s végrehajtói ösztön, mint a közönség *háladatos szíve;* pedig azért – ha az életből vesszük okoskodásinkat, s az embereket általányosan képzeletünkben oda állítjuk, hol valósággal állnak s *nem magasbra* –, mert felette sok megyen félre őr hija s felette sok marad abban tanú hija miatt. S ha meggondoljuk, mily óriási sommák fordulnak meg ily munkák közt, s mily nagy csábító az arany, másrészről pedig mily elszánás és férfiúi állhatatosság kell, mocsárok közt élni egy rövid, tán _ _ _ _ _ életen keresztül, és sárt, csak sárt látni – ó, Isten, úgyszólván örökké tán nem fogjuk tagadhatni, hogy ily munkák hegyibe egyenesen a nemzetet állítni nemcsak felette józan, sőt legszükségesb is, minthogy a munkálók ekképp komoly felvigyázat és szoros rend közt a megérdemlendő köztaps és dicséret reményében – minél nagyobb inger, erősb ösztön emberileg szólva alig van – csudákat művelendnek.

Az egész dologban, ámbár temérdek akadály van, meggyőzhetlen azért nincs, ti. ha – s ez ítéletem szerint *conditio sine qua non* – ha az eddigi törvényjavaslatok filozófiája elfogadtatik, melyeknek e fejtegetésben lévő törvénnyel s kivált a Duna regulációjával szoros összeköttetése csak utóbbi vizsgálatok folyamatjában fog jobban kiviláglani, s ha _ _ _ _ _, ha a végrehajtásban nem leszen egyoldalúság, hanem mindenkire s mindenben felnyittatik a lehető legnagyobb konkurrencia.

E célnak elérése végett, s hogy más hazai tárgyakban se gátolhassa a közszorgalmat a konkurrencia hija, természetesen foly a IX-ik törvény szüksége, ti.

A MONOPÓLIUMOK, CÉHEK, LIMITATIÓK S EGYÉB ILYES INTÉZETEK ÖRÖKRE ELTÖRLÉSE

Ezen téma tán az, mely az egész országlási láncolat sorában minden oldalról a legkimerítőbb okoskodásokkal fejtegettetett már, s tán az – ha nem akarjuk magunkat készakarva csalni –, melynek alkalmaztatása még azokat is a legnagyobb zavarba

hozná, kik legelszántabb s legügyesb ellenségi; amit őszintén elismérni, tudom, mindenki fog, ki nem élt mindigi teóriák körei közt, hanem a dolog praktikai folyását isméri, vagy oly hivatalt viselt is már, mely a monopóliumokkal, céhekkel, limitatiókkal sat. szorosb és mindennapi összeköttetésben van.

„Felette helyes ezek eltörlése *teóriában,* de *praxisban* az még nagyobb rossznak szülése nélkül nem eszközölhető; s ekképp habár magokban rosszak is, mégis tűrni kell azokat, minthogy még nagyobb rossznak, ti. veszedelmes összeütközéseknek, hervasztó megakadásoknak s legnagyobb zavarnak veszik elejét." Így szólnak e kérdésről nemcsak az ily gátló intézetek sáfári, hanem azok is, kik eltörlésöket óhajtva várják, de *nem érthetik el, miképp lehessen azt eszközleni* a köz országos műnek akadályoztatása, sőt tán ingadoztatása nélkül is. Így okoskodnak továbbá:

„Mily szerencsétlenség a monopolista járma alatt görbedni, kivált, ha az a szegény szántóvetőt éri, ki egy szívtelen pénzfukar által sokszor szinte véres verítékű szerzetjétől is megfosztatik, minthogy csak *egy* vevő van, s ekképp minden rendelések ellenére is *de facto* csak *egy* szab árt; mi által a tehetetlen pór, javainak elbitangolása vagy el nem adhatása közé állíttatik; ellenben mily veszélynek volna kitéve az országlás s ekképp a közbátorlét, ha némi javak bevásárlására előleges rendelések nem tétetnének, s kivált oly országban, hol bőség szükséggel sokszor oly rögtön változik."

„Mily szomorúk továbbá a céhek következési, melyek által az ipar és természeti ügyesség oly *szűk* korlátok közé szoríttatik, hogy a tehetetlenebb s ekképp sokkal számosb rész soha nem szabadíthatja meg magát a felkent mesterek önkényitől, kik midőn az alattok dolgozókon úriasan hatalmaskodnak, egyszersmind a nagyközönséget is korántsem művészi ügyességök, hanem csupán csak összeröffenési talentumok által, tetszésök szerint taksálják; ellenben mi lenne a közönségből, s ki látná el mindazon legsürgetőbb életszükségekkel, melyek némi rend nélkül majd igen soktól is állíttatnának elő, majd pedig igen kevéstől, s így egyik rontaná meg a másikat, mi által zavarba, sőt végveszélyre is jöhetne az egész."

„Mily kimondhatlan szorgalomhervasztó végre a javak árszabása, az irgalmatlan limitatio! Minden ipart *elfagyaszt*, s a legnagyobb kiállító erőt visszaijeszti; ellenben tagadhatni-e, hogy limitatiók nélkül a nagyközönség bűnhődnék legirgalmatlanabbul, mert sokszor, kivált szükség idejében, nem volna oly túlcsapongó ár, mellyel a tehetős nem nyomná a tehetetlent."

Amiből tehát ezen plauzibilis következés foly: „A nagyobb rossz elkerülése végett a kisebb rosszat tűrni, ti. a monopóliumok-, céhek-, limitatióknak tovább is fennmaradniok kell."

Azon fallacia pedig, mely e részben a sokaságot éppen magának legnagyobb kárára csábítja el, csak abban rejtezik, legelőször is: hogy a monopóliumok, céhek s limitatiók haszna vagy kára körülti fejtegetések, vélemények s ítélethozatalok jobbadán csak rövid időszakra szoríttatnak, azaz közönségesen csak azon *tüsténti hátramaradás és kár* vétetik számba, mely eltörlésök által *közvetlen* foly a községre, s nem eléggé tekintik más részről azon *későbbi*, de sokkal nagyobb *haszon és áldás*, mely félretételök után, habár közvetve is, de *okvetetlenül* az egészre áradna; minek következésében a mérleg – *bilanx* – mindig kedvezőleg mutat a monopóliumok sat. további fenntartására – minthogy ti. az egyik tálba a *tüsténti*, habár kicsi haszon *tétetik*, a másik tálba ellenben a *későbbi*, jóllehet nagy haszon és áldás *nem tétetik!* Az említett fallaciának másik és sokkal nagyobb oka pedig abban gyökerezik, hogy a monopóliumok, céhek és limitatiók eltörlési haszna vagy kára mindig azon összeköttetésben tekintetik, melyben politikai, gazdasági s kereskedési rendelkezésink *ma állnak*, s nem abban, melyben *állniok kellene*, s azok előbb-utóbb okvetetlenül állni fognak.

E tévedés első okát most közvetlen nem vehetem fejtegetés alá; mert úgyis akaratomon túl vastagodik a fő tárgytól annyiszor eltávozó vázmunkám. Legyen azért addig is, míg e fontos kérdést némileg kimerítni alkalmam lesz, elég a fallaciának első okát közvetve, másodikát pedig néhány fő vonással érintnem.

Ha polículai, gazdasági s kereskedési rendelkezésink, menynyire azokat helyzetünk, kormányhozi állásunk s törvényink határozzák el, A.-túl Z.-ig azon állapotban mozdulatlan maradnak meg, mint azok ma állnak, ti. a változó körülményekhez

szabatlan s ekképp javítlan, akkor megengedem – ámbár még ez sem bizonyos –, hogy a monopóliumok, céhek, limitatiók tán nem egykönnyen törültethetnének el, s azok további fenntartása tán kevésb kárt okozna, mint az lenne, melynek félretételébűl következni kellene. Midőn azonban bizonyos, hogy políciai, gazdasági és kereskedési rendelkezésinket az idők szelleméhez szabnunk és azokat minden oldalrúl javítnunk kell, ha nem akarjuk az egészet végpusztulásnak engedni, az foly: hogy a monopóliumok, céhek és limitatiók léte is egészen más tekintetet nyer; mibűl azon nem eléggé elménkbe nyomtatható igazságot tanulhatjuk – melyet századok tapasztalása bizonyít –, hogy szinte sohasem lehet egy állandó szisztémának csak egy-egy karikáját vetni ki s helyibe egy más szisztémának csak egy-egy karikáját venni be, hanem hogy vagy egészen meg kell maradni a réginél, vagy egy javított szisztémának legalább egy stádiumát egyszerre venni át – ti. az új rendelkezésnek nem valami egyes karikáját, hanem annak egy összefüggő egész láncolatját.

S ha más nemzetek ingadozásinak filozófiáját részrehajlatlan szemmel vizsgáljuk, arrúl fogunk meggyőződni, hogy azok legfőképp azért oly erőszakosak s hosszadalmasak, mert a régi szisztémákat, ha így szabad mondani, csak darabosan hagyták el, s a támadt ürességekbe csak *új szisztémai darabokat* raktak, ahelyett hogy a régi rozsdák s penészek gyökeresen kiszakítva s az új javítások összefüggő egész láncolatjokban lettek volna elfogadva; mi okbúl azon jótévő ragaszték híjok, mely a külön részeket tartaná össze, s mely nélkül se test, se mű, se semmi egészségesen nem foroghat.

Sok, tudom, e sorokbúl azt fogja következtetni: „Tehát így az egész magyar alkotmányt halkan s részenként nem javíthatni, hanem azt egyszerre fel kell fordítni s helyibe mást állítni...” Ez azonban ítéletem szerint a mondottakbúl nem következik; mert egy országos alkotmány igen számos alrendű szisztémákat foglal magában, melyek tökéletesen megváltoztathatnak, de bizonyosan nem anélkül, hogy azok módosítása az egész alkotmányra némiképp *ne hasson,* hanem minden bizonnyal anélkül, hogy azok változása az egész országlási machinát forgassa fel.

Ezen állítás igazságát, számtalan erősítő hasonlításokon kívül, nagyban a napszisztémai revolúciók, kicsinyben pedig közönséges földművelési s gazdasági tapasztalásunk minden kétségen túlteszik.

Időszakként, mikor valami új planéta vétetik fel egy napszisztémában, vagy néha belőle egy kiesik, változnak akkor a világok forgási, s tengelyei kifordulnak, a természet is egybenmásban tán más elveket követ; de az *attractio* és *repulsio* törvényi, habár módosítva is, fennmaradnak, s az egész naprendszer nemcsak nem bomlik el, hanem midőn belőle tán egy bűntől rothadó föld kidobatik, vagy egy új csillag áll belé, százszorta egészségesebben s a mindenség nagyobb dicsőségére forog, mint azelőtt. S valóban nem az hozza a napszisztémákat veszélybe, mert azok a Mindenható mély bölcsessége szerint néha-néha reformáltatnak, hanem valóban akkor dűlnének sarkaikból ki, ha az álbölcsek hiúsága elég hatalommal bírna *tisztítlan s javítlan változatlanságra* ítélni azokat, mint a magyar constitutiót; miből azon valóság tűnik elő minden fényében, hogy nemcsak az örökség, de még a tartósság – *durabilitas* – principiuma sem alapul *változatlanságon*, hanem az egyedül szünet nélküli reformáció- s javítási mozgásban él s élhet csak; megint s megint – szünetlen.

Ez a nagy példa. A kicsi pedig földművelési s gazdasági munkálódásinkban adja elő magát szünetlen. Birkát tenyésztünk, hol eddig nem volt; de csak egyedül a birkát nem fogadhatjuk el, hanem múlhatlanul szükséges, hogy fennálló gazdaságunkat, noha azt fő alakjainál fogva változtatni nem kell, némileg mégis a birkatartási rendszerhez módosítsuk; mert a birka csak egyik karikája az egész láncolatnak, mely csak akkor lesz tökéletes s ekképp hasznos, ha a többi, egy egész egybefüggő szisztémát alkotó karikák is tekintetbe vétetnek, ti. akol, birkáslak, tiszta legelő, téli eleség sat. sat. S ha egy gazdának, ki eddig ahhoz alkalmas helyen birkát nem tartott, az javasoltatik, hogy ezentúl birkát tartson, valóban ő nem arra ítéltetik, hogy egész gazdaságát fordítsa fel, és senki sem fogja hinni, hogy azért megszűnt tulajdonos és földbirtokos lenni, de azt, hogy ő a javaslat elfogadása után tán hatalmasb gazda leend, ha ti. nem-

csak birkát szerzett, hanem egyszersmind azt is megszerzette, ami a birkatartási rendszerhez, vagyis inkább láncolathoz megkívántatik, azaz ha nemcsak egy karikáját fogadta el valami új szisztémának, hanem annak egész láncolatját is.

Szintígy új províziók által némi rendezkedések szükségtelenekké is lehetnek, mint p.o. a közlegelő, ha ti. egészen el vannak intézve s különválasztva a birtokok, s mindenki saját legelőjével bír.

Mi után egyenesen azt állítom, hogy én a monopóliumok, céhek s limitatiók hasznát vagy kárát mai körülményinkhez irányozva legkisebb fejtegetésbe venni sem kívánom; mert ítéletem szerint szintoly hihető, hogy hasznosak, mint károsak, s mindenesetre eltörlésök által az egészre nevezetes nyereség soha nem háramolhatnék, míg a velök oly szoros összefüggésben levő karikák nem javíttatnak némileg, s így csak azt bátorkodom erősíteni, hogy létök csak akkor leszen bizonyosan felesleg, és eltörlésök csak akkor áraszthat valódi áldást az egészre, ha políciai, gazdasági s kereskedési elvink is javíttatnak iránylag.

Nem is mertem volna e most mondottak következésében soha a monopóliumok, céhek, limitatiók sat. eltörlését minden egyéb előzmények, módosítások s javítások nélkül egyedül javaslani, mint sok ezt rögtön tenni óhajtná; hanem midőn előbbi munkáimban helytelen létöket általányos vonásokkal már több helyen érintém, itt csak azon feltétel alatt merek mind feleslegségökről, mind eltörlési hasznokról kezeskedni, *ha a fentebb előadott nyolc törvények divatoznak már.*

Legyenek azok csak egyszer elhatározva, s tüstént oly közönséges szorgalmi hév ébred fel, mely a közbátorlétből és szabadságból fakadó nagyobb belső fogyasztás által ingerelve, oly ügyes és mindennemű munkálókat állítand elő, kik minden célnak megfelelnek, s annyi és oly külön hasznú javakat, melyek minden lehető szükségnek eleit veszik, s ekképp az előleges rendeléseket, megszorításokat, monopóliumokat, céheket s limitatiókat nemcsak szükségtelenekké, sőt felette károsokká teszik.

Most, igaz, sokszor szükség rögtön áll bőség helyibe; de val-

jon miért történik ez? Valóban semmi egyéb okból, mint hogy a közönség legnagyobb része szolgai helyeztetésben van, s így se testi-, se lelkiképp nincs kellőleg kifejtve; ami a célirányos és sikerszülő szorgalom híját, ez pedig azon szükséget okozza, mely nemritkán bőség helyibe áll, s azon országot sanyarítja s dísztelenîti, mely számtalan természeti ajándéki mellett kétannyi népet bőségben tarthatna könnyen el, mint amennyit elég *precarie* tart most, s minden arányon s idomzaton túl gazdagabb, mint a világ oly számos vidéki, hol azonban ha nincs is annyi időszaki bőség, mint köztünk, másrészről ellenben még sincs oly sokszori nyomorúság és éhség is, mint nálunk.

Miképp él a fejletlen, buta ember, kitűl az emberiség szinte minden jussai meg vannak tagadva, vagy ki azokat nem is ismeri? Valjon miképp él? Úgyszólván márúl holnapra, és semmi sincs, mi annyira altatná el minden tehetségit, mint a termékeny föld s kedvező éghajlat; s ha honunk számosb lakosit tekintjük, kivált az oláht, rácot, fogjuk-e tagadhatni, hogy ő valóban nemigen sokkal él különben a baromnál, s tobzódik, ha van, ellenben szinte éhen hal, ha nincs? Már ily néprűl kell gondoskodni, igaz; de valjon mi jobb s célirányosb: örökkön-örökké mint gyermeket ringatni akarni-e őt, akármennyire lógjon is lába ki a bölcsőből, s vezetni őt, bármily erősre nőtt legyen is már, vagy lassan arra oktatni, hogy maga lábain állni tanuljon valahára.

Ád a Mindenható az embernek mindent, s nemcsak amire szüksége van, hanem ami nélkül, szorosan véve, élni is lehetne, s ami egyedül csak kényeit neveli; de mindezt csak *ritkán* adja *minden hozzájárulásunk nélkül, rendesen pedig szinte sohase* – úgyhogy a fejletlen természetfia csak addig él bőségben, míg egy szerencsés véletlen azt úgy hozza, de tüstént ínséggel küszködik, mihelyst a jó szerencse elhagyja; a kicsinosult férfiú ellenben nem alapítja létét vak véletlenre, hanem esze s tenyere által parancsol az elemeknek s bőségben gondoskodik előre a lehető szükségről, s minden ínségnek elejét veszi.

Ki ingatlan földet s házat mint sajátot bír, s háborítlan folytathatja dolgait, mert mind személye, mind vagyona nemcsak *ex principio* – s erre felette kell vigyázni, mert igenis nagy a kü-

lönbség –, hanem *de facto* is a legnagyobb bátorságba van helyezve, az lassanként oly szorgalomra ébred, melynek következésében nemcsak külön tartozásit teljesítendi könnyebben, hanem saját szükségit is minden irányon túl tökéletesben pótolgatja, sőt még némi életkellemeket sem tagad magától meg. A bérben lakó ember ellenben, s kinek több az ura, mint az ujja, s ekképp balra és jobbra kellene fordulnia egyszerre, s ki, habár *ex principio* legdicsőségesebben pártoltatik is, mégis *de facto* nemritkán az önkény által legbecstelenebbül sanyaríttatik, az ha éppen nem gondolkozik, úgy sem egyéb, mint barom, ha pedig csak egy kissé eszmél, elkeseredett kétségbe születvén és élvén, semmi lelki s testi rugósággal nem bír, mert azok nincsenek benne józanul kifejtve, hanem csak lappangnak, s ő se tartozásit teljesítni nem leszen képes, se szükségit előre gondolólag kipótolni. Minek veleje az: hogy egy törvény alatt álló kicsinosult szabad ember egy bizonyos mezőből 100-at fog kiteremteni, midőn egy önkény alatt tespedő szolga éppen azon mezőből tán 30-at sem fog kicsikarhatni; amiből magamagától foly azon következés, hogy *caeteris paribus* annál hihetőbb a néhai szükség, megszorulás és éhség valami országban, minél szolgaibb helyeztetésben élnek lakosi; s viszont annál kevesebbé hihető, minél nagyobb számban vannak azok a jól elrendelt társasági szabadság áldásiba iktatva; ami ezen sorokra alkalmaztatva más szavakkal ennyi: „Minél szolgaibb valami alkotmány, annál szükségesb a közönségről gondoskodás; minél szabadabb, annál feleslegesb, sőt károsb is – mert hihető- s lehető-e, hogy egy kissé hosszabb időt tekintvén, egy vagy kevesen oly jó sikerrel gondoskodhassanak több milliórúl, mint ha milliókban ébresztetnék fel azon előre gondoskodó szellem, mely kirekesztőleg teljes *személyi s vagyoni bátorságnak*, azaz egyedül *jól értett közszabadságnak lehet okozatja*, s mely azon jótévő közébredséget szüli, melynél fogva ki-ki nagyobb és kisebb mértékben minden tehetségét a berohanható szükség eltávoztatására vagy elbírhatására gyakorolja szüntelen?

Ha igaz, hogy a szabad ember egy bizonyos mezőből 100-at állít, egy szolga ellenben 30-at, akkor az is bizonyos, hogy az elsőnek, legalább átaljányosságba véve, mindig 70 percenttel

több tehetsége van, mint a másodiknak; miből az következik, hogy ő tartozásinak kielégítése után sokkal tökéletesebben fogja életszükségit pótolni s némi kellemekbe is engedődzni, mint a szolga; minek végokozatja elvégre az, hogy legkisebb előrelátás nélkül sem fog a szabad ember s ekképp a szabad ország oly könnyen valódi ínségre, éhségre s elpusztulásra jutni, mint a szolga s ekképp a járom alatt görbedező hon.

Hol rendes és közgyarapodás van, ott a legrosszabb esetben időszaki szűkölködés támadhat; midőn ott, hol a gazdagság nem közös és az csak kedvezőbb véletlenekhez van kötve, a rossz eset egyenesen az élet princípiumát támadja meg – amit egyesek sorsa legjobban felvilágít, minthogy a tehetőst csak sajnosan éri éppen azon eset, mely a tehetetlent tökéletesen tönkre dönti.

Ha mostani körülményinkben a céhek s limitatiók némi plauzibilitással pártoltatnak, igen elértem – ámbár rég elismért axióma, hogy minden, ami egyeseknek kedvez s a konkurrenciát kizárja, a közönségnek káros; de az iránylag felette csekély fogyasztásnak lankadt folyása tán valóban szükségessé teszi a tüsténti províziót vagy, jobban mondva, a inindigi provizóriumot! Most könnyen megeshetnék – ámbár mindezeken is kételkedem –, hogy a céhek eltörlése által felette sok jó mesterember végpusztulásra jutna, mert a sokaság könnyen elcsábíttathatik *a sokat ígérők* serege által; a kiesettek helyibe pedig nem léphetnének tüstént elég tehetségű mesterek, minthogy kivált némi mesterségekre sok előkészület s tetemesb tehetség kell – amiből a közönség legalább egy darabig egyben és másban némi rövidséget és kárt szenvedhetne; hanem valóban csak kevés időre, mert a régi tapasztalás azt mutatja, hogy habár a divat csábjától zsarnokolva, sokan inkább A.-nál dolgoztatnak, mint B.-nél, jóllehet ez jobban s olcsóbban szolgál is, a nagyközönségnek ilyesekben mégis bámulandó józansága van, s bizonyosan azon mester fog legerősben használva s ekképp legbizonyosabban végképp boldogulni, ki egyenlő jóságút olcsóbban állít elő; ami legigazságosb, s vele mind a közönség, mind a munkáló nyer; mert valjon miért s mi okból kellene a közönséget egy ügyetlen

s drága művész járma alá görbítni, s mely igazzal kívánhatna viszont egy ilyetén művész elsőséget, sőt legkisebb védpaizsot is?

A marhahús limitatiója sok helyen, bizonyos oknál fogva, már sokszor egy darab időre eltörültetett; de jóllehet ezen eltörlés, tudtomra, nagy zavart sehol nem okozott, az ismét visszaállíttatott. A hiba tán az volt, hogy nem vala az eltörlés országos, s nem váratott bé elég idő az új rendelkezésnek magamagától egyensúlyba tételére; minek következésében egy megye a másik megye kárán nyerekedett, s elég idő nem engedtetett, hogy minden táj és vidék a gazdaság azon ágára adja magát testestüllelkestül, mely körülményikhez legjobban illik – ti. az egyik legfőképp marha-, másik birka-, harmadik sörtéstartásra s így tovább. Ezen meginti limitáltatások pedig vagy azok kútfeje – hogy a limitatiói princípium általában oly erősen gyökerez azoknak képzeletökben és belátásokban, kik annak eltörlését eszközölhetnék – tán abból ered jobbadán, hogy eltörlésök által sok kis jövedelem elmaradna, melynek *húzása* sok előtt érdeklőbb szempont, mint a közjó előmozdítása; igen sok interesszék volnának megsértve sat. S én valóban azt gondolnám, hogy ezen oknak nemcsak jobbadán, hanem egyedül s kirekesztőleg kellene köszönnünk a maiglan fennmaradt húslimitatio bilincsét; *ha* egy magában kicsinységnek látszó, de ítéletem szerint felette fontos faktum nem cáfolgatná azt némileg, s nem mutatná meg ellenállhatlan *persuasió*val, hogy habár minden teória az ellenkezőt bizonyítja is, mégis, *stantibus rerum circumstantiis*, a marhahús limitatiójának némi más hasznai is lehetnek, mint az, amit a mészáros et comp[agnie] húz!

A borjúhús nincs limitálva, szabad a konkurrencia; s mégsem vagyunk egyféle húsnemben is oly rosszul, mint éppen borjúhúsban. Valjon tehát itt miért nem mutatkozik a limitatio hija s a szabad konkurrencia léte kedvezőleg? S valjon nem félhetni-e, habár a marhahús általányosb s ekképp szükségesb eledel is, mint a borjúhús, hogy az, ami ennek mennyiségére s mineműségére *felette ellenségesen* hat, ne hasson legalább egy *kissé kedvetlenül* a marhahús mennyiségére s mineműségére is; mert hogy köztök némi analógia s atyafiság csakugyan van, tagadni nem lehet. Valjon tehát mi okozza a legliberálisabb elvekre ra-

kott borjúhúsnak kevés és rossz létét? S valjon mi az, ami praktice a marhahús limitatiója eltörlését is felette nehezítné? Semmi egyéb, mint *a nagyobb rész szolgai helyeztetése, mely a csekély és olcsó eledel fogyasztásnak egyedüli oka.* Nem keresik *sokan* a borjúhúst, s ekképp nincs is sok; ha keresnék, akkor volna elég. De hát miért nem keresik? Mert nincs tehetségök, s bárcsak kenyerök volna mindig! Tehetségök pedig miért nincs; tán szűk a határ, rossz a föld? Korántsem; hanem mivel a szolga azon mezőből csak 30-at nyer, melyből a szabad ember 100-at szorít ki!! És ez az egész titok!!!

A monopóliumok, céhek, limitatiók sat. léte tehát csak akkor leszen bizonyosan felesleg, s eltörlésök csak akkor okvetetlen és szembetűnőleg hasznos, ha az ország lakosi nem szolgai, hanem polgári helyzetben vannak, azaz ha mindenkinek személye s vagyona szent s csupán a törvény alatt álló, ha szorgalma s jó szerencséje által mindenki *proprietast* szerezhet magának, s ha mindenkinek igazi s nem illuzórius védje is van, ki a törvény holt betűjét érette életbe is hozhassa, ha kell, ami *conditio sine qua non!* Minek veleje az, hogy legelsőben is a javaslott nyolc első törvényt kell felszentelni s közdivatúvá tenni, s csak aztán lehet a 9-dik törvényjavaslatnak valódi sikere; ami más szavakkal ez: vagy addig kell fenntartani a monopóliumokat, céheket, limitatiókat sat. a vele egybenfüggő elavult szolgai szisztémával együtt, mint csak lehet, (???) vagy a monopóliumok, céhek, limitatiók sat. eltörlésével mindazon javításokat is el kell fogadni, melyek azok félrevetését tökéletesen ki is pótolják, s a közerőműnek ereibe s inaiba egészen új életerőt is öntenek!

És itt, azt hiszem, a gondolkozó előtt már elég világosan kitűnik a monopóliumok, céhek, limitatiók sat. kondicionált eltörlési haszna.

Mindez azonban, mi e tárgyrúl eddig mondatott, korántsem meríti ki a dolog érdemét, mert az csupán csak mint a felállítandó első nyolc törvény *supraaedificatuma* vétetett tekintetbe; igazi haszna pedig csak akkor tűnik elő, mikor azon *visszahatás* vétetik szemügyre, mellyel a monopóliumok, céhek, limitatiók sat. eltörlése a javaslott nyolc első törvényre foly bé.

Ugyanis a *haszon* az, ami e munkában fő ingerül tétetett ki; s

midőn eldönthetlen igazság, hogy az ok következést szül, ez megint valami más következésnek oka, és szinte minden a hatás és visszahatás szakíthatlan láncolatjában függ – vizsgáljuk praktice, mily behatása van a monopóliumok, céhek, limitatiók sat. eltörlésének első nyolc törvényjavaslatimra. Ezt pedig röviden s általányosan – ítéletem szerint csak valami gazdasági mellékes fontolgatás által eszközölhetni némileg. – Nézzük csak:

Hazánkban a gondolkozó gazdák általányosan véve átlátják már, hogy valóban tán nem legjobb gazdasági mód a fél mezőt elvetni, felét pedig parlagoltatni vagy egyik harmadába őszit, másikba tavaszit s harmadikba semmit vetni, s hogy ennél nagyobb hasznot hajtó metódus tán csak mégis lehet; mely közsejdítésből a váltógazdaságnak köztünk oly nagy divata támadt. *Látjuk* ezen sejdítés következésében – sejdítésnek mondom, mert a dolog fenékig sokaktúl elismérve még nincs – a váltógazdaság legfurcsább erőködésit, mely által sok helyen a mező 7, 9, 13 színű leszen, s lóher, répa, bükköny, zab, korompély, tönköly, búza, árpa, rozs, csicsóka sat. rendre váltja fel egymást, s minden van, csak pénz nincs; s végre néhány ritka eseten kívül, melyeket kivétel gyanánt felette kedvező körülmények határoznak el, az egész váltógazdasági fantazmagóriát a régi két- vagy háromlábú szomorú gazdasági módra visszahelyeztetni *látjuk*, s lassanként megint lesz pénzecske!

Ily nem ritka visszahelyeztetés pedig mit szül? Ilyféle okoskodásokat: „Nem ér semmit köztünk az angol metódus, mert a fekvése, éghajlata sat. határozhatja csak el minden ország gazdasági metódusát; nálunk nincs elég kéz, s a vám súlya bilincsei le a nagyobb szorgalmat." Ez pedig mit következtet? Sikeretlen fáradozásból okvetetlen eredő tespedséget, mely ha közös, félszázadokra löki civilizációi előmenetelekben a nemzeteket vissza.

A hiba pedig sem az angol metódusban, sem a fekvés-, éghajlat- s kezek hiányosságában s híjában, sem a vám súlyában, sem a közönség szám nélküli *restség ürügyiben* nincs; hanem egyenesen s egyedül hibás és fejletlen rendelkezésinkben lappang, azaz abból támad, hogy a dolog csak sejdítve s csak félig-med-

dig van elértve, de koránt sincs, úgy mint kellene, fenékig kimerítve.

Tudok több helyen egész angol gazdasági szerszámtárt; görbe kaszát, lógó ekét, kettős boronát, földi kést sat., de haszna nem volt, mert vele senki nem tudott bánni; ami azonban nem jutott az anatémai „Semmit nem ér, csak bliktri, s télre vele!" közt a gazda úr eszébe, jóllehet egész életén tapasztalhatá keresztül, hogy valamint sípolásra, hegedülésre, úgy cséplésre, kaszálásra még nem elég a síp, hegedű, csép és kasza, hanem ahhoz tanult ujj és szokott kéz is kell; s ekképp a görbe kasza, lógó eke, kettős borona, földi kés sat. sem 'bliktri' – hanem annak legnagyobb haszna lehet, ha ti. gyakorlott kéz markolja és forgatja azt. Ezen igazságnak valami jó ismerősemtűli észrevétele ilyféle beszélgetésre adott alkalmat:

Ismerős: „Neked több jószágid vannak, hol könnyen lehetne egyet s mást praktice próbálni, s alig hajthatnál nagyobb hasznot hazádnak, mint ha a műveltebb gazdasági kézfogásokat s mindazon külhoni s exotica szerszámok haszonvételét oly emberek által gyakoroltatnád a helyszínén, kik ilyesekben nőttek fel s tökéletesen jártosak is. Mi volna az Neked, valami ügyes angol farmert hozatni, s neki 100 vagy 150 hold földet adni át, hadd próbálja szerencséjét; valjon több tiszta nyereséget tud-e belőlök tartóslag kiállítni, mint mi? El lenne az akkor rövid idő alatt praktice döntve, amiről mi vég nélkül s örökkön-örökké csak teóriázgatunk hasztalan."

Én: 'Ezt javasolnod igazságod lenne, Barátom, ha én nem tudnám előre s pontig, ily próba mily *resultatumu* lenne; de midőn annak következésit tökéletesen előre látom, nem azáltal gondolok a hazának legnagyobb hasznot hajthatni, ha valami angol farmert hozatok, hanem azáltal remélek kötelességemnek némileg megfelelni, ha általányos gazdasági rendelkezésinkben oly javítások tételére vagyok elég szerencsés némi útmutatást adni, melyek nemcsak az angol farmernek, hanem minden józan gazdának alapul okvetetlenül szükségesek. Legyenek ezen sarkalatok egyszer csak megtelepítve, nem lesz akkor mesterség embereket találni, sőt nem is lesz szükség; mert akkor magunk is könnyen eljárandunk dolgainkban. Most ilyetén experimen-

tálgatásoknak csak az lehetne haszna, hogy az ügyesebben készült s javult gazdasági szerszámok használását tanulnók; ez azonban, habár igen hasznos is, mégis valóban igen drágán volna mindazon alkalmatlansággal s pénz- és időveszteséggel fizetve, mely idegen s távol lakó emberek hozatalából eredne. Nehogy mindazáltal puszta szavaimnak, minden ok nélkül, hitelt adni légy kénytelen, tegyük fel, hogy egy angol farmert hozattam ki; ő köztünk van, és mi vele beszédbe állunk, majd meglássuk, mit mond ő.'

Farmer: „Uram, azon 150 hold földet, melyet mutatott s kezeimbe adni kíván, valjon miképp műveljem; *szemre*-e vagy *nyereségre?*"

Én: 'Nyereségre, Barátom, mert én eszközlésit nem szemfényvesztési csábok gyanánt kívánnám a közönség elibe tenni, hanem józanságoknál s bizonyos tartós hasznoknál fogva.'

Farmer: „Miképp használta eddig az Úr a kijelelt tért?"

Én: '50 holdba őszit, 50-be tavaszit vetettem, 50-et pedig ugaroltam.'

Farmer: „S e gazdasági módnak volt-e némi haszna? Az őszi s tavaszi gabna elkelt-e mindig jó áron, s van-e hihetőség, hogy ára tovább is fennmarad, s abban nagy ingadozás nem lesz? S milyen a közel lévő vásár?"

Én: 'A közel vásár tűrhető, s habár számtalan oknál fogva, melyeket most előhozni igenis hosszadalmas lenne, a gabna árában óriási ingadozásokat tapasztaltunk is néha már; azért mégiscsak azt tartottuk, hogy – minden illúzió nélkül – a kérdésben lévő 150 holdat nem használhatnók jutalmasabban, mint gabnatermesztés által. Ára, ha nem magas is, mégis mindig csak megfizettetik.'

Farmer: „Ha ez így van, akkor kár volna a gazdasági metódus fő elvét változtatni; s én addig is, míg jobban megismerkedem a földkeverékkel, vásárral s a közönség szükségivel, a *gabnatermesztést állítom* gazdálkodásom alapául. A feladás tehát csak az lesz: irány- s idomlag kevésb munkával nemcsak annyit, sőt többet is állítni ki, s mind amellett a jövedelemnek valami más hathatós kútfejét is megnyitni egyszersmind. Ennek elérésére mindenekelőtt árokkal s aztán lassanként sövénnyel kell a

kérdésben lévő 150 holdnyi tért elkülönítni, úgy hogy az, mint egy magában álló gazdaság, minden külalkalmatlanságtúl s zavartúl ment legyen."

Én: 'Ez már nem lehet, minthogy aratás után a tarló közlegelővé lesz – és...'

Ismerős: „Már ne dévajkodjál, mintha nem volna privatizált meződ vagy pusztád, hol..."

Én: 'Aha, ezt vártam, mert most magad jeleléd ki, hogy ily jobb szisztémai gazdálkodásokat honunkban nem mindenüvé alkalmazhatni, mert azok alá privatizált mező vagy puszta kell; ami ítéletem szerint szemsértőleg tanúbízonyítja gazdasági rendelkezésink általányos helytelenségét, minthogy az ország legszámosb és leghasznosb lakosa, ti. az adófizető sem privatizált földet, sem pusztát nem bír; s ekképp, ha igaz, hogy jobb szisztémai gazdálkodásnak privatizált föld vagy puszta kell alapul, ő általában ki van rekesztve a sikeresb előmenetel hihetőségéből, miáltal ő tetemesen, de a közhaza s -országlás legfájdalmasabban károsul s veszít! A dolog jobb felvilágosítása miatt azonban ki akarom vágni egyik pusztámbúl a kívánt 150 holdat...'

'Vegye tehát át, farmer Uram, 150 holdját, s árkolja és kerítgesse bé tetszése szerint; de valjon mit ért azáltal, amit mondott, ti. iránylag kevesebb munkával annyit, sőt többet kiállítni s a jövedelemnek egy új kútfejét megnyitni; ugyan miképp fogja azt eszközölni?'

Farmer: „Mindjárt felvilágosítom. 100 hold helyett csak 60 holdat vetek el őszi s tavaszi gabnával, a fennmaradt 90 holdba pedig lóhert, répát, angol füvet, bükkönyt, korompélyt s több effélét ültetek. Első, második esztendőben, igaz, csökkenni fog a gabnatermesztés, mert trágya nélkül vagy egyenlő trágyával okvetetlen több terem 100, mint 60 holdon; de már harmadik esztendőben kipótoltatandik a kár, mivel most, mint látom, ugyancsak kényesen trágyáztatik, s berbécsganéjjal, mely ily meleg földre, mint az Úré, ugyan jobb, mint semmi, de kivált hosszabb időt vevén össze, nem sokkal, minthogy kiégeti. Mily egészen új képet fog azonban mutatni a gazdaság jó, kövér marhatrágya után! Erre van szükség, s midőn mesterséges legelőre

szánt 90 holdunk szép számú marhát tarthat el, annyi jó s hathatós trágyánk készülend, hogy akkor, mikor már gazdaságunk rendesen forgand, 60 hold – melynek elkészítése csakugyan kevésb munkába kerül, mint 100 holdé – annyit, ha nem többet, fog nyújtani, mint ma 100. A legnagyobb haszon egyébiránt a marhatartásbúl fog háramlani, melynek hizlalásához értek, s jótállok – a mindennap szemlélt marhák után –, hogy húsunk felével drágábban kelend el, mint akárkié..."

Én: 'Hallod, *Ismerős,* mit mond a farmer? Drágábban akarja adni a jó húst, mint a rosszat!!! A jámbor nem tudja, hogy az *nálunk* ábrándozás; minthogy ott áll a limitatio... Ültessük azért minél előbb gyors szekérre, s küldjük vissza, nehogy szánakozási mosolygását önszemeinkkel lássuk, s minden közvetés nélkül kénytelenek legyünk képébe megvallani, hogy midőn nem ritka fitogatással Thaernek, Koppének, Burgernek sat. neveit vacogtatjuk fogaink közt és rágjuk, a józan gazdaság legelső *rudimentum*it sem ismerjük, melyeket *nota bene* nem a mezei művelés elveiben találunk, minthogy az már *superaedificatum;* hanem sehol másutt, mint a belpolitikai rendelkezésnek filozófiájában. És azért addig is, kedves *Ismerős,* míg a nagyobb rész azon nem fog felakadni, hogy a jó hús csak annyiba telik, mint a rossz – ami semmivel nem józanabb, mint ha posztó és pakróc, tokaji s baki egy árú volna –, s míg a nagyobb rész meg nem szűnik önmagának legelszántabb ellensége lenni; addig ne fecséreljük időnket *superaedificatum*i fejtegetések hasztalanságival vagy mindenesetre csak felette parányi hasznaival; hanem egyesítsük minden tehetségünket inkább annak megmutatására s elismertetésére, hogy minden, ami természet elleni, akárhol lappang is a hiba, melyet tüstént kitalálni nem oly könnyű – előbb-utóbb, de múlhatlanul egyensúlyba helyzi magamagát s tán legijesztőbb erőszakkal – ha az önként nem helyeztetik valódi útjába –, s hogy se éghajlat s fekvési mostohaság, se földsoványság s más akármi nem hat oly ellenségesen az emberi nem felemelkedési s szerencsei előmenetelére, mint maga az ember, ti. hibás elvekre rakott rendelkezésinek elfogult s makacs pártolása!'

S most, midőn a jó *ismerőstűl* búcsút veszek, arra bátorko-

dom figyelmeztetni az olvasót, hogy ezen előhozott beszélgetés a váltógazdaságnak csak legáltalányosb vázát érdekli, s az előhozott farmer tudakozásinak kimerítlen s tán felszínes voltát nem egyedül az okozza, mintha ő nem lett volna ébren más és kimerítőbb kérdések tételére is, hanem csupán csak a helyszűke! S csak ez s nem más hátráltat engem is a dolognak tüstönti legkörülállásosabb kimerítésében.

Addig is egyebiránt, míg erőmen túl felhalmosult foglalatosságim a földművelés azon szoros összeköttetését körülállásosan kijelelni engedik, melyben az a törvényekkel, országlással és szomszéd tartományi viszonyokkal feloldhatlan láncolatban függ, addig is legalább ennyit legyen mondani engedelmem. 'Ama serény s állhatatos földművelési ébredséget és szorgalmat – mely semmi nehézségtűl nem retten vissza, mindenen diadalmaskodik, s ekképp mind az egyes, mind a közgazdaságnak legbiztosb és legbőbb kútfeje – egyedül azon öntudat szüli, melynél fogva mindenki nagyobb-kisebb mértékben remélheti, sőt legbiztosabban hiheti is, *hogy homlokának verítéke megjutalmaztatik*. Ezen öntudat a henyélőt állati rútalmiból lassanként kivetkezteti, a szorgalmasnak inaiba pedig óriási rugalmat önt, s az égnek valóban legboldogítóbb malasztja; mert midőn az embert megismérteti bámulandó erejével, egyszersmind őt a rendes munkáló életből okvetetlenül fakadó polgári erényekkel ékesíti fel, melyek a házasság s polgáriság – *civismus* – szent érzelmi közt a halandót halhatatlanságra emelik, s oly égi tüzet gyújtnak keblében, mely soha nem lobban lángra, hogy maga körül megsemmisítsen mindent, hanem mindenbe csak életerőt lövell, s csak a közjólétért, közdicsőségért ég! Minél elevenebb valahol ezen öntudat, annál egészségesb ott a hon. De ha azt gondoljuk, hogy ilyesekben a nagyközönséget misztifikálhatni, ó, akkor még messze vagyunk az örökkön fennmaradó és soha nem változható igazság megismerésétűl!' – Nem, nem; a természetet nem csalhatni meg, s bizonyos, hogy minden emberben, a legbutábban is, lakik valamely elősejdítési erő, mely valamint senkiben nem engedi a hosszas, hiábai s ok nélküli fáradozást, hanem a legbuzgóbbat is végképp lankadságra lágyítja, úgy edzi viszont erőre lassanként a leghenyébb- s restebbet

is, ha a fáradozó szorgalom s állhatatosság megérdemlett jutalmát biztosan várhatja bé.

Ezen égi malasztot pedig – hogy ti. a lehető legnagyobb rész nyugodt lélekkel s biztosan várhassa bé munkája jutalmát, és senki hasztalan ne izzadja törekedésinek kínos verítékét –, e mennyei áldást senki nem áraszthatja a föld népeire oly anyai bőkezűséggel, mint a kormányok!!! Ezeket hívta meg a Mindenható e dicső tisztre, azon legédenibbre, ti. milliókat szerencsésíthetni – midőn mi, egyesek, ha kezet nem fogunk, legelszántabb törekedésinknél fogva is alig tudunk csak legközelebbi felebarátunkon is segítni!

Ily jótévő csudákat azonban nem művelhet egyedül tiszta szándék, nem a legnemesb szív ömledezési, hanem itt leginkább a bölcsesség s kifejlett tudomány bájolhatja az emberi nemre azon áldást, mely a számkivetett ember sorsát, ki kenyerét verítékével keresni kénytelen, azáltal enyhíti némileg, hogy veríték legalább ne folyjon hasztalan, sikeretlen! Ezt pedig kirekesztőleg csak úgy érhetni el, ha a szerzésnek és keresetnek körei – *modus merendi et acquirendi* – mindenkire nézve lehetőleg tágíttatnak; ezt továbbá *általában semmi* nem eszközli oly hathatósan, mint ha a vevők, ti. vásárlók száma nagyobbíttatik; ezek számát végre semmi nem neveli oly mennyiségre, mint a bel- s külakadályok elhárítása, azaz minden, a közszorgalmat s konkurrenciát gátló belintézetek s külvámok eltörlése; úgyhogy egyedül az országok bölcs belelrendelési és szerencsés külkörülményi áraszthatják a községre azon áldást, melynél fogva senki sem fárad hasztalan, s egy szorgalmas munkáló homlokán sem ül a veríték hiába.

A közönségre leghatalmasb fejdelem sem áraszthat ennél nagyobb áldást, mely, mint a mondottakból eléggé világlik, nem abban áll, hogy kész kenyér nyújtassék soknak, tán éppen a leghenyélőbbeknek; hanem hogy mindenkinek valami pálya nyittassék, melyen, habár nehéz és tikkasztó munka után, de mégis bizonyos kenyeret nyerni lehessen.

A vevők, vásárlók számát kell tehát nevelni! Ez a dolog fő veleje. Mert legyen csak, ki keresse s meg is fizethesse, leszen akkor elég fáradozó is, ki minden javakat kiállít.

A *venni-vágyat* azonban mi határozhatja általányosan véve más el, mint a tehetség? Semmi más! – s így mind a bel-, mind a kültehetséget kell nevelni; mert ha mind idebenn, mind odakünn csak szegénykedő lakosok vegetálgatnak, akkor valjon *ki vegyen?* Azaz ki fizesse meg a külön fáradozások díját? – A belés kültehetséget pedig miképp nevelhetni legbiztosabban...? Bátorlétet, szabadságot s ekképp jó kedvet s állhatatosságot szülő rendelkezések által; s ím, egy kis foglalatban előttünk áll a *szabad kereskedési* és *szabad alkotmányi szisztémának* egyszerű, a természettel legösszhangzóbb, de az emberi hiúságtúl legvisszásbra facsart filozófiája!

Világosan kitűnik a mondottakbúl a külkereskedési *reciprocitas* szelleme. Mert külkereskedés valjon miképp támadhat? Nem másképp, hanem csak úgy, ha tehetős a szomszédság, minthogy a tehetetlen nem vehet, nem vásárolhat; minden tehát, ami tehetségét kisebbíti, vevői vágyát s tehetségét is kisebbítni kénytelen – miből az foly, hogy ha, teszem, mi a szomszéd tartományok készítményit el nem fogadnók, minkárunkat éppen oly mértékben eszközlenők, mint szomszédinkét, minthogy ezek tehetségit csorbítván, vevő vágyaikat s tehetségeiket is kisebbítnők; minek kára azáltal háramlanék rám, hogy viszont mi sem tudnók eladni javainkat. Ha ez áll, akkor tagadhatlan, hogy minhasznunk legszorosb összhangzásban van Ausztria, Morva sat. – sat. – gazdag létével s gyarapodásával – amit egyébiránt Bécs kézzelfoghatólag bizonyít, mert az ott felhalmozott gazdagság temérdek magyar munkának valódi oka; úgyhogy volna bár honunk minden sarkán egy-egy Bécs, mely éppen annyi magyar terméket fogyasztana el, mint az ausztriai Bécs, s valóban idomzaton túl több haszna volna belőle honunknak, mint mindazon tehetetlenségteli szomszédinkbúl, kik éjszak-, kelet- s délről környezik hazánkat. De ha ez is igaz – min tán senki sem fog kételkedni, ki csak félig-meddig tud s akar is gondolkozni –, azt sem tagadhatni semmiképp, hogy viszont Ausztria, Morva sat. legközelebbi haszna is Magyarország gazdag létét s gyarapodását kívánja meg; mert ha *nincs mivel*, valjon miképp vásárolhatjuk meg mindazt, amit Ausztria, Morvaország sat. készít?

Már hogy azon felette magas vám, mely portékáinkat nyomja, kedvezőleg hat-e gyarapodásunkra s abból származó nagyobb tehetségünkre; s valjon nyer-e azáltal Ausztria, Morva sat. nagyközönsége is – mert hogy egyesek nyernek, azon egy cseppet se kételkedem –, de nyer-e azáltal a nagyközönség is, ha mi, magyarok tehetetlenbek vagyunk, s *legjobb akarattal* ekképp sem vásárolhatunk annyit, mint amennyit akarnánk, s ők, ti. az ausztriaiak, morvák, csehek sat. azt 20, 30, sőt 60 percenttel drágábban fizetni kénytelenek, amit tőlünk annyival olcsóbban vehetnének? azt mindenkinek belátására bízom; midőn *bizonyos okoknál* fogva nem akarván e tárgyba mélyebbre bocsátkozni, arra szorítom e részbeni véleményem egybevonatját, hogy nincs országokra nézve kereskedés dolgában sikeresebb gazdagító, mint gazdag szomszédok; s viszont nincs bizonyosb hervasztó, mint mindazon tilalmak sat., melyeket az emberiség legnagyobb kárára részint haszonles talált fel, részint tudatlanság koholt túlcsapongó avatkozási viszketege által, mégpedig oly erőre, hogy annak enyveitől, szurkaitól, békóitól, bilincseitől sat. végre a legjobb szándékú s legmélyebb belátású országlások sem menekhetnek egykönnyen meg! Magyarország Bécsből, Ausztriából sat. sok hasznot húz, mit a múlt esztendei egy darab ideigi elzárás minden kétségen túl teszen, mert minden csüggött, midőn kivinni s eladni nem lehete; de viszont ki kételkedhetik azon is, hogy Bécs, Ausztria, Morvaország sat. gyarapodása s gazdasága egy jó részét Magyarországnak köszönheti, amit megint számos évek folyása bizonyít; mert valjon volna-e Bécsben sat. annyi felhalmozott tehetség, ha a magyarok nem vinnék oda s nem költenék ott pénzeiket? S ha most annyi nehézség s akadály ellenére is, Magyarország bécsi, ausztriai sat. kereskedése által, teszem, 50-et nyer, Bécs, Ausztria sat. magyarországi kereskedése által hasonlóul 50-et; nem természetes-e, hogy a nehézségek és akadályok tökéletes eltörlése által mind a két rész legalábbis 100-at nyerne? Kétségtelenül! Egyes interesszék meg volnának ugyan nagyon sértve, ez nem szenved kétséget, de az se legkisebbet is, hogy ilyes javítások által csak kis idő leforogta után az egészre legvalódibb s -tartósb áldás háramlanék.

Hanem e fejtegetésből a belkereskedés szelleme is kiviláglik, ami nem egyéb, mint belfogyasztás. S valjon ez némi kiterjedésben miképp támadhat? Nem másképp, hanem csak úgy, ha a lakosok tehetősek, minthogy a tehetetlen nem vehet; minden tehát, ami a lakosok tehetségit kisebbíti, vevői vágyokat s tehetségöket is kisebbítni kénytelen; miből az foly, hogy az ország legtöbb lakosinak szolgai s ekképp henyélő léte minhasznunkat éppen oly sajnosan éri, mint az ő károk s ekképp megelégedetlenségöknek legbizonyosb kútfeje is.

A vevők mennyiségét s tehetségét tehát egyedül a szabad külkereskedés s a lakosok tökéletes emancipációja határozza el. Ebben fekszik az egész dolog!

Már ami az elsőt illeti, az szám nélküli körülményektől függ, s akárki mit mond is, soha, de soha nem fejlődhetik ki némi magasságra, míg rendben nincs a második. S habár a külkereskedés a belszorgalommal karöltve látszik is előre menni – minthogy egyik a másikra legnagyobb be- s visszahatású –, azért mégsem szenved kétséget, hogy valami nevezetes külkereskedés egyedül s kirekesztőleg csak előleges belszorgalman, ti. a közszabadság okozatján emelkedhetik. S ha van fallacia, mely hazánk minden tehetségit lebilincsezi, az valóban nem egyéb, mint azon szerencsétlen előítélet, melynél fogvást a legnagyobb rész nálunk azt gondolja; országunk gazdagulhatásának leg- és legelső talpköve a *külkereskedés*. Ez azon hervasztó fallacia, mely a külvám létét, mint ellenállhatlan akadályt állítja szemünk elibe, s annak egyedüli oka, hogy tespedségünk s hervadozásunk forrását – mert hiszen bizonyosak vagyunk azt úgyis tudni, és hogy az nem egyéb mint a vám!!! – egyebütt nem is keressük.

A vevő határozza el a szorgalmat; úgyhogy minél több tehetősb s állandóbb vevő van, annál bizonyosb a közfelébredés s az állandó közszorgalom. Már a vevő, akár kül-, akár belföldi legyen is, az a termesztőre nézve mindegy, sőt rá nézve a belföldi vevő sokkal hasznosb – minthogy hosszasb vitel semmit nem ró portékája árából le, s mindenekfelett, mert a hon-vásár nincs annyi s oly külön fázisok alá vetve, mint a kül-vásár.

És itt kérem az olvasót, ha tán éppen földbirtokos, ismérje

meg végre legvalódibb hasznának oly igen gazdag kútfejét, mely nyitva áll, s melyből csak merítni kell!

Most termékink s készítményink hazánkban alig kelnek el, s ha elkelnek is, árok mindenesetre felette potom. De valjon miért? Mert nincs vevő! Vevő pedig miért nincs? Mert a legnagyobb rész nem bírhat ingatlan földet mint sajátot; mert nincs *de facto* a törvények által eléggé pártolva, hanem *de facto* az ország mind kül- mind belterheit csak ő viseli; mert a monopóliumok, céhek, limitatiók sat. minden szorgalomágra halállepleget vonnak; szóval: mert az ország legtöbb lakosi sem testi-, sem lelkiképp nincsenek emberhez illőleg kifejtve, s valjon miért nincsenek annyira kifejtve, mint amennyire mind rájok, mind ránk, mind az egészre nézve leghasznosb, legbátorítóbb, legdicsőbb lenne? Mert nincsenek – emancipálva.

Most csak néhány ezer nemzetség áll egy szabad alkotmány paizsa alatt, a milliók alóla *de facto* ki vannak rekesztve, vagyis inkább csak a szabad ég alatt állnak; hanem éppen azért, mert csak az ég alatt állnak, s így sokszor csak az ég hallja panaszikat, nincs is a természet elleni igazságtalan rendelkezésnek valódi áldása; mert ahelyett, hogy azon kevesek, kik a polgári szabadság körei közt állnak, gazdagok, nagy befolyásúak, szerencsések s bátorlétűek volnának, naprúl napra mind mélyebbre süllyednek; legrégibb s egykor legdúsabb nemzetségink végelpusztuláshoz közelítnek – kisebb nemességünk nagyrészint már most is szűkölködéssel küzd, s majd-majd nyomorúságra jut; befolyásunk nem nagyobb, mint közintelligenciánk, mely felette parányi, s a szerencsétűl vajmi távol vagyunk, mert sok közülünk állati tobzódásban már rég elnyoma magában minden nemesb érzést, minden lelki felemelkedést; ezek kifejtése nélkül pedig valjon lehet-e ember szerencsés? – sok pedig vérző szívvel nézi a jövendőt! – sat.

VÉGSZÓ

Miből azt tanuljuk, hogy az igazság nemcsak legdicsőbb, hanem végre mindenkinek leghasznosb is; s hogy bármi sokáig el voltak is nyomva a természet törvényi, s bármi dúsak, hatalmasak, boldogak (?) s bátorlétűek (?) valának is egykor eldődink, nem lehet azért a *természet törvényit* örökre elzúzni, mert azok elaszticitásokat mindaddig nem vesztik el, míg csillagunk sarkaiból ki nem dűl; s ekképp – alkotmányunkat vagy javítnunk s azt lassan-lassan az idő szelleméhez szabnunk, vagy gazdagságtúl, befolyástúl, szerencsétűl, nyugalomtúl s bátorléttűl búcsút vennünk kell; mert ha azt gondoljuk, hogy annyi századok viszszaélései után, melyeknek időszaki felhalmozását s tűrhetetlen voltát törvénykönyvünk sok helyen s többek közt I. Ferdinánd X-ik decretumának 26-dik cikkelye, ím, ezen nevezetes szavakkal festi: *„Cum autem variis exemplis, et vetustis et recentioribus, saepenumero palam innotuerit Dei Optimi Maximi vindex ira, ob peccatum aliquod populi gravius: Neque ulla res magis ab aliquot annis, florenti quondam Hungariae nocuisse videatur, oppressione colonorum, quorum clamor ascendit jugiter ante conspectum Dei"* sat. – ha azt gondoljuk, mondom, hogy annyi századok *abusus*ai után, a jobbágyságnak sok helyen szinte kétségbeesésig torlott bajait ezentúl is egy-egy leplező – *palliatív* – szerrel fogjuk orvosolhatni, sőt vak kábultságunkban azt merjük hinni: ezentúl is minden megmarad csend- és rendben, mert hiú elbízottságban néha-néha egy rozsdás *'maradjont'* kongatunk: akkor valóban minden haszon nélkül folyt le ránk nézve a nemzetek évrajza, mert abból semmit sem tanultunk, s ekképp ezen elkerülhetlen tapasztalást tán sajátunkkal, tán létünkkel fizetendjük.

S ím, ez, ha nem javítunk, spedig gyökeresen nem javítunk, amit várhatunk!

Mily mosolygó színekkel mutatkozik ellenben jövendőnk, ha magunktúl ellökvén az enség s elfogultság nyomorult békóit, szívünk sugalminak engedünk, eszünk józan tanácsit fogadjuk, s Hunnia szolgalakosit az emberiség örök jussaiba iktatjuk! Nemcsak a jobb ember nyerendne bennünk ily cselekvésmód által, hanem a gyarló ember is; mert honfitársink boldogítása

által nemesb érzésink vágya volna kielégítve, legvalódibb hasznunk tágítása s bátorítása által pedig földi létünkhez kötött szükségeinknek tökéletesb megfelelhetése eszközöltetnék.

Ha a kérdésben lévő törvényjavaslatok veleje elfogadtatnék, akkor mind termékink, mind készítményink bizonyosan s jó áron kelnének el – minthogy az, ki saját ingatlan földet bír, kinek a törvény nem holt betű, hanem elővéd, ki nem egyedül viszi az ország terheit, s ki monopóliumok, limitatiók, céhek s efféle akadályok alatt nem sínylődik, lassanként tehetőssé válik. Hol pedig a tehetség nagyobbodik, ott a vevők száma is nevekedik; s így tökéletesen világos, hogy mi, nemesek csak akkor fogjuk valódi hasznunk talpköveit megrakni, ha az ország minden lakosinak megnyitjuk azon köröket, melyek közt felébred a szorgalom, tágul az értelem, nevekedik az önbizodalom, melyek közt futóhomok kertté, berek viránnyá, sivatag paradicsommá bájul, s melyek közt ma jobbadán csak azon kevesek foroghatnak, kik a szerencsés születés vakító mámoritúl elcsábítva, még távolrúl sem sejdítik állások kedvező s édes létét, s melyet az ismér inkább, kit állhatatos szorgalma emelt oda.

Do ut des. E három szó egész szisztémámat magában foglalja. Azonban ne neveljük honfitársink tehetségit terhes vagy *ekvivalens* nélküli concessiók vagy adományok, alamizsnák, hanem azon körök megnyitása által, melyek közt ők bizonyosan boldogulnak; midőn mi nemcsak nem károsodunk, hanem tán még hathatósabban boldogulunk.

A vevők számát s tehetségét a belrendelkezés igazsága éppen oly hathatósan nevelheti, sőt hathatósabban neveli, mint a külkereskedés szabadsága – ez a mondottakbúl fejlik ki.

Fogjunk tehát kezet, vessünk vállat addig is, míg külkereskedési szerencsénk jobbra fordul; egyesítsük minden tehetségünket, törvényink kifejtését lassan-lassan mind közelebbre vinni az örök természet törvényalapihoz. Így századokon keresztül nyughatnak háborítlan, midőn az ember gondolta rendszabások rugóssága csak rövid idő alatt elvesz, s a sok *palliatív* gyógyszerek s mindigi *recidívá*k következésében, melyeknél egyebet se törvénykönyvünk, se évrajzunk nemigen mutathat,

végképp összerogy a test, s hamvainak egy emléke, történetinek még csak tán egy lapja sem leend!

Belső rendelkezésink javítása s nemesítése tőlünk függ, mert atyai kormányunk semmiben nem fog hátráltatni, ami számosb milliói jobbágyinak hasznát emelvén, saját legbizonyosb hasznát eszközli; s azért tegyünk addig is, amit bizonyosan tehetünk. Így habár a _ _ _ _ _ vám által utóbb is eltiltatik tőlünk a *külvevő*, neveljük addig is legnagyobb hasznunkra a *belvevők* számát, mely most antifilozófiai alkotmányunknál fogva csak néhány ezer nemzetségben van koncentrálva, a természettel összhangzóbb törvényjavítások következésében pedig több millióban fenekülne; s mindenekfelett ne felejtsük:

hogy kivált mostani időkben, a nagyobb rész megelégülése a kisebb résznek ha nem is tüsténti, de egy kissé hosszasb hasznára s bátorlétére *conditio sine qua non;*

hogy a kisebb rész haszna s bátorléte annál nagyobb és bizonyosb, minél megelégültebb a nagyobb rész; s végre:

hogy azon gyáva megtagadási ürügy – *praetextus* – a bújósdi ajtócskák leggyalázatosbika: „Mennél többet nyer a nép, annál elégedetlenebb", semmi egyéb, mint egy nyomorult szofizma; s hogy a nagyobb rész, ha nem is tökéletesen – ami nem is lehet, míg ember ember marad –, olyannyira meg fog elégedni, ha most javaslott törvényim veleje elfogadtatik, hogy valamint az ő haszna s bátorléte hathatósan nevelve lesz, s ő egy egészen új aerát fog élni: úgy minhasznunk s bátorlétünk is minden határon túl nevekedend, s mi csak rövid idő alatt egy poros, berkes, szomorú honbúl kilépendünk, s egy kellemes, nyájas, víg honban fogjuk lelni magunkat.

Nagyon szívesen ereszkedném már most azon láncolat bővebb kifejtésébe s világosb kimutatásába, mellyel az itt érintett kilenc törvény függ egymással praktikai tekintetben; de azt mindaddig nem tehetem némi sikerrel, míg a hátralévő három törvényjavaslatot nem hozom egy kis világba. Ugyanis a X-dik törvényjavaslattal fogom megkezdeni e munka folytatását, s annak bevégzetével fog csak kitűnni – ha kitűnik! – amit azonban remélek, sőt hiszek –, hogy midőn senkinek sem haszna, sem tulajdona legtávolabbrúl sem támadtatik meg, s a javaslott

törvények szelleme inkább engedő, mint parancsoló, nemcsak meg nem rendülend alkotmányunk filozófiája s fő veleje, hanem az több század vihari ellen ismét fel lesz acélozva.

Ki fog tűnni – s ha ki nem tünend, valóban egyedül tehetségem hija gátolandja –, hogy *ekvivalens* nélküli concessiókrúl vagy tán éppen veszteségrűl s kárrúl egész javaslatomban nincs szó, hanem az ellenkezőrűl; s hogy a kérdés nem akörül forog: ki mit s ki mennyit veszítsen, hanem kirekesztőleg csak arrúl: kinek legyen haszna s nyeresége nagyobb, kinek kisebb!

A szent igazság törvénye mindenkire áldást halmoz, ki abbúl önmagát szűklelkűen ki nem zárja!

RÖVIDEBB ÍRÁSOK
1832–1840

NAPLÓJEGYZETEK

1832. JANUÁR 14.—DECEMBER 28.

Pest, január 14-én. Ülésen a százasoknál. Közgyűlés – de nem beszéltem. Ebéd a kaszinóban. – Annyi jég van a Dunán, mert a táblák úgy összetorlódtak, hogy alig lehet átmenni Budára.

Január 19-én. Budán [_ _ _] etc. etc. etc. Azt állítják, hogy a *Hitel* etc. az oka most és majdan minden bajnak etc. etc.

Mióta mindennap hideg vízben mosakszom, sokkal egészségesebb vagyok.

Január 21-én. Wesselényi gazda a kaszinóban, mintegy 70 vendég. 3/4 3-kor ültünk le, és 1/4 4-kor tálaltak. Dühbe gurult – el akart menni – gorombáskodott – csak nagy nehezen tartottam vissza – azt mondják az ebédről: „Demokratikus ebéd volt." Estély Telekinénél.

Január 22-én. Ullmann-nál ebédeltem.

Átadtam a T[udós] Társaság kasszáját. Jelenetem volt. [_ _ _]. – Napról napra mind jobban *beborul* életem.

Január 23-án. A legkellemetlenebb aggályok tolultak föl bennem – „Vajon törekvéseimmel nem támasztok-é több roszszat, mint jót!" Az emberek nem értenek – és így összezavarodnak.

Január 24-én. Maszkabál Károlyi Fannynál – Esterházy Pál mint tökéletes nő. [...]

Február 2-án. Könyvem egy részletét felolvastam Andrássynak – ki megriadt tőle. – Égő fáklya az, mit sem eloltani, sem szabályozni nem lehet. Ama cenzor, ki nyomtatás alá bocsátná, sem bölcs, sem tisztességes ember nem lehet.

Meghőköltem ettől! [_ _ _]

Felette gyöngének és megtörtnek érzem magam! Keserves éjszakám volt! Minő rémképeket rejt a fantázia...

Mindennap rettentő köd – semmi szél – igen enyhe idő... Rettegem és sejtem a kolera rettentő visszatértét.

Február 3-án. Végképp kedvemszegett vagyok.

Február 4-én. Az egész városban azt mondogatják: „Én vagyok az udvari bolond" – Keglevich Matild találta ki. – Tovább-

bá hogy a parasztok a *Hitel*-t ütötték föl nekem, midőn dézsmát akartam szedni...

Fest[etics] Vince meséli, hogy ügyeim Sopron vármegyében nem fogadtattak el – kivált „mert két bátyám protestált"...! Még ez is! – Igazán tönkre vagyok verve...

Ebéd a kaszinóban. Unalmas. Az ebéd után ülés egy felolvasó társaság létrehozatala dolgában. Záborszky nagy ellenállást fejtett ki... Igazán bosszantó volt.

Az özvegy Telekinénél bál, ahová nem vagyok meghíva... Gyepdolgok körül ülés – a lovardában.

Február 6-án. Bál Ferdinánd főhercegnél. Lemondtam magam. Nagyon rossz a kedvem. Egyre-másra bánat ér. [_ _ _] Nehezemre esik élni... Igen sűrű a köd; csaknem folyton esik. – Elvágyom innét.

Február 7-én. Az imént jöttem el boldogan [_ _ _]-tól. – Ullmann alighanem megorrolt, mert nem vették föl a kaszinóba – tudni sem akar a hídról. – Arisztokrácia és demokrácia között állok most – mindkét párttal elrontottam a dolgom. Mindazonáltal állhatatosan kitartani mindhalálig! [...]

Április 18-án. Megjelent a *Magyar Játékszínről.*

Április 19-én. Dercsényinél Gödön. Siegler kapitány is ott volt. Micsoda társaságban vagyok!

Április 20-án. (Reggel a *Játékszín*-nel a nádor főhercegnél voltam. Z[ichy] K[ároly]nál ebédeltem.) [_ _ _]

Feltűnő szárazság! Még kalamitás lesz belőle.

Április 21-én. Könyvemet, a *Stadium*-ot nyomtatásba akartam adni. De jobb lesz novemberben – 5 hónappal később kerül nyomtatásba – és mindig lesz tartalékom.

Április 22-én. Amily sokat reménylettem egynéhány esztendővel ezelőtt – oly keveset reménylek most. Magyarország, úgy rémlik nekem – tisztára kioltatott... Minden romba dől... Forraynál ebédeltem. Igen derűs voltam – ezt majd megint számon kérik rajtam.

(Szaniszlónál voltam... Azt hiszem, őt is hamarosan elveszítjük!)

Április 23-án. A csodavárás kimúlt. – Nem sok a szerencsém. – Amibe belekezdek, rosszul megy. [_ _ _]

Április 24-én. Sokat dolgoztam a hídon. Munkámat, a *Reform*-ot a 9-ik törvényig berekesztőleg elvégeztem. Ez volna az első rész. Dr[escher] nem akarja aláírni – hacsak nem biztosítom számára Pálffy F[erenc] 6400 pengő forintját, amibe nem fogok belemenni. Egyelőre tehát nem nyomatom ki.

Orosz a német fordítását 8-900 pengő forintért akarja félretenni. Wigand írt erről. Kereken elutasítottam. Menjen a maga természetes útján.

Wesselényi néhány nappal ezelőtt megbetegedett. – Napról napra mind több hibát fedezek föl benne. Komédiás – és hogy legyűrik a szenvedélyei! – Vérzik a szívem – mert nem szívesen hallgatja meg az igazságot... Ugyancsak nagyra tartja önnön személyét! [_ _ _]

Rossz éjszakám, rossz álmaim voltak – a halál, az örökkévaló mered reám iszonyún – rettentő pillanataim vannak ébredéskor. Nagyon betegen keltem föl.

Április 25-én. Orsovára készülök Ferdinánd főherceggel. – Ily könnyű utazás – és nincs bizalmam önmagamban – netán megbetegszem...

Április 26-án. Estély Langenaunál. – Kísértetjárás az egész országban mindenütt. Nagyszombatban Kunst urat – Zay gyűlölködése miatt kifütyülték – ebből represszáliák támadtak – polgármester és Baltheser etc. etc.

Trencsén helyet és hangot akar adni a parasztoknak az országgyűlésben.

Bars minden egyházit meg akar fosztani a javaitól. Hamarosan minden forrong. [...]

Május 3-án. Elszigetelt vagyok – remete módjára. Csak olyankor gondolnak reám az emberek, ha szükségük van valamire!

Vajon nem mérgezték meg Wesselényit? Még mindig nyomorultul van!

Május 4-én. Ferdinánd főherceg elment. Meggyőződésem, hogy Magyarország kimúlt. Gonddal és bánattal tölti el a szívemet, hogy egy halott nemzethez tartozom. – Meddő minden igyekezetem. – Olykor egészen elgyöngülök! – Délután – kimegyek a Városligetbe. [_ _ _]

Ha túlontúl sok minden összetalálkozik – és csapás csapás után, gond és bú vájja az ember bensejét – olykor végre megnyugoszik az ember – és megbékél – miként a haldoklónak közönségesen nyugodtak a végórái. [_ _ _] Hová fog ez vinni engem – Isten a megmondhatója... [...]

Bécs, június 20, 21-én. Bécsben. – Kevés szeretettel és becsüléssel fogadtak. A legtöbb ember hátat fordított nekem. Malonyai nem fogadott!!!...

[_ _ _] igen öregnek találtam! Bensőm igencsak megtört. Angliai útlevél miatt nagy nehézségek – mintha kegyért folyamodnék. Sina etc. lelkesültsége a gőzhajózásért kihűlt... „Éjjel-nappal fáradozni... nehéz; a siker híja keserű; a félreismerés... mindenki félreismerésének – és gyűlöletének tárgya lenni – tébolyító." – Egyedül Esterházy Pál volt jó hozzám! Vajon ő igaz-e? ... Kezdek mindenkiben kétkedni.

Nagycenk, június 22-én. Reggel Cenken. – Elrothadt ország – beteg lélek – szenvedő test. – Lajos nálam.

Győr, június 23-án. Ebéd Egyeden. Győr. Bőség, rokonszenv. Kmethy a statisztika tanára – túlságosan magasra emelt: „Íme, a híres Széchenyi gróf etc."

Pest, június 24-én. A gőzhajóval 9 óra alatt Pestre. Betegesen és gyöngén! – Kéziratomat a nádor elkoboztatta Dreschertől! – Cr[escence] D'Aspre-ral jön színházba [_ _ _]. Cr[escence]: „Nem, félreismered *a nemes embert. [_ _ _]" A nemes ember*... Ó, ez nevetséges lesz... Mindenki, aki csak itt volt – hozzám hasonlóan azt tartja, hogy a legálságosabb – leghiúbb ember a világon [_ _ _]. „Az egész... silány – romlott – rothadt..." Ez – és rengeteg por: ebből áll az első nap! – Türelem és állhatatosság...

Június 25-én. Írok a nádornak... Cr[escence] Gödöllőre. Tudós társasági ülés. Mindenki engem szorongat. Ki vagyok vetve a szférámból.

Június 26-án. Írtam Aleksa Popovskinak, bírja rá Milošt, hogy vásároljon gőzhajórészvényt. Károlyi Gy[örgy] megjött Nagykárolyból. *Én:* „Jó lett volna értesíteni bennünket" ... Ujjat nem húzni etc. *Ő* hallgatólagosan igazat adott nekem.

Szorgalmasan dolgozom – s önérzetesen... Ha lenyírják a

szárnyamat – járok majd a lábamon – ha azt is levágják, a kezemen járok; ha azt is kitépik – hason csúszok!

A nádor azt mondotta Telekinének és más asszonyoknak: Fájlalja, ha végre kell hajtania *magasabb parancsokat*. Hazudott – vagy [_ _ _] denunciált?

[_ _ _] Mindenki által félreismertetni – és megvető bánásmódban részeltetni – több, mint amit ember elbírni képes. – Sztáray a Kaszinóban – szintén egyike az országos mételyeknek.

Június 27-én. A nádornak írt levelem és Drescher jelentése elment Alcsútra. Vannak pillanataim – midőn epedve lesek a pisztoly felé! – [_ _ _] Tegnap elveszítettem a színházban a kis amulettet, amelyet [_ _ _] benne 200 pengő forinttal. A *sohasem takarított* színházban megtaláltuk! Ez is egy fajtája a szerencsének. [...]

Bécs, július 22-én. Délután Bécsbe érkeztem. Szánalomra méltónak érzem magam. Lassankint föleszmélek – [Caroline] jelenik meg képzeletemben – általam meggyilkolva – általam egész életétől megfosztva etc. – Ráeszmélek Magyarországra – kimúlt, vége – belefúl a német intelligenciába – végtelenül ernyedt vagyok...

Július 23-án. Egyfolytában azt hallom: „Hogyne kapna útlevelet." „Nézd csak, Stefferl, tűrhetően viselted magad – hogyne kapnál útlevelet..." Ha éppen nem vetnek is meg bennünket, magyarokat – sokra mégsem tartanak.

Könyvem dolgában azt tanácsolják: „Nyújtsam be – bebizonyítandó – hogy nincsen benne semmi, amit rosszallna a kormány etc." – Ó, uramfia! Mily ostobaság – milyen távol állunk egymástól! Holnap látom [_ _ _]. 1000 szem fog figyelni bennünket... Reszketek!

Károlyi nem fog visszajönni az országgyűlésre. Így hullanak el egymás után. Nem remélek már semmit, de ki akarok tartani. [..]

Július 27-én. Meglehetősen nyugodtan... keltem föl. Kiss ágens: „Nagysád – minden oldalrúl gyűlöletes... Egy magnás (Fáy) azt írja: »Minden jól volna Magyaror[szág-

ban] – csak Széchenyi István pestise ne terjedne... Az volt oka a felső-m[agyar]o[rszági] zendülésnek«" etc. etc. ... Isten hatalmas...! A halál a keblemben – mindenfelől üldöznek... és az egyetlen barátom elátkoz... Pálnál ebédeltem. [...]

Frankfurt am Main, augusztus 21-én. Egész fáradtan és bágyadtan keltem föl. A magyarországi dráma, mely hamarost elkövetkezik... élénken a szemem előtt lebegett! Mindazoknak, kiknek van valamijök, vagy nem marad semmijök – vagy meg kell *védeniök*. Nyugalomról szó sincsen.

Gondolatok. „Kezdetben a nemzet felemelésére gondoltam még – immár a vagyonom megtartására gondolok."

Esterházy herceg bukása... közeledik a kirobbanás ideje – napról napra több az elégedetlenkedő...! Szakadatlanul gyomorfájdalmak. Semmit sem ehetem, hogy ne kapnék tőle csikarást... [...]

Liège, augusztus 28-án. Liège-be. Megnéztük Seraing-ben John Cockerill úr és társa létesítményét. Ő nem volt ott – a forradalomtól sokat szenvedett – 2000-ről 1000 munkásra!

Gondolatok: Dőry: „Ez már tetszik – ezt hozzuk bé Angliából."

Szeretik a következetességet. Feudális rendszer ellene van. Az emberek a részleteket keresik... *fölfelé* akarnak építkezni – nem törődnek sem gyökerekkel, sem fundamentummal.

„Gazdagság"... Az *igazi* gazdagság a túlsúlyban áll – 100 000 ágyú; 400 flinta *mindennap!* – Ha egy nép egy szigeten élne – az Árkádia – Eldorádó volna, csak annyit, amennyit jónak látnak. Lépést kell azonban tartani. Más népek nem hagyják békében. Mert nemcsak mára szóló jólétről, elégedettségről... boldogságról van szó – hanem annak tudatáról is – hogy ez valószínűleg fenn is tartható!

A gazdagság tehát a boldogság feltétele etc. Mármost azonban a gazdagság csakis *munkából* származhatik – azaz: teljesítőképesség – Magyarországon egyenlő 1 millióval – Angliában gépek nélkül = 1 ½ millió, gépekkel azonban = 20 millió. Hány lóerős gőzgépek? érdekes volna tudni.

Tehát – fokozott intelligencia – gépek. Akkor jön a liberális rendszer láncolata.

Ifj. Pierlot fegyvergyárnok. Igen jó – egészen angol; tokkal együtt igen jó puska 300 frankért, ami 12 font sterlinggel egyenlő. A legtöbbjére Egg London van írva – nem undorító csalás-é ez? [...]

Oostende, szeptember 4-én. Rettentő éjszaka. Erkölcsiségem éppen úgy kikezdve, akárcsak gyomrom. Egyáltalán... „a kétségbeesés" szélén, legszélén vagyok. Néha a legszörnyűségesebb bennem valókra riadok fel; néha a világon minden másnál jobban gyűlölöm magam... Szívtelenségem [_ _ _] iránt a napnál világosabb előttem – és a *nemezis vas-súlyát* érzem [_ _ _] most a közepében – és hogy miképpen [_ _ _] nem tudom? – de már előre borzadok. [_ _ _] az erőm hozzá [_ _ _] a földnek a [_ _ _]. – De mindenre [_ _ _] való bánásmódom, melynek emléke mostanára éjjel-nappal kísért... semmiféle élvezetet nem enged meg nekem, egyetlen „igazán boldog órát" sem. A világ leghitványabb emberének érzem magam – akinek csak az alkalom hiányzik, hogy rosszat míveljen... megvetem magam – a halált áhítom. – Ó, fiú koromban micsoda szép, nemes érzemény lüktetett gyakorta a keblemben – mostanára minden kiszáradt és elaszott. Semmit sem tudok csinálni – rettentően unatkozom. Nincs semmiféle baráti köröm, mely tisztelne. Én pedig irtózom az emberektől, mert azt hiszem, „meglátják rajtam... [_ _ _]". Úgy tűnik fel előttem, mintha én volnék „az emberiség kivetettje"..., akit sokan szánhatnak ugyan, de lelke mélyéből senki emberfia nem tisztelhet és becsülhet. [_ _ _]

Magyarországért tett erőfeszítéseim úgy tűnnek fel előttem, mint a hívság és a hetvenkedés megannyi példája... vagy legalábbis „mint hasztalanság". Könyveim mélyen kritikán aluliak – sőt veszedelmesek... Ó, miért is születtem? Magam és mások szerencsétlenségére. Imádkozni sem tudok.

Magyarországért minden hiábavalónak látszik a szememben... Európában hamarosan minden a feje tetejére áll. Az újságok olvastán egészen elszédül az ember.

Miközben ezt írom, igen rosszul vagyok – gyomrom összehúzódva – kolera lehet belőle. „Mindörökre megsemmisülni." Semmi egyebet nem kívánhatok; mert egyformán elviselhetet-

len számomra mind valamiféle jövő gondolata, mind pedig a múlté és a jelené...

Este 9 órakor – a 100 lóerős *The Superb* gőzhajóra. Skóciában készült – és jócskán mocskos – indulás Oostendéből a legpazarabb időben. – Beteg akartam lenni – nem sikerült igazán. Kellemes út. Mindenekfelett érdekes.

London, szeptember 5-én. A Towerhoz érkeztünk délután 3 óra tájban. Mivart fogadójában a Lower Brook Streeten szálltam meg. Még mindig felette rosszul vagyok. [...]

Október 6-án. Clarkhoz. Kérdéseket adtam át. A Travellersben ebédeltem. Drury Lane Színház. Crockford.

Teljesen gárgyultnak tetszem önmagam előtt. Tulajdon nevemet is csaknem elfeledem. Agyam puha. Mindent a lehető legügyetlenebbül végzek. Miután megtörtént – világosan látom az ostobaságot. Andrássy sokkal okosabban rendezte el a maga utazását... Rotschild meghívja ebédre – Tasnert is – rólam tudomást sem vesz. Azt hiszik, rokonságban van Metternichhel. Egészen sorvadtnak érzem magam.

A drágaság óriási – kezdek fösvény lenni – és sírni tudnék ama pénzért, amit a legügyetlenebb módon szórtam el...

Gondolatok. „Csak most semmi változást", de mikor? csak Magyarországon lenne egészen más eset?

Detto. „Ha este hazatérek, százával elkövetett ostobaságokon kapom magam."

Csakugyan ostoba vagyok, avagy okos, aki belátja ostobaságait? Ismerek átkozottul ostoba fickókat – akik mindig „meg vannak elégedve önmagukkal".

Detto. Mindig későn vagy korán jön, megy, cselekszik, gondolkozik etc. etc. etc. az ember – ezért rohadnak el sokszor az almák a fán vagy alatta – vagy fölfalatnak lázat lobbantva. [...]

Október 19-én. Betegen és kishitűen keltem föl, szokás szerint. Enervált, hajszolt vagyok. Megöl ez az életmód. Zsír és portói – bor!

Magyarországon – a hídépítés – nem hajt hasznot. Gőzmalom jelentéktelen! Gőzhajó nagyon előnyös – de privilégium 15 évre – vasút Győrtől Mosonig nagyon előnyös – kanálisok és le-

csapolt mocsarak végtelenül előnyösek. Gázvilágítás Bécsben roppantul hasznos.

Pénzt kell előteremtenünk – William Yates úr.

Az olyan vasutak, aminők Fest[etics]nek kellenek, roppant olcsók, nem kellenek hozzá sínsaruk – fára fektetik őket, mint az Egyesült Államokban. Egyetlen kitérő vágány sík pályán... körülbelül 1000 font sterlingbe kerül – egy angol mérföld – tehát 1 földrajzi mérföld körülbelül 50000 pengő forint.

Mindezt Angliában olcsónak tartják. Hitel! – A Birmingham–London vasút költségvetése 2500000 font sterlingre rúg – és az összeg csaknem együtt van. Egyébiránt 10-20 különféle nemű vasút akad, és hogy melyik a legjobb – teljességgel a helyi adottságtól függ. [...]

Liverpool, október 23-án. [...] *Gondolatok:* Azt tartják, a pénz teszi az angolt. Nos, vedd el a pénzt az angoltól – hagyd meg az eszét.

Add oda a pénzt a magyarnak – de hagyd meg olyan butának – és minden marad a régiben. Bizony a pénz mintegy *látható instrumentuma* a fejlődésnek... mélyebben és láthatatlanul az ész működik... Legyen pénzetek – de ne legyenek kicsinyes rendszabályaitok. Sajátságos a belső fogyasztás mechanizmusa. A legmélyebb alap a szabadság. Érettnek kell lennie egy népnek. Zavaros eszmék mindenről – ez nagy szerencsétlenség.

Gondolatok. Nem azt akarom elérni, hogy a pénzt minden másnál jobban szeressék – hanem hogy tisztességesen iparkodjék mindenki valamennyire szert tenni.

„Mindenkor jó a pénz" vagy „Csak jó a pénz"... vagy ágozatokban... darabokban... felvilágosítása annak... mily következése van a közszorgalomra és így a közerölcsre s így a közboldogságra azon szomjnak... melyet sokan éreznek, de némileg, ha legnagyobb fáradság által is, sokan ki is elégíthetnek: Sorsokat, állapotjokat javítni azaz több *ekvivalens*t, azaz pénzt szerezni – melyet ismét jobb házra, csinosb öltözetre, könyvekre... utazásra s ekképp jobb és tökéletesb nevelésre... felebaráti jótéteményekre... hazai dolgokra... az egész emberiségnek javára! lehet fordítni. Igen szép s *interessant* az egész

erőművet ismerni... hogy esik egy fog egy láncszembe etc. etc. etc.... Ehhez nagy stúdium kell... Én akartam egész szisztémát, ...de szárnyam szegve...; most ismét csak darabokban. Ez hazafiúi kötelesség. Ha nagyban nem, kicsinyben kell dolgozni. Ha a kérőt... ki csak a hon boldogságáért esedez... a kapunál kizárják – jelenjen meg az ablaknál; ha azon kidobják, „toppanjon bé a kálhánál".

A. „Mily rossz házunk van... mily nedves... ej, be jó volna most a pénz."

B. „Bizony gazdálkodnunk kell... vagy vegyünk fel pénzt... hiszen úgyis regulázzuk a parasztot etc."

A. „Bizony gyermekinket csak nevelni kellene...; utazásra etc. egy kis pénz be jó volna." A. „Mily jó volna egy kórházat építni...; egy hidat – országházat – akadémiákat... Dunát regulázni etc., de nincs pénz."

Mármost kérdem, jó volna-e ezeket tehetni... s tenni? Mennyi szorgalom, moralitás... hazaszeretet fejlődne ki... Pénz kell tehát – s most le kell mennünk az *oeconomia politica* sarkalatára.

Gondolatok: Az emberek túlontúl tudatlanok... ez a legnagyobb szerencsétlenség. Nem tudnak semmit a történelemről. Mert mit ér az, ha tudom, hogy István után Péter – Kálmán után Aba – és melyik prímás № 1 vagy 2. A történelem árnyalatait kell tudni, a filozófiáját. Magyarországra nézve csak jó volna, ha a törvényhozó testület – a forradalom – és az angliai és franciaországi reformok lelkét – azaz a feudális szisztémából, vagyis a barbarizmusból a jelenkori viszonyok és civilizáció terére való átmenetet *bensőleg* ismerné és értené.

Gondolatok: A legnagyobb hiba hozni *egy* törvényt s visszavonhatatlanul szentesíteni – mielőtt az egész kompendiumot praktikusan jónak nem találják.

Ezt a törvényt egy esztendőre hozzuk, próbaképpen – mindig alkalmat ad a törvényhozó testületnek méltósággal kicsuszszanhatni. – A mostani szokás szerint – következetlenségeknek teszi ki magát az ember!

Október 24-én. Megmérgezett a pincér tejes kakaóval...

amit különös véletlen folytán kétszer vizes kakaó gyanánt szolgált fel nékem.

Fra[ncis] Ogden amerikai konzulhoz. Nagyon előzékenyen fogadott. Az amerikaiak képzeletemben sokkalta megnyerőbbek, mint a valóságban. Nyílt, tiszta lénye csak némely angolnak van. Az amerikai éppoly *„slampos"*, mint mi és a franciák etc. etc. Igazán finom és jól nevelt csak egy angol lehet!

Fölmentünk egy amerikai személyszállító hajóra; miután hosszasan beszéltem vele a híd dolgában. – Ezek a hajók csodálatosak. Körülbelül 600 tonna. Közönséges átkelés oda (New York) 35 nap, vissza 25 nap. 35 font sterlingbe kerül oda, 30-ba vissza, teljes ellátással. Még jegük is van. Egy kabinban két ágy van – egyik a másik fölött. Ha az egészet kiveszi az ember, másfélszeres árat fizet. [...]

Megnéztük még a vasutat Manchester és Liverpool között. Midőn elhajtanak – ámulatba ejtő a benyomás... Kicsiny ördög, mely mindent tovacipel magával. [...]

Manchester, október 25-én. A *Comet*en Manchesterbe. Egészen jól éreztem magam. 1 óra 30 perc alatt. Vissza 1 óra 35 perc. Egyszer állottunk meg. Nagyon egyenetlenül megy. Hegynek föl meglehetős lassan. Némely helyeken viszont oly sebesen, ahogy egyetlen versenyló sem. Meggyőződésem – néhány esztendő múlva ezt a tárgyat nagymértékben tökéletesíteni fogják.

Ogdenhez. Benyújtottam az írásbani kérdéseket. Tegnap mondotta – nem hiszi, hogy a jég ártana a pilléreknek – ha jól vannak megépítve – és gránitból készültek. Amennyire vissza tud emlékezni [Trenton]nél a Delaware fölött van egy híd, amely ¾ angol mérföld hosszú és számos pilléren nyugszik. Legjobb a vas. – A villám nevetséges ellenvetés. Egy vasláncot, mely összefügg a híddal, kell csupán a vízbe lógatni... ily módon minden elektromosság levezetődik. A vas Angliában részben jobb, mint Amerikában, de mindenesetre olcsóbb, még akkor is, ha a szállítás beleszámíttatik (szállítás New Yorkig 10 shilling tonnánként). Vasat általában (bár van mégis néhány) nem használnak hidakhoz, mert a fa annyival olcsóbb. A philadelphiai híd etc. nagyon jól van megépítve. Csekély rezgés...

kivált, mert „rendőri előírás" szerint csupán meghatározott számú kocsi, ember, marha etc. mehet által rajta egyszerre – pedig mérsékelt tempóban – netán menetlépésben! A vas gőzhajókat kiválóaknak tartja. Egyáltalában „vas"... kivált, ha szert tesz az ember arra a tapasztalatra – „hogy a vas nem oxidálódik a használatban, ami tán valamely galvanikus folyamatnak tulajdonítható". – Ma, mondotta nekem, „a fát jobbnak véli, minthogy ott kisebb a vibráció, és annyival olcsóbb az egész – hogy a megtakarított kamatokon... mindjárt egy második hidat lehetne építeni".

Sokat járkáltunk. Láttam egy amerikai hajót... amely 8 napja zátonyra futott. Hogy festett! Az árbocrúd oda. Több hajó elpusztult, s emberek is – gőzhajók is voltak künn... ám azok remekül állták a tengert.

Megtekintettünk egy dokkot, mely éppen épül...! Mi fogható ehhez... hacsak nem a piramisok vagy a küklópsok művei tán? Ismét ittam egy „cocktail" nevezetű anyagból, amitől egész testemen kiütött a hideg verejték etc. etc. Ogdennél ettem... én kettesben egy másik Ogdennel... ki nem rokon! Igen jó vacsora... Amerikai sonka és pulyka... Nem találtam oly kellemesnek a társaságukat, mint az angolokét. [...]

Northampton, október 29-én. C[aroline] legkeservesebb emlékezetével keltem föl!

Egy mérföld kétlovas kocsival átlagosan 2 shillingbe kerül. Egy kocsin etc. etc. ennyi. Pl.:

	font sterling	shilling
[Bérkocsival] innen Cambridge-ig 52 mérföld [à 2 sh]	5	4
Egy postakocsival ennek ára:		
– egy külső ülés 14 shilling,		
őr[nek] 2 [sh],		
kocsis[nak] 3 [sh]		19

	font sterling	shilling
– egy belső ülés 1 font sterling 5 shilling, őr[nek] 2 [sh], kocsis[nak] 3 [sh]	1	10
[*bérkocsival*, mint fentebb]	5	4
[*postakocsin*, a szolgámmal együtt]	2	9
[a bérkocsi és postakocsi költségkülönbsége]	2	15

Így megtakarítok 2 font sterling 15 shillinget.

Érzem, hogy immár semmi sem sikerülhet nekem... Gyakorta kerít hatalmába kétségbeesés – észbomlás. Édes semmittevés tesz tönkre...! Fogadok, elmulasztok valamit Newmarketben... Mindenhová túlontúl későn érkezem... vagy túlontúl korán!

Yates írja Colquhounnak 1828. febr. 1-jén – a Pétervárott létesítendő vízművekről.

Törekedjék,

1° hogy sok részvényt vegyenek Oroszországban.

2° Mi a biztosíték az angolok pénzére – Oroszország és Anglia közötti háború esetén.

3° Melyek az adók...

4° Mindennemű importálnivaló a művek számára etc. etc. etc. vas – vámmentes.

5° Személyes védelem...

Ugyanennek kell lennie nálunk – ha az ügy megérlelődik.

Híd építtethetik

1° a kormány által, *2°* részvények által, *3°* az egész ország által, *4°* a nemesség által. 1825... talán Calvert úr építette. – Pest és Buda városa lemondhat a bevételről; amúgy is csekély lesz – ha a választott polgárok privilégiuma elfogadtatik. E bevétel forrása amúgy is szégyenletes. Híd által mindkét város oly sokat nyer, hogy igazában valamivel nagyobb adó sem nagy dolog etc. [...]

London, november 3-án. [...] Tellfordnál voltam. Abbington

Street 24 a Westminster közelében. 76 éves. Egészen süket. Felette vidám. Fütyül vagy dünnyög valamit.

Ő: „Mintegy 1200 hidat építettem."

Én: Szeretnénk egyet Magyarországon – körülbelül 1600 lábra terjedőt. Nálunk azt hiszik, nem lehetséges. A jég elviszi a pilléreket – vagy áradást okoz. Mi a véleménye erről?

Ő: Nehéz megítélni – ha nem ismeri az ember a környéket. Milyen mély a víz? – Miből van a talaj?

Én: Itt-ott 6 öl – futóhomok...

Ő: Az rossz!

Én: Mit gondol mégis?

Ő: Hogy lehet rajta segíteni – és a jég semmi kárt nem tehet – a pillérek biztosíthatók és *semmi esetre* sem okozhatnak szokatlan áradást, ha *eléggé* távol vannak egymástól.

Én: Milyen hidat akarna Ön? Minő fesztáv a lehető leghosszabb?

Ő: Ez a fekvéstől függ. A függőhíd teszi lehetővé a leghosszabb fesztávot. Elkészítettem a tervét egy 1000 láb hosszúnak Glasgow számára, Önök azonban vegyenek 500 láb hosszút... aminő a menai híd. Az alappillérek ott a jégtorlódást gúnykacajjal fogadják. E tekintetben sok tapasztalatra tettem szert több skóciai hídnál – ahol a jégtorlódás igencsak vehemens etc. etc. etc. Mindez csak bohó szeszély. Az emberek azonban szeretik – imádják az előítéleteiket, csüggenek rajtuk. – Vasat azonban csak itt tudnak csinálni etc.

Én: Midőn a menai hídon voltam – 6 ember sebes ügetésben átlovagolt rajta; meglehetősen ringott – Buda és Pest között a közlekedés roppant nagy – nem hiszi-e – hogy ott a függőhíd veszedelmes lehetne – vagy hogy másfajta jobb lenne?

Ő: Veszedelmes semmiképpen sem – de –, tudja, mi volna a legjobb? Öntöttvasból, 400 lábnyi íveken – ez éppen 3 oszlopot tenne ki középen – amelyek körülbelül 75 lábnyit foglalnának el a folyamágyból. – Ilyen híd örökkévalóságig eltartana – és sem a jég meg nem rekedne – sem a víz föl nem torlódna. De hogy van-e annyi pénzük – amennyi a költségek fedezésére kell, ez másik kérdés... Az ilyen hidak többe – sokkal többe (talán $^2/_3$-szor annyiba) kerülnek, mint a függőhidak. A pilléreket sokkal,

sokkal erősebbre kell csinálni. A menai híd 120000 font sterlingbe került.

Én: Sokba kerül a menai híd karbantartása?

Ő: A mázolása!

Miután mindezt a legbarátibb módra megmutatta – és elmondotta, és megajándékozott a Holyhead (?) utcai Waterloo híd rajzával, azt ajánlotta, „hogy egyenest hozzá forduljak – és ne ügynökök útján".

„Én a pilléreket mindig *»üregesre«* építem, hogy belülről is látni lehessen – miképpen vannak rakva a kövek." – [...]

November 4-én. Pál azt írja: „December 15-ike körül országgyűlés lesz Pozsonyban. Állítólag sok évig fog tartani – és mindig csak télen." Milyen sok ősz hajszálnak lesz ez oka meginl! – Istenem – és népem géniusza! – fog-e sikerülni?

Gondolatok. Magyarországon sok még a tennivaló *kapával* és ásóval, ezért szerencsésebbek vagyunk emez izgága időkben – másoknál. Honfitársaink felébredt tetterejét oly tárgyakra irányíthatjuk, melyek dagasztják a szívet és izzasztják az erszényt; úgymint: összekötni az országot a tengerrel, gőzhajók – vasutak révén. [...]

Pest, december 16-án. Istenem, Te minden jónak, magasztosnak, tökélynek, teljesnek foglalatja, töltsd el szívem-keblem szent lelkeddel!

Erősíts meg mennyei hatalmaddal, hogy legyőzhessem földi gyengéimet és fölemelhessem Tehozzád a lelkem!

Szabadítsd meg érzékeimet mindentől, ami földi reájuk tapad, és tisztítsd meg embertermészetem, hogy a Te műved méltó lehessen Tehozzád.

Önts bizodalmat a lelkembe – és ne hadd, hogy ítélkezzem a Te tanácsaid felől – még annyira se, hogy netán valaha is kételkedjem a Te mindenhatóságodban, bölcsességedben és könyörületességedben.

Áldd meg végezetül áldásod legjavával enyéimet és barátaimat mind, hogy egykoron majd mindnyájan Téged dicsérhessünk és magasztalhassunk, mindörökké, ámen.

Uram, legyen meg a Te akaratod, miképp a mennyben, azonképpen itt a földön is.

1832. december 16-án Crescence-nak az imakönyvébe.

Z[ichy] K[ároly]nál ebédeltem – és vacsoráztam is... Éjjel el. Jó út.

Köpcsény, december 17-én. 2 órakor Szentmiklóson. Silány ház. Az éjjel Köpcsényben.

Pozsony, december 18-án. Megérkeztem Pozsonyba. Kidobott a lakásomból Orczy L[enci]. Másik, jobb lakás. (Halpiac 783. sz., Kölbel-ház) A *Nap*ban eszem. Angliában a vadászkutyákat tisztábban és rendesebben etetik. [_ _ _]

December 19-én. Ülés. Megérkezett a császár.

Egészen lehangolt vagyok. Micsoda komisz alakok – a házamfiai. Teljes felbomlás. Pálffy F[erenc] – Grassalkovich – Zichy-Ferraris adnak vacsorákat... kiknek a semminél is kevesebbjök van. Teljesen magamra hagyottnak érzem magam... Csakugyan egyedül állok az életben... Hallom az alsó osztály körében – Széchenyi... Ez Széchenyi mögöttem sugdosni...

[_ _ _] hitszegők.

Úgy rémlik, mintha semmi szellem – semmi magyarság nem volna már az országban. – Halott az ország.

December 20-án. Királyi előadások közlése. Igen jók. Reviczkynél ebédeltem.

December 21-én. Keglevich egészen esetlenül hálálkodott... Pálffynál ettem. [_ _ _]

December 22-én. Kerületi ülés. Ebéd nálam.

Jó volna tudni, hogy Angliában

1° Hogyan működik a parlament?

2° Hogyan vezetik a naplót?

3° Hogyan szervezik a gyorsírókat?

Bécs, december 23-án. Bécsbe, Lajosnál ebédeltem.

December 24-én. Lajosnál – nála lakom, étkezem.

December 25-én. Tettenbornnál. Magyarország királya halni készül.

December 26-án. Hunyadi F[erenc]... Micsoda zűrzavar fog támadni, ha meghal az öreg császár – Ausztria megbukik – etc. etc. etc. A földbirtokos elmenekül – ennek mint 100 az 50-hez állnak a valószínűségei.

December 27-én. Pálnál ebédeltem.

Nagycenk, december 28-án. Megérkeztem Nagycenkre kora hajnalban. Én bizony viseletemet soha német módiért fel nem bontom.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN AZ ORSZÁGGYŰLÉS TÁRGYALÁSI SORRENDJÉRŐL

1833. JANUÁR 22.

Teljes meggyőződésem és, mondom, hitem szerint, minden hátramaradásunk oka ott fekszik, hogy principiumnak feláldozzuk a dolgot magát, rossz utakon járunk, feldőlünk, kékre ütjük testünket; de hagyján! csak a principium álljon. Csekély népességünket fogyasztja mocsárink dögletes gőzölgése, korlátlanok vizeink; ez mind semmi: fennáll a principium! Ha p. o. a *Montanisticum* vagy, tisztelettel legyen mondva, az *Ecclesiasticum* volna első helyre téve a *propositiók*ban, magam is azt mondanám: Istenért! előbb a *praeferentiale*kat, melyeknek eddig is nem azon az úton kellett volna menniük, mint amelyen mentek. De mivel a parasztnak, ki nálunk *ex principio* nincs *reprezentál*va, a dolga, az *Urbariale*, van az első helyütt téve, fő kötelességünk róla gondoskodni s avégett a királyi *propositiók*ba egyenesen bemenni. Azt mondják, tudja a paraszt, hogy sok, mitől sorsának könnyebbítése függ, mint a só is, a *praeferentiale*k közt van. Ezt tagadom. A nép csak *nimbus*on által látja ezeket, s a *particularitas*okról semmit sem tud; ő csak azt nézi, felveszik-e az *urbarialé*t vagy sem? Mind azért tehát, mind pedig azért, hogy az 1790:XIII. cikkelyt *solvál*ni akarjuk, nincs rá mód, be kell menni az *urbarialé*ba. – Második oka hátramaradásunknak (de nyilván megmondom, hogy senkit sem akarok sérteni) az, hogy azt gondoljuk, az az igazi patriotizmus, az a derék liberalitás, ha mindig oppozíciót formálunk a kormány ellen. Azon beretvának, mellyel fát vágnak, elkopik az éle. Így van az oppozíció dolga is, mely egyébiránt helyesen használva nagy gát ám az önkény ellen. Gróf Károlyi azt mondá, sok időveszt lesz, ha ellenkezvén a rendekkel a teendők sora fe-

lett, izeneteket fogunk váltogatni; de én azt gondolom, az időnyerés a mi munkálkodásunkkal való belső gazdálkodásban áll.

Általam nagyon tisztelt báró Wesselényi szépen rajzolá az 1792-ik országgyűlés kezdetét, mint feküdtek míveletlen az *operatum*ok, minthogy nem tudtak a rendek az *urbariális* kérdésekben megegyezni. Én tán nemigen jól figyelmeztem, mert valóban azt hittem, a jelen országgyűlését rajzolja. Hagyjunk fel már egyszer a teóriákkal. Ily dolgokban majd mindegy, akármivel kezdjük; csak kezdjük már egyszer; de ki fog itt ítéletet hozni, midőn az utasítások oly különbözők, s új utasításánál fogva még az is beszél, aki eddig csak hallgatni tudott. Emlékezzünk ama francia közmondásra: elégtelenség szüli az önkényt. A kormány embere azt mondja: „a vármegye, a földesúr nyomja szegény parasztot" – a vármegye így kiált: „*deperdita* és a földesúr!" – az úr végre azt mondja, olcsóbb haszonbért nem is lehet, mint melyért én telket adok, de a kormány, a kormány! az rontja, és a vármegye! *(Nevetés.)* Nevetnek az urak? Bár sírnának, jobban szeretném! Így a paraszt nem két, hanem három pad közt a földön ül. Felhívom tehát a földesurakat, menjenek be mindjárt az *urbariál*éba, és ne tolják másra a hibát. Igaz ugyan, hogy a paraszt dolgát egy háromszöghez lehet hasonlítani; a nyomás egy oldalról három, sommája a nyomásnak kilenc; ha egy oldalról elveszünk egyet, igaz, hogy ott kisebb lesz a nyomás, mivel csak kettő marad; de ha nem vigyázunk a másik oldalra, meglehet, amit elvettünk, amahhoz csapják, ott a nyomás négy lesz, és ha a summát nézzük, az mindig csak kilenc marad. Ez, fájdalom, igaz, de azért mi csak segítsünk, hol tőlünk függ a dolog; segítsünk *philanthropice*, s ne hasonlítsunk örökké az olló két késéhez, mely csak azt vágja, ami közéje kerül.

De ki adjon mármost irányt, ha nem a kormány? talán a vármegyék sokfelé csigázható *instructiói?* Azon vármegyék, melyek közt némelyek arról sincsenek egészen tisztába, hogy miről van szó. 1741-ben felszólítván Mária Terézia a magyarokat, akkor nem sokat gondoltak a *princípium*okkal; fegyvert ragadtak, bementek Boroszlóba, elfoglalták Sziléziát, s oly szép dolgokat vittek véghez, melyeknek emlékezete azok előtt is kedves, kik

velem együtt azt hiszik, Magyarország lesz. – Tisztelet, becsület a szilezitáknak, én őket igen szeretem, de nekem bizony kedvesebb Magyarország; s ha atyáink nem sokat gondolva a *principium*mal, tétovázás nélkül bementek oda, akkor a kir. előadásokba mi most, midőn hazánk nyolc–kilencmillió lakosa boldogságáról van szó, bemenni késnénk? Véleményeink ezer felé ágazó *divergentiá*ja közt csak a királyi trónnal egyesülhetünk, ha a *propositió*kba szóról szóra bemegyünk. Egyébiránt azt hiszem, itt nemcsak arról van szó, hogy a *provisorius* állapotot törvényesítjük, hanem arról is, hogy javítjuk. A *junctim*ról azt gondolom, hogy ha vagy egy jó *resolutió*t kapunk, azt bizony csak vegyük el, zárjuk el, s kissé magunk kezeit is kössük meg, hogy attól többé el ne is állhassunk. Végre a *diurnum*okról akarván szólani, előre engedelmet kérek, hogy egy kevéssé triviális hasonlatossággal fogok élni. Azt sokszor láttam, hogy a halászok előre fizetnek azért, amit foghatnak; de azt sohasem láttam, hogy ha előbb hálót vetettek s azt üresen húzták ki, azért valaki fizetett volna. Ha azt akarjuk, hogy a paraszt fizesse a *diurnum*okat, végezzünk inkább most előre, míg jó reménység fejében reááll a fizetésre; mert ha egyszer meglátja, hogy semmit sem kapott, akkor többé Isten sem bírja reá, hogy semmiért fizessen.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN A MAGYAR NYELV ÜGYÉBEN

1833. FEBRUÁR 20.

Minap e tárgyban szólván, okom van hinni, hogy nem eléggé fejezem ki magamat, mert más következtetés vonatott beszédemből. Azt mondottam: az erőltetést károsnak, céltévesztőnek tartom, mivel a visszahatás hatalma erősebb szokott lenni a hatásnál. Én csak olyas erőltetést értettem s mondottam veszélyesnek, hogy ha mi országunk különböző népeire magyar nyelvünket úgy reátolnánk, hogy azt a szegény tót legényt, ki tótul is rosszul tudja kifejezni, amit érez, arra kényszerítenénk, hogy azt mátkájának magyarul még rosszabbul fejezze ki. Ezen erőltetés értelmét én csupán belső házi viszonyainkra szorítot-

tam, de ha megfontolom, hogy nemzetiségünk negyven év óta halálos álmából felébredvén, honi nyelvünk természeti jussait mily erővel kívánja vissza, ebben szeleskedést nem látok, sőt éppen most látom idejét lenni annak, amit a karok és rendek kívánnak. Ha súlyos körülmények között egy-két *subsidiális* kérdés lenne jelen gyűlésünk tárgya, inkább vélném a dolgot halaszthatónak, de most, midőn létegesítő *(organicus)* aktivitás sorompóiba lépünk, nem látom okát, mi állhatna ellent.

A főpohárnok tagadta a rendek azon állítását, hogy a nemzet nem él, ha nyelvét nem használja, én azt állítom, bármint magyarázzuk is, nem lehet mondani: hogy anélkül él. – Igaz ugyan, a kalitkába zárt kis madár idegen hangokra tanítva is él, sőt talán biztosb, mert a ragadozó nagy madarak hozzá nem férhetnek; de ezen hasonlítás nemzetre nem alkalmazható, mert nemzet elég erővel bír magát a ragadozó nagy madár ellen is védeni. – Azt mondják, „előttünk vannak a rendszeres munkák, ott majd előfordul nyelvünk kérdése is, *procrastinatió*tól félni nem lehet". Kérdem azon főispán urat, ki ezt mondá, tudja-e bizonyosan, hogy tizenkét évig megint békesség lesz? s vettük-e tizenkét évi béke után nagy hasznát az *operatum*oknak? – Vannak is némelyek, kik a *Corpus Juris*ból mutogatják, hogy még korai kívánság, én a világ évrajzaiból mutatom meg, hogy tizenkét évi békesség csuda történet, s hogy a *procrastinatió*tól félni igen lehet! A természetnek szent törvénye előtt kénytelen minden argumentum visszavonulni. Valamint, ha valakire azt mondja a nagy természet: meg kell halnod! rajta semmi *consilium medicum* nem segít: úgy hiszem, egy nemzet, ha maga erejét érzi s szándékában magát eltökéli, úgy, mint én, ki inkább magyarul meghalok, mint másként éljek, az a nemzet az ő természeti jussait minden ellenkezés ellenére is kivinni és gyakorolni fogja.

Én anatémát senkire sem kiáltok; de magam véleményét is férfias bátorsággal kimondom, s amit mondtam, úgy hiszem, úgy vallom, amint mondtam!!! Két osztályból áll az emberi nem: egyik stagnáns; másik, mely az idővel megy előre; s ha nézem a históriát, úgy látom, stagnáns rész azon szemrehányást szokta tenni a másik osztálynak, hogy mindent felforgat, ha az

idővel megy elő. Én kérdem, ki háborgatja fel a víz csendét, az-e, aki csendesen folyni hagyja, vagy az, ki erőszakkal feltartóztatja? Ki akarja a természet rendét felforgatni, az-e, aki mától holnapra, holnaptúl holnaputánra megyen? vagy aki felkiált: idő, állj meg, ne haladj!? De én mindamellett is azt tartom, egy emberélet lefolyta után vagy magyarabb világ lesz, mint ma van, vagy elvész a magyar.

Nem tagadom én a latin nyelvnek minden elsőségét, de valamint érdemetlen ember is ülhet királyi széken, oly bizonyos, mint kétszer kettő négy, hogy az élő a halottat ki fogja helyéből mozdítani. Angliában is egykor mily lárma, mily zsongás volt, hogy megszűnik az angol angol lenni, ha törvénye nem diák nyelvben hozatik, azonban látjuk a dolog foganatját, aki kétkedik, azt lord Brougham munkájára utalom, meg fog győződni, hogy az angol nemzet nagysága progresszív idomzatban azóta megy elő, mióta önnyelvén hozza törvényeit. Kiküszöbölték-e azért a latin nyelvet? Isten mentsen, mindig mívelt nyelv marad annak, ki felfogta valódi klasszikus szellemét, ha nem tud is beszélleni. – Mi beszélünk széltiben, s tudunk-e egy Morust s a többit felmutatni? Mi Kollárra szoktunk hivatkozni, de Kollár azt szokta mondani, nem fog egy Magyarországon írott diák könyv olvasásához, mielőtt tudná: magyar, tót vagy német írta-e, mert míg ezt nem tudja, nem érti. – Ha így beszövődött a latin nyelvben az élő nyelvnek bélyege, klasszikusabb lett-e a diák nyelv, mióta a gőzhajózás feltaláltatott? *Oeconomia politica* iratott, s az emberi értelemnek más találmányai születtek, mikről Julius Caesar s Quintilianus nem is álmodtanak? Könnyű megfejteni. Ha valaki, mint tisztelt barátom, br. Wesselényi nagyobb tűzzel veszi fel a dolgot, az némelyek előtt ábrándozásnak, teóriának látszik; de én azt tartom, az az igazi praxis; ellenben aki azt mondja, hogy nem lesz magyarabb világ, az ábrándozik a teóriák országában.

Beszédje folytában felemlíté, hogy Galileit azon igazság feltalálásáért, melynek tengelyén forog a teremtett világ ismerete, mint nevezték bolondnak. Fulton, a gőzhajó feltalálója, mint támasztott előbb barátinál is szánakozást. Kérdi, mit fognak ötven év múlva ezen diszkussziókról mondani, olvasván, mennyit vesződtünk

azon, hogy a magyar magyarul szóljon-e? Nem csudálkozna, ha élő nyelvek között folyna a harc; de meg nem foghatja, miért ragaszkodnak oly nyelvhez, mely a magyartól úgy, mint a némettől, egyformán távol áll, s nem egyéb, mint egy rég megholt diák spektrum, melyet illő helyére temetni eléggé nem sietünk.

Felhoz példában egy angol lordot és egy francia marquis-t s egy spanyol grandot, gyönyörű elmésséggel tünteti ki mindegyiknek személyes becsét, érdemét, dicsérendő tulajdonit, de mindeniknek utána teszi, hogy: honi nyelvét nem érti. Mily nevetségessé válik ez! Alkalmaztatja magunkra. Végre honi nyelvünk ellenségeit belsőkre s külsőkre osztja, amazok a törvények érthetetlenségét egy bánthatlan *nimbus*nak tekintik. Ő azt tartja, polgártól nem lehet kívánni, hogy törvény szerint éljen, ha a törvényt olyképp hozzuk, hogy ő meg nem értheti.

Azt mondják, nyelvünk nem eléggé művelt, és az Akadémia munkáitól akarnak várni bővebb eredményt, úgy, de Cuvier háromszáz nyelvet számol, és e közül hánynak nincs nyelvművelő akadémiája, ne legyen tehát hazai nyelven írott törvénye se, vagy az eszkimónak is deák törvénye legyen? – Azt mondják mások, nem az van most a nyelvre nézve tennivaló, közprogressivus renden, hanem a tudományok magyarul oktatása stb. Én fogadok, ha ez volna indítványban, azt mondanák: nem lehet, míg magyar törvény nem lesz, és nékik mindig más lenne a tennivaló, de sohasem tennének semmit. Ez hasonlít azon utcanemhez, melyből nincs kijárás, hacsak nem visszatérünk. Azt mondják, nincs idő a *Corpus Juris* fordítására; én azt tartom, amit az ember szívesen tesz, arra mindig van idő, amit nem szívesen tesz, arra soha sincs idő. Ha fordításról volna szó, azt hiszem, találkoznék sok, ki étkéről-álmáról elfelejtkezne, s nem követné példáját egy bizonyos gyűlésnek, melyből ki-ki hazasiet, bármily fontos dolog maradjon is függőbe, mert két fertály kettőre! – Azt mondják, idővesztés, de én azt hiszem, diák törvényt hozni s magyarra fordítani több idővesztés, mint magyar törvényt hozni. Azt mondják, hogy nem lehet kívánni, hogy azon tanácsosok Bécsben magyarul tudjanak, de én kérdem, miért ne; és valóban, miért ne lehetne tőlük kívánni, hogy nemzeti erőnk jövendő kifejlődéséről szólva a monarchia egy fél ré-

szének nyelvét tudják? – Fájdalom, bizony, azt igenis tudják, hogy kellessék a magyarból mentől többet facsarni, de nyelvét megtanulni még egynek sem jutott eszébe.

Felhozá gr. Czirákynak azon munkájának, melyet: *de modo consequendi supremum imperium in Hungaria* írt volt, francia mottóját. Nyelvünk külső ellenségei másrészt azt mondják: mellékes dolog. – Ez s ez fáj leginkább. Hogyan? Mit ennyin s ily szívszakadva kívánunk, azt mellékes dolognak nevezik? Legyen bár nem a szent természet sugallása, legyen bolondság, amit kívánunk, de kívánjuk, s ki azt tőlünk elragadja, egy nagy résznek legszentebbjét ragadja el, s ne kívánja, hogy jó barátjai legyünk. – Azt mondják: veszedelmes, mert kifejlődik a magyar. – Igaz, kifejlődik; de az nem lehet egy szeretett kormánynál akadály. Ép, erős, egészséges oroszlánnal barátságban lenni nem veszély, de egy beteggel, ki megromlott gyomra miatt gyakran nem jó kedvű, igenis: – amaz, azt tartom, igen jó *alliance!*

Végre felhozá, hogy bár a papucskormánynak nem barátja, mégis kényszerítve int azon napkeleti nemzetek példája, melyeknél az asszonyok minden közérdekű tárgyak tudásából s közvetett befolyásából is ki lévén zárva, az egész nemzet nagyon alacsony fokán áll a míveltségnek – itt, ezen hazában, hol az özvegyeknek különös jussaik vannak, s az országgyűlésére követeket is küldenek, vagy kényszerítsük őket, hogy deákul deklináljanak, vagy hozzunk általok is érthető magyar törvényeket. Árpád apánk kihozott minket Ázsiából, de, úgy látszik, egy lábunk még ott maradt: illő, hogy még ezzel is lépjünk egészen a civilizáló Európába. Bizonyossá teszi a főrendeket, hogy egynegyedét sem mondta el annak, amit mondani akart, s hogy ezen tárgyról négy hétig folyvást el tudna beszélni, s azzal végzi, hogy kérni, mindég ismételve kérni kell a királyt, míg csak a rendek kívánsága nem teljesíttetik.

NAPLÓJEGYZETEK

1833. MÁRCIUS 19.—SZEPTEMBER 20.

Pest, március 19-én. Ülés a kaszinóban.

Sok gond Károlyi majorjával. – Egy lélek sincs ott. – [_ _ _]

Március 20, 21, 22-én. Sokat dolgoztam Pesten. Mindenestül áthat amaz eszme, hogy *ebben az esztendőben* fel kell robbantani az orsovai sziklákat. Puthont etc. felbujtottam, nyújtsanak be petíciót az országgyűlésnek... hogy azt Reviczky magáévá tegye. Most írtam Puthonnak – hogy a dolgot halasszuk el. Metternichnek, Reviczkynek, Kolowratnak tetszik a dolog – elrendelnék – de nincsen pénz! A nádornak van sóalapja, de nincs hatalma!

Vitorlázz által emez akadályok közt!!

Estély az öreg Brunswick kisasszonynál – Romberg játszott – nem nagyon tetszett. [...]

Március 31-én. Látogatások Andrássyval a híd dolgában. Grassalkovich Tini etc. etc. etc. nálam ebédelt. Beteg vagyok. Kihúzták [olvashatatlan szó].

Beláttam, mily könnyű volna a legjobb szolgálatokat tenni a kormánynak és az országnak, ha 20-30 földbirtokos összefogna – és jó szavakkal, vacsorákkal – pénzzel etc. privatim – és ékesszólással s összetartással közösen irányt szabnának a dolgoknak.

Bécs, április 1-jén. Ma Parendorfon át Bécsbe megyek. A lovakat jól találtam. Késő este megérkeztem Lajoshoz Bécsbe. Waldstein volt velem.

Április 2, 3, 4, 5-én. Bécsben. Beszéltem Metternichhel Orsova etc. dolgában. Mindez hidegen vagy „langyosan" érinti őt. Melanie elmesélte nekem naivitásában, hogy Metternichnek 6 000 000 pengő forintnyi adóssága van! Most már érthető egy s más: ...Félelem a fénytől s a dolgok felbolygatásától! Aha. [...]

Pozsony, május 4-én. Grassalkovich Tininél eszem; délután ülés a megyeházán állattenyésztő társaság dolgában. Wesselényi, akinek nevetséges békülési jelenete volt a császárral, minek alkalmából sírt – beseperte a kölcsönt, amit adok neki – az-

után vacsorát adott társainak a ligetben. Vélem azonban rosszul bánik – hidegséggel – hallgatással etc. etc. etc.

K[árolyi] Gy[örgy] és ő – tőlük sokat reméltem. Hogy kölcsönösen idegenekké lettünk egymás iránt... mélyen bánt engem! [...]

Pest, május 25-én. [...] Olvastam a *Sollen wir Magyaren werden?*-t. Keserű, de a java igaz! [...]

Június 10-én. Reformációs ülés az Akadémián. Fáy András, Vörösmarty, Schedel, Bajza, Helmeczy, én. Délután rendes heti ülés az Akadémián. Ma reggel faragatlan levelet kaptam Beleznay gróftúl. Nagy fáradságomba került, hogy megőrizzem higgadtságomat, és elfojtsam forró dühömet. [...]

Pozsony, június 24-én. A nádorhoz megyek. Írt nekem korábban, és most azt kérdi végre, hogy elvállalnám-é a Vaskapu felrobbantására szóló megbízatást. Elfogadtam! Mily gyönyörűséget szerzett volna ez nekem, ha egészségem jobb volna.

Június 25-én. Kerületi ülés. Andrássynál ettem. Átküldettem egy jelentést a nádor főhercegnek.

Június 26-án. Kerületi ülés. Dubraviczky azt javasolja, hogy regnicolaris bizottság neveztessék ki a *Hídjelentés* etc. etc. etc. vizsgálatára. Mindenfelől jó utasítások jönnek. Jobban megy, miként gondolni lehetett volna.

Június 27-én. Miután Andrássynál ebédeltem, Bécsbe mentem.

Bécs, június 28-án. Ebéden Metternichnél Hitzingben. Sokat dolgoztam etc. Mindenkit megtaláltam.

Június 29-én. Hosszan beszéltem Reviczkyvel – a megbízatásom dolgában – nála ebédeltem.

Június 30-án. Hardeggnél etc. – Est[erházy] Miskánál ettem. Christine 10 000 váltóforintért. Az öreg Vencel Irvi által hagyta magát egészen elrontani.

Július 1-jén. Minden készen. *Csudálatosan sok tennivalót végeztem el* – ebéd Metternichnél. Este el. Pozsony.

Pozsony, július 2-án. Egy deputációval Somssich Grácinál etc. Micsoda hajbókolások etc.! Nála ebédeltem. Micsoda bókok!

A császár teljhatalmú biztossá nevezett ki. Írtam Stürmer

bárónak, tudtára adandó, hogy a hegyszorosokat a török határon etc. *de facto* fel fogom mérni etc. Úgy rémlik, az első levelet, őt értesítendő, hogy az ügyet *talán* megindítom. Ezt a levelet, úgy hiszem, 2-án írtam… és a főherceg által Radoševićnek elküldtem.

Július 3-án. A nádor főherceggel minden elintézve; bevégezve. Scotti & Barbo… a híd dolgában Pesten. Andrássy csalóknak tartja őket. Czinderynél ebédeltem.

Délután konferencia Pázmándynál. Én Beöthy Ödön útján javasoltam, „az országgyűlés hozassék Pestre, szállások fizettessenek meg" etc. Én is jól beszéltem. Úgy látszott, a többség elfogadta.

Schediusszal ezt *elárultattam* a főhercegnek. „Ő nem óhajtja, mindaddig, míg az országgyűlés rendezve nincs – az utasítások miatt – befolyás – azután pedig egy biztos tárgyalhatna. Az utóbbit lehetne siettetni."

Július 4-én. Úton. Rossz egészség… de csupa lelkesedés.

Pest, július 5-én. Kora reggel Pesten. Tasnerral eljövendő sorsáról. Z[ichy] K[ároly]nál ebédeltem. [_ _ _]

Július 6-án. Sokat dolgoztam.

Július 7-én. Z[ichy] K[ároly]nál ebédeltem. 5000 pengő forintot a kincstártól (Kunczy) fölvettem. 25 ezer közvetlenül, Vásárhelyi útján pedig 10 ezer pengő forint rendelkezésemre áll. Z[ichy] Károly hivatalosan megkérdezte a nádort, mennyit „írhatok föl". Ez roppant kellemetlen nekem. – Végh még sohasem számolt el. – Perényi Zsiga 1831-ben a sóhivataloknál 60 ezer pengő forintot *vett föl* – nem számol el!

[_ _ _] szorongón, életuntan [_ _ _] – Semmi erőm.

Július 8-án. Hajnalban, görcsös mellkas- és gyomorfájdalmakkal, 3 óra után reggel az *Első Ferenc* gőzhajó fedélzetére szállottam. Jó idő. Egyik hajónknak eltörött a kormánylapátja. Egyébiránt nem történt semmi különleges. Corier kapitány. Clark: goromba fráter (volt főhadnagy?).

Schmied (oravicai bányamester) számításai a Dunának Moldovától Orsováig hajózhatóvá tételére – olvastam. 3 millió pengő forintra – és kilencven esztendei munkára jut eredményül.

Nagyon meg vagyok ijedve ettől. Éjszaka Baján... nem pedig, miképpen szokásos, Mohácson... kellemetlen szelek miatt. [...]

Orsova, szeptember 12-én. Szakadó esőben Philippovichcsal Berzászkán által Plaviševicára – fogaton. Ott ettünk. Este Orsován.

25 levelet találtam. Mind jók. A nádor főherceg dicsér etc. Lunkányi az 1834-es gyapjúért 130 pengő forintos ajánlatot kapott volna – nem adta – 135-öt kért. Csokonyára 900 000 pengő forintot mondtak ki.

Szeptember 13-án. Orsován dolgoztam Vásárhelyivel.

Szeptember 14-én. Orsován a pasánál. Zavarban volt – mindent a „Serdar Ekrem Aga Hüsein pasára" tolt, aki a közeli jövőben Viddinbe várható etc. Adott nekem egy csubukot lülével és imáme-cselibárt tán 100 pengő forint értékben. – Két napja mindennap 3 robber whistet játszunk!!! Meg kell halni a nevetéstől. Éjszaka írtam a nádornak. [...]

Szeptember 20-án. Eső és ítéletidő, akár az özönvíz idején. 12 piócát rakattam fel magamra. 2 órai vérzés. Kishitű vagyok, életunt – s a szívem táján oly sivár, oly zordon érzés. Jobb világba vágyom. Nyomorú testtel mit sem ér az emberélet!

LEVÉL KARL STÜRMERNEK

ORSOVA, 1833. SZEPTEMBER 21.

Mélyen tisztelt Barátom!

Augusztus 10-én és szeptember 4-én kelt két levelét nagy örömömre megkaptam. Fogadja hálás köszönetemet, amiért jóságát és jóindulatát változatlanul megőrizte irántam.

Támogatásáért, melyet itteni munkálataimra vonatkozólag már eddig is nyújtott és még nyújtani fog, hálámat, melyet érzek, kifejeznem Önnek nem áll jogomban; mert amit Ön tett már, sokkal inkább udvarunk érdekét szolgálta, semmint az enyémet, és azokat az érdemeit gyarapította, melyeket őkörüle szerzett.

De minthogy még semmi lényeges nem történt, és a Duna hajózhatóvá tétele terén csak ezután kellene történnie valaminek, engedje meg, hogy lehetőség szerint röviden tudassam mindarról, amit Ottenfels báró útján már közöltem Metternich herceg őkegyelmességével, amit én itt már intéztem s végezetül, amit tenni szándékozom, hogy az egészet „végre életre keltsem a papírról".

Vállalkozásunk sikeréhez elengedhetetlennek vélem az oroszok engedélyét és jóváhagyását. Ezért megkértem Tatyiscsev grófot, írjon egy levelet Oláhország kormányzójának, Kiszeljov tábornoknak – de mellesleg én magam is írtam egy őszinte, egyenes levelet a nevezett kormányzónak, ahol is köntörfalazás nélkül jeleztem, „a Duna navigációját forgatjuk a fejünkben".

Ezt részben azért tettem, hogy világosan megtudjam, hányadán állunk, másrészt mert úgy vélem, hogy semmi sem sértőbb és céltévesztőbb, mint valamely otromba ravaszkodás, amely nem sikerül.

Ön ugyanezen a nyílt nyelven látszik beszélni, aminek nagyon örvendek; mert annyira már nem buta senki, hogy azt higgye, vizeink szintjét szándékozzuk alább szállítani – hiszen csaknem könnyebb a Dunát az Adriai-tengerbe terelni, mint eltüntetni mindazokat a sziklatömegeket, amelyek vizeinket – NB. nagy-nagy előnyünkre! – az osztrák államban oly magasra szorítják.

Kiszeljov tábornok pedig a másolatban mellékelt választ adta. – El akartam menni hozzá, mert élőszóban sokkal többet el lehet intézni – de már Pétervárott van, ahol csak két hónapig marad.

Mármost, hogy üres szó-e, amit írt, és mekkora eréllyel fog az ügy a mi részünkről az orosz kormánynál szorgalmaztatni, *elég fontosnak látszik-e*, hogy a két felség mostani münchengrätzi találkozójakor érintessék egy „szócska" erejéig etc. etc. etc. – ezt még mind ki kell várni. – Annyi bizonyos, hogy mérnökeim Oláhországban minden elképzelhető támogatást megkapnak és a legnagyobb jóindulatot élvezik. Hogy Metternich herceg idejében értesült mindenről – és hogy az orsovai pasa – mióta az

oláh–orosz hatóságok ügyünk mellett foglaltak állást, lényegesen kezelhetőbbnek látszik.

Ha tehát alázatosan felhívom a figyelmét, hogy „mindenekelőtt" orosz kollégáját hangolja az ügyre és nyerje meg számára, akkor nem mellékes dologra vélem megkérni. – De hogy a felvilágosult oroszok a Duna hajózhatóvá tétele mellett vannak, aziránt semmi kétségem, hiszen nagyon jól tudják, hogy nyersanyagok, mint gabona etc. terén sohasem fogjuk tudni megelőzni őket. – Hanem hogy van-e elegendő felvilágosult orosz, akik az orosz kormányt megnyerhetik tervünknek, nem tudom – de remélem; kiváltképp, mert ez az ügy az Ön kezében van, és Ön bizonyosan semmit sem fog elmulasztani, hogy Konstantinápolyból ezt az ügyet az oroszok szemében *kedvező*, de legalábbis *nem hátrányos* színben tüntesse föl.

Az angol kormány érdeke látszik az egyetlennek, amely a kérdéses ügy sikere esetén veszélyben forogható – és ezért erről az oldalról tartok leginkább *titkos ellenzéktől*. – A Duna hajózhatóvá tétele nem fog más irányt adni az indiai kereskedelemnek etc. etc., de tagadhatatlan, hogy sok ember és sok áru egyenesen a szárazföldön át tenné meg útját, ha állandó, kényelmes, biztonságos, jól szervezett gőzhajózás szerveződnék Konstantinápoly és Bécs között. – Egy kis kárt ez mégiscsak okozna az angol érdekeknek, és ezért ha nyíltan nem is (ez O'Connel, Cobbet etc. urak mostani liberális nézetei mellett nem volna tisztességes), de titokban bizonyára törekedni fognak ügyünk hátráltatására, ami ugyanakkor súlyos érv lesz az orosz kormány számára, hogy támogassa ügyünket.

Köszönöm Önnek, hogy lerakta az alapot, amelyen – mint legutóbbi levelében közölte – egy cs. k. biztos most majd érintkezésbe léphet Hüsein pasával. Ez csak élőszóban történhetik, mert különben a levelezésnek és a tárgyalásnak se vége, se hossza. Ha nem űznek el – amit megértenék, mert jóakaraton és buzgalmon kívül nincs egyebem, ami ajánlhatna –, 1834 tavaszán meg akarom látogatni a viddini pasát (remélem, Hüsein pasa addig nemcsak odaérkezik, hanem ott is marad), NB. az *I. Ferenc* nevű gőzhajón, amely magas vízállásnál könnyen átsiklik *lefelé* mindenen, és amelyet aztán (a közvetlenül a Vaska-

pu alatt fekvő) Schela Cladovei és Galac között végleges járatként közlekedtetnék.

A kapcsolat Bécs és Konstantinápoly között így *nagyjából* létrejönne. Az első napon ugyanis az új, sokkal kisebb gőzhajóval, a *Pannoniá*val, amelyet éppen most készülnek vízre bocsátani, Bécsből Pestre lehetne menni (14–15 óra alatt), a 2., 3., 4. napon, NB. csak nappal és sohasem hajózva többet 14-15 óránál, Berzászkáig, a zuhatagok közvetlen közelébe, az 5. napon *egyelőre* egy kis jachton, a *Tündé*n, amelyet most építenek a költségemre, és amely néhány hónap múlva készen lesz – bárminő vízállásnál biztonságosan, kényelmesen és bizonyos eleganciával 10 óra alatt Schela Cladovei-ig, ahol az *I. Ferenc* várakozna – s innen három nap alatt Galacig utazni, itt pedig egyelőre egy ide rendelt kereskedelmi hajóra átszállni, és az utas poggyászostul a vadonatújonnan berendezett perai velencei palota tájékán! mintegy 10 nap alatt Bécsből Konstantinápolyba érhetne, érne, kellene hogy érjen, ha tudniillik akarna!

Ami azonban ennél jóval több, kormányunk birtokba venné az Al-Dunát, nem a maga nevében, mert egyáltalán nem volna megnevezve – hanem egy magántársaság útján!

Hogy ezt a társaságot és a kormányt mindazonáltal rábírhatom-e, hogy ideiglenes tudakozódás, hirdetés, jelentés nélkül *de facto* megtegye ezt a lépést, nem tudom – de remélem, mert a közmondás: „Aki sokat kérdez, mellébeszél" – soha nem fénylett igazabbul, mint a jelen politikai konjunktúrában. Ez a valamivel nagyobb lépés – mint a közönséges lépéseink – sok más kis lépést vonna maga után, amelyeket már csak azért is megtennének – hogy az *I. Ferenc* könnyebben elérhető legyen; és ezáltal napról napra fejlődnék a kapcsolat Ausztria és a Fekete-tenger között, és megoldódnék a feladat.

E néhány hónap alatt, mióta itt vagyok, elkezdtem robbantani a parti sziklákat, amelyek eltorlaszolják a szárazföldi utat Berzászkától Schela Cladovei-ig, hogy *egyelőre*, ha nem bíznak meg a *Tündé*ben (ami egyébként merő képtelenség), az *I. Ferenc*ig szárazföldön lehessen megtenni az utat 10 óra alatt. – Továbbá mellékesen mindenféle intézkedéseket eszközöltem, adatokat gyűjtöttem, igyekeztem feltárni céljaimra a most élő

mechanikusok és technikusok intelligenciáját etc. etc. etc. Egyszóval: nem teljesen hiábavalóan üldögéltem itt, és az a vigaszom, hogy Bécsbe indulásomkor, amelyre már október 1-jén sor kerül, azzal a tudattal szállhatok be a kocsiba, hogy viszonylag igen kevés pénzt költöttem, és egy ostoba nyarat töltöttem el itt szélben, esőben és hidegben, hogy időjárás tekintetében ennél rosszabbul már aligha járhatok, és ezért jövőbeli kilátásaim rózsásak.

Két mérnököm itt marad egész télen. Én azonban, mindjárt Bécsbe való megérkezésem után, 2 hónapra Angliába szándékozom menni – hogy az érintett ügyben néhány részletre vonatkozólag még alaposabban tájékozódjam.

Hajlottam arra, hogy még ezen az őszön bemutatkozzam Hüsein pasának, és félig-meddig meg is igértem ezt Miloš szerb fejedelemnek, aki szólt nekem erről, s akinek néhány nappal ezelőtt kis ebédet adtam a *Duna* gőzhajón a Száván. De több okból is ki akarok most térni e találkozás elől. – Először is szeretném ezt a látogatást számos honfitársam társaságában – akik ez alkalomból bizonyára látni akarják Konstantinápolyt –, tekintettel a *hatásra*, amelyen annyi minden múlik, gőzhajón lebonyolítani, nem pedig most *odalopódzkodni*. Másodszor, mert – hacsak nem kergetnek el – makacsul ragaszkodni fogok ahhoz, hogy a traktátusaink által kellőképpen nem biztosított kereskedelmünk néhány pontját is érinthessem és rendezhessem; mert amíg az egyik aga piff, a másik puff, a harmadik bumm – büntetlenül lődözheti a hajóinkat, ha nem fizetünk, hogy belefeketedünk – ez mindennapos eset az Al-Dunán –, addig gondolni sem lehet „kellemes átkelésre".

Mivel nem akarom soraimat a végtelenségig nyújtani, kérem, idézzen emlékezetébe kedves feleségének, aki, felteszem, immár Konstantinápolyban van – valamint részeltessen a továbbiakban is ama jóságban és barátságban, amellyel mindig is megtisztelt engem, aki a legőszintébb nagyrabecsülés érzésével ajánlom magamat etc.

Óorsova, 1833. szeptember 21-én.

NAPLÓJEGYZETEK

1833. SZEPTEMBER 21.—1834. ÁPRILIS 8.

Orsova, 1833. szeptember 21-én. A születésnapom. 42 éves vagyok. Testben 74! A piócák nem tettek jót nekem. Igen bágyadtnak érzem magam. Az egész gépezet szétesőben. Rettenetes idő. A Cserna több hidat elvitt, a Havaselvére vivő pedig veszélyben van.

Vásárhelyi[vel] kategorikusan beszéltem. Az a hibája, hogy „szégyelli valamely dolog előtt bevallani: nem értem, nem ismerem". A Cserna-híd oda.

Szeptember 22-én. Mintha második áradás fenyegetne.

Szeptember 23-án. Még mindig esik. Évek óta nem éreztem magam ily jól, mintha újjászülettem volna. Úgy látszik, *a piócák jótékony hatása* csak később mutatkozik. Mindent rózsaszínű fényben látok. Istenem – mennyire összefügg lelkünk a testünkkel! – [...]

Pozsony, október 14-én. Igen korán megérkeztem Pozsonyba. Ajtók feltörve. Pénzemet, cirka 3400 pengő forintot Szentmiklóson feledtem.

A főherceghez. Felette jól fogadott. Mehetek Angliába etc. Úgy tetszik, nagy becsbe kerülök az udvarnál, hanem fordítva az országban. Sokan örvendeztek, hogy láthatnak – hogy az 5-ik cikk dolgában mindjárt befogjanak etc. Felbőszített, goromba voltam sokakkal. Elmentem – s még meglehetős világosban aznap Nagycenkre értem. Pozsony környéke Sopron után igen csinosnak tűnt föl előttem. Mennyi minden múlik a világban a viszonyításon – s hogy mit ösmer az ember s honnét jön – etc. [...]

Pest, november 2-án. Ülés nagygyűlés T[udós] Társaság. Wesselényi megérkezett.

November 3-án. Igazgató ülés – Ocskay püspök átküldi a *Stadium*-ot...

November 4, 5, 6-án. Ülések. Már-már megnyertük a reformot.

Ebédet adok a Tudósoknak. [_ _ _] Nem volt tőlem

okos, hogy többet vártam – [_ _ _] kutyába se veszi az o[rszág]gyűlését.

November 7-én. Lederer és Zichy Károly nálam ebédelt. Bál a Redoute termeiben. Tegnapelőtt a *Stadium* a közönség kezeiben. Tegnap... Reseta elfoglalta. Nem tudják a helytartótanácsnál, mit csináljanak. Vásárhelyivel... se tudnak mit tenni... Jövendőm hamarost eldől.

Csokonya *el-* vagy *el nem* adva;

30-ad hivatal enyém vagy nem –

Utazás Angliába *igen – nem*

Első Ferenc 1834-ben az Al-Dunára *vagy nem;*

nekem nagy befolyásom – vagy teljesen félreállítva...

[_ _ _]

Megérkezett Andrássy.

November 8-án. Ülés... Tudós Társaság. Andrássy tiszteleti tag!

November 9, 10, 11, 12, 13-án. Ülések az Akadémián. Kellemetes idő.

10-én megjött Cr[escence]; 11-én nála ebéden.

Úgy látszik, 12-én megjelent a *Stadium.* Ocskay püspök révén 2 nappal elébb kaptam meg!!

Reseta... hahaha, konfiskálta. [...]

London, 1834. február 18-án. Öreg vagyok már. Londonban maradok most, míg jól nem leszek. Írok Waldsteinnak a karikatúrám dolgában... Lehet, hogy balul fog sikerülni, s „hívságomat" mutatja majd. De igen sokat használhat is. Sandison... Clark. Lieven hercegnél ebédelek. Nagyon rosszul érzem magam. Lievennél én egészen egyedül és Cumberland hercege, aki rám húzta, hogy radikális vagyok, én pedig előnyömre megvédtem magam. Whistezem Cumb[erland]-del, Lieven és Cowley feleségével!!

Február 21-én. [_ _ _] Nevetségesen lágyan viselkedtem, csaknem sírtam. Bemutattak a királynak. E[sterházy] Pálnál ebédeltem... Gyapjú dolgában etc. hosszasan beszéltem vele és Bauerral.

Február 22-én. Eltökélten kelek föl... Dilemmában vagyok. Vagy elejteni a nagy vállalatot, vagy nem ügyelni többé az

egészségemre. Feláldozom magam az ügynek. Puthon, Tasner írnak nekem. Nem örvendetesek a levelek. – Hanyatt-homlok Brownhoz megkérdezni, mennyibe kerül egy 207 tonnás hajó. – 3500 font sterling. Megírom Puthonnak. Gép 4285, hajó 3500, szállítás 300 font sterling. Beveszem Auer orvosságát. 10 fontot ígérek neki – ha két hét múlva jól leszek. Egyre rosszabbul. A kormányzás itt... felette gyengének tetszik... Est[erházy] P[ál]nál eszem.

Február 23-án. Semmivel sem vagyok jobban. Eltökéltem. Végzek annyit, amennyit tudok, több nem megy. Otthon eszem. Este Mr. Rowles és Lady Salisbury.

Február 24-én. Semmivel sem jobban [_ _ _]. Esterházy elkísér a királyhoz. Udvari fogadás. Palmerstonnál ebédelek. Fehér nadrág. Este Landsdowne. Meglehetős tetszést aratok.

Február 25-én. Vásárhelyi kutyaként hever s nyáladzik. Robert Wilsonnal a Citybe megyek. Baring – hol mindég hidegen fogadtak. Ebéd Esterházy[nál]. Az alsóházban 1-ig. Shiel – D[aniel] O'Connell – Stanley. Sok indulatoskodás.

Február 26-án. Semmivel sem jobban. Quint választom. Pénzt dobok fel, az eldönti... hogy maradok. Isten így akarja. Ebéd otthon. Sokat dolgozom. Este Mrs. Berry és Lieven. Találkozom Chin Baillie-val.

Február 27-én. Semmivel sem jobban. E[sterházy]nál reggelizem. Megkérem, írjon Metternichnek. – Megmutatja Metternich herceg, azt hiszem, 1833. december 7-i levelét. „Sz[échenyi] és K[árolyi] grófok Angliába utaznak, és a (Lengyelországról szóló) országgyűlési beszédeket az újságokban közzé akarják tétetni. Igyekezzék Ön, megtudni (ha már a kormány ezt megakadályozni nem tudja), *melyik* e grófok közül és mely *úton-módon* – eszközli ezt."

Este és éjszaka az alsóházban. Sir W[illiam] Ingilby... rosszfajta tréfamester. Althorp érthetetlen. Sir Robert Peel édeskés. Cobbet ékesszóló, egyszerű szónok. D[aniel] O'Connel ír kiejtés – de csupa élet. Feje fölött két kézzel gesztikulál. – Crockford... minő ragyogó berendezés. Királyi!

Mr. Hawkins – vasúttársaság. [...]

Március 15-én. Megkapom Puthon és az igazgatóság levelét!

„Nem szorulnak angolokra." Ez jellegzetesen bécsi. „Kishitűség a balsorsban és önhittség a jó sorsban." Találkozom Sir James Grahammel. Littletonnál ebédelek.

Nagyon meg vagyok elégedve Grahammel – felhatalmaz, azt mondhatnom Metternich hercegnek, hogy Anglia két kézzel támogatja a vállalatot. Találkozom Barrow-val. Sir James Kempt etc. etc. Lord Clements.

Március 16-án. Hál'Istennek, úgy látszik, egészen jól vagyok... Sir R[obert] Wilsonnál ebédelek. Kávéfőzőgép gőzzel.

Március 17-én. A Real Travellers Clubban ebédelek. Rengeteg ismeretségre teszek szert. Sokat tanulok. Szinte szédülök.

Március 18-án. Sir James Kempt. Két másikhoz – Ponciustól Pilátusig küld! Rotschild szavát adja, „két hét múlva hírt ad Salamon fivére etc.".

Voltam Th[omas] Wilsonnál. Cornwallban 1 bushel szénnel 87 000 000 font követ, ércet!! vontatnak jobb üzemanyag-megtakarítás és tüzelés révén.

Az imént adtam át Rotschildnak az Asiatic Society [of] Calcutta és a Royal Society of Edinburg számára az Akadémia évkönyveit.

Március 19-én. Mr. Clovesszal Theobald Stockwell úrhoz Surreyba. Több jó mén. Carnelért és Mamelucért 7000 fontot ajánlottak fel neki. Szalmatető, luxus gyanánt, hideg és meleg ellen. Nagy víztartály a tetővizet összegyűjtendő, amely igen jó az öntözésre; megelőzni a csobogást!

Felnyitandó reteszcsap, a zab lehull. Sokkal jobb a pazarlás ellen. Fenn légnyílások – lenn a lábaknál is, ez nem jó. – Üvegfedél a burgonya etc. növésének serkentésére.

Tegnap betont csináltam Mivartnál. Mész oltatlan volt – igen meleg lett. Ma még nem igazán szilárd.

Rotschildnál ebédelek, s nála hagyom a nádor főherceg levelét etc. 1000 részvényről beszél, társaságot formálni – a gyapjút egyenest idehozni etc. „Az oroszok mellettünk, mert ezzel, úgy hiszik, az angoloknak ártanak; de az angolok is mellettünk, mert az oroszt így ellensúlyozni vélik... Ha ügyesek vagyunk –

sokat tehetünk." Félek, félek. Puthon etc. bizonyára az oroszok ellen vannak.

16-án az *Outlines*-t átadtam a következőknek: Wellington herceg, lord Brougham, Holland, Grey, Palmerston. Sir James Graham, Sir Robert Peel, E[dward] Littleton, E[dward] Stanley. [...]

Április 6-án. Azt hiszem, Rotschild nyakamba akarja varrni a lányát évi 2000 font sterlinggel. Csinos. Az apjánál eszem.

Április 7-én. Travellers-klub Wenkheimmel. – Az Adelphiben Paganini. Pojáca.

Olyan vagyok, akár egy makacs öszvér – a túlságba vitt munka idegessé tesz... Reggelenkint mindig a legzordonabb melankólia tart fogva; elrémülök vállalatomtól... Mihelyt talpon vagyok, már jobb... De akkor is rettentő öreg, elhasznált s gyönge vagyok. A király Esterházyhoz: „Milyen ember ez a Széchenyi gróf?" Esterházy: „A barátom ifjú volt, gáláns, de jó hazafi etc." Király: „Örülök neki etc."

Wenkheimmel Croydonban megnézni Csekonics lovait.

Április 8-án. Összeroskadok ügyeim súlya alatt... E tekintetben is [_ _ _] siralmasan gyengülök. Esterházynál ebédelek. Azután az operába. Tamburini, Grisi, Zuchelli, Rabini elsőrangúak a *Gazza ladrá*-ban. – Nagy élvezet, ha az ember közelebbi kapcsolatba kerül fentebb lényekkel.

JÚNIUSI UTAM „I. FERENC" GŐZHAJÓN

ORSOVA, 1834. JÚNIUS 18.

Dunánk hajózása, minden hiúság nélkül mondva, engem tán annyit illet, mint akárki mást; mert eszközlésében fáradtam, míg mások egyebet, habár tán hasznosbat is műveltek; most is fáradok, s fáradni ezentúl is fogok. Igazam tehát talán annyi van: e tárgy körül néhány egyenes szót mondanom, mint akárkinek. Mely kis jogommal ezennel élni is akarok. – Néhány gőzhajónak kiállítása vagy három esztendő lefolyása alatt nagy figyelmet gerjesztett e tárgy körül; és csak magam vagy ötven levelet vettem, melyek csalhatatlan tanúi azon érdeknek, me-

lyet ezen hajózási javítás közönségünkben kifejtett. – Ezen levelek tartalma, nagyon keveset kivéve, semmi egyéb, mint a legtarkább panaszoknak hosszú láncolatja, melyek azonban korántsem okoznak belsőmben keserűséget, hanem inkább arra buzdítanak, „hogy tehetségem szerint, mennyire befolyhatok az egészre, hibákat kiirtani, rendetlenségeket elrendelni s félreértéseket felvilágosítani ügyekezném". Voltak oly panaszok, nem tagadom, melyek helyen álltak, és tüstént javítást kívántak, de engedtek is. A legszámosabbak azonban vagy magukkal ellenkezének, mert csak egyesek hasznát s baját célzák az egészé helyett; vagy elhárításukat, habár nagyon kívánható is, csak lassan s idővel eszközölhetni; valamint szinte minden új intézvény csak idővel s tapasztalással javítható.

Többszeri utaimban gőzhajókon volt elég unalmam, alkalmatlanságom valóban; de mindig szemem előtt tartám: hogy minden utazás alkalmatlan s unalmas, ha minden foglalatosság nélkül éljük le a 24 órát; hogy iránylag kis helyen sokaság nem élhet annyi kellemmel, mint él az ember a magányos falusi létben, hol nyújtózni inkább lehet, hogy több mint száz jó s néha igen kényes gyomorra oly kis konyhából, mint milyen a gőzhajókon elférhet, igen jó ebéd csakugyan nem kerülhet könnyen ki stb.; és azt sem felejtém másrészről, mennyi port nyelek száraz úton, s mily összeroncsolt testtel végzem be utamat 2-3 nap után, ha Isten nem segít, s eső ver honi utainkon; mily kellemetlen több napig esős időben kocsisom s inasom hátán kívül szinte semmit sem látnom; ádáz éhhel magyar korcsmába mennem, hol én legalább ritkán vagyok oly szerencsés, ébren levő korcsmárost találni, és ha ébren levőt, bizonyosan vagy nem szívesen szolgálót, vagy semmivel sem szolgálhatót találok csak. – Minden hibák s hiányok mellett is tehát, kivált hosszabb útaimban, mint Zimonyba, Moldovára, a gőzhajót személyemre nézve – *sed de gustibus non est disputandum* – valódi nyereségnek találtam. De azért mivel a gőzhajózásnak, jóllehet az még csak most fejledez nálunk, elsőbbségéről kivált vízzel (lefelé), meggyőződve valék, soha nem mulasztottam el, mint föntebb mondám, arról gondolkozni s aggódni: miképp lehetne ezen nagy és új hazai kellemet még nagyobb kifejtésre emelni. – Szá-

mos adatokkal bírok. Most azonban csak legutolsó utamat *I. Ferenc*en, mely június 10-dikén indult Pestről és 13-án ért Moldovára, akarom használni némi észrevételim előterjesztése végett.

Reggeli 4 órára volt hirdetve *I. Ferenc* indulása. Fél négyre tehát a hajón valék, mely kocsikkal, ládákkal, zsákokkal, legkülönb színű emberekkel stb. oly erősen s oly rendetlenül volt megrakva, hogy csak nagy üggyel-bajjal érkezhettem kocsimig, melynek bakján csodálkozva láttam, mily későn jönnek sokan, s szinte mindig kiteszik magukat a hátrahagyás kellemetlenségének; ami egy-két s néha több személyen szokott történni, s nekem már számosb levelekben számos *lamentatió*kkal jelentetett is többektől, kikre azon kegyetlen hajó egy kissé várakozni nem akart. – *I. Ferenc* igen körül volt véve vásári hajókkal, úgyhogy csak négy és fél órakor indulhattunk végképp el. Elindulási vesződségink közt ilyesvalamit hallottam többektől: „oly korán kell kelni, s aztán mégsem indul a kapitány pontosan". Ezeknek egyike pedig 4 órakor nem volt a hajón (!). – Nézni, kivel utazom, kik vannak a hajón, nemigen lehetett; mert az igen sok holmi s ember miatt alig vala lehetséges mozdulni. Nekem azonban kellemetlen ez nem volt; mert kocsimban ültem, hol minden rázás és por nélkül igen jóízűen esett az olvasás, mire jobb alkalom szinte sehol sem találkozik.

Ebédre vagy 12 1/2 órakor hivaték, hová zergeként egy csomóról a másikra valék kénytelen ugrálni. Noha annyira megbecsültettem, hogy a legfelsőbb hely vala számomra kitűzve az asztalnál, nem mondhatom, mily kellemetlen benyomást tett rám egy dohányfüsttel teli kis szobába lépnem, hol minden színű skatulya, koffer, matrác, lepedő, vánkos rendetlenül egymásra halmozva feküdt; több zsidó (egy spanyol is) kinyújtózva mezítláb, jóízűn hortyogott; többek csak most végezték a pipát, cigarót; és sokan oly kemény munkához, mint egy „ebéd étele", szennyes ümögeik dacára nekivetkőztek. Ebéd után, mely aránylag és a körülményekhez képest nem volt éppen rossz, ismét kocsim bakjára ülék, hol némi kis megjegyzésim közt azt is vettem észre, hogy a körülbelül 200-ból álló sokadalom szinte az egész pesti cseresznyevásárt magával hozta, s ki-ki valódi

tűzzel nekiállott a cseresznyeevésnek; amin igen örültem volna, mert úgy mondják: „erősen egészséges a cseresznye és felette sikeres vértisztító" – ha ezen hajói seregnek eszébe jutott vala a cseresznyemagvakat inkább a Dunába vetni, mintsem a hajó padlatjára. Ezen jó gondolat azonban, nem tudom, jó nevelés hiányából-e vagy csak feledékenységből, igen keveset kivéve, senkinek eszébe sem jutott; úgyhogy estefelé, miután ezen szinte 200-búl álló utazó társaság *con amore* pipázott s mindenüvé, csak a Dunába nem pökött, a hajón sehová lépni sem lehetett, hol valami bútor, vánkos, fekvő ember vagy cseresnyemag és -szár, kivert pipa és pökbűl egybekevert alom ne lett volna.

*Tündé*t, azon kis hajót, mely a közösülést *I. Ferenc* és *Argo* közt fenntartandja, míg Moldovától Kladovóig is elkészül a Duna medre, *I. Ferenc* magával hurcolta; és ekképp Bajánál, hol éjjelre megállánk, búcsút vevén a társaságtúl, a még eddig tisztán tartott *Tündé*n töltöttem egy felette kellemes éjt. A *Ferenc*en ki hogy aludt, min feküdt vagy mi feküdt rajta, nem tudom; de hiszem, sokan vagy az egész éjt átvirraszták, vagy álmuk nem vala legnyugodtabb. Többen Bajára mentek hálni; amit csak másnap tudtam meg, azáltal, hogy elmaradtak közül, kik Mohácsnál, hol szerencséjükre a hajó több óráig ki s be rakodott, ismét elértek bennünket, egy katonatiszt a hajóskapitánnyal igen *vociferál*t, s ruhagallérjánál is megragadta: „miért nem várakozott Bajánál rá és társaira tovább, mint egy fertályóráig"; holott e kis várakozás is megint másoknak nem tetszett.

Másnap a cseresnyének már vége volt, és ekképp csak a régi alom frissíttetett fel új meg új pökökkel, melyek – ha már szükségesek a jobb ízlésű embernek valódi kínjára – oly dicső *campus*t csakugyan sehol sem találhattak volna, mint a néhol több mint 300 s 400 öl szélességű Dunában. – Harmadnap Zimonyba érkeztünk, hol legtöbb holmi- és embertől kiürült a hajó, s ezentúl a padlat sokkal szabadabb, de nem sokkal tisztább lőn. Moldovárúl a *Tündé*n folytatám utamat Orsováig.

E kis rajz után, mely korántsem kimerítő, mert mindenfélét mondhatnék; egy kisasszonyrúl, ki oly fennhangon olvasott, mint csak tüdeje bírta; egy fiatal úrról, ki e sok nép közt egy kígyót mutogatott szüntelen; egy más utazóról, ki flótán gyako-

rolta magát stb. stb. – e kis rajz után kérdem az olvasót: „Gondolja-é, hogy ily körülmények közt meg fogjuk szerettetni az idegennel honunkat; s gondolja-é, hogy ily mocsok s ily rossz s aljas társaság bűze alatt fényleni fog a honi szokás?" Bizonyos vagyok, hogy egy honfitársam sincs, ki velem sajnosan ne érezné azon bajt, mely a csak most fejledező tárgy körül mutatkozik. – Az idegen, ki honunkon ezentúl könnyebben fog átrepülhetni, s azért többször is át fog repülni, gyakran, ha egyebet nem lát, a magyar gőzhajókról fog szokásink s öntartásunk felől ítélni. Mindez engem felette elszomorít, megvallom; és nem látom dunai hajózásunk sikerét, míg gőzhajóinkon több rend, csinosság s jó nevelési szellem nem fog uralkodni. – Sokan minden hibát s hiányt a kapitányra tolnak. De mit tegyen ő maga annyi ellen, ha a közvélemény nem pártolja? Annyi ember közt, ki majd be-, majd kiszáll, egyenként mindenkinek jó nevelési *praelectiót* tartson? A kifáradt hajóslegényekkel mindegyre tisztíttassa a padlatot, hogy azt annál nagyobb kényelemmel összepiszkolhassa és -pökdözhesse egy új *advena?* – A legrendesb kapitány is vállat vonit végtére, hajójának tisztántartása iránt kétségbeesik, s örökké víz ellen úszni nem tudván, végre maga is Pökösdi Frater lesz.

Legyünk igazságosak, és vizsgáljuk csak rövid vonással: miképp s mely eszközök által nyithatjuk meg Dunánkat honunk hasznára, anyaföldünk díszére? Legelsőben a kormány tehet e tárgy körül sokat, mely tett, tesz s teend is teljes meggyőződésem szerint mindent, ami a politikai s technikai akadályok elhárítására szükséges. Ha némi célja elérése végett legkisebb személyemet is használja, s nem tette az egészet ügyesb ember kezei közé, mint én vagyok, arról én nem tehetek; s azon másképp nem segíthetek, mint éjjeli s nappali küszködésim által: hogy várakozásinak legalább egy részben megfeleljek; amin egyébiránt bizonyosan kétségbeesendem, ha az egek Ura nem segít. – Tehet ezentúl sokat a Gőzhajózási Társaság igazgatósága, és fog is tenni. Szoros utasításokat fog kapni a kapitány, a hajókban némi hathatós javítások fognak eszközöltetni; rend, szabatosság fog mindenbe hozatni; minderről jót merek állni, csak egy kis időt s béketűrést kérek az igazgatóság nevében. De

mindemellett, ha a kormány és az igazgatóság éppen legkisebbet sem mulaszt el a dolog sikereltetése végett, azt gondoljuk, azért már divatban lesznek gőzhajóink, melyeknek nemsokára nagy számra növekedni, s mint elevenebb kereskedés előfutóinak honunk minden folyóit járniok kellene? Soha, mert ha magunk közt nem tartunk rendet, annyi zsidó, rác s, tudja Isten, még mily keverék nép közt annyira el fognak aljasodni gőzhajóink, hogy egy jól nevelt ember sem fogja használni, hanem inkább kerüli azokat. Mindazon szokásokat s engedelmeket, melyekkel kényünk szerint élhetünk odahaza, oly sok és külön nép közé egy aránylag szoros gőzhajóra nem vihetjük, és szükséges, nemcsak hogy ott a közrend, csinosság és kellem miatt némieket magunktól megtagadjunk, hanem hogy éppen mi, magyarok tartsuk fenn összetartás és közvélemény által a kormányzó kapitány tekintetét és a kiszabott rend és törvény szoros eszközlését.

Műveltebb ember, ki már megismérte a társasági szabadság szellemét, mely szerint mindenki természeti szabadságának egy részét a közszabadság és jóllét elérése végett feláldozni kész, rendszerint mindenütt meggondolással és mérséklettel szokta magát viselni. Nem úgy a puszta természettel felnövelkedett vagy honában tán erősb korlátok közé szoríttatott. Ezen utolsó, kivált ha oly honba jut, hol mindenik tesz, amit akar, bár tessék a községnek, bár nem, sokszor oly kicsapongásokra vetemedik – amit sok fiatal angol utazóban tapasztalhatunk –, hogy azok végképp tűrhetetlenekké válnak. Ki fog ilyeseket zabolázni, ha nem a közvélemény? Mely ha erősen kifejlett, legalábbis ér annyit, ha nem többet, mint a legszorosabb polícia. Ily véleményt pedig kinek illik Magyarországban inkább indítni, terjeszteni, fenntartani, mint nekünk, magyaroknak? – Ha gőzhajóink tartását az angol, francia, hollandi, rajnai stb. gőzhajókkal összehasonlítjuk, melyeken rendszerint legkisebb mocsok sincs, akkor valóban a mieink inkább hizlaló ólakhoz hasonlítanak, melyeken kellemmel csakugyan nem lehetni. – A pipa felette nagy bajunk, s az ezzel járó, undorodást okozó pökés. S ha hidegvérrel nézzük, mi lesz a legszebb padlatból, bútorból, teremből, ha néhány „derék pökő" összeáll, akkor nem foghatjuk meg, hogy

lehet a pipáról egészen le nem mondani, ha már a pökés teljességgel el nem kerülhető; ami, akárki mit mond, a legalacsonyabb társaság bélyege marad; melyet még a török is, ki annyit pipáz, mint mi, de tajtékkal be nem mocsok! mindent, belső megvetéssel néz. – A rossz s aljas társaság szaga mindent elkedvetlenít, s alig van lelki elsőbbség s erény, mely jobb ízlésű emberrel elfelejtetné mindazon bárdolatlan neveletlenségeket, melyekkel annyiszor kénytelenek vagyunk találkozni, oly külön vérű népektől tarkabarka hazánkban.

Magyarosítani kívánjuk honunk külön vérű és szokású lakosit. Ez azonban fenyítékkel, erővel nem eszközölhető sikeresebben, mint ha ki bottal akarna kényszerítni virágzásra virágot, állatot növésre. Csak a bájak varázsa ösztönöz utánzásra, hódolásra; és ha azt gondoljuk, hogy az fogja terjeszteni honunk nevét s hírét, az szerettetni meg nemzetünket s szokásinkat az idegennel, ki senkit sem tekintvén egy ümögre nekivetkőzik – s miért nem inkább gatyára is, hiszen az még hűsebb volna? –, pipafüstével belep mindent, s mindent pökeivel eldísztelenít, akkor valóban csalatkozunk. Nyálban, én legalább, még állni sem szeretek. – Itt is, mint mindenütt, csak a lelki elsőbbség győz. És ez a nemzet vezeti a többit, s csak az utánoztatik divatban, mely szokásiban, törvényiben, magatartásában legtöbb értelmességet s legjobb ízlést fejt ki.

Felszólítom e jószándékú sorok után rokon vérű s rokon kebli honosimat: ne mulassuk el itt is – ámbár tán oly fontosnak nem látszik a dolog, mint én látom – jobb ízlésű kimüvelésünket. Hódoljunk nemcsak az erénynek, hanem a jobb ízlésnek s grácziáknak is; s legyünk mi, magyarok annyi keverék népeink közt elsők, kikről a külföld bátran mondhassa, hogy belső becsünk mellett külsőnk is, valamint magunk tartása, valóban nemes.

Orsova, június 18-ikán 1834.

LEVÉL A NAGYENYEDI KASZINÓNAK

PEST, 1834. AUGUSZTUS 10.

Tisztelt Társaság!

Múlt évben augusztus 25-én írt s hozzám utasított becses levelök, noha mindenütt későn ért, s ekképp felette későn jött kezeimhez, azért mégis több hónapja már, hogy birtokomban van.

Őszinte háladat kijelentése helyett tehát bocsánatkéréssel kell kezdenem e sorokat – hogy képes valék annyi kegyeket eddig csak hallgatással hálálnom. Szándékom az vala: személyesen s szóval jelentni köszönetemet drága honrokonim annyira örvendítő barátságukért, melynél édesb lelkemnek soha nem lehet. De kitűzött utam, melyről távozni kötelességérzésemben nem tudok, mostanság tőlem Erdélyt eltagadni látszik, úgyhogy addig is, míg rokon hazámat ismét meglátni engedtetem, e sorok vigyék legalább, habár érzésimnek csak gyönge tolmácsai is, üdvözletemet azon földre, melynek lelkes fiaitúl annyit vár a közhaza, annyit közös nemzetünk védangyala!

Erdély fogja, remélem, s úgy reméli minden hazafi, kinek nemcsak ajkán él a hazaszeretet, megmutatni az emberiségnek, a világnak, hogy az anyaföldnek imádása, a törvényekhez lelkiismeretesen ragaszkodás alkotják az igazi polgárt, s hogy csak az, kinek keblét ily érzések melegítik állhatatosan, lehet valódilag hű törvényes fejedelméhez is. – Erdély fogja megmutatni, mit művelhet s mennyi szerencsét áraszthat az emberek közé tiszta szándék, mértékletesség, állhatatosság s férfiúi elszánás.

Hogy a pesti Kaszinó útján rokon hazánkban több kaszinók indultak meg, azon, nem mondhatom, mennyire örvendek. Örvendeni is fogok a lelki kifejlődésnek ily intézetein mindég, míg azokban csinosodás, nemzetiségünk erőltetés nélküli terjesztése, míveltebb szokások s szebb divatok fognak uralkodni. – De én leszek viszont legelső a Mindenható előtt azok elpusztulásáért esedezni, ha azok valaha a mindent eldísztelenítő betyárságnak és sötét cimboraságnak fészkeivé aljasodhatnának le.

Szót hiába szaporítni nem szeretek, és azért addig is, míg személyesen jelenthetem ki a tisztelt Társaságnak, mily igenis,

minden csekély érdemim felett megjutalmazva érzem magam, a tisztelt Társaságot s egész rokon hazánkat a nemzetek védangyalai ótalmának ajánlván, legőszintébb tisztelettel maradok stb.

Gróf Sz. Ist.

Pest, augusztus 10-kén 1834.

LEVÉL BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNAK

ORSOVA, 1834. SZEPTEMBER 10.

Igen tisztelt Hazámfia!

Mily kimondhatatlan kellemes pillanatokat éltem *Amerikai utazás*-ának olvastában, nem magyarázhatom. Bár lettek volna órák s napok! De kezeimbe véve a drága könyvet, már többé nem tehettem félre. Hála a Mindenhatónak, hogy ezen könyv napvilágra jött; haszna honosinkra nézve kiszámíthatlan. Azon jó, mellyel telides-teli van, oly világosan, annyi érdekkel s oly kímélve közöltetik az olvasóval, hogy az áldott mag, mely belőle váltig hull, még rosszabb földben is kikelne, mint a miénk. A nekem ajándékozott példányt legkedvesebb kincseim közé számlálom; s nem szünendek megjelenéséért mindig legforróbb hálával viseltetni, mert eddigelé hasznosb és szebb ajándékkal, tudtomra s belső meggyőződésemnél fogva, senki még meg nem tisztelé a magyar hazát és közönséget, mint Ön!

Élet, erő és siker lebegjen Ön felett!

Széchenyi István

NAPLÓJEGYZETEK

1834. SZEPTEMBER 21.—DECEMBER 24.

Az Al-Dunán, szeptember 21-én. Sokat dolgoztam a *Stadium*-on.

Szeptember 22-én. Hunyadyval és Jovanović hadnaggyal az orsovai pasánál. Nagyon jó volt hozzám. „Az oroszok nem fogják pártját a Gyerdapp kiigazításának... Butanyov nagyon ba-

rátságosan viselkedett a Duna-hajózás iránt Stürmer internuncius jelenlétében – egészen másképpen beszélt azonban, mihelyt egymagában volt." *Argo* még nem jött meg!

Szeptember 23-án. Hunyady Plavisevicára... én éjjel-nappal dolgozom. Megnézem a veszteglőházat.

Szeptember 27-én. Jön Forberger 8 törökkel a Vaskapuhoz!! – Végre. 26-án hírt kapunk az *Argó*ról... mely 27-ikén megérkezett Kladovóba és működésbe lépett! – Ugrásra kész vagyok Huny[ady]val Bukarestbe meni. 27-ikén Jovanović hadnagyot még elküldöm a pasához... Barátilag tiltakozunk. A repesztést azonban leállíttattam – hogy a viddini pasának ne adjak okot a gyanakvásra. [...]

November 22-én. Meglátogat Hermany, egy erdélyi oláh gyalogezred parancsnoka – aki Bernivel együtt munkáimat ócsárolta, kileste – Ferdinánd főherceg küldte. „W[esselényi] mondja, az emberiség söpredéke etc. – nyilvánosan sohasem szólott monarchák ellen – de magántársaságokban... mit be is lehetne bizonyítani etc. etc. etc.!!! ám a főherceg túlságosan nemes érzületű! etc."

Bármily kellemetlen volt is, mégis úgy döntöttem, hogy eleget teszek Miloš fejedelem meghívásának. [...]

A zimonyi veszteglőházban, december 11-én. Mindmáig szorgalmasan dolgozom a *Stadium* II. részén. Az idő 2 napja szörnyű. Havazás, mégpedig az első. Egylépésnyire sem tudok kimenni. Igen elevenen magam elé képzelem „egy rab helyzetét"... és agyam, velőm beléremeg... s mégis lehetséges – hogy legönzetlenebb és legtisztességesebbnek vélt szándékaimmal, éppen jelenlegi munkáimmal etc. etc. etc.

December 15-én. Ismét kapok egy stafétát a főhercegtől... de mily egyszerűt, elégedettség... köszönet, bátorítás egy árva szóval sem; minthogyha valamit nem tartana jónak... A[vram] Petronjević jön Miloš fejedelemtől, kinek fia nagyon rosszul van... Minden, ahogy óhajtottam.

December 16-án. Néhány óra múltán túlleszek 3-ik veszteg-záramon is. Hál'Istennek megint közelebb a célhoz! Egészségem tűrhető volt. Ma Foith altábornagynál eszem... és holnap éjfél után 2 órakor szándékozom elindulni.

Foith altábornagy megmérgezett, nyomorultul voltam az éjjel. Az ujjammal szabadítottam meg magam a méregtől.

December 17-én. 2 órakor el. Nagy hó, infámis út. 2 órakor megérkezem Pétervárad ra. Komédia Hahn ezredesnél. A főhadparancsnokhoz megyek. Lehmann százados feleségéhez, ki beteg; s 4 óra után ismét útnak. Mindinkább kijutok a hóbúl és sárbúl – reggel 9 órakor.

December 18-án Szabadkán és

december 19-én reggel Lacházán. 12 tájban Pesten.

Groß: „Zichy Károly gróf meghalt"... Majdnem megütött a szél. Dessew[ffy] A[urél] és Z[ichy] Mária levelét találom, tömérdek pletykát hallok, Cr[escence] nem tud, nem akar látni, nem fogadna – végül írok neki. Ő H[unyady] J[úliá]val írat nekem... „Olyannyira fel van indulva, hogy nem fogadhat, néhány nap múlva majd fogad." Beszélt – miattam a gyóntatóatyjával etc. Az egész város erről beszél nekem. [_ _ _]

Eléggé teli találom a Kaszinót etc.

Pest, december 20-án. Hideg... éppen most fogják a hidat felszedni.

Albachnál voltam. „Minden kötelék elszakadt K[ároly] gróf és a grófnő között. Mindazonáltal Ön, kedves gróf úr – ugyebár sohasem fogja őt feleségül venni. Ez veszteség volna mindnyájunkra nézve."

December 21-én. 5 órakor fogad Cr[escence] – miután közvetlenül írtam neki, ő pedig válaszolt nekem. Nyugodtabb volt, mint gondoltam – és soká beszélgettünk. Én: „Egyetlen kérésem van Kegyedhez – semmiben se rendelkezzék önmagára vagy a gyermekeire nézve... mielőtt nekem tudomásomra ne hozná". Hallgatott... hanem egész viselkedése szemlátomást arra mutatott, hogy kerülni fog engem [_ _ _] – s nem fogad tőlem levelet... etc. Dessewffy és Esterházy Zsófi... itt vannak egészen otthonosan – és adják a házigazdát. – Fel vagyok háborodva, össze vagyok törve.

Egyáltalán nem akartam elbúcsúzni. Minden rugalmasságomat elveszítettem.

December 22-én. Sok munka. Szilassy – Buttler.

December 23-án. Ülés a Kaszinóban a Kaszinó és a lóverseny

dolgában. Én igen hevesen a sok rossz fizető ellen. – Este Cr[escence].

Sokkal hidegebb, tartózkodóbb volt irántam... alig szólt – szavaimra egyáltalán nem figyelmezett... egyszerre csak felpattant... midőn az eltörött órámról beszéltem... az emberek közibe ült... nékem meglehetős hidegen annyit mondott: Szerencsés utat... Alig tudtam – kimenni a szobából.

Elébb a krisztinavárosi plébánosnál voltam. Jó volt hozzám – méltányolta viselkedésemet... Némi idő – úgy véli –, s menni fog szépen minden.

Zichy M[áriá]nál töltöttem el az estét... s jókedvű voltam – de *az* megtámadta az életem. Budán aludtam.

December 24-én. Elmegyek Méreyhez, Ocskayhoz, Stankovitshoz, Nyékyhez, Moserhez, Skultétyhez, Kunczyhoz, Rauchmüllerhez. „Wesselényinél volt egy orosz tiszt... iratokkal – megszökött – a határon utolérték – elfogták... Lafayettenek szóló iratokat etc. találtak nála." – Az Akadémia körlevelet bocsátott ki minden vármegyéhez. „A magyar nyelvet minden áron előmozdítani." A pesti kaszinóból... a hevesi skandalum miatt „írtak minden kaszinónak" – Ilyen szörnyű hazugságokat meséltek nekem. Szép kezekben vagyunk. – Rettentő szél. Beteg vagyok.

LEVÉL FIEDRICH SCHELLINGNEK

PEST, 1834. DECEMBER [VÉGÉN]

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Folyó évi november 3-án kelt érdemes levelét a diplomával, amellyel megtiszteltek, csak tegnap kaptam meg, mivel az Alsó-Duna tájékán és a török határterületen töltött hosszabb tartózkodásomról csak tegnap érkeztem vissza ide.

Mennyire örvendek a K[irályi] Bajor Tudományos Akadémia jóságának, amiért tagjává választott, minő hálát érzek e kitüntetésért, hadd tanúsítsák e sorok, minthogy indíttatva éreztem magam minden más ügyemnek elébe vágva megírnom őket.

Ön oly jóságos, hogy csekély törekvéseimről igen nagy jóindulattal emlékezik meg. Kérem, fogadja ezért legőszintébb kö-

szönetemet. Kétségkívül igaz, egy ideje történt Magyarországon egy s más hasznos dolog egészséges eszmék kibontakoztatásáért, s ebben egy kis részt magamnak is tulajdoníthatok; de miközben mi, magyarok vagy legalábbis a nagyobbik részünk mindent elkövetünk, hogy nemzeti jellegzetességünk szerint műveljük ki magunkat, semmiképpen sem feledkezünk meg arról, mily nagy hálával tartozunk a német kultúrának, s minő áldásos befolyással volt az szokásainkra és erkölcseinkre.

Nem csupán személyemre nézve nagy szerencse tehát, hogy közelebbi kapcsolatba kerülünk ama társasággal, amelynek elnöke Ön, hanem mindazoknak, akik számára a német derekasság, a német állhatatosság, a német hűség fejedelemhez és hazához nagyra becsült, szeretett példaképként tündököl.

Kérem, tolmácsolja az odaadás és a hódolat legőszintébb szavaival hálámat az egész társaságnak, és legyen továbbra is jóakaróm. Maradok a nagyrabecsülés legkitüntetőbb érzésével, Elnök Úr, az Ön alázatos szolgája.

Gr. Széchenyi Ist.

Pest, 1834. december

LEVÉL A HELYTARTÓTANÁCSNAK

PEST, 1835. JANUÁR 28.

Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács!

A gőzhajózást nagy figyelemre méltatta eddigelé fenséges kormányunk, más részről pedig a Gőzhajózási Társaság követ mindent el, hogy e vállalat által a közönségnek hasznait s kellemeit telhetőleg nevelje. Szükség ennél fogva mindenekfölött oly gyorsaságot hozni a gőzhajózásba, mint csak lehet. És e tekintetből kettőre vagyok bátor a nagymélt. H[elytartó]tanácsot megkérni, s ugyanis:

Sok időt veszít az útban levő hajó mindazon helyeknél, hol utasokat és holmikat állít partra vagy veszen onnan fel; miután ez azonban elkerülhetlen, csak arrúl foroghat fenn kérdés: ezt minél szaporábban eszközölhetni. Ennek elérésére pedig ilyest kíván kihirdettetni a Gőzhajózási Társaság igazgatósága:

„A gőzhajók le- és felúszván, Esztergom-, Vác-, Földvár-, Paks-, Tolna- és Bajánál csak akkor fognak megállni, ha utazó vagy áru partra tétetik vagy onnét a hajóra szállíttatik; időkímélés végett bizonyos zászlót fog első esetben a gőzhajó feltűzni, mely jelül szolgál a helybeli hajósoknak, csónakikkal az utazók- és árukért a gőzhajóhoz evezni; ha azon bizonyos zászló kitűzve nincs, annak jele, hogy senki és semmi sincs partra szállítandó. Másrészről bizonyos zászlókkal fogja a gőzhajó társasági igazgatóság az említett helyek felsőbbségét ellátni azon kéréssel, tűzetnék azokat is rendesen ki vagy vonatnák bé, a tarifán – mely nekik jó eleve elküldetni fog – kitett napokon, aszerint ti., ha van vagy nincs a gőzhajóra szállítandó utas vagy áru.

2. Ha lehet, mindig éjjel is fognak járni a gőzhajók. Emiatt nagy lámpásokkal lesznek ellátva. Nehogy azonban sebes haladtokban maguk előtt valamit elpusztítsanak, az kívántatik, hogy valamint hajók, úgy malmok se távozzanak illő és kitűzött helyeikről, ha pedig tulajdonosaik ilyest mégis eszközlenének, ne mulasszák el hajóikat vagy malmaikat éjjelenként lámpással ellátni, nehogy ennek híja miatt vagyonikat, sőt még létüket is kockáztassák, melyekért a Gőzhajó Társaság igazgatósága az említett óvások elmulasztásával természet szerint nem kezeskedhetik.

S ezek, miket a Gőzhajózási Társaság igazgatósága a közönséggel, de kivált a Duna melléki helyek lakosaival tudatni kíván, mi nagyobb sikerrel és foganattal nem eszközöltethetik, mint ha a nagymélt. Hely[tartó]tanács teszi azt hivatalosan közhírré, amiért is alázatosan esedezem, ki egyébiránt legmélyebb tisztelettel maradok

Gr. Sz. Ist.

Pesten, január 28-án 1835.

NAPLÓJEGYZETEK

1835. MÁRCIUS 4.—MÁJUS 15.

Pozsony, március 4-én. Este 6 órakor. Egyenest a Csárdába. Wess[elényi] miatt mindenkit elképedve találok. Keresztre feszítik stb. Később Gras[salkovich] Tinihez. W[esselényi]nek sehol sincs barátja. Egészen össze vagyok törve. W[esselényi] szüntelenül előttem... Látom őt börtönbe zárva – s életét Munkácson eltölteni.

Március 5-én. A személynökhöz, beszélek vele W[esselényi] dolgában. Istenem, micsoda ember!... Azután a főherceghez megyek. Beszélek vele W[esselényi] amnesztiája dolgában... etc. etc. etc. „Nem, nem, hadd szolgáltassék igazság... Egyik fő oka ő annak, hogy a mi jó urunk etc. etc. etc. – Csakis majd a kegyelem útján..." Elérzékenyülés, a kezét nyújtja, és megcsókolom. Imponálónak találom. „Wesselényi sohasem feledheti el... az a szerencsétlen pillanat, midőn 1830-ban atyjáról a császár etc. etc. etc.... és azután az izgatás..." Istenem... W[esselényi] el van veszve, s vele összetiporva az én virágaim is mind! Parendorfba. Lionel nincs ugyan jól – én mégis átveszem. Tinihez. Lionel históriája rossz benyomást kelt. Tini nevet, Est[erházy] Pepi szintén... Végtére is, majd meglátjuk. Miért nem okosabbak.

Március 6-án. Pestre megy a *Pannonia*. Auer és Tasner útján egyenes levelet írok W[esselényi]nek. Nem fog ízleni neki. Árulónak fog mondani. – Végtére is – ő akarta. Hanem az én életem meg van mérgezve. Ismét elmegyek a főherceghez. W[esselényi]ről egy szó sem. Bezerédj Istvánnal W[esselényi]ről. Minden tőlünk telhetőt meg fogunk tenni a megmentéséért. Parendorfba megyek. Megnézem sok lovamat – átutazom Sopronon, és Cenken az udvaromban felborulok! [...]

Pozsony, március 13-án. W[esselényi] lép hozzám. Mily fájdalmas! Vele együtt alkottam első eszméimet... „miként lehetne Magyarországot a sárból kiemelni"! Oly tiszta volt a szándékunk... a dinasztia oly kedves, becses és... tiszteletet parancsoló nekünk. – Egy célunk volt, hamarosan más utakra léptünk... Rosszallok mindent, mit ő tett. – A barátom maradt, ki-

nek azonban – oda tudnám nyújtani a méregpoharat... Megtagadni nem tudom.

10 órakor elindultam Bécsbe. Fischamend. *Vidra* nagyon jól (így mondja Clark etc. etc. etc.). Este 5 órakor Bécsben. Schwan. Lato, azután Waldstein és Jósika... igen szomorú voltam. Pál a következőket mondja nekem. Lajosnál Bauernfeld olvas fel. Metternich. Melanie velem – mint egy rühes kutyával. [...]

Bécs, március 21-én. Reviczkyvel szívesen Wess[elényi]ről is. Mily nemes. Metternichnél eszem. Mel[anie]-val nem jutok előbbre. Vághy átnyújtja nekem: „Sopron polgára". Este Teleki J[ózsi]. Louise Schönburg. Úgy találom, tűrhetően divatban vagyok! [...]

Pozsony, május 13-án. [...] Május 5-én megkezdették W[esselényi] perét! Hubay vezeti. A Napban eszem, Hubay, Szallopek, Ragályi. Ebéd után haza. Wesselényi hozzám. 1/4 10-ig otthon maradok; [_ _ _]. Fagylalt. Ürményit, Marichot, Kulmert, Andrássy K[ároly]t találom.

Május 14-én. Nyomorultul. Úgy érzem, megbolondulok vagy ideglázat kapok; egész nap otthon maradok. Clarkkal [William] dolgoztam délelőtt és -után. – Zichy Mária nálam. Otthon ebédelek. Délután Berényi, Bacsinszky. 8 óra Auer: „A gőzhajó megérkezett, és ma éjjel Vödritz világítani fog."

Rau jön hozzám. „Nollen valószínűleg meghalt. A fivéremet nevezik ki a helyére. – Fekete gr[óf] múlt hétfőn meghalt." Az első kellemetlenül érintett, a második elszomorított. Istenem, hány jó barátunkat vesztettük el néhány esztendő óta? – Két Keglevich, Csáky Ist[ván], Steinlein, Gyulai, most Fekete. Az ellenségeink szívósabbak!

Felette életunt vagyok!

Május 15-én. Két napja esik – igen erősen. Eléggé betegen kelek föl. Főfájás. Egészen el. Tasner írja: „Fekete valóban meghalt." Nagyon mélyen fájlalom. Rau, kinek tegnap egy pipát ajándékoztam, ma szivarral a szájában jön be hozzám.

A főherceg holnap délután Dévénybe akar utazni. Voltam Webernél siettetni a *Híd* nyomtatását. Június 15-ike előtt nem. Kerületi ülés. Gombos. Zichy Henrik. Ki lesz a főispán

M[osony] vármegyében? Zichy Ferenc vagy Károly, Nádasdy F[erenc] – Esterházy Pepi vagy Károly. Ez a megjutalmazott érdem. – Igen hideg van. Zichy Ferencnél Clark [William] miatt. Marie-t hívatja; végre megjelenik Jeannette – ifjabb Eszt[erházy] Kázmér... maradok némi ideig. Otthon. „Zichy Ferenc gr[óf] és gr[óf]né holnap ebédre etc." Otthon eszem. Gyengélkedem.

Régi testamentumomban ez a pont állott:

2 0-ik. Wesselényi Miklós barátomat köszöntöm és kérem, fogadja el tőlem három Manton dupla fegyveremet, zsebórámat és az asztalomon lévő kis halálfejet s minden írásaimat naplókönyveimmel együtt, melyeket esze és kedve szerint használjon.

Akaratomat azután megváltoztattam 1833. április 27-én. Ezt a pontot már akkor ki akartam hagyni, mert W[esselényi] iránt, ki becsülésemben alábbszállott – elhidegültem; mégis meghagytam.

Ám 1835. május 2-án kelt codicillusomban így határoztam: Végakaratom 20-ik pontját... kitörlöm!!!

A testamentumomban azonban a 20-ik pont kiírva maradt. Megérdemlette volna... Ó, a szerencsétlen, ki mélységes gyászt hozott a mi hazánkra... Ma azonban, hogy oly igen roszszul érzem magam – áthúzogattam a 20-ik pontot.

Ürményi nálam. Otthon maradok. Le Bel; homeop[ata gyógyszert] vettem be. Cr[escence]-tól kedves levél.

LEVÉL COLLINNAK

[POZSONY] 1835. MÁJUS 15.

Tekintetes Uram!

Folyó év március 31-én kelt becses levelét hippológiai művem fordításával nagy meglepetésemre, de nem kisebb gyönyörűségemre megkaptam. Az eredeti magyar nyelven íródott, és bátorkodom ezennel egy példányát viszontajándékként és dániai ritkaságképpen elküldeni Önnek. Oly nagy a különbség a magyar és a német nyelv között, és a magyar szöveg fordítója

oly kevéssé volt birtokában eme nyelvnek, hogy a német fordítás nem csupán roppant fogyatékos, hanem imitt-amott önmagának is ellentmond. El tudom hát képzelni, mily nagy fáradságába kerülhetett, hogy ebből a közepesen lefordított és már az eredetiben is nagyon felületes könyvből valami jót kihámozzon.

A lótenyésztés tárgyát a lófuttatások megindulása óta sokkal rendszeresebben művelik nálunk, mint annak előtte, és remélhető, hogy a nemesebb mag gyümölcsei ezekben az országokban is megérlelődnek, kivált, mióta az elmúlt esztendőben a császár és király őfelsége is közvetlen támogatásáról biztosította e tárgyat.

Magam is tenyésztek lovakat, és tevékenyen részt veszek a lóversenyeken, szerencsésnek tartom hát magam, hogy az Ön fordítása által törekvéseim külföldön is ismertebbé váltak.

Fogadja legmelegebb hálámat jóságáért, és higgye el, hogy semmi sem örvendeztet meg egyhamar annyira, mint az Ön jóakarata, amellyel megtisztelt. Tekintetességéd legodaadóbb szolgája

Gr. Széchenyi Ist.

Pest, 1835. május 15-én

LEVÉL STANKOVITS JÁNOSNAK

POZSONY, 1835. JÚNIUS 28.

Igen tisztelt, de kegyetlen Nagyságos Uram!

E pillanatban veszem a *Társalkodó*-ba küldött legutolsó cikkelyemet a kitörlött helyekkel. Nagyságos Uram! Valóban minden kis fűszer – mi oly száraz tárgyat, mint a hajózási, emészthetővé tenne – ki van törülve belőle. Igen-igen elszomorított. Mert valóban legjobb szándék, legtisztább akarat is meg van ily módon bilincselve, s majd-majd legbátrabb, -biztosb és -jobb lesz semmit, de éppen semmit se tenni és – ha lehet – még gondolkozni sem.

Nem akarok azonban Nagyságodnak kellemetlenkedni; legfőképp, mert igazi tisztelője vagyok, s aztán mert igen átlátom s értem helyzetét.

Ennek okáért oly bátor vagyok a kitörült sorok helyett az ide mellékelteket javaslani s ezekért pardont kérni. Már ha ezen ártatlan kis bökdösések sem csúszhatnak el, miket individualiter senki sem fog magára vehetni, akkor valóban kénytelen leszek írói pályámrúl – legalább Magyarországban – lemondani; mert szalmát adni eledelül a községnek, ha néha-néha egy kis mag is esik ki tollambúl, nem vagyok képes, mit igen tisztelt Nagyságod maga is bölcsen átlátand.

Soraimmal Nagyságodnak hosszasabban alkalmatlankodni nem akarván – melyekkel úgyis sokszor bajlódni kénytelen –, igaz tisztelettel maradok Nagyságodnak alázatos szolgája

Gróf Széchenyi István

Pozsony, június 28-án 1835.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

POZSONY, 1835. OKTÓBER 4.

Barátom!

Szept. 25-ikén írt leveledet ma vettem, s kettő közt lévén választásom: Neked egy kis időre *palliative* segítni vagy, magam dolgait zavarba hozván, hazai vállalatimban nagy csorbát ütnöm, melynek egyikéhez most sok pénzre lesz szükségem, arra határoztam el magam, hogy kívánatodnak eleget ne tegyek.

Vedd e kijelentésemet szokott igazságszereteteddel.

Gondoktúl eltelve, ma reggel érkeztem Orsovárúl. Egy kellemes levél vagy hír sem fogadott, s mindezek közt azt sajnálom leginkább, hogy kívánatodat tekintvén, nem „magam és Magad" közt van választásom, mert akkor minden áldozatra készen találnál.

Nemsokára Posonyban látjuk egymást. Élj addig is boldogul.

Széchenyi István

Posony, októb. 4-én 1835.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN A MAGYAR NYELV ÜGYÉBEN

1835. NOVEMBER 30.

Mielőtt egyenest a kérdésre bocsájtkoznék, engedjék a főrendek, hogy röviden az egész tárgyról, amint lelkem előtt fekszik, elmélkedhessem. A régi időkre visszatekintve úgy tapasztaljuk, hogy Magyarország úgy, valamint a többi nemzetek, a középkornak kifejlése után irányzá míveltségi előhaladtát, s azon kútfőből merített, mely közös, leggazdagabb s azon időben úgyszólván egyedüli volt, ti. a deák míveltség forrásiból. Más nemzetek azonban ezt minta gyanánt használták, melyhez nemzeti míveltségöket nemzetiségök veszélye nélkül idomítanák, s így bár most is a görög és deák klasszikusok után indulnak, egyenlő lépéssel nemzetiségök is kifejlődött. De a magyar a mintát nem mintának használta, hanem vérébe szívta bé. Innen van, hogy az asszonyi nem, melyet különben a keresztény vallás a férfival egy polcra állított a társaságban, minálunk a nemzeti kimívelődéstől idegen maradt, s a magyar nemzet egészbe véve moraliter úgyszólván nőtelen. Asszonyaink nagy része nemcsak hogy nem tud, de nem is vágy tudni magyarul. Ez azonban nem az ő hibája, mert ő, amint mindenben, úgy nyelv dolgában is a férfitől függ. Mi pedig a deák forrást, melynek modell gyanánt kellene használtatnia, vérünkbe szívtuk, s ezért bűnhődünk, rajtunk van a nemezis vaskeze; hogy nyelvünket, mellyel a honszeretet össze van kötve, természeti helyéből idegen által kivettetni engedtük. Mert nemcsak hogy 1790 ótai törekvéseink által a régi láncokból kivergődni nem tudtunk, de annyira ment a dolog, hogy a legjobb magyarok is *bona fide* kételkednek, miként lehetne a magyar nyelvet mások csorbítása nélkül behozni.

Hazánkban a magyarokon kívül négy fő törzsök lakik: tót, német, oláh és görög; s azok, amik avégett történtek, hogy nyelvünket erőszakkal toljuk nyakokba, ezeket ellenünk felingerlették. Én nem is tudok otrombább metódust, mint midőn saját természetünket erővel másokra tolni akarjuk, s a magyar mégis azt a hibát követte el s követi most is: hogy akiket magához

édesgetnie kellene, azokat ízetlen keserű eszközökkel nógatja, siker nélkül s igaztalanul. De másrészről az is igazságtalan, hogy a szegény magyar, aki édes hazánkat kivéve, széles e világon sehol se találtatik, még itt se léphetett azon pályára, melyet természettől s Istentől nyert, ti. hogy sajátsága szerint fejtse ki magát. Ha törvény által azt mondanók, hogy ama külön nyelvű törzsökök adják fel nyelvöket s mindazt, ami szívbe van oltva mindenkinél, aki nem korcs, hogy váljanak meg mindattól, amitől becsületes ember csak életével együtt válhat meg, ez valóban nemcsak fonák, de tyrannus törvény is lenne. Mit kívánok azonban én, és mit kívánnak a rendek? Nem egyebet annál, hogy Magyarországban magyar legyen a hivatalos nyelv! S a családok szent, érinthetlen körébe nem avatkoznak. Aki ennél többet kíván, az a természeti jogokat támadja meg, aki kevesbet, az megfelejtkezett, hogy a magyarnak csak itt van egyedüli hazája. A német, a tót valamennyi rokonra talál a széles világon! Még a görögöknek is újra világít, az oláhnak is van saját művelődési fókusza, csak a magyar az a szerencsétlen, aki érzi, mi varázserő fekszik abban, mondhatni, ezt a nagyot, ezt a szépet nemzetem tette, ez a dicső nemzeti műveltségemből forrásozott; s mégis negyvenhárom éves küzdés után sem tudta magáévá tenni, ami Istentől nyert természeti sajátja. Sőt valljuk meg őszintén, ezen *rezolúció*ban valóságos hátralökés foglaltatik, s nem közelítés a nemzetiség magas céljához. Pedig, bátran kimondom, erről a becsületes ember csak a halálban mondhat le, itt a lélek kényszerítés alá nem jöhet, hogy önmagát megtagadja. Nálam legalább embernek, bárminő koronát viseljen is fején, lelkemre hatása sohasem volt, sohasem lesz. Bezárhat, fejemet vétetheti, de lelkemet le nem alázhatja, azt, hogy magyar lenni megszűnjek, nem teheti, s nyelvemet Istentől vettem, és csak Istennek adom a halálban.

Ezeknek az előbocsájtása után, ha hidegen számolgatunk, úgy látszik, van valami erő az ellenvetésekben, melyeket előttem mondottak. De emlékezzünk, hogy az izenetek, a törvénynek emez anyagai magyarul készülnek, és magyar textus után készül a törvény is; ebből látszik, miképpen már az is nagy anomália, hogy a magyar izenetből deák felírást kell készíteni, mert

minden kitétel mennyire veszt a fordítás által sajátságából, azt ki-ki tudja, aki a filológiában csak kevéssé járatos. A rendek tehát logice a felírást is magyarul készíthetnék, de előttök állott az 1805-ik törvény, s az, bármennyire ellenkezzék is a természettel, csakugyan törvény marad; nehogy tehát az institutiók formáiba ütközni, nehogy hibázni látszassanak még ily ügyben is, hol a temérdek természetelleniség között a nemzeti sajátság se respektáltatik, ámbár Isten és ember előtt tisztán áll, hogy saját nyelvünk használatát ember nem tilthatja, mégis tiszteletben tartják a törvényt, s annak bár természet elleni korlátjaihoz szorosan ragaszkodnak. De szorosan, mondom, s hogy többet, mint amennyivel szorosan tartoznak, haladásuk elébe rémül, s én azt mondom, igazok van a rendeknek, s velök tökéletesen egyetértek és kezet fogok.

NAPLÓJEGYZETEK

1836. JANUÁR 28.–FEBRUÁR 4.

Pozsony, január 28-án. Sokkal jobban. Wesselényi hozzám... Nopcsa miatt felkér – szekundáljak neki etc. – A főherceghez – kinél épp ott volt Esterházy P[ál]. Grassal[kovich] Tininél eszem. – Ester[házy] Pál: Ebben nem osztom az Ön véleményét – és nem tudom, milyen jogon áll Ön a kormány és a nemzet közé – és hogy csalárd módon stb. El voltam képedve... később azt mondottam: „Ön azt mondja... milyen jogon... saját akaratomból – ezt akarom – és akár föl is akaszthatnak" stb. Korán haza.

Ph[ilippe] de Ségur *Histoire de Charles VIII*-jének II. részét olvastam.

Január 29-én. Mindent egybevéve jobban. Főhercegnek: „Én talán nem írok memorandumot..." Ő: „Talán így jobb... mert... ha Öntől jön." Kerületi ülésen múzeum rosszul. Tízen esznek nálam az ellenzéktől. A híd megint rosszul áll! Este Tini. Est[erházy] Pál még itt, és hosszas és jó kimagyarázkodást folytattam vele. Soká Tininél.

Január 30-án. Nem valami jól aludtam. Rossz bőrben va-

gyok... C[aroline] és K[ároly] nem fogják hagyni, hogy boldog legyek... *Azt gyanítom, vagy soha többé nem látom viszont Cr[escence]-ot*... vagy... sohasem lesz egészen az enyém! – Ám megemberelem magam, és mindenre fel vagyok készülve.

A kerületi ülésen 33 megye által 400 000 pengő forintért magyar színház a Duna partján megszavaztatott. Este Szápáry A[ntal].

Január 31-én. A győri püspöknél ebédelek, miután sokáig a főhercegnél voltam. Javulóban vagyok. – Este Batthyány L[ajos].

Február 1-jén. Kerületi ülés. Magyar színház. Én... a kiküldött bizottságban – 9 úr ebédel nálam (jobb és bal pártiak). Grassalk[ovich] Tini. Szörnyű fájdalom – a combidegekben. Nem tudtam aludni. Reggel 3-kor hideg zuhanyfürdő. Ettől sokkal jobban lettem. – Az alvilág minden hatalma ellenem munkálkodik.

Február 2-án. Templom. Grassal[kovich] Tini. Ki igen jó hozzám. A váci püspöknél ebédelek. Hófúvás. Nyitott kocsiban este 5-6 körül elutazom. Hitvány éjszaka, mégis jól aludtam.

Buda, február 3-án. Reggel 10-kor Budán. A jégtorlódás tűrhető. 11-kor Pestre. Crescence-hoz. Kicsit civódtunk, éjjeli szállásom miatt – Marie-nál kellett aludnom. A gyermekek hidegek és zavartak voltak, midőn megérkeztem.

Crescence-nál ebédelek. Este Z[ichy] Marie-nál. Hosszan beszélgetek Prónay A[lbert]tal.

Február 4-én. Korán reggel a krisztinavárosi plébánoshoz. Meggyóntunk és megáldoztunk Crescence-szel. Lelkem felette megnyugodott. Kocsin haza Crescence-szel. Félixnek sokat kell szaladgálnia a diszpenzációk miatt. Crescence-nál eszem. 7 előtt *nálunk* gyülekeznek. Én Ribordyval és Gézával kocsizom a Krisztina-kápolnába. – Megvárom Crescence-t. Végigmegyek vele az egész templomon. Igen méltóságosan és *határozottan* viselkedünk.(!)... Este Marie-nál. Az én tanúim – Keglevich Gábor, Lederer (főhadparancsnok), Prónay Albert; Crescence-éi: Zichy Laci, Zichy Henrik – Waldstein János – mivel azonban ő nem volt jelen, helyette Dessewffy A[urél]. [_ _ _]

LEVÉL TASNER ANTALNAK
[BUDA, 1836. FEBRUÁR 5.]

Barátom,

tegnap óta házas és feleséges ember vagyok. Boldogul érzem magamat, mert oly lelkes és szeretetre méltó lényhez vagyok kötve, mely által, tudom, mind emberi, mind polgári csekély becsem csak növekedni fog.

Igen sajnálom a rossz átmenetelt; mert semmit rendbe nem hozhatni, nem végezhetni, az is baj – *most* pedig feleségemet hátrahagyni – vagy aggodalomba hozni – az sem megyen. Egypár napot már csak fel kell szentelnünk. Egyébiránt dolgom itt is elég van – most ezeket.

Lássa: hogy Helmeczy ne tegyen vagy engedjen tenni valamit a *Jelenkor*-ba, mi feleségemet kompromittálhatná, p. o. mintha csak becsületes emberként cselekedtem volna, avagy a Széchenyi azért megmarad a hazának etc. Az elsőt fájlalná a jó lélek, mert úgyis bántja azon gondolat, hogy övéivel együtt terhemre van... ami pedig illeti a másikát, az olyan kelepce forma, melybe Dessewffy A[urél] is akart vonni R. A. R. A. És kényszeríteni... történjék bár a legcsendesebb módon, egyáltalán nem hagyom magam. Ön ne jöjjön át; de írjon mindennap a posta által Budára. Ha Auspitz jönne, mondja: Semmit sem tudok. S hát a kvártély iránt történt-e valami?

S hát a tegnapelőtti vagy tegnapi budai újság; a híd tulajdonának átengedése etc. nem tett szenzációt? Írjon mindenfélét. – Sermage fizetett? Menne Sahländerhez valami *praetextus* alatt, s ott a kocsisunkkal: „Most kend nemsokára a gróffal megyen – én nem mondok semmit; de kend mit tart azon lovakrúl, melyek kezei alatt voltak etc." Okosan kell kitudni. Luka ki van kiáltva? Mit mondanak házasságomról? Ha jönne levél a pesti postára, ide kell utasítani. A Kaszinó-könyvet ki nyomatja? S mikor? Nem kell igen sietni vele. Rajzolatokat nem kaptam, a két mást Auer hozza vissza magával: sárga vánkos, tinta. Jó vagy tulajdonképpen a legjobb levélpapírt, körülbelül 24 negyedrétűt, 24 nyolcadrétűt. Mindazon csomagokat,

amelyeket magammal hoztam. Pénzeszacskómat. Úgy tudom, hogy ott maradt a többiekkel vagy elzártam a cabineti nagy almáriumban – melynek kulcsa Ön kezeiben.

Megvan az angol zsákom? Semodan tudja tán – ez hol van.

NAPLÓJEGYZETEK

1836. FEBRUÁR 5.–10.

Buda, február 5-én. Boldog, nagyon boldog vagyok. Boldogabb, miképpen lehetségesnek hittem! Otthon ebédelek. Otthon maradok. Ó, be jól érzem magam! – Az átkelés rossz. Rosette etc. esznek nálunk. Én jó vagyok mindenkihez.

Február 6-án. Nagyon boldog vagyok. Egészséges, mint a hal. Jókedvű. Mindent rózsaszínben látok. A Várhegyről látom... az egész környéket... megszépülve... Boldog álom [– – –]

Február 7-én. Lederernél ebédelek. Crescence gyönyörű szép. Iszom Crescence egészségére s aztán a ház uráéra s asszonyáéra! – Délután látogatások. [– – –]

Február 8-án. Nagyon boldog vagyok. Otthon ebédelünk. Marie és Zichy Laci nálunk. [– – –]

Bedlamban képzelem magam. Ó, félek, úgy végződhetik. Meg fog jelenni előttem K[ároly] szelleme... A velő megdermedt a lábszáramban... [– – –]! Tisztességes ember módjára viselkedtem. Türelmes voltam. Nyomorultul éreztem magam. Végre egy bensőséges ima nyomán megenyhültem. Nincs zavartalan földi boldogság. Nem, nincs... Csak a sírban van nyugalom – s csak a szellemek világában boldogság! [– – –]

Február 9-én. Mint egy rettenetes vihar után 'fáradt, de boldog' vagyok. Crescence kedves, drága teremtés [– – –]!

Jobban szeretem, mint az életemet!

Clark Cr[escence]-szal kezet ráz. Waldstein J[ános] talál [– – –]. Károlyihoz megyek. Azután Pestre elég jól... Barabás. A luccai herceget és Sermage-t találom nála. Kaszinó – Keglevich G[ábris]nál eszünk. Azután Ledererékkel Pestre megyünk...

Bál Orczy Gy[uri]nál. Ahogy belépünk... mindenki megtapsol. Később egészségünkre iszunk. [_ _ _] *Előlegezve* [_ _ _].

Február 10-én. Jól és vidáman reggel. Gyapjút 130 pengő forintért etc. és 100 aranyért eladtam Wodianernek. *Nálunk* ebéden: Cr[escence], én, Tas[ner], Dessewffy Pipsz és Aurél. Schwarzenberg. Waldstein. – Délután látogatások. Korán haza.

LEVÉL TASNER ANTALNAK

POZSONY, 1836. ÁPRILIS 7.

Pozsony, April 7-én, 1836.

Mayerhofernél megrendeltem a verseket. Most Önnek arrúl kellene gondoskodni, hogy a kis városi serlegen is legyen vers, melyre ezt ajánlanám: „Lóra, magyar! Szép pálya ragyog, ha előre törekszel." Kisfaludy Károly.

Ezt Varga elfelejté, pedig ennyivel tán csak mégis tartoznánk K[isfaludy] K[ároly] árnyékának.

Mayerhofernek ezeket küldöttem. Az asszonyságira: „Küzdve lehet naggyá az Erő és férfi tehetség." Kisfaludy Károly.

A Károlyi Sz. pedig: „Győzni, előre, magyar, az idő s fejedelmed akarja." Vörösmarty.

A Károlyi Tételre: „Rajta magyar, pályázva szakassz koszorúnkba virágot." Vedres István.

Végre a Nemzeti 30 arany serlegre: „Nemzeti fény a cél, hogy elérd, forrj egybe, magyar nép." Kölcsey.

Az első alkalommal visszaküldöm a verseket. Ezeket is rendbe kellene hozni. Írassa tisztán le, s *mennyire lehet* (kár volt ezt elejétűl fogva nem tenni), jegyeztesse meg azokat, melyek *mikor* s *micsoda* billikomra használtattak. Mind a verseket nagyobb papirosra kell írni, s oldalt hagyni. Hogy megmondhassuk: ezt már használtuk. Nincs mondva, hogy egy jó vers kétszer, sőt százszor ne használtasson; mert 1-ső: vannak oly mondások, melyeket soha se mondani, se hallani nem lehet elegendőleg; 2-or: mert a serlegek nem mind egy kézbe jönnek. E tárgyba is, bármi kicsi, mégis rendet kell hoznunk – s új ver-

seket szereznünk. Éppen most mondja Varga, a Károlyi Sz. serlegre való vers már taval volt a királyi billikomon. *Egymás után* ilyest tenni nem lehet – és én a rendetlenség miatt – és ez a semmiség ismét zavarba hoz, ó ó ó!

Károlyi Lajos *most* kérdez *engem,* micsoda serlegek készülnek Bécsben, s hogy Ön mondta volna, a Nemzeti Díj serlege Pesten készül. Kár, hogy ez előttem titok volt, s most nem tudom, nem lesz-e az egészből zavar.

Serleg tudtommal 5 kell; spedig 1-ső Asszony, 2-ik K. Sz., 3-ik Város, 4-ik Tétel, 5-ik Nemzeti. Írjon erről minél előbb, hogy még idő van – rendelhessem el, ami nincs helyén.

A kaszinóépület iránti kőre metszett ív, vagyis inkább kötet – mely nekem jutott, hibásan van bekötve; ti. egy felesleges lap van benne.

Ide mellékelem, mi a *Társalkodó*-i fordításhoz való.

Széchenyi

NAPLÓJEGYZETEK

1836. ÁPRILIS 27.—AUGUSZTUS 18.

Pozsony, április 27-én. Reszketek, a hidam. Bátran s körültekintően védelmezem. El fogok bukni. Aki elvesztette a sokaságot...

Megint sokan nálam ebéden.

Április 28, 29, 30-án. Megint tűhegyen táncol minden. Erjedés. A hidam – egy hajszálon függ! Deák, Beöthy – Palóczy, Klauzál, Pázmándy s még Noszlopy is etc. etc. etc. sokat tett értem. Lesoványodom. Bensőm emésztődik!

Május 1-jén. Kora reggel pazar idő. Békesség a természetben! Minden ember vidám – én búsuljak csupán, gondoltam magamban. Istenhez fohászkodtam. Az én számomra is örvendetes nap. Lionel nyer. Cr[escence] azt írja, hogy talán áldott állapotban van... Ó, Istenem, micsoda boldogság... Egy okos királyi határozat folyományaképpen ragyogóan átmegy a híd. Este 8 óra. 3/41-ig ülés. Klauzál.

Május 2-án. Küldöttség a királyhoz s a királynéhoz. Met-

ter[nich]hez megyek – Klauzálnak ez az ügye micsoda pimaszság. Sajátságos! A kancellárnál eszem. Cl[emens] M[etternich] akár egy kitömött „Lascy"(?). Merev, büszke, hideg, leereszkedő. Szentesítés... Este 11 tájban berekesztik az országgyűlést!

Május 3-án. Pazar idő. Most érzem csak, mily fáradt a lelkem... Isten a tudója, becsületesen dolgoztam! – 2 franciával ebédelek Szápáry A[ntal]nál.

Május 4-én. 5 órakor a nádorral a *Nádor*on el. Ő uniformisban. Oroszvárnál meg kell állnunk – a jobb oldali gép megbénul. Fél óra múlva teljes gőzzel. Én és Splény testőrparancsnok vele ebédelünk a hölgykabinban. Pesten este 5 óra 30 perckor. Leírhatatlanul nagy öröm Cr[escence]-ot viszontláthatni.

Pest, május 5, 6, 7-én. Békességben Pesten. 7-ikén fáklyászene. Bécsben ezt igen zokon fogják venni.

Ó, Istenem! [_ _ _] *„Nos, épp ez az."* Végig megőriztem flegmámat. [...]

Május 28-án. Cr[escence]-szal és a gyerekekkel a lovardába hajtatunk. [_ _ _] Pallavicini ebédel nálunk...

Nagy feltűnést kelt, hogy az Újépületben etc. vizsgálatok folynak. Tormássyt, Farkast, Lovassyt fogták le állítólag. Roppant kellemetlen. Ó, ész, hidegvér, mily kevesen emelnek néked oltárt!

Wessel[ényi] behozta Kossuthot a Kaszinóba stb. Szétrombolta ezzel a társaságot – a munkámat – mily nehéz munka volt! – [...]

Orsova, augusztus 14-én. Nagyjából megint egészen jól. Ám bensőm összetörve. – P[álffy] F[idél] a kancellár. A főherceg nem ír nékem, Ghica sem – Miloš pök reám – nincs népszerűségem... kezem-lábam megkötözve. [_ _ _] – Magyarország hatott, s valahány balgaságom, mikbe a 24-es és 25-ös esztendők előtt kezdettem, világosan áll előttem! 'Aludni, nem gondolkodni, nem lenni' – ez az, mire vágyom.

Mindenben csalódottnak érzem magam. Azt hittem, szerencsém, sikerem kell hogy legyen mindenképpen – s most – másként történik. Földváry s Kolb *de facto* diadalmaskodnak mindketten. Vásárhelyi Kazánból s aztán megint vissza. – [_ _ _]

Augusztus 15-én. [_ _ _] – Feltettem magamban [_ _ _] honfiúi pályafutásomon annyit munkálkodom, amennyit csak lehetséges. Kezem-lábam meg lévén kötözve, talán, sőt valószínűleg el fogok süllyedni…; ám harc nélkül nem adom meg magam. […]

Augusztus 17-én. [_ _ _] Pribék parancsot kapott az építési főigazgatóságtól, hogy menjen el etc. A főherceg egészen mellőz. „Haszon a mesterség ösztöke"… Igen, igen, én vagyok a kifacsart citrom! Vagy… túlontúl sok a tennivaló… Nem találták szükségesnek. Nem tépelődöm előre.

Holnap Teregovára kellene mennem.

Este Cr[escence] és a gyerekek azzal lepnek meg – hogy előlegezik a nevem napját. Mindnyájan mondtak nekem valamit magyarul. Szívből megörvendeztettek vele. Egészében igen boldog napom [_ _ _] telt el így.

Augusztus 18-án. Kellemes idő.

A főherceg Kossuth miatt „az asztalra csapott". Kossuth rendkívüli befolyásra fog szert tenni. Nemsokára krízisre kerül sor. W[esselényi] megsemmisítette volna a Kaszinót K[ossuth]tal.

Cr[escence]-szal s Caroline-nal két fogaton Teregovára.

LEVÉL VÁSÁRHELYI PÁLNAK

PEST, 1836. SZEPTEMBER 21.

Barátom,

megint megváltoztak az idők, s nincs pénz! Tegnapelőtt Kunczynál voltam „biztosítni magamat, elment-e a pénz!"

Semmi sem ment! Én tüstént a herceghez. De nem fogadtattam! – Schediust küldöm, és ez a herceg nevében ilyest felel: „Mondja meg Széchenyi grófnak, hogy jóllehet én 20 000-et ígértem neki, egy órával utóbb császári utasítást kaptam, amely kifejezetten megtiltja, hogy egy krajcárt is kiutaljak. Ellenjavaslattal éltem, és remélem, sza-

vam hamarosan beválthatom. Amíg azonban engedélyt nem kapok, a grófnak várnia kell."

Így állunk! Egyébiránt a felső-dunai munkák, Tisza körültiek éppen így szakíttattak félbe.

Én igen átláthatom Önnek keserű helyzetét, s azért 25-én *magam pénzemből* melyet *NB.* fel kell venni – a gőzhajó által 5000 pengőt; de remélem, 10 000 küldetek.

Nehezen esik, tudja az Isten; de bajtársaimat ily gyáván – mint mivelünk bántak – elhagyni nem bírom.

A h[erceg]et nem kárhoztatom másban – mert neki is nehezen esik –, hanem hogy magának nagyobb befolyást nem vőn. Bécsben kell tenni most lépéseket – és ezek iránt van vagy inkább volt már gondom.

Saját erszényemből többet legalább az idén nem tehetek. Eszközöljön tehát azon 10 000 pengővel, melyet küldendek, annyit, mint Krisztus a két hallal s hét kenyérrel.

Mindenekelőtt pedig ne búsuljon, mert „borúra derű", és amikor legnagyobb a baj, legközelebb a segítség.

E hónap 26-án Cenkre és Bécsbe megyek, november 3-án ismét ide, és ha Isten segít, 10-e körül Orsovára. Az *aerariumtúl* ez idén ki bírok-e még facsarni pénzt, tudja Isten, de mindenesetre megküzdök véle.

Ön mindezekről ne szóljon, mutassa magát, mennyire lehet, vígan, s ilyest mondjon: „Úgy rémlik, odafent kifogyott a pénz" – semmi egyebet.

A pénzt Pohl kapitánynak adom, ki Moldova körül 27. vagy 28-án lesz. Adjon neki nyugtatványt: Széchenyi gróftól Pohl kapitány által stb. stb.

Isten vezérelje. Holnap a h[erceg]hez megyek.

Széchenyi

Pest, 1836. szeptember 21-én.

LEVÉL TASNER ANTALNAK

NAGYCENK, 1836. OKTÓBER 12.

Cenk, Októb. 12. 1836.

Barátom,

szept. 30. és okt. 2., 4. s 6-ik leveleit igen nagy „érdekkel" vettem. Éppen most ülök le egy *kis* válaszadás végett – „kis", mondom – mert mindig künn vagyok, s irka-firkára most nincs időm, s nézd – most veszem okt. 8-ikán írt levelét is! Igen átlátom, hogy zavarba lehet Ön, de nem tudom megfogni Ön [_ _ _]. Legyen egyébiránt nyugodt, ne engedjen képzelődésének erőt venni ítélőtehetségén, s bízzon gyakorlatomban, hogy minden Ön dolgában derűre forduland. Ne határozzon lépést – s kéretem, sőt megkívánom [_ _ _] azok se tegyenek semmit, míg nem „beszélünk". Novemb. 3-kán okvetlen Pesten leszek. E néhány napot csak be lehet várni.

Hazánkon inkább búsulok. Mindig *lehetőnek* tartám, hogy jobb létre ingadozás nélkül mehetünk át – *hihetőnek* soha – mert *moderatio* s bölcsesség soha nem voltak nemzetünknek tulajdoni. Szép álom volt. Megérte a próbát. Úgy rémlik, a játszma elveszett, mindörökre.

Vérzik szívem, de azért magam fel nem akasztom. – Ön is – merüljön egy kissé a metafizikába – gondolkozzon Sókratésre, Zénónra etc. és „fel a fejjel, öregem, ha mégoly rosszul megy is".

Írjon, s öntse ki szívét egészen; sebeire ez ír, s ne gondolja, „gyengeségein" kacagni fogok. Naplókönyveimből majd egyszer megértendi, mily keserű érzelmeknek martalékja valék én is.

Széchenyi

PESTI POR ÉS SÁR
1834–1836

(Részletek)

[...] Nemesi kúria faluhelyen. Pincén áll a lak, s ekképp tűrhetőleg száraz. Falai vastagon s boltra kanyarodnak, mi, éghajlatunkat véve számba, felette józan, s megvallom, sok ily házat ismerek, mely mind télen, mind nyáron nagyon jó lakású, sem meleg, sem hideg, hanem mindig kellőleg hűs vagy mérséklett. Teteje cserépre verve, ablakai, ajtajai szinte elég tágasak; s így igen sokban megfelel a jobb lakok feltételeinek. Hová van rakva azonban? Homloka az utcára, oldala s háta az udvarnak, s emögött kert, gazdasági épület. Por, kocsizörgés, gulya, nyáj, sörtés, kutya sat. egy oldalról; liba, kacsa, megint kutya és a gazdaság minden fertelme más oldalról, német mondás szerint: 'a legelső kézből' legkisebb közbevetés nélkül! S hát a belső elosztás és szag? Egy szoba, mint a másik, mindnyája mint olvasó egy ambitusra fűzve, s ezért egyikben, mint másikban, éppen azon szag: pipa, konyha s az ambitus végén igen gondosan felállított árny- vagy inkább zsarnok-szék, minthogy senkit sem kímél, de kivétel nélkül mindenkire egyforma büntetést ró, bár használja árnyékait szerencséjére rendesen; bár szerencsétlenségére csak ritkán. S ha felnyitják a középajtókat, s minden terem egybefügg – mit a francia a szó minden s legrejtettebb értelmében valóban felette helyesen *enfilade*-nak nevez –, akkor az elkülönözés minden kelleme megszűnik, anélkül hogy eggyé válnék. A ház belsejét s egyhangúságát ily egyenes sinóron függő négy-hat-nyolc teremnek semmi nem vághatja ketté, mint ha ismét becsukatnak ajtai, s többé fel nem nyittatnak, hanemha az egész háznak, minden szobáin keresztül kuphelyül használására! – Már ezek nagy hibák, s ki nem barátja a lármának, lúd- s kacsafecsegésnek, kutyaugatásnak s ilyeseknek, ki gyűlöli a közbirtokot, legalább szobákat tekintve, s emellett nemcsak jó szagban szeret lenni és élni, de a természet illatjai s színei után is eseng egy kissé: az – ha tán sejdítlen is – nem fogja magát

ily lakokban oly jól érezni, mint ha a jó lak fenn érintett minden feltétele ki volna elégítve.

A. kastély magas helyen fekszik, roppant épület, de nagyobb része grádics, s minek? hogy szinte sehova se lehessen rajta jutni, mert az első emelet néhány szoba, egy idomtalan szála, ambitus és semmi egyéb! – Az előház pedig a lépcső alján két nagy, eleven 'árnyékkal' van ellátva, mely nem annyira vet árnyékot, mint legnagyobb elevenséggel oly dögvészes szagot terjeszt az egész házban lehető legnagyobb egyenlőséggel, mert *aequalis divisio* sat., hogy én legalább saját ízlésem szerint alig ismerek kellemetlenebbet, mint ily elrontott légbeni lakást. Mit midőn minap valakinek említék, azt nyerém válaszul: „Ez még nem szerencsétlenség, s nem kell oly finnyásnak lenni." Nem szerencsétlenség ugyan – mi egyébiránt még nagy kérdés –, de ha nem is az, mindenesetre felette kellemetlen bökdeső, s arra, ki vele nem gondol s könnyen tűri, nem ölt nagyobb vitézségi jelt, mintsem ha ki tán vastag bőrétől paizsolva szúnyogok mardosását nem veszi fel – s mindenesetre 'több százezer forintba telő építménnyel' felette drágán van fizetve, vagy ha ingyeni, bizony furcsa ajándék! Mi pedig a finnyáskodást illeti, saját nézeteim, sőt hosszabb tapasztalásom szerint, nem bajnoki hősségnek, hanem – éppen ellenkezőleg – jele az ily bökdekkel nem törődés, s kimagyarázhatlan, de hű érzelmem után azt vagyok bátor minden elhatározottsággal állítni: 'Nagylelkűség rossz szagban' – legyen ez lelki, legyen testi – nem is élhet, minthogy lelki tisztaság minden szépnek kútfeje, s ehhez legközelebb jár testi tisztaság, s minden, mi ettől távozik, amannak elsőségeit is okvetlenül homályosítja.

Ily kastély egészen el van hibázva lakhatási céljában, s minél több fénnyel ékeskedik, mint tükrök, selyemkárpitok, kéjbútorok, képek, szobrok s több efféle, annál tűrhetlenebbé válik azon egy bökkenő, melyet érinték, minthogy a szép és rossz sehogy sem illik egymáshoz.

Már *B.* kastély e bajtól némileg ment, mert a házba be s abból ki is mehetni – ha ki tudja az utat – anélkül, hogy azon fertelmes légrétegen át kelljen törni, mely *A.* kastélynak, minden be- s kimenőit, 'gondosan' elzárja, s építőmesterének, ha ennek

az egész ház mindenütti elbűzítése volt célja, valóban nagy becsületére válik, mert célját tökéletesebben nem érhette volna el. De csak némileg ment *B.* kastély is e bajtól; gyökeresen segítve azon sincs, mint tudtomra egyetlenegy honi házunk sem létez, mely e tökéletlenségnek kisebb-nagyobb mértékben ne viselné bélyegét. De ugyan hol áll e kastély? A falu közepén, körülvéve portól, sártól s a helység minden csordáitól, minden lármáitól. Pince nincs alatta, sem egyéb szárazsági előkészület, s ekképp az egész földszinti lak gomba- s penészmező, s csak bajjal, nyavalyi veszéllyel vagy saját ön- vagy mások misztifikációjával lakható. Az első emelet nagy része pedig istálló feletti, mi okból soha nincs is lárma s trágyaszag híjával.

C., mely a bécsi politechnikumhoz hasonló, de csak külsejére nézve, gúnyolólag áll ronda falu tövében, s méltán, mert kevés helyütt vannak nyomorultabb parasztviskók, s viszont kevés kastély létez honunkban, mely mindazon általam felhozott lakhatási feltételeknek közelebbről s fényesebben felelne meg. Kitétele illik éghajlatunkhoz, minden szeglete száraz, felette szellős – nem tudom, légvonat nélkül-e –, tűzvésztől ment, csendes, s mi a házat, vagy hogy világosabban mondjam, mi az egésznek 'ingatlan' részét illeti, szag és füst – *fumo* – nélküli is, tisztíthatása könnyű; úgy látszik, hűs nyáron, s noha télre nincs ellátva valami mód, mégis elfűthető; elosztása sem éppen otromba; úgyhogy szinte egy kis tökéletességnek kell nevezni. S mindemellett *'mégsem bír a lakhatás minden kellemével'*. Már mi hibázik, mi oka azon, ha nem éppen kellemetlen, de mégis idegen érzésnek, melyet ilyféle palotákban magunktól elparancsolni néha nem vagyunk képesek, azt bizony felette nehéz okokkal kifejteni, s én arra, hogy tökéletesen kimagyarázzam, 'e részben mit érzek', valóban nem találok kifejezést. Az angolnak van egy szava, *'confort'*, mihez a német *'Behaglichkeit'* közelít, s mit magyarul tán 'jólesés' által lehetne valamiképp s némelykor visszaadni. Más kitételünk e képzetre nincs, valamint a *'bequem'* kifejezésére is csak nemrég támadt szónk a „kényelmes", és mintha a magyar soha nem érzette volna még *'confortable'* s *'behaglich'* magát, s azelőtt soha nem lett volna *'bequem'* helyzetben, mivel ilyes kitételekre s szavakra nem szorult, s szorult-

ságait inkább mindenhol egyebütt lelte. *C.* palotában ezen kellem, ezen alkalom, jólesés, szóval *'Komfort'* hiányzik egészen, s függetlenül lakositól; mert bárki lakná, bármily érdem, -mily báj, -mily szívesség is, engem legalább soha tökéletesen nem ringathatna a jólesés ébredt álmaiba. S okát, akármiképp törjem fejemet, soha nem állíthatom egészen kifejlett okokra. Tán igenis nagyok s magasak termei; nem elég bútorteliek, vagy igenis feszes elrendelésűek, s nincs bennük azon *praetensio* nélküli báj, mellyel keblem oly nagy szimpátiát érez, sőt az egész inkább valamely sértő magasságnak, rosszul vagy éppen nem burkolt gőgnek; szóval valami felette kellemetlennek viseli színét, s mintha a nagy palota, mint valami mesében, a körüle fekvő viskókhoz ilyféléket dörmögne: „Sárrakványok, mily rút, szomorú a ti képetek; kár titeket, nyomorultakat, mindenestül fel nem forgatni; hadd tekinthetnék mindenüvé még korlátlanabbul, s magasságomon ki-ki szabadon legeltethetné szemét."

Van valami kicsiség, egy 'nem tudom, min', és egy csudafűszer- vagy méregkint hat ránk bizonyos lakokban. Egyben oly jól s kellemteli érezzük magunkat, míg másban legerősb bennünk bizonyos ösztön, mely távozásra sürget. S ez tán idioszinkráziája lakási ízlésünknek, mely nevelésünk-, szokásink-, több-kevesebb lelki tehetségünk- s testi szükségeinktől függ, és semmi szorosb rendszabályokba nem facsarható. Egyéniségtől függ, s csak általános civilizáció által nyerhet józanabb irányt. Sok például – s tagadhatni-e? – nem érzi felette tisztán tartott lakban oly kényelmesen, oly jólesőleg magát, mint hol kevesebb kétlősséggel eredhet szennyes szokásinak. Más pedig, jóllehet tíz terem van házában, mindent csak egyben szeretne végezni stb.

Ezek s több effélék ízlési, tán negédi – caprice – árnyéklatok; de valamint mondám, szoros rendszabályokba mindazon irányzatokat nem hozhatni, melyek külön nézetink- s ízlésinkből veszik eredetüket: úgy nem tagadhatni némileg változhatlanságát azon feltételeknek, melyeket lakhatási elsőségül felhordtam. Ilyes például nem ízlési vagy megbocsátható negédi kérdés: 'Nedves vagy száraz legyen-e a lak'; mert az első egészségtelen, s benne minden elpusztul. Tűzveszélytől ment le-

gyen-e a ház vagy ne, s abban rossz szag s füst uralkodjék-e vagy ne, minthogy ilyeseket csak csörgősapkás kedvelhetne; s mi a többi feltételt illeti, lehetnek ugyan azokban is józan útból kitérések, de mai időkben alkalmasint minden gondolkozó megegyez abban, hogy hűs lak nyáron s meleg télen, szellős szobák, csend s ilyfélék elmúlhatlan feltételei egy jó háznak.

D., E. a most említetteknél minden arányon túl helyesb s célirányosb kastélyok. S ha meggondoljuk, mily vagy inkább, hogy régi rakványok alapjain emelkedtek, nem dicsérhetjük eléggé elosztásuk- s általános elrendelésüket. Szinte minden fentebb előhordott feltételnek megfelelnek, s ezenfelül mindkettő, de kivált egyik telisded-teli van mindenféle 'jólesőkkel'; mindamellett én ezekben is találok hiányt. Inkább jó s kedvező időkre építvék, mint kellemetlen, hideg, szeles, esős s nedves vagy nyári ebnapokra számítvák. És ez minden lakház építésénél megint egy más fő tekintet, melyet soha nem kellene szem elől bocsátni. Ugyanis szép, kellemes időkben, valamint az ifjúság tavaszában, szinte minden lak kellemes vagy legalább tűrhető, midőn a jó ház, valamint biztos barát, inkább borongó s égető napokban mutatkozik legnagyobb becsében. S ha vizsgáljuk legtöbb úri házaink eredetét és rossz fekvésük s hiányos elosztásuk legfőbb okait, vagyoni körülményeket ide nem számítva – azokat, általánosan véve, két balfogásban fogjuk lelni. Legelőször is, mert több lakházaink fiatal, éppen most nagyobb tehetségbe lépett földesuraink által eszközöltetnek, kik az érettebb kor szükségeit nem ismerve, életteli kebellel, éppen akkor szokták terveiket koholni s elhatározni, midőn rájuk az egész természet mosolyg, s ők viszont ifjúsági álmukban mindenütt tiszta leget s bájnapokat szemlélnek. S aztán, mert egészen új kastély szinte soha nem szokott nálunk épülni, hanem hiányos számolás következésében, legyen bár a régi lak legrondább, leghiányosb fekvésű építmény, nem – de csak egy egyszerű régi fal, s az marad az új kastély sarkalatja, *kelepcéje*, örökleg; kelepcéje valóban, mert az határozza el az építmény fekvését, kitételét, mélységét, s ennek közönségesen nem elegendő voltából veszi eredetét a ház hibás belelrendelése, elosztása.

Az érintett kastélyok egyike felette sekély, s erre a régi rom

kényszerített falai pedig véknyak, s így csak kedvező időkben alkalmas, mert télen hideg, nyáron olvasztó. A másik ellenben földszinti termek híjával van, s megint a régi falak zsarnoksága következésében, s ez okból a falusi kellemek nagy részét a grádicson mindig fel s alá járás közben szinte egészen elveszti.

F. kastély a legpompásabbak közé tartozik, kitétele helyes, elosztása meglehetős, s jó ház szinte minden feltételének megfelel. Hiába: azonban felette nagy, s ez 'roppantsága' vagy inkább 'aránytalansága', melyben gazdájához áll. Pedig az új épület, s ekképp könnyű lett volna e hibába nem esni; hibába valóban, mert nagy ház tág erszényt kíván, bő palota téres pincét, sok terem számos cselédséget stb.; s hol ezek közt bizonyos arány nincs, ott valóban senki sem leli magát egészen honn.

S azért, mint említém, csupán az határozhatja el józanul, mily alakot adjunk építményeinknek, ha tudjuk s magunkban világosan kimondjuk: 'Mi célt akarunk elérni?'

Lakház kellemfeltételei sokkal többek, mint azok, melyek középületeknek kisebb vagy nagyobb célirányosságát határozzák el. Ezek azonban – ha úgy lehetne mondani – megint több költői tekintet alá esnek, s kényelműségük mellett nagyobb szilárdsággal s minden részeik közti nagyobb egyhangzással kell bírniok, mint közönséges lakházaknál szükséges.

És ily építmények felállítására, úgy hiszem, nekünk, magyaroknak is van több jeles mesterünk. De különös, hogy ily kevésbé szükséges rakványok körül százszorta több az ügyesség nálunk, sőt még másutt is, mint oly építmények készítésében, melyek sokkal szükségesebbek. Mert hogy kényelmes lakház, általában véve és saját s mások általtása nélkül mondva, gyakrabban szükséges, mint kényelmes templom, múzeum, iskola, színház, táncterem stb., azt nem tagadhatni.

Kényelmes lakház annyi árnyéklatú feltételeit nem foghatja fel közönséges építőmester. Ehhez életi tapasztalás, előítélet nélküli társaság szellemének felfogása, előleges, sokszori s különnemű tűrés, de egyszersmind azon élénkség is szükséges, mely nem tud szenvedni resten, hanem mindegyre új kellemek keresésére sürget. Én azt hiszem, mindenkinek szemeiből nézhetném ki, 'kényelmes lakháznak képes volna-e adni tervét'.

Legtöbbet bíznám régi emberben, ki azonban szinte mindenben inkább szereti az újat, mint a régit; kinek képe sárga s ráncos, teste sovány, mi nem legjobb egészség s némi kis hányódás-vetődésnek jele, s hogy nem mindig csinált s kopott utakon járt.

Ilyestől mindenféle, nem egészen hiábavaló észrevételeket, sőt némi jó tanácsot is várnék.

Szabályi úr ekkor így szól hozzám: építsen egészen új házat. Mind ne verje bele azonban, mert másképp benne tán nem *„lakhatik"* jól, vagy adósságba bukik, s az 1832/6-ki 15-ik törvény szerint – ha az alkalmazást nyer, mi igen óhajtható – belőle ismét kiugratják. S ez okból építsen kisebb, takarosb házat, mint milyest tehetsége szerint szorosan véve építhetne, és meglátja, mily kellemesen fog esni, ha minden pénze nem lesz a falba vakolva, de része pincében, része ládában nyugszik, miáltal mindig könnyű módja marad házában a szó teljes értelmében jól lakni s másokat is jól tartani, s ha később kell, építményét ügyes hozzátoldás által tágítni.

Ha falu közepén fekszik telke, s innen nem menekhetik, állítsa gazdasági épületit egyenesen az utcára, s így istállóit, konyháit stb. is; szóval szorítsa a lármát, rossz szagot stb. az utcára, háza homlokát pedig, ha ezt csak félig-meddig megengedi a kitétel, fordítsa kertjének, ti. a csendnek s a por- s rossz szagtól ment oldalnak. Meglehet, sok mellette elkocsikázó így fog felkiáltani: 'Ej, beh bolond egy ház, én soha ilyest nem láttam.' De ezzel ne törődjék, mert Ön vagy a benne lakó viszont ilyest fog mondhatni: 'Nem gondoltam, mily jó ház, soha kellemesben nem laktam.' S Ön vagy vendége, midőn Ön a birtokos s gazda is, tán csak több tekintetet érdemel, mint a háza előtt vagy inkább háza mögött kalandozók, kiknek nagyobb része, hihető, legkisebb részét sem látták mindannak még, mi emberek közt kívánatos és jó – s így mindaz, mivel *szemközt nem találkoztak*, azért még korántsem bolond, sőt tán éppen ellenkező.

A ház homlokának kertje felé állítása azonban nem elég még, hogy már azt mondhassa: 'Ej, beh jól lakom stb.'. Ehhez még felette sok egyéb is kívántatik:

Pince az egész ház alatt; mert hol ez nincs, ott a lak földszinti

része teljes, szeplőtlen kellemű soha nem lesz. Vagy ha pincét tilt vízáradás, felszivárgó forrás s általában a víz igen magas léte, akkor rakassék az egész építmény *concrete*-rétegre. Ez azonban Magyarországon tán többe kerül, mint a pince, és azért emennél kell maradni s ilyestől magát, legyen az építésre szánt házhely *bár* mocsár közepén, eltiltatni soha nem engedni. Úgyhogy *habár* az egész pincének föld felettinek kellene is lenni, ám legyen, csak híjával lakház soha ne épüljön. Tán rossz bornak rossz boltozata lesz – rossznak mondom, mert jó bor mindenütt ellehet –, de itt egyenesen az uraság jó összeütközésbe a borral, s így ennek kell okvetlenül engedni s nem viszont.

Falai ne legyenek igen véknyak; mert a lak hűsségét, valamint könnyen fűthetőségét szinte semmi nem eszközli annyira, mint a falak célirányos vastagsága. A bolt ellen sokan kikeltek, s nem tagadhatni, sokat vesztett divatában; azonban tán kár; s bizony van némi magyar nemesi lak, méginkább külföldi monostor – hol vastag falú, pincén álló s erős boltozatú egyetlenegy terem több valódi kellemmel bír, mint sok új divatú, költői tekintetű, urasági kártyaház főtűl talpig.

„Háza teteje elég magas s meredek legyen, mert lapos födél, nemritkán sokáig fekvő havait és rendszerint sokáig nyugvó cselédeit tekintve Magyarországnak, több bajt okoz, mintsem terjesztne bájt."

A belső elosztás felette szövevényes tárgy, s abban minden terv nélkül kimerítő felvilágosítást adni szinte lehetetlen. Azonban ezek némi fő megjegyzések, melyeket szükségeivel, ízlésével egybevetve tán hasznára fordíthat.

Szag nélkül legyen a ház. És ezt legolcsóbban s legsikeresben azáltal eszközölhetni, ha mind konyha, mind árnyék távul esik, háza úgy van fordítva, hogy telkének szennyesebb része, vagy tán jobban mondva 'házának ronda udvara' az utca felé fekszik, s ekképp konyháját s a többit, mik azért szoros egybefüggésben lehetnek épülete derekával, könnyű oly helyre állítani, hol sem a jövőknek nem lesznek útjában, sem a lakóknak emberi gyarlóságuk minden pillanati emlékeztetésére nem szolgálandnak.

Okosdi: Ezt sokan nem fogják kedvelni, mert noha, mint Ön állítja, ezek szoros kapcsolatban lesznek az épület lakrészével,

igen sok, tán a számosb rész nem szereti kivált az 'árnyékot' messze keresni, hanem azt lakja tőszomszédságában kívánná lelni s így...

Szabályi: Jól tudom, nagyon is jól tudom; de Ön, akarom hinni, számoló s okoknak engedő ember, s ekképp saját házában nem fogja tűrni ezen hibás számolás utáni rossz szokást. S ugyanis mily otromba számolás ez: 'Mindennap huszonnégy óráig létezni, ha nem is mindig fertőztetett, de mégis soha egészen tiszta légben' s miért? Húsz, harminc, tán hatvan lépésnek vagy lépcsőnek egyszeri vagy kétszeri meggazdálkodása végett. Mily kedvezés a lábboknak, s mily súly az egész emberi testművezetre. Ily kiváltságok, ily külön jogok a mai világban sehová nem illenek többé; s azért, hol a hely szűke más módokhoz nyúlni nem kényszerít, vagy aránylag igen nagy költségbe keveredni nem akarunk, nincs más gyökeres recipe bizonyos szagok elkerülésére, mint az 'eleven árnyéknak' az elevenektől oly távol vitele, mint csak lehet, s azoknak oly helyzése s irányzata – mit terv által világosabban mutathatni, mint betűkkel –, hogy gátolhatlan kipárolgásuk arra csapjon, hová ritkán vagy sohanem megy senki. 'Eleveneknél' ez általában szükséges, mert, Istenért, miért büntetnők magunkat oly irgalmatlanul, s miért tiltanók magunktól el a természet legszebb s egészségünk-, éltünkre legnagyobb hatású ajándékát, 'az áldott tiszta levegőt'! S nyavalygók vagy ideig-óráigi változásokat szenvedők számára használtassanak üggyel s okkal készült zárok, csakhogy a corpus delicti minél szaporábban távozzék az élők lakjaitól.

Franciaországban sok helyütt, s különösen S[aint]-Cl[oud] várban, roppantsága dacára csak egy 'eleven', s az a ház legmagasb, szorosan födél alatti részében van. Ekképp az egész építmény s minden lakosi gyökeresen s állandóul megmentvék a bűztől, mely rendszerint *fölfelé siet;* s ezen kellem kimondhatatlan, ezen nagy szerencse más bajt, más alkalmatlanságot nem okoz, mint hogy ki-ki néha-néha a ház legmagasb részére kényteleníttetik sétálni, miért mindenesetre jutalmát nyeri, mert az onnani kilátás valóban meglepő, valamint minden ház csúcsáról sokkal szebb, mint gondolnók!

„Britanniában e tárgy körül is – melyet igen bajos beburkolt,

virági nyelvvel érthetőleg előadni – más országokhoz képest legnagyobb tisztában vannak. De ott az erre kedvező éghajlat nyújt könnyűséget, alkalmat, melynek tökéletes hijával létez Hunnia, s azt csak mesterség által nem kevés gond- s költséggel pótolhatja. A ház tetején víz tartatik nagy mennyiségben, mely oda részint eső által gyűl egybe, részint – nagyobb szárazságkor – felszivattyúztatik, s ezen víz mindenüvé elvezettetik, hol valamit tisztítania, magával vinnie stb. kell."

„S ez a kontinensen lassankint megtetszett, de csak Franciaés Olaszországban gyakoroltatik némi sikerrel, hol az éghajlat langyos, míg másutt s Önnek hazájában – azon néhány helyütt, hol használtatik –, mivel a víz a ház tetején megfagy, oly célirányos (!) módosítást nyert, hogy a kettő, három, négy öl magasságú esésről egy-két lábnyira szállíttatott le; mi a víz megfagyásának diadalmasan elejét is vette ugyan, de viszont semmit sem vagy legalább nem mindent visz el magával, oly tisztán megy, mint jött, s ekképp az idegent, ki az erőmű minden csínját-bínját kimerítőleg (!) nem ismeri, s nincs éppen pálca kezében, nemritkán legnagyobb zavarba hozza; a házigazdát pedig azáltal tartja szünetleni felette (!) kellemes időtöltésben, hogy cselédivel mindegyre pörölni kénytelen, mert különben vagy mindig üres víztől a tár, vagy mindig vizes az odáigi út, s némelykor, ha valami törik az egyébként is bárdolatlanul készült erőműben (!), nincs ok, vagy inkább untig elég ok van, hogy a legkisebb esetnél is egybefusson az egész házi nép segítségadásul."

Okosdi: S igy ez – mert mint sok másban, szinte minden utánzásinkban nincs fejére ütve a szeg – előlépés helyett hátralépést, javítás helyett helybenmaradást következtet, s a régiek fogai közöl az öntetszés és megelégedés ráncba szedett képével ilyenféléket zúgtat elő: „Vigye f...e az új találmányokat; bár hagynának fel szokásink rontói azoknak *közénk* hozatalával."

Szabályi: „S igaz – legalább ilyes tárokra nézve Magyarországban – vagy fel kell hagyni azokkal, vagy ha ki nagyobb költségtől nem idegen, meg kell tartania a víz nagy esését, mert e körül forog a készítmény csínja, s ekképp legelsőben is fűtésre szükséges ellátva lenni azon helynek, hol a víz létezik, s másodszor ezt nem hordani, de egyenesen kútból kell felszivatni a ház

tetejére, mert ha nem fűttetik, megfagy a víz, szünetleni felhordását pedig nem győzi a cselédség, és ha győzné, nem hiszem viszont, tiszta gazda győzhetné mindazon lucspocsot, mely ilyes munkának okvetlen szüleménye."

Okosdi: De a belső elosztás?

Szabályi: A belső elosztás helyes létét közelebbről az határozza el, hogy aránylag kevés számú teremben mindennap legsürgetőbb szükségeink kívül az élet legfőbb kellemeit felleljük, és hogy aránylag kevés számú cseléd végezhesse a ház körülti szolgálatait.

Sokszor két-, háromannyi teremben nem találtatik mindazon otthonosság s kényelem, mely néha egy, de jól elrendelt s csak néhány termű laknak sajátja. Valamint továbbá alig hihető, mily befolyása van célirányos belelrendelésnek a könnyebb vagy nehezebb házi szolgálatra.

Legáltalánosb vonatokban e két cél elérhetésére számtalan tapasztalások által kifejlett s eligazult következő szabályok vezetnek:

Éjjeli, nappali s ebédlőterem, mennyire lehet, el legyen egymástól szakítva és mégis oly kényelmes összefüggésben, hogy egyikből másikba minden alkalmatlanság s egybeütközés nélkül lehessen jutni. Egybeütközés nélkül; mire az említett külön célú termek elrendelésében, a házi szolgálatra nézve, fő figyelemmel kell lenni.

Most az ebédlő rendszerint a lak közepén van, s némileg a nappali terem vagy termek előszobáját is alkotja. Mi okból számos összeütközés unalmait eszközli elkerülhetlenül s örökleg, s az ebéd szagát, mely hozzá igen illik, kénytelenül oda is terjeszti, hova az éppen nem illik, s hol az mindenkinek felesleges, a jóllakottnak pedig valódi csömörbűz. S ha az utolján érkezett vendég – kire közszellemű házigazda, ki a többségnek hódol, most többé soha nem vár – nem is ütközik egybe a levesmedencével s ilyesekkel, hihető s meg is bocsátható, ha ebéd után, midőn az ebédlőt csak szaporán előszobára vagy nappali teremre kell átvetkeztetni, a nyakra-főrei munkában sok törik, sok csorbul, s hiányos elrendelés miatt a cselédség azon munkát rosszul s szaporán tán nagy terhére kénytelen végezni, melyre később

elég ideje volna, s így azt mind magának, mind a gazdának, mind a látogató vendégeknek legnagyobb alkalmára tovább hagyhatná, ha ti. kellőleg el volna szakítva nappali termektől az ebédlő.

Az éjjeliekkel szintúgy van; s midőn, ha ezek a többiektől célirányosan elszakítvák, jó lég s tökéletes rend s csinosság létez bennük, s könnyen is létezhet; az egy sinóron függő s más termekkel elegyes hálószobákban, melyeket kellőleg elrendelni cselédségnek öröki egybeütközés nélkül sem ideje, sem alkalma nem volt és soha nem is lehet – éppen azon ebéd, társasági sokadalom s világítástól elrontott lég uralkodik, mely az egész szobasorban, s a háziúr vendégeivel együtt, házának szép architektúrája, tán tömött pénzesládája stb. dacára, azon kellemnek, azon lehető legnagyobb kincsnek – a megbecsülhetlen tiszta levegőnek – sincs birtokában, mellyel minden pásztor, sőt minden koldus is bőven él!

S eldöntött dolog, hogy hat jól elrendelt terem több lakhatási kellemmel bír, mint nyolc, tán tíz éppen oly nagyságú, de egy soron függő; s hogy egy cseléd könnyebben végezheti az elsők körül szolgálatát, mint kettő az agg, de minden józan ok nélküli szokás szerint elrendeltekben.

Nem létez hon, mely falusi lakházak körül több tapasztalással bírna, mint Anglia; s természetes, mert ott nagy és kicsi – ha csak telik tőle – közízlés és nézet szerinti hajlandóságból mindig a falun lakik inkább, mint városon, hová rendszerint csak kénytelenségből szorul. S ott ezen divat, mely nemcsak némi gyakorlati felette hasznos tudásnak, de azon ismeretes angol függetlenségnek is ha nem éppen kútfeje, legalább bölcsője – már felette régi s ekképp számtalan s minden oldalú alkalmat nyújtott 'a lakási kellemek' gyakorlati kitapogatására, azoknak tisztára rostálására s végképp oly kifejtésére, hogy ott minden lak, bármi különböző legyen is egyik a másiktól, bizonyos fő vonásokban mégis egészen hasonló, vagy világosabban mondva: 'Belső elrendelésében ott minden lak csak egy s ugyanazon rendszernek viseli bélyegét.'

Kapu bármi tágas építményt szinte soha nem szel ketté. Nagyobb telepítvényeknél – etablissement – épülethez ragasztott

kapu van, kisebb lakoknál pedig kinyúló födél, a kocsikat vagy inkább kocsiba szállókat esőtől oltalmazó. Mi, igaz – de csak ez utolsóknál –, céljának teljesen nem felel meg, mert főképp szeles időben kocsiba vagy kocsiból szálló bizony egy kissé megázik; de viszont meg nem rontja az egész épület földszinti sorát, mint a kontinensen szinte mindenütt, hol – jelesen kis lakoknál – a kocsikapu iszonyú légvonást okozása, fűthetlensége s így az egész ház eldarabolása kő által, százszorta nagyobb súlyú rossz, mint azon kellemetlenség, mely kocsikapu nemlétéből ered. S ez, egy kis számolás után, úgy hiszem, világos: gyalognak nem kell kapu, mert ha eső esik s nincs ernyője, mindegy, akárhol ázik meg, ház ajtaja előtt kibukkanás közt-e vagy künn; s ekképp kapu miatt valamely háznak legtöbb, mondhatni 'minden kényelme' azon egy alkalom megvásárlása végett áldoztatik fel, hogy be- és kikocsizáskor nehány csepp ne érje a be- és kiindulókat. S midőn rendszerint csak esőnél ázhatni meg, örökké pedig nem esik, nem volna nehéz kiszámolni, a legtöbbet kikocsikázók is hány napi légvonattal, hideggel, porral s minden józanabb belelrendelés tökéletes megsemmisítésével fizetik meg azon néhány pillanat kellemesb voltát, midőn éppen esőkor kocsiba és kocsiból szállnak.

Nappali s ebédlőterem mindig földszint van, mely soha nincs pince híjával, vagy concrete-rétegen fekszik.

Ez bizonyos mész- s kavics- vagy fövénykeverék, mely – kivált, ha nincs kitéve nagy hidegnek – kőkeménnyé válik, semmi nedvességet magába nem szí s át nem ereszt. Angliában sokkal olcsóbb, mint tégla, s ekképp, részint kénytelenségből, hol pincét építni bajos, részint gazdálkodásból, most szinte minden építménynek mesterséges talaja. Magyarországban is csinálhatni, már több sikeres próbái tétettek; azonban még nincs egészen kitudva, olcsóbb-e, mint pince.

A nappaliak s ebédlők, mondám, rendszerint földszint vannak, de vagy lépcsőtornác, vagy előterem által szétszakítva – melyek azonban egyikből másikba juthatásra felette alkalmasok, minthogy mind a főgrádics, mind az előterem a ház fő darabjaihoz valók, s éppen úgy fűlnek, s szintazon bútorokkal s egyéb kényelmekkel ellátvák, mint a fő termek. Az éjjeli szobák

ellenben mind az első s második emeletben léteznek, sőt cseléd számára még a födél alatt is.

Lépcső szinte a legkisebb házban is kettő van, s mindig, úgyszólván minden feljárásra kettő. Egyik az uraság, másik a cselédség s szolgálat számára. A pince vagy inkább ház alatti boltok néha konyhául – de hol tér s tehetség engedi, a konyha oldalépületben van –, raktár, életkamra, a cselédek napi s ebédlő termei s ilyesek gyanánt szolgálnak.

Képzeljen most magának egy felette kis lakházat, mely nem áll nagyobb helyen, mint 90 □öl, s melynek homloka csak három darab. Az angol szisztéma szerint ez, több-kevesebb változással, így lesz elosztva. Közepén ajtó, mely elő- s grádicsterembe nyílik; jobbra ebédlő s ennek hátához függesztve elő- s ezüstszoba (melybe a béjárás hátulról), balra nappali terem s ennek hátulsó részéhez csatolva könyvtár; a főlépcső mögött pedig cselédgrádics, mely rejtve van, s emögött a hátulsó ajtó. És ebből áll a földszinti sor, melyhez egész hosszában – egy kilenclábnyi széles udvar vagyon – fallal körülvéve kapcsolva. Föld alatt, hová a cselédlépcső vezet, a konyha létez, éspedig az ebéd- s ezüstszoba alatt, s aztán raktár, cselédek nappali s ebédlőszobája, pince stb. célirányos elosztásban. Az első emelet végre csupa éjjeli szoba, s mivel ezek kisebbek, tán hat, hét szoba.

Ilyes szinte már a legkisebb mintájú ház, s alig áll téresebb helyen, mint egy közönséges magyar nemesi lak fölötte hasznos (!) udvarának nyolcadrésze.

De nézzük lakási és szolgálati kellemeit. Korán reggel, még mielőtt felkel a gazda család, minden ezáltal hallható nagyobb lárma és egybeütközés nélkül tökéletes tisztaságba állíttatik a cselédség által a földszinti sor. Megmosatnak az ablakok, kiporoztatnak szőnyegek stb. Felkelnek azonban a még alvók, s miután hálószobáikban tetőtől talpig felöltöztek, lemennek a földszinti termekbe, hol a nappaliban munkáikat végzik, napjaikat töltik, vendégeiket fogadják, az ebédlőbe viszont csak reggeli, ebéd s vacsora alkalmával mennek; a cselédség pedig minden egybeütközés nélkül az éjjeliek s ebédlő külön célú elrendeléseihez akármikor foghat, s ekképp bizonyos levén, sem az éjje-

liekben, sem az ebédlőben – öltözési s falatozási időt kivéve – senkit nem lelni, azokhoz akkor fog is, mikor arra legalkalmasb ideje van.

Kivételkint oly munkára, mely magányt kíván, mindenki hálószobáját használhatja, melyet csak egy kissé jobb tehetségű, sőt még jobbravaló cseléd is Britanniában rendszerint senkivel meg nem oszt. De hálószobák általában soha látogatók fogadására vagy egyéb másra nem, hanem csak alvásra vagy magányfoglalkozásra használtatnak.

A kisebb s rejtett lépcső, az ebédlőnek a nappaliaktól elszakítása, s amannak szoros egybefüggése a konyhával igen könnyűvé teszi a szolgálatot; s anélkül, hogy lássék – mert cseléd úgyszólván soha az urasággal szemközt nem jő, mint az egy soron függő *„enfilade-okban"*, hol a minden pillanati karambol elkerülhetetlen.

Okosdi: De már most kérdem, mondja őszintén, oly angol lak illenék-e Magyarországba? Szokásinkat s éghajlatunkat tekintve nekem úgy látszik, mint ha nem lakhatnók azt annyi kényelemmel, mint amennyinek parancsolni volnánk képesek; másrészről pedig, ha több kellem léteznék is ily lakban, mit nyom az, miután költsége is minden határon túl nagyobb, mint magyar lakházainké, melynél ezen két szóra is kell figyelmezni, pedig nagy felvigyázattal...: 'Mennyibe telik?'

Szabályi: Olyféle angol ház, mint milyet rajzolék, gyéren sem illik Magyarország éghajlatához, egy darabig legalább még nem, ti. mindaddig nem, míg éghajlata általános művelődés által némileg nem veszti el nyerseségét. S még akkor is, noha csodákat művel mocsárok lecsapolása, folyók, tavak elrendezése, erdők tisztítása, eleven sövényekkeli kerítések, minden földtérnek haszonra fordítása sat., alkalmasint zordonabb marad a magyar lég, mint az angol. Ekképpen tehát egyenesen kimondhatni: tökéletesen angol minta szerinti lak Magyarországban nem fogja soha is a lehető legtöbb s Magyarországban elérhető kellemeket nyújtani. – De még Angolországban sem bír minden lak, vagy – igazabban mondva – aránylag csak kevés lak bír mindazon kényelemmel, melyeket ott a józan okokra állított lakszokás, tehetség, kedvező éghajlat szerezhetne, spedig mert

ott aránylag csak felette kevés ház valódi – vagyis emberileg szólva „örök" – tulajdon... miből a legtöbb angol háznak vékony falazása, gyengesége – szóval: kártyaház – nemcsak tekintete, de valóban léte is veszi kikerülhetlen természetes eredetét. Úgyhogy Anglia minden kedvező körülményei közt, milyenek: szelíd éghajlat, általános tehetség, a dologhoz értés s kifejlett józan szokások – általánosan véve a lakás kellemeit illetőleg sem bír oly nagyszámú s oly tökéletes lakhelyekkel, mint amilyenekkel bírna, ha az ingatlan birtok nem határon túl, de egy kissé jobban el volna osztva, mi a lakházak tüsténti derekasabb építését eszközölné, minthogy azok többé nem negyven-, hatvan-, százévi, de örök tulajdonokká válnának. Miből az következik, hogy számos egyéb s felette fontos tekintetek közt építésnél azt sem szabad szem elől téveszteni, mily politikai körülmények között létezünk. Ha, teszem, valakit ezelőtt – ezelőtt, mondom, mert mint állítják, most ott több bátorság van – sorsa Törökországba vont, ott bizonyosan nem épít oly lakot, mint például Németországban, spedig nemcsak az éghajlat, szokás, de a nagyobb s kisebb biztosság külön-külön árnyéklati miatt is fontolólag.

Okosdi: S ekkor Anglia nem bír az emberi kellemek szinte legnagyobbikával oly mértékben, mint mathematice véve bírhatna.

Szabályi: Nem – de többel bír, mint más nemzet, s azért technikai utánzásra méltó vagy – igazabbul mondva – „méltóbb", mint más nemzetek, noha ezektől szinte kell tanulni s igen sokat lehet is, ha tán nem annyit követelőleg, mint inkább kerülőleg.

[...]

Magyarország építményeire kizárólag sem éjszaki, sem déli minta nem tökéletes, s ekképp, valamint a magyar nemzetnek eredeti képe s éghajlatának ha nem is szembeszökő, de mégis különös sajátsága van, úgy architektúrájának önállásúnak szükséges lennie, s ennélfogva építményeinek is okvetlen különös ábrázattal kell bírniok, s ez sem muszka, sem olasz, sem germán nem lehet, hanem Magyarország eredetét, visszaemlékezését, jövendőjét s éghajlatát, szóval mind költői, mind prózai körül-

ményeit filozófiai mérlegbe vetve, elkerülhetlenül gót tekintetűnek, a 19-ik század finomabb s szaporodott szükségeihez szabott *scytha szelleműnek* kell lennie.

Pest, a mindegyre fejledező fiatal Pest semmi sajátsággal sem bír, s félig-meddig muszka légben, félig-meddig olasz minta után épült új része – az órúl hallgassunk – úgy áll a mindennapi próza hamuszínű köntösében, mintha a magyar nemzet minden eredetiségéből kikopott s élte poézisát rég kilehelte volna már. S ugyan mi nyereséggel, kérdem. Csak azzal, hogy keleti zománcát elunván, azt józanabbal vagy csak mással sem váltá fel, s így még prózában sem tett nagy előmenetelt. Pest építményei – s innen kellene kiszivárgani Magyarország részeibe a józanabb ízlésnek – sem költői *nimbus*ban nem állnak, sem lehető legnagyobb lakkellemet nem nyújtanak; s természetesen, mert nincs Magyarországhoz illő képük, nincs saját ábrázatuk. Nem mondhatom, midőn legelőször mentem a Dunán Pestre, menynyi s mily külön benyomást tőn e város rám. Bámultam roppant s díszes építményein s nagy kifejlési szellemén, s nem azért, mintha ilyeseket spedig sokkal nagyobb arányban nem tapasztaltam volna már egyebütt, hanem mert váratlan volt előttem a szemlélt. Partra szállván kérdem, 'hol a régi város, a hajdankori scytha sarjadéknak egykori lakja, hol fejedelminek udvara?' És sem Pesten, sem Budán romját, de még csak egy hátramaradt nagyobbacska követ sem mutatja nekem senki. Nézem az új lakványokat, s önként gerjed bennem e kérdés: 'Hát Magyarország közepett olasz minta szerint épült házakban lakik a mai magyar?' s ezen – mert előttem még váratlanabb – még inkább bámulok.

Nevezetes múltja e nemzetnek, úgy látszik, soha nem volt – így szólék magamban –, mert nemzeti nagyság, melyet népáradások fel-fellobbanó villámival összekeverni nem kell, csak tartósb csinosodással vagy legalább tartósb fényűzéssel jár, ez pedig Magyarország éghajlatát tekintve, noha durva, de erős építményeket tesz fel, ilyesek azonban csak oly anyagból készülhetnek némi tartóssággal, melyet tűz nem ront, lég nem emészt, szél nem bír, víz nem hord, s ilyen maradvány Magyarország határai közt sehol sem bizonyítja a múltnak egykori tartósb fé-

nyét. De azért, mert múltja nem volt tartós fényű, világosb jövendője se legyen a magyarnak, ezen minden európai nemzetektűl elkülönzött s annyi s oly külön sajátságokkal bíró keleti sarjadéknak? Lehetetlen! Csak magamagát ne rontsa, s éghajlata és körülményei minden árnyéklatit felfogván, tanulja végképp meg a józan építés fő elveit. Építsen, ne rontson. Így, ha azon sajátsággal bírnának a pesti házak, milyennel mind költői, mind lakszellemi tekintetben bírniok kellene, mód nélkül nyernének lakosai, s így nyerne az egész ország is, ha építményeiben az olasz helyébe az éjszak-ázsiai gót mintát állítná, minden lehető javításaival.

Anglia építőmesterei jó idő óta felfogták az építés ez elveit, és nagyobb úri lakjaikban jobbadán ők is elhagyák az olasz s ekképp éghajlatukhoz sehogy sem illő minta utáni építést, s a komolyabb gót ízlésnek hódolván s ezt éghajlatuk- s szellemükhöz alkalmazva, telepvényeiket csudálatos sikerrel javíták.

Én: Nem volna tehát célirányosb ilyesnek adni lételt Magyarországban? Alig van valami, minek jobban örvendenék, mint látni hazánkban oly építményt, melynek komoly típusa olyannyira illenék nemzetünk mind ködbe burkolt visszaemlékezetihez, mind oly vastag lepellel bevont jövendőjéhez is, s így kétségtelenül sok utánzóra találna, mi lassanként az egész országot sajátabb s méltóbb tekintettel ruházná fel.

Vízlaki: Csakhogy e költői tekintet alkalmasént az élet prózájával, a mindennapi gyakorlatnak emberi létünkhöz oly szorosan kapcsolt szükségeivel volna megvásárolva, spedig oly drágán, mi rendszerinti magyar tehetséginket sokkal, sokkal felmúlná.

Szabályi: Éppen nem, sőt ellenkezőleg, ha tudniillik nem fecskefészki rakványrúl van szó; mert a gót mintaváz lehető legjobban illik a magyar éghajlat alá, ha ez állhatatlanságai közt éppen muszka szerepet ölt magára; mindazon keleti hozzáragasztmányok, verandák pedig, melyek oly mosolygó alakban fűzethetnek a gót komolyság körül, viszont akkor, mikor negédjeiben megint olasz színt játszik a magyar lég; s mi a költséget illeti, ez gót mintai lakházaknál azon okból nem nagyobb, sőt kisebb, mint olasz terv utániaknál, mert ezek szigorú szim-

metriája szorosabban vagy – mondhatni – 'elkerülhetlen' megkívánja az egész építmény egyszerrei, szisztematikus felállítását, s így tetemesb tőke készletét, midőn a gót architektúra keleti kéjekkel körülövezett sokfélesége nem tiltja az építmény külön-külön részeinek, nagyobb közbevetésekkel is, egymás utáni fölemelését – *per excerpta* –, sőt új szükségek kifejlésével egészen új daraboknak a régibb épülethez ragasztását is; mik az egésznek bevégzésére megkívántató tőkék elosztását s csak időszakonkénti szükségét következtetik. S ez az építőre nézve oly nyereség – mert kamatot kamatra ütve, nemcsak viszonyi-, de legszorosb számolásilag is jutányosb, teszem: 100 000-et, sőt 120 000-et is költeni 10 év folytában, mint 100 000-et, sőt csak 80 000-et is 3 év leforgása alatt –, hogy ha bizonyos egyes részei drágábbak is a gót, mint olasz architektúrának, valamint tán drágábbak is, általában véve mégis olcsóbb az, mint ez. A gót architektúra szükségeinkkel tágulhat, s ekképp ezekkel mindig ok szerinti arányban létezhet, az olasz ellenben azokhoz nem könnyen simul, s így nemritkán kezdetben igenis nagy az e minta után épített lak, később viszont igenis kicsi, és szép idomban alig tágítható.

Én: Ne távozzunk hát többé, kedves *Szabályi* úr, a gót architektúrától, de térjünk vissza a falusi, vagyis inkább mezei lakmintának egyéb részletihez.

Szabályi: Örömest; csakhogy attól tartok, nincs Magyarországban ilyesnek kiállítására elég vagy inkább 'eléggé gyakorlott' ügyesség még, s így 'legelső próbául' tán igenis nevelné a költséget; s mi több s legfőbb tekintet, tán nem is volna, sőt mondhatni, bizonyosan nem volna ily lak mindaddig céljának tökéletesen megfelelő, míg a magyar életmódja nem idomul körülményeihez okszerintiebben, s szokásai nem válnak sajátabbakká. Mert, mint érintém, valamint jó lehet a zongora, de a rajta játszó rossz, s így az első aránylag semmit sem érő, úgy a lakkellemek híját is vajmi gyakran nem a ház, de a lakos okozza. Ne tennők tán azért falusi lakházmintánknál a gót típust szoros és elhatározó feltételül, de várnánk, míg nemzeti épületek fognak ily eredetiségben emelkedni; mert hogy a magyar ne ápolja sajátságát nagyobb gonddal, több lelkiismerettel s mindig éb-

redt bölcsességgel, ha egyszer tisztán látandja, mennyire vala eddigelé a puszta véletlennek játszi labdája, azt róla nem teszem föl. S ugyanis érettebb korának az lesz okvetlen következménye, hogy nem fog úgy, mint eddig, jobbadán csak múlt ideibe visszafohászkodni vagy változékony szenvedelemtől indítva meggondolatlan s oszlott erővel majd a próza állatiságaiba süllyedni fötül talpig, majd házzal s hazával együtt a költészet szárnyain a határtalanban nyargalni, hanem elismervén jelen állapotját s jövendője sorsát, végképp józan terv szerint s egyesült erővel induland elhatározott cél felé, melynek legfőbb alapja 'nemzeti sajátság', s ennek legveszélyesb mérge akárminemű túlság. S valóban szerencsétlen nemzet az, melynek létében poézis nincs, valamint nem kevesbé boldogtalan az – mert tárva előtte a koporsó –, mely kebléből az életi gyakorlat minden prózáját kizárja. S ha a magyar nemzet eddigi építményeit veszem vizsgálóra, azok rakásában mélyebb tervet, többoldalú megfontolást, ok szerinti sajátságot, szóval, felette sok életfilozófiát s következetességet bizony nem találok, hanem hol annál több álmát a minden poézisből kivetkezett prózának, hol viszont annál több túlcsapongásit a minden gyakorlaton felül lebegő költészetnek.

S ezért, míg ezt némileg el nem rendeli érettebb megfontolás és idő, s völgy és part közé egyenesre nem állítja nemzeti telepvényeknél az ízlést s építési divatot, mindaddig magyar falusi magánházakra – minthogy ezeknek inkább azok szerint kellene alakulniok s nem viszont – a gót sajátság, úgy látszik, még idő előtti, s ekképp Magyarország jelen napjaihoz arányzott lehető legtökéletesb mintám e tekintetben most még csak határozott lehet.

S ugyanis vastagocska falai téglából s elég meredek teteje cserépre verve, minden igény nélkül, mint sok polgárlakban látható, csakhogy körülvéve réz vagy festett vaspléh ereszcsatornákkal – *gouttière* –, mi nemcsak az egésznek felette csinos és 'bevégzett' tekintetet ád, hanem a ház falai szárazabb tartásához is tetemesen járul. [...]

NAPLÓJEGYZETEK

1837. JÚNIUS 20.–1838. MÁRCIUS 21.

Pest, június 20-án. [...] Voltam Wess[elényi]nél, kinek nagyon börtönszaga van. Szegény ördög. Hiúsága keményen bűnhődik. Megkértem, állítsa máskorra az Erdélyi Verseny Díjat; adja vissza a leveleimet, s fizessen nekem kamatokat. [...]

Június 29-én. [...] Teljesen újjászületett ember vagyok. Jól s felette erősnek érzem magam, az első tűrhető éjszaka után. Vásárhelyi ma elment a *Zrínyi*vel, részint hogy felhozza a búvárharangot!

Mi gyógyított meg? Homeopátia avagy a ricinusolaj? vagy a mindenható természet? – Ma már voltak „édes pillanataim"... Az újra elnyert egészség sejtelme. Figdor kiszimatolta a gyapjúmat! 100 fölé aligha viszem! – Kicsit sokat eszem egy vén tyúkból. [_ _ _] Nem volna-e jobb egyáltalán nem elmenni Cenkre a gyerekekkel?

Június 30-án. Gyengén, de mintha új életet élnék. A homeopátia étrendje kiválóan megfelelni látszik. *Id est:* nem kevés vagy egyszerű étkek – de „tartózkodás mindennemű stimulálótól". – Most érzem, ha így éltem volna 15 éves koromtól fogva – mi volnék már!... Próbáljuk hát meg most.

Kikocsiztam Angyalföldre... a sziget s a pesti kikötő dolgában. [_ _ _]

Július 1-jén. Gyengén, amennyire még sosem éreztem magam. Mégis mindent egybevéve jól. Érzem, amint idegeim egészen elhagynak – mintha a homeopátia megölné idegeimet. Sok : rám ható gond és bosszúság.

1837 kellemetlen esztendő reám nézve.

Egész sorozat 1834-it húznak – eladhatnám 21 ezerért. Nem adom el, s nem nyerek semmit.

Semmit sem nyerek a lóversenyen.

Eladhatom a gyapjúmat 115 forintért – nem adom – 100 forintot sem kapok érte.

Feleségemmel Bécsbe megyek az *Árpád*on, óriási vízbe keveredem.

A *Nádor*ral akarok Bécsből eljönni, de az nem tud feljönni.

Írok a lovak s Boast ügyében – ki mindenfelé ajánlkozik –, s nem tudom meglelni. 3 nappal ezelőtt Byng ír nekem.

Semmi sem sikerül immár nekem. Nincs többé betöltendő küldetésem.

Tattersall 4 fogatos kancát küld nekem, siralmasak...

Crescence, amelyet Drenkován csináltattam, hitvány, félresikerült csónak, viszont *Victory,* amelyet elküldtem Cenkre, jó és könnyű.

Ügyeimben mindenütt csupa méreg és bosszúság. [_ _ _]

Kora reggel Auspitz ver föl a gyapjúval 95 forintjáért. – Azt hiszem, végre is oda kell adnom. Később Wodianernek adom el 100 forintjáért.

Meleg mosatás nélkül és szokásos feltételek.

Mayer hozzám Angyalföldről. Lichtl-féle telkek eladók. Adok neki 1000 pengő forintot... hogy adjon foglalót... Vajon jól tettem-e – hogy erre fordítottam a pénzt? – Kikocsizom a Városligetbe. A színházba. Nagyon álmos vagyok. *Árpád* kijön a kórházból – azt hiszem, nem sokkal jobban. Hid csaknem egész... [...]

Október 26-án. Auer szabadságolva Bécsbe – hogy vissza se jöjjön! *Árpád*nak eltörött a kormánykereke, a partnak ütközött – az aranygomb a vízbe esett.

Nem érzem magam egészen jól. Reyjel s Tasnerral a *Nádor*on az Óbudai-szigetre. *Vidra* dolgozik. A *Lovakrúl*-t olvasom. Elszomorít. *1° Ilyesmit* ily zavarosan megírni, *2°* mily kevesen értelmezték a könyvemet praktikusan. Alighanem jobban teszem, ha hallgatok *Verseny*-[em]rűl. – Holnap jön Rennie! Két perlekedő között etc. [...] *Árpád* 3/4 11-kor érkezik, mert Bodaknál eltörött a kormánylapátja, ütközött – s *Árpád* feje egészen összezúzódott.

Október 27-én. Kora reggel a főhercegasszony kéret, Sándor miatt ne lőjenek az *Árpád*on.

Önbizalmam oda. Elolvastam a *Lovakrúl*-t s a *Világ* egy részét. Úgy találtam, hogy annak idején jobban tudtam írni. – Intellektus dolgában is lejjebb érzem magam. – Mily sok szép remény enyészett el! Mily sokban csalatkoztam. Kimegyek Cr[escence]-szal az óbudai malomhoz, amelyet magamnak sze-

retnék. Cr[escence]-szal a *Cr[escence]*-on vissza; pazar idő! Megnéztük a hajógyárat. *Vidra* szorgalmasan dolgozik. Este a Kaszinóba, mely csupa füst. [...]

November 14-én. Közgyűlés. Éljennel fogadnak. Sarkon fordulok és kimegyek. Ott a két Madarász, de nem szólnak. Prónay kinevezi az országgyűlési utasításokat kidolgozó deputációt. Engem nem jelöl. Később megjegyzést teszek erről Ráday-nak. Megígéri, hogy behoz. Aláírok akaratom ellenére, de hogy ne ússzak az ár ellen, 100 forintot. Wess[elényi]t 1000 forinttal látom. A tőlem kölcsönzött pénzből. A sajtószabadság ellen szólok, s nagyon megtapsolnak. – A polgármesterhez megyek, ki nagyon Kolb ellen látszik lenni. – „Stettner s Gervay a támaszai." Ez utóbbi egyfajta nyomás folytán. – Valerónál. Steindlnek rossz az ízlése! – Szintén illúziókban él. Rau nálunk ebédel. [...]

November 21-én. Beteg vagyok – mindig csak beteg.

November 22-én. Havassal beszéltem. Ő a jegyzőkönyv kiegészítése mellett van. Valero benyújtotta a feljelentését. Délután Eötvös I[gnác]. Rennie pikírt volt, amiért nem kértem fel őt is. – Rennie mindenképpen megkapja a hidat. A főherceg eltökélten ellenez mindennemű függőhidat.

November 23-án. Tüköry általi 3-ik hídterv gondolata ötlik fel bennem. Ő igent mond. Lőrincre, hol Heinrich és Steinbach is. – Délután megnéztem a Gyepet. A[ugust] Lobkowitz megérkezett az *Árpád*dal. Elmegyek hozzá. Ő a kaszinóba s a magyar színházba. – Eldőlt, hogy *Árpád* holnap nem megy el. Emiatt ebéd Lobkowitznak.

November 24-én. Korán felkelek. Lobkowitz bocsánatot kér – *Árpád* elmegy. A *Nádor*on mégis elmegyek vele az Óbudai-szigetre. – Nálam ebédel Cziráky, Festetics A[lbert], Almásy M[óric] és Eötvös. Minő kicsinyes emberek. – Kaszinóülés... Ráday, Patay és Ágoston ellen becsületvesztő per. *Árpád* 1 órakor Bécsbe. Félek, elakad. Szerencsétlen hajó. Nevinnél voltam s Wesselényinél.

November 25-én. A tegnapi szertelenség után jól vagyok. Pazar idő. Prónayhoz megyek. Megígéri, hogy bejutok a megyei instrukciós deputációba.

Valero. Steindl. Színház. Csáky Károly neje a páholyunkban.

November 26-án. Jól vagyok. Pazar idő. Hangász-akadémia a kaszinóban – Lewy. *Én* [_ _ _]. A Gellérthegyre. A személynök nálam.

November 27-én. Hidegszik. Aggódom az *Árpád*ért. – Skultéty, Kunczy, Szőgyény, Moser nálam ebéden. Akadémiai ülés, melyen én elnöklök. Fülembe jut:

Széchenyi gr[óf] nyerészkedni akar a híddal!

Széchenyi gr[óf] összeesküszik Károlyi Ist[ván]nal a pesti sziget ügyében.

Széchenyi gr[óf] azt mondta Schmidtnek, a német színház igazgatójának – miért nem kér 1000 pengő forintot egy páholyért, hogy én is kaphassak egyet, a szegény csőcseléket pedig rekesszék ki! [...]

December 5-én. Havazás. Nádasdynál. Balogh nálunk ebédel. Kaszinó. Szőgyény. Mindenből azt látom, miképpen hátrálunk. K[ossuth]nál leveleket találnak – W[esselényi] K[ossuth]nak: „Sok bors etc. a német orra alá etc. – Rád szükségünk van etc." „Ej, be nagy hundsfut ezen K[ossuth], hogy más embert is kompromittál"... E[sterházy] Pepi pörét mindenki borzalomnak tartja, amiért ugyanúgy akarnak bánni vele, mint akárki más plebejussal! – Igazságosság, messze vagy te még mitőlünk! Az emberek még nem fogékonyak iránta. *Nádor* tegnap téli szállásra. [...]

1838. február 19-én. 14 fok hideg. – Egyre gyengébbnek érzem magam. – Prónay nálam. Mett[ernich] etc. állítólag elégedetlenkednek a feliratunkkal; kiváltképp az én beszédem nem tetszett volna nekik. Az volna az alapelvük: többet kormányozni s csak olyan embereket alkalmazni, kik *teljességgel ömellettük állanak.*

Budára. Moser nem fogadja el a dohányszelencét. Felkerestem Vásárhelyit és Eötvös Pepit. Egyedül ebédeltem. Elnöklés az Akadémián. Midőn vége volt, mindnyájan elmentek; én *egyedül* mentem a kaszinóba. Biliárdozni akartam, nem találtam senkit, *aki velem játszani akart volna;* mindenfelől eltaszí-

tanak; dolgom mindkét párttal elrontottam... most a helyemen vagyok! Kinosabb itt ülni, mint gondolná az ember! – [...]

Március 9-én. Kicsit jobban. A Duna 9-én 21' 2" 6"'. A jég megindult az éjjel; lőttek – nem ébredtem fel rá. A tél kellős közepében vagyunk. Ma állítólag gázzal világítják ki a magyar színházat. – A legteljesebb közmegelégedésre szolgált. Cr[escence] estére előhozatja Bélát. Béla nem szeret engem. Ez soká bánt. Kezembe veszem; sír – a legnevetségesebb módon méregbe gurulok – megrázom a kezénél fogva; önkéntelenül is méltatlankodás támad emiatt mindenkiben, aki csak a szobában van. Egy 47 éves férfi egy 13 hónapos gyermek ellenében! Szégyelltem magam. [...]

Március 12-én. Egészen siralmaskán. Felöltözve 117 font a súlyom. Úgy érzem, mintha sorvadásom volna. – Magyarországnak vége. – Tél és köd!

Március 13-án. Erősebbnek érzem magam. Pazar idő. Megint 3 órakor kezdünk el ebédelni, hosszabb a nappal, és mert látogatókat fogadunk. Andrássy megérkezett. Károlyi Lajos tegnap. Csáky Károllyal s utánunk Tasner Bujanovics E[rnő]vel a pesti szigetre megyünk. A víz óriási. Andrássy nálunk ebédel. 1/2 3-kor megindul a zajlás. Azután elakad. A kereskedői s a másik kaszinóba... A Kemnitzer-háznál a jég ugyancsak feltorlódott, majdnem az első emeletig. – Este a víz egyre emelkedik. Zűrzavar a városban.

Március 14-én. Az utcákon „csinakel"-eken csónakáznak az emberek. Ó, szegény híd, avagy még inkább „szegény princípiuma az egyenlő fizetésnek", mily nehezen jössz a világra. Bizonyosan 26–27' kell hogy legyen nulla fölött.

Jobban vagyok, csak semmi ürülés. Ebédnek kellett volna jennie nálam; senki sem tud eljönni. A víz egyre nő. Kappel ház beomlással fenyeget. István főherceg Czirákynál. Permanens kiküldöttség. Károlyi Gy[örgy] majorsága csaknem az 1. emeletig vízben. Wesselényi egész éjjel dolgozik. Esik a hó.

Március 15-én. Egy *számomra* nyugtalan éjszaka után – még szonytatóbb nappalra ébredtem! A víz emelkedőben. 1 óra táj-ban Erdődyné (miután a 2 Eötvös elkísérte) elvitte magával a családunkat, Crescence-on, rajtam s Imrén kívül. – Ahogy ha-

zaérek, Cr[escence] nyugodtan rendezi a loknijait! Végre rábírom, hogy menjen el ő is. Elhelyezem egy jó csónakban! (Rajta a *Nádor* új kapitánya, kit rendre utasítok!) Alighogy elválok tőle, hegyekben jönnek a torlaszok [Nagy]maros felől. 7 nagy hajót elsodornak. Megyek a csónakommal, hogy visszahozzam Crescence-ot; fölveszem Andrássyt. Kolbot és Hartlebent sírva látom kinézni ablakukból! Nem találom Cr[escence]-ot... bizonyára szerencsésen megérkezett Budára! Minarelli megerősít ebben. Soká kellett várakoznia alighanem... de jó hajósai voltak. Rettentő sejtésem támadt!

A Derra-féle ház délután 3 óra tájban összeomlik! Óriási zűrzavar!

Este 10 órakor. 5 óra felé kissé apadni kezdett a víz... de aztán újra emelkedett... s még mindig emelkedik! A ház, amelyben tartózkodom... repedéstől mentes, semmi jele összeomlásnak! Miképpen fog ez végződni, s mily következései lesznek reám nézve, ezt kiszámítani lehetetlen! Végső dőfés Magyarországnak! [_ _ _] Holnap – ha még élek – [_ _ _] átok, mely reám nehezedik, avagy téboly? Istenem, a te kezedbe teszem le a lelkemet!

Március 16-án. Reggel. A víz hajnali 3 óráig emelkedett, akkor nem sokkal 30' alatti magasságot ért el – nulla fölött. 8-ik lépcseje Ullmannak, *fentről* számítva. Mindenki Budára emigrál. Amolyan pánikféle. Csáky etc. Budára. Végre 2 óra tájban én is, midőn a víz kezdett egy kicsit gyorsabban apadni; mert addig óránként 1–1 1/2 hüvelyknyit. 1/2 4-kor lenyűgözően megjelenik a *Nádor*. Nem sokat tudtam segíteni. 1/4 8-kor, miután Chrismarral s Vásárhelyivel a megyeházán voltam – Lónyayt s Földváryt *társalogni* hallottam.

Március 17-én. Ferenc gőzhajó. Felszállok reá. Budára. Eötvös... István főherceghez s az öreghez. Csepelre rendel; odaérkezünk. Nincs különösebb veszély, sem ínség. Visszatérünk [_ _ _].

Március 18-án. Kora reggel Schwarzel élelmezési főbiztossal – a gubacsi raktárhoz – s hoztunk 40 ölnyi fát. Asbóth tudósítása nyomán két gőzhajón el kellene szállítanom a tököli és szentmiklósi parasztokat. Nem megy. Visszatérek.

Ismét a főhercegnél, ki jól fogad, s helyesli visszatértemet. Megfáztam. Szápáry Pepivel bordóit ittunk etc. Budára. [_ _ _] ismét józan. Fáradságosan vissza Pestre. Erős májfájdalmak. – Nagyon komisz éjszaka.

Március 19-én. Nagy fájdalmakkal keltem föl. Cirka délután 4-ig szenvedtem. – Nem vagyok már a tettek embere. Minden ambícióm elszállt. – Kamillateát ittam; hamar jobban lettem. – Nem tudom megtartóztatni magam az evéstől. Nem eszem ugyan sokat, ám mégis túlontúl sokat! – Hideg szél. Zord idő! – Élelmiszerben nincs hiány... Lassanként minden rendbe jön... „Só van elég, de én beteg vagyok", írom a főhercegnek.

Március 20-án. Jobban, de egészen bágyadtan. Átjön Cr[escence] a nagyobb gyerekekkel [_ _ _]. Én majd [_ _ _]. Kertelés nélkül beszélek Tasnerral.

Egész nap azon munkálkodom, hogy Cr[escence]-ot távozásra bírjam.

Március 21-én. Cr[escence], 8 gyerek, 11 szolga (nevelőnő és nevelő) élment – a Rau vezette *Árpád*on. Szabadabban lélegzem.

Bezerédj Ist[ván] van nálam. Ő is el akarja ajándékozni a kaszinó-pénzeket, én egészen föl vagyok háborodva. „Akkor én visszavonulok."

Lónyayhoz megyek. Azután kiötlöm a 2 millió pengő forintos kölcsönről szóló tervet (hogy holnap ezzel menjek látogatóba a főherceghez). Wod[ianer] gyorsabb – s Rotschildtól kap 400 000 pengő forintot Pest városa számára 4 percentre. Sértve érzem magam, amiért mindenhol későn... Hiúságom nagyon megsínyli.

Helmeczy. Lapjában sokan említtetnek dicsérőleg – engem nem említenek – ez is sért. De ez csak a rosszabbik természetem. Czirákynál voltam. Végre a kaszinóban.

LEVÉL GEORG SINÁNAK

PEST, 1838. MÁRCIUS 21.

Nagyságos Báró, nagyra becsült Barátom!

Pest pillanatnyilag, mondhatni, „szét van zúzva".

Bárminő leírás, amelyet eddig a pusztulásokról kapott, csakis erőtlen lehet. Hogy az egész hová fejlődik, vajon tökéletes alámerülés, vegetálás következik-e avagy erőteljesebb felvirágzás, azt ki kell várni. Az Ön lelkes adománya csodát művelt; és soha nem jöhetett volna jobbkor, mert nem csupán nemes, követésre érdemes példaként ragyogott, hanem mindenekelőtt fölemelte a kedélyeket, s ezek fölemelése általánosságban sokkal nagyobb jótétemény volt, mint imitt-amott egy-egy senyvedő élet meghosszabbítása vagy átmenetileg üres gyomor megtöltése.

Plews-t és Slatert, kik e katasztrófa során több napig a Vadászkürt foglyai voltak, és akiknek az élete meg volt pecsételve, csónakon szállítottam magamhoz. Nem nyújthattak Önnek részletes képet a nyomorúságról, mivel annak tág térségeiből, nevezetesen a külvárosokból, nem láttak semmit.

A testi erőfeszítéstől teljesen kimerültem. Tegnapelőtt ismét roppantul szenvedtem a boldogtalan májam miatt. Tegnap óta újra talpon vagyok – habár gyönge lábon. Ma reggel behajóztam a feleségemet nyolc gyermekkel és mindennemű szolgával, szám szerint tizenkettővel az *Árpád*ra, hogy Gönyűn át Cenkre küldjem őket. Mióta elmentek, bensőm kevésbé szorongatott; és szándékom az, hogy egyelőre itt maradok, mert itt megtelepedett férfira nézve igazán gyalázatosnak tartanám, ha most elhagyná ezt a helyet. A főherceg maga is megtesz minden intézkedést, mindenki számára látható és csupa erély. Nem szabad hagynunk, hogy elsüllyedjen Pest. Néhány milliónyi kölcsön a városnak jóvátehetné az egészet. Jó jelzálog lehetne a város. Mert a város felépítené minden iparos lakójának a házát, és azoknak lassanként vissza kellene fizetniök. Az elv jó volna, csak jól kellene alkalmazni. *Becsületes emberek* bizottságának kellene az egészet kézben tartania; és boldognak tartanám magam, ha én lehetnék e bizottság utolsó tagja. Nagyon jót tett

most egy *ajándék;* ezután egy kölcsön volna napirenden. Holnap beszélni kívánok erről a főherceggel. ...kelt két levelére röviden azt válaszolom, hogy a Gyra tudakozódására a híd-ügyben tett nyilatkozatával, valamint a W.–R.-vasút negyven részvénye tekintetében, melyet volt szíves felajánlani nekem, tökéletesen elégedett vagyok.

Örvendek, hogy Schönerer visszajött, köszönöm a levelet, amelyet magával hozott, és a legkiválóbb nagyrabecsülés érzésével maradok az Ön legkészségesebb barátja és szolgája

Gróf Széchenyi István

Pest, 1838. március 21-én.

P. S. Remélem, a hidat azért mégsem ejtjük. Mi a véleménye erről? *Most* nem beszélhetünk erről. De ha Isten is úgy akarja, győzelmesen fellépünk majd a maga idejében.

NAPLÓJEGYZETEK

1838. MÁRCIUS 25.–ÁPRILIS 1.

Pest, március 25-én. Nyugtalan éjszaka után most jobban vagyok. Holnap el akartam menni a *Nádor*ral. Nincsen hozzá erőm. Crescence-ot nem látom többé, Crescence elveszíti irántam való szerelmét – híre jön majd, hogy siessek, ha még látni akarom – ezek a legrosszabb eshetőségek reám várnak. – Jóból azonban több van, tehát nem elcsüggedni. A jótékonysági egylet összeült a kaszinóban. Cziráky – a nádor által – elnökévé neveztetett ki. Én 1000 pengő forintot írtam alá. Nem hívnak meg, nem is választanak meg semminek. Félre vagyok állítva mindenütt. Furdal a lelkiösmeret, hogy sem a városért, sem a családomért nem tettem eleget. Beteg voltam. Akárhogy is van: siralmas szerepet játszottam.

Eötvös Pepi nálam. Felajánlottam, hogy tegeződjünk. [...]

Március 28-án. Még komiszabb éjszaka. Nem javul az állapotom. Fenyegető léptekkel közeledik a vég. – Elpuskázott életem világosan kirajzolódik előttem, gyakorta elgyengülök a láttán. – Munkálkodás, összejövetelek, tanácskozások mindenütt,

s én nem tudok felemelkedni! Minő gyalázatos lét! „13-tól 17-ig nem róttam le, amivel tartoztam, fel kellett volna áldoznom magam." Így szól benned egy hang. – Egészen elgyengülök... Szégyenletes véget fogok érni!

Délután felé sokkal jobban. B[alogh]: „Orvosi vélekedés szerint lehetetlenség, hogy halála után az ember tovább éljen. Itt csak hinni kell." Velőmig megborzongatott a teljes megsemmisülés eszméje! Minő misztifikáció volna az emberi élet, minden erény etc. Igen... a földi élet után sokan újraélednek, sokan azonban nem. – Festetics A[lbert] nálam, épp midőn Wessel[ényi] nálam volt. – Emezzel is beszéltem, 'hogy válasszanak tagjává a bizottságnak'.

Március 29-én. Jelentékenyen jobban éreztem magam. Tegnap egylábnyinál is hosszabb k[olbászt ettem meg]. Falánkságom tűnőben. Anyjával épp most távozott a főhercegasszony.

Március 30-án. Ó, minő reggel! Minő álmok, képzeletem által mintegy felkorbácsoltatván. Ó... láttam, midőn [_ _ _] életemnek s lelkemnek! Ki az életét elosztogatta, annak nincsen több élete már. A vég, melyet annyiszor elképzeltem, közeledik felém – ám nem hirtelen halál lesz az, hanem hosszú agónia! Reggel nagy keservesen „tákoltam össze" magam a nappalra. – W[esselényi] nálam. Hogy bejussak a bizottságba, *koldulni* volt. – Károlyi Gy[örgy]nél, Telekinél, Dessewffy A[urél]nál, Vaynál! – Később Károlyi Gy[örgy] volt nálam – valószínűleg itt is megbuktam! Ilyen a világ. Bedeković nálam. Károlyi L[ajos]sal... Politechnikum. – Kikocsiztam Fót felé. A pesti kikötő körül semmi. Falánkságom egészen elmúlt.

Március 31-én. Ó, minő éjszaka. Azt hiszem, megbolondulok! – Vágyom Cr[escence] után!

Teleki J[ózsi], Károlyi György nálam. W[esselényi] érdekembeli koldulása nem hatott! Felette sértett ez. – Reseta átengedi a *Néhány szó a Verseny körül*-t. Cr[escence] azt írja, hogy beteg, rosszak voltak az utak, Cenket nem lehet fűteni etc. Mindez könnyűszerrel előre látható volt. Én azonban nem láttam... Ó, mily együgyűn, mily ostobán, avagy voltaképpen mily szerencsétlenül viseltem én magam ebben a legutóbbi időszakaszban! – Elveszítettem utolsó horgonyomat, Pestet is. Be-

tegen, csúffá téve, mindenhonnan kirekesztve. Én Pesten a Senki! Ha kirekeszt a főherceg, az érthető... de a 'barátaim'. Végtelenül fáj ez nekem, de még jobban, hogy nem lehetek elégedett önmagammal sem. Ide juttatott [_ _ _]. Végre is kitartok bátran megaláztatásomban is. Hiszen jön még bizonyára rosszabb is! – Isten nevében; ki megteremtett, ki megsemmisíthet s örökké éltethet, ki meggyötörhet s üdvözíthet. Csaknem egész nap nem ettem semmit sem; s a gyomrom mégis elrontva. Wesselényi a *Beobachter*-t dicséri.

Április 1-jén. Egészen megtörten keltem föl. Testileg jobban, lelkileg egészen lesújtva. Nem vagyok megelégedve magammal; annál a kalamitásnál mégiscsak más szerepet kellett volna játszanom. Volna csak újra 13-ika, jobb szerepet játszanám, s megmentenék sok embert. *NB.* amiképpen a dolgok most alakultak, amiképpen most látom... Hitvesemnek etc. egyáltalán nem lett volna szabad Budára mennie, Cenkre pedig végképp nem. – Bizonyára még más dolgokat is fognak rólam mesélni, és – mert sokat vártak tőlem – engem ugyancsak gáncsolni... népszerűségem megkapta a végső kegyelemdöfést. [_ _ _] zilált egészség... apológiám a veszedelem, melyben mindezek forogtak. A lelki bánat, melyet 13-tól 21-ig tett minden lépésem miatt érzek, oly hatalmas, hogy úgy érzem – a sírba vihet. Vajon az idő elvégzi-e a magáét? Megtört a varázs. Nem is régen még „nagy ember" voltam Pesten... most én vagyok a „senki", nemrég „szükségesnek" véltek – most „fölöslegesnek" látszom. – Munkálkodásomnak vége... Most roppant keserűn érzek mindezek miatt. – Vajon nem fogom-e egyszer még élvezni, hogy nélkülem is megy minden... de vajon magyar módra fog-e akkor menni!?

Miképpen fog vajon irányomban viseltetni a publikum? – Alig merem ábrázatomat mutatni. Tegnap összeillesztették a hidat – de úgy hiszem, fogatok számára csak mától van nyitva.

A főherceghez. Tänzer éppen tőle jő ki, Trattner megy be, nékem azt üzeni, 'őt nem fogadhatom'. Mintha szíven szúrtak volna! Idő kell, míg megemberelem magam. Z[ichy] Marie-hoz megyek, hol Prónayra [_ _ _] bukkanok. Mérey–Schedius–Keglevich Gyrával a bécs–győri vasút bizottságának megálla-

pítása dolgában. – Almásy[nál]. Thurn. Lederer. – Magamhoz kérettem Dessewffy Aurélt: „írtunk a főhercegnek... hogy a bizottságba Te is"... Roppant nyomás, de megszűntem angyal lenni... Később gyomorgörcs, éjszaka is – de más természetű.

Voltam Berényinél, hogy ármánykodjam a holnapi érdekében. A főherceg fogadni fog, ha nem lesz rosszul...! Beteg-e, avagy csak számomra?

Nádasdynak is el kellett vonulnia. Tigének úgyszintén.

Ullmann hozzám fordul, nem akarok-e a vasútjában részes lenni. – „Semmi ellenvetésem!"

LEVÉL TASNER ANTALNAK
NAGYCENK, 1838. JÚNIUS 6.

Cenk, júni. 6-án. 1838.

Barátom,

ma, hogy az idő ismét jobb, én is tűrhetőbben érzem magamat; de egészben ugyan ebül vagyok mindig. Az a gondolat, hogy olyan gyengeként éljek, kinek minden szellő megárt, megöl. Alig találok elég lelkierőt, hogy magamat „agyba ne lőjem". Anyám vagy harminc évig viselt egy burnótszelencét, melyre az volt írva: Nehéz dolog nem öngyilkosnak lenni! Igen sokszor jut eszembe.

Most kérésem van. Írná meg minél előbb: mily törvénynél fogva szállította le Pest vármegye a Budapest városi hídtarifát, mely törvénynek – mennyire tudom – az a szelleme, hogy híd után soha tiszta jövedelem ne kerekedjék, hanem csak annyi, mennyi fenntartására és nagyobb esetekre szükséges. És miután Önnek ez iránti levelét Bécsben veendem, hová e holnap 12-én indulok – és hol *Corpus Juris*-t nem szeretnék kölcsönözni, innen magammal vinni pedig restellek, jó volna... ha azt (a törvényt vagy törvényeket) *per extensum* kiíratná. Hogy én ezt a kérdést Bécsben Sinával A-túl Z-ig tisztázhassam.

Sietve

Széchenyi

NAPLÓJEGYZETEK

1839. FEBRUÁR 1.—DECEMBER 25.

Pest, február 1-jén. Wesselényit a királyi tábla 3 esztendőre ítélte...

Február 2, 3, 4, 5, 6-án. Egyre jobban és jobban.

Cr[escence] Budán a főhercegi bálon.

Február 7-én. A fiatal mágnások bálja.

Február 8-án. Megint elfog a zabálhatnék...

Csak nagy nehezen viselem el az életet. Károlyi György maga akarja felépíteni a lovardát.

Február 9-én. A hétszemélyes tábla – akárcsak a királyi tábla – Wesselényit 3 esztendőre. – W[esselényi]nek nálam kellett volna ebédelnie – ám Hubay Budára kísérte. Fejes azt mondja: ott fog maradni. Senki sem indult föl s bánkódott különösebben!

Mily mélyre zuhantam. – Szüntelenül úgy érzem, meg fogok bolondulni.

Este kaszinó-bál.

Goldsmith *The Vicar of Wakefield*-jét olvastam. George Sand *Indianá*-ját. Még egy halom más dolgot is olvastam. – George Sand *Jacques*-ját olvastam.

Február 10-én. Emelkedik a víz... A [jég]torlasz nem tud megindulni. – Az éjszakákat minduntalan úgy töltöm, mint egy elmeháborodott. – Túlontúl sokat eszem – nem tudom megtartóztatni magam. Nincs is semmi okom arra, hogy konzerváljam magam. [...]

Március 2-án. Pazar idő. 8 napja nem alszom. Nem vagyok jól. Egész nap nem megyek el hazulról, hogy bevégezzem „a feltöltések elleni" dolgozatomat, amely 51 fólió lapra terjed. Pontyepét veszek be. – Késő este felé eszem. Délután 5 órakor Sartory, Takácsy, Valero, Károlyi Ist[ván] jönnek hozzám – elolvassák kétszer. Úgy látszik, elnyeri jóváhagyásukat.

Zrínyi Pozsonyból.

Március 3-án. Tűrhetőn. A *Ferenc* kijön a kikötőjéből – megjön este a *Nádor*. Waldsteinnel elküldöm a főhercegnek a közgyűlés jegyzőkönyvét. – Azt hiszem, jobban járok homeo-

pátia nélkül. – Cr[escence] és Car[oline] Orczy Gyurihoz. Én 1-ig Zichy Edmundnál, nemzetiségről, a nemesi birtokok minimumáról, szólásszabadságról beszélgetünk. Dessewffy A[urél] – ki talán fentről jövő figyelmeztetésre – levágatta körszakállát, csupa bölcsesség, de szofisztikus. K[árolyi] György hallgatott. Szápáry F[erenc] tisztára megkergült.

Március 4-én. Ferenc és *Nádor* szép csendben el – *Ferenc* csakúgy. Menetrendet szerkesztek róla... Bizottsági ülés, melyen Gömöry elnököl, s hol ama nagy elégtétel ér – hogy az egyszerű polgárok beadványomat lelkendezve fogadják. Délután ugyanez történik Staffenberger alatt.

Meglátogatom Benyovszky Pétert, hogy érdeklődjem Schönbauer és Erdélyi iránt. Kubinyi Ferit és Ágostont találom ott – prédikációt tartok. – [...]

Március 9-én. Májfájdalmak. Mióta nem homeopata módra élek, vidámabb vagyok, erősebb, boldogabb – de nem alszom.

Sina egy siránkozó levelet nekem. Budára megyek Schediushoz, aki kinevet. – Gerlitzy tiszteletbeli aljegyzővé. – Spécznél. A feltöltés elfuserálva. Lederernél – ki volt Wesselényinél – kinek pedig szabad kikocsizni s hamarost mehet Gräfenbergbe is. [...]

Március 19-én. Miután tegnap s tegnapelőtt ricinusolajat vettem be – tűrhetőn vagyok. – Megyegyűlés. Szólásszabadság...! Határozat: hogy felírás tétessék... Az o[rszág]gyűlése felülvizsgálati fórum etc. Én nem szólok. Prónay: Függesztessék fel az ítélet!! Estély Szápáry Ninánál. Este Zichy Edm[und]hoz megyek.

Orczy László és Henrik nálunk ebédel.

Március 20-án. Continuatiója a gyűlésnek. Felírás vellikáltatik, én is szólok. Híd! Nógrádi levél felolvastatik. Nagy Leó indítványt tesz – úgyszólván senki sincs mellette, csak Tahy. Kubinyi ellene. Hegedüs egyáltalában nem szól. Én beszélek, s magammal ragadom a publikumot. Meghatározzák a Nógrád megyének adandó választ, körlevél – felirat – és utasítás – Andrássy nálunk ebédel. Gazdasági Egyesület ülés. Gyürky-Baloghiáda olvastatott fel! – Károlyi Gy[örgy] remekül vezeti a jegyzőkönyvet.

Brunswick Zichy Ed[mund]nak... itt van Balogh Jancsi!

Március 21-én. Folytatás... A híd-ügyek hitelesítése etc. Wodianer. Gyapjúosztályozó intézet... Én: diadal! Vaynál kellene ebédelnem. Nem megyek – Budára Telekihez. Hevesen kirohan Cziráky ellen. Otthon eszem. – Estély Nádasdy Lip[ót]nál.

Március 22-én. Folyvást tűrhetőn. De egyáltalán nem alszom. – Közgyűlés. – Fel akarják rúgni a tegnapit. Skandalum. Prónay mintegy kihívja Földváryt; ez utóbbi: „Nemtelen betyár"! – Elveszítem minden türelmem. – Gyermeteg szerepet játszom etc. Epeömlés. Rosszul vagyok.

Március 23-án. Közgyűlés... Semmi különös. Háborgás. Egy nagy betegség előestéjén. – Ülés a kaszinóban. Átadom az 1834-i tételeket. Zavar a szakács miatt, mert Hickmann leköszön; ugyanis haldoklik. – Dubraviczkyval Prónayhoz... a tegnapelőtti eset miatt. – Gyatra az egész, nagyon gyatra; valami kalamitásba keveredem. – Magyar színház. Bánk bán. – Felfoghatatlan, hogy a kormány hogy engedhet játszani ilyen esztelenséget. – Rossz, veszedelmes tendencia.

Március 24-én. Úgy sejtem, hamarost meghalok. Birly pirulái nagy konfúzióba sodornak. – Főhercegnél, Prónayról – Kubinyiról – Rádayról etc. etc. beszélek neki. Festeticshez, hogy írja alá a kaszinót és kérdezze meg a papát, hogy István főherceg jöhet-e hozzám! István főhercegnél is voltam.

Tárnokmester: Kár, hogy Dessewffy éppen fölötted aratott ily szép győzelmet! – Hogy tudniillik az utasítások később adandók...! Ami egyáltalán nem is került vitára!!

A polgármester a kikötő dolgában nálam.

Ebéd a kaszinóban –. Orczy Lajos gazda!

Nádor este 9 órakor jön. Deákot s Pereirát hozza. Szápáry Ninához gyerekvacsorára... Sztáray Julie és társai is üldözőbe vettek. Hivatalosan is megjött, hogy Károlyi György administrátor Csongrádban. Estély Keglevich Matildnál Budán. Zichy Edm[und]nál 2 óráig.

Március 25-én. Megyei küldöttségi ülés. Ráday mérges – egyet-mást nem tud megbocsátani nekem. – Prónayhoz – „Minden helyreáll majd"... Délután akadémiai ülés... Bártfay

Schedelnek. K[árolyi] Gy[örgy]: „Ha mindenáron akartok, be lenyugszom, hanem az alapelveimet megtartom!" – Hahaha Írok a főhercegnek Berényi útján – Pereira nyomni akar. – Deák nálam... „Híd oda van... a herceg megcsalja magát – Wess[elényi] Gräfenberg[be] menetét nagyon hátráltatta – etc."

Crescence Orczy Lizihez... nekem semmi kedvem sincser menni... Ó, mily gané emberek vannak ebben az országban

Pazar idő! Délelőtt jó, délután rossz. – Ha meglehetnék minden evés nélkül – jobb volna, s én egészségesebb!

Pereira a főhercegnél. Meglátogattam. [...]

Bécs, április 26-án. Sopronban ebédelek Lunkányinál. Bécsbe. Schwan. Az éppen elköltöző Viel-Castel lakásába költözöm.

Április 27-én. A nádor főherceg előszobájában. Kolowrat nem ismert meg.

A Schwanban eszem. Este kaszinó.

Április 28-án. Esterházy Pál hercegnél – alaposan kidiskuráltam magam.

Széchényi Lajosnál ebédelek. Este Metternich. Nálam Batthyány Lajos, Zichy Pepi s később Lato Wrbna.

Április 29-én. Meglátogattam Purkhartot és Nádasdyt – Trautmansdorffal a Práterbe kocsiztam... Sok ismerős – Melanie-nál – Metternich helyett. Ferd[inand] Trautmansdorfnál ebédelek. August Lobkowitznál. A pesti feltöltést à la Sprenger – nagyszerűnek találja – a hídvámot pedig abszurdumnak! – Mlle Jolain a *Nádor*on el.

Április 30-án. Hébe-korba több erő kell az élethez, mint a halálhoz. – Soká állok Metternich előszobájában, végre Melanie közvetítése útján – hosszú *tête à tête* Metter[nich]hel. – Ismét erkölcsi terítékre kerülök – „A híd rossz téren van, az a kormányra tartozik. – Nemzet, nemzet, mi az a nemzet? Az állam az minden! Király?... Mint a franciák, azt akarja, hogy uralkodjék, igaz – hogy kormányozzon stb. Ó, 10 esztendő alatt Magyarország egészen tönkretétetett..." (10 esztendeje azt mondotta: 'Rennwegi házam a civilizáció határköve'). A hi-

dat... Sina kapja – a kövérebbiket választom – 87 esztendő – „huszonnégy órán belül". [...]

Pozsony, június 9-én. Délután 5 órakor megérkeztem Pozsonyba.

Június 10-én. Reggel a főhercegnél. A pesti malmot jól fogadta. Kerületi ülés. – Városok és Ráday. Otthon ebédelek. Délután Odescalchi Guszt[áv]nál. Többen összegyűltek. Én a következő feltételekkel mentem oda.

1° hogy az akaratom mindig szabad marad, semminek sem kötelezem el magam.

2° hogy ha nem vagyok itt – küldhetnek ugyan utánam staféta, mit ki is fizetek – de ezért még nem kötelességem jönni is.

3° hogy gyűléseiken nyíltan szólok, ha másképpen vélekedem, és magam útját akarom járni – hogy a többséget ne meglepetésszerűen szerezzem meg. [...]

Pest, december 12-én. Tegnap késő este Roscher bába kiszámította, hogy Cr[escence] csak folyó hó 15-ikén vagy 16-ikán fog szülni. [_ _ _] Otthon maradok. Meglehetősen elszigetelt vagyok. Tudakoló ülés – Kis Kaszinó-ülés – végül pest–szolnok–szegedi vízcsatorna-ülés, mely rossz benyomással volt reánk. Szápáry Tóni nálam. Ő: 8 nap múlva lejön Rotschild etc., hogy 12 millióval garantálja a Pozsonybúl Pestre vivő vasutat! – Sztáray állítja ezt. Meglátjuk.

December 13-án. Lógó fejjel jelenik meg Wirkner, Vécsey és Gyürky. Tanácskozunk. Ülés 2 ízben a katona-ügyben. 18 szavazat 18 ellenében. Az országbíró szavazata dönt. – Cr[escence]-nak nincsenek fájdalmai. Egyáltalán nem megyek el haza ülről. Engem látogat meg minden barátom.

December 14-én. Írok Rádaynak a pesti utasítás dolgában. – Nem adom magam ellenségem kezére!

Schedius és Wirkner levele Vécseyhez Sina dolgában átcsiszolva. Pompás darab.

Különféle ülések. Elegyes. Én hosszasan Pázmándyval. Batthyány Lajos benyújtott egy emlékiratot a Kis Kaszinónak. Sokan megszeppentek.

Cr[escence] heves fájdalmak után 1/2 10-kor szült!

December 15-én. Új örömök, új terhek! Staféta a vízcsatorna dolgában Sinának elment.

1 órakor megkeresztelik a kicsit. Ödön etc. Stankovits végzi. Felkért tanú Zichy Ferenc. Keresztapa és -anya Béla és Marie.

1 órakor Kis Kaszinó. Jól fogadtak. B[atthyány] Lajos az én karomba űzi az embereket.

Soká fel s alá a promenádon. Ernyedten. Este Batth[yány] Lajos, Eötvös József és én első állomás!

December 16-án. Nem tudtam fölkelni. Fő, máj, etc. 11-ig ágyban maradok. Eső. Hideg még nincsen M Louis felmondja nekem a szolgálatot.

Egész nap nem eszem. Este Banfield hozzám. 1 órakor Kis Kaszinó. Az ősiség dolgában.

December 17-én. Cr[escence] egész éjjel lázas. Én jobban, de még nem jól. Semmiféle görcs, de fájdalmak a kezemben s karomban.

8 órakor megjön Sina válasza – kiigazítással a részéről, mely paralizál bennünket! – Egészen el vagyok hűlve. Végre is vannak emberek, kiken nem lehet segíteni.

Kis Kaszinó-ülés, melyre nem megyek el – mert nem vagyok jól. Nálam eszik Banfield, Erdődy Sán[dor] etc. – Deák, Klauzál, Beöthy és Wenkheim. – Deák, nulla vagyok – miután bizonyítja, hogy jobb idővel azt mondatni a publikummal: „Mégis Sinának és Széchenyinek volt igaza" – mint győzni. – Türelmes voltam. De nagyon megtörtnek érzem magam. Elmegyek még Vécseyhez s Wirknerhez. – Rosszul áll.

December 18-án. Cr[escence] jól. – Azt mondják – azaz voltaképpen: Károlyi György tudatja vélem: látta heverni Sztáraynál Rotschild deklarációját a bal oldali vasút dolgában. Kis Kaszinó napló miatt. Nem megyek el. Zay meghív személyesen, hogy holnap társaságában Liszttel ebédeljek. – Liszt meglátogat. Előtte Festetics Leó. – Deák, Klauzál, Beöthy Ö[dön] és Bezerédj eszik nálunk. Kiokosítom Deákot. Panaszkodom miatta W[enkheim] Bélának és Bezerédjnek.

December 19-én. Úgy tűnik föl előttem, mint ha fél lábbal a másvilágon volnék. Liszt hangversenye. Caroline-nal etc. me-

gyek el. Orosz ül *előttem*. Mednyánszky adja a begombolkozottat – Klauzál reggel nálam. Sina végre mégis győzni fog. – De fullánk marad benne. Liszttel etc. ebédelek Zaynál. Este Batthyány Lajosnál. Különféle konferenciák a vallás-ügyben. A Mednyánszkynál ülésezőn összezördülés. Következésképpen holnap nem lesz ülés.

December 20-án. Hideg van. Minduntalan a kétségbeesésnek egy bizonyos nemével ébredek! – Különös. A vér okozza-e – vagy Isten? [_ _ _] Kis Kaszinó-ülés. Napló. [_ _ _] Alig van erőm élni. A lányok a Grassalk[ovich]-páholyba, meghallgatni Lisztet. Elmegyek Vécseyhez a Sina-féle csatorna dolgában etc. Soká dolgozom otthon.

December 21-én. Rezignáltan ébredtem. – Kis Kaszinó-ülés. Napló. Károlyi Gy[örgy]gyel Andrássy Gy[örgy]höz. Az előbbi: Máris értesítést kaptam, hogy Metter[nich] ugyancsak haragszik, amiért én vagyok az ellenzék elnöke, válasszátok Andrássy Gy[örgy]öt etc. – kezdetben legalábbis – 3 hónap múltán majd visszaveszem etc. etc. hm! hm! Károlyi Györgynél ebédelek Liszt társaságában.

Igen csinosan arranzsálva etc. Végképp ráeszmélek – hogy én teljesen eszeveszett ember voltam! – Az az 1825-ös mámor az életembe kerül.

December 22-én. Groß felmondja nekem a szolgálatot, merthogy én már nem kedvelem őt! – Ez sért. Mindenki elhagy? Vagy *én* hagyjam el őket? Egy dörrenés! És vége! – Ebéd nálam a Sina-féle csatorna előmozdítására. [_ _ _] Vécseynél felolvastatik Sina második levele. Nem tévesztette el a hatását. Szápáry [ózs[ef]: Aha, már megint azt akarja, hogy libafosba lépjünk! Összekülönböztem Szápáry Tónival. – Beszédes is jelen volt.

Wirknernél kiosztattak a szerepek.

December 23-án. Beszédes nálam.

Kerületi ülés. Közvetve Deák is a minimum ellen szólott.

Kis Kaszinó. Azt javasolom, hogy viseljük gondját a magyar színháznak! – Szápáry Pepi és Cebrian ellene! – Deákhoz – 7-ig ott maradok. Híd etc. Nagyon felbosszantott a prókátor.

December 24-én. Nagyon rosszul. Alig tudtam fölkelni.

December 25-én. Pálóczynál a hídtarifa dolgában. Terv és remény nélkül forgolódom. Egészen oda vagyok.

Több ízben Deáknál. Mestere a rabulistáknak.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN A SZÓLÁS SZABADSÁGA MELLETT

1840. ÁPRILIS 22.

Engedje az Isten, hogy mindazt, mit érzek, oly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre, balmagyarázatra vagy szinte tán megbántásra is. Célom *conciliatio:* s nemcsak azon pártok közt, melyeket a mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok érintett, de *conciliálni* az országgyűlésnek két tábláján s *conciliálni* nemzetünket a kormánnyal; mert hiszen csak így eszközölhetünk valósággal hasznost hazánkra nézve.

Mióta a szólásszabadsági tárgy legutolszor volt tanácskozás alatt, egy kegyelmes királyi leirat jött közbe. Ez sokakban megszüntetett minden aggodalmat: sokakban viszont nemcsak meg nem szünteté azt, sőt némileg még nevelte is. Bennem – és ez akármily paradoxnak látszassék is lenni – a királyi leirat a most érintett s ellenkezni látszó mindkét érzést szülte. Örültem annak tiszta szívemből, és hálaérzéssel tölt azok iránt el keblem, kik azt eszközlék; mert minden sorából kitűnik a jó szándék, az atyai indulat, s közbejötte után nemcsak reménylenünk, de hinnünk szabad, hogy mindazon kelletlen esetek, melyek aggodalmainknak gyökérokai, egész kiterjedésben, minden kivétel nélkül meg fognak szüntetni. Másrészről pedig – nem tagadhatom – aggodalmamat a királyi leirat még nevelte; mert mindaz, mi lejötte előtt még bizonytalan állásban volt, s ekképp még reményleni lehetett, általa szinte szankcionálva lőn.

Ezen *contradictió*ban lenni látszó felfogásnak mi pedig oka? – Semmi egyéb, hanem hogy abszolút, vagyis ausztriai szemüvegeken és *constitutionalis*, vagyis magyar szemüvegeken keresztül is nézhetni a dolgot. Ki az elsőken néz keresztül, az meg

lesz nyugtatva a királyi leirat által; ki pedig az utóbbiakon, annak aggodalmai az érintett ok miatt még nőni fognak. – Ha mindaz, mi Magyarországban esett, s mi mostani bajainknak gyökéroka, Ausztriában vagy Ausztriának egyik örökös tartományában történik, és a felhozott királyi leirat jön rá, azt hiszem, nincs senki, ki háladattal teli nem lett vala, s tökéletesen megnyugtatva nem érzené magát; holott itt Magyarországban – s mi tagadás van benne? Hiszen mindenki által tudva van – csak egy-két *votum*nak többsége eszközlé országgyűlésünk valahárai megindultát. És ez Bécsben keserűséget okoz, s mindaddig azt fog szülni igazi Pandora-szelenceként, melyből kiszámíthatlan félreértés, viszontorlás és baj forradoz, míg meg nem szűnő bajainknak gyökérokára le nem ereszkedünk. Az egyik rész, például, zöld üvegeken néz keresztül, a másik ellenben kék színűeken, s mindegyik *bona fide* maga színét tartja az igazinak – s felingerül, bosszonkodik, és valami becstelenséget talál benne, ha a kék üveges nem lát mindent zöld színben s viszont. Így a nemzet nagy vagy legalább *constitutionalis* része a kormányban rossz szándékot tesz fel: a kormány viszont a nemzet *constitutionalis* részében rosszakaratot és sok – irgalmas Isten! – túlhevültségében még valamely *separativ* szándékot is. És ennek, ha hazánk javát kívánjuk, meg kell szűnnie. Ez pedig csak úgy történhetik, ha mi is kötünk néha-néha abszolút szemüvegeket fel – mit igen szeretek tenni, mert igazságos kívánok lenni –, miképp felfoghassuk kormányunk szándékát: de viszont a kormány is kösse fel *constitutionalis* üvegeinket, s tartsa szemein; mert ő is csak így érthet viszont minket.

De nemcsak a kormány, sőt magunk közt is létez sok, ki nem néz *constitutionalis* üvegeken keresztül, s tán sejdítlen; így például – s valóban nem akarok megbántani – méltóságos gróf Apponyi őnagysága az ékesszólást felette veszedelmesnek tartja, következményei – ha jól fogtam fel beszédét – sokszor károsbak, mint maga az árulás, s mint azt előre könnyen kiszámítni lehetne. S ebben tán van némi igazság. De ha lebilincselni akarjuk az ékesszólást, ám tiltsuk el inkább a szabad vitatkozást; mert középút ilyesekben – ítéletem szerint – nincs. A méltóságos úr szeretetre, bizodalomra állítja közlétünknek biztosságát

és azon relációt, melynek kormány és nemzet közt léteznie kellene. Én pedig, jóllehet mint egyes személy – mint már többször érintém itt – határtalan bizodalommal viseltetem kivált a kormány némi tagjai iránt, úgyannyira, hogy szívesen és minden határ nélkül *submittálnám* saját nézetimet magasb s bölcsebb felfogásuknak, s felette tudom méltánylani bokros állásukat; s azért őszintén kívánom befolyásuk és hatásuk növekedését – én mint törvényhozó sem szeretetre, sem bizodalomra nem állítom nemzetem létét; de ennek bázisául egyedül csak a kölcsönös szerződések szent fenntartását és a törvények szerinti szigorú eljárást tekinthetem. A méltóságos gróf a kormány- és fejedelmet ugyanegynek tekinté: mert ha e kettő közt különbség van, akkor – úgymond – *impune* minden mocskot, minden piszkot lehet a kormányra gördítni; de mi ennek ellenkezője? – mit a halhatatlan Montesquieu minden kétségen túl megmutatott – hogy ott, hol a fejedelemnek szent személye és az őt környező tisztviselők, ti. a kormány, *synonimum*má váltak – ott megint mindent elkövethet *impune* a kormány, anélkül hogy csak legtávolabbrúl is kérdésbe lehetne venni eszközléseit.

Ebbe azonban tovább ereszkedni nem kívánok, hanem újra ismétlem – valamint már többször előadám –, hogy bajainknak okát nem az emberekben, de heterogén összeköttetésükben találom, ti. hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De éppen mert ez így áll, valamint kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlen épségben tartanunk fenn; úgy a kormánynak is kötelessége volna, és ez legnagyobb érdekében is állana – ha ti. velünk harmóniában akar élni –, hogy ő is *constitutionalis* kifejlésünket őszintén segítse elő. Ezt azonban nem cselekszi, mit csak azáltal is tapasztalhatunk sajnosan, hogy ezen országgyűlésnek kezdete óta annyi rágalmakat enged, sőt parancsol ellenünk íratni, fizetett emberei által, miképp tisztán láthatjuk szándékát: hogy a külföldnek *opinió*ját iparkodik ellenünk gerjeszteni. – Ha visszatekintek mindazon méltatlanságokra, melyeket e *diéta* alatt azon érzéssel valék kénytelen olvasni külföldi lapokban, hogy ezekre egész kiterjedésben s tökéletesen megcáfolólag nem lehet, nem szabad válaszolni: akkor – megvallom – forrott ereimben a vér. Az vala többi közt

egy sora ezen ingerlő cikkelyeknek, hogy csak bizonyos zsilipeket volna szükség felhúzni, s vége volna az ország egész privilegiált arisztokrácia részének sat. – Valóban gyönyörű modor az összebékéltetésre, kivált ott, hol annyiszor hozatik elő a legitimitás szentsége! – Ha visszatekintünk Mária Terézia idejének egy bizonyos pillanatára, mely következménye vala az el nem korcsosodott régi magyar szellemnek; vagy ha az újabb kornak eseményeit akarjuk emlékezetünkbe idézni, mikor Európának óriás hódítója kísértetbe akará hozni nemzetünknek fejedelméhez vonzó hűségét, akkor tán mi is mondhattuk volna: csak bizonyos zsilipeket kellene felhúzni, és – a nagyméltóságú főrendek értenek, mit akarok mondani! De honunkban egyetlenegy gyalázatos sem találkozék, ki ily gondolatra fakadt, mit nemzeti büszkeséggel említek, egyúttal kijelentvén, hogy minekünk, magyaroknak se kikopott fizetett poéták, se vándorló hercegek tanácsára vagy intésére szükségünk nincs, hogy kötelességünket teljesítsük fejedelmünk s honunk iránt.

Ha méltóságos gróf Nádasdy ez alkalommal a híd dolgát elő nem hozza, valóban a nagyméltóságú kúriárúl nem szólok; miután azonban a méltóságos úr a szőnyegen lévő tárgyat azzal egybehasonlítani méltóztatott, nézetimet ezúttal annál inkább elő akarom adni, mivel az e tárgybani több hetek előtti kifejezésim – mint okom van gondolni – némi félreértésekre adtak alkalmat. Tisztelem én a nagyméltóságú kúriát, s több tagjait, kiket közelebbrűl van szerencsém ismerni személyesen is, mindenek felett becsülöm: de azért mégsem felejthetem el, hogy a gonosz léleknek incselkedései felette veszedelmesek, és én a kúriát nemcsak alulrúl, de felülrűl is tökéletesen független állásban szeretném tudni, miszerint azt óhajtanám, hogy a fejedelem által kinevezendő bírák semmi más hivatalt ne viselhessenek, magasb hivatalra szférájokon kívül ne emeltethessenek, az általuk hozott ítéletek végett ne csak hivatalaiktól el ne mozdíttathassanak, de ilyesek miatt legkisebb *resensus*nak se legyenek kitéve, s hogy jóval nagyobbított fizetésük őket még materiális tekintetben is lehetőképp független állásba helyezze. Mi pedig a méltóságos gróf egybehasonlítását illeti: ha valahol, bizony itt áll, hogy: *omnis similitudo claudicat*. Ugyanis ha a hídi választ-

mány a törvény ellen cselekedett – mit én egyébiránt soha el nem fogok ismerni –, tettének következménye kirekesztőleg egy krajcárrali több vagy kevesebb fizetésben vagy a kiváltságnak néhány évvel több vagy kevesebb voltában áll: midőn a tanácskozásban lévő eset körüli törvénytelenség vagyon, élet s becsület felett határoz. S ha a nemzet megbocsátá a hídi választmány hibásnak vélt eljárását, azt tán azért tevé, mert sejdíté, hogy a hídvállalat által nem szándékoztatik egyéb, mint hídnak építése a nemzet jobblétére: midőn a másik esetben oly hidakat vélt szemlélni, melyeknek építésén személyes előmenet végett munkálkodának némelyek.

Én a mai tárgyban szóló két méltóságos bírót felette tisztelem, és őket minden gyanún magasan felülemelkedetteknek vélem, jóllehet méltóságos gróf Nádasdy a híd dolgában kelletinél több szenvedelmességet fejtett ki, mit ítéleteiben egyébiránt bizonyosan nem tesz. – De hogy visszatérjek a tárgyhoz, és a nagyméltóságú főrendeket – miután úgyis annyira haladott már az idő – hosszadalmas beszédek által ne untassam, oda nyilatkozom, hogy a tekintetes rendek izenetét kívánnám felterjesztetni egész kiterjedésben *„per non moramur"*, spedig mert csak ily módon jöhet a nemzet nagy, lehet mondani, nagyobb részének aggodalma őfelsége eleibe anélkül, hogy azért erőt tegyen magán a méltóságos főrendi tábla többsége – mit én soha nem is kívánnék; mert valamint én követelem, hogy vélekedésemet őszintének tartsák s azt csorbátlan hagyják, úgy mások nézetei tiszta voltában és józanságában én sem akarok kételkedni. – *„Non moramur"* által sohasem akarni felterjesztetni semmit is, mint itt többektől hallottam, ítéletem szerint nem jó teória. Hány eset van, valamint itt, úgy privát életben is, hol a két rész nem tud megegyezni, s hol végképp egyik rész, jóllehet legkisebbé sincs meggyőződve, mégis enged? Ha pedig ily engedés a nagyméltóságú főrendi tábla méltóságával meg nem egyez – mit szintén hallottam itt több ízben más alkalmakkal előhozatni –, akkor hogy mehetett éppen *„per non moramur"* csak kissé ezelőtt például az adó dolga fel? Hiszen kik csak szólottak akkor, mind különböző vélekedéssel voltak, mint a rendek, és mégis felereszteték a rendek izenetét. Ha ez oly fontos dolog-

ban történhetett, mint az adó tárgya: ugyan miért ne történhessék a szabad szólás dolgában is?

Menjen tehát a tárgy őfelsége eleibe, hadd ítélje meg szent személye aggodalmunkat, és a kormánynak is adassék alkalom azon pontrúl nézni honi dolgainkat, melyről mi szemléljük azokat; mert csak így szakadhat vége azon felingerült állapotnak, melyben többet-kevesebbet minden részek vannak. És ha ez megtörténik, akkor van pillanatja egy meggondoltabb és józanabb kezdetnek mind a két részrűl. Minekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunknak szándéka tiszta – meglehet, nem elég *constitutionalis:* – de tán ennek is az az oka, miképp egy kifejlettebb alkotmányra nem egészen vagyunk érettek, miszerint minden módon kelletik belbecsünk súlyát nevelni; mert azon tisztelet is, mellyel illettetni fogunk, mindig csak azon arányban fog állni, ti. nőni vagy apadni, mint amilyenben nagyobbítjuk vagy kisebbítjük azt. Fel kell hagynunk mindazon *violentiákkal,* melyekkel sokan *popularitás*t vadásznak, vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a *popularitás*ért való *licitatiót violentiák* által; mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a túlságok tőszomszédok. Franciaországban a tudós, erényteljes *Bailly* [egy] *Camille Desmoulins violentiái* által egészen elveszté hatását, *Camille Desmoulins* pedig *Danton violentiái* által, míg végképp ez is árnyékba tétetett *Robespierre* által, kinek efemer népszerűségét csakhamar a leghatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennek okáért – nehogy nálunk is így menjen a dolog – *abnegatio* s igazi hazaszeretet által popularitást, neveljük mindenekfelett a közlelket, fogjunk kezet, vessünk vállat, szóval: becsültessük meg a *„magyar"* nevet még ellenségeink által is! – A kormány viszont, vaamint felhagyott minket elnémetesítő ideáival, úgy hagyjon fel minden *amalgamatiói* szándékkal is; mert ezt többé nem eszközölheti.

Meggyilkoltathatunk tán, de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni többé nem fogunk; sőt az is kérdés: meggyilkoltathatunk-e? Én nem hiszem; mert nemzetünknek jövendője van, ilyest pedig, ha nemzetet illet, egyesek vagy egyes kombinációk meg nem semmisíthetnek. Midőn tizenöt évvel ezelőtt

e teremben úgyszólván legelőször hallatott magyar szó, menynyire mentünk előre azóta? S mily fordulást tőn nemzetünk csak az utolsó évtizedben? S valamint akkor (bocsánatot kérek, ha személyemről szólván megsértem a szerénységet), mikor a nemzet – s itt is vannak számos és dicső kivételek – két részre oszlott, és az egyik csak állati örömök után esengvén s szemei előtt egyedül saját kis hasznát tartván, igen-igen méltóvá tette magát Cicero azon mondására, melyet tisztelt barátom, Eötvös József hozott elő, s melyhez én halhatatlan Berzsenyinkkel azt csatlom: hogy *„rakott palotát heverő kényének":* más része a nemzetnek ellenben, s lehet mondani, jobb, jóllehet talán nem legelegánsabb része csak a múltban kereste nemzetünk fényét, s azt hitte, Mohács térein van eltemetve minden nemzeti létünk, miképp közmondássá is vált: hogy *„csak sírva vigad a magyar"* – én akkor mint kilépett katona és készületlen dilettáns író – úgyszólván *inspiráció*ból – tán egyik a legelsők közül azt mondám, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak „lesz" – úgy, mint mikor mindezeket – szinte *inspiráció*ként – nyilvánítám, úgy érzem ma, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fenntartva azon éjszak-ázsiai nemzetségeknek civilizációi képviselőjét játszani itt *Occidens*ben, mely nemzetségekből *Oriens*ben vevé eredetét, s ha erről néha kételkedem is, oly napok, mint a mai, s oly felvillámlások, mint méltóságos báró Eötvös József mai beszéde volt, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövendőt. És ezen a kormány se kételkedjék, s ő is bízzék bennünk s emberséges szándékunkban, valamint mi bízunk. Tökéletes regenerációra van szükségünk, s kételkedhetik-e ezen valaki, ha fontolóra akarja venni, mily állapotban vannak megyéink? Mennyire szűkölködik az ország nemcsak külföldre szolgáló, de még belső összeköttetésekben is? Mily kevés *pondus*sal bírnak városaink? S még szavok sincs az országgyűlésen sat. Miképp induljunk azonban nemzetünknek olyannyira szükséges regenerációjában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt, s a kormány nem akar érteni minket? Itt van az egyesülésnek ideje, s azért is, míg minden bajaink orvoslás alá jutnak, legyen legalább a szólás szabadságán ejtett sérelem felterjesztve.

NAPLÓJEGYZETEK

1840. ÁPRILIS 28.—MÁJUS 18.

Pozsony, április 28-án. Szárazság. Pazar idő. Komisz esztendő ígérkezik. – Ha nőtlen volnék, most hatalmamba kerithetném a kormányzást – mert olyan itt nincs. – Jó volna mind honunkra, mind dinasztiánkra nézve.

Ülés nálunk. Nem mentem el. – Százféle csalódás napja. Nálunk eszünk 3 órakor. Deák, Klauzál, Pázmándy, Palóczy és Pulszky. Beöthy nem jön. Emez részvényeket vett, amiképpen Prónay G[ábor] is a bal parti vasútra. Ha én is ezt tenném? Amint Sztáray Ullmann mellett, úgy én Sina mellett! – Hol állanak a kurzussal. – Deák a főhercegnél, azután hozzám jön – mindent elmond nekem. Mi magasabban állunk. – Este Batthyány. [...]

Április 30-án. Deák tegnap este és ma reggel a főhercegnél. – Ülés mindkét táblán – és elegyes. Megjön az V. cikkely. Holnap amnesztia. Nagyszerű... W[esselényi] győzelme! – Csaknem egy és ugyanazon napon!

Ebéd Tininél [_ _ _]. Fehr végre megjön, s holnap Pestre megy. – Rau úgyszintén. Ő is megvénült! – Deákkal soká a ligetben. Most nem kell agitáció. Mi mindnyájan azon leszünk, hogy a vármegyei relációnál semmi túlságra ok ne adassék. Félek Baloghtúl, Somssichtúl – de kivált Batthyány Lajostúl... mert kivált ezen utolsó tán agitálni fog.

Megnyugodtam. Deák kell hogy a centrumunk legyen. Félre minden irigységgel, hazámfiai. Adjuk neki az elsőséget! [_ _ _]

Vége az országgyűlésnek! Van jövendőnk! – A kis Mailáth Muki... meghirdeti az életrajzomat.

Május 1-jén. Cr[escence] és Caroline és Béla a *Mária Annán* Bécsbe. Valóságos hajsza. – Vihar. – Amnesztia egy elegyes ülésen. Tininél. Azután 5 ifjú úr ebédet ad nekünk Eisenbründlben. Vihar, hideg és por. K[árolyi] György iszik W[esselényi] egészségére. – Később B[atthyány] L[ajos] a királyéra. – [...]

Május 12-én. 7 órakor ülés. Korszakos. Ebéd a Kis Kaszinóban.

3 napon át a *reparticiós* bizottságban voltam – több ízben beszéltem.

Május 13-án. Szentesítés. – Andrássy Györgynél ebédelek Pücklerrel. Délután liget. Megjelenik Lovassy mint Roller, akit a nemzet megmentett. *Ők* bakot kell hogy lőjenek! – Egészen egyedül egy bricskán Bécsbe megyek, hová

május 14-én hajnali 3 órakor érkezem meg. A Schwanba. Sinánál – kijelentem, nem kívánom, hogy bármi közöm legyen a hídrészvényekhez.

Cr[escence]-szal a Schwanban eszem. Este Metternichnél Cr[escence]-szal. Velem a Senkiként bánnak. – Kaszinó – meglehetősen sokan.

Bécs, május 15-én. Eichhofnál Somossy ügyében. Dercsényi etc. kaszinó-tagokká. Néném nél – kik szintén megfázva kicsit. Túlontúl erősen a liguriánusok hatása alatt. Egyedül és sebtében eszem a Schwanban. Lóverseny. *Spectre*-ünk nyer. Komédia Mett[ernich]nél. Hunyady Julie révén kapok jegyeket. Közönséges – Zichy Lajos mint Scholz.

Május 16-án. Figdor gyapjúért 97½ forintot ajánlott fel. Korábban már 100 forintot és 200 aranyat értem el. Májam siralmas. Melanie-nál, ki egyáltalán nem is fogad. Lichnowsky Lóri s Hohenlohe herceg volt nála. Audienciáért koldulok Metternichnél. – Mailáth Ant[al]nál. – „Kérem, írja alá a kaszinótagságát!" – Ő: „Előbb még kérdezősködnöm kell."

Wenzelnél: Azt mondják, Ön nem megbízható. – Előbb Punchon nálam. A pesti gőzmalomról beszéltünk. Lajos bátyámnál ebédelek, egy új szakácsnőt kipróbálandó. Kaszinó. Úgy érzem, mindenütt fölösleges vagyok.

Május 17-én. Főbelövős hangulatban. Esterházy Pálnál – témánk a Hanság. – Versenyebéd Louis Liechtensteinnél. Miskával a Praterben.

Május 18-án. Eladom a gyapjúmat 98 pengő forintért Polaknak!

Ó, minő agónia reggelenként. Metter[nich]nél. Dessewffy Aurélt ott találom az előszobában, előtte bocsáttatom be; quasi

zokon veszi. – Soká *hallgatom* őt. Nincsen jóakarattal hozzám. Midőn azt mondom: „Korszakos idő van etc." – ő: „Ezek szavak etc."

– Én a Duna-bizottságról szólva. – Pénz? – Ő minduntalan a szavamba vág: „Pénz, pénz, az a legkevesebb, Ouvrard (?) azt mondotta a spanyoloknak: 6 milliót nem tudok előteremteni nektek, de 200 milliót igen etc."

A kancellár várakozik az előszobában. Ó, hogy hajlong, midőn megpillantja az oroszlánt etc.

Vincéné S[ophie]-val találkozom. – Ő egészen gunyorosan: Jöjjön csak el hozzám és adja le névjegyét.

Eskelessel beszéltem a Fertő-tó dolgában. – Hoyosnál eszem Cr[escence]-szal. – Estebéd Lambnél, a kancellárnál, Johannes Liechtenstein [özvegyé]nél – és sehol sem vagyok. – Egyetlen barátom sincs!

ALÁÍRÁS A BUDAPESTI HAJÓS EGYLETRE

PEST, 1840. NOVEMBER 16.

Miután nagy kár a felséges Budapest és tájéka közti Dunát élvezeti tekintetben a por kikerülése s az ifjúság testi kifejlése végett evezésre s vitorlázásra nem használni, és kivált most, midőn jobbféle hajóknak készítését – s egyedül ilyesek szolgálhatnak valódi élvezetül – az óbudai hajógyár lehetővé tette; az alulírt egy Hajós Egylet alkotását indítványozza ez itt következő feltételek alatt:

1-ször. A társulat címe a következő: „Budapesti Hajós Egylet", és helyzete Budapest.

2-szor. A társulat előlegesen 3 évre alakul 1841-től 1843 végéig.

3-szor. Az alulírt két hajóját, *Crescence*-ot és *Bélá*t minden fizetés nélkül átengedi az egyletnek a most érintett három évre, sőt továbbra is, ha ti. megalakul a társulat.

4-szer. Megalakultnak akkor tekintetik a társulat, mikor bizonyos egyezer évenkinti pengő forint jövedelemre számolhat, minthogy egy tökéletes hajósnak *(Waterman)*

bére, a hajók kikötési és telelési díja, azoknak mindig legjobb karbani tartása, időszakonként újabb s újabb csolnakok szerzése s egyéb, a tárggyal járó apróbb költségek, ha többre nem, legalább évenkinti 1000 pengő forintra bizonyosan felrúgnak.

5-ször. A szükséges évenkinti költség beszerzésére az egyleti tagok járulékai szolgálandnak, mely járulékok egyenlők, és ezennel évenkinti 30 pengő forintra határoztatnak, úgy mindazonáltal, hogy a jelen aláírás ideje alatt az érintett sommánál magasabbra semmi esetre ne legyen emelhető, de lejjebb szállíttathassék az évenkinti járulék, hanem egyedül azon esetben, ha ti. többek hozzájárulása által jóval több pénz kerekednék évenként össze 1000 forintnál, s az így egybekerekedett somma feleslegét újabb csolnakok beszerzésére nem kívánná fordíttatni a többség; de ez inkább a járulékok leszállítását határozná el.

6-szor. Ha a társulat alakulására megkívántató tagok száma rövid idő alatt vagy éppen ki nem kerülne és ekképp az egylet alakulása vagy későbbi időkre volna halasztandó, vagy éppen nem is mehetne végbe, több járulékkal is járhatni az egylet előmozdításához, de minden innen vonható „a többi tagtársak jogait sértő" elsőségek nélkül.

7-szer. Midőn az itt feljegyzett járulékok száma 3 évre biztosítani fog évenkinti 1000 pengő forintot, összejő a társulat, s rendszabásait a többség kívánata szerint megállapítja.

Pest, novemb. 16. 840. Gróf Széchenyi István

NAPLÓJEGYZETEK

1840. NOVEMBER 17.—DECEMBER 31.

Pest, november 17-én. Az estebéd jót tett. – Gazdasági Egyesület ülés. Károlyival sétálni megyek. Sokat írok. Cr[escence]-szal Budára Fest[etics] Minához. – Fél, ha hegynek fel halad a kocsi [_ _ _].

November 18-án. Közgyűlés; vegyesházasságok. Prímásügy. Sz[ent]királyi, Kubinyi Ferenc, Kossuth nagyon erős. Az ifjúság: 'akció, akció'. Károlyi Gy[örgy] és én mérséklőn. Bizonyára nem néznék jó szemmel. 3/45-ig tartott. Többen esznek nálunk, Bezerédj Pista is. – Bezerédj felolvassa a *Marseillaise*-emet.

Nem írhatok alá a Kisdedóvó javára. Bezerédj egészen megindultan meséli: Wesselényi egy ismeretlen új inasával à la Gräfenberg bepakoltatta magát, s az 4 helyett – 9 óra hosszat vacogtatta! Mondhatom, szerencse, hogy nem áztatta át Lúdas Matyi módjára, hogy aztán mindenétől megfossza! – Jót nevettünk ezen!

Cr[escence] és én a magyar színházba megyünk, melynek 8-kor vége. – Batthy[yány] Lizihez, ki még nem volt otthon. Megjött s a comtesse-szobába vezet bennünket, hol nagy becsben a portrém. – Élcelődöm O[rczy] Feri rovására – Lajos megdorgál. Oly megfontolatlannak találom magam.

November 19-én. Orczy L[ajos]nak írok egy apológiát. Kubinyi felkeres. Közgyűlés. Kossuth megragad egy alkalmat, hogy a legnagyobb magyarnak nevezzen. Dübörgő, hosszú tetszés. Én nem indulok meg. Később Kossuthnak: „Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat?" Kossuth, Ráday, Kubinyi, úgy látszik, igen meg vannak elégedve a *Marseillaise*-emmel. Andrássy nálunk eszik. Ő: tegnap Lánczynál voltam, felolvastam a *Marseillaise*-t – véghetetlenül tetszik neki.

Orczy Lajos több ízben nálam. Vizitában néhány helyen.

November 20-án. Néhány napja igen ceremóniás lábon [– – –].

Szekatúra angol szivarok miatt... Délután Teleki. Színház. Nagyon elszigeteltnek érzem magam.

Fest[etics] Leó nálam, s quasi kiengesztelődtem iránta.

November 21-én. Eső és hó. Tasner Veszprémbe. – Klauzál Gábor nálam: „Nem írom a Szederegyletet alá, nehogy vasinak vegyenek odahaza." Irtózva beszéltünk Kossuthról. „Én nem bízok az emberben." – „Rossz szagban van."

Egy jurátus: „Báró Wesselényi izeni, hogy szemei job-

ban vannak, és ekképp nem ment Gräfenbergbe, de *Szeredre.*"

Budára kocsizom, szivarjaim dolgában kilincselni. Nyékynél Csolnok ügyében megegyeztünk. – Sok kilincselés Budán, Eötvös, Teleki, Schedius, Kegl[evich] Gábor.

Magunkban eszünk. Délután Andrássyval az öreg Brunswicknál. Prónay Albert – Teleki Józsi. – Úgy találom, hogy a *Marseillaise* óta még *inkább kerülnek.* [...]

December 26-án. 1/2 11-kor ülés Zichy Edmundnál – Testgyakorló. Elnök Fuchs. Kossuth: mindennek magyarul kellene folynia. – Séta Károlyi Gy[örgy]gyel, Zichy Ed[mund]dal. Estély nálunk.

December 27-én. 16, 17 fok hideg, s nő a víz. – Elloptak egy ezüstkannát.

A személynöknél: figyelmébe ajánlottam a pörömet – Füstszoaré Z[ichy]. – Zichy Marie és Laci és Z[ichy] Ödön eszik nálunk. Az öreg Brunswick petíciós ívet küld Kopácsynak, hogy a böjt alatt Albach prédikáljon. – Elmegyek az öreg Brunswickhoz. Szépeket mondok a *Honderű*-ről etc. (Mindennap: 15, 16, 17 fok hideg.)

December 28-án. Kossuth nálam. – Tanácsot kér – minthogy a 20 000 váltóforintjával, melyet összekoldultak neki – egy politechnikumot – akar kezdeni. Kitértem előle. A kaszinóban ebédelek. Az akadémián Bloch olvas fel... Magyar Színház *Philippa.*

December 29-én. 16, 17 fok hideg. Weissenberg: „Hirosh azt mondja – szegény Széchenyi nem járt sikerrel." – Lehetséges.

December 30-án. Az országbírónál eszem. Biliárdozom Ürményivel.

A kormány engedélyezi, hogy Kossuth szerkessze Landerer lapját.

December 31-én. Andrássy Károllyal Budára, az 599. szám alá megyek, s megtalálom ellopott serlegemet... Horváth Mukinál eszem. Délután Leó és Ágost. Deák Pesten.

VÉGRENDELETEK
1830–1858

1

WALDSTEIN JÁNOSNAK

Az Al-Dunán, 1830. július 13–16.

Kedves Barátom,

meglehet, csekélnek látszó betegségem ez egyszer megöl; mert már igen elkopott a testem, s benne a lélek egészen életunt. – Kérlek, lődd át hideg szívemet – hogy többé a föld alatt ne kínozhasson... Igen szívesen utazok odébb – s ha valami ezen pillantatimat nehezíti – semmi egyéb, mint szívem árva leendő rokona, ki, tudom, elmúlásomat alig fogja bírhatni.

Utolsó akaratom Pesten van lakásomban. Minden pecsételtessen el, mikor oda érkezel; és aszerint történjék, amint abban foglaltatik. Az itt lévő naplókönyveimet s minden egyéb irományokat Neked adom. Égesd el. – Ne kompromittálj senkit. Isten áldjon Tégedet. Nincs igen erőm többet írni.

Széchenyi István

Giorgewót elhagyván 3 órakor délután július 13-ikán 1830.

Köszöntesd mindnyájokat, de kivált azt, akit mindenekfelett imádok.

Még egy-két szót akarok közleni s Téged kérni;

1. Hogy minden esetre meghalásom után szívembe lőj, mert már gyermekkoromtúl fogva mindég attúl féltem, „elevenen ne temettessek el"; ha egyébiránt van valami orvos vagy bortbél, metszessed ki szívemet – hogy magad ne légy kéntelen belém lőni.

2. Nyissad ki minden bézáróimat. A 10 000 frt-ra szóló hitelező levelet küldd Pestre érkeztedkor Arnsteinnak, a pénzzel pedig, melyet találsz, ekképp diszponálj:

a) A Te és Beszédes visszautazása kerüljön ki belőle és minden cselédeiké.

b) Pestre érkezvén fizessed ki Semodant egy holnapra tovább 45 frt. v. c., és adjál néki ezen felül 300 pengő frt.-ot egy kis kezdetnek. Őnéki egyébiránt pensiója is lesz.

c) Nemkülönben Sevát 45 fl. v. c. egy holnapra tovább és 300 fr. pengő forintot „jó útra és jó szerencsére".

d) A szakács mindennel elégíttessék ki, ahogyan contrahálta vele, 30 pengő forinttal hónaponként. NB. ki van fizetve *usque ultimam Junii*. Őnéki is egy hónap tovább fizettessék ki hónappénze. Azon 50 frt. helett pedig, melyeket néki ígértem, ha vele megelégedve Pestre visszatérek, adassanak neki 100 pengő forintok.

e) Joseph nemkülönben egy holnapra tovább fizettessék ki. Neki is 45 fr. váltó jár, de már *usque ad 20. Julii* ki van fizetve. Ezenkívül 50 pengő forintok ajándékoztassanak neki további jó szerencsére.

f) Ezen utolsó rendeléseimben valami kétes volna, emberem hasznára magyaráztasson.

Néked, kedves Barátom, pedig szívesen ajánlanám Manton fegyverimet emlékezetül, de azokat már Wesselényinek testáltam; vedd azonban angol *porte-feuille*met a két ezüst téntatartókkal... az egyikét Cr[escence]-tól kaptam, s abból folyt a *Hitel*. Azt vele közölheted, de senki mással – nem is tudja senki, hogy nekem egy tentatartót ajándékozott. Azonkívül pedig angol ágyamat mindenestül. Isten veled.

Széchenyi István

Július 16-án 1830. 5 órakor estve.

2

WALDSTEIN JÁNOSNAK

Az Al-Dunán, 1830. július 17.

Kedves barátom, Waldstein János!

Te legjobban látod, micsoda szenvedések alatt diktálom Neked ezen sorokat. Légy mindennek élő tanúja, hogyha valamit kihagynék.

Midőn Pestről elutazánk, egészségem gyenge vala; több jószágaimon több esztendeig nem voltam; a visszasietésre dorgáló diaeta szemem előtt volt, és mégis nekibocsátkoztam a nehéz útnak, hogy egypár hónapot a közjó előmozdítása végett hazánknak feláldozzak. Beszédesnél s Nálad némüképpen más a cél, mert az elsőnek ily vízen való utazás mestersége, én pedig

nem értek hozzá semmit. Te, ifjú levén, minden útra örömest léptél volna. Azonban 14 napig minden keserűség nélkül folyt utunk, és csak szinte Szisztovo városától fogva jött rám a hideg, mely hat napokig csak kevés szabad és tűrhető pillanatokat engedett – és az üdőnek legnagyobb részét szívszorongatások és elfullasztások között töltém, s egyéb régi nyavalyák hozzájárulván, úgyannyira elnyomott az, hogy sokszor a kétségbeeséshez közel, életemnek rövid úton véget akartam szakasztani. És ha a léleknek halhatatlanságát nem hinném, Istenbe nem bíznék, ennyi fullasztó kínokat nem tudnék tűrni. Ezen sorokat én Neked azért diktálom, hogy jó barátainknak (ha az Isten ezen kínokból ki akarna szabadítani) minden publicitás nélkül mutasd meg.

Magyarország fölemelésére csak három eszköz van: Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.

Ezeket kötöm nektek szívetekre; emeljétek az elsőt tehetségtek szerint fel, s díszesítsétek igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki Budapest fővárosunkban. Tegyetek mindent, hogy Budapest megszűnjék egy vak zsák lenni, s ennek elérése végett a Duna vizét hajózásnak s kereskedésnek kinyitni kell. Akik ezen sorokat olvassák – és azt a Te belátásodnak engedem át, édes Waldstein –, emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondottakat, és mily nehéz pillantatban íratám azokat.

Ha meghalnék, s még tízannyit kellene szenvednem, mint szenvedtem, örömöst fogok kimúlni, és amennyire lehet, minden morgás nélkül; csak erős lelkű s tiszta hazafiságra buzdítson ezen egy-két szó: Virágozzék és boldoguljon drága anyaföldünk.

Költ közel Hirsovához a Dunán, július 17-én 1830.

Hogy pedig kérdés ne történjen, intelek barátságosan Titeket: Legyetek törvényes királyunknak és dinasztiájának hív jobbágyi, úgy, mint én. Isten, Mária úgy segéljen, úgy éltem és úgy halok.

Ha pedig lehet, mindég veletek leendek!

3

POZSONY, 1833. ÁPRILIS 27.

Két testvérbátyám, Lajos és Pál, vagy azok, kiket e végakaratom törvényesen illet, üdvözlet Néktek!

1-szer. Lelkemet a mindenható Istennek ajánlom, kit mindig mint a legfőbb jót, forrón imádtam, habár tőle emberi gyarlóságomnál fogva sokszor el is távoztam, amit keserűn sirattam éltemen keresztül, s most is szívszaggatva bánok.

2-szor. Testemet vajmi örömest szeretném Britanniába küldetni, s ott valami bonctársaságnak ajándékoztatni, hogy én is habár csekély, de tettleges tehetségem szerint járuljak meggyőzéséhez és kiirtásához azon kártékony előítéletnek s elfogultságnak, mely azon nemzetet dísziteleníti, melytől annyit tanultam, s melynek nyomdokit annyiakban követni oly forrón – jóllehet nem nagy sikerrel – sürgetém honosimat. Testemnek elajándékozása által, ha nem is fizetném tökéletesen azon adót le, mellyel a nagy angol nemzet iránt tartozom, bémutatnám legalább valódi hálámat. Midőn azonban hiú viszketegségnek tarthatnák ebbéli kívánatomat sokan, kik mindent, a legjózanabbat is kárhoztatnak, ha a szokottból kitér – legfőképp pedig mert testem, habár béfűszereztetnék vagy besózattatnék is kellőleg, mégis alig érhetne boncolás tekintetében haszonvehető állapotban oly távoli országba, Titeket, kedves barátim e kérésemre csak azon feltétel alatt szorítlak, ha annak teljesítése Néktek nem lenne felette terhes és alkalmatlan. Mert ha az volna, akkor vágassátok keblemből ki szívemet, és fürösszétek égett borban. Hadd lássa – kinek tetszik – azon szívet – mely rendszerint kínos görcstől összezsugorodva epedett – midőn Hunniának nyomorult álláspontját, a magyarnak elkorcsultát szinte mindenben érzette – s csak akkor tágult rövid örömökre, midőn egy szebb jövendőnek sejdítése villámlotta azt néha keresztül; testem pedig tétessék nemzetségünk kriptájába.

3-szor. Urodalmi igazgatóm-, Lunkányi Jánosnak fizessetek minél előbb készpénzben négyezer-ötszáz pengő forintot (4500 fl. C. M.), járjon néki ezenkívül egyezer pengő forint (1000 fl. C. M.) nyugpénz esztendőnként élte fogytáig, feleségének pe-

dig – ha ti. ezen utolsó őtet kiélné – hatszáz pengő forint (600 fl. C. M.) esztendőnkint élte fogytáig.

4-szer. Néhai udvari mesterem-, Zimmermann Jakabnak fizessetek esztendőnkint élte fogytáig háromszáz pengő forint (300 fl. C. M.) nyugpénzt.

5-ször. Néhai ménesmesterem-, Sahländer Tamásnak fizessetek esztendőnkint élte fogytáig háromszáz pengő forint (300 fl. C. M.) nyugpénzt.

6-szor. Néhai vadászom, Kresthy Joseph maradjon meg mostani szolgálatjában minden kedvezésekkel, vagy ha alkalmas arra többé nem volna, fizessetek néki esztendőnkint élte fogytáig kétszáz pengő forint (200 fl. C. M.) nyugpénzt.

7-szer. Vadászom-, Semodan Antalnak fizessetek esztendőnkint élte fogytáig százhúsz pengő forint (120 fl. C. M.) nyugpénzt.

8-szor. [– – –]

9-szer. Kocsisom-, Auer Antalnak fizessetek esztendőnkint élte fogytáig száz pengő forint (100 fl. C. M.) nyugpénzt.

10-szer. [– – –]

11-szer. Homor Theresiának fizessetek az ő kezében lévő oklevél értelmében esztendőnkint élte fogytáig százhúsz pengő forint (120 fl. C. M.) nyugpénzt.

12-szer. Kertészemnek, Stepanek Josephnek jár a kezében lévő biztosító levél szerint cenki urodalmamban lévő szederfáimnak huszadrésze. Ezt ő mint saját tulajdonát bírja. Ha azonban a cenki urodalmat bíró *successor*om őtet szederfáinak birtokába hagyni nem akarná, nevezzen *successor*om, mint nemkülönben a kertész, mindegyike egy-egy biztost, ezen kettő pedig egy harmadikat, s ezen három részrehajlatlan megítélő (!) határozza el szederfáim 20-ik rész becsét, mely az említett kertésznek vagy *successor*inak készpénzben fizettessen ki. De ha a kifizetendő summának kamatja 6-tal száztúl nem tesz kétszázötven forintot, a hiányt holta napjáig kapja ki, de *successori* nem.

13-szor. Minden más tisztim, cselédim, akár gazdaságomban, akár házam, istállóim vagy személyem körül forogtak is, maradjanak meg szolgálatikban minden kedvezésekkel, vagy ha nem volna rájok szükség, bocsáttassanak el, spedig tisztjeim

egy egész esztendei kielégítéssel a conventiós tabellában kitett járandóságokkal, cselédim ellenben esztendei bérük kifizetésével.

14-szer. Azon hatvanezer pengő forintnyi alapítványt, melyet a Magyar Tudós Társoságra tettem, e végakaratomnál fogva az említett társoság levéltárában lévő oklevél értelmében újra megerősítem.

15-ször. Egy Pesten építendő s fenntartandó magyar színházra alapítok tízezer pengő for. (10000 C. M.), oly feltétel alatt egyébiránt, hogy ezen tőke 5-tel 100-túl mindaddig kamatoljon, s kamat kamatra halmoztassék, míg ezen tízezer forint vagy maga-magában vagy egyéb hozzájárulások által legalábbis kétszázezer pengő forintra nő (200000 fl. C. M.). Akkor pedig szolgáljon, amennyire lehet, a tárgy végképpi elrendelésére a játékszínről írt munkácskám terve útmutatóul.

16-szor. Egy Pesten építendő s fenntartandó labdaházra *(jeu de paume)* alapítok négyezer pengő forintot (4000 fl. C. M.) azon feltétellel, hogy ezen tőke is csak akkor fordíttassék most említett céljára, ha 5-tel 100-túl kamatolván, vagy magában, vagy más adakozások által legalábbis negyvenezer pengő forintra felnő (40000 fl. C. M.).

17-szer. A pesti Nemzeti Kaszinó számára veendő vagy építendő háznak megszerzésére alapítok húszezer pengő forintot (20000 fl. C. M.), azon feltétellel azonban, hogy ezen tőke is mindaddig kamatoljon 5-tel 100-túl, hogy vagy magamagában, vagy hozzájárulások által legalábbis kétszázötvenezer pengő forintra felnő (250000 fl. C. M.), s csak aztán rendeltessen el az egész tárgy nemzeti címjének valódi dísszel megfelelőleg. – Ajándékozok ezenfelül az említett társoságnak egy „ezer aranyt" (1000 duc.) érő aranyserleget, melyet Ti, kedves barátim, jó ízléssel s ím, ezen felírással készíttetni ne terheltessetek: *„Nem hol az meg, ki honosinak emlékezetében él."* Ezen ajándékot is azonban egy szoros feltétel alatt teszek csak, hogy ti. minden esztendőben tartassék az említett Kaszinóban egy minél számosb részvényesi ebéd, s akkor az én emlékezetemre üríttessék ki az emlitett serleg, mely az akkor kaszinói bornak leghelyesbikével légyen meg- s megtöltve – amit a többség dön-

tend el. Ha azonban ezen társaság elbomlana vagy elaljasodna, s oly tagokat is tűrne kebelében, kik a becsület legszorosb értelmében jól nevelt emberek közé nem valók – fordítsátok akkor, „kedves barátim", az említett tőkét emberiségi tárgyra. A serleg pedig deponáltassék a Széchényi Múzeumba, boldogult atyám képe alá, békák s gyíkok közé – míg onnand az egykori, tán magán szégyenleni tudó magyar máshova nem viszi.

18-szor. Canovától szobrázott *Aspasiá*-t, Daneckertől szobrázott bas-reliefet, Agricolától festett *Madonná*-t s Endertől festett *Görög leány*-t, mint nemkülönben *Fornarina* mását a Tudós Társaságnak azon feltétellel ajándékozom, hogy azokon soha túl ne adassék.

19-szer. Gróf Zichy Crescence-nak, kit védangyalom gyanánt imádtam, hagyom az angol kávé és the ezüstből és régi mód szerint készített kannáimat, és a négy angol, egyenlően ezüstből és régi mód szerint készített gyertyatartóimat. Kéretem őt, ne vesse meg ezen csekély ajánlásimat, és emelje, rólam megemlékezvén, tiszta lelkét az Istenhez! Férjét, gróf Zichy Károlyt, kinek boldogságát, oly angyalt bírni feleségül, megbolondulásig irigylettem, kérem, ne neheztelje tőlem elvenni a két angol, régi mód szerint s ezüstből készült borhidegítőmet *(sceau de vin de champagne)*.

20-szor. [_ _ _]

S íme, ez végső akaratom! Remélem, hogy ti, Lajos és Pál bátyám vagy akiket illet, teljesítni fogjátok. Adósságim mind becsületbeliek. Uzsora bennük nincs, s így azokat visszafizetni vagy pontosan fogjátok kamatolni.

Azon terhek, melyeket Rajtatok hagyok, nem könnyűek, megvallom, azonban *acquisitiói*m s kivált nagy javításim szinte kipótolják. Egyébiránt ha ez nem is lenne így, kérlek s intlek Benneteket koporsóm fenekéről, teljesítsétek akaratomat pontosan. Én nem házasodtam, s tehetségem szerint jól gazdálkodtam, hogy hazánkon kívül, melynek kirekesztőleg szentelém éltem legszebb napjait, Tinéktek is jusson. Éljetek boldogul. *Posony, április 27-ikén 1833.*

Gróf Széchenyi István.

Alulírtak bizonyítjuk, hogy méltóságos gróf Széchenyi István úr által országgyűlési szállására egybehívattatván, őnagysága előttünk nyilván kijelenté, hogy halála esetére végintézetét megtevé, s azt ezen irományba foglalva előnkbe adá, kérvén bennünket, írnánk ezt alá mint evégett meghívott tanúk: amit kész szívvel teljesíténk, s egy időben együtt lévén, aláíránk. *Pozsonyban, április 27-én 1833.*

Szegedy Ferenc cs. k. kamarás főispány és a hétszemélyes törvényszék táblabírája. Szolgaegyházi Marich István Dávid csász. királyi kamarás. Nagyatádi Czindery László, t. Somogy vármegye első alispánja. Báró Jeszenák János. Sárdi Somssich Miklós. Ifj. Bernátfalvi Bernáth Zsigmond. Galántai Balogh János. Gróf Károlyi Lajos. Csapó Dániel, Tolna vármegye első alispánja. Báró Podmaniczky Lajos. Kollegrádi gróf Kollonits Maximilian. Maithényi László, Bars vármegye első alispánja és követje. Báró Meskó Jakab. Gróf Andrássy György. Dubraviczky Simon, t. Pest vármegye első alispánja és követje. Niczky József, Sopron vármegyének első alispánja. Vajai Vay János. Vásárosnaményi Eötvös Mihály, Szatmár vármegye követje. Péchujfalusi Péchy Ferenc. Ifjabb Bezerédj István. Siskovics József Miklós. Kölcsey Ferenc. Pázmándy Dénes. Gróf Károlyi György. Borsiczky István. Ürményi Ferenc. Ocskói Ocskay Ignác. Beöthy Ödön. Gróf Waldstein József. Gróf Szápáry Miklós. Fraknói gróf Esterházy Pál. Gróf Stahremberg Károly. Gróf Waldstein János. Bertha Sándor.

A jelen, Posonban 1833-iki április 27-ikén költ végakaratomnak harmadik pontját, mely Lunkányi János uradalmi igazgatómat illeti, megsemmisítvén, helyette a következőket rendelem: Lunkányi János urodalmi igazgatómnak egyezernyolcszáz (1800) pengő forint nyugpénz járjon esztendőnként élte fogytáig; feleségének pedig, ha ti. ezen utolsó őt túlélné, kilencszáz (900) pengő forint esztendőnként élte fogytáig.

Az itt következő pontot pedig ugyanazon végakaratomhoz hozzáadom: Tasner Antal ügyvédnek járjon ötszáz (500) pengő forint nyugpénz esztendőnként élte fogytáig.

Gróf Széchenyi István

Pest, november 11-én 1833.

1833-ik esztendei november 11-ikén méltóságos Sárvári Felsővidéki Széchenyi István gróf előttünk, evégre megkért és együtt lévő bizonyságok előtt személyesen jelen lévén, ép egészséges lélekkel és testtel azt nyilatkoztatta, hogy ezen *codicillus* légyen az ő folytatólag akaratja.

Költ, mint fentebb, Pesten.

Nemescsói Sztrokai Antal táblabíró mint megkért és együtt lévő bizonyság. Heinrich János. Gróf Fekete Ferenc. Gróf Keglevich László. Helmeczy Mihály.

Jelen végrendelet a soproni cs. k. országos törvényszéknél 860-ik évi április 23-án kihirdettetett.

Hegedüs Pál cs. k. orsz. törvényszéki tanácsos. Szente Antal cs. k. járulnok.

4

NAGYCENK, 1838. MÁJUS 23.

Legutolsó codicillusom!

Mindent, mit végakaratomban rendeltem, és *ebben* későbbi *codicillusok* által változtattam, vagy *abban* kitörültem, vagy *ahhoz* csatoltam, ím, ezen legutolsó *codicillusom* által ismét megerősítem. Azt az egyet tévén hozzá, hogy végakaratom végrehajtását ezennel nagyméltóságú gróf Teleki József emberséges és barátságos kezeibe teszem, mi iránt a tisztelt grófot már levél által meg is kértem.

Lunkányi Jánostúl pedig ezeket kérem: Báró Sinának a budapesti állóhidat tekintve némi irományai itt Cenken vannak. Az ugyanon velem jöttekből könnyen kikereshetni. Ezeket, az e tárgyat illető jegyzékkel együtt, Tasner Antal kezeihez kell juttatni; a tisztelt báró úrnak pedig tüstént megírni, hogy igen sajnálom, ha kimúltam a budapesti híd iránt némi zavarba helyezné őt – de én nem tehetek véle, *s nem szívesen cselekszem!* Tasner titkárom azonban mindazokat kezeihez szolgáltathatná, és másképp is mindazokban pótlékomul lehetne, mik e tárgyhoz tartozók.

Végakaratom e pillanatban Tasner Antal kezeiben van, de utolsó parancsom szerint e folyó holnap 31-ikén Pestről induló

Árpád gőzösen lesz, egyéb bútorimmal együtt, asztalterítőm Maler Félix kezei közt vagy zárja alatt, ki halasztás nélkül ide jövend. – Ha addig kimúlnék, izenné meg tüstént Tasner Antalnak, hogy „Széchenyi István megszűnt az élettel vesződni"; és ezt teljesítse gr. Teleki József, mint testamentumom végrehajtója iránt is, ha végakaratom már nem is volna Tasner Antalnál – midőn egyúttal gr. Teleki Józsefnek pénzeink és pénzpapirosaink mái állodalmát is át fogja küldeni; jóllehet ez pesti papirosaimból úgyis kivilágland.

Éltünk nagy részét egymással töltöttük. Ön vezetett abba bé, halálom óráján is jelen volt, és azért ne hagyja el háznépemet s szeretett feleségemet is, de tüntesse főképp most valódi hűségét ki. – Csokonya iránt tegyen minden lépéseket, hogy Béla fiamra visszajöjjön, és eziránt értekezzen tisztelt barátommal, testamentumom végrehajtójával.

Testemet, mielőtt eltakarítnák, vágassa fel, spedig ne azért, hogy halálom okát kitudják – mert ezt éppen nem akarom –, hanem hogy szívemet vegyék ki és végrendeletem szerint „égett borban füresszék".

A kriptánkban azon helyre tétessem, mely az ide mellékelt rajzból kitetszik.

Egy lepecsételt könyv, Tasner Antalhoz irányozva, pontosan adattassék néki át.

Feleségemhez pedig ezek kéréseim, melyeket azért írok ide német nyelven, minthogy magyarban nem értene tán mindent, s kívánom, hogy e sorokat maga olvashassa.

Te, őszinte szerelmem és hálám foglalatja, Isten szeme Terajtad! Hitben maradj erős, ne kételkedj abban, hogy viszontlátjuk egymást, és valaha örökkön egymáshoz tartozandunk. Ne feledd, hogy népes család anyja vagy. Neveld őket erényessé, hogy majdan derék állampolgárok és szorgos háziasszonyok legyenek. – Menj azonnal Bécsbe. A jövendőre nézve azonban Pesten és Cenken élj! – Hacsak nincsenek nyomós okaid, hogy másként rendelkezz.

És ezek végső kívánságaim!

Gróf Széchenyi István

Cenk, Mai 23-ikán 1838.

5
HARMADIK ÉS ÍGY LEGÚJABB TOLDALÉK VÉGRENDELET [1838?]

Végakaratom felírását két testvérbátyám, Lajos és Pál helyett egyenesen szeretett feleségemhez intézem.

Végakaratom 1, 2, 3, 4, 5. pontjait meghagyom, mint azok írva vannak, minden változtatás nélkül.

Végakaratom 6-ik pontját úgy módosítom mint 1-ső toldalék végrendeletem tartja.

Végakaratom 7-ik pontját szintúgy.

Végakaratom 8-ik pontját kitörlöm s így megsemmisítem.

Végakaratom 9-ik és 10-ik pontjait abban kívánom változtatni, hogy mind mostani komornyikom, Auer Antal, mind inasom, Groß Károly nyugpénzeit egy-egy száz pengő forinttal magasabbra kívánom emelni, spedig az elsőjét kétszáz, a másikét ellenben százötven pengő forintra.

Végakaratom 12. pontjához azt ragasztom, hogy bár legyen vagy ne legyen Stepanek kezében biztosító levél, az érdeklett pontnak teljesítését szorosan kívánom.

Végakaratom 13-ik, 14-ik pontjait újra megerősítem.

Végakaratom 15. pontját pedig oda változtatom, hogy a kitett 10000 pengőt soha nem engedem a mostani Kerepesi úti színház akár kiépítésére, akár fenntartására fordíttatni – de mindaddig kamatlan heverjen feleségemnél, míg a Duna-parti telken nem építtetendik olyas.

Végakaratom 16-ik pontját újra megerősítem.

Végakaratom 17-ik pontját abban módosítom, hogy a serleg készítését feleségem eszközölje – és az ottani felírás helyett ilyes jöjjön rá: „Ki szeretve él".

Végakaratom 18-, 19-ik pontját kitörlöm, minthogy körülményeim változtak, s mindenem feleségemé.

A 20-ik pontnak, melyet kitörülve hagyok, utána álló cikket abban módosítom, hogy minekutána Csokonyát átadtam két testvérbátyámnak, körülményeim megváltoztak, s némi fizetetlen kontókon kivül csak 4000 pengő fr adósságom van Talián

Istvánné asszonyságtúl, s nehány ezer pengő fr-rúl, melyeket Lunkányi csak most nemrégiben vett fel. Aktív adósságim ellenben szépen vannak, melyek consignatiója irományim közt, s melyek természet szerint feleségemnek mint universalis örökösömnek sajátjai.

Végakaratom végső cikkelyét abban módosítom, hogy a mondottakat mindenekfölött mélyen tisztelt feleségemhez irányzok. Nagyok a terhek, tiszta lélek, melyeket Rajtad hagyok, de miután hazaszeretet, becsület s erény vala az, mi minket egymással oly édes szimpátiát éreztete, hiszem, szívesen fogod cselekedni.

1-ső toldalék végrendeletem 19-ik pontját abban módosítom, hogy körülményeim változván, jószágaim Csokonya elkobzása által kisebbedvén; végre fiam születvén, az egyszázezer pengő tőkét ötvenezerre szállítom, úgy, hogy a 3 Zichy kisasszony à tízezer 30 ezer pengő forintot, a 4 Zichy gróf pedig à ötöt ezrével 20 ezer ft-ot nyerjen; magában értetődvén, hogy mind Bálvány utcai házam, mind a józsefvárosi Sörfőző utcában fekvő majorom feleségemnek mint universalis örökösömnek sajátja.

1-ső toldalék végrendeletemnek 21. pontját meghagyom s újra megerősítem, azon hozzáadással, hogy Tasner barátom, kinek nemes érzetével s tiszta lelkéről meg vagyok győződve, semmi hatalom által magát arra bírni ne hagyja, hogy irományaim oly részét köztudomásra adja, mely valakit kompromittálhatna – de az égettessék el.

1-ső toldalék végrendeletem 22-ik pontját kitörlöm, s azon levél által, melyet ide csatlok, Nevinnek kezében lévő szerződését megsemmisítem, minthogy amit kívánt – ti. nyilvános vagy közidomárságot –, eszközöltetett is.

2-ik toldalék végrendeletem egész tartalmát – mennyibe az a most előadottakkal nem ellenkezik – tökéletesen helyben hagyom.

Isten Veled, haza, Isten Teveled, drága feleség – Isten Veletek, tisztelt barátim, tisztelt hazafiak.

6
TOLDALÉK VÉGRENDELET
PEST, 1841. DECEMBER 15.

Végakaratom 1-ső pontjára nézve most is, mint 8 évvel ezelőtt: keserűn bánom az erénynek útjából néhai kikalandozásimat, s Istennek ajánlom lelkemet.

Végakaratom 2-ik pontját oda változtatom, hogy nem kívánom testemet Britanniába boncolás végett küldetni többé, minthogy már-már szűnni kezd az érintett országban a boncolás elleni elfogultság, és sok becsületes ember még holta után is kívánván szolgálni a köz-társaságnak, még éltében elajándékozza boncolás végett porhüvelyét. Szívem azonban vetessen ki testemből, és fejem is vágassék le – nehogy ismét, habár csak egy pillanatra is, még egyszer felébredjek az életben. Testem tétessék le nemzetségi sírboltunkba, míg tán a magyarnak oly „Valhallája" leend, melyet legközelebbről életbe hozni szándokom, és hol „a tiszta szándék" megnyerendi vég nemzeti jutalmát. Ha ilyesre érdemesnek találna egykor a nemzet, ám legyen akkor ott földi nyughelyem... de csak azon feltétel alatt, ha hitvesemet – kinek lelkem kitisztulását köszönhetem – szinte beveszi és mellém fekteti a hibáimat felejtő és jó szándokomat jutalmazó nemzet.

Végakaratom 3-ik pontját egészen kitörlöm. S nem mintha háladatlan volnék Lunkányi János volt nevelőm s mostani igazgatóm iránt, mert hiszen őszintén tisztelem őt, hanem mert úgy fordult a dolog, miképp néki állásához és családjának számához képest többje van, mint nekem.

Végakaratom 4-ik, 5-ik és 6-ik pontjait meghagyom, mint azok írva vannak, minden változtatás nélkül.

Végakaratom 7-ik pontját abban változtatom, hogy néhai vadászom, Semodan nyugpénzét százhúsz forintrúl kétszáz pengő forintra emelem évenkint élte fogytáig.

Végakaratom 8-ik pontját kitörlöm és megsemmisítem.

Végakaratom 9-ik pontját abban változtatom, hogy mostani komornyikom, Auer Antal nyugpénzét egyszáz pengő forintrúl magasabbra kívánom emelni, spedig kétszáz pengő forintra.

Végakaratom 10-ik pontját kitörlöm és megsemmisítem.

Végakaratom 11-ik pontját meghagyom változatlan.

Végakaratom 12-ik pontjához azt ragasztom, hogy bár legyen vagy ne legyen Stepanek kertészemnek kezében biztosító levél, az érdeklett pontnak teljesítését szorosan kívánom.

Végakaratom 13-ik pontját oda változtatom, hogy azon gazdasági és személyem körül forgó tiszteim és cselédeim, melyek meg nem maradnak utódaim szolgálatukban, egy fertályévi járandóságuk kiadásával bocsáttassanak el.

Végakaratom 14-ik pontját újra megerősítem.

Végakaratom 15-ik, 16-ik és 17-ik pontjait oda változtatom, hogy miután előre semmi mód nem látható házasságom előtt, csokonyai urodalmamat két testvérbátyámnak úgyszólván éltemig tartó jövedelemért *(rente viagente)* engedém át, miáltal később szült és még tán ennekutána szülendő gyermekeimnek igen nagyon *praejudicál*tam, e három pontban felidézett tíz-, négy- és húszezer, azaz együttvéve harmincnégyezer forintokat pengő pénzben csak akkor és a naptúl tartozzék örökösöm vagy tartozzanak örököseim e végrendeletnek értelme szerint evidenciában tartani, kamatolni és végre kifizetni, midőn ő vagy ők ismét csokonyai urodalmam birtokába jőnek. A 17-ik pontban előforduló serleg készítése azonban eszközöltessék végrendeletem szerint, csakhogy ezer arany helyébe 200-at (200 duc.) határozok.

Végakaratom 18-ik és 19-ik pontját megsemmisítem, minthogy körülményeim változtak, és mindenem feleségemé. A 20-ik pontot pedig kitörlöm.

Az érintett pontokhoz még ezeket csatlom.

1-sőszer: hogy Tasner Antal titkáromnak jussanak minden könyveim, naplóim, kéziratim, jegyzékeim, és ő azokkal belátása és szabad akaratja szerint tegyen, meg lévén nemes érzéséről és tiszta lelkéről annyira győződve, miképp semmi hatalom által magát kényszerítni nem fogja hagyni, hogy irományaim oly részét is köztudomásra adja, mely valakit kompromittálhatna, de azt lángoknak adandja át. Efelett azt kívánom és rendelem, hogy Tasner Antalnak évenkinti rendes nyugpénz járjon azon

szerződésnek teljes értelmében, mely kezeiben van, s melynek mását ide csatlom.

2-szor: William Robinsonnak fizettessék kezeiben lévő oklevél szerint két- vagy háromszáz pengő forint évenkinti nyugpénz élte fogytáig, amint ti. előbb vagy később lépek én másvilágba, vagy lép ő ki szolgálatombúl.

3-szor: szeretett, jóllehet mostohagyermekeimnek hagyom mindazt, mit részint a szentmiklósi urodalombúl, részint őfelségétűl nevelési pótlék cím alatt vettem, és azonkívül mindegyiknek négy-négy ezer pengő forintot. Sajnálom, hogy éretük többet nem tehetek, de remélem, hogy feleségem és, ha ez nem lenne többé, saját magzatim gondoskodni fognak irántuk rokon szeretettel.

Vegye hálámat kedves hitvesem mindazon jóért, mivel engem megajándékozott. Neki köszönhetem lelkemnek nemesbültét, mert ő szerettette meg velem az erényt, s neki fogom köszönni üdvözletemet. Hála néki! Ne engedjen a búnak rajta erőt venni, de bízzék Istenbe, s hogy ismét meglátjuk egymást, s soha nem hervadó szeretetnek virági közt, az idők véghetetlenségiben egymásnak fogunk élni.

Két bátyámat, Lajost és Pált, vagy ha azok többé nem lennének, nemzetségünk elsőkeit ezennel ismét s ismét felszólítom: pártolják végakaratom végrehajtását – ne hagyják a *Széchenyi* nevet szűklelkűség által bemocskoltatni, de mint magyarok becsültessék meg a magyar nevet mindenkor és mindenütt.

Te pedig, tisztelt barátom, Teleki József, kit ezennel végintézetem végrehajtójának kérek meg, és kinek e sorok intézvék, légy gyámola feleségemnek, családomnak, és emlékezzél meg néha hű barátodrúl!

Gróf Széchenyi István sk.

Pest december 15-ikén 1841.

Alulírottak ezennel bizonyítjuk, hogy mai napon méltóságos gróf Széchenyi István úr őméltósága által meghívatván, előttünk nyilvánítá, hogy ezen iromány őnagysága pótlékvégrendelete, ezt tehát egyszerre együtt lévén, aláírtuk.

Pesten december 15-dikén 1841.

Felsőeőri Bertha Sándor, több t. n. vármegye táblabírája. Kacskovics Lajos h. ügyvéd s táblabíró. Török János.

Jelen fiókvégrendelet a soproni cs. k. országos törvényszéknél 860-ik évi április 23-án kihirdettetett.

Hegedüs Pál cs. k. orsz. törvényszéki tanácsos. Szente Antal cs. k. járulnok.

7
Döbling, [1858. június 15.]

Isten nevében stb.

A jelen kor rendkívüli változásai folytán éppúgy, mint családi körülményeim alakulása miatt: ezen saját kezűleg irott végakaratomnál fogva, teljes öntudattal és tiszta értelemmel összes ingatlan és ingó vagyonom fele részét hőn szeretett és igen tisztelt és földöntúli erényekkel ékesített hitvesemre, méltóságos Széchenyi Crescence grófné Seilern Crescence grófnőre hagyományozom.

1833. november 11-én irott végrendeletemet és 1841. december 15-én irt pótlékát – amely két iratot mellékelem – a következőkkel egészítem ki:

Végrendeletem 1-ső pontját változatlanul hagyom, ahogyan erről a pótlásban már nyilatkoztam.

A 2-ik pontot olyképpen kivánom teljesittetni, ahogyan az a kiegészitésben lett tervbe véve.

A pótlás 3-ik pontját mégerősitem.

Végrendeletem és pótléka 4-ik, 5-ik, 6-ik és 7-ik pontját is érvényét veszitettnek tekintem, mivel az érintett boldogultak engem már megelőztek.

A végrendelet és pótléka 9-ik pontját akként módositom, hogy korábbi komornyikom, Auer Antal úr holtáig úgy, ahogyan ez már néhány év óta történik, évi 300 ft-ot kapjon; halála esetén pedig özvegyének, vagy ha utóbb ő sem élne már, legközelebbi hozzátartozóinak egyszer s mindenkorra kétszáz forint fizettessék.

A 10-ik pont érvényét veszitett marad.

A 11-ik pont hatályos marad abban az esetben, ha Homor Terézia még él.

A végrendelet és pótléka 12-ik pontja akként módosíttatik, hogy Stepanek úr részemről haláláig mindazon javadalmakban részesüljön, melyeket most élvez.

A 13-ik pontot akként erősítem meg, ahogyan az a pótlékban módosíttatott.

A végrendelet és pótléka 14-ik pontját változatlanul megerősítem.

A végrendelet és pótléka 15-ik, 18-ik, 19-ik pontját legutolsó akaratommal ezennel kitörlöm.

A 17-ik pontot illetően azonban az a szándékom, hogy az a végrendelet értelmében, a pótlékban kifejezett módosítással alkalmaztassék – éspedig azon kiegészítéssel, hogy bármely majdani emlékvacsorán a Kaszinónak általam emlékül adott serlegből kizárólag magyarhoni bort igyanak.

A pótlék 1-ső pontját, amely Tasner Antal urat illeti, akként módosítom, hogy a fent nevezett, ameddig él, minden jelenleg élvezett javadalmát megtartja, még akkor is, ha szolgálatait többé már nem tudná ellátni, mivel mindazt, amit csak érte tehetek, már régen becsülettel és jól megszolgálta. Ha mégis úgy akarná az isteni gondviselés, hogy korábban szólítaná őt a halál, mint engem: akkor ezennel feleségének is, Alice leányának is évenként és életfogytiglan háromszáz, tehát együttesen hatszáz forintot juttatok.

A pótlék 2-ik pontja, egy W[illiam] Robinson úrral már létrejött megállapodás folytán törlendő.

A pótlék 3-ik pontját teljesen érvénytelenítem, mivel két fiút hagyok hátra, családom anyagi helyzete sem oly ragyogó, mint korábban, és mostohagyermekeim részint jól el vannak látva, részint kevés hajlandóságot mutatnak a takarékosság iránt... úgyhogy nem tehetek értük egyebet, mint hogy őket feleségem és fiaim kegyeibe ajánlom.

Igen tisztelt Teleki József gróf barátom helyett, aki, mint jónéhány más magyar, tört szívvel idő előtt szálla sírjába, Zichy Henrik grófot, kit nagyra becsülök és szeretek, és aki őszinte barátságának számos jelét adta, kérem meg arra, hogy ezen végakaratom végrehajtását elvállalni méltóztassék.

Felső-Döbling N° 163.

JEGYZETEK

Széchenyi műveinek teljes kiadása mindmáig hiányzik. Két alkalommal indult s maradt félbe ilyen vállalkozás. A múlt század végén indították el a *Gróf Széchenyi István Összes Művei* című sorozatot a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Első kötetében naplókivonatok, a másodikban beszédek jelentek meg Zichy Antal olykor kivonatos, olykor átfogalmazott közlésében (1884–1887). A három következő kötet, Majláth Béla korántsem filológiai alaposságú gondozásában, Széchenyi válogatott leveleit tette közzé (1889–1891). A naplóktól elkülönítve jelentek meg külföldi útirajzai és feljegyzései, Zichy Antal kiadásában (1890); ugyanő gyűjtötte össze két kötetben, de korántsem teljességgel Széchenyi hírlapi cikkeit (1893–1894), illetve az utolsó, kilencedik kötetben Széchenyi szüleihez írt fiatalkori leveleit (1896). E kiadás „második sorozataként" indult meg Széchenyi könyveinek és röpiratainak közzététele. A Szily Kálmán gondos szerkesztésében napvilágot látott kötetek a legfontosabb munkák egy részét, a *Hitel*-t és a *Világ*-ot, illetve – a második kötetben – a *Stadium*-ot, *A Kelet népé*-t és a *Politikai programtöredékek*-et tették újra hozzáférhetővé (1904–1905).

A teljes és kritikai jellegű kiadást a Magyar Történelmi Társulat kezdte meg *(Gróf Széchenyi István Összes Munkái)*. Az 1920-as években megindult és sajnos befejezetlenül maradt vállalkozás a *Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris* című forráskiadványsorozat egyik alsorozata volt. Viszota Gyula mintaszerű gondozásában látott napvilágot az 1848-ig terjedő naplók hat hatalmas kötete, a függelékben számos egyéb értékes forrásanyaggal (1925–1939). Ugyanő tette közzé Széchenyi Kossuth Lajossal folytatott írói és hírlapírói vitájának az anyagát, amely az 1840-es évek publicisztikáját tartalmazza két kötetben (1928–1930). Az 1848 előtt

publikált önálló munkák közül csak a *Hitel* és *A Kelet népe* jelent meg itt Iványi-Grünwald Béla, illetve Ferenczi Zoltán kiadásában (1930; 1925). Három kötetben látott napvilágot az addig jórészt ismeretlen döblingi irodalmi hagyaték, amely – nem teljes egészében ugyan – Széchenyi legterjedelmesebb, *Önismeret* című művét is tartalmazza (kiadta Károlyi Árpád, illetve Tolnai Vilmos, 1921–1925).

A nagyobb munkák közül az 1980-as években csaknem valamennyi – többnyire fakszimile-kiadásban – újra megjelent. Kisebb-nagyobb forrásközlések – eredetiek és utánközlések – folyvást napvilágot láttak. Mennyisége és fontossága miatt kiemelkedik közülük Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* I–II. (1943). A nagyközönségnek Barta István készített rövid válogatást (*Széchenyi István Válogatott Írásai* 1959). A naplókból Oltványi Ambrus 1978-ban rendezett sajtó alá bő magyarra fordított válogatást. – A jelen kiadványhoz hasonló terjedelmű válogatott gyűjtemény még soha nem jelent meg Széchenyi műveiből.

Széchenyi kéziratait legnagyobbrészt a Magyar Tudományos Akadémia (könyvtára kézirattárának Széchenyi-gyűjteményében) és a Magyar Országos Levéltár (a Széchényi grófi család levéltára, egyéb családi levéltárak, kormányszervek iratai, abszolutizmuskori iratok) őrzi.

Szerkesztői munkánk során nemcsak arra törekedtünk, hogy – a terjedelem szabta lehetőségekhez mérten – képet adjunk minden fontosabb kérdésről, amellyel Széchenyi foglalkozott, hanem hogy kiadványunkban az ő írásainak minden műfaja is képviselve legyen. A jelen első kötetnek mintegy felét foglalja el két nagyobb önálló munkája, a *Hitel* és a *Stadium*, további egynegyedét a naplószövegek – a maradék terjedelem arányosan oszlik meg levelei, beszédei, kisebb röpiratainak részletei között.

Szövegközlésünk az életében megjelent munkák esetében azok első vagy kritikai kiadásán alapul. A naplórészletek fordítása a Viszota Gyula, illetve Károlyi Árpád kiadta szövegekből készült. A beszédeket az országgyűlési naplók nyomán, ha pedig ilyenek nem maradtak ránk, akkor Kossuth *Országgyűlési Tudósításai*, illetve más egykorú hírlapi tudósítások alapján közöljük. A levelek esetében az eredetiekre, ha hozzáférhetetlenek, Majláth Béla, illetőleg

Bártfai Szabó László közlésére támaszkodtunk. Az 1848 márciusa előtti naplók eredeti példánya a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának birtokában van, a későbbieké az Országos Levéltárban található. A Majláth Béla által kiadott levelek eredetije többségében nem található a közgyűjteményekben, ilyenkor a lelőhely megjelölését mellőzzük. A szülőkhöz írott ifjúkori levelek az Országos Levéltárban őrzött családi levéltárban megtalálhatók.

A szövegeket – mint az előszóban már utaltunk rá – a mai helyesíráshoz közelítettük. Elhagytuk a betűkihagyást jelző aposztrófokat (pl. a', 's), c-re egyszerűsítettük a cz-ket, a mai normákhoz igazítottuk a magán- és mássalhangzók hosszúságának jelölését, fonetikusan írtuk a teljesen meghonosodott idegen szavakat. A mai helyesírást vettük alapul a külön- és egybeírásnál, a nagybetűk használatában. A kortársi családnevek írásában előforduló pontatlanságokat a tudományos előírásoknak megfelelően kiigazítottuk (pl. Eszterházyt Esterházyra). Az ókori és a mitológiai neveknél ugyancsak a tudományos, azaz latinos írásmódot vettük alapul. Mindeme csekély változtatásokra is csak akkor került sor, ha a hangalakot (ejtést) nem érintették. Ellenkező esetben természetesen megőriztük a régi írásformát. Így például változatlanul maradtak Széchenyi dunántúlias *-búl, -bűl* ragjai vagy olyan szavak írása, mint 'átaljában', 'kínszerít', 'kéntelen' stb. Ritka esetben sor került még, hosszabb szerkezetek esetén, hogy a központozást egyszerűsítettük és következetesebbé tettük (vessző helyett pontosvessző stb.). A Széchenyi által kiemelt szövegrészeket, valamint az idegen szavakat, kifejezéseket *kurziváltuk*. A magyar nyelvű művek idegen nyelvű szövegrészeit magyarra fordítva közöljük, az idegen nyelvet ritkítással jelöljük. (Idegen nyelvű írások esetében értelemszerűen a magyar szövegeket ritkítottuk.) A naplószövegeknél három pont [...] a szerkesztői kihagyásokat, három vonalka [_ _ _] a naplókat öröklő titkár, Tasner Antal múlt századi törléseit jelöli. A *Hitel* és a *Stadium* című művekben a cenzúra törléseit éppúgy szaggatott lénia jelzi (_ _ _ _ _), mint Széchenyi szándékolt kihagyásait-elhagyásait, befejezetlensége miatt továbbgondolkodásra serkentő gondolatait. (Széchenyi ugyanis, stiláris eszközként, néha *imitálja* a cenzúra törléseit.) Jegyzetben közöljük a cenzor által törölt szövegrészeket

és itt jelzünk a kézirat és a kinyomtatott szöveg közötti minden eltérést. Ahol a kéziratból egy-egy mondat kiegészíthető, azt a jegyzetben megtesszük. A hírlapok által ránk örökített beszédeknél a petit szedés a lapszerkesztők tömörítését, harmadik személyben közölt összefoglalását jelzi.

Valamennyi fordítás, ahol más fordító nevét nem adtuk meg a jegyzetekben, Győrffy Miklós munkája, kivéve az 1829 előtti naplórészeket, ahol ő csupán a magyarul most első ízben megjelenő részleteket ültette át s egyébként Jékely Zoltán fordítását használtuk fel.

A szövegmagyarázó *Jegyzetek* az idegen, régi vagy a megszokottól eltérő jelentésű kifejezéseket, utalásokat magyarázzák, elvétve a nehezebb szövegrészeket értelmezik. Az idegen vagy Széchenyinél sajátos értelemben használt szavak jelentését a *Szómagyarázatok* közlik. Valamennyi kideríthető létezett személy adatai, továbbá a magyarázatot igénylő mitológiai, fiktív (például regénybeli) és ritkább földrajzi nevek a *Névmagyarázatok* közé kerültek.

RÖVIDEBB ÍRÁSOK

SZÉCHÉNYI PÁL EMLÉKKÖNYVÉBE

19. l. A legrégibb szöveg, amely Széchenyi Istvántól ránk maradt. Lelőhelye: OSzK Kt Széchényi Pál emlékkönyve. Közlésünk betűhív.

LEVÉL SZÉCHÉNYI LAJOSNAK

19. l. Bátyját névnapja alkalmából köszöntő levél. Kiadva: BSzLT. Közlésünk betűhív.

LEVÉL PAP FERENCNEK

A legrégibb levél, amely Széchenyi Istvántól eredetiben ránk maradt. Lelőhelye: OL CsL SzCsL. A szöveg és helyesírása érzékelteti Széchenyi nyelvtudását és azt, hogy önként használta a magyar nyelvet. Az aláírás módja (Szechényi) éppúgy lehet elírás a gyertyafény mellett, mint a személyiség önállóságát kifejezni hivatott tudatos választás.

19. l. *mink tanuljuk* – a levélíró és Pál bátyja.
a Magyar nyelvnek és Oskolának Professora – Révai Miklós 1802 óta egyetemi tanár.

LEVÉL SZÜLEINEK

Német nyelvű búcsúlevél, amelyet még indulása előtt fogalmazott. Lelőhelye: OL CsL SzCsL. Kiadva: SzILSz.

20. l. *annak a rendnek* – a katonaságnak.

LEVÉL SZÜLEINEK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: OL CsL SzCsL. Kiadva: SzILSz.

22. l. *szeretett Louise-unkat* – sógornőjét, Széchényi Lajosnét.

LEVÉL SZÜLEINEK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: OL CsL SzCsL. Kiadva: SzILSz.

23. l. *a tábornagy* – Karl Schwarzenberg herceg.

LEVÉL SZÜLEINEK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: OL CsL SzCsL. Kiadva: SzILSz.

25. l. *Vlagyimir* – Szent Vlagyimir-rend, orosz kitüntetés, amelyet Széchenyi is megkapott a lipcsei csata után.

26. l. *zöld uniformis* – Széchenyi ezredének, a Graewen-huszárezrednek zöld színű egyenruhája volt.

LEVÉL SZÜLEINEK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: OL CsL SzCsL. Kiadva: SzILSz.

29. l. *a főhercegeket* – János és Lajos főherceg érkezését várták, Széchenyi az ő útjukat előkészítendő jutott ki Angliába.

LEVÉL LIEBENBERG JÁNOSNAK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

29. l. *amire előző levelemben kértem* – A kastély berendezésére, a vendégszobák előkészítésére adott utasítást.

LEVÉL LIEBENBERG JÁNOSNAK

29. l. Német nyelvű levél. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

A malomtartás földesúri kiváltság, ennek bérbeadásáról van szó a levélben.

KÖSZÖNTŐ VERSEZETE ÉDESANYJÁNAK

31. l. A verset Toldy Ferenc tette közzé Széchényi Ferencné albumából az *Új Magyar Múzeum* 1860. áprilisi számában. Téves a közreadónak az az értékelése, amely szerint a vers Széchenyi magyar nyelvismeretének bizonysága, mert a legvalószínűbb, hogy a nevelő, Lunkányi János készítette, Széchenyi nevében, aki megtanulhatta az ő érzéseit kifejező köszöntőt, s bemásolta anyja emlékkönyvébe: elfogadta saját alkotásaként.

LEVÉL LIEBENBERG JÁNOSNAK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL

31. l. *Hiób-hírt* – baljós hírt.

33. l. *barátaim, a zsidók* – a birtokán letelepítettekről van szó.

KELETI ÚTINAPLÓ

A naplókötetek között őrzött és szövegükkel együtt Viszota Gyula által kiadott keleti útinapló Széchenyi önálló, a naplókkal egy időben készített német nyelvű feljegyzéseit és elmélkedéseit tartalmazza 1818–1819. évi keleti útjáról.

33. l. *hozzá kellene már fognom a naplómhoz* – ti. ehhez az útinaplóhoz, mert „rendes" naplóját folyvást vezette.

35. l. *per traditionem* – itt: hallomásból.

36. l. *mégis jó volt hozzám* – A mondat egy meg nem nevezett nőre vonatkozik.

38. l. *a kapitány neve Stalimene* – Lemnosz olasz neve.

41. l. *φενομεν* – jelenség.

44. l. *Koszorút fontam magamnak* – Széchenyi saját verse.

45. l. *en poupe* – farral.

49. l. *per bordegiare* – lavírozás végett.
26 olyan esztendő – 1789–1815 között, Európa franciák által dominált korszaka.
51. l. *alla punta dei Baibieri* – Baibieri hegyfoka felé.
56. l. *embarras du choix* – nehéz választás.

SÉTA A PRATERBEN

A naplókba rejtett, 1819 novemberében keletkezett, eredetileg cím nélküli esszé egy kisebb rész kihagyásával Marczali Henrik magyar fordításában 1906-ban *Széchenyi első műve* címmel jelent meg a *Budapesti Szemle* 1906. évi 355. számában. Kiadványunk ebben a fordításban közli a szöveget, korrigálva és kiegészítve Viszota Gyula teljes és eredeti német nyelvű szövegközlése nyomán.

57 . l. *Prater* – Bécs parkja.
60. l. *Önt Arábiába küldik* – Valóban szó volt arról, hogy Széchenyit a haditanács Arábiába küldi.
64. l. *„Ha a költőt meg akarod érteni, a költő országába kell menned"* – idézet Goethe *West-Östlicher Divan* című ciklusának mottójából.
65. l. *a Józsafát völgyében* – A jeruzsálemi Olajfák hegye közelében elterülő völgy, Joél próféta völgye, az utolsó ítélet helye.
67. l. *a föld fiai* – föltehetően a bécsi aranyifjak egy csoportja.
71. l. *decidált* – itt: született.

NAPLÓJEGYZETEK

78. l. *A levelek, amelyeket ezennel visszaküldök Önnek...* – Széchenyi naplójában az oldallapra jegyezte a Selina Meade-del való végérvényes szakítást tudomásul vevő levelét.
80 . l. *Megjelent az Extra Blatt* – A hivatalos *Wiener Zeitung* különszáma az itáliai forradalmi mozgalmak elleni hadjárat eseményeiről.
83. l. *paumier* – a labdaház felügyelője.
Az oláhországi forradalom vezére – Tudor Vladimirescu.
84. l. *az orosz cár... háborút dolgoz ki Spanyolországban* – A spanyol alkotmányos mozgalmak kapcsán valóban tervezgette az intervenciót a cár.

85. l. *145 ezer orosz masírozik...* – ti. esetlegesen Spanyolország felé. Nem történt meg.

86. l. *kössek egyezséget* – az előléptetésre soron következő tiszttől vásárolja meg az előléptetés jogát.

Ha én egyszer megint bévághatok – ti. a háborúba.

87. l. *kinek szolgálatában Hunyady áll* – Tréfás célzás arra, hogy a gróf jószágkormányzójának köszönheti mintagazda hírét.

89. l. *Jákob anyósa* – Valójában az apósa.

90. l. *A vén hadvezér, Cs*[_ _ _] – Valószínűleg Marko Csollich báró dandárparancsnok.

91. l. *Podmanerl* – Valószínűleg Podmaniczky Sándor báró.

kis Zaches – Utalás E. T. A. Hoffmann 1819-ben megjelent ismert elbeszélésének címadó hősére.

Önála – Podmaniczkynál.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: AIFCAR WCsL. Kiadva: SzIL.

93. l. *En voilà assez* – Elég már ebből.

nem láttuk a Niagara-vízesést – Együtt akartak Amerikába menni.

NAPLÓJEGYZETEK

93. l. *az öreg Zichy* – Zichy-Ferraris Ferenc gróf.

94. l. *Mecséry* – a 2. huszárezred tulajdonosa volt.

Szentpétervári éjszakák – Joseph de Maistre ekkor megjelent műve.

96. l. *a Mirmidonokkal és Achaiokkal* – a törökellenes szabadságharcot folytató görögökkel.

97. l. *Gabriella meg fog halni?* – Korábbi szerelme, Hunyady Gabriella rövidesen meghalt.

Horatius versenygebéje – A költő egy episztolája arra figyelmeztet, hogy az agg paripát idejében ki kell fogni a versenykocsiból.

98. l. *Bonaparte házi bosszúságait Santine-tól* – Santiné (Ch.

Doris) *Chagrins domestiques de Napoleon Bonaparte à l'île Saint-Hélène* (Paris, 1821) című művét.

Szent Ilona-i kézirat – Egy közzétett levél Napóleon fogságának sanyarú körülményeiről.

Micsoda vér – Célzás a Habsburg-dinasztiára.

KÉT EMLÉKIRAT METTERNICHNEK

Széchenyire az 1825–27. évi országgyűlés kezdetétől tanúsított politikai magatartása (a Kaszinó szervezése, ellenzéki fellépése, magyar nyelvű felszólalásai, az Akadémia alapítása) felhívta Metternich figyelmét. Az államkancellár magához kérette és szokott módján, beszélgetőpartnerének szólásra alkalmat alig engedve, megpróbálta lebeszélni a politikai szereplésről. Elvei kifejtésének szándéka vezette Széchenyit akkor, amikor előbb 1825. november 18-án, majd 1825. december 11-én emlékirattal fordult Metternichhez.

Az emlékiratokat Metternichnek a másodikhoz fűzött kommentárjával közöljük, ahogyan azokat eredeti nyelven, németül, Viszota Gyula közreadta a naplók függelékeként.

104. l. *az országgyűlés törvényes megtartását* – hogy ezentúl három évnél tovább nem fogja halasztani az országgyűlés egybehívását.

KÖTELEZŐ LEVÉL AZ AKADÉMIA RÉSZÉRE

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: BSzLA.

113. l. *ordinarius v[ice]ispánya, praescissis omnibus...* – első alispánja, kizárván a törvényes jogorvoslatot, kivéve a hétszemélyes táblához birtokon kívül benyújtott fellebbezést.

coramisáló – előttemező, tanúskodó.

Böjtmás hava – március.

NAPLÓJEGYZETEK

114. l. *Illésházy – Borsiczky eltávozott* – Ellenzéki tevékenységükkel a nádor rosszallását vívták ki, ezért távozniuk kellett az országgyűlésről.

május 15-én – Ezt a határidőt szabta az istanbuli orosz követség a Portához eljuttatott ultimátumában a román fejedelemségek katonai megszállásának megszüntetéséről és a szerb nép kívánságainak teljesítéséről. (A török május 5-én elfogadta.)

Moszkvába készülök – Miklós cár koronázására, hivatalos küldetésben.

A kalocsai érsek – Klobusitzky Péter.

Megérkezett a hajóm – Angliában készíttette.

115. l. *Ferenc: „Most újra minden rendben!"* – Eloszlott egy Crescence-szal kapcsolatos félreértés – közli egy családtag.

két pénzfajta és valuta van – ezüst- és váltóforint, két és félszeres értékkülönbözettel.

116. l. *zokon veszik Dessewffy... költeményét – A szép példa: Széchenyi Istvánhoz* című, a *Felső-Magyarországi Minervá*-ban megjelent ódát, amely az Akadémia alapításáért magasztalta a megszólítottat.

A királytól a beszámítást követelik – Az 1821-ben törvénytelenül szedett adó beszámítását a megajánlandó adóba.

A személynök – id. Majláth György.

117. l. *Messolongion...* – Ekkor foglalták el a törökök a görög szabadságharcosok erődjét. XII. Leó pápa az 1826. évet szent (jubileumi) búcsújáró évnek nyilvánította.

A szabadkai követ pácban – Az adó megajánlása körüli vitában az ellenzékieket az uralkodó iránti bizalmatlansággal vádolta, s ezt az ellenzékiek teljes határozottsággal meg tudták cáfolni.

118. l. *L[ouise] szomorú* – Ettől kezdve Crescence-ot Louise néven említi a naplóban.

alapítványi levelemet – lásd kötetünkben a 112–113. lapon.

119. l. *Anacharsis utazása – Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban* – Barthelemy I. I. után fordította Deaky Filep Sámuel I–VII. k. Kolozsvár, 1820. Széchenyi nagyra becsülte e munkát.

A MINERVA SZÁMÁRA GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

119. l. Széchenyi beküldött sorai 1828 júniusában jelentek meg a *Felső-Magyarországi Minervá*-ban, a Dessewffy József által kiadott kassai folyóiratban. (1825 decemberében e folyóirat közölte

Dessewffy József *A szép példa* című harminchét szakaszos ódáját amellyel az Akadémiát alapító Széchenyit köszöntötte.) A szer kesztőség a beküldött sorok terjedelmét jóval meghaladó, akadé koskodó lapalji jegyzetekkel kísérte Széchenyi felszólalását, s e Széchenyit egy 1828 szeptemberében közölt újabb, terjedelme felszólalásra késztette. (A vita Széchenyi helyesírása körül folyt. A folyóirat formátuma és borítója rövidesen megváltozott.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

120. l. *a 24 direktor* – az Akadémia igazgatótanácsa.

52 fundationalis leveleket – Az alapítólevelet mind az öt venkét magyar vármegye megkapta.

a Gyep – a lóversenypálya.

Sibóra – Zsibóra, Wesselényi birtokára.

Esterházy Károly, az én bátyám – Az elhunyt felesége Festetics Erzsébet grófnő, Széchenyi nagynénje volt.

Sándortól – Sándor Móric gróftól.

121. l. *a dobszóra* – Wesselényi ménesének árverésére.

az 1828-iki lóversenykönyvet – A Széchenyi és Döbrente szerkesztette kiadványt.

LEVÉL ANDRÁSSY GYÖRGYNEK

Széchenyi 1827–1829 között írott, arisztokratatársai átnevelését célzó, a szakirodalom által „tanítólevelek" néven emlegetett írásai nak egy jellegzetes német nyelvű darabja. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

124. l. *masinisztának, amilyen Te vagy* – Andrássy György birtokán vas- és gépgyárat alapított.

LEVÉL LUNKÁNYI JÁNOSNAK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

127. l. *censusföldek* – a földesúr allodiumából bérbe adott föld.

128. l. *Volenti non fit iniuria* – Aki maga járul hozzá, azzal nem történik jogtalanság.

LEVÉL REVICZKY ÁDÁMNAK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

129. l. *vasút is* – A Pest–Kőbánya közötti függővasút ekkor épült.

131. l. *egy rész* – egy részvény.

NAPLÓJEGYZETEK

133. l. *birtokaimat bérbe adom a hivatalnokoknak* – Gazdatisztjeivel akkoriban olyan megállapodást kötött, hogy a tiszta jövedelem meghatározott százalékát nekik juttatja. A szokatlan megállapodás visszhangjáról van szó.

Tisztújítás – A Pest megyei tisztújítás. A nádor egyúttal Pest megye főispánja.

134. l. *A Magyarok Üdvé-n dolgoztam* – A *Hitel*-en.

Olivier-t és Alois-t – két korabeli regényt.

az énáltalam ejtett két sebet – Nem sebesülésről, hanem a tályog saját kezű felnyitásáról van szó.

III. iskola – a jogi tanfolyam III. éves hallgatója (halálos végű verekedésbe keveredett).

135. l. *Értekezlet* – a megyegyűlés előkészítése Esterházy Miklós főispánnál.

Szakadatlan magány és munka – Október 14–25. között nincs naplófeljegyzése, ekkor igen szorgalmasan dolgozott a *Hitel*-en.

136. l. *Franz, Niszer, Nagel nálam* – Nagycenki lakosokkal tárgyalt a határ rendezése ügyében.

138. l. *a kiküldöttséghez* – Az országgyűlési (regnicoláris) bizottságokhoz, amelyek a változtatások kidolgozására hivatottak, s amelyeknek munkáját nagy érdeklődés kísérte.

139. l. *Legdrágább, legjobb anya...* – Széchenyi levele Crescence anyjához.

141. l. *a Felségsértési per...* – Vagy a kinyomtatott ítélet, vagy

Berzeviczy Gergely *Der Majestätsprozess in Ungarn* című, névtelenül kiadott munkája került a kezébe.

a kemnitzeriánusok főnöke – Azon kaszinótagok vezetője, akik a Kemnitzer-házat akarták kibérelni a Kaszinó céljaira.

144. l. *Edouard*-t – Duras, la duchesse regényét.

HITEL

A munka írásához Széchenyi 1828-ban kezdett hozzá. Eredetileg a reformprogram elvi alapvetését kívánta egy könyvben elvégezni, de a program körvonalazatlansága folytán sokat küzdött műve szerkezetével, megformálásával. Próbálkozásait a tervezett többféle címvariáns is kifejezi. (*A belső csend alapjai, Magyarokrúl, Gyógyszerek, Vizsgálatok, Kérdések* stb.) Eközben, 1828 novemberében kapja meg bankárainak levelét, amelyben egy kisebb kölcsönkérelmét visszautasítják. Az eset megvilágosító élmény Széchenyi számára; ráébred, hogy nem a belső, szubjektív feltételek, hanem az objektív viszonyok, a hitel hiánya a meghatározó jelentőségű. Könyvét most már e kérdés körül csoportosítva formálja véglegessé. Egyes szövegrészek természetesen régebbiek, s így igen gyakran tér vissza a személyiség erkölcsi súlyához, megbízhatóságához, a nevelés kérdéseihez stb. Egyúttal olvasója kalauzául is szegődik, kitérőire a végleges szövegben folyvást felhívja a figyelmet.

A kész kéziratot Széchenyi nyelvi szempontból még átnézette barátaival, köztük Döbrentei Gáborral. Némely stiláris változtatási indítványt elfogadott, másokat nem.

A munka, amely tartózkodott a kormányhatalom bírálatától és közvetlenül nem fejtegetett politikai kérdéseket, a cenzornál sem talált érdemi ellenvetésre.

A könyv 1830 januárjában került ki a sajtó alól Pesten, a Trattner–Károlyi nyomdából. Kezdettől nagy érdeklődés fogadta, s ez rendkívülivé fokozódott a júliusi párizsi forradalom által is élénkített politikai légkörben. Még abban az évben három további kiadása jelent meg, s németre is lefordították.

Teljes szövegét a két összkiadás keretében adták ki újra: 1904-ben és 1930-ban; az utóbbi, „centenáriumi" kiadás kritikai jellegű,

s a sajtó alá rendező Iványi-Grünwald Béla bevezető tanulmánya jórészt feltárta a közvetlen hatásokat és átvételeket, elsősorban a radikális angol teoretikus, Jeremy Bentham nézeteit illetően. 1980-ban, a másfél százados centenárium alkalmából, majd újra 1984-ben és 1991-ben fakszimile kiadása látott napvilágot.

Kézirata: MTAK Kt SzGy.

149. l. *Honunk szebb lelkű asszonyinak* – A *Hitel* ajánlása közvetve Széchenyi szerelmének, későbbi hitvesének, Seilern Crescentia grófnőnek szóló üzenet.

150. l. *Én azt szeretem hinni* – Széchenyi művének kezdő szavai munkájának befejező szavaira utalnak: „én azt szeretem hinni – [Magyarország] lesz"; s mintegy keretbe foglalják művét.

151. l. *Ludovica-út* – Lujza-út, Károlyvárosból Fiumébe vezető kifogástalan, 1819-ben elkészült útvonal. Magántársaság építette, amely magas útvámot szedett.

a só ne volna oly drága – A sóárusítás állami monopólium volt, árát tehát a fogyasztási adó tette magassá. A kincstár magyarországi jövedelmei közül a sójövedék volt a legnagyobb.

152. l. *újonnan regulázzák* – A jobbágy saját használatú (úrbéres) földje jogilag a földesúré volt, de nem csatolhatta azt saját földesúri (allodiális) gazdaságához. Módjában állott viszont, hogy a földek új felmérése, rendbeszedése, „regulázása" ürügyén a jobbágyok jobb minőségű földjeit rosszabbakra cserélje, vagy a felmérés során mutatkozó felesleget valamilyen ürüggyel saját gazdaságához csatolja.

153. l. *Gallia árja* – Célzás Napóleon 1809. évi, Magyarországot is érintő hadjáratára.

154. l. *justae ligae moneta* – jó veretű pénz.

hazafiúi tett urunk megbántása – Széchenyi a *Világ*-ban Dessewffy Józseffel vitatkozva értelmezi valóban félreérthető mondatát: arra gondolt, hogy vannak olyanok, akik szerint egy hazafias tett bántja az uralkodót.

156. l. *gula* – gulya.

157. l. *az erénynek, mely szó erőből származik* – a szófejtés téves.

159. l. *fizikai természetlenség* – természetellenes anyagi viszony.

160. l. *20-szal, 50-nel, 100-zal 100-túl* – 20, 50, 100%-os kamat-

ra. (Az egykorú Magyarországon nem voltak ritkák az ilyen uzsorakölcsönök.)

165. l. *a bölcsesség azon két... rendszabásit, melyeket előadánk* – az önismeret szükségessége és a nemzeti szellem figyelembevétele.

egy nap se linea nélkül – a naponkénti rendszeres munka szükségességét kifejező szólás.

166. l. *sorsra* – itt: valószínűségre.

168. l. *Hol a beszéd korlátos...* – Burkolt utalás a sajtószabadság szükségességére.

169. l. *én látom a jövendőt világosan...* – Széchenyi itt elutasítja azt a felvilágosult abszolutista gondolkodási modellt, amely az igazság állítólagos birtokában az embereket akaratuk ellenére is boldogitaná, s helyette az ellentétes nézetek szabad ütköztetésén alapuló politika és cselekvés előnyeit fejtegeti.

Egy ismeretes francia iró... – Széchenyi Ségur egy 1826-ban megjelent művének fejtegetéseire utal, s valóban onnan vesz át érveket.

170. l. *régi cser...* – A kép valószínű értelme: a magunkban őrzött régi dicsőség tölgykoszorúját hasznosabb lenne a jövendő felé forduló hazafiság tüzén elégetni.

Annyi jó s nemes... – az előttünk álló feladat csekély a bennünk lévő energiákhoz viszonyítottan.

171. l. *A birtokrúl s vagyonrúl is... elágozik az értelem...* – A fejezet kezdetén Széchenyi a merkantilista és fiziokrata gazdasági tanoktól határolódik el, s a klasszikus polgári közgazdászok (Smith, Ricardo) tanait ismerteti.

gallusnak Berezinánál – Utalás Napóleon seregének katasztrófájára az 1812. évi oroszországi hadjáratban.

172. l. *industria s datur modus in rebus nélkül* – iparkodás és kiskapuk keresése nélkül.

173. l. *a circulus quadraturáját* – a kör négyszögesítését.

törvényes kamat – Akkor 6% volt a kamat törvényes maximuma.

5- s 6-tal 100-túl – 5-6%-os kamatra.

hypothekán s nem hypothesisen – jelzálogon s nem ingatag feltételen.

174. l. *örökös jószág* – örökölt, az ősiség törvénye alá eső vagyon,

amelyre, elidegeníthetetlen lévén, csak nehezen lehetett hitelt felvenni.

176. l. *Marien-Auban irrigatio is practikáltatik immár* – Hegyeshalomnál bevezették az öntözéses rétgazdálkodást. (Széchenyi Albert szász-tescheni herceg magyaróvári mintagazdaságának egyik újítására utal, amelyet maga is megtekintett, a kortársak pedig a *Tudományos Gyűjtemény* leírásából ismerhettek meg.)

177. l. *Mennyit írtak már az elsőről*... – ti. a nevelésről. Arra hivatkozva, hogy a viszonyok megváltoztatásáig a meglevő állapotokhoz kell alkalmazkodni, Széchenyi a gondolatmenetet megszakítva áttér nevelési nézeteinek kifejtésére.

180. l. *gravitással* – nehézkes módon.

182. l. *ex omnibus aliquid, ex toto nihil* – mindenből valamit, az egészből semmit.

183. l. *S így nevelés, tanulás, idomulás kell* – A nevelésről szóló, kitérő gondolatmenet tehát mégsem kitérő: Széchenyi azt bizonygatja, hogy még az sem áll módunkban, hogy neveléssel alkalmazkodjunk a vigasztalan viszonyokhoz.

188. l. *A tőkepénzes... 12 esztendő alatt tőkéjét kettőztetheti* – A törvényes évi 6% kamatos kamatával a tőke tizenkét év alatt duplázódik meg.

189. l. *a trafalgari s abukiri veszélyeket* – Nelson admirális győzelmes tengeri csatái Napóleon felett.

cimbora – itt: összeesküvő.

191. l. *Ilyen legények*... – Széchenyi arra utal, hogy ezeket az igazságokat kellő személyes súllyal kell meghirdetni, a már tönkrementek szavára nem figyelnek. Valóban: a hitel kérdését egy kisnemes, Balásházy János már 1828-ban megjelent munkájában fejtegette, de megjegyzései nem keltettek különösebb visszhangot.

193. l. *tegyünk a sajtó szabadságárúl józan javallatot* – Ezzel a mellékes megjegyzésével szögezi le véleményét Széchenyi a sajtószabadság ügyében.

extra Hungariam non est vita – Magyarországon kívül nincs élet. (A korlátolt nemesi szemlélet szállóigéje.)

194. l. *félszeg* – félúton megálló.

két nemzetiség közt – a török és a német közt.

195. l. *Gyakorolni kell tehát magunkat*... – Széchenyi az ország-

gyűlési rendszeres bizottsági munkálatokkal (1828) összhangban a nemesi felkelés fenntartása mellett van, azt rendszeres gyakorlatozás segítségével szeretné ütőképessé tenni.

196. l. *„Oh! más magyar kar…"* – Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* (1810) című költeményéből idéz.

197. l. *„Jár számkivetetten az árva fiú…"* – Idézet Vörösmarty *A magyar költő* című költeményéből.

204. l. *Az élet pályáján…* – A kéziratban: „az élet pályáján érezze ki-ki s becsülje meg önmagát, mert…"

justum ac tenacem propositi virum – az igazságos és elhatározás mellett kitartó férfit (semmi meg nem tántoríthatja).

205. l. *Ginkgo biloba* – lombhullató páfrányfenyő; lassan növő, sokáig élő fafajta.

206. l. *Ha vámot kellene fizetnünk* – Kövezetvámot.

207. l. *rossz kotyogó malom…* – A vízimalmok engedély (kiváltság) alapján települtek, elmozdíthatatlanságuk nagyban gátolta a folyamszabályozást és a hajózást.

208. l. *Amphitrité kék kristályán* – a tengeren. Széchenyi tehát terményeink tengeri kivitelére céloz.

pengőben – pengő, azaz ezüstforintban (s nem a két és félszer kisebb értékű váltóforintban).

209. l. *Gyors Pálnak…* – viszonyai nagyjából Széchenyi anyagi helyzetét tükrözik!

csak pengőben vegyünk mindent – Az országgyűlési hozzájárulás nélkül kibocsátott váltócédulákat sokan törvényteleneknek tartották, még a velük való számolástól is óvakodtak.

210. l. *antiquarius* – itt: régiséggyűjtő.

211. l. *váltógazdaságot* – modern határhasználati rendszert, amely a pillangós takarmányok és a gabonafélék tervszerű váltakozásán alapul.

jobbágyit regulázta – újra szabályozta, tagosította a jobbágyok és saját földjeit. (Az eljárás a modern gazdálkodásra való áttérés előfeltétele volt.)

liquidi debiti pör – adóssági pör.

212. l. *az osztozó részek…* – 1836-ig a földesúr és a jobbágyközség hozzájárulása egyaránt szükséges volt, hogy közös legelőjüket különválasszák. A következő bekezdésekben Széchenyi a munka-

megosztás fejlődésével (és a termelők vele járó elkülönülésével) indokolja a legelőelkülönözést.

213. l. *Ami többek közt egy nagy haszna a privilégiumnak* – Széchenyi megjegyzése ironikusan értendő; bár valóságosan is felbukkan a konzervatívoknál: a kiváltságokkal rendelkező nem tud eladósodni.

mezei gazdaságunk... egy lábbal a levegőben áll – Utalás az állattenyésztés viszonylagos elmaradására, a mezőgazdaság két alapvető ágazata összhangjának megbomlására. (Vö. 228. l.)

Minden változásra... – Széchenyi e bekezdésben a reform társadalmi bázisának alapkérdéseit érinti. A valóban súlyos problémát ő maga később a tempó lassításával, Wesselényi s nyomában Kossuth viszont éppen a reformok siettetésével, az átalakulás gyorsításával próbálja áthidalni.

214. l. – *a hús... ára minden... hízlalást haszontalanná tesz* – Széchenyi eddig a termelő, most a fogyasztó oldaláról közelíti meg a termelés problémáit.

1811. és 1816-ik esztendei szűk időkben – Utalás a devalvációkra. A pénz elértéktelenedése miatt – változatlanul maradt maximális húsárak mellett – a mészárosoknak nem volt kifizetődő a húsmérés, időlegesen szüneteltették üzletüket.

215. l. *rozs... alja* – ocsú.

216. l. *huszár* – zsinóros ruhájú személyes szolgálattevő.

217. l. *mintha pályára készíttetett volna el* – mintha versenyfutásra nevelték volna (ti. olyan sovány).

ha kételkednek is nehányan – Az alfejezet befejező részei – az egykorú retorikai szabályok szerint – a lehetséges ellenfeleket és azok érveit veszik számba: a tájékozatlanokat és az érdekeik folytán ellene szegülőket.

218. l. *egész helyes jobbágy* – egész telkes jobbágy, akinek évi robotkötelezettsége 52 igás vagy 104 nap gyalog napszám. (A jobbágyok többségét kitevő töredéktelkesek arányosan kevesebbet teljesítettek.)

ügyetlen cselédje s gyenge korú gyermeki által – A jobbágy természetesen legrosszabb munkaeszközeivel és leginkább nélkülözhető családtagjaival végezte a robotot.

uraság dolga – robot.

filantrópiai érzésből – emberszeretetből.

Rumfordi-leves – Benjamin Rumford (1753–1814) Európában jótékonykodó amerikai katonatiszt által feltalált olcsó, tápláló leves. Magyarországon is ismerték, ínség alkalmával osztották.

219. l. *katonák körül... elfecsérlett erőt* – A jobbágyok a katonák elszállásolására, ellátására és a vonuló katonaság szállítására is kötelezve voltak.

220. l. *H[arruckern] azon szép és hasznos jószágok helyett* – Harruckern János György hadiszállításai ellenértékeképpen 1719-ben vagylagosan a Békés megyei kincstári birtokokat vagy a budai meleg vizű malmot kérte. A hatalmas, de néptelen földterület jövedelmei akkor még egy közepes maloméival számítottak egyenértékűeknek.

222. l. *Ha külföldi nem oly gazdag, mint mi* – A magyar arisztokrácia viszonylag csekély számú és viszonylag nagy vagyonú volt; ha ezzel nem társult is aránylagosan megfelelő értékű gazdagság és hatalom.

Sok azt gondolja... – Az érdekek egyeztetésének a *Világ*-ban már tudatosan *érdekegyesítésnek* nevezett, a korszakban oly nagy szerepet játszó politikai koncepciója első ízben itt nyer megfogalmazást.

egy Hébe, egy Venus van – Széchenyi metaforikusan megfogalmazott esztétikai álláspontja szerint a szépség objektív kategória.

223. l. *plántalétel* – növényi, vegetatív lét (Széchenyi egyik kedvenc szóalkotása).

jobb azon fiú, ki véthet, ki hibázhat – Széchenyi saját korábbi, naplóiban exponált dilemmáját dönti el itt: helyesebb cselekedni, vállalva a tévedés kockázatát, mint lemondani a tettről.

háromkalkaturás – háromnyomásos; a Magyarországon ekkor legelterjedtebb határhasználati rendszer, ahol őszi és tavaszi gabona, valamint az ugar váltotta egymást.

226. l. *Fiume inkább révpart...* – ti. nincs tengeröble, természetes kikötője.

Quarnero – szűk szoros Fiume előtt. Carne – olaszul 'hús', a népi etimológia szerint magyarázza Széchenyi a szoros elnevezését.

inkább Triesztnek – Az Isztria-félszigeten levő kikötő már osztrák terület.

miránk nézve visszásan foly – ti. kereskedési szempontból előnytelenül: nem Bécs és Nyugat-Európa irányába, hanem „visszafelé", a Balkán és a Fekete-tenger felé folyik a Duna. Torkolata 1828 óta állott Oroszország ellenőrzése alatt.

231. l. *szardonikai gúnyolás* – erőltetett, kényszeredett gúnyolás.

Intolerantia – itt: a vallási egyenjogúság hiánya.

mintha valahol... – természetesen Magyarországra érti.

Azon idő közben... – Angliában a katolikusok egyenjogúsítása 1829-ig váratott magára, Széchenyi jegyzete erre az eseményre utal.

232. l. *campaniai borát* – Champagne-i pezsgőt.

hogy jobban mondjam, dézma gyanánt... – A földesuraknak alig volt saját szőlejük; boruk a paraszti szőlők dézsmájából származott.

236. l. *a legnagyobb részt boldogítni* – Bentham filozófiájának, az utilitarista filozófiának alaptétele.

nálunk... – a Habsburg-birodalomban.

237. l. *Itt hát változás kell...* – Széchenyi valószínűleg az udvarnak bizonygatja, hogy a kiviteli vámok leszállításának eszmei ellenértékeként az uralkodó a birtokos nemességben szilárd társadalmi bázist találhat.

238. l. *ezen képzelt négy... okai...* – A képzelt négy ok tehát: a földrajzi helyzet, pénzhiány, külföldi konkurencia, magas vámok. A következő alfejezetek viszont a *valóságos* akadályokat tárgyalják.

239. l. *skála* – A 19. század eleji két devalváció (1811, 1816) alkalmával kibocsátott jegyzék, amely az ezüst- és papírpénz egymáshoz viszonyított arányát adta meg az egyes években. Az adósságot ennek megfelelően kellett az új pénzértékbe átszámítani. Széchenyi szövegében a „skála" magát a kétszeri devalvációt jelenti, amely a papírpénz értékét példájának megfelelően valóban előbb ötödére, majd annak négytizedére csökkentette. (Az „arany" értékén természetesen mindez nem változtatott, a szövegben a „forint" helyett, számítási egységként használja.)

242. l. *dikaszteriálisabb* – kormányszékibb, azaz központosítottabb.

de egy nincs... – A kéziratban: „de egy hibáz, a felvigyázat, az utána látás stb." (A gondolat ismétlődése miatt elhagyott mondat.)

243. l. *1816, 1817* – az ínség rémséges esztendei Magyarországon.

245. l. *Hozzuk vasutunkat emlékezetünkbe* – A Pest és Kőbánya között 1828-ban felállított lóvontatású függővasútra utal, amelyet eredetileg Szolnokig akartak kiépíteni, de a kísérleti szakasz sem vált be.

246. l. *megszűnnek a... kolompér- vagy máléevők* – Széchenyi még ínségeledelnek tartja a burgonyát.

247. l. *Fiumével...* – Széchenyi 1828-ban tett tanulmányutat azokon a helyeken, amelyeknek problémáiról itt beszámolt. A *Hitel*-ben még az adriai kivitel elsőbbségét vallja, álláspontja később módosul.

Károlyvár... – A Kulpa folyásánál fekvő horvátországi Károlyváros, a Lujza-út kiindulópontja, erődjellege folytán nem emelhetett tárházakat, s ez akadályozta a kereskedés bővítését.

248. l. *fortificatiói törvények* – erődítési törvények. (Lásd az előző jegyzetet.)

egy _ _ _ _ _ vár – A kéziratban: egy rossz vár. (Ti. Károlyvár.)

senkit se tartóztatna – ti. az ellenséget nem tudná megállítani.

szokott manipuláció – A kéziratból kitetszően a vármegyei kezelést érti rajta.

1829-ki esetek – Valószínűleg a drinápolyi békére utal, amely a Duna-torkolatot orosz fennhatóság alá juttatta, de elvileg garantálta a hajózás szabadságát.

249. l. *három kikötőhelyünkben* – Fiume, Buccari, Porto Re magyar tengermelléki kikötőkben.

250. l. *a sógor* – az osztrák vevő.

huszonötöt – huszonöt botütést.

253. l. *Más valaki...* – Valószínűleg Balásházy János gazdasági szakíróra utal, aki 1827-ben egyénileg érdektelenként és a birtokosok javát célozva gyapjúosztályozó létesítését ajánlotta.

Minden enthusiasmus... – A nemesi felkelés és a hivatásos

hadsereg félreérthetetlen szembesítése, amelyre a való életben, mint ismeretes, utoljára 1809-ben került sor.

256. l. *Donec eris felix*... – Amíg szerencsés leszel (sok barátod lesz, ha borús idők következnek rád, akkor egyedül maradsz). (Ovidius: *Tristia* 1, 9).

258. l. *toga clarissimus* – makulátlan férfiú.

kamaráskulcs – Az udvari kamarás kabátszárnyon viselt jelvénye volt a kulcs.

Szövetséges Országok – az (Amerikai) Egyesült Államok.

262. l. *pesti híd* – a hajóhíd.

264. l. *Boldogak, kiket nem nyavala*... – Széchenyi a lélek halhatatlanságáról próbálja meggyőzni olvasóit, amelyben egyébként maga is kételkedett.

267. l. *A legnagyobb felekezet* – Az emberek legnagyobb csoportja.

Egy rész felemelkedésre vágy... – Az aulikus és rendi-ellenzéki nemesi típusokat jellemzi.

Címje – itt: cégére.

268. l. *egymást | Váltja örök romolás*... – Idézet Berzsenyi *Amathus* című költeményéből.

társalkodik – társadalmat alkot.

271. l. *Ubi bene, ibi patria* – Ahol jól megy sorom, ott a hazám.

273. l. *Látom, látom szép szemekkel*... – Valószínűleg Széchenyi szabad fordítása egy török harci dalból.

274. l. *saltus in natura* – ugrás a természetben.

csak az igaz... – A kéziratban: „csak az igaz »car le vrai seul est durable«".

275. l. *minden ország támasza*... – Idézet Berzsenyi *A magyarokhoz* (1810) című ódájából.

276. l. *Erdélyi Muzéum* – Döbrentei Gábor szerkesztette folyóirat (1814–1818).

277. l. *ha mindegyik természeti szabadságának egy részét*... – Rousseau tételének átvétele.

279. l. *Egyébaránt minden olyas szövetkezés*... – A szabadkőműves társaságokat utasítja el, amelyekből a Martinovics-féle összeesküvés is kinőtt, s amelyekre félreérthetetlenül utal a gondolatmenet végén.

283. l. *a történeteket a Duna folyta körül* – Az orosz–török háborúra utal.

284. l. *quia de gustibus...* – mivel az ízlésről (nem lehet vitatkozni).

286. l. *statera* – mérleg, itt: súly.

regis ad exemplum – a király példájához (igazodik az egész világ).

287. l. *azon szer, melyet Philippus nyújtott* – Philippust, Nagy Sándor orvosát, uralkodója megmérgezésével vádolták. Nagy Sándor ennek tudatában vette magához a gyógyszert s meggyógyult.

290. l. *requiescat in pace!* – nyugodjék békében!

291. l. *I-ső rész 9-dik tit.* – Werbőczy *Hármaskönyv*-e első részének 9. címe, amely a sarkalatos nemesi jogokat sorolja fel; a továbbiakban Széchenyi a *Hármaskönyv*-ből idéz.

292. l. *legitimo juris ordine* – hivatalos jogi úton.

penes compassum – az ítélet végrehajtását elrendelő irat kíséretében.

„gloriosa incertitudo..." – dicsőséges bizonytalanság, szeretetre méltó zavarosság.

„clara pacta..." – tiszta alku jó barátság.

Sokan a törvény alig érthetősége által... – Széchenyi azt a taktikát bírálja, amely a pontosan nem rögzített rendi jogok kiterjesztésével akar előrehaladni.

293. l. *egy külföldi szerzővel...* – Benthamre utal, akitől a következőkben részben szó szerint vesz át.

295. l. *onus publicum fundo inhaereat* – a közadó a földet terheli. Ennek ellentéte az *onus publicum fundo non inhaereat* = a közadó nem a földet terheli (hanem a jobbágy személyét): a nemesi adómentesség sarkalatos elve.

resistendi facultas – az Aranybulla 1687-ben eltörölt ellenállási záradéka.

quod tibi non vis fieri – amiről nem akarod, hogy veled megtörténjék (ne tedd mással).

297. l. *sago et toga clarissimi* – háborúban és békében legkiválóbbak.

298. l. *A tibeti bölcsek egy bölcsős gyermeket...* – Utalás a dalai láma csecsemők közül való kiválasztására.

299. l. *S[ancti] Ladis[lavi]...* – Szent László törvényére hivatkozik.

de mortuis nil nisi bonum – a holtakról csak jót.

de mortuis aut bene aut nihil – a holtakról vagy jót, vagy semmit.

300. l. *de mortuis nil nisi verum* – a holtakról csak igazat.

302. l. *liberalis feria* – szabados ünnep.

304. l. *1816–17-beli jövedelmek* – Az ínséges évek alatt a búza ára rendkívül megnőtt.

305. l. *sub aegide legis* – a törvény pajzsa (védelme) alatt.

306. l. *Bebek, Oláh, Báthori...* – kihalt, elszegényedett történelmi nemzetségek.

313. l. *Minden országlás filozófiája a legnagyobb rész boldogítása* – Itt is Bentham tételét veszi át Széchenyi.

315. l. *libere volenti non fit injuria* – a szabad akarata szerint eljáróval nem történik jogtalanság (ti. nem lehet törvénytelenség, amit maga is akar).

323. l. *ne kárhoztassa íróbajtársát* – Széchenyi 1828-ban helyesírási kérdésekben is vitatkozott a Dessewffy József gróf kiadásában megjelenő *Felső-Magyarországi Minervá*-val. (Lásd még a 119. l. jegyzetét.)

324. l. *gaudeant bene nati* – örüljenek a szerencsésen születtek.

Cicerót De officiis – Cicero *A kötelességekről* című munkáját.

325. l. *nekik cum omni et pleno jure competál* – őket összes és teljes joggal megilleti. Utalás arra, hogy a feudális jogrend szerint földtulajdona csak nemesnek lehetett.

329. l. *fruges consumere nati* – születtek eszem-iszomra (Horatiustól származó szállóige).

338. l. *indirecta teher* – közvetett adó, pl. sóár, vám.

339. l. *egy jövedelmi részek...* – A kéziratban: egy jövedelmi részek, „melyet mészáros kezeiből húznak". (Vagyis a kézirat egyértelműsíti a célzást: az árszabást meghozó városi tanácsosokat a mészárosok megvesztegetik.)

a földbirtokosak utak csinálásához... járuljanak – A részleges közteherviselés burkolt megfogalmazása, amelyet a *Stadium* konkretizált.

340. l. *maradna el*... – A kéziratban: maradna el. Egy bizonyos helységből vármegye útcsinálásra ki kellene állni száz szekérnek, és harminc áll ki, de a kövek mellett egy kis pénzt is hoz magával. (Vagyis: a közmunkára rendelt jobbágyok megvesztegetik a vármegye útbiztosát.)

nem egyéb kínzóhelynél – rendszerint a vármegyeház épületében volt a megyei tömlöc is.

ország zászlósibúl – a legmagasabb rendi méltóságok: nádor, országbíró, horvát bán, tárnokmester stb.

341. l. *indigena* – honosított külföldi; itt: honos.

szeretett királyunk... *kezet is nyújt* – Valószínűleg arra utal, hogy a reformjavaslatok felvetését lehetővé tevő országgyűlési rendszeres bizottsági munkálatokat újratárgyalták, kinyomtatták és szétküldték a megyéknek. (Ezért is a következő ellenvetés; e kérdések „országgyűlésre valók".)

342. l. *húsárosítás eltörlése* – a hús hatósági árszabásának eltörlése.

345. l. *szorító erőmű* – hidraulikus emelő.

347. l. *hasznosb a lelketlen puszta* – mivel birkalegelőként nagyobb hasznot hajt.

353. l. *eperjesi szék* – Caraffa eperjesi vésztörvényszéke.

jövendőért bűnhődénk – A Kölcsey *Himnusz*-ára is utaló kifejezés eredetileg biblikus értelmű: az adósrabszolgák hétévenként esedékes felszabadításának elmaradása folytán a jövendő adósságot is törlesztették a rabszolgák, s így megbűnhődték a jövendőt.

bölcs hazánkfiai férfias tanácskozásai élesztő kútfőibúl – Utalás az országgyűlési bizottságok éppen folyó tanácskozásaira.

355. l. *Venus fiát Psychéhez* – Venus fia, Amor, szerelmesét, Psyché királylányt az éjszaka sötétjében látogatta.

359. l. *„őrlik meg erős gyökerit*..." – szabad idézet Berzsenyi *A magyarokhoz* (1810) című ódájából.

RÖVIDEBB ÍRÁSOK

LEVÉL BERZSENYI DÁNIELNEK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

363. l. *ide mellékelt munkámat* – a *Hitel*-t.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

Lelőhelye: AIFCAR WCsL. Kiadva: SzIL.

363. l. *vármegyei adminisztrátor* – a főispán helyettese.
Leopold vitéze – a Lipót-rend lovagja.
364. l. *got by Phantom* – Phantom leszármazottja.
kijádzatott – kisorsoltatott.

NAPLÓJEGYZETEK

366. l. *Forr[ay Júlia] és Waldstein miatt* – Utóbbi szerelmes volt az előbbibe.

370. l. *Építési Igazgatóság* – Directio in hydraulicus et aedilibus; a helytartótanács vízügyi és építési igazgatósága.

371. l. *a felemelt sóárat* – A törvény szerint a közlekedés javítására kellett fordítani.

372. l. *leginkább a cseheknek használna* – A csehekkel rokonszenvező Kolowratnak szánt érveket fogalmazza.

373. l. *sajkás* – folyami katonai alakulat.

375. l. *Ma egy patikus...* – Széchenyi útközben maláriás lázat kapott.
Egy Konstantinápolyba tartó zentai hajó – A Duna torkolatához érkezve nagyobb hajóval utaztak tovább a tengeren Konstantinápolyba.

376. l. *„nunquam retro!"* – Soha vissza!

378. l. *„Nosce te ipsum"* – Ismerd meg önmagad.
nargilét szív jó tümbökkivel – vízipipát szív török dohánnyal.

380. l. *egy tornyot látni...* – 1809-ben a török ellen küzdő szerb felkelők egyik veszélyben levő hadállását ostromlóival együtt a le-

vegőbe repítették. Az elesettek koponyáiból épült a koponyatorony.

381. l. *Szépítő Bizottság* – Pest város városrendezési szerve, élén a nádorral.

LEVÉL BERZSENYI DÁNIELNEK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

382. l. *Aurora* – irodalmi évkönyv.

Gróf Sándorral való összehasonlítás... – A továbbiakban Berzsenyi *Gróf Mailáth Jánoshoz* című ódájáról mondja el véleményét. A Széchenyire vonatkozó sorok:

> Oh, énekeld őt, a diadal fiát!
> Eurus szülte pején mint viva, nyerve díjt;
> [Mint áldozá fel ezreit, hogy
> Ész művein kecsesülne nyelvünk,]
>
> Melly újra szülje a lerogyott magyart
> S Pannon férfidiszét.

A vers nyomtatásban csak Berzsenyi halála után, 1842-ben jelent meg.

NAPLÓJEGYZETEK

384. l. *Helmeczy megkapta a lapengedélyét.* – Széchenyi támogatásával lett a *Jelenkor* szerkesztője. A lap 1832-ben indult.

Károly Bécsbe kerül – Zichy Károly budai kamarai elnök áthelyezésével felesége, Széchenyi eszményi szerelme is távoznék az országból. (Erre azonban nem került sor.)

a püspöknél – Nádasdy Ferenc grófnál.

385. l. *A kolera mindenfelől közeledik* – 1831-ben kolerajárvány söpört végig az országon, amely negyedmillió áldozatot követelt. A Felvidéken a járvány parasztfelkelést idézett elő.

népfölkelés volt Pesten – Valóban zendülés tört ki a körülzárolt, munkanélküliekkel teli városban, amelyet a katonaságnak kellett levernie.

LEVÉL A CENKI URADALOM JOBBÁGYAINAK

386. l. Kiadva: SzIL és SzIVÍ. Ezt a levelet nyomtatásban terjesztették.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

Lelőhelye egyik levélmásolati könyve: OL CsL SzCsL SzIGy. Kiadva: SzIL és SzIVÍ. A levél másolata fennmaradt naplójában is.

388. l. *kolera, dosiada s ebből eredő panica* – A kolera megelőzése céljából a kutakat bizmutporral fertőtlenítették. Túladagolás folytán halálesetek is előfordultak, s a parasztok közt az a rémhír terjedt el a Felvidéken, hogy az urak ki akarják irtani őket. Ez volt a felvidéki zendülés egyik indítéka.

NAPLÓJEGYZETEK

390. l. *Reformációmon dolgoztam* – ti. *Stadium* című művén.

391. l. *A messinai menyasszony* – Friedrich Schiller végzetdrámája.

Polinice ed Eteocle – Alfieri drámája.

A lengyelek... – Varsó szeptember 6-án, az ágyúzás után kapitulált az oroszok előtt. Ezzel az 1830–31. évi lengyel felkelés véget ért.

Sas – korabeli konzervatív folyóirat.

Széchenyi mint író – Orosz József és Ponori Thewrewk József Széchenyit támadó röpirata.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

Lelőhelye: AIFCAR WCsL. Kiadva: SzIL.

392. l. *Beobachter* – Stuttgartban megjelenő ellenzéki-liberális napilap.

deput[acionális] munkákat – Az 1828-i országgyűlési küldöttség ekkor megjelent, a rendszert korrigáló javaslatokat igen, de érdemi reformokat alig tartalmazó munkáit.

9 deák könyv – Az országgyűlési bizottság kilenc albizottságának latin nyelvű munkálata.

393. l. *sed datur modus* – de adatik lehetőség.

Széchenyi als Schriftsteller – *Széchenyi mint író;* Orosz József Széchenyit támadó röpiratának német nyelvű kiadása.

negyvened – karantén, vesztegzár.

394. l. *computus* – itt: beszámítás.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

Lelőhelye egyik levélmásolati könyve: OL CsL SzCsL SzIGy. Kiadva: SzIL és SzIVÍ.

395. l. *asmodeusi eszek* – ördögi észjárások.

in partibus – itt: az egyes országrészekben.

in centro – a középpontban (Pesten).

396. l. *míg Te Szatmárban tündeklesz* – Wesselényi aktívan részt vett a számára közeli Szatmár megye politikai életében.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

397. l. Lelőhelye egyik levélmásolati könyve: OL CsL SzCsL SzIGy. Kiadva: SzIL. Wesselényi elutasította Széchenyinek a kormánnyal együtt a felsőtáblán kezdeményezni kívánt taktikáját. Erre válaszol Széchenyi e levelével.

STADIUM

Az 1832 végére összehívott országgyűlés „képviselőihez" ajánlott és valóban az országgyűlés befolyásolása, programadása céljával íródott munka 1831-ben készült. Széchenyi műveinek cenzora, Drescher Frigyes átengedte a munkát, s így kinyomtatását megkezdték. A kormány azonban, arra való hivatkozással, hogy politikai tárgyú munka cenzúrázása a helytartótanács hatáskörébe tartozik, betiltatta a további nyomtatást. Széchenyi eleinte bízott abban, hogy a kormánytól elnyerheti a nyomtatási engedélyt, majd ennek kudarca után maga gondoskodott könyvének lipcsei megjelentetéséről. A könyv így az országgyűlés megnyitása után – 1833

végén – jelent meg, példányai is nehezebben jutottak el az olvasókhoz – hasonlóan Wesselényi ugyancsak 1831-ben íródott és Lipcsében 1833-ban megjelent *Balítéletekről* című könyvéhez.

A címül választott *Stadium* szó (Széchenyi ékezet nélkül, latinosan írja) részint a jelen helyzetet, állapotot, részint a reformok során következő szakaszát, állomását jelöli. Ennek az utóbbi „stádiumnak" (s nemcsak a könyvnek) van tizenkét törvénye, amelyből az eredeti címlapon „I. rész"-ként megjelölt jelen munka csak az első kilenc törvény részletes kifejtését tartalmazza. Szövegközlésünk, a jegyzetek élén előadottnak megfelelő sajtó alá rendezéssel, az első kiadást követi. A kézirat cenzúrapéldányának lelőhelye: MTAK Kt SzGy.

Mint arra utaltunk, a cenzúra törléseit és Széchenyi szándékos kihagyásait, befejezetlensége miatt továbbgondolásra serkentő gondolatait öt gondolatjel adja vissza (tehát amikor pl. a szerző *imitálja* a cenzúra törléseit).

Az eredeti jelmondat *Az ember annyit ér, amennyit használ* volt, a kiadási huzavona hatására változtatta Széchenyi *Megint s megint – szünetlen*-re.

A *Magyarország képviselőihez* intézett ajánlás (és a közvetlenül nekik szóló előszó) az országgyűlés jogosított résztvevőit: a főrendűeket, megyei és városi követeket stb. együttesen jelöli.

A *Kiadónak előszava* valószínűleg Széchenyi barátja és jószágigazgatója, Lunkányi János munkája. Ő gondoskodott a lipcsei kiadásról.

403. l. „*Nincs nagyobb kín...*" – Dante: *Isteni színjáték. Pokol.* Ötödik ének 121–123.

405. l. *irgalmatlanul csonkított* – Valójában a cenzor nagyon keveset törölt-igazított Széchenyi művén, e sorok inkább az eljárás ellá vont cenzor mentésére szolgálnak.

„*a kormány csak önkénye szerint tesz*" – a cenzúrát a magyar törvények nem ismerik, csupán *de facto* létezik.

*D*** úr – Drescher Frigyes cenzor.

406. l. *tán némi információk következésében* – Azt sejteti, hogy Drescher felsőbb jóváhagyással adta meg az *imprimatur*t, ám ez nem volt igaz.

tudtára adatott – József nádor által; az idézet az ő Széchenyihez intézett leveléből való.

in pleno diszkusszióba vétetik – a plénumon (a helytartótanács teljes ülésében) megvitatják.

407. l. *kabinet* – az uralkodó irodája.

408. l. *Négy kis munkát – Lovakrúl, Hitel, Világ, Magyar Játékszínrűl. A legállatibb ember sem maradhat többé veszteg*... – E bekezdés Széchenyi lélektani-filozófiai ösztönzőit ismerteti. Eszerint a lélek halhatatlansága nem feltétlenül bekövetkező, de tökéletesített lélekkel elérhető, s így az egyéni lélek halhatatlansága biztosítható. A reform, a cselekvés tehát azok számára is ajánlatos, akiknek értékrendszerében nem a nemzet, hanem a szubjektum áll az első helyen.

412. l. *önkeblökben* – A kéziratban kiegészül: „s karjaikban".

cum otio – sed sine dignitate – henyélve, de érdemek szerzése nélkül.

413. l. *quia gravitas decet virum* – mert a férfiúhoz illik a teher.

megfoghassa a becsületest – A kéziratban kiegészül: „áruljuk mi is el egymást és a hazát egy hosszabbacska névért... vagy egy nyugodalmas puha karszékért".

mikor törvényes úton jár – a kéziratban kiegészül: „s engedjünk, midőn abbúl kitér".

regulázzuk őket – Lásd a *Hitel*-hez fűzött jegyzeteket a 211. lapon.

417. l. *a levegő expanziójának hatalma* – ti. a gőz feszítő ereje.

privilegiumink és – A cenzor által törölt szó: „rab".

419. l. *parancsbúl írtam* – A *Magyar Játékszínrűl* című művét a színház ügyében kiküldött Pest megyei választmány felkérésére írta.

421. l. *úgymint* – A cenzor által törölt szavak: „csép, kasza sat." (utalás a parasztfelkelés lehetőségére).

Egy igen szomorú időszakon – Az 1831-i kolerajárványra utal, amely negyedmillió áldozatot követelt Magyarországon.

honunk némi szerencsétlen részeiben az ott fellobbant lángok – Az 1831. évi kolerafelkelésre utal.

424. l. *„az országos küldöttségnek az Urbariale körül tett javasla-*

ti rostálása vala bízva – Az országgyűlés által kiküldött bizottságok javaslatait ekkortájt vitatták a megyék, amelyek véleményezésére szintén bizottságokat küldtek ki.

426. l. *olla putrida* – mindenféle ételek zagyvaléka egy edényben (egykorú kiadói jegyzet).

„Akár fegyverrel..." – az egykorú kiadói jegyzetből átvett fordítás.

Magna Charta – az angol nemesi kiváltságok okleveles biztosítéka (1215).

429. l. *deputationalis munkák* – az országgyűlési rendszeres bizottságok munkálatai. Széchenyi itt arra utal, s joggal, hogy az 1792-ben megkezdett munkák több reformot tartalmaztak, mint azok 1828-ban végrehajtott átdolgozásai.

430. l. *az illető felek tudtával* – Értelmezhető úgy is, hogy a nemzetség tagjainak tudtával, s így e II. törvény csak korlátozná az ősiségi jogrendet.

IV. Magyarországban... – A törvény kifejtésében foglaltak többféle értelmezése is lehetséges. Legvalószínűbb, hogy az ezüstötös, -tízes stb. a földesúrnak fizetendő összeg, mivel a jobbágy által megszerzett nemesi (allodiális) föld után eddig is kilencedet kellett adni, s ez volna felcserélhető a föld tizenkettődik részének, tehát a kamatos kamatot figyelembe véve, tőkeértéke hat százalékának állami adóul fizetésével. „Viszonzásul" a nemes is adóznék a megszerzett polgári és jobbágyi föld után.

polgári és colonicalis fundus – a szabad királyi városok polgárainak telke és a jobbágytelkek.

431. l. *Partis I-ae 9-nus* – Lásd a 291. l. jegyzetét.

VI. A nemtelenek is... – A „szegényeknek" eddig is volt vármegyei ügyvédjük, Széchenyi most ennek a községekre bízott választásával tesz szerény lépést a népképviselet irányába.

VII. A házi pénztár- s országgyűlési költségekhez... – A részleges közteherviselés programja. Az eddigi állami adó, az úgynevezett hadiadó azért marad ki a közteherviselés programjából, mert ennek az összegnek a felhasználásába az országnak nincs beleszólása.

idom szerint – birtokaránylag.

VIII. A vizek, utak... – A köztehervisélés további kiterjesztése, illetve a *részleges kormányfelelősség* megfogalmazása.

XI. Minden törvényhatóság... – A bécsi Magyar Királyi Kancellária kiiktatását célozza.

XII. Ítéletek – A bíráskodást jelenti.

433. l. *csak magyar nyelven irott s iratandó törvény...* – A logikai láncot kifejtő ismétlő felsorolás szerint a szerződések, számadások stb. is csak magyar nyelven kötelező erejűek, s ez már a magánéletbe való avatkozást jelentené, hiszen szoros értelmezésben egy szerb nyelvű végrendelet, román nyelvű adásvételi szerződés nem volna jogérvényes. A törvényt kifejtő, a *Stadium* második részének szánt munka, a *Hunnia* azonban ettől az állásponttól már eltekint.

435. l. *Akármily alkalommal tétessék szó...* – Az itt következő gondolatmenetet használja fel 1833. január 22-i országgyűlési beszédében is, lásd kötetünkben a 653–655. lapon.

correlatio – itt: felsőbbség, amellyel a paraszt függő viszonyban van.

transenna – átutazó, átmenő katonaság (annak fuvarozása, ellátása).

436. l. *az országgyűlésen hozott törvény fel nem szentelt még* – Utalás arra, hogy a jobbágy–földesúri viszonyt eddig még nem iktatták törvénybe (ekkor tárgyalnak róla, s 1836-ban válik belőle törvény). Utoljára 1767-ben Mária Terézia urbáriuma szabályozta rendeletileg a feudális alapviszonyt.

a hihetőségek teóriája szerint a legnagyobb improbabilitások során áll – a valószínűség-számítás szerint a legkevésbé valószínű.

százért százat, részint százért negyvent votizált – Az 1811. évi pénzleértékelés előtti adósságokért az előbbiek azonos összeget akartak adni (a hitelezők előnyére), az utóbbiak két és félszer kevesebbet, a devalváció arányában, az adósoknak kedvezőbben. Széchenyi példája annak megvilágítására szolgál, hogy egyesek csak azért javasolnak reformot, mert bíznak leszavazásában.

437. l. *országi bátorság* – az ország biztonsága.

misera plebs contribuenssé – nyomorult adózó néppé.

438. l. *Inter duos litigantes tertius gaudet* – Két civakodó között örül a harmadik.

Inter tres litigantes... – Három civakodó között évszázados koplalás után végül a negyedik fog örülni.

peribit, totumque ruet indigestum – el fog pusztulni és teljes egészében össze fog omlani.

443. l. *három-, ... néggyel száztúl* – 3, 4 százalékos kamatra.

törvényes hatot – a törvényes kamatmaximum hat százalék volt.

445. l. *„Uram, bocsáss meg nekiek..."* – Bibliai hivatkozás: Lukács ev. 23:34

gloriosae memoriae – dicsőség emléküknek.

446. l. *az anonymus notariusban elfulladni* – a névtelen jegyzőben (művében) elfulladni.

kiknek segítségére – A kéziratban: „s kivált azokéra, kik tudtak a titok körül – ó, irgalmazz, égi bosszú! –".

447. l. *argumentum pigritiae* – a restség érvelése.

togus és asylum – lepel és menedék.

450. l. *lares tutelares* – védő szellemek (a régi római hitvilágban).

451. l. *vade mecum* – jöjj velem, kövess engem; itt: frázis.

452. l. *per argumenta a priori et a posteriori* – az észből és a tapasztalatból eredő érvekkel.

453. l. *nem relativum, hanem positivum valami* – nem viszonylagos, hanem szilárd valami.

Novum Organum Scientiarum – A tudományok új eszköze. Bacon 1620-ban megjelent munkája az induktív módszert hirdeti meg.

454. l. *inductiva metódus* – induktív módszer, amely az egyedi esetek általánosításából jut el a következtetésig.

457. l. *vesicatura* – hólyaghúzó szer.

lazariánusink – Krisztus Lázárt a halottakból feltámasztotta (egykorú kiadói jegyzet).

regnum per se... – önmagában megálló és független királyság.

a törvény értelmében – E szavak a cenzor hozzátoldásai.

459. l. *só... körül... nem fárasztjuk eszünket* – Lásd a 151. l. jegyzetét.

lamentatiókat nem intonálunk – panaszokat nem hangoztatunk.

melpomenéi effectust – tragikus színezetet.

460. l. *minister* – itt eredeti jelentésben: szolga.

462. l. *Bankot állítnak* – Utalás az országgyűlési bizottság ilyen értelmű javaslatára.

463. l. *a sz. koronának része _ _ _ _ _ vagyok* – A kéziratban: „a sz. koronának tagja vagy Sz. István köpönyegének egy darabja vagyok – ami de facto se physice, se moraliter nem igaz".

tulajdonos viszont nem vagyok – A korabeli jogfelfogás szerint az ország földjének egyetlen igazi tulajdonosa a korona, az egyes nemesek sohasem tulajdonosok, hanem csupán *birtokosok*. Még ezt a birtokjogot is korlátozza az ősiségi rendszer, amely kizárja az *öröklött* javak feletti szabad rendelkezést.

465. l. *stantibus rerum circumstantiis* – a dolgok jelen állása szerint.

469. l. *acquisitum* – szerzemény, szerzett birtok, amellyel a földesúr teljesen szabadon rendelkezik.

470. l. *de patria bene meritus* – hazájának érdemeket szerző.

a sequestrum favori – a zárgondnokság kedvezményei.

in executionem nem pénz, de önkény által assignált aequivalens – a végrehajtás keretében nem pénz, de önkény által kiutalt egyenérték.

473. l. *Marcus Aureliusnak fia Commodus volt* – A kiváló katonacsászárt kegyetlenségéről híres fia követte.

oppositionalis pört – a végrehajtás során tanúsított jelképes fizikai ellenállás (opponálás) megtörése végett indított pört.

egy jótévő országgyűlés vagy insurrectio jő közbe – Ilyenkor szünetelt a felsőbíróságok működése.

474. l. *bal kézen a ...* – Értelemszerűen kiegészítve: rokonság.

precariumot – kikoldultat, bizonytalant (ti. tulajdont).

regnum per se independens – önmagában (és önmagáért létező és) független ország.

az ausztriai Camb[ium] Merc[antile] alá is vetheti magát – Hazai váltótörvény hiányában a váltók kibocsátói önként az alsó-ausztriai (bécsi) váltótörvényszék illetékességét ismerték el, a jogerős ítélet így gyorsan megszületett, a végrehajtás továbbra is a magyar közigazgatás hatáskörébe tartozott.

475. l. *pillanati hypersthenia után marasmusban sínylődnek* – pillanatnyi erőtúlcsigázás után sorvadásban sínylődnek.

478. l. *censualis* – itt: bérbe vett.

census – itt: bérlet.

usufructuarium systema – haszonélvezeti rendszer, azaz tulajdonnélküliség.

dato non concesso – feltéve, de meg nem engedve.

480. l. *pretium affectionis* – hangulati érték; egy tárgynak önkényesen tulajdonított becsértéke.

50 ezer forintot, ami nálunk esztendei háromezerbe telik – ti. ennyi a tőke kamata.

örök felvallást – perennalis fassiót – örökvallást, birtokátruházási szerződést, a nemesi birtok adásvételét, amelyet fiscalitasi jogon a kincstár vagy ősiségi jogon a rokonság megtámadhatott.

486. l. *anticipative* – itt: magamat a jövőbe képzelve.

in statu crudissimo – a legműveletlenebb állapotban.

489. l. *munka előtt 1, 2, de 5, 6-dik munka után ebédeltem* – Széchenyi angol szokás szerint munka után öt-hat óra tájt ebédelt. (A további részletek, pl. csizma helyett cipő, térdnadrág helyett pantalló, szintén valóságos életvitelére utalnak.)

492. l. *szabad emberhez illőbb* – A cenzor által törölt szó: „respublicanusi".

497. l. *pezderkedést* – pezsgést, nyüzsgést.

501. l. *Ezen közanyának egészséges léte...* – E mondat helyén a kéziratban: „Ezen közanyának egészséges volta, virágzása, szépsége pedig, úgy hiszem, vagy úgy látszik nékem legalább, senkinek kárára nem lehetne, azon különös orvosokon s halált bejelentő madarakon kívül – s ki-ki érthet –, kik s melyek csak úgy lelik hasznokat, csak úgy hízhatnak, ha ezt öröki sínlődések, ájultságok s végvonaglatok közt tartogatják, s ekképp, mint a hazának alattomos gyilkolói nem is érdemlenek egyebet, mint neveiknek a hazafiak sorából való kitörlését, tiszta agyagtesteiknek legmélyebb mocsárinkba való eltemettetését s egykori ittlétöknek s hervasztó leheletiknek öröki elfelejtését."

34- és 36-ik lapon – kötetünkben a 430. és 432. lapon.

502. l. *via facti és gratis* – erőszakkal és ingyen.

libere uti et frui – szabadon használni és élvezni.

503. l. *N.-nek adhatom, de P.-nek nem* – nemesnek adhatom, de parasztnak nem.

„omnis fundus contributioni…" – minden föld, amelyet paraszti kéz művel meg, adó alá tartozó.

nem tudom egyébiránt, mily törvény szerint – Erről valójában királyi döntés intézkedett.

504. l. *providus titulussal szankcionált* – az előrelátó címmel felruházott.

„Salus publica suprema lex esto" – A közjó legyen a legfőbb törvény.

508. l. *praeservatio* – itt: kivételezett helyzetben való fenntartás, megőrzés.

509. l. *négyágú tetralemma* – bitófa.

512. l. *nem adhatod el jószágidat 3-mal, sőt 6-tal is nehezen* – vagyis a jószág jövedelmét egy tőke 3 vagy 6 százalékos kamatának tekintve, tehát a jószág elvi jövedelme harmincháromszorosáért, de még tizenkétszereséért sem.

513. l. *1799-ben a polgári telkek…* – Szövegromlás: a nyomdai kézirati példányon javítandóként van az évszám jelezve, az eredeti Széchenyi-fogalmazvány szerint: 1899-ben. Széchenyi tehát a vén szisztéma lassúságát akarta a jövőbeni fiktív párbeszédben ezzel az évszámmal érzékeltetni: egy akkori „reform" engedné meg ezek szabad adásvételét.

Gizellának udvarában – A cenzor által törölt szó: „szobalány".

égett borban praeserválva – spirituszban megőrizve.

514. l. *quia qui habet tempus, habet vitam* – minthogy aki időt nyer, életet nyer.

517. l. *tandem aliquando vagy inkább „denuo"* – végre-valahára vagy inkább újból.

szívesen adnának nekiek a nagyobb birtokosak 100–200 holdat jutalmasan el – Nemesektől nagyobb vételárat várhatnak, mivel azok a megvett föld után nem fizetnek állami adót.

518. l. *60-ik lapján* – kötetünkben a 186. lapon.

521. l. *Partis I-ae 9-us* – Lásd a 291. l. jegyzetét.

523. l. *hol _ _ _ _ _ válaszok _ _ _ _ _* – Ehelyett a kéziratban:

„ahol annyiszor nyomja el a clementia a justitiát, s indirekte már annyiszor s a honnak külön részeiben?"

525. l. *más által ne szoríttassunk arra* – Ehelyett a kéziratban: „az adózók tán igazi kést ne vegyenek kezeikbe".

529. l. *acták* – itt: az országgyűlések naplói és irományai.

plus valet favor – többet nyom (a latban) a kedvezés.

akár török, akár orosz... nemzetbeli – A kiemeléssel (és az eredetiben nagy kezdőbetűvel) és kipontozással szójátékot is alkot, mert egy őt támadó röpirat szerzőire, Thewrewk Józsefre és Orosz Józsefre is utal. Lásd a 391. l. jegyzetét.

532. l. *155-dik lapon* – kötetünkben az 525. lapon.

policiai törvénykönyv – szabálysértési kódex.

533. l. *quia veritas odium parit* – mert az igazság gyűlöletet szül.

Sed de gustibus – De az ízlésekről (nem lehet vitatkozni).

534. l. *nadrágtalani* – a *sans-culotte* magyarítása, tehát: térdnadrág nélküli.

537. l. *az 1622:2-ik törvényre rakni az 1635:94... törvényt* – Mindegyik törvényhely az országgyűlés háromévenkénti tartásáról intézkedik.

kilenc részeitűl továbbá is el akarja tagadni a világot – „Ezt nem értem" – fűzi hozzá a kiadó jegyzete. Természetesen a lakosság kilenctizedének jogtalan állapotáról van szó.

541. l. *az ismért horatiusi tenax* – A *Hitel*-ben szó szerint idézi, lásd a 204. l. jegyzetét.

quod tibi fieri non vis, alteri ne faceris – amit nem kívánsz magadnak, ne tedd mással se.

542. l. *vox populi vox Dei* – a nép szava Isten szava.

543. l. *Sapienti pauca* – Az okos kevés szóból is ért.

550. l. *oly szomorú gyászba boríták...* – Az 1831-i koleralázadásra utal. Lásd a 421. l. jegyzetét.

551. l. *bölcs Salamon után Roboám vasvesszővel álla elő* – A cenzor betoldása.

552. l. *„ha te jobbra..."* – Ter 13,9.

„ha te Seir felé..." – Ter 33,14.

nem mondom: hatalmunk – A földesúr a jobbágyot csak meghatározott körülmények fennállása esetén foszthatta meg telkétől jogosan.

182-ik lapon – kötetünkben az 546. lapon.

553. l. *vármegye dolgában* – robot jellegű közmunkán.

minden legelő nélkül – ti. olyan helyen, ahol nincs igavonói számára legelő.

hosszúfuvar – a jobbágy szállítási kötelezettsége többnapi járóföldre. 1836-ban megszűnt.

556. l. *de jure et ex principio* – jogilag és elvileg.

ekképp volna eszközölhető – A szavazás lebonyolítása a református egyház elöljáróinak (esperes, püspök) választási eljárását követi.

557. l. *36-dik lapon* – kötetünkben a 435. lapon.

558. l. *mentsen meg Ő szent irgalmában minket, nemeseket oly reprezentációtúl!* – „Ezen sorok 1831-ben irattak, s hála korunk szellemének, hogy már most, 1833-ban más lábon áll, s mindazon nyilak, melyek ott a néhai egoizmus és szűklelkűség ellen lövetnek, már most a magyar nemességet nem sérthetik" – fűzi hozzá a kiadó jegyzete, az országgyűlési költségek tárgyalására célozva.

559. l. *a kerületek* – Itt: a kerületek követei, az alsótábla tagjai. A megyék az ország négy területéről négy kerületbe csoportosultak.

560. l. *nil conscire sibi, nulla pallescere culpa* – nincs semmi lelkiismeret-furdalása, és semmilyen bűne miatt nem pirul.

az elnyomatott nemzetek sorsáért közbenjáró őszinte felírás – Az országgyűlésen az 1830–1831. évi lengyel felkelés leverését követően javasoltak a lengyelek érdekében uralkodói közbenjárást kérő feliratot.

562. l. *hodie tibi, cras forsitan mihi* – ma neked, holnap talán nekem.

567. l. *született katonákra* – A nemesi születés a katonáskodás elvi kötelességével járt.

572. l. *a 198-ik lapon* – kötetünkben az 558. lapon.

216-ik lap 25-ik sora – kötetünkben az 572. lap 13. sora.

574. l. *una voce clamantes* – egyhangú felkiáltással.

575. l. *a 197-ik lapon* – kötetünkben az 557. lapon.

576. l. *ha... a nemesség és pórság elkülönözve viszik azok súlyát, akkor a fő cél... el van hibázva* – Egységes elveken alapuló adózást akar mind a nemesre, mind a jobbágyra nézve, nem két külön adórendszert.

577. l. *faggatásoknak* – az állatállomány, a háznép bevallásának, az adóalap megállapítása céljából. A „faggatások" elkerülésének szándéka jelzi, hogy későbbi „kétgarasos" terve érlelődik benne.

579. l. *akkori nyilványos vagy ki nem mondott egyezés szerint* – Széchenyi szerint a jobbágyrendszer kialakulásakor a jobbággyal kötött „szerződésbe" beleérthették, hogy az utak és vízszabályozások költsége a jobbágyot terheli.

581. l. *proportionalis calculusok* – arányossági számítások.

582. l. *per libera oblata* – szabad megajánlás alapján.

küladó – a birodalom pénztárába folyó adó, amely felett az országnak (országgyűlésnek) nincs ellenőrzési joga.

583. l. *commassálva* – összevonva, közösen: ti. azonos elvek szerint fizesse ezt is a jobbágy és a földesúr.

nemesi pénzek – a nemesek önkéntes felajánláson alapuló adói, ennek pénztárai (pl. koronázási ajándék, Nemzeti Múzeum stb.).

584. l. *helytartói kontroll* – a helytartótanács ellenőrzése, amelynek segítségével az uralkodó végrehajtó hatalma megállapíthatná a földbirtokosok jövedelmét.

585. l. *az egyformaságra semmi sem kell, mint tiszta szándék s jó akarat* – azaz a megyék törvényhozási intézkedés nélkül, egymással együttműködve is egységes eljárást alakíthatnak ki.

588. l. *bodzás láb* – dagadt láb.

589. l. *Mert* – A szerzői (nem cenzori) kihagyás értelme: Nem tartja bölcs dolognak kifejteni, hogy miért is nem vezet e törvény elfogadása konfliktushoz a bécsi kormánnyal, amit elkerülni fő célja.

590. l. *municipális alkotmányunk* – megyei önkormányzati jogaink.

594. l. *két kis folyón kívül* – A Poprád és a Dunajec nem a Duna vízgyűjtő területéhez tartozik.

596. l. *egy szabadon választott bizottság* – Széchenyi szerint a végrehajtást is az országgyűlés intézi, a végrehajtókat az országgyűlés választja („szabad szavazással s nem kinevezés által"), annak felelősek. A közlekedés terén tehát felelős kormányzatot teremtene.

598. l. *veszteg ül a népesedést egyenesen csorbító undok elemek kö-*

zött – A kéziratban folytatólag: „S hogy ez így van, azt megint azon fertelmes eset mutatja, melyet én bizonyságul előhozni jobban szeretek, s akarom elhinni, soknak igen nagy alkalmatlanságokra – mint azon számtalan nyomorult fogásokat, melyek az örök princípiumok s effélék közt: »ennek nem kellene így lenni« – »Másutt is így van«; vagy pedig »a kormány, a kormány sat.«, mindig másban s másutt kerestetik a csorbát, mint akikben és mint ahol az van."

599. l. *auctum salis pretium* – a felemelt sóár. (Az árkülönbözetet a törvény rendelete szerint útépítésre, folyamszabályozásra kellett fordítani.)

602. l. *de molis nocivis* – a káros malmokról.

603. l. *250-ik lapon* – kötetünkben az 597. lapon.

604. l. *lengyel vető-ra* – liberum veto; a lengyel rendi gyűlésen egyetlen nemes ellenkezése is megakadályozhatta egy törvény elfogadását.

607. l. *román színben* – regény gyanánt.

248-ik lapon – kötetünkben az 596. lapon.

609. l. *taksál* – itt: adóztat.

612. l. *attractio és repulsio törvényi* – a vonzás és a taszítás törvényei.

megint s megint – szünetlen – Utalás a könyv mottójára.

617. l. *stantibus rerum circumstantiis* – a jelenlegi körülmények között.

620. l. *görbe kaszát, lógó ekét*... – görbe kasza – ívelt, hajlított kasza; lógó eke – láncon függő eke; kettős borona – bakhátas szántás után használt speciális borona; földi kés – csoroszlya.

622. l. *a tarló közlegelővé lesz* – Aratás után a szántóföldeken bárki legeltethetett.

privatizált mező – elkülönített föld, amely nincs alávetve a közös határhasználat szabályainak.

angol fű – angol perje; lolium perennae.

berbécs – bárány.

624. l. *házasság* – itt: tulajdonnal bírás.

626. l. *minkárunkat* – önnön kárunkat.

627. l. *múlt esztendei egy darab ideigi elzárás* – Az 1831. évi kolerajárvány idején lezárták a határt.

630. l. *Cum autem variis exemplis*... – Különféle régebbi és

újabb példák ugyan tökéletesen nyilvánvalóvá tették már a hatalmas és jóságos Istennek a nép valamely súlyosabb bűne miatti boszszúálló haragját, de semmi sincs, ami az egykor virágzó Magyarországnak néhány év óta jobban látszanék ártani, mint a jobbágyok elnyomása, amely miatt az ő panaszos sirámuk szüntelen felcsap Isten színéig.

632. l. *a _ _ _ _ _ vám* – A kéziratban: „a természetelleni vám".

RÖVIDEBB ÍRÁSOK

NAPLÓJEGYZETEK

637. l. *a százasoknál* – Pest városának választottpolgári testületében.

638. l. *Magyar Játékszínről* – Széchenyi röpirata. Lásd még a 419. l. jegyzetét.

639. l. *dolgoztam a hídon* – az angliai útját feldolgozó hídjelentésen.

a Reform-ot – Stadium című művét.

Dr[escher] nem akarja aláírni – a mű cenzora nem meri vállalni az engedélyezést.

Pálffy F[erenc] 6400 pengő forintját – Drescher cenzor házat kívánt venni, de nem volt készpénze, csak egy 6400 forintos kötelezvénye a csődbe ment Pálffy Ferenctől. Arra kérte Széchenyit, a cenzori engedélyért cserébe vállalja át a kötelezvényt.

Orosz a német fordítását... – Orosz József *Széchenyi István mint író* című munkájának német kiadásáról egy bizonyos összegért lemondana.

Kunst urat... kifütyülték – Wilhelm Kunst bécsi színészt nagyszombatbani szereplésén Zay gróf és pártja kifütyülte.

Trencsén... Bars... – A megyék követutasításáról szerzett értesülést rögzíti.

Ferdinánd főherceg elment – Az Al-Dunához utazott; Széchenyi szívesen elkísérte volna.

640. l. *Kéziratomat a nádor elkoboztatta* – A *Stadium* nyomdába adott kéziratát.

„Nem, félreismered a nemes embert" – Crescence mondj férjének valakiről.

ebből áll az első nap – ti. első napja Pesten.

Újjat nem húzni – Helytelenítette Károlyi Györgynel Wesselényivel közös fellépését a szatmári megyegyűlésen.

641. l. *Alcsútra* – József nádorhoz, annak nyári lakhelyére. A iratok a *Stadium* megjelentetésével kapcsolatosak.

Könyvem dolgában... – a *Stadium* ügyében arra ösztön zik, nyújtsa be önként legfelsőbb elbírálásra a kancelláriához.

Holnap látom – ti. Crescence-ot.

642. l. *Esterházy herceg bukása* – Esterházy Miklós herceg birto kai ekkoriban kerültek zárgondnokság alá.

a forradalomtól sokat szenvedett – az 1830-i belga forrada lomtól.

csak annyit, amennyit jónak látnak – Egy eszményi hely zetű országban, veszélyhelyzet híján, kevés fegyverre van szükség

646. l. *regulázzuk a parasztot* – újra méretik és kisebb terjede lemben, rosszabb minőségben adják ki a jobbágyok földjét.

647. l. *Comet* – a vasút neve.

649. l. *talán Calvert úr építette* – homályos értelmű mondat.

652. l. *Kerületi ülés* – az alsótábla nem hivatalos, előkészítő jelle gű, ám érdemi tanácskozásokat folytató ülése.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN AZ ORSZÁGGYŰLÉS TÁRGYALÁSI SORRENDJÉRŐL

A beszédet Kossuth *Országgyűlési Tudósításai* rögzítették.

Kossuth ezt a beszédet hasonlította *Országgyűlési Tudósításai*ban oly drágaságok ritka gyűjteményéhez, melyek szétszórva hevernek egy teremben, de így is nagy értéket képviselnek.

653. l. *Montanisticum... Ecclesiasticum... Urbariale* – Bányászati, vallásügyi, úrbéri munkálat *(operatum)*. Az országgyűlésre kilenc bizottsági munkálat készült. Megvitatásuk sorrendjével foglalkozott először az országgyűlés. A többség mindenekelőtt a kereskedelmi munkálatot akarta tárgyalni, hiszen anyagi érdekeit a vámkérdés stb. közvetlenül érintette. Az udvar, taktikai okokból, az úrbéri – vagyis a jobbágykérdéssel foglalkozó – munkálatot állította

volna az első helyre. A reformpártiak, így Széchenyi is, felismerve a kérdés jelentőségét, elfogadták és végül elfogadtatták az udvar indítványát.

propositiók – „előadások": az uralkodó javaslatai az országgyűlés napirendjére és a tárgyalások sorrendjére.

praeferentiale – előleges (ti. sérelem), a törvények megsértéséből vagy végre nem hajtásából eredő olyan panasz, melyet az országgyűlés minden más tárgyat megelőzve kívánt napirendre tűzni.

ex principio nincs reprezentálva – alapvető okokból nincs képviselve.

mint a só is – ti. a só ára, amelyet törvénytelenül igen magasra emeltek, s amely közvetett adóként sújtotta a parasztot.

nimbuson által – ködösen.

particularitas – részlet.

1790:XIII. cikkely – az országgyűlés háromévenkénti tartásáról intézkedik.

solvál – végrehajt.

654. l. *az utasítások oly különbözők* – A felsőtáblán beszélő Széchenyi az alsótábla megyei követeinek kötelező utasításaira gondol, amelyek a sorrend ügyében a legkülönbözőbb álláspontokat rögzítették.

Felhívom tehát a földesurakat – Széchenyi tudatosan nem illő – bár a helyzetnek megfelelő – megszólítással él.

instructio – követi utasítás.

1741-ben – Az osztrák örökösödési háborúra utal, amely valójában 1740-ben kezdődött.

655. l. *provisorius állapotot* – Mária Terézia 1767. évi urbáriumát, amely a jobbágy–földesúr viszonyt szabályozta, csak 1836-ban iktatták (módosításokkal) törvénybe. Addig a rendek ideiglenes rendezésnek tekintették.

junctim – összekapcsolás, itt: két-három munkálat együttes megtárgyalása.

ha... jó resolutiót kapunk... – ha olyan királyi leirat érkezik, amely elfogadja a junctimot, nyugodjanak bele.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN A MAGYAR NYELV ÜGYÉBEN

A beszédet Kossuth *Országgyűlési Tudósításai* rögzítették.

656. l. *subsidiális kérdés* – nemesek szabad (pénz)felajánlására vonatkozó kérdés.

A főpohárnok – Eötvös Ignác báró.

azon főispán urat – a horvát Ljudevit Bedeković báró, kőrösi főispánt.

consilium medicum – orvosi konzílium.

657. l. *lord Brougham munkájára* – Naplója szerint ekkor olvasta *Polen* című, újonnan megjelent művét.

658. l. *nimbus* – itt: tekintély.

659. l. *de modo consequendi supremum imperium in Hungaria* – a magyarországi főhatalom gyakorlásának módjáról – Cziráky Antal könyve. Pontos címe: *Disquisito historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria a primordiis monarchiae in haec tempora* Budae, 1820. Francia mottója Du Pradt *Du Congrès de Vienne* című művéből: „Vannak nemzetek, amelyekről sok szidalmat tudnak beszélni, mivel három éven át szidták őket. A legutálatosabb rágalmak lettek közkeletűvé és találhatók a szótárakban, odáig jutottunk, hogy egyesek boldogságát úgy mutatják be, mint ami összeegyeztethetetlen a másokéval, láttuk a nemzeti gyűlölködés tanárait."

NAPLÓJEGYZETEK

660. l. *Wesselényi, akinek nevetséges békülési jelenete volt a császárral* – A jelenet 1830-ban volt.

661. l. *Sollen wir Magyaren werden?* – Károlyvárosban névtelenül kiadott röpirat a magyarosítás ellen (Samuel Hojč műve).

Reformációs ülés – az Akadémia alapszabályainak módosításával foglalkozó ülés.

Beleznay gróf – Kizárták a kaszinóból.

egy jelentést – Andrássy Györggyel közösen írott, a Lánchíd építésével foglalkozó, tanulmányútjukról beszámoló jelentésüket.

regnicolaris bizottság – az országgyűlés két táblájának küldötteiből létrehozott országos bizottság.

jó utasítások – megyei követutasítások (a híd dolgában).

Christine – Széchenyi lova.

teljhatalmú biztossá – az Al-Duna szabályozásának királyi biztosává.

662. l. *Scotti & Barbo* – olasz mérnökök, akik a Lánchíd felépítésére ajánlkoztak.

„szállások fizettessenek meg" – Ne ingyen adjon a város a követeknek szállást, mint eddig.

„míg az országgyűlés rendezve nincs" – Az országgyűlés egyik reformbizottsága foglalkozott az országgyűlés átalakításával, a nádor ennek tárgyalására halasztaná Széchenyi indítványait.

Tasnerral eljövendő sorsárúl – Tasner házassági tervéről beszélt.

mennyit „írhatok föl" – milyen napidíjat, útiköltséget számíthat fel.

663. l. *Csokonyára 900 000 pengő forintot mondtak ki* – Csokonyai birtokát ennyire értékelték az adásvétel során. (Testvérei vették meg.)

egy csubukot lülével és imáme-cselibárt – egy pipaszárt pipával és egy borostyánkőből való szopókát.

LEVÉL KARL STÜRMERNEK

A német nyelvű levél egyik levélmásolati könyvében maradt fenn: MTAK Kt SzGy. Kiadva: SzIL.

664. l. *a két felség... münchengrätzi találkozójakor* – I. Ferenc osztrák császár és I. Miklós orosz cár találkozóján a csehországi Mnich Hradištěben, amelyen a török birodalom feletti gyámkodásról kötöttek megállapodást. (A Duna nem került szóba.)

NAPLÓJEGYZETEK

668. l. *5-ik cikk* – az úrbéri viszonyokat újraszabályozó, reformjavaslatokat is tartalmazó V. törvénycikk tervezete.

Ülések. Már-már megnyertük a reformot – Az Akadémia ülésein elfogadták az alapszabály-módosítást.

669. l. *Tegnap... Reseta elfoglalta* – Reseta János pesti cenzort bízták meg a Lipcsében kiadott és becsempészett *Stadium* lefoglalásával.

Csokonya – legnagyobb birtoka. Végül testvérei vették meg.

30-ad hivatal – A budai harmincadhivatal telkének kisajátítása szükséges volt a Lánchíd helyének biztosításához.

Első Ferenc – gőzhajó.

Írok Waldsteinnak a karikatúrám dolgában – Waldstein János „Expedition of 1834 Skela Gladover" felirattal egész alakos tollrajzot készített Széchenyiről.

671. l. *„két hét múlva hírt ad Salamon fivére"* – A bécsi Rotschild hírt ad arról, előlegezi-e a költségeket a hajókra.

672. l. *Outlines* – a Duna-gőzhajózási Társaság tervezete.

Gazza ladra – Rossini *Tolvaj szarka* című operája.

JÚNIUSI UTAM „I. FERENC" GŐZHAJÓN

Az első magyar hírlapi riportnak tekinthető leírás a *Társalkodó* 1834. júliusi számában jelent meg. Cikkét azután ugyanezen lapban *Néhány szó a Duna-hajózás körül* címmel hosszú, több éven át folytatódó cikksorozat követte.

672. l. *Igazam* – itt: jogom.

673. l. *sed de gustibus non est disputandum* – de az ízlésekről nem lehet vitatkozni.

674. l. *érkezhettem kocsimig* – Széchenyi rendszerint kocsijával együtt szállt hajóra, s így útközben kocsijában írhatott-olvashatott.

675. l. *con amore* – itt: szorgosan.

LEVÉL A NAGYENYEDI KASZINÓNAK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati köny). Kiadva: SzIL.

679. l. *cimboraság* – összeesküvés.

LEVÉL BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNAK

680. l. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

Bölöni Farkas Sándor ekkor megjelent *Utazás Észak-Amerikában* című könyvét köszöni meg. A munka útleírás ürügyén ismerteti a polgári demokratikus viszonyokat.

NAPLÓJEGYZETEK

680. l. *Sokat dolgoztam a Stadium-on* – A munka második, a X–XII. törvényt kifejtő részén, amelynek elkészült része utóbb *Hunnia* címmel jelent meg.

681. l. *éppen jelenlegi munkáimmal* – ti. készíti elő magának a fogsagot, amelyet a Wesselényitől hallottak, illetve a vesztegzárban töltött hetek után élénken képzel maga elé.

682. l. *a hidat felszedni* – A Pest–Buda közti hajóhidat a jégzajlás veszélye miatt karácsony előtt szétbontották.

Ez veszteség volna mindnyájunkra nézve – Széchenyi gyóntatója és barátja megkockáztatja azt a véleményt, hogy házasságkötése a megözvegyült Crescence-szal változtatna Széchenyi életmódján, s ez a nemzet számára nem volna előnyös.

683. l. *a krisztinavárosi plébánosnál* – Muchay Ferencnél.

a hevesi skandalum – Heves vármegye 1833. októberi véres incidensek közt lejátszódott követválasztó és tisztújító közgyűlése.

LEVÉL FRIEDRICH SCHELLINGNEK

683. l. Német nyelvű levél. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

LEVÉL A HELYTARTÓTANÁCSNAK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

685. l. *malmok se távozzanak illő és kitűzött helyeikről* – A dunai vízimalmok az őrlési szükséglethez igazodva gyakran elhagyták helyüket.

NAPLÓJEGYZETEK

686. l. *Csárda* – pozsonyi ellenzéki klub.

Wess[elényi] miatt – Wesselényi perbe fogása miatt.

a személynökhöz – Szerencsy Istvánhoz.

Egyik fő oka ő annak, hogy a mi jó urunk... – A Wesselényi viselkedése okozta izgalmak idézték elő I. Ferenc halálát – mondták udvari körökben.

Lionel – Széchenyi lova.

Pannonia – gőzhajó.

687. l. *Vidra* – kotróhajó.

„Sopron polgára" – A város polgármestere a díszpolgári oklevelet nyújtotta át.

Hubay vezeti – Az írásban megkezdett és folytatott perben Hubay József királyi jogügy-igazgatósági ügyvéd jegyzi be a vádat és a vád megjegyzéseit.

Vödritz – Pozsony egyik utcája.

a Híd nyomtatását – az országgyűlési bizottság véleményének kinyomtatását.

LEVÉL COLLINNAK

Német nyelvű levél. (Valójában nem Pesten, hanem Pozsonyban íródott.) Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

688. l. *művem fordításával* – A levél címzettje Széchenyi *Lovakról* című művét fordította dánra.

LEVÉL STANKOVITS JÁNOSNAK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

689. l. *legutolsó cikkelyemet* – A *Társalkodó* 1835. évfolyamában megjelent, *Néhány szó a Duna-hajózás körül* című cikkéről van szó. A cenzori törlések Széchenyi politikai megjegyzéseinek élét igyekeztek tompítani.

LEVÉL WESSELÉNYI MIKLÓSNAK

Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

690. l. *Szept. 25-ikén írt leveledet* – Wesselényi egy birtokteste megmentése érdekében fordult újra Széchenyihez kölcsönért.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN A MAGYAR NYELV ÜGYÉBEN

A beszédet Kossuth *Országgyűlési Tudósításai* rögzítették.

691. l. *tót* – Mint beszédéből is kiderül, általában a szlávokat nevezi így.

görög – görögkeleti vallású szerb.

692. l. *ezen rezolúcióban* – A királyi leirat elutasította a törvények szövegének magyar nyelvűvé tételét.

izenetek – az országgyűlés két táblájának üzenetváltásai.

NAPLÓJEGYZETEK

693. l. *szekundáljak neki* – legyen párbajsegédje.

nem írok memorandumot – kegyelmi kérvényt Wesselényi ügyében.

694. l. *400 000 pengő forintért magyar színház* – A nemesség adója, subsidium útján képzelték el; a főrendek csak önkéntes hozzájárulást, oblatumot fogadtak azután el, ez utóbbit iktatták 1836-ban (s az előbbit 1840-ben) törvénybe.

A győri püspöknél – Juranits Antalnál.

A váci püspöknél – Nádasdy Ferenc grófnál.

a krisztinavárosi plébánoshoz – Muchay Ferenchez.

diszpenzáció – egyházi felmentés (a házasság háromszori kihirdetésének elmaradása miatt).

Krisztina-kápolnába – a budai krisztinavárosi templomba.

LEVÉL TASNER ANTALNAK

Német nyelvű levél, magyar mondatrészekkel. Lelőhelye: OL Gy TA. Kiadva: SzIL.

695. l. *a rossz átmenetelt* – ti. Budáról Pestre. Széchenyi házasságkötése után egy darabig Crescence-nál lakik, majd pesti lakásába költöznek, ahol jelenleg a levél címzettje, titkára időzik.

övével együtt terhemre van – Crescence első férjétől hét gyermeket hozott a házasságba.

R. A. R. A. – rara avis, rara avis; vagyis mint ritka madarat akarják kelepcébe csalogatni.

Luka ki van kiáltva? – A kérdés arra vonatkozik, hogy Luka Sándort újra megválasztották-e Hont megye alispánjának.

a Kaszinó-könyvet – a tagok jegyzékét tartalmazó nyomtatott könyvet.

NAPLÓJEGYZETEK

696. l. *Bedlam* – híres londoni tébolyda.
kezet ráz – nem ad kézcsókot.

LEVÉL TASNER ANTALNAK

Lelőhelye: OL Gy TA. Kiadva: SzIL.
A lóverseny győzteseinek szánt serlegekre jelmondatokat vésettek, ezekről intézkedik Széchenyi.

698. l. *mi a Társalkodó-i fordításhoz való* – A dunai gőzhajózásról szóló, a *Társalkodó*-ban megjelent cikke német fordításáról van szó.

NAPLÓJEGYZETEK

698. l. *Lionel* – Széchenyi lova.
Klauzálnak ez az ügye micsoda pimaszság – Metternich véleményét rögzíti Klauzál Gábor azon javaslatáról, hogy a törvények szentesítésére Pozsonyba érkező uralkodót magyarul köszöntsék.

699. l. *vizsgálatok folynak* – Az ellenzéki csoportot alkotó országgyűlési ifjak vezetőinek lefogásáról szerzett tudomást.
Wessel[ényi] behozta Kossuthot a Kaszinóba – Az országgyűlés bezárása után Pestre költöző Kossuthot Wesselényi tagnak ajánlva felírta a Kaszinó táblájára. Másnap, Széchenyivel való beszélgetése után, annak kérésére, Kossuth visszavonta jelöltetését.
Földváry s Kolb… diadalmaskodnak mindketten – Földváry alispánnal a Nemzeti Színház ügyében, Kolb pesti szószólóval a Lánchíd kérdésében volt vitája.

700. l. *A főherceg Kossuth miatt „az asztalra csapott"* – Utalás József nádornak Pest megye főispánjaként a megye rendjeihez intézett szigorú leiratára Kossuth *Törvényhatósági Tudósításai*-nak betiltása ügyében.

LEVÉL VÁSÁRHELYI PÁLNAK

Magyar nyelvű levél, német szövegrésszel. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

700. l. *a herceghez* – József főherceg-nádorhoz.

LEVÉL TASNER ANTALNAK

702. l. Magyar nyelvű levél német és angol szövegrészekkel. Lelőhelye: OL Gy TA. Kiadva: SzIL. Tasner Antal szerelméről, házassági tervéről tudósította Széchenyit.

PESTI POR ÉS SÁR

Az 1834–36-ban íródott, töredékben maradt és 1858-ban megjelent – s közlésünk alapjául szolgáló – munka Széchenyi városrendezésre, építészetre és lakáskultúrára vonatkozó nézeteit fejti ki. (Kézirata: MTAK Kt SzGy.) A helyzetismertető részeket a követendő építkezési alapelvek párbeszédek segítségével történő kifejtése követi, amelyben részt vesz a szerző *(Én)*, továbbá a kedvezőtlen helyen építkező *Vízlaki*, a doktriner *Szabályi*, az aprólékos kérdésekkel foglalkozó *Részleti* és a mindentudó *Okosdi*.

703. l. *mint olvasó egy ambitusra fűzve* – mint a rózsafüzér (lánca) egy tornácra fűzve.

enfilade – az ajtók sorának gyöngyszemekhez hasonlóan egy szálra fűzése.

kuphelyül – kupaktanács helyéül.

704. l. *aequalis divisio* – egyenlő felosztás.

706. l. *idioszinkráziája* – itt: visszahatása.

709. l. *Szabályi úr ekkor így szól hozzám* – Az első személybe átváltó előadás is félreérthetetlenné teszi, hogy az előző sorokban Széchenyi önmagáról adott jellemzését olvashatjuk.

1832/6-ki 15-ik törvény – A pénzbeli elmarasztalást magukban foglaló bírói ítéletek gyorsabb végrehajtásáról intézkedik.

710. l. *rossz bornak rossz boltozata lesz* – A magas pince alkalmatlan a bor tárolására.

bolt – boltozat.

712. l. *azon néhány helyütt* – Az első vízöblítéses berendezést Széchenyi szereltette fel cenki kastélyában. Saját tapasztalatait mondja el.

716. l. *homloka csak három darab* – csak három nyílás szakítja meg homlokzatát.

grádicsterembe – lépcsőterembe.

ezüstszoba – tálaló.

719. l. *olasz minta* – A klasszicista stílust érti rajta.

720. l. *éjszak-ázsiai gót* – Valószínűleg szövegrontás, esetleg elírás, föltehetően észak-európai (angliai) gótika olvasandó, amely alatt Széchenyi a szimmetria elvével felhagyó, romantikus építészetet érti.

721. l. *per excerpta* – kiragadottan, rendes tárgyalási meneten kívül. A korabeli rendi országgyűléseken a rendszeres bizottsági munkálatokból kiragadott fontos tárgyakat jelenti, a konzervatívok szólása: „semmit per excerpta".

722. l. *határozott* – itt: lehatárolt, kisebb igényű.

NAPLÓJEGYZETEK

723. l. *Egész sorozat 1834-it húznak* – államkölcsönkötvényekből.

724. l. *Meleg mosatás nélkül* – Tisztítatlan gyapjút adott el.

Verseny-[em]rűl – Néhány szó a lóverseny körül című készülő művéről.

Sándor miatt ne lőjenek az Árpádon – A súlyosan beteg Sándor főhercegre, a nádor fiára való tekintettel ne jelezzék a hajó érkezését.

725. l. *Cr[escence]-szal a Cr[escence]-on* – feleségével a róla elnevezett csónakon.

Közgyűlés – Pest megye évnegyedes közgyűlése.

Aláírok... 100 forintot – Az elfogott Kossuth családjának segélyezésére körözött ívről van szó.

A tőlem kölcsönzött pénzből – Széchenyi régebben pénzt kölcsönzött Wesselényinek, az eladósodott Wesselényi ezer forinttal támogatja Kossuth családját.

Valero benyújtotta a feljelentését – Valero Antal választottpolgár Kolb Jánost, a választottpolgárság szószólóját feljelentette a helytartótanácsnál.

Rennie... megkapja a hidat – John Rennie angol mérnököt is felkérték az állandó híd tervezésére.

Gyep – lóversenypálya.

becsületvesztő per – politikai pert indítottak ellenük.

megyei instrukciós deputációba – az országgyűlési követutasítások kidolgozására hivatott Pest megyei bizottságba.

726. l. *A Gellérthegyre* – Széchenyi kedvenc sétahelye.

A személynök – Szerencsy István.

„Sok bors... a német orra alá... Rád szükségünk van..." – Körülbelüli idézet Wesselényi Kossuthhoz intézett leveléből, írója aggódik a címzett egészségéért, tréfásan kívánja: gyógyuljon meg, hogy még sok borsot törhessenek a német orra alá.

„Ej, be nagy hundsfut ezen K[ossuth]..." – A társaság véleményét jegyzi fel.

E[sterházy] Pepi pörét – Esterházy József arisztokrata létére a perbe fogottak közé került.

elégedetlenkednek a feliratunkkal – A Pest megye 1838. január 15-i gyűlésén elfogadott, a politikai elítéltek kegyelemben részesítését sürgető feliratról van szó.

727. l. *21' 2" 6"'* – 21 öl, 2 láb, 6 hüvelyk vízmagasság.

lőttek – ágyúzták a jégtorlaszokat, hogy meginduljanak.

„csinakel"-eken – hat-nyolc személyes csónakokon.

728. l. *8-ik lépcseje Ullmannak, fentről számítva* – Az Ullmann-házé a Rakpiacon, amelyben Széchenyi lakott.

az öreghez – az öreg főherceghez, József nádorhoz.

729. l. *el akarja ajándékozni a kaszinó-pénzeket* – fel akarja ajánlani a kaszinó pénzét az árvízkárosultaknak.

Lapjában – a *Jelenkor*-ban.

LEVÉL GEORG SINÁNAK

Német nyelvű levél. Lelőhelye: MTAK Kt SzGy (másolati könyv). Kiadva: SzIL.

730. l. *Az Ön lelkes adománya* – Sina 400 000 ft kölcsöne Pest városának.

731. l. *W.–R.-vasút* – Wien–Raab, Bécs és Győr közötti vasút.

NAPLÓJEGYZETEK

732. l. *a bizottságnak* – az árvízkárosultakat segélyező bizottságnak.

Reseta átengedi – ti. a mű cenzoraként.

733. l. *Beobachter* – Az *Österreichischer Beobachter* című osztrák napilap.

734. l. *Ullmann... vasútjában* – a Duna-balparti vasút. Széchenyi, mint előző sorai mutatják, a Sina-csoport Duna-jobbparti vasúttervét támogatja.

LEVÉL TASNER ANTALNAK

734. l. A levél német és francia szövegrészeket is tartalmaz. Lelőhelye: OL Gy TA. Kiadva: SzIL.

NAPLÓJEGYZETEK

735. l. *ott fog maradni* – Az ítélet jogerőre emelkedésével meg kell kezdenie büntetése letöltését.

„a feltöltések elleni" dolgozatomat – A Dunát a tervezett Lánchídnál feltöltésekkel kívánták szűkebb mederbe szorítani, s ez a Lánchíd áttervezését tette volna szükségessé.

a közgyűlés jegyzőkönyvét – a pesti tanácsnak és választottpolgárságnak a híd ügyéről folytatott együttes tanácskozásáról készült jegyzőkönyvet.

736. l. *beadványomat lelkendezve fogadják* – A pesti választottpolgárok helyeselték a város feltöltésére vonatkozó indítványt.

hamarost mehet Gräfenbergbe is – Wesselényi haladékot kapott börtönbüntetése letöltésére, hogy szembaját a morvaországi Gräfenbergben (Lázně Jeseníkben) kezeltethesse.

Nógrádi levél – Nógrád körlevele a Lánchíd építésének elhalasztását javasolta.

Gyürky–Baloghiáda – Balogh János és Gyürky Antal javaslatát olvasták fel, amely arra vonatkozott, hogy londoni kereskedőkkel sikerült közvetlen kapcsolatot találni magyar gyapjú eladása ügyében.

737. l. *Fel akarják rúgni a tegnapit* – A más összetételű megyegyűlés változtatni akar előző napi, a híd ügyében hozott határozatán.

az 1834-i tételeket – a Kaszinó igazgatóságának megbízásából vásárolt 1834-i államkötvényeket.

írja alá a kaszinót – ti. tagsági ívét.

Tárnokmester – Keglevich Gábor gróf.

A polgármester – Eichholcz János.

Orczy Lajos gazda – a Kaszinó háznagya.

738. l. *Bártfay Schedelnek. K[árolyi] Gy[örgy]* – Károlyi György itt következő kijelentését Schedel közlése nyomán idézi, aki Bártfay Lászlótól hallotta.

Pereira nyomni akar – a bankár le akarja nyomni Sina árait a hídnál.

739. l. *„huszonnégy órán belül"* – megjelenik a király rendelete a hídról.

A pesti malmot jól fogadta – Egy gőzmalom alapítására vonatkozó felhívást.

Városok és Ráday – A városok szavazati jogának kérdése és a megjelenéstől eltiltott Ráday követ ügyével kezdődnek a tárgyalások.

a következő feltételekkel mentem oda – A főrendi ellenzék klubjának megalakításáról van szó.

740. l. *B[atthyány] Lajos az én karomba űzi az embereket* – Batthyány előbb említett emlékiratának radikalizmusa csökkenti Batthyány és növeli Széchenyi népszerűségét a főrendi ellenzék körében.

Rosszul áll – ti. a Duna-jobbparti vasút ügye.

Kis Kaszinó napló miatt – A hivatalos főrendi napló bevezetését szorgalmazó ülés a főrendi ellenzék klubjában.

741. l. *Sina-féle csatorna* – A jobb parti vasúthoz csatlakozó Pest–Szolnok–Szeged-csatorna terve.

a minimum ellen – a birtokminimum ellen.

BESZÉD A FELSŐTÁBLA ÜLÉSÉN A SZÓLÁS SZABADSÁGA MELLETT

A beszédet a felsőtábla hivatalos, gyorsírásos lejegyzéssel készült naplója rögzítette.

742. l. *mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok* – Vay Miklós báró.

aggodalmainknak gyökérokai – a szólás szabadságán Wesselényi, az országgyűlési ifjak és Kossuth perbe fogásával és eltiltásával esett sérelem.

745. l. *Mária Terézia idejének egy bizonyos pillanatára* – A magyar rendek 1740-ben „életüket és vérüket" ajánlották az osztrák örökösödési háborúban.

Európának óriás hódítója – Napóleon.

se kikopott fizetett poéták, se vándorló hercegek – Naplójából kitetszően a fizetett poéták közül Joseph Christian Zedlitzre és Mailáth Jánosra gondolt (teljes joggal), a vándorló hercegeken Hermann Pückler-Müskau herceg német utazót és Eduard Lichnowsky herceget értette.

omnis similitudo claudicat – minden hasonlat sántít.

746. l. *per non moramur* – késlekedés nélkül.

747. l. *popularitásért való licitatiót violentiák által* – a népszerűségért folytatott erőszakos versengést.

748. l. *„rakott palotát heverő kényének"* – Idézet Berzsenyi *A magyarokhoz* (1810) című ódájából.

legyen... a szólás szabadságán ejtett sérelem felterjesztve – A főrendek mindvégig visszautasították felterjesztését.

NAPLÓJEGYZETEK

749. l. *Hol állanak a kurzussal* – a jobb és bal parti vasút részvényeinek előzetes főrendi lejegyzésével.

elegyes – a két tábla együttes ülése.

Megjön az V. cikkely – az önkéntes örökváltságról szóló törvény.

W[esselényi] győzelme – Az önkéntes örökváltság melletti beszéde miatt fogták perbe, ezt most törvénybe iktatták, ő pedig amnesztiát kapott.

750. l. *a repartíciós bizottságban* – az újoncokat és az adót a megyék között szétosztó bizottságban.

Lovassy mint Roller – mint a kiszabadított bandatárs Schiller *Haramiák* című szomorújátékában.

liguriánusok – redemptoristák (szerzetesrend).

751. l. *A kancellár* – Mailáth Antal.

Az oroszlán – Metternich.

ALÁÍRÁS A BUDAPESTI HAJÓS EGYLETRE

751. l. Az ívet, amelyet BSzLA nyomán közlünk, kiegészíti az aláírók névsora. Az egylet megalakult, és legalább 1842-ig működött. Tagjai többnyire fiatal arisztokraták voltak.

NAPLÓJEGYZETEK

753. l. *'akció, akció'* – A kiáltozók e szóval a prímás perbe fogását javasolják a megyegyűlésnek a vegyes házasságok elleni fellépése miatt.

Marseillaise-emet – A *Társalkodó* 1840. november 17-i számában megjelent ilyen című, a Nemzeti Színházban tüntető ifjakat korholó írásának kedvező visszhangja volt.

à la Gräfenberg bepakoltatta magát – A Prießnitz-féle vízkúráról van szó.

„Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat?" – Lásd a *Hitel* szövegét (kötetünkben a 336. lapon), ahol e gondolat már megfogalmazódik.

754. l. *Csolnok ügyében* – Nyéki Mihály helytartótanácsost az Esztergom megyei Csolnok szénbányája ügyében kereste fel.

Testgyakorló – A Testgyakorló Egyesület közgyűlése.

A személynöknél – Szerencsy Istvánnál.

Kossuth nálam. – Tanácsot kér – A fogság idején családja segélyezésére gyűjtött s megmaradt összeg hovafordításához kéri Széchenyi tanácsát. Kossuth technikusképző iskolára gondol.

Az országbírónál – Cziráky Antal grófnál.

VÉGRENDELETEK

A végrendeletek lelőhelye: MTAK Kt SzGy. A 4. egy része és a 7. német nyelvű. A fordítás Gergely András munkája. Mivel a később kelt toldalékok szorosan összefüggenek az alapvégrendelettel, keletkezésük időpontjára való tekintet nélkül egyvégtében közöljük őket.

1

Széchenyi 1830. évi első al-dunai útján maláriában súlyosan megbetegedett, ekkor rögzítette barátja és útitársa számára végakaratát. (A szövegben említett, Pesten található végrendelet ismeretlen.)

757. l. *szívem... rokona* – Crescence.

758. l. *usque ultimam Junii* – június végéig.

usque ad 20. Julii – július 20-ig.

2

758. l. *a... diaeta szemem előtt volt* – 1830. szeptember 8-ra ösz szehívták az országgyűlést.

759. l. *Hogy pedig kérdés ne történjen* – Széchenyi saját kezű ki egészítése a diktált szöveghez.

3

Széchenyi a végrendelet-készítést, mint a polgári előrelátás szükséges elemét és a hazafias adakozás lehetőségét, oly fontosnak tartotta, hogy barátait is végrendelet készítésére ösztönözte, saját végrendeletének meglétét (nem tartalmát) igyekezett köztudottá tenni, ezért is íratta alá oly sokakkal a pozsonyi országgyűlésen. – A korabeli jog szerint természetesen csak szerzett s nem öröklött vagyonáról rendelkezhetett szabadon.

761. l. *8-szor; 10-szer* – Olyan alkalmazottakra vonatkozó, de utólag törölt bejegyzés, akik idővel megváltak szolgálatából, vagy a pótvégrendeletek készítésekor már elhunytak.

762. l. *conventiós tabella* – az uradalmi alkalmazottak járandóságát rangsor és szolgálati évek szerint megszabó táblázat.

„ezer aranyt"... érő aranyserleget... – A Kaszinó végrehajtotta a Széchenyi-serlegre vonatkozó óhaját.

763. l. *a Széchényi Múzeumba* – a Nemzeti Múzeumba.

Fornarina – Raffaello festménye.

20-szor – Ez a pont eredetileg következőképpen hangzott: „Wesselényi Miklós barátomat köszöntöm és kérem, fogadja el tőlem három Manton dupla fegyveremet, zsebórámat és az asztalomon lévő kis halálfejet s minden írásaimat naplókönyveimmel együtt, melyeket esze és kedve szerint használjon." Barátságuk végleges megszűntével 1835-ben ezt a pontot kitörölte.

765. l. *Jelen végrendelet...* – Az eddig Széchenyi által írt végrendelet kihirdetési záradéka.

4

766. l. *Éltünk nagy részét egymással töltöttük* – ti. akihez szavait eddig is intézte, Lunkányi Jánossal.

halálom óráján is jelen volt – E sorok írásakor a Cenken tartózkodó Széchenyi igen közelinek érzi halálát s így bizonyosnak Lunkányi jelenlétét.

Csokonya iránt – testvéreinek korábban eladott uradalma visszaváltása iránt.

ide mellékelt rajzból – nincs az okirat mellett.

5

Dátum és aláírás nélküli saját kezű fogalmazvány, feltehetőleg ugyancsak 1838-ból, mindenesetre a Béla fia születése utáni, Ödön fia születése előtti időből.

767. l. *Kerepesi úti színház* – Az 1837-ben létesült, Pest megye által épített, 1840 óta Nemzeti Színház, amelynek külvárosban történt felépítését Széchenyi ellenezte.

768. l. *Aktív adósságim* – A Széchenyinek tartozók adósságai.

1-ső toldalék végrendeletem – Ez nem maradt ránk.

a 3 Zichy kisasszony... 4 Zichy gróf – Crescence gyermekei az előző házasságból.

6

769. l. *a magyarnak... „Valhallája"* – A Széchenyi által *Üdvleldе* című munkájában (lásd a II. kötetben a 61–68. lapon) tervezgetett nemzeti sírkert.

770. l. *ismét csokonyai urodalmam birtokába jőnek* – Elvileg ősiségi jogon visszaválthatják ezt az 1833-ban eladott uradalmat.

772. l. *Jelen fiókvégrendelet...* – A pótvégrendelet kihirdetési záradéka.

7

Aláírás nélküli saját kezű fogalmazvány. Az 1848 után készült végrendelet-tervezet az első alkalom Széchenyi számára, hogy vagyona egészéről szabadon rendelkezzék.

773. l. *N° 163* – a döblingi elmegyógyintézet házszáma.

RÖVIDÍTÉSEK

A SZÖVEGEKBEN ÉS A JEGYZETEKBEN

br. – báró
cap. – capitulum (fejezet)
c. – címzetes
conv. ft – lásd fl. C. M.
cs. – császári
csász. – császári
cs. k. – császári-királyi
duc. – dukát
etc. – satöbbi
fl. – florenus, forint
fl. C. M. – florenus Conventionsmünze; lásd frt p.
fl. v. c. – forint váltócédulában
főhg. – főherceg
frt p. – pengő (azaz ezüst-) forint
frt v. c. – lásd fl. v. c.
f., for., forn., fr., frt, ft – forint (ezüstben)
gr. – gróf
h. – helyettes; herceg; hites
hg. – herceg
id. – idősb
ifj. – ifjabb
k. – királyi; kegyes
kat. – katolikus
kir. – királyi
kr – krajcár
mh. – meghalt
NB. – nota bene (megjegyzendő)
n. – nemes; néhai
nagymélt. – nagyméltóságú

ny. – nyugalmazott
orsz. – országos
őrgr. – őrgróf
p. o. – példának okáért, például
P. S. – postscriptum (utóirat)
rh. for. – rhénes (rajnai) = konvenciós = ezüstforint
sat. – s a többi
s t. eff. – s több effélék
s t. i. – s több ilyenek
s t. ilyek – s több ilyek
sz. – született; század
Sz. – szent
t. – tekintetes; tisztelt; tiszteletbeli
Ter – Teremtés könyve
ti. – tudniillik
tit. – titulus (törvénycikk címe)
t. n. – tekintetes nemes
úm. – úgymint
xr – krajcár
vm. – vármegye

RÖVIDÍTÉSEK

A FORRÁSHELY-MEGJELÖLÉSEKBEN

AIFCAR – Arhiva Istorică a Filialei din Cluj a Academiei Române

BSzLA – Bártfai Szabó László (szerk.): *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860* Bp. 1943

BSzLT – Bártfai Szabó László: *A sárvár-felső-vidéki gróf Széchenyi család története* III. Bp. 1926

CsL – Családi levéltárak

Gy – Gyűjtemények

Kt – Kézirattár

MTAK – A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp.

OL – Magyar Országos Levéltár, Bp.

OSzK – Országos Széchényi Könyvtár, Bp.

SzCsL – a Széchényi grófi család levéltára

SzGy – Széchenyi-gyűjtemény

SzIGy – Széchenyi István-gyűjtemény

SzIL – *Gróf Széchenyi István levelei* (szerk. Majláth Béla) I. Bp. 1889; II. Bp. 1890; III. Bp. 1891

SzILSz – *Gróf Széchenyi István levelei szülőihez* (szerk. Zichy Antal). Bp. 1896

SzIVÍ – *Széchenyi István Válogatott Írásai* (szerk. Barta István). Bp. 1959

TA – Tasner Antal-gyűjtemény

WCsL – a Wesselényi bárói család levéltára

SZÓ- ÉS NÉVMAGYARÁZATOK

SZÓMAGYARÁZATOK

A magyarázatok a felsorolt szavaknak és kifejezéseknek csak az itt közölt szövegekben használatos jelentését ismertetik.

abderita – Abdera, lakóinak ostobaságáról híres város polgára; vagyis: buta ember

abderitismus – ostobaság

abnegatio – önmegtagadás

abusus – visszaélés, jogtalanság, szabálytalanság

accessorium – hozzájárulás, gyarapodás

acquirál – megszerez

acqisitio – szerzemény

acta – ügyirat

actia – részvény

actoratus – felperesség, perlési jog

ad fractionem panis – kenyértörésre

adminisztrátor – főispánhelyettes

ad proprium usum – saját használatra

ad rem – (magához az) ügyhöz

advena – jövevény

aequivalens – egyenérték

aera – korszak

aerarium – kincstár

agyag – anyag

aide de camp – szárnysegéd

akó, pozsonyi – űrmérték; 54,3 liter

aljasodás – lesüllyedés

alliance – szövetség

allodium – a földesuraknak az úrbéri állományon felüli birtoka

amalgamatio – beolvasztás

anatéma – (egyházi) átok, kiközösítés

anteacta – előirat, előzmény

antecendens – előzmény, feltétel

anticipatio – előlegezés

antidotum – ellenszer

apodictice – szükségszerűleg

apodictum – vitathatatlan, cáfolhatatlan megállapítás

apológia – igazolás

a posteriori – utólag

appalto – osztrák egyedárúság. Magyarországon a dohányárusítás nem volt ugyan álla-

mi monopólium, mint az osztrák tartományokban, de az osztrák felvásárlók gyakorlatilag monopolhelyzetben voltak a magyar piacon is.

appelláta – 1. fellebbezés; 2. fellebbviteli fórum

appartement – lakosztály

appetitus – étvágy

applicatio – alkalmazás

a priori – eleve

a proportione – aránylagosan

arany[forint], körmöci – négy és fél konvenciós forinttal egyenértékű aranypénz

ardor civicum – polgárháború, belviszály

argumentáció – érvelés

arisztokrácia – 1. főrendűek; 2. kiváltságosok általában; 3. kiválóak, elit

arranzsál – elrendez

arrière-garde – utóvéd

assecuratio – biztosítás

assignál – kijelöl

asthenia – erőtlenség, gyengeség

attractio – vonzás

auctoritas – tekintély

auditorium – hallgatóság

augurium – jóslás

auspicium – előjel, remény

autoritás – tekintély

avant-garde – élcsapat, előőrs

averzió – idegenkedés, ellenszenv

aviticitas – ősiség

aviticum – ősi szerzemény

bagaria – marhabőr

bagázsia – málha

bankrott, banquerotte – 1. (bank)csőd; 2. értékbukás, fizetésbeli tehetetlenség

bas-relief – féldombormű

bátor – 1. ámbár; 2. biztos, biztonságos

bátorlét, bátorság – biztonság

bellica – hadiadó

bellica cassa – hadiadó céljára beszedett pénzösszeg

beneficium – javadalom

benevolentia – jóakarat

benevolizál – jóindulatban részesít

billikom, billikum – serleg

bliktri – csekélység, semmiség

bona fide – jóhiszeműen

bóra – viharos erejű szél az Adria vidékén

brigg – háromárbocos vitorláshajó

brigantine – hadinaszád

burkus – porosz

bushel – angol űrmérték; 36,35 liter

caeteris paribus – egyébként azonos körülmények között

calembour – elmés szójáték

calêche – könnyű kétüléses kocsi

cambium forum – váltótörvényszék

cambium mercantile – váltókereskedelem, kereskedelmi bíróság

camerae praeses – a kamara elnöke

campus – mező

capitalis – tőke

caprice – szeszély

casus fortuitus – véletlen esemény

casus positivus – tényleges eset

censualis – járadékszolgáltatási kötelezettséggel terhelt, azaz: úrbéres

census – (pénz)járadék

charad – francia szótagrejtvény

chimaera – agyrém, rémkép

circulatio – körforgás, forgalom

classis – a tanulók tudásuk szerint rangsorolt csoportja

clausula – záradék

clementia – szelídség, kímélet

cloak – csatorna

clopint-clopant – sántikálva

Codex Criminalis – (osztrák, hatályos) büntetőtörvénykönyv

codicillus – pótvégrendelet

collier grec – később Kossuth-szakáll néven ismert szakállviselet

colonicalis fundus – (jobbágy)telki állomány

commassál – összevon, közösen visel

commoditás – kényelem, kényelemszeretet

communicatio – közlekedés

compassualis – az ítélet végrehajtását eszközlő levél

compliment – bók, hízelgés

concentrice – egyesülve, összetartva, koncentráltan

concessio – engedmény

conciliatio – békítés

concipista – fogalmazó

concrete – betonhoz hasonló építőanyag

conditio sine qua non – elengedhetetlen feltétel

consequentia – 1. következmény, folyomány; 2. következetesség

consignatio – jegyzék

constitutio – 1. alkotmány; 2. állapot

constitutionalis monarchia – alkotmányos monarchia

consumtio – fogyasztás

continuatio – folytatás

contradictio – ellentmondás

contrahál – szerződik

contributio – (jobbágyok által fizetett) állami („hadi-") adó

contumacia – vesztegzár, karantén

convincál – meggyőz

convulsio – felfordulás

corpus delicti – bűnjel
Corpus Juris – (magyar) törvénykönyv
corrosiv – maró
creditum – hitel(re adott pénz)
criminalis kódex – büntetőtörvénykönyv
csöbör, nagy – űrmérték; száz icce
culminatio – csúcspont, tetőfok

dandy – piperkőc, ficsúr
datum – adat
decidált – eldöntött
de facto – ténylegesen
de jure – jogilag, a jog szerint
deli – török vitéz
delizsánsz – menetrendszerű személyszállító szekér
deperdita – a katonaság természetbeni tartása (szállás, élelem) és az érte adott térítés különbözete – a parasztságot sújtó teher
deputatio – küldöttség
detto – ugyanaz, ugyanennyi
deus ex machina – isten a (színpadi) gépezetből, vagyis: isteni (felsőbb) beavatkozás
dey – bej (arab uralkodó)
dézma – 1. egyházi tized, dézsma; 2. termékkilenced; 3. a tized és a kilenced együttesen, a termés egyötöde
diagonaliter – homlokegyenest
diametraliter – 1. homlokegyenest; 2. átlagosan
diametraliter calculo – átlagos számítás szerint
dictionarium – szótár
diéta (diaeta) – országgyűlés
dikaszteriális – kormányszéki (felsőbb hatósági)
dikasztérium – kormányszék
diplomatice – okmányilag
disgratia – kegyvesztés
disponibilis – rendelkezésre álló
dispositio – rendelkezés
dissolutio – szétbomlás, felbomlás
distractio – különbségtétel
diszkusszió – megvitatás
diurnum – országgyűlési követek napidíja
divergentia – (vélemény)különbség
dividende – osztalék
domestica – házi (megyei) adó
domestica cassa – házi pénztár, a vármegye saját adópénzei
donatarius – adományozott
donum gratuitum – ingyenes adomány
dosiada – adagolás
do ut des – adok, hogy adj
dukát – (velencei) aranypénz
durabilitás – tartósság

egzámen – vizsga
egyetem – 1. összesség; 2. világegyetem
ekvivalens – egyenérték(ű)
elibertál – felszabadít
elaszticitás – rugalmasság
elocál – kihelyez
eloquentia – ékesszólás
elsőség – előjog
ennenes – egoista, önző
enthuziaszta – elragadtatott, lelkes ember, rajongó
eo ipso – magától értetődően
epidemia – járvány
epocha – korszak
erogatum – erőkifejtés
eset – 1. esemény; 2. véletlen
et compagnie – és társai
exasperál – felingerel, elkeserít
ex asse – elejétől
excentrice – szétforgácsolva, széthúzva, szélsőségesen, kilengésekkel
excessus – kilengés, kihágás
executio – végrehajtás
executiva (ti. potestas) – végrehajtó hatalom
exequens – végrehajtó
ex officio – hivatalból
expediál – kiadmányoz
experimentum – kísérlet
ex principio – elvileg
extra Hungariam (non est vita...) – Magyarországon kívül (nincs élet); a nemesi provincializmus szállóigéjének első szavai

factio – 1. párt; 2. pártoskodó csoport
fallacia – balítélet, téveszme
fáizás – erdőhasználati jog
fedélcsatorna – eresz
felekezet – fél
fenekül – alapszik
fermentáció(i) – erjedés(i)
fertály – negyed(rész)
financiai – pénzügyi
fiscalitas – a magvukszakadt családok birtokait a korona örökli
fiskális – 1. kincstári; 2. peres
fiskus – kincstár
flagellál – ostoroz
flinta – puska
foetus – méhmagzat
fok – Réaumur-fok
foliant – iratköteg
fomentáltat – szíttat
font – súlymérték: 1. angol: 0,45 kg; 2. bécsi: 0,56 kg
forspontozás – fuvarozás
frappíroz – meglep, meghökkent
fundatio – alapítvány
fundationalis – alapítványi, alapító
fundus – 1. telek, föld; 2. földállomány; 3. alap
fundus contributionalis – adóalap (vagyis a jobbágyi föld)

fundus instructus – élő és holt gazdasági felszerelés

garas – három krajcár
gaukler – csaló, szemfényvesztő
generalitas – általánosság
generositas – nagylelkűség, bőkezűség
generosus – nagylelkű, bőkezű
gérokk – térdig érő felsőkabát, „ferencjóska"
göböly – hizlalt ökör
görvély – a nyaki nyirokmirigyek duzzadásával járó kór
gradus – fok, fokozat
granarium – magtár
grata persona – kedvelt személy
gratia – kegy
gymnasta – tornász

hadi pénztár – a jobbágyoknak az államkincstár szükségleteire fizetett adóját kezelő pénztár
haemisphaera – félteke
hangász – zenész
hangászat – zene
harmincad – az osztrák tartományok és Magyarország közötti vám. (Eredetileg az érték harmincadát, kb. 3% vámot szedtek, innen az elnevezés.)
házi pénztár – a jobbágyoknak a vármegye szükségletére fizetett adóit kezelő pénztár
heterogenitás – sokféleség
hiedelmetlenség – bizalmatlanság
hippológia – a lovakkal foglalkozó tudomány
hiúság – hivalkodás
hold – 1. magyar: községenként eltérően 1100, 1200 vagy 1300 négyszögöl; 2. osztrák: 1600 négyszögöl
homeopátia – hasonszenvi gyógymód (Széchenyi is híve)
homlítgat – szőlőt bujt
hospitalitás – vendégszeretet
hosszúfuvar – a jobbágy többnapi járóföldre történő fuvarozási kötelezettsége; 1836-ban eltörölték
hűtlenség – hazaárulás
hüvelyk, bécsi (''') – 2,63 cm
hypersthenia – magas vérnyomás
hypocrisis – álszentség, képmutatás
hypocrita – álszent, képmutató
hypomoklion – az emelőrúd támpontja
hypotheka – 1. biztosíték; 2. jelzálog

icce, pozsonyi – 0,8484 liter
id est – azaz
idom – arány
idomzati sor – számtani sor

ignomia – gyalázat
illuminált – kivilágított
immunitás – mentesség, mentelmi jog
imperatív – parancsolt
imperceptibilis – nem érző, érzéketlen
impetuose – szenvedélyesen, indulatosan
imponens – bámulatot keltő, „imponáló"
imprimatur – nyomtatási engedély
improbabilitás – valószínűtlenség
impune – büntetlenül
imputáció – beszámítás, ráfogás
indignatio – elkeseredés
indirect – közvetett
indisciplinált – kiképzetlen
industria – 1. iparkodás, szorgalom; 2. ipar
industrialis – szorgalmi
infallibilis – csalatkozhatatlan
infámis – gyalázatos
inficiál – fertőz
in infinitum – a végtelenségig
in partibus – részletekben
inperceptibilis – észrevehetetlen
in pleno – teljes ülésben, nyilvánosan
inspiratio – ihlet, sugallat, megvilágosodás
instantia – kérelem, kérvény
in statu quo – a jelen helyzetben
institutio – intézmény
instructio – megyei követutasítás
instrumentum – eszköz
insurgál – részt vesz a nemesi felkelésben
insurgens – nemesi felkelő
insurrectio – fegyveres nemesi felkelés (utoljára 1809-ben hívták össze)
intabuláltat – betábláztat (birtokkönyvbe, telekkönyvbe)
interes (interess, interesz, interessze) – 1. érdek; 2. érdeklődés; 3. kamat
interesszál(t) – érdekel(t)
interesszáns (interessant) – érdekes
interesszék interesze – kamatos kamat
internuncius – a Habsburg-birodalom követségének vezetője a török portánál
intézet – intézmény
intolerantia – türelmetlenség
invesztíció – beruházás
irrigatio – rétöntözés
ius – juss, jog

Írás – Biblia

jobbágy – alattvaló: 1. uralkodóé (állampolgárok); 2. a földesúré (parasztok)
juridicum remedium – jogorvoslás

jury – esküdtszék
jus – jog
jus proprietatis – tulajdonjog, tulajdonszerzés joga
justus – igazságos

kakerlák – albínó néger néptörzs
kalamitás – baj, csapás
kalkatúra – nyomás, beosztás; a határ egy része
kalkulus – számítás
kalkulista – számító, kalkuláló ember
kaput – fő
kellner – pincér
kerékzáró – a kocsikerék forgását akadályozó szerkezet
kerub – angyal
kerületi ülés – az országgyűlés alsótáblájának nem hivatalos jellegű, de érdemi tanácskozásokat folytató ülése
kettős viadal – párbaj
kéksavany – cianhidrogén
képez – képzel
képleg – színleg, látszólag
khan – szeráj, fogadó
kies – szép, romantikus (táj)
kipurizál – tisztába hoz
kondicionált – feltételezett
konfiskál – elkoboz
konkurrencia – versengés, verseny
kontraktus – szerződés
kontraktualista – szerződéses jobbágy
konvenciós pénz – a Habsburg-birodalom ezüstpénze
konzumció – fogyasztás
konzumens – fogyasztó
konzumó – fogyasztás, belfogyasztás
kompendium – kivonatos kézikönyv
korreláció – kölcsönviszony, kölcsönhatás
kólika – bélgörcs, hasgörcs
köböl – száraz űrmérték; két pozsonyi mérő
körülállás – körülmény
közegyenleg – párhuzamosan
középszám – átlag
közönséges – köz-
közönségesen – általában
köz-topus – közhely
község – közösség, közönség, társadalom
közvetés nélkül – közvetlenül
kúria – 1. nemesi udvarház; 2. az ország legfelső bírósága
kvietáltat – nyugdíjaztat

laborál – dolgozik, működik
lamentatio – siránkozás
lamentábilis – siránkozó
lapta – labda
lat, bécsi – súlymérték; 17,5 g
latán – latin
laudemium – hűbérátvételi díj; Széchenyinél: birtokátruházási illeték
láb, bécsi (") – hosszmérték; 0,316 m

legatarius – örökös
legislatio – 1. törvényhozás; 2. törvényalkotás
legitimitás – törvényesség, jogszerűség
licitatio – versengés
limitatio – (hatósági) árszabás
linea – sor
lineahajó – sorhajó
lingvista – nyelvész

machina – gépezet
magistratualis – köztisztviselő
magnetismus – mágnesesség, delejesség
mail coach – postakocsi
majorátus – hitbizomány: az arisztokratabirtokot kiváltság alapján a mindenkori családfő osztatlanul örökli, s a birtok nem idegeníthető el
majoritás – többség
maleversál – sikkaszt, hűtlenül kezel
manipuláns – cselekvő, tevékenykedő
manuscriptum – kézirat
mappa – atlasz
marasmus – 1. sorvadás, leromlás; 2. fásultság, érzéketlenség
máriás – ezüst húszkrajcáros (nevét Szűz Mária rajta látható képétől kapta)
mázsa, bécsi – súlymérték; 56,12 kg
mercantile forum – kereskedelmi törvényszék
mérföld – 1. angol: 1609 m; 2. földrajzi: 7420 m; 3. német: 7532 m; 4. tengeri: 1855 m
mérő, pozsonyi – gabonaűrmértékként: 53,3 liter
meschino – szolgalélek
methodice – módszeresen
minoritás – kisebbség
mnemonika – emlékezettan
moderatus – mérsékelt, mértéktartó
modestia – szerénység
monopólium – egyedárúság (Széchenyi korában pl. földesúri jog a kocsma- és mészárszéktartás; a hús maximális árát a vármegye szabja meg; egyedárusítási joggal rendelkeznek a céhek stb.)
morale pondus – erkölcsi súly
moraliter – erkölcsileg
moratorium – (fizetési) kötelezettség elhalasztása, felfüggesztése
municipális – helyhatósági (megyei vagy városi)
múlat – időt tölt, időz

nausée – hányinger
nemzés – nemzedék
nemzetiség – 1. Széchenyi a rendi-nemesi nemzetfogalom

számára kisajátítottnak érzett „nemzet" szó helyett előszeretettel használja a „nemzetiség" kifejezést; 2. nemzeti érzület

négyszögöl (□öl) – 3,6 m^2

négyzetmérföld, osztrák – 16 000 000 négyszögöl = 57,6 km^2

néhai – egykori

nihil valens – semmit érő

nolens volens – akarva-akaratlan

non putarem – 1. nem hinném, ha nem gondolnám; 2. hihetetlen dolog, csoda

nota bene – megjegyzendő

nyilván – nyíltan

oblatum – megajánlás, nemesi hozzájárulás

obligáció – kötelezvény

Occidens – Nyugat

oeconomia politica – közgazdaságtan

operatum – 1. munkálat; 2. országgyűlési rendszeres bizottsági munkálat

opinio – vélemény

oppozíció – ellenzék

ordo juris – jogrend, perjog

Oriens – Kelet

originalitás – eredetiség

oubliette – feledés homálya

öl, bécsi (') – hosszmérték; 1,9 m

pacta conventa – szerződési pontok (hallgatólagos megállapodások)

padrone di casa – 1. házmester; 2. fogadós

pair – francia főrend

palladium – Pallas istennő szobra, amely a védelmet szimbolizálja; védelem, oltalom

palliatív, palliatíva – tüneti gyógymód, felületi kezelés

panica – pánik

paralizál – megbénít

pater patriae – a haza atyja, vagyis arisztokrata

patrio more – ősi szokás szerint(i)

páhó – magtár

peculium – jószág

pedant – szőrszálhasogató, okoskodó

peerage – angol főrendiség

pengő forint – ezüstforint

pensio – bér, pályabér

percent – százalék

perceptibilis – észrevehető

perennalis – tartós, örökre szóló

per extensum – teljes terjedelmében

perfektibilitás – tökéletesedés

permisszív – megengedő

perorál – szónokol

persuasio (persvasio) – rábeszélés, meggyőzés, meggyőző erő

phaenomenón – jelenség
philantropos – emberszerető
pigmeus – afrikai törpenép fia
pint – űrmérték; két icce
pittoreszk – festői (táj)
pium desiderium – jámbor óhaj
plausibiliter – hihetőleg
plundra – német kabát
politechnikum – műszaki tanintézet
polícia(i) – *rendőr(i)*
polygnom – sokat tudó
pondus – súly
popularitás – népszerűség
porte-feuille – „tárca", nagy bőr irattáska
posszibilitás – lehetőség
pozsonyi mérő – lásd mérő
pólus – sark
praecipitium – mély szakadék
praejudicál – előre eldönt, kész helyzetbe hoz
praejudicium – 1. előítélet, elfogultság; 2. előzményül szolgáló korábbi döntés; 3. sérelem, rövidség
praelectio – előadás
praemissa – előzmény
praerogatíva – előjog
praesens – jelen (idő)
praeservál – megőriz
praeservativum – megelőző szer
praesidium – elnökség
praestatio – tartozás, adózás
praetendál – jogot tart, követel
praetensio – 1. önhittség, elbizakodottság; 2. igény
praeteritum – múlt (idő)
praetextus – ürügy
praevaleál – felülkerekedik, túlsúlyra jut
praktibilis – gyakorlatias
precarie – ideiglenesen
precarium – bizonytalan, bitorolt
princípium – alapelv
privilegiált – kiváltságolt
probabilitás – valószínűség
procentum – százalék
procrastinatio – halogatás, védekezés
producens – termelő
projectum – terv
projektáns – tervező
proportionalis – aránylagos
propositio – indítvány
proprietarius – tulajdonos
proprietas – tulajdon
prosopopaeia – fontoskodás
provideál – táplál, éltet
provisorius – ideiglenes
provizórium – ideiglenesség, ideiglenes állapot
provízió – 1. gondoskodás; 2. elosztás; 3. élelemkészlet
provocál – hivatkozik
próza – praxis, gyakorlat, mindennapi élet
pszeudo- – ál-
publica cassa – közpénztár

publica opinio – közvélemény
publica salus – közjó
publice – nyíltan, nyilvánosan
publicitás – nyilvánosság

quodlibetes – zagyvalékos, mindenhez konyító, semmihez sem értő

rabulista – törvénycsavaró
ratus – meghatározott
reacquirál – visszaszerez
recidiva – visszaélés
recipe – recept
reciprocitas – kölcsönösség, viszonosság
regimen[t] – ezred
regnicoláris – 1. országos; 2. országgyűlési
regnicoláris bizottság – országgyűlési bizottság, amely két országgyűlés között is ülésezik
reguláció – szabályozás
relativum – viszonylagosság
reminiscentia – emlék, visszaemlékezés
rendelés – rendeltetés
repraesentativ systema – képviseleti rendszer
represszália – megtorlás
reprezentál – képvisel
repulzió – taszítás
reputatio – nézet
resensus – neheztelés
resolutio – királyi leirat az országgyűléshez
responsabilitás – felelősség
restauratio – tisztújítás
resultatum – eredmény
rezolúció – 1. határozat, elhatározás; 2. (királyi) leirat (az országgyűléshez)
rhénes forint – rajnai forint = konvenciós vagy pengő forint
robber – befejezett és megnyert játszma kártyajátékokban
rolla – szerep
román – regény
rudimentum – alapelem

salarium – fizetség
salus privata – egyéni boldogulás
salus publica – közjó
sanior pars – előkelőbb, tekintélyesebb rész
sans-culotte – „térdnadrág nélküli", az utca embere, proletár
satisfactio – elégtétel
scrupulosus – aggályoskodó, pedáns
secretárius – titkár
securitas – biztonság
separatív – elkülönítő, elszakadó
sequestrum – zárgondnokság
sessio – jobbágytelek
sikánkozni – csúszkálni
skrupulista – aggályoskodó

soi-disant – úgynevezett
soirée – estély
sollicitál – kérelmez, sürget
spektrum – színkép
spiritus – szellem
spleen – világfájdalom, életuntság
stage coach – menetrend szerint közlekedő személyszállító kocsi
stagnáns – megállapodott, nem mozduló
status, státus – 1. feudális „rend" (pl. nemesség, polgárság); 2. rendi helyzet; 3. állapot (általában); 4. társadalmi helyzet; 5. állam
statusbeli – honpolgár
sthenia – erős testi lét
submittál – alárendel
subscriptio – 1. aláírás; 2. megajánlás
subsidium – segedelem, vagyis a nemesség háború esetén vagy közcélra (pl. a Nemzeti Múzeum építésére) országgyűlésileg megajánlott, általa fizetett, kötelezően beszedett adója
subtilitas – ravaszság, körmönfontság
successio – örökösödés
successor – örökös
successus – 1. örökösödés; 2. siker
sufficientes – számadási többlet
superaedificatum – ráépítmény
supererogatum – túlkövetelés
supponál – következtet
suppositum – feltételezés
supraaedificatum – felépítmény
surrogatum – pótszer, pótlék
svadron – lovasszázad
synonymon – szinonima
synonimum – egymással azonos
szanitás – egészség
szankcionál – szentesít
szardonikai – szardonikus, görcsösen torz, rendkívül gúnyos
százasok – Pest városának eredetileg száz főből álló vezető testülete, a választottpolgárság
szcéna – 1. színpad; 2. jelenet
székes – szikes
szekundál – párbajsegédkedik
személynök – a hétszemélyes táblának (az egyik legfőbb bíróságnak) és egyúttal az országgyűlés alsótáblájának elnöke
szibarita – Sybaris, lakóinak elpuhultságáról híres város polgára, vagyis: puhány, kéjenc
szinte – 1. szintén; 2. csaknem
szofizma – álokoskodás
szuperintendens – protestáns egyházi kerület lelkészi feje

tacite – hallgatólagosan
talentum (tálentom) – tehetség
talio – visszatorlás, szemet szemért elv
tandem aliquando – végrevalahára
tekintet – tekintély
tenax – makacs, szívós
terminus technikus – szakkifejezés
testimonialis – 1. végrendelet; 2. tanúsítvány
tête à tête – négyszemközt, szemtől szembe
titulus – cím, rang
tonna, regiszter – 2832 liter
topus – (bibliai szöveg-)hely
tory – (angol) konzervatív
törzsökös magyar – nemcsak Magyarország lakosa, hanem etnikai értelemben is magyar
transito – szállítási
transzportábilis – szállításra alkalmas
trappista – szigorú szabályzatú szerzetesrend tagja
tribunus plebis – néptribun
trilemma – három választási lehetőség
trottoir – gyalogjáró
tunel – alagút

unanimiter – egyhangúlag
urbariale – az úrbér kérdésével foglalkozó (országgyűlési munkálat)
Urbarium – Mária Terézia 1767. évi rendelete a jobbágy-földesúri viszony egységes szabályozásáról
urbárium – jobbágy-földesúr viszonyt szabályozó egyezség, okirat
usufructuarius – haszonélvező
usufructus – haszonélvezet
usus – szokás(jog)

úrbéri – jobbágy-földesúri viszonnyal kapcsolatos

vakcina – 1. oltóanyag; 2. himlőoltás
váltó – 1. váltógazdaság, modern határhasználat; 2. szigorú végrehajtási feltételeknek alávetett pénzbeli kötelezvény
váltóforint – váltócédula, a pengő forintnál két és félszer kevesebbet érő bankjegy
vellikál – kipécéz
vesicatura – hólyaghúzó szer, átv.: varázsszer
viceispán – alispán
violentia – erőszak
virtualitás – az ősiség intézménye által megalapozott nemesi jogigény más kezében lévő birtokokra
vis inertiae – tehetetlenségi erő; a megyék ellenállási joga
vitézkötés – magyaros férfiruha zsinóros díszítése

vociferál – véleményez

volenti non fit injuria – aki maga járul hozzá, azzal nem történik igazságtalanság

votum – 1. vélemény; 2. szavazat

zecchino, török – kb. $2^3/_4$ pengő forinttal egyenértékű aranypénz

zona torrida – sivatagi övezet

zucchi – kis tök

NÉVMAGYARÁZATOK

A névmagyarázat a 19. században élt személyeknél a kötetünk által átfogott időszakban, azaz 1840 előtt érvényes foglalkozást és rangot jelöli.

Aba Sámuel – 1043–1044: magyar király.

Abafi – Jósika Miklós regényének hőse.

Abeilard, Pierre – (1079–1142) francia szerzetes, szerelme büntetéseül megfosztották férfiasságától.

Abele, Franz, br. – (1766–1861) altábornagy, szlavóniai hadosztályparancsnok.

Adams, Frederick – angol tábornok, az Ióni-szigetek kormányzójának helyettese.

Albach, Stanislaus (Szaniszló) – (1795–1853) Ferenc-rendi szerzetes, hitszónok, liberális nézetek hirdetője, Széchenyi gyóntatója.

Albani, Francesco – (1578–1660) olasz festő.

Albert szász–tescheni hg. – (1738–1822) Magyarország helytartója.

Alfieri, Vittorio – (1749–1803) olasz drámaíró.

Alfonz, II. (Alfonso d' Este, II.) – (1533–1579) ferrarai herceg.

Almásy József – (sz. 1775) a hétszemélyes tábla bírája.

Almásy Móric gr. – (1808–1881) konzervatív politikus, helytartótanácsos és a magyar kamara első alelnöke.

Althorp, John Spencer, viscount – (sz. 1782) angol politikus.

Amadé Tádé gr. – (1784–1845) zongoraművész és zeneszerző.

Amor – a szerelem istene a görög mitológiában.

Amphitrité – tengeri istennő a görög mitológiában (a sast itató Amphitrité került az Akadémia címerébe).

András, II. – 1205–1235: magyar király.

Andrássy György gr. – (1797–1872) mérsékelt liberális, majd konzervatív politikus, az Akadémia egyik alapítója, Széchenyi barátja, az 1825–27-i országgyűlésen Gömör, az 1832–36-in Torna vm. követe, utóbb Gömör, majd Sáros vm. főispánja.

Andrássy Károly gr. – (1792–1845) liberális politikus.

Anonymus – III. Béla király névtelen jegyzője, a leghíresebb magyar krónika szerzője.

Antoninus Pius – (2. sz.) római császár.

Apellés – (i. e. 4. sz.) görög festő.

Apollo (Apollón) – görög isten, a költészet és a tudomány istene, a múzsák karának vezetője.

Appel, Christian, br. – (1785–1854) császári tiszt.

Appel, Karl – Hunyady József gr. jószágkormányzója.

Apponyi György gr. – (1808–1899) konzervatív politikus.

Apponyi György gr.-né Sztáray Júlia (Julie) gr.-nő – (1820–1871).

Arakhné – szövőművészetéről híres mitológiai alak, Athéné pókká változtatta.

Argo – Angliában vásárolt gőzhajó.

Ariadné – mitológiai királylány, aki egy gombolyag segítségével szabadította ki a krétai labirintusból Théseust.

Ariosto, Lodovico – (1474–1533) olasz költő.

Aristeidés – (i. e. 5. sz.) görög államférfi.

Aristippos – (i. e. 5. sz.) görög bölcselő.

Aristotelés – (i. e. 384–322) görög filozófus.

Arnold – (mh. 1155) szerzetes, az egyház sokat üldözött bírálója.

Arnstein, Nathan – (1743–1838) bécsi bankár, az Arnstein és Eskeles-bankház egyik tulajdonosa, Széchenyi bankára.

Asbóth János – (1768–1823) keszthelyi jószágigazgató, majd Bács megyei koronauradalmi igazgató.

Asbóth Sándor – (1818–1868) mérnök, a marosi ideiglenes hajózási intézet igazgatója.

Asmodaeus – gonosz szellem a perzsa mitológiában.

Aspasia – szépirodalmi-esztétikai folyóirat 1824-től jelent meg.

Auer Antal – Széchenyi kocsisa, majd főkomornyikja.

Augustus, Caius Julius Caesar Octavianus – (i. e. 63–i. sz.

14) i. e. 31–i. sz. 14: római császár.

Auspitz – kereskedő.

Ábrahám – bibliai ősatya.

Ágost – lásd Festetits Ágoston

Ágoston (Augustinus), Szent – (354–430) nippai püspök, teológus, filozófus.

Árpád fejedelem – (9. sz.) a honfoglaló magyarok vezére.

Bacon, Francis – (1561–1626) angol kancellár, filozófus, az induktív módszer kidolgozója.

Baillie, Chin – Széchenyi angliai ismerőse.

Bailly, Jean-Sylvain – (1736–1793) francia író, csillagász, az első nemzetgyűlés elnöke; a jakobinusok kivégezték.

Bajza József – (1804–1858) költő, kritikus, szerkesztő.

Balásházy János – (1797–1857) ügyvéd, mezőgazdasági szakíró, jószágigazgató.

Ballabene – bécsi bankár.

Ballagi (korábban: Bloch) Mór – (1815–1891) teológus, nyelvész, szótáríró.

Balogh János, ócsai – (1796–1872) ellenzéki politikus, Bars vm. követe az 1832–36-i országgyűlésen, majd a megye alispánja.

Balogh Pál, almási – (1794–1867) pesti homeopata orvos, Széchenyi és Kossuth háziorvosa.

Baltheser, Joseph, br. – császári tiszt.

Banfield, T. C. – angol ügynök.

Barabás Miklós – (1810–1898) festő.

Barbo gr. – olasz építési vállalkozó.

Barclay de Tolly, Mihail, gr. (utóbb: hg.) – (1761–1818) orosz hadvezér.

Baring, Alexander – (1774–1848) londoni bankár.

Baring, Thomas – (1772–1848) angol közgazdász, politikus.

Barrabás – bibliai alak, Krisztussal egy időben került fogságba, s a nép inkább neki kívánt kegyelmet.

Barrow, John – angol tengerészeti titkár.

Bartal György – (1785–1865) előbb ellenzéki, majd konzervatív politikus, jogtörténész, Pozsony vm. alispánja és követe az 1825–27-i országgyűlésen, személynöki, majd nádori ítélőmester, utóbb a magyar kancellária tanácsosa.

Batthyány Fülöp hg. – (1781–1870) Vas vm. örökös főispánja, az Akadémia alapítóinak egyike.

Batthyány Imre gr.-né Mailáth Erzsébet (Elise, Lizi) gr.-nő – (1794–1856).

Batthyány Lajos gr. – (1807–1849) az 1839–40. évi országgyűlés főrendi ellenzékének vezetője.

Batthyány Vince gr. – (1772–1827) kancelláriai tanácsos.

Bauernfeld, Eduard – (1802–1890) osztrák színműíró.

Bavaria – Bajorország.

Bártfay László – (1747–1858) a Károlyi család ügyésze, író.

Bedeković, Ljudevit, br. – konzervatív horvát politikus, Kőrös vm. főispánja, magyar alkancellár.

Beer, Georg Josef – (1763–1821) szemészprofesszor a bécsi egyetemen.

Beleznay Ferenc gr. – (1812–1867).

Bellegarde, Auguste – (1795–1873) Ferenc császár szárnysegédje.

Bellagio – helység a Comói-tó partján.

Belloni – Széchényi Zsófia nevelőnője.

Bene Ferenc – (1803–1881) pesti orvos.

Bentham, Jeremy – (1748–1832) angol filozófus, liberális politikai gondolkodó.

Benyovszky Péter – pesti ügyvéd, a hűtlenségi perek specialistája, Wesselényi és Kossuth védőügyvédje.

Beöthy Ödön – (1796–1854) liberális politikus, Bihar vm. követe az 1830 és 1844 közötti országgyűléseken.

Beöthy Sándorné – a királyi jogügyi igazgató felesége.

Berchtold Antal gr. – (1798–1875).

Bercsényi Miklós gr. – (1675–1711) a Rákóczi-szabadságharc egyik vezetője.

Berényi Lajos gr. – császári tiszt, József nádor kamarása.

Bernáth Zsigmond – (1790–1882) ellenzéki politikus, 1825-től több ízben Ung vm. országgyűlési követe.

Berry hg.-né, özv., Bourbon Karolina Ferdinanda hg.-nő – (1798–1870) X. Károly francia király menye.

Bertha Sándor – (1796–1877) ügyvéd, Széchenyi vállalkozásainak munkatársa, 1832–36-ban az országgyűlésen a kerületi napló szerkesztője.

Berzsenyi Dániel – (1776–1836) költő.

Besze János – (1811–1892) liberális politikus, ügyvéd.

Beszédes József – (1787–1852) vízépítő mérnök.

Bethlen Imre gr. – (mh. 1832).

Bezerédj György – (1779–1863) Veszprém vm. főjegyzője és követe az 1825–27-i országgyűlésen, majd kerületi táblai bíró.

Bezerédj Ignác – Győr vm. alispánja.

Bezerédj István – (1796–1856) liberális politikus, 1827–36: Tolna vm. főjegyzője és követe az 1830 és 1844 közötti országgyűléseken.

Békés-tenger – Csendes-óceán.

Béla – lásd Széchenyi Béla gr.

Béla, III. – (1148–1196) 1172–96: magyar király.

Béla, IV. – (1206–1270) 1235–1270: magyar király.

Biedermann, Michael – (1769–1843) bécsi nagykereskedő.

Birly Flórián – (1787–1854) pesti orvos, egyetemi tanár.

Bissingen-Nippenburg, Ferdinand, gr. – tiroli tartományi kormányzó.

Bloch – lásd Ballagi Mór

Boast, George – angol lovász.

Boileau-Despréaux, Nicolas (1636–1711) francia költő, klasszicista ízlésű teoretikus és kritikus.

Bonaparte – lásd Napóleon

Boniński gr. – lengyel menekült.

Borsiczky István – Trencsén vm. alispánja és ellenzéki követe az 1832–36-i országgyűlésen.

Bosco, Don Bartolomeo – (1793–1863) olasz szemfényvesztő, bűvész; nevét Széchenyi a 'híres', 'ügyes' szinonimájaként használja.

Botsaris, Marko – (1788–1823) görög szabadsághős.

Bourbon Károly – a francia uralkodócsalád tagja, 1824–1847: luccai, 1847–1849: pármai hg.

Bölöni Farkas Sándor – (1795–1842) író, utazó, erdélyi főkormányszéki fogalmazó.

Brennberg – angol lovász.

Brougham lord, John Russel – (1778–1868) angol liberális politikus.

Brown – angol mérnök, kapitány.

Brudern József br. – a lóversenymozgalom egyik szervezője.

Brunel, Marc, lovag – (1769–1849) francia származású angol mérnök.

Brunswick Ferenc gr. – (1776–1849).

Brunswick Mária Terézia gr.-nő – (1775–1861) az első kisdedóvó alapítója.

Brutus, Marcus Iunius – (i. e. 85–42) római államférfi.

Bugát Péter – (1793–1865) orvos, egyetemi tanár.

Bujanovics Ernő – helytartósági titkár.

Bull, John – a *Punch* állandó gúnyrajz-figurája, az átlagangol gúnyneve.

Buol-Schauenstein, Johann Rudolf, gr. – (1763–1834) államértekezleti miniszter.

Burkusország – Poroszország.

Butanyov – konstantinápolyi orosz követ.

Buttler János gr. – a Ludovika Akadémia számára több mint százezer forintos alapítványt tevő birtokos.

Bürger, Gottfried August – (1747–1794) német költő.

Byng, Frederick – Széchenyi angol barátja.

Byron lord, George Gordon – (1788–1824) angol költő.

Caesar, Caius Julius – (i. e. 100–44) római politikus és hadvezér.

Caligula, Caius Julius Caesar – (12–41) 37–41: zsarnok római császár.

Canova, Antonio – (1757–1822) olasz szobrász.

Caracalla, Marcus Aurelius Antoninus – (188–217) 211–17: római császár.

Caraffa, Antonio – (mh. 1693) császári tábornagy.

Carolina-út – a Karszton át a tengerre vezető egyik, rosszabb minőségű út.

Caroline – lásd Széchényi Pál gr.-né 1.

Castlereagh lord, Robert Stewart, Londonderry őrgrófja – (1769–1822) angol konzervatív politikus, külügyminiszter.

Cato, Marcus Porcius, Maior – (i. e. 234–149) római államférfi.

Cato, Marcus Porcius, Minor – (i. e. 95–46) római államférfi.

Cattanei, Carlo – trieszti kormányzósági tanácsos.

Cavriani, Massimiliano, gr.-né Esterházy Jozefa gr.-nő – (1778–1821) Széchenyi unokatestvére.

Ceres – római istennő, a mezei munka, a termés védője.

Chotek, Franz, gr. – (1783–1868) nápolyi főkormányzó, tiroli tartományi főnök, csehországi fővárgróf.

Chotek, Karl, gr. – (1783–1868) trieszti, majd innsbrucki kormányzóhelyettes.

Chrismar Ferenc – a Dunagőzhajózási Társaság alkalmazottja.

Cicero, Marcus Tullius – (i. e. 106–43) római államférfi, szónok, író.

Civalart, Charles, gr. – (sz. 1766) lovassági tábornok, a Napóleon elleni háborúk résztvevője, majd a magyarországi főhadparancsnok szárnysegédje, utóbb a darabont testőrség kapitánya.

Clam-Gallas, Eduard, gr. – (1805–1891) császári tiszt, majd tábornok.

Clam-Martinitz, Carl, gr. – (1792–1840) császári tiszt és diplomata, Selina Meade férje.

Clanwilliam lord, Richard Meade – (1795–1879) Selina Meade bátyja.

Clark – császári főhadnagy.

Clark, William Tierney – (1783–1852) angol hídépítő mérnök, a Lánchíd tervezője.

Clarke, Edward Daniel – (1769–1822) angol utazó és útleíró.

Clements lord, Robert Bermingham – (sz. 1805) angol főur.

Cloves – angol kereskedő.

Cobbet, William – (1762–1835) angol radikális politikus és publicista.

Cockerill, John – angol gépgyáros.

Collin – a koppenhágai nyilvános alapok titkára, Széchenyi *Lovakrúl* című művének dán fordítója.

Colquhoun – angol katonatiszt.

Commodus – (161–192) 180–92: római császár.

Como – helység a Comói-tó partján.

Corier – hajóskapitány.

Crescence – Seilern Crescentia gr.-nő (Louise, Luise) (1799–1875), előbb Zichy Károly gróf harmadik felesége, majd 1836-tól Széchenyi hitvese.

Csapó Dániel – (1778–1844) liberális politikus, Tolna vm. alispánja és országgyűlési követe az 1832–36. évi országgyűlésen.

Csáky István gr. – (1789–1829) helytartótanácsos.

Csáky Károly gr. – (1783–1866) szepesi főispán, az Akadémia igazgatóságának tagja.

Csekonics János – (1809–1880) táblabíró.

Csollich, Marko, br. – (mh. 1844) császári tiszt, majd tábornok.

Cumberland, Ernest August, hg. – (1771–1854).

Curtius, Marcus – a monda szerint egy mélységbe ugorva áldozta életét Róma biztonságáért.

Cuvier, Georges, br. – (1769–

1832) zoológus, a Francia Akadémia titkára.

Czindery László – (1792–1860) konzervatív politikus, udvari tanácsos, Somogy vm. alispánja és követe az 1825–27-i országgyűlésen, a Magyar Gazdasági Egyesület másodelnöke.

Cziráky Antal Móric gr. – (1772–1852) konzervatív politikus, jogtudós, 1817–24: a magyar kamara alelnöke, majd főtárnokmester, 1827–39: országbíró, 1839–48: államértekezleti miniszter.

D'Alton – ír származású angol tiszt.

Damoklés – (i. e. 9. sz.) a legenda szerint feje fölött egy lószőrszálon kard, az állandó veszély jelképe függött.

Danecker, Johann Heinrich – (1758–1841) német klasszicista szobrász.

Danton, George-Jacques – (1759–1794) francia jakobinus.

Dárius – (i. e. 6. sz.) gazdagságáról híres perzsa király.

D'Aspre, Constantin, br. – (1789–1850) császári tiszt.

Daun, Franz, gr. – (1781–1836).

David, Marton Alois – (1757–1836) cseh pap és csillagász.

Deák Ferenc – (1803–1876) a liberális ellenzék egyik vezetője, Zala vm. másodalispánja, majd követe az 1832–36-i és az 1839–40-i országgyűlésen.

Deáki Filep Sámuel – (1784–1855) költő, műfordító.

Decius – (201–251) 249–51: katonaerényeiről híres római császár.

Démokritos – (460–370) görög filozófus, az atomelmélet megalkotója.

Démosthenés – (i. e. 384–322) híres görög szónok.

Dercsényi Pál br. – (1797–1843) irodalompártoló Pest megyei birtokos.

Derra Naum – pesti vászonkereskedő.

Desfours, Charles, gr. – (sz. 1794) császári tiszt.

Desmoulins, Camille – (1762–1794) francia jakobinus hírlapíró.

Dessewffy Aurél gr. – (1808–1842) kezdetben liberális politikus, utóbb az „újkonzervatív" csoportosulás kezdeményezője és vezetője.

Dessewffy József (Pipsz) gr. – (1771–1843) rendi-ellenzéki politikus, író, mecénás.

Dessewffy Marcell gr. – (1810–1866) utópisztikus jellegű társadalombölcseleti munkák szerzője.

Didot – francia könyvnyomtató család.

D'Oeillet – Esterházy Vince gr.-né társalkodónője.

Don Juan – spanyol mondabeli hódító férfiú, számos műalkotás hőse.

Dózsa György – (1473–1514) az 1514. évi parasztháború vezére.

Döbrentei Gábor – (1786–1851) író, szerkesztő, 1831–36: az Akadémia titkára.

Dőry Károly – császári tiszt.

Drescher Frigyes – cenzor, Széchenyi őt választotta műveinek cenzorául.

Dubraviczky Simon – (mh. 1849) Pest vm. alispánja és ellenzéki országgyűlési követe az 1830-as években, utóbb konzervatív pártállású.

Duka Péter br. – (1756–1822) táborszernagy.

Duras hg.-né, Claire de Versaint – (1777–1828) francia írónő.

Eichhof, Joseph, br. – a bécsi udvari kamara elnöke.

Eichholz – lásd Tölgyessy János

Eldorádó – mesebeli boldog ország.

Ender, Johann – (1793–1854) osztrák festő, Széchenyi útitársa 1818-i keleti útján.

Eötvös Ignác br., id. – (1763–1838) Abaúj vm. főispánja és főpohárnok.

Eötvös Ignác br., ifj. – (1786–1851) konzervatív politikus, alkancellár, Sáros vm. főispánja, az 1831-i parasztfelkelés felszámolására kiküldött kir. biztos, majd főtárnokmester.

Eötvös József (Pepi) br. – (1813–1871) ifj. Eötvös Ignác br. fia, író, liberális politikus.

Eötvös Mihály – (mh. 1874) Szatmár vm. ellenzéki követe az 1832–36-i országgyűlésen.

Epameinondas – (mh. i. e. 362) görög államférfi.

Epikuros – (i. e. 341–270) ógörög materialista filozófus, tanai félreértésével az élvezeteket hajszoló ember jelképe lett.

Erdélyi János – jószágigazgató.

Erdődy János gr.-né Terezia Raczyńska gr.-nő – (sz. 1820).

Erdődy Sándor gr. – (1802–1881) az ellenzék jobbszárnyához tartozó főrend.

Eskeles, Dionys, br. – (1804–1876) bécsi bankár.

Esterházy György gr. – (1781–1865).

Esterházy József (Sepi) gr. – (1791–1847) magyar kancelláriai tanácsos, Metternich veje, előbb konzervatív, majd ellenzéki politikus.

Esterházy József gr.-né Maria Metternich hg.-nő – (1797–1820) az államkancellár lánya.

Esterházy Károly gr., id. – (1756–1828) császári tiszt, Széchényi Ferencné sógora.

Esterházy Károly gr., ifj. – (1799–1856) Pozsony megyei nagybirtokos.

Esterházy Mihály gr. – (1794–1866) császári tiszt, Széchenyi barátja.

Esterházy Mihály gr.-né Sophie (Zsófi) Schopping br.-nő – (1780–1844).

Esterházy Miklós hg. – (1765–1833) császári táborszernagy, Sopron vm. örökös főispánja, bőkezű mecénás.

Esterházy Miklós hg.-né Marie Liechtenstein hg.-nő – (1768–1845).

Esterházy Pál gr. – (1805–1877).

Esterházy Pál hg. – (1786–1866) konzervatív politikus, diplomata, drezdai, majd londoni követ, Sopron vm. örökös főispánja.

Esterházy Vince gr. – (1781–1835) császári tiszt, Széchenyi barátja.

Esterházy Vince gr.-né Sophie Liechtenstein hg.-nő – (1795–1869).

Eszterházy Kázmér gr. – (1805–1870) ellenzéki főrend.

Eukleidés – (i. e. 4. sz.) görög matematikus.

Eumenidák – görög bosszúistennők.

Éva – Pap Ferenc ügyvéd felesége.

Ézsau – bibliai alak; ikertestvérétől, Jákobtól furfanggal egy tál lencséért szerezte meg az elsőszülöttségi jogot.

Fackh, Joseph, lovag – császári tiszt.

Fahnenberg, Anton, br.-né Johanna Seilern gr.-nő – (sz. 1797) Crescence nénje.

Falk Józsefné – egy pesti kereskedő felesége.

Farkas János – ügyvédjelölt, majd pesti ügyvéd és Kossuth munkatársa a *Törvényhatósági Tudósítások* szerkesztésében.

Fánny – lásd Széchényi Franciska gr.-nő

Fáy András – (1786–1864) író, liberális politikus.

Fechtig, Ferdinand, br. – alsó-ausztriai bírósági elnök.

Fehér – Széchenyi alkalmazottja.

Fehr, Wilhelm – a pesti hengermalom igazgatója.

Fejes Antal – a királyi jogügyi igazgatóság aligazgatója.

Fekete Ferenc gr. – (1767–1835) rendi ellenzéki politikus.

Ferdinandy Ignác – pesti háztulajdonos.

Ferdinánd, I. – (1503–1564) 1525–64: magyar király, és 1556–64: német-római császár.

Ferdinánd, V. – (1793–1875) 1835–48: magyar király és (I. Ferdinánd néven) osztrák császár.

Ferdinánd főhg. (Estei Ferdinánd) – (1781–1850) magyarországi főhadparancsnok, Erdély teljhatalmú biztosa.

Ferenc – lásd Viczay Ferenc

Ferenc, I. – (1494–1547) 1516–47: francia király.

Ferenc, I. – (1768–1835) 1792–1835: magyar király, 1792–1806: II. Ferenc néven német-római császár és 1804–35: osztrák császár.

Ferenc, Assisi Szent – (1182–1226) a ferences rend alapítója.

Ferstl, Leopold – osztrák rendőrtanácsos, a magyar elenzék megfigyelését végző titkosszolgálat vezetője.

Festetics Albert (Károly) gr. – ?sz. 1790) német nyelvű író, fordító.

Festetics Albert gr.-né Sándor Vilhelmina (Mina) gr.-nő – 1806–1864) Mária Dorottya főhg.-né udvarhölgye.

Festetics Amália (Máli) gr.-nő – (1798–1872) később Miremont őrgr.-né.

Festetics Imre gr. – (1763–1847) Széchenyi nagybátyja.

Festetics János Albert gr. – (1786–1869) József nádor kamarása.

Festetics László gr. – (1786–1846) Széchenyi unokabátyja.

Festetics Leó gr. – (1800–1884) konzervatív politikus, zeneszerző, a kisdedóvás pártfogója.

Festetics Vince gr. – (1788–1851) Sopron megyei birtokos.

Festetits Ágoston (utóbb: gr.) – (1805–1882) fiumei kormányzósági tisztviselő.

Félix – lásd Zichy-Ferraris Félix gr.

Figdor Dávid – pesti gyapjú- és bőrkereskedő.

Flaminius, Caius – (mh. i. e. 217) római hadvezér.

Florian – Zichy Károly gr.-né Seilern Crescentia gr.-nő alkalmazottja.

Foith, Johann – tábornok, Zimony katonai parancsnoka.

Forberger, Samuel – segédmérnök az ausztriai hajózási felügyelőségnél.

Forgatsch Lajos br. – (1795–1858) császári tiszt, Duna-hajózási szakértő.

Forgách Lajos gr. – (1809–1852) helytartótanácsi fogalmazó, a pesti Hajósegylet igazgatója.

Forgó György – (1787–1835) Pest vm. főorvosa, a homeopata gyógymód híve.

Forray András br. – (1780–1830) Krassó vm. főispáni helytartója, majd Csanád vm. főispánja.

Forray András br.-né Brunswick Júlia gr.-nő – (1786–1866).

Forray Júlia (Julie) br.-nő – (1812–1863) később Nádasdy Lipót gr.-né.

Földváry Gábor – (1787–1854) liberális, majd konzervatív politikus, 1832–36: Pest vm. alispánja, a Nemzeti Színház létrehozója.

Françoise – lásd Széchényi Lajos gr.-né 2.

Franklin, Benjamin – (1706–1790) amerikai államférfi.

Fries br. – bankár.

Friesenhof, Adolf, br. – bécsi bankár, a Duna-gőzhajózási Társaság igazgatója.

Frigyes, II. Nagy – (1712–1786) 1740–86: porosz király.

Fuchs, Christian – a Testgyakorló Egyesület pesti iskolájának igazgatója.

Fulton, Robert – (1765–1815) a gőzhajó feltalálója.

Gabriella – lásd Saurau, Zeno, gr.-né

Galilei, Galileo – (1564–1642) olasz fizikus és csillagász.

Genotte, Wilhelm – császári nagykövetségi tanácsos a szentszéknél.

Gerlitzy István br. – (1818–1841) Bihar vm. t. aljegyzője.

Gervay Sebestyén József br. – (1784–1846) az államértekezleti tanács jegyzője, Metternich irodaigazgatója.

Gévay Antal – (1796–1845) történész, udvari levéltáros.

Géza – lásd Zichy Géza gr.

Ghica, Alexandru – (1795–1862) 1834–42: havaselvei fejedelem.

Giorgewo – Gyurgyevo (az Al-Duna mellett).

Gizella – (985–1065) bajor kir. hg.-nő, 996: Szt. István hitvese, 1001: magyar királyné.

Goethe, Johann Wolfgang – (1749–1832) német költő.

Goldsmith, Oliver – (1728–1774) angol író.

Gombos Imre – (1791–1840) magyar kamarai tanácsos.

Gordon, Robert, lovag – (1791–1847) angol diplomata, bécsi követségi titkár, később konstantinápolyi, majd bécsi angol követ.

Gömöry Károly – pesti gyógyszerész, választottpolgár, szószólói segéd.

Gracchus, Caius Sempronius – (mh. i. e. 121) a földbirtokok arányosabb felosztásának tervével fellépő római néptribunus.

Graham, James, br. – (1792–1861) angol politikus.

Grammont, Jean, br. – császári altábornagy, pétervárad várparancsnok.

Grassalkovich Antal hg. – (1771–1841).

Grassalkovich Antal hg.-né Esterházy Leopoldina (Tini) hg.-nő – (1776–1864).

Grey, Charles, gr. – (1764–1845) angol liberális politikus, 1830–34: miniszterelnök.

Grisi, Giulia – (1811–1869) olasz operaénekesnő.

Groß, Karl – Széchenyi komornyikja.

Großschmidt János – a budai kincstári javak prefektusa.

Grouchy, Emmanuel, őrgr. – (1760–1847) francia marsall, Napóleon tábornoka, utóbb Lajos Fülöp király rendszerének politikai támogatója.

Gyerdapp – az al-dunai zuhatagok török neve.

Gyra, Konstantin – pesti nagykereskedő, a bécsi Sina-bankház pesti megbízottja.

Gyulai Albert gr. – (1766–1835) császári tiszt.

Gyulai Ferenc gr. – (1798–1868) császári tiszt, utóbb táborszernagy.

Gyurcsányi Gábor – (mh. 1855) Nógrád vm. alispánja és követe az 1825–27-i országgyűlésen, utóbb a hétszemélyes tábla bírája.

Gyürky Antal – (1817–1890) ellenzéki, majd konzervatív politikus, Hont vm. tisztviselője, utóbb gazdasági szakíró.

Gyürky Pál – (1783–1859) liberális politikus, Nógrád vm. másodalispánja, majd Krassó vm. főispánja.

Hadik András gr. – (1710–1790) hadvezér, politikus, a hétéves háború során 1757-ben Berlint is megsarcolta.

Hahn – császári tiszt.

Haller Ferenc gr. – (1798–1875) császári tiszt, József nádor kamarása, utóbb tábornok és horvát bán.

Hankey, Frederick – angol ezredes, korfui kormányzósági titkár.

Hannibál – (i. e. 247–183) híres karthágói hadvezér, Róma kérlelhetetlen ellenfele.

Hardegg, Ignaz, gr. – (1772–1848) lovassági tábornok, a bécsi udvari haditanács elnöke.

Harruckern János György br. – (1664–1742) a császári hadak élelmezési biztosa; ennek ellen-

szolgáltatásaként lett Békés megyei nagybirtokos.

Hartleben, Adolf Konrad – (1778–1863) pesti könyvkereskedő, választottpolgár.

Havas József – (1796–1878) konzervatív politikus, Pest városának tanácsosa és követe az 1832–36-i országgyűlésen, majd pesti főbíró, később cenzor.

Hawkins – angol gyáros.

Hegedüs – az orsovai pasa tolmácsa.

Hegedüs Pál – soproni törvényszéki tanácsos.

Hegedüs Zsigmond – (1788–1856) ügyvéd, Pest megyei táblabíró.

Heinrich Nepomuk János – (1775–1870) nyugállományú császári tiszt, a pesti Lóverseny Egylet igazgatója.

Helmeczy Mihály – (1788–1852) író, nyelvújító, az Akadémia pénztárnoka, a *Jelenkor* szerkesztője.

Hengelmüller, Michael – pesti ügyvéd, egy Arad megyei uradalom bérlője.

Henrietta – (1780–1857) württembergi hg.-né, Lajos Frigyes hg. özvegye.

Henrik – lásd Zichy Henrik gr.

Herder, Johann Gottfried – (1744–1803) német író, történetfilozófus; a magyarok közeli elenyésztére vonatkozó jóslata óriási megdöbbenést váltott ki a korabeli Magyarországon.

Herkules (Héraklés) – a testi erő és férfiasság mitológiai alakja.

Hermany, Franz – császári tiszt.

Herschel, Friedrich Wilhelm – (1738–1822) német csillagász.

Hébé – a görög mitológiában az örök ifjúság istennője.

Héró és Leander (Leandros) – mondabeli szerelmespár a Boszporusz két partján.

Hickmann – a Nemzeti Kaszinó szakácsa.

Hild, Joseph – (1789–1867) pesti építész és választottpolgár, a klasszicista Pest legtöbbet foglalkoztatott építésze.

Hirsova – Orsova.

Hitzing – Bécs elővárosa.

Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus – (1776–1822) német romantikus író és zeneszerző.

Hohenlohe-Langenburg, Gustav, hg. – (sz. 1777) császári tábornok, a bécsi udvari haditanács első alelnöke.

Hojč, Samuel – (mh. 1868) Zólyom megyei evangélikus lelkész, nemzetiségi tárgyú röpiratok szerzője.

Holland – angol liberális főúri család.

Holland lord, Henry Richard Fox – (1773–1840) angol liberális politikus.

Homéros – (i. e. 8. sz.) görög költő, neki tulajdonítják az *Ilias* és az *Odysseia* szerzőségét.

Homor Terézia (Theresia) – Széchenyi alkalmazottja.

Horatiusok és Curiatiusok – versengő római családok.

Hormayr, Joseph, br. – (1782–1848) osztrák történetíró, folyóirat-szerkesztő.

Horváth János (Muki) – (1815–1875) császári tiszt.

Horváth József (Pepi) – Sopron és Vas megyei birtokos, a pesti Horváth-ház (Szép u.–Hatvani u. sarok) és a budai Horváth-kert tulajdonosa.

Houdelist, Joseph – (mh. 1818) az általános udvari kancellária tanácsosa.

Hoyos-Sprinzenstein, Heinrich, gr. – (1804–1854).

Hoyos-Sprinzenstein, Johann Franz, br. – (1795–1813) császári tiszt.

Hubay József – királyi jogügy-igazgatósági ügyvéd, e tisztéből fakadóan a felségsértési perek vádlója.

Hunyady Ferenc gr. – (1804–1882).

Hunyadi Ferenc gr.-né Zichy Júlia (Julie) gr.-nő – (1808–1875) Széchenyi István gr.-né mostohaleánya.

Hunyady József (Pepi) gr. – (1773–1822) a lóversenyek egyik meghonosítója, emlékének ajánlotta Széchenyi *Lovakrúl* című művét.

Hunyady József gr. – (1801–1849).

Hüsein – viddini pasa.

Hüsein, Gavanos Oglu – belgrádi pasa.

Ilion – Trója.

Illésházy István gr. – (1762–1838) rendi ellenzéki politikus, Trencsén, majd Liptó vm. főispánja.

Imre – lásd Széchényi Imre gr.

Ingestre, Charles Thomas, viscount – (1802–1826) makrancos lovával a Prater mély tavába fulladt.

Ingilby-Amscott, William, br. – (sz. 1783) angol politikus.

István, I. Szent – (mh. 1038) 997: magyar fejedelem, 1001–38: magyar király.

István főhg. – (1817–1867) József nádor fia, 1847-től Magyarország nádora.

Jákob ősatya – a zsidó nép őse a Bibliában.

János főhg. – (1782–1859)

I. Ferenc osztrák császár öccse, tiroli tartományi kormányzó, a dinasztia egyetlen „liberális" hírben álló tagja.

Jeszenák János br. – (1800–1849) ellenzéki politikus.

Johannes hg.-né – lásd Liechtenstein, Johannes, hg.-né

Jolain, Mlle – Széchenyi István gr.-né alkalmazottja.

Joseph – Széchenyi inasa.

Jovanović, Aleksandar – határőrtiszt, az oláh-bánsági végvidék közigazgatásának munkatársa.

Jósika Samu br. – (1805–1860) erdélyi konzervatív politikus, bécsi kormánytisztviselő.

József, II. – (1741–1790) 1765–90: német-római császár és 1780–1790: magyar király.

József főhg. – (1776–1847) I. Ferenc öccse, 1796–1847: Magyarország nádora.

Julie – lásd Apponyi György gr.-né

Julius Caesar – lásd Caesar

Juranits Antal – (1768–1837) győri püspök.

Kacskovics Lajos – (1806–1891) ellenzéki politikus, pesti városi tisztviselő.

Kalkbrenner, Friedrich Wilhelm – (1788–1849) német zongoraművész és zeneszerző.

Kappel, Friedrich – pesti nagykereskedő és választott-polgár.

Karajos – Széchenyi lovásza.

Karolina-út – lásd Carolina-út

Kassiopeia – mondabeli etióp királyné, aki szebbnek tartotta magát Néreus tengeri isten leányainál.

Kaunitz, Alois, hg.-né Franziska Ungnad von Weißenwolf gr.-nő – (sz. 1773).

Kavanagh-Ballyane, Heinrich, br. – császári ezredes, a bécsi udvari haditanács előadója.

Kálmán – (1074–1116) 1096–1116: magyar király.

Károly – lásd Zichy Károly gr.

Károly, III. – (1685–1740) 1711–40: magyar király és (VI. Károly néven) német-római császár.

Károly főhg. – (1771–1847) I. Ferenc öccse, tábornagy, a Napóleon ellen harcoló osztrák seregek fővezére.

Károlyi György gr. – (1802–1877) ellenzéki főrend, Széchenyi és Wesselényi barátja, Szatmár vm. követe az 1830-i országgyűlésen, az Akadémia egyik alapítója, 1839-től a Magyar Gazdasági Egyesület elnöke.

Károlyi István – (mh. 1863) ügyvéd, a Trattner–Károlyi

Nyomda tulajdonosa, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, pesti választottpolgár.

Károlyi István gr. – (1797–1881) ellenzéki főrend, közhasznú egyesületek pártfogója.

Károlyi István gr.-né Esterházy Franciska (Fanny) gr.-nő – (1800–1844).

Károlyi Lajos gr. – (1799–1863) konzervatív főrend, Csongrád vm. főispáni helytartója, majd Abaúj és utóbb Nyitra vm. főispánja, 1835–39: a Magyar Gazdasági Egyesület elnöke.

Keglevich Gábor gr. – (1784–1854) konzervatív politikus, a magyar kamara elnöke, koronaőr, majd főtárnokmester.

Keglevich Gábor gr.-né Sándor Matild gr.-nő – (1798–1843).

Keglevich János gr. – (1786–1856) Bars vm. főispánja.

Keglevich Miklós gr. – (1789–1847) ellenzéki politikus.

Kelemen Benjámin – Wesselényi jószágigazgatója.

Kemnitzer Károly – pesti háztulajdonos.

Kempt, James, lovag – (1764–1854) angol tábornok, a Napóleon-ellenes háborúk résztvevője.

Kendelényi Károly – pesti ügyvéd.

Kisfaludy Károly – (1788–1830) költő, drámaíró, a romantikus írónemzedék vezére.

Kisfaludy Sándor – (1772–1844) költő.

Kiss Lajos – (1797–1869) bécsi udvari ágens.

Kiszeljov, Pavel Dmitrijevics, gr. – orosz tábornok, havaselvei kormányzó.

Klauzál Gábor – (1804–1866) liberális politikus, az 1832 és 1844 közötti országgyűléseken Csongrád vm. követe.

Kleomenés – ókori görög szobrász.

Klobusitzky József – (1756–1826) Borsod vm. főispánja.

Klobusitzky Péter – (1752–1843) kalocsai érsek.

Kmethy András – győri jogakadémiai tanár.

Kolb János – (1771–1849) pesti nagykereskedő, a pesti választottpolgárság szószólója, a Lánchíd építésének ellenzője.

Kollár Ádám Ferenc – (1718–1783) történetíró, a bécsi udvari könyvtár igazgatója. Valamennyi művét latinul írta.

Kollonits, Maximilian, gr. – (sz. 1799).

Kolowrat-Liebsteinsky, Franz Anton, gr. – (1778–1861) osztrák államértekezleti mi-

niszter, a belügyek teljhatalmú irányítója.

Konkoly László – Sopron vm. másodalispánja.

Konsztantyin Pavlovics nagyhg. – (1779–1831) generalisszimusz a Napóleon elleni háborúkban, utóbb Orosz-Lengyelország alkirálya.

Kopácsy József – (1775–1847) székesfehérvári, majd veszprémi püspök, 1838-tól esztergomi érsek.

Kopernikus, Nicolaus – (1473–1543) lengyel csillagász.

Koppány – (11. sz.) lázadó pogány vezér.

Koppe, Jean Theophil – (1782–1863) német agrártudós.

Korvin – lásd Mátyás, I.

Kossuth Lajos – (1802–1894) az *Országgyűlési Tudósítások* (1832–36) és a *Törvényhatósági Tudósítások* (1836–37) szerkesztője, utóbbi szerkesztéséért 1837 és 1840 között fogságot szenved.

Kotzebue – az Alaszkai-félsziget öble az északi sarkvidéken.

Kovách György – Pest vm. alispánja.

Kovács Zsigmond – pesti választottpolgár.

Köffinger, Paul – (1786–1840) Buda városának főorvosa, író.

Kölcsey Ferenc – (1790–1838) költő, politikus.

Körner, Theodor – (1791–1813) német költő.

Kranichfeld, Friedrich – konstantinápolyi követségi orvos.

Krieg, Franz, br. – (1776–1856) bécsi udvari kamarai tanácsos.

Krőzus (Kroisos) – (i. e. 6. sz.) Lydia gazdagságáról nevezetes királya.

Kubinyi Ágoston – (1799–1873) természettudós, liberális politikus.

Kubinyi Ferenc – (1796–1874) paleontológus, liberális politikus, Nógrád vm. szolgabírája, majd követe az 1832–36-i, az 1843–44-i és az 1847–48-i országgyűlésen.

Kubinyi Miklós – (1775–1845) pesti ügyvéd.

Kulmer, Franjo, br. – (1806–1853) konzervatív horvát politikus, a horvátországi báni tábla elnöke.

Kulpa – nehezen hajózható, kereskedelmileg fontos folyócska Horvátországban.

Kunczy József – magyar kamarai tanácsos.

Kung Fu-ce – (i. e. 551–479) kínai filozófus.

Kunst, Wilhelm – (1799–1859) bécsi színész.

Kupa – lásd Koppány

Lafayette, Marie-Joseph, őrgr. – (1757–1834) francia hadvezér, liberális politikus.

Lafontaine, Jean – (1621–1695) francia költő, tanulságos állatmesék írója.

Lajos – lásd Széchényi Lajos gr.

Lajos, I. Nagy – (1326–1382) 1342–82: magyar király.

Lajos, II. – (1506–1526) 1516–26: magyar király.

Lajos, XIV. – (1638–1715) 1643–1715: francia király.

Lajos főhg. – (1784–1864) I. Ferenc öccse, a birodalom legfőbb és legmerevebb vezetőinek egyike.

Lakedaimón – görög állam, fővárosa Spárta.

Lamb, William, Melbourne viscountja – (1779–1848) angol liberális politikus, 1834, 1835–41: miniszterelnök.

Lamberg Ferenc gr. – (1791–1848) császári tiszt, majd tábornok, utóbb pozsonyi hadosztályparancsnok.

Landerer Lajos – (1800–1854) pesti nyomdatulajdonos, a *Pesti Hirlap* kiadója, a titkosrendőrség bizalmi embere.

Landschultz – filológus, Széchenyi görögtanára 1818–19. évi keleti útján.

Landsdowne, Henry, őrgr. – (1780–1863) angol liberális politikus.

Langenau, Friedrich, br. – (1782–1840) császári altábornagy, budai hadosztályparancsnok.

Langenau, Friedrich, br.-né – (mh. 1851).

Lanner, Joseph – (1801–1843) osztrák zeneszerző.

Latinovich Károly – Bács megyei főszolgabíró.

Lato – lásd Wrbna-Freudenthal, Ladislav, gr.

Lawrence, Thomas, lovag – (1769–1830) angol festő.

Lánczy József – (1763–1841) Békés vm. főispánja, a hétszemélyes tábla bírája.

László – lásd Festetics László gr.

László, I. Szent – (1040–1095) 1077–95: magyar király.

László, IV. – (1262–1290) 1272–90: magyar király.

Leander – lásd Héró

Le Brun, Alfred – császári tiszt.

Lederer, Ignaz, br. – (1769–1849) császári tábornok, magyarországi főhadparancsnok.

Lederer, Ignaz, br.-né Françoise Trattnern – (1785–1856).

Lehmann, Moritz, lovag – császári tiszt.

Leonidas – (mh. i. e. 480) hős spártai király.

Leontine – lásd Metternich-Winneburg, Leontine, hg.-nő.

Leó – lásd Festetics Leó gr.

Leuktra – görög város, a spártaiak feletti thébai győzelem helye i. e. 371-ben.

Lewy, Joseph – svéd kürtművész.

Lichnowsky, Eduard, hg. – (1789–1845) Caroline és Selina Meade unokatestvére, konzervatív történetíró.

Lichnowsky, Karl, hg.-né Christina Thun gr.-nő – (1765–1841).

Lichtl Károly – pesti csontlisztkészítő, ház- és telektulajdonos.

Liebenberg János – lásd Lunkányi János

Liechtenstein, Aloys (Louis), hg. – (1796–1858).

Liechtenstein, Henriette, hg.-nő – (1806–1886) Johannes Liechtenstein hg. leánya.

Liechtenstein, Johannes, hg. – (1760–1836) császári tábornagy.

Liechtenstein, Johannes, hg.-né Sophie Fürstenberg gr.-nő – (1776–1848).

Liechtenstein, Marie, hg.-nő – 1. Mimi (sz. 1800) Johannes Liechtenstein hg. leánya; 2. Mitzy (sz. 1808) Moritz Liechtenstein hg. leánya.

Liechtenstein, Wenzel (Vencel), hg. – (1767–1842) császári tábornok.

Lieven, Hrisztofor Andrejevics, hg. – (mh. 1839) orosz diplomata, londoni követ.

Lieven, Hrisztofor Andrejevics, hg.-né Doris Benkendorf gr.-nő – (1785–1857).

Liszt Ferenc – (1811–1886) zongoraművész, zeneszerző.

Littleton lord, John Edward – (1793–1863) angol politikus.

Littleton, Mrs. Thomas, Caroline Stewart – (1801–1865) a bécsi angol követ leánya.

Lobkowitz, August, hg. – (1797–1842) Galícia kormányzója.

Lobkowitz, Ferdinand, hg. – (sz. 1797).

Louise – lásd 1. Crescence; 2. Széchényi Lajos gr.-né 1.

Lovassy László – (1815–1892) az országgyűlési ifjak (és társalkodási egyletük) vezetője; 1837-ben tízévi börtönre ítélik, börtönében megőrül, 1840-ben szabadul.

Lónyay János – (1796–1859) konzervatív politikus, helytar-

tótanácsos, Bihar vm. főispáni helytartója.

Lót – a Szodoma elpusztítását túlélt bibliai ősatya.

Luccai hg. – lásd Bourbon Károly

Ludovica – a rendi országgyűlés által a 19. sz. elején létrehozott alapítvány egy tisztképző iskola céljaira. Mivel a rendek ragaszkodtak az oktatás magyarnyelvűségéhez, a tanintézet működését nem kezdhette el.

Luise – lásd Crescence

Luka Sándor – (sz. 1802) Hont vm. alispánja és ellenzéki követe az 1832–36-i országgyűlésen, utóbb konzervatív politikus.

Lulu – lásd Thürheim Luise, gr.-nő

Lunkányi (korábban: Liebenberg) János – (1775–1853) Széchenyi házitanítója, utóbb birtokainak felügyelője, jószágigazgatója, barátja, fő levelezőpartnere.

Lützow, Rudolf, gr. – (1780–1858) császári diplomata, konstantinápolyi internuncius.

Lykurgos – (i. e. 7. sz.) Spárta legendás törvényhozója.

Macbeth – királygyilkos skót főnemes, Shakespeare drámájának hőse, a bűnre vivő becsvágy jelképe.

Madarász József – (1814–1915) ellenzéki politikus.

Madarász László – (1811–1909) ellenzéki politikus.

Mailáth Antal gr. – (1811–1873) konzervatív politikus, királyi főasztalnokmester, magyar al-, majd főkancellár, Zemplén vm. főispánja.

Mailáth János (Muki) gr. – (1786–1855) író, műfordító, konzervatív publicista, a rendőrség informátora.

Maistre, Joseph de – (1753–1821) francia szélsőségesen konzervatív politikai író.

Maithényi Antal br. – (1794–1866) konzervatív politikus, Hont vm. főjegyzője és követe az 1825–27-i és az 1832–36-i országgyűlésen, majd Liptó vm. főispáni helytartója, ill. főispánja.

Maithényi László br. – konzervatív politikus, Bars vm. követe az 1825–27. és 1832–36. évi országgyűlésen, majd a megye főispáni helytartója, ill. főispánja.

Maitland, John – (1789–1839) skót alezredes.

Majláth György, id. – (1786–1861) konzervatív politikus, királyi személynök, majd országbíró, Hont vm. főispánja.

Malonyai János br. – (1773–1837) kancelláriai tanácsos.

Malthus, Robert – (1766–1834) angol közgazdász.

Manton – angol fegyvergyáros, Széchenyi is vevője volt.

Marcus Aurelius – (121–180) 161–80: római császár, filozófus.

Marczibányi Antal – (1793–1863) liberális politikus, az 1825 és 1840 közötti országgyűléseken Trencsén vm. követe.

Marich István Dávid – (sz. 1779) konzervatív politikus, Fejér vm. alispánja és követe az 1825 és 1836 közötti országgyűléseken.

Marich János – (1764–1837) szkodári c. püspök és a hétszemélyes tábla bírája.

Mari(e) – lásd Zichy Mária gr.-nő 2.

Marienau – Hegyeshalom.

Matuzsálem – a Biblia szerint századokat megélt férfiú.

Mayer Ferenc – pesti hajósmester.

Mayerffy Károly – pesti serfőző és háztulajdonos, választottpolgár.

Mayerhofer, Ferdinand (utóbb: br.) – (1798–1869) császári tiszt, belgrádi osztrák konzul.

Mária Dorottya főhg.-né – (1797–1855) württembergi hg.-nő, József nádor harmadik felesége.

Mária Lujza császárné – (1791–1847) I. Ferenc osztrák császár leánya, Napóleon, majd Neipperg hg. felesége.

Mária Terézia – (1717–1780) 1740–80: magyar királynő.

Mátyás, I. – (1443–1490) 1458–90: magyar király.

Meade, Selina – (1797–1872) Széchényi Pál gr. első feleségének húga, később Karl Clam-Martinitz gr.-né.

Mecséry Dániel br. – (1759–1823) altábornagy, a bécsi udvari haditanács tagja.

Mednyánszky Alajos br. – (1784–1844) konzervatív politikus, helytartótanácsos, német nyelvű író, az Akadémia igazgatósági tagja.

Melanie – lásd Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel Lothar, hg.-né

Mephistopheles – a csaló ördög mesebeli figurája.

Meskó Jakab br. – (mh. 1838) Abaúj megyei birtokos.

Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel Lothar, hg. – (1773–1859) 1801–9: a Habsburg-birodalom drezdai, berlini, majd párizsi követe, 1809–

21: külügyminisztere, 1821–48: államkancellárja.

Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel Lothar, hg.-né 1. *Antoinette Leykam br.-nő* – (1806–1829); 2. *Zichy-Ferraris Melanie gr.-nő* – (1805–1854).

Metternich-Winneburg, Leontine, hg.-nő – (1811–1861) Clemens Metternich hg. leánya.

Mérey László – helytartótanácsos.

Mérey Sándor – (1779–1848) királyi személynök, majd helytartótanácsos.

Mihajlo Obrenović – (1823–1868) 1839–42, ill. 1860–68: Szerbia fejedelme.

Miloš Obrenović – (1780–1860) 1817–39, ill. 1858–60: Szerbia fejedelme.

Minarelli, Giuseppe – József nádor fiainak nevelője.

Minótauros – krétai labirintusban lakó, embertestű és bikafejű szörny a görög mitológiában.

Miremont, Roger, őrgr. – császári tiszt.

Miska – lásd Esterházy Mihály gr.

Mivart – londoni szállodás.

Mohamed – (mh. 632) az iszlám vallás alapítója.

Molly – lásd Zichy Ferenc gr.-né

Molnár – Széchenyi lovásza.

Monachium – München.

Montaigne, Michel – (1533–1592) francia esszéíró, gondolkodó, Széchenyi kedvenc írója.

Montesquieu, Charles de Secondat, br. – (1689–1755) író, a francia felvilágosodás képviselője.

Montgolfier, Joseph-Michel – (1740–1810) és testvére, *Jacques-Étienne* – (1745–1799) – ők bocsátották fel 1783-ban az első léghajót.

Morus (More), Thomas, Szent, lovag – (1480–1535) angol lordkancellár, író.

Moser, Michael – a magyar kamara tanácsosa.

Mozart, Wolfgang Amadeus – (1756–1791) osztrák zeneszerző.

Muchay Ferenc – krisztinavárosi plébános.

Mukits Simon – (1787–1847) Szabadka főbírája és követe az 1825 és 1840 közötti országgyűléseken.

Müllner, Adolphe – (1744–1829) német romantikus író, végzetdrámák szerzője.

Nagy Pál, felsőbüki – (1777–1857) Sopron vm. követe az 1825 és 1840 közötti országgyűléseken, a húszas évek végéig a nemesi-rendi ellenzék ve-

zére, a harmincas években közeledik a kormányzathoz.

Napóleon, Bonaparte – (1769–1821) 1804–15: francia császár.

Nádasdy Ferenc gr. – (1783–1851) váci püspök.

Nádasdy Lipót gr. – (1802–1873) Győr vm. adminisztrátora, majd a hétszemélyes tábla bírája.

Nádasdy Tamás gr. – (1792–1860) az első méneskönyv szerzője.

Neipperg, Adam Adalbert, gr. – (1775–1829) császári tábornok, 1814-től Mária Lujza francia császárné szeretője, 1821-től férje.

Nelson, Horatio, viscount – (1758–1805) angol tengernagy, a trafalgari csata győztese.

Nero, Claudius Caesar Germanicus – (37–68) 54–68: római császár.

Nevin, John – Széchenyi lovásza.

Newton, Isaac, lovag – (1643–1727) angol fizikus és csillagász.

Niczky József – Sopron vm. alispánja és követe az 1832–36-i országgyűlésen.

Niczky Sándor – (1806–1862) liberális politikus, Niczky József fia, Sopron vm. alispánja és követe az 1839–40. évi országgyűlésen.

Nobile, Pietro – (1774–1854) bécsi udvari építőmester.

Nollen – hajóskapitány, a Duna-gőzhajózási Társaság alkalmazottja.

Nopcsa László gr. – (1794–1884) konzervatív politikus, Hunyad vm. főispánja.

Noszlopy Ignác – (1797–1878) jogász, Veszprém vm. főszolgabírája és ellenzéki követe az 1832–36. évi országgyűlésen, majd kerületi táblai bíró.

Novák Antal – (1797–1843) liberális politikus, Békés vm. alispánja és követe az 1832–36. évi országgyűlésen.

Nyéky (Nyéki) Mihály – helytartótanácsi titkár, majd helytartótanácsos.

O'Brien, John, br. – (1745–1830) ny. császári tábornok.

O'Connel, Daniel – (1775–1847) ír politikus, az ír függetlenségért folytatott harc vezetője.

Ocskay Antal – (1795–1848), bácsi c., majd kassai püspök, helytartótanácsos.

Ocskay Ignác – Nyitra vm. alispánja és követe az 1832–36. évi országgyűlésen.

Odescalchi Gusztáv hg. – (1808–1848).

Ogden, Francis B. – liverpooli amerikai konzul.

Ompteda, Friedrich, br. – vesztfáliai diplomata.

Orczy György br. – (1788–1871) a Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke.

Orczy György br.-né Berényi Erzsébet (Lizi) gr.-nő – (1796–1883).

Orczy Lajos br. – (1804–1855).

Orczy László br. – (1787–1880) császári tiszt.

Orczy Lőrinc (Lenci) br. – (1784–1847) 1830-tól Arad vm. főispánja, ménesgazda, 1831-től a Magyar Gazdasági Egyesület elnöke.

Orczy Lőrinc br.-né Batthyány Teréz (Rézi) gr.-nő – (sz. 1790).

Orosz József – (1790–1851) pozsonyi ügyvéd, konzervatív publicista, a *Hírnök* és a *Századunk* szerkesztője.

Osman – (1259–1326) török törzsi vezető.

Osman – orsovai pasa.

Ottenfels-Gschwindt, Franz, br. – (1778–1851) osztrák diplomata, konstantinápolyi internuncius, majd államértekezleti miniszter.

Ouvrard, Gabriel-Julien – (1770–1846) francia bankár.

Ödön – lásd Széchenyi Ödön gr.

Őrindur – Adolph Müllner egyik drámájának szereplője.

Paganini, Niccolò – (1782–1840) olasz hegedűművész és zeneszerző.

Pahlen, Nikolaus, gr. – orosz arisztokrata.

Pallavicini Eduard őrgr. – (1787–1839).

Palmerston viscount, Henry John Temple – (1784–1865) angol liberális politikus, 1830–41 és 1846–51: külügyminiszter, 1855–58 és 1859–65: miniszterelnök.

Palóczy László – (1783–1861) liberális politikus, Borsod vm. főjegyzője, majd alispánja és követe az 1825 és 1844 közötti országgyűléseken.

Pap – molnár Széchenyi birtokán.

Pap Ferenc – a Széchényi család főügyvédje.

Parmenión – (mh. i. e. 330) macedón hadvezér.

Pausanias – (2. sz.) görög földrajzi és történetíró.

Paziazi János György – (mh. 1831) pesti háztulajdonos.

Paziazi Mihály – ügyvéd,

majd a magyar kancellária hivatalnoka, Széchenyi műveinek egyik német fordítója, rendőrségi besúgó.

Pál – lásd Széchényi Pál gr.

Pálffy Ferenc gr. – (1785–1841) Pozsony vm. főispánja.

Pálffy Fidél gr. – (1788–1864) konzervatív politikus, főtárnokmester, 1836–39: magyar kancellár.

Pálffy János gr. – (1775–1821).

Pázmándy Dénes, id. – (1781–1854) liberális politikus, Komárom vm. alispánja és követe az 1825 és 1840 közötti országgyűléseken.

Peel, Robert, lovag – (1788–1850) angol konzervatív politikus, ismételten miniszterelnök.

Penn, William – (1644–1718) Pennsylvania angol gyarmat megalapítója.

Pereira-Arnstein, Adolf, br. – (1803–1858) bécsi bankár, a Duna-gőzhajózási Társaság igazgatója.

Pereira, Ludwig, br. – (1803–1858).

Perényi Zsigmond br. – (1783–1849) liberális politikus, Ugocsa vm. főispánja, a főrendi ellenzék egyik vezéralakja.

Perugino (Pietro di Cristoforo Vannucci) – (1446–1524) olasz festő.

Petronjević, Avram – (1791–1852) politikus, a szerb fejedelem diplomatája Konstantinápolyban.

Péchy Ferenc – (mh. 1873) Pest vm. ellenzéki követe az 1832-ben kezdődő országgyűlésen, 1835-ben a kormányhoz pártolt, lemondatták.

Péter – (1011–1058) 1038–41 és 1044–46: magyar király.

Péter, I. Nagy – (1672–1725), 1699–1725: orosz cár.

Péterfy – Széchenyi vadásza.

Philippovich (Filippović), Nikola – (1795–1858) császári tiszt, majd tábornok.

Philippos – Nagy Sándor macedón király orvosa.

Pigay Antal – a Széchényi család ügyvédje.

Pitt, William, ifj. – (1759–1806) angol konzervatív államférfi, 1783–1801: miniszterelnök.

Plataia (Plataiai) – görög város, a perzsák felett aratott győzelem helye.

Platow – orosz tiszt.

Platón – (i. e. 427–347) görög filozófus.

Plew(e)s v. Plew, John – angol hídépítő mérnök.

Podmaniczky Lajos br. – (1803–1872) író, zeneszerző, liberális politikus.

Podmaniczky Sándor br. –

(1758–1830) a pesti társadalmi élet egyik szervezője.

Pohl – hajóskapitány.

Polak – gyapjúkereskedő.

Popovski, Aleksa – Miloš Obrenović szerb fejedelem titkára.

Pozzo di Borgo, Charles-André, gr. – (1764–1842) korzikai származású orosz diplomata, 1814-től párizsi követ.

Pradt, Dominique Dufour de – (1759–1837) francia főpap és író.

Pribék – az Al-Duna szabályozásához kirendelt mérnök.

Prinkipo – sziget a Márványtengerben.

Prónay Albert br. – (1801–1867) konzervatív politikus, a hétszemélyes tábla ülnöke, 1837–46: Pest vm. főispáni helytartója.

Prónay József br. – (1774–1824) volt császári tiszt.

Psyché – a szerelem istennője a görög mitológiában.

Pulszky Ferenc – (1814–1897) liberális politikus, publicista, régész, Sáros vm. aljegyzője és követe az 1839–40-i országgyűlésen.

Punchon – bécsi gépgyáros.

Purkhart, Norbert – (1778–1865) államértekezleti tanácsos.

Puthon, Johann, br. – (1774–1839) bécsi bankár, a Dunagőzhajózási Társaság egyik igazgatója.

Pückler-Müskau, Hermann, hg. – (1785–1871) német író és utazó, útirajzok szerzője.

Pygmalión – az általa készített női szoborba beleszerető mondabeli antik szobrász.

Pythagoras – (i. e. 6. sz.) görög matematikus és filozófus.

Pythia – a delphi jósda papnője.

Quin – angol orvos.

Quintilianus, Marcus Fabius – (1. sz.) a szónoklattan tanítója.

Rabini – olasz operaénekes.

Radetzky, Joseph, gr. – (1766–1858) császári tábornok, 1821-ben Ferdinánd főhg. szárnysegédje.

Radošević, Dmitrije, br. – császári tábornok, szlavóniai főhadparancsnok, majd a haditanács tagja.

Ragályi Tamás – (1785–1849) ellenzéki politikus, Borsod vm. követe az 1825 és 1836 közötti országgyűléseken, majd a hétszemélyes tábla bírája.

Rancé, Dominique – (1626–1700) francia szerzetes.

Raffaello Santi – (1483–

1520) az olasz reneszánsz egyik legnagyobb festője.

Rau, Nikolaus – a Duna-gőzhajózási Társaság alkalmazottja.

Rauchmüller Ferenc – az építészeti igazgatóság vezetője.

Razumovszkij, Andrej, hg. – (1752–1836) bécsi orosz követ, Selina Meade nagybátyja.

Razumovszkij, Andrej, hg.-né Constantine Thürheim gr.-nő – (1785–1867).

Ráday Gedeon gr. – (1806–1873) liberális politikus, a Pest megyei ellenzék egyik vezetője.

Rákóczi Ferenc, II. – (1676–1735) 1705–11: Magyarország és 1704–11: Erdély fejedelme.

Redout – a régi Vigadó Pesten.

Renard, Andreas, gr. – (1795–1853) sziléziai nagybirtokos.

Reni, Guido – (1575–1642) olasz festő.

Rennie, George – angol mérnök.

Rennie, John, lovag – (1796–1874) angol mérnök.

Reseta János – (1776–1862) pesti egyetemi tanár, cenzor.

Reviczky Ádám gr. – (1786–1862) konzervatív politikus, 1828–36: magyar kancellár és Borsod vm. főispánja, utóbb firenzei követ.

Rey – a Duna-gőzhajózási Társaság titkára.

Révai Miklós – (1750–1807) pesti egyetemi tanár, nyelvtudós.

Révay Valpurga (Valy) gr.-nő – Révay Lajos gr. főispán leánya.

Ribordy, Louis-Gaspard – (1815–1887) svájci jogász, politikus, 1840-ig Magyarországon élt, mint Crescence gyermekeinek nevelője.

Ricardo, David – (1772–1823) angol közgazdász.

Robespierre, Maximilien-Marie-Isidore – (1758–1794) francia forradalmár, a jakobinusok vezetője, 1793–94: a közjóléti bizottság vezetője.

Robinson Crusoe – Defoe regényének hőse.

Robinson, William – Széchenyi angol lovásza, majd ménesmestere.

Roboám – Redrabeám zsidó király, Salamon utóda.

Rohonczy János – (1775–1842) konzervatív politikus, Veszprém vm. alispánja és követe az 1825 és 1836 közötti országgyűléseken.

Romasino – lengyel menekült.

Romberg, Bernhard – (1770–1841) német csellóművész.

Roscher – bába.

Roscoe, William – (1753–1831) angol történetíró.

Rosette – Zichy Károly gr.-né Seilern Crescentia gr.-nő társalkodónője.

Rossini, Gioacchino – (1792–1868) olasz zeneszerző.

Rosty Károly – császári tiszt.

Rotschild, Nathan – (1777–1836) a londoni Rotschild-bankház főnöke.

Rotschild, Salomon Meyer, br. – (1774–1855) a bécsi Rotschild-bankház főnöke.

Rousseau, Jean-Jacques – (1712–1778) francia író és filozófus, a felvilágosodás hirdetője.

Rusofsky – bécsi kurtizán.

Sachs – orvos.

Sahländer, Thomas (Tamás) – Széchenyi ménesmestere.

Salamis – görög sziget, a perzsák feletti tengeri győzelem helye.

Salamon, Bölcs – (i. e. 10. sz.) a zsidók királya.

Salisbury, James, őrgr.-né Frances-Mary of Bamber Gascogne – (mh. 1839).

Sand, George (Aurore Dupin, Dudevant br.-nő) – (1804–1876) francia írónő.

Sardagna, Francesco, br. – államkancelláriai tanácsos.

Sardanapal – elpuhultságáról híres asszíriai király.

Sartory, Johann Georg – pesti nagykereskedő.

Saurau, Franz, gr. – (1760–1832) államértekezleti miniszter és főkancellár.

Saurau, Zeno, gr. – (1792–1846).

Saurau, Zeno, gr.-né Hunyady Gabriella (Gabrielle) gr.-nő – (mh. 1821) Széchenyi ifjúkori szerelme.

Saxonia – Szászország.

Say, Jean-Baptiste – (1767–1832) francia közgazdász.

Sámson – erejéről híres bibliai személy.

Sándor, Nagy – (i. e. 356–323) 336–23: Macedónia királya, a hellenisztikus birodalom létrehozója.

Sándor főhg. – (1825–1837) József nádor fia.

Sándor Móric gr. – (1805–1878) a vakmerő vállalkozásairól híres „ördöglovas".

Sárközy János – pesti vasnagykereskedő, a Kaszinó tagja.

Schaeffer János – pesti kereskedő és háztulajdonos.

Schedel – lásd Toldy Ferenc

Schedius Lajos, id. – (1768–1847) író, a filológia tanára a pesti egyetemen.

Schedius Lajos, ifj. – a hely-

tartótanácsi elnöki iroda – s így József nádor – titkára.

Schelling, Friedrich – (1775–1854) német filozófus.

Schiller, Friedrich – (1759–1805) német költő, drámaíró, esztéta.

Schmidt, Alexander – a pesti német színház igazgatója.

Schmied (Schmiedt) Antal – bányamester Oravicán.

Schmied, Heinrich – újfutaki jobbágy.

Schönbauer Mihály – pozsonyi orvos.

Schönburg, Eduard, hg.-né Aloysia (Luise) Schwarzenberg hg.-nő – (1803–1884).

Schönburg-Hartenstein, Pauline, hg.-nő – (1798–1821).

Schönerer, Matthias – (sz. 1807) vasúti mérnök.

Schönfeld, Ludwig, gr. – (1791–1828) császári tiszt, diplomata.

Schulenburg, Johann Mathias, gr. – (18. sz.) a velencei köztársaság tábornagya.

Schulenburg-Klosterrade, Friedrich – (sz. 1772) bécsi szász követ.

Schwan – a Hattyú szálloda Bécsben.

Schwarzel, Leopold – a budai főhadparancsnokság élelmezési főbiztosa.

Schwarzenberg, Edmund, hg. – (1803–1873) császári tábornok, utóbb tábornagy.

Schwarzenberg, Ernst, hg. – (1773–1821) győri püspök.

Schwarzenberg, Friedrich, hg. – (1800–1870) császári tiszt, magyarországi földbirtokos.

Schwarzenberg, Karl Philipp, hg. – (1771–1820) osztrák hadvezér, 1813–14-ben főparancsnok.

Scipio Africanus Maior – (i. e. 2. sz.) római hadvezér.

Scott, Walter, lovag – (1771–1832) skót romantikus író.

Scotti, Federico – lombardiai hídépítő mérnök.

Sedlnitzky, Joseph, gr. – (1788–1855) a legfőbb udvari rendőri és könyvvizsgáló hivatal elnöke.

Seeber, Karl – (mh. 1838) 1829–38: Pest polgármestere.

Seilern, Crescentia lásd Crescence

Seilern, Karl, gr.-né Maximiliana Wurmbrand gr.-nő – (1770–1830) Crescence anyja.

Seir – Biblia-beli község.

Semodan, Anton (Antal) – Széchenyi inasa.

Semsey Jób – magyar kamarai tanácsos.

Sermage Dénes gr. (1801–1870) fiumei patrícius, báni táblai ülnök.

Seutin, Seraphin – bécsi katonaorvos.

Seva – (mh. 1830) Széchenyi inasa.

Ségur, Philippe-Paul – (1780–1873) francia tábornok, Napóleon hadsegédje; író.

Shakespeare, William – (1564–1616) angol drámaíró.

Shiel, Richard – (1793–1851) ír jogtudós és politikus.

Siegenthal, Heinrich, br. – (mh. 1831) császári tábornok, szlavóniai főhadparancsnok.

Siegler, Heinrich, br. – császári tábornok.

Sina, Georg Simon, br. – (1782–1856) görög származású bécsi bankár, a Lánchíd és a magyar vasútépítések egyik finanszírozója.

Siskovics József Miklós – Baranya vm. alispánja és ellenzéki követe az 1832–36. évi országgyűlésen, utóbb konzervatív pártállású.

Sismondi, Jean-Charles-Léonard Sismonde de – (1773–1842) svájci közgazdász és történész.

Skrzynecki, Jan – (1786–1860) az 1830–31-i lengyel szabadságharc fővezére.

Skultéty Ferenc – magyar kamarai tanácsos.

Slater, Samuel – angol hídépítő mérnök.

Sligo lord, Home Peter Browne – ír származású angol államférfi, Széchenyi nápolyi ismerőse.

Smith, Adam – (1723–1790) skót közgazdász.

Solón – (i. e. 7–6. sz.) görög törvényhozó.

Somossy Antal – orsovai harmincadellenőr.

Somssich Miklós – (1784–1870) liberális politikus, Somogy vm. főjegyzője, majd alispánja és követe az 1830 és 1840 közötti országgyűléseken.

Somssich Pongrác (Gráci) – (1788–1849) Somogy vm. alispánja, 1833-tól királyi személynök.

Sophie – lásd Esterházy Mihály gr.-né

Sophoklés – (i. e. 495–404) görög drámaíró.

Sókratés – (i. e. 469–399) görög bölcselő.

Spécz Antal – helytartótanácsos.

Splény Ignác br. – (1772–1840) császári tábornok, pesti hadosztályparancsnok, majd a magyar nemesi testőrség kapitánya.

Sprenger, Paul – (1798–1854) építész, bécsi építészeti tanácsos.

Staffenberger István – pesti

tímár, a pesti választottpolgárság szószólója.

Stahremberg, Anton, gr. – (1779–1842) császári tiszt, Széchenyi ezredparancsnoka, majd tábornok.

Stahremberg, Anton, gr.-né Esterházy Júlia gr.-nő

Stankovits János – (mh. 1848) győri kanonok, majd 1838–48: győri püspök, budai cenzor.

Stanley, Edward George Geoffrey Smith (utóbb: Derby gr.) – (1799–1869) angol konzervatív politikus, 1852 és 1858–59: miniszterelnök.

Steigentesch, August, br. – (1771–1826) német drámaíró.

Steinbach Ferenc – ügyvéd, a kir. jogügyi igazgatóság ügyvédje, a titkosrendőrség informátora.

Steindl Ferenc – pesti asztalosmester.

Steinlein, Eduard, br. – (1785–1833) Bajorország bécsi követe.

Steinmassel – bécsi orvos.

Stettner Máté – bécsi udvari kamarai tanácsos.

Stewart, Charles (utóbb: Londonderry őrgr.) – (1778–1854) angol diplomata, bécsi, majd párizsi követ.

Stewart, Lady Charles, Fanny Anne Emily Vane

Stockwell, Theobald – angol lótenyésztő.

Stoffer József – (sz. 1791) nádori irodaigazgató.

Stürmer, Karl Bartholomeus, br. (utóbb: gr.) – (1787–1863) osztrák diplomata, konstantinápolyi internuncius.

Suchót – Biblia-beli község.

Szallopek János – (sz. 1778) ellenzéki politikus, Verőce vm. alispánja és követe az 1832–36. évi országgyűlésen.

Szaniszló – lásd Albach, Stanislaus

Szaniszló Ferenc – (1792–1869) nagyváradi kanonok, a pesti papnevelde igazgatója, majd helytartótanácsos.

Szápáry Antal gr. – (1802–1883) ellenzéki főrend.

Szápáry Ferenc gr. – (1804–1875).

Szápáry Ferenc gr.-né Almásy Rozália – (1806–1887).

Szápáry József (Pepi) gr. – (1799–1871) a Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke.

Szápáry József gr.-né Orczy Anna (Nina) br.-nő – (1810–1879).

Szápáry Sándor gr. – (1801–1840) dunántúli kerületi táblai bíró.

Szápáry Sándor gr.-né Apponyi Franciska gr.-nő – (1807–1869).

Szegedy Ferenc – (1787–1848) zalai követ az 1825–27. évi országgyűlésen, septemvir, Verőce vm. főispánja.

Szente Antal – soproni törvényszéki járulnok.

Szentkirályi Mór – (1807–1882) liberális politikus, Pest vm. főjegyzője, majd alispánja és követe az 1839 és 1848 közötti országgyűléseken.

Szentmiklós – 1. a Moson megyei Lébényszentmiklós; 2. a Pest megyei Szigetszentmiklós.

Szerencsy István – személynök s ekként az alsótábla elnöke az 1830 és 1844 közötti országgyűléseken.

Széchenyi Béla gr. – (1837–1918) Széchenyi fia.

Széchenyi István gr.-né – lásd Crescence

Széchenyi Ödön gr. – (1839–1922) Széchenyi fia.

Széchényi Andor gr. – (1812–1842) császári tiszt, Széchényi Pál fia.

Széchényi Ferenc gr. – (1754–1820) a Nemzeti Múzeum alapítója, Széchenyi atyja.

Széchényi Ferenc gr.-né Festetics Julianna gr.-nő – (1753–1824) Széchenyi anyja.

Széchényi Franciska (Fánny) gr.-nő – (1783–1861) Széchenyi testvére, utóbb Batthyány Miklós gr.-né, jótékonyságáról ismert.

Széchényi Imre – Széchényi Lajos fia.

Széchényi János gr. – (1802–1874) Széchényi Lajos fia.

Széchényi Károly gr. – (1812–1842) Széchényi Lajos fia, császári tiszt.

Széchényi Lajos gr. – (1781–1855) Széchenyi bátyja, Zsófia főhg.-né főudvarmestere.

Széchényi Lajos gr.-né 1. *Aloysia (Lujza, Louise) Clam-Gallas gr.-nő* – (1781–1822); 2. *Françoise Wurmbrand gr.-nő* – (1797–1873).

Széchényi Lujza (Luise) gr.-nő – lásd 1. Széchényi Lajos gr.-né; 2. Széchényi Mária-Lujza gr.-nő

Széchényi Mária-Lujza (Marie) gr.-nő – (1804-1863) Széchényi Lajos leánya, később Zichy László gr.-né.

Széchényi Pál gr. – (1789–1871) Széchenyi bátyja.

Széchényi Pál gr.-né 1. *Caroline Meade* – (1794–1820); 2. *Zichy-Ferraris Emília gr.-nő* – (1803–1866).

Széchényi Zsófia gr.-nő – (1790–1865) Széchenyi nővére, később Zichy Ferdinánd gr.-né.

Szécsen Miklós gr. – (1782–1871) a magyar kancellária tanácsosa, majd a magyar kamara alelnöke.

Szilágyi Mihály – 1458–60: Magyarország kormányzója.

Szilassy Ferenc – (1793–1841) Gömör vm. alispánja és követe.

Szőgyényi (utóbb: Szőgyényi-Marich) László – (1806–1893) konzervatív politikus, a magyar kancellária tanácsosa.

Sztáray Albert gr. – (1785–1843) konzervatív politikus, publicista.

Sztáray Júlia (Julie) gr.-nő – (1820–1871) később Apponyi György gr.-né.

Sztrokai Antal – (1780–1850) pesti ügyvéd, jogtudós.

Tacitus, Publius Cornelius – (1. sz.) római történetíró.

Tahy Károly – Pest megyei főszolgabíró.

Takácsy György – pesti nagykereskedő, választottpolgár.

Tamburini, Antonio – (1800–1876) olasz operaénekes.

Tantalos – görög mondabeli alak, Zeus az alvilágban szörnyű kínokkal büntette.

Tartuffe – Molière színpadi hőse, az álszent képében megjelenő csaló.

Tasner Alice – Tasner Antal leánya.

Tasner Antal – (1808–1861) Andrássy György, majd Széchenyi titkára.

Tasso, Torquato – (1544–1595) olasz költő.

Tattersall, Richard – angol lótenyésztő.

Tatyiscsev, Dmitrij Pavlovics, gr. – (1767–1845) bécsi orosz követ.

Tänzer Károly – mérnök az építési főigazgatóságnál.

Teleki Ádám gr. – (1784–1851) császári tábornok.

Teleki József gr. – (1790–1855) konzervatív politikus, történetíró, 1830–55: az Akadémia elnöke, 1830–48: Szabolcs vm. főispánja, 1842–48: Erdély kormányzója.

Teleki László gr.-né Mészáros Johanna br.-nő – (1784–1844) Mária Dorottya főhg.-né udvarhölgye, a magyar irodalom pártfogója.

Tellford, Thomas – angol hídépítő mérnök.

Terracina – tengerparti város Róma és Nápoly között.

Tettenborn, Karl, gr. – (1778–1845) Baden bécsi követe.

Thaer, Albrecht – (1752–1828) német mezőgazdasági szakíró.

Themistoklés – (i. e. 6–5. sz.) görög hadvezér, politikus.

Theodoki br. – korfui elnök.

Thewrewk József, ponori – (1793–1870) konzervatív publicista, író, vitairatok szerzője.

Thurn Raimond gr.-né Bánffy Jozefa gr.-nő – Mária Dorottya főhg.-né udvarhölgye.

Thürheim, Luise (Lulu), gr.-nő – (1788–1864) a bécsi társaság egyik központja, emlékiratai sok érdekes adatot tartalmaznak.

Tibolth Mihály – (1765–1833) Széchényi Lajos nevelője, majd a Széchényi család levéltárnoka.

Tige, Ludwig, gr. – (sz. 1788).

Tige, Ludwig, gr.-né Maria Stößel br.-nő

Tini – lásd Grassalkovich Antal hg.-né

Toldy (korábban: Schedel) Ferenc – (1805–1875) irodalomtörténész, kritikus, 1835-től az Akadémia titkára.

Tormássy János – (1815–1857) jurátus, az országgyűlési ifjak csoportjának tagja; 1836-ban letartóztatták, másfél évi börtönre ítélték.

Tölgyessy (korábban: Eichholz) János – (mh. 1844) 1836–38: pesti főbíró, majd 1838–43: polgármester.

Török János – (1807–1874) publicista, mezőgazdász, a Magyar Gazdasági Egyesület egyik szervezője.

Traianus, Marcus Ulpius – (53–117) 98–117: római császár.

Trautmansdorf, Ferdinand, hg. – (1803–1859)

Trautmansdorf, Johann, gr. – (1780–1834) császári főlovászmester.

Trenk, Joseph, br. – császári tábornok.

Trattnern, Karl – mérnökkari tiszt, budai várerődítési parancsnok.

Tretter (utóbb: Járy) György – (1804–1875) Pest városának tanácsnoka, majd 1843–45: főbírája, a magyar irodalom német fordítója.

Tüköry József – pesti háztulajdonos.

Ullmann Móric – (1818–1898) pesti bankár, nagykereskedő.

Új-Hollandia – Ausztrália.

Újlaki Miklós – (mh. 1477) politikus, hadvezér, erdélyi vajda, szlavóniai bán.

Ürményi Ferenc – (1780–1858) a Magyar Tengermellék kormányzója, majd koronaőr.

Valero J. Antal – pesti selyemmanufaktúra-tulajdonos, választottpolgár, a liberális ellenzék híve.

Varga Sándor – pesti ügyvéd.

Vasari, Giorgo – (1512–1574) olasz festő.

Vay Ábrahám (1830-tól: gr.) – (1789–1855) ellenzéki politikus, Borsod vm. követe az 1825–27. évi országgyűlésen, az Akadémia egyik alapítója, 1832-től Máramaros vm. főispánja.

Vay Miklós br. – (1802–1894) konzervatív politikus, Zemplén vm. alispánja és követe az 1830-i országgyűlésen, majd Borsod vm. főispáni helytartója.

Vághy (korábban: Wagner) Ferenc – (1776–1862) Sopron városának főbírája és követe az 1825–27-i és az 1832–36-i országgyűlésen.

Vásárhelyi Pál – (1795–1846) vízépítő mérnök, 1837–46: hajózási felügyelő, Széchenyi munkatársa.

Vedres István – (1765–1830) szegedi mérnök, gazdasági röpiratok és szépirodalmi munkák szerzője.

Vencel – lásd Liechtenstein, Wenzel, hg.

Venus Vulgivaga – az érzéki értelemben vett szerelem és szépség istennője.

Verbőczi (Werbőczi) István – (mh. 1541) politikus, jogtudós; *Hármaskönyv*-e a magyar feudális jogrend elismert összefoglalása.

Vécsey Miklós br. – (1759–1854) konzervatív politikus, 1829–46: Szatmár vm. főispánja, a Duna–Tisza-csatorna építésének egyik kezdeményezője.

Végh István gr. – (1763–1834) Baranya vm. főispánja, koronaőr, helytartótanácsos.

Victor-Perrin, Claude, Bellino hg.-e – (1764–1841) francia tábornok.

Viczay Ferenc gr. – (1780–1876)

Viczay Héder gr. – (1807–1873) ellenzéki főrend.

Viczay Mihály gr. – (1756–1831) numizmatikus, érem- és régiséggyűjtő.

Viczay Mihály gr.-né Elise Dittmeyer hg.-nő

Vidra – Angliában vásárolt kotróhajó.

Viel-Castel, Louis, br. – (mh. 1880) francia diplomata, bécsi követségi titkár.

Vilmos, IV. – (1765–1837) 1830–37: angol király.

Vincéné Sophie – lásd Esterházy Vince gr.-né

Vincent, Charles, br. – (1755–1834) császári altábornagy, diplomata.

Virág Benedek – (1772–1844) író.

Vladimirescu, Tudor – (1780–1821) román szabadsághős, az 1821. évi törökellenes népi felkelés szervezője.

Voltaire (Jean-François-Marie Arouet) – (1694–1778) a francia felvilágosodás filozófusa és írója.

Voss, Felix, gr. – (1801–) porosz birtokos.

Vörösmarty Mihály – (1800–1855) költő.

Wagner Mihály – Sopron megyei földmérő.

Waldstein János gr. – (1809–1876) konzervatív főrend, a magyar kamara fogalmazója, majd velencei kormányzósági tanácsos, Széchenyi barátja, utitársa 1830-i al-dunai útján.

Waldstein József gr. – József nádor kamarása.

Wallenburg, Jakob – az ismert orientalista fia.

Wartensleben, Ferdinand, gr. – (mh. 1821) császári altábornagy.

Washington, George – (1732–1799) 1789–97: az Amerikai Egyesült Államok első elnöke.

Watt, James – (1736–1819) a gőzgép feltalálója.

Weber Simon – pozsonyi nyomdász és könyvkereskedő.

Weichselberger – Széchenyi szakácsa.

Weißenberg – szénbánya-tulajdonos.

Wellington hg., Arthur Wellesley – (1769–1852) angol tábornagy, a waterlooi csata győztese, 1828–30: miniszterelnök.

Wenkheim Béla br. – (1811–1879) liberális politikus, Békés vm. alispánja és követe az 1839–40-i és az 1843–44-i országgyűlésen.

Wenkheim József br. – (1778–1830) Arad vm. főispánja, a lótenyésztés pártfogója.

Wenkheim József br.-né Orczy Teréz br.-nő – (1791–1875).

Wenzel – lásd Liechtenstein, Wenzel, hg.

Werner, Zacharias – (1768–1823) bécsi kat. pap, költő.

Wesselényi Miklós br. – (1796–1850) a liberális ellenzék vezérszónoka az 1834-i erdélyi országgyűlésen és az 1832–36-i magyar országgyűlés felsőtáb-

láján, Széchenyi barátja, vállalkozásainak támogatója.

Wesselényi Miklós br.-né, id., Cserey Ilona – Wesselényi Miklós br. anyja.

Wigand, Otto – (1795–1870) pesti, utóbb lipcsei könyvkereskedő és könyvkiadó.

Wilson, Robert, lovag – (1777–1849) angol tábornok.

Wilson, Thomas – angol mérnök.

Wirkner Lajos – (1802–1882) a magyar kancellária titkára, majd tanácsosa, Metternich bizalmasa.

Wittgenstein, Ludwig, hg. – (1769–1843) orosz tábornagy, 1813-ban a szövetséges csapatok fővezére.

Wodianer Móric – (1810–1885) pesti bankár és nagykereskedő.

Wodianer Samu – pesti bankár és nagykereskedő.

Woyna, Moritz, gr. – császári tiszt, Széchenyi útitársa 1815-i angliai útján.

Wrbna-Freudenthal, Ladislav (Lato), gr. – (1795–1849) császári tiszt, utóbb tábornok.

Wrede, Karl Philipp, hg. – (1767–1838) bajor tábornagy.

Wurmbrand, Georg Ehrenreich, gr. – (1768–1813) császári tábornok.

Xerxés, I. – (mh. i. e. 465) 485–65: perzsa király.

Yates, William – angol vasgyáros.

Young, Arthur – (1741–1820) angol közgazdász, mezőgazdasági szakíró.

Zay Károly gr. – (1797–1871) ellenzéki főrend, a dunántúli kerületi tábla bírája, az evangélikus egyház egyetemes felügyelője.

Záborszky Alajos – (1808–1862) ügyvéd, liberális publicista, a *Pesti Hirlap* munkatársa.

Zápolya (Szapolyai) János – (1487–1540) erdélyi vajda, majd 1526–40: magyar király.

Zedlitz, Joseph Christian, br. – (1790–1862) konzervatív publicista, Metternich bértollnoka.

Zeuxis – (i. e. 5. sz.) görög festő.

Zénón – (i. e. 3. sz.) görög filozófus.

Zichy Edmund gr. – (1811–1894) konzervatív politikus, műgyűjtő.

Zichy Felícia gr.-nő – (1809–1880) Crescence mostohaleánya, később Heinrich Hoyos gr.-né.

Zichy Ferenc gr., id. – (1774–1861) főlovászmester, Bihar vm. főispánja.

Zichy Ferenc gr., ifj. – (1811–1900) konzervatív politikus, helytartótanácsos.

Zichy Ferenc gr.-né Ferraris Mária (Molly) gr.-nő – (1780–1866) Zichy Ferenc gr. (1777–1839) tábornok felesége.

Zichy Géza (Geyza) gr. – (sz. 1828) császári tiszt, Széchenyi mostohafia.

Zichy György gr. – (1804–1859) helytartótanácsos.

Zichy György gr. – (1829) Zichy Károly és Seilern Crescence korán elhunyt gyermeke.

Zichy Henrik gr. – (1812–1892) Crescence mostohafia, Moson vm. főjegyzője.

Zichy Imre gr. – (1831–1892) Széchenyi mostohafia.

Zichy József gr. – (1802–1825) konzervatív főrend.

Zichy Károly gr. – (1779–1834) a magyar kamara elnöke, Moson vm. főispánja, főkamarásmester, Seilern Crescentia gr.-nő első férje.

Zichy Károly gr. – (1785–1876) konzervatív főrend, Vas vm. főispáni helytartója.

Zichy Károly gr.-né – lásd Crescence

Zichy László gr. – (1790–1868) helytartótanácsos, Széchenyi unokahúgának, Széchényi Mária-Lujzának a férje.

Zichy Mária (Marie) gr.-nő – 1. lásd Széchényi Mária-Lujza gr.-nő; 2. (1822–1861) Széchenyi mostohaleánya, később Wenkheim Antal gr.-né.

Zichy Miklós gr. – (1796–1856).

Zichy Molly – lásd Zichy Ferenc gr.-né

Zichy Ödön gr. – (1809–1848) konzervatív politikus, h. főlovászmester, 1844-ig Fejér vm. főispáni helytartója.

Zichy-Ferraris Emília gr.-nő – lásd Széchényi Pál gr.-né 2.

Zichy-Ferraris Ferenc gr. – (1777–1839) császári tábornok, Győr vm. főispánja, a Ferraris Máriával kötött házasság után 1811-ben veszi fel e nevet.

Zichy-Ferraris Ferencné – lásd Zichy Ferenc gr.-né

Zichy-Ferraris Félix gr. – (1810–1885) Széchenyi sógora.

Zichy-Ferraris Melanie – lásd Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel Lothar hg.-né

Zimmermann, Jakob – Széchenyi inasa.

Zrínyi Miklós – (1508–1566) a szigetvári hős.

Zsedényi (korábban: Pfannschmidt) Ede – (1804–1879) konzervatív politikus, a magyar kancellária titkára, majd helytartótanácsos, utóbb a magyar kancellária tanácsosa, Szepes vm. követe az 1832 és 1844 közötti országgyűléseken.

Zsófi – lásd Széchényi Zsófia gr.-nő

Zuchelli – olasz operaénekes.

A KÖTET TARTALMA

SZÉCHENYI VILÁGÁNAK KÜSZÖBÉN
(Spira György) 5

RÖVIDEBB ÍRÁSOK 1799–1829 17/781

Széchényi Pál emlékkönyvébe (1799) 19/781
Levél Széchényi Lajosnak (Nagycenk, 1800. augusztus 22.) 19/781
Levél Pap Ferencnek ([Pest,] 1803. november 29.) 19/781
Levél szüleinek ([Nagycenk,] 1809. április 11.) 20/781
Levél szüleinek (Pápa, 1809. október 27.) 21/782
Levél szüleinek (Teplice, 1813. október 2.) 22/782
Levél szüleinek (Frankfurt am Main, 1813. november 17.) 25/782
Levél szüleinek (London, 1815. október 21.) 27/782
Levél Liebenberg Jánosnak (London, 1815. november 8.) 29/782
Levél Liebenberg Jánosnak ([Bécs, 1817.] február 22.) 30/783
Köszöntő versezet édesanyjának ([Nagycenk,] 1817. május 1.) 31/783
Levél Liebenberg Jánosnak (Milánó, 1817. július 25.) 31/783
Keleti útinapló (1818. július 20.–szeptember 21.) 33/783
Séta a Praterben (1819. november) 57/784
Naplójegyzetek (1821. március 10.–április 28.) 78/784
Levél Wesselényi Miklósnak (Nagyvárad, 1821. szeptember 15.) 92/785
Naplójegyzetek (1821. október 17.–november 14.) 93/785
Két emlékirat Metternichnek (Pozsony, 1825. november 18. és december 11.) 98/786

Kötelező levél az Akadémia részére (Pozsony, 1826. március 19.) 122/786
Naplójegyzetek (1826. május 1–31.) 114/786
A Minerva számára gróf Széchenyi István [Pest, 1828. május] 119/787
Levél Wesselényi Miklósnak (Pest, [1828. szeptember 4.] 119/788
Levél Andrássy Györgynek (Nagycenk, 1828. október 24.). 121/788
Levél Lunkányi Jánosnak (Nagycenk, 1828. november 8.) 126/788
Levél Reviczky Ádámnak (Pest, 1828. december 12.) 129/789
Naplójegyzetek (1829. szeptember 19.–december 31.) 132/789

HITEL 1828–1829 147/790

Előszó 150/791
Bévezetés 156/791
Néhány, a tárgyat megelőző észrevétel 160/792
A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene 171/792
A magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményi engednék 186/793
A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra 198/794
Magyarországnak kereskedése nincs 224/796
Mit kell tenni, s min kell kezdeni? 261/799
Bérekesztés 318/801
Végszó 354/802

RÖVIDEBB ÍRÁSOK 1830–1831 361/803

Levél Berzsenyi Dánielnek (Pest, 1830. január 15.) 363/803
Levél Wesselényi Miklósnak (Pest, 1830. május 10.) 363/803
Naplójegyzetek (1830. június 24.–október 30.) 365/803

Levél Berzsenyi Dánielnek (Pozsony, 1830. november 7.) 382/804
Naplójegyzetek (1831. március 14.–július 21.) 384/804
Levél a cenki uradalom jobbágyainak (Nagycenk, 1831. július 24.) 386/805
Levél Wesselényi Miklósnak (Nagycenk, 1831. augusztus 26.) 388/805
Naplójegyzetek (1831. szeptember 13.–október 5.) 390/805
Levél Wesselényi Miklósnak (Nagycenk, 1831. október 3.) 392/805
Levél Wesselényi Miklósnak [Pest, 1831. november 8.] 394/806
Levél Wesselényi Miklósnak [Pest, 1831. december 5.] 397/806

STADIUM 1831 399/806

Kiadónak előszava 403/807
Előszó 408/808
XII törvény 430/809
Hitel 422/811
Aviticitas 461/812
Fiscalitas 476/813
Jus proprietatis 486/813
Törvény előtti egyenlőség 518/814
Törvényes pártvéd 538/815
A házi pénztár- s országgyűlési költségeknek mindenkitűl idom szerinti viselése 557/816
A vizek, utak s belvámok terheinek mindenkitűl egyenlő viselése s azoknak országgyűlési elrendelése 577/817
A monopóliumok, céhek, limitatiók s egyéb ilyes intézetek örökre eltörlése 608/818
Végszó 630/818

RÖVIDEBB ÍRÁSOK 1832–1840 635/819

Naplójegyzetek (1832. január 14.–december 28.) 637/819
Beszéd a felsőtábla ülésén az országgyűlés tárgyalási sorrendjéről (1833. január 22.) 653/820
Beszéd a felsőtábla ülésén a magyar nyelv ügyében (1833. február 20.) 655/822
Naplójegyzetek (1833. március 19.–szeptember 20.) 660/822
Levél Karl Stürmernek (Orsova, 1833. szeptember 21.) 663/823
Naplójegyzetek (1833. szeptember 21.–1834. április 8.) 668/823
Júniusi utam „I. Ferenc" gőzhajón (Orsova, 1834. június 18.) 672/824
Levél a nagyenyedi kaszinónak (Pest, 1834. augusztus 10.) 679/824
Levél Bölöni Farkas Sándornak [Orsova, 1834. szeptember 10.] 680/824
Naplójegyzetek (1834. szeptember 21.–december 24.) 680/825
Levél Friedrich Schellingnek (Pest, 1834. december [végén]) 683/825
Levél a helytartótanácsnak (Pest, 1835. január 28.) 684/825
Naplójegyzetek (1835. március 4.–május 15.) 686/825
Levél Collinnak ([Pozsony,] 1835. május 15.) 688/826
Levél Stankovits Jánosnak (Pozsony, 1835. június 28.) 689/826
Levél Wesselényi Miklósnak (Pozsony, 1835. október 4.) 690/826
Beszéd a felsőtábla ülésén a magyar nyelv ügyében (1835. november 30.) 691/826
Naplójegyzetek (1836. január 28.–február 4.) 693/827
Levél Tasner Antalnak [Buda, 1836. február 5.] 695/827
Naplójegyzetek (1836. február 5–10.) 696/828
Levél Tasner Antalnak (Pozsony, 1836. április 7.) 697/828
Naplójegyzetek (1836. április 27.–augusztus 18.) 698/828
Levél Vásárhelyi Pálnak (Pest, 1836. szeptember 21.) 700/828
Levél Tasner Antalnak (Nagycenk, 1836. október 12.) 702/829
Pesti por és sár (1834–1836) 703/829
Naplójegyzetek (1837. június 20.–1838. március 21.) 723/830
Levél Georg Sinának (Pest, 1838. március 21.) 730/831
Naplójegyzetek (1838. március 25.–április 1.) 731/831

Levél Tasner Antalnak (Nagycenk, 1838. június 6.) 734/832
Naplójegyzetek (1839. február 1.–december 25.) 735/832
Beszéd a felsőtábla ülésén a szólás szabadsága mellett (1840. április 22.) 742/833
Naplójegyzetek (1840. április 28.–május 18.) 749/834
Aláírás a Budapesti Hajós Egyletre (Pest, 1840. november 16.) 751/834
Naplójegyzetek (1840. november 17.–december 31.) 752/835

VÉGRENDELETEK 1830–1858 755/835

1 Az Al-Dunán, 1830. július 13–16. 757/835
2 Az Al-Dunán, 1830. július 17. 758/836
3 Pozsony, 1833. április 27. 760/836
4 Nagycenk, 1838. május 23. 765/836
5 [1838?] 767/837
6 Pest, 1841. december 15. 769/837
7 Döbling, [1858. június 15.] 772/837

JEGYZETEK 775

Rövidítések 838

SZÓ- ÉS NÉVMAGYARÁZATOK 841

Szómagyarázatok 843
Névmagyarázatok 859

A kötetek megjelenését támogatták:

SZÉCHENYI EMLÉKBIZOTTSÁG
MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTÉRIUM
SZERENCSEJÁTÉK RT.

KÉSZÜLT
SZÉCHENYI ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK
200. ÉVFORDULÓJÁRA
SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
FELELŐS VEZETŐ SZALAI SÁNDOR MB. IGAZGATÓ
A KIADVÁNY AZ ALFÖLDI NYOMDÁBAN KÉSZÜLT
DEBRECENBEN 1991-BEN (MUNKASZÁM 3642.66-14-1
FELELŐS VEZETŐ SZABÓ VIKTOR VEZÉRIGAZGATÓ

MŰSZAKI VEZETŐ SZABÓ GYÖRGY ISTVÁN
MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ KISS MARIANNE
MŰSZAKI SZERKESZTŐ SZÁK ANDRÁS
MEGJELENT 36,16 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN
SZ 5013–d–9193
ISBN 963 15 4363 3 Összkiadás
ISBN 963 15 4364 1
ISSN 0133-1035